

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

VI. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BAN-I VELÎ SEMPOZYUMU
-YESEVİLİK-

23-25 KASIM 2018

Kastamonu Üniversitesi
VI. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Vefî Sempozyumu
(Yesevîlik)

Editörler:

Dr. Öğr. Ü. Cengiz ÇUHADAR

Dr. Öğr. Ü. Mustafa AYKAÇ

Arş. Gör. Erhan Salih FİDAN

Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

Kapak Tasarımı:

Dr. Öğr. Ü. Köksal BİLİRDÖNMEZ

Kastamonu Üniversitesi

ISBN: 978-605-4697-22-9

Aralık 2018, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin ilmî ve hukukî sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Her hakkı saklıdır.

DESTEKLEYEN KURUMLAR

Kastamonu Belediyesi

TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı)

Muhammed İhsan Oğuz Uygulama ve Araştırma Merkezi

SEMPOZYUM ŞEREF BAŞKANLARI

Tahsin BABAŞ

Kastamonu Belediye Başkanı

Prof. Dr. Seyit AYDIN

Kastamonu Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mehmet ATALAN

Sempozyum Koordinatörü

SEMPOZYUM TERTİP HEYETİ

Doç. Dr. M. Nadir ÖZDEMİR

Doç. Dr. Burhan BALTACI

Doç. Dr. İbrahim YENEN

Doç. Dr. Fatma Zehra PATTABANOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi Cengiz ÇUHADAR

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa AYKAÇ

Dr. Öğretim Üyesi Şemsettin KIRIŞ

Dr. Öğretim Üyesi Çiğdem GÜLMEZ

Dr. Öğretim Üyesi Recep ÖZDİREK

Dr. Öğretim Üyesi Eyyüp AKDAĞ

Dr. Öğretim Üyesi Birol YILDIRIM

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet GEDİK

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa KİSBET

Dr. Öğretim Üyesi İhab Said İBRAHİM İBRAHİM

Öğr. Gör. Ahmad Nor Adeen KATTAN

Öğr. Gör. Muhammed Hayri ŞAHİN

Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

SEMPZYUM BİLİM VE HAKEM KURULU

- Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALI (Emekli Öğretim Üyesi - Türkiye)
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ (Yabancı Diller ve Meslek Kariyer Ün. - Kazakistan)
Prof. Dr. Hasan ONAT (Ankara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Sönmez KUTLU (Ankara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. M. Saffet SARIKAYA (Süleyman Demirel Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ (Süleyman Demirel Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan UÇAR (Süleyman Demirel Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. M. Zeki İŞCAN (Atatürk Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. M. Ali BÜYÜKKARA (İstanbul Şehir Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Bayburt Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN (Fırat Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Âdem TUTAR (Fırat Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Vahit Göktaş (Ankara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Ahmed Cahid Haksever (Ankara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Muhammet Mustafa Çakmaklıoğlu (Ankara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Hilmi DEMİR (Hitit Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Ömer YILMAZ (Yıldırım Beyazıt Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Mahmut AY (Ankara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ (Uludağ Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR (Recep Tayyip ERDOĞAN Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Sinan ÖGE (Atatürk Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN (Hitit Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ (Hitit Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Şamil Dağcı (Ankara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Aşirbek MUMİNOV (The L. N. Gumilev Eurasian National Univ.- Kazakistan)
Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT (Erciyes Ün. Türkiye)
Prof. Dr. Hulusi ARSLAN (İnönü Ün. Türkiye)
Prof. Dr. Nasi ASLAN (Çukurova Ün. Türkiye)
Prof. Dr. Cevdet KILIÇ (Ondokuz Mayıs Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ (Marmara Ün. Türkiye)
Prof. Dr. Saffet KÖSE (Kâtip Çelebi Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Osman KARADENİZ (Dokuz Eylül Ün. Türkiye)
Prof. Dr. Bülent ÜNAL (Dokuz Eylül Ün. Türkiye)
Prof. Dr. Necdet TOSUN (Marmara Ün. Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ATALAN (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet AK (Sütçü İmam Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Seyit BAHCIVAN (Necmettin Erbakan Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Harun YILDIZ (19 Mayıs Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ (Necmettin Erbakan Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Metin BOZKUŞ (Cumhuriyet Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Metin YURDAGÜR (Marmara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Bekir TATLI (Çukurova Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR (Yıldırım Beyazıt Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Metin BOZAN (Dicle Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Şamşudin KERİM (Nur Mübarek Kazak-Mısır Ün. - Kazakistan)
Prof. Dr. Osman AYDINLI (Ankara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Hülya ALPER (Marmara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ (Ankara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Kemal YILDIZ (Marmara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ (Marmara Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ (Kırklareli Ün. - Türkiye)
Prof. Dr. Abdulcelil DAMARA (Ürdün Ün. - Ürdün)
Prof. Dr. Acku ALİ (Biskara Ün. - Cezayir)
Prof. Dr. Ferman İsmail İBRAHİM (Tikrit Ün. - IRAK)
Prof. Dr. İsa ÇELİK (Atatürk Ün. - TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bülent AKOT (Yıldırım Beyazıt Ün. - Türkiye)
Doç. Dr. Hayri KAPLAN (Çukurova Ün. - Türkiye)
Doç. Dr. Heysem Abdulhamid Ali HAZNE (Ürdün Ün. - Ürdün)
Doç. Dr. Bedruddin Hac İBRAHİM (Intertational Islamic Ün. - Malezya)
Doç. Dr. Azize MUHAMMED (Malezya Ün. - Malezya)
Doç. Dr. Cemal NASSAR (Sakarya Ün. - Türkiye)
Doç. Dr. Asya ŞİKEYRAB (Emir Abdulkadir Ün. - Cezayir)
Doç. Dr. İbrahim ED-DİBU (Mardin Artuklu Ün. - Türkiye)
Doç. Dr. Muhammad Avad EL-HAVELDA (Jiraş Ün. - Ürdün)
Doç. Dr. Muratbek MIRZABEKOV (Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Ün. - Kazakistan)
Doç. Dr. Kımbat KARATIŞKENOVA (Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk- Kazakistan)
Doç. Dr. Burhan BALTACI (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Doç. Dr. M. Nadir ÖZDEMİR (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Doç. Dr. İbrahim YENEN (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Doç. Dr. Fatma Zehra PATTABANOĞLU (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Doç. Dr. Cenksu ÜÇER (Yıldırım Beyazıt Ün. - Türkiye)
Doç. Dr. İsmail ŞİK (Çukurova Ün. - Türkiye)
Doç. Dr. Cavid KASIMLI (Azerbaycan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü - Azerbaycan)
Doç. Dr. Mehmet ÜMİT (Marmara Ün. - Türkiye)
Doç. Dr. Ali AVCU (Cumhuriyet Ün. - Türkiye)
Doç. Dr. Zikiria ZHANDARBEK (Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk Ün.- Kazakistan)
Doç. Dr. Zaylabidin ACIMAMATOV (Oş Devlet Ün. - Kırgızistan)
Doç. Dr. Şovosil ZİYADOV (Uluslararası İmam Buhari Merkezi- Özbekistan)
Dr. Öğretim Üyesi Cengiz ÇUHADAR (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Dr. Öğretim Üyesi Ahmet ÖZDEMİR (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Dr. Öğretim Üyesi Mustafa AYKAÇ (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Dr. Öğretim Üyesi İsmail Arıcı (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Dr. Öğretim Üyesi Hakan ÇOŞAR (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Dr. Öğretim Üyesi Kudrat ARTIKBAEV (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Dr. Öğretim Üyesi Mehmet KESKİN (Yüzüncü Yıl Ün. - Türkiye)
Dr. Öğretim Üyesi Soaad SHOLAK (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Dr. Öğretim Üyesi Moneer G. MOHAMED (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Dr. Öğretim Üyesi İhab Said İBRAHİM (Kastamonu Ün. - Türkiye)
Dr. Öğretim Üyesi M. Mohammad MOĞALLAS (Kastamonu Ün. - Türkiye)

SEMPZYUM SEKRETERYASI

- Arş. Gör. Yusuf KOÇAK, (Kastamonu Üniversitesi - Türkiye)
Arş. Gör. Erhan Salih FİDAN, (Kastamonu Üniversitesi - Türkiye)
Arş. Gör. Nuran SARICI, (Kastamonu Üniversitesi - Türkiye)
Arş. Gör. Dilek Bal KOÇAK, (Kastamonu Üniversitesi - Türkiye)

İÇİNDEKİLER

Protokol Konuşmaları

Prof. Dr. Seyit AYDIN.....	1
Prof. Dr. Mehmet ATALAN	4

Oturumlar

YESEVÎ VE YESEVÎLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞINI HAZIRLAYAN ORTAM	
Mehmet TEMİZKAN.....	10
YÛSUF EL-HEMEDÂNÎ'NİN (Ö.535/1140) HAYATI VE TASAVVUF ANLAYIŞI	
Eyyup AKDAĞ.....	18
PÎR-İ TÜRKİSTAN AHMET YESEVÎ'NİN (ö. 562/1166) HOCASI ARSLAN BABA BİR SAHÂBÎ OLABİLİR Mİ?	
Bekir TATLI.....	24
M. FUAD KÖPRÜLÜ'YE GÖRE AHMED YESEVÎ'NİN DİN ANLAYIŞININ TÜRKLER ARASINDA İSLAMİYET'İN YAYILMASINA ETKİLERİ	
Mehmet Nadir ÖZDEMİR	29
HOCA AHMED YESEVÎ'DE İNSAN VE DEĞERİ	
Fatma Zehra PATTABANOĞLU	37
DİVAN-I HİKMET'TE DİĞER DİNLER VE PEYGAMBERLER	
Şahin KIZILABDULLAH	48
SİYASET ve İKTİDAR ZEMİNİNDE YESEVÎLİK	
Mücahit YÜKSEL.....	55
AHMED YESEVÎ İLE HACI BEKTAŞ VELÎ İLİŞKİSİNE DAİR BAZI DÜŞÜNCELER	
Harun YILDIZ.....	66
DİVÂN-I HİKMET'TE MERSÛM İBADET İLKELERİ	
İsmail BİLGİLİ.....	77
YESEVÎ HİKMETLERİNE KAYNAKLIK EDEN AYETLER	
Abdulkadir KARAKUŞ	83
MENKUBERS B. YALINKILIÇ ABDULLAH ET-TÜRKÎ'NİN (ö. 652/1254) VE İSLAM İNANÇ FELSEFESİNİ TEMELLENDİRMEDE HADİSLERİ KULLANIMI VE YORUMU	
Recep TUZCU.....	99
BİR YESEVÎ DERVİŞİ HACI MURAD-I VELÎ VE ONUN ETRAFINDA GELİŞEN FOLKLORİK UNSURLAR	
Abdulselam ARVAS	114
AHMED YESEVÎ MENKİBELERİNDE METAFORİK ANLATIM	
Gülten KÜÇÜKBASMACI.....	121
İKİNCİ DEFTER'DE HİKMET ve AŞK	
Hasan AKKANAT	136

MÂTÜRÎDÎ'DEN AHMED YESEVÎ'YE EHL-İ SÜNNET YOLU	
Ramazan BİÇER - Fatih KURT	142
HOCA AHMET YESEVÎ'NİN TASAVVUFÎ DÜŞÜNCE DÜNYASI VE TEMEL GÖRÜŞLERİ	
Yernat Abdрахov	152
AHMED YESEVÎ VE YESEVÎLİĞİN ALEVÎ NİTELEMELİ GELENEK YA DA GRUPLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	
Cenksu ÜÇER	166
HOCA AHMET YESEVÎ'NİN HİKMETLERİNDE TASAVVUFÎ ADAP VE AHLAK	
Musa KAVAL	191
HOCA AHMED YESEVÎ DÜŞÜNCESİNDE AŞK BİLİNCİ VE İNSAN ÖZELİNDE VAROLUŞ SÜRECİNİ ANLAMAYA YÖNELİK ETKİN ROLÜ	
Metin YASA	208
AHMED YESEVÎ İLE YUNUS EMRE'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİNDEKİ BENZERLİKLER	
Ömer YILMAZ	214
HAZİNÎ'YE GÖRE YESEVÎLİKTE RABT-I SULTAN (YÖNETİCİYLE İRTİBATLI OLMAK) KAVRAMI	
Mehmet TABAKOĞLU	230
TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA ZAMANEDEN ŞİKÂYET VE AHMED YESEVÎ	
Alper AY	243
HOCA AHMED YESEVÎ'NİN XXI. YÜZYILDA ÖRNEK ALINABİLECEK AHLÂK VE DİNDARLIK ANLAYIŞI	
Mehmet Necmeddin BARDAKÇI	257
HOCA AHMET YESEVÎ'NİN AHLAK VE EĞİTİM ÖĞRETİSİ	
Süleyman DOĞAN	274
HOCA AHMED YESEVÎ'NİN TASAVVUFÎ PENCERESİNDEN ÖRNEK TÜRK TOPLUMUNUN MEZİYETLERİ	
Abdulcebbar KAVAK	288
DİVÂN-I HİKMET'TE AHMED YESEVÎ'NİN TASAVVUF DÜŞÜNCESİNİN FIKHÎ TEMELLERİ	
Abdülkadir TEKİN	297
BAZI KAVRAMLAR ÜZERİNDEN DİVAN-I HİKMET'TE YESEVÎ'NİN AHİRET'E BAKIŞI	
Nail KARAGÖZ	322
AHMED YESEVÎ VE YESEVÎLİK ARAŞTIRMALARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME	
Doğan KAPLAN	335
HOCA AHMET YESEVÎ İLE YUNUS EMRE'NİN DİNİ DÜŞÜNCE BOYUTUNU KARŞILAŞTIRMA	
Arailym MENDUALİYEVA- Yernat ABDRAKHOV	344

SÜLEYMÂN HAKÎM ATA (AHMED-İ YESEVÎ'NİN III. HALİFESİ) VE BAKIRGAN KİTABI Mustafa SEVER	356
AHMED YESEVÎ ÜZERİNE ÇALIŞMALAR: FUAD KÖPRÜLÜ ÖRNEĞİ Bahattin TURGUT	365
HOCA AHMED YESEVÎ DÜŞÜNÇESİNDE AHLAK Ahmet YILDIRIM.....	385
TÜRK-İSLAM DÜŞÜNÇESİNİN ESTETİK KODU VE HOCA AHMED YESEVÎ'NİN GÜZELLİK ANLAYIŞI Mustafa Said KURŞUNOĞLU	402
TÜRKMENİSTAN'DA YESEVÎ İZBASARLARI ÜZERİNE ÇALIŞMALAR: A. N. SAMOYLOVİÇ ÖRNEĞİ Tahir AŞİROV	413
YESEVÎ HİKMETLERİNDE CEHALET VE CAHİL ELEŞTİRİSİ Hammet ARSLAN	420
DÎVÂN-I HİKMET'TEKİ ARAPÇA KELİMELERİN ANALİZİ Güler KOCA.....	435
YAHYA KEMAL DÜŞÜNÇESİNDE AHMET YESEVÎ EKSENLİ TÜRK MÜSLÜMANLIĞI H. Ömer ÖZDEN	480
DİVAN-I HİKMET'TEN VİLAYETNAME-İ KOYUNBABA'YA UZANAN ÖĞRETİLER Ali OKUMUŞ.....	496
HOCA AHMED YESEVÎ'NİN "DEFTER-İ SANİ" KAVRAMININ ANLAM(LAR)I ÜZERİNE DÜŞÜNCELER VE ÇÖZÜMLEMELER Bayram DALKILIÇ- Yakup AKYÜZ.....	507
DÎVÂN-I HİKMET'TE TENKİT Halil İbrahim HAKSEVER	515
YESEVİLİĞİN BALKANLARDA İSLAM'IN YAYILIŞINA ETKİSİ Nadir KARAKUŞ.....	528
"TÜRKİSTAN PİRİ" –XOCA ƏHMƏD YƏSƏVİ VE AZƏRBAYCAN Heqiqet BİNNETOVA (Azerbaycan)	536
ƏLİŞİR NƏVAİNİN "NƏSAİM ÜL-MƏHƏBBƏT" TƏZKİRƏSİNDƏ XOCA ƏHMƏD YƏSƏVİ İZLƏRİ Almaz ÜLVİ (Binnətova) (Azerbaycan).....	542
AHMED-İ YESEVÎ'YE GÖRE SEYR U SÜLÛK EĞİTİMİNDE MÜRŞİD-İ KÂMİLİN FONKSİYONU Kadir ÖZKÖSE.....	556
HOCA AHMED-İ YESEVÎ'NİN DİVAN-I HİKMET'İNDE ÜMMET DÜŞÜNCESİ Erhan Salih FİDAN	567

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞIYLA ÇAĞIMIZ İNSANININ TASAVVUF ANLAYIŞININ KARŞILAŞTIRILMASI	
Bülent AKOT	583
KOLEKTİF HAFIZANIN YENİDEN İNŞA EDİLMESİNDE YESEVÎ SÛFİLERİN ROLÜ	
Sinan DOĞAN	590
İSMETULLAH YESEVÎ'NİN ÖZEL ARŞİVİNDEKİ "DÎVÂN-I HİKMET" NÜSHASI ÜZERİNE BAZI MÛLAHAZALAR	
Nadirhan Hasan	601
HOCA AHMET YESEVÎ VE KARAMANLILAR	
Gurbangeldi MUHAMMEDOV (Türkmenistan).....	607
AHMET YESEVÎ'NİN HİKMETLERİNDE İNSAN TİPOLOJİSİ/TİPOLOJİLERİ	
Yakup AKYÜZ- Bayram DALKILIÇ.....	612
AHMET YESEVÎ'DEN GÜNÜMÜZE MESAJLAR	
Bekir ŞİŞMAN	621
AHMET YESEVÎ'NİN ŞİİRLERİNİN DEĞERLER EĞİTİMİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ	
Muzaffer ÇANDIR.....	628
TÜRKİSTAN'DAKİ ORTAÇAĞLARA AİT TÜRK-İSLAM KİTABELERİNDEKİ YESEVİLİK	
Kayrat BELEK (Kırgızistan)	652
İSLÂM'I ŞİİR DİLİYLE ANLATMAK -Ahmet Yesevî ve Yunus Emre örneği-	
Mustafa ÖZÇELİK.....	658
HOCA AHMED YESEVÎ'NİN DÎVÂN-I HİKMETİ'NDE AHLÂKÎ BİR DEĞER OLARAK ADALET	
Fethi Kerim KAZANÇ.....	663
DÎVÂN-I HİKMET GELENEĞİNİN 19. YÜZYIL KIRGIZ TEMSİLCİLERİ	
Hakan ÇOŞAR- Cengiz ÇUHADAR.....	715
SÛFÎ DÜŞÜNCEDE AHMED YESEVÎ VE YESEVİLİK	
İsa ÇELİK- Birol YILDIRIM.....	724
SADULLAH SİYAYEV'İN HOCA AHMED YESEVÎ HAKKINDA YAZDIĞI ROMANINDA YER ALAN TASAVVUFÎ MOTİF, KAVRAM VE RİTÜELLER	
Batur Narbayev- Birol YILDIRIM.....	733
MODERN TÜRK DINDARLIĞI İÇİN KADIM BİR REFERANS NOKTASI: YESEVİLİK	
Muhittin IMİL.....	747
YESEVİLİK ve TÜRK KÜLTÜRÜ	
Alyona BALTABAYEVA (Kazakistan).....	760
HOCA AHMET YESEVÎ, THE REPRESENTATIVE OF TOLERANT ISLAM IN TURKIC WORLD	
Mohammadamin SHAHJOU EI (İran).....	760

PROTOKOL KONUŞMALARI

VI. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA‘BÂN-I VELÎ –YESEVİLİK-

Prof. Dr. Seyit AYDIN
Kastamonu Üniversitesi Rektörü

Türk Dünyası Kültür Başkenti Kastamonu’da. Türk Dünyası Kültür Başkenti Kastamonuda ve milletimizin de sembolü olan Ahmed Yesevi’yi tema olarak işleyen sempozyumumuza iştirak edenlere evvela teşekkür ediyoruz.

“Şeyh Şa’ban-ı Veli Kastamonu ile anılan ve tarihimizin, tasavvufumuzun ve manevi hayatımızın büyüğüdür. Bu sempozyumlarımızın ismini 2012 yılından itibaren olmak üzere “Şeyh Şa’ban-ı Veli Sempozyumu” olarak verdik ve değişik temaları işleyerek tekrarladığımız sempozyumumuzun 2018 yılı 23-25 Kasım günleri arasında 6.sını tertip ettik. Bu sempozyumlarımızın kitaplarını Türkiye de ve yurt dışındaki bütün alakalı kuruluş ve iştirakçilerimize ve ilgili kuruluşlara göndermek üzere neşrediyoruz.

Ahmed Yesevi denince aklımıza tasavvuf gelir. Tasavvuf bizim manevi hayatımızın her şeyi demektir. Bu manada tasavvuf bizim geçmişte ve gelecekte inşallah hayatımızın manevi olarak düzenleyicisi ve tertip edicisidir. Elbette tasavvuf, tasavvuf tarihi okuyarak öğrenilmez. Tasavvuf usulü öğrenerek ve talim edilerek öğrenilir ve yaşanır. Ahmed Yesevi, Şah-ı Nakşibend, Abdülkadir Geylani, Ahmet Rufai, Mevlana Celaleddin Rumi, Şeyh Şa’ban-ı Veli, Hacı Bektaşî Veli, Hacı Bayram Veli, Muhyiddin Arabi gibi Evliyamızın usulünü ve hayatını öğrenip ona göre yaşamak bizi kurtarır. Çünkü tasavvuf Allah yolu demektir. İnce yol demektir. Hülasaten tek cümle ile; hayatında, yaşayışında Resulullah’ın halini talim etmektir. Resulullah gibi yaşamaktır. Onun yaptıklarını yapmaya çalışmaktır. Hayatımıza yön veren kılavuzlarımız, her şeyimiz, maneviyatımız, hayatımıza yön verme bakımından her zaman vardır, olmalıdır. Tasavvufsuz bir İslam anlayışı kupkuru bir İslam anlayışıdır. Kalbin bütün maneviyatını yok eder. Bugün Dünya’da örneklerini gördüğümüz Selefiye, Vehhabilik gibi radikal akımları ve onların yavrularını doğurur. DAES,

Taliban gibi terör teşkilatları İslam terörü olarak anılıyorsa bu sebeptir. Tasavvufun olmadığı yerde bu tür akımlar vücut bulur. Hakiki manada İslam'ı yaşamak istiyorsak bunları iyi bilmemiz lazımdır. Bu manada İslam ulemamıza ve Diyanet İşleri Başkanlığımıza, hocalarımıza çok iş düşüyor. Din adamlarımız; İnşallah cehenneme, ateşe ve tamamen tenkite dayalı vaazları bırakırlar. Cehennem ile ateş ile hep tenkit ederek bir yere varamayız. Vaaz ve nasihat ehli ulemamız bu manada nasıl yaşayacağımız hususunda bize kılavuzluk etsinler. Cennetin yolunu gösterebilirler. Terör teşkilatlarını doğuran durum daha başkalarını da doğurur. FETÖ'yü de doğuran budur ki; FETÖ 4'üncü bir din kurma çalışmasıdır. O bizde var ve maalesef dünyaya da yayılmıştır. Onu doğuran sebepleri iyi tespit etmeliyiz. Şer teşekkülleri karşısında bir Türk selefiliği geliştirmeye çalışmamak lazımdır. Din Allah'ın dinidir ve tektir. İşte Ahmed Yesevi'yi, Şeyh Şa'ban-ı Veliyi, Mevlana'yı, Nakşibendi'yi iyi öğrenir ve yaşarsak o zaman zaten yeni bir şey aramamıza lüzum yoktur. İmam-ı Azam'ı, İmam-ı Şafi'yi, İmam-ı Hanbeli'yi, İmam Malik'i, Matudiri'yi, Eş'ari'yi iyi öğrenirsek ve hallerini talim edersek; yeni bir icat peşinde koşmayacağız. İslam'ın kendisi yaşanmalı; hakiki İslam yaşanmalıdır. Cemiyeti dizayn edecek sosyal üniteleri bunlara bağlı olarak iyi geliştirmemiz lazımdır. Cezayir'de bilim adamlarının bir tespiti vardır; "Fransa'nın fen bilimleri bizim sayemizde gelişiyor. Sosyal bilimleri ihmal ettiğimiz için Cezayir'de herkes birbirini boğazlıyor." Sosyal bilimlerde bilimin ışığında ve günün şartlarında her zaman daha ilerisini yapmak mecburiyetindeyiz.

Vehhabiliği icat edenler, Cemalettin Efgani'yi İslam âlemine bela edenler önce sünneti yok etme yolunu seçtiler. Sünneti yok edince İslam'ı yok etmek çok kolaydır. Gördüğümüz gibi FETÖ de; sünneti yok etme, farzı lüzumsuz görme hususunda çok mahirdir.

16. Asırda Filipinlerde idarenin tamamen Müslümanlarda olduğunu biliyoruz. O zamanlar gönüller fetih edilmiştir. Tebliğ ile oralara ulaşılmıştır. Oralarda Müslümanlar çoğunluk olmuş ve idareyi almışlardır. Daha sonra vaka tersine dönmüştür. İşte onu yapan atalarımızın usulünden devam edelim. İnşallah gelecek bizim olacaktır. Gençlerimizle, yeni nesilimizle bu da olacaktır. İnşallah onların da iyi yetişmesini ve çok çalışmasını bekliyoruz. Şunu bilin ki gençler; sözle, laf ile hiçbir şey olmaz. Günde en az 16 saat ve daha fazla çalışmalısınız. Bizim de, sizin de, gelecektekilerin de daha az çalışma hakkımız yoktur. Atalarımızın ne yaptığını böylece öğreniriz. İlham alacağımız kaynaklar bellidir. İslam âleminde tasavvufu yok etmeye çalışanların ana

hedefi İslam'ı yok etmektir. Halimizi ve geleceğimizi bunlara göre düzenlememiz gerekir.

Önümüzdeki yıl -2019- çok büyük ihtimalle yine medeniyetimizin beşiği Özbekistan Semerkant veya Taşkent şehirlerinden birinde Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumumuzu yapacağız.

Sempozyum için verdikleri destekten dolayı öncelikle Belediye Başkanımıza ve Kastamonu Belediyemize çok teşekkür ediyoruz. Hayırseverimiz, İlahiyat Fakültemizin banisi, Muhammed İhsan Oğuz Vakfı Başkanı ve üyelerine çok teşekkür ediyoruz. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansımız (TİKA) bugüne kadar bütün programlarımızı azami şekilde destekledi, TİKA'ya çok teşekkür ediyoruz. Sempozyumumuzu teşrif eden misafirlerimize teşekkür ediyor, dünyanın farklı yerlerinden gelen talebelerimiz gençlerimize sevgilerimizi sunuyoruz. Sempozyumumuza alaka gösteren bütün okuyucularımıza teşekkür ediyor saygılar sunuyoruz.

VI. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA‘BÂN-I VELÎ –YESEVÎLİK-

Prof. Dr. Mehmet ATALAN
Sempozyum Koordinatörü

2018 Yılı Kastamonu Türk Dünyası Kültür Başkenti çerçevesinde Kastamonu Belediyesi ve Kastamonu Üniversitesi'nin himayelerinde, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen VI. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA‘BÂN-I VELÎ –YESEVÎLİK- adlı Sempozyuma hepimiz hoş geldiniz.

Hepinizi saygıyla selâmlıyor, teşekkürlerinizden dolayı şükranlarımı sunuyorum.

Ortadoğu’da yaşananlar, Müslümanların birbirini mezhep adı altında nasıl kırdığını ya da kırdırıldığını, bunun Türkiye’yi ve Türk Ülkelerini tehdit eder hale geleceği belliydi. Özellikle Arap dünyasını tekrar cahili sisteme dönüştürüldüğü, üzerinde ayrıntılı düşünmek gerekiyor. Şii-Selefi şeklinde meşruiyet sağlanan çatışmalarla küresel sömürge güçlerinin, bölgeyi sürekli istikrarsız halde tutmasının önüne geçmek için neler yapılmalıdır, sorusunun cevabı bulunmalıdır.

Kültürel belleği oluşturan alanlar, binlerce yılın getirdiği ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından “sembolik anlam dünyası” yaratırlar. Bu dünya birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak sağlayarak insanları birbirine bağlar. Bu yapı, aynı zamanda, önemli deneyim ve anıları biçimlendirip canlı tutarak, ilerleme halindeki şimdiki zamanın ufkuna, bir başka zamanın görüntülerinin ve öykülerini katarak ve böylece ümit verip anıları canlandırarak, dünle bugünü birleştirir. Kültürün bu yanı tarihi anlatılara ve efsanelere dayanır. Türk halk anlatılarında ve tarihinde kültürel bellek aracılığıyla evirilerek aktarılan birçok değer yer alır. Bu değerler yaşıtarak ve korunarak Türk milli kimliği oluşturulur. Tekfir ve şirk kısılcacına düşmemenin yolu nedir diye düşündüğümüz zaman, tarihsel olarak da Arap-Fars erk kavgalarının dışında kalmış Hoca Ahmed Yesevi gibi bir âlimin yol ve yöntemini incelemek çözüm önerisi üretmeye katkı yapabilir. (Çelepi, Kültürel Bellek Çerçevesinde Ahmed Yesevî)

Bu bağlamda Fuat Köprülü Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eserde, Arap ve Fars Müslümanlığından farklı niteliklere sahip olan bir Türk Müslümanlığı olduğunu Ahmed Yesevi örneğinde incelemiştir. Aslında bu Türk tarihinde sofi

tefekkürün rolünü göstermesi açısından son derece önemlidir. Çünkü İslamiyet, Türkler arasında yayılması, milli kültür, milli ruh ve milli zevke sahip büyük mutasavvıflarca yapılmıştır. Yeni mefkûreyi halkın anlayacağı bir lisan ve zevk alabilecekleri bedii bir şekilde yaymaya çalışıyorlardı. Bunlar, Acem tarzı tantanalı ve Arap tarzı vahdet-i vücud öğelerden de kaçınıyorlardı. Hanefî öğretisi tam bu noktada bir Türk Müslümanlığı tasavvurunun temelini oluşturur. Köprülü'ye göre Karahanlılar ve ilk Selçuklular Türk milletinin içtimai vicdanından doğan Hanefilik ile olan bağlılıkları ile âlimlere ve şeyhlere büyük hürmet ediyorlardı. Türklerin Müslümanlığı kabul etmesinden itibaren, Atayurt'tan Balkanlara kadar uzanan bir coğrafyada tarihsel süreç içinde İslam'ın yaşanma biçimi, aldığı görünüşler ve yarattığı zihniyete "Türk Müslümanlığı" denmektedir. Araplar içinde de Kuzey Afrika Müslümanlığı farklı kültürel biçimlere sahiptir. Aynı şekilde Avrupa ve Amerika'da bir Batı Müslümanlığı şeklinde bir sosyolojik durum vardır. Bunlardan herhangi birini tek başına bir Müslümanlık Modeli olarak görmek tutarlı değildir. Tersine hepsi bir Dünya Müslümanlığını oluşturur. Ahmed Yesevî, Türklerin medeniyet ve uygarlık seviyesine ulaşmasında en fazla rolü olan abide şahsiyetlerdendir. Bilimi önceleyen din anlayışının temsilcisi olan Ahmed Yesevî, ilim ve din anlayışı, âlimliği, irşat metodu ve eseri Divan-ı Hikmet sayesinde İslamiyet'in yayılmasında çok etkili olmuştur. Orta Asya ve daha sonra Anadolu'nun siyasi ve sosyal bütünleşmesinde söz sahibi olması da onu ölümsüzleştirmiştir.

Ahmed Yesevî'nin Türk tarihindeki önemi, tasavvuf içerikli manzumeler yazmasından, eski bir şair olmasında değil; İslamiyet'in Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleği oluşturarak ruhlar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasındandır. Ondan önce Türkler arasında Tasavvuf mesleklerine girmiş olanlar, ya Acem kültürünün etkisiyle Acemleşmişler veya yeni dinin yayılma sürecinde büyük Türk kitleleri arasına girerek orada unutulup gitmişlerdi. Ahmet Yesevî'nin din anlayışının köklerini de hesaba katarak düşünecek olursak, onu, adı ne olursa olsun, herhangi bir mezhebin, meşrebin, tarikatın dar sınırlarına hapsedmenin onu anlamamanın ötesinde, ona yapılabilecek bir haksızlık olduğunu düşünebiliriz. İşin gerçeği, kendini bilmeyi, adam olmanın, Tanrı'yı bilmenin ilk adımı olarak gören, "Sünnet imiş, kafir de olsa incitme sen; "Hüda bizardır katı yürekli gönül incitenden" diyebilen bir gönül adamını, insan olmanın zirvesinde, Tanrı'ya yaklaşmış, ya da Tasavvuf dilindeki "ene'l- Hakk" sırrını keşfetmiş farklı bir dil, farklı bir akıl, farklı bir boyuttaki insan olarak değerlendirmenin dışında herhangi bir ifade yolu bulmak pek mümkün olmamaktadır. Hele hele onu, farklı bir dil olan "melamet"ten yola

çıkarak “gulat” çizgiye indirgemeye çalışmak, tam anlamıyla bir kadirbilmezlik olacaktır.

Ahmed Yesevî'ye Dîvân-ı Hikmet ve Fakr-nâme adıyla bilinen iki eserinin içeriği, ana hatlarıyla İslâm'ın inanç ve ahlaki değerleri, dervişlere öğütler ile Yesevîlik'e ait tasavvufi esaslardan oluşur. Ahmet Yesevî'nin kendine özgü bir tasavvuf anlayışı vardır. İnsanları edep ve ahlaki açıdan eğitmeye önce kendi nefsinin eleştirerek ve eğiterek işe başladı. İnsanları incitmeden eğitmeye çalıştı. Kur'an-ı Kerim okuyup anlamayan kadıları ve diğer kimseleri eleştirdi. Hz. Peygamber'in sünnetine ittibaya ve nefsi muhasebe ve murakabeye büyük özen gösterdi. “Ölmeden önce ölünüz.” ve “Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz.” düsturunu hayat felsefesi edindi. İnsanlara, Müslüman kâfir olmasına bakmaksızın müsamaha ve hoşgörülü davranmayı; onlara güzel sözler söylemeyi ve güler yüzlü olmayı öğütledi. O, hak aşığı, Peygamber aşığı ve insanlığı seven birisi idi. Çalışmayı sever ve teşvik ederdi. O, döneminin diğer sufileri gibi şifreli konuşmadı, İslam'ı halkın anlayacağı ve net bir şekilde anlattı. Akıl ve nakil çatışmasına düşmedi. Toplumun sosyal ve psikolojik problemleriyle yakından ilgilendi. Eserlerinde bu yüzden yetimlere fakirlere ve yoksulların problemlerine çözümler bulmaya çalıştı. Onun fikirlerinin temelini, Allah sevgisi ve Hz. Muhammed sevgisi oluşturur. Şeriatı bilmeden tarikata girmenin yanlış olduğunu söyler ve tarikat için şeriatı bilmeyi şart koşar. Bilgisizliği ve Cehaleti eleştirir. Dervişlerine “Cehenneme giden yolda bile cahille beraber olma” şeklinde öğüt verir. Tasavvufi çerçevede, ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamıdır. Bu yüzden o, iyi bir ahlakçıdır. Vatan ve millet sevgisiyle doludur. O, nakilcilik yapmadı, olayları aklıyla tevil ederek özgün yorumlarda bulundu. İbadetsiz âlimleri eleştirdi. İnsanlara dini öğretirken bütün insanların fitratlarında bulunan sevgi, aşk ve muhabbet gibi kavramlar içerisinde usandırmadan, bıktırmadan ve nefret ettirmeden anlattı. Ahmet Yesevî, Hz. Peygamber'e sonsuz hürmet ve sevgi besleyen birisidir. Ona göre, “Hz. Peygamber'e layık bir ümmet olabilmek için Allah'ın kitabına ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymak ve bağlanmak gerekir. Çünkü şeriat ile tarikat birbirinden ayrı şeyler değildir. İmanın postu şeriat, özü ise tarikattır. Gerçek pîr Hz. Peygamberdir. Aynı şekilde dünyanın geçici olduğunu bilerek onun için üzülmemek; yüceliğin Allah'a mahsus olduğunu bilerek kibirden kurtulmak ve dünyadaki ikbâlâ güvenmek; insanlara karşı her türlü haksızlıktan kaçınmak gerekir.” Hanefî fıkı ve Maturidi itikadî yapıyı içselleştiren Yesevî geleneği, Türkler Atayurtları ile Anadolu arasında yani bir zamanlar medeniyet mihveri olan İpek Yolu üzerinde kurduğu devletlerle bu rol modelliği hayata taşıdı.

Fethedilen her bölgeyi “Türk eli” haline getiren ve yurtlandıran, kalplere hitap eden, şariat, tarikat ve hakikat üçlemesini İman, İslam, İhsan aşamalarıyla içselleştiren bu zihniyeti yeni yorumlarla birlikte yeniden gündeme getirmek gerekir. Hanefi fıkhı ve Maturidi akaidi resmi İslam, Yesevilik ise bir nevi “Türk Halk Müslümanlığı”dır. (Sönmez Kutlu, Ahmet Yesevi ve Din Anlayışı)

Muhteva bakımından İslam düşüncesine tesir eden, İslam’ın ahlak değerlerine çok önemli bir bakış açısı kazandıran Yesevilik’in doğru bir şekilde tanıtılması, anlaşılması ve gelecek nesillere aktarılmasına, onların düşünceleri doğrultusunda Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliği güçlendirecek yeni teklif ve düşüncelerin değerlendirilmesine, bu hedefler doğrultusunda yeni projelerin ve çalışmaların başlatılmasına katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Bu sempozyumu Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Seyit Aydın beyin katkısı ile tertiplemiş bulunuyoruz.

Bu vesile ile sempozyum tertip heyetine, Fakültemiz idari ve akademik personeline, sempozyum bilim heyetinde yer alan öğretim üyesi arkadaşlarımdan her birine, yurt içinden ve yurt dışından sempozyum dâvetimize icabet eden saygı değer ilim ve fikir adamlarına, sempozyum sekreteryasına, emeği geçen herkese ve özellikle bizi bu konularda teşvik eden ve her vesile ile destekleyen Üniversitemizin Saygı Değer Rektörü Prof. Dr. Seyit Aydın beye, sempozyumumuzda maddi ve manevi olarak bizi destekleyen Kastamonu Belediye Başkanı Değerli Tahsin Babaş beye huzurlarınızda bir kere daha teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

1. OTURUM
23 KASIM 2018 CUMA
HOCA AHMED YESEVÎ SALONU
Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ

Prof. Dr. Mehmet TEMİZKAN
Yesevî ve Yesevîliğin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Ortam

Dr. Öğr. Ü. Eyyup AKDAĞ
Hoca Ahmed Yesevî'nin Üstadı Yusuf el-Hemedânî'nin Hayatı ve Tasavvufi Şahsiyeti

Prof. Dr. Bekir TATLI
Pîr-i Türkistan Ahmet Yesevî'nin (ö. 562/1166) Hocası Arslan Baba
Bir Sahâbî Olabilir mi?

Doç. Dr. Mehmet Nadir ÖZDEMİR
M. Fuad Köprülü'ye Göre Ahmed Yesevi'nin Din Anlayışının Türkler Arasında İslamiyet'in
Yayılmaya Etkileri

YESEVÎ VE YESEVÎLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞINI HAZIRLAYAN ORTAM

Yesevî and the Atmosphere that Paved the Way for the Occurrence of Yesevîsm

Mehmet TEMİZKAN*

Özet

26-28 Eylül 2016 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilen “Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu”nun değerlendirme oturumuna, Prof. Dr. Kemal ERASLAN da katılmıştı. Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan ERASLAN, tarikatların teşekkül etme sebepleri ve bu tarikatları birbirinden farklı kılan sosyal ve kültürel unsurlar... hakkında bir çalışmanın bulunmadığını belirtmişti. Hocamız, bu konuları ele alan çalışmalara ihtiyaç olduğunu da ilave etmişti. Bu çalışma, hocanın işaret ettiği ihtiyaca -az veya çok- cevap verme amacını taşımaktadır.

Mistik düşüncenin ya da merakın bütün dinlerde az veya çok bulunduğu bilinmektedir. Bu durum, aynı merakın veya arayışın İslam dini için de söz konusu olmasının en temel sebeplerinden biridir.

Şeriatın emir ve yasakları, bilindiği gibi, âkil ve bâliğ olan herkes içindir. Allah, hiçbir kuluna kaldıramayacağı kadar yük yüklemeyeceği için, söz konusu emir ve yasakların “orta” veya başka bir ifadeyle “vasat” insanlara göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Hz. Mevlânâ, “Senin kovan az su alıyorsa deryada kabahat arama.” der. Kovası çok su alan insanların, vasat insanlara göre şekillenmiş emir ve yasakları yaşamakla tatmin olamayacakları aşikârdır. Bu insanların “İslamı emredilenin de ötesinde yaşama” arzuları ya da arayışları kaçınılmaz olacaktır. Ebû Hanîfe'nin, bir soru üzerine üç defa yıkanan gömleğin temiz olacağını söylemesi; fakat kendisinin on kere yıkamasının izahı istendiğinde, “Biri fetva biri takva” şeklinde cevap vermesi, dinin “emredilenin de ötesinde” yaşanması arzusunun somut bir ifadesidir. İşte bu arzu, sûfî temayüllerin bir başka sebebi olmuştur.

Arap dünyasındaki sûfî temayüller, Hz. Peygamber henüz hayattayken başlamıştır. Tasavvuf kelimesinin kökeniyle ilgili görüşlerden biri de, bu temayülle ilgilidir. Türk milleti, İslam dinini gelişinden üç dört asır sonra kabul etmiştir. Arap dünyasında, Hasan Basrî, Cüneyd-i Bağdadî, Hallac-ı Mansur gibi büyük mutasavvıflar, Türkler Müslüman olmadan önce yetişmiştir. Yani Türkler, şeriat İslamı ile tarikat İslamını birlikte tanımışlardır. Bu durum, Türkler arasındaki sûfî merakın ve temayülün önemli sebeplerinden biri olmuştur.

Bildirimizde; genel olarak sufizmin, özel olarak da Türk sufizminin ortaya çıkışını hazırlayan şartlar hakkında bilgi verilmeye ve Yesevî merkezli değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Süfî, temayül, İslam, Türk, Yesevî

Abstract

Professor Kemal ERASLAN had also joined the assessment session of the Hoca Ahmed Yesevî from Past upto Future Symposium” held in İstanbul between September 26-28, 2016. Eraslan who was known for his studied on Ahmed Yesevî and Divan-ı Hikmet mentioned that there weren't any studies on the factors that cause orders to be created and the social, cultural elements which make the orders differ from each other. He also added that there is a need for studies on these issues. This paper aims to conservatively fulfil the need that is mentioned by Eraslan.

It is known that mystic thinking or interest exists in all religions in some degree. This is one of the main reasons why this interest or quest is the same for Islam also. Sharia's commands and prohibitions are valid for all conscious adults. As Allah doesn't give a burden that is impossible for an individual to hold, it is possible to say that these commands and prohibitions are shaped for common

* Prof. Dr.; Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

or average people. Mevlânâ says “if your bucket holds less water don’t blame the sea”. It is clear that people with buckets that will hold much water won’t be satisfied with living the commands and prohibitions formed according to average people. The desire for these people to “live Islam beyond what is ordered” will be inevitable. Ebû Hanîfe’s answer as “one is fatwa, one is devotion” upon people’s questioning him for washing his shirt for ten times even though he said that a shirt that is washed three times would be clean is a solid expression for living religion beyond what is ordered. So this desire is another reason of sufi tendencies.

Sufi tendencies in Arab world started when Prophet Mohammed was alive. The suggestions regarding the origin of the word “tasavvuf” are about this tendency. Turkish people adopted the religion Islam three or four centuries after it was born. Sufis like Hasan Basrî, Cüneyd-i Bağdadî and Hallac-ı Mansur were trained before Turks became Muslim. So Turks got to know sharia Islam and order Islam at the same time. This is one of the important reasons for sufi interest and tendency between Turks.

In our paper, information regarding the conditions that paved the way for Sufism’s _Turkish sufism especially_ occurrence will be given and evaluations on the axis of Yesevî will be done.

26-28 Eylül 2016 tarihleri arasında İstanbul’da yapılan **Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu**’nun değerlendirme oturumuna, **Ahmed Yesevî** ve **Divan-ı Hikmet** üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan hocamız Prof. Dr. Kemal ERASLAN da katılmıştı. ERASLAN, tarikatların teşekkül etme sebepleri ve bu tarikatları birbirinden farklı kılan sosyal ve kültürel unsurlar hakkında bir çalışmanın bulunmadığını belirtmiş, bu konuları ele alan çalışmalara ihtiyaç olduğunu da ilave etmişti. Bu çalışmamız, hocamızın işaret ettiği ihtiyacın ilk bölümüne -az veya çok- cevap verme amacıyla hazırlanmıştır. Tarikatların önemli bir kısmı, “Sünnî” çizgidedir; bir kısmı da bu çizginin dışındadır. Bu durum, yaşanan şartların tabîî bir sonucudur. Dolayısıyla, tarikatları birbirinden farklı kılan sosyal ve kültürel unsurlar, müstakil bir çalışmanın konusu olacak kadar geniştir. Bu yüzden, bu çalışmada ilk Müslüman Türk tarikatı olan Yesevîliğin ortaya çıkışını sağlayan ortam üzerinde durulacaktır. Önce “niçin tasavvuf?” sorusuna cevap mahiyetinde bazı açıklamalarda bulunmak, sonra Türk tasavvufuna geçmek ve bununla ilgili değerlendirmeler yapmak, kanaatimizce daha doğru olacaktır.

Mistik merakın ve temayüllerin, az veya çok bütün dinlerde bulunduğu bilinmektedir. İnsanların, dinlerin emir ve yasaklarına uymakla yetinmemelerinin, başka bir ifadeyle mistik temayüllerinin başlıca sebebi, “dinin belirli emirlerini yerine getirip yasakladığı şeylerden de uzak durmanın, insanın ruhî derinliklerinden fıskıran ulvî arzuları doyurmaya yetmemesi”dir. (Öztürk 1974: 17) Burada, söz konusu emir ve yasakların âkil ve bâliğ olan herkesi kapsadığını, dolayısıyla “orta insan tipi”ne göre şekillendiğini ya da şekillendirildiğini düşünmek, yanlış olmayacaktır. Ebû Hanîfe’nin, bir soru üzerine üç defa yıkanan gömleğin temiz olacağını söylemesi; fakat kendisinin on kere yıkamasının izahı istendiğinde, “Biri fetva biri takva” şeklinde cevap vermesi, dinin “emredilenin de ötesinde” yaşanması arzusunun somut bir ifadesidir. Hz. Mevlânâ da, “Herkes miktarı kadar alır. Senin kovan az su alıyorsa deryada kabahat arama.” diyor. Kovası çok su alan insanların, vasat insanlara göre şekillenmiş emir ve yasakları yaşamakla tatmin olamayacakları aşikârdır. İşte, mistik temayülleri, dini emir ve yasaklara uymanın çok ötesinde yaşamak isteyen, yani kovası daha büyük olan ve daha çok su alan insanların arayışları olarak kabul etmekte fayda vardır. Kovası büyük olanların her devirde var olduğu –ve olacağı- gerçeği, mistik temayüllerin varlığının çok eski dönemlere kadar uzandığını açıklamaya yeterlidir. Peyami Safa, “Mistisizm” adlı kitabında, mistisizm kelimesinin, birinci asırda, azizlerden Denysl’Aaseopagite tarafından icat edildiğini

belirttikten sonra, “Fakat mistisizm, bu adı almadan ve hristiyanlıktan çok önce uzak doğuda, Hind’de ve Çin’de doğmuştur.” (Safa 1975: 186) der.

Bilindiği gibi, İslam mistisizminin adı “tasavvuf”tur. Bu kelimenin menşei ile ilgili kanaatlerden biri, söz konusu kelimenin “suffe”den geldiği yönündedir. Hz. Muhammed’in, Mescid-i Nebevî’nin girişinde, sahabeleriyle sohbet ettiği ve sorulan sorulara cevap verdiği yerin adı “suffe”dir. Kaynaklar, sohbet konuları ile sorulan sorular arasında, dinin emir ve yasaklarının çok ötesinde, varlığın esasıyla alakalı hususların da bulunduğunu haber vermektedir. Tasavvuf kelimesinin “suffe” kelimesinden geldiği yönündeki görüşlerin temel dayanağı, buradaki sohbetlerin İslam tasavvufunun temeli olarak kabul edilmesidir. Burada söylemek istediğimiz şey, İslam tasavvufunun menşeinin Hz. Peygamber’in sağlığına kadar uzanmış olduğudur. Tarikat silsilelerinin Hz. Ebubekir ve özellikle Hz. Alî’ye ulaştırılması da, tasavvufun menşei hakkındaki bu derinliğin bir başka delilidir.

Tasavvufun Türkler arasında hızlıca ve kolayca yayılmasının ve büyük mutasavvıflar çıkmasının önemli sebeplerini, birkaç madde halinde şöyle açıklamak mümkündür.

1. Hicrî ikinci, üçüncü ve dördüncü asırlarda, yani Türk milletinin İslam diniyle tanıştığı ve temasa geçtiği tarihlerden önce, Arap dünyasında büyük mutasavvıfların yetiştiği bilinmektedir. Aralarında bizi de derinden etkileyen ve tasavvuf tarihinin en büyükleri arasında yer alan bazı simaların şöhret kazanıp kahramanlaştıklarını da biliyoruz. Hasan Basrî, Muhasibî, İbrahim Edhem, Cüneyd-i Bağdadî ve Hallac-ı Mansur, bu vadide akla ilk gelen isimlerdir. Benzer durum, İran sahası için de söz konusudur... Sözü uzatmadan söylemek gerekirse, Türklerin, İslam dininin hem şeriat hem de tarikat cephesiyle; yani “Şeriat İslamı” ve “Tarikat İslamı”yla aynı zamanda tanıştığını söylemek mümkündür. Hz. Mevlânâ’dan aldığımız metaforu kullanarak, “kovası büyük” kişilerin Türkler arasında da var olduğunu söylemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. İşte, “Tasavvuf İslamı”yla geniş alanda şöhret kazanarak kahramanlaşmış mutasavvıflarla birlikte tanışması ve mistisizme yönelmenin başlıca sebebi olan “kovası büyük” kişilerin Türkler arasında da bulunması, tasavvufun Türkler arasında da rağbet görmesinin ilk ve en önemli sebebi olmuştur, diyebiliriz.

2. Eski Türk inancına göre, bir kişi “iyi” olarak ölmüşse bir duman şeklinde veya turna kuşu donunda gökyüzüne, yani Tanrı’nın katına yükselir. “Kötü” kişi ise, yer altına gider. İyi bir insan olmak, iyi bir insan olarak yaşamak ve iyi bir insan olarak ölmek, Türkler tarafından İslamiyetin kabulünden çok önce idealleştirilmiştir. Bu anlayış, hedefi insanı “kâmil” yani “iyi” insan haline getirmek olan tasavvufun Türkler arasında kolaylıkla ve hızlıca yayılmasını sağlayan faktörlerden bir diğeri olmuştur, diyebiliriz.

3. Sosyal gelişmeleri, siyasi hadiselerden ve bu hadiselerin sonuçlarından bağımsız olarak düşünmek ya da değerlendirmek, mümkün değildir. Hilmi Ziya Ülken, “Klasik Türk tasavvufu, İslam medeniyetinin muhtelif irfan merkezlerinden gelen tesirleri toplayarak VII. Asır başlarında Anadolu’da inkişaf etmiş ve en mühim eserlerini burada vermiştir.” der. (Ülken 2016: 209) Burada kısa bir açıklama yapmakta yarar vardır. Bilindiği gibi hicri altıncı asrın sonlarına doğru, yaklaşık bir asırdan beri devam eden Haçlı seferleri neticesinde, İspanya Hristiyanlaşmış ve Müslümanlar bu coğrafyadan çıkmak zorunda kalmışlardır. Bu hadiseden hemen sonra, Cengiz ya da Moğol istilası söz konusu olmuş ve Harzem medeniyeti yıkılmıştır. Bu iki önemli gelişmenin sonucu olarak, Endülüs medeniyeti ile Harzem medeniyetinin mensupları Anadolu’ya sığınmışlardır. Çünkü, bu yüzyılda Haçlı seferlerine ve Moğol akınlarına karşı koyabilen yegane Türk ülkesi, Anadolu’dur. (Ülken 2016: 209)

Hatırlanacağı gibi, Anadolu'ya, Mevlânâ Celaleddin-i Rumî –babasıyla birlikte- Belh'ten; Hacı Bektaş Velî Horasan'dan (Nişabur) ve Yunus Emre'nin ailesi de Horasan'dan gelmişlerdir. Muhyiddin-i Arabî, Endülüs kökenlidir. Hayatının önemli bir kısmı, Anadolu'da geçmiştir. Sadreddin-i Konevî'nin dul annesiyle evlenerek Konya'ya yerleşmiştir. Türk-İslam tasavvufunu çok derinden etkileyen Vahdet-i Vücûd anlayışı veya yorumu, onun adıyla özdeşleşmiştir ve onun eseridir... Sonuçları Anadolu için çok hayırlı olan bu tarihî hadiseleri de, Türk tasavvufunun “inkişaf”ının başlıca sebebi olarak değerlendirmek, kanaatimizce yanlış olmayacaktır.

4. Halkın yaşadığı veya -daha açık bir ifadeyle- katlanmak zorunda kaldığı uzun süreli zorluklar ve geleceğin belirsizliği de, tasavvufi düşüncenin kök salmasını kolaylaştıran sebeplerden biridir. Tasavvufun “gönül huzuru” sağladığı, her şeyin Allah'tan geldiği inancı sayesinde insanlardaki dayanma gücünü artırdığı; kısaca “teslimiyet rahatlığı” sunduğu, gözden uzak tutulmamalıdır. Bu noktada, konunun başka bir yönüne, teslimiyet ruhuyla mücadele azmi arasındaki ilişkiye dikkat çekmek istiyorum. Yaşar Nuri Öztürk, mistisizm çeşitlerini saydıktan sonra, İslam tasavvufunun aksiyon mistisizmine yakın olduğunu belirtir. Hilmi Ziya Ülken de, “Action adamının mysticisme sözünde değil fiilinde görünür.” (Ülken 2016: 94) derken, mutasavvıfı “aksiyon adamı” şeklinde ifade eder. Mehmet Kaplan da, “Velî Tipi”ni tahlil ederken, velîlerin, ihtiyaç duyulması halinde hırkalarını çıkarıp kılıçlarını kuşanan, cihada her zaman hazırlıklı olan ... insanlar olduğunu belirtir. Bu konuda, Seyyid Alî Sultan veya daha yaygın adıyla Kızıldeli Sultan menkıbesinde dikkate değer bilgiler vardır. Sonuç olarak, tasavvufi hayatın ve dünya görüşünün var olan mücadele azmine güç kattığı bir vakıadır. Peyami Safa, “Ben'in dinde yok olması azizleri, millette yok olması da kahramanları yaratmıştır.” (Safa 1975: 302) der. Aziz ya da kahraman olmanın temel şartı, ben'in yok olmasıdır. Tasavvuf da ben'i yok eder. Ben'i yok olan insanlar, başarıya en yakın olan insanlardır. Dolayısıyla, tarikatların, bu topraklara yerleşme ve fetih mücadelelerindeki rolleriyle de değerlendirilmesi şarttır. Yahya Kemal'in “Viyana kapılarına nasıl dayandık?” sorusuna verdiği “Pilav yiyerek ve Mesnevî okuyarak” şeklindeki cevabı, çok anlamlıdır.

5. “İslam tasavvufu, dinin ilk şeklindeki korku ahlâkını aşk ahlâkına tahvil etmiştir.” (Ülken 2016: 98) “Şeriat İslamı”nın saldıdığı korku, yerini “Tarikat İslamı”nda aşka bırakmıştır. Aşk, sadece kulların Allah'a olan sevgilerini değil; Allah'ın da kullarına olan sevgisini ifade eder. “Küntü kenze” diye başlayan hadis-i kudsî, tam da bu sevginin ifadesidir. Hadis âlimleri bu kudsî hadisin sahihliğini tartışırken, şeyh-i ekber Muhyiddin-i Arabî “Keşfen sahih; fakat naklen sabit değildir.” diyerek hadisin sahih olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Bilindiği gibi, Bursalı İsmail Hakkî'nin da “Kenz-i Mahfi” adlı bir eseri bulunmaktadır... Aşk veya sevgi, korkuya göre daha kucaklayıcı ve daha müşfik bir kavramdır. Aşkta, rahmet de vardır. Mutasavvıf şairler, yukarıdaki hadis kadar olmamakla birlikte, “Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz.” anlamına gelen “Lâ taknatû min-rahmetillâh” âyetini de sık sık iktibas ederler. Buna karşılık, “Şeriat İslamı”nın temsilcisi olan vâizi de şöyle tanıtır veya değerlendirirler. Özellikle son beyit, söylemek istediğimiz şeyin en güzel örneklerinden biridir:

Açınca ağzını âteş saçar nîrân-ı 'azâyibden
Sanursun kim getürmüşdür cehennemden haber vâiz

Yitürmüş mi aceb cennet yolın ol yana hiç varmaz
Heman bâb-ı cehennemden yana sürmüş gider vâiz

Senedtü lâ taknatû min rahmetillâh elde Emrâh
Bizim ümmîdimiz bu pend değil mi ey peder vâiz*

Beşiktaşlı Gedâî ise,

Azâb âyetlerin tefsir idüp kesb-i maâş etme
Oku lâ taknatû min rahmetillâh'ı telâş etme

diyerek korku ile aşk ve ümit arasındaki farkı, başka bir ifadeyle aşk ve ümidin şefkatle açılmış kollarını ifade etmiştir. Bu şefkatli mesajlar da, tasavvufun kökleşmesinde etkili olmuştur.

6. Bir insanın, kendi dillerinde yazılmış eserleri okumak, yapılan konuşmaları dinlemek ve sorular sormak, en tabîî hakkıdır. Herkesin bir veya iki yabancı dili bilmesi, bugün için bile hayaldir. On birinci, on ikinci ve on üçüncü... yüzyıllarda, hayal edilmesi bile mümkün değildir. Bu gerçek, insanlara kendi ana dilleriyle hitap etmeyi bir mecburiyet haline getirmiştir. Hatta, Hz. Mevlânâ'ya atfedilen ve Yunus'la alakalı olan "Hangi meclise vardım, bu Türkmen kocasını benden evvel oturur buldum." şeklindeki değerlendirmenin kaynağında da, Yunus'un insanlara kendi dilleriyle seslenmiş olmasının önemli payı vardır. Bu özelliği, onun başarısının önemli bir dayanağıdır. Söz konusu mecburiyet, sadece dinin emir ve yasaklarıyla, yani "Şeriat İslamî"yla sınırlı da değildir. Aynı şeye "Tarikat İslamî"nin de ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç ise, her milletin kendi tarikat veya tarikatlarını kurmasının en temel sebeplerinden biri olmuştur. Biraz sonra açıklamaya çalışacağımız üzere, Ahmed Yesevî'nin Arapça ve Farsça bilmesine rağmen Türkçe yazmış olması, hatta "Türkçeci" olması, basit bir tercihten ibaret değil şuurlu bir seçimdir.

7. Edebiyat eserleri ve bilhassa halk edebiyatı dairesindeki eserler, yazıldıkları dönemin aynası durumundadır. Yesevî, hikmetlerinden birinde rüşvet yiyen müftülerden bahsetmektedir. Din adamlarının bu yönü, Nasreddin Hoca'nın kadı tiplemesinden Seyranî'nin meşhur "Kazların kadıya uçmaktığından" mısralı şiirine kadar, her devirde tenkide uğramıştır. Genelleştirmemekle birlikte, temsil makamında bulunan din görevlilerinin "model insan" olmakta zorlandıkları anlaşılmaktadır. Hilmi Ziya Ülken'in "Action adamının mysticisme sözünde değil fiilinde görünür." (Ülken 2016: 94) cümlesi, "Tarikat İslamî"nin mensuplarıyla "Şeriat İslamî"nin mensuplarının farkını ortaya koymaktadır. Buradan hareketle, halkın İslam dininin "model insan"ını Ahmed Yesevî'de ve onun şahsında "Tarikat İslamî"nda bulduğunu söylemek mümkündür. Bu buluş da, tarikatların kök salmasına zemin hazırlamış olmalıdır.

8. Hilmi Ziya Ülken'e göre, İslam mistisizminin istinat ettiği üç menba' vardır. Bu üç menba'dan biri, Nasturî mütercimleri vasıtasıyla gelen "**neoplatonism**"dir. İkincisi, İslam kelamcılarında başlayan "**dogmatique**" esaslardır. Sonuncusu da, muhtelif içtimaî teşekküllerin mahallî ihtiyaçları, **örf ve adetler**idir. "Bilhassa bu sonuncu vasıf İslam milletlerinden her birinin mistisizmine ayrı bir renk ve hüviyet verir." (Ülken 2016: 96)

Buradaki "...muhtelif içtimaî teşekküllerin mahallî ihtiyaçları, **örf ve adetleri**" ifadesi, Arap tasavvufunun, İran tasavvufunun ve Türk tasavvufunun hem varlığının hem de

* Prof. Dr. Fikret Türkmen Kütüphanesindeki bir cönkten.

kimliğinin, şahsiyetinin açıklaması durumundadır. Buradan, Türk tasavvufuna ve ilk şahsiyet olması dolayısıyla da Ahmed Yesevî'ye geçebiliriz.

Namık Kemal Zeybek, “Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi”nde sunduğu bir bildiriye, “Ahmed Yesevî'nin Üç Hizmeti Yedi İlkesi” başlığını kullanmış ve bu üç hizmeti; “Türkçeciliği”, “Türk dünyasına öğrenci yollaması” ve “İslam dininin Türk yorumunu yapması” şeklinde sıralamıştır.

Ahmed Yesevî'nin ilk ve belki de en büyük hizmeti, Türkçeciliği olmuştur. Arapça ve Farsça yazma anlayışının egemen olduğu bir devirde, Türkçenin beğenilmemesinden ya da hor görülmesinden şikâyet etmiş ve kendisi hikmetlerini Türkçe yazmıştır. Türkçe yazmasının en önemli sonucu da, tasavvuf anlayışını az sayıda “seçkin”in tekeline bırakmayıp geniş halk kitlelerine yaymak olmuştur. Arapça veya Farsça yazılan eserler az sayıda insana hitap ederken, Türkçe yazılan hikmetler bütün Türk halkına hitap etme başarısını göstermiştir. Bir başka sonucu da “Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı”nın dilinin, en azından, halk şiiri sahasında Türkçe olmasını sağlamış olmasıdır. O, erenlerden işitilecek anlaşılır sözlerin gönül ülkesini açacağı, âyet ve hadislerin anlamının Türkçe olmasının anlaşılmasını, daha da önemlisi hissedilmelerini sağlayacağı, anlamını idrak edenlerin de baş eğip uyacakları kanaatindedir... Zaman onu haklı çıkarmış, millete kendi diliyle, kendi zevkine hitap eden geleneksel tür ve şekillerle seslenen Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Süleyman Çelebi, Sinan Paşa ve Niyazî-i Mısri... gibi erenler, okuyanların ya da dinleyenlerin gönül ülkelerini fethetmişlerdir.

Dergâhında yetiştirdiği öğrencileri Türk dünyasının muhtelif sahalarına yollamakla da, tasavvuf kültürünün geniş halk kitlelerine yayılmasında “mektep” olma özelliği kazanmıştır. Sadece, Hacı Bektaş Velî'nin –güçlü bir ihtimale göre- doğrudan halifesi olması bile, Ahmed Yesevî'nin bu hizmetinin ne anlam ifade ettiğini açıklamaya yeterlidir. Hatırlanacağı gibi, kolonizatör Türk dervişlerinin piri, odur.

İslam dininin Türk yorumunu yapmış olması da, büyük bir hizmettir. Bu yorumun başında da “aşk” vardır. Âşıkların bir damla gözyaşı cehennemi bîzâr eder, der. Bu yüzden “**Âbid bolma, zâhid bolma, âşık bolgil.**” demekten çekinmez. Buradaki “âbid, zâhid bolma” tavsiyesini “âbidlik ve zâhidlikle yetinme, ötesine geç” şeklinde anlamak lâzımdır. Ötesi “âşık olmak”tır. Âşık olma tavsiyesini, yukarıda değindiğimiz korku yerine aşkı, sevgiyi, ümidi ve şefkati koyma anlayışından da ayrı düşünmemek zorundayız. Tespitimize göre, Türk edebiyatında meyhane metaforunu ilk kullanan şair, Ahmed Yesevî'dir. Hatırlanacağı üzere meyhane, tekke; sâkî veya pîr-i mugan, şeyh ve şarap da aşktır.

Vahdet humı açıldı meyhaneye kirsem men
Bir cam içip şol meydın mest ü hayrân bolsam men

diyen şair, aşk şarabından kana kana içmek arzusundadır. “Aşkın ile avunuram”, “Gel gör beni aşk neyledi”, “Aşkın aldı benden beni”... gibi mısraların sahibi olan Yunus'taki aşk telakkisini Ahmed Yesevî etkisi dışında başka bir şeyle açıklayabilmek, neredeyse imkansızdır. Zaten Yunus, “Yesevî Mektebi”nin üçüncü veya dördüncü kuşak mensubudur. (Ahmed Yesevî < Hacı Bektaş Velî < Tapduk Emre < Yunus Emre) Osmanlı, Azerbaycan ve hatta Türkmenistan sahasının ortak şairi, büyük Fuzulî'nin

Kad enâre'l-ışkı li'l-uşşâkı minhâce'l-hüdâ
Sâlik-i râh-ı hakikat aşka eyler iktidâ

(Aşk, âşıklar için hidayet yolunu aydınlatınca hakikat yolunun yolcusu aşka uyar) ve

İlm kesbiyle pâye-i rif'at
Arzû-yı muhâl imiş ancak
Aşk imiş her ne var âlemde
İlm bir kıl ü kâl imiş ancak

(İlim öğrenmekle yüksek makamlara ulaşmak, imkansız bir arzu imiş; âlemde ne varsa aşk imiş ve ilim sadece bir dedikodudan ibaretmiş.)

beyit ve kıt'asında dile getirdiği aşk hakkındaki kanaati, Yesevî'den başka hangi kaynağa bağlanabilir? "Âşık-ı sâdık menem..." diyen şairin bu ifadesini, Yesevî'nin "...âşık ol" tavsiyesine verdiği bir cevap olarak anlamamak için hiçbir sebep yoktur. Burada, kısa bir açıklama yapma mecburiyeti vardır: Fuzulî, Yesevî'yi okumuş ve ondan etkilenmiş değildir. En azından, okuduğu kesin değildir. Ancak, Yesevî'nin aşk anlayışı, "Batı"ya gelen halifeleri ve onların getirdiği hikmetleriyle bu coğrafyaya da gelmiş ve burada kök salmış olmalıdır. Adına kayıtlı bir hikmette Nesimî isminin geçmesi, yani, kendisinden en az üç asır sonra hikmet tarzında şiirler yazılması ve bu şiirlerin kendi adına kaydedilmesi, kök salmış olmasının sonucudur. Fuzulî ve diğer şairler, işte bu kök salan ağaçtan beslenmişlerdir, demek istiyoruz. Bir anlayış, farklı kişiler tarafından işlendikçe derinlik ve zenginlik kazanır. Ahmed Yesevî'nin aşk anlayışına da, hiç şüphe yok ki, aşkı işleyen büyük şairler tarafından derinlik kazandırılmıştır.

Bu derinliğin en güzel ifadelerinden biri, Balkanların çocuğu Hayretî'ye aittir. Hayretî'nin, akli yarasaya; aşkı da güneşe benzettiği beyit, oldukça orijinaldir:

Tan mıdur urşa bucakdan bucağa huffâş-ı akl
Saldı pertev âleme mihr-i cihân-ârâ-yı ışk (Hayretî 1981: 244)

(Aşkın cihanı aydınlatan güneşi, âleme ışıklarını saldı; akıl yarasasının kendisini bucaktan bucağa vurmasına şaşılır mı?)

Bilindiği gibi, Ahmed Yesevî'nin halifelerinden bir kısmı "Batı"ya, bir kısmı da Orta Asya'nın içlerine yönelmiştir. Bunun sonucu olarak Yesevîlik, Orta Asya'da Nakşibendiliğe kaynaklık etmiştir. Hem "Şah-ı Nakşibendî"yi hem de Ahmed Yesevî'yi saygıyla anan Türkmen edebiyatının en büyük temsilcisi Mahtumkulu, Hayretî'nin söylediği şeyi farklı bir teşbihle dile getirmiştir. O, aşkı bir kumandana; akli ise aşk ordusu tarafından talan edilen bir ülkeye benzetmiştir:

Aşk koşunu yığıp akıl mülkünü dağıttı
Talana berlip aklım, divâne boldum imdi (Mahtumkulu 1992: 141)

(Aşk, ordusunu yığıp akıl mülkünü dağıttı; aklım talan edildi ve ben de divane oldum şimdi.)

Birbirinden birkaç bin kilometre uzaklıkta bulunan iki sahaya mensup iki beytin muhteva benzerliği veya ortaklığı, iki sahanın da Yesevî etkisinde kalmış olmasıyla açıklanabilir. Burada, Yesevîliğin -özellikle- Balkanlarda yayılan Bektaşîliğe de kaynaklık ettiğini ve Hayretî'nin Bektaşî bir şair olduğunu göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

Sonuç olarak, Türklerin "Şeriat İslamı" ile "Tarikat İslamı"nın birlikte tanınmaları ve İslam dinini emir ve yasaklarına uyarak yaşamakla tatmin olmayan, dini "emredilenin de ötesinde yaşamak" isteyen insanların Türkler arasında da var olması, Tasavvufun Türkler arasında ortaya çıkıp gelişmesinin başlıca sebebi olmuştur. Ortaya çıkan ilk mutasavvıf, Ahmed Yesevî'dir. Halkın "model insan"la onun şahsında tanışması, taraftar bulup kökleşmesini kolaylaştırmıştır. Bunda, dini kendi halkına kendi diliyle anlatmasının payı da vardır. Halk, onu sahâbeden Arslan Baba'nın öğrencisi olarak görmüş ve yüceltmıştır. Bu yüceltme, aslında Türk halkının tasavvufa olan ilgisinin bir sonucudur ve artarak devam etmiştir. Türk tasavvufu, Türk milletinin İslam anlayışına bir incelik, bir derinlik ve bir

zenginlik kazandırmıştır. A. Yesevî de, ilk mutasavvıf olma özelliğiyle, söz konusu inceliğin, derinlik ve zenginliğin ilk kaynağıdır.

KAYNAKLAR

Hayretî (Haz. M. Çavuşoğlu; M. A. Tanyeri), Dîvan, İst. Üniv. Ed. Fak. Yay.: İstanbul.
Öztürk, Yaşar Nuri, Tarih Boyunca Tasavvufî Düşünce, Sümer Matbaası: İstanbul.
Safa, Peyami, Nasyonalizm Sosyalizm Mistisizm, a Yayınları: İstanbul.
Ülken, Hilmi Ziya, Türk Tefekkür Tarihi, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
Mahtumkulu Divanı (Haz. Himmet Biray), Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

YÛSUF EL-HEMEDÂNÎ'NİN (Ö.535/1140) HAYATI VE TASAVVUF ANLAYIŞI

Eyyup AKDAĞ*

Özet

Bağdat'ta zamanın önde gelen âlimlerinden ders okuma imkânını bulan Yusuf el-Hemedânî (ö.535/1140) tasavvuf tarihinin önemli isimlerinden birisidir. Onun öğretileri Orta Asya ve Horasan menşeli tarikatlarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bağdat, Isfahan, Horasan, Semerkant gibi şehirlerde bulunan Yusuf el-Hemedânî daha sonra Merv'e yerleşmiş burada bir tekke açarak irşad faaliyetlerini devam ettirmiştir. Nakşibendiyye ve Yeseviyye tarikatlarının kurumsallaşmalarında etkisi olan Yusuf el-Hemedânî çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Yetiştirdiği önemli talebelerinden biriside Hoca Ahmed Yesevî'dir. Hoca Ahmed Yesevî'nin din ve tasavvuf anlayışının temelinde üstadı Yusuf el-Hemedânî yer almaktadır.

Giriş

Yûsuf Hemedânî Nakşibendiyye geneleğinin önemli isimlerinden birisidir. Hemedânî Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyada ve Sultan Alpaslan (ö.465/1072), Sultan Melikşah (ö.485/1092), ve Sultan Sencer'in (ö.552/1157) devirlerini kapsayan bir zaman diliminde yaşamıştır. Hemedânî'nin yaşadığı dönem İslâm dünyasında Sünnî ve Şii mücadelesinin ve ayrılığının yoğun bir şekilde sürdüğü bir devirdir.¹

Devlet politikası olarak İslam dünyasını Sünnîlik temelli bir din anlayışı etrafında birleştirmeyi amaçlayan Selçuklu idaresi devlet yapısında Hanefî, kısmen de Şâfiî mezhebinin uygulamalarını esas almışlardır.²

Yûsuf Hemedânî'nin yaşadığı dönemde Selçuklu sultanları Müslümanların birliğini ve devlet idaresini tehdit eden Bâtînî fırkalarla etkin bir şekilde mücadele etmişlerdir. Sultanlar dışında bu mücadelenin simge isimlerinden birisi de Nizâmülmülk'dür (ö.485/1092). Nizâmülmülk öldürüldüğünde Yûsuf Hemedânî otuz beş yaşındadır. Nizâmülmülk'ün suikasta uğraması devlet idaresinde derin sarsıntılar yaratmıştır.

Sultan Sencer Hemedânî'nin temsil ettiği Ehl-i sünnet temelli tasavvuf anlayışının ülke coğrafyasında yayılması için destek vermiştir. Helal yoldan kazandığı yüklü miktardaki dinarı dervişlerin masraflarına harcanmak üzere Hemedânî'nin kurduğu tekkeye göndermiştir.³

1. Yûsuf el-Hemedânî'nin Hayatı

Künyesi Ebû Ya'kub olan Yûsuf b. Eyyûb b. Yûsuf b. el-Hüseyin b. Vehre el-Hemedânî, 440/1048 veya 441/1049 yılında Hemedân'da doğmuştur.⁴ Çocukluk ve ilk

* Dr. Öğretim Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.

Dr. Assistant Professor, Kastamonu University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Studies, Kastamonu/Turkey (eyyupakdag5@hotmail.com).

¹ Gonca Sutay, *Büyük Selçuklu Devleti Zamanında Bağdat Halifeliği İle Siyasi-Kültürel-Dini İlişkiler* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013), 99-100; Hasan Hüseyin Adaloğlu, *Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsi Halifeliği Münasebetleri* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996), 64.

² Sutay, *Büyük Selçuklu Devleti Zamanında Bağdat Halifeliği İle Siyasi-Kültürel-Dini İlişkiler*, 99-100; Adaloğlu, *Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsi Halifeliği Münasebetleri*, 64; Özgür Öztürk, *Melikşah Zamanında (1072-1092) Büyük Selçuklu Devletinin Dini Siyaseti* (Yüksek Lisan Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2015), 13-15.

³ Hâce Yûsuf Hemedânî, *Hayat Nedir*, Trc. Necdet Tosun, 7. Baskı (İstanbul: İnsan Yay., 2018), 50.

⁴ Ebû Sa'îd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ, 13 cilt (Haydarâbâd: Meclis-i dâireti'l-meârifî'l-Osmâniyyi, 1382/1962), 2: 356-357; Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, nşr. Muhibiddîn Ebî Sa'îd Ömer b. Ğarâme el-

gençlik yıllarına dair ayrıntılı bilgiye sahip olmadığımız Yûsuf Hemedânî, 460/1067 yılı on dokuz yaşında ilim tahsili için Hemedân'dan Bağdat'a gelmiştir. Hemedânî burada Şâfi'î fakîhi ve Bağdat Nizâmiye Medresesi'nin meşhur müderrisi Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö.476/1083) ders halkasına katılarak ondan istifade etmiştir.⁵

Fıkıh, tefsir, hadis, hilaf ve cedel konularında temeyyüz eden Yûsuf Hemedânî üstadı Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin yanı sıra başta Bağdat olmak üzere İsfahan, Buhara, Merv ve Semerkant... gibi zamanın önde gelen ilim merkezlerini dolaşarak buralarda mülaki olduğu ulemanın ders halkalarına katılmış ve onlardan istifade etmiştir. Kaynaklarda Hemedânî'nin eğitiminin ilk yıllarında özellikle cedel ve münakaşa konusunda çok istekli olduğu daha sonraki zamanlarda ise bu tartışmalardan rahatsızlık duyduğu belirtilmektedir.⁶

Yûsuf Hemedânî uzlet hayatından sonra Merv'e yönelmiş ve burada bir tekke açarak irşad faaliyetlerine başlamıştır. 'Horasan'ın kâbesi' olarak kabul edilen bu tekke dervişlerin yanı sıra âlimlerin de uğrak yeri olmuştur.⁷

Kaynaklarda Yûsuf Hemedânî'nin bir ayağının kısa yüzlerinde ise çiçek hastalığından kalma izlerin olduğu belirtilmektedir. Rengi buğday tenli olan Hemedânî her zaman güler yüzlü ve tatlı dillidir.⁸ Yetmiş beş sene bekâr yaşayan ve daha sonra evlenen Hemedânî'nin bu evlilikten bir kızı olmuştur. Hanımı kendisinden kırk gün önce vefat Hemedânî ölüm döşeginde kızını Seyyid Şerefüddîn'in oğlu ile evlendirmiştir.⁹

Birçok şehir ve beldeleri dolaşan Yûsuf Hemedânî hayatının son yıllarını Merv ve Herat'ta geçirmiştir. Hemedânî Herat'tan Merv'e dönerken Herat'la Bağşûr arasında Bâzğîs'in Bâmiîn kasabasında 22 Rebülevvel 535/5 Kasım 1140 yılında vefat etmiştir. İlk önce buraya defnedilen Hemedânî daha sonra İbnü'n-Neccâr adında bir müridi tarafından kabri Merv'e nakledilmiştir. Mezarı bugün Türkmenistan sınırları içinde Merv yakınlarındaki Bayramali denilen yerde olup Hâce Yûsuf adıyla bir ziyaretgâhtır.¹⁰

'Amravî, 80 cilt (Beyrût: Dârü'l-fikir, 1415/1995), 3: 517; Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, nşr. İhsân Abbâs, 7 cilt (Beyrut: Dâru sâdir, 1994), 7: 78; Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 7 cilt (Beyrut: Dâru sâdir, 1995), 1: 507; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, 21 cilt (Mısır: Dâru hecer, 1418/1997), 16: 330; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz, 5 cilt (İstanbul: Kitabevi, 2006), 2: 22; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 7. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1991), 65; İsmâil b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2 cilt (İstanbul: el-Behiyye, 1951), 2: 552; İmâm Şa'rânî, *Velîler Ansiklopedisi et-Tabakâtü'l-kübrâ*, trc. Abdülkadir Akççek, 4 cilt (İstanbul: Erkam Yayınları, 1407/1986), 2: 485-486; Hemedânî, *Hayat Nedir*, 11; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 38; Necdet Tosun, "Yûsuf el-Hemedânî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 44 (İstanbul: TDV Yay., 2013), 12; Ferüdüddîn Aydın, *et-Tarikâtü'n-Nakşibendiyye beyne mâziyehâ ve hâzirahâ*, 2. Baskı (İstanbul: el-'İber Yay., 2001), 189; Abdülmecid Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, trc. Mehmet Emin Fidan, 1. Baskı (İstanbul: Semerkand Yay., 2011), 433; Fatkhiddin Mansurov ve Faudzinaim Hj. Badaruddin "Hace Yusuf Hemedani: İki Büyük Sufi Tarikatının İlham Kaynağı" *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 26, ss.159-173, (2011), 161.

⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'l-nübelâ*, 18 cilt (Kâhire: Dâru'l-hadîs, 1427/2006), 14: 461; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 7: 79.

⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'l-nübelâ*, 14: 462.

⁷ İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 7: 78; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümemi ve'l-mülük*, 18: 16; İbnü'l-Cevzî, *Sifatü's-safve*, 738; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 16: 216; Câmî, *Nefahâtü'l-üns*, 522; Vassâf, *Sefîne-i evliyâ*, 2: 22; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 66; Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 433; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 40; Tosun, "Yûsuf el-Hemedânî", 13; Hemedânî, *Hayat Nedir*, 11.

⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 69; Hemedânî, *Hayat Nedir*, 26; Vassâf, *Sefîne-i evliyâ*, 22.

⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 69; Hemedânî, *Hayat Nedir*, 52,64.

¹⁰ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2: 356-357; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 7: 79; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 507; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 16: 330; Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*, 11: 644; Câmî, *Nefahâtü'l-üns*, 521; Şa'rânî, *Velîler Ansiklopedisi et-Tabakâtü'l-kübrâ*,

1.1.Eserleri

Yûsuf Hemedânî'ye nispet edilen eserler şunlardır: 1. *Rutbetü'l-hayât*, 2. *Menâzilü's-sâirîn*, 3. *Menâzilü's-sâlikîn*, 4. *Kitâbü'l-keşf*, 5. *Risâle fî enne'l-keвне musahharun li'l-insân*, 6. *Risâle der ahlâk ve'l-munâcât*, 7. *Risâle der âdâb-ı tarikat*, 8. *Safâvetü't-tevhîd li-tasfiyeti'l-mürîd*, 9. *Vâridât*, 10. *Aynü'l-kudât*, 11. *Mecâlis*, 12. *Zînetü'l-hayât*. Bunlar dışında Hemedânî'ye birkaç rubâî de nisbet edilmektedir.¹¹

Yukarıda ismi zikredilen eserlerin büyük bir kısmı kayıptır. Günümüze intikal eden en önemli eser *Rütbetü'l-hayât*'tır. Bu eser hacim olarak küçük ise de mana ve muhtevâ olarak kıymetlidir.¹²

1.2.Hocaları

Yûsuf Hemedânî sadece bir bölgenin ve sınırlı sayıda ulemanın neşvesinden istifade eden bir âlim ve bir sûfî şahsiyet değildir. O başta Bağdat olmak üzere Semerkant, Buhara, İsfahan, Merv, Herat gibi birçok önemli ilim merkezlerini dolaşmış buradaki seçkin hocaların ilimlerinden müstefit olmuştur.

Çok sayıda âlimden istifade eden Yûsuf Hemedânî'nin tasavvufî manada dört hocası ön plana çıkmaktadır. Bunlar: Ebû İshak eş-Şîrâzî, Ebû Ali el-Fârmedî, Abdullah el-Cüvenî ve Hasan es-Simmânî'dir.¹³

1.2.1. Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî (ö.476/1083)

Yûsuf Hemedânî'nin ilim tahsili için geldiği Bağdat'ta istifade ettiği ilk hocası Ebû İshâk İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî'dir.¹⁴ Yûsuf Hemedânî'nin ilim tahsili için Bağdat'a geldiği yıl ile hocası Şîrâzî'nin Nizâmiye Medresesi'ne resmî olarak atandığı yıl aynı zamana denk gelmektedir. Bu bağlamda Hemedânî, Şîrâzî'nin Bağdat'ta ders verdiği ilk öğrencileri arasında yer almaktadır.¹⁵

1.2.2. Ebû Ali el-Fadl b. Muhammed el-Fârmedî et-Tûsî (ö.477/1084)

Yusuf el-Hemedânî'nin tasavvufta esas mürşidinin Ebû Ali el-Fârmedî (ö.477/1084) olduğu hususunda müellifler arasında ittifak vardır. Nakşibendî tarikatının etkili şeyhlerinden biri kabul edilen Fârmedî, 401/1010 yılında Tûs yakınındaki Fârmed köyünde doğmuştur.

1.2.3. Şeyh Abdullah el-Cüvenî

Kaynaklarda Abdullah el-Cüvenî'nin nefsinin tahkir eden melâmî bir anlayışa bir şahsiyet olduğu beyan edilmektedir. Halveti ve uzleti ihtiyar eden mücâhede ehli olan Cüvenî,

---

2:486; Vassâf, *Sefîne-i evliyâ*, 2: 22; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 66; Hemedânî, *Hayat Nedir*, 17; Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 41; Tosun, "Yûsuf el-Hemedânî", 13.

¹¹ Hemedânî, *Hayat Nedir*, 25-27; Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 2: 552; Vassâf, *Sefîne-i evliyâ*, 2: 23; Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 41-44; Tosun, "Yûsuf el-Hemedânî", 13; Mehmet Kanar, "Seyyid Yûsuf-i Hemedânî'nin Tasavvufa İlişkin Bir Risalesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, sayı:10, ss.23-39. (İstanbul:2007), 23.

¹²Bkz. Hemedânî, *Hayat Nedir*, 1-158.

¹³ Câmî, *Nefahâtü'l-üns*, 521; Vassâf, *Sefîne-i evliyâ*, 2: 22; Hemedânî, *Hayat Nedir*, 15; Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, 433; Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 40; Tosun, "Yûsuf el-Hemedânî", 12; Aydın, *et-Tarikatü'n-Nakşibendiyye beyne mâziyehâ ve hâzırâhâ*, 189.

¹⁴ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 10: 278; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâ'u ebnâi'z-zamân*, 7: 78; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*, 10:383; Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer el-Kureşî İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'yyîn*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim, Muhammed Zinehem Muhammed Azeb, 1 cilt (Kâhire: Mektebetü's-sikâfeti'd-dîniyye, 1413/1993), 462.

¹⁵ İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâ'u ebnâi'z-zamân*, 1: 29; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*, 10: 383; Bilal Aybakan, "Şîrâzî, Ebû İshâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 184-186; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 729-730.

yemekte katıksız kuru ekmeği tercih etmekte, arkadaşlarının ondan yağlı ve zengin bir şeyler yemesini istediklerinde o bu istekleri reddetmektedir.¹⁶

1.2.4. Şeyh Hasan es-Simmânî

Abdurrahman el-Câmî'nin (ö.898/1492) beyanına göre Yûsuf Hemedânî'nin sohbetine katıldığı ve istifade ettiği diğer bir üstadı Hasan es-Simmânî'dir.¹⁷

1.3.Yûsuf Hemedânî'nin Talebeleri

Yûsuf Hemedânî'nin dört halifesi ön plana çıkmaktadır. Bunlar; Hâce Abdullah Barakî Hârezmî (ö.555/1160), Hâce Hasan Endakî Buhârî (ö.552/1157), Hâce Ahmed Yesevi (ö.562/1166) ve Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî'dir. (ö.617/1220).

2. Yûsuf Hemedânî'nin Tasavvuf Anlayışı

Yûsuf Hemedânî Ebû Ali el-Fârmedî'nin (ö.477/1084) geriye bıraktığı Abdullah Şîrâzî, Hâce İshâk Fahr-i Nasrâbâdî ve Hâce Hamîdüddîn Multânî'den sonra dördüncü halife olarak tarikatın başına geçmiş ve atmış seneden fazla irşad makamında bulunmuştur. Horasan ve Mâverâünnehir'i içine alan büyük bir coğrafyada İslam'ı tebliğ için köy köy dolaşmıştır. Hemedânî, Orta Asya ile Anadolu tasavvufunun öncülerinden kabul edilir.¹⁸ Onu tertip ettiği vaaz ve ilim meclisleri hem sulehâ hem de ulemâ tarafından yoğun ilgiye mazhar olmuştur.¹⁹ Ulemanın onun meclislerine rağbetinde Hemedânî'nin âlim kimliği etkili olmuştur.

Nakşbendiyye tarikatının temel kaideleri olarak kabul edilen Kelimât-ı kudsiyye prensipleri²⁰ Yûsuf Hemedânî'nin talebesi Abdülhâlık Gucdüvânî (ö.595/1199) tarafından belirlenmiştir. Gucdüvânî Hemedânî'nin seçkin halifelerindendir. Muhakkak ki Gucdüvânî bu prensipleri belirlerken şeyhinin yaşam tarzı, hâl ve hareketlerinden etkilenmiş olmalıdır. *Makâmât-ı Yûsuf Hemedânî* adlı esere baktığımızda bu prensiplerin aslının Hemedânî'nin hayatından mülhem olduğunu görmek gerekir. Bu eserde ifade edildiği gibi Hemedânî her nefesi şuur ve bilinçle alıp vermiş (hûş der dem), önüne bakarak yürümüş (nazar der kadem), sürekli sefer hâlinde olmuş (sefer der vatan) ve halk içinde Hakk ile olmayı prensip hale getirmiştir (halvet der encümen)...²¹

Yûsuf Hemedânî, Ehl-i sünnet temelli bir din ve tasavvufa anlayışını temsil etmektedir. O sahâbe çizgisinden ayrılmamış ve talebelerine şu sözü daima hatırlatarak manevî alanda ancak Hz. Peygamber'in rehberliğinde yol alınacağını ifade etmiştir: 'Doğru yol, Allah rasûlü Hz. Muhammed'in (a.s.) yoludur.'²²

Sonuç

Yûsuf Hemedânî Nakşibendiyye tarikatının etkili isimlerindendir. Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyada sünnet din ve tasavvuf anlayışının yaygınlaştırılmasında katkısı olmuştur. Hemedânî'nin tasavvufî şahsiyetinin önünde güçlü bir ilim kimliği vardır. Bu sebepten tertip ettiği meclislere hem halktan hem de ulemeden yoğun ilgi olmuştur. Ehl-i sünnet anlayışına sahip Hemedânî yetiştirdiği iki öğrencisi, Abdülhalik Gucdüvani ve Ahmet Yesevi sayesinde görüş ve düşünceleri geniş kitlelere yayılmıştır.

¹⁶ Bkz. Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*, 11: 643; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümemi ve'l-mülûk*, 18: 16; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 307, 518; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 738; Hemedânî, *Hayat Nedir*, 15; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 40.

¹⁷ Câmî, *Nefahâtü'l-üns*, 521.

¹⁸ Hemedânî, *Hayat Nedir*, 7-18, 50.

¹⁹ Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2: 357; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 507; Şa'rânî, *Velîler Ansiklopedisi et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2: 485.

²⁰ Bkz. Sâfi, *Reşahât*, 32; Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 335-338.

²¹ Hemedânî, *Hayat Nedir*, 58.

²² Hemedânî, *Hayat Nedir*, 49.

Kaynakça

- Adaloğlu, Hasan Hüseyin. *Büyük Selçuklu Devleti İle Abbâsî Halifeliği Münasebetleri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996.
- Aybakan, Bilal. “Şîrâzî, Ebû İshâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010, 39: 184-186.
- Aydın, Ferüdüddîn. *et-Tarîkatü'n-Nakşibendiyye beyne mâziyehâ ve hâzırâhâ*. 2. Baskı. İstanbul: el-İber Yay., 2001.
- Bâbânî, İsmâil b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm. *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 cilt. İstanbul: el-Behiyye, 1951.
- Câmi, Abdurrahman. *Nefahâtü'l-üns*. Trc. Lâmiî Çelebi. Nşr. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara. Dördüncü Baskı. İstanbul: Marifet Yay., 2008.
- Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh. *Mu'cemü'l-büldân*, 7 cilt. Beyrut: Dâru sâdır, 1995.
- Hânî, Abdülmecîd. *Hadâiku'l-verdiyye*. Trc. Mehmet Emin Fidan. 1. Baskı. İstanbul: Semerkand Yay., 2011.
- Hemedânî, Hâce Yûsuf. *Hayat Nedir*. trc. Necdet Tosun. 7. Baskı. İstanbul: İnsan Yay., 2018.
- İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasan. *Târîhu medîneti Dîmaşk*. nşr. Muhibbiddîn Ebî Sa'îd Ömer b. Ğarâme el-'Amravî, 80 cilt. Beyrût: Dârü'l-fikir, 1415/1995.
- İbn Hallîkân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. Nşr. İhsân Abbâs. 7 cilt. Beyrut: Dâru sâdır, 1994.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Nşr. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 cilt. Mısır: Dâru hecer, 1418/1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer el-Kureşî. *Tabakâtü's-Şâfi'yyîn*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim, Muhammed Zinehem Muhammed Azeb. 1 cilt. Kâhire: Mektebetü's-sikâfeti'd-dîniyye, 1413/1993.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali. *el-Muntazam fî târîhi'l-ümemi ve'l-mülûk*. nşr. Muhammed Abdülkadir 'Atâ, Mustafa Abdülkadir 'Atâ. 19 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, 1412/1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman. *Telbîsü İblîs*. nşr. Zeyd b. Muhammed b. Hâdî. 2. Baskı. Kâhire: Dârü'l-minhâç, 1436/2015.
- İmâm Şa'rânî. *Velîler Ansiklopedisi et-Tabakâtü'l-kübrâ*, trc. Abdülkadir Akçiçek. 4 cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 1407/1986.
- Kanar, Mehmet. “Seyyid Yûsuf-i Hemedânî'nin Tasavvufa İlişkin Bir Risâlesi”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*. sayı:10. İstanbul:2007: 23-39.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. 7. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1991.
- Mansurov, Fatkhiddîn ve Faudzinaim Hj. Badaruddin. “Hace Yusuf Hemedani: İki Büyük Sufi Tarikatının İlham Kaynağı”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı 26. Urfa: 2011: 159-173.
- Öztürk, Özgür. *Melikşah Zamanında (1072-1092) Büyük Selçuklu Devletinin Dînî Siyâseti*. Yüksek Lisan Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2015.
- Sâfi, Mevlânâ Ali b. Hüseyin. *Reşahât*. nşr. Naci Bayraktaroğlu ve Nizamettin Arslan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Sem'ânî, Ebû Sa'îd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ. 13 cilt. Haydarâbâd: Meclis-i dâireti'l-meârifî'l-Osmâniyyi, 1382/1962.
- Sutay, Gonca. *Büyük Selçuklu Devleti Zamanında Bağdat Halifeliği İle Siyasi-Kültürel-Dini İlişkiler*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2013.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn b. Alî b. Abdilkâfi. *Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*. nşr. Mahmûd Muhammed et-Tannâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 10 cilt. Mısır: Dâru hecer, 1413.

Tosun, Necdet. "Yûsuf el-Hemedânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 2013. 44:12-13.

Tosun, Necdet. *Bahâeddîn Nakşbend*. 4. Baskı. İstanbul: İnsan Yay., 2012.

Vassâf, Osmânzâde Hüseyin. *Sefîne-i evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz. 5 cilt. İstanbul: Kitabevi, 2006.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'l-nübelâ*. 18 cilt. Kâhire: Dâru'l-hadîs, 1427/2006.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 cilt. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2003.

PİR-İ TÜRKİSTAN AHMET YESEVÎ'NİN (ö. 562/1166) HOCASI ARSLAN BABA BİR SAHÂBÎ OLABİLİR Mİ?

May be Pir of Turkestan, Ahmet Yesevi's Teacher "Arslan Baba" a Companion of Prophet Muhammad?

Bekir TATLI*

Özet

Sahabe, son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.) ile muasır olan ve ona inanıp kendisine yardımcı olan insanlar için kullanılan genel bir isimdir. Terim olarak ifade edecek olursak sahâbî, Rasûlullah'ın peygamberliğine inanmış, bu imanla yaşamış ve en sonunda da Müslüman olarak ölmüş kişilere denir. Bir kişinin sahâbî sayılması için Hz. Peygamber'le birlikte ne kadar vakit geçirmesi gerektiği konusunda hadisçiler ve usul âlimleri arasında görüş birliği olmasa da, sahabe asrının ne zaman sonra erdiği hususunda neredeyse ittifak vardır. Buna göre hicrî birinci yüzyılın sonları ve ikinci yüzyılın ilk yılları, en son sahâbîlerin dünyadan ayrıldığı yıllar olarak bilinmektedir. Hatta Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Şam gibi şehirlerde en son vefat eden sahâbîlerin isimleri bile kayıtlara geçmiştir. Bütün sahabe arasında ise Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî'nin (ö. 110/728-729) en son vefat eden kişi olduğu kabul edilmiştir. Ne var ki, sonraki asırlarda sahâbî olduğu iddia edilen kimseler de gelebilmiştir. Reten el-Hindî (ö. 632/1234) bunlardan biridir. Hoca Ahmet Yesevî'nin (ö. 562/1166) hocası olarak bilinen Arslan Baba'nın da Yesevî menkıbelerine göre sahabeden olduğu konusunda bir kanaat ortaya atılmıştır. Bildirimizde bu iddianın gerçeği yansıtmadığı konusundaki görüşlerimizi bilim çevreleriyle paylaşmak istedik.

Anahtar kelimeler: Sahabe, sahâbî, Reten el-Hindî, Arslan Baba, Ahmet Yesevî

Abstract

"Sahaba" is a generic name used for people who have been contended with the last Prophet Muhammad and who believe him and help him. If we say as a term, "sahâbî" is a person who believed in the prophethood of Muhammad, and lived with this faith, and eventually died as a Muslim. Although there is no consensus among muhaddithun and methodologist scholars about how much time a person must spend with the Prophet for companionship, however, there is almost consensus about when the companionship era is over. According to this, the end of the first hijri century and the first years of the second hijri century are known as the years when the last companions left the world. Even the names of the most recent deceased companions in cities such as Mecca, Medina, Kufa, Basra, and Damascus have already been recorded. Among all companions, it is accepted that Abu't-Tufayl Âmir bin Wâthila al-Laythy (d. 110/728-729) is the last deceased person among sahaba. However, in the following centuries those who were claimed to be companions could also come. Ratan al-Hindi (d. 632/1234) is one of them. According to the Yasawi tales, there is also an opinion that "Arslan Baba" who is known as the teacher of Hodja Ahmet Yasawi (d. 562/1166), was a Companion of Prophet Muhammad. We would like to share our views with scholars on the issue that this claim does not reflect the truth.

Keywords: Sahaba (Companions of Prophet Muhammad), Ratan al-Hindi, Arslan Baba, Hodja Ahmet Yasawi

---

* Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Balcalı Kampüsü, Sarıçam / Adana. tatlibekir37@gmail.com

Arslan Baba Hakkında Yazılanlar

Bu makalemizde kaynaklarda Hoca Ahmet Yesevî'nin (ö. 562/1166) ilk hocası, şeyhi, aynı zamanda akrabası¹ olduğu belirtilen Arslan Baba/Arslan Bâb hakkında öne sürülen "sahâbîlik" iddiasının doğru olup olmadığını araştırarak ve bu konuda ortaya konulan delilleri bilimsel bir tenkit süzgecinden geçirerek ulaştığımız kanaatleri okuyucularla paylaşacağız.

Arslan Baba'nın sahabeden olduğuna dair ilk iddialar bizzat Ahmet Yesevî'nin ifadelerinde yer almaktadır. Buna göre Hoca Ahmet Yesevî, Arslan Baba'yı peygamber sünnetine ittiba eden büyük bir sahâbî olarak vasıflandırmaktadır. *Divân-ı Hikmet*'te² açıkça görüleceği üzere Ahmet Yesevî tarafından Arslan Baba;

- Hz. Peygamber'in onun evine girdiği, yattığı yeri perişan görünce durup dua ettiği, bu duaya meleklerin âmin deyip böyle bir ümmet verdiği (ümmetinden böyle birini yarattığı) için Allah'a şükrettiği;
- Sahabenin Arslan babanın ismini söyleyip onu Arapların ulusu, zatı tertemiz biri olarak tanıttığı;
- Ahmet Yesevî 7 yaşındayken Arslan Baba'nın Türkistan'a geldiği; onun Arslan Baba'nın (omzuna/dizlerine?) başını koyup ağladığı; onun bu halini Arslan Baba'nın görüp güldüğü; kendisine bin bir zikir öğretip merhamet eylediği;
- Ahmet Yesevî hurmadan söz açınca Arslan Baba'nın ona hiddetlendiği, "Ey edepsiz çocuk!" deyip eline asâ alıp kovduğu; ama Ahmet Yesevî'nin ondan korkmadığı, onun da ona bakıp durduğu;
- Daha sonra Arslan Baba'nın: "Ağzını aç ey çocuk, emanetini vereyim! Özünü yutmadım, aç ağzını koyayım, Hak Rasûl'ün buyruğunu yerine getireyim!" dediği;
- Bunun üzerine Ahmet Yesevî'nin ağzını açtığı, onun hurmayı koyduğu, Yesevî'nin hurmanın kokusundan mest olup iki âlemden geçtiği ve Hakperest olduğu;
- Arslan Baba'nın: "Ey oğlum! Bana zorluk vermedin; beş yüz yıldır damağımda senin için saklıyordum!" dediği; onun da, "Özünü siz alıp kabuğunu bana verdiniz!" diye karşılık verdiği;
- Bir süre sonra Arslan Baba'nın Yesevî'ye öleceğini söyleyip, cenaze namazını kılmasını ve gömmesini istediği, Mustafa (s.a.) meded eyleser İlliyyîn cennetine girmeyi arzu ettiğini söylediği; onun ise kendisinin genç ve bilgisiz olduğunu belirttiği, bu işlerin üstesinden gelemeyeceğini ifade ettiği;
- Arslan Baba'nın, cenazesinde meleklerin toplanacağını; Cebrail'in imam, diğerlerinin ise tâbi olacağını; Mikail ve İsrail'in onu kaldırıp kabre koyacağını söylediği;
- En sonunda da Azrail'in gelip Arslan Baba'nın canını aldığı, hurilerin ipek kumaştan kefen biçtiği; yetmiş bin meleğin toplanıp geldiği, namazını kıldığı yerden kaldırdığı, bir anda uçmağa (أوچماخ) yani cennete ulaştırdığı, ruhunu İlliyyîn'e girdirdiği; kabre konulunca Münker ve Nekir'in "Rabbin kim?" diye

¹ Bkz. Tosun, Necdet, "Yeseviyye", *DİA*, XLIII, ss. 487-490, İstanbul 2003, s. 487.

² Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Editör: Mustafa Tatçı, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme - Araştırma Dizisi, Ankara 2016, s. 88. Ayrıca bkz. Hasan, Nadirhan, "Arslan Bâb ve Ahmed Yesevî", *Tasavvuf*, 24 (2009/2), ss. 1-10, s. 5.

soru sorduğu; Arslan Baba'nın da İslâm'ından haber verdiği" büyük bir sahâbî olarak resmedilmiştir.³

Arslan Baba hakkındaki bu vasıflara baktığımızda onunla Hz. Peygamber arasında mülakat anlamında çok net bir ilişki kurulduğu ve sahâbîliği konusunda asla şüphe duyulmadığı anlaşılmaktadır.

Burada geçen "hurma emaneti" konusunda Ahmet Yesevî'nin kendi ifadelerinde bir ayrıntı bulunmasa da, bunun yaygın bir menkıbede anlatılan olaya işaret ettiğini ve bu menkıbenin çeşitli kaynaklarda değişik şekillerde aktarıldığını söyleyebiliriz. Aralarında bir mukayese yapmaya imkân vermesi ve birinde olan ayrıntının diğerinde bulunmadığının daha net görülebilmesi için bu menkıbenin farklı anlatımlarından birkaçını örnek olarak zikretmek istiyoruz.

Fuad Köprülü bu menkıbe konusunda şunları kaydetmiştir:

"Daha küçüklüğünden beri Hızır Aleyhi's-selam'ın delaletine mazhar olan Ahmed, yedi yaşında babasından yetim kalınca, diğer manevi bir babadan terbiye gördü. Hazret-i Peygamber'in manevi işaretiyle **ashaptan Şeyh Baba Arslan**, Sayram'a gelerek onu irşad etti. Arslan Baba, menkabeye göre **ashabın ileri gelenlerindendi**. Meşhur bir rivayete göre, dört yüz sene ve diğer bir rivayete göre de, yedi yüz sene yaşamıştı. Onun Türkistan'a gelerek Hoca Ahmed'i irşada me'mur olması, bir manevi işarete dayanıyordu: Hazret-i Peygamber'in gazalarından birinde, Ashab-ı Kiram nasılsa aç kalarak onun huzuruna geldiler; biraz yiyecek istirham ettiler. Hazret-i Peygamber'in duası üzerine Cibril-i Emin, Cennetten bir tabak hurma getirdi; fakat o hurmalardan bir danesi yere düştü. Hazret-i Cibril dedi ki: "*Bu hurma sizin ümmetinizden Ahmed Yesevi adlı birinin kısmetidir.*" Her emanetin sahibine verilmesi tabii olduğu için, Hazret-i Peygamber, ashabına, içlerinden birinin bu vazifeyi üzerine almasını teklif etti. Ashaptan hiçbiri cevap vermedi; yalnız Baba Arslan inayet-i risalet-penahi ile bu vazifeyi üzerine alabileceğini söyledi. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber, o hurma danesini eliyle Arslan Baba'nın ağzına attı ve mübarek tükürüklerinden de ihsan etti. Hemen hurma üzerinde bir perde zahir oldu ve Hazret-i Peygamber, Arslan Baba'ya, Sultan Ahmed Yesevi'yi nasıl bulacağını ta'rif ve ta'lim ederek, onun terbiyesi ile meşgul olmasını emretti. Bunun üzerine Arslan Baba Sayram'a - yahut Yesi'ye - geldi ve üzerine aldığı vazifeyi yerine getirdikten sonra, ertesi yıl vefat eyledi: *Dîvan-ı Hikmet*'te "*Kâbizu'l-ervah*'ın onun canını aldığı, hurilerin ipek dondan kefen biçtikleri, yetmiş bin meleğin ağlaya ağlaya gelip onu Cennet'e götürdükleri" yazılıdır."⁴

Yine Köprülü'nün ifadelerine göre, "Baba Arslan işâret-i pür-beşâret-i Hazret-i Risâlet *sallâl'lâhu aleyhi ve sellem* ile Hâce'nin terbiyetine meşgul olmuşlar ve Hâce'ye onların mülâzemet ve hizmetlerinde küllî terakkiyât-ı 'aliyye müyesser olmuştur."⁵ Bu ifadeler de Köprülü'ye göre Arslan Baba'nın sahabeden biri olduğu ve Hz. Peygamber'in işaretiyle Ahmet Yesevî'nin terbiyesiyle görevlendirildiği konusunda çok açık bir delil teşkil eder.

Bazı araştırmacılar ise Arslan Baba'nın meşhur sahâbî Selman-ı Farisî (ö. 36/656 [?]) olduğunu düşünmüş ve bunu Selman-ı Farisî'nin sahabe biyografî kitaplarında karşılığı

³ Bkz. Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 50-51, 88-91. Ayrıca bkz. Sertkaya, Osman Fikri, "Nehcü'l-Ferâdis'te ve Ahmed-i Yesevî Hikmetlerinde Selman-ı Fârisî (=Arslan Baba) Menkıbeleri", *İlmi Araştırmalar* 3, İstanbul 1996, ss. 101-112, s. 107-111.

⁴ Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1976, s. 27-29.

⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 28, dipnot.

bulunmayan bir şekilde, “iki yüz”, “üç yüz”, hatta “beş yüz elli üç yıl” yaşadığı iddia edilen rivayetlerle⁶; Arslan Baba'nın dört yüz veya yedi yüz yıl yaşadığına dair olan rivayetler arasındaki benzerlikten yola çıkarak temellendirmeye çalışmışlardır.⁷ İslâm tarihi kaynaklarında Selman-ı Fârisî'nin sonraki asırlarda Arslan Baba olarak tanınan kişi ile aynı olduğuna dair kayda değer ve muteber bir kayıt olduğunu biz bilmiyoruz.

Sahabe Bilgisinin Kaynakları

Yukarıdaki ifadelerden Hoca Ahmet Yesevî'nin ilk müşidi Arslan Baba'nın sahabeden biri olduğunun açıkça iddia edildiğini anlıyoruz. Öyle görünüyor ki bu iddia bizzat Arslan Baba tarafından değil Ahmet Yesevî başta olmak üzere onun sevenleri ve takipçileri tarafından dile getirilmiştir. Nitekim Yesevî'nin şiirlerinde Arslan Baba hakkında: “*Arslan Babamı sorsanız, Peygamber'e saygılı, sahâbeler ulusu, Rabbin seçkin kulu...*” ifadeleri kullanılmıştır. Buna göre Arslan Baba'nın bir sahâbî olduğuna dair iddianın asıl/ilk kaynağı Hoca Ahmet Yesevî olmuştur.

Ne var ki bir kimsenin sahâbî sayılmasının bazı şartları ve bunu anlamının bazı yolları vardır ki, *tevatür*, *şöhret*, *şahitlik* ve *ikrar* bunlardandır. Diğerlerinin yanı sıra “ikrar” yani kendisinin sahabeden olduğunu söylemek de bir kimsenin Hz. Peygamber'e mülâki olup olmadığını anlamının yollarından biri olabilir. Ancak, bu takdirde iddia sahibinin en geç hicrî ikinci asrın başlarında vefat etmesi gerekli görülmüştür. Çünkü en son vefat eden sahâbîlerin hicrî 110 tarihinden önce âhirete intikal ettiği, bu tarihten sonra herhangi bir sahâbînin yaşamadığı tabakât/biyografi kitaplarımızdan anlaşılmaktadır. Bu nedenle Arslan Baba'nın sahabeden olup olmadığını anlamak için söz konusu tevatür, şöhret, şehadet ve ikrar gibi ölçütlere/kriterlere baktığımızda, bunlardan hiçbirinin Arslan Baba hakkında olumlu bir sonuç ortaya koymadığını anlıyoruz. Her ne kadar tevatür veya şöhret kriterlerinin Arslan Baba için geçerli olduğu, kendisinin son derece meşhur ve tanınan biri olduğu akla gelse de bunun doğru olmadığını bilmemiz gerekir. Çünkü tevatür ve şöhretin ilk asırlardan (Hz. Peygamber döneminden) itibaren kesintisiz oluşması ve her çağda yaşayan insanlar tarafından Arslan Baba'nın sahabeden biri olduğunun kabul edilmesi gerekir. Hâlbuki sahabe tabakât/biyografi kitaplarına müracaat ettiğimizde Arslan Baba'nın ismini bu eserlerde bulabilmek mümkün değildir. Dolayısıyla Arslan Baba'nın kendi yaşadığı coğrafyada tanınmış ve meşhur biri olduğu iddia edilse de sahabenin yaşadığı diğer bölgelerde onun tanındığını söyleyebilmek zordur.

Şu da var ki, ilk çağlardan beri insan neslinin ömrü aşağı yukarı bellidir ve bunun azamî 100, belki 110-120 olabilmesi mümkündür. Bu nedenle Arslan Baba'nın 400-500-700 yıl yaşadığına dair rivayetler birer menkıbenin ötesine geçebilecek haberler değildir. Bunlar herhalde o kişilerin değerini ve büyüklüğünü ispatlayabilmek amacıyla sonradan ortaya çıkmış efsaneler olmalıdır.

⁶ *DİA* “Selmân-ı Fârisî” maddesi yazarının tespitlerine göre, Hz. Ömer zamanında Medâin valiliğine atanan ve Hz. Osman'ın hilâfetine sonlarına kadar bu görevine devam eden Selmân'ın bu sırada vefat ettiği belirtilmektedir. Buna göre Selmân-ı Fârisî Medâin'de 35 (656) yılı sonu veya 36 (656) yılı başlarında ölmüş olmalıdır. Bu tarihten önce veya daha sonra vefat ettiği de söylenen Selmân'ın kaç yıl yaşadığı konusunda ihtilâf edilmiş, onun muammerûndan olduğunu söyleyenler hayatı için 150 ile 553 yıl arasında farklı rakamlar ileri sürmüş, 250 yıldan fazla yaşadığı rivayetinin kabul gördüğünü söyleyenler bile olmuş, ancak Zehebî, İbn Ebû Hâtim'den (*İlelül-hadîs*, II, 139) naklettiği bir rivayete dayanarak Selmân'ın **seksenli** yaşlara varmadan öldüğünü, muhtemelen kırklı yaşlarda iken Hicaz'a geldiğini ifade etmiştir. Selmân'ın uzun yaşadığına dair haberler ise Abbas b. Yezid el-Bahrânî tarafından nakledilmiş, hiçbir isnadı bulunmayan münkatî rivayetlerdir (*A'lâmü'n-nübela'*, I, 555-556). Bkz. Hatiboğlu, İbrahim, “Selmân-ı Fârisî”, *DİA*, XXXVI, ss. 441-443, İstanbul 2009, s. 442.

⁷ Bkz. Hasan, “Arslan Bâb ve Ahmed Yesevî”, s. 8.

Dolayısıyla Arslan Baba'nın sahabeden biri olmasının **aklen ve naklen** mümkün olmadığını düşünüyoruz. Muhtemelen Hoca Ahmet Yesevî merhum, rüya âleminde gördüklerini satırlara dökmüş; hocası Arslan Baba'nın ne derece saygıdeğer biri olduğunu kendi şairane üslûbuyla ortaya koymaya çalışmış ve bu aşamada peygamber, melek, Cebrail, Mikail, İsrâfil, huri, cennet... gibi dinin çoğu kutsal sembollerini de şiirlerinde serpiştirmiştir. Ahmet Yesevî'nin dizelere döktüğü bu hâdiseler birer hakikat olarak değil, şairin kendi iç dünyasında ve zihninde kurguladığı ve edebî birer sanat eseri olarak ortaya koyduğu kıymetli hazineler olarak düşünülmelidir.

Sonuç

Çalışmamız sonucunda ulaştığımız noktaları maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Hoca Ahmet Yesevî'nin ilk müşşidi Arslan Baba'nın hicrî 6./miladî 12. asırda yaşadığı ancak doğum ve ölüm tarihlerinin net olarak tespit edilemediği anlaşılmaktadır. Bu tarih Rasûlullah'ın (s.a.) ahirete irtihalinden beş; en son vefat eden sahâbî Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysi'den (ö. 110/728-729) dört asır sonrasına işaret etmektedir.
2. Arslan Baba'nın, bizzat kendisi hakkında "sahâbîlik" iddiasında bulunduğu dair elimizde bir veri yoktur.
3. Arslan Baba'nın sahâbî olduğunu söyleyen ilk kişi Hoca Ahmet Yesevî olmaktadır. Yesevî menkıbelerinde de Arslan Baba bir sahâbî olarak takdim edilmektedir.
4. Arslan Baba'nın Hz. Peygamber'in meşhur sohbet arkadaşı Selman-ı Fârisî (ö. 36/656 [?]) ile aynı kişi olduğuna dair iddiaları da kabul edebilmek mümkün değildir.
5. Arslan Baba'nın sahâbî olması aklen ve naklen mümkün değildir. Yani bir insanın 400-500 sene yaşaması tarih boyunca yaşanan tecrübeye aykırı olduğu gibi akla da aykırıdır. Ayrıca nesiller boyu nakledilen güvenilir haberler de bu iddiayı doğrulayacak bir malzeme ortaya koyamamaktadır.
6. Muhtemelen Hoca Ahmet Yesevî rüyasında gördüğü bir tabloyu edebî bir ustalıklı şiirleştirmiş ve onun dizelere döktüğü bu ifadelerden hakikat anlamı çıkarılarak Arslan Baba'nın sahâbî olduğu düşünülmüştür.
7. Durum her ne merkezde olursa olsun, gerçekte sahabe-i kiramdan olmasa bile; Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında önemli etkisi olan Hoca Ahmet Yesevî'nin bir müşşidi olması, onun yetişmesine katkıda bulunması, Yesevî'nin de ondan daima övgüyle bahsetmesi sebebiyle Arslan Baba değerli bir şahsiyettir.

Kaynakça

- Hasan, Nadirhan, "Arslan Bâb ve Ahmed Yesevî", *Tasavvuf*, 24 (2009/2), ss. 1-10.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Selmân-ı Fârisî", *DİA*, XXXVI, ss. 441-443, İstanbul 2009.
- Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Editör: Mustafa Tatcı, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme - Araştırma Dizisi, Ankara 2016
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1976.
- Sertkaya, Osman Fikri, "Nehcü'l-Ferâdis'te ve Ahmed-i Yesevî Hikmetlerinde Selmân-ı Fârisî (=Arslan Baba) Menkıbeleri", *İlmî Araştırmalar* 3, İstanbul 1996, ss. 101-112.
- Tosun, Necdet, "Yeseviyye", *DİA*, XLIII, ss. 487-490, İstanbul 2003.

M. FUAD KÖPRÜLÜ'YE GÖRE AHMED YESEVİ'NİN DİN ANLAYIŞININ TÜRKLER ARASINDA İSLAMİYET'İN YAYILMASINA ETKİLERİ

Effects Of The Religious Understanding Of Ahmet Yesevi On The Spread Of Islam Among Turks, According To M. Fuad Köprülü

Mehmet Nadir ÖZDEMİR*

Özet

Halkın muhayyeesi üzerinde kuvvetli izler bırakan her şahsiyet, hatta daha hayatında iken, menkıbesinin teşekkül ettiğini görür. O menkıbeler uzun asırlar boyunca bir nesilden öteki nesle geçerken daima büyür, büyür ve nihayet o şahsiyetin hakiki simasını tayin edebilmek çok güçleşir. Bilhassa Doğu'da, mutasavvıfların "halk muhayyeesi" üzerindeki tesirlerinin şiddetinden dolayı, her geçen asır onlara yeni menkıbeler icad etmiş ve tarihi simalarını her gün daha çok unutturmuştur.

Eski Doğu tarihçileri, çoğunlukla tarih ile menkıbeyi birbirinden ayıramadıkları için, halk muhayyeesinde teşekkül eden hayali şekilleri aynen kitaplarına geçirmekten başka bir şey yapmadılar.

Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar isimli eserinde menkıbe ile tarih anlatımını kaynaştırmayı başarmıştır. Ahmed Yesevi'den söz ederken onun sünneti seniyyeye sıkı sıkıya bağlı olan bir zat olduğunu ifade etti.

Köprülü, Ahmed Yesevi ile birlikte tekkeleşmenin başladığına işaret eder. Şeriat ile tarikatı kaynaştıran bir kişidir. Kendisi de hocası gibi Hanefi fakihidir. Onun söyleminde umumi itikadı sarsacak imalar yoktur.

Ahmed Yesevi, halkın anlayacağı basitlik ve sadelikte bir anlatımda bulunmuştur. Yani çevresinin ihtiyaçlarını anlamış ve onu temine çalışmıştır. Siyer-i Nebi'den mülhem tutum ve davranışları tespit edilmiştir.

Bu sebeple bu çalışmamızda Ahmed Yesevi'nin hayatının ve faaliyetlerinin etkisi altında Türkler arasında İslam dininin yayılmasına etkilerini incelemeye çalışacağız. Şüphesiz Ahmed Yesevi Türk dünyası için önemli bir isimdir. Etkileri yüzyılları aşmıştır. Türklerin İslam dinini anlama, yaşama ve yayma davranışlarında açık ve gizli etkileri olmuştur.

Anahtar kelimeler: Ahmed Yesevi, Türk dünyası, masal, mitoloji, Siyer, İslam

Abstract

Every figure who leaves an impression on the imaginary of the people sees that their legend forms even when they are still alive. These legends always continue to grow as they are passed down through the centuries and ultimately it becomes impossible to define the genuine figures. Especially in the East, because of the strength of the influences of the mystics on the "public imaginary," every passing century invented a new imaginary and caused the forgetting of historical figures.

Ancient Eastern historians did nothing but record the figures in the imaginary of the people, because they could not distinguish history from legend.

Köprülü joined legend and history in his book Early Mystics in Turkish Literature. He stated that Ahmet Yesevi was a man who was fiercely loyal to the sunnah of the Prophet, and that the tradition of Islamic hermitages started with him. He fused sharia and cult. He was a Hanafi Canonist like his clergyman. Nothing in his words shook the people's faith. Ahmed Yesevi expressed himself in the simplicity and plainness of the ordinary people. In short, he understood the needs of his society and tried to address them. His attitudes and behaviors were inspired by the Siyer-i Nebi (prophetic biography).

---

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, mehmetnadir72@gmail.com

That is why this study analyzed the effects of the life and activities of Ahmet Yesevi on the spread of Islam among the Turks. Undoubtedly, Ahmed Yesevi is an important figure in the Turkic world. His influences have continued to be felt throughout the centuries. He had clear and latent effects on the understanding, living, and spread of Islam among the Turks.

Keywords: Ahmed Yesevi, Turkic world, legend, mystic, prophetic biography, Islam

GİRİŞ

Fuad Köprülü, XX. yüzyılın başlarında yaptığı bu çalışma ile materyalizmin, pozitivistizmin itibar gördüğü ve yayıldığı bir dünyada tasavvufu gündeme getirmeyi başarmış bir ilim adamıdır. Her ne kadar bunu bir akademisyenin araştırma konusu olarak değerlendirip doğal karşılamak mümkün olsa da tarih teorileri içinde materyalist yaklaşımların da yaygınlaştığı bir dönemde böyle bir konuyu ele alması, hem Türk tarihi hem Türk Edebiyatı Tarihi hem de Tasavvuf Tarihi açısından dikkate şayan bir konudur.

Klasikler arasına giren “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” eseri Köprülü’nün Türklerin Müslüman olma süreci ve sonrasında gelişen ve yayılan anlayışı ortaya koyması bakımından dikkate değer olduğu ortaya çıkmaktadır. Köprülü söz konusu eserinde “İslamiyet’ten sonraki Türk Edebiyatı’nda, milli ruhu ve milli zevki anlayabilmek için en çok tetkike layık bir devir, halk lisanını ve halk veznini kullanmak suretiyle geniş bir kitleye hitap etmiş ve eserleri asırlarca yaşamış büyük mutasavvıflar devridir”¹ demektedir. Köprülü bu eserini 1918 yılında yazmıştır.

I. MENKİBE ANLATIMI VE İLMİ TARİHÇİLİK

Köprülü’ye göre, “Halk muhayyilesinin yarattığı menkıbeler daima hakikat cüz’ünü de içine alır; yani, herhangi bir şahsiyetin veya bir olayın genel vicdana akseden şeklinin olduğunu gösterir. Tarihçinin vazifesi, önce bu menkıbevi şekli tasvir ve sonra o şahsiyetin veya o olayın tarihi mahiyetini tespit ve yaşatmaktır. Birinci vazife layıkıyla yerine getirilecek olursa, menkıbeyi hakiki ölçülerine çevirmek ve indirmek çok kolaylaşır.”²

Türkler, başkaları gibi kılıç kuvvetiyle değil, sırf kendi arzularıyla kabul ettikleri İslamiyeti az zamanda benimsediler ve Müslüman Türkler, henüz İslamiyet dairesine girmemiş, yahut girip de onun akideleri ve esasları ile layıkıyla uyuşamamış kardeşleri arasında din propagandası yapmaktan geri durmadılar. İşte, Türk edebiyatının İslâmî şekilde ilk intişarı bu suretle dinî bir mahiyette oldu.³

Köprülü, tarihte tahliller yapmak şart olduğunu bugünkü tarih, nihayetsiz ve rabitasız teferruattan ibaret bir malumat yığını değil, bir terkip ve inşa mahsulü olduğunu savunarak⁴ çağdaş tarihçiliğin temellerini atmıştır.

Menkıbevi din anlatımı: Köprülü menkıbe ile tarihi anlatımını bütünleştirdi. Menkıbelerin tarih yazımından önceki devirlerde bir tarih kaynağı olduğu da unutulmamalıdır. Köprülü’nün materyalizmin ayyuka çıktığı XX. Yüzyılda bu tür menkıbevi bilgilerle tarih inşa etmeye çalışması dikkat çekici bir husustur. Batı Türklerinde Ahmed Yesevi menkıbesi daha Osmanlı Devletinin teşekkülünden epeyi önce yayılmıştı.⁵

¹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, III. Baskı, Ankara, 1976, s. 33

² M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 61.

³ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 2

⁴ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 3

⁵ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 57

II. AHMED YESEVİ'NİN İSLAM'A BAĞLILIĞI VE TASAVVUFİ ANLAYIŞI

Ahmed Yesevi, Türk halk Müslümanlığının adı bize intikal etmiş ilk öncüsü sayılır.⁶ Ahmed Yesevi'nin Türk tarihindeki önemi, yalnız beş-on parça, yahut birkaç cilt tasavvufi manzumeler yazmış eski bir şair olmasında değil, İslamiyet'in Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleği vücuda getirerek ruhlar üzerinde yüzyıllarca hüküm sürmüş olmasındadır. Ondan önce Türkler arasında tasavvuf mesleklerine girmiş adamlar yok değildi. Lakin onlar, ya büyük İslâm merkezlerinde Acem kültürünün tesiri ile Acemleşmişler, yahud, yeni dinin umumileşmesi için büyük Türk kitleleri arasına girerek orada unutulup gitmişlerdi; içlerinden hiçbiri, kendilerinden sonra da yaşayıp devam edebilecek kuvvetli bir şey tesisine muvaffak olamamıştı; halbuki Hoca Ahmed Yesevi kuvvetli şahsiyetiyle, Türkler arasında asırlarca yaşayan büyük bir tarikat kurdu ki bu, bir Türk tarafından ve Türkler arasında kurulmuş olan ilk tarikattır.⁷

H. V. ve VI. Yüzyıllarında, İslam ülkelerinin her tarafında çeşitli mezhepler ve meslekler hüküm sürüyor, hükümdarların şahsî ve siyasî ihtirasları bunların gelişmesine büyük bir saha bırakıyordu. Bu sırada İslâm dünyasının çeşitli yerlerinde en çok göze çarpan şeylerden biri, tasavvufun umumileşmesi ve mutasavvıfların çokluğu idi. İslamiyet'in ilk yüzyıllarında hiç mevcut değil iken sonraları İran, Hind ve Yunan fikirlerinin ve kısmen de İseviliğin⁸ tesiri ile unsurlarından en fazlasını da bütün İslâm memleketlerini kaplamıştı.⁹

Hoca Ahmed Yesevi daha çocukluğundan beri Hz. Peygamber'in hiçbir sünnetine bağlılıktan geri kalmamıştı; bu yüzden 63 yaşına gelir gelmez, Hz. Peygamber o senede bu fani dünyadan göçtükleri için, Hoca Ahmed de o sünnete bağlı bulunduğundan yer altında gizlenmek istedi. Tekkenin bir tarafında bir kuyu kazdılar ki merdivenle oraya iniliyordu. Bir yol açıp ham kerpiçten bir hücre yaptılar. Hz. İlyas ile Hz. Hızır'ın himmetleri de yardımcı olduğu için, yüzlerce yıldır bu binaya hiçbir şey olmamıştır. Ahmed Yesevi, orada lahd şeklinde bir yer kazıp, kendisine orayı mekan yaptı. Lahdi andıran o dar yerde, zikrettikçe dizleri göğüslerine sürte sürte her ikisi de delinmişti; bundan dolayı kendilerine “serhalka-i sinerişan” da derler.¹⁰ Ahmed Yesevi tıpkı mürşidi gibi Hanefî mezhebinde bir fakih, bir şeriat alimi olduğundan şeriatla tarikati daima kaynaştırdı; dinî tekalife karşı dikkatsizliğin tarikat âdâbıyla uyuşamayacağını neşr ve telkine çalıştı.¹¹ Köprülü konuya geniş bir perspektiften bakarak şeriata karşı az-çok dikkatsiz hareket eden büyük bir kısım İran sufilerinde mevcut fikir ve temayüller, bu büyük Türk şeyhinde hemen yok gibidir. Bir vakit namaz kılmayanın domuzdan farkı olmayacağını söyleyecek derecede şer'i hükümlere fazla bağlılık gösteren Hoca Ahmed, her manzumesinde günahlarından bahseder, yahut cennet ve cehennem hallerinden, sufiyane menkıbelerden bahsederek sonuçta tevazu ile Allah'tan mağfiret diler.¹²

Ahmed Yesevi, İslam ilimlerine ve İran edebiyatına yabancı bir adam değildi. Tahsil ve süluk hayatının büyük bir kısmını İslam-Acem fikir merkezlerinde geçirmiş olduğundan eski büyük Acem mutasavvıf şairlerinin tasavvufi eserlerini pek iyi biliyordu. Hz. Hızır'a nasıl uğradığını, Arslan Baba'dan ne suretle feyiz aldığını, küçüklüğünden beri aşk-ı ilahiye nasıl tutulduğunu basit ve sanatsız lisanı ile anlatan bir Türk şeyhidir.

⁶ Ahmet Yaşar Ocak, “Türk Kültüründe Ahmed-i Yesevi: Hayatı, Şahsiyeti, Mesajı ve Etkileri”, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 2002, s. 31

⁷ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 114

⁸ Köprülü'nün İsevilik sözcüğünün yerine Hristiyanlık demek daha uygundur. (Mehmet Nadir Özdemir)

⁹ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁰ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 37.

¹¹ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 75

¹² Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 76

Ahmed Yesevi, dini-tasavvufi unsurla; milli, yani halk edebiyatından alınan unsuru birleştirir. Ahmed Yesevi, nüfuzu kuvvetli bir şahsiyettir. Onun eserinin itibar görmesi, eserin edebi yönünün kuvvetinden değil, kendi tarikatı ve nüfuzundandır.¹³ (s. 165) Sünnet-i seniyyeye sıkı bağlılık esas olmuştur.

Eski İran geleneklerini göğsünde saklayan Horasan, İslamiyet'ten sonra tasavvuf cereyanının başlıca merkezlerinden biri ve belki birincisi mahiyetinde idi. Bu yüzden Maverâünnehir İslamlaştıktan sonra, bu cereyanın, İslamiyet'in evvelce takip ettiği yollardan Türkistan'a gireceği pek tabii bir olay idi. Hakikaten öyle oldu. Herat, Nişabur, Merv, H. III. asırda mutasavvıflarla nasıl dolmaya başladıysa, H.IV. Asırda Buhara'da, Fergana'da da şeyhlere tesadüf edilmeye başlandı. Hatta Fergana'da Türkler kendi şeyhlerine Bab, yani Baba ismini veriyorlardı.¹⁴

Köprülü'ye göre esasen İran medeniyeti, daha Türkleri kendine çekmeden önce, İslamiyet üzerinde büyük tesirler yapmıştı. Abbasiler, saltanat telakkisi ve devlet teşkilatı bakımından Hulefa-i Raşidin'in eserine değil Sasani hükümdarlarının zihniyetlerine bağlı idiler. Horasan ve Maverâünnehir, hilafet merkezine isimce bağlı yerli ve sonraları çok Acemleşmiş Türk aileleler eline geçtikten sonra, İslâm istilasının bütün merhamet bilmez dehşetine rağmen ortadan kaldıramadığı eski İran ruhu tekrar kendisini gösterdi ve IV. yüzyıldan başlayarak İran lisan ve edebiyatı İslâmî bir şekil altında gelişme ve yükselmeye başladı.

Köprülü'ye göre Türkler, İslamiyet'in birçok unsurlarını doğrudan doğruya Araplardan değil, Acemler vasıtasıyla aldılar. İslâm medeniyeti Türklerle, İran kültürünün merkezi olan Horasan yolu ile Maverâünnehir'den geçerek geliyordu. Maverâünnehir'in bir çok büyük merkezleri bile manen "Türk" olmaktan ziyade "İranî" idi.¹⁵

Kerametlerini ölümünden sonra da gösterdiğine inanılır. Kerametlerin yaygın olması¹⁶ yönüyle Ahmed Yesevi'ye bağlı tarikatlar başlıca ikidir: Nakşibendiyye ve Bektaşiyye.¹⁷ Bu sebeple Anadolu'da İslamiyetin yayılmasında bu iki tarikat etkin rol oynamıştır. Türkler tarafından kurulan ilk tarikat da Yeseviliktir.¹⁸ Türk hususiyetlerine en çok malik tarikat Yeseviliktir.¹⁹ Şiirin/manzumun tasavvuf ehlinin önemli kaynaklarından ve irşadın araçlarından olduğunu ortaya koymuştur.

Hoca Ahmed Yesevi'nin şöhret dairesi genişleyerek müridleri binlerle sayılacak derecede çoğalınca tabiatıyla, muhalifleri, rakipleri de çoğalmıştı. Hatta bu münafıklar nihayet ağır bir iftiraya da cür'et ettiler: Güya Hoca'nın meclisine örtüsüz kadınlar da devam ederek erkeklerle birlikte zikre karışmışlar. Şeriat hükümlerini muhafazaya şiddetle riayet eden Horasan ve Maverâünnehir alimleri, bilhassa müfettiş göndererek bu şayanın doğru olup olmadığını tahkik ettiler. Tahkikat sonucunda bunun sırf bir iftiradan ibaret olduğu anlaşıldı. Lakin Hoca Ahmed Yesevi, onlara artık bir ders vermek istedi. Bir gün müridleri ile birlikte bir mecliste otururken, mühürlü bir hokka getirip ortaya koydu. Bütün cemaata hitabederek dedi ki: "Sağ kolunu, bülüğ gününden bu âna kadar edep uzuvlarına hiç deydirmemiş evliyadan kim vardır?". Hiç kimse cevap veremedi. Derken, Şeyh'in müridinden Celal Ata ortaya geldi. Hoca Ahmed Yesevi, hokkayı onun eline vererek, o vasıtasıyla, müfettişlerle birlikte Maverâünnehir ve Horasan memleketlerine gönderdi. Oralarda bütün alim ve

¹³ Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 165.

¹⁴ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁵ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁶ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁷ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁸ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 114

¹⁹ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 118

şeriatçılar birleşerek hokkayı açtılar: İçindeki pamuklu ateş hiç birbirine tesir etmemiş, ne pamuk yanmış, ne de ateş sönmüştü. O vakit, Hoca'dan şüpheye düşerek müfettiş yollamış olan alimler, onun kendilerine vermek istediği dersin manasını bütün açıklığı ile anladılar. Eğer, erkek kadın bir ehl-i hak meclisinde birleşerek beraber zikir ve ibadete devam etseler bile Hak Teala, onların kalplerindeki her türlü kin ve düşmanlığı yok etmeğe muktediri. Bunun üzerine hepsi fevkalade utanıp korktular ve hediyeler, adaklarla kabahatlerini affettirmeye çalıştılar.²⁰

Türk sufiliğinin bu eski nüfuzlu reisi, menkıbevi büyüklüğünü, hâlâ yüzyıllar önceki parlaklığı ile saklamaktadır.²¹ Ahmed Yesevi'nin tasavvufi manzumelerini içine alan ünlü esere Divan-ı Hikmet derler; çünkü o manzumelerin hepsi ayrı ayrı bir "hikmet"tir. Anadolu Türklerinde bu tarz tasavvufi manzumelere nasıl "ilahi" adı veriliyorsa, Doğu Türklerinde de Ahmed Yesevi'nin ve o tarzda şiirler yazan diğer dervişlerin eserlerine genellikle "hikmet" derler; bu sebeple, Divan-ı Hikmet ünvanının yalnız Ahmed Yesevi'nin şiir mecmuasına has bir unvan olmadığı, hatta belki daha kuvvetli bir ihtimal ile, bu ismin ona sonradan verildiği iddia olunabilir.²² Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet'de hayatının önemli olaylarını, Hızıra nasıl arkadaş olduğunu, Arslan Baba'dan ne suretle feyiz aldığını, daha küçüklüğünden beri aşk-ı ilahi'ye nasıl tutulduğunu basit ve sanatsız lisanı ile anlatan bu Türk şeyhi, uzun müddet Horasan'da, Şam ve Irak'ta dolaşıp gelip kaldığını, sonra Arslan Baba'yı arzulayıp Türkistan'a, öz şehrine geldiğini ve orada ölmek istediğini söylerken, vatanından büyük bir muhabbet ve hararetle bahseder; "doğduğum o mübarek Türkistan'dan bağrıma taş basıp çıktım" der.²³

Ahmed Yesevi'nin eserinde başlıca iki önemli ve esaslı unsur göze çarpar: İslamî yani dini-tasavvufi unsurla; milli, yani halk edebiyatından alınan unsur. Onun tarikatına girenler için, Divan-ı Hikmet'i okuyup ezberlemek, hatta gücü yetenlerin o tarzda şiirler, yani Hikmetler yazmak adeta tarikatın esaslarından sayılıyordu. Zikir meclislerinde okunan Hikmetlere herhangi bir halk şairinin eseri gibi telakki olunamıyor, ona bedii olmaktan ziyade kutsi bir mahiyet veriliyordu.²⁴

III. AHMED YESEVİ'NİN GÜNÜMÜZE ETKİLERİ

Ahmet Yaşar Ocak'a göre, Türk halk Müslümanlığının mistik bir hüviyetle başlaması ve bulunduğu her yerde bu hüviyetini titizlikle korumasıdır. Bugün Türklerin yaşadığı her yerde Türk halk Müslümanlığı bu yüzden evliya kültü merkezli bir Müslümanlık tarzıdır.²⁵

Türkistan'ın büyük piri Ahmed Yesevi'nin, Diyar-ı Rum'a gelen Türkleri unutmuyarak, onlara daima yardımcıları gönderdiği hakkında vaktiyle başka bir çok menkıbeler daha mevcut olduğu, Evliya Çelebi'nin tetkikleriyle pek iyi anlaşılıyor. Batı Türkleri arasında eskiden beri pek meşhur olan Sarı Saltuk Menkabesi, bu hususta çok manalıdır: Evliya Çelebi'nin tespit ettiği şekle göre, Ahmed Yesevi, Hacı Bektaş'tan sonra "Sarı Saltuk" lakabı ile tanınan Muhammed Buharî'yi erenlerinden 700 kişi ile ona imdada gönderiyor ve meşhur tahta kılıcını Sarı Saltuk'un beline kuşatarak şu nasihatı veriyor: Saltık Muhammedim! Bektaş'ım seni Rum'a göndersin. Leh diyarında dalalet-ayın olan Sarı Saltık suretine girip, ol mel'unu bir tahta kılıçla katleyle! Makedonya, Dobruca'da, Yedi krallık yerde nam ve şan sahibi ol!" Sarı Saltık, Rum diyarına gelince, Hacı Bektaş Veli, şeyhinin emrini yerine getirerek, onu Dobruca'da gönderiyor; o da oralara giderek bir çok kerametler

²⁰ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 33, 34.

²¹ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 86

²² M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 119

²³ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s.154

²⁴ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 164, 165

²⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Kültüründe Ahmed-i Yesevi: Hayatı, Şahsiyeti, Mesajı ve Etkileri, *a.g.e.*, s. 32.

gösteriyor, birçok yerleri zapt ve ahalisini İslâm eyliyor. Evliya Çelebi, efsanelerini uzun uzadıya nakl ve hikaye ettiği bu Sarı Saltık'ın Silistre'de, Karadeniz kenarındaki tekkesini ziyaret etmiştir.²⁶

Çay içme geleneğinin bilhassa tasavvufi çevrelerde yaygınlığı Ahmed Yesevi'nin bir hikayesine nispet edilir. Hikaye şöyledir: Ahmed Yesevi, bir gün Hıta sınırlarında Türkistan köylerinden birine misafir oldu. O gün hava çok sıcak olduğu için, Hoca eşeğine binerek katettiği uzun mesafeden yorulmuştu. Tesadüfen evine misafir olduğu çiftçinin zevcesi bu esnada çocuk dünyaya getirmek üzere idi. Bu yüzden çiftçi, Hoca'nın bu hususta duasını iltimas eyledi. Hoca, bir dua yazdı, kadının beline bağladılar, hemen istediği hasil oldu. Eşinin kurtulmasından dolayı çok memnun olan çiftçi, çay kaynatıp getirdi. Hoca, çayı sıcak sıcak içince terledi, yorgunluğunu giderdi, sonra: Bu şifalı bir şey imiş, hastalarınıza bundan içirin ki şifa bulsunlar. Allah kıyamete kadar buna revaç versin diye dua etti. İşte çay, geleneğe göre, Türkler arasında o zamandan beri kullanılıp durmuş ve herkese şifa verici olmuştur.²⁷

Şeriat ile tarikatı kaynaştırdı. Dinî tekalife karşı dikkatsizliğin tarikat adabıyla uyuşamayacağını neşr ve telkine çalıştı.²⁸ Kendisi hocası gibi Hanefi fakihidir. Umumi itikadı sarsacak imalar yoktur. Şer'i hükümlere çok sıkı bağlıdır. Her manzumesinde günahlarından bahsederek istiğfar eder, cennet ve cehennem hallerinden söz eder. Sufi menkıbelerden söz açar. Tevazu ile Allah'tan mağfiret diler. Halkın anlayacağı basitlik ve sadelikte bir anlatımda bulunmuştur. Yani çevresinin ihtiyaçlarını anlamış ve onu temine çalışmıştır.²⁹

Türkler arasında ilahi söylemenin yaygın oluşu Ahmed Yesevi'nin "hikmetleri" ile başladı denilebilir. Anadolu'da manzum eser denilenlere Doğu Türklerinde "İlahi" denilmektedir. Türk lehçelerinde anlaşılabilir bir dilde yazıldı Divan-ı Hikmet. Türkçe o devirde Doğu ve Batı olarak iki zümreye ayrıldı. Doğu lehçesi(Kaşgar dili).

Divan-ı Hikmet'te, İslam sadece bir dille birkaç temel dini konudan söz eder: Dervişliğin faziletleri, Hz. Peygamber'in hayatına ve mucizelerine ait çeşitli parçalar, hikayeler, dünya halinden şikayet ve kıyamet günlerinin yaklaşması cennet, cehennem halleri, zebaniler, huriler, cennet bahçeleri.

SONUÇ

Ahmed Yesevi hakkında ilk çalışmayı yapan M. Fuad Köprülü'dür. Onun ardından uzunca bir süre Hoca Yesevi hakkında çalışma yapılmamıştır. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra ilk defa Türkiye'de 1991 yılında Kültür Bakanlığının öncülüğünde Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu düzenlenmiştir. Müteakip yıllarda da Ahmed Yesevi hakkında çalışmalar yapılmıştır.

Ahmed Yesevi hakkında çalışma yapan tarihçilerden birisi de Ahmet Yaşar Ocak'tır. Kendisi özellikle "Türk Sufiliğine Bakışlar" isimli kitabında bu hususta önemli yaklaşımlar ortaya koymaktadır.

Ahmed Yesevi okuma-yazma bilmeyen göçebe Türkler arasında sade bir dille İslam dinini anlatmış, Türkler onun temiz ve samimi yaşantısından etkilenerek Müslüman olmuşlardır. Bu bağlamda kendisi örnek yaşantısıyla "Pir-i Türkistan" lakabıyla anılmıştır. Sünnet-i seniyyeye bağlılığı çok güçlü olan Ahmed Yesevi de "Ölmeden önce ölmek" hadisi bir ilke haline gelmiştir.

²⁶ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 54, 55. Blagay (Alperenler tekkesi bugün Bosna-Hersek sınırları içindedir.)

²⁷ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 45.

²⁸ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 75

²⁹ M. Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 76.

Ahmed Yesevi'nin Divan-ı Hikmet isimli eseri, takipçileri arasında ezberlenen ve hatta Anadolu'da günümüzde yaşanan Mevlid gibi ezberden okunan bir metin haline gelmiştir. Ahmed Yesevi ile Türkler arasında tekkelerin yaygınlaştığı da dikkatlerden kaçmamalıdır.

Ahmed Yesevi'nin yolu daha sonra Bektaşilik olarak da Anadolu'da kendisini göstermiştir. Araştırmaların bu yönde olması ile Yesevilik adıyla bir akımın günümüzde Türkiye'de olmaması da bu tarikatın Nakşibendilik ve Bektaşilik içinde eridiğini göstermektedir. Bu bağlamda Ahmed Yesevi'nin sünni olmadığı, Alevi/Bektaşî geleneğe daha yakın olduğu iddialarına da katılmıyoruz. Zira kendisinin Alevi uygulamalarıyla bağdaşan bir uygulamasına kaynaklara göre rastlamıyoruz. Sünnete ve Siyer-i Nebi'ye bağlılığı da dikkate alındığında bunun doğru olamayacağı görülmektedir. Ancak günümüzde konu edilen Türk Müslümanlığı anlayışında Yeseviliğin önemli bir katkısı vardır.

Sözümüzü Hoca Ahmed Yesevi'nin şu beyti ile bitirelim:

Sünnet imiş, kâfir de olsa, incitme sen;

Hüda bîzardır kan yürekli gönül incitenden;

Allah şahit, öyle kula hazırdır Siccin;

Bilginlerden duyup bu sözü söyledim işte.³⁰

KAYNAKÇA

AHMED-İ YESEVİ, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, hzr. Kemal Eraslan, Ankara, 2000.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, III. Baskı, Ankara, 1976.

OCAK, Ahmet Yaşar "Türk Kültüründe Ahmed-i Yesevi: Hayatı, Şahsiyeti, Mesajı ve Etkileri", *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, 2002.

---

³⁰ Ahmed-i Yesevi, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, hzr. Kemal Eraslan, Ankara, 2000, s. 57.

1. OTURUM
23 KASIM 2018 CUMA
YÛSUF EL-HEMEDÂNÎ SALONU
Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM

Doç. Dr. Fatma Zehra PATTABANOĞLU
Hoca Ahmet Yesevî'de İnsan ve Değeri

Dr. Şahin KIZILABDULLAH
Divan-ı Hikmette Diğer Dinler ve Peygamberler

Dr. Öğr. Ü. Mücahit YÜKSEL
Siyaset ve İktidar Zemininde Yesevilik

Prof. Dr. Harun YILDIZ
Ahmed Yesevî İle Hacı Bektaş Velî İlişkisine Dair Bazı Düşünceler

HOCA AHMED YESEVÎ'DE İNSAN VE DEĞERİ

Fatma Zehra PATTABANOĞLU*

Özet

Pîr-i Türkistan lakabıyla meşhur Hoca Ahmed Yesevî, XII. yüzyıl Türk-İslâm düşüncesinin önemli simalarındandır. Kurucusu olduğu Yesevîlik geniş kitlelere ve coğrafyalara yayılmış ilk ve en büyük tarikatlardan olup, Anadolu'nun ve diğer bölgelerin Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında büyük rol oynamıştır. Ayrıca Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* adlı eseri vasıtasıyla Tanrı, evren ve insana dair fikirleri günümüze kadar ulaşmıştır. Nitekim Tanrı-evren-insan ilişkileri, varlığa dair sorgulamayı en geniş platformda verir. Zira zihnin olduğu yerde varlık, düşünülmesi gereken en öncelikli kavramdır. Bildiride Yesevî'nin varlık anlayışında insan ve onun önemi üzerinde durulacaktır. Bu sebeple insanın evrendeki yeri, varlık bilinci, bilincin temelinde yer etmesi gereken epistemoloji, Tanrı'ya ve topluma karşı sorumluluklarda ahlâk ve nefis eğitimi bağlamında geliştirdiği öğretiye dair değerlendirmeler yapılacak, Yesevî'nin İslâm düşüncesine katkıları ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Yesevî, Tanrı, evren, insan-ı kâmil, ahlâk.

HUMAN'S PLACE AND IMPORTANCE ACCORDING TO HODJA AHMAD YASAWI

Abstract

Ahmad Yasawi, who is known with his nickname Pîr-i Türkistan, is an important figure of Turk-Islam thought. His foundation Yesevîsm is one of the first and biggest religious orders, which had spread to wide masses and geography, and played a significant role turkization and İslâmisation of Anatolia. Besides, his thoughts about the god, universe and human reaches today through his work *Diwani Hikmet*. In fact, god-universe-human relations give the widest questioning about the existence, since the existence is the primary conception in terms of existence. In this study, we will dwell on the place Yasawi puts human in the hierarchy of existence. Because of this, we will make evaluations regarding the humankind's place in the universe, existence awareness, the epistemology lies behind the consciousness, his disciplines with regards to reformation and morals in responsibilities against the god and the society. Yasawi's contributions to Islamic thought will be discussed as well.

Keywords: Yasawi, God, universe, perfect human, morals.

GİRİŞ

İnsan varlığı, bilgisi, davranışları, sınırları, amaçları, evrenle ilişkisi gibi birçok bakımdan düşünce tarihinin ana konularından birisi olagelmıştır. Çünkü insan akıl sahibi bir varlık olarak gözlemleyen, seyreden, bağıntı kuran, tasarlayan, amaçlayan, plan yapan, amaca uygun araçlar yapan, seçim ve tercihlerde bulunan ve tüm bunlara bağlı olarak eylemde bulunan bir varlıktır. Eylem de ilke, norm, inanç ve değere bağlı iradî bir davranıştır.¹ Bu bağlamda akıl ve irade sahibi olarak insan, epistemik ve etik sorgulamaların tek muhatabıdır.

Felsefede insan konusunun ilk defa Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı eserinde problem olarak ele alındığı, sonra Ksenophanes ile kültür felsefesi çerçevesinde değerlendirildiği ve Sofistlerle odak noktası haline geldiği kabul edilir. Bundan sonra Sokratesçi Hümanizm için şartlar hazır hale gelmiş, nefsi ve bedeniyle insan, Platon ve Aristoteles'in sistemlerinde ayrıntılı olarak tartışılmıştır.² Ortaçağda, Batıda teosentrik devam eden insan anlayışı; değeri, iradesi ve fiilleri açısından akılsal yaklaşımlara kapı aralamıştır. İslâm dünyasında ise

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, f.zehrapattabanoglu@hotmail.com

¹ Doğan Özlem, *Ahlâk Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s.19- 20.

² Fatma Zehra Pattabanoğlu, "Seneca ve Kindî'nin İnsan ve Ahlâk Anlayışı Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 62, 2015/K1ş, s. 175.

Mutezile, Cebriyye, Eşariyye gibi mezhepler tarafından tartışılmaya başlayan mesele, kelâm ilmi ve din felsefesi gibi disiplinlerde öncelikle Tanrı-insan ilişkisi açısından ele alınmış ve bu ilişki kulların fiilleri, yani kader ve özgürlük problemi çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.³ Tasavvuf alanında insan-ı kâmil denilen hedefe ulaşmak temel amaç olmuştur. Bu açıdan seyr-i sülûk tecrübesi yaşaması gereken insan, özellikle dinî ve ahlâkî olgunluğa ulaşması bakımından değerlendirilmiştir.

Felsefî bakımdan metafizik, kozmolojik, epistemolojik ve etik kaygılar taşıyan insan meselesi, Türk dünyasında ilk mutasavvıflardan sayılan Hoca Ahmed Yesevî'nin de düşünce sisteminin en temel konularından birisi olmuştur. *Divân-ı Hikmet* adlı eserinde insan anlayışına dair önemli tespitlerde bulunan Yesevî'nin dinî-ahlâkî öğütlerden oluşan hikmetleri, kültür mirasımızdaki yerini muhafaza etmektedir. Nitekim İslâm'da insan, Allah tarafından en güzel surette yaratılmış bir varlık olup, bütün eksikliklerine rağmen Onun yeryüzündeki halifesi kabul edilmektedir. Bu açıdan insanın evrendeki yerini bilip, bireysel ve toplumsal yaşamını anlamlı kılması, sorumluluklarının başında gelmektedir. Dolayısıyla İslâm düşüncesindeki “Kendini bilen, Rabbini bilir” söylemi, yaratıcının bilinmesini, insanın kendisini bilmesi koşuluna bağlanmıştır.

Yesevîlik, tasavvuf tarihinde geniş kitlelere ve coğrafyalara yayılmış ilk ve en büyük tarikatlardan biri olarak görülmektedir. Üstelik Anadolu'nun müslümanlaşmasında önemli rolü olan bu hareket, Sünnî İslâm düşüncesinin Türkler arasında hızla yayılmasını sağlayan faktörlerden birisi sayılmaktadır.⁴ Bu anlayışın yayılmasında bilginin teorik ve pratik yansımaları yanında insana verilen değer büyük önem arz etmektedir. Ayrıca tasavvuf düşüncesinin pratik yüzü olan tarikatların bıraktığı etkinin altını çizmek gerekmektedir. İslâm düşüncesinin ilk mutasavvıflarından olan Hoca Ahmed döneminin dinî, ilmî ve ahlâkî yapılanmasına ışık tutarak insanın, gerek bireysel gerek toplumsal eylemlerini tasavvufî bir yaşam içinde şekillendirilmesini tavsiye ederek, yapılması gerekenleri Kur'an ve sünnete uygun olarak anlatmaya çalışmıştır. Bu minvalde, onun düşüncesinin merkezinde yer alan insan anlayışını anlamaya geçebiliriz.

YESEVÎ'NİN İNSAN ANLAYIŞI

Yesevî'nin insan anlayışı elest bezminde Allah'a verilen sözle başlamakta, ölümden sonrasını da içine alan değer merkezli bir tasavvur olarak sunulmaktadır. Yesevî düşüncesinde varlık-yokluk, birlik-çokluk, sonlu-sonsuz, hâlık-mahlûk gibi ontolojik kavramlar, Kur'an ve hadislerden örnekler verilerek ifade edilmektedir. Böylece ontolojik bakımdan yaratılışla başlayan insanın serüveni iman, bilgi, hikmet, ahlâk, aşk gibi temel değerler çerçevesinde devam etmektedir. Şöyle ki;

*Önce “elestü birabbiküm” dedi Hüda,
“Kalu bela” diyerek ruhlar eyledi seda
Ağlayıp geldik eşine bütün kullar
Lutfeylesen, yüz bin asi sevinçlidir.⁵*

Yaratılmışlar âleminin bir parçası olan insan bilmesi, irade etmesi, sorumlu olması ve sevgiye muhatap olması bakımından farklılık arz etmektedir. Felsefî düşüncede insan, ruha sahip olmak bakımından diğer canlılarla ortak olsa da, düşünme, tefrik etme gibi özellikleriyle diğer varlıklar içinde üstün bir konuma sahiptir. Nitekim onun bu ruhsal özelliklerini tezahür ettirme niceliği ve niteliği, Tanrı'yı daha kolay bilme imkânına kavuşmasına vesile

³ İlhan Kutluer, “İnsan”, *DİA*, c. XXII, İstanbul, 2000, s. 323.

⁴ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1991, s. 204.

⁵ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, h Yayınları, İstanbul, 2016, s.225.

olmaktadır.⁶ Dolayısıyla evrende hiyerarşik bakımdan seçkin bir yere sahip olan insan, hem yaratanını bilmek, hem de varlığını anlamlı kılmak bakımından sorumlu tutulmuştur. Dolayısıyla aşağıdaki beyitlerde olduğu üzere ölümlü sıfatına sahip olan insan, varlık nedenini sorgulamalı ve buna göre bir yaşam felsefesi hazırlamalıdır.

Ey dostlar, gitmek için buraya geldik

*Gelip gitmek nedenini bildiniz mi?*⁷

Yesevî'ye göre esasen insanın amacı, Allah'ı tanınması ve kulluk vazifesini en iyi şekilde yerine getirmesidir. Bu açıdan düşünürümüz insanın değerini öncelikle ilme dayandırmakta, âlimin toplumdaki önemine vurgu yapmaktadır.

Erkek ve kadına, oğul ve kıza ilim farz dedi

Talebü'l-ilmî farizatün deyip rasul söyledi

Ma yecüzü bihi's-salat ilim zaruri

*Diri varsınız, ta ölüne dek okuyun dostlar.*⁸

Cahil avam âlim sözünü hiç dinlemez

Değme cahil özünü hiç anlamaz

Âlimi Allah avama denk eylemez

*Her âlim yüz bin avama yeter, dostlar.*⁹

Ancak Yesevî'ye göre insanın değeri, tam olarak yetkinleşmesine yani insan-ı kâmil olmasına kadar farklı derecelere râcidir. Nitekim ilimle başlayan bu hiyerarşide ilim ve amel bütünlüğü çok önemlidir. Dolayısıyla Yesevî bireysel ve toplumsal sorumlulukları yerine getirmeye yönelik ve dinî temele dayanan bir ahlâk anlayışı sergilemekte ve bu düşüncelerini de halkın anlayacağı bir üslupla şöyle dile getirmektedir:

Amel işlemeyip zahir ilmini bilmeyip kalanlar

*Arkasına yükler kırk eşeğin yükünü.*¹⁰

Gönlüm katı, dilim acı, özüm zalim;

*Kur'an okuyup amel kılmıyor sahte âlim.*¹¹

Amel işlemeyen âlim ilmini çiğneyip yürür

*Ölüp varsa dar kabirde canı yanar.*¹²

Âlimim diye kitap okur anlamını bilmez,

Çoğu ayetin anlamını asla bilmez

Büyüklenme, ben-benliği dini tutmaz

*Âlim değil cahildir dostlarım ey.*¹³

⁶ Gürbüz Deniz, *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan*, Dib Yayınları, Ankara, 2015, s.28.

⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 304.

⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 270.

⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 274.

¹⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 116.

¹¹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.4.

¹² Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.127.

¹³ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.137.

Beden ve nefsten müteşekkil insan, bu varlık esasına uygun olarak teorik ve pratiğe yönelik mükellefiyetlere sahiptir. Tasavvuf alanında insan, sorumluluklarını hiyerarşik olarak ivme kazanan çeşitli makamlar içinde yerine getirmektedir. Nitekim tasavvuf anlayışında dervişlik makamının tamamlanabilmesi için kırk makamdan bahsedilir ve bu makamların da dört kapısı vardır. Yesevî'ye göre bunlar fakirlik makamlarıdır. Şeriat kapısı ceberût makamı, tarikat kapısı melekût makamı, marifet kapısı lâhîr makamı ve hakikat kapısı nasût makamıdır. Bu dört kapının her birinin on makamı vardır. Bu kırk makamı bilmeyen ve bunlara göre amel etmeyen sûfi ve derviş sayılmaz, şeyhliği de şeytanîdir.¹⁴ Bu yolculukta ilmin özü şeriat yani Allah'ın emirleridir. Tarikat bilginin yol ve yöntemini, marifet nefsin ve dolayısıyla bilginin derecesini verirken, hakikat ulaşılması istenen son aşama olup, asıl amaç vuslattır. Nitekim bu hususta Yesevî şöyle söylemektedir:

*Şeriatın bostanında dolaşıp durdum,
Tarikatın gülzarında gezinip durdum
Hakikatin pazarında uçup durdum
Marifetin eşiğini açtım, dostlar.¹⁵*

Yesevîliğe ait olduğu kabul edilen *Miratü'l-kulûb* adlı risâlede ise “Onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmez” (Tevbe, 9/80) ayetinden yola çıkarak yetmiş makamdan bahsedilmektedir. Nitekim Hak Teâlâ yetmiş bin perdeyi yetmiş makam içine, yetmiş makamı da yedi yakîn (kesin ve gerçek bilgi) içine koymuştur. Yedi yakîn mücâhede içine, mücâhede de Allah'ın inâyeti içine yerleştirilmiştir. Buna göre bilme, uygulama, mücadele, sohbet, zikir, tefekkür, halvet gibi metodolojik yollarla Allah'a ulaşmanın şartlarının araştıran Yesevî, tasavvuftaki yetmiş makamı tasvir etmektedir. Yedi yakîn; isme'l-yakîn, resme'l-yakîn, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn, hakikat-i hakka'l yakîn ve Allah-ı hakka'l yakîndir. Yesevî düşüncesinde tasavvufta ilme'l yakîn, ayne'l yakîn ve hakka'l yakîn şeklinde sunulan insan nefsindeki epistemolojik hiyerarşi, pratik alanda şeriat, tarikat ve hakikat olarak anlam kazanmaktadır.¹⁶

*Şeriatın şartlarını bilen âşik
Tarikatın makamını bilir dostlar
Tarikat işlerini tamam eyleyip
Hakikatin deryasına batar dostlar¹⁷*

¹⁴ Kadir Özköse, “Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı”, *Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2017, sayı: 2, s.101. Yesevî'ye göre şeriat kapısı; Allah'ın varlığı, zatı, birliği, sıfatlarına iman, namaz, oruç, zekât, hac, yumuşak konuşma, ilim, sünneti uygulama, emr-i bi'l maruf nehy-i ani'l münker olmak üzere on makamı kapsar. Tarikat kapısı tevbe etmek, pîre el vermek, pîri evkâti yerine getirmek, pîrin hizmetinde olmak, tecrid olmak tefrid olmak, havf, recâ, pîrin izni ile konuşmak, nasihat dinlemek şeklinde on makamı içerir. Marifet kapısı fena olmak, dervişliği kabul etmek, her şeye tahammül etmek, helâl ve güzel istekte bulunmak, marifet olmak, şeriat ve tarikatı ayakta tutmak, dünyayı terk etmek, Ahiret'i seçmek, vücûd makamını bilmek, hakikat sırlarını bilmek olarak on makamı; Hakikat kapısı da tevazu, iyi ve kötüyü bilmek, kanaat, Hakk yolunda harcamak, incitmek, fakir olmak, seyr ve sülûk içinde olmak, sır saklamak, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamlarını bilmek ve vuslat konuları olmak üzere on makamı içerir. Hoca Ahmed Yesevî, *Fakrnâme*, (Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme içinde), Haz. Abdurrahman Güzel, Öncü Basımevi, Ankara, 2008, s. 295-296; Bayram Ali Çetinkaya, “Hoca Ahmed Yesevî Öğretisinde Âlim ve Ârif Olguları”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2016, c. LII, sayı: 4, s. 102, 115-126, 127-130.

¹⁵ Hoca Ahmed Yesevî, *Fakrnâme*, s.293.

¹⁶ Necdet Tosun, “Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'âtü'l-Kulûb”, *İslâm Araştırma Dergisi*, II/2, İstanbul, 1997, s. 7; Dosay Kenjetay, “Türk Felsefe Tarihinde Yesevî Düşüncesinin Yeri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2008, sayı: 45, s.136-137.

¹⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 122.

Yesevî'ye göre peygamberin “şeriat sözlerim, tarikat fiillerim, hakikat hallerim” sözüne tâbi olmak gereklidir. Nitekim şeriat; uzuvla yani zahirle amel etmek iken, tarikat; kalp ile amel etmektir. Ancak kalbi selim olanlar tarikata girebilir. Kalbi selim olmak da dört deryadan geçmekle mümkün olabilir. Dünya deryası, halk deryası, şeytan deryası, nefis deryası. Bu deryaları geçmek için de gemi gereklidir. Dünya deryası için zühd gemisi, halk deryası için ümidi kesmek ve uzlet gemisi, şeytan deryası için zikir gemisi, nefis deryası için açlık ve susuzluk gemisi gereklidir. Hakikat ise; gönül ile amel etmektir. “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol” (Hûd, 11/112) ayeti hakikat yolunu tanımlamaktadır. Tasavvufun bu üç temel kavramından yola çıkarak yol göstericilik bağlamında insanları üç gruba ayıran Yesevî, şeriat önderlerini, ulema ve padişahlar; tarikat önderlerini, şeyhler ve sûfîler; hakikat önderlerini de ârifler ve evliyalar olarak görmektedir.¹⁸ Tasavvufta bir kılavuz sayesinde bu aşamaların kat edilebileceğini düşünen Yesevî, meselenin önemine şöyle dikkat çekmektedir:

*İş bu yola ey kardeş pirsiz girme,
Hakk yâdından bir an gafil olup yürüme,
Masivaya -akıllı isen-, gönül verme
Lanetli şeytan kendi yoluna salar imiş.¹⁹
Mürşidlerin hizmetini eyle alışkanlık
Kendiliğimden yola girdim, deme sakın,
İyi bilsen, tarikatın tehlikeleri var
Kılavuzsuz iş bu yola girmeyin dostlar.²⁰
Kim bilmeden bu yolları Şeyhim dese,
Kerametten veliliğe haber verse,
Batıldır eğer Ruhu'l Emin bile ise,
Özünü öyle batılardan korumak gerek.²¹
Geçti ömrüm şeriata yetemedim,
Şeriatsız tarikata geçemedim,
Hakikatsiz marifete batamadım,
Sarp yoldur Pirsiz nasıl geçer dostlar.²²
Ondan sonra bir er gerek iradeli,
Olmuş olsa o bir erden icazetli,
Şeriatta doğru uygun kerametli,
Öyle erin eteğinden yapışmak gerek.²³*

Yesevî şeriat, tarikat, marifet ve hakikat aşamalarından geçen insanın iradeli, icazetli ve kerametli bir yol gösterici olabileceğini, ancak bu yollardan geçmeyen gerçek bir şeyh

¹⁸ Necdet Tosun, “Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'âtü'l-Kulûb”, s. 69-78.

¹⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 176

²⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 133.

²¹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 121

²² Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 138.

²³ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 120.

olamayacağını düşünmektedir. Dolayısıyla iman postunu şeriat, aslının da tarikat olduğunu²⁴ bildiren Yesevî, tarikata girmenin ve gerçek bir şeyhe bağlanmanın önemine vurgu yapmaktadır. Ancak bazı âhir zaman şeyhlerinin gerçekliği yansıtmadıklarını, hatalar yaptıklarını, ilim ve amel bakımından eksik olduklarına dikkat çekmekte ve bu konuda halkın uyanık olması gerektiğini söylemektedir.

*Nafile oruç tutar, halklara şeylik satar
İlmi yok âmâdan beter, ahir zaman şeyhleri
Beline kuşak bağlar, özünü adam sanır
Arasat'da bırakır âhir zaman şeyhleri.²⁵
Cahil şeyhler kulak, kuyruksuz eşek olur
Himmatleri dünya malını yığar olur
Cemaati yoldan azdırıp gider olur
Öyle şeyhler hayvandan beter imiş.²⁶
Sufilik öyle midir daima işin gaflet ile
Tebih tanesi elinde dillerin gıybet ile
“Çilpeç sellesi” vurursun kötü nefis izzet ile
Sufi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın.²⁷*

Diğer taraftan tasavvuf yöntemi sayesinde insanın olgunluğa ulaşabileceğini düşünen Yesevî, dizelerinde hiçlik makamı ve vahdet-i vücud felsefesinin de izlerini yansıtmaktadır. Buna göre insan nefsinin geçmesi gereken aşamalara da dikkat çekmektedir.

*Kul hoca Ahmed nefis dağından çıkıp aştı
Fena-fillah makamına yakınlaştı.²⁸
Nam ve nişan hiç kalmadı, La...La... oldum;
Allah zikrini diye diye illa oldum;
Halis olup, muhlis olup Lillah oldum,
Fena-fillah makamına geçtim ben işte.²⁹
Li-meAllah” makamına varmayınca,
En temutu” sarayına girmeyince,
Fena-fillah deryasına batmayınca,
Beka-billah gevherinden asla olmaz.³⁰*

“Ölmeden önce ölünüz” hadisinden ilham alarak insanın düşüncelerini ve yaşam tarzını belirlemesi gerektiğine inanan Yesevî, *Divan-ı Hikmet*'te şiirsel bir dille kendi başından geçen tecrübelerini aktararak, insanlığa dair gelişim aşamalarına dikkat çekmektedir.

²⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.16.

²⁵ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 204.

²⁶ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 232.

²⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 189.

²⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 58.

²⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 8.

³⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 193.

Buna göre bir yaşında ruhların pay verdiğini, iki yaşında peygamberlerin gelip kendisini gördüğünü, üç yaşında iken kırkların gelip halini sorduğunu, dört yaşında İslâm peygamberinin hurma verdiğini, beş yaşında ibadete başladığını, altı yaşında insanlardan kaçtığını, yedi yaşında hocası Aslan babayla tanıştığını söylemektedir. 20 yaşında pîr hizmetini tamamlayan Yesevî, 22 yaşta sahte aşk ile gerçek aşka tanık olduğunu, 27 yaşında pîri bulduğunu, 28 yaşında âşık olduğunu, bu yolda hizmet verirken dergâha layık olduğunu anlatır. 33 yaşında iki nefsinin de öldüren Yesevî, 34 yaşında âlim ve âriflik makamına erdiğini, 36'sında kemal sahibi olduğunu, 38'inde ölüme yaklaştığını, bundan sonra kendisini sorguladığını ve sık sık Allah'ın merhametine sığındığını, 40 yaşta olgunluğa erdiğini dile getirmektedir.³¹

Otuz dörtte âlim olup arif oldum;

“Hikmet söyle!” dedi Rabb'im, söyler oldum;

Kırklar ile şarab içtim, yoldaş oldum;

İç ve dış Hakk nuruyla doldu dostlar.³²

52 yaşta evinden ve barkından geçen Yesevî için 63 yaş çok önemlidir. İslâm Peygamberinin 63 yaşında vefat etmesinden dolayı matem tutan ve bundan sonra kendisinin de yer altında yaşayacağını bildiren Yesevî'nin bu kararı, sünnete uymadaki azmi ve sebatını göstermesi bakımından verilebilecek en güzide örneklerden birisi olmuştur.³³

Altmış üçe çağrı geldi; Kul yere gir!

Hem canınım, canânınım, canını ver,

Hu kılıcını ele alıp nefsinin kır...

Bir de varım, Cemalini görür müyüm?³⁴

Peygambere olan muhabbetini yaşamak uğruna üç arşın yüksekliğinde ve genişliğinde bir çilehane kazdırarak, günlerini ibadet ve zikirle geçiren Yesevî'nin, zikir sırasında göğsü dizlerine değdiği için zedelendiği söylenmektedir. Bu nedenle kendisi tasavvuf erbabı arasında “ser-halka-i sine-rişan” olarak adlandırılır.³⁵ Yesevî verdiği karardan memnundur, hatta yer altındaki riyazet dönemini anlatırken sünnî yolun insanlık için önemini vurgulamaya çalışmaktadır.

Miraç gecesi “Gözümün nuru evlat...” dedi

Elimi tutup “ümmetimdensin ümmet” dedi

“Sünnetimi sıkı tutasın gönüldaşım” dedi

Mustafa'ya matem tutup girdim ben işte.³⁶

Yesevî yukarıdaki örneklerde olduğu üzere kendi yaşayışından yola çıkarak, insan ve insana dair pek çok konuda bazı kesitler sunmaktadır. Ona göre insan akla ve kalbe sahip olması bakımından akıl ve aşk arasında tercih yapabilecek bir varlıktır. Ancak küllî bilgi ve iradenin karşısında, cüz'î bilgi ve iradesiyle insan, sınırlı bir varlıktır. Bununla birlikte insanın sınırlı yapısı sorumluluklarını yerine getirme konusunda engel teşkil etmeyecektir. Mesela;

³¹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 8-16.

³² Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 14.

³³ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 18-20.

³⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 20.

³⁵ Ethem Cebecioğlu, “Hoca Ahmed Yesevî”, *AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIV: 89, 1993, s. 26.

³⁶ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.21.

*Hakk önünde en üstün akıl bile duramaz,
Aşk şiddeti coşsa bir an durmaz.³⁷
Aşk padişah, âşık fakir, nefes alamaz,
Hakk'tan izin olmadıkça konuşamaz.³⁸*

Diğer taraftan insanın aklı, onu ahlâkî bir varlık kılmaktadır. Bu açıdan övülmeye layık özellikleri olduğu gibi, yerilmeye matuf nitelikleri de söz konusudur. Nitekim insan aklı ve iradesi nedeniyle üstün bir varlık olmakla birlikte, nefsinin fisk ve fücür dolu olması hasebiyle hata işleyebilen bir yapıya sahiptir. Bu sebeple o acizdir, cahildir, nankördür ve zalimdir.³⁹

*Nefs şeytan esir kıldı Ademoğlunu
Develer gibi bağlayıp aldı iki kolunu,
Ne zordur sağ ve sol bilmeden yolunu,
Vah yazık hasret ile gideceğim ben işte.⁴⁰
Dostlarımı rezil eyleyen nefis ve heva,
Onun için lanetli şeytan eyler kavga
Lutfeylesen ben-benliği eyleyim tamam
Riyazette canım incitip işlesem ben.⁴¹*

İnsanı insan yapan bir diğer bir özellik de aşktır. Yesevî bu bakımdan aşk ile muhatap olmayan kişiyi, insan olarak tanımlamaz. Nitekim insan aşk sayesinde iman gücünü artırır ve insanlığını geliştirir.

*Dertsiz insan insan değil, bunu anlayın
Aşksız insan hayvan cinsi, bunu dinleyin.⁴²
Aşksız kişi insan değildir anlasanız
Muhabbetsizler şeytan kavmi dinleseniz
Aşktan başka sözü eğer söyleseniz
Elinizden iman-İslâm gitti olmalı.⁴³*

Bundan dolayı akıl ve kalp gücüyle donanmış kişinin, öncelikle kendisini bilmesi gerekmektedir. Bu da tasavvufta nefsi terbiye ve tezkiye yöntemlerinden birisi olan riyazet eğitimi ile gerçekleşecektir. Bu süreçte sûfi, zikir ve tefekkür içinde olmalı, çok ibadet etmeli, sabırlı olmalı, dua etmeli ve edep üzere olmalıdır. Özellikle peygamber ahlâkını kendisine örnek almalı, Kur'an ve Sünnet yolunda yürümeli, takip ettiği pîri de hakikat üzere olmalıdır.

*Hakikat bilmeyen insan değildir,
Biliniz, hiçbir şeye benzemezdir.⁴⁴*

³⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.30.

³⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.41.

³⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 25, 35, 53.

⁴⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 54

⁴¹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.89.

⁴² Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.92.

⁴³ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.97.

⁴⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.67.

İnsanın hakikat yolunda ilerlemesi ve yetkinliğe ulaşması bakımından İslâm peygamberini örnek gösteren Yesevî, Onu “insan varlığının aslı ve yaratılmışların özü” olarak görmekte ve tasavvuf literatüründe sıklıkla vurgulanan ontolojik hiyerarşisine atıfta bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Muhammed ümmetinden olmanın şerefini ve ayrıcalığını anlatarak, Ona verdiği önemi şöyle özetlemektedir:

*Bilin benzemez olur hem benzeri yok;
Ve şüphesiz, hem örneksizdir.⁴⁵
İnsan varlığının aslı, Resul ve nebilerin sonuncusu,
Gizli niyaza mahrem ya Mustafa Muhammed
Sensin Halık'ın sevgilisi, Hakk dergâhına layık
Yaratılmışların özü ya Mustafa Muhammed!⁴⁶
Enbiya evladıdır, evliya serdarıdır
Hakk yolunun merdidir, yüce nişan değil mi?
Kul Hoca Ahmed devri, Muhammed insan iyisi
Dünya ve dinin direği, şeriata uygun değil mi?⁴⁷*

Tanrı-insan ilişkisine dair aşk, hakikat, doğruluk ve maneviyat kavramlarına öncelik veren Yesevî, kişinin maneviyatı ve iddiası düzgün olursa Hak Teâlâ'nın onu dost edineceğini, eğer maneviyatı düzgün olmayıp, iddiası yalan olursa da Allah'ın düşmanı olacağını söylemektedir. Dolayısıyla maneviyatını geliştirmek isteyen insan öncelikle sorumluluklarını yerine getirmelidir. İnsanın yapması ve uzak durması gereken şeyler şeriatta belirlenmiştir. Emredilenler, dine uygun olan her şeyi kabul etmek ve onları başkalarına emretmektir. Yasaklanan şeyler ise, küfür, nifak, şek, şirk, riya, kendini beğenme, gösteriş yapmak, haram yemek, yalan söylemek, gıybet etmek, zina etmek, içki içmek, uyuşturucu kullanmak, müminlere zulüm yapmak gibi şeylerdir.⁴⁸

*Akıllı isen, erenlere hizmet eyle,
Emr-i maruf kılanları aziz eyle,
Nehy-i münker kılanları hürmetli eyle
O nedenle altmış üçte girdim yere.⁴⁹*

Sorumluluklarını yerine getiren insan nefsinin arındırılması, eğitilmesi ve kalbini manevi güzelliklerle doldurmalıdır. Bunun için de hal ilmine tabi olmalı, varlıkların görünen değil, görünmeyen yönünü anlamaya çalışmalı, mükâşefe ve keşf yöntemini kullanmalıdır.

*Zahir ilmini okuyarak, hal ilmine ulaşarak
Yokluk içine batarak varlıklardan alınız.⁵⁰
Açıktaki nimetlerin şükürünü gafil bilmez
Gizlenmiş olanları kıyas ile görse olmaz*

⁴⁵ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 67.

⁴⁶ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.72.

⁴⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.335.

⁴⁸ Necdet Tosun, “Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'âtü'l-Kulûb”, s.70.

⁴⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s.9.

⁵⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 149.

Zahir gözü gaflet ile bakıp görmez

*Batın gözü açılrsa o görür dostlar.*⁵¹

Yukarıda pek çok dizede anlatıldığı üzere Yesevî'nin insan anlayışı, tasavvufî ahlâk düşüncesine dayanmaktadır. *İşitip, okuyup, hizmet eyleyin dostlarım ey*⁵² dizesinde olduğu gibi bilinçli, kendisine ve çevresine faydalı birey yetiştirmek amacıyla olan Yesevî, değer merkezli insan anlayışı ile pek çok önemli faaliyetin öncüsü olmuştur. Onun insan düşüncesinin temelinde iman kavramı yatmaktadır. İman, insanın sonsuzluğunun tek göstergesidir. İnanmayan insan ne bilgi ne de eylem bakımından hakikate erişemeyecek, neticede sonsuzluğu hiçbir zaman tadamayacaktır, şöyle ki;

*İman ile varan kullar ölmez imiş.*⁵³

*Ölse şaşkın nefsi ölür, ruhu ölmez.*⁵⁴

SONUÇ

İnsan yaratılmışlar içinde bilmesi, irade etmesi ve âşık olmasıyla özel bir konuma sahiptir. Bu özelliklerini göstermeyen ya da gerçek anlamıyla pratiğe dökmeyen insan Yesevî'de hayvana benzetilir. Çünkü insan Yaraticının ve içinde bulunduğu evrenin bilgisine ulaşmak ister. Bu bilgi onu bütün varlıklar karşısında eylem içinde olmaya çağırır. İnsan bir taraftan eylemlerini gerçekleştirirken, diğer taraftan sonsuzluğa doğru gerçekleşecek bir yolculuk olarak gördüğü bu sınırlı yaşamı anlamlı kılmaya çalışır. Yesevî'ye göre bu süreçte hal ilmi denilen tasavvuf, hakikate ulaşmak için en etkin ilkeleri verir. Dolayısıyla insanın irfan denilen yolculukta şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarından geçmesi gerekmektedir. Bu yolculukta önemli yöntemlerden birisi ilim ve amel, diğeri de aşktır.

Beden ve nefsten müteşekkil insanın bütünlük içinde kendisini yetkinleştirilmesi gerektiğine inanan Yesevî, dünyanın boş eğlencelerinden kendisini kurtarabilen, maneviyatını doyurmaya çalışan bir insan portresi çizmektedir. Böylece insanın ahlâkî özelliklerini iyileştirmesi bakımından önemli bilgiler sunmakta, peygamberin örneğinde mükemmel insan modeli çizmektedir. Bir mutasavvıf olarak Yesevî, insan-ı kâmil derecesine ulaşmak için kişinin tasavvuf eğitiminden geçmesi gerektiğine inanmakla birlikte, gerçek bir kılavuzun rehberliğine vurgu yapmaktadır. Neticede diyebiliriz ki, döneminin manevî, politik ve sosyal problemlerinin ancak bu yolla çözülebileceğini düşünen Yesevî, halkın müslümanlaşması ve İslâm'ın sünnî yapısının yaygınlaşmasında önemli bir rolü üzerine almasıyla, gelecek nesillere aktarılabilecek nadide mirasın temsilcilerinden biri olma hakkına mazhar olmuştur.

KAYNAKÇA

CEBECİOĞLU, Ethem, “Hoca Ahmed Yesevî”, *AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIV: 89, 1993, ss. 87-132.

ÇETİNKAYA, Bayram Ali, “Hoca Ahmed Yesevî Öğretisinde Âlim ve Ârif Olguları”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2016, c. LII, sayı: 4, ss. 69-91,

DENİZ, Gürbüz, *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan*, DİB Yayınları, Ankara, 2015.

KENJETAY, Dosay, “Türk Felsefe Tarihinde Yesevî Düşüncesinin Yeri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2008, sayı: 45, ss. 135-143.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1991.

⁵¹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 142.

⁵² Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 279.

⁵³ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 179.

⁵⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 292.

- KUTLUER, İlhan, “İnsan”, *DİA*, c. XXII, İstanbul, 2000.
- ÖZKÖSE, Kadir, “Ahmed Yesevî’nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı”, *Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2017, sayı: 2, ss. 99-133.
- ÖZLEM, Doğan, *Ahlâk Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2010.
- PATTABANOĞLU, Fatma Zehra, “Seneca ve Kindî’nin İnsan ve Ahlâk Anlayışı Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma”, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 62, 2015/Kış, ss. 174-207.
- TOSUN, Necdet “Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir’âtü’l-Kulûb”, *İslâm Araştırma Dergisi*, II/2, İstanbul, 1997, ss. 41-85.
- YESEVÎ, Hoca Ahmed, *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, h Yayınları, İstanbul, 2016.
- _____, *Fakrnâme*, (Ahmed Yesevî’nin Fakr-nâmesi Üzerine Bir İnceleme içinde), Haz. Abdurrahman Güzel, Öncü Basımevi, Ankara, 2008, ss. 289-305.

DİVAN-I HİKMET'TE DİĞER DİNLER VE PEYGAMBERLER

Other Religions and Prophets in The Book of Wisdom

Şahin KIZILABDULLAH*

Özet

Ahmet Yesevi, Dînî Tasavvufî Türk Edebiyatının öncü isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Onun ve takipçilerinin kaleme aldığı hikmetler, sade bir dille, İslam ahlakının Türk kitlelerine öğretilmesinde etkin rol oynamıştır. Bunu yaparken Yesevi, Kuran ve Sünneti merkeze almış ve bazen lafzen bazen de manaen ayet ve hadislerden alıntılar yapmıştır. Bu alıntılar içinde peygamberler ve onların kıssaları özel bir yere sahiptir. Hikmetlerde zikredilen peygamberler ve özellikleri, Yesevi'nin onlar hakkındaki bilgisi ve bu bilgisinin kaynakları hakkında ipuçları sunmaktadır. Hz. Musa, Hızır-İlyas, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya bu peygamberler içinde en çok adı anılanlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, Peygamber

Abstract

Ahmad Yasawi is considered to be one of the leading figures of the Turkish religious literature. The wisdom written by him and his followers played an active role in teaching the morality of Islam to the Turkish masses. In doing so, Yasawi took the Qur'an and Sunnah into the center, and sometimes quoted from the verses and hadiths, sometimes literally sometimes just in messages they contain. In these quotations, the prophets and their parables have a special place. The prophets and their features mentioned in the wisdom provide clues that Yasawi has about them and the sources of this knowledge. In these prophets, Moses, Khidr-Elijah, Hz. Zechariah and John, stands out as one of the most popular names.

Keywords: Ahmad Yasawi, The Book of Wisdom, Prophet

Giriş

Ahmed Yesevî (ö 1166-67) bugün Kazâkistan'ın Çimkent şehri yakınlarında yer alan Sayram kasabasında dünyaya gelmiş, dinî tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra yine o bölgedeki Yesi (Türkistan) şehrine yerleşmiş ve burada vefat etmiş bir mutasavvıftır.(Yesevi: 2016,15; Köprülü: 1991, 74) Ahmet Yesevi'nin söylediği Hikmetler, Türk Milletinin muhayyilesinde önemli bir yer tutmuş ve kendisinden sonra da aynı üslupta hikmetler söylemek bir gelenek haline gelmiştir. Bu geleneğin oluşmasında, Yesevi'nin kullandığı saf ve ağdasız Türkçe kadar Türklerin aşına olduğu hece veznini kullanmasının da etkisi bulunmaktadır.(Tahrallı: 2000, 186) Hikmet, kelime anlamı olarak; ilim ve adaletin birleşmesi neticesinde meydana gelen sıfat-ı şerife; adalet ve ahlakla ilgili özlü söz; gizli sebep vb anlamlarına gelmektedir. Kuran'da Hz. Peygamber'in vaaz ve irşadı için de hikmet kavramı kullanılmaktadır. İslami esaslar içinde kalmak şartıyla, metafizik meseleler üzerine tefekkürü ifade eden Hikmet, Allah ve insan sevgisinin gönüllerde yerleşmesi, Hz. Peygamber'in şeriatına uymayı telkin etmek ve insanları kötülükten alı koymak iyiliğe yönlendirmek gayesi ile söylenen şiirleri ifade etmektedir.(Eraslan: 2000, 340-341)

X.yy'dan itibaren Türklerin İslamiyet'i kabul etmeye başlaması sonrasında, Türk kökenli ilim adamları ve mutasavvıflar yetişmiştir. Bu insanlar sayesinde İslam dini Türkler arasında yayılmış ve öğrenilmiştir. İslam ahlakının, Tarikat adabının öğrenilmesinde en büyük

---

* Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sahinkizilabdullah@gmail.com

katkısı Ahmet Yesevi'nin yaptığını söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. Ahmet Yesevi'nin Hikmetlerinde ilk kaynak Kuran ve Hz. Peygamberin sünneti olmuştur. O, bazen ayetleri direkt alıntı olarak bazen de ima yolu ile hikmetlerinde kullanmıştır.(Şener: 2000, 1999-210) Aynı şekilde bazen orijinal hadis metinlerini, bazen Hz. Peygamberin ağzından nakledilen hadis meallerini, bazen de telmihler ile hadisleri hikmetlerinde kullanmıştır.(Aşık: 2000, 211-224) Nitekim Yesevi, iyi insan, iyi Müslüman ve iyi bir tarikat ehli olabilmenin Kuran'a ve Hz. Peygamberin sünnetine bağlı olabilmekle mümkün olacağını ve kendisinin hikmetlerinin de onları açıklamaya matuf olduğunu münacatında şöyle ifade etmektedir: *"Benim hikmetlerim hadis hazinesidir/ Kişi pay götürmese, bil habistir. Benim hikmetlerim Sübhân'ın fermânı/ Okuyup bilsen, hepsi Kurân'ın anlamı"*.(Tosun: 2016, 164-165) Bunların yanı sıra Müslümanlar arasında yaygın şekilde kabul edilen birtakım unsurları da hikmetlerine konu edinmiştir. Bu tespitlerimizi yeri geldikçe ilerleyen bölümlerde işaret ederek açıklayacağız.

Tebliğ için, Divan-ı Hikmet¹ baştan sona diğer dinler ve peygamberler hakkında verilen bilgiler öncelenmek sureti ile okunmuştur. Tespit edilen Hikmetler sıralanmış ve en çok ele alınan konular dikkate alınmak sureti ile bir tasnif yapılmıştır. Yesevi'nin, Kuran'da adı geçen birçok peygamberi ismen zikrettiği, öne çıkan özelliği ile onu örnek verdiği veya bir takım mucizelerini hatırlatmak sureti ile onlara işaret ettiğini görmekteyiz. Bu çerçevede ön plana çıkan Peygamberler; Zekeriya, Yahya, İlyas-Hızır, Musa, İbrahim, İsmail, Eyüp ve Hz. Muhammet olarak sıralanabilmektedir. Bu tebliğde diğer din ve peygamberleri merkeze almayı hedeflediğimiz için Hz. Peygamber ile ilgili olanlar konunun dışında tutulmuştur. Yukarıda saydığımız Peygamberler dışında da Hz. Yusuf, Hz. Yunus, Hz. Yakup gibi peygamberler ve Ashab-ı Kehf gibi kuranda zikredilen bazı insanlar, Firavun, Haman ve Karun gibi peygamberlerin mücadele ettiği kişiler ve Yahudiler, Müşrikler, Münafıklar ve Kafirler gibi diğer inanç grupları da Hikmetlerde zikredilmektedir. Adı geçen bu grup ve kişilerle ilgili kaynağın büyük ölçüde Kuran olduğunu söyleyebiliriz. Bu kişilerin Kuran kıssalarında ön plana çıkarılan özellikleri çerçevesinde hikmetlere malzeme olduklarını belirtmek gerekmektedir.

Hikmetlerde ismi zikredilen peygamberler

Hiz. Adem(7), Hiz. Nuh(1), Hiz. İbrahim(6), Hiz. İsmail(5), Hiz. Yakup(1), Hiz. Yusuf(7), Hiz. Yunus(3), Hiz. Musa(13), Hiz. Süleyman(2), Hiz. İlyas(4), Hiz. Eyüp(4), Hiz. Zekeriya(3), Hiz. Yahya(3), Hiz. İsa(1) ve Lokman(2), İmran(1), Hızır(7), Kenan(2), Züleyha(1), Habil(1) isimleri Hikmetlerde toplamda 74 kez zikredilmektedir. Bu isimlere ilave olarak Karun(5), Firavun(4) ve Haman(2) isimleri de zikredilmektedir. Bu isimlerin yanı sıra Hiz. Musa'nın ismi ile veya ismi zikredilmeden ancak onun Tur Dağındaki tecrübesine işaret olarak Tur Dağı da 6 kez zikredilmektedir.

1. Hiz. Musa ve Tûr Dağı

Hiz. Musa, Hikmetlerde en çok anılan peygamber olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplamda 13 kez Hiz. Musa ve 6 kez de Tûr Dağı olmak üzere 19 kez zikredilmektedir. Bu hikmetlerin bazılarında sadece Hiz. Musa isim olarak anılmaktadır.² Bazı hikmetlerde ise Tûr

¹ Tebliğ için ENESCO 2016 Ahmet Yesevi Yılı çerçevesinde Mustafa Tatçı editörlüğünde, Hayati Bice tarafından Hikmetlerin derlendiği çalışma kullanılmıştır.

² 8 "Cemâlini görüp rûhum uçup arşa kondu/Mûsâ gibi varlığım tutuştu yandı/Mecnûn gibi eş ve dosttan kaçıp saklandı/Mustafâ'ya mâtem tutup girdim ben işte.", 69 "Mûsâ, İmrân kalmadı, taht-ı Süleymân kalmadı,/Bin yaşlı Lokmân kalmadı, dünyâyı bırakıp giderim", 108 "İbrâhim'e gidip söyleyince Âdem Ata/"Şefâat eyle

Dağı'nda yaşadığı tecrübe hatırlatılmak suretiyle birlikte anılmaktadır.³ Yesevi, Tûr Dağı'nı tecellinin merkezi, ibadet ve taat yapılacak temiz bir yer ve aşğın ulaşacağı ve yanacağı en son nokta olarak görmektedir.⁴ Bunların yanı sıra Hz. Musa'nın Tanrı ile konuşması, sorular sorması ve öğüt verici özelliği ile ön plana çıktığı hikmetler de bulunmaktadır.⁵

Hikmetlerde, Hz. Musa'nın Mısırdan çıkış sonrasında Tur Dağına gitmesi ve On Emrin kendisine verilmesi sürecine işaret edilmektedir. Hz. Musa'nın bir ateş görüp oraya gitmesi, Yüce Allah'ın Hz. Musa'ya hitabı Kasas suresinde anlatılmakta ve Hz. Musa'nın korkması ve oradan uzaklaşması haber verilmektedir.⁶ Aynı hikâyeye Tevrat'ın Çıkış bölümünün 19. Babında anlatılmaktadır. Ancak bu hikâyede Hz. Musa'nın bir korkusu ve şaşırması söz konusu olmadığı gibi bir ateş görüp ona yaklaşması da yoktur. Aksine, bu Bab'da, İsrailoğullarının Hz. Musa'ya inanmamaları üzerine onların ikna edilmesi işlenmektedir. Hz. Musa'nın bir ateş görüp ona yaklaşması ise Çıkışın 3. Babında anlatılmaktadır. Ancak ateşin bulunduğu bu dağ Tur dağı olarak değil, Hz. Musa'nın kayınbabası Midyanlı Yitro'nun⁷ sürülerini güttüğü zamanda gittiği Tanrı Dağı olarak bilinen Horev'deki yer olarak ifade edilmektedir.(Çıkış, 3/1-7) Bu olay ise Hz. Musa'nın Mısırdan bir süre uzaklaştığı, daha İsrailoğullarını Mısırdan çıkarmadan önceki bir zamandır. Hikmetlerde, Yesevi Hazretlerinin zikrettiği tecelli ve şaşkınlık hadisesi Tur Dağında gerçekleşmiş olarak işlenmektedir ki bu bilgi, hikâyenin Tevrat versiyonuna değil Kuran'daki şekline uygun düşmektedir.(28/29-38) Benzer bir şekilde, Hz. Musa'nın, Tanrının kendisi ile konuşması sonrasında bayılması da Araf suresinde anlatılmaktadır ki bu olaydan sonra Hz. Musa'ya On Emir verilmiştir.(7/142-143) 108. Hikmette anılan bu hikaye için Yesevi, "Musa gibi "Rabbi Erini" dedim o gün" diyerek ayetin orijinalinden alıntı yapmıştır. Aynı hikaye Kitab-ı Mukaddes'in Mısırdan Çıkış bölümünün 19 ve 20.Bablarında da anlatılmaktadır. Tecelli-i İlahiye mazhar olması hasebiyle Tûr Dağı, Yesevi tarafından aşk dağı olarak özellikle zikredilmektedir. Yukarıdaki bililer ışığında, Hz.Musa ve Tûr Dağı ile ilgili kullanımların kaynağının Kuran ayetleri olduğu görülmektedir.

---

bunlara sen hepsi hatâ"/O da der "Sizden yakın Âdem Ata"/"Mûsâ tarafına gidelim"deyip söyler imiş, Mûsâ deyince "Yâ Muhammed ayak bas/Ümmetlerin cehennem içinde yok oldu/Muhammed'de ibâ eyleyip durunca o an/Mûsâ bırakmayınca birlikte varır imiş, Mûsâ ile Rasûlullah yürüyüp gelince,/"Âsî-câfi ümmetlerim! Yürüyün" deyince,/"Günahlarınızı affeyledi Kâdir, Hayy"/Cennet içine önden gelip girer imiş".

³ 56 "Zekeriyâ gibi bu başıma bıçkı koysam/Eyyub gibi bu bedenime kurtu koysam/Mûsâ gibi Tûr dağında ibâdet eylesen/Bu iş ile yâ Rab, seni bulur muyum?", 62 Her gün yüz bin elimi açıp "âmîn" desem/Mûsâ gibi Tûr dağında niyâzını desem/Doksan dokuz niyâzını deyip cânımı versem/Dostlar Hocam bana bağlım der mi ki?", 174 "Eyyub gibi kurt eziyetine sâbir olsam/Yahyâ gibi gözlerimden kan yaş döksem/Mûsâ gibi Tûr Dağı'nda tâat kılsam/Dergâhında Hocam kabûl kılar mı ki?"

⁴ 48 "Tecellinin nûru ile akli şaşan/Allah diye gönül bağlayıp Tûr'a aşan/Muhabetin âteşi ile kaynayıp taşan/Ben dahi Allah diye varasım gelir", 120 "Ne iştir erim diye iddia eylemek/Seccadeyi halk içinde Tûr'a koymak/Kendisi bilmeden bu mânâyâ nefsin vurmak/Dalgıç olmadan inci-cevherini alsa olmaz", 211 "Aşk kırmızı sülfür, âlem dükkân değil mi?/Hakk erine âşikâr, usta dükkân değil mi?/Gönlümde aşk Tûr'u, düştü tecelli nuru/Her bir adın zuhuru, cihân mumu değil mi?"

⁵ 8 "Cemâlini görüp rûhum uçup arşa kondu/Mûsâ gibi varlığım tutuştu yandı/Mecnûn gibi eş ve dosttan kaçıp saklandı/Mustafâ'ya mâtem tutup girdim ben işte.", 18 "Aşka adım atanlar, Hakk Cemâlini görürler;/Mûsâ gibi mahşerde Hakk'tan suâl sorarlar;/Sarhoş olup vuslatında Hû zikrini kurarlar;/Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük", 88 "Fir'avn, Kârûn şeytân sözünü sıkı tuttu;/Bu sebepten yer yarıldı onu yuttu;/Mûsâ Kelim öğüt verici olup sözler söyledi/Kulak tutmadan o ikisi öldü murdar.", 108 "Mûsâ deyince "Rabbi erini-" dedim o gün/Âcizlikten çıktığım yoktur işte bugün/Gidelim Muhammed'e olup mahzûn"/Hepsi Hazret'e doğru gider imiş".

⁶ Kasas Suresinin ilk 50 ayetinde Hz. Musa kıssası, doğumundan Vahiy almasına kadar ki süreç anlatılmaktadır. 28/29-35 ayetler ise zikri geçen hikmetteki bölüme aittir.

⁷ Kuranda bu şahsın adı belirtilmez iken bazı mealler onun Hz. Şuayb olduğu belirtilmektedir. Bkz. DİB Meali, Haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin.

2. Hızır ve Hz. İlyas

Hikmetlerde zikredilen Hızır ve İlyas kültü, Türk-İslam kültüründe önemli bir yere sahiptir. Ancak kaynağı ile ilgili birçok görüş bulunmaktadır. Yahudi kültüründeki rivayetler, Gılgamış destanı ve İskender'in hikâyesi bunlar arasında yer almaktadır.(Meral: 2014, 129-150)

Hızır kelimesinin bir isim mi yahut sıfat mı olduğu konusunda da farklı görüşler vardır.(Ocak: 2012, 58-65) Kuran'da Hızır kelimesi geçmemekte, sadece Kehf suresinin 65.ayetinde kendisine ilim verilmiş, salih bir kul olarak bahsedilmekte ve Hz. Musa ile aralarındaki diyalog anlatılmaktadır. Bu şahsın Hızır olduğuna dair bilgiler ise Hadislerde ve İslam Mitolojisinde yer almakta ve onun özellikleri anlatılmaktadır.(Buhari: İlim, 19;Öztürk: 2003, 247-248) Anlatılan özellikleri itibariyle Hızır kıssası ile kaynaklığını oluşturduğu düşünülen Gılgamış Destanı, Yahudi Efsaneleri ve İskender Efsanesi arasında bir takım benzerlikler bulunmaktadır.⁸ Ancak bu efsanelerdeki en belirgin özellik olan ölümsüzlüğe kavuşma beklentisi, Kuran'daki kıssada hiç yer almamaktadır. (Meral: 2014, 136) Ahmet Yaşar Ocak, bu kaynaklarla olan benzerlikleri ve farklılıkları ele aldığı eserinde netice olarak, bunların hiçbirinin, Kurandaki Hızır ve Musa kıssasının kaynaklığını teşkil ettiğini söylemenin doğru olmadığı sonucuna ulaşmaktadır ki biz de bu kanaatteyiz.

İlyas Peygamberle ilgili ise Kurandaki bilgi çok sınırlıdır. Onun salih bir kul olduğu ve kendisinin peygamber olduğu ifade edilmektedir.(6/85, 37/123-132) Kuran'da Hızır olduğu düşünülen şahıs ile Hz. Musa bağlantılı iken, bu Hızır-İlyas bağlantısı şeklinde yaygınlık kazanmıştır. Hızır-İlyas bağlantısı ve onların etrafında oluşan söylencelerdeki bilgiler, Kutsal Kitab'ın I.Krallar bölümünde anlatılan İlyas peygamberin hikâyeleri ile benzerlikler göstermektedir.⁹ Bu bilgilere göre İlyas peygamber, yağmur yağdıran, ölüyü diriltten, bereket ve bolluk getiren veya engelleyen özelliklere sahiptir. Bu özellikler, kültürümüzdeki Hızır anlayışı ile de örtüşmektedir. Kurandaki çok sınırlı bilgiye rağmen Türk halkının muhayyilesinde, dara düşüldüğünde yardımı istenen, mutlaka yardım taleplerine icabet eden, her insanın hayatında bir defa karşılaştığı, savaş durumlarında iyilere yardım eden gibi özellikleri çerçevesinde Hızır ve İlyas ile ilgili zengin rivayetler bulunmaktadır. Nitekim Yesevi de hikmetinde Hızır'ı bu özelliği itibariyle anmaktadır.¹⁰ Hatta Tahralı onun, gerçek aşka ulaşmakla Hızır gibi ölümsüzlüğe kavuştuğunu belirtir ki Müslüman Türkler arasında bulunduğu bu büyük şöret, belki de bunun bir göstergesidir.(Tahralı: 2000, 191-194) Ondaki sonraki Tasavvuf ve Halk Edebiyatının örneklerinde bu kullanımlara bolca rastlanmaktadır.

3. Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya

Hz. Zekeriya ile ilgili, şahısların aynı Zekeriya mı farklı kişiler mi oldukları konusunda tartışma olmakla birlikte, Eski Ahit'in Peygamberler bölümünde ve İncillerden Luka İncilinde bilgiler bulunmaktadır.(Zekeriya, 1-14, Luka, 11/50-51; Baş: 2014, 34-35)

⁸ Kıssanın İslam geleneğindeki bir örneği olarak bkz. Taberi, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Çev. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, MEB Yay., İstanbul 1991, S.512-530.

⁹ I.Krallar 17/13-16: "İlyas kadına, "Korkma, git yiyeceğini hazırla" dedi, "Yalnız önce bana küçük bir pide yapıp getir. Sonra oğlunla kendin için yaparsın. İsrail'in Tanrısı RAB diyor ki, 'Toprağa yağmur düşünceye dek küpten un, çöMLEkten yağ eksilmeyecek.' " Kadın gidip İlyas'ın söylediklerini yaptı. Hep birlikte günlerce yiyip içtiler. RAB'bin İlyas aracılığıyla söylediği söz uyarınca, küpten un, çöMLEkten yağ eksilmedi."

¹⁰ 18 "Arslan Baba'm dediler; tâliplerde yok ihlâs;/Pîrin hâzır olduğunda ne gerek Hızır İlyâs?/Pîr'e adım attığında anmayın Gavsu'l-gıyâs;/Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.", 51 "Aşkım taşıtı, rûhum kaçtı nereden bulayım /Arkasından aşk atını binip koşayım/Kimi görsem Hızır bilip elini tutayım/Hızır ve İlyâs yardım" edip yakalasam beni.

Kuran'da ise Hz. Meryem ile olan bağlantısı, onu koruyup gözetmesi, Hz. İsa ile Hz. Yahya bağlantısı, ilerleyen yaşında Hz. Yahya'nın oğul olarak kendisine verilmesi bilgileri çerçevesinde Hz. Zekeriya'dan bahsedilmektedir.(3/35-41, 6/85, 19/1-11, 21/89-90) Ancak, Kuran'da nasıl öldüğü ya da öldürüldüğü açıkça belirtilmemektedir. Luka ve Matta incilinde, Hz. Zekeriya'nın mabet ile mezbah arasında katledildiği bildirilmekte, diğer İncillerde ise bu konudan bahsedilmemektedir.¹¹ Hz. Zekeriya'nın neden ve nasıl şehit edildiği Apokrif İncillerden James(Yakup) incilinde ayrıntılı şekilde açıklanmaktadır.¹² Mısırlı Piskopos Serapios'un Vaftizci Yahya'nın Hayatı¹³ adlı kitabındaki bilgiler de Yakup incilindekiler ile örtüşmektedir. Mustafa Baş, İslam geleneği içinde bulunan rivayetlerin de büyük ölçüde bu iki kaynaktan beslendiği fikrini ileri sürmektedir.(Baş: 2014, 114-117)

Ahmet Yesevi, Hz. Zekeriya'nın şehit edildiğini kabul etmektedir. O, bir bıçkı veya benzeri bir alet ile şehit edildiğine dair ifadeleri hikmetlerinde kullanmaktadır.¹⁴ Yesevi'nin zikrettiği bu bilgi İbnü'l-Esir'in eserinde aynen bulunmaktadır.¹⁵ Bu öldürmenin ise, Hz. Zekeriya'ya Hz. Meryem ile ilgili atılan iftira sonrasında gerçekleştiği belirtilmektedir. İncillerde zikredilen öldürme hadisesinde hem gerekçe bu değildir hem de kesici bir alet ile öldürüldüğüne dair bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Yesevi hazretlerinin kullandığı bu bilgi Kuran'da bulunmayan ancak yaşadığı dönemin rivayetleri arasında yaygın şekilde yer aldığı anlaşılmaktadır.¹⁶

Hikmetlerde Hz. Yahya üç kez zikredilmektedir. Bu örneklerde Yesevi, Allah'ın sevgili kullarının bir özelliği olarak gözü yaşlı, içli ve merhametli olmayı Hz. Yahya örneği ile açıklamaktadır¹⁷ ki bu tespiti, Hz. Yahya'nın Meryem suresindeki tasvirine dayanmaktadır.¹⁸

---

¹¹ Luka 11/50-51 “ Böylece bu kuşak, Habil'in kanından tutun da, sunakla tapınak arasında öldürülen Zekeriya'nın kanına değin, dünyanın kuruluşundan beri akıtılan bütün peygamberlerin kanından sorumlu tutulacaktır. Evet, size söylüyorum, bu kuşak sorumlu tutulacaktır.”; Matta 23/35 “Böylelikle, doğru kişi olan Habil'in kanından, tapınakla sunak arasında öldürdüğünüz Berekyia oğlu Zekeriya'nın kanına kadar, yeryüzünde akıtılan her doğru kişinin kanından sorumlu tutulacaksınız.”

¹²<http://wesley.nnu.edu/sermons-essays-books/noncanonical-literature/noncanonical-literature-gospels/book-of-james-or-protevangeliium/> XXIV 1-3.

¹³ Mustafa Baş, Vaftizci Yahya'nın Yeni Bir Hayat Hikayesi, Dini Araştırmalar, c.19, S.48, s.243, Ankara 2016: Makale, A. Mingana, Woodbroke Studies: Christian Documents in Syriac, Arabic and Garshuni, vol.1 Cambridge 1927, s. 234-256'den alıntılanarak çevrilmiştir; <http://torahofyeshuah.blogspot.com/2015/04/the-life-of-john-baptist-by-serapion.html>

¹⁴ 33. “Hâs aşkını göster bana, şükreder olayım/“Erre” koysa, Zekeriyya gibi zikreder olayım/Eyyüb gibi belâsına sabreder olayım/Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.”; 56. “Zekeriyyâ gibi bu başıma bıçkı koysam/Eyyub gibi bu bedenime kurtu koysam/Mûsâ gibi Tûr dağında ibâdet eylesen/Bu iş ile yâ Rab, seni bulur muyum?”;

¹⁵İbnü'l Esir, El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, Bahar Yayınları: 1/294.

¹⁶ İbnül Esir (1160-1233) tarihleri arasında yaşamıştır. Onun ölümü ile Yesevi'nin doğum tarihleri birbirine yakındır. Bu rivayetlerin aynı dönemde yaşamış iki önemli islam bilgini içinde biliniyor olması yaygınlığını göstermektedir. Benzer örnekler için bkz. Hammet Aslan, “Yesevi Hikmetlerinde Model İnsanın Temel Niteliği: Nefsani Arzularla Savaş”, Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyum Kitabı, Kahramanmaraş 2018, s.257-263.

¹⁷ 59 “Allah'ın sevdiği kul dâim ağlayıp yürür/Hakk'tan korkup niyâzını deyip seherde kalkar/Yahyâ gibi dinmeyip ağlayıp mâtem tutar/Bu dünyanı arkaya kaldırıp attı olmalı”, 174 “Eyyub gibi kurt eziyetine sâbir olsam/Yahyâ gibi gözlerimden kan yaş döksem/Mûsâ gibi Tûr Dağı'nda tâat kılsam/Dergâhında Hocam kabul kılar mı ki?”, 211 “İsâ-yı rûhperver, terk-i taalluk eyler/Gök kürede kalender, güzel mekân değil mi?/Yahyâ'yı ağlayış tuttu, Âdem özünü unuttu/Yûnus'u balık yuttu, bu imtihan değil mi?”

¹⁸ 19/12-14: “Ey Yahya! Kitaba kuvvetle sarıl' deyip daha çocukken ona hikmet, katımızdan kalp yumuşaklığı ve safiyet verdik. O, Allah'tan sakınan ve anasına babasına karşı iyi davranan bir kimse idi, baş kaldıran bir zorba değildi.”

Sonuç

Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmette İslam ahlak esaslar ve tarikat adabını geniş Türk kitlelerine öğretmeyi hedeflemiştir. Bu hedefinden ötürü sade bir ve öğretici bir dil ve Türklerin aşına oldukları hece veznini tercih etmiştir. Kurana ve sünnete yaptığı vurgu, hikmetlerin de yazılış gayesini ortaya koymaktadır. Yesevi, ahlaki örnekleri peygamberlerin özellikleri örnek verilmek suretiyle açıklamaya çalışmaktadır. Bu manada Hz. Musa, Hz.Yahya, Hz. Zekeriya, Hz. İlyas, Hz.Eyüp vb peygamberleri hikmetlerinde konu edinmiştir. Bu peygamberlerle ilgili verdiği bilgiler ve özellikler kaynağını büyük ölçüde Kuran'dan ve sünnetten almaktadır. Bunun yanı sıra o, halkın muhayyilesinde yer tutmuş bir takım bilgileri de hikmetlerinde kullanmıştır. Geleneksel Türk Halk inanışları da onun kaynakları arasında yer almaktadır.

Kaynakça

- AHMET YESEVİ, Divan-ı Hikmet, Ed. Mustafa Tatçı, Merkez Repro Yay., Ankara 2016.
- ASLAN, Hammet, “Yesevi Hikmetlerinde Model İnsanın Temel Niteliği: Nefsanî Arzularla Savaş”, Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyum Kitabı, Kahramanmaraş 2018, C.I, s.257-263.
- ÂŞIK, Nevzat, “Yesevi Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, Yesevilik Bilgisi, Ed. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000, s.211-224.
- BAŞ, Mustafa, İslam, Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Hz. Zekeriyya, TDV Yayıncılık, Ankara 2014.
- BAŞ, Mustafa, Vaftizci Yahya'nın Yeni Bir Hayat Hikayesi, Dini Araştırmalar, c.19, S.48, s.235-258, Ankara 2016.
- BUHARİ, el-Camis's-Sahih, Darü'l Erkam, Beyrut.
- ERASLAN, Kemal, “Hikmet Geleneği”, Yesevilik Bilgisi, Ed. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000, s.339-353.
- <http://torahofyeshuah.blogspot.com/2015/04/the-life-of-john-baptist-by-serapion.html>
- <http://wesley.nnu.edu/sermons-essays-books/noncanonical-literature/noncanonical-literature-gospels/book-of-james-or-protevangeliu/ XXIV 1-3>.
- İBNÜ'L ESİR, El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, Çev. M.Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, C.I, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, DİBY, Ankara 1991.
- Kuran-ı Kerim Meali, DİB, Haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, İstanbul 2010.
- Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes Şirketi, Ohan Matbaası, 3. Baskı, İstanbul 2003.
- MERAL, Yasin, Musa-Hızır Kıssası ve Kıssanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi, AÜİFD, 55:2, Ankara 2014, s. 129-150.
- OCAK, Ahmet Yaşar, İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü, Kabalcı, İstanbul 2012.
- ÖZTÜRK, Mustafa, Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu, OÜİFD, c. 14, S.14-15, Samsun 2003, s. 245-281.
- ŞENER, H.İbrahim, “Yesevi Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme”, Yesevilik Bilgisi, Ed. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000, s.199-210.
- TABERİ, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Çev. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, MEB Yay.,C. II, İstanbul 1991.
- TAHRALI Mustafa, “Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'inde Dini-Tasavvufi Unsurlar”, Yesevilik Bilgisi, Ed. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, MEB, Ankara 2000, s.186-199.

TOSUN, Cemal, “Ahmet Yesevi’nin Divan-ı Hikmet’inde Eğitim”, DİD Ahmet Yesevi Özel Sayısı, Ankara 2016, s.147-168.

SIYASET ve İKTİDAR ZEMİNİNDE YESEVİLİK

Yesevilik On Politics And Power

Mücahit YÜKSEL*

Özet

Ahmed Yesevî, tasavvuf dünyasının önemli simalarından birisidir. Ancak o, sadece tasavvufi şiirler yazmakla yetinmemiş ve İslâm'ın Türkler arasında yayılmasında da önemli bir rol oynamıştır. Ahmed Yesevî'nin kurmuş olduğu yolda ilerleyen Yesevî dervişleri, Türk birliğinin oluşmasında büyük katkılarda bulunmuşlardır. Onların bu alandaki en önemli katkıları ise, Anadolu'da kurulan ve İslâm'ın yayılması için çalışan Osmanlı Devleti'nin kurulması yolunda harcadıkları çabalardır. Zira onlar, manevî cihat faaliyetlerinde de büyük katkılar sağlamışlardır. Ahmed Yesevî'nin yaşadığı XI. Yüzyılda Horasan erleri adıyla anılan Yesevî dervişleri, İslâmiyet'i, yumuşak ruh anlamıyla anlatmışlar ve gittikleri yerlerde İslâm dininin yayılması için çalışmışlardır. Yesevîler ve onların devamı niteliğinde olan Ahiler, hiçbir zaman siyâset alanında aktif olarak görev yapmamışlardır. Ancak onlar, gerek ilk zamanlarında gerek sonradan Osmanlı Devleti'nin kurulduğu zamanlarda âdeta bir sivil toplum kurumu gibi görev yapmışlardır. Özellikle Ahiler, idarecilerin yanında bulunmuşlar ve onlara yaptıkları nasihatler ile devletin doğru yönetimi hususunda yardımcı olmuşlardır. Bununla birlikte Yesevî dervişlerinin, devletin kurulum aşamasında toplumun asayîşi için çalışmalar yaptıkları ve savaşlarda aktif rol aldıkları da inkâr edilemez bir gerçektir.

Bu araştırma, genel olarak tasavvufî bir oluşum olarak tanınan Yesevîliğin, siyâset alanında ortaya koyduğu çalışmaları izah etmeyi hedefleyen bir çalışmadır.

Anahtar kelimeler: Ahmed Yesevî, Yesevîlik, Siyâset, Tasavvuf, İrşad

Abstract

Ahmed Yesevi is one of the important figures of the world of mysticism. But he wasn't content with writing mystical poems and played an important role in spreading Islam among the Turks. The Yesevi dervishes, who were on the way that Ahmet Yesevi was founded, made great contributions to the formation of the Turkish unity. Their most important contributions to this area are the efforts they have made in establishing the Ottoman State established in Anatolia and working for the spread of Islam. They have also made great contributions to spiritual jihadist activities. In the 19th century, the Yesevi dervishes, which were called as Khorasan erleri, described Islam with a soft spirit, and in the course of time they worked to spread the religion of Islam. The Yesevîs and the Ahis, who are the followers of them, have never actively engaged in politics. However, they had served as a non-governmental institution in the first years and later when the Ottoman State was founded. Especially the Ahis were with the administrators and helped them with the advice of the counsel they made and the correct administration of the state. It is undeniable, however, that the Yesevî dervishes actively engaged in social order during the establishment of the state and actively engaged in wars.

This research is a study aiming at explaining the activities of Yesevîlik, which is generally known as Sufi formation, in the field of politics.

Keywords: Ahmet Yesevi, Yesevilik, Politics, Mysticism, Notification.

Giriş

Türkler'in İslâmiyet'le tanışma ve Müslüman olma süreçleri uzun zaman öncesine dayanmaktadır. Bu sürecin başlangıcını teşkil eden Emevîler dönemi, Türkler için genel anlamda iyi bir tecrübe olmamıştır. Zira asabiyyetin yeniden hortladığı ve Arap milliyetçiliğinin çok üst noktalara çıktığı bu dönemde Araplar, Müslüman olmalarına rağmen

---

* Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, myksl_42@hotmail.com.

Arap olmayan unsurlara ikinci sınıf insan muamelesi yapmış ve bunun neticesinde mevâlî sınıfına dâhil edilen diğer unsurlarla birlikte Türklerin de Araplarla ilişkisi olumsuz bir seyir takip etmiştir.

Abbâsiler dönemi, Türklerle Araplar arasındaki ilişkilerin pozitif bir seyir kazandığı ve bunun neticesinde Türkler arasında İslâmiyet'in hızla kabul edilmeye başladığı bir zaman dilimi olmuştur. Öyle ki ilerleyen zamanda Türkler, Abbâsi yönetiminde de etkili olmaya başlamış ve başat güç haline gelmişlerdir.

1071 yılında kazanılan Malazgirt zaferiyle birlikte Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve zamanla bu topraklar, Müslüman Türklerin yurdu haline gelmiştir. Bu süreçte, birçok tasavvufî kişilik ve oluşum, İslâmiyet'i tanıma ve anlama çabasında olan insanlara yardımcı olmuşlardır. Ahmed Yesevî ve onun takipçileri yoluyla sürdürülen Yesevîye tarikatı da bu süreçte insanların İslâm ile tanışmaları ve bu dini yaşamaları noktasında önemli hizmetler sunmuşlardır.

Bu sunum, Ahmet Yesevî ile başlayan ve onun halifeleri yoluyla sürdürülen çalışmaları siyâset zemininde ele almaktadır. Bu kapsamda, Ahmed Yesevî ve onun takipçilerinin siyaset alanındaki tavırları, iktidar ile ilişkileri ve bu alanda sundukları hizmetler irdelenmektedir. Zira böyle bir araştırma, aynı kesime (halka) hitap eden siyasîlerle dinî anlamda temayüz etmiş şahsiyetler arasındaki ilişkiye farklı bir açıdan bakmaya yardımcı olacaktır. Sunumda, ana konuya bir zemin teşkil etmesi için ilk olarak Ahmed Yesevî ve Yesevîliğe genel hatlarıyla değinildikten sonra bu tarikatın yaşadığı dönemlerdeki siyasî ortam da genel hatlarıyla tavsif edilmiştir. Sunumun ana gövdesini oluşturan son bölümde ise Yesevîlik, siyaset ve iktidar alanıyla olan ilişkisi bağlamında ele alınmıştır.

1. Ahmed Yesevî'nin Hayatına ve Yesevîliğe Genel Bir Bakış

Ahmed Yesevî'nin doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Yusuf el-Hemedânî'ye (ö. 535/1140-41) intisabı ve onun halifelerinden olduğu hususu dikkate alındığında, XI. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu ihtimali kuvvet kazanmaktadır. (Eraslan: 1989, II, 160.) Onun doğum tarihi hakkında daha detaylı bilgi sunan kaynaklar da bulunmaktadır. Buna göre Ahmed Yesevî'nin doğum tarihini, 1042 (Bölükbaş: 2013, 10.) ve 1005 (Gayretcan: 1992, 194.) olarak ifade eden kaynaklara rastlanmaktadır. Bununla birlikte konuyla ilgili önemli çalışmalar yapan Fuad Köprülü ise net bir tarih vermekten kaçınarak onun doğum tarihi için V./XI. Asrın ortalarına işaret etmektedir. (Köprülü: 2016, 120.) Görüldüğü üzere bu konuda bazı tahminler olmakla birlikte net bir bilgi mevcut değildir.

Benzer bir tartışma Ahmed Yesevî'nin doğum yeri konusunda da yaşanmıştır. Reşahât yazarı onun Yesi'de doğduğunu (Safi: 2014, 36.) söylese de daha tercihe şayan olan görüş, bugün Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde Aksu sancağına bağlı ve Aksu'nun 176 km kuzeydoğusunda bulunan Sayram kasabasında doğduğu şeklindedir. (Hazinî: 2014, 84; Köprülü: 2016, 119; Tosun: 2017, 19)

Babası, Sayram'ın tanınmış şahsiyetlerinden ve Hz. Ali soyundan geldiği kabul edilen Şeyh İbrahim; annesi ise Şeyh İbrahim'in halifelerinden Musa Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'dur. (Eraslan: 1989, II, 160.) Önce annesini ardından da babasını kaybeden ve 7 yaşında yetim kalan Ahmed Yesevî'ye, ablası Gevher Şehnaz bakıcılık yapmıştır. (Hazinî: 2014, 91; Eraslan: 1989, II,160.)

İlk tahsilini babasından alan Ahmed Yesevî, onun vefatından sonra Arslan Baba'dan ders almıştır. (Safi: 2014, 37; Dalgacı: 2013, 11; Tosun: 2017, 19.) Arslan Baba hayatta olduğu sürece onun hizmetinden ayrılmayan Ahmed Yesevî, ölümünden sonra da onun işaretiyle Buhârâ şehrine giderek Yusuf Hemedânî'nin yanında seyr-i sülûkunu tamamlamıştır. (Safi: 2014, 37; Tosun: 2017, 19; Dalgacı: 2013, 11.)

Yusuf Hemedânî'nin üçüncü halifesi olan (Safi: 2014, 36; Bölükbaş: 2013, 14.) ve Buhârâ şehrinde insanları İslâm'a davet ederken Türkistan'a gitmesi gereken Ahmed Yesevî, yola çıkmadan önce bütün müritlerine, Abdülhâlık Gucdüvânî'ye bağlanmalarını vasiyet etmiştir. (Safi: 2014, 37.)

Ahmed Yesevî'nin ilk halifesi, Arslan Baba'nın oğlu olan Mansur Ata (ö. 594/1197), ikinci halifesi Said Ata (ö. 615/1218), üçüncü halifesi de Süleyman Hâkim Ata (ö. 582/1186)'dır. (Köprülü: 2014, 239; Safi: 2014, 37; Eraslan: 1989, II, 161.) Onun en önemli halifeleri; Mansur Ata, Said Ata, Süleyman Hakîm Ata, Sûfî Muhammed Danişmend, Baba Maçın, Mahmud Hoca, Emir Ali Hakim, Hasan Bulganî, İmam Mergazî, Osman Mağribî, Celal Ata ve Kutbeddin Haydar'dır. (Bölükbaş: 2013, 14.)

63 yaşına geldiği zaman “Yaşım altmışı aştı, kendimi yerin altında saklamak istiyorum” diyerek merdivenle inilen bir kuyu kazılmasını emreden Ahmed Yesevî, 120 ya da 130 yaşına kadar bu çukurda kalarak nefsiyle mücadele etmiştir. (Hazinî: 2014, 101; Bölükbaş: 2013, 32; Dalgacı: 2013, 10.)

Ahmed Yesevî, kesin olmamakla birlikte 562-563/1166-67 yılında vefat etti. (Kutlu: 2017, 169; Bölükbaş: 2013, 10.) Türkistan'ın Yesi şehrinde vefat eden (Hazinî: 2014, 84.) Ahmed Yesevî'nin türbesi, bugünkü Kazakistan Cumhuriyeti'nin Çimkent vilayetine bağlı Türkistan şehrinde yer almaktadır. Türbenin burada bulunması sebebiyle eskiden *Yesi* diye bilinen şehrin adı XIV. Yüzyıldan itibaren *Türkistan* olarak değiştirilmiştir. (Bölükbaş: 2013, 34.)

Yesevîye tarikatı, Türkler arasında İslâm'ın yayılması konusunda çok etkili olmuş ve Yesevî dervişleri bu konuda büyük gayretler göstermişlerdir. Hem Ahmet Yesevî hem de tarikata mensup dervişler propaganda için eski Türk Halk edebiyatı formatında şiirler ortaya koymuşlardır. (Köprülü: 2014, 232.) Arapça ve Farsça bilmeyen Türk dervişlerine İslâm ahlâkını öğretmek için Türkçe'yi kullanmış ve Türklerin halk edebiyatından alınmış basit şekillerle ahlâkî ve tasavvufî manzumeler yazmışlardır. (Köprülü: 2016, 137.) Böylece o zamanki yarı göçebe Türk toplumu, fıkıhçılar tarafından yapılan ve kendileri için ağır buldukları vaazları tam olarak anlayamadıkları dönemde Ahmed Yesevî'nin sade dille söylenen şiir ve nasihatlarından istifade etmişlerdir. (Köprülü: 2016, 187; Ecer: 2014, 116-117.)

Ahmed Yesevî ve *Hikmetler*'inin Türkistan'daki etkisiyle Yesevîliğin bir Türk tarikatı olarak bütün Türkistan, Afganistan, Altınordu ve Kuzey İran bölgesinde yayılması üzerinde özellikle durulmalıdır. Bir halk tasavvufu olarak yayılan Yesevîlik, aynı zamanda Orta Asya'da Bahaeddin Nakşibendi'ye bağlanan Nakşibendilik, Anadolu'da da Bektaşilik ve benzeri tarikatların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. (Çetin: 2009, 309.) Zira Nakşibendilik ve Baktaşilik de Yesevîliğin iki büyük koludur. Ancak XV. yüzyıldan sonra büyük değişime uğrayan Bektaşiliğin Yesevîlik algısı, gerçek Yesevîlikten farklılıklar göstermiştir. Çünkü Bektaşilik, Yesevîliğin sınırlarını zorlayan Şîi-Hurufî unsurları içinde barındırmaya başlamış ve Ahmed Yesevî ikinci plana atılmıştır. (Kutlu: 2017, 180.)

Ahmed Yesevî'nin Türk tarihindeki önemi, sadece yazdığı tasavvufî manzumelerden dolayı değil, aynı zamanda İslâm'ın Türkler arasında yayılmaya başladığı dönemlerde onlara yaptığı tesirdendir. (Köprülü: 2016, 185-186.) Türklerin İslâmiyet'i kabul sürecinde Yesevî tarikatı mensuplarının önemli rolleri olmuştur. Zira Hâkim Ata, Zengi Ata, Seyyid Ata ve arkadaşlarının çalışmaları sonucunda Kıpçak, Sibiryâ, Kazakistan, Ural, İdil, Tatar ve Başkurt kavimleri İslâmiyet'i kabul etmişlerdir. (Bölükbaş: 2013, 18.)

2. Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Yaşadığı Çevredeki Siyasî Ortam

Batı Türk Hakanlığı'nın bir yurttaşı olarak dünyaya gelen (Hunkan: 2017, 59.) Hoca Ahmed Yesevî'nin -doğum tarihine göre- çocukluğunda, Batı Türk Hakanlığı'nın başındaki hakan Semerkand'da Arslan Han Muhammed (1102-1130) idi. Oğlu Nasr Buhârâ'da, diğer oğlu Kadir Han Ahmed ise Türkistan tarafında yani Aşağı Seyhun'da bulunuyordu. (Hunkan: 2017, 60.)

Ahmed Yesevî'nin yetişkinlik dönemine denk gelen süreçte Selçuk Bey'in 1004'de Cend'de vefat etmesinden bir süre sonra Cend'i alan Şah Melik, bu şehri 1043 yılına kadar elinde tutmuştur. Selçuklulardan sonra ise Cend'e Harizmşahlar sahip olmuştur. Ancak XII. Yüzyılın ikinci yarısında dahi Cend kırsalında Oğuz göçerleri olan Türkmenler üzerinde Batı Türk Hakanlığı'nın sözünün geçtiği bilinmektedir. (Hunkan: 2017, 61.)

Hoca Ahmed Yesevî'nin tahsilini tamamlayıp, tasavvuf terbiyesini aldığı ve irşad faaliyetlerinde bulunduğu XII. Yüzyılda Türkistan, Maverâünnehir ve Harizm'de hüküm süren başlıca devletler; Büyük Selçuklular, Karahanlılar, Harizmşahlar ve Karahitaylar'dır. Bununla beraber Oğuzlar ve Karluklar da bu bölgede cereyan eden olaylarda önemli rol oynamışlardır. (Özaydın: 1995, 215.) Ahmed Yesevî'nin ilk tahsil yıllarının ardından geldiği Buhârâ, Büyük Selçuklular'a tâbi olan Karahanlılar'ın hâkimiyetindeydi. (Köprülü: 2014, 234.) Dönem, bu devletler arasında yaşanan hâkimiyet mücadeleleriyle geçmiştir.

XII. ve XIV. Yüzyıllar, İslâm dünyasının siyasî ve fikrî yönden çok renkli bir durum gösterdiği yüzyıllardır. (Çetin: 2009, 309.) Zira Selçuklular, İslâm dünyasının siyasî açıdan parçalanmış, ilmî ve kültürel açıdan da zayıflamış olduğu bir dönemde ortaya çıktı. Bu sırada varlığını sürdüren Türk-İslâm devletlerinden Karahanlılar Türkistan, Gazneliler ise Horasan ve Hindistan bölgelerini hâkimiyetleri altına almışken Selçuklular da Kuzey Afrika hariç bütün İslâm ülkelerini yönetmekteydi. (Yazıcı: 2011, 324-325.)

Batı Türk Hakanlığı, Arslan Han Muhammed'den Hakan Mahmud'un saltanatının sonuna kadar Selçuklu, 1141 yani Tamgaç Han İbrahim'in saltanatından itibaren de hemen hemen yıkılışına kadar Karahitay hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Bu durumda Hoca Ahmed Yesevî, hayatının son yirmi beş yılında, Müslümanlar tarafından kâfir olarak görülen Karahitay hâkimiyetine şahit olmuş ve bu devletin bir vatandaşı olarak yaşamıştır. Bu nedenle Hoca Ahmed Yesevî'nin Maverâünnehir'deki yaşamında iki farklı siyasî ortam vardı. Selçuklu himayesinde geçen süreçte Batı Türk hakanlarının bürokrat-ulema sınıfını teşkil eden resmî din adamları ile Hoca Ahmed Yesevî gibi gayri resmî din adamları denilebilecek mutasavvıf şahsiyetlerle münasebetleri ön plana çıkmaktadır. Karahitay hâkimiyeti döneminde ise Karluk-Oğuz çatışması ve bunun sonucu olan demografik hareketlilikler dikkat çekmektedir. (Hunkan: 2017, 63.)

XII. ve XIII. Yüzyılların siyasî gelişmelerinde önemli ölçüde etkisi görülen Haçlı seferleri ve Moğol istilası, bunlara bağlı olarak ortaya çıkan siyasî çöküntü ve kargaşa ortamı Müslüman halkı yeni arayışlara doğru itmiş ve pek çok kişi mutasavvıfların fikirlerini kurtuluş vesilesi olarak görmüştür. (Çetin: 2009, 309-310.)

Bir yandan Haçlılarla mücadele eden Müslüman devletler diğer taraftan da kendi aralarında hâkimiyet mücadelesi vermekteydiler. Haçlılara karşı başarılı faaliyetler yürüten Sultan Mesud, daha sonra Danişmendlilerle uğraşmaya başlamıştır. Zira 1152 yılında Danişmendli Aynüddeve'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Zülkarneyn ve Sivas Danişmendli amcası Yağbasan, Sultan aleyhine ittifak kurmuşlardı. Sultan Mesud harekete geçince hem Yağbasan hem de Zünnun ve annesi Sultan'a itaat edeceklerini bildirdiler. Böylece Danişmendliler tamamen Selçuklulara tâbi oldu. (Çetin: 2009, 222.)

Sultan Sencer'in 1157 yılında vefat etmesinin ardından Hârizmşahlar kuvvetli bir İslâm devleti haline gelmeye başlamışlardı. Bu uygun şartlar altında Ahmed Yesevî, Taşkent ve Sîr-Derya yöresinde, Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında kuvvetli nüfuz sahibi olmuştu. Etrafında İslâmiyet'e bütün samimiyetiyle bağlı olan yerli halk zümresi ile yarı göçebe köylüler toplanıyordu. İslâmî ilimlere vâkıf olan, Arapça ve Farsça bilen Ahmed Yesevî, çevresinde toplananlara İslâm'ın esaslarını, şeriat hükümlerini, tarikatının âdâb ve erkânını öğretmek gayesiyle sade bir dille ve halk edebiyatından alınma şekillerle hece vezninde manzumeler söylüyor, *Hikmet* adı verilen bu manzumeler, ayrıca dervişleri vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırılıyordu. (Eraslan: 1989, II, 161.)

Babası Sultan Mesud'un vefatının ardından tahta geçen II. Kılıçarslan ise, hem kardeşlerinin hem de Danişmedli melikleri ile Musul Atabeği Nureddin Mahmud Zengi'nin muhalefetleriyle karşılaştı. (Çetin: 2009, 223.)

III. Haçlı Seferleri sırasında Selahaddin Eyyübi, Fatımiler'i ortadan kaldırıp Mısır'da iki asırdan beri devam eden Şii hâkimiyetine son verdikten sonra 1187'de Kuzey Filistin'de Taberiye Gölü yakınlarında Hittîn'de Latinleri büyük bir bozguna uğrattı. Ardından da Kudüs'e girerek 1189'da Haçlı hâkimiyetine son verdi. (Çetin: 2009, 229.)

XIII. Yüzyıl ise değişken bir yüzyıl olmuştur. I. Alaaddin Keykubat'ın ölümünün ardından tahta geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in dönemi (1237-1246) Sadettin Köpek'in tahtı ele geçirme mücadelesine sahne oldu. Ardından Türkiye Selçuklularının iç durumunun zayıfladığını gösteren bir durum olarak Baba İlyas Horasanî ve Halifesi Baba İshak'ın isyanı yaşandı. (1240) Moğol istilaları sonucu çok sayıda Türkmen'in de geldiği ve Selçuklu, Harizmlî ve Eyyübi güçlerinin faaliyet alanı haline gelen Güneydoğu Anadolu, ekonomik ve sosyal açıdan sıkıntılı grupların yaşadığı bir bölge haline gelmişti ve bu da isyana zemin hazırladı. (Yazıcı: 2011, 290.) Tam da Baba İlyas ve Baba İshak isyanları bastırıldı derken, 1241 yılında Anadolu sınırlarına dayanan Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu sorun teşkil etmeye başladı. (Yazıcı: 2011, 291.) Müslümanların yaşadığı bu kaos ortamı, Osmanlı Devletinin kuruluşuna kadar devam etmiştir.

Netice itibarıyla, Ahmed Yesevî ve ona bağlı dervişlerin faaliyet göstermeye başladıkları ve bu faaliyetlerini devam ettirdikleri XII. ve XIII. Yüzyıllar, İslâm dünyasının hem Moğol ve Haçlılara karşı mücadele verdikleri hem de kendi aralarındaki hâkimiyet mücadelesini sürdürdükleri bir dönem olmuştur. Yesevîlik tarikatı, böylesine buhranlı dönemlerde halkın bilinçlenmesi ve motivesi yönünde yaptıkları çalışmalarla Müslümanların birliğini sağlama yönünde önemli katkılar sunmuşlardır.

3. Siyaset ve İktidar İle İlişki Bağlamında Ahmed Yesevî ve Yesevîlik

Ahmed Yesevî'nin İslâm yorumu genel anlamda inanç ve siyaset değil ahlâk merkezliydi. (Kutlu: 2017, 173.) Bununla birlikte O, genellikle yazdığı şiirlerle ve hikmetli sözlerle insanlara İslâm'ı anlatmak için çabalamış bir şahsiyet olarak sadece şiirler yazmakla kalmamış, aynı zamanda İslâm'ın Türkler arasında geniş ölçüde yayılmasına vesile olmuş ve Türkler arasında örgütlemeyi sağlamıştır. (Dalgalı: 2013, 17.)

Başlangıçta tasavvufî bir mahiyet taşıyan bu fütüvvet anlayışı, XII. Yüzyıldan itibaren sosyal, ekonomik ve siyasî bir yapılanmaya dönüşmüştür. (Kazıcı: 2011, 384.) Yesevîler, barış zamanlarında arazileri işleyerek vergileriyle devlete katkı sağlarken, tekke ve zaviyeler yoluyla da toplumun ahlâkî açıdan eğitilmesiyle uğraşmışlardır. Savaş durumunda ise şeyhleri ve müridleriyle birlikte savaflara katılarak hizmette bulunmuşlardır. (Bardakçı: 2002, VII, 450.)

Netice itibariyle Yesevîlik tarikatı, yöneten ve yönetilenlere hitaben icra ettiği irşad faaliyetleri vasıtasıyla yaşadığı çevrede ve zaman sürecinde hem devletin iç siyaseti ve toplumsal düzen hem de fetihler konusunda önemli katkılar sunmuştur. Bu aşamada konuyu iki başlık altında değerlendirmek isabetli olacaktır.

3.1. İç Siyaset

Malazgirt zaferiyle Anadolu'nun kapısının Türkler'e açıldığı XI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'ya gelmeye başlayan Türklerin büyük bölümü göçebe idi. Bu bakımdan Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmeleri, aynı zamanda onların göçebe kültüründen yerleşik hayat kültürüne geçişi sürecini de içine almaktadır. Büyük çoğunluğu atlı göçebeler olan Türkler Anadolu'ya gelip de kademeli olarak yerleşik hayata geçmeye başladığında, Anadolu'nun ticarî ve sînâî hayatı Türk olmayan yerli halkın yani gayrimüslimlerin elindeydi ve bu durum uzun süre devam etmişti. XIII. Yüzyılın başlarındaki Moğol istilası, Anadolu'ya yeni göç dalgalarını da beraberinde getirdi. Üstelik bu sırada göçebelerin yanı sıra, Orta Asya ve İran'dan azımsanmayacak miktarda esnaf ve sanatkârlar ve tüccarlar da gelerek Anadolu'ya yerleştiler. Bu durum Anadolu'da Türklerin göçebelikten yerleşikliğe geçişini ve şehirlileşmesini oldukça hızlandırdı. (Günay: 1998, 71-72.)

Türk tasavvuf geleneğini ele alan kaynaklarda, kanaat önderlerinin devlet yöneticilerine her zaman yön verir konumda oldukları gözlenir. Bu durum, Karahanlılar'dan Gazneliler'e, Selçuklu'dan Osmanlı'ya intikal ederek devam etmiştir. (Bice: 2016, 251.) Söz konusu tasavvuf ehli, gerek icra ettikleri saygın görev gerekse toplum nezdinde kazandıkları itibar sebebiyle yönetici zümrenin dikkate alması gereken insanlar olmuşlardır. Bu çerçevede XIII. Yüzyılda Ahmed Yesevî'nin dervişleri Harizm'de ve bozkırlarda büyük etki göstermişlerdir. (Yazıcı: 2011, 385.) Hoca Ahmed Yesevî'nin kâfir unsur olarak değerlendirilen Karahitay hâkimiyetine karşı verdiği tepki, mülk edinmeden uzak, gezgin bir sûfi vasfıyla mücadele yolunu tercih etmek olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî'nin mücadele yöntemi ise, hakanlık ile bölgenin yeni büyük gücü haline gelen Harizmşahlar'ın İslâm ülkesinden Karahitayları söküp atma gayretlerine gaziler yoluyla destek verme ve diğer taraftan da ülkenin kırsal bölgelerine dağılmış bulunan Hitay boyları arasında İslâm'ı yaymaya çalışma şeklinde olmuştur. (Huncan: 2017, 69-70.) Harizmşahlar, dönemlerinin diğer Müslüman hükümdarları gibi sûfilere ve tarikatlara karşı dostane davranmışlardır. Bununla birlikte onlar, Selçuklularda olduğu gibi, tarikatları devletin kontrolünde tutma siyasetini de titizlikle uygulamışlardır. (Yazıcı: 2011, 385.) Arap ve Fars edebiyatına dair ürünlerin de verildiği Harizmşahlar döneminde Türkçe, saray ve ordu lisanı olarak kullanılmıştır. Ahmed Yesevî'nin dervişlerinin otaya koyduğu tasavvufa dair eserler bu dönemin Türkçe eserleridir. (Yazıcı: 2011, 387-388.)

Yesevî Geleneği ile ilgili kaynaklar incelendiği zaman dikkat çeken hususlardan birisi de Ahmed Yesevî ve haleflerinin, emîr ve devlet yetkilileri ile ilişkileridir. Bu ilişkiye yakından bakıldığında manevî erki elinde tutan sûfilerin, siyasî erki elinde tutan sultanlar üzerinde etkin oldukları görülecektir. Bir tür 'manevî danışmanlık' olarak değerlendirilmesi mümkün olan bu birliktelik, tarih boyu Türk hükümdarların halka adâlet ve merhamet ile muamele etmelerinde önemli rol oynamıştır. (Bice: 2016, 251.) Yesevî, insan faktörüne bilhassa topluma yön veren ve onu yöneten insanlara çok büyük önem verir. Âlimler ilimlerine, hâkimler hakka ve adâlete göre karar vermezse cemiyet çöker, devlet gider. O bu husustan sürekli şikâyetçidir. Ayrıca Ahmed Yesevî, yardım etmeyi çok seven bir kişidir. Sultan Sencer, kendisine yüklü bir hediye gönderdiği zaman o hepsini fakirlere dağıtmıştır. (Yakıt: 1994, 4.)

Ahmed Yesevî, Hanefî mezhebine bağlı bir sûfi olarak görüşleriyle Türkler arasında Rafizî ve Mutezilî fikirlerin yayılmasının engellenmesi ve birliğin sağlanmasında da etkin rol

oynamıştır. (Köprülü: 2016, s. 66-67.) Yesevî ile başlayarak, Türkler arasında artarak devam eden tasavvufî karakterli dinî hayat sayesinde Şîî ve Batınî akımlar Sünnî itikada bağlı Türkler arasında pek yayılma fırsatı bulamamıştır. (Türer: 1995, 15-16.) Selçuklular'ın dağılma sürecine girdiği, Haçlı Seferleri ve Moğol istilasının halkı yordduğu ve buna ek olarak zararlı fikrî akımların da insanları etkilemeye başladığı bir ortamda Yesevî dervişlerinin yaptıkları çalışmalar, toplumsal birliğin korunması ve Müslümanların yeniden güçlü bir devlet etrafında toplanması noktasında etkili olmuştur. Bu aşamada Yesevîliğin devamı niteliğinde bir teşkilat olan Ahilik devreye girmiş ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkin rol oynamıştır. Ahiliğin ilkeleri, ahlâkî kuralları, dinî temaları, ticarî ilişkilerinin esasları Hoca Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş Veli ve diğer alperenlerin anlayış ve yaşayışlarından esinlenmiştir. (Ecer: 2014, 21.)

Ahilik, Abbasî Halifesi Nâsır Lidinillah'ın (575-622/1180-1225) rehberliğinde kurulmuştu. (Kazıcı: 2011, 385.) Zira İslâm ülkelerinde manevî birliği sağlamak amacıyla Abbasî Halifesi Nâsır Lidinillah tarafından resmî bir kimliğe kavuşturulan fütüvvet kurumu, Anadolu'da Ahi Evran'ın çalışmalarıyla Ahilik olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde bizzat Türkiye Selçuklu Sultanları I. Alaaddin Keykavus (1214) ve I. Alaaddin Keykubad, fütüvvet teşkilatına girmişler ve Anadolu'da Ahiliğin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardı. (Kazıcı: 1998, I, 540; Kazıcı: 2011, 386.)

Müslüman Türklerin iktisadî ve sosyal hayatlarında önemli rol oynayan Ahilik, uzun yıllar esnaf teşkilatının maddî ve manevî gelişimi için uğraşırken bir bakıma devletlerin kurulmasında da etkin rol oynamıştır. Bu kapsamda bazı devlet adamlarına yardım etmiş ve müntesipleriyle birlikte devlet kademelerinde söz sahibi olmuştur. (Kazıcı: 2011, 384.) Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da aktif rol oynadığını ifade ettiğimiz dervişler bu kapsamda; vakıf ve tekkeler açmış, mürid ve mürşid yetiştirmiş, sohbet ve zikirler yapmış, yeri geldiği zaman tenkit yeri geldiği zaman teşvik etmiş, gönüllere ve zihinlere girmiş ve kaynaşmaya yardımcı olmuşlardır. (Dalgacı: 2013, 32.) Osman Bey'in çalışmaları sırasında Anadolu'da Ahilik, büyük bir güç olarak faaliyet göstermiştir. Osman Bey, Ahi reislerinden olan Şeyh Edebalı'nın kızıyla evlenmek suretiyle Ahilerin nüfuzundan faydalanmıştır. (Kazıcı: 2011, 29.) Ayrıca Osmanlı'nın kuruluşu aşamasında Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murad, Doğlu Baba, Konur Alp, Turgut Alp ve Hasan Alp gibi isimler, büyük kahramanlık göstermiş alperenlerdir. (Dalgacı: 2013, 46.)

Ahi birlikleri bir taraftan meslekleriyle ilgili sıkıntıları çözmekle uğraşırken diğer taraftan da mensuplarının devletle olan ilişkilerini düzenlemekteydiler. (Yazıcı: 2011, 322.) Haçlı savaşları ve Moğol istilası gibi büyük vakaların ortaya çıktığı yerlerde tekkelerin ve şeyhlerin nüfuzu daha fazla olmuştu. Çünkü onlar, acılı insanların en çok ihtiyaç duydukları manevî asayiş ve sükûnu temin ediyorlardı. Bu şekilde sûfiliğin yaygınlaşması sonucunda tekke ve tarikatlar, devletler tarafından resmen tanınmış, birçok devlet büyüğü şeyhlere mürit olmuş ve şeyhlerin manevî nüfuzu artmıştır. Hükümdarların maddî saltanatlarının üzerinde mutasavvıfların, bazen kuvvetli devletleri dahi korkutan ve tedbir almaya zorlayan manevî bir gücü olmuştur. (Köprülü: 2016, 285-286.) Moğol istilasından sonra Anadolu'da siyasî istikrarsızlığın ortaya çıkmasıyla şehirlerde idareyi ele alan Ahi reisleri sosyal düzeni koruma noktasında büyük katkı sağlamışlardır. Anadolu'da hâkimiyeti uzun süre ellerinde tutan Ahiler, Osmanlı Devleti'nin siyasî istikrarı sağlamasıyla birlikte 1361 yılında şehri I. Murat'a hiç mücadele etmeden teslim etmişlerdir. (Dalgacı: 2013, 38.) Osmanlı Sultanlarının bazıları, bir derviş olarak mürşidlerin dergâhlarına devam etmek istemiş fakat mürşidler onlara, halkın işlerini görmenin ve adâlet için çalışmanın daha iyi bir hizmet olduğunu söylemişlerdir. Geyikli Baba, bir ziyareti sırasında dua ve himmet isteyen Orhan Gâzi'ye şu nasihatle bulunarak ona, bulunduğu konumun önemini hatırlatır: "Tahtınız, Kâbe'nin nuruna, feyz ve bereketine mazhurdur. Devletinizin eşiği de sanki halkın tavaf yerine benzemektedir.

Dualarımız gece gündüz size yöneliktir ve devamlı olarak şerefle yükselen devletinizle beraberdir. Sevgimiz, gönül merkezimizdedir.”(Alşan: 2012, 473.)

Ahilik özellikle Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren siyasî bir güç olmaktan çıkarak esnaf birliklerinin idarî işlerini düzenleyen bir teşkilat haline gelmiştir. (Kazıcı: 2011, 389.) Başlangıçta çok dikkat çekmese de bu olayı, sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan zayıflama sürecinin başlangıcı olarak kabul etmek mümkündür. Zira Fatih Sultan Mehmed’e kadar yürütülen Ahilerle istişare süreci ve gaza kültürü, devletin gelişmesinde önemli bir faktördü. Fakat Fatih ile birlikte Ahilerin istişare dairesinden çıkarılıp siyasetin dışına itilmesi, zamanla yöneticilerin yanlışlarının uyarılması noktasındaki eksikliği de beraberinde getirmiştir.

Devlet yöneticileriyle münasebetler konusunda Yesevîler, Mâverâünnehir’de her zaman Nakşibendîler’in gerisinde kalmıştır. Şeybânîler’in ilk döneminde bu durum Yesevîler lehine değişecek gibi olmuşsa da Şeybânî Han’ın önceleri intisap ettiği Yesevî şeyhi Cemâleddin Kâşgarî’nin Buhârî’yi Buhârâ’dan Herât’a sürgün etmesi durumu yine Nakşibendîler’in lehine çevirmiştir. XVIII. yüzyılda bazı Mangıt hanlarının Nakşibendîliğin Müceddidiyye koluna bağlı olması ve cehrî zikri yasaklamaları zaten gücünü yitirmiş olan Yesevîler’i daha da sönük hale getirmiştir. (Tosun: 2012, I, 500; Tosun: 2013, 489.) Fakat son dönemlerinde Yesevî şeyhleri ile aralarına giren soğukluğa rağmen Şeybânî hanlarının Ahmed Yesevî’ye saygısı hiç eksilmemiş; Yesevî külliyesi vakıflarının güçlendirilmesi yanında yazdıkları şiirlerde de bu bağlılığı göstermişlerdir. (Bice: 2016, 258.)

Aynı zaman diliminde yaşamadıkları bilinmesine rağmen, Timur (1336–1405) iki asır sonra yaşadığı Ahmed Yesevî’ye derin bir bağlılık duygusu taşımaktadır. Bu konuda nakledilen rivayetlerin ötesinde Kazak bozkırlarında Timur’un emri ile inşa edilen ve dünya kültür mirasının önemli bir eseri olarak bugün de ayakta duran Yesevî külliyesi, bu bağlılığın elle tutulur gözle görülür bir eseri olarak ziyaret edilmektedir. (Bice: 2016, 253.) Ancak bu noktada Timur’un Ahmed Yesevî’ye gösterdiği saygının gerçek bir saygı mı, yoksa hocaların ve şeyhlerin halk üzerindeki manevî nüfuzlarından faydalanmak maksadıyla bütün hayatında İslâmî bir siyaset takip eden ve eski Cengiz Yasası’nı kaldırarak İsnâ Aşeriyye mezhebinden esinlenmiş yeni bir teşkilat kuran bir yöneticinin konjüktürel tavrı mı olduğunun sorgulanması gerekmektedir. (Köprülü: 2016, 141-142.)

Ahmed Yesevî’nin etkisi, kendisinden yüzyıllar sonrasına kadar devam etmiştir. Zira XV-XVII. Yüzyıllarda ölen Kazak hanları, Altınordu hanlarının defnedildiği Saraycık’da toprağa verilirlerdi. Bazı hanlar ile önde gelen Kazak beylerinden bir kısmı ise Yesi (Türkistan) şehrindeki Ahmed Yesevî türbesine defnedilmeyi vasiyet ettiklerinden Yesi’deki Yesevî külliyesinde sırlanmışlardır. Hoca Ahmed Yesevî külliyesinde defnedilen Kazak hanlarından Abılay Han, Colbarıs-Han, Esim-Han ve Babır-Han’a ait sandukalar külliyyede ana binanın çatısı altında bulunmaktadır. Kazak tarihinin meşhur simalarından Kazıbek-Biy ve Canıbek-Biy gibi tarihî şahsiyetlerin türbeleri de Ahmed Yesevî türbesi civarındadır. (Bice: 2016, 258.) XVIII. Yüzyılın ünlü Kazak komutanlarından Bögembay Batır Arka’da Silti boyunda öldüğü halde vasiyeti üzerine cesedi Türkistan’a getirilerek Yesevî Türbesi yanına defnedilmiştir. Kazak hanlarının ölümlerinden sonra Yesevî külliyesinde defnedilmelerini vasiyet etmeleri, Hoca Ahmed Yesevî’nin manevî çekim alanının XVIII. Yüzyılda da güçlü bir şekilde varlığını devam ettirdiğinin bir işaretidir. (Bice: 2016, 258.)

3.2. Fetihler

Türk halk sūfilığı geleneği; Türkistan erenleri, Horasan erenleri ve Rûm erenleri olmak üzere üç önemli evreden geçmiştir. (Kutlu: 2017, 167.) Ahmed Yesevî’nin kurucusu sayıldığı Türkistan erenleri, Türklerin İslâm’ı kabulleriyle birlikte Orta Asya’da başlayan erken sūfilik geleneğini temsil etmektedir. (Ocak: 1992, 75.) X. yüzyılda İslâmiyet’in

Türkistan bozkırlarında yayılmasında en önemli rolü Horasan erleri adıyla da anılan Ahmet Yesevî dervişleri yapmıştır. (Dalgacı: 2013, 30.)

Ahmed Yesevî'nin ardından ortaya çıkan Alperenler, Gâziyân-ı Rûm, Ahiyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm ve Baciyân-ı Rûm gibi zümreler hem gerçek dinin öğretimi ile ilgilenmişler hem de insanlara sevgiyle yaklaşarak İslâm dininin yayılmasında etkin rol oynamışlardır. (Ecer: 2014, 119.)

Sadece Anadolu Selçuklu Devleti'nin çökmesi döneminde değil, daha ilk Anadolu'nun fethi aşamasında da mevcut olan bu zümre, İslâmiyet'in kabulünden sonra *Gâzi* ünvanını kullanmıştır. (Dalgacı: 2013, 22.)

Türkler tasavvuf anlayışını benimsediklerinde, bazı sûfiler gibi inzivaya çekilip kendilerini tekke ve zaviyelere kapatmadılar. Tam tersine Allah yolunda düşmana karşı savaştılar ve uç bölgelerde fetihler gerçekleştirdiler. (Kutlu: 2011, 66.) Bu çalışmalar sonucunda, Yesevî'nin başlattığı irşad faaliyetleri zamanla Orta Asya, Kafkaslar, Anadolu ve Balkanlar'a kadar çok geniş bir bölgeye yayılmıştır. (Türer: 1995, 14-15.)

Hoca Ahmed Yesevî'nin takipçileri olarak Hacı Bektaş-ı Veli, Sarı Saltuk, Yunus Emre ve Ahmed Kuddusî gibi şahsiyetler, Anadolu'nun ve Balkanların İslâmlaşması konusunda önemli hizmetler sunmuşlardır. (Ecer: 2014, 165.) Zira Hacı Bektaş-ı Veli'nin müridi ve halifesi olan Barak Baba; Anadolu, Şam, Halep ve Kosova'yı gezmiş ve hoşgörülü üslubuyla İslâm'ın yayılması için hizmet etmiştir. (Ecer: 2014, 195.) Barak Baba ve müritleri, Doğu Romalılar ve Moğollar ile savaşan ve buldukları yerlerde açtıkları zaviyelerle halkın İslâmlaşması için çalışan Abdalân-ı Rûm grubundandır. (Ecer: 2014, 195.) Asıl ismi Muhammed Buhârî olan Sarı Saltuk, Osmanlı Sultanı Orhan Gâzi'nin sarayına gelmiş ve Bursa'nın fethinden sonra yetmiş müridle birlikte Avrupa tarafına gönderilmiştir. (Alşan: 2012, 462.) Sarı Saltuk, alperenler diye anılan dervişlerdendir. Türk halkına sadece mistik inanışlarını aşılamak ve halkı eğitmekle kalmamış; savaşçı arkadaşlarıyla birlikte düşman topraklarına akınlar düzenlemiştir. (Alşan: 2012, 463.) Ahmed Yesevî'nin Türkler arasındaki en meşhur halifesi olarak gösterilen Hakîm Ata da Harizm'de oturmuş ve etrafındaki halkın irşadıyla meşgul olmuştur. (Köprülü: 2016, 153.) Aynı şekilde Rumeli fethiyle ilgili anlatılan kişilerin pek çoğu Yesevî dervişidir. Onlar Yesevî anlayışıyla, fütûhat ruhuyla yetişmiş ve alperen adıyla anılan dervişlerdir. (Tatçı: 2018, 83.)

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse dervişler, hem düşman saldırılarını püskürtme hem de iç dayanışmayı sağlayarak gayrimüslimlerin kalplerinin İslâm'a ısınması konusunda büyük çaba harcamışlardır. Bu Türk dervişleri, ulaştıkları topraklarda yolculara her türlü yardımı yapmanın yanında ordularla birlikte hatta onlardan evvel fütûhata çıkmış ve karşı tarafı önceden manen fethetmek suretiyle az kan dökülmesine ve insanların İslâm'a kazandırılmasına hizmet etmişlerdir. (Dalgacı: 2013, 30-31.)

Sonuç

Siyaset ve din, halk nezdinde büyük öneme sahip olan ve topluma yön veren iki önemli unsurdur. Bu iki alanda söz sahibi olan insanlar, icraat ve düşünceleriyle etkiledikleri toplulukların yaşamında önemli değişikliklere sebep olmuşlardır.

Siyaset ve din alanlarının birbiriyle olan ilişkisi de büyük önem arz etmektedir. Zira tarih içerisinde bu ilişki kimi zaman uyumlu kimi zaman da düşmanca olmuştur. Çünkü dünya tarihi incelendiği zaman bazen siyaset çevresinin din çevresine bazen de din çevresinin siyaset çevresine hâkim olmaya çalıştığı görülmektedir. Buna karşılık her iki çevrenin birbiriyle uyumlu olduğu ve koordineli çalıştığı dönemler de gözlenmiştir. Sonuçta bu ilişkinin olumlu ve olumsuz sonuçları da tüm insanlara dönmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığı zaman tasavvufî anlayışın önemli temsilcilerinden olan Ahmed Yesevî ve kurucusu olduğu Yesevilik de yaşadığı dönemlerde iktidar ve siyaset çevreleriyle ilişki içinde olmuştur. Her zaman olumlu ve dayanışma temelli olan bu ilişki neticesinde Müslümanlar, yaşadıkları dönemlerin sıkıntılı anlarını başarıyla atlatabilmişlerdir.

Dikkatli bir incelemenin ardından Ahmed Yesevî'nin ve halifelerinin siyaset çevresiyle çok etkin bir ilişki içine girmedikleri ve genellikle mesafeli bir tutum izledikleri görülmektedir. Bu ilişki; kimi zaman devlet yöneticilerine yapılan nasihatlerle onların doğru bir yönetim sergilemelerine yardımcı olmak, kimi zaman halkın ahlâkî anlamda eğitilmesi suretiyle yöneten-yönetilen arasındaki uyuma vesile olmak, kimi zaman devletin zayıf kaldığı bölgelerde tekrar gücünü toparlamasına kadar asayişî temin etmek kimi zaman toplumun birliğini bozacak zararlı fikir akımlarına karşı halkı bilinçlendirmek kimi zaman da bizzat silahla fetihlere katılmak ve düşmanlarla savaşmak şeklinde olmuştur. Toplumda kanaat önderleri mesabesinde olan bu önemli şahsiyet ve kurumların halk nezdinde kazandığı itibar, devlet adamlarının tutumlarını da etkilemiş ve mümkün merteye onları karşılarına almamaya gayret göstermişlerdir.

Yesevîliğin bir devamı olan Ahi teşkilatının, Osmanlı Devleti'nin hem kuruluş hem de sonraki dönemlerinde gösterdiği faaliyetler de ayrıca zikretmeye değerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli katkıda bulunan Ahi dervişleri, daha sonraki dönemlerde de padişahlar için âdeta bir istişare heyeti görevi görmüşlerdir. Bununla birlikte Rumeli ve Balkan fetihlerindeki gaza faaliyetleri de ayrı bir öneme sahiptir. Ancak Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren Ahilerin arka plana itilmesiyle birlikte bunun olumsuz sonuçları da görülmeye başlamıştır. Zira padişahların böyle bir istişare heyetinden mahrum kalmaları, alınan kararların isabet oranını da olumsuz etkilemiştir. Bugün bakıldığı zaman Avrupa'da Müslüman kimliğini halen devam ettirebilen insanların Balkanlar'da yaşaması, bu dervişlerin yaptığı irşad faaliyetinin yani sadece toprakları fethetmekle yetinmeyip insanlarla İslâm arasındaki engelleri de ortadan kaldırma çabalarının ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç itibariyle genelde tasavvufî tarikatların özelde Yesevîye tarikatı mensuplarının siyaset ve iktidar çevreleriyle sergiledikleri dayanışmaya dayalı tutum, Müslümanların sıkıntılı dönemlerini kolay atlattıklarında ve güçlü bir devlet yönetimi altında toplanmalarında önemli rol oynamıştır.

Kaynakça

- Ahmed Yesevî*, Ed. Necdet Tosun, Sad. Musa Uzunkaya, Merkez Repro, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2017.
- Alşan, Mehmet Hakan, *Horasan Erenleri, Melâmetîler, Ahiler, Bacılar, Gaziler, Abdallar*, Kurtuba Yayınları, İstanbul, 2012.
- Bardakçı, M. Necmeddin, "Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar", *Türkler*, 2002, VII, 450-461.
- Bice, Hayati, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, UNESCO 2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı anısına, Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2016.
- Bölükbaş, Fatma, *Divan-ı Hikmet-Hoca Ahmed Yesevî*, Ed. Emek Üşenmez, Çev. Sami Maaruf, Çeviri Ed. Halil İbrahim Kaçar, Genel Yay. Yön. Mehmet Yalçın Yılmaz, T.C. Eskişehir Valiliği, Eskişehir, 2013.
- Çetin, Osman, *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Düşünce Yayınları, İstanbul, 2009.
- Dalgacı, Fatih, *Hoca Ahmed Yesevî ve Osmanlı Devleti'nin Teşekkülünde Yesevilik*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ecer, A. Vehbi, *Yesevî'den Ahi Evran'a Anadolu Kültürü*, Yesevi Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Eraslan, Kemal, "Ahmed Yesevî", *DİA*, Ankara, 1989, II, 159-161.
- Gayretcan, Osman, *Uygur Klasik Edebiyatının Kısaca Tarihi*, Urumçi, 1992.

- Günay, Ünver, “Dinî Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 10, s. 69-78.
- Hazîni, *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr*, Haz. Cihan Okuyucu, Mücahit Kaçar, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2014.
- Huncan, Ömer Soner, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Yaşadığı Dönemde Aşağı Seyhûn ve Maverâünnehir'de Siyasî Ortam (1093-1166)”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu*, Ahmet Yesevî Üniversitesi, Ed. Ahmet Kartal, Merkez Repro Basım Yayın, Ankara, 2017, s-55-72.
- Kazıcı, Ziya, “Ahilik”, *DİA.*, Ankara, 1998, I, 540-542.
- Kazıcı, Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 9. Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2011.
- Köprülü, Mehmet Fuad, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.
- Köprülü, Mehmet Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kutlu, Sönmez, *Türkler ve İslâm Tasavvufu*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Anadolu Türk Sûfîliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü”, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Feryal Matbaası, 1992, s. 75-84.
- Özaydın, Abdülkerim, “Ahmed Yesevî'nin Yaşadığı Dönemde Bölgenin Siyasî Durumu”, *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, 1995, s. 215-220.
- Safi, Mevlânâ Ali b. Hüseyin, *Reşahât*, Sadeleştiren: Enver Yaşarbaş, Muallim Neşriyat, İstanbul, 2014.
- Tatçı, Mustafa, “Ahmed Yesevî ve Etkileri”, *Divan-ı Hikmet Sohbetleri*, Ed. Zülfikar Güngör, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara, 2018, s. 79-90.
- Tosun, Necdet, “Orta Asya'da Tasavvuf”, *Orta Asya'da İslâm*, Ed. Muhammet Savaş Kafkasyalı, Ahmet Yesevî Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, I, 491-544.
- Tosun, Necdet, “Yeseviyye”, *DİA*, Ankara, 2013, XLIII, 487-490.
- Türer, Osman, “Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk- İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufi Şahsiyeti”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1995, sayı: 12, s. 11-27.
- Yakıt, İsmail, “Hoca Ahmet Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, sayı: 1, s. 1-15.
- Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, 9. Baskı, TDV Yayınları, Ankara, 2011.

AHMED YESEVÎ İLE HACI BEKTAŞ VELÎ İLİŞKİSİNE DAİR BAZI DÜŞÜNCELER

Some Considerations With Regard To The Relationship Between Ahmed Yesevi And Hacı Bektash Veli

Harun YILDIZ*

Özet

Aslında hayatı ve yaşadığı dönem ile ilgili halen bilinmeyen pek çok konu olmakla birlikte Ahmed Yesevî, Orta Asya Türklerinin dinî-tasavvufî yaşamında tarih boyunca derin ve geniş etkileri olan, bu yüzden Pîr-i Türkistan şeklinde anılan önemli bir mutasavvıf/düşünürdür. Ahmed Yesevî'nin Türklerin İslamlaşma sürecinde ciddi etkileri olmuş ve bu süreci güzel ve etkili bir şekilde yönetmiştir. O, bu süreçte özellikle kırsal kesimde yaşayan göçebe Türkler arasında, İslam'ın doğru biçimde anlaşılması ve göçebe Türkmen çevrelerin de anlayacakları biçimde sunulmasını sağlamıştır. Yine o, hem düşünce yapısı, hem de yaşam tarzı ile Türklerin İslam'ı anlaması, yorumlaması ve dinî-tasavvufî yaşamları üzerinde yüzyıllar boyunca etkilerini derinden göstermiştir. Hacı Bektaş Velî ise, hemen hemen aynı coğrafyanın insanı olmakla birlikte yaşamının önemli bir kısmını Anadolu'da geçirmiştir. Onun Anadolu'da yaşadığı dönem, Anadolu'nun dinî ve kültürel tarihi açısından bir geçiş ve oluşum dönemi olup bu coğrafyadaki tarihsel ve sosyal yapının şekillenmesinde önemli bir dönemdir.

Hacı Bektaş Velî'nin düşünce ve kültür dünyasında Horasan bölgesinde etkili olan Horasan Melâmetîlik anlayışı ile özellikle Ahmed Yesevî ile çevresinin fikir ve öğretilerinin büyük bir etkisi vardır. Ancak, burada konumuz açısından tartışmaya değer olan şey, her iki düşünür arasında kabul edilen etkileşim ve bu etkileşimi ortaya çıkaran ilişki, acaba gerçekten bilfiil yaşanmış olan bir ilişki midir? yani aralarında bir pîr-mürîd ilişkisi mi vardır? yoksa böyle bir şey söz konusu olmayıp her ikisi arasında var olduğu ifade edilen bu ilişki ile kastedilen şey, bir fikir birliği ve manevî değerlerdeki ortaklıktan mı ibarettir? Acaba Hacı Bektaş Velî, Ahmed Yesevî'nin etkilemiş olduğu genç bir öğrencisi midir? İşte bu noktada bu bildiride Hacı Bektaş Velî ile Ahmed Yesevî arasındaki ilişkiler, değişik boyutlarıyla ele alınacak, bu ilişkilerin dayanmış olduğu tarihsel ve kültürel temeller, özellikle vilâyet-nâme üzerinden ele alınarak bazı analizler yapılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş Velî, Horasan Melâmetîliği, Vilâyet-nâme, Ahlak merkezli din anlayışı.

Abstract

Although there are still many unknowns about the life of Ahmed Yesevi and the period he lived, Ahmed Yesevi is an important Sufi / thinker who has profound and widespread influence in the religious-mystic life of the Central Asian Turkish communities throughout history. That's why, he is known as Pîr-i Turkestan. He had serious influences on the Islamization process of Turkish people and managed this process beautifully and effectively. He has provided that Islam is understood correctly especially among the nomadic Turkish people living in rural areas and the presentation of nomadic Turkman circles in this process. Hacı Bektash Veli, has spent a considerable part of his life in Anatolia with being a man of almost the same geography. The period in which Hacı Bektash Veli lived in Anatolia is a transitional period and it is an important period in shaping the historical and social structure of this geography.

The Understanding of Khorasan Malamism which has been influential in the Khorasan region and especially the ideas and teachings of Ahmed Yesevi has a great influence on Hacı Bektaş Veli's world of culture and thought. However, is the interaction between the two thinkers and the relationship that reveals this interaction is a relationship that has actually been experienced? or is not that something like that? and what is meant by that is the idea consensus and a partnership

---

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (hyildiz@omu.edu.tr).

spiritual values between them? At this point, the relations between Hacı Bektash Veli and Ahmed Yesevi will be dealt with it different dimensions in this paper and some analyzes will be carried out by taking into account the historical and cultural bases on which these relations are based, especially on the vilayet-nâme.

Keywords: Ahmed Yesevî, Hacı Bektash Veli, Understanding of Khorasan Malamism, Vilâyet-nâme, Ethic-based understanding of religion.

Giriş

Aslında hayatı ve yaşadığı dönem ile ilgili halen bilinmeyen pek çok konu olmakla birlikte Ahmed Yesevî (562/1166-67), Orta Asya Türklerinin dinî-tasavvufî yaşamında tarih boyunca derin ve geniş etkileri olan, bu yüzden *Pîr-i Türkistan* şeklinde anılan önemli bir mutasavvıf/düşünürdür. Ahmed Yesevî'nin Türklerin İslamlaşma sürecinde ciddi etkileri olmuş ve bu süreci güzel ve etkili bir şekilde yönetmiştir. O, bu süreçte özellikle kırsal kesimde yaşayan göçebe Türkler arasında, İslam'ın doğru biçimde anlaşılması ve göçebe Türkmen çevrelerin de anlayacakları biçimde sunulmasını sağlamıştır. Yine o, hem düşünce yapısı, hem de yaşam tarzı ile Türklerin İslam'ı anlaması, yorumlaması ve dinî-tasavvufî yaşamları üzerinde yüzyıllar boyunca etkilerini derinden göstermiştir. Hacı Bektaş Velî ise, hemen hemen aynı coğrafyanın insanı olmakla birlikte yaşamının önemli bir kısmını Anadolu'da geçirmiştir. Onun Anadolu'da yaşamış olduğu dönem olan 13. yüzyıl, bu coğrafyanın dinî ve kültürel tarihi açısından bir geçiş ve oluşum dönemi olup buradaki tarihsel ve sosyal yapının şekillenmesinde önemli bir dönemdir.

Hacı Bektaş Velî'nin düşünce ve kültür dünyasında Horasan bölgesinde etkili olan *Horasan Melâmetîlik anlayışı* ile özellikle *Ahmed Yesevî ile çevresinin fikir ve öğretilerinin* büyük bir etkisi vardır. Ancak, burada konumuz açısından tartışmaya değer olan şey, her iki düşünür arasında söz konusu olan etkileşim ve bu etkileşimi ortaya çıkaran ilişki, acaba gerçekten bilfiil yaşanmış olan bir ilişki midir? yani aralarında bir pîr-mürîd ilişkisi mi vardır? yoksa böyle bir şey söz konusu olmayıp her ikisi arasında var olduğu ifade edilen bu ilişki ile kastedilen şey, bir fikir birliği ve manevi değerlerdeki ortaklıktan mı ibarettir? İşte bu noktada bu bildiride Hacı Bektaş Velî ile Ahmed Yesevî arasındaki ilişkiler, değişik boyutlarıyla ele alınacak, bu ilişkilerin dayanmış olduğu tarihsel ve kültürel temeller, özellikle *vilâyet-nâme* üzerinden ele alınarak bazı analizler yapılacaktır.

A) Ahmed Yesevî ve Yesevîlik Üzerine

Hayatı ve yaşadığı dönem ile ilgili halen bilinmeyen pek çok konu bulunmakla birlikte Ahmed Yesevî, Orta Asya Türklerinin dinî-tasavvufî yaşamında tarih boyunca derin ve geniş etkileri olan, bu yüzden de *Pîr-i Türkistan* şeklinde anılan önemli bir mutasavvıf/düşünürdür. O, bir geçiş ve oluşum döneminde yaşadığından bu dönemin etki ve tezahürlerini onun üzerinde değişik boyutlarıyla görmek mümkündür. O'nun yaşadığı dönem, İslamlaşma sürecinin şehir merkezlerinde yaşayan yerleşik topluluklar arasında artık önemli ölçüde tamamlandığı, buna karşılık kırsal alanlarda yaşayan göçebe ve yarı göçebe çevrelerde ise henüz tam olarak tamamlanmayıp değişik problemlerle birlikte devam ettiği bir dönemdir.

Ahmed Yesevî, muhtemelen V/XI. yüzyılın sonlarında bugünkü Güney Kazakistan'da Çimkent şehrinin doğusunda bulunan Sayram/bugünkü adıyla İsficâb kasabasında doğmuştur. Araştırmacılar tarafından Hz. Ali soyundan geldiği kabul edilen Ahmed Yesevî'nin önemli bir mutasavvıf olan babası Şeyh İbrahim, Sayram'ın tanınmış olan saygın şahsiyetlerindendi. Annesi Ayşe Hatun da, saygın ve örnek bir insandı. İlk dinî eğitimini babasının yanında alan Ahmed Yesevî, küçük yaşlarda anne ve babasını kaybedince, ablası Gevher/Cevher Şehnaz tarafından yetiştirildi. Daha sonra küçük yaşta ablası ile birlikte bilmediğimiz bir sebeple,

Yesi'ye¹ geldiği ve oraya yerleştiği tahmin edilmektedir. Yesi, o dönemde Kıpçak, Oğuz ve Karluk Türklerinin yaşadığı bir şehirdi. Hoca Ahmed, bu şehre nisbetle Yesevî lakabını almıştır. Yesi'de, efsanevi hocası olan *Arslan Baba*'nın yanında kalarak hem onun teveccüh ve iltifatı ile hayır dualarına mazhar olmuş, hem de tasavvuf eğitimine dair ilk bilgileri ondan alarak yetişmiştir.

Arslan Baba, üzerinde Horasan Melâmetîliğinin etkileri görülen önemli bir sûfi idi. Arslan Baba'nın yanında 16 yıl hizmette bulunan Ahmed Yesevî, farklı boyutlarıyla ondan zâhir ve bâtın ilimleri ile değişik sırları öğrenmişti. Ahmed Yesevî, henüz 23 yaşında iken şeyhi Arslan Baba'nın vefat etmesi üzerine, onun yönlendirmesiyle Mâverâünnehir'in önemli bir dinî merkezi olan Buhara'ya, bir başka rivayete göre de Semerkant'a gelerek buranın medreselerinde eğitimine devam etmiştir.² O dönemde Selçukluların yönetimi altına girmiş olan Buhara'da, Hanefî/Mâtûrîdîler'e ait olan çok sayıda medrese vardı ve bu medreseler, diğer İslam ülkelerinden gelen binlerce öğrenciye ev sahipliği yapmaktaydı.

Ahmed Yesevî, burada yirmi yedi yaşında iken dönemin önde gelen alim ve mutasavvıflarından olan *Yusuf Hemedânî* (535/1140)'ye intisab ederek onun öğrencisi oldu. Hemedânî, esasında şer'î ilimlerde çok derinleşmiş bir hadis alimi idi, aynı zamanda Hanefî bir düşünürdü.³ Bu süreçte hocasını ilim, zühd ve değişik faziletleri ile kendisine örnek almış, hocası gibi şer'î ilimlerde büyük bir vukûf kazanmış ve kendisi de hem ilmi hem de zühdü ile tanınmıştır. Bunlarla birlikte o, hocasıyla birlikte İslam'ı anlatmak amacıyla Türkistan'ın çeşitli şehirlerini dolaşmıştır. Hocasının vefatından sonra ise, bir süre Buhara'daki dergâhın başında bulunarak burada pek çok talebe yetiştirmiş, ardından tekrar Yesi'ye dönerek bir yandan bölgede yaşayan konar-göçer ve köylü kesimlerinin sorunlarıyla ilgilenmeye, öte yandan onlara İslam'ı anlatmaya başlamıştı.⁴ Ayrıca, onun başta *Ebû'n-Necîb Sühreverdî* (563/1168) olmak üzere yaşadığı dönemin Orta Asya ve Horasan'daki sûfileriyle de yakın bağları olduğu görülmektedir.⁵ Öyle ki bu yüzden o, özellikle konar-göçer Türkmen çevrelerde bir hayli popüler ve saygın bir sima haline gelmiştir.

Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönem, halkın pek çok sıkıntı ve musibetle karşı karşıya olduğu bir dönem olup o, "*hikmet*" adı verilen deyişlerini de bu süreçte söylemiştir. Yine, bu karmaşık dönemde Selçuklular, Karahanlılar ve Karahitaylar arasında gerçekleşen kanlı mücadeleleri ve bunların dehşetli sonuçlarını gördüğünden dolayı, hikmetlerinde bu facialara dair düşüncelerini de ifade etmiştir. Ayrıca o, dile getirdiği hikmetleriyle İslam'ın esaslarını tasavvufî ve ahlaki boyutlarıyla birlikte sûfiyâne esasları ve ahlaki ıslahın gerekliliğini anlatmış, dervişlerine sürekli yol göstermiştir.⁶ Böylece o, İslam dininin temel esaslarını şiir dilinde anlatma geleneğini başlatan ilk sûfilerden biri olmuştur.⁷ Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin dışında kendisinden sonra takipçilerinden biri tarafından kaleme alınan *Fakr-nâme* isimli bir eseri daha vardır.⁸ Ayrıca o, meslek olarak tahtadan kaşık, kepçe ve keşkül yaparak geçimini sağladı. Ahmed Yesevî, kesin olmamakla beraber, 562/1166-67 tarihinde ölmüş ve soyu da, ablasının adını taşıyan kızı Gevher/Cevher Şehnaz ile devam etmiştir. O, Arapça ve Farsça'yı iyi bildiği halde, içinde yaşadığı toplumun dili olan Türkçe'yi çok güzel

¹ Yesi şehrinin bugünkü ismi, Türkistan'dır.

² M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yay., Ank., 2009, s. 85-87.

³ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 89.

⁴ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 87-96.

⁵ Ahmet T. Karamustafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfîler Kaynaklar-Doktrin-Âyin ve Erkân-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm*, (Haz. A. Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 2005, s. 70.

⁶ Bkz., Hayati Bice, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, İnsan Yay., İst., 2011, s. 379-386.

⁷ Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, İSAM Yay., İst., 2011, s. 160.

⁸ Bkz., Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-Nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, Öncü Kitap Yayın, Ank., 2007, s. 71-230; Kemal Eraslan, "Yesevî'nin Fakr-nâme'si", *İÜFTDED.*, XXII, İst., 1977, s. 45-120.

bir şekilde kullanmış, onlara kendi dilleriyle etkili biçimde seslenerek, bu yüzden olsa gerek, onların özellikle ruh dünyalarına her yönden hitab etmeyi başarmıştır. Yine, onun başardığı en önemli işlerden biri, Türk topluluklarının dili başta olmak üzere inanç, kültür ve geleneklerini İslamiyet'in kuralları ile başarılı bir şekilde kaynaştırmasıdır.⁹ Ayrıca o, Köprülü'nün ifade ettiği gibi, bir yandan Horasan Melâmetîliği'nin; diğer yandan ise, Doğu Türkistan ve Seyhun havalisindeki Şîh cereyanlarının tesiri altında oldukça geniş ve serbest bir tasavvuf felsefesine sahiptir.¹⁰

Ahmed Yesevî'nin yaşadığı XII. yüzyılda Türklerin büyük çoğunluğu daha henüz Müslüman olmamıştı. Bu yüzden Müslüman olan Türklerle, Budist ve Maniheizt Türkler arasında şiddetli mücadeleler cereyan etmekteydi. Ayrıca Müslüman Türk hanedanları arasında iktidar kavgaları olduğu gibi; din alimleri, Hanefiler ve sûfî tarikatlar arasında da değişik çekişmeler ve gereksiz mücadeleler hiç eksik olmuyordu.¹¹ Bu yüzden bu dönemi, sakin, rahat ve İslam'ın yayılması noktasında elverişli bir dönem olarak nitelemek zordur. Bu dönem, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, İslamlaşmanın şehir merkezlerinde yaşayan Türkler arasında artık benimsenerek kökleşmeye başladığı; taşrada ve göçebe/yarı göçebe çevrelerde ise, henüz yerleşmeyip değişik problemleri ile devam ettiği bir dönemdi. İşte bu süreçte Ahmed Yesevî'nin özellikle göçebe/konar-göçer Türkmen toplulukları üzerinde çok büyük bir etkisi olmuş ve bu yüzden kendisinden sonra Türklerin manevî ve ahlakî yaşamı üzerinde yüzyıllar boyunca bu etki, devam etmiştir. Yine bu yüzden *Laçiler* ve *Saçlı İşanlar (Dervişler)* gibi Özbekistan'ın Fergana Vadisi ile Kırgızistan'ın Oş ve Batken gibi şehirlerinde yaşayıp onun deyiş ve zikirlerini günümüze kadar ulaştıran gruplar bulunmaktadır.¹²

Şimdiki tarihsel bilgilerimize göre, önemli ölçüde tasavvufi bir çevre içinde yetişen ve Türk halk Müslümanlığının adı bize intikal etmiş ilk öncüsü olan Ahmed Yesevî'nin çevresinde toplanan kitleler, İslam'a yeni girmiş, ona çok kuvvetli ve samimi bir şekilde bağlanmış konar-göçer yahut köylü Türkler'di ve doğal olarak İslam anlayışları, çok sathî ve şekilci bir karakter arz etmekteydi. Bu yüzden Yesevîlik de, ister istemez bu çevrenin şartlarına intibak etmek ve bu insanların kültürel seviye ve psikolojik durumlarına göre şekillenerek eski Türk kabîlevî gelenekleri ile karışmak durumunda kalmıştı. İşte bu yüzden bu çevrelerde Ahmed Yesevî'nin söylemiş olduğu hikmetli deyişler çok etkili olmuş ve yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa aktarılmıştı. Bu deyişler, daha sonra XV. ve XVI. yüzyıllarda farklı Yesevî dervişleri tarafından bazı ilavelerle birlikte derlenerek *Dîvân-ı Hikmet* isimli bir eser meydana getirilmişti.¹³ Bu eser üzerinde çalışan araştırmacılar, eserin şimdilik elimizde bulunan en eski nüshasının XVI veya XVII. yüzyıla ait olduğunu ve eldeki

⁹ Ali Yaman, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Yesevîlik, Alevîlik, Bektaşîlik*, Elips Yay., Ank., 2006, s. 52; ayrıca bkz., Köprülü, *Türk Tarih-i Dînîsi*, (Haz. Metin Ergun), Akçağ Yay., Ank., 2005, s. 147-148; A. Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İst., 1996, s. 36-37.

¹⁰ Köprülü, "Ahmed Yesevî", *İA*, I, İst., 1978, s. 212.

¹¹ Dossay Kenzhetayev, "Hoca Ahmet Yesevi: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, XLIV, Ank. 2007, s. 13, 17.

¹² *Laçiler*, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yesevîlik tarikatı içerisinde yeni bir yapılanma olarak ortaya çıkmış olan dinî ve tasavvufî bir gruptur. Hareketin kurucusu, Sanivar isimli bir Yesevî şeyhi olup hayatının ilerleyen dönemlerinde hakkındaki suçlamalar sebebiyle Hokand hanı tarafından idam edilmiştir. Bundan sonra tarikat, yer altına çekilerek faaliyetlerini sürdürmüştür. *Saçlı İşanlar (Dervişler)* ise, Laçiler içinde 1920'li yıllarda yine bir Yesevî şeyhi olan Ebû Muttalib Gatibaldiev liderliğinde ortaya çıkan yeni bir Yesevîlik koludur. Bkz., Ocak, *Bakışlar*, s. 47-48; Yaman, *Orta Asya'dan Anadolu'ya*, s. 79-97; Kutlu, 173-174.

¹³ Burada ifade edilmelidir ki, *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarının muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da önemli farklılıklar göstermesi, nüshaların farklı şahıslar tarafından değişik sahalarda yazılmış olduğunu göstermektedir. Bkz., Eraslan, *Ahmed-i Yesevî Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2000, s. 34.

nüshaların da bir hayli değişikliğe uğradığını ifade etmektedirler.¹⁴ Döneminin bu özlü ve akıcı Türkçesi ile söylenen hikmetlerde, dinî ve ahlakî bir takım erdem ve değerler, özellikle vicdana yapılan vurgu, insana verilen değer, sosyal adalet, tasavvufun faziletleri, büyük müslüman şahsiyetleri öven ifadeler, dünya halinden ve dünyevi değerlere verilen aşırı değer ve bunları abartmaktan yakınmalar ile kıyamet ve ahiret ile ilgili konular işlenmiştir.¹⁵ Ahmed Yesevî, “bu yolla Türkler’in İslam anlayışına milli bir üslûp ve yeni bir ufuk kazandırdı”.¹⁶ *Dîvân-ı Hikmet*, yüzyıllar boyunca Türkmen kitleleri arasında çok ilgi görmüş; bu yüzden Türkistanlılar başta olmak üzere Özbekler, Kırgızlar ve Volga Türkleri gibi Doğu ve Kuzey Türkleri arasında Kur’an-ı Kerîm’den sonra dinin en önemli kaynağı haline gelmiş, adeta ikinci bir Kur’an olarak görülüp bir çeşit kutsallık kazanmıştır.

Ahmed Yesevî’nin öğretilerinden oluşan Yesevîliğe gelince, bu yola adını veren Ahmed Yesevî (562/1166-67)’nin ölümünden çok sonra oluşumunu tamamlayıp XIV ve XV. yüzyıllarda kurumsallaşmıştır. Yesevîlik, tasavvufî bir akım olarak, İslam’ın temel ahlaki prensiplerini sade Türkçe şiirlerle ifade etmeye çalışan Ahmed Yesevî’nin karizmatik kişiliği ve tasavvufî düşünceleri çerçevesinde oluşmuştur. Ahmed Yesevî’den sonra genel olarak ifade ettiğimiz bu anlayış ve eğilimler çerçevesinde teşekkül eden Yesevîlik, onun yetiştirdiği *Mansur Ata*, *Süleyman Hakîm Ata*, *Muhammed Dânişmend Zernûkî*, *Emir Ali Hakîm* ve *Baba Maçin* gibi öğrencilerinin faaliyetleri neticesinde, önce Doğu Türkistan’da, Seyhun, Buhara ve Taşkent gibi bölgelerde yayılmış, ardından Mâverâünnehir ile Hârezm gibi bölgelere girmiş; daha sonraki süreçte ise, XIII. yüzyılda Moğol istilasının önünden göç eden dervişler kanalıyla İran üzerinden Anadolu’ya ulaşmış ve Anadolu’yu da ciddi biçimde etkisi altına almıştır.¹⁷ Örnek olarak Anadolu’da XIII. yüzyılda yaşamış olan *Emîrci Sultan* (637/1240) burada Yesevîliği temsil eden Yesevî dervişlerinden biridir.¹⁸ Burada hemen ifade edilmeli ki, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar’ın pek çok Yesevî dervişini tanımakla birlikte, tasavvufî bir hareket olarak Yesevîliği ve bu harekete bağlı olan tekkeleri aynı paralelde tanıdığını söyleyebilmek, güç görünmektedir.¹⁹

Yesevîlik, teşekkülünü tamamladıktan sonra Bektaşîlik ve Nakşibendîlik gibi iki büyük Türk tasavvuf akımını da kendi içinden ortaya çıkarmıştır.²⁰ Bu süreçte Yesevîliğin yayıldığı Orta Asya’da, özellikle Kırgız ve Kazak Türkleri arasında, bizzat Ahmed Yesevî kültü, onun Türkistan’daki görkemli dergâhının varlığı ile beraber, yüzyıllar boyunca etkinlik ve ağırlığını korurken; Orta Asya dışındaki bölgelerde ise, Ahmed Yesevî’nin takipçilerine ait kültürler ön plana çıkmıştır. Bu yüzden yüzyıllar boyunca bölgede yaşayan Türk topluluklarının

¹⁴ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, s. 40-42; ayrıca Ahmed Yesevî’nin fikirleri ve öğretisi bkz., Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 159-168; Ocak, *Bakışlar*, s. 44-46; Kutlu, 162-167.

¹⁵ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, s. 36-37.

¹⁶ Kutlu, 167; ayrıca *Dîvân-ı Hikmet’in* otantikliği ve Ahmed Yesevî’ye aidiyetine dair tartışmalarla ilgili olarak bkz., Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 138-140; Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, s. 33-35; Z. Velidi Togan, “Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malûmat”, 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İst., 1953, s. 523-528.

¹⁷ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 107-115; Ocak, *Bakışlar*, s. 37-43.

¹⁸ Bkz., Ocak, *Ortaçağ Anadolu’sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği: Dede Garkın & Emîrci Sultan (13. Yüzyıl)*, Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yay., Ank., 2011, s. 76-107.

¹⁹ Benzer bir yaklaşım için bkz., Mustafa Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, Uludağ Yay., Bursa, 1993, II, 42; yeni kuşak araştırmacılardan Ahmet T. Karamustafa’nın da bu anlamda klasik görüşe ciddi itirazları vardır. Ona göre XIII. yüzyılda Anadolu’ya birkaç Yesevî şeyh ve dervişinin gelmiş olması mümkün olmakla birlikte, hep ifade edildiği gibi, çok sayıda Yesevî dervişinin buraya göç ettiği ve Yesevîliğin bu dervişler kanalıyla Türkistan ve Horasan’dan Anadolu’ya taşındığı görüşü, temelsiz bir iddiadır. Ahmet T. Karamustafa’ya göre aynı şekilde Yesevîliğin Anadolu tasavvufu ya da halk İslamının gelişmesinde çok belirleyici rol oynadığı görüşü de artık bütünüyle terk edilmelidir. Bkz., Karamustafa, 71-77, 86.

²⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 125-129.

Ahmed Yesevî'ye olan ilgisi azalmadan devam etmiş, onun büyük anısına hürmetle dergâhı, Türkistan Türkleri'nin manevi başkenti olarak kabul edilmiştir.²¹ Yine bundan dolayı Ahmed Yesevî, günümüzde de Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen ve Tatar gibi Türk toplulukları arasında en önemli manevi bağ ve köprü durumundadır.

B) Ahmed Yesevî ile Hacı Bektaş Velî İlişkisine Dair Bazı Düşünceler

Türk düşünce ve kültür dünyasında Ahmed Yesevî gibi etkili olduğu görülen şahsiyetlerden biri de, Hacı Bektaş Velî (669/1271)'dir. Hacı Bektaş Velî'nin fikir ve kültür dünyasında yetişmiş olduğu Horasan bölgesinde etkili olan *Horasan Melâmetilik anlayışı* ile özellikle *Ahmed Yesevî ile çevresinin fikir ve öğretilerinin* büyük bir etkisi vardır.²² Burada genel olarak kabul edildiği şekilde, Ahmed Yesevî ile Anadolu kültürü ve tasavvufu arasındaki en yakın ve sıkı bağlantı, Hacı Bektaş Velî çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.

Tarihsel kaynaklarda Hacı Bektaş Velî ile Ahmed Yesevî arasında doğrudan bir ilişkinin bulunduğu dair herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte bu ilişki, özellikle Bektaşî geleneğinin ortaya koyduğu eserlerde daha net bir şekilde ortaya koyulur. Bu noktada Bektaşî geleneğinin en önemli kaynaklarından biri olan *Vilâyet-nâme*'nin verdiği bilgiler bizim için önemlidir; zira burada Ahmed Yesevî ile ilgili verilen bilgilerin, onunla ilgili elimizdeki en eski veriler olduğu ifade edilmelidir. Ayrıca, her ikisi arasında doğrudan ilişki kuran en önemli kaynak, *vilâyet-nâme*'dir; bu yüzden *vilâyet-nâme*'de Hacı Bektaş Velî'nin Ahmed Yesevî ile biraz karmaşık da olsa, hem manevi, hem de kültürel anlamda yakın münasebetlerinin olduğu ifade edilir.

*Burada konumuz açısından tartışmaya değer olan şey, her iki düşünür arasında kabul edilen etkileşim ve bu etkileşimi ortaya çıkaran ilişki, acaba gerçekten bilfiil yaşanmış olan bir ilişki midir? yani aralarında bir pîr-mürîd ilişkisi mi vardır? yoksa böyle bir şey söz konusu olmayıp her ikisi arasında var olduğu ifade edilen bu ilişki ile kastedilen şey, bir fikir birliği ve manevi değerlerdeki ortaklıktan mı ibarettir? Acaba Hacı Bektaş Velî, Ahmed Yesevî'nin etkilemiş olduğu genç bir çağdaşı mıdır? hatta rakibi olarak görülebilir mi? Bu noktada her iki düşünür arasında ortaya çıkan ilişkilerin dayanmış olduğu tarihsel ve kültürel temeller, özellikle *vilâyet-nâme* üzerinden ele alınarak bazı tahliller yapılacaktır. Burada ilgili kaynaklar üzerinde biraz yoğunlaşınca konu ve ilişkili sorular, aydınlanmaktadır.*

Vilâyet-nâme, her şeyden önce Ahmed Yesevî ile Hacı Bektaş Velî ilişkisine çok önemli bir yer ayırmaktadır. Ahmed Yesevî'den öncelikle başka hiç kimse ile ilgili olmayan ve başka hiçbir kişiye gösterilmeyen övgü dolu sözler ve saygıyla bahsedilir. Esasında bu durum bile, Bektaşî geleneği ile Ahmed Yesevî arasındaki ilişkiyi ve doğrudan ortaya çıkan bağları görmeye yeterlidir. Bu yüzden eserde Ahmed Yesevî ile ilgili "*Doksan dokuz bin Türkistan pîrinin ulusu*" ve "*Pîrlerin pîri*" gibi övgü dolu ifadeler kullanılıp sıklıkla onun menkıbeleri anlatılır. Ayrıca *vilâyet-nâme*'ye göre Ahmed Yesevî, çok bilgili ve alim bir kişi olduğundan dolayı hiç kimse, onun karşısına çıkarak onunla tartışmaya cesaret edememiştir, yine çok zâhit bir kimse olduğundan dolayı hayatının her anı ibadetle geçmiştir.²³

Vilâyet-nâme'ye bakıldığında Ahmed Yesevî, soy olarak Muhammed b. el-Hanefiyye'nin neslinden geldiğinden dolayı seyyid olarak kabul edilir. On iki imamların sekizincisi olan Ali Rıza'dan icazet almış; sadece icazet almakla kalmayıp bunun yanında Ali Rıza'dan Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den emanet kalan elif-i tâc, hırka, çerağ, sofrası, yeşil

²¹ Yaman, *Orta Asya'dan Anadolu'ya*, s. 35.

²² Bkz., Harun Yıldız, "Hacı Bektaş Velî'nin İslam Yorumu Üzerine Bazı Çözümlemeler", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 13, (2017), s. 2-7.

²³ Abdülbâki Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, İnkılap Kitabevi, İst., 1995, s. 5, 9, 14, 19.

alem ve seccade gibi çeşitli nişan ve kutsal emanetleri de almıştı.²⁴ Arkasından Türkistan bölgesine gidip orada Yesi şehrine yerleşmiş, orada pek çok öğrenci yetiştirdiği için kendisine “*Doksan dokuz bin Türkistan pîrinin ulusu*” demişlerdi. Ahmed Yesevî, yukarıda ifade edildiği gibi, mürşitliğinin yanında meslek olarak tahtadan kaşık, kepçe ve keşkül yapardı. Bir öküzü olduğu, heybesini onun sırtına yükleyerek pazara çıktığı ve geçimini böyle sağladığı ifade edilmektedir.²⁵ Vilâyet-nâme'nin anlatımları ile ilişkili olarak teşekkül eden Bektaşî geleneği, bu noktada bize, Ahmed Yesevî ile ilgili menkıbevî mahiyette daha pek çok bilgi vermektedir. Bu yüzden olsa gerek, XVI ve XVII. yüzyıllarda Bektaşî geleneğinin dışında yazılmış olan bazı kaynaklarda da Hacı Bektaş Velî, Ahmed Yesevî'nin müridi olarak gösterilir.²⁶ Ayrıca vilâyet-nâme'nin dışında, Hacı Bektaş Velî'nin yaşadığı zaman dilimine daha yakın olan Ebû'l-Ferac Vâsıtî (744/1343)'nin de bu ilişkiyi ifade etmiş olması, sözünü etmiş olduğumuz bu durumu daha da teyit etmektedir.²⁷

Vilâyet-nâme, yakından incelendiğinde, Ahmed Yesevî ile Hacı Bektaş Velî arasındaki ilişkinin karmaşık olduğu ve bu realitenin üç ayrı yolla ifade edildiği görülmektedir. *Bu yollardan ilki*, her ikisi arasında doğrudan doğruya bir bağlantı kurarak bu ilişkiyi ortaya koyar. Burada her iki düşünür arasındaki zaman boyutu dikkate alınmaz. Öyle ki bu yüzden esere bakıldığında, Hacı Bektaş Velî'yi *Diyâr-ı Rûm* olarak adlandırılan Anadolu'ya irşad etmek, yani İslam'ı yaymak ve Anadolu'yu aydınlatmakla görevlendiren kişinin bizzat Ahmed Yesevî olduğu ifade edilir. Bu bağlamda Türkistan'ın ulu pîri Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş Velî'ye şunları söyler:

“*Ya Bektaş, tam olarak nasibini aldın. Müjde olsun ki kutbu'l-aktâb'lık senindir; kırk yıl hükümün vardır. Şimdiye dek bizimdi, bundan sonra senindir. Biz, bu yokluk yurdunda çok eğlenmeyiz, ahirete gideriz. Var, seni Rûm'a saldı, Sulucakarahöyük'ü sana yurt verdik, Rûm abdallarına seni baş kılıp serçeşme eyledik. Rûm'da gerçek erenler, budalalar, sarhoşlar çoktur, artık hiçbir yerde eğlenme, hemen yürü*”.²⁸

Yine bu yüzden olsa gerek, Bektaşî geleneğinin en önemli kaynaklarından biri olan Hacı Sultan vilâyetnâmesi'nde de Hacı Bektaş Velî, doğrudan doğruya Ahmed Yesevî'nin halifesi olarak gösterilir ve Hacı Bektaş Velî vilâyet-nâmesi'nde Lokmân-ı Perende ile Hacı Bektaş Velî arasında geçtiği ifade edilen olay ve menkıbeler, burada doğrudan doğruya Ahmed Yesevî ile Hacı Bektaş Velî arasında geçmiş gibi anlatılır.²⁹ Ayrıca aynı geleneksel kabul, Bektaşî kültür geleneğinin diğer bazı önemli kaynaklarında da görülmektedir.³⁰ Tüm bunlarla birlikte, Bektaşî geleneğinde önemli ölçüde kabul gördüğü anlaşılan bu görüşün tarihsel gerçeklerle uyuşmadığı ortadadır.

Ahmed Yesevî ile Hacı Bektaş Velî, aynı dönemlerde yaşamadıklarından dolayı, tarihsel anlamda bir araya gelip görüşmeleri mümkün olmadığına göre, aralarında olduğu ifade edilen bu yakın ve sıcak ilişki, dolaylı yollarla gerçekleşmiş olmalıdır. Zira Ahmed Yesevî'nin vefat ettiği yıl olan 1167 tarihinde Hacı Bektaş Velî, daha henüz hayatta değildir.

²⁴ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, s. 15-16.

²⁵ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, s. 14.

²⁶ Örnek olarak Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, Dersaadet Matb., İst., 1277/1860, V, 53-54; Evliyâ Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Robert Dankoff, Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yay., İst., 2006, I, 38; III, 12.

²⁷ Bkz., Vâsıtî, *Tiryâku'l-Muhibbîn fi Hırkati Meşâihi'l-Ârifîn*, el-Matbaatu'l-Mudâriyyetu'l-Behiyye, Mısır, 1305/1887, s. 47-48.

²⁸ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, s. 16.

²⁹ Uşakî, *Hacı Sultan Velâyetnâmesi ve Ocakları*, (Der. Derviş Burhan, Haz. İsmail Özmen), Dumat Ofset, Ank., 2009, s. 109-110, 111-114.

³⁰ Bkz., Ahmed Rıf'at Efendi, *Mir'âtu'l-Makâsîd fi Def'i'l-Mefâsîd*, İbrahim Efendi Matb., İst., 1293/1876, s. 179-180; Ahmed Rıf'at Efendi, *Bektâşî Sırrı*, Bekir Efendi Matb., Dersaadet, 1325/1909, I, 81-82; ayrıca Ahmed Yesevî ile ilgili Bektaşî an'anesi için bkz., Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 75-80.

Öyle ki Hacı Bektaş Velî'nin doğumu, 1200'lü yılların başlarındadır. Bu yüzden Hacı Bektaş Velî'nin Ahmed Yesevî'nin doğrudan öğrencisi ve müridi olması, en azından tarihsel ve kronolojik sebeplerle mümkün görünmemektedir. *Acaba Bektaşî geleneği, neden böyle bir kabulü, önemli ölçüde benimsemiş ve bunu tarihsel bir gerçek gibi ortaya koymuştur?* Bu noktada geleneğin tarihsel gelişmeler ve süreç içerisinde Hacı Bektaş kültünü Ahmed Yesevî ile buluşturma çabası başta olmak üzere çok farklı şeyler söylemek mümkündür.

Vilâyet-nâme'nin ortaya koyduğu ikinci yol, Ahmed Yesevî ile Hacı Bektaş Velî arasındaki zaman boyutu dikkate alınarak, her ikisi arasında var olan bağlantının, Ahmed Yesevî'nin önemli öğrencilerinden biri olan *Lokmân-ı Perende* ile kurulmasıdır. Bu yüzden Hacı Bektaş Velî'yi, manevî yönden Ahmed Yesevî'nin önemli halifelerinden biri olan Lokmân-ı Perende'nin yetiştirdiği ifade edilir.³¹ Bu yol, bize göre daha doğru ve gerçekçi görünmektedir. Bu noktada Hacı Bektaş Velî, babasının isteği üzerine uzun zaman dağlarda meczûbâne bir hayat yaşadktan sonra Nişâbü'r'a yerleşmiş olan Şeyh Lokmân-ı Perende'nin yanında tasavvufi/manevî bir eğitim görür.³² Lokmân-ı Perende, zâhir ve bâtin ilimlerinde çok derinleşmiş bir sûfi/düşünür olduğundan dolayı, aynı zamanda büyük bir saygınlığı vardı. Perende lakabını da, Ahmed Yesevî'den, hatta bir başka rivayette Muhammed b. el-Hanefiyye'den almıştı.³³ Bu süreçte Hacı Bektaş Velî, Lokmân-ı Perende'den almış olduğu derslerle özellikle manevî/tasavvufî alanda kendini çok iyi yetiştirmiştir.³⁴

Burada ifade etmemiz gereken bir şey var ki o da, Ahmed Yesevî'nin bu isimde bir halifesi olduğu vilâyet-nâme'nin dışında diğer geleneklere ait başka kaynaklarda geçmemektedir. İşte bu şekilde Hacı Bektaş Velî, Lokmân-ı Perende'nin yanında ilmî tahsil ve manevî eğitimini tamamlamış olup bu yolla yaşadığı sürece Ahmed Yesevî'nin öncülük ettiği Yesevî kültür ve geleneklerini temsil etmiş ve çevresine de bunları telkin etmiştir. Alevî/Bektaşî geleneği de tarihsel olarak bu gerçeği kabul ederek Hacı Bektaş Velî'yi Yesevî kültür ve geleneklerinin temsilcisi ve taşıyıcısı olarak görmüş ve bu otantik çizgiyi yüzyıllar boyunca sürekli vurgulamıştır.³⁵

Vilâyet-nâme'nin bu çerçevede ifade ettiği bir yol daha var ki o da, bir ölçüde ikinci yola yakın olmakla birlikte, Hacı Bektaş Velî'nin, yine Ahmed Yesevî'nin halifelerinden biri olan meczûb bir Türkmen şeyhi *Kutbüddîn Haydar* (618/1221-22)'dan tasavvufî neşve almasıdır. Burada Lokmân-ı Perende'nin yerini Kutbüddîn Haydar almıştır. Kutbüddîn Haydar, bilindiği gibi, Yesevîlik ile ilgisi olmakla beraber, daha çok Kalenderîlik kökenli tasavvufî bir hareket olan Haydarîliğin kurucusudur.³⁶ Burada da sanki var olan bazı problemler, göz önünde bulundurularak kısmen, aradaki zaman boyutunun dikkate alındığı görülmektedir. Ne var ki bu görüş, Bektaşî geleneğinde ilginç biçimde çok fazla kabul görmemiştir.

³¹ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, s. 5.

³² Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, s. 5-6; Ahmed Rıf'at Efendi, 179.

³³ Ahmed Rıf'at Efendi, 179; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 76-77.

³⁴ Burada ifade edilmelidir ki, Lokmân-ı Perende'yi Ahmed Yesevî halifesi olarak sunan tek kaynak, vilâyet-nâme olup başta Bektaşî geleneğine ait olmak üzere diğer kaynaklar, Vilâyet-nâme'nin bu iddiasını pek de kabul etmezler. Bkz., Karamustafa, 73-74; ayrıca Hacı Bektaş Vilâyet-nâme'lerinde Lokmân-ı Perende ile ilgili olarak bkz., Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme*, s. 5-7; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 76-77.

³⁵ Bu çerçevede Alevî/Bektaşî geleneğindeki Hacı Bektaş algısı için bkz., Yıldız, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektaş Velî Tarihsel Bir Yaklaşım*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 2016, s. 87-106.

³⁶ *Haydarîlik*, Yesevîlik ile Kalenderî geleneklerinin birleştirilmesi suretiyle Kutbüddîn Haydar tarafından XII. yüzyıl sonlarında İran'da kurulmuş olan heterodoks bir Türkmen tarikatıdır. Zamanla Anadolu'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş coğrafyada Türkmenler başta olmak üzere pek çok tarafa sahip olmuştur. İran'da da ilk mutasavvıf-Şii zümrelerin Kutbüddîn Haydar'a mensup olan bu grup olduğu tahmin edilmektedir. Bkz., Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), Milli Eğitim Basımevi, İst., 1964, I, LXXIV-LXXV; Ocak, *Babaîler İsyanı*, Dergâh Yay., İst., 1996, s. 178; Köprülü, "Anadolu'da İslamiyet", *Dârul-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, II/4-5-6, İst., 1338-1922, s. 54.

Sonuç

Bektaşî geleneklerinin kaynak ve kökenleri, önemli ölçüde Yesevî fikir ve öğretilerine dayanmakla beraber bu geleneğin temel kaynağı olan Vilâyet-nâme, bu anlamda Ahmed Yesevî ile Hacı Bektaş Velî arasındaki ilişkinin karmaşıklığının ve özellikle zaman boyutundan kaynaklanan problemin farkında olduğundan dolayı üç farklı yolu öne çıkarmaktadır. Bu yollardan en makul ve doğru olanı ise, ikinci ve üçüncü yol, özellikle ikinci yol olarak gözükmekte olup Ahmed Yesevî ile Hacı Bektaş Velî arasındaki yakın ilişkinin bu şekilde formüle edilmesi, tarihsel gerçeklere daha uygun görünmektedir.

Ahmed Yesevî öğretilerinin Hacı Bektaş Velî üzerinde etkili olduğu ortadadır. Dolayısıyla Hacı Bektaş Velî'nin, asıl olarak Ahmed Yesevî okulunun düşünce ve disiplini içerisinde yetiştiği ve esas manevî mürşidinin Ahmed Yesevî olduğu gerçeği de çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır. Burada Ahmed Yesevî ile Anadolu'daki din ve tasavvuf geleneği arasındaki en çarpıcı bağlantının Hacı Bektaş Velî üzerinden gerçekleştiği söylenebilir. Bu yüzden olsa gerek Hacı Bektaş Velî, öncelikle yetişmiş olduğu Horasan çevresinde ve önemli ölçüde Anadolu'da, Ahmed Yesevî çizgisini devam ettiren derviş zümreleri ile manevî ve fikri bir birliklik oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), Milli Eğitim Basımevi, İst., 1964.
- Ahmed Rıf'at Efendi, *Mir'âtu'l-Makâsîd fî Def'i'l-Mefâsîd*, İbrahim Efendi Matb., İst., 1293/1876.
- Ahmed Rıfkı, *Bektâşî Sırrı*, Bekir Efendi Matb., Dersaadet, 1325/1909.
- Bice, Hayati, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, İnsan Yay., İst., 2011.
- Eraslan, Kemal, *Ahmed-i Yesevî Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2000.
- _____, "Yesevî'nin Fakr-nâme'si", *İÜFTDED.*, XXII, İst., 1977, (ss. 45-120).
- Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Robert Dankoff, Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yay., İst., 2006.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, Dersaadet Matb., İst., 1277/1860.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Vilâyet-nâme Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, İnkılap Kitabevi, İst., 1995.
- Güzel, Abdurrahman, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-Nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, Öncü Kitap Yay., Ank., 2007.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Uludağ Yay., Bursa, 1993.
- Karamustafa, Ahmet T., "Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler Kaynaklar-Doktrin-Âyin ve Erkân-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm*, (Haz. A. Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 2005, (ss. 61-88).
- Kenzhetayev, Dossay, "Hoca Ahmet Yesevi: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, XLIV, Ank. 2007, (ss. 11-36).
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yay., Ank., 2009.
- _____, *Türk Tarih-i Dînîsi*, (Haz. Metin Ergun), Akçağ Yay., Ank., 2005.
- _____, "Anadolu'da İslamiyet", *Dâru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, II/4-5-6, İst., 1338-1922, (ss. 35-129).
- _____, "Ahmed Yesevî", *İA*, I, İst., 1978, (ss. 210-215).
- Kutlu, Sönmez, *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, İSAM Yay., İst., 2011.
- Ocak, A. Yaşar, *Babaîler İsyamı*, Dergâh Yay., İst., 1996.
- _____, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İst., 1996.

___ *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği: Dede Garkın & Emîrci Sultan (13. Yüzyıl)*, Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yay., Ank., 2011.

Togan, Z. Velidi, "Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malûmat", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İst., 1953, (ss. 523-528).

Uşakî, Ali b. Hacı Mustafa, *Hacım Sultan Velâyetnâmesi ve Ocakları*, (Der. Derviş Burhan, Haz. İsmail Özmen), Dumat Ofset, Ank., 2009.

Vâsıtî, Takıyyuddîn Ebû'l-Ferac, *Tiryâku'l-Muhibbîn fî Hırkati Meşâihi'l-Ârifîn*, el-Matbaatu'l-Mudâriyyetu'l-Behiyye, Mısır, 1305/1887.

Yaman, Ali, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Yesevilik, Alevilik, Bektaşilik*, Elips Yay., Ank., 2006.

Yıldız, Harun, *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektaş Velî Tarihsel Bir Yaklaşım*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 2016.

___ "Hacı Bektaş Velî'nin İslam Yorumu Üzerine Bazı Çözümlemeler", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 13, (2017), (ss. 1-9).

1. OTURUM
23 KASIM 2018 CUMA
ARSLAN BABA SALONU
Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Yavuz DEMİREL

Dr. Öğr. Ü. İsmail BİLGİLİ
Ahmed-i Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde Mersûm İbadet İlkeleri

Dr. Öğr. Ü. Abdulkadir KARAKUŞ
Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Ayetler

Doç. Dr. Recep TUZCU
Menkubers b. Yalınkılıç Abdullah et-Turkî (Ö.652/1254) ve İslam İnanç Felsefesini
Temellendirmede Hadisleri Kullanımı ve Yorumu

DİVÂN-I HİKMET’TE MERSÛM İBADET İLKELERİ

The Worship Principles of Mersûm in Ahmad-i Yasawi's *Divan-i Hikmet*

İsmail BİLGİLİ*

Özet

Sadece Pîr-i Türkistan değil Ahi Evren, Hacı Bektaş-ı Velî, Yunus Emre gibi Anadolu’nun müslümanlaşmasına hayatını vakfetmiş nice âlimlere bıraktığı tesiriyle *Pîr-i Anadolu* da olan Hoca Ahmed-i Yesevî, hikmetleri vasıtasıyla İslam’ı insanlara ulaştırma konusunda öncü, rehber ve müessir bir İslam âlimidir.

Ahmed-i Yesevî’nin hikmetlerinin yer aldığı *Divân-ı Hikmet*, ahlaki ilkeleri kapsadığı ve ahlaki olgunluğu hedef aldığı için esas itibariyle tasavvufî bir eserdir. Fakat bununla birlikte akademik bir bakışla incelendiğinde eserin iman, ibadet ve ahlaka dair ilkelerin ustaca işlendiği, basit bir ilmihal mahiyetinde olduğu da görülmektedir. Bu sebeple *Divân-ı Hikmet*’i sadece bir şiir kitabı, bir divan olarak değil, İslam’ın itikat, ibadet ve ahlak motiflerinin güzelce nakşedildiği kıymetli bir eser, bir ilmihal olarak da değerlendirmek gerekir. Zira hikmetler, İslam’ın iman, ibadet ve ahlaka dair temel bilgilerin ilkesel bazda ele alındığı, ilkelerin zihinde kalıcı hale getirildiği, kalplerde benimsenmesine imkân sağlandığı bir üslupla söylenmiştir.

Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet*’inde ilmihal konularından genel ibadet ilkelerine yer verdiği gibi namaz, zekât, oruç ve hac gibi bir takım şekil ve şartlardan oluşan mersum ibadetlere de yer vermiştir. Yesevî’nin *Divan-ı Hikmet*’inde 68 yerde namazdan, 33 yerde oruçtan, 4 yerde zekât ve öşürden bahsetmesi, mersum ibadetlere verdiği önem ve hassasiyeti göstermektedir. Ayrıca dokuz kitadan oluşan 242. Hikmetini sadece hac ibadetine ayırması da bu kanaati desteklemektedir.

Ahmed-i Yesevî hikmetlerinde, namaz, oruç, zekât ve hac gibi bir takım şekil ve şartları olan mersum ibadetleri fikhî hükümlerinden ziyade önem ve kazanımları açısından ele almaktadır. Tebliğde mersum ibadetlerle ilgili hikmetlerden tespit edilen bazı ilkeler hikmetleriyle beraber sunularak, hayatın ibadet ile anlam kazanacağı vurgusu yapılmaya çalışılacaktır.

Abstract

Hodja Ahmad-i Yasawi, who is not only Pār-i Turkestan but also Pār-i Anatolia, is a pioneer, guide, and effective Islamic scholar in delivering Islam to people through his wisdom. Although *Divan-i Hikmet* is basically a moral primitive, and since it targets moral maturity, it gives the impression of a mystical work, but in fact it is an ilmihalistic nature in which the principles of faith, worship and morality are masterfully studied.

The tradition of ilmihal, which is developed and spread among the Turks and the first principles of which are given in the general principles of faith, worship and morality, giving the first example with the work of *Divan-i Hikmet* of Ahmad-i Yasawi, explains the internal meaning of the questions of Islam and benevolence.

Ahmad-i Yasawi has included general principles of worship from divine issues in *Divan-i Hikmet*, as well as mersûm worship which consists of a number of forms and conditions such as prayer, zakat, fasting and pilgrimage. In the *Divan-i Hikmet* of Yasawi, mentioning prayer in 68

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı. bilgiliismail@hotmail.com

places, fasting in 33 places, zakat and pardon in 4 places, indicates importance and sensitivity given to mersum worship. It is also supported by the fact that the 242th Hekmat, which consists of nine continents, is only used for pilgrimage.

Ahmad-i Yasawi deals with the importance and achievements of the Islamic jurisprudence far beyond its jurisprudence. In the declaration, some principles determined from the wisdom about mersum worship will be presented together with wisdom and the emphasis will be made on the importance of life in worship.

Giriş: İlmihal Geleneğinin İlk Öncülerinden; Divân-ı Hikmet

İslam tarihinde Yesevî Tarikatı'nın kurucusu bir mürid-i kâmil olarak bilinen Ahmed-i Yesevî, şer'î hükümlere bir bütün olarak bağlı Hanefî fakihî müderris bir âlimdir. Bu özelliğini ilmi tedrisatından ve söylediği hikmetlerinden de tespit edebilmekteyiz. İlk eğitimini babası Şeyh İbrahim'den ve meşhur Türk şeyhi Aslan Baba'dan alan Ahmed-i Yesevî, Türkistan'ın ilim merkezi olan Buhara'da İslam'ın zahir ve batın ilimlerini, tasavvuf ve tarikat adabını Hanefî fakihî Yusuf-u Hemedânî'den öğrenmiştir. Ayrıca 252 *Hikmet* ve *Münacaat*'ının yer aldığı *Divan-ı Hikmet*'i incelendiğinde ilmi donanımlı irfan sahibi bir âlim olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkler arasında gelişip yayılan ve ilk örneğini Ahmed-i Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* eseriyle veren iman, ibadet ve ahlaka dair asgari bilgilerin genel prensipler mahiyetinde ele alındığı ilmihal geleneği, Cibril hadisinde yer alan kelam, fıkıh ve tasavvufun temelini oluşturan üç temel ilimle ilgili soruların iç anlamlarına yönelik izahının yaygınlaşmasıyla oluşmuştur. Ahmed-i Yesevî, hikmetlerinde bu bilgilere, hükümler cihetiyle değil, dinin özünü oluşturan ilkeler bakımından yer vermiş, insanların İslam ile olan bağını sahih bir yolla kurma çabasını sarf etmiştir.

İlk dönem eserlerde kısmen de olsa ilmihal kelimesi geçmekle beraber ilmihal geleneğinin hicri 4, miladi 10. yüzyıldan itibaren oluşmaya başladığını söylemek mümkündür. Hükümler bazında yazılan ilmihal eserlerinin telifine ise muhtemelen hicri 9-10, miladi 15-16. yüzyıllarda başlanmıştır.¹

İlk dönem şifahi ilmihal geleneğinin oluşumuna katkı sağlayan alimlerden biri Ahmed-i Yesevî'dir. Ahmed-i Yesevî İslam'ın temel ilkelerini halk arasında yerleştirmek amacıyla hikmetler söylemiş, insanlara zaruriyat derecesindeki dini bilgileri yerleştirmeye çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında Türkler arasında gelişip yayılan ve ilk örneğini Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde bulan ve iman, ibadet ve ahlaka dair özlü bilgilerin genel prensipler mahiyetinde ele alındığı *Divân-ı Hikmet*, ilmihal geleneğinin başlangıcı sayılabilir.

Benzer eğitim metodunun devamını ilk tasavvufî terbiyesini Horasan ve Maverâünnehir'de Ahmet Yesevî'nin talebelerinden alan Ahi Evran'da (ö. 660/1262) da görmekteyiz. Ahi Evran'ın esnaf ve sanatkarların dini yaşantılarını yönlendirmek amacıyla iman, ibadet ve ahlaka dair kaleme aldığı *Menâhic-ı Seyfî*, aslında bir Şafîî ilmihalidir.²

¹ Hatice Kelpetin, "İlmihal", *DİA*, XXII, 139-140, (s. 139-141). İlmihal tarihçesi ve içeriği hakkında geniş bilgi için bkz: Aynacı, *İlmihallerin Fikhî Yönden Değerlendirilmesi*, s. 28-53; Ramazan Bozkurt, *Cumhuriyet Dönemi İlmihal Çalışmaları ve Problemleri*, s. 6-16, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006; Hatice K. Arpağuş, "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihi Geçmişi ve Fonksiyonu", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2002/1), s. 25-56.

² Eser hakkında geniş bilgi için bkz: Ahi Evren, *İmanın Boyutları (Metâli'u'l-îmân)*, İlave Notlarla Terc. Mikail Bayram, s. 27; "Ahi Evran", *Ahilik Ansiklopedisi*, I, 81-82; *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, s. 65-71, Konya 1991.

Divân-ı Hikmet'te Mersûm İbadet İlkeleri Örnekleri

Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde yer alan mersum ibadet ilkeleri İslam dininin iki asıl kaynağı olan ayet ve hadislerle dayanmaktadır. Yesevî, hikmetlerinde bazen doğrudan bazen de telmihte bulunarak ayet ve hadislerle sıkça yer vermektedir.

Yesevî, hikmetlerinde genel ibadet ilkelerine değindiği gibi namaz, zekât oruç ve hac gibi belli zaman ve şekille ifa edilen mersum ibadet ilkelerine de değinir. Mersum ibadetlerden namaz ve orucun farz olduğunu ifade etmektedir. Yesevî bir hikmetinde şunu söyler;

*“Muhabbetin şevki ile yâr iste,
Oruç, namaz Rabb'imin farzı olur.
Mahşer yerinde adâleti ile sorar olsa,
Âşıkların bir Allah'a arzı olur.”³*

Ayrıca hac, öşür ve zekâta vurgu yapmakta, cenaze namazına ve diğer mersum ibadetlere de yer vermektedir. Yesevî *Divân-ı Hikmet*'inin pek çok yerinde mersum ibadet ilkelerine yer vermek suretiyle, Müslümanın ibadet hayatını şekillendirmekte, hayatın ibadetle ikame edilmesi ana fikrini yerleştirmeye çalışmaktadır. Yesevî'ye göre ömrün ne kadar olduğunu bilmediğinden her anın ibadetle geçirilmesi gerekir.⁴

Şimdi belli zaman ve usullerde yapılan ve adına ibadet-i mersume denilen namaz, oruç, zekât ve hac ibadetleri hakkında tespit ettiğimiz ilkelere bir kısmını sunalım.

1. Namaz Huşu İle Zahitler Gibi Kılınmalıdır: Yesevî'ye göre namaz, dünya nimetlerine dalmayan, kendini züht hayatına veren zahitler gibi içten ve samimi kılınmalıdır. Züht hayatı, Allah'ı sevdiiren bir hayat tarzıdır. Gerçek anlamda Allah sevgisini tadan zahit, ibadetlerinden büyük zevk alır.

“Zâhidler gibi namaz kılıp ibadet eylesem.”⁵

Yesevî, züht sahibini Allah rızası için itaat eden, sabah tan yeri ağarana kadar namaz kılıp kıyam eden, gece namaza gündüz de oruca devam eden biri olarak tanımlar.

*“Zahit der: ‘Rızan için taat kıldık,
Tan atana dek namaz kılıp kıyam durduk,
Gece namaz gündüzleri oruçlu olduk...’
Ağlayıp yürü, gözyaşının riyası yok.”⁶*

2. Namaz, Oruç ve Zekât Cehennemden Kurtuluş Vesilesidir: Namaz, oruç ve zekât gibi temel ibadetler, müminlerin cehennemden kurtulmasına sebep olur.

*“Rasûl dedi “Sahâbeler sessiz olun,
Âhirete yollandık siz açık bilin,
Oruç tutun, namaz kılın, zekât verin,
Cehennemden özünü azad eylemek için.”⁷*

³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 165, s. 103.

⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 72, s. 117.

⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 65, s. 109.

⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 157, s. 251.

⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 45, s. 79.

3. Namaz ve Oruç Cennet ve Cemalullah Vesilesidir: Yesevî'ye göre oruç ve namaz gibi ibadetlere devam ederek günahlarına tövbe eden, seher vaktinde uyanarak Allah'ı zikreden ve de âlimlerin hizmetinde bulunan ahirette Allah'ın cemalini görme şerefine nail olur.

*“Oruç tutup namaz kılıp tövbe eyleyen,
Seherlerde kalkıp Allah diye kulluk eyleyen,
Şeyhlerin hizmetini tamam eyleyen,
Öyle kullar Hak cemalini görür imiş.”⁸*

4. Namaz Cemaatle Kılınmalıdır: Yesevî, namazın cemaatle kılınarak terk edilmemesi gerektiğini, cemaate gitmeyip namazı terk edenlerin şeytan ile birlikte haşır edileceğini şu hikmetiyle dile getirir.

*“Cemaate gitmeyip namazı terk eyleyenler,
Şeytan ile bir yerde, derk-i esfelde gördüm.”⁹*

Yesevî, namazın mescitlerde zahitler gibi huzur ve huşu içinde kılınması gerektiğini ifade eder. Zahitler, sadıklar gibi yalan sözden uzak kaldıklarından arifler misali Hakk'a vasıl olabilirler.

*“Mescide girip namaz kılsam zahitler gibi,
Aşk ateşine tutuşup yanan âşıklar gibi,
Yalan sözü dile almadan sâdıklar gibi,
Arifler gibi Hakk'a vasıl olur mu ki?”¹⁰*

5. İbadetler Riyadan Uzak Olmalıdır: İbadette riyaı tehlikeli gören Yesevî, gösteriş amacıyla ibadet edenlerin son nefeslerinde imandan mahrum kalabileceği endişesine şu şekilde yer verir.

*“Oruç tutup halka riya edenleri,
Namaz kılıp tespih ele alanları,
Şeyhim diye başka bina koyanları,
Son anda imanından ayrı eyledim.”¹¹*

6. İbadetlere Kulun İhtiyacı Vardır: Yesevî, Allah âşıkları da dâhil herkesin namaz oruç gibi ibadetlere muhtaç olduğunu, gözyaşı dökerek Hakk'a yalvarıp yakarmaları gerektiğini şu hikmetiyle belirtir.

*“Âşıkların ihtiyaçları oruç, namaz,
Mahşer günü gözyaşıdır Hakk'a niyaz,
Arif âşık dert ve âlem çekti olmalı.”¹²*

7. Abdestli Olunmalıdır: Yesevî, abdestli olmaya özen gösterir. Zikrin önemini ele aldığı hikmetlerinde özellikle abdestli bulunmaya dikkat çeker, abdestsiz zikretmeyi hiçbir mümine yakıştıramaz.

*“Taharetsiz zikrini söyleyen iman etmez,
Öleceği vakitte hak Mustafa elini tutmaz,*

⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 113, s. 183.

⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 53, s. 91.

¹⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 181, s. 289.

¹¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 54, s. 93.

¹² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 59, s. 98.

*Subhân Melikim günahım asla bağışlamaz,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim.”*

*“Mümin olsan taharetsiz zikrini söyleme,
Kerametler söyleyip halka dinini satma,
Müslümanlık iddia edip kâfir gitme,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim.”¹³*

8. Hac İbadeti Samimi Duygularla Yapılmalı, Hacdan Arınma Hedeflenmeli: Yesevî sadece hac ibadetini konu edindiği 242. hikmetinde kutsal yerleri ziyaret ederken günahlardan tamamen arınarak temizlenmenin hedeflenmesini tavsiye eder.

*“Dergâhında kıldığım haccım kabul olsa,
Evvel-ahir günahlarım odun olsa,
Lanetli şeytan onu görüp zebun olsa,
Ondan geçip, Medine’ye varsam derim.”¹⁴*

9. İbadetler Naz ve Niyazla Yapılmalı: Yesevî’ye göre ibadetlerine devam edip tesbihatını bırakmayan kişi zikir-i daim üzere olur. Böyle aşıkların Allah katındaki makamları yüksektir. Onların nazları ve feryatları günahlarının yok olmasına neden olur.

*“Âşıkların Hakk karşısında yüz nâzı var,
Nâra çekse, zerre aslâ kalmaz, yanar;
Oruç, namaz, tesbihleri “Allah”,
Bâtınlarını söyler kılıp yürür olur.”¹⁵*

10. Oruç Gönlü Işıldatır, Kabri Genişletir, Allah’ın Rahmetine Sebep Olur:

*“Tevbe eyleyen âşıklara nûru erer,
Gece gündüz oruçlu olsa, gönlü ıştır,
Ne zaman ölüp kabre girse, kabri genişler;
Kâdir Rabb’im, Rahîm, Rahmân rahmeti var.”¹⁶*

11. Hz. Peygamber’e (s.a.s) Ümmet Olmak Namaz ve Oruç Gibi İbadetlere Devam İle Sağlanır:

*“Ümmet olsan, Mustafa’ya bağlı ol,
Dediklerini can ve gönülde sen de eyle,
Gece namazda, gündüzleri oruçlu ol,
Gerçek ümmetin rengi tıpkı samandır.”¹⁷*

Yesevî’nin *Divân-ı Hikmet*’inde mersum ibadet ilkelerine daha pek çok örnekler verilebilir.

SONUÇ

Türkler arasında ilmihal geleneğinin oluşumunu sağlayan ilk alimlerden biri Ahmed-i Yesevî’dir. Türkistan bölgesinde ortaya çıkan ilmihal kültürünün arka planını Ahmed-i Yesevî’nin hikmetleri oluşturmuştur. Yesevî’nin hikmetlerinden oluşan *Divân-ı Hikmet*, Türkistan bölgesinde ilmihal geleneğinin başlangıcı sayılabilir. *Divân-ı Hikmet*’teki bilgiler,

¹³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 60, s. 101.

¹⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 242, s. 382.

¹⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 102, s. 161.

¹⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 141, s. 224.

¹⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hikmet: 142, s. 226.

Cibril hadisinde yer alan sorularının manevi boyutu yani iç anlamlarına yöneliktir. Ahmed-i Yesevî, hikmetlerinde ilmihal bilgilerine, ahkam cihetiyle değil dinin özünü oluşturan esaslar olarak yer vermiştir.

Yesevî'nin hikmetlerinde genel ibadet ilkeleri bulunduğu gibi ibadet-i mersume de denilen belirli şekil, şart ve zamanla kayıtlı namaz, oruç, zekât ve hac gibi dar anlamli ibadetlerle ilgili ilkeler de vardır. Hikmetlerde mersum ibadetler ve bunlara yönelik birtakım ilkeler yer almaktadır. Yesevî'nin hikmetlerinden tespit etmeye çalıştığımız mersum ibadet ilkeleri, aslında Hz. Peygamber'in (s.a.s) rehber olduğu ibadet ilkelerindedir.

YESEVÎ HİKMETLERİNE KAYNAKLIK EDEN AYETLER

Verses Referenced to Yasawi Wisdoms

Abdulkadir KARAKUŞ*

Özet

Türklerin İslam anlayışının oluşmasında önemli bir rol üstlenen, Türk dilinin ve kültürünün gelişmesine ve zenginleşmesine mühim katkılar sağlayan Hoca Ahmed Yesevî, yaşadığı dönem içerisinde Taşkent ve Siriderya yöresinde, Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında kuvvetli bir nüfuza sahip olmuştur. İslamiyet'e bütün samimiyetiyle bağlı olan yerli halk zümresi ile yarı göçebe köylüleri etrafında toplamıştır. İslami ilimlere vakıf olan, Arapça ve Farsça bilen Ahmed Yesevî, çevresinde toplanan insanlara İslam'ın esaslarını, şeriatın hükümlerini, tarikatının adap ve erkânını öğretmek gayesiyle sade bir dille ve halk edebiyatından alınma şekillerle hece vezninde manzumeler söylemiştir. "Hikmet" adı verilen bu manzumeler, ayrıca dervişleri vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırılmıştır.

Her ne kadar Yesevî'nin en önemli eseri olan Divan-ı Hikmet nüshalarının, muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da önemli farklılıklar barındırıyor olması, bunların farklı şahıslar tarafından değişik yer ve zamanlarda yazıldığını gösteriyor olsa da, bütün hikmetlerin temelinde Ahmed Yesevî'nin inanç ve düşünceleri ile tarikatının esasları bulunmaktadır.

Medeniyetlerin oluşması, toprak parçalarının İslamlaşmış Müslümanlara yurt olması kendiliğinden meydana gelen bir şey değildir. Bunların oluşmasında çok önemli etmenler ve hikâyeler mevcuttur. Bu hikâye yazarlarından bir tanesi de Hoca Ahmet Yesevî, hikâyenin kitabı ise Dîvân-ı Hikmet'tir.

Yesevî hikmetlerinin çağlar boyu kabul görmesinin, halkın din anlayışını şekillendirip onların din ile irtibatının canlı bir şekilde devam etmesinin temelinde, hikmetlerin Kur'an'dan mülhem bir ruh ve anlayışla yazılmasının çok önemli bir rolü olmuştur.

Bu çalışmamızda, hikmetlerin oluşmasına ilham veren Kur'an ayetlerini belirlemeye ve bunları tahlil etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Yesevî, Hikmet, Kur'an, Ayet

Abstract

Hoca Ahmad Yasawi, who plays a crucial role in the formation of the understanding of religion of the Turks and who plays a very important role in the enrichment of the Turkish language and culture, had a strong influence among the nomadic Turks who lived in the steppes beyond Seyhun in the capital and the Siriderya region during his time. Collecting around the indigenous peoples and semi-nomadic villagers who are connected to Islam with all sincerity. Ahmad Yasawi, who is knowledgeable about Islamic science, speaks Arabic and Persian. He tells people gathered around him a simple dille to teach the principles of Islam, the rules of shari'a, the order and the authority of the cult, and the poetry in the form of syllabic as taken from folk literature. These elements called "Wisdom" have also been reached to the farthest Turkish communities through dervishes.

Although the fact that the copies of Divan-i Hikmet, which is the most important work of Yasawi, contain significant differences in terms of language as well as in terms of content, it clearly shows that these are written by different people in different places and times, but on the basis of all wisdom Ahmad Yasawi's belief and thoughts, principles of the cult.

The importance of writing the Wisdoms in a spirit and understanding from the Qur'an has been the basis of the acceptance of the Yasawi Wisdoms by the ages and the shaping of the people's understanding of religion and their continued connection with religion.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, akarakuş@siirt.edu.tr
orcid.org/0000-0003-2387-2402

If it is deemed appropriate to present the notification in the symposium, we shall try to determine the Qur'anic verses explicitly through the signs in the Yasawi Wisdoms and to emphasize the effect of these verses on the success of the invitation of Yasawi.

Key Words: Yesevî, Hikmet, Kur'an, Ayet/Yasawi, Wisdom, Qur'an, Verse

Giriş

Pîr-i Türkistân, Hâce-i Türkistân, Hazreti Sultân, Sultânü'l-evliyâ ve Evliyalar serveri olarak da anılan¹ Hoca Ahmed Yesevî'nin (ö. 562/1166) tarihi kimliğini ortaya koymamıza yarayacak olan belgelerin az olması, onun hayatını açık bir şekilde bilmemize mani olmaktadır. Son dönemlerde yapılan bir takım araştırmalardan ve onun hakkında anlatılan abartılı menkıbelerin içerisinde dağınık olarak bulunan bilgilerden, hikmetlerinden ve onunla ilgili yazılmış bulunan menakıpnamelerden elde edilecek bilgiler ve çıkarılacak sonuçlar, menkıbevi de olsa onun hayatı ve şahsiyeti hakkında bir takım fikirler vermektedir.²

Ahmed Yesevî, “bugün Kazakistan sınırları içerisinde bulunan Batı Türkistan'daki Çimkent şehrinin doğusunda yer alan ve Tarım ırmağına dökülen Şahyar nehrinin küçük bir kolu olan Karasu üzerindeki, İspîcâb (İsfîcâb) veya Akşehir adıyla da anılan ve o dönemde önemli bir yerleşim merkezi olan Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir.”³ Kendisi hikmetlerinin⁴ bir tanesinde doğum yerini bizzat şu ifadelerle bildirir:

“Doğduğum yer o kutlu Türkistân'dan,
Bağrına taş vurup geldim ben işte.”⁵

Bazı kaynaklarda onun Yesi'de, bugünkü adıyla Türkistan'da doğduğu şeklinde rivayetler de mevcuttur.⁶

Ahmed Yesevî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Yûsuf el-Hemedânî'ye (ö 535/1140-41) müntesip olup onun halifesi olması⁷ ve ayrıca hikmetlerinden birinde:

¹ Kemal Eraslan, “Ahmed-i Yesevî”, *Erdem [Hoca Ahmet Yesevi Özel Sayısı]* 3 (1995): 799.

² Eraslan, “Ahmed-i Yesevî”, 799; Nadirhan Hasan, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Hayatı, Eserleri ve Yesevîlik Araştırmalarının Bazı Meseleleri”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 28-30 Nisan 2016)*, ed. Ahmet Kartal (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2017), 663; İsmail Yakıt, “Hoca Ahmet Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1994): 1; Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 159; M. Fuad Köprülü, “Ahmed Yesevî”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1978), 1: 210.

³ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. Baskı (Ankara: DİB Yayınları, 1976), 61-62; Yakıt, “Hoca Ahmet Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”, 1; Oktay Aslanapa, “Hazret-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî ve Türbesi”, *Erdem [Hoca Ahmet Yesevi Özel Sayısı]* 21 (1995): 975; Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet: Unesco 2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı Anısına*, ed. Mustafa Tatcı (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2016), 14; Ömer Soner Hunkan, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Yaşadığı Dönemde Aşağı Seyhun ve Mâverâünnehr'de Siyasî Ortam”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 28-30 Nisan 2016)*, ed. Ahmet Kartal (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2017), 59; Ahmet Yıldırım, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni Endülüs ve Felsefenin İshrâkîli(leşmesi)ği*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 7: 121; Eraslan, “Ahmed Yesevî”, 2: 159.

⁴ Hikmetler, Ahmet Yesevi Üniversitesi tarafından, 2016 yılının Unesco tarafından Hoca Ahmed Yesevî Yılı ilan edilmesi münasebetiyle bastırılan ve Hayati Bice tarafından günümüz Türkçesine aktarılan *Dîvân-ı Hikmet* isimli kitaptan alınmıştır. Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet Unesco 2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı Anısına*, ed. Mustafa Tatcı (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2016).

⁵ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 16/2, 84. (Verdiğimiz rakamlardan ilki hikmet diğeri ise kıta numarasını belirtmektedir.)

⁶ Bk. Hamza Tahir, “et-Tasavvufu's-şâ'bî fi'l-edebî-t-Türki”, *Mecelletü Külliyyeti'l-Edeb* 12/1 (Aralık 1950): 101. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 61'de dipnot: 1'de, ve Kemal Eraslan, “Ahmed-i Yesevî”, 799'da Yesi'de doğmasının mümkün olmadığını belirtirler.

“Dört yüz yıldan sonra çıkıp ümmet olacak,

Nice yıllar dolaşıp halka yol gösterecek,”⁸ şeklinde belirtilen ifadeler dikkate alınacak olursa H. IV. yüzyıldan sonra M. XI. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya geldiğini söylemek mümkündür.

Babası Şeyh İbrahim, Sayram ve civarında, kerametleri ve menkıbeleri ile tanınan, pek çok müridi olan ve Hz. Ali soyundan geldiği kabul edilen tanınmış bir sûfidir. Annesi Ayşe hatun ise, Şeyh İbrahim’in halifelerinden Şeyh Musa’nın kızıdır. Şeyh İbrahim’in, Gevher Şehnaz adlı kızından sonra ikinci çocuğu olarak dünyaya gelen Ahmed Yesevi önce annesini, ardından da babasını kaybetmiştir. Kısa bir müddet sonra kardeşi Gevher Şehnaz’ı da yanına alarak Yesi şehrine gitmiş ve oraya yerleşmiştir.⁹ “Burada bir süre Arslan Bâb dergâhında dinî ve tasavvufî konularda eğitim görüp, iltifat ve teveccühlere mazhar olduktan sonra onun da vefatıyla Buhara’da, Şeyh Yûsuf el-Hemedânî (ö. 535/1140) dergâhında hem şer’i ilimleri hem de tasavvufî ilimleri öğrendiği eğitimine devam etmiştir.¹⁰

Ahmed Yesevî zihniyetini, “Karahallıların hâkim olduğu ve Hanefiliğin belirleyici olduğu bir muhitte, Buhara’da Yusuf el- Hemedânî gözetiminde şekillendirmiştir. Eski Türk inançlarındaki mistik unsurlarla İslâmî temayülleri mezcederek, dönemindeki mevcut zâhidane eğilimi sistematik bir tasavvuf modeli haline dönüştürmüştür.”¹¹ Bunu yaparken de, “yaşadığı dönem ve ortamda Allah’ın varlığı ve birliğine, İslâm dininin özüne ters düşmeyen eski Türk millî geleneklerini dışlamamış, onları müsamaha ile karşılamış, onların dinle yoğrulan kültürüne renk katacak şekilde mana ve değer kazanmasını temin etmiştir.”¹²

Ahmed Yesevî Buhara’daki eğitimini de tamamladıktan sonra Yesi şehrinde insanları dinî ve ahlâkî yönden yetiştirmek üzere kendi dergâhını kurmuştur. Burada, tasavvufî düşüncelerini, Farsça ve Arapçayı çok iyi bilmesine rağmen, halkın bu dillerde yazılmış eserleri anlayamamaları münasebetiyle Türkçe olarak ve sade şiirler ile dile getirmiş, hikmet adı verilen bu şiirler zamanla toplanarak Dîvân-ı Hikmet mecmualarını meydana getirmiştir.¹³ Ahmed Yesevî hikmetlerini Türkçe yazdığını şu şekilde ifade eder:

“Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,

*Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçeyi...”*¹⁴

Hikmetlerin içeriği, mahiyeti ve dil yapısı; Ahmed Yesevî’nin yetiştiği çevresi, hayatı, şahsiyeti, gayesi ve hitap ettiği zümrenin sosyal ve kültürel yapısı ile yakından alakalıdır. Ahmed Yesevî’nin İslamiyet’in esaslarını, tasavvufun inceliklerini bir mutasavvıf olarak yorumlayışı, bunları halk edebiyatının bilinen şekillerinden hece vezniyle ve sade bir dille

⁷ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 64; Eraslan, “Ahmed Yesevî”, 2: 160.

⁸ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 2/6, 48.

⁹ M. Fuad Köprülü, “Ahmed Yesevî”, 1: 210; Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 14; Yakıt, “Hoca Ahmet Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”, 1; Aslanapa, “Hazret-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Türbesi”, 975; Eraslan, “Ahmed Yesevî”, 2: 160.

¹⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 64; Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 14; Yakıt, “Hoca Ahmet Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”, 1; Eraslan, “Ahmed Yesevî”, 2: 160; Hamza Tahir, “et-Tasavvufu’ş-ş’a’bî fi’l-edebî-t-Türkî”, 101; Yıldırım, “Hoca Ahmet Yesevî”, 7: 121-122; Hunkan, “Hoca Ahmed Yesevî’nin Yaşadığı Dönemde Aşağı Seyhun ve Mâverâünnehr’de Siyasî Ortam”, 62.

¹¹ Fatih M. Şeker, *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 36.

¹² Ahmet Yıldırım, “Rol Model Şahsiyet Olarak Hoca Ahmed Yesevî’nin İnsan ve Toplum İnşasında Hz. Peygamber’in Etkisi”, I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 28-30 Nisan 2016), ed. Ahmet Kartal (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2017), 218.

¹³ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 150; Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 14.

¹⁴ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 70/5, 170.

herkesin anlayacağı tarzda ifade etmesi, hikmet tarzını doğurmuş ve bu tarz zamanla Yesevî dervişleri vasıtasıyla gelenek halini almıştır.¹⁵

Hikmetler belki edebi yönden çok güçlü ve şaheser metinler değildir.¹⁶ Ancak bu metinlerin önemli bir gayesi vardır ve bu gaye, İslam dinine yeni girmiş veya bu dini henüz kabul etmemiş olan Türklere İslamiyet'in esaslarını, şeriat ahkâmını ve Ehlişünnet akidesini öğretmek,¹⁷ Yeseviyye tarikatı müritlerine tasavvufun inceliklerini, tarikatın adap ve erkânını telkin etmektir.¹⁸ Bu sebepten dolayı hikmetler, sadece o dönemde geniş halk kitleleri tarafından benimsenip okunmak hatta ezberlenmekle kalmamış, günümüze kadar gelen süreç içerisinde insanların her zaman beğenisini kazanmıştır.¹⁹

Hikmetlerin böylesine geniş halk kitlelerince benimsenip asırlar boyu önemsenmesi, onda tüm insanlara dokunan bir yönünün olmasını gerektirir. Bu yönün, hikmetlerdeki:

“Zalimlerde had ne ola, bizde günah,

Dervişlerin huyu kötü, geçmez dua,

O nedenle Sultan kılar, bize ceфа,

Ayet hadis anlamından söyledim ben işte.”²⁰ ve:

“Cennet der: Ben üstünüm, alîm kullar bende var

Âlimlerin gönlünde ayet, hadis, Kur'an var.”²¹ dizelerinde açık bir şekilde ifade edildiğini görebiliriz. Buradan yola çıkarak da, gönlünde ayet ve hadisler olan Hoca Ahmed Yesevî'nin, gönlündekileri satırlara aktardığı; yani hikmetleri Kur'an ve sünnetten ilham alarak yazdığı sonucuna varabiliriz.

Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'in münâcât bölümünde söylediği:

“Benim hikmetlerim Sübhân'ın fermânı

Okuyup bilsen, hepsi Kurân'ın anlamı”²² dizeleri, hikmetlerin Kur'an'ın bir yorumu olarak yazıldığını belirtmekte ve asırlar boyu Müslümanlar tarafından benimsenmesinin sırrını ortaya koymaktadır.

Hikmetler ve Kur'an

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerindeki sözlerinin kutsal kabul edilmemesi gerektiğini,²³ hak ve doğru olanın Kur'an'ın bizzat kendisi olduğunu beyan ederek muhataplarını Kur'an'ı okumaya, anlamaya ve ona uymaya teşvik etmektedir.²⁴

Bu hikmetlerin tamamında aynı zamanda Ahmet Yesevî'nin Kur'an anlayışına bir işaret vardır. Bu anlayış insanlara; Kur'an'ı anlamak, onun ahlaki ilkeleriyle bezenmek ve kurallarına uymak gerektiği mesajı vermektedir. Yesevî bu hedeflere ulaşabilmek için

¹⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 149-150; Kemal Eraslan, “Dîvân-ı Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 429.

¹⁶ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 145-146.

¹⁷ Nevzat Aşık, “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995): 8.

¹⁸ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 150; Ahmet Yıldırım, “Rol Model Şahsiyet Olarak Hoca Ahmed Yesevî”, 216; Eraslan, “Dîvân-ı Hikmet”, 9: 429.

¹⁹ Eraslan, “Dîvân-ı Hikmet”, 9: 429.

²⁰ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 11/13, 72.

²¹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 139/8, 284.

²² Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Münâcât: 15. beyit, 489.

²³ Bk. Hikmet: 213/4; 217/10.

²⁴ Bk. Hikmet: 1/9; 3/9; 73/2; 77/10; 101/5; 165/4; 167/1; 168/6; 172/10; 183/1; 189/2, 4; 210/4; 211/7.

ayetlerin derinlemesine tefsirinden ziyade onları basit bir şekilde anlatmaya ve özellikle de onun mesajını yansıtmaya çalışmaktadır. Zaten bir şiir formatında bundan daha fazlasını yapma imkânı olmayan Yesevî'ye göre Kur'an sadece âlimlerin anlayıp yorumlayacağı bir kitap değildir ve Müslümanlar kitaplarını kendi dillerinden anlamak zorundadırlar. Belki de bu nedenlerle Yesevî'nin hikmetlerinde derin bir tefsir yerine, anlattığı konuyla ilgili ayetlerden doğrudan alıntılar, mefhum olarak ayetlere atıflar ve ayetlerde geçen olay ve kıssalara işaret ve telmihler vardır. O, hikmetlerinde bazı Kur'an surelerinden sadece isim olarak da bahsetmiştir. Bu sureler: Berâet (Tevbe),²⁵ İbrâhîm²⁶ ve Tâhâ,²⁷ sureleridir.

1. Hikmetlerde Ayetlere Doğrudan Yapılan Atıflar

a. Hoca Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet Hikmet: 1/1'de söze besmeleyle başlar. Çünkü **“Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla”** (el-Fâtiha 1/1) anlamına gelen besmele, Kur'an'ın ilk suresinin ilk ayetidir ve tüm surelerin başında da besmele bulunur.

“Bismillah deyip beyân ederek hikmet söyleyip

Talep edenlere inci, cevher saçtım ben işte.

Riyazeti sıkı çekip, kanlar yutup

‘İkinci defter’in sözlerini açtım ben işte.’”

Eski Türk edebiyatının başta gelen kaynaklarından biri Kur'an, diğeri hadistir. Besmele de Kur'an ve hadiste önemle yer alan, her işin başı veya başlangıcı olarak çok tekrarlanan bir ayet olduğundan Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında bütün yönleriyle ele alınmış, mısra ve beyitlerden muhtelif manzumelere kadar edebî eserlerde çokça konu edilmiştir.²⁸ Yesevî de bu kadim geleneğe uyararak, söze Kur'an'ın bir ayeti ile başlamış ve bununla tüm işlere besmeleyle başlamanın gerekli ve lüzumlu oluşu mesajı vermiştir.

Besmelenin telaffuz edildiği aynı mısrada “hikmet” kavramı da vurgulanmıştır. Hikmet tasavvufta genellikle “ilâhî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilâhî iradenin rolünün keşfedilmesi” anlamında kullanılan bir terimdir.²⁹ Dolayısıyla Yesevî söze başlarken önce Kur'an'dan aldığı ilham ile besmeleyi beyan etmiş, sonra da pek çok tasavvufî eserde olduğu gibi bu şiirlerin de ilahî sırlar barındırdığını ifade etmiştir.

b. Hikmet: 15/1'de:

“‘Fe’zükürü’llahe kesîran’ diye ayet geldi,

Zikrin deyip ağlayıp yürüdüm ben işte.

Cemâlini âşıklara vadetti,

Âşık yolunda canım verip yürüdüm ben işte.’” diyerek:

“Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve **Allah'ı çok anın** ki kurtuluşa eresiniz.” (el-Enfâl 8/45). “Ey iman edenler! **Allah'ı çokça zikredin.**” (el-Ahzâb 33/41).” Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi

²⁵ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 80/8, 185.

²⁶ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 172/10, 344.

²⁷ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 8/4, 64.

²⁸ Mustafa Uzun, “Besmele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 538-540.

²⁹ Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî, *Kitâbü hatmi'l-evliyâ*, nşr. Osman İsmâil Yahyâ (Beyrut: y.y., 1965), 348, 362; Mustafa Kara, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 518-519.

arayın. **Allah'ı çok zikredin** ki kurtuluşa eresiniz.” (el-Cum’a 62/10) ayetlerini referans olarak insanları Allah'ı zikre teşvik etmiştir.

c. Hikmet: 15/4’de:

“Haber verir **‘felyedhakû kalîlen’** diye,

Yine der **‘ve’l-yebkû kesîran’** diye,

Bu ayetini, anlamına göre amel eyle diye,

Bu dünyada hiç gülmeden yürüdüm ben işte.” diyerek ve yine Hikmet: 80/2-3’te:

“Alîm odur hişt yastanıp tahsîl eylese,

Gece gündüz Rabbine ağlasa,

‘Fe’l-yedhakû’ âyetini tefsîr eylese,

Öyle alîm, gerçek alîm olur dostlarıma.”

“**‘Ve’l-yebkû kesîran’** diye Allah söyledi,

Manâsını anlayan alîm dinmeden ağladı,

Ağlaya ağlaya gözleri kör oldu,

Öyle alîm, gerçek alîm olur dostlarıma.” diyerek:

“Artık kazandıklarının karşılığı olarak, **az gülsünler, çok ağlasınlar.**” (et-Tevbe 9/82) ayetinden alıntı yapmıştır.

ç. Yesevî, Hikmet: 37/1’de:

“O **‘elestü bi-Rabbiküm?’** dediğinde,

‘Kâlû belâ’ dediğimi bilemezdim,

‘Vemâ dînüküm’ diyerek yine sorduğunda,

‘Dinim İslâm’ dediğimi bilemezdim.” diyerek; Hikmet: 138/3’te:

“Önce **‘elestü bi-Rabbikum?’** dedi Hüdâ

‘Kâlû belâ’ diyerek ruhlar eyledi seda;

Ağlayıp geldik eşiğine bütün kullar

Lütfeylesen, yüz bin asi sevinçlidir.” diyerek ve yine Hikmet: 152/2’de:

“Saç ve sakal tam ağardı, gönül kara,

Tanla varsam ya değersizim yâhût seçkin.

Kim **‘elestü bi-Rabbikum?’** demiş vakta,

Bilemem hangi cemden oldum ben işte.” diyerek bu hikmetlerin her üçünü

de:

“Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, **‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’** demişti. Onlar da, **‘Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)’** demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, ‘Biz bundan habersizdik’ dememeniz içindir.” (el-A’râf 7/172) ayetinden ilham alarak söylemiştir.

d. Hikmet: 39/3'te:

“*‘Yâ Eyyühel müddessir’ Hak dedi ‘Kum feenzir’,
‘Ve rabbeke fekebbir’ yâ Mustafa Muhammed.*” diyerek:

“**Ey örtünüp bürünen** (Çok büyük bir görevi üstlenerek üzerine büyük bir sorumluluk alan Peygamber!). **Kalk ve (insanları) uyar. Sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir.**” (el-Müddessir 74/1-3) ayetlerini gündeme taşımıştır.

e. Hikmet: 50/5'te:

“*Erenlerin hepsi gidip oldu mezar,
Hüzünlenip ey dostlarım olun uykusuz,
Mûsâ gibi Tûr dağında görüp cemâl,
‘Rabbi enzur ileyk’ deyip söyleyesim gelir.*” diyerek:

“Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, **‘Rabbim! Bana görün; sana bakayım’** dedi. Rabbi, ‘Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirsen sen de beni görebilirsin’ buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince: ‘Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.’ dedi.” (el-A'râf 7/143) ayetinden mesaj vermiştir.

f. Hikmet: 53/2'de:

“*‘Fezkûrunî’ zikrini söyleyen kulların daima
Tamamını yoldaş olup ‘Adn’ cennetinde gördüm.*” diyerek; Hikmet: 60/4'de:

“*Zâkirlere Allah özü vadeyledi,
‘Fezkûrunî ezkürkum’ diye ayet geldi,
Firdevs adlı cennetinden mazhar geldi,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim.*” diyerek; Hikmet: 73/4'de:

“*‘Fezkûrunî ezkürküm’ ayetinden,
İman oldu Hak Teâlâ tâatinden,
Geçmek gerek bu nefsin rahatından,
Seherlerde kalkıp tâat eyleyesim gelir.*” diyerek; Hikmet: 110/2'de:

“*‘Fezkûrunî ezkürküm’ işitip nidâ,
Zikrini söyleyip emrini tutup müşahede,
Girip kabre çekip türlü mücâhede,
Âşık canlar sır şarabını içer imiş.*” diyerek ve Hikmet: 165/8'de ise:

“*Allah demek bendelerin inayeti,
Talebinde yürümek bende Hak rahmeti,
‘Fezkûrunî ezkürküm’ Hak ayeti,*

Dem ganimet, Allah zikrin söyleyin, dostlar.” diyerek:

“Öyleyse yalnız **beni anın ki ben de sizi anayım**. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.” (el-Bakara 2/152) ayetine atıfta bulunmuştur.

g. Hikmet: 99/20' de:

*“Âşıkların bildiklerini halk bilemez,
Hürî, gilmân bütün melekler yanına gelemez,
‘Sekâhüm rabbühüm’ü arzu eylemez,*

Cemâline vefa eyleyip yürür olmalı.” diyerek ve Hikmet: 195/10' da:

*“Âşıkların bildiklerini halk bilemez,
Huri ve gilmân cümle melek hayal gelemez.
‘Sekâhüm Rabbühüm’ü arzu eylemez,
Didârına vefa kılıp yürür olur.”* diyerek:

“Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara **tertemiz bir içecek içirecektir.**” (el-İnsân 76/21) ayetinden örnekler sunmuştur.

h. Hikmet: 101/4' de:

*“Dört yüz kırk dört peygamber, mürsel, nebi,
Kalmadı bu cihanda geçti hepsi,
‘Küllü nefsin zâikatü'l-mevt’ ayeti,
Kur'an içinde ondan haber verir olmalı.”* diyerek:

“**Her canlı ölümü tadacaktır.** Bir deneme olmak üzere sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz. Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz.” (el-Enbiyâ 21/35) ayeti üzerinden mesaj vermiştir.

i. Hikmet: 108/1' de:

*“‘Küllü men aleyhâ fân’ ayetinde,
Bir Allah'tan başka mahlûk ölür imiş,
İsrafil Sûr'u alıp üflediğinde,
Kabirden yeni deri giydirilerek kopar imiş.”* diyerek:

“**Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.**” (er-Rahmân 55/26) ayetinden alıntı yapmıştır.

i. Hikmet: 108/5'te:

*“Bütün ümmet yüz yirmi bin saf olunca,
Etrafında melekler saf tutunca,
‘Eyne'l-mefer?’ nidâsını ulaştırınca,
Kaçıp kurtulmak olmaz deyip söyler imiş.”* diyerek:

“O gün insan, **Kaçacak yer neresi!** diyecektir.” (el-Kıyâme 75/10) ayetinden ilham almıştır.

j. Hikmet: 126/5'te:

*“‘Ricâlün la tülhihim’ deyip söyledi Allah,
O yiğit mâsîvadan olur ayrı,
Zikrini deyip her nefeste olsa hazır,*

Bulur her zaman gavslar gavısı celâletini,” diyerek ve Hikmet: 134/3’te ise:

“Erenleri Hak yâdından gâfil olmaz;

‘Ricâlun lâ tulhihim’ der Hâliku’n-nâs

Eren yolunu tutan asla yolda kalmaz;

O hazrette sır esrarı makbul olur.” diyerek:

“Onlar, ne ticaretin ne de alış verişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten **alıkoymadığı insanlardır**. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.” (en-Nûr 24/37) ayetiyle insanları Allah’a bağlanmaya teşvik etmiştir.

k. Hikmet: 166/5’te:

“‘Nahnu kasemnâ’ gününde pay verdi,

Pay alan bendeleri yola girdi.

Kandilin görüp pervane gibi özünü verdi,

Canı cana aşılayıp katıp yürüyün, dostlar.” diyerek:

“Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini **biz paylaştırdık**. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.” (ez-Zuhruf 43/32) ayetiyle çevresini ikaz etmiştir.

l. Hikmet: 186/1’de:

“Kuşku yoktur, Kıyamet günü gelir, dostlar,

‘La uksimu bi yevmil-kıyâmeh’ deyip söylemedi mi?

Özünü bâkî, özgeleri fâni bilin,

‘Küllü şey’in hâlikün’ deyip söylemedi mi?” diyerek hem:

“**Kıyamet gününe yemin ederim ki!**” (el-Kıyame 75/1) ayetine hem de: “Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Onun zatından başka **her şey yok olacaktır**. Hüküm yalnızca O’nundur ve kesinlikle O’na döndürüleceksiniz.” (el-Kasas 28/88) ayetine dikkat çekmiştir.

m. Hikmet: 186/2’de:

“Cümle canlar yer koynuna ahir girer,

Mengü, Bâki, Kâdir izim özü kalır.

Zamane âhir olsa, gök yarılır,

‘İze’s-semâu’n-şekkat’ deyip söylemedi mi?” diyerek:

“Gök yarıldığında...” (el-İnşikâk 84/1) ayetinden alıntı yapmıştır.

n. Hikmet: 186/3’de:

“Kıyametin alâmeti sayısızca geçer,

Kelâmullah mana yazıp, yazı açar.

Bulut kükreyip, yer deprenip, dağlar kaçar,

‘Yevme tercufu’r-râcifeh’ deyip söylemedi mi?”

“**Büyük bir sarsıntının olacağı o günde...**” (en-Nâziât 79/6) ayetiyle kıyameti hatırlatmıştır.

o. Hikmet: 186/4'de:

*“Allah bilir kime rahat, kime azap,
Kâdir izim kadı olup sorar hesap.
Vah hasret, bende nasıl verir cevap,*

‘Yevme yekûmu’l-hisâb’ deyip söylemedi mi?” diyerek:

“Rabbimiz! **Hesap görülecek günde**, beni, ana-babamı ve inananları bağışla.” (İbrâhîm 14/41) ayetiyle hesabı hatırlatmıştır.

ö. Hikmet: 187/6'da:

*“Kâdir'im fâsıklara vurdu mesel,
‘Ûlâike ke'l-en'âmi belhum edall’
Dört ayaklı ‘dört ayak’lar gibi yürür onlar,
İbretli erler ondan ibret almadı mı?”* diyerek:

“Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. **Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar.** İşte asıl gafiller onlardır.” (el-A'râf 7/179) ayetiyle ibrete davet etmiştir.

p. Hikmet: 199/1'de:

*“Ey dostlar, tevekkülün kılıcını,
Bele bağlayıp yola kadem koyasım gelir.
‘La taknetû’ rahmetinden ümit tutup,*

Meveddetin gül zarında esesim gelir.” diyerek ve Hikmet: 240/2'de:

*“Ya Rabbi, temiz zatın, eğer lütfetmesen nâgâh,
Kabir darlık, yolun aydınlık, bütün işler pişmanlık.
Dedin ‘Lâ taknetû...’ rahmetinden ümidim çok,
Kıyamet tanı atınca, başıma salma şaşkınlık.”* diyerek:

“De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden **ümidinizi kesmeyin!** Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.” (ez-Zümer 39/53) ayetinden müjdeler aktarmıştır.

r. Hikmet: 211/2'de:

*“Baştanbaşa cihana, baksa tufan belâsı,
Ey Nuh kavmi korkun, Hak yöneten değil mi?
Eman ağacından ki, Mûsâ'ya ateş göründü,
‘İnnî enAllah’ söyler, esrâr-ı cân değil mi?”* diyerek:

“Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ kıyısından, (oradaki) ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi: Ey Musa! Bil ki **ben**, bütün âlemlerin Rabbi olan **Allah'ım.**” (el-Kasas 28/30) ayetinden mesajlar aktarmıştır.

s. Hikmet: 218/9-10'da:

*“İki cihan şahıdır bir güzel tavır,
Tavırlarından Hak Mustafa oldu ulu,
Hak Teâlâ ayet verdi ‘Mimme hulik’,
Gâfil âdem işitip, bunu okuduğu yok.”*
*“‘Hulika min mâin dâfik’ yazıp dedi,
Hak Mustafa ümmetlere okuyup yaydı,
Yalan ümmet vadesinden dönüp reddetti,
Sübhân Melik'im günahından geçtiği yok.”* diyerek:

“İnsan **neden yaratıldığına** bir baksa ya! O, **fışkırarak çıkan bir sudan yaratıldı.**” (et-Târik 86/5-6) ayetinden ibretler sunmuştur.

ş. Hikmet: 234/1'de:

*“‘Fefirru ilallah’ diye ayet geldi,
Yakam tutup, hazretine yanmayım mı?
Gökten bana sayısız Burak indirdiler,
‘Bin!’ dediler, ey yâranlar, binmeyim mi?”* diyerek:

“(Peygamber de onlara): ‘**O halde Allah'a koşun.** Şüphesiz ben, size O'nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım’ (diyecektir).” (ez-Zâriyât 51/50) ayetinden ıktıbasta bulunmuştur.

t. Hikmet: 243/1'de:

*“‘Tûbû’ okuyup, tevbe kıldı Mevlâm tanık,
Nazar kılıp, Hak derdime verdi deva,
Mal, can ve ev barktan geçsem reva,
Can ne olacak, imanımdan geçtim işte.”* dizelerinde, “Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile **Allah'a dönün...**” (et-Tahrîm 66/8) ayetini öne çıkarmıştır.

u. Hikmet: 250/7'de:

*“Kul Hoca Ahmed'i affeyle Gaffâr, Tevvâb,
Zâlimlere tevfiik verince Azîm Vehhâb,
‘Zidnâhüm azâben fevka'l-azâb’,
Bu ayeti bilmez misin ey zalim?”* diyerek:

“Hem kendileri inkâr eden hem de insanların Allah yolundan gitmesini engelleyenler yok mu, bozgunculuk yapmış olmalarından ötürü işte **onlara azap üstüne azap vereceğiz.**” (en-Nahl 18/88) ayetiyle uyarmıştır.

Görüldüğü gibi bütün bu ayetlerde derinlemesine bir tefsir yoktur; ama ayetlerin anlamını, o günün insanının anlayacağı bir şekilde dikkatlere sunma vardır. Kur'an'ın anlaşılmasını dert edinmiş bir Hak aşığının, feryadını şiirsel bir kalıpta ifade edebilmesi ancak bu kadar olabilirdi. Yesevî de, Kur'ani ilkeleri bizzat Kur'an ifadelerini öne çıkararak ve anlamını da vererek insanların dikkatine sunmuştur.

2. Hikmetlerde Ayetlere Mefhum Olarak Yapılan Atıflar

a. Yesevî, Hikmet: 2/22’de:

“*Âkil isen, erenlere hizmet eyle*

‘*Emr-i Mârûf*’ kılanları aziz eyle,

‘*Nehy-i münker*’ kılanları hürmetli eyle

O nedenle altmış üçte girdim yere.” diyerek; Hikmet: 135/9’da:

“‘*Emr-i mârûf, nehy-i münker*’ bilip eylese,

Yatsa, kalksa bir Allah’ı hâzır bilse

Ölene kadar Rabbine hizmet eylese

Kuvvet verir, onu ne diye iki büklüm eylesin?” diyerek; Hikmet: 165/13’de:

“*Pîr-i mürşit kılrsa her an ‘emr-i maruf*,

Mürüvvetli, tatlı sözlü, yahşi huylu,

Gece gündüz riyazeti çekse o hoş,

Öyle Pirin hizmetinde yürüyün, dostlar.” diyerek ve Hikmet: 197/5’te:

“*Kıyametin şiddetini bilmeyenler,*

Garip, fakir görse göze ilıştirmeyenler.

‘*Emr-i marûf, nehy-i münker*’ kılmayanlar,

Has ulular sana ne diye dua eylesin?” diyerek, Kur’an’ın sıklıkla vurguladığı³⁰ çok önemli bir konu olan **Emri bi’l-ma’rûf nehyi ani’l-münker** (iyiliği teşvik edip kötülükleri yok etmek) ibadetine dikkat çekmektedir.

b. Hikmet: 5/9’dan başlayarak pek çok hikmette³¹ tövbe etmenin gerekliliğinden, tövbe edenlerin günah ve kusurlarının affedileceğinden bahsedilerek; Kur’an’daki tövbe ile ilgili tüm ayetlere³² atıfta bulunulur. Yesevî bu dizelerde çok nezih ve ilgi çekecek ifadelerle insanlar tövbeye teşvik etmiştir. Bunlardan bir tanesinin sade ve basit anlatımı diğerlerini özetler mahiyettedir:

“*Tevbe eyleyip Hakk’a yanan âşıklara,*

Cennet içinde dört pınarda şerbet var.

Tevbe kılmayıp Hakk’a yanmayan gâfillere,

³⁰ “İçinizden hayra çağıran, **iyiliği emredip kötülüğü meneden** bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (Âl-i İmrân 3/104). “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. **İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeğe çalışır** ve Allah’a inanırsınız. Kitap ehli de inansaydı kendileri için elbette daha hayırlı olurdu. İçlerinden iman edenler de var, ama pek çoğu yoldan çıkmışlardır.” (Âl-i İmrân 3/110). “Erkek ve kadın bütün müminler birbirlerinin dostları ve velileridirler. **İyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirirler**, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah’a ve Resulüne itaat ederler. İşte bunları Allah rahmetiyle bağışlayacaktır. Çünkü Allah azizdir, hakîmdir.” (et-Tevbe 9/71). “Onlar (o müminlerdir) ki, eğer kendilerini yeryüzünde iktidar mevkiine getirirsek namazı kılarlar, zekâtı verirler, **iyiliği emrederler ve fenalığı yasak ederler**. Bütün işlerin sonu sırf Allah’a aittir.” (el-Hacc 22/41). “Yavrucuğum! Namazı kıl, **iyiliği emret, kötülükten sakındır**. Başına gelenlere sabret, çünkü bunlar, azmi gerektiren işlerdendir.” (Lokmân 31/17).

³¹ İlgili hikmetler için bk. Hikmet. 6/1, 6; 7/7; 9/6; 18/20; 25/4; 30/2; 32/7; 47/18, 23; 51/8, 9; 60/5; 62/10, 11, 13; 63/3, 12; 64/6; 68/6; 88/3, 8; 93/10; 102/8; 104/3; 109/5; 120/8; 121/6; 126/2, 15; 137/1, 2, 3, 4, 5, 7, 8; 138/4; 141/1; 143/14; 146/1, 3, 4, 9; 148/7, 8, 16; 151/2; 155/2, 3, 14; 166/3; 170/1; 174/11; 175/3; 176/8; 177/1; 179/2, 3, 8, 9; 181/6; 183/9; 189/1; 199/7; 210/6; 216/6; 225/10; 227/2, 10; 236/2; 237/5; 239/1, 2, 7, 8, 15; 243/2; 248/4, 5, 9; 250/6.

³² İlgili ayetler için bk. Âl-i İmrân 3/90; en-Nisâ 4/17, 18, 92; et-Tevbe 9/104; eş-Şûrâ 42/25; et-Tahrîm 66/8.

Dar kabirde sert azap ve hasret var.”³³

c. Hikmet: 2/5'ten başlayarak pek çok hikmette³⁴ Allah'ı zikretmenin öneminden bahsederek; Kur'an'ın Allah'ı zikretmekle ilgili ayetlerine³⁵ dikkat çekmiştir.

d. Hikmet: 8/4'ten başlayarak bazı hikmetlerde,³⁶ 63 yaşında yer altında inzivaya çekildiği hayatını geceleri namazla ve gündüzleri oruçla geçirdiğini anlatmış ve insanları, Allah'ın rızasına ermek için gece namazına ve gündüzleri oruçlu olmaya davet etmiştir. Gece namazlarına davetinde: “Gecenin bir kısmında ona secde et; geceleyin de onu uzun uzadıya tespih et.” (el-İnsân 76/26) ayetine ve diğer gece namazını emreden ayetlere;³⁷ oruca davetinde de, oruçla ilgili ayetlere³⁸ atıflar vardır.

Hoca Ahmed Yesevi, bu misallerin yanında Kur'an'ın öne çıkardığı bütün ahlaki konulara temas etmiş ve hikmetlerine Kur'an'ın ruhunu yansıtmıştır. Kur'an'da ifade edilen tüm ilkeleri, birer davranış modeli olarak insanlığın dikkatine sunmuştur. Mesela, hikmetlerinde cimrilik, tamah, açgözlülük ve nefsanî arzuları reddetmiş; sabır, kanaat ve nefsin frenlenmesini övmüştür.³⁹ Hırs ve ihtirasın insan hayatına verdiği zararları anlatmış; hoşgörü, tevazuu tavsiye etmiştir.⁴⁰ Yalan ve rıyayı eleştirmiş; dürüstlük ve açık sözlülüğü öne çıkarmıştır.⁴¹ Hâsılı Yesevî hikmetlerde, İslam'ın yüce ahlakını süzerek insanlığın idrakine sunmuş ve onları gerçek manada Müslümanlar olmaya teşvik etmiştir.

3. Hikmetlerde Kur'an'da Anlatılan Bazı Şahıs ve Olaylara Yapılan İşaret ve Telmihler

a. Hoca Ahmed, Hikmet: 129/8'de:

“Bu dünyaya bina koyan Kârûn hani,

Dava eyleyen Firavun ile Hâmân hani,” diye sorup ve kurtuluşun, Allah'ın gönderdiği peygamberlerin davetine uymakla mümkün olacağını:

“Fir'avn, Kârûn şeytân sözünü sıkı tuttu;

Bu sebepten yer yarıldı onu yuttu;

Mûsâ Kelîm öğüt verici olup sözler söyledi,

*Kulak tutmadan o ikisi öldü murdar.”*⁴² dizeleriyle bildirmektedir. Daha sonra da Kârûn kadar zengin de olsan bu dünyanın bir sonu olduğunu ve mala mülke güvenerek ölümü unutmamak gerektiğini:

“Var mı eren, öyle işten razı olsa?

İnanmasın dünyasına Kârûn olsa.

Bin yaşayan Lokmân Hekim ölür olsa,

*Yoktur ölmeden kalan burada, bilin, dostlar.”*⁴³

³³ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 137/1, 280.

³⁴ İlgili hikmetler için bk. Hikmet: 49/8; 55/1; 56/6; 58/2; 60/1-16; 99/26; 104/1, 2; 228/9.

³⁵ İlgili ayetler için bk. el-Bakara 2/152, 198, 200, 239; en-Nisâ 4/103; el-A'râf 7/ 69, 74; el-Hacc 22/36.

³⁶ İlgili hikmetler için bk. Hikmet: 138/7; 153/26.

³⁷ İlgili ayetler için bk. el-İsrâ 17/79; el-Furkân 25/64; ez-Zümer 39/9; el-Müzzemmil 73/2-6, 20.

³⁸ İlgili ayetler için bk. el-Bakara 2/183-184.

³⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 100/5, 217. Ayrıca bk. Hikmet: 139/3; 217/14-15.

⁴⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 73/3, 172. Ayrıca bk. Hikmet: 92/9; 124/13; 161/3.

⁴¹ Yalancılarla ilgili hikmetler için bk. Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 2/12, 49. Ayrıca bk. Hikmet: 12/14; 15/2; 37/1; 51/2; 60/8; 78/7; 100/17; 105/10; 129/11, 27; 136/3; 147/10; 155/15, 16, 18; 209/1; 218/3, 11; 219/7; 220/5, 18; 222/2; 239/3, 4. Riyâ ile ilgili Hikmetler için bk. Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 11/19, 72. Ayrıca bk. Hikmet: 189/4; 194/6; 197/7; 211/7; 218; 4.

⁴² Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 88/7, 197.

Bütün bu dizelerde Kur'an'da anlatılan Mûsâ ve Firavun kıssalarına göndermeler vardır.⁴⁴

b. Hz. İsrâ'nın göğe çekilmesi⁴⁵ ve Hz. Yûnus'u balığın yutması⁴⁶ ile ilgili Kur'an ayetlerine de göndermeler yaparak:

*“İsrâ-yı rûhperver, terk-i taalluk eyler,
Gök kürede kalender, güzel mekân değil mi?
Yahyâ'yı ağlayış tuttu, Âdem özünü unuttu,
Yûnus'u balık yuttu, bu imtihan değil mi?”⁴⁷ demiştir.*

c. Hz. Yûsuf ve babası Hz. Yakûb'un kıssalarına da temas ederek ibretlik hikmetler⁴⁸ ortaya koymuş ve Kur'an'da (Yûsuf 12/1-111) suresinde anlatılan Yûsuf kıssasına işarette bulunmuştur.

d. Hz. Eyyûb'un sabrını vurgulayan hikmetleriyle⁴⁹ de Kur'an'daki Eyyûb peygamberi anlatan ayetlere⁵⁰ işaret etmiştir.

e. Hz. Zekeriyâ'nın Allah katından bir evlat ile müjdelenmesi sonrasında Allah tarafından zikirle meşgul olmasının emredildiği: “Zekeriya, "Rabbim! (çocuğum olacağına dair) bana bir alâmet ver" dedi. Allah da şöyle dedi: "Senin için alâmet, insanlarla üç gün konuşamaman, ancak işaretleşebilmendir. Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et." (Âl-i İmrân 3/41) ayetine işaret ederek:

*“Hâs aşkını göster bana, şükreder olayım,
'Erre' koysa, Zekeriya gibi zikreder olayım,
Eyyûb gibi belâsına sabreder olayım,
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.”⁵¹ demiştir.*

f. Hikmet: 113/3'te:

“İbrâhîm'den şüphe eden ateş yakınca gül açılan,

İnanmazsan gelip bak görüp bilip dedi ya.” diyerek Hz. İbrâhîm'in ateşe atılmasını anlatan: “Biz de: ‘Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol’ dedik.” (el-Enbiyâ 21/69) ayetine telmihte bulunmuştur.

g. Hikmet: 202/9'da:

*“İbrâhîm öz oğlunu kurban kıldı,
İsmail Dîdâr diye canını verdi.
Gözünü açıp Hak cemâlini hâzır gördü,
İsmail gibi Hak cemâlini gören var mı?”* diyerek Hz. İsmâîl'in kurban edilmesi hadisesine işaret etmiş ve bu konuyla ilgili ayetlere⁵² atıfta bulunmuştur.

⁴³ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 164/4, 329. Aynı konuyla ilgili ayrıca bk. Hikmet: 187/8; 202/2.

⁴⁴ “Kârûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da helak ettik. Andolsun, Mûsâ kendilerine apaçık mucizeler getirmişti de yeryüzünde büyüklük taslamışlardı. Oysa bizi geçip (azabımızdan) kurtulamazlardı.” (el-Ankebût 29/39). Ayrıca bk. Tâhâ 1-98; el-Kasas 28/76; en-Nâziât 24-25.

⁴⁵ Hz. İsrâ'nın göğe çekilmesi ile ilgili ayetler için bk. Âl-i İmrân 3/55; en-Nisâ 4/158.

⁴⁶ Hz. Yûnus'u balığın yutması ile ilgili ayetler için bk. el-Enbiyâ 21/87-88; es-Sâffât 37/139-146; el-Kalem 48-50.

⁴⁷ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 211/3, 401. Hz. İsrâ'nın göğe çekilmesi ile ilgili ayrıca bk. Hikmet: 187/9. Hz. Yûnus'u balığın yutması ile ilgili ayrıca bk. Hikmet: 174/7.

⁴⁸ Yûsuf kıssası ile ilgili hikmetler için bk. Hikmet: 16/2; 56/3; 135/12; 139/2; 174/7; 242/7.

⁴⁹ Hz. Eyyûb ile ilgili hikmetler için bk. Hikmet: 33/4; 56/2; 62/9; 174/6; 242/7.

⁵⁰ İlgili ayetler için bk. el-En'âm 6/84; el-Enbiyâ 21/83.

⁵¹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 33/4, 111.

h. Hikmetlerde, (et-Tekâsür 102/5, 7) ayetlerinde bahsi geçen **ilme'l-yakîn** ve **ayne'l-yakîn**;⁵³ (en-Necm 53/14) ayetinde ifade edilen **sidretü'l-müntehâ**;⁵⁴ (el-İnfitâr 82/11) ayetinde zikredilen **kirâmen katibîn**;⁵⁵ (el-Bürûc 85/22) ayetinde bahsedilen **levh-i mahfuz**;⁵⁶ (et-Tûr 52/24) ayetinde adı geçen **gilmân** ile (ed-Duhân 44/54), (el-Vâkıa 56/22) ayetlerinde söz konusu olan **hûri**;⁵⁷ ve Kur'an'ın muhtelif surelerinde çok fazla adı geçen **arş**, **kürsî**, **levh ve kalem**⁵⁸ gibi önemli Kur'an kavramlarına da işaretlerde bulunmuştur.

Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde yukarıda örnekleriyle verdiğimiz gibi bizim anladığımız manada bir tefsir mevcut değildir. Aslında Hoca'nın böyle bir gayesi de yoktur, zira şiir formatında tam anlamıyla tefsir yapmak ve ayetlere yorum getirmek mümkün değildir.⁵⁹ Hikmetlerdeki gaye yukarıda da ifade ettiğimiz gibi yeni Müslüman olmuş ve eski dinlerinin adet ve inanışlarından kendilerini kurtaramayan göçebe bir toplumu irşat etmek ve uyarmaktır.⁶⁰ İnsanları kendisine, çevresine her manada hizmet edecek seviyeye getirmek ve onları küçültücü ve onur kırıcı davranışlardan; kin, haset, kibir, riya, intikam, hırs, bencillik ve bunlar gibi diğer kötülüklerden arındırıp kurtarmaktır.⁶¹ Hikmetlerde bu gayeye yönelik olarak ayet ve hadislere bol miktarda atıf yapılmıştır.

Sonuç

Hoca Ahmet Yesevî'nin Divan-ı Hikmet adlı eseri yıllar boyu değer verilen, baş tacı edilen bir metin olma özelliğini korumuş, bu eserin kendisine ait olup olmadığı tartışmalarıyla beraber günümüze kadar gelmiştir. Bu eser Türkistan'da henüz Müslüman olmamış ya da yeni Müslüman olmuş göçebe hayatı yaşayan bir topluluğa iman hakikatlerini ve Müslümanca yaşama kurallarını öğretmeyi gaye edinmiştir.

Yıllar boyu yazılan, dinlenen ve okunan bir eser olmasının altındaki sebepler araştırıldığında görülecektir ki bu kitabın yazarı olan Ahmed Yesevî, ilhamını Kur'an ve sünnetten almıştır.

Buna göre Dîvân-ı Hikmet'in Kur'an ile irtibatı birkaç yönden dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan bir tanesi Kur'an ayetlerinin veya ayetlerden alınmış parçacıkların bizzat hikmetlerde yer alması, hikmetlerde ayetlerin mefhumuna atıflar yapılması ve Kur'an'da adı geçen şahıs, olgu ve olaylara işaret ya da telmihler yoluyla göndermelerde bulunulmasıdır. Bir diğeri ise hikmetlerin tamamına yansıyan Kur'an ruhudur.

Yesevî dinin temelinde Kur'an'ın ve sünnetin olması gerektiğinin bilincindedir ve yeni Müslüman olmuş ve göçebe bir topluma bu Kur'an mesajlarının ulaştırılması gerektiğinin farkındadır. Bundan dolayı gerek ayetlerin bizzat kendi lafızları gerekse işaret yollu mesajları ve gerekse de mefhum olarak manaları Hikmetlerde en önemli unsur olmuştur. Ama bu ayetlere bizim anladığımız manada bir yorumlama getirilmiş değildir. Şiir formatı içerisinde Kur'an ayetlerinin yer yer lafzı ve çoğunlukla da manası tüm muhtevaya yansıtılarak baştan sona Kur'ani bir ruhun hâkim olduğu bir eser meydana getirilmiştir.

⁵² İlgili ayetler için bk. es-Sâffât 37/100-107.

⁵³ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 11/21, 74.

⁵⁴ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 46/5, 128.

⁵⁵ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 34/5, 110.

⁵⁶ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 11/5, 71. Ayrıca bk. Hikmet: 111/5; 152/2.

⁵⁷ Hûri-gilmân birlikte zikredilen hikmetler için bk. Hikmet: 20/6; 47/10; 53/1; 65/8; 88/9; 99/8, 20, 21; 100/12; 137/2. Sadece Hûri'den bahseden hikmetler için bk. Hikmet: 35/8,9; 96/10; 101/7.

⁵⁸ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Hikmet: 6/3, 59. Ayrıca bk. Hikmet: 20/9; 61/6; 111/5; 131/4; 160/11; 212/3.

⁵⁹ İsmail Çalışkan, "Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri -Bir Gönül Erinin Mısralarına 'Ruh Veren' Ayetler-", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (Eskişehir, 26-28 Mayıs 2014)* (Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, 2014), 431.

⁶⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 146.

⁶¹ Aşık, "Yesevi Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi", 21.

Kaynakça

- Aslanapa, Oktay. "Hazret-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî ve Türbesi". *Erdem [Hoca Ahmet Yesevi Özel Sayısı]* 21 (1995): 975-979.
- Aşık, Nevzat. "Yesevi Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995): 7-22.
- Çalışkan, İsmail. "Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri -Bir Gönül Erinin Mısralarına 'Ruh Veren' Ayetler-". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (Eskişehir, 26-28 Mayıs 2014)*. 421-434. Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, 2014.
- Eraslan, Kemal. "Ahmed-i Yesevî", *Erdem [Hoca Ahmet Yesevi Özel Sayısı]* 3 (1995): 799-819.
- Eraslan, Kemal. "Ahmed Yesevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 159-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Eraslan, Kemal. "Dîvân-ı Hikmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 429-430. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Hamza Tahir. "et-Tasavvufu'ş-şâ'bî fi'l-eğebi't-Türkî". *Mecelletü Külliyyeti'l-Eğeb* 12/1 (Aralık 1950): 101.
- Hasan, Nadirhan. "Hoca Ahmed Yesevî'nin Hayatı, Eserleri ve Yesevîlik Araştırmalarının Bazı Meseleleri". *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 28-30 Nisan 2016)*. Ed. Ahmet Kartal. 659-669. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Huncan, Ömer Soner. "Hoca Ahmed Yesevî'nin Yaşadığı Dönemde Aşağı Seyhun ve Mâverâünnehr'de Siyasî Ortam". *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 28-30 Nisan 2016)*. Ed. Ahmet Kartal. 55-72. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Kara, Mustafa. "Hikmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 518-519. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Köprülü, M. Fuad. "Ahmed Yesevî". *İslâm Ansiklopedisi*. 1: 210-215. İstanbul: MEB Yayınları, 1978.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. 3. Baskı. Ankara: DİB Yayınları, 1976.
- Şeker, Fatih M. *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Tirmizî, Muhammed b. Ali el-Hakîm. *Kitâbü hatmi'l-evliyâ*. Nşr. Osman İsmâil Yahyâ. Beyrut: y.y., 1965.
- Uzun, Mustafa. "Besmele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 538-540. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yakıt, İsmail. "Hoca Ahmet Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1994): 1-15.
- Yesevî, Hoca Ahmed. *Dîvân-ı Hikmet Unesco 2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı Anısına*. Ed. Mustafa Tatcı. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Yıldırım, Ahmet. "Hoca Ahmet Yesevî", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni Endülüs ve Felsefenin İshrâkîli(leşmesi)ği*. Ed. Bayram Ali Çetinkaya. 7:121-146. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Yıldırım, Ahmet. "Rol Model Şahsiyet Olarak Hoca Ahmed Yesevî'nin İnsan ve Toplum İnşasında Hz. Peygamber'in Etkisi". *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (Ankara, 28-30 Nisan 2016)*. Ed. Ahmet Kartal. 213-237. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2017.

MENKUBERS B. YALINKILIÇ ABDULLAH ET-TÜRKÎ'NİN (ö. 652/1254) VE İSLAM İNANÇ FELSEFESİNİ TEMELLENDİRMEDE HADİSLERİ KULLANIMI VE YORUMU

Menkubers b. Yalınkılıç Abdullah et-Türkî (D. 652 / 1254) And The Use And Interpretation Of The Hadiths Based On The Philosophy Of Islamic Belief

Recep TUZCU*

Özet

Menkubers b. Yalınkılıç Abdullah et-Türkî (ö. 652/1254), Abbasi halifelerinden Nâsır'ın (575–622) kölesiydi. Menkubers “Necmuddîn” ve “Ebu Şucâ” lakaplarını almış, kelam ve fıkıh alanında Hanefî, Matürîdî âlimlerindendir. Bağdat Kadî'l- Kudâtlığı teklif edildi kabul etmedi. Menkubers, asrın gençlerine, Yunan felsefesine karşı İslam felsefesini öğretmek için Vezir Nasir Lidinillah'ın isteği üzerine Tahâvî Akidesi üzerine *en-Nurul-Lami' ve'l-Burhânu's-Sati' fi Şerhi akâidi't-Tahâvî* adlı eserini kaleme almıştır. Anadolu kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır. Bu çalışmada Menkubers'in ehli-sünnet kelamını temellendirmede hadis anlayışı araştırılmıştır. Onun hadisleri kullanımı ve yorumunda Hanefî- Maturidî geleneğini devam ettirdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Menkubers, en-Nurul-lami' ve'l-burhânu's-sati', Hanefî- Maturidî Geleneğini, Yorumu.

Abstract

Menkubers b. Yalınkılıç Abdullah et-Türkî (d.652 / 1254) was the Abbasi caliphs Nâsır's (575-622) slave. Menkubers, named nickname Necmuddîn and Ebu Şucâ, is Hanefî- Maturidî scholars in the field of kelam and fiqh.He did not accept that was proposed Kadî'l-Kudat of Baghdad. Menkubers wrote commentary on the Akaidü't-Tahawi be named *en-Nurul-Lami' ve'l-Burhânu's-Sati' fi Şerhi akâidi't-Tahâvî* at because of the request of Vizier Nasir Lidinillah to teach the youth of the ages against the Greek philosophy to teach Islamic philosophy. There are many manuscripts in Anatolian libraries. Menkubers' understanding of the hadith was searched based on the doctrine of ehli-sünnet. It appears that his hadiths use and interpretation continued to use the Hanafi-Maturidî tradition.

Key words: Hadith, Menkubers, en-Nurul-lami' ve'l-burhânu's-sati', Hanafi-Maturidi Tradition, Interpretation.

Giriş

Menkubers b. Yalınkılıç Abdullah et-Türkî (ö. 652/1254), *en-Nuru'llâmi ve Burhanu's Sâtu' fi Şerhi Akaidi't-Tahâvî* adlı eserinde İmam Matürîdî'nin *Tevilâtü'l-Kur'an* ve takipçilerinden Ebu'l-Muin en-Nesefî'nin *Tebziratü'l-edille* adlı eserine birçok atıf yapmaktadır. Bu eserde Matürîdî düşüncesinin Ortadoğu ve Anadolu Coğrafyasında tanınmasında önemli bir kaynak olmuştur. Menkubers, genel olarak Maveraünnehir geleneğinin ve özelde İmam Matürîdî'nin İslam inanç sistemini temellendirmede akli ve vahiy dengesinde bir bakış açısıyla tartışmalara yeni açılımlar sunmuş önemli bir âlimdir. Tebliğimizde Menkubers'in *en-Nuru'llâmi* adlı şerhinde İslam İnanç felsefesini temellendirmede hadisleri kullanımı, değerlendirme ve yorumlarını tespit etmeyi amaçlamaktayız.

*Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı. recep.tuzcu@selcuk.edu.tr DOI: <https://orcid.org/0000-0002-6089-5091>.

1. Menkubers B. Yalınkılıç Abdullah Et-Türkî (ö. 652/1254)

Menkubers et-Türkî, kaynaklarda “Ebû Şucâ” ve “Ebu’l-Fedâil” künyesiyle, “Necmüddîn”, “Necmul-mille” ve “Cemalü’l-din” lakabıyla ve “et-Türkî”, “el-Hanefî” ve “en-Nasırî” nisbesiyle anılmaktadır. Kaynaklarda doğum tarihi veya kaç yaşında vefat ettiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bu sebeple nerede doğduğu ve tarihi bilinmemektedir. Menkubers’in hocası Abdülaziz b. Müneynâ’dan ders aldığı zikredilmektedir. Menkubers’ten ders alan öğrenciler arasında Şerefüddin ed-Dımyâtî, el-Kutub İbnü’l-Kastallânî ve Muhammed b. Muhammed el-Kencî zikredilmektedir. (ez-Zehebî, 2003, 14: 723) Menkubers, Abbasî halifelerinden Emîrul Mü’minîn Nâsır Lidinillâh’ın (575-622) kölelerinden olup 652/1254 yılında Bağdat’ta vefat etmiş ve İmam-ı A’zam Ebû Hanife’nin yanına defnedilmiştir. (el-Kuraşî, ts. 1:170-1) Kutluboğa, Zehebî’den nakille Safer ayının ortasında 652 yılında vefat ettiğini kaydetmektedir. (İbn Kutluboğa, 1992,1: 6)

Menkubers, fakih ve kelim âlimidir. Onun Hanefî mezhebi fıkhına ait Kudurî’nin eseri çapında *el-Hâvî* ve *Muhtasar*’ı vardır. İkinci olarak Tahâvî’nin akaidinin şerhi *en-Nuru’l-lâmî ve burhânu’s-sâtî fî Şerhi akaidi’t-Tahâvî* adında önemli bir eseri vardır. Kureşî el-Hafız ed-Dımyâtî Abdülmüminin bu eseri Bağdat’ta işittiğini haber vermekte ve İbn Adîm’in *Tarihi Haleb* adlı eserinde de Menkubers’in bu eserinden bahsettiğini dile getirmektedir. (Kurâşî, ts., 1: 171) Ömer Rıza Kehhâle buna ilaveten *Mukaddimetü’s-Salât* adlı eserinden de bahseder. (Kehhâle, ts., 13:23)

Menkubers b. Yalınkılıç’a nispet edilen beş eser bulunmaktadır:

en-Nurul lami ve’l-burhânu’s-sâtî fî şerhi muhtasari’t-tahâvî

Usulü’l-itikadiyye

Mukaddimetü’s-salat veya Mukaddime fî’l-fikh

el-Müntehab min ulumil mezhep

Kitabu’l-muhtasari’l-hâvî li’l-beyâni’s-Şâfi.

Son eseri *Kitabu’l-Muhtasar, el-Müntehab* adlı eserin muhtasarı olarak yazıldığı ifade edilmektedir. Ancak bu son iki eserin müellife aidiyeti şüphelidir.

en-Nurul Lami ve’l-Burhânu’s-Sâtî fî Şerhi akaidi’t-Tahavî adlı eseri *el-Akîdetü’t-Tahâviyye*’nin şerhleri arasında Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin Anadolu ve Ortadoğu’da tanıtıcı önemli bir eserdir. Menkubers bu şerhte öncesinde kaleme alınan Ebû Hafs Ömer b. Ebî Bekr el-Gaznevî’ye (ö. 7/13. yy’dan önce), (et-Türkî, 648: 65a, 85a, 115a, 131a, 131b, 132a, 132b) birçok atıfta bulunduğu görülmektedir. Necmuddin Ebû Şuca Menkubers b. Yalınkılıç en-Nâsırî (ö. 652/1254)’den sonra da Tahâvî’nin akaidine birçok şerh yazılmıştır. Şerefuddin Ebu’l-Fedâil İsmail b. İbrahim eş-Şeybânî (ö. 629/1231), Şucâuddin Hibetullah b. Ahmed et-Türkistânî (ö. 733/1333, Cemaluddin Mahmud b. Ahmed el-Konevî (ö. 770/1369) ve Siracuddin Ebû Hafs Ömer b. İshak el-Hindî (ö. 773/1372) önemli şarihlerdir. Bu şarihlerin tamamı Maturidî’nin görüşlerini şerhlerine taşıyarak; Hanefîliğin itikadî düşüncesini bütünüyle Maturidî geleneğiyle özdeşleştirmişlerdir. (bkz. Timür, 2006, 183-232).

Bilgi Teorisinde Haberin Yeri

Menkubers, bilgi teorisinde haber konusunda Hanefî geleneği takip ettiği görülmektedir. Ona göre hakkı tanımak isteyen kişi delillere tutunmalıdır. Bu deliller ise şüphesi olmayan kitap, yalanı olmayan *mütevâtir* haber ve yol gösteren icma-ı ümmettir. Menkubers bu yaklaşımını şu örnekle dile getirdiği görülür. Ebû Yûsuf’un iman lafzını rüyet hadisi ile birleştirdi. Allaha yemin ederek bu hadisin Hz. Peygamber’den sabit gördüğüne

işaret etti. Çünkü itikat kesin bilgi üzerine bina edilir. Kesin bilgi de ancak Kur'an, *mütevâtir* haber, *meşhur* haberdur. Selef, topluluk haberini kabulde icma etmiştir.” (Türkî, h.648: 155a).

Ona göre kesin bilgi kaynakları:

Kitap

Mütevâtir haber

Meşhur haber

Haberini kabulde selefın icmaıdır.

Menkubers, *mütevâtir*, *meşhur*, *müstefiz* ve hatta *sahih* haberini Kur'an ve *mütevâtir* habere muhalif olmaması ve itikat konusunda selefın delil alması şartı ile kesin bilgi ettiği görüştündedir. Menkubers'e göre müteşabih ayet ve sübutu kesin Hz. Peygamber'in sözünü Allah'a havale ile hakikatine itikat etmek gerekir. O, haberle yakinen bilinen dini hükümleri bilme konusunda yaratıkların akli noksan olup Allah'ın bütün hükümlerini insan nasıl idrak edebilsin demektir. O ayrıca Ali b. Ebî Talib'in: “Ey insanlar! Görüşlerinizi tenkit ederek Allah ve Resulünün manası müteşabih ayet ve rivayetlerin hükmü konusunda hüsnü zan besleyin” sözüne yer vererek ahkâm konusunda haberin esas olduğunu dile getirmektedir. et-Tahâvî'nin sübutu kesin rivayete itimat konusunda ‘bu *mütevâtir* ve *meşhur* olan nakiller olsun ki itikad tespit edilebilsin’ dediğine yer verdiği görülmektedir. (et-Türkî, h. 648: 228a)

Menkubers de, diğer Hanefî âlimler gibi haber-i vahidi, Kur'an'a, *mütevâtir* ve *meşhur* habere arz edileceğini, bu arzdıan sonra ancak sıhhatinin tespit edilebileceğini ilke olarak benimsediği görülmektedir. Bununla birlikte Menkubers aşığıdaki değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Kadı Ebû Yûsuf Hz. Peygamber'den nakille “*Benden hadis rivayet edildiğinde Allah'ın kitabına arz edin uygun olursa alın, muhalefet ederse onu reddedin*” (Rebi b. Habib, 1415, 136) rivayeti sıhhat açısından Hanefî âlimlere göre *sahih*dir. Ancak Kadı Zeyd ed-Debbûsî, *Kitabu Edilleti 'ş-şer'* adlı eserinde bu hadisin Hz. Peygamber'e isnadını tenkit etmiş olsa da haberini vahidin kitap ve *meşhur* sünnete arz edilmesine delil alan fakihler yanında *sahih*dir. Çünkü Kur'an delillerin aslıdır. Tahkik ehli haberleri Allah'ın kitabına, *mütevâtir* sünnete ve *meşhur* rivayetlere arz ederler.” (et-Türkî, 648: 209a)

Menkubers buna ilaveten şu açıklamayla yapmaktadır: Hz. Peygamberden nakledilen birçok hadis nakledildi. Selef şeriatı korumak için çok gayret etti. Hadisleri kitaba ve *mütevâtir* sünnete arz etti, dinin asıllarına ve ümmetin icma ettiği şeylere arz etti ve usule aykırı rivayetleri reddetti. Hafızlar uydurma kitapları derleyen eserler yazdı. Bazı zındık ve yalancılar Hz. Peygamber'e binden fazla yalan isnad ettiklerini ifade ettiler. (et-Türkî, h. 648: 207 b)

Menkubers insanların hadisler uydurması sebebiyle, âlimlerin bilmediği hadislerin delil alınmaması gerektiğini ve maruf haberlere ve Hulefa-i Râşidin'in sünnetine uygun olması gerektiğini şu şekilde dile getirmektedir. Kadı Ebu'l-Âlâ-i *Kitabu'l-'itikad* adlı eserinde Ebû Hüreyre'den nakille Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledildi: سيكون آخر الزمان ناس من أمتي محدثونكم بمالم تسعمه أنتم ولا أبانكم وإياكم وإياهم “*Ahir zamanda bazı insanlar gelecek sizin ve babalarınızın duymadıkları hadisler nakledecekler. Size ve onlara bu yeter.*” Ayrıca Irbad b. Sâriye “gelecekte bidatlerin çoğalacağı, Hulefâ-i Raşid'inin sünnetine uymak” gerektiğine dair haber nakletti.” (et-Türkî, h. 648: 208a)

Mütevâtir Haber

Menkubers'e göre, Mucizesi sebebiyle Hz. Peygamber'i gören ve inanan kişinin verdiği haber kesin bilgidir. Peygamberi görmeyenler için yalan söylemesi mümkün olmayan topluluktan tevatüren gelen haber kesin bilgi ifade eder.(Türkî, h. 648: 204)

Menkubers, *mütevâtir* haberi selefın sahabiden bir topluluğun naklettiği ve amel ettiği rivayet olarak görmektedir. Onun bu konuda el-Hasen (el Basrî)'nin yetmiş sahabinin naklettiği "mestler üzerine mest ettiklerine" dair haberi *mütevâtir*dir demektir. Burada yalan söylemesi mümkün olmayan topluluğun haberini yetmiş sayısını zikrederek hadis ilminde de bazı usul âlimlerinin *mütevâtir* haberde zikrettiği sayıya işaret ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu *mütevâtir* haberin kabulünde nakleden sahabinin amel etmesini şart koştuğu da görülmektedir. Aslında onun bu son yaklaşımı ikinci asır Ebû Hanife ve öğrencilerinin de yaklaşımıdır. (Tuzcu, 2014, 74-80)

Menkubers, Henefî Kadı Ebû Hafs el-Gaznevî'nin de fıkhi konularda da sahabenin ameline uygun *mütevâtir* haberi delil aldığını ifade etmektedir. Örnek olarak Hasan-ı Basrî'den de nakledildiği üzere Bedir savaşına katılmış yetmiş sahabinin Hz. Peygamber'in mestlerine mest ettiğini gördüklerini ve vefatına kadar bu sünneti devam ettirdiğini haber verdiklerini nakletmektedir. Menkubers ilaveten şu açıklamayı yapmaktadır: "Ebu Hasen el-Kerhî de bu sebeple mestler üzerine mesti kabul etmeyenin küfründen korkarım demiştir. Zira abdest ayetinde başlarınıza mesh edin "ve ercülüküm" şeklinde lamın fethasıyla okuyarak "ayaklarınızı yıkayın" ya da "ve ercülüküm" lamın kesrası ile mest edin şekilde de okunmuştur. Burada *mütevâtir* haber ve sünnetin mest üzerine meshin ve çıplak ayakların yıkanması hükmü açıklanmış olmasıyla, iki farklı kıraatin hükmünü bu *mütevâtir* haber tahsis etmiştir demektir. Bazı bidatçiler bundan kaçındılar ve farklı kıraat hükmünü, *mütevâtir* haber ve selefın içtihadında icması seviyesine çıkardılar ve usule dâhil ettiler. Bu sebeple Ebû Hanife ve öğrencileri, akaidin tafsilatı içinde bu konuya yer verdiler." (et-Türkî, h. 648: 228a-228b-229a)

Ayrıca Menkubers, İslam cemaatinden ayrılmanın İslam'a yüz çevirmek olacağını temellendirirken delil olarak zikrettiği Hz. Peygamber (sav) "*Ümmetim delalet üzerine birleşmez*" (İbn Mâce, 1992, 2:1303) rivayetinin *mütevâtir* olduğunu ifade etmektedir. Bu rivayeti teyit eden diğer bir rivayette şudur. Hz. Peygamber (sav) "*Kim İslam toplundan bir karış uzaklaşırsa boynundan İslam'ı çıkarmış olur.*" (Ma'mer b. Raşid, 1413, 11: 340)

Mütevâtir haberin itikatta delil olduğu konusunda Menkubers, İmam Matürîdî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Hz. Peygamber'in bütün insanlığa gönderildiğine kendisinden nakledilen *mütevâtir* haber "*Bütün insanlığa gönderildim*" delildir." (et-Türkî, h. 648, 44b) Menkubers ayrıca bu konuda şefaatin büyük günah sahiplerine olacağını *mütevâtir* hadislerle temellendirmektedir. O, Hz. Peygamber'den "*Şefaetim ümmetimin büyük günah işleyenlerinedir*" (Tirmizî, 1992, 4: 625) haberi *mütevâtir* ve *meşhur* sünnet olup (et-Türkî, h. 648, 189a-222a-222b) delildir demektir. Onun *mütevâtir* haberle temellendirdiği kabir azabı ve Hz. Peygamber'in dünyada cennet ve cehennemi gördüğü haberleri de bu kabildendir. Kabir azabı ve Münker-Nekir meleklerinin sorgulaması konusunda da *mütevâtir* haber varit olmuştur. (et-Türkî, h. 648:131b). Hz. Peygamber'e ehline hazırlanan cennet ve cehennem gösterildiğine dair haber *mütevâtir*dir. (et-Türkî, h. 648: 236a)

Müstefiz-Mütevâtir Haber

Menkubers *müstefiz* kavramını yaygın haber; *mütevâtir* anlamında kullandığı görülmektedir. O Kiramen kâtibin meleklerinin iyilik ve kötülüğü yazdığına dair ayetlere yer verdikten sonra bu husus "her ruhun bir ölüm meleğinin olduğu" *müstefiz-mütevâtir* haberle sabittir demektir.(et-Türkî, h. 648,131a) Diğer bir örnekte de "büyük günah sahiplerinin

azap olacağı ve Hz. Peygamber'in onlara şefaah edileceği *müstemfiz* hadisle haber verildi" demektir. (et-Türkî, H. 648, 213b) Menkubers, *müstemfiz* kavramını topluluk haberi anlamında kullandığı görülmektedir.

Menkubers'in, Mutezile'nin Kuran'ın mahlûk olduğu iddiasını reddetmede *müstemfiz* haberi delil aldığı görülmektedir. Menkubers, Mutezile'den nakille şöyle demektir: "Allah, Kur'an'ı Hz. Peygamber zamanında ifade etti ancak ayetlerde 'Âdem isyan etti', 'İbrahim Rabbim bu beldeyi emin kıl dedi', 'Firavun, Musa'nın asa ile karşılaşınca yalandı ve asi oldu, sırt döndü ve kaçtı biz onları topladık ve şöyle dedik' ayetlerinde Peygamberlerin ifadesinde de mazi sığasında kullanılmaktadır. Aksi durumda Allah'a yalan isnad edilmiş olur" dediler. Buna karşılık Seyfulhak en-Nesefî (ö. 508/1115) *Usûl* adlı eserinde *müstemfiz* bir haberle Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmektedir: "Kıyametin kopmasının şartlarından biri de Irak'ın (zekât olarak vermekte olduğu) kafız (Iraklıların ölçeği) ve dirhemleri, Şam'ın irdebb'inden (Mısırlıların ölçeğinden-vermekten, vazgeçecek olmalarıdır." (Müslim, 1992, 3:2220; Ebû Dâvud, 1992, 3: 426; Nesefî,1992-1993, 1:296.) Hz. Peygamber bu sözü altı yüz elli yıl önce söyledi. Bu söylediğinde Hz. Peygamber doğru mu yalancı mı? Şayet doğru iseler gairte olanın kabulü mazi sığası ile ifade edilemeyeceği iddia sahipleri, delillerini iptal ederler. Yalanlar ise küfre girerler, (et-Türkî, 648: 151b) demektir.

Meşhur Haber

Menkubers kader konusunda semiyata dair delil olarak ayet yanında *meşhur* hadislerin de delil alınacağını ifade etmektedir. Buna dair Seyfulhak, *Tebşiratu'l-edille* adlı eserinde kader konusunda Hz. Peygamber'den *meşhur* bir hadiste şöyle rivayet etti: "*Hayır ve şer Allah'tandır.*" (Mâtürîdî, 1979, 307; 92-1993, 2: 761777;et-Türkî, h. 648: 118b) diyerek *meşhur* haberi topluluğun haberi gördüğü anlaşılmaktadır. Menkubers diğer bir *meşhur* haber ile Kevser havuzunun ölçüsünü verdiği görülmektedir. Hz. Peygamber'(sav)'den Kevser havuzunun büyüklüğü San'a'dan Eyle'ye kadar büyük ve pınarları gökteki yıldızlar kadardır" dediği *meşhur* haberdir.(et-Türkî, h. 648: 189b). Menkubers bu konuda *meşhur* haber olarak şu rivayeti de naklettiği görülür. "Bir adam 'ben ahirette neredeyim?' dedi. Hz. Peygamber '*cehennemdesin*' dedi. Bir başkası 'benim babam kim?' dedi. Hz. Peygamber '*filan*' dedi ve '*bu mekânda bana ne sorarsanız sorun cevap verebilirim*' dedi. Hz. Ömer Hz. Peygamber'in önünde diz çöktü ve Allah'ın muaf tuttuğundan bizi muaf tut dedi. Ayrıca Menkubers Hz. Peygamber'e Beni Temim'den gelen heyete müjde sizlere dedi onlar cevap vermedi. Arkasından Yemenliler geldi onlar müjdesini sordular. Hz. Peygamber onların dinde fakih olacaklarını müjdesi de" *meşhur* bir haberdir, (et-Türkî, h. 648: 209 b) denmektedir.

Menkubers'in Ehl-i Sünnetin Mu'tezile arasında tartışmalarında hayır ve şerri Allah'ın yarattığına delil aldığı haberin *meşhur* olduğunu dile getirmektedir. Bu durum onun itikadi bir konuda meşhur haberi delil aldığı ve topluluk haberi arasında gördüğüne işaret etmektedir.

Maruf Haber

Menkubers, "Mutezile'nin bir insanın iki eceli vardır; biri vakti gelince ölmesi diğer öldürülmesidir" görüşü batıldır. Çünkü Allah insanın eceli ne bir saat ileri ne de bir saat geri kalır ayetine muhaliftir. *Maruf* hadiste "*Anne karnında cenin oluşumu sırasında Allah bir meleğe emreder ve ceninin alnına rızkı ve eceli, saadet ve şekavet hali yazılır*" bilgisi nakledilmektedir" demektir. (et-Türkî, h. 648: 119a) Menkubers İslam düşüncesinin temellendirmede *mütevâtir*, *müstemfiz mütevâtir*, *meşhur* ve *maruf* ıstılahlarını topluluk haberleri için kullanılmaktadır.

Sahih Haber

Menkubers, azat edilmek üzere getirilen siyahi bir cariye Hz. Peygamber, Allah'ı sorunca cariye semayı gösterdi. Hz. Peygamber'in bu cevabı sebebiyle cariye için "Azat et o

müminedir” dediği nakledilmektedir. (Malik, 1992, 2: 776-777; Mâtürîdî, h.1331, 18) Biz bu konuda kitaba Hz. Peygamber’den meşhur sünnete uyarız, bu konuda kıyasa gidilmez. Âlimlerin ihtilafsız güvendiği haberi vahit üzerine itikat bina edilir. Allah’ın isim ve sıfatları tevfiği olup bu hususta Hz. Peygamber’den birçok hadis nakledildi. Selef şeriatı korumak için çok gayret etti. Haberleri tespitite kitaba ve mütevatir sünnete arz etti, dinin asıllarına ve ümmetin icma ettiği şeylere arz etti ve usule aykırı rivayetleri reddetti. Hafızlar, uydurma kitapları derleyen eserlerinde bazı zındık ve yalancıların Hz. Peygamber’e binden fazla yalan isnad ettiklerini ifade ettiklerini yazdı. (et-Türkî, h. 648: 207 b).

Menkubers, Mutezilenin “Hz. Peygamber’den gelen her *sahih* hadis onun sözü olup ve anlamı da kastettiği gibidir” sözüne gelince; bu onların ru’yet konusunda gelen hadislerin sıhhatini kabul ettiklerini ifade etmektedir. Mucize sahibi Peygamberler’in sözüne itikat vaciptir. Bu konuları örnek ve mukayese ile tevil doğru değildir, demektedir. (et-Türkî, 648: 153b-154a) Menkubers haberin sıhhatinde ümmetin icma’nın delil olmasını da haberle temellendirmektedir. Bu haberler şunlardır: Hz. Peygamber’den “*Ümmetim dalalet üzere icma etmez*” (Dârimi, 1412/2000, 1:200) ve ikinci rivayette “*İslam toplumunun icma ettiği görüşten bir kişinin ayrılmasını, İslam ipini boynundan çıkarmak ve azaba müstahak olmaktır*” (et-Türkî, h. 648:, 38b). Son rivayette Halid b. Vehbân hali meçhul olan bir ravidir. (Ahmed b. Hanbel, 1421/2001, 35: 445)

İsnad Kullanımı

Menkubers, rüyetullah ve Cebrail hadisini nakilde rivayetlerin tariklerini, rivayet lafızlarıyla isnadlı olarak naklettiği görülmektedir.

eş-Şeyh Eminüddin Ebû Said Şeref b. Ebî Ebî Sa’d b. İbrahim İbn Sicistanî Bağdâdî, Şeyh Ebû Yasir Abdullah b. Muhammed el-Berdânî, Kadı Ebu’l-Muzaffer Hennad b. İbrahim b. Nasr en-Nesefî cami de 456 yılında, Ebu’l-Kasım Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-Huzâî, Ebu Muhammed Abdullah b. Yakub b. Huzeyme b. Hasan b. İsa el-Buhârî, Reca b. Abdillan en-Neşhelî, Salik b. İbrahim el-Belhî, Hammad b. Ebî Hanife b. Numan b. Sabit, Halid, İbn Ebî Hazım Cerir b. Abdillan isnadıyla Rasülullah şöyle buyurdu: “*Sizler kıyamet günü Rabbinizi dolunaylı gecede ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz. Onu görme huşunda üst üste sıkışıp birbirinizin üzerine yığılmayacaksınız. Artık güneş doğmazdan önce ve batmazdan önce hiçbir namazı yani sabah ve ikindi hususunda kendinize galebe çaldırmamak için elinizden geleni yapın.*” (et-Türkî, h. 648: 154a-154b; Mâtürîdî, 1979, 80; Nesefî, 1992-1993, 1: 161; Buhârî, 1992, 1: 138, 143 8: 178; Müslim, 1992, 1: 439).

Abdunnasırî, Ebu Said Ebul Hasen Ali b. Ebî Said, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Ebû Abdullah el-Mevsilî, Muhammed b. Ömer b. Selim, Ali b. Fadl et-Tahir, Hennad, Ebu Harun en-Nesaburî, Ebu’l-Fadl el-Carûdî, Hibetullah b. Hasen et-Taberî, Ebu Abdillan es-Sûrî, Ebu Bekr el-Hatib el- Hafız ve hafızlardan Sahih’lerinde Ebû Hanife’ye isnadlı bir şekilde Hz. Peygamber’den naklettiler.

Ebû Yûsuf Yakub b. İbrahim, Hz. Peygamber’den isnadlı şekilde rivayeti nakletmektedir. Ebul Âlâî Said *Kitabul itikat* adlı eserinde Bişr b. Velid’den biz Ebû Yusuf’un meclisinde iken Bişr el-Meresi içeri girdi. Ebû Yûsuf bize İsmail b. Kays, Cerir’den Hz. Peygamber’den aşağıdaki rivayeti nakletti: “*Dolunaylı gecede ayı gördüğümüz gibi hiç engel olmadan Rabbinizi göreceksiniz.*” Ebû Yûsuf vallahi ben bu hadise inanıyorum, senin ashabın da inkâr ediyor dedi. (et-Türkî, h. 648: 154b-155a).

Menkubers yukardaki rivayeti tarikleri ve isnadlı olarak naklettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Ebû Yûsuf iman lafzını rüyet hadisi ile birleştirdi. Allah’a yemin ederek bu hadisin Hz. Peygamber’den sabit olduğunu ifade etti. Çünkü itikat kesin

bilgi üzerine bina edilir. Kesin bilgi de Kur'an, *mütevâtir* ve *meşhur* haberdur. Selef bu haberi kabulde icma etmiştir." (et-Türkî, h. 648: 155a).

Ebu Mutî' el-Hakem b. Abdillâh *Kitabu'l-fıkhu'l-ekber*'inde Ebû Hanife'den nakille bana imandan haber ver dedim. Alkame b. Mersed, Yahya b. Ya'mer, Abdullâh b. Ömer'e bana dinden haber ver dedim. Elimden tuttu Bedir Harbi'nde bulunan birinin yanına getirdi. Bu adam bizim yanımızda iken badiyeden sandığımız güzel yüzlü bir adam Hz. Peygamber'in huzuruna çıka geldi. Abdullâh b. Ömer daha sonra Cibril hadisini rivayetini nakletmektedir. Menkubers Cebrail hadisinin bütün tarihleri ile metin farklılıklarını rivayet ettiği görülmektedir.(et-Türkî 219a-219b -220a-220b).

Sonuç olarak Menkubers b. Yalınkılıç'ın hadisleri kullanımında Hanefî geleneğin metodunu kullandığı görülmektedir. Hanefî âlimler de yöntem olarak topluluk haberini *meşhur* geri kalanı garip olarak nitelendirmektedir. *Meşhuru* kendi içinde *Mütevâtir*, *meşhur*, *maruf* ve yaygın haber anlamında *müstefiz* kavramlarını kullandıkları görülmektedir.

İslam İnancını Temellendirmede Hadisleri Kullanımı ve Yorumu

Menkubers, İslam inancını temellendirmede hadisleri delil olarak kullanmakta, değerlendirmekte ve bazı şerhler yapmaktadır. Allah'ın sıfatları, nübüvvet ve mucize, hasaisü'n-nebi, iman ve İslam anlayışı, müminin imanı, İslam toplumunu tasavvuru, cihada bakış, kader ve insanın fiilleri ve imamet konusunda İslam inanç felsefesini hadislerle temellendirmekte Ehlisünnet ve özelde Hanefî Mâtürîdî geleneğin bakış açısını yansıtan yorumlar yapmakta ve teyit için bu gelenekten kaynaklara atıflar yapmaktadır.

Allah'ın Sıfatları

Müteşabih haberi anlama konusunda da Kitap ve *mütevâtir* haberde Allah'ın muradını anlamada müşabehet varsa; Allah ve resulü ne ifade etti ise ona inanır ve Allah'ı, yaratıklara teşbihten kaçınır. (et-Türkî, h. 648: 158 a)

Menkubers, Müteşabih ayetlere "*elimle yarattım gözümün önünde yetişesin diye*" (Taha, 20/39). ve "*Rahman arşa istiva etti*" (Taha, 20/4). müteşabih hadislerle de "*sadaka Rahmanın eline konulmuş gibidir, onu sizin tayı büyüttüğünüz gibi büyütür*" (Nesefî, 1992-1993, 1: 121-132; Dârimî, 1992, 1: 332) Buhârî, 1992, 8: 179-180). ve "*Rahman cehennem üzerine basar*" (Nesefî, 1992-1993:1, 121, 132; Buhârî, 1992: 7:225,8: 168,186-187) haberlerini örnek vermektedir. (et-Türkî, h. 648: 167b).

Mutezile'nin, "müteşabih olan ayet ya da *mütevâtir* hadis Allah'ın kıdem sıfatına ve ilim gerektiren hikmetli naslara muhalif olmayacak şekilde kabulünün vaciptir" dediklerine değinen Menkubers, "Mutezile'nin âlemden bir şeyin sıfatlarıyla Allah'ın sıfatlarını mukayese etmesi ve tevile yönelmesi doğru değildir", demektedir. (Türkî, h. 648: 155b).

H. Peygamber'in Mucizeleri

Menkubers nübüvvet anlayışını da Hz. Peygamber'e ait mucizeleri Eimmetül-Hüdâ ve A'lâmü'l-Verâ (Matürîdî'nin) kitabından aşağıdaki şekilde nakletmekte ve haberlerle temellendirmektedir:

Mekke ehli Hz. Peygamber'den nübüvvetine delil istediklerinde parmağı ile işaret etti ay iki parçaya ayrıldı ve dağın üzerinde durdu. O onlara bakınız, bakınız dedi (Tayalisî,1999: 1: 204; Abdurrezzâk, 1403: 3: 193; Ahmed b. Hanbel, 1995: 4: 198, 4: 228, Buhârî, 1422: 4: 206, 207; Müslim, ts.: 4: 2158).

1. Kuru hurma kütüğünün inlemesi. Hz. Peygamber hutbe verdiği kuru bir hurma kütüğüne yaslanırdı. Ona minber yapılıncadan ondan ayrılıp minbere yönelince mescitte cemaatin duyacağı şekilde doğum yapacak devenin inlemesi gibi inledi nerede ise ikiye bölünecekti.

Ancak Hz. Peygamber minberden inip onu kucakladığında sesini kesti. (Şafî, 1400: 1: 64; Abdurrezzâk, 1403: 3: 185-186; İbn Ebî Şeybe, 1997, 1: 81-223; Buhârî, 1422, 2: 9; 4: 195; 7: 101).

2. Hz. Peygamber'in elinde çakıl taşları keklik gibi tesbih etti (Ebû Yalâ, 1990, 5: 144; Zehebî, 1993, 1: 352).

3. Hz. Peygamber ağacı çağırduğunda ağacın ona itaat etmesi (İbn İshak;259; Darimî, 2000:1: 166; Müslim, ts., 4: 2306; İbn Mâce, 2009, 1: 224).

4. Kertenkelenin nübüvvetine şehadeti. (Beyhâkî,1401, 1: 289).

5. Kurdun nübüvvetine şehadeti.

6. Devenin ona şikâyeti.

7. Kızıartılmış koyunun ona (zehirli) olduğunu haber vermesi. (Matürîdî, 2005,8: 432)

8. Parmaklarının arasından defalarca su fişkırması. Hudeybiye ve Tebük seferlerinde bir defa yerden bir defada kovada parmakları arasında fişkırdığına ordunun şehadeti yanında otuz binden fazla askerin, on bin atın ve on iki bin devenin sulandığı ve yanlarındaki kapları doldurdukları haberi delildir. (Mamer b. Raşid, 1403, 11:276; Tayâlisî, 1999, 3: 294; Ahmed b. Hanbel, 1995, 3:42, 309; 4: 42, 242; Buhârî, 1422, 1:51; 5: 122, 7:114; Müslim, ts., 4: 1783, 2307)

9. Hz. Peygamber'in az bir ekmek kırıntısını bir sahabi gömleğine koyup avuçlarıyla nefere veriyor onlar da azık torbalarını doldurduktan sonra başlangıçta olduğu gibi kalması.(Ebu Ya'lâ, 1984, 1: 99).

10. Hz. Peygamber Huneyn Savaş'ında yerden bir avuç toprak alıyor yirmi bin düşman ordusunun üstüne doğru fırlatıyor ve *şehati'l-vücu*h "Allah yüzünüzü kara etsin" diyor, düşman ordusunun her neferin gözlerine kumlar giriyor ve bunlar da sahabe tarafından öldürülüyorlardı. Menkubers yukarıda verilen "bu ve benzeri haberler *mütevâtiren* gelmiş kesin ilim ifade ederler" demektir. (Tayâlisî, 1999, 2: 712; İbn Ebî Şeybe, 1409, 7: 398, 419; Ahmed b. Hanbel, 1995, 3: 229, 459)

11. Menkubers Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi kıyamete kadar baki olan Kur'an'dır. İnsan ve cinlerin Kur'an'ın bir suresinin mislini getiremeyecek olmalarıdır, (İsrâ 17/88) demektir (Et-Türkî, h. 648:, 13b- 136a).

Allah Hz. Peygamber hakkında "Muhammed sizden birisinin babası değil, o Allah'ın Rasülü ve peygamberlerin sonuncusudur" (Ahzab 33/40) demiştir. Hz. Peygamber de bu ayeti teyit anlamında "kendisinin son peygamber olduğunu" (Taberî, ts., 3: 318) ifade etmiştir. (et-Türkî, 648-649: 138a) ve ayrıca Hz. Peygamber "Ben, insanların ölümden sonra kıyamette ilk dirilteneim" (Tayalisi, 1999, 4: 430) dediğini (et-Türkî, h. 648: 138b) haber vermektedir.

12. Hz. Peygamber İsrâ gecesinde Kudüs'e gittiğini ifade edince; Mekke Müşrikleri o Beyti Makdis'e gitmiş bir değil ona Beyti Makdis'ten ve kervanımızdan soralım dediler. Hz. Peygamber, sormaları üzerine onların kervanın durumunu izah etti. Onun haber verdiği şekilde kervan Mekke'ye ulaştı. Beyti Makdis'ten sorduklarında Cebrail Beyti Makdis'le Hz. Peygamber arasındaki mesafeyi kaldırdı. Böylece Hz. Peygamber de onların sorularına cevap verdi. Menkubers isra ve mirac hakkında şunları söylemektedir: "Hz. Peygamber'in miraçta bedenlen ve uyanık şekilde semaya yükseldiğini Allah, onu yükselttiği kadar yükseltti, İkrâm edeceklerini etti ve vahiy edecekleri de vahiy ettiği (Ebû Yala, 1407, 1: 42), dediği haberlerde nakledilmektedir. Kadı el-İmam Ebû Hafs el-Gaznevî de Necm suresinin tefsirinde de 'Hz. Peygamber uyanık ve bedenle semaya yükseldiği *mütevâtir* haberle sabittir demektir.'"(et-

Türkî h. 648: 189 a) Menkubers kendi görüşünü teyit anlamında Hanefi Matürîdî gelenekten âlimlerin görüşlerini teyit için zikrettiği görülmektedir.

13. Hz. Peygamber amcası Ebû Talib'e "bir kelime söyle ki Allah katında benim sana bir delilim olsun. Delilim de "Allah'tan başka ilah yoktur ifadesidir" dedi. Hz. Peygamber tevhit konusunda Mekkelilere "Sizden öyle bir kelime söylemenizi istiyorum ki Araplar size boyun eğsin itaat etsin, acemler de size cizye versin" dedi. Onlar da o nedir dediler. Hz. "Allah'tan başka ilah yoktur" deyiniz buyurdu. Ümmetin Firavunu Ebu Cehil "Allah'ı birlemek mi istiyorsun bu ne tuhaf şey!" dedi. Yine Hz. Peygamber (sav) " Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye ve benim de onun elçisi olduğuma şahitlik edinceye karada savaşmakla emir olundum. İnsanlar bu kelimeyi dediklerinde canlarını ve mallarını korurlar ancak İslam'ın hakkı hariç" haberi *mütevâtiren* nakledilmiştir. (et-Türkî, h. 648: 45a; Mâtürîdî, 1979, 343; Buhârî, 1992, 1: 11; Müslim 1992, 1: 53)

Menkubers'e göre nübüvete beş haber türü delildir. Bunlardan birincisi Hz. Peygamber'in okuryazar olmaması yanında geçmiş dinler hakkında doğru bilgisi vermesi üstelik dil de bilmediği halde dinler ve geçmiş milletler hakkında verdiği bilgilere diğer din sahibi âlimlerin onu tenkit etmemişlerdir. İkincisi kendi döneminde hadiselerle alakalı verdiği haberlerdir. Bu daha çok münafıkların kalpleri ve sırları hakkında olup Kuran ve *mütevâtir* haberle nakledilmiştir. Üçüncüsü Kuran'ın gelecekte "Rumlar galip geldi..." ayetinde olduğu vd. ayetlerde Mekke'de topluluğun hezimete uğrayacağı ve arkasını dönüp kaçacakları Bedir savaşında gerçekleşmesi geleceğe dair haberlerde zikredilenler de gelecekte gerçekleşecektir. (et-Türkî, h. 648, 257b) Dördüncüsü Hz. Peygamber'in vefatından sonrası için gerçekleşeceğini söylediği mütevâtir haberler vardır. Bu haberlerden birisi de "*Rumlarla savaşacaksınız Allah size fetih nasip edecek İranlılarla savaşacaksınız Allah size fethi nasip edecektir.*" İkinci olarak Mekkelilere "*Sizi Arab'ı yöneteceğiniz ve acemi cizye verdirecek bir kelimeye davet ediyorum*" dedi. Onlar da "o kelime nedir?" dediler: Hz. Peygamber "o kelime Allah'tan başka ilah yoktur demektir" dedi. (et-Türkî, h. 648, 257b; İbn Ebî Zemîn, 1423/2002, 4:82) Beşinci Tür haberler de Kıyamet alametleridir. Bunlar Deccal 'in çıkacağı, Hz. İsa'nın dünya semasına ineceği, güneşin batıdan doğacağı yerden bir yaratığın çıkarak insanlarla konuşacağına dair haberlerdir. Bu alametlerden sonra fasığın tövbesi kabul edilmez, kâfir küfründen dönemez. (et-Türkî, h. 648, 257b) Menkubers kıyametin alametleri arasında Deccal'in çıkışı, İsa'nın semadan nüzulü, Güneşin batıdan doğması, Dabbetü'l-Arzın çıkışını saymaktadır. Ebu'l-Hafs el-Gaznevî'ye göre bu işler semiyattan olup *mütevâtir* haber olarak, sahibu'l-vahiyden ulaştığından gelecekte gerçekleşeceğine itikat etmek vaciptir. Çünkü onun peygamberliğine delil olarak getirdiği mucizeyi görenlerden mütevâtiren gelen bu bilgiler, onun yalandan masum olmasına delildir. Kuran'ın gelecekte "Rumlar galip geldi..." ayetinde olduğu vd. ayetlerde Mekke'de topluluğun hezimete uğrayacağı ve arkasını dönüp kaçacaklarının haber verilmesi Medine döneminde Bedir savaşında gerçekleşmesi gibi geleceğe dair Hz. Peygamber'den haberler de zikredilenler de kıyametin alametleri olarak gerçekleşecektir. (et-Türkî, h. 648, 256a) Menkubers bu haberlerin geçmişte haber verilip gerçekleşmesi de Hz. Peygamber'in nübüvvetine delildir demektir.

Nebi ve Kâhin Ayrımı

el-Gaznevî Kâhinlere ve Arraf (gelecekte haber verenler)'in sünnet ve icma'ı ümmete aykırı haberlerine inanmayız. Çünkü ayette de ifade edildiği üzere "Geleceği ancak Allah bilir ve razı olduğu peygamberlere vahiyle bildirebilir." Bu konuda Hz. Peygamber'den *sahih* bir rivayette de: "*Kim bir kâhin ve gelecekte haber veren Arraf'ın söylediklerini tasdik ederse; Hz. Muhammed (sav) indirilene inkâr etmiş olur*" dedi. (et-Türkî, h. 648, 259b; Ali b. Cad, 1410/1990, 1: 289) Hz. Peygamber (sav) Allah'ın "bu benim doğru yolum ona uyun. Fraklı yollara (firka ve inançlara) uymayın bu yollar sizi farklı yollara yönlendirir ve yolundan

alıkoyar” ayetini izah sadedinde yere bir çizgi çizdi ve ondan ayrılan çizgiler çizdi. Sonra çizdiği doğru çizginin başına elini koyarak ayetin “bu benim doğru yolum ona uyun” kısmını okudu. Sonra diğer çizgiler üzerine elini koyarak “Farklı yollara uymayın sizi Allah’ın yolundan alıkoyar” kısmını okudu. Hak yolu ve şeytanın yollarını temsili olarak açıkladı. Hz. Peygamber’den “Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak biri cennette diğerleri cehennemde olacaklar. Orada bulunanlar, kurtulanlar kimdir? Ey Allah’ın Resülü dediler. O da: “Ben ve ashabımın yolu üzere olanlardır dedi” Bu rivayet mütevatir haberdir. (et-Türkî, h. 648, 263b) İslam toplumundan ilk ayrılan fırka Haricilerdir. Menkubers, Hariciler dışında Mutezile, Müşebbihe, Mücessime, Şia gibi fırkaların ortaya çıkmış olması; Hz. Peygamber’den *mütevâtir* olarak gelen “Yetmiş üç fırkaya ayrılacaksınız” haberi gerçekleşmiş ve bu haber de Hz. Peygamber’in nübüvvetine delil olmuştur. Sözü edilen yanlış görüşlere sapan bu fırkaların cehenneme gidecekleri de haber verilmiştir. (et-Türkî, h. 648, 264b).

H. Peygamber’in Özellikleri

1. Seyyidül-enbiya olması. Hz. Peygamber “Övünme değil ben Âdemoğlunun seyidiyim. Yeryüzünde (kıyametten sonra) ilk yaratılan benim. , ben ilk şefaath edilen ve şefaath edenim” İnsanlara kıyamet günü şefaath hakkında gelen hadiste Hz. Peygamber’in “o makam bana ait” dedi. (Dârimî, 1412/2000, 1:200) Bu sebeple Hz. Peygamber *Seyyidü’l-Enbiya* olması hasisi arasında zikredilmektedir. (et-Türkî, h.648: 139a, 139b)

2. Habibullah olması: İbrahim as. Halilullah, Musa as. Kelimullah, İsa as. Ruhulllah ve kelimetuhu olduğu gibi Hz. Peygamber de icma ile gelen haberlerde habibullahtır. (et-Türkî, 648: 140a)

3. Hz. Peygamber insanların ve cinlerin tamamına resul gönderilmiştir. Bu konuda rivayetlerde Hz. Peygambere bir grup cinin İslam’ı talim için geldiğini ve onlara Rahman suresini öğrettiğini haber vermektedir. Kur’an’da cin suresinde bu teyit edilmektedir. (et-Türkî, h. 648: 141a)

İman ve İslam Birdir

İman ve İslam aynı şeydir. Çünkü amel imanın gereklerindedir. Buna Cebrail hadisi delildir. Cebrail Hz. Peygamber’e iman nedir? diye sordu. O da Allah’a, meleklerine, kitaplarına, resullerine, ahiret gününe, kader; hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna iman etmendirdedi. Cebrail İslam’dan sorduğunda Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: Allah’tan başka ilah olmadığına Hz. Muhammed onun kulu ve resulü olduğuna iman şahitlik etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucunu tutman ve güç yetirenin Allah’ın evini tavaf etmendirdir. İslam’da iki şahadet imandan olup gerisi de imanın gereklerindedir. Çünkü Allah’ın varlığına ve birliğine ve Hz. Muhammed’in onun kulu ve elçisi olduğuna inanmak imandır. *Meşhur mütevatir* hadis de bunu teyit eder ve açıktır. O da Hz. Peygamber’in: “Allah’tan başka ilah yoktur deyinceye ve benim de onun elçisi olduğuma şahitlik edinceye karada savaşmakla emir olundum. İnsanlar bu kelimeyi dediklerinde canlarını ve mallarını korurlar ancak İslam’ın hakkı hariç” haberi mütevatiren nakledilmiştir. (Et-Türkî, h. 648: 158 b; Mâtürîdî, 1979, 343; Buhârî, 1992, 1: 11; Müslim 1992, 1: 53) Menkubers rivayette geçen *إلا بحقها* ifadesinden kastedilen dinden dönmek ve kısas gerektiren hususlardır şeklinde rivayeti şerh ettiği görülmektedir. (et-Türkî, h. 648, 225a) Menkubers, Mutezileden el-Ka’bi’nin *فمن يرد الله ان يهديه شرح صدره الاسلام* ayetini Allah’a iman edene taati yapabilecek bir letaif verilir, kâfire itaat edebilmek kalbine ağır gelir şeklinde tevil eder. Seyfulhak bu tevil ayeti tahrif olur, burada teville yer yoktur demektedir. (et-Türkî, h. 648:122 b) Menkubers, İnsan İslâm’ı tespit ederse, Allah kalbini kendine itaate açar (et-Türkî, h. 648: 129 b) demektedir. Mutezile, kulun iman fiilinde verilen letaif ile kendi fiilini yarattığına delil olacak şekilde ayeti yorumlarken, Mâtürîdî insan iman etmeye teşebbüste karar kılrsa da, gelenekte bunu fiil olarak yapmasında Allah muktedir kılacağı dile getirilmiştir. Ayrıca Seyfulhak *Tebsiratu’l-*

edille'sinde Sa'd b. Ebî Vakkas'tan Nebi (sav)'in şöyle dediğini nakletmektedir: “Kimde dört şey olursa o mümindir. Bunlar; Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Rasülü olduğuma şahitlik, ölümden sonra dirilmeye, hayır ve şer kaderin Allah'tan olduğuna iman ederse mümindir. Kim de bunlardan üç şey ile gelir, bir şeyde şهادetini gizlerse küfre düşer” (Buharî, ts: 1, 326; Neseî, 1992-1993, 2: 717; Dolâbî, 1421/2000: 3, 977; Lâlekâî, 2003/1423: 4: 687) dediğini haber verdi. (et-Türkî, h. 648: 118b). Rivayeti Menkubers'ten önce yaşamış olan Lalekâî (ö. 418/1027) akide şerhinde nakletmektedir.

Mümin İmanı

Menkubers iman sahibinin havf ve reca arasında olması gerektiğini haberle temellendirmektedir. Kadı Ebû Yûsuf, Hz. Peygamber'den (sav): *لو وزن خوف المؤمن ورجاه لا عدل*: “Müminin korku ve ümidi tartılsa eşit olur” dedi. Hz. Peygamber (sav) “Ben Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed'in onun kulu ve resulüdür deyincede kadar insanlarla kılıçla cihat etmekle emredildim” dedi. Bunu diyen kimse küfürle itham edilemez. (et-Türkî, h. 648, 215a).

İman kalp ile tasdik dil ile ikrar Allah'tan indirilene ve Hz. Peygamber'den *sahih* haberle nakledilenlere inanmaktır. (et-Türkî, h. 648, 215b) İman artıp eksilmediğini Hz. Peygamber'den nakledilen aşağıdaki haberle temellendirmektedir: *لا فضل لعربي علي عجمي ولا لا فضل لعربي علي عجمي ولا لا يبيض علي اسود الا بالتقوي* “Arab'ın aceme üstünlüğü yoktur üstünlük ancak tava iledir.” (et-Türkî, h. 648, 217 a) Bu *meşhur mütevatir* haberin tariklerinde bazı takdim tehir olsa da mana aynıdır. (et-Türkî 2017b). Müşrikler Uhud günü “bizim Hübelimiz sizin neyiniz var” diye nida ettiklerinde Hz. Peygamber (sav) şöyle cevap veriniz dedi: “الله مولانا ولا مولي للكافرين” “Allah bizim yardımcımızdır, kâfirlerin değil.” Menkubers “bu rivayette kastedilen Allah bize yardım eder, bizi zafere ulaştırır işlerimizi düzene koyar anlamındadır. Ayrıca bu hadis Hz. Peygamber (sav)'in nübüvvetinin delillerindedir. Bu ifadeyi müminlerin zaaf ve korku anlarında demelerini Hz. Peygamber emretmektedir. Müslümanlardan bazılarının Hz. Peygamber'in emrinde münakaşa etmeleri ve uymamaları sebebiyle hezimete uğradılar ve savaşta bir çok kayıpla denendiler. (et-Türkî, h. 648, 223 a.).

Bu konuda Müslümanların işinin akıbeti konusunda ~~Müslümanlara~~ Allah'ın yardımı olduğuna haberler vardır. Bir dostu Ebu Bekir ile çıkmak zorunda kaldığı Mekke'ye on bin savaşçı ile fethetmiştir. (et-Türkî, h. 648, 223a).

İslam Toplumu

Menkubers, Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak biri cennette diğerleri cehennemde olacaklar. Orada bulunanlar onlar kimdir ey Allah'ın Rasülü dediler. O da: “Ben ve ashabımın yolu üzere olanlar” dedi. Bu haberi doğrulayan Sevad-ı azam “Kim İslam'dan bir karış ayrılırsa boynundan İslam halkası düşer” rivayetini de doğruladı. Yine *mütevatir* olarak gelen haberde Hz. Peygamber “Ümmetim delâlet üzere toplanmaz dedi. (et-Türkî, 648: 149b) Cemaatten ayrılmayı yasaklayıp gruplar oluşturmayı yasaklayan bölümde Hz. Peygamber'den nakille *يد الله علي الجماعة ومن شد شد في النار* “Allah'ın destek ve rahmeti yardımı cemaatedir, kim ayrılıp bir farklı grupta ayrılırsa o da cehennemdedir” sözünü delil almaktadır. (et-Türkî, h. 648, 259a). Hz. Peygamber'in ümmetinin gelecekte tefrikaya düşecekleri ve biri dışında kalan fırkaların sapıtacaklarını haber verdi. Kurtulan firkanın kim olduğunu sorduklarında ben ve ashabımın itikat ve amelinde olandır dediği *mütevatir* haberle nakledilmiştir. (et-Türkî, h. 648, 260b).

Cihat İslam'ı Tebliğdir

Menkubers, Hz. Peygamber'in özelliklerinden biri cihat olup; İslam dinini tebliğ etmektir, demektedir. O bu görüşünü haberle temellendirmektedir. Hz. Peygamber (sav) cihadın tebliği olması konusunda şöyle buyurmuştur: *الجهاد ماض منذ بعثني الله حتي يقاتل أخر أمتي*

الدجال “Cihat gönderildiğim günden ümmetimin Deccalla savaşına kadar farz kılınmıştır” sözü de İslam’ın tebliğ kıyamete kadar devam edecektir, (et-Türkî h. 648, 229b) demiştir.

Kader ve İnsanın fiili

Menkubers, Seyfulhak, Semerkand âlimleri ve Ebû Mansur el-Matürîdî’nin görüşü Allah’ın meşiet ve kaderinin aynı şey olduğunu (et-Türkî, h. 648: 121b) haber vermektedir. Menkubers bu görüşü temellendiren: “Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *إعملوا وقاربوا و سدوا وكل مسير لما خلق له. “İbadet ediniz, Allah’a yakınlaşmak için mücadele ediniz ve sebat ediniz. Her insana yaratıldığına uygun olanı yapmak kolay gelir”* rivayetini şu şekilde yorumlamaktadır: “Amele devam ediniz, gayret ediniz, kazayı delil alarak amelleri terk etmeyiniz. Allah sizi kulluğa ve mücadeleye davet etti.” (et-Türkî, h. 648: 193 a).

Kader konusunda da “İnsan vefatına az bir zaman kala kötülük yaparak cehenneme iyilik yaparak cennete gideceğine” dair haberler varit olmuştur. (et-Türkî, h. 648, 195 a). Menkubers, Mutezilenin Allah’ın din konusunda insanların salahına olanı yapması Allah’a vaciptir sözü aleyhine delil olarak Hz. Peygamber (sav)’den “*Kimse Allah’ın rahmeti olmadan cennete giremez. Sen de mi Ey Allah’ın elçisi dediler o da evet bende Allah’ın bana rahmetine gark etmesiyle cennete girerim*” dedi. (et-Türkî h. 648, 236b). Menkubers, cennet ve cehennemde ebedi kalınacağını hadislerle temellendirmektedir. Bu konuda delil olarak Hz. Peygamber (sav)’den: *ان أهل الجنة لا يموتون لا يهرمون ولا تبلي ثيابهم ولا يفني شبابهم “Cennet ehli ölmez ihtiyarlama, elbiseleri eskimez ve gençlikleri son bulmaz”* sözünü naklettiği (et-Türkî, h. 648, 236a) görülmektedir.

Mutezilenin kul kendi fiilinin halikıdır itikadını reddetmek için Hz. Peygamber (sav) hakkında “Şüphesiz Allah her sanatkarı ve sanatını yaratmıştır” (Buhârî, 1404/1984, 25; İbn Ebî Asım 1400/1980,1:58) sözünü nakletmektedir. (et-Türkî, h. 648, 240a). Ayrıca *mütevâtir* haberde Hz. Peygamber (sav)’den: “Kaderiye bu ümmetin Mecusileridir” (Matürîdî, 1979, 89; Nesefî, 1992-1993, 1: 486, 2: 630, 759; Ebû Dâvud, 1992, 5: 66). sözü nefislerine fiillerini yaratma kudretini tespit etmelerindedir. Mutezilenin kendilerini “ehli adl vet-tevhid” diye isimlendirmelerine hayret demektedir. (et-Türkî, h. 648, 241a).

Menkubers kulun fiilinin yaratıcısı olmadığına delil olarak Ehlisünnet Ebu Musa el-Eşarî’den “Hz. Peygamber size cennetin anahtarını haber vereyim mi dedi. Evet dediler o da “Allah’tan başka güç ve kudret yoktur” dediğinin *sahih* haberle naklettiğine yer vermektedir (et-Türkî, h. 648, 242a).

Sonuç olarak Ehlisünnet alimlerine göre kulun irade göstermesi ile sorumlu olmakla birlikte; bu iradesine ait fiillerinin Allah’ın takdiri ile yaratıldığı, kulun fiilinin ve kaderinin yaratıcısı olmadığı görüşünü haberlerle ve bu haberleri bu yönde yorumlarla temellendirdiği görülmektedir.

İmamet

İmamet konusunda Şia’nın Hz. Ali’nin imameti hakkındaki iddialarında Menkubers aşağıdaki şekilde cevap vermektedir: Birini aşırı sevmek veya aşırı kin beslemek insanı hataya sevk eder. Hristiyanlar hakkında Hz. Peygamber (sav), Hz. Ali’ye “*Sizden iki kişi helak olmuştur bunlar çok aşırı kin, ikincisi aşırı sevgidir. Görmüyor musun Hristiyanlar İsa (a.s.) sevme konusunda aşırı gittiler bazıları onun ilah olduğunu bazıları şirk koştı, bazıları oğlu ve babası olduğunu iddia ettiler.*” Demiştir. (et-Türkî h. 648, 247a) Hz. Peygamber ashâbı hakkında gökteki yıldızlar gibidir, hangisine uysanız sizi doğruya götürür demiştir. (Matürîdî 1321, 5). Allah Biat-ı Rıdvan’da razı olduğu kişiler arasında saydığı *mütevâtir* haberle sabittir. Ayrıca sahâbeden Ensar ve Muhacirin ittifakla seçtiği Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in hilafetinde delalet düşmüş olması mümkün değildir. Çünkü hem ayet hem de Hz. Peygamber (sav) ümmetim delalet üzere icma etmez demiştir. Hatta Hz. Ali’nin, Hz. Ebû Bekir için Allah

Resulü din konusunda seni takdim etti; biz niçin seni dünya konusunda tercih etmeyelim dediğini haber vermektedir. Allah Rasülü seni namaza imamet konusunda öne aldı bu sebeple seni imamette öne alırsız demiştir. Hz. Ali Hz. Ebû Bekir'e biat etme konusunda bir gün, iki gün kırk gün ve altı ay Hz. Fatma'nın vefatına kadar geciktirdiği nakledilmiştir. Ancak nihayet biat etmiştir. Şayet imametini caiz görmese biat etmezdi. (et-Türkî, h. 648, 249b) Hz. Peygamber'in hilafet benden sonra otuz senedir dedi. (Nesefî, 1992-1993, 2:860, 875, 881; Tirmizî, 1992, 4: 503; Ebû Dâvud, 5: 36, 37) Bu da Hz. Ali'nin hilafeti ile sona ermiştir. Hz. Peygamber'den cennetle müjdelenen on sahabe; Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyir, Sa'd, said Hz. Abdullah b. Avf ve Ebû Ubeyde b. Cerrahtır. Mütevatir haber, Hz. Peygamber'den duyulan haber gibidir. Kesin bilgi gerektirir. Şehadet ilmi ıyanla (şehadet aleminde deney) elde edilir. Hz. Peygamber'in güneşe baktıktan sonra ashabından birine namazın vakti işte budur dedi. Çünkü Hz. Peygamber (sav) hevasından değil ancak kendisine vahiy edilene uygun konuşur. Yani namazın vakti ile ilgili bu bilgiyi vahiyeye dayanarak konuşmaktadır. (et-Türkî, h. 648, 251a) Hz. Peygamber de bu ümmetin imamlarının cennetlik olduklarını vahiyeye bildirmiştir. Bu imamların Kuran'da övülmesi İslam'ın kaynaklarını Kuran ve sünneti koruyarak ve ülkeleri fetih etmiş olmaları da bunun delilidir.

Sonuç

Menkuber b. Yalınkılıç 13. yy. yaşamış Hanefî Matürîdî geleneğinin takipçilerindedir. Onun yazdığı eserlerin kelim ve fıkıh alanına ait olduğu görülmektedir. Matürîdî geleneğinin kelami konulardaki görüşlerinden Tahavî akidesini şerhinde büyük oranda istifade etmiştir.

Haber kabulü ve bilgi teorsinde Hanefî âlimlerden ebû Zeyd ed-Debbûsî'nin *Tahdidiul-edilleti's-şeria (takvimul edille)* adlı eserinden etkilenmiş haberi topluluğun haberi ve olmayan şeklinde iki kısma ayırmıştır. *Meşhur* haberin çeşitleri olan *mütevâtir*, *meşhur*, *müstefiz* ve *maruf* kavramlarını kullanmıştır. *Sahih* haber tespitinde Kuran ve *mütevâtir* haber ve sünnete selefin icmasına rivayetin muhalif olmamasını şart koşmuştur. Haberleri İslam inanç felsefesini temellendirmede kullanırken bu ayrıma dikkat etmiştir. Ancak hadis usulünden çok ikinci asır âlimlerinin iştiharında/yaygınlığında ittifak ettiği haberleri delil almıştır. Hz. Peygamber'in sözlerinde doğruluğunu gösterdiği mucize ile kâhin ve arraftan ayrıldığını dile getirmiştir.

Mutezilenin Allah'ın sıfatları, kader ve insanın filleri konusunda ve Şia'nın imamet konusunda görüşlerini reddederken ikinci asır âlimlerinin topluluk haberlerini delil olarak, Ehlisünnetin İslam inanç felsefesini temellendirmede kullandığı haberleri o da kullanmıştır. Haberleri kullanımı ve yorumunda Matürîdî âlimlerin görüşlerinden teyit etmiş özellikle Matürîdî gelenekten özellikle İmam Matürîdî, Ebu'l-Muin Nesefî, Ebû Hafs el-Gaznevî'den yararlanmıştı.

Kaynaklar

Abdürrezzâk, İbn Hemmâm es-Sanânî, *Musannef*, thk. Habiburraman el-Azamî, el-Meclisül'l-İlmi, Pakistan, 1403.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaud, Müessesetürrisale, I-XXXXV, yy. 1421, 2001.

Ali b. Cad el-Cevherî, *Müsned İbnül Ca'd*, thk. Amir Ahmed Haydarî, Müessetün-Nadir, beyrur, 1410/1990.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö.256), *Tarihu'l-kebir*, Dairatu maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad Dekan, ts.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö.256), *Sahihu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul, 1992.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö.256), *Halku efali'l-Ibâd ve'r-red alet Cehmiyye*, Beyrut, 1404/1984.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkindî, *es-Sünen*, I-II, İstanbul, 1992.

Dolâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammad b. saîd b. Müslim el-Ensârî (ö.h. 310), *el-Esmâ ve'l-kunâ*, Ebu Kuteybe nazar b. Muhammed el-Faryâbî, Daru İbn Hazm, I-III, Beyrut 1421/2000.

Ebû Davud, Süleyman b. Eşas, *es-Sünen*, İstanbul, 1992.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali, *el-Mu'cem*, thk. İrşadulhak el-Eserî, Faysalabad, İdâratul-Ulumi'l-Eseriyye, 1407.

İbn Ebî Asım, Amr. Ebî Asım ed-Dahhak eş-Şeybânî, (ö 287/900), *es-Sünne*, thk. Muhammed Nasıruddin Elbânî, Beyrut 1400/ 1980.

İbn Kutluboğa, Zeynüddin Ebu'l-Fidâ Kâsım, *Tâcu't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

İbn Mâce, Ebû Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, 1992.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf Hut, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409.

İbn Ebî Zemin, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. İsa el-İlberî, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-aziz*, thk. Ebu Abdullah Huseyin b. Ukkâşe, Kahire, 1423/2002.

Kehhâle, Ömer Rızai, *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'arabiyye*, Beyrut: İhyaü't-Türasi'l-arabî, ts.

Kuraşî, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebi'l-Vefâ b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, *Karataş: Mir Muhammed Kütüphanesi*, ts.

Lelekâi, Ebu'l-Kasım Hibetullah b. el-Hasen b.Mansur et-Taberânî (ö.h. 418), *Şerhu İtikadu Ehli's-Sünne vel-Cemaati*, thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdan el-Gamidî, I-IX, Daru Taybe, Suud, 1423/2003.

Ma'mer b. Raşid, *el-Cami*, thk. Habiburraman el-Azamî, el-Meclisül'l-İlmi, Pakistan, 1403 (Abdurrezzak'ın Musannef 10 ve 11. Ciltleri).

Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed (ö. 333/911), *Şerhu'l-fikhu'l-ekber*, Haydarabad 1321.

Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed (ö. 333/911), *Kitabü't-tevhid*, thk.M. Fethullah Huleyf, İstanbul 1979.

Nesefî, Ebu'l-Muin Meymun b. Muhammed (ö. 508/1114), *Tebşiratü'l-edille fî usuli'd-din*, thk. Calde Selame, Dimeşk, 1992-1993.

Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü Ehl-i Sünne*, thk. Mecdî Baslum, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *Sahihi Müslim*, İstanbul 1992.

Rebi b. Habib, b. Ömer el-Ezdî el-Ensârî, *el-Camius-sahih*, thk. Muhammed b. İdris, Aşur b. Yusuf, Dâru'l-Hikme, Beyrut, 1415.

Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Müsned*, thk. Abdumenaf el-Müttalibî el-Kureyşî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1400.

Tayâlisî, Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud, *Müsned*, thk. Muhammed b. Muhsin et-Türkî, Mısır: Dâru Hicr, 1999.

Timür, İhsan, "Tahavi'nin Akide Şerhlerinde Farklılaşmalar" Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.

Tuzcu, Recep, *Hanefî Usulde Hadis Debûsî Örneği*, İFAV, İstanbul 2014.

Türkî, Menkûbers b. Yalınkılıç Necmuddin Ebû Şuca en-Nâsırî en-Nûru'l-Lâmi' ve'l-Burhânu's-Sâti' Fî Şerhi Akaidi't-Tahavî, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 848/2.

Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz, *Tarihu'l-İslâm ve vefeyatu'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk.Beşşâr Avvâd Marûf, (by.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.

1. OTURUM
23 KASIM 2018 CUMA
DİVAN-I HİKMET SALONU
Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

Doç. Dr. Abdulselam ARVAS
Bir Yesevî Dervişi Hacı Murad-ı Veli ve Onun Etrafında Gelişen Folklorik Unsurlar

Dr. Öğr. Ü. Gülten KÜÇÜKBASMACI
Ahmed Yesevî Menkıbelerinde Metaforik Anlatım

Doç. Dr. Hasan AKKANAT
İkinci Defter'de Hikmet ve Aşk

BİR YESEVÎ DERVİŞİ HACI MURAD-I VELİ VE ONUN ETRAFINDA GELİŞEN FOLKLORİK UNSURLAR

Hadji Murad-ı Veli As A Yesevî Dervish And The Folkloric Elements Developing Around Him

Abdulselem ARVAS*

Özet

Yesevîlik, Anadolu topraklarının Türkleşmesine ilk ve en önemli katkıyı sağlayan tarikatır. Bu tarikat aynı zamanda İslam'ın Anadolu'da kök salıp yerleşmesi için büyük hizmetlerde bulunmuştur. Ahmed Yesevî'nin yaktığı meşale ile bu tarikat Türkler arasında yayılmıştır. Onun halifeleri ise Yesevîliği Orta Asya bozkırlarından Balkanlara kadar taşımıştır. Yesevî dervişlerinin Anadolu'daki duraklarından biri de Çankırı'dır. Halk arasında anlatılan sözlü rivayetlere göre Hacı Murad-ı Veli, bir Yesevî dervişidir. Bu araştırmada Hacı Murad-ı Veli hakkında bilgi verilmiştir. Onun yaşamı hakkındaki bilgiler temelde Sünni ve Alevi kaynaklara dayanmaktadır. Bu bildirinin temel amacı, Hacı Murad-ı Veli etrafında gelişen uygulamaları ele almaktır. Örneğin halk arasındaki rivayetlere göre onun türbesini ziyaret edenler şifa bulmaktadır. Yani bu zat etrafında halk inanışları ve hekimliğine dair uygulamalar gelişmiştir. Ancak aynı zamanda onun hakkında ilginç menkıbeler de anlatılmaktadır. Kısaca bildirimizde öncelikle Hacı Murad-ı Veli'nin Yesevîliği üzerinde durulacak, daha sonra ise etrafında oluşan maddî ve manevî folklorik unsurlar ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Yesevîlik, Hacı Murad-ı Veli, folklorik unsurlar.

Abstract

Yesevîlik is a sect that provides the first and most important contribution for Anatolia to be a Turkish resident. At the same time, this sect has provided great services for the rooting and settlement of Islam in Anatolia. This sect was spread among the Turks with Ahmed Yesevi's torch. Its caliphs carried this sect from Central Asian steppes to the Balkans. One of the stops of Yesevi dervishes in Anatolia is Chankiri. According to verbal narrations described among the people, Hadji Murad-ı Veli is a Yesevi dervish. In this research, about Hadji Murad-ı Veli has been given information. The information about his life is mainly based on Sunni and Alevi sources. The main purpose of this declaration is to examine the developments around Hadji Murad-ı Veli. For example, according to the stories among the people, those who visit his tomb are healing. In other words, there have been developments in popular beliefs and practices around this person. However, at the same time, interesting tales about him are also mentioned. In brief, we will first focus on Hadji Murad-ı Veli's Yesevi. Later on, the material and intangible folkloric elements that surround him will be discussed.

Keywords: Yesevî, Hadji Murad-ı Veli, folkloric elements.

Giriş

Tarikatlar, İslam tarihinin ilk dönemlerinde ortaya çıkan önemli kurumlardır. Kelime anlamı "yol" olan bu kurumların temeli ise Hz. Peygamber'i (sav) kendine model alan Müslümanlar tarafından atılmıştır. Çünkü Müslümanlar, gerek Hz. Peygamber (sav) döneminde gerekse bu dünyadan irtihalinden sonra onun gibi yaşamak istemişlerdir. Bu

---

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü, Uluyazı Kampüsü, Çankırı/Türkiye, arvasnarin@gmail.com.

bağlamda İslam tarihinde birçok sûfi yetişmiş ve onların etrafında tarikatlar gelişmiştir. Onun için tarikatlar başlangıçtan itibaren İslam toplumu üzerinde etkili olmuştur. Türkler de Müslüman olduktan sonra İslam tarihinde çok etkin rol oynamış, tasavvufi cereyanlara kayıtsız kalmamış, Yesevîlik, Bektaşîlik, Bayramîlik vb. gibi birçok yeni tarikatın ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır. Bu kapsamda, XII. asrın önemli mutasavvıflarından Hoca Ahmed Yesevî Horasan tasavvuf geleneği içerisinde yetişmiş olup, onun takipçilerine Yesevî, sonraki asırlarda başka halifeleri tarafından belli bir düzene oturtulan tarikata ise Yesevîlik denmiştir.

Horasan'ın X. asırdan sonra Türklerin eline geçmesi ise burayı Türk-İslam tasavvufu için bir merkez haline getirmiştir. Ahmed Yesevî ise Horasan Türk tasavvuf geleneğinin önde gelen temsilcisidir. Nitekim yaygın kanaate göre Anadolu'ya ulaşan Yesevî dervişler Horasan üzerinden gelmiş ve Anadolu'nun dört bir tarafına dağılmıştır. Böylece Ahmed Yesevî muakkipleri, bir taraftan Orta Asya'dan Kazakistan'ın kuzeyine ve Deşti Kıpçak'a, öte taraftan Horasan üzerinden Azerbaycan ve Anadolu topraklarına farklı göç yollarını kullanarak ulaşmıştır. Bu minvalde özellikle Kuzey Anadolu'da çok sayıda Yesevî dervişi bulunması Yesevîliğin buradaki etkisi bakımından dikkat çekicidir. Ancak yazılı kaynaklarda Ahmed Yesevî'nin Pir Dede, Emir Çin Osman, Şeyh Nusret, Gajgaj Dede gibi dervişleri Kuzey Anadolu'da (Köprülü: 1976, 46-48) faaliyet gösterdiği halde bunların arasında Hacı Murad-ı Veli'nin ismine ve ona dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Buna karşın az önce ifade edildiği üzere Kuzey Anadolu'ya onun çok sayıda dervişi geldiğine göre Çankırı ve civarında faaliyet gösteren ve sözlü gelenekte Ahmed Yesevî muakkibi olduğu söylenen Hacı Murad-ı Veli'nin de bu dervişler arasında olma ihtimali yüksektir. Başka deyişle, Hacı Murad-ı Veli hakkında doğrudan bilgi veren eski yazma veya matbu eserler bulunmadığını belirtmek gerekir. Bundan dolayı bu mutasavvıfla ilgili kati bir hüküm ileri sürmek zor olmaktadır. Ancak eski yazma veya matbu eserlerin yokluğu, bu mutasavvıf hakkında bilgi bulunmadığı anlamına gelmez. Çünkü söz konusu kaynaklar haricinde sözlü gelenek aktarıcısı olan kaynak kişiler Hacı Murad-ı Veli'nin bu bölgede yaşadığına dair kuvvetli ipuçları sunmaktadır. Üstelik sözlü geleneğe dayalı bilgilerin tamamen mesnetsiz olmadığını da hatırlatmak gerekir. Kısaca pek çok maddi kültür unsuru ile sözlü rivayetler onu Horasan tasavvuf geleneğine ve oradan da Ahmed Yesevî'ye bağlamaktadır.

1. Hacı Murad-ı Veli'nin Hayat Hikâyesi

Hacı Murad-ı Veli'nin hayatı hakkında bilgi aktaran iki temel kaynak vardır ancak bunlar yazılı kaynaklardan ziyade sözlü rivayetlerden müteşekkildir. Bunların ilki Sünni geleneğe, diğeri ise Alevi geleneğe dayanmaktadır. Buna göre Sünni gelenek onun hayat hikâyesini kısaca şöyle aktarır:

Horasan erenlerinden Hacı Murad-ı Veli (d. 1117 - ö. 1207) Türkistan'dan gelerek önce Hicaz, Şam ve Şanlıurfa civarlarına, sonra da Çankırı ve Tosya bölgesine yerleşen Aliyü'l-Büka'nın oğludur. Aliyü'l-Büka uzun müddet Halilurrahman'da kapıcılık yapmış, daha sonra Ilgaz'a göçüp yerleşmiştir. Orta kazasının Elmalı Köyü'nde Hasan Doğan tarafından kopyası alınan şecereye göre Hacı Murad-ı Veli XII. yüzyılda yaşamış, çevresinde İslamiyet'in yayılması için çalışmış, arzu edenleri irşat etmiştir. Hocaları Türkistan'da yetişmiş âlimler olan Hacı Murad-ı Veli, Necmettin Mahmud-ı İsfahani'den, Şeyh Bedrettin-i Mahmut'tan ders almıştır. Hacı Murad-ı Veli 1117'de doğmuş, 1187'de Seydi Köyü'ne yerleşmiştir. Onun bu bölgede Müslümanlığı yayma çalışmaları olmuştur. Türbesi halk tarafından ziyaret edilen mutasavvıfın üç oğlu vardır. Abdulgaffar, Seydi Köyü'nde babasının türbesi yanındadır. Pir Ali Çelebi'nin mezarı Çubuk'un Selek Köyü'ndedir. Elvan Seydi ise Orta'nın Elmalı kasabasına yerleşmiş ve burada vefat etmiştir (Başer: y.t.y., 16-19).

Bu zatın ikinci hayat hikâyesi (Alevi) ise şöyledir: Hacı Murad-ı Veli 1228 veya 1229'da Horasan'ın Sayram Kasabası'nda dünyaya gelmiştir. Bu nedenle Horasan erenlerindedir. Yaşına girmeden Kâbe yollarında iken "Hille" yakınında annesi vefat etmiştir. Annesi ölmeden önce küçük Ali'yi kendi ocaklarında rehber olan Arap Ali'ye emanet etmiştir. Ali kafileden önce Kâbe'ye ulaştığı için hacılığı bir yaşlarından önce almış ve her isteyenin muradını verdiği için de "Murat" adını almıştır. Hac dönüşünde babası Aliyü'l-Büka, kösesinin peşine gitmemiş ve Urfa'da Halilurrahman Türbesi'nde türbe bekçiliği yapmak için kalmış ve oğlu küçük Ali'yi Arap Ali ile Anadolu'ya göndermiştir. Babasının asıl adı S. Ahmet'tir. Ahmed Yesevî'nin türbesinde çok carı çaldığı için halk arasında "Aliyü'l-Büka" olarak bilinir. O, Hacı Ali Türabi'nin kız kardeşinin oğludur ve asıl adı Ali'dir. Hacı Murad-ı Veli, Anadolu'ya Akkoyunlu Aşireti'nin imamı olarak gönderilmiştir. Horasan'dan atılan Karaağaç kösesi, bugünkü adıyla Baykuş Boğazı'nın sağ tarafındaki kayalık alanın az ilerisinde, Eskiköy diye bilinen yerde bulunmuş ve buraya yerleşmiştir. Uzun süre Eskiköy'de yaşamış ve Kalecik tekfurunun zulmüne uğrayarak bugünkü Çankırı'ya bağlı Eldivan ilçesinin Seydi Köyü'ndeki türbesinin bulunduğu yere gelip yerleşmiştir. 17 yıl burada yaşadıkdan sonra 1307 yılında vefat etmiş ve buradaki türbesine gömülmüştür. Hacı Murad-ı Veli'nin 3 erkek çocuğu olmuştur. En küçük oğlu Halil, babasından önce vefat etmiş ve babasının yanına gömülmüştür. İkinci oğlu S. Veli, Ortaca ilçesine bağlı Elmalık Bucağı'nda "Elvan Çelebi" adı ile bilinen türbede gömülüdür. Üçüncü oğlu S. Zeynel'dir. Hacı Murad-ı Veli'nin nesli bu çocuğundan devam etmiştir. Asıl adı unutulup Pir Ali Çelebi adıyla bilinmektedir. Eskipazar yakınlarında "Sede Yaka" karyesinde bir tekke kurarak o yıllarda büyük âlimler yetiştirmiştir (Teberoğlu: 1998, 135-140'tan Arslanoğlu: 1999, 69-70).

2. Hacı Murad-ı Veli Hakkında Oluşan Folklorik Unsurlar

2.1. Hacı Murad-ı Veli Hakkındaki Menkıbeler

Ne yaşadığı dönemde ne de daha sonraki dönemlerde Hacı Murad-ı Veli'nin hayatına dair yazılı kaynaklar vardır. Onun için hayat hikâyesi daha ziyade menkıbelerle süslenmiştir. Yani bu zatın gerçek biyografisinden ziyade menkıbevi bir hayat hikâyesi ön plana çıkmaktadır. Elbette ondan bahseden bazı belgeler bulunmakta ancak bunlar onun gerçek yaşantısını aydınlatacak bilgileri ihtiva etmemektedir. Bu bağlamda Hacı Murad-ı Veli'nin etrafında uzun bir dönemden beri menkıbeler anlatıldığı ve günümüzde de bu tür menkıbelerin anlatılmaya devam ettiği görülmektedir.

Örneğin bugün de türbesinde bulunan siyah "yada" taşları hakkında ilginç menkıbeler vardır. Hâlâ türbede 2 tane olan bu siyah taşlar önceleri 3 tane imiş. Savaşta bunlardan birisi şehit olmuş. İstiklal Savaşına katılan Hacı Murad-ı Veli bu taşlarla çarpışmaya gidiyor, fakat birisi savaş sırasında şehit oluyor. İkisi tekrar savaştan dönüyor (Tanyu: 1968, 116). "Askere Dönüşen Taşlar" adlı bu menkıbenin farklı bir varyantı ise şöyledir: Hacı Murad-ı Veli Horasan'dan gelirken bu taşları yanında getiriyor. Bundan yaklaşık bir asır önce Çanakkale Savaşı sırasında bu taşlar esrarengiz bir şekilde yok oluyor. Savaş sona erdiğinde sadece ikisi yerinde beliriyor. Birisi ise ortadan kayboluyor. Türbeye tekrar gelen taşların üzerinde o zaman kurşun izlerinin ve kan lekelerinin gerçek olduğuna inanılmakta ve bu olay kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Çanakkale gazisi diyor ki; "Savaş esirleri bize geldiğinde şunu soruyorlardı: Cephede ön saflarda yeşil sarıklı, heybetli askerlerle beraber düşmana karşı çarpıştık. Şimdi onları göremiyoruz, neredeler?" (Karadut: 2014, 50).

"Asa Suyu" menkıbesi de Anadolu'da birçok varyantı olan bir menkıbedir. Seydi Köyü'nde "Asa Suyu" adı verilen kaynak suyunun Hacı Murad-ı Velî tarafından çıkarıldığına inanılmaktadır. Anlatıya göre Hacı Murad-ı Velî, namaz vakti geldiğinde abdest almak istemiş, çevresinde su göremeyince esasını yere vurmuş ve "Ya mübarek çık, ben abdest

alacağım” demiş. Bunun üzerine asasını vurduğu yerden su çıkmış (Kolcu: 2007, 38). Hacı Murad-ı Veli Türbesi’nin çok yakınında olan bu kaynak su halk tarafından çeşitli hastalıklara iyi geldiği inancı ile içilmekte, kutsal sayılmaktadır. Bir başka anlatımda: Seydi Köyü’nde çobanlık yapmakta olan Hacı Murad-ı Veli koyunlarını sulamak için su bulamaz. Tekkesinin yakınlarında bulunan dere yatağına gelerek asasını yere vurur ve buradan su çıkar. “Asa Suyu” adı verilen bu su ile koyunlarını sular (Karadut: 2014, 46).

Seydi Köyü’ne ilk geldiği yıllarda, zengin bir ağa ile çoban arasında geçen bir menkıbe daha var. “Bir Tas Helva” adlı bu menkıbe Anadolu’nun farklı yörelerinde farklı velilere de isnat edilmektedir. Menkıbeye göre Seydi Köyü’ne ilk geldiği yıllarda, zengin bir ağa ile çoban arasında bir olay geçer. Ağa, hacca gideceğini söyler ve çobana “Benim malıma, canıma, mülküme, aileme sahip çık” der. Ağa hacca gider, aradan bir iki ay geçer, Hacı Murad-ı Veli Hazretleri ağanın canının un helvası istediğini rüyasında görür. Keramet sahibi olduğu için rüyasında manevi olarak un helvasını hazırlar. Ağaya bir tabakla Mekke’de Hac farızasında iken verir. Ağa üç dört ay sonra hacdan geri döner. Seydi Köyü’nün halkı ağayı karşılar. “Hoş geldin” derler. Ağa, heybesinden tabağı çıkararak Hacı Murad-ı Veli Hazretlerine verir. Hac arkadaşları ve çevresindekiler şaşırırlar. Ağa “Hacı ben değilim. Hacı Ali’dir” der. Hacı Murad-ı Veli’nin ismini alışı bu rivayete dayanmaktadır (Karadut: 2014, 44).

“Annesinin Karnında Konuşan Veli” adlı menkıbede ise veli bir zatın doğmadan önce keramet gösterdiği anlatılmaktadır. Menkıbenin, Hacı Murad-ı Veli’nin annesi Hatice Hatun’un oğluna hamile olduğu dönemde geçtiği rivayet edilir. Rivayete göre, Hatice Hatun bir gün dere yatağında çamaşır yıkamaya gider, çamaşırını yıkamaya başlar. Buradan deve kervanları geçmektedir. O, annesinin karnındayken kervancı başı ile birkaç kişinin annesinin yanına geldiğini ve elbiselerini çekiştirdiğini görür. Anne karnında, annesiyle konuşarak onu uyarır. Bu menkıbeden ötürü halk, Hacı Murad-ı Veli’nin velayet-i hasse grubundaki evliyalardan olduğuna inanır (Karadut: 2014, 53).

“Salcı Yolundaki Yolcu” menkıbesinde de zor durumda kalan Hacı Murad-ı Veli’ye Hızır’ın nasıl yardım ettiği anlatılmaktadır: Bir kış günü Yolcu-Salcı yolunda Karaçallık dolaylarında aniden şiddetli bir tipiye tutulur. Son derece bunalıp çaresiz kalır. Tipi gittikçe şiddetlenir, bir adım ilerisini göremez. Hacı Murad-ı Veli Hazretleri bu dehşet verici durum karşısında, Allah’a sığınarak yere diz çöküp oturur. Annesinin kendisine ninni yerine okuyarak büyüttüğü şu ilahiyi yavaş bir sesle tevekkül içinde okumaya başlar.

Hak şerleri hayreyler,
Zannetme ki gayr eyler,
Arif anı seyreyler,
Mevla görelim neyler,
Neylerse güzel eyler.¹

Çaresiz bir halde şiddetli tipi arasında oturmakta iken aniden karşısına beyaz at üzerinde nur yüzlü bir genç çıkar. Selam verdikten sonra onu atının terkisine bindirir. Sonra “Yolcu kardeş çok üşümüşsün” der. Meşin bir kırbadan, su kabından şerbet içirir. “Nasibin açık, feyzin bereketli, sofran mübarek olsun” der. Gözden kaybolur (Karadut: 2014, 50).

“Duvardaki Çamur İzi” menkıbesinde ise Hacı Murad-ı Veli ile Şeyh Kara Mustafa’nın aralarında geçtiğine inanılan bir keramet anlatılır. Menkıbeye göre, bir gün Şeyh Kara Mustafa bahçe sulamaya gider, bahçesini sulamaya başlar. Suyun aniden kesildiğini ve yönünün ters istikamete doğru aktığını görür. Şeyh, bu olaya anlam veremez. Suyun tekrar bahçeye aktığını görür. Bu olaya hayli şaşırın Şeyh Kara Mustafa, böyle bir kerameti kendisine Hacı Murad-ı Veli’den başkasının yapamayacağını söyler. Şeyh, suyun kesilmesine

¹ Hâlbuki bu şiir, XIX. asrın önemli mutasavvıflarından biri olan Erzurumlu İbrahim Hakkı’ya aittir. Öyle anlaşılıyor ki halk arasında çok sevilen ve yayılan ilahi formundaki bu eser yine halk muhayyilesinde başka bir mutasavvıfa isnat edilmiştir.

tahammül edemez. Küreğini çamurlu suya takmak suretiyle, küreğindeki çamuru fırlatarak Hacı Murad-ı Veli'nin tekkesinin dış duvarına yapıştırır (Karadut: 2014, 55).

Hacı Murad-ı Veli'nin babası Aliyü'l-Büka hakkında da menkıbeler vardır. Mesela onun, çevredeki şeyhlerle rabitasız konuştuğu, manevi olarak iki ayrı yerde (tayy-ı mekân) bulunabildiği, kendisi köyde iken geceleri uzak diyarlardaki savaflara katılıp sabah köyüne döndüğü şeklinde rivayetler anlatılmaktadır.² Aliyü'l-Büka'nın mezarının bulunduğu mescidin bahçesindeki türbenin yapımında geyiklerin kereste taşıdığı da rivayet edilmektedir. Yüzyıllardır akıl hastalarına şifa dağıtan bu mahal, günümüzde bile bu özelliğini korumaktadır (Karadut: 2014, 60).

2.2. Taşbebek Efsanesi veya Bir Ninni

Burada dikkati çeken sözlü ürünlerden biri de aslında bir efsane olan ama bu efsane ile ilgili ortaya çıkan bir ninnidir. Çankırı yöresine ait bu ninnide bir "Seyit Murat" adı geçmektedir (Uygur: 2002, 212). Dörtlükte, bu Seyit Murat'ın Bağdat'ta yaşadığı anlaşılmaktadır. Ancak kanaatimize göre bu Hacı Murad-ı Veli olabilir. Bizi bu düşünceye sevk eden iki neden var. İlki, ninnide gerek Osmaniye, Çorum, Şeyhşami (Kalecik), Ankara, Sinop vb. gibi yakın havalideki pirlere gerekse Akçaören (İlgaz), Feslikan vb. gibi Çankırı'daki pirlere adının anılmasıdır. İkinci neden ise mutasavvıfımızın babası Aliyyü'l-Büka'nın Hicaz, Şam, Urfa gibi şehirlerde kaldıktan sonra Çankırı havalisine gelmiş olmasıdır. Bu durum halk muhayyilesinde Hacı Murad-ı Veli'nin Bağdat'tan buraya geldiği intibasını uyandırmış ve ninniye de bu şekliyle yansımış olabilir. Üstelik ninnide geçen Murat da tıpkı Hacı Murad-ı Veli gibi seyyiddir.

2.3. Hacı Murad-ı Veli ile Akrabalarının Türbesine Bağlı Halk İnanışları

Çankırı'nın merkez köylerinden Handırı (Dereçatı) köyünde Hacı Murad-ı Veli'nin annesi olduğuna inanılan Hatçe Sultan türbesi bulunmaktadır. Yöre halkı çeşitli sıkıntılardan kurtulmak ve çeşitli dileklerde bulunmak için burayı ziyaret etmektedir. Bu türbede aynı zamanda yağmur duaları da yapılmaktadır (Kolcu: 2007, 99). Hacı Murad-ı Veli'nin türbesi de yöre insanları tarafından ziyaret edilmektedir. Özellikle bölge halkı tarafından çocuğu olmayan insanlar buraya gelip, tekke ve cami duvarlarına taş yapıştırır ve bu mekânların etrafında defalarca dönerler. Bu dönüşler esnasında bilerek veya bilmeyerek bir şeyler mırıldanırlar, yalvarır yakarırlar, ağlarlar. Eğer çocukları olursa onu türbeye satacaklarını, erkek olursa Satılmış ve kız olursa Satı adını koyacaklarını söylerler. Ertesi yıl gelirler, adaklarını yerine getirirler (Karadut: 2014, 17-18).

Genel olarak Hacı Murad-ı Veli'nin türbesi etrafında gelişen inanışları ise şöyle sıralamak mümkündür: Evlenme yaşına gelenler, sevenler sevilmeyenler, ayrılmak isteyenler istemeyenler, kayınvalide, elti, görümce ilişkileri için ziyaretçilerin sıkça buraya geldiği görülür. Çocukların, bebeklerin getirildiği; doğru yanlış şifa ve medet umulduğu, öyle ki hasta hayvanların bile getirildiği ve türbenin çevresinde dolaştırılarak iyi olacağına inanıldığına dair bilgiler kaydedilmiştir (Karadut: 2014, 18). Tekke ve caminin çevresindeki ağaç ile çalılara bez, pala, ip, başındaki örtüden bir parça, eteğinin ucundan bir parça kopararak bağlanırdı (Karadut: 2014, 18). Bugün Hacı Murad-ı Veli türbesi ve camii inanç turizmine açık, İslam inancına uygun, örf ve adetlerimize göre hizmet vermektedir (Karadut: 2014, 17).

2.4. Hacı Murad-ı Veli ve Halk Hekimliği

Hüseyin Elmas'ın kaynak belirtmeden verdiği bilgiye göre Hacı Murad-ı Veli, "Şih Değirmeni" olarak anılan değirmeni ile su değirmenciliği yapan bir demirci ustasıdır. Uzun

² Bu menkıbenin benzerini yukarıda Hacı Murad-ı Veli için de anlatıldığını görmüştük.

süre Eskiköy’de yaşamış, Kalecik tekfurunun zulmüne uğramış ve Çankırı’nın Eldivan ilçesine bağlı Seydi Köyü’ne göç etmiştir. 1307 tarihinde burada vefat eden bu zatın türbesi Seydi Köyü’nde olup bu türbeye yüzyıllardır akıl hastası, sara, felç olan hastalar şifa bulmak için gelmekte, kurban kesmektedir (Elmas: 2016, www.asikremzani.net). Elmas’ın verdiği bilgiler bundan ibaret olup şifa bulmak için ne tür pratikler yapıldığına dair ise herhangi bir şey söylememektedir. Bu pratiklerin nasıl yapıldığı anlatılmış olsaydı konu hakkında daha iyi tahliller yapılabilirdi.

Halk hekimliğine dair başka uygulamaların da yine bu mutasavvıf etrafında oluştuğu görülmektedir. Mesela; “Asa suyu”nun şifa verici olduğuna inanılır, yıkanılır, içilir, kullanılırdı. Hacı Murad-ı Veli Türbesi’nin çok yakınında olan bu kaynak su halk tarafından çeşitli hastalıklara iyi geldiği inancı ile içilmekte, kutsal sayılmaktadır. Günümüzde bile yağmur duasına buradan başlanır. Tekke etrafında defalarca dolanarak dualar edilir (Karadut: 2014, 18). Ayrıca türbenin içinde bulunan büyük, küçük siyah taşları, el tokmağını, büyükçe tespihi kafalarına vururlar, ağrı sızı olan yerlerine değdirip okurlar ve üflerler (Karadut: 2014, 18). Yine Hacı Murad-ı Veli’nin oğullarından Elvan Seydi’nin türbesi de iyileşmek üzere ilginç uygulamalara sahne olmaktadır. Elvan Seydi’nin türbesi 1970’li yıllara kadar taş duvarlı, ahşap çatılı, kiremit döşemeli, 5X5 ebadında eski yapı tipi idi. Bugün ise betonarme altıgen yapı şeklinde mermer, sanduka, oymalı mezar muhafaza edilmiştir. Burada asırlardır kullanılan bir sıvama taşı vardır. Türbenin bir köşesinde de çatallı bir geyik boynuzu bulunurdu. Bu boynuzda dilek bezlerinin bağlandığı, türbeye ziyarete gelenlerin sıvama taşı ile de vücutlarını sıvıdığı görülürdü (Karadut: 2014, 21).

Türbe ile birlikte çevresinde bulunan su, ağaç, taş vb. de kutsanmıştır. Türbeyi ziyaret edenler buranın yanında veya yakınında bulunan ağaçlara çaput bağlama, elbise bırakma, hasta çocukları ağacın altından geçirme uygulamalarını yaparlardı. Türbe yakınındaki sudan içme, abdest alarak namaz kılma, suyu eve götürülerek banyo yapma uygulamalarına da rastlanırdı. Türbelerde bir de mum yakma âdetine rastlanmaktadır. Doğum, ölüm, sünnet, evlenme durumlarında kutsal mekânlar ziyaret edilirdi. Türbeler bir dilek ve yakarı yeri, aynı zamanda da şifa ve huzur bulma yeri olarak halk tarafından ziyaret edilirdi. Yine derdine çare arayanlar, dileği olanlar, manevi doyuma ulaşmak isteyenler bu türbeyi ziyaret ederler. Özetle bu türbe ibadet, yağmur duası, kısmet bulup evlenmek, çocuk sahibi olmak, hastalığa şifa, derde derman bulmak vb. gibi pek çok amaçla ziyaret edilmektedir (Karadut: 2014, 69).

Sonuç

Murat Karadut, 1970’li yıllar arasında Hacı Murad-ı Veli türbesi ve camisinde büyük değişiklikler görüldüğünü, ziyaretçilere doğru bilgiler verildiğini, hurafeye yönelik batıl şekillerdeki davranışlar ile bazı araç ve gereçlerin ortadan kaldırıldığını söylemektedir. Yine aynı yazar günümüzde Hacı Murad-ı Veli’nin türbesi ile camisinin inanç turizmine açık olduğunu, her gün ziyaretçilerin İslam inancına uygun, örf ve adetlerimize göre hizmet verdiğini belirtmektedir (Karadut: 2014, 18). Oysa hurafe denen pek çok unsurun aslında Hacı Murad-ı Veli ve yakınlarının bugüne gelmesinde önemli bir rolü vardır. Bildiriden de görüldüğü üzere başta halk arasında anlatılagelen menkıbeler olmak üzere diğer pek çok folklorik unsurun bu zatın günümüzde de tanınmasına vesile olmuştur. Yine ifade etmek gerekir ki hem menkıbeler hem de halk inanışları ve diğer çeşitli pratikler bu zatın ve ailesinin geçmişte yaşadığına dair birer delildir. Zira menkıbe ve efsaneler tarih değildir ama tarihi bilgileri içeren metinlerdir. Ancak zamanla insanlar bu anlatıları olağanüstülüklerle süslemiş olabilir. Bu bağlamda Hacı Murad-ı Veli ve ailesi etrafında menkıbeler oluşmuş, halk hekimliği ile halk inanışlarına dair çeşitli pratikler ortaya çıkmıştır. İster gerçek ister hayali; halk, hem bu zatın hem de ona ilişkin uygulamaların gerçek olduğuna inanmaktadır. Dolayısıyla halk için gerçek olan “var olan” demektir.

Kaynakça

Elmas Hüseyin,

www.asikremzani.net/makale/Ocaklar_Seyyid_Haci_Muradi_Veli_Ocagi.html,

ET: 17.08.2018, e-Yayın Tarihi: 11.09.2016.

Karadut Murat, *Horasan Erenlerinden Hacı Murad-ı Veli Hz.*, Kayıkçı Mat. Yay. San. Ltd. Şti., Çankırı 2014.

Kolcu Bengisu, *Çankırı Türbeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Köprülü Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1976, 3. Baskı.

Tanyu Hikmet, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968, s.116.

Uygur T. Nahit, *Çankırı Halk Edebiyatı*, Okuyan Adam Yayınları, Ankara 2002.

AHMED YESEVÎ MENKİBELERİNDE METAFORİK ANLATIM

Metaphorical Expression In Legends Of Ahmed Yesevî

Gülten KÜÇÜKBASMACI*

Özet

Tasavvufî metinlerin anlatımı, gelenekte “mânâ dili, kuş dili, işâret dili, remzî dil” olarak tanımlanan bir anlatımdır. Dolayısıyla ister manzum ister mensur olsun söz konusu metinleri anlamak için “kuş dili”ni bilmek gerekir. Bu dilin en önemli özelliği metaforik bir anlatıma baş vurmasıdır.

Metaforik anlatım tarih boyunca eski kültür ve medeniyetlerce de kullanılmış; özellikle felsefe alanında olmak üzere Eflatun’dan beri metaforlar üzerinde durulmuştur. Metaforik dil İslâm düşüncesinde de yer edinmiştir. Kur’ân-ı Kerim ve hadislerde de kullanılan bir anlatım yolu olan metaforları Müslüman filozoflar ve mutasavvıflar da kullanmışlardır. Tasavvufun kendisi metaforik kabul edilmektedir. Mutasavvıflar soyut kavramları somutlaştırmak, anlatımı zenginleştirmek için metaforlara müracaat etmişlerdir. Metaforlar geleneksel ve kültürel olmakla birlikte yazara/şaire has kullanımlardır. Tasavvufî metni doğru anlamak, en azından yanlış anlamamak için metaforları bilmek gerekir. Bu sebeple tasavvufî metinlerdeki metaforların tespiti önemlidir. Ahmed Yesevî menkıbelerindeki metaforları belirlemek de Ahmed Yesevî’yi daha iyi anlamak için yol gösterici olacaktır.

Bu bildiriye Hazîni’nin (1533-34/?) *Cevâhirü’l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr* adlı eserinin Ahmed Yesevî’nin menkıbelerinin anlatıldığı ve ilgili bölümlerde yer alan şiirlerdeki “mürşid”, “insân-ı kâmil” ile ilgili metaforlar tespit edilecektir. Hazîni bu eseri 1593 yılında Sultan III. Murad’ın emriyle yazmıştır. Eser, Yesevî âdâbı ve menâkıbnâmesi olarak hazırlanmıştır. Ahmed Yesevî ile ilgili en önemli kaynaklar arasındadır. Eserde Ahmed Yesevî Türklerin, Acemlerin ve Arapların şeyhi, büyük bir azîz ve mürşid olarak tanıtılmaktadır. Ahmed Yesevî ile ilgili olarak güneş, ay, dağ, deniz, maden, Simurg, Hüma gibi metaforlar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, menkıbe, metafor

Abstract

The expression of sufistic texts has a narrative that is defined as some symbolic languages as “mânâ dili, kuş dili, işâret dili, remzî dil” in tradition. Therefore, whether it is written in verse or prose, it is necessary to know "kuş dili" in order to understand the texts. The most important feature of this language is appealing to use a metaphorical expression.

Metaphorical narration has been also used throughout history in ancient cultures and civilizations. Metaphors have been emphasized since Eflatun, especially in the field of philosophy. The metaphorical language has also taken its place in the opinion of Islam. Muslim philosophers and Sufi saints have also used metaphors, which are a way of expression used in Qur'an and hadiths. Sufism itself is considered metaphoric. Sufis have resorted to metaphors to embody abstract concepts and to enrich the expression. Metaphors are traditional and cultural as well as writers/ poetic usage. To find out the sufistic text correctly, at least to get rid of the misunderstanding we need to know the metaphors. So, the identification of metaphors in sufistic texts is important. Determining the metaphors that appears in legends of Ahmed Yesevî will also guide to better understand Ahmed Yesevî.

In this study the metaphors in the sections of the legends of Ahmed Yesevî's in “Cevâhirü’l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr” that was written by Hazîni (1533-34/?) will be identified. Hazîni wrote this

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gkucukbasmaci@kastamonu.edu.tr

work on Sultan Murat's orders in 1593. The text was prepared as Yesevî manners and menâkıpname. This work is among the most important sources about Ahmed Yesevî. In the text Ahmed Yesevî is introduced as the sheikh of the Turks, the Iranian and the Arabs, a great sacred and mentor. Metaphors such as sun, moon, mountain, sea, mine, Simurg, Hüma have been identify about Ahmed Yesevî.

Key Words: Ahmed Yesevî, legende, metaphor

Giriş: Ahmed Yesevî, Hazîni ve Cevâhirü'l-Ebrâr

“Pîr-i Türkistân” olarak anılan Ahmed Yesevî hakkında ilk etraflı çalışma *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseriyle Fuad Köprülü tarafından yapılmıştır. Eserin ilk yayımlandığı 1919 yılından beri Ahmed Yesevî ve Yesevîlik ile ilgili pek çok çalışmaya imza atılmıştır.¹ 1993 yılında doğumunun 900. yılı olarak kutlanması, 2016'nın vefatının 850. yılı olarak “UNESCO 2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı” ilanı da bu ilgi ve çalışmaları arttırmıştır. “2018 Türk Dünyası Kültür Başkenti Kastamonu”da bu yılın anısına Şeyh Şabân-ı Velî Sempozyumunun Ahmed Yesevî adına düzenlenmesi ve bu iki büyük Türk mutasavvıfının isimlerinin birlikte anılıyor olması son derece sevindiricidir. Ruhaniyetlerine selâm olsun...

Ahmed Yesevî menkıbelerindeki metaforları belirlemek Ahmed Yesevî'yi daha iyi anlamak için önemlidir. Bu önem şuradan kaynaklanmaktadır. Ahmed Yesevî'nin bir tarihi kimliği vardır. “Bir tarihte bir yerde doğmuş, eğitim almış, bir meslek sahibi olmuş, evlenmiş, eserler yazmış ve bir yerde bir tarihte vefat etmiş” olarak özetleyebileceğimiz bu tarihi kimliği algılamak herkes için kolaydır. Ancak Ahmed Yesevî'nin “mürşid”, “insân-ı kâmil” olarak tanımlanan bir kimliği daha vardır ki bu kimliği anlamak tarihi kimlik kadar kolay değildir. Çünkü “mürşid” kavramıyla ifade edilen kimlik soyut bir kimliktir. Bu soyut kimliği anlatmak için günlük hayatımızda kullanılan kavramlardan faydalanılarak somutlaştırma yoluna gidilmiş ve metoforik bir anlatıma başvurulmuştur. Kafamızın fazlaca karışık olduğu bugünlerde “insân-ı kâmil” kimdir, “mürşid-i hakîki” nedir? gibi soruları doğru cevaplayabilmek için tasavvufi metinlerdeki metaforların çözümünün son derece önemli olduğunu düşünüyorum.

Konumuz olan Ahmed Yesevî ile ilgili metaforların anlaşılabilmesi için Yesevî Hazretleri hakkında kısaca şunları söyleyebiliriz:

“İlk Türk Mutasavvıfı” olarak haklı bir şöhrete sahip olan Ahmed Yesevî bilindiği üzere Türkistan'ın Sayram kasabasında doğmuş (1093?), ilk eğitimini babası Şeyh İbrahim'den almış, çocuk yaşlarındayken anne ve babası vefat etmiştir. İlk mürşidi Arslan Baba'dır. Arslan Baba'nın vefatının ardından Buhara ve Semerkant'a gitmiş, Semerkant'ta Yusuf Hamedâni'ye intisap etmiştir. Yusuf Hamedâni'nin vefatından bir süre sonra Yesi'ye (Türkistan) dönmüştür. Kaynağını Kur'an ve sünnetten alan ve kendi adıyla anılan Yesevîyye'yi kurmuştur. Anadili Türkçe ile söylediği “hikmet”lerle güzel ahlak, aşk ve barış dini olan İslamiyet'i anlatmış; yetiştirdiği dervişler geniş bir coğrafyaya yayılarak İslâmiyet'e hizmet etmiştir. Ahmed Yesevî'den önce Türk sufisi yetişmiş olmakla beraber Ahmet Yesevî ile birlikte “Türkçe bir aşk, irfân ve manâ dili olarak” karşımıza çıkar (Tatçı: 2016, 8). 1166-

¹ Ahmed Yesevî ve Yesevîlik ile ilgili şu eserlere bakılabilir: Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı (Ed.), “*Yesevîlik Bilgisi*”, Ankara: M.E.B. Yayınları; Fuad Köprülü (1993), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları; Hayati Bice (2014), *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetleri*, İstanbul: H Yayınları; Hoca Ahmed Yesevî (2016), *Dîvân-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatçı, Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları; Kemal Eraslan (Hazl.) (1993), *Ahmed-i Yesevî Dîvân-ı Hikmet*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları; Metin Akar (2000), “Osmanlılarda Yesevîlik”, *Yesevîlik Bilgisi*, Ed. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, Ankara: M.E.B. Yayınları, 471-475; Necdet Tosun (2016), “Hoca Ahmed Yesevî, Yesevîlik, Yesevîlikte Tasavvufi Eğitim”, *Ahmed Yesevî Dîvân-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatçı, Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, s. 11-4;

67’de vefat ettiği kabul edilmektedir, türbesi XIV. yüzyılda Emir Timur tarafından yaptırılmıştır (Tosun: 2016, 15).

Rivayetlere göre Hz. Peygamberin emaneti olan hurma² Arslan Bab tarafından kendisine ulaştırılmış, yedi yaşına kadar pek çok manevi rütbe kazanmış, Yesevî adlı hükümdarın isteğiyle Karaçuk dağının ortadan kalkması için dua etmiş, geçimini kaşık ve kepçe yontarak sağlamış, Peygambere hürmeten altmış üç yaşına geldiğinde yer altında bir halvethane kazdırarak yüz yirmi, yüz yirmi beş veya yüz otuz üç yaşında vefat edene kadar kalan ömrünü bu halvette geçirmiştir. Kendisinin şeriata uymadığını düşünenlere karşı Cuma namazlarını Cami-i Ezher’de kılmış, oğlunu katledenlere arada düşmanlık olmasın diye atını ve kızını vermiştir (Köprülü: 1993, 27-40; Okuyucu ve Kaçar: 2014; Tosun: 2016, 20-25). Kerametleri vefatından sonra da devam etmiş, Buhara seferinde Türkistan’da bulunduğu sırada Timur’un rüyasına girmesi üzerine Timur türbesini yaptırmıştır (Köprülü: 1993, 41). Dîvân-ı Hikmet, Fakr-nâme, Risâle der-Âdâb-ı Tarikat ve Risâle der-Makâmât-ı Erba’in eserleridir. Mansûr Ata, Saîd Ata, Sûfi Muhammed Dânişmend ve Süleyman Bakırgânî/Hakîm Ata en meşhur halifeleridir.

“Ahmed Yesevî’nin Anadolu’nun Türkleşmesindeki Yeri” üzerine kaleme aldığı bir yazıda Müjgân Cunbur (1995) Ahmed Yesevî’nin etkisinin giderek genişlediğini; önce Yesi ve çevresine sonra Ortaasya ve Kuzey bozkırlarındaki Türklere, nihayetinde Batı Türklerine ulaşarak Anadolu ve Rumeli’nin Türkleşmesinde rol oynadığını söyler ve şöyle der: “Ahmed Yesevî Tanrı’ya hizmet için batı Türk illerine yolladıklarını ‘yol azığınızı tamamlayın, güçlülere karşı hazırlıklı olun, yarı yolda kalmayın’ diye uğurlamış. Onların ... büyük bir sessizlik içinde azimli bir ideale doğru gitmelerini sağlamıştır” (Cunbur: 1995, 852-853).

Ahmed Yesevî ve Yesevîlik hakkında en önemli eser Hazînî’nin *Cevâhirü’l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr* adlı eseridir. Hazînî’nin 1533-1534’te, günümüzde Tacikistan sınırları içinde kalan Hisar’da doğduğu kabul edilmektedir (Kunt: 2004, 267; Kara: 2017, 71). *Cevâhirü’l-Ebrâr*’da kendi künyesini Sultân Ahmed b. Mevlânâ Mahmûd b. Sultân Hacı Şâh el-Kureşî sümme’l-İskenderî el-Mâverâünnehrî eş-şehîr bi-Hâzînî olarak vermektedir. Hâzînî on iki yaşında bir cezbe halinden sonra Yesevî şeyhi Seyyid Mansûr Kaşıktırâş’a intisap etmiş, on dokuz yaşında icâzet almıştır. Şeyhinden menâkıbnâme yazma izni de almıştır (Azamat: 1993, 432).

Hazînî’nin *Cevâhirü’l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr* adlı eserinden başka *Menba’u’l-Ebhâr fî Riyâzi’l-Ebrâr*, Huccetü’l-Ebrâr, Teselliyü’l-Kulûb, Câmiü’l-Mürşidîn adlı eserleri bulunmaktadır (Hasan: 2008, 502-503; Tosun: 1997, 42-43).

Cevâhirü’l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr’dan ilk defa bahseden Fuad Köprülü olmuştur. 1919’da yayımladığı *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserde Ahmed Yesevî ile ilgili bilgileri bu kaynağa dayandırarak vermiştir. Köprülü, “Umûmî İndeks”te eser hakkında bilgi verirken başlıca kaynağının bu yazma oluşunu söylemiştir. Köprülü bu eserin verdiği tafsilatın başka kaynaklarda bulunmadığından tasavvuf tarihi açısından çok kıymetli olduğunu söylemektedir (1997, 98, 369).

1593’te istinsah edilen eserin büyük bir bölümü Türkçe bir kısmı da Farsçadır. II. Selim (1524-1574) zamanında (1566-1574) İstanbul’a gelen yazar eseri III. Murad’a (1574-1595) takdim etmek amacıyla kaleme almıştır (Köprülü: 1997, 369). Hazînî eserin “Emr-i fermân mûcibince” yazıldığını söyler. Sultan Murad tasavvufun canlandırılması ve Yesevîlik’in yaşatılması için büyük gayret göstermiş; tarikat adabını, şartlarını ve Allah

² Hz. Peygamberden gelen manevi bir emanet olarak hurma, ilâhî marifet, hakikat ve mânevî hâller, ilâhî sıfatların tecellisi veya güzel ahlâk, ilhâm olarak yorumlanmakta; menkıbede anlatılmak istenenin Ahmed Yesevî’ye nasip verilmesi olduğu ve hurmanın tevhidî temsil ettiği (Tosun: 2004, 290-291).

dostlarının hikâyelerini anlatmasını isteyerek bu kitabın yazılmasını emretmiştir (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 60-61, 244).

Hazîni eseri sözlü ve yazılı kaynaklardan hareketle kaleme almıştır. Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim, Pezdevî, Mantıku't-Tayr'dan faydalandığı anlaşılmakta; Mesnevî'yi okuduğu düşünülmekte; Süleyman ed-Darânî ve Beyazîd-ı Bistamî ve başkalarından aldığı sözlerin kaynağının sözlü ya da yazılı olduğu tespit edilememekte; Divan-ı Hikmet'ten alıntı yapmış olabileceği düşünülmekte ayrıca Ahmed Yesevî'ye ait olduğunu söylediği Bostânü'l-Ârifin diye bir eserden bahsetmektedir (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 45-46).

Metafor

Tasavvuf, “bir yaşama ve düşünce şekli, bir hâl” (Tatçı: 2000, 37) olarak tanımlanmıştır. Tecrübi bilginin anlatılması ise çok zordur (Kurnaz ve Tatçı: 2001, 19-20). Mutasavvıf edipler bu yaşama, düşünce şeklini ve hâli anlatabilmek için çeşitli remz, remiz, rumuz veya sembollere başvurmuşlardır. Zaman içinde tasavvuf edebiyatının kendine has bir sözlüğü oluşmuştur (Tatçı: 2000). Manâyı anlatmak için kullanılan kelimeler sözlük anlamından uzaklaşarak “tasavvufun temel düşünce ve kabulleri doğrultusunda yeniden anlamlandırılarak sembolleştirilmiştir (Akarpınar: 2004, 5). Sûfiyâne şiirlerde mutlak hakikatin dolaylı ve mecazi ifadesi dile getirilmiştir. Bunun için de tabiat unsurlarından daha çok faydalanılmıştır. Bunun bir sebebi tasavvufta tabiatın hakikatin bir yansıması olarak görülmesidir (Kurnaz ve Tatçı: 2001, 21-22).

İncelemeye konu olan eserde de Hazîni;

“Bu tarikat cümle âdâb u rümûz

Remz ü âdâbı gevâhirden künûz” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 308, 119) diyerek Yesevîlik'in ve dolayısıyla tarikatların remizlerden ibaret olduğunu, bu remiz ve usullerin mücevher hazinesi kıymetinde olduğunu söylemektedir.

Tasavvufî metinlerde tasavvufî kavramların anlaşılması için metafor kullanılmakta; bununla birlikte tasavvufî sıraları örtmek için de metafor kullanılmakta, bu yolla ehil olmayanlardan sırrın korunması sağlanmaktadır (Ögke: 2018, 82). Mutasavvıfların iç dünyalarındaki duygu ve hakikatleri ifade etmek, tecrübelerini dile getirmek için “örtülü, belirsiz ve kompleks” bir yapıya baş vurdukları (Gündoğdu: 2002, 30) söylenmektedir.

Metafor insanlığı uzun bir süreden beri meşgul etmekle birlikte dünyayı anlama, kavramlaştırma ve sınıflandırmaya yönelik ilgi 1980'lerden sonra metafor çalışmalarını attırmıştır. Felsefe, psikiyatri, bilişsel sinir bilimi gibi çeşitli bilim dalları “metafor” kavramına yeni yaklaşımlar getirmişlerdir (Yaylagül: 2010, 112). Tarihsel süreç içinde metafor söz sanatı olarak anlaşılmış, klasik anlayışta “ödüncleme ve aktarma” yönü ile ele alınmış ve benzetme üzerine temellenmiştir (Şahan: 2014, 26, 29). Türkçede de istiare (eğretileme-deyim aktarması) ve mecaz (ad aktarması-düz değişmece) terimleri ile karşılanmıştır. Metaforda, istiarenden farklı olarak anlam yalnız zenginleşmemekte, kökten dönüşmektedir (Teoman: 2003, 57). İstiaredeki eğretileme durumu metaforda kalıcıdır.

Günümüzde kavramsal metafor anlayışına ulaşılmış, metaforun anlamla ilgili rolü öne geçmiş. George Lakoff ve Mark Johnson'ın ilk baskısı 1980'de, ikinci baskısı ilaveli olarak 2003'te yapılan ve Türkçeye 2015'te “Metaforlar Hayat Anlam ve Dil” olarak çevrilen “Metaphors We Live By” adlı eseriyle kavramsal metafor teorisinin ne olduğu üzerinde durulmuştur. Kavramsal metafor teorisi, metaforu zihnin işleyişinin bir parçası haline getirmiştir. Bu çalışmada metaforun benzerlikle değil tecrübeye dayalı bağlantılarla temellendiği, iki alan arasında benzerlik doğurduğu; en güçlü ve daimi kavramların bile çok yönlü metaforlar aracılığıyla anlaşıldığı, kavram metaforları sistemini bedenlerimizin ortak

doğasının ve gündelik faaliyet tarzlarımızın şekillendirdiği ortaya koyulmuştur (Lakoff ve Johsson: 2015, 302-304).

Lakoff ve Johnson'a göre "Metaforun özü bir tür şeyi başka bir şeye göre anlamak ve tecrübe etmektir" (2015, 30). Metafor, gelişigüzel ve keyfi değildir. Yaylagül'ün Feyearts'tan aktardığına göre "metaforla ilgili kavramlar sistemattiktir. Metafor yapısı, A, B'dir diye ifade edilir. A ile B arasındaki ilişki, metaforik tasarlama diye adlandırılır. Bir kavram (hedef) diğeri (kaynak) yoluyla kurulur/anlaşılır" (2010, 113).

Edebî metinleri anlamını kavramak için metaforları anlamak önemlidir. Bir kültür ortamında yetişen sanatçı genellikle o kültürde üretilen metaforları kullanır. Şair ve yazarlar kullandıkları metaforların çoğu günlük dilde kullanılan "beylik metaforlara dayan"makla birlikte "sıradan metaforlar"ı yeniden işleyerek "edebi metaforlar"a ulaşırlar (Kövecses: 2003, 81). Metafor dünyayı algılayış ve kavrayış biçimimizi etkilediğinden metafor çözümlenmeleri bir kültüre ya da bir kişinin bir konuyla ilgili fikri yapısını tespit etmemizi sağlayacaktır (Şahan: 2014, 24, 62).

Metafor üzerine son çalışmalar metaforun sadece kelimelerle ilgili olmadığı; anlamak, algılamak, muhakeme etmek için kullandığımız kavramsallaştırma metodu olduğu üzerinde durmaktadır. Lakoff ve Johnson metaforik düşünme konusunda bir seçeneğimizin olmadığını, bilelim ya da bilmeyelim metaforik düşünüp konuştuğumuzu, metaforların dünyadaki olağan yaşantımızı yansıttığını, birçok birincil metaforun evrensel olduğunu çünkü herkesin temelde aynı bedene ve beyne sahip olduğunu söylerler (2003, 62). Metaforların toplumların kültürel, tarihi ve coğrafi birikimleri üzerine inşa edildiği ve insanla ilgili tüm alanların metaforlarla kavramsallaştırıldığı kabul edilirse bu bildiri de bu noktada bütün bir toplumun olmasa bile Ahmed Yesevî etrafında mürşitle ilgili algıyı ortaya koymada bir adımdır.

Ahmed Yesevî Menkıbelerinde Metaforlar

Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde metaforların tespit edildiği çalışmalar bulunmaktadır.³ Bu bildiri de ise kavram alanı/hedef Ahmed Yesevî/mürşittir. Ahmed Yesevî ilgili tespit ettiğimiz metaforların her biri Ahmed Yesevî'nin ve mürşit kavramının bir boyutunu ortaya koymaktadır. Halveti gelenekte yer alan Elmalılı mutasavvıfların ilâhileri üzerine yapılan bir çalışmada⁴ mürşitle ilgili yirmi iki metafor tespit edilmiştir.

Tasavvufta mürşit, irşat eden, yol gösteren kılavuzdur. Gerçek mürşit, üstün vasıflarıyla Hz. Muhammed'dir. Hz. Peygamber'e varis olan kâmiller, Muhammedî ruhu ve sırrı taşıyan irşada yetkili kişilerdir. "İnsan-ı kâmil olan mürşid, Allah'ın yeryüzündeki halîfesi olmakla kulların Hakk'a açılan kapısı gibidir." diyen Mustafa Tatcı salıkların Allah'a ancak bu kapıdan yol bulabileceklerini söyler (Tatcı: 2008, 453).

Metaforun temel özelliği amaçla (hedef-benzeyen) araç (kaynak-benzetilen) arasında kurulan denkliktir (Sezer: 2003, 88-89). Tanrının "vezir" metaforu yerine "padişah" metaforu ile anlatılması gibi benzeyen ile benzetilen arasındaki orantıya dikkat edilir (Çiçek: 2003, 294). Aşağıdaki metaforlarda da hedef/mürşit ile kaynak arasında denklik kurulduğu, mürşidin değerli, asıl, öz, yukarıda, önde olanı ifade eden varlıklar, nesnelere ile tanımlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu metaforların imgesel yönleri dikkat çekmektedir. Kövecses'e göre "Şiirde, görsel ayrıntılar bakımından zengin olan imgesel metaforlar çok sık kullanılır.

³ Abdullah Kök (2016), *Pîr-i Türkistân'ın Metafor Dünyası*, İstanbul: Kesit Yayınları.

⁴ Ahmet Ögke (2018), *Elmalı Erenlerinde Mânâ Dili*, İstanbul: H Yayınları, 226-235. Ayrıca Ahmed Yesevî'in insân-ı kâmil anlayışıyla ilgili şu çalışmaya bakılabilir: Funda Toprak (2017), "İnsan-ı Kâmil'e Bakışlarıyla Yusuf Has Hacip ve Hoca Ahmed Yesevî", *bilig*, 80, 95-122.

Bu türden kavramsal metaforlar, görsel şemalardan çok, zengin bir görsellik içerirler” (2003, 83).

Hazîni'nin *Cevâhirü'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr* adıyla Yesevî menkıbelerini anlattığı eserinde ilk metafor eserin adında karşımıza çıkmaktadır.

*Mürşit gavvastır.*⁵

“Bihâr/denizler” tasavvufi metinlerde vahdeti, “emvâc/dalgalar” ise kesreti temsil etmektedir. Bununla birlikte dalga/kesret de denize/vahdete aittir. “Ebrâr/faziletli kimseler, evliya zümresi” mürşidi temsil ederken “cevâhir/cevherler” mürşidin vahdet denizinden çıkardığı inci⁶ ise hakikat bilgisidir. Nitekim eser Türkiye Türkçesine *İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler* olarak aktarılmıştır. Mürşit, denizden inci çıkaran bir gavvas/dalgıçtır. Mürşidin “gavvâs/dalgıç” metaforuyla anılması Türk Tasavvuf Edebiyatında *Yûnus Emre'den*⁷ beri gördüğümüz bir husustur. Azizlerin hakikat arayıcısı olarak denizde inci arayan gavvasa benzetilmesi diğer dinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bir Süryani Aziz olan Mor Gabriel'in mesleği menkıbelerde inci avcısı olarak gösterilmektedir.⁸ *Cevâhirü'l-Ebrâr*'ın müellifi Hazîni de eserin yazılış amacını belirttiği bölümde kendisini tanıtırken gavvaslık ettiğini, manevi âlemlerin denizlerine dalarak değerli inciler çıkarıp bunları söz ipine dizdiğini anlatır (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 59, 241).

Eserin bir başka yerinde de halifeliği hak eden kişinin sahip olması gereken altı özellik sayılırken bu özelliklerin her biri bir inciye benzetilmiş ve bu özellikler onun ziyneti ve süsü olarak görülmüştür: “ebrârın meslek-i deryâlarınun gevâhir-i esrârlarınun cevâhiri altıdır ki ebrârın hilyesi ve zîveridür.” Bu altı sıfat; fakirliği, cömertliği, öfkeyi, sıkıntıyı, hastalığı ve iyi amelleri gizlemek olarak belirlenmiştir (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 266-267, 81.).

Mürşit ikinci Ahmed'dir.

“Ahmed-i sâni'dür ol sultân-ı Türk

Âkıbet mahmûd u serdâr-ı büzürg” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 291).

Ahmed, Hz. Peygamber'in isimlerindedir. Çok methedilmiş, övülmüş anlamlarındadır. Burada Türklerin sultanı olarak görülen Ahmed Yesevî adı dolayısıyla Hz. Peygamber'den sonra ikinci Ahmed olarak görülmekte, tevriye yapılmaktadır. Ayrıca insan-ı kâmillerin Peygamber varisleri olduğu da düşünülürse Ahmed Yesevî Ahmed-i sâni denilerek yüceltilmektedir.

Mürşit sultandır.

“Hazret-i şeyhü'l-meşâyih kutbu'l-aktâb seyyidü'l-Alevî sultânü'l-vâsılîn Hâce Ahmedü'l-Yesevî” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 61, 247).

Hazîni'nin Ahmed Yesevî'den bahsederken kullandığı sıfatlar arasında “sultânü'l-vâsılîn” de vardır. Hükümdar anlamında sultan bir yere hükmeden, söz ve hüküm sahibi demektir. Ayrıca burada “en yücesi” anlamı da vardır. Hükümdar bir toplumun en yücesi, en büyüğüdür; o milletin temsilcisidir.

⁵ Tespit edilen metinlerde geçen kelimelerin anlamları için şu sözlüklere başvurulmuştur: Türk Dil Kurumu, *Sözlükler*, www.tdk.gov.tr; Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, *Kubbealtı Lugatı*, lugatim.com.

⁶ Tasavvufi metinlerde “inci”nin anlamı için bakılabilir: Gülten Küçükbasmacı (2018), *Halveti Armağan Efendi Divan-ı İlahiyat*, İstanbul: H Yayınları, 288-295.

⁷ Bakınız: Mustafa Tatcı (2008), *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme*, İstanbul: H Yayınları, 528, 614

⁸ Hatice Kübra Uygur, “Hagiografik Mucizeler: İzla Dağında Bir Aziz”, *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 08-10 Kasım 2018 Çanakkale*'de sunuldu.

“Bî-nazîr dil-pezîr ü nâ güzîr

Sâlikînler üzre sultân u zahîr” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 291).

Bir devletin başında olan, hükmetme yetkisi bulunan kişi sultandır. Burada mürşit, kendisine bağlanan sâliklerin sultanıdır. Bu sultan aynı zamanda zahîr/yardımcıdır. Sultan, “müridin gönlüne taht kurmuş ve manevi ilimlerde makam sahibi olmuş mürşid (Ögke: 2018, 233) anlamındadır.

“Ahmed-i sânidür ol sultân-ı Türk

Âkıbet mahmûd u serdâr-ı büzürg” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 291).

Bu beyitte ise Türklerin sultanı olarak görülmektedir.

Mürşit yâverdir.

Hazînî eserin başında münacatta bulunup Allah’tan yardım dilerken Ahmed Yesevî’den “yâver” olarak bahsetmektedir. Yâver; “Yardımcı; devlet ve hükümet başkanlarının, kumandanlarının yanında bulunan, emirlerini yazmak ve yerine ulaşmasını sağlamakla görevli subay, emir subayı” olarak tanımlanmaktadır.

“Tâ ki ol yâver ola ashâbına / Belki yâr ola kamu ahhâbına” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 241).

Mürşit serverdir, rehberdir.

Hazînî, Ahmed Yesevî hazretlerini tanıtırken onu doksan dokuz bin evliyanın reisi ve aktab u evtadın rehberi olarak görür. “toksan tokuz bin eyliyâ’ullâh üzre server hamîde-siyer vâlâ-güher aktâb u evtâda râhber” olarak vasıflandırır (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 270).

Mürşit sipehdârdır.

Ahmed Yesevî bir başka yerde hakikat sultanlarının “sipehdâr”ı/başkomutanı olarak nitelendirilmiştir. Başkomutan burada bir topluluğun başı anlamındadır. Mürşid-i kâmillerin başı olarak görülmektedir.

Mürşit büyük serdârdır.

“Ahmed-i sânidür ol sultân-ı Türk

Âkıbet mahmûd u serdâr-ı büzürg” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 291).

Serdar, kumandan, başkumandan demektir. Bu beyitte Ahmed Yesevî büyük kumandan olarak görülmektedir. Kumandanlar askeri birliği yöneten komutan, başkumandan ise savaşta bütün silahlı kuvvetleri yöneten başkomutandır (*Kubbealtı Lugatı*, lugatim.com). Seyr ü sülûk yolculuğundaki salıklar er olarak düşünülmüş, mürşit de bu erlerin başkomutanı olarak görülmüştür. O halde seyr ü sülûk yolculuğu bir savaştır. Bu savaşta hedef nefsin yenmektir.

Mürşit kavâfil-sâlârdır.

Ahmed Yesevî tarikat yolundaki salıkların “kavâfil-sâlâr”ı/kafile başı olarak nitelendirilmiştir. Geçmişte bir yerden bir yere kafile ile gidilirdi. Bu kafileye kafile başı rehberlik eder, yol gösterirdi, böylece yolculuk daha güvenli olurdu. Hakikat arayışında yol gösteren tarikata intisap eden salıklara de mürşit rehberlik eder. Yolun tehlikelerinden, gizli geçitlerinden saliki haberdar eden, hakkı batıldan ayıran ve onu menzile ulaştıran mürşittir.

Mürşit; hâzık hekîmdir, tabîb-i hâzıktır, tabîbtir.

Hazîni'ye göre kendisine uyulan pîrlerin hepsi manevî hastalıkları tedavi etmede usta bir hekîmdir.

“Muktedâlar her biri hâzık hekîm

Sıhhat-i bâtın alardan pür-sakîm” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 61, 244).

Bir başka yerde de insanın vücudunda dört maddenin bulunduğunu, bunların dengeli olması gerektiğini, bu maddeler artarsa salikin tarikat yolunda ilerlemesinin sekteye uğrayacağını, azalırsa saadete ulaşacağını anlatırken bunun için işini iyi yapan usta tabiplere başvurulması gerektiğini söyler (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 75).

“Âdemî zâtında dört tabî'at vardır muhtelifü'l-ahvâl. Eger kavî vü galîz ola sâlik mehâlikden kurtulmaz ve mühlikede kalur. Eger bu tabâyî za'if olursa sâlik sa'âdetine mâlik olur. Bu hudûsda tabîb-i hâzık terbiyetler lâzım ve mürâca'at mâ-lâbüd” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 261- 262).

Şeyhe mutlak itaatin gerekliliğinin anlatıldığı bir yerde de mürşit, şeyh tabip olarak görülmektedir. Tabibin hastaları tedavi etmesi gibi mürşit de müridin kalbini genişletecektir.

“Hakim Ata der ki: İrâde kalbin, ruhun gıdâsını her şeyi açan tabipten istemesidir. Yani kalplere genişlik veren mürşitten istemesidir. İşte şeyh odur” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 264).

Mürşit bostancıdır.

Halvet bahsi anlatılırken mürşit, müridin kalbindeki manevi tohumları yeşerten bir bostancı olarak görülmüştür. “Bostancı gibi bitürmek reyâhîn-i besâtîn-i bevâtın-ı mürîdîn ü mutî'în itâ'at-ı ma'al-irâde ve irâdet-i ma'al-itâ'a olmegine sâlik muktedâ meclisinden feyz almaz ve kemâl-i visâle erişemez” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 65, 249).

“Bostancı” bostanda sebze yetiştiren kimseye denir. Sebzenin yetişebilmesi için toprak sürülmeli, gübrelenmeli, yeşeren fideler sulanmalı, çapalanmalıdır. Tüm bunları vaktinde ve özenle yerine getiren bostancı hasat zamanında olgunlaşmış ürünler elde eder. Mürşit de bostancı gibidir. Müridin kalbindeki aşk tohumunu gün gün takip ederek yeşertir, olgunlaştırır ve vakti geldiğinde müridi hakikate ulaştır. Mürşidin dergâhı da metinlerde genellikle gülzara, bahçeye, bağa benzetilmiştir (Tatçı: 2008, 456). Bostan-bostancı metaforunun kullanıldığı bu cümlede mürit de bostanda yetişenlerdir.

Yunûs Emre'nin meşhur şathiyesinin “Çıktım erik dalına anda yedim üzümü / Bostan ıssı kakıyıp der ne yersin kozumu” mısralarında olduğu gibi mürşit bostan sahibidir ve bostandan sorumludur. Bostan sahibinden murat mürşid-i kâmidir (Yakıt: 2002, 32).

Mürşit Hakk'ın mazharıdır/tecelli yeridir.

Müridin mürşidi hakkında şüphe duymamasının gerekliliği bahsi anlatılırken, şeyhin Hakk'ın mazharı, tecelli yeri olduğundan, bu sebeple şeyhten şüphelenilmemesi gerektiğinden bahsedilmiştir.

“Şeyhdür çün Hazret-i Hak mazharı

Şekk ü inkâr u cefâlardan berî” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 65, 257).

Mürşit sabır ve vakar Kâf'ıdır.

“Muhit-i âlem-i esrâr u kâf-ı sabr u vakâr” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 290).

Kaf, dünyayı çevreleyen dağın adıdır. Sufilere göre Kur'an'a da işaretidir. Bu da Allah'ın bütün adlarına mazhar olan insan ve bunu bilen ve bildiren "insân-ı kâmil" demektir. Ululuk, sınırsız alan anlamında da kullanılır (Gölpınarlı: 2004, 170-171). İnsan bedeni ve gönlü için de kullanılmaktadır. Uzak bir mekânın sembolü olabilmektedir (Tatcı ve Ögke: 2012, 707).

Mürşit Simurg ve Hü mâ 'dır.

"Bu âşiyânede Sîmurg u hem hümây-âsâr" (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 290).

Simurg, otuz kuş anlamında Farsça bir kelimedir. Mantıku't-Tayr'daki kuşların padişahıdır. Kuş yükselişi temsil etmektedir (Cebecioğlu: 2009, 574). İnsân-ı kâmil anlamında geldiği gibi Allah olarak da kullanılmıştır (Uludağ: 1991, 435).

Hü mâ da Kaf Dağı'nda yaşayan kuş olarak kabul edilmektedir. Yükseklerden uçar ve insanın başına konarak talihini değiştirir (Tatcı ve Ögke: 2012, 658).

Mürşit vakar dağ ıdır.

"Vakâr tağı vü deryâ-yı cezbe ma'den-i derd" (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 290).

Dağ, insanın maddi varlığıdır. Bu varlık Allah'ın tecellisi ile yok olur (Pala: 2002, 474). Bazen gönül, bazen beden için kullanılmıştır (Tatcı ve Ögke: 2012, 680). Vakarın ağırbaşlılık, haysiyetli ve şerefli olma ve temkin anlamı vardır. Temkin tasavvufta mânevî hâl ve makamları geçip kemâle ererek karar bulma anlamına gelmektedir (*Kubbealtı Lugatı*, lugatim.com). Edebiyatımızda dağın büyüklüğü, yücelik ve ululuğu temsil ettiği düşünülürse Ahmed Yesevî ulaştığı makam itibariyle üstün görülmektedir. Burada dağ büyüklük, azamet anlamında kullanılmıştır.

Mürşit cezbe deryasıdır.

"Vakâr tağı vü deryâ-yı cezbe ma'den-i derd" (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 290).

Tasavvufi metinlerde deniz, derya, bahr, umman varlık (Uludağ: 1991, 137), Hakk'ın sonsuz olan sıfat ve zat makamını; külli varlık âlemini temsil eder. Vahdet, birlik manasına gelir (Uludağ: 1991, 82). "Allah'ın ârif kuluna gönderdiği ilhâmî bilginin sınırı yoktur." (Cebecioğlu: 2009, 79). Derya sınırsız oluşu ve içine her şeyi aldığı için vahdet manasındadır. Bu sebeple mürşit için kullanılmıştır.

Mürşit hüd hüdür.

Mürşit, saliki Hakk'ın bulunduğu Kaf'a götüren "Hüd hüd"tür. Mürit, hüd hüdün rehberliğinde Kaf'taki kuşların padişahı olan simurga ulaşabilir. Çünkü mürşit "simurg-ı hakîki"den ders almıştır. Yolları öğrenmiştir, müride rehberlik edebilir. Bu durumda mürit de Kaf dağındaki padişahını arayan bir kuştur. Hazîni burada, Feridüddin Attar'ın Mantıku't-Tayr'ına (2001) telmih yapmaktadır. Bilindiği üzere söz konusu esere göre "Simurg"u bulmak için Kaf dağına gitmek isteyen kuşlara Hüd hüd rehberlik eder. Yedi vadinin geçildiği çok zorlu bir yolculuktan sonra ancak otuz kuş Kaf'a ulaşır ve "Simurg"un hakikatini anlarlar. Simurg tasavvufi metinlerde insan-ı kâmil ve Allah için kullanılabilir (Uludağ: 1991, 435)

"Hüd hüd-i hâdî-i kâf-ı kurb-ı Hak

Dîd sîmurg-ı hakîkîden sebak" (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 65, 258).

Mürşit kandildir.

“Velîlik ve velâyet-i hâssa makâmı ki mişkât-i nübüvvetden muktebesdür” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 65, 260).

Mişkât, kandil demektir. Velâyet, nübüvvet kandilinden alınmış bir makamdır. Kandil, “ilk yaratılan cevher, nûr-ı Muhammedî”dir (Tatçı ve Ögke: 2012, 661). Veliler peygamberin varisleridir. Kandilin karanlığı aydınlatıp yol göstermesi gibi, mürşit de kişiyi gafletten farka getirir.

Mürşit madendir, edep madenidir, derd madenidir, takva cevherinin madenidir.

“Ma’den ü genc-i min ledün ilmâ” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 280).

Maden, her şeyin menbâi, kaynağı anlamındadır. “Hakikatin bulunduğu kaynak, insani benlik” (Tatçı ve Ögke: 2012, 664) demektir. Ahmed Yesevî de bu mısradan ledün ilminin kaynağı olarak görülmüştür. Bir madene ulaşmak için onun kaynağına gitmek gerektiği gibi ledün ilmüne sahip olmak isteyenler de Ahmed Yesevî’yi takip etmelidirler.

“Ma’den-i âdâb u muhît-i edeb

Kutb-ı cihân mâhî-i sûz u ta’ab” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 281).

Edep kişinin hata yaparak utanmasını önleyen, yerinde ve ölçülü davranmasını sağlayan yetisi; davranışlarındaki ölçülülük, haddini bilme, terbiye, nezaket anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise Hakk’ın huzurunda olduğunun bilincinde olarak gerektiği gibi davranmak, Allah’ın birliğini görerek bütün varlığa karşı saygılı olmak anlamındadır. Çoğulu olan “âdâb” ise uyulması gereken esaslar yol, yordam, gelenekler, erkân demektir (*Kubbealtı Lugatı*, lugatim.com). Mürşit daima huzurda olma bilincine ulaşmış kişidir. Bu beyitte mürşit edep kaynağı olarak görülmektedir.

“Vakâr tağı vü deryâ-yı cezbe ma’den-i derd” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 290).

Derd, mecazen aşk anlamındadır (Tatçı ve Ögke: 2012, 688). Müridin talep ettiği dert aşk derdidir. Aşk ile hakikate ulaşan mürşit aşka ulaşılacak kaynaktır.

“Ma’den-i cevâhirü’t-takvâ celîlü’r-kadr Celâl Ata –rahmetu’l-lâhi aleyh- ortaya geldi.” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 285).

Takva dinin yasakladığı şeylerde aşırı özen göstermek, kendini şüpheli şeylerden sakınmak (Tatçı ve Ögke: 2012, 734) demektir. Burada takva değerli taşlara benzetilmiş, mürşit de bu taşların bulunduğu maden olarak görülmüştür.

Mürşit genc/hazînedir.

“Ma’den ü genc-i min ledün ilmâ” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 280).

Genc, toplu halde bulunan altın gümüş, mücevher gibi değerleri şeylerin bütünü; bunların saklandığı yer, hazine anlamındadır. Tevhit sırrı, insanî hakikat demektir (Tatçı ve Ögke: 2010, 696). Mürşid/Ahmed Yesevî ledün ilminin hazinesidir. Onun sayesinde bu hazineye ulaşılabilir.

Mürşit âfitâb/güneştir.

Hazîni’nin yazdığı menkıbeye göre bir gün tasalı görünen Ahmed Yesevî’ye Hızır bunun sebebini sorduğunda müritlerin kederli olduğunu, bunu gidermenin yolunu bilmediğini söyleyince Hızır “erre zikri”ne başlar ve o günden sonra Ahmed Yesevî’nin emriyle Yesevîler arasında bu zikir uygulanmaya başlamıştır. Erre zikri için yaşlı genç bütün müritler güneşin çevresindeki zerrelere gibi onun etrafında toplanırlar.

Burada mürşit güneş metaforuyla anlatılmıştır. Güneşin dünyayı aydınlatması ve hayat kaynağı olması gibi mürşit de müritlerin ölmenden önce ölmelerini sağlayarak hakikate ulaşmalarını sağlar, yollarını aydınlatır. Güneşin merkez oluşu gibi mürşit de merkezdir.

“Erre-keş ü nâmver-i şeyh ü şâb

Zerrevesi çevresinde âfitâb” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 281).

“Menkûldur ki bir ün ol ay u gün gayreti ‘ukâlâ vü bülegânun mûcib-i hayreti ya’nî Şeyhü’l-meşâyih” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 290).

“Fî-misâl ana bulunur nî-şebîh

Ay u günden ol şehâb-ı dîn vecîh” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 292).

Mürşidin yüzü aydır.

Ay, ışığını güneşten alan bir gök cisimidir. Aşağıdaki beyitte mürşidin yüzünden ay olarak bahsedilmiştir. Kur’an’da ay gibi ışığını başka kaynaklardan alan cisimler için “nûr” kavramı kullanılmaktadır. Ay, “nûr” isminin açığa çıktığı kâmil insanın sembolüdür (Tatçı: 2012, 559-573). Zatı temsil eden güneşten aldığı hakikat bilgisini bir ay konumundaki olan mürşit müritlerine ulaştırır.

“Şükrüli’llâh ay yüzini görmüşem

Nutksız esrâr-ı dilni sormuşam” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 287).

“Menkûldur ki bir ün ol ay u gün gayreti ‘ukâlâ vü bülegânun mûcib-i hayreti ya’nî Şeyhü’l-meşâyih” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 290).

“Fî-misâl ana bulunur nî-şebîh

Ay u günden ol şehâb-ı dîn vecîh” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 292).

Mürşit/Evliya yıldızdır.

“Evliyâ-yı asr her bir muktedây

Âsumân-ı ma’rifet necmü’l-hüdây

Müntehîdür her bire hatmü’-rüsül

Her biri âfâkda sâhib-sübül” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 312, 124).

Yıldız, ışıklı ve sabit gök cisimlerinden her birine verilen addır. Bu sebeple yön tayininde kullanılmışlardır. Veliler, gökyüzünde yol gösteren yıldızlar gibidir.

Mürşit aynadır.

“Meşâyih ü ‘urefâ âyîne-i mücellâ ve mir’ât-i musaykal dururlar” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 314).

Ayna, karşısındakinin görüntüsünü yansıtan, insanların kendilerini görmek için kullandıkları, arkası sırlanmış cam veya madenden levhadır. Aynanın bu somut anlamından yola çıkarak mürşit ayna olarak kabul edilmektedir. “Mümin müminin aynasıdır” hadisi itibariyle şeyh müridin, mürit şeyhin aynası olarak kabul edilmiştir. Müminin kalbi ayna gibidir. Ayna ne kadar iyi cilalanırsa o kadar iyi gösterir. Kalp ne kadar temizlenirse ilahi feyiz o kadar fazlalaşır. (Uludağ: 1991, 72-73).

Mürşidin ayağının tozu tâc ve külahdır.

“Makdeminün türâbı tâc u külâh

Urdılar başa evliyâu’llah” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 289).

Tâc ve külah başa giyilen giysilerdendir. Toz ise ayaklar altındadır. Buldukları konum dolayısıyla birbirlerine zıttır. Ancak mürşidin ayağının bastığı toz başa tâc kıymetindedir. Mürşide verilen değer gösterilmek istenmiştir.

Mürşidin sözleri ateştir.

“Rivayete göre şeyhlerin şeyhi Hoca Ahmed Yesevî Hazretleri yer altındaki mabedinde sözlerinin yakıcılığıyla mecliste bulunan âriflerin ve fakirlerin gönüllerinde öyle bir ateş ve sıcaklık oluşturdu ki meclistikiler buna dayanamaz hale geldiler” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 102).

“fukarâ ve urefâ bâtınlarında bir nev’ ot ve susuzluk bıraktı ki dammân u atsândan huzzâr-ı meclis bî-karâr oldılar” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 290).

Ateş, “aşk sıcaklığı”, “âşıktaki hasret boyutunun derinlik kazanması” (Cebecioğlu: 2009, 66), “şevk ve hasret hâlinin galebe çalması”, sevgiliye duyulan özlemde dolayı susuz kalma (Uludağ: 1991, 62), aşk, yokluk (Tatçı ve Ögke: 2013, 679) anlamlarına gelmektedir. Mürşidin sohbeti dervişleri aşk ateşiyle yakar.

Mürşid meyhanecidir.

“Sâhib-i meyhâne-i ‘indî şarâb

Serhoş oldı sagârından(kadeh) şeyh ü şâb (genç)” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 292).

Mürşidin bulunduğu tekke, mürşidin gönlü meyhanedir. Dolayısıyla mürşit de meyhanecidir. Müşterilere aşk şarabı dağıtır.

Mürşidin gönlü sagâr/kadehtir.

“Sâhib-i meyhâne-i ‘indî şarâb

Serhoş oldı sagârından(kadeh) şeyh ü şâb” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 292).

Sagâr, kadeh, içki içmekte kullanılan küçük bardak, cam demektir. Mürşidin tekkesi meyhane, kendini meyhaneci, gönlü de şarap sunduğu kadehtir. “Manevi hal, cezbe, ruhi zevk, şevk ve vecd” (Cebecioğlu: 2009) anlamlarına gelir. Genç ve yaşlı dervişler mürşidin manevi sohbetinin etkisiyle kendilerinden geçerler.

Mürşidin halvethanesi aşk küpüdür.

“Halvetinde zâhir oldı hum-ı aşk

‘Aşkından şehr-i Yesi oldı Dımışk” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 292).

Hum, küp, fıçı, durak, durulan ve beklenen yer demektir. Hum-ı aşk, aşk küpü demektir. (Uludağ: 1991, 231). Mürşid bu küpten şarap dağıtan sakidir. Hum-ı aşk, aşkın heyecanı ile şaşkın, çılgın ve bitap bir halde kalan âşıkın kalbi anlamında da kullanılmaktadır (Uludağ: 1991, 231). Beyitte bu mana da vardır.

Mürşit sakidir.

“Hâkim Ata hazretlerinden su bulması istendi. Kalkıp su bulmaya gideceği anda kulağına su sesi geldi. Şaşırarak arkasına baktığında meclisin ortasında fırın ve hamam ateşi

gibi bir ateşin meclisi sardığını ve içeridekilerin de ateş içindeki kebab gibi yandıklarını görmüş. Bu durum karşısında kendinden geçmişken Hoca Ahmed Yesevî'nin elinde bir kadehle ortaya çıkıp bu kadehi ateşe daldırdığını ve hazır bulunanlara içirdiğini görmüş. Hakîm Ata da bu kadehten içince baldan tatlı ve kardan soğuk olduğunu görmüş. Kadehten içenlerin susuzlukları gitmiş” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 102).

Sâki; kadeh sunan, su veren, sulayan, içki sunan anlamında bir kelimedir (Uludağ: 1991, 412). Aşk ateşiyle yanan müritlerin susuzluğunu mürşit giderebilir, yanan gönülleri dağıttığı su/içki ile mürşit teskin edebilir. Aşğın dağıttığı su sözleridir, sohbetidir.

“Ol esnâda nâgâh ol merd-i âgâh kolında bir câm-ı bilâ iştibâh zâhir ü peydâ olup o nâr-ı vâkıd ve nûr-ı nâkıddan doldurup huzzâra virdi. Kaçan hakîm Ata müşerref oldu buyurdu ki baldan tatlı ve selçden şovuk güvârende ve fârende şarâb-ı tahûr-ı mûcib-i huzûr tenâvül kıldılar. Susuzluk mizâclarından zâyil oldu” (Okuyucu ve Kaçar: 2014, 291).

Sonuç

Metafor kurulurken benzeyen ile benzeyen ile benzetilen arasındaki orantıya dikkat edilir. *Cevâhirü'l-Ebrâr* üzerine yapılan bu incelemede de görüldüğü gibi mürşit, değer olarak üstün olan kavramlara benzetilmiştir. Aşağıdaki metaforlarda hedef/mürşit ile kaynak arasında denklik kurulduğu, mürşidin değerli, asıl, öz, yukarıda, önde, övülmüş olanı ifade eden varlıklar, nesnelere, durumlar, kişiler ile tanımlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Mürşit yöneticidir, liderdir: Mürşit sultandır. Mürşit serverdir. Mürşit yaverdir. Mürşit sipehdârdır. Mürşit serdardır.

Mürşit yol göstericidir: Mürşit rehberdir. Mürşit kavafil-sâlârdır.

Mürşit meslek erbabıdır: Mürşit gavvastır. Mürşit hekimdir. Mürşit tabiptir. Mürşit bostancıdır. Mürşit meyhanecidir. Mürşit sakidir.

Mürşit mekândır. Mürşit Kaf dağıdır. Mürşit dağdır. Mürşit deryadır. Mürşit madendir. Mürşit Hakk'ın mazharıdır.

Mürşit kuştur: Mürşit Simurg'dur. Mürşit hüdhüddür. Mürşit hümadır.

Mürşit gök cisimleridir: Mürşit afitaptır. Mürşit aydır. Mürşit yıldızdır.

Mürşit eşyalardır: Mürşit kandildir. Mürşit aynadır. Mürşit tacdır. Mürşit külahtır. Mürşit kadehtir. Mürşit aşk küpüdür.

Mürşit ateştir. Mürşidin sözleri ateştir.

Mürşit ikinci Ahmet'tir.

Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde mürşit en değerlidir; mürşit yol göstericidir, mürşit yol aydınlatıcıdır, mürşit yetiştiren ve olgunlaştırandır, mürşit hasta gönülleri tedavi edendir. Mürşit hazineler saklayan bir madendir.

Tasavvufî metinlerde kullanılan metaforların tespiti soyut bir kavram olan ve günümüzde siyasi ve sosyal sebeplerle yıpratılan ve zihinlerde kargaşaya sebep olan “mürşit” kavramının algılanabilmesi için önemlidir. “Eşref-i mahlukat” denilen insanın temsili olan insan-ı kâmiller yüzyıllardan beri insanlığa yol göstermektedirler. Ki biz bu sonuç cümlesini kurarken bile metafordan medet ummaktayız.

KAYNAKLAR

- Akar, Metin (2000), “Osmanlılarda Yesevîlik”, *Yesevîlik Bilgisi*, Ed. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı, Ankara: M.E.B. Yayınları, 471-475.
- Akarpınar, R. Bahar (2004), “Sufî Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme”, *Türkbilig*, 7, 3-19.
- Azamat, Nihat (1993), “Cevâhirü'l-Ebrâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 432.
- Bice, Hayati (2014), *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetleri*, İstanbul: H Yayınları;
- Cebecioğlu, Ethem (2009), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Cunbur, Müjgân (1995), “Ahmed Yesevî'nin Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı*, C. 7, 21, 833-853.
- Çiçek, Hasan (2003), “Kadim Üç Felsefe Problemi Bağlamında Mevlana'nın Mesnevi'sinde Metaforik Anlatım”, *AÜİFD*, Cilt XLIV, 1, 293-311.
- Eraslan, Kemal (Hazl.) (1993), *Ahmed-i Yesevî Divan-ı Hikmet*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Feridüddin-i Attar (2001), *Mantık al-Tayr*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (2004), *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gündoğdu, Cengiz (2002), “Mevlânâ'nın Şathiye Türünde Yazdığı Bir Gazelinin Şerhi Şerh-i Ebyât-ı Celâlaeddîn-i Rûmî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 3/8, 27-46.
- Hasan, Nâdirhan (2008), “XVI. Yüzyıl Tasavvuf Edebiyatında Hazînî Eserlerinin Yeri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 501-509.
- Hoca Ahmed Yesevî (2016), *Dîvân-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatcı, Ankara. Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- Kara, Ahmet (2017), “XVI. Yüzyıl Şairlerinden Hazînî ve Tesellâu'l-Kulûb Adlı Eseri”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 6, 69-100.
- Kök, Abdullah (2016), *Pîr-i Türkistân'ın Metafor Dünyası*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Köprülü, Fuad (1993), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kövecses, Zoltan (2003), “Edebiyatta Metafor”, Çev. Ali Kaftan, *kitap-lık*, 65, 79-84.
- Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, *Kubbealtı Lugatı*, lugatim.com.
- Kunt, İbrahim (2004), “Sultan Ahmed Hazini'nin Hayatı ve Eserleri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 13, 265-288.
- Kurnaz, Cemal ve Tatcı, Mustafa (2001), *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Küçükbasmacı, Gülten (2018), *Halveti Armağan Efendi Divan-ı İlahiyat*, İstanbul: H Yayınları.
- Lakoff, George ve Johnson, Mark (2000), “Eğretileme Kuramında Gelişmeler”, Çev. Mehmet H. Doğan, *kitap-lık*, 65, 59-64.
- Lakoff, Georga ve Johnson, Mark (2015), *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, Hazl. ve Çev. Y. G. Demir, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Okuyucu, Cihan ve Kaçar, Mücahit (2014), *Hazînî Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Ögke, Ahmet (2018), *Elmalı Erenlerinde Mânâ Dili*, İstanbul: H Yayınları.
- Pala, İskender (2002), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L M Yayınları.
- Sezer, Engin (2003), “Dilde ve Edebiyatta ‘Yol’ Metaforu”, *kitap-lık*, 65, 88-91.
- Şahan, Kaan (2014), “Türk Şiirinde Metafor (1923-1960)”, Edirne: Trakya Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi.

- Tatçı, Mustafa (2000), “Tasavvuf ve Rumûz”, *Yesevîlik Bilgisi*, Ed. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, Ankara: M. E. B. Yayınları, 37-40.
- Tatçı, Mustafa (2008), *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tatçı, Mustafa (2012), *İşitin Ey Yârenler*, İstanbul: H Yayınları.
- Tatçı, Mustafa (2016), “Sözbaşı”, *Hoca Ahmed Yesevî Dîvân-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatçı, Ankara. Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 8-9.
- Tatçı, Mustafa ve Ögke, Ahmet (Habl.) (2012), *Elmalılı Vâhib Ümmî Halvetî Dîvân-ı İlâhiyât*, İstanbul: H Yayınları.
- Teoman, Ali (2003), “Eğretileme: Beşinci Töz”, *kitap-lık*, 65, 55-58.
- Toprak, Funda (2017), “İnsan-ı Kâmil’e Bakışlarıyla Yusuf Has Hacip ve Hoca Ahmed Yesevî”, *bilig*, 80, 95-122.
- Tosun, Necdet (1997), “Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir’âtü’l-Kulûb”, *İLAM Araştırma Dergisi*, II/2, 41-85.
- Tosun, Necdet (2004), “Tasavvuf Kültüründe Meyve”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 13, 289-300.
- Tosun, Necdet (2016), “Hoca Ahmed Yesevî, Yesevîlik, Yesevîlikte Tasavvufî Eğitim”, *Ahmed Yesevî Dîvân-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatçı, Ankara. Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 11-41.
- Türk Dil Kurumu, *Sözlükler*, www.tdk.gov.tr.
- Uludağ, Süleyman (1991), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Uygur, Hatice Kübra (2018), “Hagiografik Mucizeler: İzla Dağında Bir Aziz”, *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 08-10 Kasım 2018 Çanakkale*’de sunuldu.
- Yakıt, İsmail (2002), *Yunus Emre’de Sembolizm*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yaylagül, Özlem (2010), “Divânü Lügâti’t-Türk’te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar,” *Millî Folklor*, 85, 112-121.

İKİNCİ DEFTER'DE HİKMET ve AŞK

Hasan AKKANAT*

Özet

Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*'in ilk beytinde “İkinci Defter”in sözlerini açtığını belirtir ve bu ifadeyi on beyitte daha kullanır. Toprak altında girdikten sonra sözlerini açtığını belirttiği ikinci defter, bize göre, yazınsal bir olguyu değil, yaşamında riyazet sonrasında açtığı yeni bir başka sayfa olan hakikat mertebesine işaret eder, ki bu da *Dîvân-ı Hikmet*'in tamamına karşılık gelir.

Arapça etimolojisi yönünden dikkate alındığında ‘hikmet’in muhtevasında ‘sınırlama’ anlamı da bulunmaktadır. Felsefi literatürde eşyanın en özlü hakikatinin bilgisiyle sınırlanan hikmet, tasavvufi literatürde arifin bakışını her şeyin en asli varlığıyla, Tanrı’yla sınırlar; çünkü varlık, yalnızca Tanrı’dır ve yalnızca Tanrı’ya aittir. Varlık vahdeti arifi aşk vahdetiyle sınırlar. Varlık yalnızca Tanrı ise aşkın objesi de yalnızca O’dur. Hikmet, aşkın anlamını ve çerçevesini belirler.

Bildirimizde *İkinci Defter*'de Yesevî'nin aşk ve hikmet arasındaki kurduğu özel ilişkiyi ve bu ilişkinin günümüz açısından önemini inceleyeceğiz.

Abstract

In his *Dîvân-ı Hikmah*'s first couplet, Hoca Ahmad Yasawî says that he starts the words of “Second Notebook”, and he uses this statement more in ten couplets. The Second Notebook which he says that he starts its words after going underground refers, in my opinion, not to a literal fact, but to the hakikah grade, a new leaf he turns over in his life after abstemiousness, which it refers to all of *Dîvân-ı Hikmah*.

Considered in terms of etymology in Arabic, we find a meaning ‘restriction’ in the content of hikmah. Hikmah, which is restricted with the quintessence of things in philosophical literacy, is restricted with God, ultimate being of all things in sufistic literacy, for being is God only, and belongs to Him. Unity of existence restricts with the unity of divine love. If being is God only, then object of love is Him only. Hikmah determines the meaning and frame of love.

In my paper I examine the specific relation The Second Notebook establishes between love and hikmah, and significance of this relation from today’s point of view.

Giriş

Dîvân-ı Hikmet'te Yesevî hayatın anlamını sorguladığı satırlarda birkaç kavramı öne çıkararak onlar arasında ayrılmaz ve aynı ölçüde birbirini tamamlayan bir ilişki tesis eder. Bu kavramlar *hakikat*, *arif*, *hikmet*, *seher* ve *aşk*'tır. Eğer daha dar bir çerçeveye indirmek istersek bu kavramlardan *aşk* ve *hikmet* diğerlerini de kapsayabilir niteliktedir. Aşık olan ariftir; çünkü arif hakikati bilir, aşkını hikmet dairesinde yaşar ve maşukuyla seher vakti denen bir tenhada ağlaşıp buluşur. İşte bu acıklı hikayenin karalandığı satırlar da *İkinci Defter*'dir.

Dîvân-ı Hikmet'i sadeleştirerek neşreden Bice, eserin aslında bir *Divan-ı Aşk* olduğunu belirtir¹ ve bu nedenle eserin başlığını Tadcı'nın teklifiyle *Günümüz Aşk Yolcusuna Dîvân-ı Hikmet* şeklinde yeniden düzenler. Teklif ve düzenleme takdire şayandır; çünkü aşk, *Dîvân*'ın merkezi kavramıdır. Aşk kalpte duygu olarak, dilde de hikmet olarak belirir:

Sırrı ile söylerler, dile hikmet dizerler,

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Hayati Bice, “Sözbaşı”, *Günümüz Aşk Yolcusuna Dîvân-ı Hikmet*, Ankara 2016, s.XI.

Aşk ile Can gezerler rengi sarı dervîşler.²

Yesevî hikmetinin değerini anla

Aşk küpünden meyi bir damla tat.³

Aşk “sınırı aşmak” anlamına gelirken, hikmet “sınır koymak” anlamına gelir. Acaba bu iki kavramı yan yana nasıl getirebiliriz? Yan yana gelirse nasıl bir anlam bütünü ortaya çıkar? Bildirimiz *Dîvân*’daki hikmet ve aşk sözcüklerinin semantik tahlilini ve aralarındaki ilişkiyi incelemektedir.

1-Aşk

“Aşk” sözcüğü *Dîvân-ı Hikmet*’te yer alan 253 hikmetin 99’unda geçmektedir. Bunun tüm kitaba oranı %40’tır. Aşık ve ma’şuk gibi çeşitli formadaki yapılarını dikkate aldığımızda, aşk sözcüğü *Dîvân*’da 356 kez geçmektedir.⁴

A/I-Ş-K kökünden gelen aşk sözcüğü aşırı sevgi, kendini bütünüyle kaptırmak anlamlarına gelir. Aşkın, sarmaşık anlamına gelen AŞeKa sözcüğüyle etimolojik ve semantik bir ilişkisi vardır: Nasıl ki aşk, içine düştüğü bedeni sarıp boğuyorsa, sarmaşık da tutunduğu bitkiyi sarar, boğar ve sıkar. Bu anlamıyla alırsak aşkın *Dîvân*’daki konumu ortaya çıkar: Aşk, Allah sevgisinin, içinde düştüğü bedeni sarması ve insanın bu nedenle başka bir şeye itibar etmemesidir.

Bununla birlikte aşkın Allah için kullanılması daha geç dönemlere rastlar. İlk dönemlerde kullanılan kelime daha çok sevgi anlamına gelen hubb ve mehabettir. Gerçi bunu ilk dönemle sınırlandırmak yanıltıcı olabilir çünkü bilinen çoğu mutasavvıf hubb ve mehabbe sözcüklerini tercih etmişlerdir. Bunun nedeni, Allah’ın insan için kendinden geçecek denli insanlara aşık olmasının mümkün olmamasıdır. Allah için aşk sözcüğünün ilk kez hicri II. asırda kullanılmaya başlandığı nakledilir. Hasan el-Basrî (ö. 110/728) açısından Allah “Kulum bana, ben de kuluma aşık olurum.” buyurmuştur. Yine Abdulvâhid b. Zeyd de peygamberlerden birinin “Allah bana, ben de Allah’a aşık oldum” dediğini belirtir. Ancak aynı sözü Ebu’l-Hüseyn en-Nuri (ö. 259/908) söylediği için kafir olduğuna hükmedilerek memleketinden çıkarılmış ve celladın önüne çıkarıldığında asılmaktan son anda kurtulmuştur.⁵

Dîvân-ı Hikmet’te hem mehabbet hem de aşk sözcüğü kullanılmakla birlikte ikisi beyitlerde eşanlamı olarak gözükmür: Allah’a duyulan aşırı sevgi. Bu temel anlam, hikmetlere yöneldiğimizde, yan anlamlarla birlikte çoğalır ve aşk mefhumu oldukça geniş bir anlam ağını içine alır.

Yesevî aşkın hammaddesinin Allah’ın rahmeti olduğunu söyler.⁶ Yani aşk, Allah’ın rahmetinden yaratılmıştır. Allah, aşkı kendi rahmetinden aşıklara bir hediye olarak vermiştir.⁷ İlâhi rahmetten taşan bu sevgi, aşıkların kalbinde zuhur etmiştir. O halde aşık, ilâhi rahmetten taşan bu fezeyâna karşılık vermelidir, hatta vermek mecburiyetindedir; çünkü aşk, *Allah’a yapılan en büyük ‘taat’tir.*⁸ Yesevî’nin aşka dair söylemlerinin şifresi bu noktadan itibaren

² Hoca Ahmed Yesevî, *Günümüz Aşk Yolcusuna Dîvân-ı Hikmet*, sad: H. Bice, Ankara 2016, 95:6. (Rakamların ilki *Dîvân-ı Hikmet*’in hikmet numarasını, ikincisi de ilgili hikmetin beyit numarasını göstermektedir.)

³ *Dîvân*, “Münacaat” 67.

⁴ Yesevî, “Sözbaşı”, *Günümüz Aşk Yolcusuna Dîvân-ı Hikmet*, s.XI.

⁵ Süleyman Uludağ, “Aşk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), c. IV, s. 11-17; Ayrıca bkz: Ahmet Ögke, “Ahmed-i Yesevî’de İlâhî Aşk”, *Diyanet İlmî Dergi*, 52 (2016), ss. 93-111.

⁶ *Dîvân*, 184:4.

⁷ *Dîvân*, 12:1.

⁸ *Dîvân*, 153:46.

çözölmeye başlar. O, aşk ile taati aynı mefhum içerisinde ele alma eğilimindedir: İlähî aşk, itaatın temel göstergesidir. Allah'a aşık olmak, Allah'a itaat etmektir. Belki de aşk, imandır demek daha uygun olacaktır. Böylece aşık, Allah'ın en sevdiği kul⁹ olarak en halis mümine karşılık gelir. Yesevî'nin kendi dergahını 'aşk dükkânı'¹⁰ olarak nitelendirmesi, insanları imana, yani aşka çağırmasından dolayıdır.

Aşk, yine de zahmetlidir, zorluklarla doludur,¹¹ engebeli ve oldukça saptır; çünkü hem kendi içinde katı kuralları vardır hem de başka insanların ötelemeleri ve karşı çıkışlarına göğüs germek gerekmektedir. Dünyadan ve dünya nimetlerinden vazgeçiş, aşkın en başta gelen kuralıdır. Dünya aşığın gözünde bir haşhaş tanesi kadar bile değere sahip olmamalıdır.¹²

Aşksızlık, Yesevî'nin gözünde, tahmin edileceği üzere oldukça negatif bir muhtevaya sahiptir. Aşk madem ki itaattir, o halde aşksızlık da isyan ve küfre karşılık gelmelidir. Nitekim o, aşksızlığı yolunu şaşırma,¹³ iman ve İslam'ın olmaması,¹⁴ cehenneme gitme,¹⁵ insan olamama¹⁶ ve hatta hayvanlaşma¹⁷ anlamlarında kullanır.

Demek oluyor ki aşk, iman derecesinin en mükemmel hali; aşık, en yüksek mü'minlik derecesi; aşksızlık da en bedbaht küfr derecesidir. Aşkın zorluğu, Allah ile yapılan iman sözleşmesinin içeriğinden kaynaklanır: "İman ediyorum ki, ilah olarak yalnızca Allah vardır" ifadesi, Yesevî'nin gönlünde, "yalnızca Allah'a aşık olacağıma söz veriyorum" demektir.

Aşk sözcüğünün daha ileri açılımları, hikmet sözcüğüyle mümkün olabilir, bu nedenle hikmet sözcüğünün anlam muhtevasını belirledikten sonra bu iki mefhum arasındaki sıkı ilişkiye döneceğiz.

2-Hikmet

Dîvân-ı Hikmet'in 68 beytinde 72 kez "hikmet" sözcüğü geçmektedir. Türk-İslam edebiyatında hikmet, dînî-ahlakî konularda nasihat veren nazım türü yazılara denir ve hikemi şiirler olarak da adlandırılır. Amaç, kişiyi aldatıcı dünyevî ilgilerden kurtarmak ve ona baki ahiret yurdu için düşünmesi ve yapması gereken görevleri hatırlatmaktır.

HiKMet sözcüğünün kök harfleri "H-K-M"¹⁸ olup, etimolojik anlamı açısından ele aldığımız zaman "sınırlandırmak", "sınır çizmek", "sınırlamak" anlamlarına gelir. Sınırlamak ya da sınırlandırmak, iki alan ya da iki konu arasına sınır çizmek olduğundan, aynı zamanda sınırın dışında kalan tarafı terk etmek; yani araya çizilen sınırın bir yakasına yönelip diğer yakasını terk etmek anlamına gelir.¹⁹

⁹ *Dîvân*, 16:2.

¹⁰ *Dîvân*, 3:1, 5:7.

¹¹ *Dîvân*, 1:8, 6:10, 12:6, 32:2, 33:9, 78:4, 83:2, 104:4.

¹² *Dîvân*, 12:1.

¹³ *Dîvân*, 3:1, 111:12.

¹⁴ *Dîvân*, 59:2, 105:1, 83:3.

¹⁵ *Dîvân*, 20:9.

¹⁶ *Dîvân*, 59:2.

¹⁷ *Dîvân*, 54:5.

¹⁸ H-K-M kök harflerinden HüKüM kavramı da ortaya çıkar. Hüküm bir mesele hakkında ortaya konulan (olumlu yahut olumsuz) tasdiktir. Bu halileyle hüküm, h-k-m kökü bağlamına döndüğümüzde, ilgili meselenin tasdik ettiği yön ile olumsuzladığı yön arasında bir sınır çizer ve ikisinden birisine yönelip diğerini terk eder. Mesela 'Öğrenciler çalışkandır' ve 'Öğrenciler çalışkan değildir' şeklinde inceleme konusu olacak bir konumuz var. Öğrencilerin notları saptanıp onların yüksek notlar aldığı tespit edildiğinde 'Öğrenciler çalışkandır' hükmüne ulaşırız ve öteki hükmü terk ederiz.

¹⁹ Hikmetin farklı disiplinlere göre farklı terminolojik anlamları ortaya çıkmıştır. Felsefede varolan şeylerin nihâî hakikatine ve o hakikatleri araştırma konusu yapan disipline hikmet, araştıran kişilere de hakîm denir. Nitekim Fârâbî hem de İbn Sînâ düşüncesinde hikmet kavramı felsefe, bilgi ve bilim sözcüklerini içerirken, hikmet ile bilim, hakîm ile de filozof anlamdaş olmaktadır. Hikmet, varolan hakikatin ya da hakikatlerin biricik ifadesi

Dîvân'ı göz önüne aldığımızda hikmet, toplum nazarında özlü anlamları olan kutsal ve manzum ifadelerdir.²⁰ Bu ifadelerin halk arasında anlamlı kılan aynı zamanda onların arif ve aşık sözü olmalarıdır.²¹ Hikmetler yine de ayet ve hadis değildir,²² ayetlerin ve hadislerin muhtevalarını Türk kültürünün söylenceleri, kutsalları, hikayeleri ve meselleri üzerinden ibret²³ ve nasihatlar²⁴ şeklinde anlatmaktadır. Hikmetler hakikatleri²⁵ rumuzlar şeklinde ifade ederken, dinleyicisini ihlase götürür.²⁶ Hikmetlerin ağır basan toplumsal boyutları olmakla birlikte insanların çoğu onu dinlemez, dinlese bile anlamak istemezler. Hikmetleri dinleyip anlayanlar yalnızca mü'minlerdir.²⁷ Zaten işitmek istemeyenin, işitip de ağlamayanın gönlü katıdır, dini sağlam değildir, hatta insan değildir.²⁸

Yesevî'nin mesele hakkındaki katı tutumunu anlamak güç değildir; çünkü hikmetler gönül erleri olan aşık ariflerden diğer Allah aşıkları için sadır olmaktadır.²⁹ Hikmetler, aşıkların kalplerinde yanan aşkın ifadeleridir, kalpteki aşkın dışarıya yükselen feryadıdır, aşkın manzum feryadıdır.

3. Aşk ile Hikmet Arasındaki İlişki

I. *Aşk başlığı altında Dîvân'da hangi sonuçlara ulaştığımızı maddeler halinde yazalım:*

(a) Aşk, aşırı sevginin ruh ve bedeni çepeçevre sardığı ve aciz bıraktığı bir duygudur.

(b) Aşk ilâhi rahmetten taşan bir sevgidir ve *Allah'a yapılan en büyük 'taat'* tir. İlâhî aşk, itaatin temel göstergesi olduğundan Allah'a aşık olmak, Allah'a itaat etmek anlamına gelir. Hatta aşk, imandır. Aşık, Allah'ın en sevdiği halis mümindir ve aşk dükkanı aslında imanın bireylere nakşedildiği peygamber ocağıdır.

(c) Aşk, zahmetlidir, sarp yolları vardır. Tanrı dışındaki şeylerden vazgeçştir. Allah'a iman, O'na aşık olmadır.

(d) Aşksızlık, isyan ve küfre, imansızlığa, insanlıktan çıkışa ve hayvanlaşmaya karşılık gelir.

II. *Hikmet başlığı altında Dîvân'da hangi sonuçlara ulaştığımızı maddeler halinde yazalım:*

(a) Hikmet, sınırlamak ve araya sınır koymak demektir.

(b) Hikmet, toplumsal karşılığı olan özlü, kutsal ve manzum ifadelerdir.

(c) Hikmetler ayet ve hadis değil, ibretler ve nasihatlerdir. Hikmetler hakikatleri rumuzlar şeklinde anlatır.

(d) Hikmetlere kulak verenler mü'minlerdir; kulak vermeyenler ise mü'min değildir, hatta insan değildir.

(e) Hikmetler, aşıkların kalplerindeki aşkın dışarıya yükselen manzum feryadıdır.

---

olduğundan, bu hakikatin dışındaki bütün ihtimalleri öteleyer. Bir diğer deyişle, hakikatin sınırını çizen ve hakikat karşısında cehalet ve kuruntuları öteleyen, hikmettir.

²⁰ *Dîvân*, 1:1, 2:23, 6:1, 46:7, 51:10, 69:5, 95:6, 108:6, 169:23.

²¹ *Dîvân*, 130:10.

²² *Dîvân*, 155:4, 158:4.

²³ *Dîvân*, 11:2.

²⁴ *Dîvân*, 14:4.

²⁵ *Dîvân*, 93:8.

²⁶ *Dîvân*, 174:12.

²⁷ *Dîvân*, 3:9.

²⁸ *Dîvân*, 197:11.

²⁹ *Dîvân*, 174:13, 208:1.

III. İki kavram arasında ortak olan muhtevalar

(a) Hikmet, sınır koymaktır ve sınırın öte tarafını dikkate almamaktır. Sevgide sınırı aşmak anlamına gelmekle birlikte aşk, kendini maşuk dairesiyle sınırlandırmak ve onun dışındaki hiçbir şeyi dikkate almamaktır.

(b) Aşk, imandır; iman da sınırlandırmadır: Allah'tan başka ilah/maşuk yoktur. Hikmet de imanın en nezih ve sancılı ifadesidir.

(c) Gerçek aşıklar müminlerdir; çünkü onlar yalnızca Allah'ı severler. Hikmet aşıkların ağıtıdır ve onlardan yalnızca müminler etkilenir.

(d) Aşksızlık isyan ve küfre, imansızlığa, insanlıktan çıkışa ve hayvanlaşmaya karşılık gelirken hikmet dinlemeyenler de mümin ve hatta insan değildir.

IV. Birbirini tamamlayan muhtevalar.

Yesevî çeşitli hikmetlerinde şeriattan tarikata ve nihayet hakikat mertebesine ulaştığını söyler. Ariflik ve aşıklık, hakikat aşamasında ortaya çıktığı için Yesevî hikmetleri de bu aşamada, toprak altına girdikten sonra söylemiştir. Aşık hem maşuku dışında bir şey talep etmez hem de maşukuyla zaman ve mekan olarak tenhada, yani seher vaktinde, yerin altında buluşur. Aşkın nağmeleri olan hikmetler bu tenhada fısıldanır.

Gerçek mümin, Yesevî açısından, aşık olan ariftir. Aşık arif, hakikati hikmetle gören ve yaşayan mümindir. Aşkın nihai ifadesi olan hikmet, arifin dudaklarından tüm evrene dökülür ve her dökülüşte arife sınır çizer. Onu evrenden uzaklaştırır, maşukuna yaklaştırır. Bu yaklaşma hikmetlerle ağıta dönüşür ve yeni aşkların mayası olur.

Sonuç

Din dili, bir dinin değişik disiplinlerin kavramlarıyla yapılan izahıdır. Dinin felsefi, sosyolojik veya psikolojik dilleri olduğu gibi, tasavvufi dili de vardır. Yesevî *Dîvân-ı Hikmet*'te tasavvufi alanda yeni bir din dili oluşturmayı dener.

Tasavvufta yeni bir din dilinin imkanı diğer pek çok terim yanında özellikle 'varlık', 'kemaliyet' ya da 'aşk' terimlerine bağlıdır. Varlık, Tanrı'nın zatıyla, kemaliyet sıfatlarıyla, aşk da tanrısal ilişkiyle beliren hususlardır. Yesevî bu kavramlardan sonuncusunu alır ve onu hikmet sözcüğüyle birlikte inceler.

İlahi aşk, iman, itimattır, güvendir, bağlanmadır. Müminin ve dolayısıyla insanın temel ilkesini oluşturur. İtimat ve güven, koşulsuz teslimiyettir. Aşk da koşulsuz sevmektir ve ötekini gözden düşürmektir. Bu noktadan sonra hikmet sözcüğü dikkate alınmalıdır; çünkü hikmet 'sınır çizmek'tir, maşuk dışındakileri ötelemektir ve aşkı haykırmaktır. Aşk, maşuka karşı duyulan derin güven ve itimat iken, hikmet bu güven ve itimadı başkalarına ilan etmektir.

2. OTURUM
24 KASIM 2018 CUMARTESİ
HOCA AHMED YESEVÎ SALONU

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Prof. Dr. Ramazan BİÇER

Matüridi'den Yesevi'ye Ehl-i Sünnet Yolu

Dr. Öğrencisi Arailym MENDUALİYEVA - Dr. Öğrencisi Yernat ABDRAKHOV

Hoca Ahmet Yesevi'nin Tasavvufi Düşünce Dünyası ve Temel Görüşleri

Prof. Dr. Cenksu ÜÇER

Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Alevî Nitelemeli Gelenek Ya da Gruplar Üzerindeki Etkisi

Dr. Öğr. Ü. Musa KAVAL

Hoca Ahmet Yesevi'nin Hikmetlerinde Tasavvufi Ahlak

Prof. Dr. Metin YASA

Hoca Ahmed Yesevi Düşüncesinde Aşk Bilinci ve İnsan Özelinde Varoluş Sürecini
Anlamaya Yönelik Ekin Rolü

MÂTÜRÎDÎ'DEN AHMED YESEVÎ'YE EHL-İ SÜNNET YOLU

Ahl al-Sunna: From Mâtürîdî to Ahmad Yasawi

Ramazan BİÇER* - Fatih KURT*

Özet

Ahmed Yesevî (ö. 562/1166), Divan-ı Hikmet'inde tasavvufi konular yanında akaid meselelerine de yer vermiştir. Aynı zamanda Yesevî, kendisine özgü bir tasavvuf akaidi geliştirmiştir. Yesevî'nin Hikmet Divanı'daki inanç konularının ağırlıklı olarak İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) görüşleri ekseninde şekillendiği görülmektedir. Bu haliyle Yesevî, yaşadığı dönemin şartları doğrultusunda oluşturduğu dini anlayışında, akaide öncelik vermiş ve tasavvufi yönelişi de Mâtürîdî akaidine uyarlamak suretiyle özgün bir metot ortaya koymuştur. Hem Mâtürîdî hem de Yesevî, birisi itikadi diğeri de tasavvufi metotlarında marifetullah'ı ana hedef olarak amaçlamışlardır. Bu doğrultuda Mâtürîdî ve Yesevî, Ebu Hanife'den kaynaklanan Ehl-i sünnet itikadı doğrultusunda, farklı şeritlerde insanların doğru inanç ve uygulanabilir bir din anlayışına sahip olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Yesevî, Tasavvuf, Akaid, Divanü'l-hikmet

Abstract

Ahmad Yasawi (d. 562/1166), in the book "Divan al-Hikmah", included the Sufis issues as well as theological topics. Yasawi has developed his own theological-mysticism. It can be seen that the subjects of faith in Yasawi's Divan Council are shaped mainly in the axis of Ahl al-Sunnah especially reviews of Mâtürîdî (d. 333/944). In this way, Yasawi, in accordance with the conditions of his time in the religious understanding, has given priority to the beliefs, and the mystical orientation of the mature approach in line with the Mâtürîdî thought has demonstrated a unique method. Both Mâtürîdî and Yasawi aim to be the main target of *al-Ma'rifa* in the mystical method. Mâtürîdî and Yasawi's main source were Imam Abu Hanifa (d.150/767). In line with the Ahl al-Sunnah, they have the right belief and a practical religious understanding in different lanes.

Key Words: Mâtürîdî, Yasawi, Tasavvuf, Aqaid, Diwan al-Hikma

Giriş

Ehl-i sünnet

"Ehl-i Sünnet" adlandırılmasının hicri III. asra kadar olan devredeki kullanımı ile daha sonraki kullanımı arasında farklılıklar mevcuttur. Yapılan bu tasniften birincisine "Ehl-i Sünnet-i Hassa", ikincisine ise "Ehl-i Sünnet-i Âmme" denilir.⁶ İlk üç asırda Ehl-i Sünnet terimiyle, kendisinden öncesinin metodolojisini temsil eden "Ashabu'l-hadis" veya "Selefiye" kastedilmektedir. Ancak bugün Ehl-i Sünnet'le hicri III. asrın sonlarından itibaren teşekkül ederek günümüze kadar varlığını sürdüren öncülüğünü Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (ö.324/936)'nin yaptığı Eş'arîlik ile Ebu Mansur el-Mâtürîdî (ö.333/944)'ye nispet edilen Mâtürîdîlik kastedilmektedir (Karaağaç, 2013:165).

Genel olarak Ehl-i sünnet, "Hz. Peygamber ile ashap cemaatinin dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler" şeklinde tanımlanmıştır. Bu tarifte yer alan 'dinin temel konuları'ndan, İslamiyet'in kesin kabulü olarak bilinen ve 'usûlü'd-din' şeklinde adlandırılan inanç ilkeleri amaçlanmaktadır (Yavuz: 1994, 525).

* Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, rbicer@sakarya.edu.tr

** Dr. DİB, fatihkurt25@hotmail.com

Ehl-i sünnetin temel ilkeleri öncelikle akıl ve nakil birlikteliğidir. Ehl-i sünnet âlimleri diğer ilkeler gibi bunu da Kur'an'a dayandırmışlardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de 500 fazla ayet, akılı kullanmayı önermektedir. İlgili ayetlerden bazıları şunlardır:

"Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun" dedik. (Denileni yaptılar ve ölü dirildi.) İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir". (el-Bakara 2/73)

"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır" (el-Bakara 2/164); "Dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz diye böyle yapıyor" (el-Bakara 220).

"Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size âyetleri açıkladık" (Al-i İmran 118); "Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. 'Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru' derler" (Al-i İmran 191); "Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yaylım) yollarına gir." Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir (toplum) için bir ibret vardır" (en-Nahl 169); "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor" (en-Nahl 90).

Bunlar ve benzeri ayetlerde Allah Teâlâ insanlara aklını kullanmalarını emretmektedir.

Ehl-i sünnet'in önemli diğer bir ilkesi de amel-iman ilişkisidir. Nitekim Amelin büyük günah işleme durumunda imanı ortadan kaldırıp kaldırmadığı konusunda Ehl-i Sünnet âlimleri, Hariciler ve Mu'tezile ile temel bir ayrılık içerisine düşmüşlerdir. Haricilere göre, büyük günahlardan birini işleyen kâfir olur. Bu doğrultuda onlar mürtekb-i kebare'yi doğrudan kâfir olarak nitelerler.

Mu'tezililere göre büyük günah işleyenler imandan çıkmakla birlikte küfre de girmeyip ikisi arasında bir konumdadır. Onlar bunu "el-menzile beyne'l-menziletayn" olarak adlandırmışlardır. Bu kişi eğer tövbe etmeden ölürse, kâfir konumuna düşüp ebedi azaba duçar olur. Eğer işlediği günahı terk edip tövbe ederse, tekrar mü'min niteliğini elde eder.

Ehl-i Sünnet'in çoğunluğuna göre ise iman ve amelin yakın ilişkisi ve etkileşimi bulunmakla birlikte ikisi arasında bir aynılık yoktur. Kur'an'da çoğu defa iman eden ve salih amel işleyenlerin bir arada zikredilmesi, aralarında bir bağ ve gereklilik algısı oluşturuyorsa da aradaki 'vav' şeklinde bir atıf edatının bulunması, ikisinin aynı olmadığı ve zorunlu olarak birbirlerini gerektirmediğini gösterir. Aynı şekilde amelin bazı şart ve durumlarda ertelenmesi veya muaf görülmesi de onun bütünüyle imanla özdeşleştirilemeyeceği anlamına gelir. Bununla beraber Ehl-i Sünnet'in görüşünü ameli tamamen dışlayan, onu gereksiz bulan bir anlayış olarak görmek uygun değildir (Özervarlı, 2006:124).

Ehl-i sünnet'in sistematikleşmesini sağlayan ilk öncülerden olan Eş'ari ve Mâtürîdî'ye

göre iman, kalbin tasdikidir. İkrar ise sonradan gelir ve itikadi açıdan zorunlu olmayıp, sosyal ve idari bir zorunluluktur. Ebû Hanîfe'ye göre de iman, kalp ile tasdik ve dil ile ikrardır. Bu doğrultuda Ehl-i sünnet'e göre amel, imana dâhil değildir. Nitekim Ebû Hanîfe'ye göre, "Allah'ın kitabından herhangi bir şeyi inkâr etmedikçe Hz. Muhammed'in ümmetinden asî kimselerin hepsi gerçekten mümin olup, kâfir değildirler" (Ebû Hanîfe, 1992a:53). Bu doğrultuda "Ehl-i kible tekfir edilemez" diyen Ehl-i sünnet, bundan "Kıbleye karşı namaz kılmayı kabul edenler" şeklinde açıklamışlardır. Bunun daha geniş anlamı ise, imanın şartlarını kabul eden mü'minler, küfre nispet edilemez demektir. Bu doğrultuda Ehl-i sünnet dışındaki oluşumlar, "ehl-i bid'at, ehl-i ehvâ, mübtedia, fırak-ı dâlle" şekillerinde adlandırılmıştır.

Özetle, Ehl-i sünnet dışı oluşumlardan bir kısmı imanın tanımında ameli de katarak iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amel şeklinde tasnif etmişlerdir. Bu tanım doğrultusunda Hariciler ve Mu'tezile, amelleri yerine getirmeyen kimseleri, imanın dışında tasavvur etmişlerdir. Mu'tezile ise ameli olmayan veya büyük günah işleyen kimseyi, imanın dışına atmış ve iman ile küfür arasında bir yer anlamına gelen "el-Menzile beyne'l-menziletyn" olarak kabul etmiştir.

Bu şekildeki bir anlayışla amelin imandan bir parça olduğu ve dolayısıyla büyük günah işleyen kimseleri ahirette azap göreceği yani cehenneme gideceği şeklindeki bir yaklaşımın doğuracağı sonuçlar göz önüne alınmalıdır. Nitekim Hz. Peygamberden hemen sonra meydana gelen Cemel savaşında yer alan sahabilerin hükmü ve durumu ne olacaktır? Zira orada insan öldürmek gibi en büyük günahlardan birini işlemişlerdir. Öldürenin cehenneme gideceği veya öldürülenin de durumunun ne olacağı gibi hususlar tartışma konusu olacaktır.

Bu doğrultuda tekfire neden olan saiklerin, cehalete bağlı taassup, dar görüşlülük, özgüven eksikliğinden kaynaklanan öndere kayıtsız şartsız bağlılık ve taklit olduğu anlaşılmaktadır.

Usüllüddin ve akaid kitaplarında Ehl-i Sünnet'in ilkeleri veya temel görüşleri mensup olunan mezhebe, döneme, muhaliflerin durumuna ve muhatap kitleye göre farklılık göstermektedir. Eş'arî ve Mâtürîdîlerin yazdıkları kelam kitaplarında söz konusu ilkelerin sıralanması yerine onların izahı, epistemolojik ve ontolojik açıdan temellendirilmesi ve doğruluklarının ispatı yapılır. Genelde bilgi bahsi, akıl yürütme, arazların değişkenliğinden hareketle âlemin yaratılmışlığı, yaratıcının varlığı ve özellikleri, insanlara rehber ve yol gösterici göndermesi, irade ve sorumluluk meseleleri, ahiret, sem'iyyat ve imamet şeklinde bir sistematiğe dayanır (Özervarlı, 2006:124).

Atay'ın ifadesi doğrultusunda Mezhep, modern sosyolojiye göre, büyük kitleye karşı yeni bir fikri tavırla ortaya çıkıp ona tepki göstermek ve onu reddetmektir. Buna göre Şia, Mu'tezile ve Haricilik bu anlamda birer mezheptir. Zira onlar kendi fikrini ortaya atarak, toplumun geneline karşı tavır almışlardır. Ancak Ehli Sünnet bir mezhep değildir. O Müslüman toplumun tümünü temsil etmektedir. Herhangi bir kesime yönelik olarak ortaya çıkmadığı gibi, büyük kitleye karşı bir tavır da yoktur. Bunun için Ehli Sünnet, bütün mezhepleri içine sığdıran İslam'ın ana caddesi sayılmaktadır (Atay, 1983:188).

İmam Mâtürîdî

Mâtürîdî düşünce sisteminin temeli Ebû Hanîfe'nin görüşlerine dayanmaktadır. Zira Mâtürîdî, eserlerinde Ebû Hanîfe'den pek çok yerde bahsetmiş, kendi fikirlerini onun fikirleri ile temellendirmiştir. Bu nedenle kaynaklarda, "Ebû Hanîfe mezhebinin ilk mütekellimi" şeklinde nitelendirilmiştir.

Ebû Hanîfe, kelâm ilminin dini ve zorunlu bir ilim olduğuna ilişkin tercihleri başta olmak üzere kelâmın karakteristik özelliği, içeriği, sosyo-kültürel yapısı ve siyasetle ilişkisine yeni tanımlamalar getirmiştir. Ebu Hanife, bilgi tanımını ve bilgi-kaynak ilişkisini belirlemiş, aklın kullanımının zorunluluğuna, nasların anlaşılmasına ve doğru yorumlanmasına ilişkin görüşler ortaya koymuştur. Onun görüşleri, yazdırdığı risaleleri ve yetiştirdiği talebeleri aracılığıyla İslam âlemine duyurulmuştur. Bu öğrenciler, özellikle Belh, Semerkand, Horasan, Irak, Suriye ve Mısır'a gitmişler ve oralarda Ehl-i Sünnet akidesini tanışmışlardır. Mâtürîdî de Hanefî âlimlere talebelik yapmış, bu sayede Ebû Hanîfe'nin görüşlerine muttali olarak o fikirleri genişletmiş, akli ve nakli olarak delillendirmiş ve böylece kurucusu olduğu Mâtürîdî mezhebinin temel esaslarını atmıştır.

Mâtürîdî'nin hocaları kanalı ile Ebû Hanîf'den rivayet ettiği *el-Fıkhu'l-Ekber*, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, *er-Risâle* ve *el-Âlim ve'l-Müte'allim*, *el-Vasiyye* gibi risâlelerini okumuş ve yorumlamıştır. Ehl-i sünnet akidesinin izahı mahiyetindeki bu küçük risaleler, herhangi bir delile başvurmaksızın Ehl-i sünnet inancını açıklayan temel eserlerdir. İnanç konularına yaklaşım yöntemi açısından ve kapsam yönünden Ebû Hanîfe'den yararlanan Mâtürîdî, ondan yer yer alıntılar yaparak görüşlerinde, ondan esinlendiğini belirtmiştir.

Mâtürîdî, temel ve yaygın anlayış itibarıyla fıkıh alanında önder kabul edilen Ebû Hanîfe'nin sadece amelî değil, itikâdî görüşlerini anlamaya yönelmiş, bu eserlerin içerdiği inanç esaslarını akli ve nakli delillerle kuvvetlendirerek, sistematik kelâmın ana kaynakları haline dönüştürmüştür.

Ebû Hanîfe'nin attığı temeller üzerine Mâtürîdî tarafından tesis edilen Mâtürîdiyye mezhebi, daha çok Mâtürîdî'ye nispet edilmiştir. Bu doğrultuda Hanefilik, sadece fikhî alanda öne çıkarılmış; itikadi alanda ise Mâtürîdîlik adı geçer olmuştur. Ebû Hanîfe'nin başlattığı ve şekillendirdiği yolu düzenleyip, genel-geçer kurallar haline dönüştüren Mâtürîdî, haklı olarak özellikle tüm Hanefilerin ve Müslüman Türklerin akaid alanında imamı olmuş, Müslümanların %80'inin benimsediği ve özümsemiği Ehl-i sünnet itikadının iki önderinden biri olmuştur.

Mâtürîdî'nin görüşlerinin geniş bir coğrafyada kabul edilen bir mütekellim olmasında en büyük rol hiç şüphesiz onun ortaya koyduğu yöntem olmuştur. Mâtürîdî'nin ortaya koyduğu bu yöntem, onun kelâm ilmini nasıl sistematize ettiğini göstermesi bakımından önemli olduğu kadar, bu ilme kazandırmış olduğu yenilikler bakımından da son derece mühimdir. Zira o, kendinden önceki âlimlerin tartışmadığı önemli problemleri ele almış, akli ve nakli deliller kullanarak çözmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin, kelâm ilmine getirmiş olduğu birtakım yenilikler ve dinî problemlere yaklaşım tarzıyla kelâma gerçek anlamda bir bilim hüviyeti kazandırdığı söylenebilir (Önal, 2013:142).

Mâtürîdî'nin en dikkat çekici yönü, dinde akıl ile nakli ahenkli bir şekilde kullanarak akıl-nakil arasında uzlaşmacı bir metot ortaya koymasındadır. Çünkü onun sisteminde akıl ve vahiy birlikteliği söz konusudur. Bu doğrultuda Mâtürîdî, alanında nakle bağlı kalmakla birlikte akla da gereken önemi veren Ebû Hanîfe'nin bu sistemini daha da geliştirmiştir.

Mâtürîdî, Selefiyye'den ve Eş'ariyye'den daha fazla akılcıdır. Başka ifadeyle, akla güvenme ve akli dinde kullanma yönünden Mâtürîdî, Mu'tezile'ye Eş'ari'den daha çok yakındır. Ancak Mu'ezile'den de birçok yönlerden de ayrılmaktadır. Nitekim Murtaşâ ez-Zebîdî konuyla ilgili olarak, Müslümanların metafizik konuları akıl ve nakil ile izah etmeye çalışmaları sonucunda kelâm ilminin oluştuğunu ifade ettikten sonra takip ettikleri usul ve metotlara göre kelâmcıları üç fırkaya ayırmıştır. Akli ön planda tutanın Mu'tezile, nakli ön plana alanın da Haşeviyye olduğunu dile getirdikten sonra hem akli hem de nakli kullanarak mutedil bir yol takip eden kelâmcıların Mâtürîdîler olduğunu

belirtir. Zira *Kitâb-ı Tevhîd*'e bakıldığında da dinin kendisi ile bilenebileceği iki esasın akıl ve nakil olduğu Mâtürîdî tarafından açıkça ifade edilmiştir. Çünkü ona göre, nakil yani vahiy, dinî bilgilerin kaynağı olduğu gibi, akıl da bunların doğruluğuna delalet etmenin yanında Allah'ın varlığı, bir takım sıfatları ve O'na imanın gerekliliği gibi alanlarda bilgiler sağlar. Buna göre Mâtürîdî, aklî muhakemeye büyük önem vermiş, tefekkürü ve aklî değerlendirmeyi ilmin kaynaklarından saymış; aklın diğer bilgi kaynaklarına üstünlüğünü de onun sadece bir bilgi kaynağı olmayıp aynı zamanda diğer bilgi kaynakları üzerinde bir denetleyici (hakem) görevi üstlendiğini kabul etmiştir. Buradan hareketle diyebilir ki onun kelâm ilmine kazandırdığı en önemli yenilik, beşerî bilginin varlığından, elde edilebileceğinden ve bilginin kaynaklarından bahsetmesidir.

Diğer taraftan Mâtürîdî, bilgi felsefesinde Eş'arî gibi Mu'tezilî bir geçmişe sahip olmamasına rağmen onların akılcılığını savunmuştur, ancak önemli hususlarda onlardan ayrılmıştır. Bu yüzden Mâtürîdî, Eş'arî gibi Mu'tezilî ıstılahî kavramlarını kullanmayıp kendi kelâm kavramlarını oluşturarak tamamen yeni bir okul kurmuştur. Bu nedenle o, ilk kez bilgi sistemini açıklayarak kelâm yapmaya başlayan bilgin olmanın yanı sıra kendinden öncekilerin, özellikle de Mu'tezilî'nin hilafına haberi de bilgi kaynakları arasına alan kişi olmuştur. Ayrıca tam bir felsefi sistem olarak algılanabilecek olan *Kitâb-ı Tevhîd* adlı eserinde tecrübe ve duyu organlarına bilgi edinmede önemli işlevler düşüğünü savunmuştur. Böyle bir konudan bahsetmesi, sistemini geniş bir felsefi temel üzerine bina etmesine neden olmuştur. Bu suretle o, kendine has bir varlık felsefesi (ontoloji) kurarak buna dayalı ilahiyat ve metafizik doktrinleri tesis etmiştir (Biçer, 2018:20).

İmam Mâtürîdî'nin yetiştiği ortam, daha çok İslam dışı dinlerin mücadele verildiği yer olmuştur. İmam Eş'ari'nin yetiştiği ortam ise daha çok İtikadi İslam mezheplerinin yoğun bir şekilde bulunduğu ve tartışıldığı bir alan olarak görülmektedir. Bu nedenle Mâtürîdî daha çok İslam dışı dinler ve inançlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Zira ona göre İtikadi İslam mezhepleri, ehl-i bid'at olarak nitelendirdiği için, İslam dairesinde kabul etmiştir. Mâtürîdî, İslam dışı dinleri de iki kısma ayırmıştır. Bunlardan ilkini, Ehl-i kitap olarak adlandırılan Tevrat, Zebur ve İncil sahipleri olan Yahudilik ve Hristiyanlıktır.

Mâtürîdî'ye göre Ehl-i kitap terimi, insanlar tarafından kutsal kabul edilen herhangi bir dinî kitaba sahip bütün din sahiplerini değil de, tevhid geleneği içerisinde yer alan, Tevrat, Zebur ve İncil gibi Allah tarafından gönderilmiş kutsal kitapları bulunan, nübüvvet müessesine aşına olan ve Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ'nın tabileri durumundaki Yahudi ve Hristiyanları ifade etmektedir (Önal, 2013:148).

Mâtürîdî, İslam dışı din ve inançları incelerken, değerlendirmenin ana mihengini, Allah katında geçerli olan dinin bir tane olması ve bunun da "Tevhid dini" özelliğine sahip bulunması şeklinde olmuştur. Çünkü Mâtürîdî'ye göre bütün peygamberler tek olan bu dine mensup oldukları için önceki dini verileri ve değerleri onaylamışlardır (Mâtürîdî, I, 249-250).

Fakat insanlar zamanla bu dinden uzaklaşıp, tevhid inancından sapmışlardır. Allah bozulan bu dini aslına döndürmek, tevhid inancını tekrar ikame etmek için farklı zamanlarda çeşitli peygamberler göndermiştir. Buna göre Hz. Muhammed de dâhil bütün peygamberler aynı dini tebliğ etmiş; bu anlamda insanları sadece Allah'ı birlemeye, ibadeti O'na has kılmaya ve O'ndan başkasına tapmamaya yani tevhid inancına çağırılmışlardır (Önal, 2013:149).

İmam Mâtürîdî ve yoldaşları, İslam itikadının temel ilkelerini oluştururken, naslardan hareketle, mevcut olan veriler doğrultusunda ve Kur'an'ın ana teması ve ilkelerine uygun bir şekilde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda geniş

yelpazeli ve kalp ile tasdiki esas alan bir iman tanımını benimsemişlerdir. Bu nedenle de mümkün olduğu kadar “ben mü’minim” diyenleri iman dairesi içerisinde değerlendirmeye çalışmışlardır. Tüm bu çabalarda, teolojik tartışmalardan öte, toplumsal ve realiteye muvafık bir dini anlayış oluşturmaya çalışmışlardır.

Nitekim Mâtürîdî’ye göre farklı dinleri benimseyenler, “O, gökten su indirdi de vadiler kendi hacimlerinde sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü. Süs veya diğer eşya yapmak isteyerek ateşte erittikleri şeylerden de buna benzer köpük olur. İşte Allah hak ile bâtila böyle misal verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır. İşte Allah böyle örnekler getirir” (er-Ra’d 13/17) ayetini açıklarken şöyle der: “Hak din, gökten inen suya benzer. Gökten tek bir suyun inmesi gibi semadan gelen hak din de tek olarak iner. Ancak insanlar, “İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O’nun yolundan ayırır. İşte Allah size bunları sakınsınız diye emretti” (el-En’am 6/153) ayetinde buyrulduğu şekilde farklı anlayışlara sahip oldular. Hâlbuki uyulması gereken din tektir. Bu din de tıpkı gökten inen yağmur gibi saftır. Yağmur gökten temiz ve tatlı olarak indiği halde, yeryüzünde farklı madde ve minerallerle karışması sonucu, suyun rengi ve tadı değişir. Bu doğrultuda suyun bir kısmı tuzlu, bir kısmı da acı, ötekisi de tatlı olarak şekillenir. Bunun nedeni, yeryüzünün cevherlerinin renk ve kokusundan farklı olmasıdır. Hâlbuki gökten yağın yağmur yeryüzüne inmeden önce temiz ve tatlıdır. Kendisinden faydalanılan su ise sadece tatlı olanıdır. Bunun gibi istifade edilen din de birdir. Öteki dinler ise, tıpkı tuzlu ve acı sular gibi kendisinden istifade edilemeyenlerdir” (Mâtürîdî, 2010:VII, 415).

Bu veriler doğrultusunda Mâtürîdî’nin, Ehl-i sünnet’in temel ilkelerini oluştururken, tamamen nass merkezli hareket ettiği ve nassların genel-geçer kurallarına uygun şekilde bir inanç sistemi oluşturduğu görülmektedir. Buna göre bazı kesimlerce dillendirildiği şekilde Mâtürîdî’nin seküler, laiklik ve başka din mensuplarının da tamamen kurtuluşa ereceği şeklinde bir düşünceye sahip olmadığı görülmektedir.

Mâtürîdî (ö. 333/944) yolunda yürüyen ve Mâtürîdî geleneğini takip eden yoldaşları da genellikle aynı metodu benimsemişlerdir. Ebü’l-Mu’in en-Neseî’de (ö. 508/1115) olduğu gibi, Mâtürîdî geleneğinin öncü âlimlerinden kabul edilen Nureddin Sabunî de (ö. 581/1184) benzer bir sistem ile *el-Kifâye* adlı ünlü eserini oluşturmuştur. *el-Kifâye*’nin en belirgin özelliği, tarihsel süreçte kelim ilmi alanında ele alınmış tüm konuları işlemesidir. Yazar bunu gerçekleştirirken, felsefi tartışmalara fazla girmeden, farklı din, inanç ve mezheplerin yaklaşım ve dayandıkları delilleri aktarmakta ve ardından da kendi, daha doğrusu Mâtürîdî’lerin görüş ve delillerini sıralamaktadır. Buradaki her bir meseleyi de, akli ve nakli deliller diyerek iki kısımda incelemektedir. Her konunun sonunda ise, kendi tercihinin, akli ve nakli delillere dayanarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Müellif, kelim konularının işlenmesinde felsefi tartışmalara detaylı girmeksizin, çok dar kısa olmaksızın maksadı ifade edecek şekilde bir kelim kitabı oluşturmuştur. Hemen hemen tüm Mâtürîdî mensuplarının çalışmaları bu sistem üzerine gitmiştir.

Sonuç olarak *el-Kifâye*, itikadi konuların derli toplu, hem akli hem de nakli olarak işlenmesi, kelim mevzularının ayet ve hadislerle eksenli nassi dayanaklarının vurgulanması bakımından, kendisine özgü bir metoda sahip olan özgün bir çalışmadır.

Ehl-i sünnet’in öncülerinden İmam Mâtürîdî’nin yoldaşlarından birisi olan Türk bilgini Sabunî’ye göre itikadi konuları temel ilgi alanı olarak seçen kelim ilminin gerekliliği şöyle açıklanmıştır:

Yüce Allah ve O'nun sıfatlarıyla ilgili bilgi, ilimlerin en yücesi ve üstünü, akıllı kimselerin elde etmesi gereken en zorunlu ilimdir. Bu, tüm ilimlerin aslı ve her mutluluğun kaynağıdır. Bu nedenle de buna "Usûl ilmi" denilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, A'râbîyle olan konuşmasında bu ilme "İlmin başı" adını vermiştir. Bedevî Hz. Peygambere "Ey Allah'ın elçisi, bana ilmin garipliklerini öğret" dediğinde o, "İlmin başı hakkında ne biliyorsun?" diye sorar. Bedevî de, "İlmin başı nedir?" diye sorduğunda Hz. Peygamber, "Sende Allah bilgisi (ma'rifetullah) var mı?" diye sorduğunda bedevî, "Allah bilgisi nedir ki?" şeklinde soruya soru ile karşılık verir. Bunun üzerine Allah'ın elçisi, "Allah'ı, eşi ve benzeri olmayan, dengi de bulunmayan, Vâhid, Zâhir, Bâtın ve Ehad olarak bilmen, O'na ortak koşmaksızın ve de naziri bulunmaksızın inanmandır. İşte bu, gerçek bir Allah bilgisidir" buyurmuştur (Malik b. Enes, 1994, 10).

Yine Sabunî'ye (ö. 580/1184) göre Hz. Peygamber, "Ben sizin aranızda Allah'ı en iyi bilen ve O'ndan en çok çekinenim" şeklinde buyurarak, yaratılmışlar arasında bu ilimde kendisini en seçkin olarak tanımlamıştır. O yüzden bu ilim (Marifetullah), öğrenilme bakımından en önemli, yüceltmeye ve saygıya en layık ilimlerden biridir (Sabuni, 2014:39-40).

Mâtürîdî'ye göre marifetullah'ta en önemli faktörlerden birisi, "Biz ayetlerimizi hem afakta, hem kendi nefislerinde onlara göstereceğiz; öyle ki, şüphesiz onun hak olduğu kendilerine açıkça belli olsun. Her şeyin üzerinde rabbinin şahid olması yetmez mi?" (Fussilet 41/53) ayeti doğrultusunda kişinin nefisini bilmesidir. Mâtürîdî, "Nefsini tanıyan Rabbini tanır" şeklindeki söylemi, "Kendini tanıyan Rabbini de tanımış olur. Çünkü kendi öz yapısını tanıyan kişi, kendisinin sahip olduğu işitme, görme gibi arazların inceliklerinden haberdar olmadığı gibi, kendi bünyesinde bozulan şeyleri düzeltmesini, ne kadar bir süre yaşayacağını ve hangi mekânlarda bulunacağını da bilemez. Ayrıca kişi kendi yapısı için söz konusu ihtiyaçların ortaya çıkış zamanı ve şekliyle bunları temin etmenin mahiyetini de tam manasıyla tespit edemez. İşte insanların, kendi öz yapısı karşısındaki konumu budur" şeklinde açıklamıştır. İnsan kendi yapısını, hiç yoktan var edilmesini, bazı yönlerinin yok edilerek diğer bazı yönlerinin varlığının devam ettirilmesi şeklindeki yönetilişini, sonra da algılanabilen bütün nesne ve olayların kendi idrakine sunuluşunu, içerisinde bulunduğu zaaf durumuna rağmen ihtiyaçlarının bütün yaratılmışlık özelliklerinden uzak bulunan bir varlık sayesinde mümkün olduğunu anlar. Bu doğrultuda, "Nefsini tanıyan Rabbini tanır" ifadesinin anlamı ortaya çıkmaktadır (Mâtürîdî, 2003:159-160).

Marifetullah bilgisi ile meşgul olduğu kabul edilen İslami ilimlerden birisi olan tasavvuf ile meşgul olan Ahmed Yesevî de (ö. 562/1166), Mâtürîdî (ö. 333/944) geleneği doğrultusunda itikadi konuları benimsemiştir. Burada, henüz gelişme ve şekillenme aşamasında olan Mâtürîdîliğin öncüsü olan İmam Mâtürîdî'nin de rehberi ve öncüsü olan İmam A'zam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşlerini benimsediği görülmektedir.

Ahmed Yesevî

Ahmed Yesevî (ö. (ö. 562/1166), tasavvuf önderlerinden biri olmakla birlikte, Ebû Hanîfe geleneği doğrultusunda hareket eden ve Ehl-i sünnet ilkeleri çerçevesinde dini anlayışa sahip olan bir ulu zattır (Eraslan, 1989:160).

Yesevîlik veya Yesevîyye Ahmed Yesevî'ye (ö. 562/1166) nispet edilen ve Orta Asya'da etkin olan tarikattır. Hoca Ahmed, "Yesevîlik" adı verilen tasavvufî anlayışıyla, Türk tasavvuf geleneğinin de kurucusudur. O'nun tasavvufî anlayışı, Türk topluluklar arasında bir Türk tarafından kurulmuş ilk tasavvufî tarikat olduğu söylenebilir. Çünkü O,

görüşleri ve şiirleriyle kendisinden sonra da birçok tasavvuf yorumlarına da ilham kaynağı olmuştur (Oral, 2017:125).

Hocası Hemedâni gibi Hanefî-Mâtürîdî anlayışında olan Ahmed Yesevî ve onun görüşlerini takip eden Horasan Erenleri, Gâziyân-ı Rum, Abdalân-ı Rum diye de bilinen gazi dervişler Anadolu ve Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında büyük rol oynamışlardır. Yesevî'nin dînî anlayış ve fikirlerinden hareketle, fetihlerden önce gittikleri yerlerde kurdukları tekke ve zâviyeler yoluyla, insanlara İslâm dininin hoşgörü ve rahmet yönünü tanıştırmışlardır (Köprülü, 1993:75).

Yesevî, kendi düşünce biçiminin tamamen Kur'an merkezli oluşu ile ilgili açıklama gereği duyarak, şöyle demiştir:

Benim bütün hikmetlerim Sübhan'ın fermanı/ Okuyup bilir isen hepsi Kur'an'ın anlamı

Benim hikmetlerim âlemde sultan/ Eyler bir anda çöl yeri gül bahçesi (Sarı, 2016:612).

Öte yandan Yesevî, iman esaslarında sağlam ve selametli bir iman esasını öğrendikten sonra amel boyutuna geçilebileceğini ve bu doğrultuda da tassavufa temayül edilebileceğini şu ifadeleriyle belirtmiştir:

Tarikate şeriatsız girenlerin/Şeytan gelip imanını alır imiş

İş bu yola pirsiz dava kılanları/Şaşkın olup ara yolda kalır imiş (Sarı, 2016:335).

Yesevî'nin bu dizesine göre, dinin esaslarını (Şeriat), Kur'an'ı ve Sünneti bilmeden, hatta bunları iyice hazmetmeden, tarikata girilemez. Buna göre tarikat dinin temel esasları gereği gibi öğrenilip hazmedildikten sonra, tasavvuf yoluna girilebilir.

İmanın temel esasları yanında naslarda geldiği ve Hz. Peygamber tarafından uygulandığı şekilde amellerin yerine getirilmesi gerektiğini özenle vurgular.

Muhabbetin şevki ile yâr iste/ Oruç, namaz Rabb'im'in farzı olur.

Mahşer yerinde adaleti ile sorar olsa / Âşıkların bir Allah'a arzı olur (Sarı, 2016:316)

Buna göre tasavvufta önemli bir aşama olan aşk ve muhabbet boyutunun, ilahi buyruklara boyun eğmesi gerektiği kanaatinde olan Yesevî, tasavvuf yolunun tutulmasında ana gayenin, tevhid olduğunu şu ifadelerinde vurgular:

Marifet bostanı içine girib / Evvel tevhid ağacını gördüm orada.

O ağacın her dalında meyvası var/ Sübhan Azim nasib eyledi, aldım ben işte (Sarı, 2016:514).

Yesevî, Amelin imandan bir parça olmadığı şeklindeki Ehl-i sünnet düşüncesi çerçevesinde kalmakla birlikte, çünkü Yesevî divanında böyle bir kayıt geçmemektedir, ahirette kurtuluş için amelin gerekliliğine vurgu yapar:

"Cehennem der "Ben üstün, namazsızlar bende var / Namazsızlar boynunda yılan ile çıkan var" (Sarı, 2016:425).

Bu doğrultuda Yesevî'ye göre amel, imanın güçlendirir. Nitekim o şöyle demiştir:

Cahil kimse namazın kadrini nereden bilir/ Her namazda imân baştan tazelenir (Sarı, 1996:425).

Öte yandan Yesevî'ye göre hak yolda olanlar, gönlünde ayet ve hadis (kitap-sünnet) bulunanlardır.

Cennet der "Ben üstün, âlim kullar bende var/Âlimlerin gönlünde ayet, hadis, Kur'an var" (Sarı, 1996:425).

Yesevî, Ehl-i sünnet görüşleri çerçevesinde Ru'yetullah konusunda bunun ahirette imkânını şu şekilde vurgular:

Cennet derki: "Ben üstün, cemal görmek bende var / Cemalini göstermeğe Rahim adlı Rahman var.

Kulum diyerek yananları sevip Allah / Hak gösterecek cemalini Vallah-billah (Sarı, 2016:393, 425)

Ahmed Yesevî'nin ardından onun tasavvuf yolu ve düşünceleri müritleri vasıtasıyla Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Bu yolun takipçilerinin mensup olduğu tarikata, Yeseviyye denildiği gibi Ahmed Yesevî'nin, "Sultan" lakabına nisbetle Sultâniyye, cehrî zikir yapmaları sebebiyle Cehriyye ve mensuplarından çoğunun Türk olması sebebiyle Silsile-i Meşâyih-i Türk de denilmiştir (Tosun, 2013:487).

Değerlendirme

İslam İtikadını şekillendiren ekoller arasında Müslümanların % 80'inin bağrına basan, geniş yelpazeli olarak Kur'an ve mütevatir hadisler merkezli bir yaklaşımın oluşmasını sağlayan Ehl-i sünnet'in öncülerinden Eş'ari ve Mâtürîdî, inanç alanında hataları en aza indirgeyici, çetrefilli ve ağıdalı bir inanç sisteminden uzak, yalın ve uygulanabilir bir akaid/kelam sistemi oluşturmuşlardır.

"Ehl-i kible tekfir edilemez" ilkesinde olduğu gibi, bu kapsayıcı yapısal özelliğinden dolayı Ehl-i sünnet, Müslümanların ezici çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Akaid ilkelerinin tespit edilmesi sonucu bunu halka ulaştıran ve sunan kesimlerin olması gerektiği de bir gerçektir. Özellikle, Gazzalî'nin ifadesiyle halkın çoğunun ilgi alanına girmeyen ve entelektüel bir tabakaya hitap eden, toplum içerisinde bir doktor konumunda olup, az bulunan kelamcılarının mensubu olduğu kelam ilminin öğretilerinin halka sunumunu sağlamada, toplumsal bir oluşum ve hareket olan tasavvufun önemli bir yeri vardır. Bu nedenle Türk coğrafyasında yaşayan sufi akımların genellikle Ehl-i sünnet; özel de ise Mâtürîdî olması, ayrı bir önem arz etmektedir.

Bu doğrultuda Ehl-i sünnet ilkelerinin Orta Asya ve diğer Türk coğrafyalarında yayılmasında Mâtürîdîlik ve Yesevîliğin önemli katkısı olmuştur. Mâtürîdî ilkesel boyutu temsil ederken, Yesevî de ameli yönüne ivme kazandırmıştır. Sonuçta her ikisi de Ebû Hanîfe'nin itikadi görüşlerini benimsemeleri nedeniyle de aynı kaynaktan beslendikleri anlaşılmaktadır.

Kelam tarihinde akli tefekküre önem vermesiyle tanınan ve bu yönüyle haklı bir payeye sahip olan İmam Mâtürîdî, Kelam ilminin diğer konularında olduğu gibi Allah'ı bilme (Marifetullah) mevzusunda da akla önemli bir sorumluluk vererek, Allah'ı bilmenin aklın bir gereklilik olduğunu savunmuştur. Kur'an'daki akli tefekkürü emreden ayetlerden hareketle akli kullanmayı Allah'ın bir emri olarak değerlendirmiş ve bunun bir sonucu olarak Allah'ın varlığının akılla bilinmesinin zorunluluğunu savunmuştur (Öztürk, 2005:97, 110).

Kelam ve tasavvuf, ilimlerinin temel iddialarının marifetullah olduğu anlaşılmaktadır. Marifetullah'ın, yaratılışın temel hedeflerinden olduğu kabul edildiğinde, hem itikadi hem de ameli açıdan, bu fitri gereksinimi karşılayacak nitelikte kelam

özellikle akaid ile tasavvuf bağlantısı, Müslüman toplumlarda dini işlevsel hale getirmiştir. Sağlıklı bir şekilde yürütüldüğünde bu birliktelik, aynı zamanda her iki tarafı da aşırılıklara karşı denge unsuru konumuna getirmiştir. Bu nedenle de tasavvuf kitaplarının büyük çoğunluğu, akaid konularıyla başlamaktadır. Yesevî'nin de belirttiği şekilde iman (şeriat) öncelikli olup, sağlam ve sağlıklı olmadığında, tasavvuf yolunda sülük etmek, başarılı ve hayırlı bir sonuç vermez.

Ehl-i sünnet'in Eş'arilik yanında en öncü temsilcisi olan Mâtürîdîlik ile tasavvufun önemli simalarından olan Yesevîlik, Ehl-i sünnet'in temel ilkelerinden kabul edilen "Marifetullah" a ulaşma aracı olarak tefekküre çok büyük önem veren Mâtürîdî, insana tefekkür etmemeyi telkin eden duygunun şeytani vesvese olduğunu söylemiştir (Mâtürîdî, 2003:209). Böylece o, Kur'ani bir buyruk olan aklın işlevselleştirilmesi için çaba göstermiş ve bu doğrultuda nass merkezli, toplumsal hayatta ve bireysel yaşamda, her türlü zaman ve zeminde uygulanabilir ve yaşanabilir bir dini sunum yapmıştır.

KAYNAKÇA

- Atay, Hüseyin, *Ehl-i sünnet ve Şia*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1983.
- Biçer, Ramazan, *Akl ve irade kapısı İmam Mâtürîdî*, İstanbul: Erdem Yayınları 2018.
- Ebû Hanife, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri: el-Fıkhu'l-ebvat*, çev. Mustafa Öz, İstanbul: MÜİFV Yayınları 1992.
- Ebû Hanife, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri: el-Vasiyyet*, çev. Mustafa Öz, İstanbul: MÜİFV. Yayınları 1992.
- Eraslan, Kemal, "Ahmed Yesevî", *DİA*, II, 159-161, 1989.
- Karaağaç, Hilmi, "Ehl-i sünnet'e göre tekfir problematiği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXX, 163-186, Erzurum 2013.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: DİB Yayınları 1993.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Ed. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizan yayınevi 2004-2010.
- Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, İstanbul: İSAM Yayınları, 2003.
- Oral, Osman, "Hoca Ahmed Yesevî'nin cennet ve cehennem çekişmesi şiirindeki hikmetler", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 4 (10), 122-145, 2017.
- Önal, Recep, "Mâtürîdî'ye göre dinlerarası diyalog", *Kelam Araştırmaları*, 11 (2), 139-180, 2013.
- Özervarlı, M. Said, *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i sünnet*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2006.
- Öztürk, Resul, "Mâtürîdî'nin kelam sisteminde Allah'ı bilme (Ârifetullah) meselesi", *EKEV Akademi Dergisi*, 9 (24), 95-110.
- Sabunî, Nureddin, *el-Kifaye fi'l-hidaye*, nşr. M. Aruçi, İstanbul: İSAM Yayınları 2014.
- Sarı, Emre, *Hoca Ahmet Yesevî*, Antalya: Nokta E-Book Publishing 2016.
- Tosun, Necdet, "Yeseviyye", *DİA*, XXXIII, 487-490, 2013.
- Yavuz, Yusuf Şevki (1994). "Ehl-i sünnet", *DİA*, X, 525-530.

HOCA AHMET YESEVİ'NİN TASAVVUFİ DÜŞÜNCE DÜNYASI VE TEMEL GÖRÜŞLERİ

Teacher Ahmet Yesevi's Tasawwuf Thought World And Basic Views

Yernat Abdrakhov* Arailym Mendualiyeva**1

Özet

Türk Dünyasının efsanevi velilerden Hoca Ahmet Yesevi 12. asırda Orta Asya'da yaşamış olan önemli roller üstlenmiş büyük bir mutasavvıftır. Hoca Ahmet Yesevi Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmıştır. Ama bu dilleri çok iyi bilmesine rağmen İslâm'ı yeni kabul eden ve yalnızca Türkçe bilen göçebe halk için, kendi dillerinden anlayacakları şekildi İslâm'ı anlatmaya çalışmıştır.

Böylece hikmetleri nesilden nesile, dilden dile dolaşarak bugüne kadar gelmiştir. Hoca Ahmet Yesevi, İslâm'ı anlatmak amacıyla hikmetlerini hiçbir sanat endişesi taşımadan kaleme almaya çalışmıştır. Hoca Ahmet Yesevi'nin tek gayesi, İslâm'I gösterişsiz bir dille anlatmaktır. Böylece kişilerin İslâm dinini iyice tanımalarını sağlamak olmuştur. Onun gerçekleştirmek istediği asıl maksadı doğrultusunda, geliştirdiği talebelerini Horasan, Buhara ve Anadolu'ya göndermiştir. Bu nedenle yeni Müslüman olmuş Türklere İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlak anlayışını kazandırmaya çalışmıştır. Hoca Ahmet Yesevi ve onun eseri Divan-ı Hikmet adlı eseri Türk halkları için önemli yeri vardır. Çalışmamızda Hoca Ahmet Yesevi'nin "Divan-ı Hikmet" ve "Fakr-name" adlı eserinden faydalanarak, Hoca Ahmet Yesevi'nin tasavvufi düşünce dünyası ve temel görüşleri konusunda anlatmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, Tasavvuf, Nefs anlayışı

Abstract

The legendary parents of the Turkish world teacher Ahmet Yesevi 12. it is a great mystic who has played an important role in Central Asia in the last century. Hodja Ahmet Yesevi knows Arabic and Persian very well. But even though he knew these languages very well, he tried to explain Islam as a way for the nomadic people who accepted Islam and only knew Turkish. In this way, his wisdom has come from generation to generation, from language to language, until today. Hodja Ahmet Yesevi tried to write his wisdom in order to explain Islam without any art concerns. The only purpose of Hodja Ahmet Yesevi is to describe Islam in an unflattering language. Thus, it has been to enable people to get to know the religion of Islam. He sent his students to Horasan, Bukhara and Anatolia in line with his real purpose. For this reason, The New Muslim Turks have tried to gain the understanding of faith, worship and morality of Islam. Hodja Ahmet Yesevi and his work Divan-ı Hikmet have an important place for the Turkish people. In our study, we tried to explain Hodja Ahmet Yesevi's "Divan-ı Hikmet" and "Fakr-name" on the Sufi thought world and his main views.

Keywords: Hodja Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, Tasawwuf, Understanding of Nafs

* Ömer Halisdemir Üniversitesi, Doktora öğrencisi, otagasi1000@gmail.com, 05078234170.

** Erciyes Üniversitesi, Doktora öğrencisi, feerdausy@mail.ru, 05533859573.

Giriş

Hoca Ahmet Yesevi'nin Türkçe yazdığı Hikmetlerle İslamiyet Türkler arasında yaygınlaşmaya başladı. Bu dönemde İslamiyet'le tasavvuf beraber yayılmaya başladı. Hoca Ahmet Yesevi ise tasavvuftaki incelikler, tarikat adabını *Divan-ı Hikmet* ve *Fakr-name* adlı eserinde dile getirmiştir.

Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmet Yesevi tekkesinde zikir meclislerinde seslendirilen hikmetleri ezberine alan Yesevi muritlerinin dili ile Türkler arasına kadar ulaştırılmıştır.

Fakr-nâme, Ahmet Yesevi'nin dervişlerine vasiyetnamesidir. *Fakr-name*; Kur'an, sünnet, İslâm tarihî ve tasavvuf kaynaklıdır. Ayrıca tasavvuf anlayışını itikat, ahlâk, ibadet ve sosyal hayat olmak üzere dört mertebe üzerine kurulmuştur.

Muhteva itibariyle, tarikat adabını, usulünü, fakr'ı önemini, makamlarını; şeyhin, bir dervişliğin belli başlı sistemlerini, tasavvuftaki dört kapı kırk makamı temsil etmektedir. Hoca Ahmet Yesevi'nin Türk sufilerinde bu *Dört Kapı* sistemi vardır. Bunlar: *Şeriat*, *Tarikat*, *Marifet* ve *Hakikat* kapılarıdır. Her kapının da on makamı, on nur, on orun'u ile altı fakr adabı, sekiz fakr makamı, yedi fakr mertebesi vardır.

1. Hoca Ahmet Yesevi'de Vahdet düşüncesi

Arapçada “bir ve tek olmak, tek kalmak” anlamındaki vahd kökünden masdar olup “birlik, teklik, bütünlük” anlamında kesretin karşıtıdır; “varlığa bir (vâhid) adını vermeyi sağlayan mâna” diye açıklanır (*Fârâbî*, *el-Medînetü'l-fâzıla*, s. 46; *İbn Rüşd*, *Metafizik Şerhi*, s. 87). Yani tek bir olan Allah'tır. Her şeyi Allah ile görmektir.

Ahmet Yesevi, mısralarında Allah'ı birleyerek zikretmek ve onunla beraber olmak ve nihayetinde, “bir” olan Rabbinin cemalini görmek murat ettiğini şöyle dile getiriyor:

Kul Huvallâh sübhânallah'ı vird eylesem,
Bir ve Var'ım cemalini görür müyüm?
Baştan ayağa hasretinde feryad eylesem,
Bir ve Var'ım cemalini görür müyüm?²

Elli birde çöller gezip otlar yedim,
Dağlara çıkıp, taat kılıp gözümü oyduum.
Cemalini görmedim, candan doydum,
Bir ve Var'ım cemalini görür müyüm?³

Hoca Ahmet Yesevi, günah ve suçlardan pişman olduğunu belirtmektedir ve bu yüzden ‘bir’ olan Rabb’ini görmek istemektedir:

Gözümü yumup tâ açınca erişti altmış;

² Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, UNESCO 2016 Hoca Ahmed Yesevi Yılı Anısına, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Merkez Repro Basım yayınevi, Ankara 2016, s. 60.

³ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 61.

Bel bağlayıp ben eylemedim bir iyi iş;
Gece gündüz gamsız yürüdüm ben, yaz ve kış;
Bir ve Var'ım cemalini görür müyüm?

Altmış birde pişmanım günahımdan;
Ey dostlar, çok korkuyorum İlahımdan;
Candan geçip kurtulmuş dileyim Allah'ımdan;
Bir ve Var'ım dîdarını görür müyüm?⁴

Hayatının kalan son günlerinde pişman olduğunu belirtmiştir. Böylelikle ömrünün daima ibadet, zikir ve iyi amelle geçirdiğini anlatmıştır. Amellerinin karşılığında ise Allah'ın cemalini gördüğünü hamd etmiştir:

Elli beşte cemal için dilenci oldum;
Kavruldum, yandım, gül gibi ta ki yok oldum;
Allah'a hamd olsun cemal arayıp eda oldum;
Bir ve Var'ım dîdarını görür müyüm?⁵

Cemalini görüp ruhum uçup arşa kondu,
Musa gibi varlığım tutuştu yandı,
Mecnun gibi eş ve dostan kaçıp saklandı,
Mustafa'ya matem tutup girdim ben işte.⁶

2. Hoca Ahmet Yesevi'de Riya anlayışı

Allah için yapılması gereken amel ve ibadeti kullara gösteriş olsun diye yapma anlamında ahlâk terimi.

Sözlükte “görmek” anlamındaki re'y kökünden türeyen riya (riâ'), hadislerde ve ahlâka dair eserlerde -süm'a (şöhret peşinde olma) kelimesiyle birlikte- “saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevî amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğu başkalarını inandıracak tarzda davranma” şeklinde açıklanır.⁷

Hakiki iman sahipleri ise, ibadet, fiil ve davranışlarını Allah rızası için yaparlar.

Bir hadiste ibadet ve hayırlarıyla şöhret peşinde olanların gizli kötülüklerinin Allah tarafından teşhir edileceği, riya ile amel edenlerin riyakârlığının açığa vurulacağı ifade edilmektedir. (Müsned, V, 270; Buhârî, “Riğâk”, 36, “Añkâm”, 9; Müslim, “Zühd”, 47, 48).

⁴ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 62.

⁵ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 61.

⁶ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 65.

⁷ Türkiye Diyanet Vakfı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopediyası*, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi, İstanbul 2008, Cilt 35, s. 137.

Riyakarlık Hoca Ahmet Yesevi için kişinin imanınının zayıflığından olduğu anlamına gelmektedir.

Oruç tutup halka Riya eyleyenleri,
Namaz kılıp tesbih ele alanları,
Şeyhim diye başka bina kayanları
Son anda imanından ayrı eyledim.⁸

Hoca Ahmet Yesevi başka bir mısralarında, ibadetlerinde samimi olan kişi ibadetini her nerede yaparsa yapsın Allah'ın ona şahit olduğundan bahseder. Böylece bunun gibi kimselerin riyadan ve gösterişten kendilerini korumaları gerektiğini şöyle anlatıyor:

Derviş olan, ibadet eyle, eyleme riya,
Her köşede ibadet eyle Tanrı'm tanık,
Sahte derviş nereye gitse, zevk ve dâva;
Âdil padişah ibadetlerini isyan eyler.

Hoca Ahmet Yesevi, mısralarında:

Vay, o türlü dervişlerden kurtuluş ver;
O cahile ülfet eylemeyip, canımı al;⁹

diyip sözün devam etmiştir. Böylelikle riya ve gösteriş yapan kimselerden kendisini koruma amacıyla yüce Allah'a sığınmıştır. Riyakâr ve gösteriş yapan insanlarla birlikte olmaya tercih etmiştir. Hem de onlarla beraber olmamak amacıyla Rabinden ölümü istemiştir.

Hoca Ahmet Yesevi, mısralarında riyakâr ve gösteriş yapan kimseleri tanıtarak sözlerin devam etmektedir:

Hoş gâipten yetişti, güzel sözüm teberrük;
Âşık olsan ey tâlip, riyâzette belini bük.
Geceleri uyumayıp yaş yerine kanını dök;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.¹⁰

Riya tesbihi elinde, zünnar iyi bilseniz;
Hak rızası budur aşk derdini eyleseniz;

⁸ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 145.

⁹ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 265.

¹⁰ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 86.

Aşkını alıp mahşerde rezil olup dursanız,
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.

Hoca Ahmet Yesevi başka bir beytinde riyakâr ve gösteriş yapan kişi ve hakiki derviş arasındaki ayrıntılı çizgiyi kendi tarzında anlatmaya çalışmış:

Dervişim diyip ibadet eyler halk içinde;
Riya eyleyip dolaşıp yürür orada burada,
Allah için ibadet eyleyen derviş nerde?
Gerçek dervişler dağ ve ovayı mekan eyler.¹¹

3. Hoca Ahmet Yesevi anlayışında İhlâslı Olmak

Gönülün ameli olan ihlas, amellerin en önemlisidir. Bir kul, ibadet ve iyi amelleri bütün zâhirî şartlarına riâyet ederek îfâ etse, lakin gönlündeki maksat saf olmasa, bütün o çabaları boş bir yorgunluktan oluşur. Hoca Ahmet Yesevi, ihlassız insanların dinlerini sattıklarını ve bu insanlar yolda kalan kimse gibi ortada kalacaklarını şöyle dile getirmiştir.

Aşk cevheri dipsiz deniz içinde gizli;
Candan geçip cevher alan oldu sevgili;
Heveskarlar âşıkım deyip, yolda kalan;
Dinlerini değersiz pula satar dostlar.¹²

Hoca Ahmet Yesevi, hakiki yolu bulmanın sırrını ve kendisinin ihlâslı olduğunu anlatmaktadır.

Kırk birimde ihlâs eyledim, yol bulayım deyip;
Erenlerden gördüğüm her sırrı örteyim deyip;
Pîr-i kamil izini alıp, öpeyim deyip;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.¹³

Kırk ikide istekli olup yola girdim;
İhlâs eyleyip yalnız Hakk'a gönül verdim;
Arş, Kürsü, Levh'ten geçip Kalem'i gezdim;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.¹⁴

¹¹ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 265.

¹² Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 189.

¹³ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 58.

¹⁴ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 59.

4. Hoca Ahmet Yesevi'nin Nefs düşüncesi

Rabbimiz, kullarına bir imtihan olarak “nefs” vermiştir. Nefs öyle bir engeldir ki, aşılmadığı takdirde yürek yüce hakîkatlere karşı gelmeye başlar. Nefsinin istedikleri putlaşınca da kimseler, nefsinin putperesti hâline gelmektedir. Bunun gibi nefsinin istediklerine esiri kalan bir insan da, gönül gözünün önüne nefsiyle hocaman bir perde çekilmiş demektir.

Hoca Ahmet Yesevi'nin Hikmetler'inde de ‘nefs’i bu şekilde kötülükleri emredici olarak görmek mümkündür:

Nefsim beni çok yürüttü, Hakk’a bakmadan;
Gece gündüz gamsız yürüdüm, yaşı akmadan;
Hay u heves, ben-benlik ateşe yakmadan;
Gamla dolu olup yer altına girdim ben işte.¹⁵

Nefsim benim ateş gibi yanıp yolumu kesti;
Yüz bin türlü yemek isteyip dükkan kurdu,
Ağzını açıp her kapıya beni sürdü,
Himmet versen köpek nefsimi yakalasan ben.¹⁶

Hoca Ahmet Yesevi, nefsi ile savaş yolunda daimi yalnızlıktan yakınmış ve bu savaşta hâcesine çekinmiştir.

Elli yaşta “Yığidim” dedim, amelim zayıf;
Kan dökmedim gözlerimden, bağrımı ezip;
Nefsim için yürür idim, it gibi gezip;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.¹⁷

Hoca Ahmet Yesevi, Allah ile kendisi arasında ‘nefs’i aşılması gereken bir mani olarak görmektedir. Böylece Allah’a yakınlaşa bilmek için yaptığı nefisle savaşını adeta somut bir düşmanla savaş gibi hissetmiştir:

Otuz üçte sâki olup mey paylaştırdım;
Şarap kadehini ele alıp doyasıya içtim;
Ordu hazırlayıp şeytan ile ben vuruştum;

¹⁵ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 78.

¹⁶ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 140.

¹⁷ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 60.

Allah'a hamd olsun, iki nefsim öldü dostlar.¹⁸

Hoca Ahmet Yesevi, nefis ile olan savaşın Alla'ın bir emri olduğunu anlatır. Böylece Allah'ın yardımına muhtaç olduğunu açıkça ifade etmektedir:

Elli sekiz yaşa girdim ben habersiz,
Kahhar Melik'im nefsimi eyle zir u zeber,
Himmat versen, kötü nefsim vursam teber,
Bir ve Var'ım, Cemalini görür müyüm?¹⁹

Hoca Ahmet Yesevî, dualarının karşılığı olarak Allah'tan gelen bir nida ile 'nefs'i ile savaşını yerin altında devam ettirmiştir. Sonunda kendisi için hayatının kalanını dünyadan uzaklaşarak, zikir ve ibadetle çile yaşamı sürmeye başlamıştır.

Altmış üçte çağrı geldi: Kul yere gir;
Hem canınım, cananım, canını ver,
Hû kılıcını ele alıp nefsini kır..!
Bir ve Var'ım, Cemalini görür müyüm?

Kul Hoca Ahmed, nefsi teptim, nefsi teptim,
Ondan sonra cananımı arayıp buldum;
Ölmeden önce can vermenin derdini çektim,
Bir ve Var'ım, Cemalini görür müyüm?²⁰

5. Hoca Ahmet Yesevi'de Tarikat Ve İrşad Düşüncesi

Tasavvuf, İslâm'ın zâhirine ekleyerek, bâtın plânında da kavranıp yaşanması çabasından oluşmaktadır. Bu ise ünlü tâbiriyle; "tarikat" bütünlüğü içerisinde İslâm'ı anlamaya gerekli kılar.

Hazret-i Mevlânâ şöyle buyurur:

"Ey arkadaş! Sûfî, bulunduğu vaktin oğludur. Bu iş yarın olsun, yarına kalsın demek, tarikat anlayışına uymaz."

Geçtiğimiz vakit için kaygılanmakla zaman kaybetmemek, gelecek zamana güvenmeyip, onunla ilgili gayelere kapılmamak gerektiğine göre; geriye bakmadan, içinde bulunduğumuz ortada kalmalıyız.

¹⁸ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 56.

¹⁹ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 62.

²⁰ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 63.

Hoca Ahmet Yesevî, tasavvuf'ta ilim ve tecrübesini yalnızca kendisi tutmamıştır. Bu ilmi tecrübesi ile birleştirerek ortamına aydınlatmıştır. Hoca Ahmet Yesevi, çevresine seslenirken tevazuyu elden bırakmamıştır. Böylelikle ilk ikazı ve irşadı evvel kendisine yapmıştır.

Kul Hâce Ahmet, kırka girdin nefsini kır;
Burada ağlayıp âhirette ol tertemiz;
İman postu şerattir, aslı tarikattır;
Tarikate giren Hak'tan pay aldı dostlar.²¹

Hoca Ahmet Yesevi'ye bakılırsa şeriat ile tarikat benzer şeylerdir. Çünkü tasavvuf asla şeriatın dışında bir şey değildir. Şeriate dayanmayan tarikat geçersizdir yani batıldır demektir. İmanın makamı şeriat, içi ise tarikat demektir.

Şeriatsız söz etmezler tarikatta,
Tarikatsız söz etmezler hakikatta,
İş bu yolların yeri bilinir şeriatta,
Hepsini şeriattan sormak gerek.²²

Tarikate şerailsiz girenlerin
Şeytan gelip imanını alır imiş.
İşbu yolu Pîrsiz iddia eyleyenleri,
Şaşkın olup ara yolda kalır imiş.²³

Hoca Ahmet Yesevi, şeraite iyice bağlı, ilahi aşka inanmış bir mutasavvıftır. Ahmet Yesevi sanat düşüncesinden uzak bir mürşit hüviyeti ile çevresine toplananlara İslâm'ı öğretmekteydi. Böylelikle samimi bir tasavvuf ehli idi. Çünkü Ahmet Yesevi hikmetlerinde şöyle anlatmaktadır.

Şeriate tecriddir dünyasını terk etmek;
Terk etmeden dünyayı Hakkı sevdim, demesin.

Tarikatte beden ve canını terk etmek müşküldür;
Terk etmeden beden ve canını seninimdir demesin.

Hakikatte haramdır bir Allah'tan başkası;

²¹ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 58.

²² Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 173.

²³ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 228.

Öyle olmadan âşıklar cemal arzu eylesin.²⁴

Hoca Ahmet Yesevi'ye bakılırsa tarikatın yolu edepten oluşmaktadır.

Muhammed'in bilin zâtı araptır;

Tarikatin yolu bütün edeptir.²⁵

Hoca Ahmet Yesevi, bir kimsenin kesinlikle tarikate girmesi gerektiğini söylüyor. İlk önce bu yola girmeden, bazı sıkıntılar çekmeden doğru yolun bulunamayacağını ifade etmektedir. Tarikate girerken de bir mürşide kamile bağlanılmasının gerekliliğini açıklamaktadır. Hoca Ahmet Yesevi'ye bakılırsa tek başına tarikate girmek tehlikeli ve çok güç harcaması gerekmektedir.

Cemal için canı kurban eylemedikçe
İsmâil gibi cemal arzu eylemeyin dostlar.
Candan geçip tarikate girmedikçe
Âşıkım deyip yalan dâva eylemeyin dostlar.²⁶

Benlik ile tarikate girmediler;
Candan geçmeyip yola adım koymadılar;
Nefsi öldürmeyip teslim-fani olmadılar;
Ham tamahkarlık ile yola girmeyin dostlar.

Mürşidlerin hizmetini eyle alışkanlık;
Kendiliğimden yola girdim, deme sakın;
İyi bilsen, tarikatın tehlikeleri var;
Kılavuzsuz işbu yola girmeyin dostlar.²⁷

Hoca Ahmet Yesevi mürşid'i ve mürid'i tanıtırken şunları hikmet'inde söylüyor:

Tarikate siyasetli mürşid gerek;
O mürşide itikatlı mürid gerek;
Hizmet kılıp Pîr rızasını bulmak gerek;

²⁴ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 196.

²⁵ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 114.

²⁶ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 181.

²⁷ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 181.

Böyle âşık Hakk'tan pay alır imiş.²⁸

Hoca Ahmet Yesevi'ye bakarak, bir mürşit ve İslâm'ın hükümlerin iyi bilen özümseyen mürşide bağlı bir mürit olmalıdır. Ayrıca pîrine hizmette bulunup, onun rızasını kazanmalıdır. Şeyhinin rızasını alınmayan kimsenin sonunun çok kötü olacağını açıkça ortaya atmıştır. Halbuki pîrin rızası olan bir müritin sonu Allah'ın rahmetine erer ve Allah'a yakın olmaktadır.

Pîr rızası Hakk rızası olur dostlar;
Hak taâlâ rahmetinden alır dostlar;
Riyazette sır sözünden bilir dostlar;
Öyle kullar Hakk'a yakın olur imiş.

İşbu yola ey kardeş Pîrsiz girme;
Hak yâdından bir an gâfil olup yürüme;
Mâsivaya akıllı isen, gönül verme;
Lânetli şeytan kendi yoluna salar imiş.²⁹

6. Hoca Ahmet Yesevi Düşüncesinde İlahi Aşk Anlayışı

Bir kimsenin yavrusuna olan sevgisi, ailesine olan muhabbeti veya para, mal-mülk bir takım muhabbetler, sonunda Allah'a yaklaşmaya neden olur. Zira tüm sevgiler, O'ndan doğmuştur. Allah'a olan ilâhî muhabbet eğer kalpte diri ise, başka muhabbetler de bundan faydalanarak yaşamlarını doğru ve yararlı bir şekilde devam ettirir.

Anlatmak gerekirse bu tüm maddî ve mânevî zaferler, her zaman bu ilâhî aşkın sonucudur. Bununla birlikte tüm mânevî zaferler, gönüllerin maddî ve mânevî zaferleridir; daima bu ilâhî aşkın yardımları, iyilikleri, hediyeleridir.

Bu itibarla Hazreti Mevlânâ aşk ehline şöyle anlatıyor:

“Bil ki, içi ilâhî aşk ve muhabbetle dolu olmayan insan, ne kadar zavallıdır; belki hayvandan daha aşağıdır. Zira Ashâb-ı Kehf'in köpeği dahî aşk ehlini aradı, buldu, rûhânî bir safâya erişti ve o has kullarda fânî olarak cenneti kazandı.”³⁰

Hoca Ahmet Yesevi'de ise ilahi aşk riyazetle başlar:

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip
Talep edenlere inci, cevher saçtım ben işte.
Riyazeti sıkı çekip, kanlar yutup

²⁸ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 228.

²⁹ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 228.

³⁰ Osman Nuri Topbaş, “Muhabbet imtihanı”, *Yüzakı Dergisi*, İstanbul 2017, Ocak, Sayı: 23.

İkinci defterin sözlerini açtım ben işte.³¹

Hoca Ahmet Yesevi, ilahi aşk yolunda çoğunlukla Allah'ı zikreder. Alla'tan her gelene şükreder ve hayatında kendinî rezil durumuna düşürerek, Allah'a ulaşmak ister:

Zâkir olup, şakir olup Hakkı buldum;
Dünya âhiret haram eyleyip vurup teptim;
Tutkun olup, rezil olup candan geçtim,
Gamsız olup yer altına girdim ben işte.³²

Bir kimsenin içinde Cenab-ı Hakk'tan başka bir şey kalırsa gerçek aşk olmaz. O'ndan başkasını isteyen, başka bir şeylerle meşgul olan hakiki âşık olamaz. Hoca Ahmet Yesevi bunun gibi sözde âşıklara şöyle bahsetmektedir:

Aşk davasını bana kılma, sahte âşık,
Âşık olsan, bağrın içinde göz kanı yok.
Muhabbetin şevki ile can vermezse,
Boşa geçer ömrü onun, yalanı yok.

Aşk bağına sıkıntı çekip yeşertmesen,
Hor görülse kötü nefsinin öldürmesen
“Allah” diyerek içe nuru doldurmasan,
Vallah, billah sende aşkın eseri yok.³³

Bilindiği üzere, burada anlatılmak istenen âşığın güçlük çekmesidir. Seven sevgilisine ezalar, zülümler, uğursuzlar, felaketler göndererek sevenin sevgisinin gerçek aşk olup olmadığını anlamak ister. Kendini sevdiğini söyleyen birinin bu aşkında samimi olup olmadığını kavramak ister. Bu bakımdan aşk yaşamı üzüntü yaşamıdır. Hoca Ahmet Yesevi bu üzüntü, dertli yaşamı yaşamıştır. Fakat ondan hiçbir zaman şikâyetçi değildir:

Aşk derdini dertsizlere söyleyip olmaz,
Bu yolların engeli çok, geçip olmaz,
Aşk cevherini her nâmerde satıp olmaz,
Habersizlerin aşk kadrini bildiği yok.³⁴

³¹ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 44.

³² Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 77.

³³ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 278.

Yalnız, bu kadar felaket ve uğursuzlar bile yeterli olmayabilir. Sevgili sevenin ölmesini veya ateşe atılmasını da arzu edebilir. Lakin bu durum hakiki âşıkta bir umutsuzluk halini ortaya çıkarmaz. Aşk kimselerin yaşamını kendi rengiyle boyar. Aşk sevenin kalbinde yanan ve Rabbinden diğer her şeyi yakıp kavurmakta olan ateştir. Hoca Ahmet Yesevi bunun gibi aşkı şöyle dile getirir:

Aşka düştün, ateşe düştün, yanıp öldün,
Pervane gibi candan geçip kor ateş oldun,
Derde doldun, gama soldun, deli oldun,
Aşk derdini sorsan, asla dermanı yok.

Aşk sevdası kime düşse, rezil eyler,
Nur gönderip Hakk kendine tutkun eyler,
Mecnun gibi aklını alıp Leyla eyler,
Allah tanık bu sözlerin yalanı yok.³⁵

Hoca Ahmet Yesevi, Cenab-ı Hakk-ı hakiki sevenlerin, aynı Hazreti İbrahim gibi ateşe atılmaktan korkmayacaklarını anlatmak ister:

Şevki, zevki muhabbetten ayan eyle,
Âşıklara aşk ateşinden beyan eyle,
Hor görülme-ağlama, meşakkatı nişan eyle,
Gerçek âşıklar ateşten ne diye çekinsin?

Allah diyerek ateşe girdi Halilullah,
O ateşi bostan kıldı, görün, Allah,
Boyun büküp ağlayıp dedi: “Şey’ en li’llah”
Fakir, miskin orada ne diye heva eylesin?³⁶

Aşkın rengiyle boyadığı yaşamı öylesine sevindiren, öylesine bahtiyar bir yaşamdır ki, gerçek âşıklar o yaşamdan mutlu ve sevinçlidir ve bir nefes olsun ondan hiç şikâyet etmezler. Aşk yaşam kaynağıdır, iman onunla besleyip, hakikiliğini bulur:

---

³⁴ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 278.

³⁵ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 279.

³⁶ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 277.

Kul Hoca Ahmed, aşktan ağır belâ olmaz,
Merhem sürme, aşk derdine deva olmaz,
Göz yaşından başka bir şey tanık olmaz,
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.³⁷

Hoca Ahmet Yesevi, zaman içerisinde aşk yolunun nasıl bulunabileceğini de sorarmakta ve Allah'a yol bulmak istemekte:

Şibli gibi âşık olup semâ vursam
Bayezid gibi gece gündüz dinlenmeden Kabe'ye varsam
Kabeye yüzümü sürüp ağlayıp inlesem
Bu iş ile yâ Rab, seni bulur muyum?³⁸

7. Hoca Ahmet Yesevi düşüncesinde Tefekkür anlayışı

Kur'anda 137 yerde tefekküre davet etmektedir. Çünkü tefekkür, bir iman anahtarıdır. Tefekkür, bir yönden üzerimizdeki ilahi nimetleri düşünüp şükürümüzü artırmaya, diğer yönden de hata ve kusurlarımızın farkına varıp telafisine yönelmeye vesiledir. Mevlana Hazretleri ne güzel buyuruyor: “Ey kardeş! Bedenin et ve kemik olarak (yani maddî bakımdan) hayvanlarla aynı. Sen, asıl tefekkür ile hayat bulmalısın. Tefekkürün gül ise, sen bir gül bahçesindesin. Eğer, diken gibi düşünüyorsan (nefsânî arzularına mağlûp isen) ateşte yanacak bir kütüksün!”³⁹

Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde tefekkür hakkında şöyle anlatıyor:

Mümin denen olur daim tefekkürde,
Fıkr eyleyip, zikrini söyler uzak gecede,
Olmaz benlik bir zerre vücudunda,
Öyle erin eteğini tutmaz mısın?⁴⁰

SONUÇ

Hoca Ahmet Yesevi, Türkler arasında manevi yaşamındaki yerini, yalnızca tasavvufî hikmetler yazmakla kalmamıştır. Hoca Ahmet Yesevi'nin muhimi, İslâm'ın Türkler ortamında yayıldığı çağda geniş ölçüde yayılma imkanı bulan ilk tasavvufî ekolü oluşturmuştur. Bütün Türklerin istek tahtında yıllarca hüküm sürmesinden kaynaklanır. Böylece yıllarca Türkler arasında devam eden Yesevi tarikatı kurulmuş.

³⁷ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 111.

³⁸ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 147.

³⁹ Osman Nuri Topbaş, “Hak Dostlarından Hikmetler, Abdulkadir Geylani -7”, *Altınoluk dergisi*, Eylül 2018, Sayı 391, s.37.

⁴⁰ Hoca Ahmet Yesevi, *Divani Hikmet*, s. 370.

KAYNAKÇA

Hoca Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, UNESCO 2016 Hoca Ahmed Yesevi Yılı Anısına, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Merkez Rebro Basım yayınevi, Ankara 2016.

Osman Nuri Topbaş, “Muhabbet imtihanı”, *Yüzakı Dergisi*, İstanbul 2017, Ocak, Sayı: 23.

Osman Nuri Topbaş, “Hak Dostlarından Hikmetler, Abdulkadir Geylani -7”, *Altınoluk dergisi*, Eylül 2018, Sayı 391.

Türkiye Diyanet Vakfı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopediyası*, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi, İstanbul 2008, Cilt 35.

AHMED YESEVÎ VE YESEVİLİĞİN ALEVÎ NİTELEMELİ GELENEK YA DA GRUPLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Cenk ÜÇER *

Özet

Bu bildiride Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Türkiye’de geçmişte her biri mensup olduğu ocakla anılan, ancak günümüzde daha çok kendileri için Alevî nitelemesi kullanılmaya başlanan gelenek ya da ocak ve gruplar üzerinde etkileri ele alınmaktadır.

Alevî nitelemesi ile isimlendirilen söz konusu ocak ve gruplar, geleneksel olarak “boy, soy, aşiret sistemine uyarlanmış bir tasavvuf/tarikat hayatı” sürdürmektedir. Farklı tasavvufî geleneklere mensup söz konusu bu ocak ve gruplar, tarih boyunca Orta Asya’dan Anadolu’ya değişik coğrafyalarda çeşitli etkilere maruz kalmıştır. Şüphesiz söz konusu bu gruplar üzerinde etkili olan en önemli sembol isim Ahmed Yesevî, gelenek ise Yesevîlik’tir.

Alevî nitelemeli gelenekte Türkistan Erenlerinin Piri olarak kabul edilen Ahmed Yesevî, Anadolu’ya yerleşen pek çok “eren”in pîri olarak görülmekte, söz konusu erenlerin bizzat Ahmed Yesevî tarafından Anadolu’ya görevlendirildiği kabul edilmektedir.

Bektâşîlik dahil Alevî nitelemeli geleneğin âdâb ve erkânının esası olarak görülen dört kapı kırk makam anlayışı Yesevî geleneğe dayanmaktadır. Nitekim dört kapı kırk makamın kaynağı Ahmed Yesevî’nin *Fakrnâmesidir*. Bu durum söz konusu geleneğin ya da grupların, dört kapı kırk makam anlayışıyla Ahmed Yesevî’ye dayanan diğer tasavvuf ekolleri ile aynı kategoride değerlendirilmesini gerektiğini de ortaya koymaktadır.

Giriş

Ahmed Yesevî’nin Orta Asya’dan Anadolu ve Balkanlar’a pek çok gelenek ve grup üzerinde etkisi olduğu bilinmektedir. Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin üzerinde oldukça etkisi olduğu görülen gelenek ve gruplar arasında Türkiye’de geçmişte her biri mensup olduğu ocakla anılan, ancak günümüzde daha çok kendileri için Alevî nitelemesi kullanılmaya başlanan gelenek ya da ocak ve grupların olduğu görülmektedir.

Alevî nitelemesi ile isimlendirilen söz konusu ocak ve gruplar, geleneksel olarak “boy, soy, aşiret sistemine uyarlanmış bir tasavvuf/tarikat hayatı” sürdürmektedir. Farklı tasavvufî geleneklere mensup söz konusu bu ocak ve gruplar, tarih boyunca Orta Asya’dan Anadolu’ya değişik coğrafyalarda çeşitli etkilere maruz kalmıştır. Şüphesiz söz konusu bu gruplar üzerinde etkili olan en önemli sembol isim Ahmed Yesevî, gelenek ise Yesevîlik’tir.

Alevî nitelemeli gelenekte Türkistan Erenlerinin Piri olarak kabul edilen Ahmed Yesevî, Anadolu’ya yerleşen pek çok “eren”in pîri olarak görülmekte, söz konusu erenlerin bizzat Ahmed Yesevî tarafından Anadolu’ya görevlendirildiği kabul edilmektedir.

Bektâşîlik dahil Alevî nitelemeli geleneğin âdâb ve erkânının esası olarak görülen dört kapı kırk makam anlayışı Yesevî geleneğe dayanmaktadır. Nitekim dört kapı kırk makamın kaynağı Ahmed Yesevî’nin *Fakrnâmesidir*.

Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Türkiye’de geçmişte her biri mensup olduğu ocakla anılan, ancak günümüzde daha çok kendileri için Alevî nitelemesi kullanılmaya başlanan gelenek ya da ocak ve gruplar üzerinde etkilerini ortaya koymak adına konu; Türklerin

---

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, e-mail: cenksu.ucer@ybu.edu.tr; hcnksuucer@hotmail.com.

İslâmlaşma sürecinde sahip olduğu sosyal yapı farklılığı ve bunun İslâmlaşmaya etkisi, İslâmlaşma sürecinde görülen tasavvufî etkiler, Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Türklerin İslâmlaşma sürecindeki etkisi, özelde ise Alevî nitelemeli gelenek ya da ocak ve gruplar üzerindeki etkisi başlıklarıyla ele alınacaktır.

I. Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Etkisi

1. Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Sahip Olduğu Sosyal Yapı Farklılığı ve Bunun İslâmlaşmaya Etkisi

Türkler'in İslâmlaşması sosyal yapı farklılıklarına bağlı olarak değişik boyutlarda gerçekleşmiştir. Merkezi teşkil eden şehir, kasaba vb. yerleşim birimlerinde,¹ yerleşik halk bir yerde devamlı oturmaları sebebiyle, genelde Sünnîliği benimseyen devletlerin² resmî desteğini sağlayan ve eğitim geleneğine bağlı olarak medreselerde işlenen ve öğretilen ve doğal olarak kitâbî esaslara daha sadık bir İslâm anlayışını benimsemiştir. Buna karşılık çevrede yarı göçebe ya da göçebe yaşayan halk ise kitâbî dinden farklı “popüler İslâm” şeklinde ifade edilebilecek, kendilerine sûfiler tarafından getirilen tasavvuf ağırlıklı bir *mistik Müslümanlık* anlayışını benimsemişlerdir.³ Şehirliler için sahip oldukları sosyal yapı gereği yeni dinin bütün icaplarını yerine getirme imkanı söz konusu iken; genellikle kırsal alanlarda, dağlarda ve yaylalarda hayvancılıkla meşgul olan göçebeler Müslümanlığı yine sosyal yapıları gereği şeklen kabul etmişlerdir.⁴ Böylelikle İslâmlaşan Türk boyları, içinde buldukları fizikî şartların belirlediği sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik birtakım yapı farklılıkları sebebiyle İslâm'ı anlama ve uygulamada farklılaşmaları ortaya koymuştur.⁵ İşte şehir köy ayırımı da dahil olmak üzere bir yandan fizikî durumlara bağlı *yatay*

¹ Türkler'in oldukça erken dönemlerde yerleşik hayata geçmeye başladıkları bilinmektedir. Tarihte Göktürkler ve Hunlar'ın Çinliler ile büyük ticaret ve ziraat şehirlerini elde tutmak amacıyla yaptıkları mücadeleleri, erken dönemde bazı Türk boylarının yerleşik hayata geçtiklerini göstermektedir. Nitekim, X. asrın başlarında pek çoğu göçebe hayat yaşayan Oğuzlar'ın aynı dönemde *Yeni-Kend, Cend ve Huvâre (Cuvâre)* gibi şehirleri bulunuyordu ki, göçebelerin bu şehirlerde yaşayan soydaşları için “*yatuk*” dedikleri bilinmektedir. Konu ile ilgili olarak bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1978, c. I, s. 141- 311; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri- Boy Teşkilâtı- Destanları*, Ana Yay., İstanbul, 1980, s. 37-42; Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, TTK Yay., Ankara, 1994, s. 87-91; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, TKAE Yay., Ankara, 1987, s. 110-113; Tuncer Baykara, “Türklerde ve Anadolu'da Şehir Hayatı”, *Tarihte Türk Devletleri*, c. I, AÜ Yay., Ankara, 1987, s. 397-400; Mustafa Demir, “Türk-İslâm Medeniyetinde Şehirleşme”, *İAD*, c. XVI, sayı: 1, Ankara, 2003, s. 160-165.

² Karahanlılar, Selçuklular vb. bölgedeki Türk devletlerinin hepsi devlet görüşü olarak Sünnîliği benimsemişlerdir. Meselâ pek çok bakımdan Osmanlı'nın kökeninde bulunan Büyük Selçuklular, XI. yy. ikinci çeyreğinde belli tarihî şartlar sonucu Mâverâünnehir bölgesinde Sünnî İslâm'ı benimsemişlerdir. Bu çoğu Türkler'in tarihinde olduğu kadar Sünnî İslâm'ın tarihinde de pek çok bakımdan, özellikle de siyasal açıdan büyük bir dönüm noktası olmuştur. Böylelikle bu tarihten itibaren Türk siyasal himayesinde yaşamaya başlayan Orta Doğu İslâm dünyasında Sünnî İslâm bir daha elinden bırakmayacağı çok güçlü bir siyâsî destek kazanmıştır. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, TVY Yay., İstanbul, 1998, s. 79. İlk Müslüman devletlerin Sünnîliği ile ilgili olarak ayrıca bkz. Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, I, çev. Neşet Çağatay, AÜİF Yay., Ankara, 1964, s. 158, 160; C.E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, çev. Erdoğan Merçil, Mehmet İspirli, Oğuz Yay., İst., 1980, s. 147. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar (İslâm Devletleri)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, c. I, s. 473, 627.

³ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yay., İstanbul, 1996, s. 45; M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu Alevîliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. Yüzyıl)*, Ötügen Yay., İst., 2003, s. 103. Mahmud Kaşgarî'nin m. XI. asırda Oğuzlar'ın başlıca şehirlerinin Seyhun üzerinde olduğunu; buna karşılık onların göçebelerinin de yine bu nehrin iki sahiline yaşadıklarını bildirmesi bu ikili sosyal yapının varlığını göstermesi açısından önemlidir. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgati't-Türk*, çev.: Besim Atalay, TDK Yay., Ank., 1986, s. 59; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 117-119; Reşat Genç, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, TKAE Yay., Ankara, 1997, s. 29.

⁴ Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik Bektaşîlik*, TDAV Yay., İstanbul, 1992, s. 10.

⁵ Ahmet Yaşar Ocak, “XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. IV, sayı: 3, Ankara, 1990, s. 191.

farklılaşmalar, diğer yandan hem siyâsî iktidarların benimseyerek öne çıkardığı “merkez-çevre” ilişkisine bağlı hem de başlangıçtan itibaren İslâm’ı anlama, yorumlama ve yaşamaya dayalı *dikey farklılaşmalar*, İslâm dünyasının bu coğrafyasında da farklı mezheplerin ve algılamaların ortaya çıkmasında temel neden olmuştur.⁶ Sözü edilen sosyal yapıyla bağlantılı olarak meydana gelen farklılaşmaların tasavvuf anlayışlarında da söz konusu olacağında şüphe yoktur.

Bilindiği gibi dinin teorik ve pratik farklılaşması sosyo-kültürel şartlar, dil ve epistemolojik sisteme bağlıdır.⁷ Dinin okunması ve anlaşılmasında farklı kültür ve kavrayış seviyeleri bulunanlar tarafından ortaya konulacak farklı anlam ya da anlamlar olacağından dolayı kültürel çevre ve din ilişkisi bağlamında bir farklılaşma kaçınılmaz olmaktadır.⁸ Bu çerçevede, kırsal alan hayatı için söz konusu olan bir gerçekten, şehirli için de söz edilebilir. Şehirli için de karakterleri coğrafi şartlara, ırklara, İslâm öncesi ya da sonrası sayısızca geleneklerin kaybolması veya devam ettirilmesine göre değişebilmekte; zihniyetler, sosyal ve siyâsî hayatta sahip olunan rol ve statüye bağlı olarak çeşitlenmekte, değişmekte ve farklılaşmaktadır.⁹ Yukarıda bahsedilen kırsal alandaki yarı göçebe ya da göçebe gruplar için dile getirilen “*dinin şeklen kabullenilmesi*”, görünüşte Müslümanlığın benimsenmesi anlamını değil, bu grupların inanç esaslarını ve ibadetlerle ilgili hususları kabullenmekle beraber, içinde buldukları şartların elverişsizliği nedeniyle pratikleri gerektirdiği gibi yapamamasından kaynaklanan bir durumu ifade etmektedir. Nitekim, yaşadıkları göçebe hayatı içinde “meşguliyet alanları” gereği İslâm’ı yüzeysel bir şekilde yaşayan ve şehirlerde kurulu İslâm kültür merkezlerine uzak kalarak göçebe kültürünü devam ettiren Türkmenler’in uzun bir süre eski inanç ve geleneklerini, sathi olarak uyguladıkları İslâm’la uzlaştırarak dîmî bir yaşantı şekli oluşturdukları genel kabul görmektedir.¹⁰

Türkler’in İslâmlaşma sürecinde göz önünde bulundurulması gereken bir diğer nokta, yüzyıllar boyu belli bir kültüre sahip olmuş ve onun içinde yoğrulmuş, sonra birtakım sebeplerle başka bir kültüre geçmiş insan topluluklarının, bu geçiş sırasında ve hatta çok uzun zaman sonra bile, eski kültürle ilgilerini tamamen kesmedikleri, ona ait bazı unsurları olduğu gibi, bazılarını da yeni kültürün kalıplarına uydurarak muhafaza ettikleri bilinen sosyolojik bir gerçektir. Şüphesiz aynı vâkıa, değişik yer ve zamanlarda İslâm kültürüne girmeye başlayan Türk topluluklarında da tekrarlanmıştır. Bu Türk toplulukları, İslâmiyet’i kabul etmeden önce de, muhtelif dinlere girdikleri zaman eski inançlarından yeni dinle çatışmayanları olduğu gibi, çatışanları ise yeni dinden aldıkları motifler ile besleyerek ona uydurmaya çalışmışlardır. Nitekim İslâmiyet dönemi için de aynı şey olmuştur. Ancak İslâmiyet’in ana inançlarına tam anlamıyla zıt olan inançların tamamıyla terk edildiği söylenebilir.¹¹ Fakat bu genel kabulde beraber Türkler İslâmlaşırken, bu dönemde İslâm coğrafyasında ortaya çıkmış olan mezhebî cereyanların, onların İslâm’ı kabul edişlerine etkisi mutlak surette göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda Türkler’in İslâmlaşması sürecinde etkili olan, dönemin Arap devletindeki siyâsî mücadelelerin ve bazı yönleriyle de

⁶ Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, AÜİF. Yay., Ank., 1975, s. 42; Fazlı Arabacı, *Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları*, Etüt, Samsun, 2000, s. 78-79.

⁷ Arabacı, *Sosyolojik Boyutlar*, s. 66-69.

⁸ Arabacı, *Sosyolojik Boyutlar*, s. 83; Sadık Kılıç, “Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum”, *İAD*, c. IX, sayı: II, Ankara, 1996, s. 106.

⁹ Arabacı, *Sosyolojik Boyutlar*, s. 76.

¹⁰ Arabacı, *Sosyolojik Boyutlar*, s. 94-95.

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İst., 1983, s. 18.

bu mücadeleye bağılı ortaya çıkan mezhebî cereyanların Türkler'in buldukları bölgelerdeki durumunun ele alınması yerinde olacaktır¹²

2. İslâmlaşma Sürecinde Tasavvufi Etkiler

Günümüz Alevî inanış ve temel esaslarının anlaşılması için nasıl ki yukarıda genel bir çerçevesi çizilmeye çalışılan sosyal yapı farklılığı ve karşılaşılan mezhebî faktörlerin¹³ hesaba katılması gerekiyorsa, Ahmet Yesevî ve Yesevîliğin kendileri üzerinde etkisinin ele alındığı bu çalışmada Alevî geleneğe mensup ocak ve gruplar için dile getirilen “*soya dayalı tarikat*”ların bir üst kimliği olması yaklaşımı da İslâmlaşma sürecinde bölgedeki tasavvuf hareketlerinin bilinmesini gerekli kılmaktadır. Zira, İslâm düşünce tarihinde kelam ve fıkıh ekolleri ile paralel bir gelişme gösteren tasavvuf,¹⁴ gezgin sûfi ve dervişlerin çabaları sonucu geniş halk kitlelerine ulaşma imkanı bulması ile İslâm'ın yayılma sürecinde de oldukça etkili olmuştur. Nitekim, özellikle yarı göçebe ve göçebe Türkler'in İslâmlaşmasında bu sûfi ve dervişlerin önemli rol oynadıkları bilinmektedir.¹⁵ Gerek bağımsız, gerek ilk dönemlerde kurulan ribatlarla ve gerekse Kerrâmîler tarafından kurulan hânkâhlarla bağlantılı sûfilerin, benimsedikleri hayat prensiplerinin yanı sıra bununla irtibatlı olarak oldukça hoşgörülü bir İslâmî irşad faaliyetinde bulunmaları, İslâm'la yeni karşılaşan kitleler üzerinde son derece etkili olmuştur.¹⁶

Konumuz Türkler'in İslâmlaşma sürecinde tasavvuf olunca, burada dikkat edilmesi gereken husus, tasavvufta var olan yapının, Türkler'in eski Türk dininden getirdikleri yapıya uyarlanabilir bir karakterde olmasının olumlu bir sonuç doğurduğu düşünülebilir. Nitekim gerek Gök Tanrı inancı, gerek atalar kültü ve buna bağılı olarak varolan “ocak kutsallığı” vb. inanışlar, Türkler'in tasavvuf düşüncesini bu yapıya uydurarak almalarına sebep olmuştur. Böylece, İslâmlaşma sürecinde gezgin dervişlerin, tarikat şeyhlerinin, velîlerin ve pîrlerin rolleri ile geleneksel Türk dinindeki *kam* ve benzeri din adamlarının rolleri birbirlerine uyarlanmıştır.¹⁷ Bunun neticesinde de, dönemlerinde aşiret/kabile sistemi yaşayan halk arasında bu aşiretlerin hem dînî hem de dünyevî önderleri durumunda olan “ata”, “baba” ve

¹² Emevîler'in adaletsiz uygulamaları ve Emevî-Hâşimî kabile çekişmelerine karşı mevâlî kesimi doğrudan tepki koyamadıysa da daha sonra Emevîler'i devirmek isteyen politik ve dînî bazı muhalif gruplarla beraber hareket ederek, kendilerini rahatsız eden durumdan kurtulmak için mücadele vermişlerdir. Nitekim, Abbâsî ihtilalini bunun için desteklemişler, Hâricîler'in yanında bunun için yer almışlar ve Mürcie'nin teorik ve kelâmî çözümünü içeren fikirlerini de bunun için benimsemişlerdir. İşte bölgede faaliyet gösteren ve mevâlî arasında taraftar bulan bütün mezheplerin temelinde ekonomik ve sosyal birtakım etkenler vardır. Sönmez Kutlu, *Türkler'in İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yay., Ankara, 2000, s. 155-156.

¹³ Türkler'in İslâmlaşma sürecinde mezhep cereyanları ve genel bir değerlendirme için bkz. Kutlu, *Mürcie*, s. 156-168; Sarıkaya, *Tarihî Arka Plan*, s. 104-118.

¹⁴ Henry Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. E.Ruhi Fığlalı, Sabri Hizmetli, Pınar Yay., İstanbul, 1999, s. 133-136; Sarıkaya, *Tarihî Arka Plan*, s. 165.

¹⁵ Nitekim ilk İslâmlaşma sürecinde medreselerde yetişen din adamlarının oymak ve köylere gidip onlara yeterli dînî bilgi vermemeleri neticesinde çıkan boşluğun dervişlerce doldurulduğu, doğal olarak da bu oymak ve köylerin dervişlerin telkinlerine açık buldukları da söz konusudur. Faruk Sümer, *Çepniler*, TDAV Yay., İstanbul, 1992, s. 25, 35. Ayrıca muhtelif eski dinlerden kalma karışık mefhumları, İslâmiyet ile mezc eden ve Alevî temayüllü de olabilen tarikatlar da Türkler tarafından destekleniyordu.

¹⁶ Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, Selçuk Yay., İst., 1990, s. 84-85; İsa Doğan, *Türklük ve Alevilik*, Samsun, 1997, s. 92; Sarıkaya, *Tarihî Arka Plan*, s. 165.

¹⁷ Mehmet Ramî Ayas, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara Ün., Ankara, 1991, s. 36. Ayas bu gerçeği şu şekilde ifade etmektedir. “Kılı kırk yaran fıkıh etkilerine muhatap olmayan Türkmenler'in hareketli topluluk yaşayışlarında, onları içlerinden kavrayan sûfiyâne tecrübenin telkin ve müsâmahasında Kamlar'ın yerini Ata, Baba dedikleri müslüman din ulularının aldığı; gerek bu karizmatik kişilerin gerekse onların çevresinde gelişen zümrelerin geleneksel norm ve değerlerini koruyup, onları toplumsal yapı değişimindeki yenileşmelere uygun bir hale koymak yolunu tuttukları görülmektedir.”

“dede”¹⁸ denilen, belli aşiretlere mensup ve zamanla da “seyyidlik” nisbesi verilen kişiler etrafında bir “*veli kültü*” oluşturulmuştur.¹⁹ Bu kültürün dönemlerindeki “aşiret evliyâsı” yapısını da korumak suretiyle günümüzde daha çok Alevî nitelemesi kullanılan ocak ve gruplarda hâlâ canlılığını muhafaza ettiği görülmektedir ki, bu da yukarıdaki tanımda dile getirilen *soya dayalı* olma durumunun anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamda, Orta Asya’da Türkler’in dînî hayatlarında önemli bir yeri olan Yesevîlik ve Yesevî bağlantılı tasavvuf hareketleriyle ilgili de genel bir çerçeve çizilmesi konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

3. Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Türklerin İslâmlaşması Üzerindeki Etkisi

Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Türklerin İslâmlaşmasındaki rolüne geçmeden önce bir cümle ile de olsa Horasan Melâmetîliğine değinmekte fayda vardır. Zira *Horasan Melâmetîliği*, gerek ilk dönemde Türkler’in İslâmlaşmasındaki rolü,²⁰ gerek Yusuf Hemedânî (ö. 534/1140) aracılığı ile Ahmed Yesevî’yi ve Yesevîliği etkilemesi²¹ ve Yesevîliğin Türkler’in İslâmlaşmasındaki konumu; gerekse Anadolu’nun İslâmlaşmasında “*Horasan Erenleri*” ismi ile anılan bu ekole mensup mutasavvıfların etkileri²² dolayısıyla Türkler’in dînî tarih ve hayatlarında son derece önemi haizdir.

Ahmed Yesevî ve Yesevîliğe gelince: Türkler, İslâmlaşma sürecinde şehirlisi ve göçebesiyle sûfî düşüncenin gelişme ve kurumlaşma sürecine önemli katkılar sağlamışlardır. Türkmen göçebeler arasında ise en fazla taraftar bulan ve münferit dervişlik ötesinde tarikat haline gelip teşkilatlanmış tasavvuf hareketi Hoca Ahmet Yesevî (ö. 562/1167)’ye nispet edilen *Yesevîlik*’tir.²³ Nitekim bir Türk sûfisi tarafından Türk muhitinde kurulan bu ilk Türk tarikatı, başlangıçta Seyhun çevresinde, Taşkent civarında ve Doğu Türkistan’da kuvvetle yerleşmiş, sonra Türk dil ve kültürünün Mâverâünnehir ve Harezm

¹⁸ Nitekim bu kavramlardan örneğin hem İranlı hem de Türk sûfilerin kullandıkları “Baba” ünvanı, sıradan derviş ve şeyhlerin değil en üst kademedeki şeyhlerin ünvanıydı ki bunun da aşiretin hem dünyevî hem de dînî lideri konumundaki kişileri ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Fuad Köprülü, “Baba”, *İA*, c. II, İstanbul, 1979, s. 165-166; Ocak, *Babaîler*, s. 90-91.

¹⁹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 13-14, 18-19; Ocak, *Babaîler*, s. 81; seçilme şekilleri, kılık kıyafetleri, hizmetleri, itibar ve toplum içindeki yerleri duaları vb. konularda Alevîlerdeki Dede ve Baba’nın Kamlar ile benzerlikleri için bkz. Eröz, *Alevîlik Bektâşilik*, s. 257-283.

²⁰ Türkler İslâmiyet’in pek çok unsurlarını doğrudan doğruya Araplar’dan değil, İran coğrafyasında bulunanlar aracılığıyla almışlardır. İslâm medeniyeti Türkler’e, İran kültürünün merkezi olan Horasan yolu ile Mâverâünnehir’den geçerek geliyordu. Nitekim İran kültürünün merkezlerinden olan Horasan, İslâmiyet’ten sonra tasavvuf merkezlerinden biri belki de birincisi haline gelmiştir. Bu yüzden, Mâverâünnehir İslâmlaştıktan sonra bu hareketin İslâmiyet’in takip ettiği yollardan Türkistan’a girmesi son derece doğal bir durumdur. Nitekim, Herat, Nişabur, Merv h. III. asırda nasıl mutasavvıflarla dolmaya başladıysa, IV. asırda da Buhârâ’da, Fergana’da şeyhlere rastlanmaya başlamış, hatta Fergana’da Türkler kendi şeyhlerine *Bâb* yani *Baba* ünvanı vermişlerdir. Aynı zamanda Horasan’a gidip-gelen Türkler arasında da mutasavvıflar yetişmiştir. İşte bu tür sebeplerden dolayı, Türkler arasında tasavvuf hareketleri kuvvetlenmiş, Buhârâ, Semerkant gibi büyük İslâm merkezlerinin içlerine yayılmış, pek çok derviş tarafından göçebe Türkler arasına yeni inançlar götürülmüştür. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 16; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK Yay., Ankara, 1992, s. 23.

²¹ Ocak, *Babaîler*, s. 70.

²² Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 8-15; Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu’da İslâmiyet’in Yayılışı*, Marifet Yay., İstanbul, 1981, s. 27-30,54; Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, DİB Yay., Ankara, 1991, s. 102-106; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB Yay., İstanbul, 1992, s. 106-108; Ocak, *Babaîler*, s. 56, 62-64, 71-72.

²³ Sarıkaya, *Tarihî Arka Plan*, s. 167.

sahalarında kuvvetlenmesine paralel olarak da o bölgelerde önem kazanmış ve buralardan da bozkırlara yayılmıştır.²⁴

Ahmed Yesevî ortaya çıktığında Türkler yukarıda da işaret edildiği üzere uzun bir zamandan beri tasavvuf fikirlerine alışmış, mutasavvıfların menkıbe ve kerametleri yalnızca şehirlerde değil göçebe Türkler arasında da az çok yayılmıştı. Nitekim, ilâhiler ve şiirler okuyan, Allah rızası için halka pek çok iyiliklerde bulunan, onlara cennet ve saadet yollarını gösteren dervişler, Türkler tarafından eskiden dînî bir kutsiyet verdikleri ozanlara benzetilip hararetle kabul edilmiş ve neticede bu ozanların yerini *ata* veya *bab/baba* ünvanlı birtakım dervişler almıştı. Dolayısıyla Ahmed Yesevî zamanında göçebe Türkler arasında, anladıkları basit Türkçe ile halka hitabederek İslâm inançlarını onlar arasında yaymaya çalışan dervişlerin bulunduğu muhakkaktır.²⁵

İşte büyük çoğunluğu göçebe bir hayat süren ve daha önceleri itibariyle de mistik karakterli bir dînî kültürden gelen bu Türk topluluklarının, kitâbî İslâm'ı kaynaklarından öğrenme ve anlama imkanları olmamasından dolayı, İslâm'ın onların arasında yayılıp tutunabilmesi, ancak eskiden alışık oldukları mistik yollarla ve eski mitolojik inançlarıyla karışık bir biçimde ve oldukça basit bir anlayışla mümkün olabilirdi ki, bu da büyük oranda, böyle bir ortamda derin bir görüşle çevresini iyi tahlil edip ihtiyaçlarını anlayan ve bu ihtiyaçları giderme çabasında olan²⁶ Ahmed Yesevî ve halifelerinin bu anlayış içerisindeki faaliyetleri ile gerçekleştirilmiştir.²⁷ Nitekim, Ahmed Yesevî'nin *hikmet*lerine bakıldığında bu anlatılanlar açıkça görülmektedir. *Hikmet*lerde işlenen, dervişliğin faziletlerine dair methiyeler, sonunda dînî-ahlakî neticeler çıkarılmış meşhur İslâm menkıbeleri, Hz. Peygamber'e ve büyük İslâm mutasavvıflarına ait parçalar, dünya halinden şikayet ve kıyamet gününün yaklaştığını ihtar maksadıyla yazılmış zâhidâne şikayetler, cennet ve özellikle cehennem hallerini anlatan destanlar, Ahmet Yesevî'nin yetiştiği çevreyi, hitap ettiği kitleyi, dönemin genel karakterini göstermesi açısından oldukça önemlidir. İşte her ne kadar kendisine aidiyeti konusunda bazı tartışmalar²⁸ olsa da, gerek kendisi tarafından söylendiği kabul edilen gerekse takipçileri tarafından oluşturulan *hikmetler* nasıl bir ideoloji ile yazıldıklarını göstermektedir ki, İslâmiyet'i şeklen kabul etmiş basit bozkır göçebelerini²⁹ de içine alan bir toplum arasında tasavvuf propagandası amacı ile yazılan şeylerin başka türlü olamayacağı da gayet anlaşılabilir.³⁰

²⁴ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, sad.: Orhan F. Köprülü, Nermin Pekin, Ötüken Yay., İstanbul, 1981, s. 192-194, 203-205; Zeki Velidi Togan, "Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malûmat", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, DTCF Yay., İstanbul, 1953, s. 525.

²⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 13-14.

²⁶ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 62. Köprülü, halk tarafından Ahmed Yesevî'ye uzun asırlardan beri bir kutsiyet atfedilmesini, Yesevî'nin dînî konulardaki hassasiyeti ve dînî ilimlerdeki derinliğinin yanı sıra savunduğu esaslardaki basitlik ve halka az çok anladığı bir dille, alıştığı bir nazım şekli ile hitabederek halkın söz konusu dînî ihtiyaçlarına cevap vermesinde görür.

²⁷ Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 79-80; Melikoff, *Efsaneden Gerçeğe*, s. 33-37.

²⁸ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 104-106; Kemal Eraslan, *Ahmed-i Yesevî Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 33-34. Kul Hoca Ahmed, Ahmed Miskin vb. mahlaslarla yazılan eserlerin hepsini Ahmed Yesevî'ye isnad etmemek için yeter derecede delil olduğunu söyleyen Köprülü, bugün elimizde bulunan *Hikmetler*'in, hepsi Ahmed Yesevî'ye ait olmasa bile, bunların şekil ve ruh bakımından Yesevî'ye ait olanlardan tamamıyla farksız olacağına hükmetmektedir.

²⁹ Burada konuyla ilgili kaynaklarda da görüldüğü gibi göçebe ve bozkır kültürü üzerinde yoğunlaşılmasının vurgu amaçlı olduğu ifade edilmelidir. Zira genelde tasavvuf hareketlerinin özelde de Yesevîliğin sadece göçebeler ya da kırsal alanda kabul edildiği iddia edilemez. Nitekim, Ahmed Yesevî'nin etrafında İslâmiyet'e bütün samimiyetleri ile ve kuvvetlice bağlı olan yerli halk zümreleri ve bununla beraber yarı göçebe toplulukların buldukları muhakkaktır. Bununla beraber gerek Ahmed Yesevî'nin gerekse hocası Yusuf Hemedânî'nin döneminin önemli ilim ve kültür merkezlerinde yetiştikleri ve birer Hanefî olduklarında da şüphe yoktur. Bkz. Eraslan, *Ahmed-i Yesevî*, s. 6-46. Burada işaret edilmesi gereken bir diğer nokta ise İslâm tarihinde diğer ilimlerde olduğu gibi tasavvufun da öncelikle şehir merkezlerinde doğduğu ve geliştiğidir. Ancak tasavvuf,

Yerleşği ve göçebesi ile bütün toplum arasında yaygınlık kazanan Yesevîlik hakkında da iki farklı nitelimenin yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilkinde göre, şeriata karşı az-çok dikkatsiz hareket eden büyük bir kısım İran sûfilerinde mevcut fikir ve eğilimler, Ahmed Yesevî’de yoktur. Bir vakit namaz kılmayanın domuzdan farkı olmayacağını söyleyecek kadar dînî hükümlere (şeriata) bağlılık gösteren Hoca Ahmed, her manzumesinde günahlardan söz ederek tevbe-istiğfarda bulunur, yahut cennet ve cehennem hallerinden bahsederek tevâzû ile Allah’tan mağfiret diler, hatta tasavvufta vahdet felsefesine en çok dalıp “fenâ fillâh”tan bahsettiğinde bile dînî hükümleri her zaman göz önünde bulundurur.³¹ Nitekim Kur’an ve Sünnet’e sıkı sıkıya bağlı olan Ahmed Yesevî, şeriat ile tarikatı kolayca te’lif etmiş ve tasavvuf anlayışını şeriat çerçevesi dahilinde kalarak şekillendirmiştir. Bu da Yesevîliğin Sünnî Türkler arasında hızla yayılıp yerleşmesinde ve daha sonra ortaya çıkan tarikatlar üzerinde etkili olmasında başlıca etken olmuştur.³² Bu bağlamda işaret edilmesi gereken bir diğer husus, Türkler arasında Sünnî özellikle de Hanefî temâyüllü tasavvufî fikirlerin yerleşmesi, Türk devletleri ve devlet adamlarının Hanefîliği kuvvetle kabul etmeleri ile bağlantılı görülmektedir.³³

Yesevîlik ile ilgili ileri sürülen ikinci görüşe göre ise, Ahmed Yesevî klasik ve geleneksel anlamda Sünnî değil, heterodoks³⁴ bir sûfi idi. Doğal olarak da Ahmed

---

şehir merkezlerinde doğup büyümesine rağmen, doğası gereği ve gezgin sûfilerin irşad faaliyetleri sayesinde kırsal alanlarda daha çok yayılma imkanı bulmuştur.

³⁰ Abdülkadir Karahan, *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, MEB Yay., İstanbul, 1992, s. 65; Fıglalı, *Alevîlik Bektâşîlik*, s. 106-107.

³¹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 62.

³² *Mini hikmetlerim fermân-ı Sübhân*
Okup uksang heme ma’ni-i Kur’ân
Mini hikmetlerim kân-ı hadîsdür
Kişi bûy iltmese bilgil habîsdür

beyitleriyle hikmetlerinin Kur’an’ın ahkâm ve emirlerini, Hz. Peygamber’in hadîslerinde ifade edilen hakikatleri dile getirdiğini açıkça bildirmektedir. Eraslan, *Ahmed Yesevî*, s. 22; ayrıca bkz. Cemal Tosun, “Hoca Ahmed Yesevî, Hayatı, Eserleri ve Toplumunu Eğitme Metodu”, *Dinî Araştırmalar*, c. II, sayı: 6, Ankara, 2000, s. 127-131.

³³ Köprülü bu bağlamda şunları söylemektedir. “Esaslarını Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygamber’e erıştiren sûfilîğin yayılması, tekkelerin siyâsî kuvvetler tarafından âdetâ resmen tanınması, pek çok büyük, devlet adamı ve hattâ sultanların şeyhlere riâyetleri, onlara yüksek bir nüfûz bahşediyordu. Şarap içmeyecek kadar dînî hükümlere bağlı Karahanlılar, İslâmîyet’i aşk ve harâretle müdâfaa eden ilk Selçuklular âlimlere ve şeyhlere karşı büyük bir hürmet gösteriyorlardı. Bununla beraber, Türk hükümdarları İslâm akîdelerine çok bağlı kaldıklarından, Hanefîlik’i o kadar kuvvet ve kanaatla kabul etmişlerdi ki, esâsen Türk milletinin ictimâî vicdanından doğan bu temâyül, bir taraftan İslâm arasındaki tefrikanın ve râfizîlik ve i’tizalin teammümüne mani oluyor, diğer taraftan bunun tabîî bir neticesi olarak Türk çevrelerinde gelişen tasavvufî fikirlerde şer’î esaslara derin ve samimî bir intibak etme görülmüyordu.” Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 13-14.

³⁴ Heterodoks sözcüğünün bu alanda bazılarınca yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak gerek Köprülü, gerekse diğer araştırmacılar Yesevî ve Yesevîlik vb. grupları nitelerken kullandıkları *heterodoks*un ne tür bir heterodoksluk olduğunu belirtmemişlerdir. Ocak buna dair bir açıklama getirerek, “bu terimi sünnî İslâm’a karşı koymak amacı güden bir “sapık İslâm” anlayışının ifadesi olarak yorumlamanın doğru olmadığını; doğru olanın, sosyo-kültürel yapıları, İslâm’ı henüz kabul ettikleri için, kitâbî ve doktriner bir İslâm anlayışına yeterince nüfûz etmeye doğal olarak engel teşkil ettiğinden, İslâm’ı ister istemez eski inançlarının doğrultusunda ve etkisinde anlamak zorunda olan ve bazı konularda kitâbî İslâm’dan farklılaşmış bir İslâmî anlayış geliştiren zümrelerin inançları şeklinde anlamak olduğunu” ifade etmektedir. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Süfîliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 54. Ancak heterodoks teriminin yaygın olarak kullanımına bazı haklı eleştirilerin yöneltildiği görülmektedir. Buna göre, ortaya çıktıkları Batı kültüründe teolojik olarak birbirine muhalif ve birbirinin varlığını onaylamayan iki zıt ve farklı tarihselliklere sahip dînî grupları tanımlamakta kullanılan *ortodoks* ve *heterodoks* kavramlarıyla, İslâm düşüncesinde ortaya çıkan siyâsî, itikâdî ve fikhî mezhepler ile tarikatları bir tasnife tabi tutmak metodolojik açıdan doğru değildir. Çünkü, bu anlayışa göre, genel kabul dışına çıkan görüşler heterodoks ilan edilerek yok edilmesi gereken düşmanlar olarak görülürken; İslâm’da asıl ölçüt Kur’an ve mezhepler öncesi İslâm olduğu için, bu anlayışta bütün yorumlara yer vardır ve bunların hiç birisi yok edilmesi gereken sapık anlamında heterodoks ilan edilmemiştir. Nitekim, İslâm kültüründe, siyâsî, itikâdî, fikhî

Yesevî'nin tasavvuf sistemi, Yesevîlik, daha başından beri henüz kitâbî İslâm'ın inceliklerini kavramaktan uzak, göçebe ve yarı göçebe Türk boylarının oluşturduğu sosyo-ekonomik ve kültürel çevrenin yapısı gereği, çok muhtemel olarak eski kabîlevî inanç ve âdetlerin geniş ölçüde yeni İslâmî kalıplar içinde yaşatıldığı *heterodoks* bir karakter arz ediyordu.³⁵

Buna göre yukarıda çizilen tablo neyi ifade etmektedir? Gerek ilmî gerekse tasavvufî anlamda Hanefî bir ortamda yetiştiği bilinen Yesevî'nin, heterodoks nitelemeli gruplar arasında benimsenmesi bu kimliğini tartışmalı bir hale getirir mi? Bu grupların heterodoks inançları taşımaları Yesevîliğin hedef kitlesi olmalarına bir engel teşkil edebilir mi? Yoksa bu gruplarca benimsendiğine göre Yesevî ve Yesevîlik gerçekten heterodoks bir mahiyet mi arz etmektedir?

Şu bir gerçektir ki, fiilî duruma göre Yesevîlik hem Nakşibendîlik gibi sünnî hem de Kalenderîlik, Haydarîlik gibi gayr-ı sünnî tarikatlara kaynaklık etmiştir. Yesevîliğin bu iki farklı ekole kaynaklık etmesi, Yesevî'nin kendisinin Sünnî-Hanefî kimliğini tartışılır hale getirmez. Nitekim Yesevîliğin iki farklı ekol tarafından temsil edilmesi, Yesevîliğin muhatap olduğu toplulukların sosyo-kültürel yapılarıyla ilgili olmalıdır.³⁶ Daha önce nasıl ki, Türkler'in İslâmlaşma sürecinde, İslâmlaşmanın toplumdaki grupların sosyal yapılarına göre değişik boyutlarda gerçekleştiği ifade edildi ise, aynı şeyin özelde tasavvufî hareketlerin benimsenmesi ve şekillenmesinde de başlıca etken olduğunun altı çizilmelidir.³⁷ Aslında bu gerçek, Köprülü tarafından, *Ahmed Yesevî hakkındaki görüşünün değiştiğini ifade ettiği* ilgili makalede de dile getirilmektedir. Buna göre, “Yusuf Hemedânî halifelerinden olan Ahmed Yesevî'nin bir taraftan Horasan Melâmetiyesi'nin, diğer taraftan şarkî Türkistan ve Seyhun havalisindeki Şîî cereyanlarının tesiri altında, oldukça geniş ve serbest bir tasavvuf felsefesine sahip olduğu tahmin edilebilir. Fakat buna rağmen bu tarikat, Mâverâünnehir ve Harizm'in büyük sünnî merkezlerinde daha ziyade “ortodoks” bir mahiyet arz etmiş olmalıdır. Ahmed Yesevî, Yesi'ye yerleşerek, propagandasını daha ziyade göçebe ve köylü bozkır Türkler'i arasında teksif edince, Yesevîlik, ister istemez bu muhitin şartlarına tetabuk mecburiyetinde kaldı. Bu Türkler samimi müslüman olmakla

---

mezhepler ve tarikatlar şeklinde bu iki kavramla sınıflandırılması mümkün olmayan bir çoğulculuk söz konusudur. Bu iki kavramın uygulamasında sorunlar çıkacaktır ki problemi ortaya koymak açısından bir örnek vermek gerekirse, -hangi Sünnîlik sorusu bir yana- eğer Sünnîlik ortodoks olarak kabul edilecekse, bunun karşısına heterodoks olarak her ne kadar Şîîlik öne çıksa da onun haricindeki Mu'tezile, Hâricîlik vb. mezhepler, bunlar dışında her mezhebin aşırıları olarak bilinen ve gulât denilen gruplar ve hattâ hiçbir mezheple ilişkilendirilmeyip İslâm dışı kabul edilen grupların bu anlamda durumları açık değildir. Kaldı ki, farklı din anlayışlarına müsamaha gösteren ve onları hiç bir zaman öteki olarak görmeyen süflîliği ve tarikatları bu kavramlarla tanımlamak daha büyük sorunlara neden olacaktır. Bkz. Sönmez Kutlu, “Alevîliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi”, *İslâmiyât*, c. VI, S. 3, Ank., 2003, s. 52-53. Kutlu tarafından dile getirilen haklı itirazla beraber, genel olarak söz konusu grupları ifade için yaygın şekilde kullanıldığından ötürü, Ocak tarafından çerçevesi çizildiği şekliyle *heterodoks* terimi burada da kullanılacaktır.

³⁵ Fuad Köprülü, “Bektâşîliğin Menşe'leri”, *Türk Yurdu*, c. II, sayı: 8; İstanbul, 1341/1923, s. 132-133; Ocak, *Babaîler*, s. 70-71. Nitekim Köprülü, İslâm Ansiklopedisine yazdığı “Ahmed Yesevî” maddesinde Yesevî ile ilgili kanaatlarını değiştirdiğini ifade etmektedir. Buna göre İlk Mutasavvıflar'da anlattığı Ahmed Yesevî'yi Nakşibendî telakkîye göre ele aldığını; halbuki Babaî, Haydarî ve Bektâşî an'anelerindeki Yesevî'nin bu ilk anlatılanlardan daha farklı ve tarihî gerçeğe daha uygun olduğunun ifade etmektedir. Ocak'ın bu konuda son araştırmalar doğrultusunda Köprülü'nün İlk Mutasavvıflar'daki görüşlerinin teyit edildiği hususundaki kanaati Duran'dan yapılan alıntıda ileride zikredilecektir.

³⁶ Yesevîliğin sosyal yapı farklılıklarına göre farklı tezahürleri ile ilgili olarak bkz. Hamid Algar, “Hâcegân”, *DİA*, c. XIV, İstanbul, 1996, s. 431.

³⁷ Bu durum ana karakteri şehirli ya da kırsalda olan tarikatlar için genel geçer bir kural olmakla beraber, aynı tarikatın mensuplarının şehirli ve köylüleri arasında bile bazı telakkî farklılıkları olacağı muhakkaktır. Meselâ, bir Sünnî tarikatı olan Nakşibendîliğin şehirde yaşayan versiyonları ile köylerde yaşayan versiyonları birbirinden bir hayli farklıdır. Yasin Aktay, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İletişim Yay., İstanbul, 1999, s. 61.

beraber, İslâmiyet'i anlayışları, tabiatıyla çok sathî ve şeklî idi; binâenaleyh Yesevîlik bu göçebe Türk muhitinde eski Türk kabilevî an'aneleriyle paganizm bâkiyeleri ile karışmak mecburiyetinde kaldı."³⁸

Sonuçta, kendisi bir Sünnî-Hanefî olan ve bu çevrede yetişen Ahmed Yesevî, tasavvuf düşüncesini de yetiştirdiği bu çevrede şekillendirmiştir. Yerleşik bir ortamda ortaya çıkan Yesevîlik, hem yerleşikler hem de sözü edilen göçebe gruplar arasında kabul görmüştür. Ancak bu iki farklı sosyal yapıdaki uygulamaları doğal olarak farklı gerçekleştirmiştir ki, göçebeler arasında nasıl bir irşad metodu uygulandığına yukarıda işaret edilmişti. Bunun sonucunda da bir taraftan, şer'î hükümlere bağlı sünnî bir anlayışla şekillenen bir Yesevîlik oluşurken; diğer taraftan sosyal şartlar gereği daha farklı yapıdaki gayr-ı sünnî/heterodoks gruplar tarafından benimsenen Yesevîlik ortaya çıkmıştır. Şüphesiz bu geniş kabulün, yukarıda da bahsedildiği üzere, Yesevîliğin benimsemiş olduğu propaganda metodunun ne kadar başarılı olduğunu gösteren tarihi ve sosyolojik bir gerçek olma ötesinde, Ahmed Yesevî ya da Yesevîliğin sünnî veya gayr-ı sünnî kimliği vb. konularla ilgili tartışma veya şüphe gerektirecek bir anlam ifade etmediği görülmektedir.

Geniş bir halk kitlesi ve farklı gruplar tarafından benimsenen Yesevîlik, sûfi teşekküllere kaynaklık etmiş olmasına bağlı olarak öncelikle Orta Asya'da Kalenderîlik,³⁹ Haydarîlik⁴⁰ ve Nakşibendîlik⁴¹ sonraları da Anadolu'da bunların uzantıları ile bu coğrafyaların din ve tasavvuf hayatında son derece önemli rol oynamıştır. Buna bağlı olarak da Horasan Melâmet geleneğini ifade için *Horasan Erenleri* kullanımı gibi, din ve tasavvuf hayatında bölge sûfilîği ve Yesevî gelenek temsilcilerini anlatmak için *Türkistan Erenleri* ifadesi kullanılır olmuş ve Ahmed Yesevî de *Pîr-i Türkistan* payesini almıştır.⁴²

³⁸ Köprülü, "Ahmed Yesevî", *İA*, c. I, İstanbul, 1978, s. 212. Köprülü burada Nakşibendîlik an'anelerinde bile Ahmed Yesevî'nin zikir meclislerinde kadınlar ile erkeklerin bir arada bulduklarına dair rivayetlerin varlığına işaret etmekte ve haklı olarak bunun Türk göçebe hayatının bir zarureti olduğunu söylemektedir. Ayrıca Ahmed Yesevî'nin Tokat bölgesinde bulunan *Hubyarlılar (Sıraçlar)* arasında hâlâ bir şekilde etkisini sürdürmesi yukarıda anlatılan etkinin Anadolu ayağı ile ilgili dikkat çeken bir örnek oluşturmaktadır. Nitekim, Sıraçlar'ın tekkeye bağlılık anlamında madden ve hem de manen bağlı oldukları *Hubyar Sultan*'la ilgili olarak, Ahmed Yesevî'nin halifesi olduğu ve hattâ Yesevî'nin bizzat kendisi olduğuna dair birtakım kabuller bulunmaktadır. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 113.

³⁹ Kalenderîlik, bizzat Melâmetîlik akımının tabii gelişimi süreci içindeki doktrin ve amelî alanlardaki farklılaşmanın sonucu doğmuştur. Ocak, *Kalenderîler* s. 16. İşte bu Kalenderî sûfilik ile Yesevîlik hem Orta Asya'da hem Anadolu'da birbiriyle yakından ilgili görülmüştür. Bkz. Ocak, *Kalenderîler*, s. 61. Bu bağlamda Kalenderîlik ile ilgili olarak ayrıca bkz. M. Fuat Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyet", *Anadolu'da İslâmiyet*, haz. Mehmet Kanar, İnsan Yay., İstanbul, 1996, s. 51; M. Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 99.

⁴⁰ Ahmed Yesevî'nin müridlerinden olan Kutbuddin Haydar (ö. 601/1205)'a nisbetle bu ismi alan ve yalnız İran ve Orta Asya'da değil, Hindistan ve Anadolu'da da yayılan Haydarîlik, esasını doğal olarak Yesevîlik'ten almakla beraber, Kalenderîlik etkisinde de kalmıştır. Bkz. Köprülü, *Kuruluş*, s. 99; aynı yazar, "Anadolu'da İslâmiyet", s. 50; aynı yazar, "Ahmed Yesevî", s. 213; Ocak, *Babaîler*, s. 73-74; aynı yazar, *Kalenderîler*, s. 40-43; Tahsin Yazıcı, "Haydariyye", *DİA*, c. XVII, İstanbul, 1998, s. 35-36.

⁴¹ Tarikatın kurucusu Bahâuddin Nakşibend Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 791/1389)'ye nisbetle bu ismi alan ve genel itibarıyla Sünnî bir karakter arz eden Nakşibendîlik, Yesevî şeyhi Halil Ata (ö. XIV. yy.) kanalıyla Yesevî geleneğe bağlı olmasının da etkisiyle Orta Asya'da yayılmış, ardından da Hindistan ve Anadolu'ya uzanmıştır. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 99-100; Kasım Kufralı, *Nakşibendîliğin Kuruluş ve Yayılışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1949, s. 47-53; Tahsin Yazıcı, "Nakşibend", *İA*, c. IX, MEB Yay., İstanbul, 1964, s. 52-53; Hamid Algar, "Bahâeddin Nakşibend", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 458-460. Ayrıca Nakşibendîlik ve Melâmet ilişkisi için bkz. Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İnsan Yay., İstanbul, 2003, s. 376-392.

⁴² *Pîr-i Türkistan* lakabıyla özdeşleşmiş olan Ahmed Yesevî bugünün Türk dünyasında bile önemini muhafaza etmektedir. Nitekim, Altaylar'dan Volga boyu Türkleri'ne kadar, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler ve Türkmenler arasında *Pîr-i Türkistan Ahmed-i Yesevî*, *Hoca Yesevî* ve *Ata Yesevî* olarak takdis edilmektedir. Ocak, *Bakışlar*, s. 46, 51.

II. Alevî Nitelemeli Gelenek Ya Da Ocak ve Gruplar

1. Anadolu Coğrafyasında Bulunan Ocak ve Gruplara Alevî İsmi Verilmesi Süreci

Günümüzde temel özelliklerine aşağıda değineceğimiz gruplar için bir üst kimlik olarak kullanılan Alevî kelimesinin, bu anlam çerçevesiyle XIX. yy.ın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlandığı dile getirilmektedir.⁴³ Ancak Alevî kelimesinin, XIX. yy. öncesinde yaşayan ozanlarca İslâm tarihindeki ‘seyyidlik olgusu’ çerçevesinde Hüseyinî nitelemesiyle beraber kendilerini tanımlayan bir sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir.⁴⁴ Ayrıca, özellikle XVI. yüzyıldaki sosyal ve siyâsî olayları ele alan dönemin eserlerinde Osmanlı-Safevî ilişkilerinin de etkisiyle şekillenen yeni anlayışın müntesiplerini ve temel kabullerini de bir değerlendirmeye tabi tutarak *Alevîler* kelimesinin açıkça kullanıldığına işaret edilmelidir.⁴⁵ Dolayısıyla ‘Alevî kelimesinin bu isimle nitelendirilen gruplar için Anadolu’da XIX. yy.da kullanıldığı’ görüşünün, bütün gruplar için bir üst adlandırma şeklinde bir kavram olarak kullanılmasından söz ettiği anlaşılmalıdır. Nitekim Alevîlik kelimesinin Anadolu coğrafyasında söz konusu dönemden itibaren Bektâşîler, Erdebil Sûfiyân Süreği Tâlibleri (Kızılbaşlar), Tahtacılar, Hubyarlılar, Dede Garkınlılar, Ağu İçenler, Baba Mansurlular, Keçeci Babalılar, Kureyşanlılar, Sinemililer vb. “ocak merkezli” topluluklardan oluşan grupları ifade etmek üzere bir üst kimlik ya da şemsiye kavram olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁶

MEB İslâm Ansiklopedisinin gerek İngilizce orijinalinde gerek Türkçe’ye kazandırılmış halinde Alevî kelimesinin yer almamasına karşın; günümüzde bu şemsiye kavram kapsamında nitelendirilen Bektâşîlik, Kızılbaşlık, Tahtacılar vb. gruplardan bahsedilmesi,⁴⁷ Alevî kelimesinin Anadolu coğrafyasında kavramlaşma süreci hakkında yukarıda dile getirilen hususu teyit etmektedir.⁴⁸ Bilindiği gibi söz konusu eser 1908-1938 tarihleri arasında çoğunluğu Batılı araştırmacılar tarafından kaleme alınarak 1939 yılında Leiden’de *The Encyclopaedia of Islam* adıyla basılmış, daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı’na kurulan bir heyet marifetiyle 1940-1987 yılları arasında yürütülen çalışmalarla telif, tadil (düzeltme), ikmal (eksikleri tamamlama) ve tercüme suretiyle ülkemiz insanının istifadesine sunulmuştur.⁴⁹

Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta Alevî kelimesine yer veren Batı dünyası ansiklopedilerinde bu kelime ile daha çok ‘Nusayrîler’in kastedilmesi ya da

⁴³ İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar Alevîlik-Bektâşîlik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin, Cem Yay., İstanbul,, 1994. s. 53; Hasan Onat, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslâmiyât*, c. VI, S. 3, Ankara,, 2003, s. 124.

⁴⁴ Pîr Sultan Abdal’a atfedilen ilgili bir şiir için Bkz. Cahit Öztelli, *Pîr Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, Özgür Yay., İstanbul,, 1989, s. 188-189. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2015. s. 73-74.

⁴⁵ Seyid Ali Topal, *Celalzâde Salih Çelebi’nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Ün. SBE, 2008, s. 81-83. Celalzâde Salih Çelebi’nin eserinde geçen orijinal ifade şu şekildedir. “*Kemîn-i kînden mecâl isterleridi ki alev gibi baş kalduralar, alevîler gibi tarik-ı hakkdan taşra çikaldı.*” Bkz. Celalzâde Salih Çelebi, *Tarih-i Sultan Süleyman*, varak 177a.

⁴⁶ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 181-204.

⁴⁷ Bektâşîlik İngilizce orijinalinde c. I, s.1161-1163 (*Encyclopedia of Islam*, E.J. Brill, Leiden, 1986), tercümesinde c. II, s. 461-464 (*İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yay., İstanbul,, 1977)’te; Kızılbaşlık İngilizce orijinalinde c. V, s.243, 245, tercümesinde, c. VI, s. 789-795’te; Tahtacılar, İngilizce orijinalinde c. X, s. 125-126, tercümesinde c. XII, s. 669-672’de yer almaktadır.

⁴⁸ Ülkemizde kaleme alınan eserler de bu hususu teyit etmektedir. Nitekim 1940’larda kaleme alınan ve eserin incelenmesinde Bektâşîlerin de ele alındığı görülen bir çalışmaya Alevîlik adının kullanılması bunun açık göstergesidir. Kutbeddin Türkmani, *Alevîlik Doğuşu, Yayılışı ve Hususiyetleri*, Sakarya Basımevi, Ankara, 1948.

⁴⁹ Orhan F. Köprülü, “İslam Ansiklopedisi”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. XXIII, s. 43-44.

isimlendirilmesidir.⁵⁰ Buna bağılı olarak Alevî kelimesinin özellikle batılı bilim adamları nezdinde Anadolu'da bulunan Bektâşî, Kızılbaş, Tahtacı vb. grupları nitelendiren bir kavram olarak son zamanlara değin yeterince yer etmemiş olduğudur. Nitekim kavramın ülkemizde kullanılması olgusuna bağılı olarak batılı bilim adamlarınca da ancak 1980-90'lı yıllardan sonra Alevî kelimesinin ülkemizdeki söz konusu gruplar için sıkça kullanılmaya başlandığı görülmektedir.⁵¹

Son çeyrek asırda dünyada ve ülkemizde yaşanan bir takım sosyal ve siyasi gelişmelere bağılı olarak ülkemizde yeni bir Alevî kimliği de görünürlük kazanmış ve Bektâşî, Kızılbaş, Tahtacı vb. farklı gruplar için bir üst kavram olarak kullanılmaya başlandığı görülen Alevîlik bugüne kadar farklı boyutlarıyla daima gündemde yer almıştır. Ancak Alevîlik-Bektaşîlik şeklindeki yaygın kullanıma bakıldığında daha çok Kızılbaş gruplara karşılık geldiği anlaşılan; bununla birlikte zaman zaman diğer ocak ve grupları da içine alacak şekilde bir şemsiye kavram formatında kullanıldığı görülen Alevîliğin ele alınış biçimi ve tartışmalara bakıldığında genellikle bir karışıklığın olduğu görülmektedir. Tarihsel tecrübesini ve bilimsel metodolojiyi dikkate almayan yaklaşımlar nedeniyle de günümüzde Alevîlik nitelemesi kullanılan yapının zaman zaman yanlış bir şekilde algılandığı ve konumlandırıldığı müşahade edilmekte; bunun da bazı yanlış karar ve uygulamalara ve anlayışlara neden olduğu görülmektedir. Söz gelimi, yakın coğrafyamızda ve komşu ülkelerde meydana gelen bazı olaylar dolayısıyla, konunun ülkemiz siyasetinde işlenmesi esnasında ülkemizde kendilerine Alevî nitelemesi kullanılan grupların, Suriye'de ve ülkemizde yaşayan Nusayrîler ile karıştırılabildiği görülmektedir. Hâlbuki ülkemizde şu an itibarıyla kendilerine Alevî ya da meşhur kullanımıyla Alevî-Bektâşî denilen grupların hiç birinin kendilerine Nusayrî ya da Arap Alevîsi denilen yapı ile tarihte -ne itikaden ne zihnen ne kültürel olarak ve ne de siyaseten- hiçbir şekilde irtibatları olmamıştır. Buna rağmen, her iki grubun da Alevî nitelemesiyle isimlendirilip gündemde tutulması, yukarıda işaret edilen irtibatsızlıklarına rağmen bir takım yanlış gündeme getirmelere yol açmıştır. Buna bağılı olarak bir taraftan Bektâşîsi, Kızılbaş, Tahtacısı, Hubyarlısı vb. Alevî nitelemesi kullanılan ocak ve grupların Nusayrîler ile aynıleştirilebildiklerine şahit olunmaktadır. Bunda Alevîlik kavramının farklı coğrafyalarda birbiriyle benzerliği olmayan grupların her biri için bir sıfat ya da isim olarak kullanılmasına bağılı olarak söz konusu grupların birbiriyle karıştırılmasının etkili olduğu düşünülebilir. Ancak ifade edilmelidir ki, günümüzde ülkemizde kendilerine Alevî nitelemesi kullanılan grupların hiçbiri; ne Bektâşîler, ne Erdebil Sûfiyân Süreği Talibleri (yani Kızılbaş gruplar), ne Tahtacılar, ne Hubyarlılar, ne Keçeci Babalılar, ne de başkaları, Nusayrîler ile kıyaslanmamalıdır. Zira ülkemizde kendileri için Alevîlik kavramının kullanıldığı yapı ile kendilerine Arap Alevîliği de denilen Nusayrîlik tamamen farklı gruplar ve algılardır. Bu itibarla, konular değerlendirilirken tarihsel ve bilimsel veriler çerçevesinde ele alınması kaçınılmazdır. Anadolu'da kendileri için Alevî nitelemesi kullanılan söz konusu ocak ve grupların Alevî ismi ile isimlendirilebilen diğer gruplardan farklılığını ortaya koyan en önemli özelliklerin başında şüphesiz Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin etkisidir.

2. Günümüzde Anadolu'da Alevî Kelimesiyle Nitelendirilen Grupların Temel Özellikleri ve Tarikat Yapısı

Günümüzde Anadolu'da Alevî olarak nitelendirilen gruplar kendi içlerinde bölgeden bölgeye, gelenekten geleneğe ve hatta ocaktan ocağa bir takım farklılıkları bünyelerinde barındırsalar da, söz konusu grupların yukarıda bir kısmına işaret edilen temel bazı ortak

⁵⁰ Matti Moosa, "Alawîyah", *The Oxford Encyclopedia of The Modern Islamic World*, ed.: John L. Esposito, Oxford Pres, 1995, s. 63-64.

⁵¹ Bkz: Krisztina Kehl-Brodhgi, *Die Kızılbaş/Alewiten, Untersuchungen über Eine Esoterische Glaubensgemeinschaft in Anatolien*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1988; T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, *Alevî Kimliği*, çev.: Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, TVY Yay., İstanbul, 1999.

özellikleri mevcuttur. Bu anlamda öncelikle epistemolojik kabullerden bahsedilmesi isabetli olacaktır. Alevî nitelemeli gruplarda, epistemolojik olarak “ilhâm ve keşf” temel bilgi kaynaklarından biri olarak kabul edilir, ki gelenekte buna karşılık olarak “duygu” kelimesinin kullanılabildiği ifade edilmelidir. Nefes ve deyişlere atfedilen önem, temel olarak ilhâm ve keşfin bilgi kaynağı olarak kabul edilmesinden ve çoğunlukla pratik olarak bunun diğer bilgi kaynaklarına öncelenmesinden kaynaklanmaktadır.

Aslında ilhâm ve keşfin bilgi kaynağı olarak kabul edilip-edilmemesi günümüzde kendilerine Alevî nitelemesi kullanılan gruplar ve kişiler arasında çok önemli bir ayrıma neden olmaktadır. Özellikle şehirleşmenin etkisi ile ortaya çıkan bu yeni duruma göre kendisini Alevî olarak gören bazı kişilerin ilhâm ve keşfin bilgi kaynağı olarak kabul etmedikleri bilinmektedir. Epistemolojik kabullerin farklı olması, bu kabullere bağlı olarak ortaya konulan algı, zihniyet ve uygulamaların doğal olarak birbirinden farklılıklar göstermesine neden olmaktadır. İşte Alevî nitelemesi kullanılan grup ve kişilerin mevcut bu gerçekliğinden hareketle bilimsel çalışmalarda geleneksel/gelenekli Alevîliğin, aslında büyük oranda şehirleşme olgusuyla ortaya çıkan bazı şartlara bağlı olarak epistemolojik anlamda ilhâm ve keşfi kabul etmeyen Alevîlerin Alevîliğinden haklı ve yerinde bir şekilde ayrı tutulduğu görülmektedir. Bu çalışmada Alevî grupların temel ortak özellikleri denildiğinde, ilhâm ve keşfi bilgi kaynağı olarak kabul eden ve bunun pratiklerini yerine getiren/getirmeye çalışan geleneksel ya da gelenekli Alevîliğin kastedildiği vurgulanmalıdır.⁵² Alevî gelenek ve Alevî nitelemeli gruplar hakkında dile getirilen bütün görüş, iddia, tartışma ve yapılan çalışmalarda olduğu gibi cemevi konusu hakkında dile getirilen görüşler ve takınılan tavırların hakkıyla tahlil edilebilmesi için de bu gerçekliğin göz ardı edilmemesi gerektiği açıktır.

Bu açıklamadan sonra günümüzde kendilerine daha çok Alevî nitelemesi kullanılan grupların ortak özelliklerine göz atılabilir. Orijinal haliyle “Üçler” şeklinde isimlendirilen “Hakk, Muhammed, Ali” kabulü, Alevî nitelemeli grupların esası olarak kabul edilir. Bu kalıp ifadede yer alan *Hakk*, Allah’ı, Allah’ın varlığını ve birliğini; *Muhammed*, Hz. Muhammed’in peygamberliğini ve son peygamber olduğunu; *Ali* ise, Hz. Ali’nin evliyânın pîri ya da velâyet makamının pîri olduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu kalıp ifade ve telakkî, İslâm tasavvuf ekollerinin temel kabullerinden biri olan “Ulûhiyyet, Nübüvvet, Velâyet” prensibinin ifade şeklidir.⁵³

İlham ve keşfi birinci derecede bilgi kaynağı olarak gören Alevî grupların, zikredilen bu husus doğrultusunda temel esas olarak benimsedikleri “*Hakk, Muhammed, Ali*” kabulü ile birlikte önemle üzerinde durdukları diğer merkezî motif *Ehl-i Beyt* kavramıdır. Özellikle XVI. yüzyılda cereyan eden sosyal ve siyâsî olaylardan sonra, hassaten Osmanlı-Safevî

⁵² Bu bağlamda, meselâ Mehmet Yaman, burada “*Geleneksel Alevilik*” şeklinde ifade edilmeye çalışılan Alevîliğin, “asıl Alevîlik olduğunu, bu geleneksel yapı dışında önerilen Alevîlik türlerinin Alevîliği ifade etmediğini, dolayısıyla bu uydurulan yeni yolların Alevîlik olarak adlandırılmaması, aksine Alevî kelimesi haricinde başka kelimelerle isimlendirilmesi gerektiği” hususunun ısrarla dile getirmektedir. Mehmet Yaman, *Alevîlik İnanç-Edeb-Erkân*, İstanbul, 2001, s. 16.

⁵³ Alevî gruplar arasında genel kabul “Ulûhiyyet, Nübüvvet ve Velâyet” şeklinde olmakla birlikte “Hakk, Muhammed, Ali” anlayışı ile ilgili olarak farklı kabullerin de dile getirilebildiği görülmektedir. Bunlardan biri, Hakk, Allah; Muhammed-Ali, cismi, ruhu canı bir olan bir varlıktır şeklindeki kabuldür. Bir diğeri ise her üçünün de bir olduğu şeklinde dile getirilen kabuldür. Bu üçüncü görüş kapsamında dile getirilen; bu üç unsurun aynılaştırılmak suretiyle *manada* bir olmaları kabullerinin de daha çok tasavvufta varolan “şeyhe (lidere) uyan Hz. Muhammed’e (s.a.s), Hz. Muhammed’e (s.a.s) uyan da Allah’a uymuş/tabî olmuş olur” çerçevesinde “Hz. Ali’ye uyan, Hz. Muhammed’e (s.a.s), Hz. Muhammed’e (s.a.s) uyan da Allah Teâlâ’ya uymuş olur” bağlamında anlamlandırılmasının daha sağlıklı olacağı kanaatimiz de Alevî nitelemeli geleneğin tasavvuf hayatı kalıplarında değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu ayrıca söz konusu “Üçler” anlayışının Hristiyanlıktaki teslise benzetilemeyeceğini de açıkça ortaya koymaktadır.

mücadelesi sonrası süreçte Oniki İmam bağlantılı bir Ehl-i Beyt anlayışının hakim olduğu Anadolu ve çevre coğrafyadaki Alevî nitelemeli gruplar, pek çok telakkîsini Ehl-i Beyt kavramını merkez alarak oluşturmuştur. Bu bağlamda, imamlar, hilâfet, tevellâ-teberrâ, velâyet, seyyidlik, silsile, mehdîlik, şefâat ve ahiretle ilgili bazı kabuller hep Ehl-i Beyt anlayışına göre şekillendirilmiştir.⁵⁴

Geleneksel Alevî gruplarda Tanrı-evren/insan ilişkisinde daha çok “vahdet-i vücûd” anlayışı hakimdir. İçinde “*tevhîd*” bablarıyla beraber 12 hizmet üzerinden yürütülen ve bir *zikir* toplantısı olan ‘*cem*’, âdâb ve erkânıyla ibadet hayatı ve uygulamaların temeline oturtulmuştur. Kişinin insân-ı kâmil olarak yetiştirilmesi (seyr-u sulûk) için gerekli *âdâb ve erkân, dört kapı-kırk makam* (burada bazı Buyruk nüshalarında bunun dört kapı ve her kapıda yedi makam olmak üzere şekillendirildiği ifade edilmelidir)⁵⁵ çerçevesinde oluşturulmuştur. Alevî nitelemeli gruplar/ocaklar arasında öncelikle ocakzâdeler ve tâlibler şeklinde iki ana insan unsuru bulunmakla birlikte dînî gelenek alanındaki hiyerarşik yapılanma, diğer tarikatlarda olduğu gibi, pîr, şeyh, dede, rehber, tâlib (mürîd) şeklinde kurgulanmıştır.

Geleneksel Alevî ocak/gruplarda bireylerin yola girmeleri esastır. Söz konusu bu esas “*İkrâr Verme Cemi*” ile sağlanır ki bu bir *inâbe-biat* uygulamasıdır. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere, bütün Alevî ocak/grupların Hz. Ali’ye ulaştırılan *silsileleri (şecere)* vardır ve bu esas “*el ele el Hakk’a*” olarak isimlendirilir. Tasavvufta Hz. Ali’ye ulaştırılan silsilelere “*silsiletü’z-zeheb*” denildiği herkesin malumudur.⁵⁶ Yine geleneksel anlamda Alevî ocak/gruplarda kendilerince metbu ocak⁵⁷ denilen ana ocak/baş ocakların tekkeleri durumundaki merkezler etrafında bir yapılanma sergileyerek *ana ocak* ve buna bağlı *alt ocaklar* ve bunların bağlı oldukları *tekkelere* göre yapılanmıştır. Söz konusu bu özellik bu çalışma açısından en önemli özellik mahiyetini taşımaktadır. Zira çalışmamız açısından ana veri niteliği taşımaktadır.

Temel ahlâkî prensipler, diğer tasavvuf ekollerinin de benimseyip “*Edeb Yâ Hü*” kalıbında formüle ettikleri *eline-diline-beline sahip olmak* kabulü çerçevesinde şekillendirilmiştir.

Sıralanan ortak hususiyetlerin yanı sıra cem esnasında coşkuyu sağlamak için okunan *deyiş ve nefeslerin*, tasavvuf geleneğindeki *ilâhiler* ile aynı mahiyette kullanılması,⁵⁸ cemlerde kullanılan saz ve keman gibi enstrümanların, kudüm, def veya ney ile aynı

⁵⁴ Bütün dînî ve hatta sosyal telakkîlerini bu bağlamda kurgulayan Alevî nitelemeli gelenek yada ocak ve grupların, söz konusu motifleri gündelik hayatlarında da oldukça sık kullandıkları önemle vurgulanmalıdır. Bu noktada Tokat bölgesinden ilgi çekici misaller zikredilebilir. Sözelimi, cemde hizmetin oniki hizmet ile yürütülmesi, çerağ uyandırırken yakılan mumların sayısının oniki olması, aşure çorbasının oniki malzemeden yapılarak en az oniki kapıya dağıtılması vb. âdâb ve erkâna ait uygulamalarına ek olarak bir belediyede oluşturulan parktaki çeşmelerin *Hakk Muhammed Ali Çeşmesi, Oniki İmamlar Çeşmesi, Kırklar Çeşmesi* vb. isimlendirmelerle üç, oniki ve kırk gözeden oluşturulması; yine Alevîler tarafından kurulan bir otobüs şirketinin logosunun, Oniki İmam’ı sembolize edecek şekilde merkezde aslan, etrafında ise oniki yıldızın olduğu bir kombinasyonla oluşturulması; yeni yapılan türbelerde tavanların genelde oniki dilimli inşa edilmesi bu noktadaki vurguya açıkça işaret etmektedir.

⁵⁵ Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu (Menâkıbu’l-Esrâr Behcetü’l-Ahrâr)*, haz.: Ahmet Taşgın, Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevî Kültür Derneği Yay., Ankara,, 2003, s.17-41.

⁵⁶ Bu gruplar için söz konusu tarihsel süreçte nasıl gerçekleştiğiyle ilgili olarak bkz. Baha Said, “Türkiye’de Alevî Zümreleri: Tekke Aleviliği-İctimâi Alevilik”, *Türkiye’de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, haz.:İsmail Görkem, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 119.

⁵⁷ Nejat Birdoğan, *Anadolu Aleviliği’nde Yol Ayrımı*, Mozaik Yay., İstanbul,, 1995, s. 206.

⁵⁸ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara, 1966, s. 301-302. Bu konuda ayrıca bkz. İrene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, çev. Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul,, 1999, s. 24-25.

mahiyette anlamlandırılması;⁵⁹ “mûtû kable en temûtû/ölmeden önce ölmek”, “hâsibû kable en tuhâsebû/heseba çekilmeden önce hesaba çekilmek” gibi anlayışların *görgün*ün gerekçesi olarak kabul edilmesi; Alevîlerin gerek temel kaynak olarak kabul edilen âdâb ve erkâna ait eserlerinde gerek ozanların deyişlerinde gerekse Alevîlerce kaleme alınan kitaplarda kullanılan *dört kapı-kırk makam, üç sünnet-yedi farz, velâyet, evliyâ, ermek, ermişlik, kutb, ilhâm, küntü kenz* vb. örnekleri çoğaltılabilecek kavramların ana iskeleti oluşturduğu terminoloji göz önüne alındığında, günümüzde Alevîlik şeklinde isimlendirilen yapının ortak özelliklerinin tarikat hayatı kalıplarında anlam kazandığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Nitekim Alevî ocak/grupların temel eserleri olarak kabul edilen kaynaklar dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında da; Menâkıbnâmeler ya da Velâyetnâmeler’in bir velînin yaşadığı çevre ve kerâmetlerini; Makâlât, Buyruklar ve Erkânâmeler gibi eserlerin ise daha çok tasavvuf hayatında yürütülmesi gereken âdâb-erkânı ele alması, bütün bu ve benzeri kaynakların tasavvuf hayatı çerçevesinde kaleme alınan eserler olduklarını açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁰

Bu itibarla, günümüzde daha çok Alevî ismiyle anılan grupların bazı farklılıklarla birlikte sahip oldukları bu ortak özellikleri, Tasavvuf Tarihçilerinin bir olgunun tarikat olarak tanımlanması için taşınması gereken temel hususiyetler olarak sıraladıkları unsurlar çerçevesinde genel bir değerlendirme yapmaya sevketmektedir. Bilindiği gibi, İslâm coğrafyasının pek çok bölgesinde varlıklarını devam ettiren ve çok farklı isimler altında bulunan tarikatlar zikir, seyr-u sulûk gibi fîlî; pîr, mürşid, şeyh, silsile, inâbe-biat gibi insânî ve tekke gibi maddî birtakım ortak unsurları⁶¹ ihtiva ederler. İşte günümüzde Anadolu’da kendileri için Alevî nitelmesi kullanılan ocak/gruplardaki ortak özellikler dikkate alındığında bunların tasavvufî hareketlerde yer alan ortak unsurlara tekabül ettiği açıkça görülmektedir.

Konuyla ilgili alan araştırmasına dayalı yürütülen bazı bilimsel çalışmalarda uygulanan anketlerden elde edilen verilerde ülkemizde farklı farklı bölgelerde yaşayan Alevîlerin de, büyük oranda Alevî geleneği tarikat olarak tanımladıkları görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda deneklerin çoğunluğunun Alevîliği *İslâmî bir tarikat* olarak tanımlamaları kayda değerdir. Sözelimi, Hüseyin Bal’ın Burdur ve Isparta’nın gerek sadece Alevîlerin yaşadıkları gerek Alevî-Alevî olmayan (galat-ı meşhur kıyas ile Sünnî) karışık köylerde yaptığı karşılaştırmalı araştırmalarda aynı tablonun sergilendiği görülmektedir.⁶² Ahmet Taşğın da “Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevîlerinde Dini

⁵⁹ Şehirlerde icrâ edilen Bektâşî âyinlerinde saz veya kopuzun yanında kudüm, tambur, çalpala gibi aletler de kullanılır. Abdülkadir Sezgin, *Sosyolojik Açından Alevilik-Bektaşilik*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 89.

⁶⁰ Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşilik Yazıları, Alevîliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006, s. 31.

⁶¹ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul,, 1990, s. 200-271; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul,, 1995, s. 107-169.

⁶² Hüseyin Bal tarafından “Alevîlik/Bektaşiliğin ne olduğuna ilişkin erkek ve kadınların görüşlerini” tespit etmek amacıyla sorulan soru için hazırlanan “1. Mezheptir, 2. Tarikattır, 3. Kültürdür, 4. Yaşama tarzıdır, 5. Bunların hepsidir, 6. Fikri yok” şeklindeki şıklardan oluşan seçenklere verilen cevaplara göre, Baladız kanköyünde erkeklerin %36’sı Alevîliği *tarikat*, yine %36’sı hepsi, %8’i kültür, %8’i yaşama tarzı, %4’ü mezhep olarak tanımlamış, %8’i fikri yok şikkını işaretlemişlerken; kadınların %56’sı hepsi, %12’si ise *tarikat*, %8’i mezhep olarak nitelendirmiş, %24’ü ise fikir beyan etmemiştir. Niyazlar köyünde ise erkeklerin %80’i *tarikat*, %13,3 mezhep ve %6,7’si hepsi şıklarını işaretlerken; kadınların %40’ı *tarikat*, %26,7’si mezhep, %13,3’ü kültür, %6,7’si yaşama tarzı olarak tanımlamışlar, %6,7’si de fikri yok seçeneğini işaretlemişlerdir. Bkz. Hüseyin Bal, *Alevî-Bektaşî Köylerinde Toplumsal Kurumlar*, Ant Yay., İstanbul,, 1997, s. 173. Yine Bal tarafından Isparta’nın Alevîler ve Sünnîlerin karışık yaşadıkları iki köyde yapılan araştırmada deneklere yöneltilen “Size göre Alevîlik/Bektâşilik nedir?” sorusu için hazırlanan “1. İslâmiyet’in farklı yorumu, 2. İslâmiyet ile eski Türk kültürünün kaynaşması, 3. Bir mezhep ya da tarikat, 4. İslâm’ın özünden sapma, 5. Başka” şeklindeki seçenklere verilen cevaplara göre, Aliköy’deki Alevîler’den erkeklerin %25’i Alevîliği *tarikat*, %25’i de İslâm-Türk sentezi, %15’i İslâmiyet’in farklı yorumu, %15’i İslâmiyet ile aynı olarak görürken, %20’si bu soruyu

Hayat” adlı çalışmasında “Alevîliğin esasen bâtinî ve sembolik bir dil ile tarikat formunda olduğunu” ve “bölgedeki Alevîlerin kendilerini tarikat mensubu olarak gördüklerini” ifade etmektedir.⁶³ Recep Cengiz’in Çamiçi bölgesinde yürüttüğü çalışmada deneklerin %41,7’lik bir oranı Alevîliği *İslâmî bir tarikat* şeklinde tanımlarken;⁶⁴ M. Yahya Keskin’in Elazığ Sünköy’de yürüttüğü çalışmasında bu oran %25,5 olarak tespit edilmiştir.⁶⁵ A. Faruk Sinanoğlu’nun Malatya yöresinde yaşayan Alevîler hakkında yaptığı alan araştırmasına dayalı çalışmasında düzenlediği ankette farklı meslek ve eğitim durumuna sahip katılımcıların % 47’si, farklı yerleşim yerlerine göre katılımcıların % 48’i “*İslâm’ın özü, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’e bağlı tarikat*” şeklindeki seçeneği işaretleyerek Alevîliği tarikat olarak tanımladıklarını beyan etmişlerdir.⁶⁶ Gölyaka çevresinde yaşayan Alevîler hakkında alan araştırmasına dayalı olarak yürütülen bir çalışmada, Alevîliğin nasıl tanımlandığı hakkında sorulan soruda şıklar arasında “tarikat” olmadığı halde bazı deneklerin ayrıca “tarikat” yazarak sorulan soruyu cevaplandırması burada zikredilmesi gereken önemli bir husustur.⁶⁷ Adıyaman’da yaşayan Alevî nitelemeli ocak/gruplar hakkında yürütülen çalışmada da mülakata katılan dedeler Alevîliğin tasavvufî ve seyr-u sulûk (tarikat) boyutlu bir hareket olduğuna işaret etmişlerdir.⁶⁸

Günümüzde Alevî kelimesiyle nitelendirilen grupların söz konusu ortak özellikleri ile beraber, Bektâşîliğin Babağan kolu hariç her bir grupta Dedeliğin babadan oğula geçmesi, her grubun kendine özgü bazı uygulamalarının olması, şehirleşmeyle beraber bazı yeni uygulamalar görülebilse de, geleneksel anlamda tarikatlarının işleyişini kendi içlerinde yürütmeleri ve diğer Alevî gruplardan ya da ocaklardan olanların tarikatlarına alınmaması, yine Bektâşîliğin Babağan kolu hariç “soy sürme”nin esas olması vb. özel bazı hususlar, Alevî grupların “soya (ocaklara) dayalı tarikatlar” şeklinde nitelendirilebileceğini göstermektedir.⁶⁹ Nitekim varlıklarını “soya dayalı” olarak sürdürseler de söz konusu

---

cevapsız bırakmış; kadınlardan %65’i *tarikat*, %25’i de İslâm-Türk sentezi, %5’i İslâmiyet ile aynı olarak nitelendirmiş, %5’i ise soruyu cevapsız bırakmıştır. Bkz. Hüseyin Bal, *Sosyolojik Açıdan Alevi-Sünni Farklılaşması ve Bütünleşmesi*, Ant Yay., İstanbul, 1997, s. 221.

⁶³ Ahmet Taşğın, *Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, s. 43, 77.

⁶⁴ Cengiz’in çalışmasında “Alevî-Bektâşîliği Özsel Tanımlamanın Eğitim Değişkenine Göre Dağılımı” hakkında hazırlanan tabloda, bütün öğrenim düzeyleri dikkate alındığında deneklerin %41,7’si Alevîliği *İslâmî bir tarikat*, %23’ü İslâm’ın özü, %23’ü bir düşünce biçimi, %12,3’ü de İslâmî bir mezhep olarak nitelendirmişlerdir. Recep Cengiz, *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat; Alevilik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ, 2000, s. 106.

⁶⁵ Keskin’in bu çalışmasında deneklerin %32,1’i Alevîliği *İslâm’ın özü*, %25,9’u *bir düşünce veya yaşam biçimi*, %7,5’i *ayrı bir din* olarak tanımlamaktadır. Yahya Mustafa Keskin, *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Alevîliği Elazığ Sünköy Örneği*, İlahiyât Yay., Ankara, 2004, s. 103.

⁶⁶ Sinanoğlu bu çalışmasında örneklemin meslekleri ve Alevîliği tanımlama ilişkisini tespit etmek amacıyla deneklere 5 şıklı bir soru yöneltilmiş ve bu şıkları şu şekilde sıralamıştır: 1. İslâm’ın özü, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’e bağlı tarikat, 2. Bir düşünce, 3. Bir kültür, 4. İslâm dini içinde bir mezhep, 5. Ayrı bir din. Ankete katılanların % 47’si birinci şıkkı işaretleyip Alevîliği tarikat olarak tanımlarken; % 15’i ‘bir düşünce’, %18,5’i ‘bir kültür’, % 16,6’sı ‘İslâm dini içinde bir mezhep’, % 1,3’ü ‘ayrı bir din’ şıkkını işaretlemiştir. Yakın oranlar yerleşim yerlerine göre katılımcıların tanımlarında da görülmekte ve buna göre % 48’i Alevîliği *tarikat* olarak tanımlamaktadır. Yerleşim yerlerindeki kabullere göre Alevîliğe tarikat diyenlerin oranı ise şu şekildedir: Köy, %59,5; ilçe, %56,3; şehir, % 46,8. Faruk Sinanoğlu, *Türk Kültüründe Alevi-Bektaşî Olgusu (Malatya Örneği)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 119-121.

⁶⁷ Halil İbrahim Bulut- Murat Çetin, “Gölyaka Alevîlerinin Dini İnanç ve Yaşantıları”, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, III/2 (Güz 2010), www.mezhep.org, s. 201.

⁶⁸ Fevzi Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkî Adıyaman Alevileri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s. 30-34.

⁶⁹ Alevîliğin tarikat olduğuyula alakalı farklı bölgelerdeki Alevîlerin kendi kabulleri hakkında bkz. Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaığı Alevilik*, Can Yay., İstanbul, 1996, s. 424; Ali Ağa Varlık, *İslâmiyetin Özü ve Alevilik-Bektaşîlik*, Can Yay., İstanbul, 2000, s. 82; Selim Eren, *Sosyolojik Açıdan Ordu Yöresi Alevîliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ün. SBE, Ankara, 2002, s. 108; Ahmet Taşğın, *Türkmen Aleviler – Diyarbakır Örneği-*, Ataç Yay., İstanbul, 2006, s. 48. Alevîliğin soya dayalı tarikatlar olarak isimlendirilmesini

gruplarda hakim olan en belirgin özellik, tarikatların ortak unsurlarının hepsini bir şekilde barındırıyor olmasıdır. Bu da söz konusu bu yapılanmaların net olarak “soya dayalı tarikatlar” şeklinde tanımlanmasını mümkün kılmakta ve günümüzde Anadolu’da yaşayan Alevîliğin soya (ocaklara) dayalı tarikatlardan oluşan gruplar (topluluklar) bütünü için bir üst kimlik veya bir şemsiye kavram olduğunu göstermektedir.⁷⁰

III. Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Alevî Nitelemeli Ocak ve Gruplar Üzerindeki Etkisi

Ahmed Yesevî’nin günümüzde Alevî nitelemesi kullanılan ocak ve gruplar üzerinde etkisi hususunda iki an unsurun açık bir şekilde ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki her biri ocakların dînî önderi durumunda olan ve ocaklara ismini veren evliyanın doğrudan Ahmed Yesevî ile irtibatlı görülmesi, ikincisi ise, hemen hemen bütün grupların âdâb ve erkânının temelini oluşturan *dört kapı kırk makam* anlayışının Ahmed Yesevî ve Yesevîliğe dayanmış ya da dayandırılmış olmasıdır.

1. Ocak Evliyasının Ahmed Yesevî ile İrtibatlı Görülmesi

Farklı tasavvufî geleneklere ve silsilelere sahip olan Alevî nitelemeli ocak ve grupların her biri geleneksel olarak bu vakıya bağlı olarak farklı farklı isimlerle adlandırılmıştır. Aslında her ocak kendi ismini kullanmayı fiilî olarak sürdürmektedir. Bu isimlendirmenin de çoğu zaman, ocağın baş evliyâsı ya da kimine göre kutbu olarak kabul edilen ocak evliyası üzerinde olduğu görülmektedir. Hacı Bektaş örneğinde olduğu üzere, Ağu İçen (Ağuçan), Ağlarca İbrahim, Baba Mansur, Cibâlî Sultan, Garib Musa, Güvenç Abdal, Eraslan, Hacı Emirli, Hacı Kureyş, Hasan Dede, Hubyar Sultan, Hüseyin Gazi, Hıdır Abdal, Keçeci Baba, Kızıldelili, Kul Himmet, Pir Sultan, Sarı Saltık, Seyyid Battal Gazi, Seyyid Hacı Ali Muradî, Seyyid Ali Sultan, Seyyid Hacı Ali Turâbî, Seyyid Cemal, Seyyid Mahmud Hayrânî, Sinemilli, Şah İbrahim Velî, Üryan Hızır, Yalınca Abdal, Yanyatır gibi hemen hemen bütün ocakların isimlerinin bir evliya ismi olduğu görülmektedir.

Gerek Alevî nitelemeli geleneğe mensup ocak ve gruplara ait âdâb ve erkâna ait kaynaklarda gerek sözlü aktarım ve beyanlarda söz konusu evliyanın pek çoğunun Ahmed Yesevî ile bağlantılı bir şekilde ele alındığı malumdur. Nitekim bu konuda Hacı Bektaş Velî ile ilgili kabul hem daha çok bilinmekte hem bir takım tartışmalar bulunmaktadır. Ancak yeni araştırmalar bu ilişki üzerinde dikkate değer bir hususa işaret etmektedir.

Burada bahsedilen konuya yer veren Duran’ın ifadelerine göz atmak faydalı olacaktır: “Velâyetnâme’ye göre Hacı Bektaş Velî’nin (çocukluk çağında) Ahmed Yesevî ile ilk irtibatı dervişi Lokman Perende vasıtasıyladır. Bu da bize onun yetişmesinde Yesevî tesirini göstermektedir. Eserlerindeki sistem de bunu teyit eder durumdadır. Velâyetnâme, Yesevî ile Hacı Bektaş Velî’yi Yesevî’nin manevî oğlu Kutbeddin-i Haydar’ı kurtarması ile ilgili olarak karşı karşıya getirir. Yesevî Bedehşan halkına zulmeden kâfirlerin üzerine manevi oğlu Haydar’ı gönderir. Fakat Haydar’ın ordusu yenilir, kendisi de esir düşer. Müslümanlar tekrar yardım talep ederler. Bunun üzerine Şeyh, âlemlerin kutbunun yüzü suyu hürmetine Tanrı’dan yardım diler. Hızır vasıtasıyla bu talep Hacı Bektaş’a iletilir. O da hemen Türkistan’a Yesevî’ye gelir (s.121). Nihayet Haydar kurtarılır. Bedahşan halkı Velî’nin gösterdiği kerametler sonucu Müslüman olur. Eserde Yesevî, Hacı Bektaş ile karşılaştığı vakit oldukça

---

anlamlandırarak bazı veriler için de bkz. Cengiz, *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat*; s. 149-153; Keskin, *Kırsal Kesim Alevîliği*, s. 254.

⁷⁰ Tokat yöresinde Dedelerin; Alevîliğin ne olduğunu farklı yönleriyle dile getirme cihetine gitseler de, Alevîliğin statüsüyle alakalı olarak hemen hemen hepsinin “tarikat” nitelemesi yaptıkları görülmektedir. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 65-68. Alevî geleneğinin tarikat olarak değerlendirilmesi gerektiği hakkında ayrıca bkz. M. Saffet Sarıkaya, “Alevîlik-Bektaşiliğin Tasavvufi Boyutu Üzerine”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sayı 82, 2017, s. 9-23.

ileri yaşadadır. Bir yana kendüzi dahı oldu pîr Ata binüp idebilmez dâr u gîr (s.121,beyit:8) Hacı Bektaş ise gençtir. Cümle bendin açdı anun ol hümâm Karşu turup Haydâra virdi selâm Hâsta hâl olmuş yaturdı ol zamân Gözin açdı gördi kim bir nev-civân (s.126, beyit:70) Geldi tâkim bir Hızır yüzlü civân Ağzıyarın başıma sürdi hemân (s.130, beyit:100) Velâyetnâme'nin verdiği bilgiler içinde en çok tartışılanlarından biri Yesevî ile Hacı Bektaş'ın karşılaşmış olamayacağı idi. Şeyh'in ihtiyar, Veli'nin de genç olması ve Ocak'ın Üsküp'te sunmuş olduğu bildiriye vermiş olduğu bilgiler bunu mümkün kılmaktadır. Ocak, "Son yıllarda Ahmed-i Yesevî'nin ölüm tarihinin aslında bugüne kadar sorgusuz sualsiz kabullendiğimiz 1167 olmadığı, 13. yüzyılın ilk çeyreğinde henüz hayatta olduğu, dolayısıyla Hacı Bektaş Velî'nin onun müridi olabileceğine dair yeni bir yaklaşım ortaya atılmıştır. Orta Asya'da İslam'ın yayılış tarihinin Amerikalı ciddi bir uzmanı olan Devin DeWeese'in bu yeni yaklaşımı ayrıca, Fuat Köprülü'nün İlk Mutasavvıflar'ındaki yaklaşımını destekler bir tarzda, Ahmed Yesevî'nin ve Yesevîliğin tam anlamıyla Sünnî bir tarikat olduğunu da ileri sürmekte" şeklinde bir bilgi vermektedir (2009:49). Bu bilgi aynı zamanda kutbu'l-aktablık mertebesinin Veli'ye geçip velilik işaretleri olan cihaz fahrını (çehar alâmet) kendisine verdiği ve Anadolu'ya gönderdiği şeklindeki bilgilerin doğru olabileceğini de düşündürmektedir. Maksadımız Velâyetnâme'deki bilgilerin doğru olduğunu söylemek değil, külliye reddetmeden hele de tarihî kaynakların yetersizliği durumunda dikkate alınması gerektiğidir."⁷¹

Velâyetnâme'de Hacı Bekâş Velînin Anadolu'ya bizzat Ahmed Yesevî tarafından görevlendirildiğine de işaret edilmektedir. Velâyetnâmede'ki kayda göre, tasavvuf geleneğinde de ocakta tutuşmuş, ocakta yanmış, ocak terbiyesi almış kişinin bu eğitim üzere görevlendirildiği yerde görevini ifa etmesini sembolize eden yanmış/tutuşmuş odun parçası (eğsi) üzerinden verilen sembolik anlatıma göre⁷² Hacı Bektaş Velî bizzat Ahmed Yesevî'nin izniyle Anadolu'ya gelmiştir.⁷³

Aynı kabulün Anadolu'da buluna diğer ocakların kurucuları olarak kabul edilen evliya için de dile getirildiği oldukça dikkat çekicidir. Nitekim merkez tekkesi Tokat Almus ilçesinin Hubyar köyünde bulunan ve sadece Tokat bölgesi için değil, Türkiye'deki bütün *Sıraçlar* için merkez durumunda olan Hubyar Ocağı'nın kurucusu Hubyar Sultan ile ilgili olarak Hubyarlılar arasında konumuz hakkında var olan inanışlardır. Hubyarlılar arasındaki, Hubyar Sultan'ın Ahmed Yesevî'nin halifesi, hatta bizzat kendisi olduğu yönündeki inanış, Yesevî geleneğinin Anadolu'daki tesirini göstermesi açısından oldukça önemlidir.⁷⁴

Ahmed Yesevî ilişkisinin Tokat bölgesindeki Keçeci Baba Tekkesi merkezli Keçeci Baba Ocağı için de kabul edildiği görülmektedir. Asıl adı Seyyid Mahmud Veli olan ve aç doyuran, açık örten anlamlarına Ergani Mahmud ismiyle de anılan, ocağın kendisine nispet

⁷¹ Hamiye Duran, "Velâyetnâme'ye Göre Hacı Bektaş Veli, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı:55, 2010, s. 134-135. (ss 129-138) Duran metin içerisindeki sayfa ve diğer numaralandırmaların kendisinin Türkiye Diyanet Vakfı yayınları arasında çıkan çalışmasına ait olduğunu ifade etmektedir. Hamiye Duran, *Velâyetnâme*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.

⁷² Velâyet-nâme'deki ifade şu şekildedir. "Hacı Bektaş-ı Velî, gün doğarken Hâce Ahmed Yesevî'den izin alıp yola düştü. Orada bulunan erenlerden biri, ortada yanan ateşten bir odun alıp Rûm ülkesine doğru attı, Rûm'daki erenler ve gerçeklerden biri, bu odunu tutusun, Türkistan erenlerinin, Rûm'a er gönderdikleri, erenlere malum olsun dedi." Abdülbâki Gölpınarlı, *Velâyet-nâme, Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, ty., s. 16. Duran'ın hazırladığı nüshada da aynı husus yakın ifadelerle dile getirilmektedir: "Hünkâr Hacı Bektaş el-Horasânî (K.S.A) hazretleri, Ahmed Yesevî hazretinin huzurunda nasibini tam aldı. Seyahat için izin alıp sabah namazını kıldıktan sonra gün doğmadan önce kapıdan çıktı. Anadolu'ya niyetlenip yola düştü. Daha önce bahsettiğimiz gibi oarada bulunan erenler, meydana ateş yakmışlardı. Oradaki erenlerden biri, ateşin içindeki ucu yanmış odunlardan (egsi) birini alıp Anadolu'ya doğru fırlatıp "Anadolu'daki erenler ve gerçek (erler) bî eğsiyi (odunu) tutsunlar..." Duran, *Velâyetnâme*, s. 165.

⁷³ Gölpınarlı, *Velâyet-nâme*, s. 16; Duran, *Velâyetnâme*, s. 164-165.

⁷⁴ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 113 (331. Dipnot), 129.

edildiği, Horasan Evliyâları'ndan biri olarak kabul edilen keçecilerin piri olarak görülen ve Ahî Baba ismiyle de anılan bu veli, Hacı Bektaş Velî gibi Horasan Erenleri'nden kabul edilmekte ve geleneğe diğerleri gibi talebesi Lokmân-ı Perende kanalıyla Hoca Ahmed Yesevî'ye bağlanmaktadır⁷⁵

Ayrıca bölge dışında örneğin Tunceli'deki Alevîler'in bir kısmının da kendilerinin Ahmed Yesevî'ye mensup olduklarını iddia etmeleri,⁷⁶ Yesevî etkisinin Anadolu'daki diğer pek çok tasavvuf ekolü gibi günümüzde Alevî nitelemesi kullanılan ocaklar ve gruplar için ne kadar önemli bir rol oynamış olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir.

2. Dört Kapı Kırk Makam Anlayışının Yesevî Geleneğe Dayanması

Günümüzde Alevî nitelemesi kullanılan ocak ve gruplar, tasavvuf sistemlerini diğer pek çok tasavvuf ekolü gibi dört kapı kırk makam üzerinden kurgulamışlardır. Farklı tasavvufî ekollere ve ocak mensubiyetine sahip olsalar da hemen hemen çoğu ocak ve grubun bu vakiyaya uygun olarak sistematiğini oluşturduğu görülmektedir. Nitekim Makâlât, Erkânâmeler – bunlar aslında Bektâşî gruplarca takip edilen eserlerdir- ve Buyruk adı verilen eserler – bunlar da Erdebil Sûfiyân Süreği Tâlibleri/Kızılbaşlarca takip edilen eserlerdir- gibi Alevî geleneğe mensup ocak ve grupların usûl, âdâb ve erkân kitaplarında Alevî geleneğin esasları olarak zikredilen *dört kapı-kırk makam*, bir tâlibin *Hakk'a ulaşması* için katetmesi gereken yolu ifade eder. Buna göre, *dört ulu kapı* ve bu dört kapıya bağlı *kırk makam* vardır. Birinci kapı *şeriat*, ikinci kapı *tarikât*, üçüncü kapı *marifet* ve dördüncü kapı, ana kaynak olan *hakikat* kapısıdır. Bu dört kapının her birinin on makamı vardır. Tarikat ehli, dört kapıya bağlı kırk makamdan geçerek Hakk'a ulaşır. Bu yolculuk esnasında, *şeriat gemisine* biner, *tarikât denizine* açılır, *marifet dalgıcı* olur ve *hakikat incisini* bulur. Bu nedenle, tarikat ehli *Hakk'a ulaşma amacına* ermek için *şeriatın şartlarını* yerine getirmek, *tarikâtın içinde* bulunmak, *marifetten ayrılmamak* ve sürekli *hakikatı* arar olmaktadır. Nitekim bu yolun gereklerini yerine getirerek *insan-ı kâmil* olanın *çerağ* gibi durması, *fitil* gibi yanması, *yağ* gibi erimesi ve *nur* gibi ışık vermesi gerekir.⁷⁷

Dört Kapı-Kırk Makam prensibinin deyişlerde de işlendiği görülmektedir:

Sen özünü rehberine berk eyle	Hatayı der üç dürlüdür velilik
Ma'rifette üç yüz altmış ağ eyle	Düşmüşlerin elin almak Ali'lik
Kırk makamı dört kapıda fark eyle	Türaba yüz sürmekle olur ululuk
Gel ey tâlib özün kul eyleyi gör	Gel ey tâlib özün kul eyleyi gör ⁷⁸
Gaziler, sözümüz rızasız soru	
Müminler bu yola koymazlar zoru	
Musahip kavline girmeyen körü	
Dört kapı, kırk makam bildiremezsin ⁷⁹	

⁷⁵ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 150.

⁷⁶ Köprülü, "Ahmed Yesevî", s. 213.

⁷⁷ *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, haz. Adil Ali Atalay, Can Yay., İstanbul, 1998, s. 31; Hasan Yüksel - Saim Savaş, *Üveysilikten Bektaşiliğe Kitab-ı Cebbâr Kulu*, Sivas, 1997, s. 19; Esat Korkmaz, *Dört Kapı Kırk Makam Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yay.*, İstanbul, 1995, s. 25.

⁷⁸ Nejat Birdoğan, *Şah İsmail Hatai, Yaşamı ve Yapıtları*, Kaynak Yay., İstanbul, 2001, s. 105-106. Hatâyî'nin bir diğer deyişi şu şekildedir.

Şeriat öğrendim bin bir ad için	Şeriatın ince yolları vardır
Hakikat öğrendim ayn-ı zât için	Hakikatın derin gölleri vardır
Ma'rifet öğrendim bu sıfat için	Ma'rifetin gonca gülleri vardır
Tarikate hizmet ettim ezelden	Bülbülüm gülşende öttüm ezelden

Bkz.: Birdoğan, *Şah İsmail*, s. 84. Hatâyî'nin bu konudaki diğer deyişleri için bkz.: Birdoğan, *Şah İsmail*, s. 78, 301.

Burada bildirimizde ele aldığımız Yesevîliğin Alevî nitelemeli ocak ve gruplar üzerindeki etkisini somut bir şekilde ortaya koymak adına, *dört kapı-kırk makam* anlayışı Ahmet Yesevî ve Hacı Bektâş Velî'den nakledilen ve Buyruk adlı eserlerde ele alınan şekliyle ortaya konulacaktır. Buna göre *dört kapı-kırk makam* Hacı Bektâş Velî'nin Makâlât'ından verilecek, dipnotta ise Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve Buyruk nüshalarından birindeki şekli⁸⁰ zikredilerek Alevî gelenekte yer alan farklı kabullerin bir bütün olarak görülmesi sağlanacaktır:

Dört kapı-kırk makamın ilk kapısı *şeriat* kapısıdır. Bu kapının on makamı şunlardır: 1. İman getirmek: Allah Teâlâ'ya inanmak, buyruğunu tutmak imandandır. Meleklerine inanmak, Allah'ın Kur'an'ına inanmak, ve kitaplarına inanmak, Allah dostlarına ve kıyamete inanmaktır.⁸¹ 2. İlim öğrenmek.⁸² 3. Namaz kılmak, zekat vermek, oruç tutmak, gücü yetince hacca gitmek, seferberlik olunca kaçmayıp düşmana gitmek ve cenâbetten temizlenmek.⁸³ 4. Helal kazanmak, faizi haram bilmek.⁸⁴ 5. Nikah kıymak.⁸⁵ 6. Hayz ve lohusalıkta cinsî münasebeti haram bilmek.⁸⁶ 7. Sünnet ve cemaat ehlinde olmak.⁸⁷ 8. Şefkatli olmak.⁸⁸ 9.

⁷⁹ Pîr Sultan'ın deyişinin tamamı için bkz.: Öztelli, *Pîr Sultan*, s. 401. Aynı eserin 330-332. sayfalarındaki bir diğer deyiş şu şekildedir:

Gönül gel karardan aşma	Şeriatın edep öğren	Eğer bu sırta erersen	Gelin girelim bu bâbı
Gafillen bacadan düşme	Al bu pendî belin bağlan	Tarikat farzın sorarsan	Eğer anlarsan hesabı
Sözüm sana meveddettir	İlimle üstad olur oğlan	Dolan kapıdan girersen	Açılış aşık kitabı
Evvel kapı şeriatır	Kimi farz kimi sünnettir	Yedi farz üçü sünnettir	Andan sonra
tarikattır			
Tarikat bir oddur yakar	Tarikatta kâmil olan	Hakikat genc-i nihandır	
Her aşık bir çakmak çakar	Bu yolda mükemmel olan	Yedi yüz yetmiş mizandır	
Kimi ham, kimi has çıkar	İlim ile âmil olan	Marifet gevr-i kândır	
Çırağın yakan üstaddır	Evvel mertebe hizmettir	Ötesi ilm-i hikmettir	

⁸⁰ Burada bazı Buyruk nüshalarında bunun, dört kapı ve her kapıda yedi makam olmak üzere şekillendirildiğini ifade etmeliyiz. Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr)*, haz.: Ahmet Taşğın, Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevi Kültür Derneği Yay., Ankara, 2003, 17-41.

⁸¹ Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'sinde şeriat kapısının ilk makamı, Hakk Teâlâ'nın varlığına, birliğine, zatına ve sıfatlarına inanmak, iman etmektir. Bisâtî'nin Buyruğu'nda, şeriatın Hz. Peygamber'e uymak anlamına geldiği ifade edilmişken; birinci makamı zikredilmemektedir. Bozkurt neşrinde ise, inanıp iman getirmektir. Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektâş Velî ve Makâlât*, Akçağ Yay., Ankara, 2002, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 15-17; *Buyruk*, haz. Fuat Bozkurt, İstanbul, 1982, s. 125.

⁸² Şeriatın ikinci makamı Fakr-nâme ve Bisâtî Buyruğu'nda namaz kılmaktır. Bozkurt neşrinde ise, ilim öğrenmektir. Güzel, *Makâlât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 17; *Buyruk*, s. 125.

⁸³ Üçüncü makam, Fakr-nâme'de oruç tutmak; Bisâtî Buyruğu'nda zekat vermektir. Bozkurt neşrinde ise, ibadet etmektir. Bu ise, namaz kılmak, oruç tutmak ve zekat vermekle yapılır. Güzel, *Makâlât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 18; *Buyruk*, s. 126.

⁸⁴ Dördüncü makam, Fakr-nâme'de zekat vermek; Bisâtî Buyruğu'nda oruç tutmaktır. Bozkurt neşrinde ise, kazanç yemek, fahiş faiz yememektir. Güzel, *Makâlât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 18; *Buyruk*, s. 126.

⁸⁵ Beşinci makam, Fakr-nâme'de hac farızasını yerine getirmek; Bisâtî Buyruğu'nda salih amel işlemektir. Bozkurt neşrinde ise, haramdan sakınmaktır. Güzel, *Makâlât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 18; *Buyruk*, s. 126.

⁸⁶ Altıncı makam, Fakr-nâme'de yumuşak konuşmak; Bisâtî Buyruğu'nda hac fârizasını yerine getirmektir. Bozkurt neşrinde ise, hayız ve nifas halinde karısına yakın olmamaktır. Güzel, *Makâlât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 18; *Buyruk*, s. 126.

⁸⁷ Yedinci makam, Fakr-nâme'de ilim öğrenmek; Bisâtî Buyruğu'nda Allah'ın (yaramaz işleri) nehyinden uzak durmaktır. Bozkurt neşrinde ise, şeriat evine girmektir. Güzel, *Makâlât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 19; *Buyruk*, s. 126. Burada Bisâtî Buyruğu'ndaki şeriat kapısının makamları sona ermektedir.

⁸⁸ Sekizinci makam, Fakr-nâme'de Hazret-i Rasûl'ün sünnetini yerine getirmek; Bozkurt neşrinde, şefkattir. Güzel, *Makâlât*, s. 46; *Buyruk*, s. 126.

Temiz yemek ve temiz giyinmek.⁸⁹ 10. Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i 'ani'l-münker (iyiliği emredip yaramaz işlerden sakındırmak).⁹⁰

Dört kapının ikincisi *tarikât kapısı*dır, bu kapının makamları ise şunlardır: 1. Pirden el alıp, tevbe etmek.⁹¹ 2. Mürid olmak.⁹² 3. Saç kesmek.⁹³ 4. Mücadele etmek (nefs savaşında olgunlaşmak, pişmek).⁹⁴ 5. Hizmet etmek.⁹⁵ 6. Havf (korku).⁹⁶ 7. Ümid etmek.⁹⁷ 8. Hırka, zenbil, makas, seccade, sübha (yüz taneli tesbih), ibrat (iğne) ve asa.⁹⁸ 9. Sahib-i makam, sahib-i cemiyet, sahib-i nasihat ve sahib-i muhabbet olmak.⁹⁹ 10. Aşk, şevk, sefâ ve fakirliktir.¹⁰⁰

Üçüncü kapı *marifet kapısı*dır, bu kapının makamları ise şunlardır: 1. Edeb.¹⁰¹ 2. Korku.¹⁰² 3. Perhizkârlık.¹⁰³ 4. Sabır ve kanaat.¹⁰⁴ 5. Utanmak.¹⁰⁵ 6. Cömertlik.¹⁰⁶ 7. İlim.¹⁰⁷ 8. Miskinlik.¹⁰⁸ 9. Marifet.¹⁰⁹ 10. Kendini bilmek.¹¹⁰

⁸⁹ Dokuzuncu makam, Fakr-nâme'de emr-i maruftur; Bozkurt neşrinde pak yiyip pak giymektir. Güzel, *Makalât*, s. 46; *Buyruk*, s. 126.

⁹⁰ Onuncu makam, Fakr-nâme'de nehy-i ani'l-münkerdir; Bozkurt neşrinde iyilik buyurmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; *Buyruk*, s. 126. Hacı Bektâş Velî'de şeriat kapısının makamları için bkz.: Coşan, *Makalât*, s. 19-22; Güzel, *Makalât*, s. 47.

⁹¹ *Tarikatın* birinci makamı, Fakr-nâme'de tevbe etmek; Bisâtî Buyruğu'nda meşâyih emrine uymaktır. Bozkurt neşrinde ise müridten el alıp tevbe kılmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 19-20; *Buyruk*, s. 126.

⁹² İkinci makam, Fakr-nâme'de pîre el uzatmak; Bisâtî Buyruğu'nda tevbe etmektir. Bozkurt neşrinde, tâlib olmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 20; *Buyruk*, s. 126.

⁹³ Üçüncü makam, Fakr-nâme'de havf (korku); Bisâtî Buyruğu'nda dâima Allah'ı zikretmektir. Bozkurt neşrinde, saç ve giysilerine önem vermeyip dünya nimetlerine bağlanmamaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 20-21; *Buyruk*, s. 126.

⁹⁴ Dördüncü makam, Fakr-nâme'de recâ (Allah'ın rahmetinden ümitli olmak); Bisâtî Buyruğu'nda rehber edinmektir. Bozkurt neşrinde, sabırlı olmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 22; *Buyruk*, s. 126.

⁹⁵ Beşinci makam, Fakr-nâme'de belirli vakitlerde Kur'an'dan sûreler ya da dualar okuyarak, belli başlı ibadetleri yerine getirmek; Bisâtî Buyruğu'nda haya etmektir. Bozkurt neşrinde, hürmettir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 27; *Buyruk*, s. 126-127.

⁹⁶ Altıncı makam, Fakr-nâme'de pîrin hizmetinde olmak; Bisâtî Buyruğu'nda ikrâr etmektir. Bozkurt neşrinde, korkudur. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 27-28; *Buyruk*, s. 127.

⁹⁷ Yedinci makam, Fakr-nâme'de pîrin izni ile konuşmak; Bisâtî Buyruğu'nda âlim ve halîm olup, nefis-i emmâreyi terk etmektir. Bozkurt neşrinde, Allah'tan ümid kesmemektir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 29; *Buyruk*, s. 127.

⁹⁸ Sekizinci makam, Fakr-nâme'de nasihat dinlemektir. Bozkurt neşrinde hidayettir. Güzel, *Makalât*, s. 46; *Buyruk*, s. 127.

⁹⁹ Dokuzuncu makam, Fakr-nâme'de tecrîd olmaktır. Bozkurt neşrinde toplum içinde uyumlu olmak, sevecen olmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; *Buyruk*, s. 127.

¹⁰⁰ Onuncu makam, Fakr-nâme'de tefrîd olmaktır. Bozkurt neşrinde aşk, zevk ve sefâdır. Güzel, *Makalât*, s. 46; *Buyruk*, s. 127. Hacı Bektâş Velî'de *tarikât kapısının* makamları için bkz.: Coşan, *Makalât*, s. 23-28.

¹⁰¹ Marifetin birinci makamı, Fakr-nâme'de fenâ olmak; Bisâtî Buyruğu'nda güzel ahlak, mürüvvet ve kerem sahibi olmaktır. Bozkurt neşrinde edeptir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 30; *Buyruk*, s. 127.

¹⁰² İkinci makam, Fakr-nâme'de dervişliği kabul etmek; Bisâtî Buyruğu'nda kendini Hakk'a teslim etmek, nefisini Hakk yoluna fedâ eylemektir. Bozkurt neşrinde heybettir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 31; *Buyruk*, s. 127.

¹⁰³ Üçüncü makam, Fakr-nâme'de her işe tahammül etmek; Bisâtî Buyruğu'nda sabırlı olmaktır. Bozkurt neşrinde sabırdır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 32; *Buyruk*, s. 127.

¹⁰⁴ Dördüncü makam, Fakr-nâme'de helâl ve güzel istekte bulunmak; Bisâtî Buyruğu'nda dünya muhabbetini terk edip gönlünü Hakk rızasına bağlamaktır. Bozkurt neşrinde kanaattir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 34; *Buyruk*, s. 127.

¹⁰⁵ Beşinci makam, Fakr-nâme'de ma'rifet kılmak; Bisâtî Buyruğu'nda musâhib tutmaktır. Bozkurt neşrinde utanmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 35; *Buyruk*, s. 128.

Dördüncü kapı *hakikat kapısı* olup, bu kapının makamları ise şunlardır: 1. Toprak gibi verimli ve mütevâzî olmak.¹¹¹ 2. Yetmiş iki millete aynı gözle bakıp, hiçbir kimseyi ayıplamamak.¹¹² 3. Elinden gelen iyiliği kimseden esirgememek.¹¹³ 4. Dünyada yaratılmış bütün nesnelere kendisinden emin olması.¹¹⁴ 5. Mülk sahibine yüzünü sürüp, yüz suyunu (Yaratılış sebebi olan Muhammed nurunu) bulmak.¹¹⁵ 6. Sohbetinde hakikat sırlarını söylemek.¹¹⁶ 7. Seyr-i sülûk.¹¹⁷ 8. Sır saklamak.¹¹⁸ 9. Münâcât.¹¹⁹ 10. Hakk Teâlâ'ya (Çalap Tanrı'ya) ulaşmak. Kavuşma bundadır.¹²⁰

Sonuç

Bu bildiride Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin; Türkiye'de geçmişte her biri mensup olduğu ocakla anılan, ancak günümüzde daha çok kendileri için Alevî nitelemesi kullanılmaya başlanan Bektâşî, Erdebil Sûfiyân Süreği Mensubu (Kızılbaş), Tahtacı, Dede Garkın, Ağuçan/Avuçen, Hasan Dede, Şücaaddin Velî, Hubyar, Keçeci Babalı gibi ocak ve gruplar üzerinde etkileri ele alınmaktadır.

Söz konusu bu ocaklar geleneksel olarak varlıklarını “soya dayalı” olarak sürdürseler de, bu ocak ve gruplarda hakim olan en belirgin özellik, tarikatların maddî, manevî ve insanî

¹⁰⁶ Altıncı makam, Fakr-nâme'de şeriat ve tarikatı ayakta tutmak; Bisâtî Buyruğu'nda tercüman sitemine dairdir. (Mübtedi birinin bir büyük günah işlemesi halinde uygulanacak ceza şekli). Bozkurt neşrinde cömertlik. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 40; *Buyruk*, s. 128.

¹⁰⁷ Yedinci makam, Fakr-nâme'de dünyayı terk etmektir. Marifet kapısının Bisâtî Buyruğu'ndaki son makamı ise, yine günah işleyenlerin cezalarına ilişkindir. Bozkurt neşrinde ilimdir. Güzel, *Makalât*, s. 47; Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 40-41; *Buyruk*, s. 128.

¹⁰⁸ Sekizinci makam, Fakr-nâme'de ahireti seçmektir. Bozkurt neşrinde teslim ve rızada olmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 128.

¹⁰⁹ Dokuzuncu makam, Fakr-nâme'de varlık makamını bilmektir. Bozkurt neşrinde marifettir. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 128.

¹¹⁰ Onuncu makam, Fakr-nâme'de hakikat sırlarını bilmektir. Bozkurt neşrinde kendi özünü bilmektir. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 128. Hacı Bektâş Velî'de marifet kapısının makamları için bkz. Esad Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî Makalât*, Seha Neşriyat, Ankara, ty., s. 29.

¹¹¹ Hakikatın birinci makamı, Fakr-nâme'de alçakgönüllülük, herkesin yolunun toprağı olmak. Güzel, *Makalât*, s. 47. Bisâtî nüshası *Buyruk*'ta, konunun akışında hakikat makamları zikredilecek iken, onun yerine *Üç Sünnet-Yedi Farzla* başlayıp, sonraki bablarda ise tarikat âdâbıyla ilgili bazı hususiyetlere değinildiği görülmektedir. Bisâtî, *Şeyh Sâfi Buyruğu*, s. 41-58. Bozkurt neşrinde türab olmaktır. *Buyruk*, s. 128.

¹¹² Fakr-nâme'de ikinci makam, iyiyi kötüyü tanımaktır; Bozkurt neşrinde iradettir. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 128.

¹¹³ Fakr-nâme'de üçüncü makam, bir parça lokmaya el uzatmamaktır; Bozkurt neşrinde eline-diline-beline sahip olmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 128.

¹¹⁴ Fakr-nâme'de dördüncü makam, kendisini, lokmasını Hakk yoluna sebil etmektir. Bozkurt neşrinde dördüncü makam zikredilmemektedir. Güzel, *Makalât*, s. 47.

¹¹⁵ Fakr-nâme'de beşinci makam, kimseyi incitmemektir; Bozkurt neşrinde tevekküldür. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 129.

¹¹⁶ Fakr-nâme'de altıncı makam, fakirliği inkar etmemektir; Bozkurt neşrinde sohbetir. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 129.

¹¹⁷ Fakr-nâme'de yedinci makam, seyr-i sülûk sahibi olmaktır; Bozkurt neşrinde sırdır. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 129.

¹¹⁸ Fakr-nâme'de sekizinci makam, herkesten sırrını saklamaktır; Bozkurt neşrinde rızadır. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 129.

¹¹⁹ Fakr-nâme'de dokuzuncu makam, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamlarını bilmek ve amel kılmak; Bozkurt neşrinde düşüncedir. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 129.

¹²⁰ Fakr-nâme'de onuncu makam, Hazret-i Rabbü'l-İzzeti bulmaktır; Bozkurt neşrinde Tanrı özlemine yürekten çıkarmamaktır. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 129. Hacı Bektâş Velî'de hakikat kapısının makamları için bkz.: Coşan, *Makalât*, s. 30. Dört kapı- kırk makamla ilgili olarak bkz.: Gürani Doğan, *Alevilik'te Ön Bilgiler ve Cem, Zakirlik*, Can Yay., İstanbul, 1998, s. 96-116; Aşık Durmuş Günel, *El Ele El Hakk'a*, Can Yay., İstanbul, 2000, s. 85-89; Ahmet Uğurlu, *Alevilikde Cem ve Musâhiblik*, Erzincan, 1995, s. 10-12.

ortak unsurlarının hepsini bir şekilde barındırıyor olması ve dolayısıyla bütün telakkîlerini tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırmış bulunmasıdır.

Temel özellikleri ile tasavvuf düşüncesine sahip olan ve sosyal hayatlarına uyarlanmış bir tarikat hayatının hakim olduğu söz konusu gruplar, Orta Asya'da ilk İslâmlaşmaları dönemden itibaren Yesevîlik'le karşılaşmışlardır. Bu itibarla, Ahmet Yesevî ve Yesevîlik gerek zihniyetlerinin gerek tarikat hayatına dair pratiklerinin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Başta Hacı Bektâş Velî olmak üzere Anadolu'daki pek çok ocağın bizzat isimlerini aldıkları evliyânın Ahmet Yesevî ile irtibatı nedeniyle Anadolu'da görevlendirildiğinin genel kabul görmesi ve *dört kapı kırk makam* üzerinden oluşturulan âdâb ve erkânın Ahmed Yesevî'nin *Fakrnâmesine* dayanması bu etkinin hala ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Anadolu'da kendileri için Alevî nitelemesi kullanılan söz konusu ocak ve gruplar üzerindeki etkisinin bir boyutunu gösteren bu veriler, söz konusu bu ocak ve grupların dünyada ve Türkiye'de Alevî ismi ile isimlendirilebilen diğer gruplardan farklılığını ortaya koymaktadır. Zira bu özellik, Anadolu'da günümüzde kendilerine Alevî nitelemesi kullanılan ocak ve grupların, dünyanın diğer bölgelerinde aynı isimle anılan gruplardan kimlik olarak ayırt edilmelerini sağlayan en bariz özelliktir.

Ayrıca bu durum söz konusu geleneğin ya da grupların, dört kapı kırk makam anlayışıyla Ahmed Yesevî'ye dayanan diğer tasavvuf ekolleri ile aynı kategoride değerlendirilmesinin yerinde ve hatta zorunlu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- AKTAY, Yasin, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İletişim Yay., İstanbul, 1999.
- ALGAR, Hamid, "Bahâeddin Nakşibend", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, ss. 458-460.
- ALGAR, Hamid, "Hâcegân", *DİA*, c. XIV, İstanbul, 1996, s. 431.
- ARABACI, Fazlı, *Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları*, Etüt yayınları, Samsun, 2000.
- AYAS, Mehmet Rami *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara Ün., Ankara, 1991.
- BAHA SAİD, "Türkiye'de Alevî Zümreleri: Tekke Alevîliği-İctimâi Alevîlik", *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri*, haz. İsmail Görkem, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, ss. 111-122.
- BAL, Hüseyin, *Alevi-Bektaşî Köylerinde Toplumsal Kurumlar*, Ant Yay., İstanbul, 1997.
- BAL, Hüseyin, *Sosyolojik Açıdan Alevi-Sünni Farklılaşması ve Bütünleşmesi*, Ant Yay., İstanbul, 1997.
- Baykara, Tuncer, "Türklerde ve Anadolu'da Şehir Hayatı", *Tarihte Türk Devletleri*, c. I, AÜ Yay., Ankara, 1987.
- BİRDOĞAN, Nejat, *Anadolu Alevîliği'nde Yol Ayrımı*, Mozaik Yay., İstanbul, 1995.
- BİRDOĞAN, Nejat, *Şah İsmail Hatai, Yaşamı ve Yapıtları*, Kaynak Yay., İstanbul, 2001.
- BİSÂTÎ, *Şeyh Sâfi Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr)*, haz.: Ahmet Taşğın, Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevi Kültür Derneği Yay., Ankara, 2003.
- Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İnsan Yay., İstanbul, 2003.
- BOSWORTH, C.E. *İslâm Devletleri Tarihi*, çev. Erdoğan Merçil, Mehmet İspirli, Oğuz Yay., İstanbul, 1980.
- BROCKELMANN, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, I*, çev. Neşet Çağatay, AÜİF Yay., Ankara, 1964.
- BULUT, Halil İbrahim – ÇETİN, Murat, "Gölyaka Alevîlerinin Dini İnanç ve Yaşantıları", e-makâlât Mezhep Araştırmaları, III/2 (Güz 2010), www.mezhep.org., ss. 165-206.
- Buyruk*, haz. Fuat Bozkurt, İstanbul, 1982.
- CELALZÂDE SALİH ÇELEBİ, *Tarih-i Sultan Süleyman*.

- CENGİZ, Recep, *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat; Alevilik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ, 2000.
- COŞAN, Esad, *Hacı Bektaş-ı Velî Makâlât*, Seha Neşriyat, Ankara, ty.
- ÇETİN, Osman, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, Marifet Yay., İstanbul, 1981.
- DEMİR, Mustafa, "Türk-İslâm Medeniyetinde Şehirleşme", *İAD*, c. XVI, S. 1, Ankara, 2003, ss. 156-165.
- DOĞAN, Gürani, *Alevilik'te Ön Bilgiler ve Cem, Zakirlik*, Can Yay., İstanbul, 1998.
- DOĞAN, İsa, *Türklük ve Alevilik*, Samsun, 1997.
- DURAN, Hamiye, *Velâyetnâme*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.
- DURAN, Hamiye, "Velâyetnâme'ye Göre Hacı Bektaş Velî, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sayı:55, 2010, ss. 129-138.
- Encyclopedia of Islam*, E.J. Brill, Leiden, 1986.
- ERASLAN, Kemal, *Ahmed-i Yesevî Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
- EREN, Selim, *Sosyolojik Açardan Ordu Yöresi Aleviliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ün. SBE, Ankara, 2002.
- ERÖZ, Mehmet, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşîlik*, TDAV Yay., İstanbul, 1992.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik*, Selçuk Yay., İstanbul, 1990.
- GENÇ, Reşat, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, TKAE Yay., Ankara, 1997.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki *Vilâyet-nâme, Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, ty.
- GÜNEL, Aşık Durmuş, *El Ele El Hakk'a*, Can Yay., İstanbul, 2000.
- GÜZEL, Abdurrahman, *Hacı Bektaş Velî ve Makâlât*, Akçağ Yay., Ankara, 2002.
- İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, haz.: Adil Ali Atalay, Can Yay., İstanbul, 1998.
- İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü*, TKAE Yay., Ankara, 1987.
- KAFESOĞLU, İbrahim *Selçuklu Tarihi*, MEB Yay., İstanbul, 1992.
- KALELİ, Lütfi, *Binbir Çiçek Mozaiki Alevilik*, Can Yay., İstanbul, 1996.
- KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul, 1990.
- KARAHAN, Abdülkadir, *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, MEB Yay., İstanbul, 1992.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lûgati't-Türk*, c. I-IV, Besim Atalay, TDK Yay., Ankara, (c.I, 1985; II-IV,1986).
- KEHL-BRODHGİ, Krisztina, *Die Kızılbaş/Alewiten, Untersuchungen über Eine Esoterische Glaubensgemeinschaft in Anatolien*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1988.
- KESKİN, Yahya Mustafa, *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Aleviliği Elazığ Sünköy Örneği*, İlâhiyât Yay., Ankara, 2004.
- KILIÇ, Sadık, "Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum", *İAD*, c. IX, S. II, Ankara, 1996, ss. 103-114.
- Esat Korkmaz, *Dört Kapı Kırk Makam Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yay.*, İstanbul, 1995.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ankara, 1966.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, sad. Orhan F. Köprülü, Nermin Pekin, Ötüken Yay., İstanbul, 1981.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Bektâşîliğin Menşe'leri", *Türk Yurdu*, c. II, S. 8; İstanbul, 1341/1923, ss. 121-140.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Ahmet Yesevî", *İA*, c. I, İstanbul, 1978, ss. 210-215.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, "Baba", *İA*, c. II, İstanbul, 1979, ss. 165-166.

- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Anadolu’da İslâmiyet”, *Anadolu’da İslâmiyet*, haz. Mehmet Kanar, İnsan Yay., İstanbul, 1996.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara, 1999.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F. “İslam Ansiklopedisi”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. XXIII, ss. 43-44.
- KUFRALI, Kasım *Nakşendiliğin Kuruluş ve Yayılışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1949.
- KUTLU, Sönmez, *Türkler’in İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yay., Ankara, 2000.
- KUTLU, Sönmez, “Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi”, *İslâmiyât*, c. VI, S. 3, Ankara, 2003, ss. 31-54.
- KUTLU, Sönmez, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006.
- LAOUST, Henry, *İslam’da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. E.Ruhi Fıçlalı, Sabri Hizmetli, Pınar Yay., İstanbul, 1999.
- MELİKOFF, İrene, *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, çev.: Turan Alptekin, Cem Yay., İstanbul, 1994.
- MELİKOFF, İrene, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, çev. Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999.
- MOOSA, Matti, “Alawîyah”, *The Oxford Encyclopedia of The Modern Islamic World*, ed.: John L. Esposito, Oxford Pres, 1995.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK Yay., Ankara, 1992.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yay., İstanbul, 1996.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul, 1996.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, TVY Yay., İstanbul, 1998.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. IV, S. 3, Ankara, 1990, ss. 190-194.
- OLSSON, T., ÖZDALGA, E., RAUDVERE, C., *Alevî Kimliği*, çev.: Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, TVY Yay., İstanbul, 1999.
- ONAT, Hasan, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslâmiyât*, c. VI, S. 3, Ankara, 2003, ss. 111-126.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, I-V, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1978.
- ÖZTELLİ, Cahit, *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, Özgür Yay., İstanbul, 1989.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar (İslâm Devletleri)*, I-V, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.
- RENÇBER, Fevzi, *Hakk Muhammed Ali Aşkı Adıyaman Alevileri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016.
- SARIKAYA, M. Saffet, *Anadolu Aleviliğinin Tarihî Arka Planı (XI-XIII. Yüzyıl)*, Ötüken Yay., İstanbul, 2003.
- SARIKAYA, M. Saffet, “Alevilik-Bektaşiliğin Tasavvufi Boyutu Üzerine”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 82, 2017, ss. 9-23.
- SEZGİN, Abdülkadir, *Sosyolojik Açından Alevilik-Bektaşilik*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- SİNANOĞLU, Faruk, *Türk Kültüründe Alevi-Bektaşî Olgusu (Malatya Örneği)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri- Boy Teşkilâtı- Destanları*, Ana Yay., İstanbul, 1980.
- SÜMER, Faruk, *Çepniler*, TDAV Yay., İstanbul, 1992.
- SÜMER, Faruk, *Eski Türklerde Şehircilik*, TTK Yay., Ankara, 1994.
- ŞEKER, Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, DİB Yay., Ankara, 1991.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, AÜİF. Yay., Ankara, 1975.
- TAŞĞIN, Ahmet, *Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevilerinde Dini Hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.
- TAŞĞIN, Ahmet, *Türkmen Aleviler –Diyarbakır Örneği-*, Ataç Yay., İstanbul, 2006.
- TOGAN, Zeki Velidî, “Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malûmat”, 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, DTCF Yay., İstanbul, 1953, ss. 523-529.
- TOPAL, Seyid Ali, *Celalzâde Salih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Ün. SBE, 2008.
- TOSUN, Cemal, “Hoca Ahmed Yesevî, Hayatı, Eserleri ve Toplumunu Eğitim Metodu”, *Dini Araştırmalar*, c. II, S. 6, Ankara, 2000, ss. 119-131.
- TÜRER, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1995.
- TÜRKMANİ, Kutbeddin, *Alevilik Doğuşu, Yayılışı ve Hususiyetleri*, Sakarya Basımevi, Ankara, 1948.
- UĞURLU, Ahmet, *Alevilikde Cem ve Musâhiblik*, Erzincan, 1995.
- ÜÇER, Cenksu, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2015.
- VARLIK, Ali Ağa, *İslâmiyetin Özü ve Alevilik-Bektaşilik*, Can Yay., İstanbul, 2000.
- YAMAN, Mehmet, *Alevilik İnanç-Edeb-Erkân*, İstanbul, 2001.
- YAZICI, Tahsin, “Haydariyye”, *DİA*, c. XVII, İstanbul, 1998, ss. 35-36.
- YAZICI, Tahsin, “Nakşbend”, *İA*, c. IX, MEB Yay., İstanbul, 1964, ss. 52-53.
- YÜKSEL, Hasan- SAVAŞ, Saim, *Üveysilikten Bektaşiliğe Kitab-ı Cebbâr Kulu*, Sivas, 1997.

HOCA AHMET YESEVİ'NİN HİKMETLERİNDE TASAVVUFİ ADAP VE AHLAK

Sufistic Proprieties and Ethics in Hodja Ahmet Yesevi's Wisdoms

Musa KAVAL*

Özet

Divan-ı Hikmet adlı eserinde Hoca Ahmet Yesevi tasavvufi düşüncenin bütün konularına dair hikmetler saçmıştır. Türk-İslam düşüncesinin Orta Asya'dan Anadolu, Kafkasya ve Balkanlar'a kadar tasavvuf yoluyla yayılmasında başat rol oynayan Hoca Ahmet Yesevi kendinden sonraki Anadolu Erenleri için pir makamındadır. İslam'a hizmet için öncelikle gerekli olan doğru itikat, amel ve ahlaki ilkeleri muhabbetullah dili ile aktardığı hikmetleriyle adeta takipçilerini seyr-i süluku anlatmaktadır. Tasavvufi terbiye yolu ile arzu edenlere mahviyyet incilerini saçan Hoca Ahmet Yesevi gerçek mistik düşünce ve yöntemleri anlattığı gibi menfi uygulamaları da ortaya koyar. Tasavvufi düşüncenin etkin olduğu Türkler arasında doğru tasavvuf algısı aynı zamanda İslam'ın da doğru anlaşılıp tatbik edilmesini anlamına gelmektedir. Bu nedenle Hoca Ahmet Yesevi'nin tasavvuf adap ve ahlaki geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türk-İslam mefküresi bağlamında doğru anlaşılması ve yaşanmasında önemli bir yere sahiptir. Biz bu çalışmamızda Hoca Ahmet Yesevi'nin Türklere uygun bir yorum olan tasavvufun geçmişte tecrübe edildiği şekliyle zengin ve doygun muhtevasının anlaşılıp yeniden hayata geçirilmesi için saçtığı incileri sergilemeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, tasavvuf, ahlak, adap

Abstract

Hodja Ahmet Yesevi has revealed all aspects of mystical thought in his masterpiece of Divan-ı Hikmet. Hodja Ahmet Yesevi, who played a leading role in spreading the Turkish-Islamic thought from Central Asia to Anatolia, the Caucasus and the Balkans through Sufism, is the pir authority for the next Anatolian Periods. His wisdoms which are consist of the right faith, deeds, and moral principles primarily needed to serve Islam, tells his followers the seyr-i süluk with his love of Allah tongue. Hodja Ahmet Yesevi, who sprinkles the desires of those who desire with mystical discipline, reveals the true mystical thoughts and methods as well as the practices of the nuns. The correct sense of Sufism among the Turks whose mystical thought is active also means that Islam can be understood and applied correcetly at the same time. For this reason, just as Hodja Ahmet Yesevi's sufi morality as in the past has an important place in correct understanding and experiencing correct mysticism in the context of Turkish-Islamic fascination. In this work, we will try to display the pearls that Hoca Ahmet Yesevi made for the sake of understanding and re-imagining the content of sufism rich and sensuous experienced before because of an appropriate interpretation to the Turks.

Key Words: Hodja Ahmet Yesevi, Diwan-ı Hikmet, sufism, ethic, proprieties, ethics

Giriş

Hoca Ahmet Yesevi, Türk-İslam yurdunun hikmet ve himmet pınarlarından biridir. Dini ve tasavvufi gayretini manevi himmete, himmetini de Divan-ı Hikmet adlı eseriyle dilden dile, gönülden gönle nakledilen hikmetlere dönüştüren Hoca Ahmet Yesevi, İslamlaşma sürecinin Orta Asya'da sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesinde büyük katkı sağlamıştır (Bice, 2016: 12-27). Dini eğitimini tasavvufi terbiye ile tahkim ettiren Hoca Ahmet Yesevi'nin eseri onun iç âleminde geçirdiği değişimlerini ihtiva eder. Kendisiyle birlikte yaşadığı çevrenin özelliklerine değinen eseri bir yönü ile sufi psikolojisinin toplumsal gerçeklik ile kesiştiği ya da çakıştığı alanlara ışık tutar. Onun eserinde ilahi hakikat ile toplumsal gerçeklik adına nasıl bir düşünceye sahip olunması gerektiğini okuruz. Hoca Ahmet Yesevi gerçek âlimin, Allah'tan korkan ve nefsinin tanıdıktan sonra Rabbini bilen bir kişi

* Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: kavalmusa@hotmail.com

olabileceğini, kendisine verilmiş bilgiyi diğer insanlara da ulaştırmayı gaye edinmiş bir nitelikte olması gerektiğini belirtir. Bu gayretinde âlimin dünya keyfinden uzak, zorlu bir hayat sürmeyi göze alıp yastığını taştan yapması gerektiğini söyler (2016: 492). Hikmetlerinde sık sık değindiği sahte âlim ve şeyhlerin sadece kendilerine değil toplumun bütününe ciddi zararlar verdiğini dile getiren Hoca Ahmet Yesevi, İslam'ın ahlak dini olduğu yönündeki vurguyu güçlendirir. Türk-İslam yurdunda tarihi ve dini alt yapıya oldukça meyyal olan tasavvufi hayatın doğru ahlaki umdelerle nasıl yaşanacağını anlatıldığı eser günümüzde dahi ehemmiyetini güçlü bir şekilde korumaktadır.

Hoca Ahmet Yesevi, birçok kişi tarafından asırlardır okunan eseri Divan-ı Hikmet'indeki tasavvufi düşünce ve uygulamalarının kaynağının Kur'an ve sünnet olduğu söyler. Tasavvuf'un terbiyeyi gönüllü olarak arzulayanların maddi ve manevi rızkı olarak telakki ettiği hikmetlerinin tövbe kapısından girip Allah'ın emirlerine uymayı öğrettiğini söyler. Şöyle ki;

Benim hikmetlerim hadis hazinesidir
Kişi pay götürmese, bil habistir.

Benim hikmetlerim talibin rızkı
Eğer binlerce olsa cürmü, fikri

Benim hikmetlerim Subhan'ın fermanı
Okuyup bilsen, hepsi Kuran'ın anlamı (2016: 489).

Hoca Ahmet Yesevi'nin manevi koordinatlarını hatırlattığı eseri bir yönüyle ayan olanın beyanı mahiyetinde bir hatırlatmaktadır. Dolayısıyla eserinde ele aldığı hususlar günümüz İslam toplumsal hayatının sorunlarıyla ciddi oranda örtüşmektedir. Tasavvufun, güzel ahlakın yaşamayı gerçekleştirme (Yılmaz, 2015: 32-33) iddiasını taşıyan eserinde Hoca Ahmet Yesevi öncelikle doğal gözlem metoduyla var olanı gözler önüne sermeye çalışır. Ahlak'ın toplumsal işaretlerini menfi olarak tarif eden Hoca Ahmet Yesevi, sevgi ve saygının azaldığını, büyük küçük toplumun kesiminde edebini eksildiğini, kızlarda haya duygusunun kalmadığını Hz. Peygamber'in "Haya imandandır" hadis-i şerifiyle birlikte açıklar (2016: 194). Ahmet Yesevi Müslümanlar arasındaki ahlaki problemlerin haya-iman ilişkisinde anlaşılacağı üzere sadece şahıslar ile sınırlı kalmayacağına vurgu yapar. Hayasızlığın hakim olduğu toplumlarda şaşılacak bir çok sorun ile karşılaşacağını söyler. Onun bu beyanı Hz. Peygamber'in; "İlk peygamberlerden itibaren halkın hatırında kalan bir söz vardır; Haya etmedikten sonra dilediğini yap!" (Buhari, Enbiya 54, Edep 78) hadis-i şerifini hatırlatır. Nefsin bitmek bilmeyen arzularının insandaki haya örtüsünü sıyırmasıyla toplumda nasıl bir fesada sebep olabileceğini Ahmet Yesevi anlatır;

Hayasız kavim acayıpler oldu dostlar.
Müslüman müslümanı eyledi katil,
Haksız tutup haklı işleri kıldı batıl,
Mürid Pirine kılmadı yüz ve hatır,
Nasıl kotu zamanlar oldu dostlar.

Dünya ehli halkımızda cömertlik yok,

Padişahlarda vezirlerde adalet yok,
Dervişlerin duasında kabul edilme yok,
Türlü bela halk üstüne yağdı dostlar.

Ahir zaman bilginleri zalim oldu,
Hoşgeldin deyciler bilgin oldu,
Hakk'ı söyleyen dervişlere düşman oldu,
Nasıl kotu zamanlar oldu dostlar (2016: 195).

Hoca Ahmet Yesevi, haya duygusunun kaybolduğu toplumlara inancın bozulup kardeşlik duygusunun katle evrileceği, haklı-haksız ayrımının yapılamayacağı, manevi terbiyenin işlevini yitireceği, dünyalığın artmasına mukabil cömertliğin azalacağını, dünyalığın paylaştırıldığı yöneticilerin adaletten uzaklaşacakları, alimlerin menfaat peşinde koşacakları ve zalim olup, hakikati söyleyecek dervişlere düşman olacaklarını ve bunun gibi türlü türlü belaların yaşanacağını anlatır.

Hoca Ahmet Yesevi, tasavvuf yolunun da aynı şekilde genel atmosferden etkilenip bir takım sorunlarla karşılaştığını ifade etmiştir. Halbuki Hoca Ahmet Yesevi'ye göre tarikat yolu baştan ayağa edeptir, hakikati bilmeyen ise bırakın dervişi insan bile değildir (2016: 114). Ahmet Yesevi içerisinde yaşadığı toplumun psikolojik ve sosyal dokusunu doğru okuyup, tasavvufi terbiyenin potansiyel işlevini tahlil edebildiği için ahlak ve hayatının kazandırılmasında doğru bilgi ve alimin önemine sık sık vurgu yapmıştır. Öncelikle tasavvuf yolunun şeraitten neşet ettiğini hatırlatır ve aksi halde imanın dahi kaybedilebileceğini söyler (2016. 228). Zahir ilmini okumuş ve hal ilmini ifa etmiş bir mürşide uyup, onun hizmetiyle şeytanın ve masivânın iğvalarından kurtulunur (2016 200-228). Hoca Ahmet Yesevi seyr-i süluk sürecinde talibin, rehberinin hizmetinde bulunması ve hatta nefisini kurban etmesi gerekir;

Bu âlemde rezil olup kan yutmasan,
Şeriatte, tarikatta Pir tutmasan,
Hakikatte candan, tenden tam geçmesen,
Gafletlerden seni ne diye ayrı eylesin? (2016: 275)

Şeriat, tarikatın ehil olmayan kişinin nefis bilgisinden ayrı düşüp beden-ruh ahengini kaybedip gafletten kurtulamayacağını anlatan Ahmet Yesevi bu gerçeğe göre hareket edenlerin aşıklık makamına erişeceğini söyler;

Rahatı bırakıp can sıkıntısını hoşlayanlar,
Seherlerde canını incitip çalışanlar
Hay u heves, ben-benliği terk edenler,
Gerçek aşiktir, asla onun yalanı yok (2016: 278).

1.Sufi Ahlakı

Hoca Ahmet Yesevi, kendi dönemi ve sonrasında İslami ahlakını yaşamak gayesini güden tasavvuf yolunun talibi olanlara önemli hatırlatmalarda bulunur. Tasavvuf yolunun öncelikle şeriata ram olmaktan geçtiğini hatırlatarak “sufi-nakş oldun veli, asla müslüman olmadım” tekrarlarıyla sufilik iddiasında bulunup ama İslam'ın helal ve haramlarını dahi

uygulamaktan gafillere dikkat çeker. Elinde tesbih olmakla birlikte dilinde gıybet, nefsinin esiri olmuş halde insanlara kaba davranan, dünyaya düşkünlük besleyen, kibir ve riya sahibi ve tasavvuf yolunu insanların ellerindekileri maneviyat perdesiyle celbedenleri samimiyetsiz kişileri kınar (2016: 240).

Hoca Ahmet Yesevi'nin günümüzde tasavvuf ehline yönelik eleştirilen hususlara değindiği görülür. Hemen bütün dini ve mistik öğretilerde karşılaşılan bu kabil sorunların yaklaşık bin yıl öncesinde bizzat sufilerin kendileri tarafından ifade edilmiş olması önemlidir. Ancak Hoca Ahmed Yesevi, tasavvuf ahlak ve adabını edinmemiş bu tarz sahtekarların gözyaşı dökmediklerini söyler. Marifetullah ve muhabbetullah derdi gütmedikleri için gamsız bir şekilde dünyalık peşinde koşan gafiller olduklarını söyler. Nefis terbiyesi görmedikleri için gafletleri aslında onları küfre sevk edecek noktaya getirebilir. Riyakarlığın kişiyi götürebileceği bu kötü sonucu hatırlatan Hoca Ahmet Yesevi, kişiye önce insanoğlunun değerini ve yaratılış hakikatini hatırlatıp tavsiyelerde bulunur;

Tesbih tanesini alıp halk gözüne iyi sufisin,
Kötü nefsin önünde tersa, cühudün birisin,
Kulluk eyleyin Hakk'a yoksa segi kufisin,
Sufi-nakş oldun veli, asla müslüman olmadın.

Ey sufi öz tavrına yalnız Allah'a kulsun,
Aslına baksan eğer Alem içinde birsin,
Günahkar ve hatalı hem asi ve mahcupsun,
Sufi-nakş oldun veli, asla müslüman olmadın.

Ey sufi kıldın muhabbet davasını divane ol,
Mal ve mülk ev barktan geç ve ilgisiz ol,
Kim Allah diye söylese bin dönüp pervanesi ol,
Sufi-nakş oldun veli, asla müslüman olmadın.
Ey sufi aşk davasını eyle her şeyden bizar ol,

Uykuyu eyleyip Haram geceleri kalkıp uyanık ol,
Derdi yok dertsizi görsen kaç ve uzak ol,
Sufi-nakş oldun veli, asla müslüman olmadın.
Ey Ahmed sen Sufi olsan sufilik kolay değil,
Hakk Resulü Sufi olup dünya malını sevmiş değil,

Dünyayı seven kişi şüphesiz bilin insan değil,
Sufi-nakş oldun veli, asla müslüman olmadın (2016: 242-243).

Ahmet Yesevi'nin dertsiz ve gözyaşı dökülmeden sufiliğin olmayacağını düşüncesi tevbe, muhasebe, fakr ve mahv gibi temel tasavvufi kavramları akla getirir ki bu ifadeler her

zaman kötülüğü emreden ve dünya sevgisinin kökleştiği nefsin terbiye edilmesi gerektiğinin icbar eder. Bu anlamda Hoca Ahmet Yesevi gerçek dervişlerin taş üstünde yatıp, ibadet ettiklerini, yüz bin bela ve musibete dayanarak Hakk'ın valsine erdiklerini hatırlatır (2016: 316). İmanın en üst mertebesi olan Hakk'ın vuslatına eren aşıkların riyazet ve mücâhede ile terkib ettikleri aşk için öncelikle şeriatın kaim kılınması gerektiğini hatırlatan Hoca Ahmet Yesevi şeriat-marifetullah ilişkisini açıklar;

Marifetin minberine binmeyince,
Şeriatın işlerini bilse olmaz,
Şeriatın işlerini tamam eylemeyince,
Tarikatın meydanına girse olmaz.

Tarikatta türlü adabı bilmeyince,
Nefsi ile muharebe kılmayınca,
Aşk yoluna özünü layık etmeyince,
Hakikatın sırlarını bilse olmaz.

Şeriatta maksat odur yola girmek,
Tarikatta maksat odur nefsten geçmek,
Hakikatta aziz canı feda eylemek,
Candan geçmeden aşk şarabını içse olmaz (2016: 249).

2.Tevbe'nin Önemi

Hoca Ahmet Yesevi, hikmet ve marifetin kapısı olan tasavvufun, ahlaki edinin yolunun evvela kulluk bilincinin hissedildiği tövbeye sıkıca sarılmaktan geçtiğini söyler. Kendi şahsının layığıyla kulluk edemediği nedametiyle tevbe eden Ahmet Yesevi, Allah'ın isimlerini anarak ilahi mağfireti temenni eder. Tasavvuf adabının ilk makamı tevbe, ondan sonraki makamlarında anlaşılması ve son makam olan kulluğun kemale ermesi için elzemdir (Bkz. Cebecioğlu, 2004:657).

Hoca Ahmet Yesevi çok yaştan itibaren edinmeye başladığı tasavvufi adap ve ahlaka (Bice, 2016: 61) rağmen günahlarından dolayı mahcubiyetini ikrar ettikten sonra gidilecek başka bir dergâh olmadığını beyan eder (2016: 292). Çünkü kulluğun layığı vechile ifa edilemediği mahcubiyeti her bir makamda tevbeyi gerektirdiği için bütün sufilerde daimi bir tevbe ve nedamet hali hakimdir. Ahmet Yesevi'nin de aynı mahcubiyeti sık sık izhar ettiğini hikmetlerinden okuruz. Örneğin biri şiirinde günahlarının âleme sığmayacak kadar çok olduğunu söylemekle birlikte Allah'tan başka kimsenin elinden tutup merhamet göstermeyeceğini, işlerini yoluna koyamayacağını söyleyip, gözyaşı dökerek O'na yöneldiğini bildirir (2016: 299). Lanetli şeytanın aldatmalarına karşı gözyaşıyla nusretini niyaz ettiği Allah'ın Settâr ismine iltica eder;

İki alem kulunumdur, Gaffar'ımsın,
Şeytan lanetli yoldan cevirse, derdime çaresin.
Yere sığmaz günah kıldım, Settâr'ımsın,

Günahımdan sana ağlayıp geldim ben işte (2016: 300).

Ahmet Yesevi gözyaşıyla tahkim ettiği tevbesinin makbul olmaması durumunda canının alınmasını tercih edeceği söyler (2016: 158). Rahmetinden ümit kesmediği Rabbine gece uykusuzdan uzak gün doğana kadar gözyaşı dökerek nedametini gösterip dua edeceğini bildirir (2016: 103). Ahmet Yesevi'nin, Allah'tan ümit kesilmemesi hakikatinin yine Allah'a iltica ederek, ümidi de Allah'tan beklemesi nefsin rahatından uzak takva ile desteklenmiş bir ümidi beslediğini görürüz. Onun ilahi rahmetten ümitvar olduğunu zaman diliminin nefse ve şeytana en ağır gelen seher vakitlerinde tevbeyle karşılık geldiği görülür;

Rahman Rabbim rahmetini cari eyle seherde;

İsyan batağına battım, yardım et seherde.

İstiğfar ve istiğfarı eyle uzak şeytandan;

Şeytan seni azdırır, selamet ver seherde (2016: 101).

Birçok öğrenci yetiştirmiş olan Hoca Ahmet Yesevi'nin Allah'ı layığıyla hamd ve sena edememiş olmaktan kaynaklanan tevbesini, kulluğunun acziyet ifadeleri eserinin genelinde yaygın şekilde görürüz. Seherlerde gözyaşıyla tevbe, istiğfar eden Ahmet Yesevi, dervişin korku-ümit arasında nasıl bir düşünce ve duyguyla Hakk'a yönelmesi gerektiğini anlatır;

Utanarak korkup geldim günahımdan,

Zatı yüce bağışlayan Allah`ımdan,

Nida geldi ümitsiz bırakmayıp dergahımdan”,

Elimi tutup yola koy Ente'l-Hadi”,

Ağlayıp geldim Hazretine ey sultanım,

Sarıp geldi karanlık, çıkayım,

Sultanımsın Bir ve Var'ım tekkegahım,

Elimi tutup yola koy Ente'l-Hadi”,

Baştan ayağa oldu günah nereye gideyim,

Yolunu yitiren köpek gibi olup kimden sorayım,

Bu hal ile Cemalini nereden göreyim,

Elimi tutup yola koy “Ente'l-Hadi”,

Ben sıkı tutsam el-ayak cümle güvah,

Rahmet edip sen affetmesen halim perişan,

Mahcubum, dertliyim çoktur günah,

Elimi tutup yola koy “Ente'l-Hadi”,

Günah derdi hasta eyledi tabibimsin,
Sevdiğimsin, dermanımsın, sevgilimsin,
Yolda kaldım halimi soran yoldaşımsın,
Elimi tutup yola koy “Ente’l-Hadi”, (2016: 94-95).

Ahmet Yesevi kendisi gibi nefis terbiyesi ve ilahi aşka talip kişiler dışında fasık ve facirlerin de Allah’ın rahmetinden ümit kesmediklerini söyler (2016: 95). Ahmet Yesevi’nin tövbesi, Zunnun Mısri’nin “avamın tevbesi günahı, havasın tevbesi gaflettendir.” (Kuşeyri 203: 190) ifade ettiği üzere avamın tövbesi gibi değildir ancak yine de taliplere yol göstermektedir. İlahi rahmet ve merhametin bütün âlemi kuşattığını ifade eden Ahmet Yesevi, Allah’tan herkesi kulluğunda istikamet ve ihlas üzere eylemesini niyaz eder (2016: 110). Tevbe’nin makbul olması için yapılması gerekenleri de sıralayan Ahmet Yesevi öncelikle tevhid’in önemine vurgu yapar. Ardından namaz, oruç, tesbih ve tehlilin vesile olduklarını söyler (2016: 96). Nefsin ve şeytanın hatırlatmalarından arındırılmış bir tevbe isteyen Hoca Ahmet Yesevi şöyle dua eder;

Beni benden alıp bir kez özgür eyle.
Bana tevfik suyundan Sen içir,
Kerem ile günahımı affeyle.

Ki bilmeden sayısız günah işledim,
Gönülleri yıkıp mahzun eyledim.
Ki her asi rahmete layıktır,
Gel ey Ahmed duaya ol muvafık (2016: 110).

Nefis ve şeytanın iğvalarından uzak şekilde tövbenin nedamet ile birlikte kâmil olması için taliplerin yol başçıları olan mürşitlere ihtiyaçları vardır. Çünkü nefsin ve şeytanın hilelerini bilen pir-i kamillerin tecrübi ve ilhami bilgileri taliplerin iç hallerini aydınlatır aksi halde nefis ile söylenen zahir tevbe ve zikir cahilce yapılır. (2016: 97-98).

3.Mürşid-i Kâmil’in İşlevi

Hoca Ahmet Yesevi’nin ele aldığı temel kavramlardan birisi de mürşid-i kâmil’dir. Kendisinin manevi tekâmülünde önemli katkısı olan Arslan Baba’dan temsiller sunar. Tevbe ve nedamet ile kulluk bilincinin hissedilmeye başlandığı evreden sonra hiç boş durmayan nefis ve şeytana karşı kâmil bir rehber ihtiyacı olduğunu görürüz. Ahmet Yesevi küçük yaşta el aldığı Arslan Baba’nın aslında Hz. Peygamber’in varisleri olan gerçek ilim ehlerinden olup onun emaneti naklettiğini söyler. Bu manevi eğitim sürecinde Arslan Baba’nın kendisine sünnete uygun bir yaklaşım sergileyip muhabbettulah’ın kokusunu aşıladığını anlatır.

Yedi yaşta Arslan Baba’ya verdim selam,
“Hak Mustafa emanetini eyleyin armağan”
İşte o zamanda binbir zikrini eyledim tamam
Nefsim olup la-mekana yükseldim ben işte.

Hurma verip, başımı okşayıp nazar eyledi,

Bir fırsatta ahirete doğru sefer eyledi,

“Elveda” deyip bu alemde gıc eyledi,

Medreseye varıp, kaynayıp coşup taşıdım ben işte (2016: 46).

Yedi yaşında tanıştığı Arslan Baba'nın (Bice, 2016: 63) kendisine sunduğu manevi terbiyenin şükranesi olarak elli yedi yaşına geldiğinde bile Allah'a hamd ettiğini söyler ki, kendi amellerinde ve bilgisinde bir varlık iddiasından uzak ömrünün boşa geçtiğini ifade eder (2016: 62, 152). Ahmet Yesevi'nin kendi nefsinde herhangi bir paye hars etmeyip kâmil bir rehberine uymayı akıllılık olarak telakki eder;

Akıllı isen, erenlere hizmet eyle

Emr-i Maruf kılanları aziz eyle,

Nehy-i münker kılanları hürmetli eyle

O nedenle altmış üçte girdim yere (2016: 51).

Hoca Ahmet Yesevi'nin akıllı kişinin emr-i bil maruf nehy-i anil münker görevini yapan ulu kişilerin eteğinin gıbinde olup onlara hizmet edeceklerini söylemiştir. Ahmet Yesevi, insan psikolojinin bir gereği olarak kişinin şer'i ve batını ilimlerde daha kâmil olanın rehberliğinde yol alması gerekliliğini hatırlattıktan sonra onların tavsiyeleri ve manevi himmetleriyle şeytanın hilelerinden kurtulup manevi yükselişini sürdürdüğünü ifade eder (2016: 46). Şeytanın son nefeste dahi müslümanın imanı çelmek için gayret sarf ettiğini anımsatan Ahmet Yesevi, mürşid-i kâmil'in derviş ile olan hal ve düşünce yoldaşlığından ötürü ona istihkam kazandıracağını bildirir;

Şeytan galip, Can verirken de şaştım ben işte.

İmanıma cengel vurup gamlı kıldı,

Mürşid-i kâmil hazır ol!” deyip koku saçtı,

Lanetli şeytan benden kaçıp kirli gitti,

Allah'a hamd olsun, iman nuru açtım ben işte (2016:45).

Tasavvufu gelenekte mürşid-i kâmil adeta bir ayna gibi talibe nefsinin gösterip onun itidal üzere olgunlaşmasına yardımcı olan bir şahıs olarak talibi ölmeden önce ölüme hazırlarlar. Bu özelliğini hatırlatarak Ahmet Yesevi pir-i kâmilin nazarının bile talip için deva olduğunu, nefsinin manevi hastalıkları olan heves ve bencilliklerinde kurtarıp şeytanın oyuncuğu olmaktan kurtaracağını söyler ki, dünya hayatının son durağı olan kabre de imanlı gitmesine yardımcı olacağını söyler (2016: 161).

Benlik iddiasına sahip olanlar mürşid-i kâmile hürmet gösterip hizmetine talip olmayacaklardır. Dolayısıyla benlik iddiasında olanların tarikat yoluna girmediklerini ifade eden Ahmet Yesevi onların nefislerin tamahkârlıklarından koparamadıkları için mürşid-i kâmil'in tavsiyelerine uyup hizmetine girmediklerini delil gösterir (2016: 181). Halbuki mürşidin hizmetini alışkanlık edinmiş olsa kendisinde tasavvufi ahlak tahalluk edecektir. Edinmiş olduğu bu edebi de nefsinden bilmeyip ahlakın tahakkuk ettirileceğini söyler. Tasavvuf yolu ahlak ve edep ile yürüneceği için kılavuzsuz geçilemeyecek engeller olduğu için cahil ve hikmeti kendinden bilenlerin sağlıklı yol alamayacaklarını anlatan Ahmet Yesevi şöyle söyler;

Mürşidlerin hizmetini eyle alışkanlık,
Kendiliğimden yola girdim, deme sakın,
İyi bilsen, tarikatın tehlikeleri var,
Kılavuzsuz işbu yola girmeyin dostlar.

Mürşidlere hizmet eylesen, nefse afet;
Değme cahil bu yollarda eyleyemez Takat,
Sadık kullar bu yolları bilir rahat;
Diri ölmeden cemel arzu eylemeyin dostlar (2016: 181).

Kamil mürşid, talibi ham huylarıyla ele alıp onu manevi tekâmül yolculuğunda tahalluk ve tahakkuk ettirir. Talibin bu süreci başarıyla geçebilmesi için tıpkı ayetlerde beyan edildiği üzere ilahi hakikatlere kulak vermeli, onları okumalı, salih amellere koyulmalı ve Salihlerle dost olmalıdır. Mürşid-i kâmilinde talipten istedikleri bunlardır. Allah'ın emirlerini telkin eden rehberlere uyulmadığında kişinin cehenneme gideceğini anımsatan Hoca Ahmet Yesevi, onların ıstıraplı hallerini anlatır;

Pir emrini tutmayanı vallah gördüm,
Cehennem içre “nasılsın” deyip halini sordum.
Melaikler vura verdi, ben hem vurdum,
İşitip, okuyup, hizmet eyleyin, dostlarım ey.

Bu alemde iyilerden kaçıp geçtim,
Hakk'tan geçip şeytan sözünü muhkem tuttum.
Ey na-insaf, dünya için kanlar yuttum...
İşitip, okuyup, hizmet eyleyin, dostlarım ey (2016: 337).

Mürşid-i kâmil hizmetine sarılanların boynu bükük gureba, dünyaya karşı zâhid oldukları için cehennemden onlardan kaçacaktır. Hakk'ın emirleri doğrultusunda hizmet gördükleri için edeple hareket ederler, edepleriyle de Hakk'a yaklaşırlar. Hakk'ın huzurundaki edeplerinden ötürü onları görenler mütevaziliklerine şahit olur, sözlerindeki hüznü hissederler. Çünkü onlar ölmeden önce ölün kutsi hadisi bağlamında nefislerini, gassalın önündeki meyyit gibi mürşidin eline teslim etmişlerdir (2016: 338).

Mürşid-i kâmil'in taliplerin manevi eğitimlerinde bu derece öneme haiz olmalarını sık sık vurgulayan Hoca Ahmet Yesevi eserinde mürşid-i kâmillerin niteliklerinden de bahsetmiştir. Tasavvuf ahlak ve adabının davasına sahip olduğunu iddia eden rehberde öncelikle şeriat bilgisini ve ona uygun davranışları sergilemesi beklenir. Ancak bundan sonra kişi tarikat misyonunda rol alabilir. Çünkü tarikatta bırakın seyr-i süluk gibi önemli bir uygulamayla dervişilerin manevi hayatına dokunmayı şeriatsız kelam dahi edilmez. Hoca Ahmet Yesevi tarikat adabına uygun olmayan hakikat terennüm edenleri işaret ettiği bu şiirinde bu zevatın işin aslı olan şeriattan bigâne olduklarını dolayısıyla geliştirdikleri tarikatın ve ondan devşirdikleri hakikatlerin nefsanî ve şeytani havâtırdan başka bir şey olmadıklarını söyler. Dolayısıyla tarikat ve hakikatte her ne zuhur ettiyse şeriattan boy vermektedir. O

nedenle Ahmet Yesevi tarikat ve hakikat adına her ne söylenirse şeraitten sorup öğrenilmedir buyurur (2016: 173).

Şeriat, tarikat ve hakikat sıralamasını layığıyla yerli yerine oturtuktan sonra imanı kuvvetli bir irade ile kaim kılmak beklenir. Kamil bir müşid doğru itikat ve iradesini şeriat ve tarikat ahlakına ram ettikten sonra ancak muteberdir. Bunun da delili makbul bir rehberden icâzet almasıdır. Bu temel esasları teşkil etmeyen kişilerin keramet dahi izhar etse manevi rehberliğe layık olmadıklarını söyler;

Ondan sonra bir er gerek iradeli,
Olmuş olsa o bir erden icazetli,
Şeriatta doğru uygun kerametli,
Öyle erin eteğinden yapışmak gerek.

Kim bilmeden bu yolları şeyhim dese,
Kerametten veliliğe haber verse,
Batıldır eğer ruhu'l-emin bile ise,
Özünü öyle batılardan korumak gerek (2016: 173).

Hoca Ahmet Yesevi tasavvufi kurumlar olan tarikatlarda manevi önderlerin Hz. Peygamber'e kadar uzanan bir silsileye sahip olmaları gerekliliğini yineler. Onun içinde yaşamış olduğu dönem ve coğrafya itibarıyla sahte şeyhlere değinmiş olması günümüzde devam eden tartışmalara da ışık tutacak mahiyettedir. Tasavvufi terbiyenin ve ahlakının ehil ellerde olmasının gerekliliğini dikkat çeken Hoca Ahmet Yesevi, talibin irade ancak icazetli kişiye teslim etmesi gerektiğini aksi halde silsileye dahil olmayan, şeriat ve tarikat adap ve ahlakının dışında bozuk bir yol icat edenlerden bucak bucak kaçılması gerektiğini tavsiye eder, şöyle ki;

İradesiz, icazetsiz müşid olmaz,
Tarikatın yollarını asla bilmez,
Mübtedidir iradeye layık değil,
Böylelerinden bucak bucak kaçmak gerek (2016: 174).

İcâzet sahibi şeriat, tarikat ve hakikat denklemini sağlıklı tesis etmiş müşid-i kâmil, toplumu inanç ve ahlakını tahrip edip fitne unsuru haline gelebilecek ehil olmayan sahtekârların aksine ahlakı güzel, sözü tatlı, insanlık ve cömertlik sahibi önderler olacaklardır. İnsanı ve hakikati doğru kelam ve hal ile buluşturdukları için zor ve ağır olan riyazeti salıklar için kaldırılabilir bir uygulama olarak telakki ettirebileceklerdir (2016: 332, 174, 331). Talibin istidat ve iştiyakı oranında yürütülen manevi eğitim sürecinde sahîh rehberin önderliğinde talik ölmeden önce ölün sırrına ulaşmak için şeyhinin nefsinin ve iradesini benliğinin önüne geçirir;

“Mutu kable ente mutu” hadisi var,
O Alemin fahri Resul söylemedi mi?
Mustafa'nın sözünü şimdi okumadın,
Sen kabullenmesen, öncekiler kabullenmedi mi?

Kabul desen, Pir eteğini sağlam tut,
Tevbe kılıp dünya malın geriye bırak,
Vurup nefsi şeyhin için özünü sat,
Şöyle Pir e mürid özünü satmadı mı?

Ere elin ver, canın Fedâ kıl,
Yürüme uzak, olma haksız, beri gel,
Ölmek haktır, ölmeden önce tevbe kıl,
Çok kişiler tevbesiz olarak geçmedi mi? (2016: 353).

Mürşid-i kâmil'in tavsiyeleri doğrultusunda iradesin kuvvetlendiren salıklere riyazetten sonra mücahede elbisesini giydirilir. Ömür sürecek farz olan büyük ve küçük cihadı (Kaval, 2015:1-3) anlayıp, tatbik edebilmesi için talip, rehberine hizmet etmeyi tecrübe etmesi gerekir. Nasıl ki küçük cihada uykusuz nöbet tutmak gerekliyse büyük cihad için ruhsat değil azimet yolunu tutmak gerek. Tarikat adabını şeriat istikametinde istikrarlı devam ettirip mücâhedesini daimi zikir ile desteklerse salik rehberinin himmetini de elde eder;

Ondan sonra mücâhede elbisesini giyip,
Riyazetin potasında eriyip akıp,
Ben-benlikten geçip özünü saf kılıp,
İzzet rahatını satıp horlanmayı almak gerek.

İşte budur erenlerin yaptıkları,
Taliplere bilsin diyerek söyledikleri,
Doğrudur bu söz bilesin yoktur yalanları,
Can kulağı ile bunu bilmek gerek.

Sadakat ile her kim kabul eylese bunu,
İtikadı ile olsa gece-gündüz,
Zikri ile meşgul olsa uzun geceleri,
Erenlerden himmet yararı eylemek gerek (2016:174).

Mürşid-i kâmil hizmetine girip manevi tekâmülü gerçekleştirme gayesi tasavvufi eğitimin temelini oluşturmaktadır. İradesini teslim etme beyanı olan el alma günümüzde Mevlana'nın deyişiyle "ne olursan ol gene!" genel kabulüne uyum sağlamışsa da ki, günümüz gerçekliğine uygun olanı da budur, geçmiş uygulama böyle değildi. Zaten her insan da tasavvufi bir meşrep fitri olarak söz konusu olmadığı için herkes tarafından tasavvufi terbiyeye ihtiyaç duyulmamıştır. Tasavvuf yoluna girmek isteyenler ise geçmişte hazırlık mahiyetinde ön uygulamalar ile sınılandıktan sonra talip olarak kabul edilir tasavvufi eğitime başlanırdı. Hoca Ahmet Yesevi bu uygulamayı hatırlatarak herkesin tasavvufi eğitime alınmayıp, ilk evre olarak tarif edilen talipliğin sıkı riyazet ve ibadete takat getiremediğini hatırlatır;

Pir-i Kâmil her talibe vermez irşad,
Talib olsa gece uykusunu kılsa berbat.
Çok yarışta geçip gelmez her yahşi at,
Riyâzeti katı çeken geçer, dostlar.

Cümle talib ibadete aciz kalır,
Teheccüdün vakti ile doğrulmaz,
Gece yarısından kalkıp virdin yapmaz,
Pir-i Kamil ona ruhsat vermez, dostlar (2016: 331).

Hoca Ahmet Yesevi, İslam ahlakının tahalluk ve tahakkuk ettirilmesi gayesinin güden tasavvufî terbiye metodunda gözetilmesi gerek temel hususları birçok kez tekrarlayarak anlatmaya çalışmıştır. Bu manada mürşid-i kamil-talip, derviş, salik ilişkisindeki tedricilik bir yönü ile nefis mertebelerindeki seyri de ifade etmektedir. İslam'ın arzu ettiği iman, amel, ihsan, ihlas, takva ve muhabbetullah gibi hallerin tecrübe edilmesinin önündeki en büyük engelin nefis ve şeytan olduğunu ikrar eden Hoca Ahmet Yesevi şeyh-mürîd ilişkisinin nefse karşı verilen mücâhedenin mevzisini adeta komutan-asker ilişkisi gibi telakki etmiş, mürşid-i kâmilin her emrinin harfiyen yerine getiren askerin önce kendi canlarını sonrada istidadı nispetinde diğer insanların hayatlarına müspet katkıları olacağını anlatmıştır.

4.Nefis Tezkiyesi

Adıyla müsemma bir tarikat piri olan Hoca Ahmet Yesevi nefsin hileleriyle ilgili kendi şahsiyetinden numuneler sunarak kişi ile Rabbi arasında perde olan nefisi anlatır. İrşâd makamında olmasına rağmen nefsin tehlikelerini şahsiyeti üzerinden açıklayacak Melâmi bir erdemi izhar ederek şunları söyler;

Nefsim beni yoldan çıkarıp hakir eyledi,
Çırpındırıp halka ağlamaklı eyledi,
Zikr söyletmeyip şeytan ile dost eyledi;
Hazırsın deyip nefis başını deldim ben işte.

Kul Hoca Ahmed, gaflet ile ömrün geçti,
Vah ne hasret, gözden, dizden kuvvet gitti,
Vah ne yazık, pişmanlığın vakti yetişt;
Amel kılmadan Kervan olup göçtüm ben işte (2016: 47).

Kötülüğü emreden nefis-i emmareye kendisi üzerinden işaret ederek kanayıcı olan nefis-i emmayere dem vuran Hoca Ahmet Yesevi aslında manevi bir rehber olarak seyr-i süluk sürecini anlatır. Allah'a karşı kulluk için yaratılmış insanoğlunun ömrünü gaflet ile geçirdiğini hatırlatıp ibadet ve tatlara yönelerek nefsin hırs ve havalarından kurtulabileceğini söyler (2016: 172).

Hoca Ahmet Yesevi nefisten büyük düşman olmadığını hatırlatır. Nefsin yeri ve göğü yese doymayacağını söyler (2016: 413). Ondan sonraki dönemde yalamış Mevlana'nın benzer şekilde nefsi putlardan daha tehlikesi hatta putların anası olarak tarif ettiğini görürüz: "Nefis

putların anasıdır. İnsanların yaptıkları put yılan ise nefis ejderhadır. İnsanların elleriyle yaptıkları putlar kırılır, yok edilir ama nefis her dâim kıvılcım üretmeye meyilli çakmak gibidir. Put kıvılcımdır, nefis ise çakmak. Kıvılcım çıkarma su ile söner ama taş ve demirden olan çakmak su ile sönmez.” (Mevlana, 1990: I,b.773-4.)

Yurdu olan nefsin derdi de dünya olacağı bütün arayışın da onunla sınırlı olacağını düşünen Hoca Ahmet Yesevi dünyalık sevdasının tuğyan olduğunu ifade eder. Bu yüzden tasavvufun kökeni olan zühdü salık verir (2016: 436). Dünya sevgisinin günahların başı olduğu hadis-i şerifini hatırlattıktan sonra İmam-ı Rabbani, ”işte bu dünya insanın can düşmanıdır. Bu dünyanın düşkünlere, hiç toparlanamaz, kendilerine gelemmez.” der (İmam-ı Rabbani, 2013: 236). Hoca Ahmet Yesevi, İmam-ı Rabbani’nin ifadelerine benzer şekilde dünyayı sevenin, din derdinin olmayacağını ve kişiyi günahlara sevk edeceğini beyan eder;

Dünyayı sevip din derdini attım,
Günah yükünü ey dostlar çıkardım,
Dergâhına kötülükler getirdim,
Ya Allah’ım affeyle günahımı.

Kötü dünyaya gönül bağlayıp ergin oldum,
Eğlence ile vah yazık cahil oldum,
Bu dünyanın geçiciliğini şimdi bildim,
Ya Allah’ım affeyle günahımı (2016: 107).

Tasavvuf adap ve ahlakının kişide ikame edilmesi için nefis karşı yürütülen riyazet ve mücâhedede dünya sevgisinin öncelikle izale edilmesi gereklidir. Nasıl ki tasavvuf tarihi seyir içerisinde zühd ile başladıysa tasavvufi ahlakın tahalluk ettirilmesi için dünyaya karşı zahid olmak her dönemde elzendir. Günümüzde bu gerçeğin bariz bir şekilde yaşandığı dünya bu durumun tasavvufi geleneğin tüketim-üretim, kanaat-israf gibi olgular bağlamında madde ve manevi yönden mutedil bir çözüm sunduğu görülür. Çeşitli iletişim kanalları aracılığıyla insanların geçici tüketim mallarıyla anlık haz ve mutluluk vaadiyle uzun vadede ise bağımlı kılınarak ani duygu ve beklendi değişimine maruz bırakıldığını biliyoruz (Kaval, 2018: 154-164). Hoca Ahmet Yesevi ahir zaman ümmeti olarak günümüzde tecrübe edilen bu gerçeği ifade eder. Dünyaya aldanıp nefsin hevalarına tabi olanların mutluluktan sonra her an huylarının bozulacağını ifade eder. Psikolojik bu anlık hazların insanların uzun vadede bağımlı ancak arzu ettiği mutluluğu geçici yaşadığı için hemen ardından mutsuzluğun ve boşluğun derinleştiğini ifade eden Hoca Ahmet Yesevi, günümüzde yaygın olan ev süsleme ve gösteriş düşkünlüğü hastalığına dikkat eder ki, günümüzde tüketimin ciddi bir kısmının bu sektörlerde karşılandığı görülür. Hoca Ahmet Yesevi’nin günümüzü öngören dünya sevdasının neticeleri örneklendirdikten sonra nefesine tabi olan insanların ibret almaktan bigane olduklarını, bunun da sebebinin nefis hastalıklarının hekimi olan mürşid-i kâmillerden istifade etmiş olduklarından kaynaklandığı söyler;

Ahir zaman ümmetleri süslerler evlerini
Nefs hevaya sevinip bozar her an huylarını
Şan ve şefkatler ile dik tutar boylarını
Arslan Baba’m sözlerini işitiniz teberrük.

Ahir zaman ümmetleri, dünya fani, bilmezler
Gidenleri görerek ondan ibret almazlar
Erenlerin yaptığını görüp göze ilıstirmezler
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük (2016: 89).

Dünya sevgisinin günümüzde üretilen ve tüketilen eşyalara gösterilen ehemmiyet nisbetiyle değerlendirildiğinde daha da yoğunlaştığı söylenebilir. İçerisinden geçtiğimiz sanayi ve teknoloji çağında üretim ve tüketimin büyük çekişmelere vesile olduğu aşikardır. Hatta şişirilen ve suni olarak sürekli afişe edilen tüketim çılgınlığı ekonomik, siyasi ve hatta fiziki savaşların arka plan gerçeği olmuş ve dolayısıyla birilerinin maddi konformizmi bir başkalarını zulüm ve gadre uğramalarına sebep olabilmektedir. Üretmeden tüketme alışkanlığına alışmış müslüman coğrafyasında yaşanan trajik durumun yani yaşanan zulmün büyük cihad olan nefis mücâhedesine yeterince yer verilmediğine, bunun bir sonucu olarak da başa gelen durumun ancak nefisler zulmeder ayeti mucibince insanlardan kaynaklandığı gerçeğini ele alan Hoca Ahmet Yesevi şiirinde şöyle der;

Ey habersiz Hakk'a gönül yürütmedin,
Dünya Haram, ondan gönül soğutmadın,
Nefsdan geçip Allah'a doğru yönelmedin,
Bu nefis için ağlamaklı ve şaşkın oldum ben işte.

“Zalimleri şikayet etme, zalim kendin,
Huyun riya, etki etmez halka sözün,
Dünya malını dolu verdim doymaz gözün,
Harisleri “Siccin” içine saldım ben işte.” (2016: 73).

Talip için en büyük düşman olan nefsinin terbiyesi için yukarıda değinildiği üzere ibadet ve taatın yanında sağlam bir riyazete ihtiyacı olacaktır. Tasavvuf eğitiminin riyazet uygulaması şeraite uygun olmak durumundadır (Yılmaz, 2015: 36). Dolayısıyla şeraite uygun riyazeti de şariat bilgisine vakıf, Hz. Peygamber'in sünnetini ittiba etmiş bir müşid-i kamilin rehberliğinde uygulandığında ancak gaye olan vuslata erişilebilir;

İşbu yola riyâzetli talib gerek,
Nefs-hevayı koyup taat kılmak gerek,
Cefa çekip Pir nisbetin tutmak gerek,
Riyazetsiz Hakk'a vasıl olmaz, dostlar (2016: 331).

İbadet ve riyazeti en güzel şekilde bir araya getiren seher vaktinde ibadetlerine ısrarla vurgu yapılır. Hz. Peygamber'in sünnetlerinden olan teheccüd namazının kılındığı seher vaktinin uykunun nefse en tatlı geldiği zamana dilime isabet etmiş mühimdir. Çünkü daime kötülüğü emreden emmâre nefis, “Her gece Rabbimiz, gecenin son üçte biri kalınca en yakın semâya iner ve: “Kim bana dua ediyor ona icâbet edeyim, kim benden bir şey istiyor ona vereyim, kim bana istiğfar ediyor onu mağfiret edeyim” buyurur.” (Buhârî, Teheccüd, 14) buyruğuna muhalefet ettirmek ister. Hoca Ahmet Yesevi Hz. Peygamber'in bu hadis-i şerifini “Öyle ise siz beni ibadetle anın ki ben de sizi anayım (Bakara, 2: 152) ayetinin meali ile hatırlatır ve şu dizeleri serd eder;

“Fezkuruni ezkurkum” ayetinden,
İman oldu Hakk Teala taatinden,
Geçmek gerek bu nefsin rahatından,
Seherlerde kalkıp taat eyleyesim gelir.

Zahidlere zühd, amel ve takva gerek,
Riyazetli Aşıklara fetva gerek,
O tarikat er olana dava gerek,
Seherlerde kalkıp taat eyleyesim gelir (2016: 172).

Seher vakitlerinde Allah’a yönelmenin özel ihsanlara vesile olduğunu tekrarlayan Hoca Ahmet Yesevi o vakitte dört dövünüp, dinlenmeden ibadet ve zikre sarılmayı tavsiye eder (2016: 68). Nefsin heva, heves ve benlik iddiasından korunmanın özel zamanlarından olan seher vakti mahviyet duygusunun yoğun tecrübe dilip kulluğun kemale doğru evrilmesine vesiledir. Mahviyet duygusunu hissettiren seher ibadetleri talibin dünya tamahı ve endişeni de izale eder;

Bu yolların belasıdır kaygı sıkıntı,
Sıkıntı çekip cefa çeken görür rahat,
Seherlerde ağlamak güzel saadet,
“Hu-Hu’ diye bu dünyadan geçer dostlar (2016: 175).

Hoca Ahmet Yesevi, nefsi köpek metaforuyla anlatıp, onun aç gözlülüğü yüzünden her kapıya uğrayıp yalakalıkla doymak bilmeyen iştahını tatmin etmeye çalıştığını anlatır (2016: 140). Sınırsız istekleri olan nefis dünyayı ele geçirse doymayacağı için nihayetinde kişiyi rezil eder. Doyumsuzluğu yüzünden kişiyi günahlara sevk eder, şeytanın arkadaşı, yeryüzünün halifesi olan insanı d kendine köle ederek değersizleştirir. Dünyaya olan doyumсуz tamahından ötürü Firavun ve Karun gibi dünyalık sahibi kişileri örnek veren Ahmet Yesevi, nefsin kişinin dünya ile birlikte ahireti de yitirdiklerini anlatır;

Nefsin seni son anda köle eyler,
Din evini yağma eyleyip tamam eyler,
Öldüğünde imanından ayrı eyler,
Akıllı isen, kotu nefsten ol şikayetçi.

Fir’avn, Karun şeytan sözünü sıkı tuttu;
Bu sebepten yer yarıldı onu yuttu;
Musa Kelim öğüt verici olup sözler söyledi,
Kulak tutmadan o ikisi oldu murdar (2016: 197).

Nefsin dünya ulusu kişileri nasıl bir hale düşürdüğünü anlatan Hoca Ahmet Yesevi, nefsini riyâzet ve mücâhede ile terbiye ettikten sonra nazargâh-ı ilahi olan kalbi buğulandırmasın diye murakabesini, nefsi asıl cevheri olan toprağa gömerek sürdürür. Ki böylece nefsin gerçek yerini bulması ve kalbin ilahi zikirle parlatılması sağlanır. İlahi zikirle kurban edilen nefis “ölmeden önce ölünüz” emrini yerine getirmiş olur. Hz. Peygamber’in

üsve-i hasene olmasını manevi bir işaret teyidiyle mezcederek altmış üç yaşında mezarında mücâhede ve murâkebesini sürdürmüştür. Sık sık mezara inerek devam ettirdiği manevi yaşantısına dair mısralar kuran Hoca Ahmet Yesevi'nin başvurduğu bu uygulamanın ilham ile başlayıp vuslata nasıl erdiğini özetleyen mahiyette ki dizelerini okuyalım;

Altmış üçte çağrı geldi; “Kul yere gir!,
Hem canınım, cananımın, canını ver,
Hu kılıcını ele alıp nefsini kır...”
Bir ve Var’ım, Cemalini görür müyüm?

Kul Hoca Ahmed, nefsi teptim, nefsi teptim,
Ondan sonra cananımı arayıp buldum;
Ölmeden önce can vermenin derdini çektim,
Bir ve Var’ım, cemalini görür müyüm? (2016: 63).

Yukarıda değinilen riyazet ve mücâhede süreçlerinde nefsin, mürşid-i kâmil'in yardımıyla yürütüldüğünü görmüştük. Fena fi'l-pir olarak tarif edilen başlangıç evresinden sonra Ahmet Yesevi, Hz. Peygamber'in “ölmeden önce ölünüz” hadis-i şerifini, onun mübarek bedeninin maddi ölümüyle mezcederek nasıl fena fi'r-rasul ve ardından da fena fi'llah (Bkz. Cebecioğlu, 2004: 210) mertebesine nasıl ulaştığını anlatır;

Yer altında çok eziyet, zorluk çektim,
Döşek yastık taştan yapıp sıkıntı çektim;
Ey dostlar bu dünyada dinlenmek yok,
Mustafa'ya matem tutup girdim ben işte.

Böyle zorluk çekmedikçe vaslı nerde?
Hizmet kılmadan peyda olmaz hal derdi,
Can ve gönlünü kılmadıkça Hakk'a tutkulu,
Mustafa'ya matem tutup girdim ben işte (2016: 65).

Değerlendirme

Türk-İslam tasavvufunun başat karakterlerinden olan Hoca Ahmet Yesevi kendinden sonraki dini ve manevi yaşantı anlamında yol gösterici olmuştur. Tasavvufun kaynağının ne olduğunu ortaya koyduğu eserinde aynı zamanda ne olmadığını da sık sık dile getirmiştir. Türk kültür ve manevi hayatının İslam'ın bânîni yorumu olan tasavvufa meyilli olduğunu gören Hoca Ahmet Yesevi'nin böyle bir hassasiyeti her vesile ile izhar etmesi doğaldır.

Şeriat ve tarikat sıralamasına dikkat çeken ve aralarındaki icbârî ilişkiyi sıkı sıkıya koruyan Hoca Ahmet Yesevi, Hz. Peygamber örnekliliğini ölümü beklerken de uygulamayı hayasının gereği olarak telakki etmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in vefat yaşı olan altmış üçte kendisi için mezar kazdırmış ve ömrünün geri kalan zamanlarda müstakbel kabrinde mücâhede ve murâkabesini devam ettirmiştir. Yaşlılık dönemine dek manevi eğitiminden istifa edip nefsi kendisinde erittiği Arslan Baba'ya karşı vefa ve muhabbetini dualarla desteklemiştir. Altı yaşlarında daha sabi bir çocukken başladığı dini ve tasavvufi eğitiminin

her safhasında kulluğu layığıyla yerine getirememiş olmanın nedametiyle ilk makam olan tevbeyi hiç unutmamış, ilerleyen makamlarda da tıpkı Hz. Peygamber gibi tevbeyle elden bırakmamıştır.

Tasavvufi adap ve ahlakını doğru ilmi bilgi ve tahalluk-tahakkuk edinimleriyle taçlandırdığı için kendisinden sonra Türkler arasında büyük bir damar olarak yaşayacak olan tasavvuf geleneğinin hakiki çerçevesini ortaya koymuştur. Tarikatın hakikat ile nasıl buluşturulacağını anlatan Hoca Ahmet Yesevi ısrarla ahir zamanın sahte şeyhlerine karşı bizleri uyarmıştır. Günümüz için önemli bir öngörü olan bu tavsiyeleri Türk-İslam geleneğinin doğru manevi kodlarla buluşturulabilmenin şifreleri mesabesinde. Nefsini eğitememiş, dünya hırsına kapılmış insanlardan manevi rehber olamayacağını izah ettiği şiirleri adeta yakın tarihimize ışık tutmaktadır. Tasavvufi adap ve ahlakın nefis terbiyesini kâmil kişilerden öğrenmiş icâzet sahibi kişiler aracılığıyla aktarılabilmesini vurgulamıştır. Mürşid-i kâmillerin özelliği ve uyguladığı eğitim sürecini izah ederken aynı zamanda sahte şeyhlerin de vasıflarını ortaya sermiştir. Riyazet, mücâhede esaslarını tekraren kendi şahsi kimliği üzerinden anlatmış, mârifetullah ve aşk makamına nasıl yükselineceğini anlatmıştır. Divan-ı Hikmet adlı eserinde tasavvufi temel literatür ile birlikte hemen bütün hal ve makamlara değinen Hoca Ahmet Yesevi, tasavvufi adap ve ahlakını İslamlaşan Türk toplumlarına etrafçı sunmuştur. Dolayısıyla onun hikmetleri adını verdiği eserin misyonuna uygun manevi nuru yaymaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Bice, Hayati (2016). *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi*, Ankara: Merkez Repro Basım.
- Cebecioğlu, Ethem (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- Kaval, Musa (2015). “Büyük Cihadı Anlamaya Dair Bir Değerlendirme”, *Akademik Bakış Dergisi*, S.49, 1-12.
- Kaval, Musa (2018). “Tüketim Kültürü ve Tasavvufi Zühd Geleneği”, *Anemon*, 2019-7 (1), 151-166.
- Kuşeyri, Abdülkerim (2003). *Kuşeyri Risalesi*, İstanbul: degah Yayınları
- İmam-ı Rabbani (2013). *Mektubat*, terc.Hüseyin Hilmi Işık, İstanbul: Hakikat Kitabevi.
- Mevlânâ, Celaleddin Rumi (1990). *Mesnevi*, çev. Ç. İzbudak, göz. geç. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, M.E.B. Yay.
- Yesevi, Ahmet (2016). *Divan-ı Hikmet*, ed. Mustafa Tatçı, Ankara: Merkez Repro Basım

HOCA AHMED YESEVİ DÜŞÜNÇESİNDE AŞK BİLİNCİ VE İNSAN ÖZELİNDE VAROLUŞ SÜRECİNİ ANLAMAYA YÖNELİK ETKİN ROLÜ

Love Consciousness And Its Active Role In Understanding Of Process Of Human Existence In Private In Khoja Ahmad Yasawi's Thought

Metin YASA*

Özet

Hoca Ahmed Yesevi'nin ortaya koyduğu hikmet içerikli düşüncelere atıfla ifade edilecek olursa, insanın varoluş gerçeği başka bir deyişle *elest hakikati* süreciyle doğrudan bağlantılı olarak ontolojik anı ile epistemolojik sanı arasında bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki, aynı zamanda açık ve anlaşılır bir biçimde son derece kutsal ve gizemli bir ana geri dönüş çabasına işaret eder.

Dahası; Hoca Ahmed Yesevi'nin, insanın kendi özel varoluşu üzerine ontolojik ve epistemolojik açılardan odaklanması gerektiğine yönelik düşüncelerini teolojik verilerle daha da anlamlı hale getirdiği, böylece de anılan bağlamı teolojik de bir yapıya kavuşturduğu dikkat çeker.

Yaptığımız bu kısa açıklamadan sonra bu bildirinin sınırları içinde tartışmayı amaçladığımız temel sorun öz olarak şöyle ifade edilebilir: Hoca Ahmed Yesevi'nin hikmet örgüsü içinde görülen ontolojik, epistemolojik ve teolojik verilerden hareketle insan özelinde varoluşun anlam ve amacı üzerine aşk merkezli açıklayıcı bir çözümleme yapmak.

Abstract

With a reference to Hodja Ahmad Yasawi's thoughts of wisdom, there is a relationship between the ontological memory and the epistemological guess as directly related to the reality of existence of human being, in other words to the reality of *elest truth*. This relationship also indicates the return effort to an extremely sacred and mysterious moment in a clear and comprehensible way.

Moreover; Hodja Ahmad Yasawi has made his thoughts containing to be focused on human being's own special existence from ontological and epistemological perspectives much more meaningful by theological data, and so it is remarkable that he has given to this context a theological structure.

After this brief explanation we have made, the main problem we intend to discuss within the context of this article can be expressed shortly: To make a love-centered explanatory analysis on the meaning and purpose of human existence from the moving of ontological, epistemological and theological data seen in Khoja Ahmad Yasawi's view of wisdom.

A. İnsan Özelinde Varoluş Sorununun Açılımı

Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*¹ isimli eserinde insan özelinde varoluş sorununa, "hikmet ile o yokluktan var eyledi"² ifadesiyle işaret eder. Ancak, insan özelinde varoluş sorunu, Yesevi'nin, "Arş, Kürsü, Levh'ten geçip Kalem'i gezdim"³ ifadesinden de anlaşılacağı üzere, varlık öncesinden çok varlık sonrası ile bağlantılı olduğundan, bu durumda anılan soruna yönelik birinci dereceden önem taşıyan nokta, yine Yesevi'nin ifadesiyle, gelip-gitme nedenini bilmede belirir. Şöyle der:

---

* Prof. Dr., O.M.Ü. İlahiyat Fak., metinyasa@yahoo.com

*

¹ Bkz.:<http://www.divanihakmet.net/hayatibice.html/> Bu esere bundan sonra kısaca 'H' diye atıfta bulunulacak veyapılan alıntılara 'hikmet no' şeklinde işaret edilecektir. (Erişim: 02.01.2016).

²H, hikmet no: 142.

³H, hikmet no: 6.

Ey dostlar, gitmek için buraya geldik

Gelip gitmek nedenini bildiniz mi?⁴

İnsan özelinde tartıştığımız varoluş sorunu şöyle de ifade edilebilir: Yesevi, hikmet içerikli ifadelerinde tanrısal cevherlerden söz eder⁵ ve bu cevherlerin de sınırsız olamayacağını dile getirir.⁶ Bize göre, Yesevi düşüncesinde, bir tanrısal cevher de insan varoluşuyla doğrudan bağlantılı olarak beliren gelip-gitme nedenini bilmedir. Gelinen aşamada, öncelikle bir noktaya işaret etmek gerekir. O da şudur: Yesevi, insan varoluşu ile doğrudan bağlantılı, sır dolu kimi kavramlardan söz eder. Nitekim ezel günü⁷, elest kadehi⁸, elest şarabı⁹, esrar-ı hakikat¹⁰, sır mana¹¹, sır içinde sır¹² türü kavramlar bu bağlam içinde anılabilir. Bu tür kavramlar, bir yandan varlık, bilgi ve değer¹³ üzerinden varoluş sürecini ifade edecek ölçüde geniş bir içeriğe sahip görünür, öte yandan merak edilmeye değer kutsal bir gizeme işaret eder.

Öyle anlaşılıyor ki, Yesevi'ye göre, gelip-gitme, özü karanlık olan bir sorundur. Gelip-gitme nedenini bilmeye giden yolun kendisi de karanlıktır.¹⁴ Karanlık ise kılavuz olmadan aşılabilir.¹⁵ Yesevi'ye göre, sözü edilen karanlık yolun kılavuzu ancak aşk olabilir.¹⁶ Karanlık yolda kılavuz olan aşk, hakikat avcısı insanı tefekkür deryasına daldırır.¹⁷ Tefekkür deryasına dalan aşık orada cevher bulur ve çıkarır.¹⁸

Doğrusu, gelip-gitme, nedene ve amaca birlikte işaret eden varoluşsal bir sorundur. Çünkü bu sorun, bir yönüyle neden¹⁹, bir diğer yönüyle ise amaç açısından, insan özelinde varoluş sürecini sorgulamayı gerektirir. Dahası; bu sorgu, şöyle ya da böyle, insanın kendi kişisel kimliğini sürekli yeniden gözden geçirmesine olanak tanıyacak bir de değere sahiptir.

B. Aşk Bilinci, Aşk Olma ve Varoluş Sorununu Sorgulama Görevi

Yesevi'nin; aşık kimdir sorusuna net cevaplar verdiği, buna karşılık aşk nedir sorusuna yönelik açık konuşmadığı dikkat çeker. Çünkü Yesevi'ye göre aşk sırrını bilme aşığı tanımadan daha zordur.²⁰ Durum bu olmakla birlikte Yesevi'nin, aşkı kimin bileceğini bir takım karşılaştırmalarla ortaya koymaya çalıştığı dikkat çeker. Şöyle der:

---

⁴H, hikmet no: 192.

⁵H, hikmet no: 125.

⁶H, hikmet no: 128.

⁷H, hikmet no: 119.

⁸H, hikmet no: 41.

⁹H, hikmet no: 138.

¹⁰H, hikmet no: 165.

¹¹H, hikmet no: 212.

¹²H, hikmet no: 212.

¹³ Varlık, bilgi, değer konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Fethi Kerim Kazanç, *Varlık, Bilgi, Değer ve Siyaset Üzerine Kelam Yazıları*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014. (Özellikle 1., 2. ve kısmen de 3. bölümler).

¹⁴H, hikmet no: 195

¹⁵H, hikmet no: 185.

¹⁶ Aşk konusunda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Metin Yasa, *Rubailerini Işığında Mevlana'da Aşk ve İşlevi*, Elis Yayınları, Ankara, 2010.

¹⁷H, hikmet no: 185.

¹⁸H, hikmet no: 186.

¹⁹ Nedensellik konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Fethi Kerim Kazanç, *Kadı Abdülcebbar'da Nedensellik Kuramı*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014, s. 81vd.

²⁰H, hikmet no: 82.

Meyhaneye giren bilir mey kadrini,
Aşktan haber alan bilir ney kadrini,
Her soysuzdan sorsan bilmez aşk kadrini,
Aşk kadrini bilenlerden sordum ben işte.²¹

Yesevi'nin, aşkı tanımlama konusunda ısrarlı olmamakla birlikte, aşk kavramını bol miktarda farklı bağlam içinde kullandığı görülür. Aşk ateşi²², aşk incisi²³, aşk sokağı²⁴, aşk rüzgarı²⁵, aşk derdi²⁶, aşk pazarı²⁷, aşk defteri²⁸, aşk yolu²⁹, aşk bahçesi³⁰, aşk sultanı³¹ türü ifadeler bu bağlamda anılabilecek nitelikte örnek kimi kullanımlar olarak görülebilir.

Buna karşılık, Yesevi'nin düşünce sisteminde aşık kimdir türü bir soruya verilecek kimi cevaplar rahatlıkla bulunabilir. Bu bağlamda, aşığı; Tanrı'yı arayan³², Tanrı'yı anan³³, dünya derdini hiçe sayan³⁴, aşk yolunda gönlü yanan³⁵, dünya malına aldanmayan³⁶ bir birey şeklinde niteleyen ifadeler örnek olarak verilebilir.

Bununla birlikte, Yesevi'ye göre, aşk sırrını bilme gibi, aşık olma da zor bir iştir.³⁷ Ancak, unutmamak gerekir ki, insan özelinde varoluş sürecini sorgulama daha da zordur. Bu sorgu, mana sormayı, anlam bulmayı içerir.³⁸ Sorgu konusu olan ve sorgulanan mana üçlü bir aşamadan geçer: Bulma, Bilme, Alma. İnsan, aşk üzerinden yürüttüğü bu sorgu sayesinde, bilgi bostanına ulaşır.³⁹ Farklı bilgiler içeren bilgi bostanının içinde yer alan bilgilerden biri, insan özelinde varoluş sürecine yönelik neden ve amacı bilme ile de bağlantılı olan *esrar-ı hakikat* ve *mana sırrıdır*.⁴⁰ Aşık, bilgi bostanını bulur, oradakileri bilir ve alınması gerekeni de alır.

Açık konuşmak gerekirse, Yesevi düşüncesinde, aşkın işlevi de aşığın ödevi de teolojik bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Ezelde "hikmet ile o yokluktan var eyledi"⁴¹ ifadesinin işaretiyle *ol* buyruğuna muhatap olma, Tanrı'nın, insana verdiği önemli bir armağandır. Bu armağan, biraz sonra ayrıntılı bir biçimde tartışacağımız, ihsan⁴² ile anılabilen ontolojik anı, akıl⁴³ ile tartışılabilen epistemolojik sanı ve iman⁴⁴ ile örülü teolojik kanı bağlamlarında yeterince güçlenmiş görünmektedir.

---

²¹H, hikmet no: 151.

²²H, hikmet no: 61

²³H, hikmet no: 120.

²⁴H, hikmet no: 130.

²⁵H, hikmet no: 54.

²⁶H, hikmet no: 33.

²⁷H, hikmet no: 33.

²⁸H, hikmet no: 33.

²⁹H, hikmet no: 33.

³⁰H, hikmet no: 50.

³¹H, hikmet no: 167.

³²H, hikmet no: 126.

³³H, hikmet no: 48.

³⁴H, hikmet no: 48.

³⁵H, hikmet no: 51.

³⁶H, hikmet no: 57.

³⁷H, hikmet no: 33.

³⁸H, hikmet no: 138.

³⁹H, hikmet no: 179.

⁴⁰H, hikmet no: 128.

⁴¹H, hikmet no: 142.

⁴²H, hikmet no: 182.

⁴³H, hikmet no: 102

⁴⁴H, hikmet no: 182.

C. İnsan Özelinde Varoluş Sorununa Yönelik Sorgu Aşmaları

İnsan özelinde varoluş sorununa yönelik sorgu aşamalarına geçmeden önce, anılan sorun ile doğrudan bağlantılı gelip-gitme bağlamında bir hususu dile getirmenin önemli olduğu kanısındayız. O da şudur: Gelip-gitmenin bir yandan karanlık öz içermesi, öte yandan neden ve amaç sorgulama gerektirmesi, iki temel noktayı gündeme getirir. Bu anlamda, gelip-gitmenin;

i. Özü gereği karanlık oluşu, ontolojik anıdan epistemolojik sanıya, oradan da teolojik kanıya, sır bilgisi içerir.

ii. Neden ve amacını tartışma, *oldan bile* oradan da *inana* doğru uzanan geniş bir alana işaret eder.

Aşık, insan özelinde varoluşa yönelik *esrar-ı hakikat ve mana sırrını* çözmeye çalışırken, teolojiden destek alabilir. Yesevi, bu nedenle sorunu Kur'an-i Kerim'den kimi alıntılarla ortaya koymaya çalışır. İşte açıklayıcı kimi alıntılar:

'Elestü birabbikum' demiş vakitte
Ahd eyleyip 'kalu bela' dedim Hakk'a⁴⁵

'Fezkuruni ezkurkum' ayetinden
İman oldu hakkTeala taatinden⁴⁶

O, 'Elestü birabbikum?' dediğinde
'Kalû bela' dediğimi bilemezdim⁴⁷

Önce 'elestü birabbikum?' dedi Hüda
'Kalû belâ' diyerek ruhlar eyledi seda⁴⁸

Öyle anlaşılıyor ki, bilme gücü yüksek ve merak duygusu üstün bir suje olarak insanın kendi bilincine varma özlemi içinde olduğu varoluş, Yesevi'nin düşüncesinde, birbirini tamamlayan ve aralarında varoluşsal bir ilişki olan üç aşamalı bir yapı halinde tartışılabilir: i. Ontolojik Anı. ii. Epistemolojik Sanı. iii. Teolojik Kanı. Yesevi'nin hikmet içerikli düşüncelerine bakıldığında; ontolojik anı için alan *kalu bela* iken, epistemolojik sanı için alan *fezkuruni ezkurkum* ve teolojik kanı için alan *elestü birabbikum* gerçeğidir.

Bize öyle geliyor ki, Yesevi'nin hikmet içerikli düşünceleri ışığında, insan özelinde varoluş sorununu tartışmaya yönelik sözünü ettiğimiz üç aşamalı yapının aşk ve aşık ile bağlantısı kurulmak istenirse, konu, şöylece konuşlandırılabilir:

i. Ontolojik Anı: Bu alan, mâna bulmak⁴⁹ olarak görülebilir. Buna göre, aşk yolu⁵⁰ ifadesi, ontolojik anıya işaret eder. Yesevi, bu noktada, "Nereden bulayım, aşkın düştü, kararım yok"⁵¹ diyerek aşk yolunda ontolojik anıyı adeta kaçınılmaz görür.

⁴⁵H, hikmet no: 191.

⁴⁶H, hikmet no: 74.

⁴⁷H, hikmet no: 47.

⁴⁸H, hikmet no: 142.

⁴⁹H, hikmet no: 138.

⁵⁰H, hikmet no: 33.

ii. Epistemolojik Sanı: Bu bağlam, mâna bilmek⁵² ile nitelenebilir. Şu halde, aşk derdi⁵³ ifadesi, epistemolojik sanı bağlamında değerlendirilebilir. Bu dert, kendini bilmek için, öteki Can'dan bir tür haber alma derdidir. Oysa bu candan geçmeden o Can'dan haber alınamaz.⁵⁴

iii. Teolojik Kanı: Bu aşama mâna almak⁵⁵ şeklinde anlamlandırılabilir. Öyleyse, aşk incisi⁵⁶ ifadesi, öyle anlaşılıyor ki, teolojik kaniya ulaşmayı temsil eder.

Yine insan özelinde varoluş sorununu tartışmaya yönelik üçlü yapı bağlamında, yukarıda da bir nedenle dile getirdiğimiz üzere, bir yandan, gözü ışıtan ihsan⁵⁷ ontolojik anı, gönlü aydınlatan akıl⁵⁸ epistemolojik sani ve kalbe güç veren iman⁵⁹ teolojik kanı ile birlikte düşünülebilir. Öte yandan, eğer, ontolojik anı meyhaneye girenin mey kadrini bilmesini, epistemolojik sanı aşktan haber alanın ney kadrini bilmesini andırırsa, teolojik kanı da aşık olanın bilerek tanrısal aşkı yaşamasına benzer.⁶⁰ Şöyle de denilebilir: İnsan özelinde varoluş söz konusu olduğunda Yesevi'nin düşüncelerinde sezilen ontolojik anı, bir tür varoluşsal amaca işaret ederken, epistemolojik sanı anılan amacı anlamaya yönelik açıklayıcı bilgisel araç konumundadır. Ancak, Yesevi için asıl önemli olan, öyle anlaşılıyor ki, varoluşsal amaç ile bilgisel aracı birlikte içeren ve inanç üstünlüğünü merkeze alan teolojik kanıdır.

D. Sonuç ve Değerlendirme

Bu bildirimizde dile getirdiğimiz düşüncelerden hareketle bir noktanın net olarak aydınlandığı ifade edilebilir. O da şudur: Yesevi'de insan özelinde varoluş sürecinin neden ve amacını bilmeye yönelik ontolojik anıdan epistemolojik sanıya oradan da teolojik kaniya uzanan aşk merkezli bir gezinti söz konusudur.

Doğrusu, aşkın olduğu yerde, yalnızca özgürlük değil, aynı zamanda varoluşsal sorunları derinlemesine çözümlene de vardır. Çünkü aşk, bir örneğini Yesevi düşüncesinde de gördüğümüz üzere, paradoksal bir biçimde bir yandan insanı sonsuz olasılıklara iten bir değere, öte yandan varoluş üzerindeki sır perdesini aralayan bir role sahiptir.

KAYNAKÇA

Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, <http://www.divanihikmet.net/hayatibice.html/> (Erişim: 02.01.2016).

Kazanç, Fethi Kerim, *Varlık, Bilgi, Değer ve Siyaset Üzerine Kelam Yazıları*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014.

Kazanç, Fethi Kerim, *Kadı Abdülcebbar'da Nedensellik Kuramı*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014.

Yasa, Metin, *Rubaileri Işığında Mevlana'da Aşk ve İşlevi*, Elis Yayınları, Ankara, 2010.

---

⁵¹H, hikmet no: 33.

⁵²H, hikmet no: 212.

⁵³H, hikmet no: 33.

⁵⁴H, hikmet no: 81.

⁵⁵H, hikmet no: 165.

⁵⁶H, hikmet no: 120.

⁵⁷H, hikmet no: 182.

⁵⁸H, hikmet no: 102.

⁵⁹H, hikmet no: 182.

⁶⁰H, hikmet no: 151.

2. OTURUM
24 KASIM 2018 CUMARTESİ
YÛSUF EL-HEMEDÂNÎ SALONU

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Harun YILDIZ

Prof. Dr. Ömer YILMAZ

Ahmed Yesevi ile Yunus Emre'nin Tasavvufi Görüşlerindeki Benzerlikler

Dr. Öğr. Ü. Mehmet TABAKOĞLU

Hazînî'ye Göre Yesevîlik'te Rabt-ı Sultan (Yöneticiyle İrtibatlı Olmak) Kavramı

Arş. Gör. Alper AY

Divan-ı Hikmet'te Zamaneden Şikayet

AHMED YESEVÎ İLE YUNUS EMRE’NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİNDEKİ BENZERLİKLER

Similarities in the Mysticism Understanding of Ahmed Yesevi and Yunus Emre

Ömer YILMAZ*

Özet

Hoca Ahmed Yesevî ile Yunus Emre’nin yaşadıkları zaman, mekân ve tarikat silsileleri her ne kadar farklı olsa da birçok tasavvufî görüşte benzer hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Her iki sûfinin tasavvuf anlayışında geçim kaygısı, aile endişesi, mal-mülk sevgisi ve dünyevî bir temayül yoktur. Yine her iki sûfî tasavvuf görüşlerini Kur’an’a dayandırmaktadır. Ahmed Yesevî İslam’ın sevgi, hoşgörü ve ahlak temeline dayalı tasavvuf anlayışını Orta Asya Türkleri arasında yayarken, ondan yaklaşık 150 yıl sonra dünyaya gelen Yunus Emre benzer görüşleri bu defa Anadolu coğrafyasında yaymaya çalışmıştır. Her iki sûfinin ayrıldıkları noktalar olmakla birlikte eserlerinde Türkçeyi kullanmaları, ilâhilerinin tekkelerde asırlardır bestelenip okunması onların en bariz iki özelliğidir. Tebliğimizde Ahmed Yesevî’nin divan ve Yunus Emre’nin şiirlerinden hareketle ilâhî aşk, Peygamber sevgisi, merhamet duygusu, melamet tavrı, namazın önemi, sahte şeyhlere karşı insanları uyarmak, Ene’l- Hakk anlayışı, bir şeyhe bağlanmanın gereği, insanın yaratılış ve kıymeti, nefis ve dünya, seyahat ve gariplik gibi yaklaşık ondört konudaki benzer görüşlerini detaylı dile getirmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Tasavvuf, Orta Asya, Anadolu, Hoşgörü

Abstract

Even though the time, place and chain of Tariqah (*Sufi path) of Hoca Ahmed Yesevi and Yunus Emre were so different, it appears that with regards to mysticism, they had similar opinions on many issues. Both of these Sufi scholars’ understanding of mysticism had no place for worldly worries such as on how to get by, on Family matters and on wealth and prosperity; both scholars also backed their views with the Kor’an. While Ahmed Yesevi was preaching his love, tolerance and morality-based understanding of mysticism among the Turks of Central Asia, Yunus Emre, who was born around 150 years later, preached similar views in Anatolia. While both Sufis did differ in certain aspects, what made them so inherently similar is their use of the Turkish language in their work, which enshrined them for centuries in the songs and poems of dervish monasteries to this day. In this paper, we tried to convey around fourteen mutual messages of Ahmed Yesevi’s Divan and Yunus Emre’s poems including the love of Allah, the love of the Prophet, being compassionate, the manner of “melamet” (*spiritual state of a kind of deprecation of one’s self), the prayer, warning people against fake shuyukh, the understanding of “Ene’l- Hakk”, the importance of following a sheykh, the creation of men and his value, the “Nefs” and the world and the Journey. Besides all of this, we also tried to point out certain differences between these two Sufis.

Key Words: Ahmed Yesevi, Yunus Emre, Sufism, Middle Asia, Anatolia, Tolerance

GİRİŞ

Hoca Ahmed Yesevî ve Yunus Emre farklı zaman ve zeminde yaşamış ve farklı tasavvuf ekollerine mensup olsalar da tesirleri itibariyle Türk, İslam ve tasavvuf âleminde tanınmış iki önemli mutasavvıftır. Biz bu çalışmamızda tasavvuf bağlamında Ahmed Yesevî ile Yunus Emre’nin görüşlerindeki benzerliklere değinmek istiyoruz. Yine ayrıldıkları noktalara temas etmek suretiyle her iki sûfî arasında etkilenmeyi kabul etmeyenlerin görüşlerine de yer vereceğiz. Doğrusu Yunus’un Ahmed Yesevî’den etkilenip/etkilenmediğini analiz ve iddia etmek bu çalışmanın asıl konusu değildir. İşin gerçek yönü Türk tasavvuf ve

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi.
(omryilmaz64@gmail.com)

tekke edebiyatında halkın dinî muhayyilesinin gelişmesinde bu iki zatın çok önemli bir role sahip bulduklarıdır. Her iki şahsiyetin divanları incelendiğinde sayılar değişkenlik gösterse de, en az on dört noktada benzer görüşlere sahip oldukları, yedi noktada ise birbirlerinden ayrıldıkları görülmektedir. Gerek Ahmed Yesevî gerekse Yunus Emre Arapça ve Farsça bilmelerine rağmen şiirlerini sanat kaygısından uzak, içinde yaşadıkları Türk toplumunun seviyesine inerek Türkçe kaleme almışlardır. Bu ise her iki sufinin değerine bir kat daha değer katmıştır. Yine Anadolu İslâm algısının diğer Müslüman mıntikalara göre daha hoşgörülü olmasında her iki mutasavvıfın yadsınamaz katkısı bulunmaktadır. Hem Ahmed Yesevî hem Yunus Emre hakkında yazılan bilgiler kitâbî olmakla birlikte zaman zaman menkıbevî unsurlar da taşımaktadır.

1. Ahmed Yesevî ve Yunus Emre Kimdir?

Ahmed Yesevî, kesin olmamakla birlikte 1093 yılında Batı Türkistan'da Çimkent şehrinin doğusunda bulunan Şahyar nehrinin küçük kolu Karasu üzerindeki Sayram (Akşehir) kasabasında doğmuştur. Yesevî önce Yesi şehrinde Arslan Baba himayesinde kısa bir süre eğitim görmüş, onun vefatı üzerine bulunduğu zaman itibariyle bir ilim ve irfan merkezi olan Buhara'ya gitmiştir. Buhara'da tasavvuf ve Nakşîbendilikte etkin bir şahsiyet Yusuf Hemedânî'ye (ö.504/1110) intisap etmiştir. Hemedânî'nin vefatını müteakip Nakşîbendilikte etkin Abdülhâlık Gücdüvânî ile (ö.576/1180) mülakat etmiş daha sonra ve memleketi Yesi'ye dönmüştür. 562/1166 yılındaki vefatına kadar bir daha uzun süreli buradan ayrılmamıştır. Onun sözlerini toplayan en önemli eseri *Divan-ı Hikmet*'tir.

Ahmed Yesevî Orta Asya Türkleri arasında İslâm'ın yayılmasında etkin bir zattır. Kendi adıyla Türk bölgesinde “Yesevîyye” tarikatını kurmuştur. Halk tarafından çok sevilen ve sayılan Ahmed Yesevî'ye “Sultân-ı Ârifîn”, “Sultân-ı Türk”, “Ahmed-i Sâni”, “Âsitâne-i Seâdet”, “Kutbu'l- Aktâb”, “Şeyhü'l- Meşâyih”, “Pîr-i Türkistan”, “Hazreti Sultan Hoca Ahmed Yesevî” (Kenjetay: 2003, 223) gibi bazı unvanlar layık görülmüştür.

Yunus Emre ise XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın başlarında yaşamış bir mutasavvıftır (Köprülü, 261). Onun doğum yeri ve yılı ile kabri hakkında değişik bilgiler mevcuttur. Bazı ilim adamlarına göre bunlardan en gerçeğe yakını doğum yeri ve kabri için Eskişehir/Sarıköydür (Köprülü: 1993, 278; Gölpınarlı: 1992, 84).

Yunus Emre Azerbaycan, İran ve birçok Anadolu illerini dolaşmış, dolayısıyla tesirlerini başta Orta Asya ve Balkanlar olmak üzere Anadolu toprakları dışına taşımış ve bu bölgelerde halen tanınmaya devam eden bir mutasavvıftır. Yunus meşrep itibariyle Taptuk Emre (ö.?) mürididir. Melâmetî/Kalenderî, Bektaşî, Nakşî, Halvetî, Mevlevîlik başta olmak üzere Kadirî olması muhtemel (Tatçı: 2012, 33) Yunus Emre'nin tarikat silsilesi Tapduk Emre, Barak Baba (ö.707/1307), Sarı Saltuk (ö.697/1297), Mahmud Hayrânî (ö.667/1269) kanalıyla Ahmed er-Rifâi'ye (ö.578/1182) ulaşmaktadır. Yunus Osmanlı şairleri üzerinde en müessir şahsiyetlerden biri olup, bu özelliğinden dolayı kendisine Türkçenin mührü anlamına gelen “Hâtem-i Lisân-ı Türk” adı verilmiştir (Kılıç: 2007, 79). Yunus şiirlerinde “Derviş Yunus”, “Dertli Yunus”, “Âşık Yunus”, “Kul Yunus”, “Koca Yunus”, “Bîçâre Yunus”, “Miskin Yunus” gibi farklı sıfatlar kullanmaktadır. Yunus 82 yaşında 720/1320/1? yılında vefat etmiştir.

2. Ahmed Yesevî'nin Yunus Emre Üzerinde Etkin Olup/Olmadığı İle İlgili Tartışmalar

Yunus Emre'nin yaşadığı zaman ve mekân dikkate alındığında onun Ahmed Yesevî'den doğrudan değil dolaylı etkilendiği iddia edilmektedir. Zira Moğol istilaları nedeniyle Orta Asya'dan Anadolu'ya çok sayıda Yesevî dervişinin akın ettiği ve Yunus'un onun “hikmet” adı verilen şiirlerini bu zatlardan dinleme ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bu

durumda Yunus Emre'nin Ahmed Yesevî'nin Anadolu'ya İslam'ın tebliği için gönderdiği ve kendilerine "Horasan Erenleri" adı verilen dervişlerle görüşmesi ve onlardan "Yesevîlik" hakkında bilgi alması mümkün görülmektedir. Zira Yunus'un görüşme fırsatı bulduğu veya hakkında bilgi sahibi olduğu Hacı Bektaş-ı Velî, kendisine intisap ettiği şeyhi Taptuk Emre (ö.?), Sarı Saltuk (ö.678/1297), Geyikli Baba (ö. 750/1350) birer Yesevî dervişidir (Karahan:1979, 177; Eraslan: 1983, 53). Yine Cengiz istilası üzerine Buhara tarafından Anadolu'ya gelmiş Sinan Ata (ö.?) adlı Orta-Asyalı bir Türk şeyhinin Yesevî tesirlerini Yunus'da göstermesi olanaklıdır (Köprülü: 1993, 266). Nitekim Evliya Çelebi (ö.1094/1682) *Seyahat-nâme*'sinde Yesevî dervişleri arasında yukarıda adı geçen Bursa/İnegöl civarında mesken tutmuş Geyikli Baba'dan söz etmektedir. Yine Evliya Çelebi, Hacı Bektaş-ı Velî'yi Anadolu'ya Ahmed Yesevî'nin gönderdiğini, Rumeli'nin İslam'a girmesinde önemli katkısı bulunan Sarı Saltuk'un da bir Yesevî dervîşi olduğunu sözlerine ekler (Bice: 1993, X-XV). Hatta bazı araştırmacılar Yunus'un tarikat silsilesi ve pîrlerini Horasanla irtibatlı kılarak her iki sūfî arasındaki ilişkiye dikkat çeker (Karahan: 1979,179). Lokmân-ı Perende (ö. 669/1270?) bunların en önemlisidir.

Başta Fuad Köprülü olmak üzere Ahmed Yesevî'nin Yunus'da tesirini mümkün gören ilim adamları onunla başlayan hikmet türü geleneğin, Anadolu'da Yunus ilâhîleri ile meyve verdiğine inanmaktadır (Tatçı: 2012, 91-92). Köprülü'nün çalışmalarında hemen hemen nerede bir Ahmed Yesevî adı geçiyorsa onun hemen akabinde mutlaka bir Yunus görebiliyoruz. Köprülü'ye göre, Yunus ve Anadolu'da yetişen selefleri Ahmed Yesevî'nin etkisinde kalmışlardır. Bu müellifin önemli çalışması *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinin pek çok yerinde dile getirdiği görüşe göre "Yunus İslam sūfilîği ile Türk zevkini sentezleyen Ahmed Yesevî mektebinin Anadolu'daki en önemli temsilcisidir." Bir başka değerlendirmeye göre Yunus Türkistan merkezli Türk tasavvuf geleneği ile tasavvuf felsefesini birleştirmiş, yani Ahmed-i Yesevî ile İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) düşüncelerini kendisinde bir araya getirmiş şahsiyettir. Ancak Yunus'ta felsefî unsur vahdet-i vücûd (Varlığın tekliği) Ahmed Yesevî'ye göre daha baskın ve barizdir. Bu ilim adamına göre, her ne kadar Yunus tarikat kuramama kabiliyetine sahip bulunsa da, Yesevî'den daha fazla heyecanlı ve daha canlı bir mutasavvıftır (Köprülü: 1993, 336).

A. Yaşar Ocak ise Yunus'un Ahmed Yesevî'den etkilendiği noktasında Mevlânâ (ö. 672/1273) ile bir karşılaştırma yapmış ve şöyle demiştir: "Onun Mevlânâ Celaleddin'den farkı Melâmeti-Kalenderi tasavvuf anlayışına Şems-i Tebrîzi gibi İranlı, yerleşik ve yüksek kültürden gelen bir sūfî vasıtasıyla değil Ahmed-i Yesevî'nin yolunu izleyen, yarı göçebe kültüre mensup Baba Taptuk gibi popüler bir sūfî vasıtasıyla girmiş olmasıdır. Mevlânâ sūfiyâne düşüncelerini İrânî yüksek tasavvufun dili Farsça ile terennüm ederken, o, popüler Türk tasavvufunun Ahmed-i Yesevî'den beri geleneksel dili Türkçeyi kullanmıştır" (Ocak: 2012, 132-133). Bu bağlamda gerek Yesevî gerekse Yunus Emre'nin sanat unsurları birbirine oldukça yakındır. Günümüz akademisyenlerinden Mustafa Kara ise, "Tasavvufî terimleri Türkçe ifade etme konusunda öncelik Ahmed Yesevî'ye aittir. Yunus'un Divan-ı Hikmet'i okuduğuna dair kesin bilgimiz yoksa da, Yunus'un divanında da benzer mısraların olduğu açıktır" tespitinde bulunmuştur (Kara: 2013, 263).

Yunus'un Ahmed Yesevî'den etkilendiğini savunanların bir diğer argümanı, şeyhi Taptuk Emre'nin bir Hacı Bektaş-ı Velî halifesi olması ve Ahmed Yesevî'nin Hacı Bektaş üzerindeki derin izleridir (Tatçı: 2012, 35-36). Nitekim Ferec el Vâsifî (ö. 744/1343) *Tiryâkü'l- muhibbîn* adlı eserinde Hacı Bektaş-ı bir Yesevî takipçisi göstermekte, Yesevî'nin *Fakr-namesi* ile Hacı Bektaş'ın *Makâlât*'ındaki düşünce ve kavram benzerliklerine dikkat çekmektedir (Kenjetay: 2003, 24). Bu eserde zikredilen bir menkıbeye göre, "Sofra" sembolü ile izah olunan emanetin sahibi de Hacı Bektaş-ı Velî'dir (Köprülü:1993, 30).

Carl Brockelmann (ö. 1956) ise daha çok Ahmed Yesevî şiirlerinin etkisine değinmektedir. Brockelmann'a göre; "Doğulu Türk mutasavvıf Ahmed Yesevî'nin şiirleri XIII. Asırda Anadolu'da onun inançlarını yayan derviş tarikatları vasıtasıyla biliniyordu. Onun halk dilinde gerçek Türk malı olan hecelerinin parmakla sayıldığı vezinde meydana gelmiş olan sanatı, XIV. asrın sonuna kadar Yunus Emre tarafından tekrar ele alınmıştır" (Brockelmann: 1992, 228). Babinger'de (ö.1967) Brockelmann gibi düşünerek, Ahmed Yesevî'nin Anadolu'ya gelen zümrelerle olan ilişkisini dile getirir. Babinger, "Bunlar bir defada gelmedi. Daha Selçuklular zamanında birçok sûfiye mensubu şahıslar, evliya makarrı olan Buhara'dan gelip Anadolu'ya cemaatle girmişler ve bunlar ahali tarafında hüsnü kabul görmüşlerdir. Ahmed Yesevî işte tüm bunların üstadı konumunda idi" (Babinger: 1922, 197). Buna göre, Ahmed Yesevî, Anadolu Türk edebiyatı, Anadolu Türkleri ve Türkçesinin gelişmesinde etkin bir rol üstlenmiş, Yunus Emre ve onun açtığı çığırdan giden pek çok sûfi-şairde onun hikmetlerinin önemli bir rolü olmuştur. Nitekim Eraslan, Köprülü'den alıntıyla, "Ahmed Yesevî elbette Yunus Emre ayarında ne dahi bir sanatkâr ne de derin bir mutasavvıftır. Yesevî'nin hikmetlerinin fikir yönünü İslamiyet ve tasavvuf, şekil yönünü de millî unsurlar teşkil etmektedir" diyerek ikisi arasındaki edebî benzerliğe dikkat çekmiştir (Eraslan: 1983, 38).

Yakın dönem edebiyatçılarımızdan Nihat Sami Banarlı (ö. 1974), "Yunus'un nerede doğduğu, nasıl yaşayıp öldüğü önemli değildir. Önemli olan o ne yapmıştır? Yunus halk diliyle tasavvuf edebiyatının en üstün şairidir. Ahmed Yesevî ile başlayan halk tasavvuf şiiri Türkistan, Horasan ve Anadolu'da yüzyılı aşan bir işleniş çağından sonra en üstün seviyesine Yunus ve Yunus Emre Mektebi'nin şiirleriyle varmıştır" betimlemesinde bulunmuştur (Banarlı: 2008, 201). Benzer görüşleri dile getiren Annemarie Schimmel de (ö. 2003), Ahmed Yesevî Türkistan'da dinsel hikmet hakkındaki şiirlerini kendi anadili Türkçe yazmışken, ondan 150 yıl sonra Anadolu ozanı Yunus Anadolu Türkçesinde dokunaklı söyleyen ilk şairlerden biri hatta en başarılısı olduğuna vurgu yapar (Schimmel: 2004, 156).

Ahmed Yesevî hakkındaki çalışmalarıyla tanınan Kemal Eraslan da Hoca Ahmed Yesevî'nin Yunus'u etkilediğine inanır (Eraslan: 1983, 9). Daha yakın zamana doğru Mustafa Tatçı aynı görüşü desteklemiş, Orta Asya Ahmed Yesevî dervişlerinin hikmetleriyle başlayan çığırın Anadolu'da Yunus'la devam ettiğini, ancak bu takibin taklidi bir tarz olmayıp Yunus'un kendi kabiliyetiyle yeni bir şekil aldığını iddia etmiştir (Tatçı: 1990, I, 71). Mustafa Tahralı, Ahmed Yesevî'nin Türk dili ve edebiyatında büyük çığır açtığını, Yunus Emre gibi Anadolu tekke şairlerini hem ruh ve manada hem dil ve nazımda ona rehberlik ettiğini, onun diktiği Türk tasavvuf şiir ağacının Yunus dilinde Anadolu'da kemale erip olgun meyveler devşirdiğini dile getirmiştir (Tahralı: 1998, 169).

Esat Coşan (ö. 2001) ise bir başka zaviyeden konuya yaklaşarak, Yunus Emre'nin Hacı Bektaş ile aynı görüşleri paylaştığını, her ikisinin de "dört kapı", "kırk makam", "yetmiş iki millet" gibi temel konularda benzerlik gösterdiğini ileri sürerek böylece Ahmed Yesevî'nin Yunus Emre üzerinde bir tür etkin olduğunu iddia etmiştir. "Hacı Bektaş'ın Ahmed Yesevî'ye bağlı bulunduğu tarafımızdan kesinlikle ispatlanmıştır" diyen Coşan, müteselsilin etkilenmeyi savunmuştur (Coşan: LIX). Yaşar Nuri Öztürk de Coşan ile aynı görüştedir (Öztürk: 1990, 128). Doğrusu Yunus'un eserlerinde Hacı Bektaş'ın, "Dört Kapı-Kırk Makam" ı aynen karşılık bulmuş, (Tatçı, II, 352) yine Ahmed Yesevî'nin, "Tarikatı yolu küllî edebdür" (Eraslan:1983, 284) sözü Hacı Bektaş-ı Velî'de "Eline, diline, beline hâkim olmak" şeklinde tezahür etmiş ve halkımız arasında adeta motto haline gelmiştir.

Ahmed Yesevî'nin Yunus Emre üzerindeki etkisini mümkün görenler yanında, bu tesiri imkân dışı gören ilim adamlarının da kendilerine göre bazı delilleri vardır. Nitekim Abdülbaki Gölpınarlı (ö. 1982) Yunus'dan bahisle kaleme aldığı bir yazısında özetle, onun eserlerinde Ahmed Yesevî'nin tek bir mısraına bile rastlamadık. Yunus pek çok sûfiden

bahsederken Ahmed Yesevî'nin adını bile anmamıştır. Yunus'un eda bakımından da Ahmed Yesevî ile herhangi bir benzerliği yoktur (Gölpınarlı: 1992, 111-112).

Gölpınarlı ve diğer çağdaş bazı ilim adamlarının hareket noktası daha ziyade Ahmed Yesevî ile Hacı Bektaş arasında geçen zaman farkıdır. İki sûfinin doğum ve vefat tarihleri birbirinden oldukça farklıdır (Yesevî, ö. 1166, Hacı Bektaş d. 1210). Gölpınarlı ve diğerlerine göre eğer Yunus, Hacı Bektaş ve Ahmed Yesevî'den etkilenmiş olsaydı pek çok tasavvuf büyüğünü eserinde zikrederken, her iki zattan da bahsetmesi gerekirdi (Gölpınarlı: 1992, 111; Timurtaş: 1972, 26).

Netice itibariyle, Hoca Ahmed Yesevî önce Yesi, sonra Orta Asya, sonra bozkır Türkleri, nihayet Batı Türkleri, Anadolu ve Rumeli'nin İslam'a girmesinde önemli rol üstlenmiş bir sûfidir. Onun doğudaki hikmet geleneği Batıda Yunus geleneği olarak doğup devam etmiştir (Cumbur: 1997, 47). XIII ve XIV. yüzyılda Anadolu'da Yunus'un şekillendirdiği tasavvufî düşünce, bir taraftan Ahmed Yesevî dervişleri marifetiyle Yesevî rengini alırken, diğer taraftan Endülüs kökenli İbnü'l- Arabî'nin vahdet-i vücûd nazariyesini içinde barındırarak yeni bir tecrübeye dönüşmüştür.

3. Ahmed Yesevî ile Yunus Emre'nin Tasavvufî Görüşlerindeki Benzerlikler

Ahmed Yesevî'nin Yunus Emre'yi etkileyip etkilemediğine dair tartışmaları bir kenara bırakırsak, her iki sûfinin eserlerinde birbirine yakın görüşlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Görüşler arasındaki tedahül nedeniyle benzerlik noktasında vazedilen sayılar farklılık gösterse de, her iki sûfinin en az on dört noktada benzer düşüncelere sahip buldukları söylenebilir. Bazılarını aşağıda daha detaylı anlatacağımız bu noktalar ana hatlarıyla şu başlıklardan oluşmaktadır:

a) Her iki sûfinin en bariz benzerliği ve ortak noktası Arapça ve Farsça bilmelerine rağmen kendi halkının kullandığı Türkçeyi tercih etmeleri ve mesajlarını bu dille vermeleridir. Her ikisinin de manzûmeleri kendi bölgelerinde bestelenmiş, tekkelerde ilâhîler şeklinde okunmuş ve halen okunmaya devam etmektedir.

b) Her iki mutasavvıfın eserlerinde ortaklaşa zikredilen önemli şahsiyetler vardır: Peygamberlerden; Hz. Muhammed, Adem, Eyyüb, İbrahim, İlyas, İsmail, Musa, İsa, Yakup, Yunus, Yusuf, Zekeriya; dört halife; Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali; ilk dönem mutasavvıflarından Hallâc-ı Mansur, Beyâzıd-ı Bistâmî, İbrahim Edhem, Ma'ruf Kerhi, İmam-ı Şîblî, Şeyh-i San'a; farklı isimlerden Ferhad, Şirin, Firavun, Hâman, Hızır, Karun, Leyla, Mecnûn, Yusuf ve Zeliha.

c) Ahmed Yesevî'nin kendi hikmetindeki "Miskin Hâce Ahmed, Kul Ahmed" (Eraslan: 1983, 275, 304) gibi bazı mütevazı mahlaslar Yunus tarafından da "Miskin Yunus, Kul Yunus" şeklinde kullanılmıştır.

d) Ahmed Yesevî ve Yunus Emre şiirlerinde ana tema olarak iman, ibadet, ahlak, ilim, irfan, akıl, hikmet, ilâhî aşk, varlık, yokluk, hayat, ölüm, ruh, nefis, kanaat, sabır, cömertlik, dünyanın geçiciliği, insan sevgisi, hoşgörü gibi konuları ele almışlardır.

e) Gerek Yesevî gerekse Yunus'ta geçim kaygısı, aile endişesi, mal-mülk sevgisi ve dünyevî temayüle rastlanılmaz.

f) Her iki mutasavvıfın manzûmelerinde İslamî/tasavvufî bir duyuş, duruş ve düşünüş hâkimdir.

g) Her iki zat da tasavvufî ahlakta öncelikle herkesin Kur'ân'ın öğretilerine göre yaşamasını, hadislere uymasını, İslam'ın zahiri şartlarına riayet etmesini tavsiye etmektedir. Nitekim Ahmed Yesevî'nin "Benim hikmetlerim Kur'ân hazinesidir" diye tercüme edebileceğimiz;

"Mini hikmetlerim fermân-ı sübhân

Ikup uksang heme mani Kur'ân" (Eraslan: 1983, 276) beyti ile Yunus'un, *"Yûnus'un sözi şî'irden ammâ aslı (dur) kitâbdan"* (Tatçı, II, 148) beyti arasında hiçbir fark yoktur.

h) Her iki sûfî de bir şeyhe intisap etmenin gerekliliğinden bahsetmişlerdir.

i) Her iki mutasavvıf da müridânı sahte şeyhlere karşı uyanık olmaya davet etmiştir.

j) Her iki zatın eserlerinde en fazla yer bulan husus ilahi aşktır.

k) Gerek Yesevî gerekse Yunus'ta belirgin bir Hz. Peygamber sevgisi görülür.

l) Her iki sufi insanın değerine atıfta bulunmuş, yaratılış gayelerine değinmişlerdir.

m) Her iki mutasavvıf da kendilerinden önceki tasavvuf erbabınca değersiz kabul edilen dünya ve nefis hakkında önemli bilgiler vermiştir.

n) Ahmed Yesevî ve Yunus Emre seyahata çıkma ve garip yaşama konusunda benzer düşünceler ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte hem Yesevî hem Yunus'ta melâmâtî neşve ve tevazu ağırlıklı bir yer işgal etmiştir.

Bâtînî ve Râfîzî cereyanların bol olduğu, gayr-i Sünnî akımların boy gösterdiği bir dönemde her iki sûfînin referanslarını Kur'ân'la pekiştirmeleri ümmetin vahdeti açısından önemli olsa gerektir. Şimdi de Ahmed Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet* ve Yunus Emre'nin *Divân ve Risâle-i Nushiyye'* sinden hareketle tasavvufî konularda birbirine benzeyen düşüncelerin detaylarına bakmak istiyoruz:

-Bir Tarîkâta Girmek ve Bir Şeyhe İntisap Etmek

Sûfî olmaları hasebiyle gerek Ahmed Yesevî gerekse Yunus Emre insanlara bir tarîkâta girmeyi ve bir şeyh-i kâmile intisap etmeyi önermektedir. Ahmed Yesevî kendisinin daha yirmi yaşında iken pir hizmetini tamamladığını, çeşitli tasavvufî makam ve mertebeleri aştığını belirtir:

"Yaşım yitti yigirmige ötdim makâm

Bihamdi'llah pîr hizmetin kıldım tamâm" (Eraslan: 1983, 74) Ahmed Yesevî pir eteğini kuvvetlice tutanın ve hizmet edenin yolda kalmayacağını sözlerine ekler:

"Pîr etegin muhkem tutup hizmet kılğıl

Hizmet kılğan hergiz yolda kalganı yok" (Eraslan: 1983, 112) Yesevî, tarîkâta girilmediği takdirde şeytanın imanını çalacağını, şeyhi şeytan olanların ise yarı yolda kalacaklarına inanır:

"Tarîkatke şerîatsız kirgenlerni

Şeytân kilip îmânını alur irmiş

Uşbu yolnu pîrsiz da'vâ kılğanlarını

Sersân bulup ara yolda kalur irmiş” (Eraslan: 1983, 222) Yunus'da bu dizelerin bir benzerini söylemiştir. O da bir tarîkate girmeyi ve olgun bir şeyhle yola devam etmeyi önermektedir:

“İy yârânlar iy kardaşlar görün beni nitdüm ahî

Ere irdüm eri buldum er eteğin tutdum ahî” (Tatçı, II, 398)

Tarîkat câna gelür tâatını cân kılur

Girmeyen ziyân kılur iş bu devlet içinde” (Tatçı, II, 300) Tasavvufta bir makam kabul edilen “Şerîat- tarîkat-mârifet-hakîkat” birlikteliğine vurgu yapan Ahmed Yesevî müridin hakikat mertebesine ulaşmak için kendisini her şeyden tecrit etmesini, şerîat makamında dünyayı, tarîkat makamında ise beden canından dahi vazgeçmesi gerektiğini söyler:

“Bu âlemde rüsvâ bolup kan yutmasang

Şerîatda tarîkatda pîr tutmasang

Hakîkatda can u tendin pâk ötmeseng

Ğafletlerdin sini ne dip cüdâ kılun” (Eraslan: 1983, 146) Yunus da bu konuda Ahmed Yesevî ile aynı görüşü ve aynı sıralamayı dikkate alır:

“Her kim tarîka gire gerek mal terkin ura

Yola togrı cân vire bu tarîkat içinde” (Tatçı: II, 301)

“Şerîat-tarîkat yoldur varana

Hakîkat-marifet andan içerü” (Tatçı: II, 295) Hoca Ahmed Yesevî kendisine uyulacak şeyhin olgun ve ehil olmasına atıfta bulunur ve böyle bir şeyhe uyulduğunda ise ona tam bir teslimiyet şartı koşar:

Tarîkatke siyâsetliğ mürşid kirek

Ol mürşidge i'tikâtlığ mürîd kirek

Hizmet kılıp pîr rızâsın tapmak kirek

Mundağ âşık hakdın ülüş alur irmiş” (Eraslan: 1983, 222) Ahmed Yesevî bu arada asıl pîrin Hz. Peygamber olduğunu ve onun sünnetine hürmet gösterilmesi gerektiğini ihmal etmez:

“Pîr-i muğân hak Mustafâ bî-şek biling

Kayda barsang vasfın aytıp ta'zîm kılınğ” (Eraslan: 1983, 70) Hoca Ahmed Yesevî'ye göre insan hakikati kendi başına bulamaz. Bu yolda mutlak bir mürşid ve rehber ihtiyacı duyulur. Çünkü ona göre bu yol gerçekten çok çetin ve engebelidir:

“Mürşidlerini hizmetini kıl ihtiyâr

Özlükümdin yolğa kirdim dime zinhâr

Yahşı bilseng tarîkatnı hatarı bar

Kılavuzsız işbu yoğla kirmeng dostlar” (Eraslan: 1983, 178) Yunus Emre'de Ahmed Yesevî gibi şeyhe hizmeti önelemekte, rehbersiz girilen tasavvuf yolunun çetin ve zorluğuna değinmektedir:

“Şeyh-i kâmil hizmetinde(n) fâriğ olma iy Yûnus

Kulluk itmek pîrine erkânıdır âşıkların” (Tatçı: II, 160)

“Bu şeriat güç olur tarikat yokuş olur

Mârifet sarplık durur hakîkatdür yücesi” (Tatçı: II, 351) Bu arada pirin rızasını almanın aynı zamanda Hakk’ın rızasını kazanmak anlamına geldiğini de söyleyen Ahmed-i Yesevî bu defa şöyle der:

“Pîr rızâsı hak rızâsı bolur dostlar

Hak teâlâ rahmetinden alur dostlar” (Eraslan: 1983, 37).

-Sahte Şeyhlere Karşı İnsanları Uyarma

Tasavvufun başlangıcından bu tarafa istismarın devam ettiği, nâ-ehil kişilerin şeyhlik iddiasında bulunduğu dikkate alındığında her iki sûfînin müritleri dikkatli olmaya sevk etmeleri şayan-ı dikkat bir husustur. Ahmed Yesevî, sahte şeyhleri ve halkı yoldan çıkarıcıları şeytan ile arkadaşlık kurmakla suçlar. Riyakârlıkları nedeniyle bu kimselerin Hak cemalini ebediyen göremeyeceklerine inanır:

“Dâm-ı tezvîr koyup halkı yoldın urdung

Şeyhlik kılıp riyâ birle dükkân kurdung

İşret kılıp şeytan birle devrân sürdüng

Didârîğa sini ne dip revâ kılsın” (Eraslan: 1983, 146). Hoca Ahmed Yesevî hizmeti şöhrat ve menfaat aracı yapanları ve haram yiyenleri, pir hizmetini kıldık, talibim deyip yürüyenleri teşhir ve tenkit eder (Eraslan: 1983, 123). Bu kişiler ister dervişim diyenlerden, isterse âlimlerden olsun ona göre fark etmez. Nitekim Yesevî böyle davranan ulemaya, müftülere kızmakta, rüşvet alıp yiyen ve haksız fetva verenleri cehennemde gördüğünü söylemektedir:

“Kâdî bolğan âlimler rüşvet alıp yigenler

Andağ kâdî câyını nâr-ı sakarda kördüm

Müftî bolgan âlimler nâ-hâk fetvâ birgenler

Andağ müftî câyını sırat köfrügde kördüm” (Eraslan: 1983, 322). Yunus Emre de kendi çağında Ahmed Yesevî gibi helal-haram gözetmeyen Müslümanlardan özellikle de âlimlerden şikâyetçidir:

“Müsülmanlar zamâne yatlu oldı

Halâl yinmez harâm kıymetlü oldı

Harâm ile hamir tutdı cihânı

Fesâd işler iden hürmetlü oldı

Peygamber yirine geçen hocalar

Bu halkun başına zahmetlü oldı” (Tatçı: II, 388-389). Yunus’a göre ben dervişim deyip yalan dava kılanlar yarın hak didarını görmekten mahrum kalacaklardır.

-İlâhî Aşk

Ahmed Yesevî ve Yunus Emre’nin şiirlerinde ve tasavvufi anlayışlarında ilâhî aşk büyük bir yer işgal eder. Hoca Ahmed Yesevî Allah’a niyazda bulunarak aşkının onu çılgına çevirdiğini, O’na canı feda etmeye hazır olduğunu söylemekte, “Bana sen gereksin” diyerek her şeyi bir kenara itmektedir. Bu bağlamda âlimlere kitap, sûfilere mescit, Mecnunlara Leyla, gafillere dünya, akıl sahiplerine âhiret, vaizlere minber gerekirken, ona ilâhî aşk kâfi

gelmektedir. Hatta tüm âlem kendisine cennet diye verilip huriler hizmetkârı olsa bile bütün bunları istemeyen Ahmed Yesevî bu meramını şu dizelerle dile getirmektedir:

*“İşkın kıldı şeydâ mini cümle âlem bildi mini
Kayğum sin sin tûni küni minge sin ok kirek sin
Fedâ bolsun singe cânım töker bolsang minim kanım
Min kuling min sin sultanım minge sin ok kirek sin
Âlimlerge kitâb kirek sûfilerge mescîd kirek
Mecnûnlarğa Leylâ kirek minge sin ok kirek sin
Ĝâfillerge dünyâ kirek âkillerge ukbâ kirek
Vâizlerge minber kirek minge sin ok kirek sin
Âlem barı uçmak bolsa cümle hûrlar karşu kilse
Allâh minge rûzi kılsa minge sin ok kirek sin
Uçmag kirem cevlân kılam, ne hûrlarga nazar kılam,*

Anı muni men ne kılam, mence sen ok kirek sin” (Eraslan: 1983, 326). Yunus da aşağı yukarı aynı istekleri üstelik aynı kelimelerle izah etmektedir:

*“İşkun aldı benden beni bana seni gerek seni
Ben yanarım düni günü bana seni gerek seni
Sûfilere sohbet gerek ahîlere âhret gerek
Mecnûnlara Leylâ gerek bana seni gerek seni
Ne tamuda yir eyledüm ne Uçmak da köşk bağladum
Senin için çok ağladum bana seni gerek seni
Cennet Cennet didükleri bir ev ile birkaç hûrî*

İsteyene virgil anı bana seni gerek seni” (Tatçı: II, 383-384). Ahmed Yesevî'nin Tanrı aşkıyla dile getirdiği;

*“Kul Hoca Ahmed zâhid bolma aşık bolgıl
Bu yollarda bîbâk yürme sâdik bolgıl
Leyla Mecnun Ferhad Şirin Vâmık bolgıl*

Âşık bolmay Hak didârın körse bolmaz” şiirinin bir benzeri Yunus'da şu şekilde terennüm edilmiştir:

*“Bir niçemüz Leylâ oldı bir niçemüz Mecnûn oldı
Bir niçemüz Ferhâd oldı aşktan haber tuyanumuz.”*

Ahmed Yesevî “Bir” ve “Var”ın didarını görebilmek için evden-barktan, çoluk-çocuktan, hatta canından bile vazgeçtiğini;

*“İllig iki yaşta kitçim hânumândın
Hânumânım ne körüngey belki cândın
Baştın kitçim cândın kitçim hem imândın*

Bir ü barım dîdârıngnı körer min mü” (Eraslan: 1983, 94) rubaisiyle dile getirirken, Yunus da bu uğurda eşinden, çocuk- çocuğundan vazgeçmeyi göze almıştır:

“Bunda dahı virdün bize oğul u kız çift ü halal

Andan dahı geçdi arzûm benüm âhum dîdâriçün” (Tatçı: II, 247).

-Hz. Peygamber’e Duyulan Muhabbet

Hoca Ahmed Yesevî İslam’ın şartlarından biri olan ve hali vakti yerinde bulunan bir Müslümanın ömründe en az bir defa yerine getirmesi gereken hac vazifesini eda etme imkânı bulmuştur. O,

“Niyet kılduk Ka’bege rıza bolung dostlarım

Ya ölgey-min kilgey min-rıza bolung dostlarım

Niyet kılduk Ka’bege hâk Mustafâ ravzagına

Nasip kılğul barçağa rıza bulung dostlarım” (Eraslan: 1983, 320) diyerek hacca/Ka’beye gitmek için dostlarından helallik istemiştir. Ancak onun niyeti sadece hacca gitmek değil, Hz. Peygamber’in ravzasına yüz sürmektir.

Hz. Peygamber’e olan sevgisini sözde bırakmayan bunu pratiğe yansıtan Ahmed Yesevî eserlerinde “Hurma” sembolü ile Peygamber’e olan bağlılığını beyan etmektedir. Rivayete göre Cebrail’in getirdiği tabaktan yere düşen hurmaya işaret eden Hz. Peygamber; “Bu hurma ümmetimden Ahmed adlı birinin kısmetidir” demiş ve hurmanın ona ulaştırılması görevini ashabından Arslan Baba’ya vermiştir (Eraslan: 1983, 16-17). Böylece adeta aralarında duygusal bir bağ oluşan Ahmed Yesevî, Hz. Muhammed (as)’a olan sevgisinin doğal sonucu oğlunun adını İbrahim koymuş, Hz. Peygamber’in 63 yaşında vefat etmesini dikkate alarak bu yaşta halvete girmiştir. O, bir rivayete göre yüz yirmi küsur yaşına kadarki yaşamının 63 yılından sonraki kısmının çok büyük bir bölümünü bahçesine kazdırdığı çukurda geçirmiştir (Eraslan: 1983, 21).

Yunus Emre’ye gelince; o Ahmed Yesevî gibi hac yapma imkânı bulamamıştır. Ancak Kâbe’ye ve Hz. Peygamber’e olan sevgisini her fırsatta dile getirmiştir. Ona göre Hz. Peygamber; “Peygamberler Serveri” ve “Dinin Direği”dir. Onun sünnetiyle amel edene hesap yoktur:

“Ol âlem fahri Muhammed nebîler serveridir

Vir salâvât ışkıla ol günâhlar eridir

Her kim anun sünnetiyle farzını kâim tutar

Ne diyem ki âkıbet sor-ı hisâbdan beridir” (Tatçı: II, 96). Bu haliyle gerek Ahmed Yesevî gerekse Yunus Hz. Peygamber’i “Server-i Enbiyâ” ve “Mefhar-i Mevcûdât” olarak görürler. Ahmed Yesevî ve Yunus Hz. Peygamber’in ümmetine olan şefaath ve merhametini ise şu dizeleriyle dile getirmişlerdir. Ahmed Yesevî:

“Her kim ümmetmen dese, Rasûl işin koymasa,

Şefaath küni bolsa, mahrûm koymas Muhammed” Yunus Emre:

“Sen ana ümmet olğör o seni mahrum komaz

Her kim anun ümmetidir sekiz Cennet yiridir”.

-İnsanın Yaratılışı ve Kıymeti

Kur’ân’da insanın yaratılışı ile ilgili ayetlerde (77/2-23; 86/5; 25/54; 35/11; 40/67) beyan edildiği üzere toprak, çamur, kan pıhtısı vb. unsurlara dikkat çeken Ahmed Yesevî

burada insanın ana maddesi toprağa değindikten sonra “Başım toprak, özüm toprak, bedenim toprak, Hakk’a kavuşur muyum ruhum müştâk” diye seslenmektedir. O bununla insanı insan yapan asıl özün toprak değil ruh olduğunu söylemek ister. Yunus da *Risale-i Nushiyye*’sinin hemen başında önce insanın yaratılış serüvenine değinerek bilinen dört unsuru tekrar etmiştir:

“Bu vücûdun sermâyesi od u su toprak u yildir

Her biri aslına gider gâfil olmak nendür senün” (Tatçı: II, 158). Ancak o da Ahmed Yesevî gibi insanı insan yapan asıl özün beden değil ruh olduğunu söylemiştir. Yine tasavvufta insanın önemi bağlamında çok sık kullanılan *“Men arefe nefseh fekad araefe rabbeh”* sözü *Divan-ı Hikmet*’te “Özini bildi ise haknı bildi” şeklinde yer almıştır (Eraslan, 280). “Allah de ey kul Ahmed, özünü bil özünü bildi isen, ilmin ile amel kıl” diyen Yesevî’nin bu sözü Yunus’ta; “Men arafe nefsehû dirsın illâ degülsın” (Tatçı: II, 264) şeklinde ifadesini bulmuştur. Yunus aynı konuyu bu defa bir başka deyişle;

“İlim okımak bilmeklik kendözini bilmekdür

Pes kendözün bilmezsen bir hayvândan betersin” (Tatçı: II, 258) şeklinde dile getirmiştir. Bu aynı zamanda her iki sûfinin divanında sıkça geçen “Ölmeden önce ölme” (*Mûtû kable en temûtû*) sırrına mazhar olabilenlerin idrak edebileceği bir husustur (Eraslan: 1983, 230; Tatçı: II, 233).

Ahmed Yesevî insanı fiziki yapısıyla değil, sahip olduğu dert ve ilâhî aşkla ölçme ve değerlendirme niyetindedir. Ona göre aşksız insanın hayvandan kalır bir tarafı yoktur:

“Dertsiz âdem âdem irmes munı anlang

Işksız âdem hayvân cinsi munı tınlang” (Eraslan: 1983, 132) diyen Ahmed Yesevî’ye mukabele Yunus’da şöyle yankı bulmuştur:

“Işksuzlara virme ögüt ögüdünden alur degül

Işksuz âdem hayvân olur hayvân ögüt bilür degül” (Tatçı: II, 166).

Her iki sûfi de dinleri farklı olsa dahi tüm insanları incitmeme konusunda hemfikirdir. Zira tasavvufta marifet incitmemek ve asla incinmemektir. Zira insana “insan” olması hasebiyle hoşgörülü yaklaşan Ahmed Yesevî’nin ”Sünnet imiş kâfir de olsa, incitme sen” (Eraslan: 1983, 63) sözü önce Hacı Bektaş’da “incinsen de incitme”; daha sonra da Yunus’da “Dövene elsiz, sövene dilsiz” (Tatçı, 87) ya da “Kim bize taş atar ise güller ana nisar olsun” (Tatçı, 307) şeklinde hüsnü kabul görmüştür.

-Nefis ve Dünya

Nefis tasavvufta Allah’a giden yolda kişiye en büyük engellerden biri ve kişinin baş düşmanıdır. Bu nedenle nefsin ıslah edilmesi/dizginlenmesi gerekir. Nitekim Ahmed Yesevî “Kul hâce Ahmed kırka kirding nefsinı kırk” diyerek buna işaret etmektedir. Saldırganlık, hırçınlık, yırtıcılık özelliğine sahip nefis bu haliyle tasavvufta köpeğe benzetilmiştir. Onlara göre derviş “nefis iti”nden kaçan kimsedir. Ahmed Yesevî; “İt nefsinı öltürür kızın yüzün soldurur” (Eraslan: 1983, 338) derken, Yunus Emre:

“Dervîş oldur itden kaçır it besleyen kanlar içir

Kogıl hem it beslemegi it besleyen sekbân olur” (Tatçı: II, 110) der. Ahmed Yesevî;

“Nefs yoluğa kirgen kişi rüsvâ bolur

Yoldın azıp tayıp tozup gümrâh bolur

Yatsa kopsa şeytân bile hemrâh bolur

Nefsni tipkil nefsi tipkil ey bed-kirdâr” (Eraslan: 1983, 156) rubaisiyle nefse uyan kişinin rezil rüsva olacağını, şeytanın da ona dost kalacağını belirtir. Ahmed-i Yesevî’ye göre, insanı Allah yolundan alıkoyan nefistir. Bu nedenle nefsin engellerinden aşmak gerekir.

“Kul hâce ahmed nefsi tağdın çıkıp aştı

Fenâ fillâh makâmığa yavuklaştı” (Eraslan: 1983, 31) sözlerine karşın Derviş Yunus;

“Nefsdür eri yolda koyan yolda kalur nefse uyan

Ne işün var kimseyile nefsüne kakı buş yüri” (Tatçı: II, 401) manzumesiyle aynı şeyleri söyler. Hatta bununla da yetinmeyen Yunus Emre;

“Dört kişidür yoldaşum vefâ-dârum râz-dâşum

Üçile hoşdur başum birine buşup geldüm

Ol dördün birisi cân biri dîn biri îmân

Biri nefsumdür düşmân anda savaşup geldüm” (Tatçı: II, 189) dörtlüğüyle nefis düşmanıya savaştığını ilan eder.

Sûfiler nazarında dünya da aynen nefis gibi ilâhî aşka giden yolda engeldir ve zemmedilmeyi hak eder. O nedenle dünya ve içindeki nimetlere karşı genelde tasavvuf erbabı soğuk ve siteksiz bir duruş sergilemişlerdir. Onlara göre dünya için gam yemek doğru değildir ve fani dünyaya bel bağlanmaz. Yesevî, “Vallah billah dünya haram algı” diyerek dünyaya tamah etmez. Bu anlamda;

“Eyâ ğâfil hak zikrini tildin koyma

Dünyâlıkdan bir zerreni kolğa alma” (Eraslan: 1983, 176) dizesiyle dünyaya meyletmeyi ve dolayısıyla zikirden gafil kalmayı doğru bulmaz. Dertli Yunus ise şiirlerinde pek çok kez dünyanın faniliğine ve dünya malına güvenmenin yanlışlığına değinir. “Dünya harâmdır hâslara lâkin helaldür hâmlara” (Tatçı: II, 338) diyen Yunus “Bize dîdâr gerek dünyâ gerekmez” (Tatçı: II, 112) sözüyle esas maksadının Allah’a ulaşmak olduğunu belirtir. Yunus’a göre dünyaya gönül veren kişi iyi bir derviş değildir, derviş olmayınca da o kişinin şeyhi şeytandır.

“Dünyâ seven dervîş degül dervîşliği olmaza kabûl

Dervîşlikden kaçanların hemân şeyhi şeytân olur” (Tatçı: II, 110).

“Bu dünyâyâ kalmayalum fânîdür aldanmayalum

Bir iken ayrılmayalum gel dosta gidelüm gönül” (Tatçı: II, 169) diyen Âşık Yunus bir kez daha fani dünyadan sıyrılıp bâki olan Allah’a gitmek gerektiğinden dem vurur.

-Seyahate Çıkma ve Gariplik

“Gurbet” tasavvufta ve Yunus divanında daha çok “yakınlık” (kurbet) anlamında kullanılmıştır. Ancak gurbet insanın ruhlar âleminden koparak aslından uzaklaşması manasına da gelmektedir. Durum böyle olunca insan bu dünyada bir gariptir. Garip, bir başka deyişle kalbi kırık, mahzun, kimsesiz, bî-çâre ve miskin demektir. Bizim burada her iki sûfi için dikkate aldığımız anlam daha ziyade ikincisidir. Onlara göre gurbet ve gariplik, Hz. Peygamber’in sözünden mülhem övünülecek bir husustur. Özellikle Nakşîbendilikte Abdülhâlık el-Gücdüvanî (ö. 595/1199) tarafından tespit edilen esaslar arasındaki “sefer der-vatan” ilkesi bir açıdan manevi seyrü seferi içerirken, diğer açıdan gurbete/seyahate çıkmayı, bir mürşid arayıp bulmayı ifade eder. Ahmed Yesevî Divân-ı Hikmet’inde gurbet ve garipliğe çok defa atıfta bulunmaktadır. O, gurbetin kişiyi ham ise pişireceğine, avam ise seçkin kul yapacağına inanır:

“Ğurbet tigse puhte kılur köp hâmlarnı

Dânâ kılur hem hâs kılur köp âmlarnı” (Eraslan: 1983, 100) diyen Ahmed Yesevî;

“Va-dirîğâ netük kılğum ğarîbliğda

Ğarîbliğda ğurbet içre kaldım muna

Horâsân u şâm u irâk niyet kılup

Ğarîpliğın köp kadrını bildim muna” (Eraslan: 1983, 100) dizeleriyle gariplikte ne yapacağını bilemediğini, Horasan, Şam ve Irak’a niyet ederek gurbetin ve garipliğın kadri kıymetini anladığını söyler. Hoca Ahmed Yesevî böylece gurbete çıkmakla bir anlamda asırlar boyu devam edecek tesirinin de ilk sürecini başlatmakta, bu beldelerin arkasından Anadolu’ya doğru gidecek müritlerine adeta bir yol haritası çizmektedir.

“Ben bunda garîb geldüm ben bu ilden bizâram” (Tatçı: II, 179) diyen Yunus Emre de Ahmed Yesevî gibi gariptir. Daha genç yaştaayken memleketinden ayrılarak Hacı Bektaş iline doğru gurbete çıkan Yunus pek çok Anadolu, Rumeli, Azerbaycan illerini dolaşmıştır. Yunus’un bu gurbetliğı şeyhinin kendisine dargınlığında da devam etmiştir. (Gölpınarlı: 1992, 61) Faruk Kadri Timurtaş (ö. 1983) da bu gerçeğe dikkat çekerek Yunus’un çok seyahat eden bir derviş olduğunu belirtir (Timurtaş: 1972, 15-16). Yunus ilden ile yürümüş, gurbet ilinde âşık olup Mecnun gibi dolaşmış, dost aramış ancak ne Urum’da ne de Şam’da kendisi gibi bir dost bulamamıştır:

“Kime gönül virdümise benümile yâr olmadı

Hâlum bilüp derdüm sorup bana vefâdâr olmadı” (Tatçı: II, 387).

“Ben yürürem ilden ile dost soraram dilden dile

Gurbette hâlum kim bile gel gör beni ışk neyledi

Gurbet ilinde yürürem dostı düşümde görürem

Uyanıp Mecnûn oluram gel gör beni ışk neyledi” (Tatçı: II, 402).

-Melâmetî Tavır ve Tevâzu Gösterme

Sûfilerin bir kısmı tasavvufta en yüksek mertebelerden biri kabul edilen melâmet, (kendini kınama) anlayışına sahiptir. Hatta melâmîlik vahdet-i vücûd takipçilerinde erişilecek en son mertebedir. Her iki sûfide de bu melâmetî yaklaşım çok rahat sezinlenmektedir. Melâmîlik daha ziyade dünyaya değer vermeme, kibirden uzaklaşıp tevazu ihtiyar edinme, kendini herkesten hakir görme şeklinde tezahür eder. “Cenazemin arkasından taşlar atın, ayağımdan sürüyerek mezara itin, Hakk’a kulluk kılmadım deyip döğün tepin” (Eraslan: 1983, 77) diyen Ahmed Yesevî bu cümlelerle kendini kınamaktadır. Hoca Ahmed Yesevî bir başka dizesinde bu defa da;

“Âdem oldur fakîr bolup yolda yatsa

Toprak-sıfat âlem anı basıp ötse

Yûsuf-sıfât biraderi kul dip satsa

Kulnu kuli ol kul ne dip hevâ kılsun” (Eraslan: 1983, 148) diyerek tüm insanların toprak gibi üzerine basmasına, köle gibi satılmasına rıza göstermekte, dolayısıyla gururlanmasına bir neden olmadığını beyan etmektedir. Pîr-i Türkistan, kendisinin iyi bir mümin olmadığını, Allah’a gerektiğı gibi kulluk yapamadığını da itiraf ederek mütevazı bir tavır sergileyip şöyle der:

“Kul hâce ahmed bende min dip urmagil lâf

*Riyâ birlen kılğan tâat barça güzâf
Şerîatda tarîkatda kâring hilâf
Âhiretde kezzâblarnı üryân kılır*” (Eraslan: 1983, 36).

*“Baştın ayağ günâhım iki cihânğa sığmas
Benden âsî günâhkâr pinhân kılğıl seherde
Tağdın ağır günâhım özr aytkeli tilim yok
Günâhımnı bağışlap yeksân kılğıl seherde
Ğarîb min ü bî-kes min bî-çâre min hem fakîr*

Sindin özge kimim bar rahm eylegil seherde” (Eraslan: 1983, 314). Bu defa aynı durum,

*“Bir garîb ölmüş diyeler
Üç gündən sonra duyalar
Soğuk suyla yuyalar*

Şöyle garîb bencileyin” (Tatçı: 224) diye devam eden dizeleriyle Yunus’da da görülmektedir:

*“Benüm gibi mücrim kul gel iste bir dahı bul
Dilimde ilm ü usûl gönümde dünya sever
Taşum biliş içim yad dilim hoş gönüm mürted
Yavuz işe eyü ad böyle fitne kanda var
Taşum göyner içüm ham dirliğüm budur müdâm
Yol varmadum bir kadem arşdan virürem haber
Dakındum şeyhlik adın kodum maşûk tâatın*

Virdüm nefsün murâdım kanı Hakk’ıla bâzâr” (Tatçı: II, 56-57, 126).

Buraya kadar her iki mutasavvıf tarafından ileri sürülen görüşlerdeki benzerliklerin detayına temas edilmiştir. Bununla birlikte her iki mutasavvıfın kendi nev-i şahıslarına özgü özellikleri de bulunmaktadır:

4.Ahmed Yesevî ile Yunus Emre Arasındaki Farklılıklar

a) Ahmed Yesevî Arapça ve Farsça bilgisine son derece vâkıf ve iyi bir medrese tahsili görmüşken, bu durum Yunus’ta aynı oranda değildir.

b) Ahmed Yesevî kendi adına “Yesevîlik” adında müstakil bir tarîkat kurmuş, aktif anlamda bir dergâhta şeyh olup pek çok mürid yetiştirmiş ve halifeler edinmişken, Yunus ne bir tarîkat kurmuş, ne de şeyhlik yapıp mürid ve halife yetiştirmiştir.

c) Ahmed Yesevî mükemmel bir şairlik kabiliyetinden mahrum şerîatçı bir âlim olduğu halde, Yunus onun aksine ilâhî bir şair ve tasavvufu ruhunun tabi ihtiyacı olarak karşılamış sade bir dervîştir. Biri ağırbaşlı, kuru ve donuk edaya sahipken, diğeri sade, ümmiyâne ve samimi bir tavır sergilemiştir (Köprülü: 1993, 356).

d) Ahmed Yesevî “şerîat-tarîkat” denklemini kolayca mezc etmiş, İslam’ın zahirine aykırı hiçbir şatahatvârî söylemin içinde bulunmamışken; Yunus Emre az da olsa İslam’ın zahirine uygun düşmeyen bazı şatahât/türrehatvârî ifadeler kullanmıştır.

e) Ahmed Yesevî’nin şiirleri daha çok didaktik bir tarzda kaleme alınmışken, Yunus Emre’nin şiirleri lirik özelliğe sahiptir.

f) Ahmed Yesevî ve Batı Türklerinde tasavvuf bir “zühd” ve “takva” sistemi şeklinde temeyyüz ederken, Yunus Emre ve Anadolu’da tasavvuf “ilâhî aşk” felsefesi şeklinde tezahür etmiştir.

SONUÇ

Biz bu çalışmamızda önce Ahmed Yesevî ile Yunus Emre’nin Türk-İslam algısındaki rolüne temas etmeye çalıştık. Her iki sufinin benzer görüşlerinden yola çıkanların Ahmed Yesevî’nin Yunus üzerinde müessir olduğuna dair görüşlerine yer verdik. Buradan anlaşılabilir ki çoğunluğun görüşü Ahmed Yesevî’nin az veya çok Yunus’u etkilediğidir. Ancak hem zamansal farklılık hem son zamanlarda yapılan çalışmaların ışığı altında konuya yaklaşıldığında, Ahmed Yesevî’nin Yunus’u etkilediğine dair kesin bir hükme varmanın zor olduğudur. Bir diğer ifadeyle Ahmed Yesevî’nin Yunus üzerinde kesinlikle müessir olduğunu iddia etmenin de, asla etkisinin bulunmadığını söylenin de gerçeği tam yansıtmadığıdır. Zira bu konuyla doğrudan ilgisi olmamakla birlikte Erol Güngör’ün de dediği gibi kültür benzerlikleri arasındaki illiyet (causalite) bağı kurmak her zaman geçerli bir yol ve yöntem değildir. Bilinen bir gerçek varsa o da her iki sūfinin eserlerinde dile getirdikleri müşterek noktaların, ayrıldıkları noktalardan daha fazla olduğu, yine her iki sufi şahsiyetin İslam ümmetinin birlik-beraberliğine, Türklerin İslamlaşma rolüne büyük katkı sağladıklarıdır. Anadolu Müslümanlık algısı, bir diğer ifadeyle popüler İslam diyebileceğimiz halk dindarlığı büyük ölçüde Yesevîlik rengi taşımaktadır. Ahmed Yesevî’nin Yunus’u etkileyip/etkilememesinden öte Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Mevlânâ Celaleddin Rûmî, Hacı Bektaş-ı Veli ve diğer takipçilerinin Kur’ân ve sahih sünnete, hoşgörü merkezli bir din anlayışına davette bulunması günümüz Müslümanları açısından önemli noktalar içermektedir. Yine Yesevîlik uzun seneler sonra bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk devletleri ile Anadolu arasında dostluk ve kardeşliğin takviyesinde büyük bir sinerji meydana getirecek potansiyele sahiptir.

KAYNAKÇA

Babinger, Franz, “Anadolu’da İslamiyet”, *Dâru’l- Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Yıl 2, Sayı 3, 1922.

Banarlı, Nihat Sami, *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri*, Kubbealtı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2008.

Bice, Hayati, *Hoca Ahmed Yesevî Divan-ı Hikmet*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Brockelmann, Carl, *İslam Uluslararası ve Devletleri Tarihi*, ter. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Coşan, Esat, *Hacı Bektaş-ı Veli Makâlât*, Seha Neşriyat, İstanbul trz.

Cumbur, Müjgan, *Anadolu’nun Bütünleşmesinde Ahmed Yesevî’nin Yeri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 1997.

Eraslan, Kemal, *Divan-ı Hikmet’ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılab Kitabevi, İstanbul 1992.

- Kara, Mustafa, “Yunus Emre’nin Tasavvufi Kavramlar Dünyası”, *Yunus Emre*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012. ss. 261-286.
- Karahan, Abdülkadir, “Horasan Kültürünün Anadolu Türk Kültürünün Gelişmesine Etkileri”, *XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi Bildirileri*, Ankara 1979.
- Kenjetay, Dosay, *Hoca Ahmed Yesevî’nin Düşünce Sistemi*, H. Ahmed Yesevî Ocağı Yayınları, Ankara 2003.
- Kılıç, M. Erol, *Sûfî ve Şiir*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sûfiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Tarih Boyunca Bektaşilik*, İstanbul 1990.
- Schimmel, Annemarie, *Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004.
- Tahralı, Mustafa, “Ahmed Yesevî’nin Divan-ı Hikmet’inde Dini-Tasavvufi Unsurlar”, *Yesevîlik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz, Mustafa İsen, Mustafa Tatçı, Ahmed Yesevî Vakfı Yayınları, Ankara 1998, ss. 157-169.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Yunus Emre ve Divanı*, İstanbul 1972.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı, İnceleme ve Tenkitli Metin*, I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

HAZİNÎ'YE GÖRE YESEVİLİKTE RABT-I SULTAN (YÖNETİCİYLE İRTİBATLI OLMAK) KAVRAMI

The Concept Of Rabt Al-Sultan (To Keep Contact With Ruler) In Yesevi Order According To Hazînî

Mehmet TABAKOĞLU*

Özet

XVI. yy.'da yaşamış bir Yesevî-Nakşî şeyhi olan Hazînî'nin eserleri Yesevîlik tarihi hakkında en temel kaynaklardır. Bu eserlerden öğrendiğimize göre Yesevîliğin dört temel esası mekan, zaman, ihvan ve rabt-ı sultan yani yöneticiyle irtibatlı olmaktır. Buna göre tarikat ehlinin itibarı ve etkisi, padişahın itibarı ve koruyuculuğuna bağlıdır. Belki bu ilkenin bir yansıması olarak Hazînî, eserlerinde Osmanlı padişahlarını övgü ve dualarla anmakta, beklentilerini dile getirmekte, özellikle Sultan III. Murad'a ayrı bir önem vermektedir. Şabanîlik üzere seyr ü sülûk görmüş ve icâzet almış bir derviş olan III. Murad'ın emriyle *Cevâhirü'l-Ebrâr*'ı yazdığını ifade eden Hazînî'nin gözünde sultan, Allah'ın kendisine ledün ilmi verdiği adil bir halife ve bir velidir ve Yesevîliğin yaşatılması için birçok çaba sarf etmiştir. Çalışmamız, Hazînî tarafından Yesevîliğin esaslarından sayılan rabt-ı sultan kavramından hareketle Yesevîliğin siyasî iktidarla olan ilişkileri hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hazînî, Yesevîlik, Rabt-ı Sultan, III. Murad

Abstract

The works written by Hazînî, a XVIth century Yesevi-Nakshi order master, are respected as main sources about history of Yesevi order. As stated in this works, Yesevi order has four basic principles: place, time, brothers and rabt al-sultan, i.e., to keep contact with ruler. Accordingly, the status and impact of order people are related to ruler's status and protection. Probably, as a reflect of this principle, Hazînî, in his works, mentions Ottoman sultan with praise and glory, articulates his demands from him, and pays a special importance to Sultan Murad III. Hazînî, reports that he wrote a book named *Javahir al-Abrar* by order of Murad III, who received a special training of Shabani order (sayr u suluk) and got order permission. According to Hazînî, Sultan is a fair caliph given to him a secret knowledge by Allah, and a saint made a big effort to enlive Yesevi order. This paper aims to put some lights on relations between Yesevi order and political administration starting from the concept of rabt al-sultan, one of the main principle of Yesevi order.

Keywords: Hazînî, Yesevi order, Rabt al-Sultan, Murad III.

Giriş

Hazînî, 1533-342'te bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Hisar-ı Şadman/Çegâniyân şehrinde dünyaya gelmiştir.¹ Babası ve ağabeyinin Kübrevî olduğunu bildiğimiz Hazînî tasavvufî bir muhitte yetişmiş, eserlerinde Arapça, Farsça, Çağatayca ve Osmanlıca'yı maharetle kullanmış; tefsir,² hadis gibi İslamî ilimleri tasavvufla mezcetmiş bir şahsiyettir. 12 yaşındayken Yesevî şeyhi Seyyid Mansur'la (ö. 965/1557-8) karşılaşmış ve 19 yaşında ondan hilafet almıştır. Ayrıca Molla Emin adında bir Nakşî şeyhten de el almıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mehmettabakoglu@ibu.edu.tr

¹ Mehmet Mâhur Tulum, *Hazînî:Menbâ'u'l-Ebhâr*, Giriş, İstanbul 2009, s. 11-12.

² Hazînî'nin tefsir anlayışı konusunda yapılmış bir çalışma için bkz. Şükrü Maden, "Yesevî Dervîşi Hazînî'nin Âyetleri Anlama Yöntemi: Cevâhirü'l-Ebrâr'ın Kur'ânî Referansları Üzerine Bir İnceleme", *İTOBIAD*, C. V, S. 8, Karabük 2016, ss. 2517-2540. Makalede konumuzla alakalı olarak bir padişahla bağlantılı olmak başlığı da yer almaktadır. Bkz. *Agm*, s. 2527-2528.

Seyyid Mansur, Hazîni'yi manzum ve mensur eser telifi konusunda teşvik etmiş, neticede bugün Yesevîliğin en önemli kaynağı durumunda eserler meydana gelmiştir.

Bu eserlerden Farsça *Câmiü'l-Mürşidîn*, Yesevîlik, Kübrevîlik, Nakşîlik ve Aşkiyye tarikatlarının adap ve silsileleri hakkında bilgi vermektedir.³ *Menbâ'u'l-Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr*, Hazîni'nin Yesevîlik tarihi, adap ve erkânı hakkında III. Murad'a (ö. 1003/1595) sunmak üzere 1586 yılında İstanbul'da yazdığı eserdir. Eserde Yesevî ve Nakşî silsileleri, menkıbeler, çeşitli tasavvufî kavramlar, bazı ayet ve hadislerle getirdiği işarî yorumlar, yazarın seyahatleri, gözlemleri, yaşadığı tecrübeler ve çokça şiir yer alır.⁴ Eserinde sık sık III. Murad'a dua eden, onu öven Hazîni, Yesevîlik'in şartları olarak ortaya koyduğu zaman, ihvan, mekan ve rabt-ı sultan kavramlarını açıklamıştır. *Hucetü'l-Ebrâr*, Hazîni'nin 996/1587'de İstanbul'da Farsça Mesnevî tarzında yazdığı 2020 beyitlik eserdir. Tevhit, zikir, cehrî ve hafî zikir, erre zikrinin üstünlüğü, Yesevîlik adabı, şeyh-mürîd ilişkisi, Osmanlı Devletine, II. Selim'e (ö. 982/1574) ve III. Murad'a övgü ve dualar, Ahmed Yesevî (ö. 562/1166), Seyyid Mansur ve kendi hayatı hakkında bilgiler içermektedir. Hazîni bu eserini III. Murad'a ithaf etmiştir.⁵ *Tesellâu'l-Kulûb*, Hazîni'nin Mevlânâ'nın Mesnevîsinin ilk üç beytine yazdığı Farsça şerh ile Mevlana ve Şems hakkındaki bazı menkıbeleri içerir. Hazîni eserini 998/1590 yılında Bahadır Sultan'a ithaf etmiştir.⁶ *Dû Mersiye/İki Terci-i Bend*, hanımı ve çocuklarının vefatı üzerine yazdığı mersiyelelerdir. Farsça *Divan*'ında da Hazîni, kasidelerde genel olarak bütün Osmanlı sultanlarını, özel olarak da Sultan II. Selim'i ve III. Murad'ı övmüştür.⁷ Eserleri içerisinde en önemlisi kabul edilebilecek *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr*'i, 1002/1593 tamamlamıştır. *Cevâhir*, Yesevîlik tarihi hakkında araştırma yapanların başlıca kaynağı durumundadır.⁸

Bu eserin temel konuları Yesevîlik adabı, şartları, Ahmed Yesevî ve Hazîni'nin şeyhi Seyyid Mansur'dur. Buna göre Yesevîlik halvet ve çileye büyük önem verir. Halvet ve çilenin en önemli şartı temizliktir. Amacını, bânın ilim olarak belirleyen Hazîni bunun güzel bir örneğini abdest üzerinden verir. Ahlakî bir muhteva katarak yorumladığı tam bir abdest kişiyi Allah'tan başkasını görmekten ve kötülük, ikiyüzlülük, nefsin arzuları, baş olma sevdası, dünyayı isteme, makam sahibi olma, münafıklık, azgınlık, kötü ahlak, kibir, ucb, kin, düşmanlık, gıybet, iftira, boş söz, insanların ayıbını araştırma gibi olumsuz niteliklerden uzaklaştırır. Çeşitli ayetlerle konuyu detaylandıran Hazîni, ilahi vuslatın ilk şartını zahir ve bânın temizlik şeklinde belirledikten sonra oruç konusunu da ahlakî açıdan değerlendirir. Ona göre gerçek oruç gıybet, dedikodu ve insanların arasını açmak gibi kötülüklerden korunmak demektir. Eserin hemen her konuya yaklaşımı bu şekilde bir ahlakî ideale ulaşmaktadır. *Cevâhirü'l-ebâr* bu yöntemiyle İslam ahlakı adına kıymetli bir muhtevaya sahiptir. Eserde şeyh-mürîd ilişkileri, zikir türleri, zikrin adabı, insanın maddî yapısının ahlak ile olan bağlantısı, makamlar, şeyhin halifesi olacak kişinin özellikleri, Yesevîlik silsilesi, halvetin nasıl yapılacağı, halvette nelere dikkat edileceği, semâ', Ahmed Yesevî'nin ve Seyyid

³ Seyfüddin Refiüddin-Nadirhan Hasan, "Hazîni'nin "Câmiü'l-Mürşidîn" Eseri Hakkında", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 5, sayı: 12, Ocak-Haziran 2004, ss. 159-166.

⁴ Mehmet Mâhur Tulum, Hazîni:Menbâ'u'l-Ebhâr, *Giriş*, İstanbul 2009, s. 12-15; Nadirhan Hasan, "Hazîni'nin (1002/1593-4) Menbâ'u'l-Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr Adlı Eseri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C. III, Sayı: 7, Ankara 2001, ss. 243-248.

⁵ Cihan Okuyucu-Mücahit Kaçar, *Cevâhirü'l-Ebrâr*, *Giriş*, İstanbul 2014, s. 29-33; İbrahim Kunt, "Sultan Ahmed Hazîni ve Eserleri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2004, Yıl 5, S. 13, s. 280-283.

⁶ Bkz. Ahmet Kara, *Hazîni'nin Tesellâu'l-Kulûb'u (Metin ve İnceleme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu, Kırıkkale 2014; A.mlf., "XVI. Yüzyıl Şairlerinden Hazîni ve Tesellâu'l-Kulûb Adlı Eseri", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Yıl: 3, S. 6, Bahar 2017, ss. 69-100.

⁷ Kunt, *agm*, s. 283-284.

⁸ Bkz. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., 5. Baskı, Ankara 1984, s. 368-369; Nihat Azamat, "Cevâhirü'l-Ebrâr", *DİA*, VII, s. 432.

Mansur'un kerametleri, şeyhlik ve dervişlik adabı, tarikatın hükümleri, şartları, vacipleri, sünnetleri, müstehabları, adabı gibi konular yer almaktadır.

I. Yesevîliğin Dört Şartı: Mekan, Zaman, İhvan ve Rabt-ı Sultan

Tasavvufta ilk defa zaman, mekan ve ihvan kavramlarını bir arada kullanan ve bunları semâ'ın şartları olarak gören Cüneyd-i Bağdâdî'dir (ö. 297/909).⁹ Cüneyd, semâ' için bunların bir ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Hazîni'ye baktığımızda, bu üç kavrama yöneticiyle irtibatı ekleyerek, Yesevîliğin varlığını devam ettirebilmesinin şartlarını ve bir anlamda ihtiyaçlarını belirlemiştir. Aslında bunlar, bütün tarikatların faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için gerekli asgari şartlar ve ihtiyaçlar olarak da değerlendirilebilir. Hazîni, Yesevîliğin bu dört şartını önce *Menbâ* adlı eserinde, bu eseri yazdıktan yedi yıl sonra da *Cevahir* adlı eserinde ortaya koymuştur. Yesevîliğin dört şartı konusunda iki eser arasında önemli farklar bulunmamaktadır.

Hazîni'ye göre, Ahmed Yesevî, tarikatın dört şartını mekan, zaman, ihvan ve rabt-ı sultan olarak belirlemiştir.¹⁰ Tarikattaki bütün müritlerin manevî derecelerinde kesintisiz bir şekilde ilerleyebilmeleri için bu dört şart zorunludur. İyi ve hayırlı insanlar bu dört şartı yerine getirerek meşhur olmuş ve irşatta bulunmuşlardır.¹¹ Bu şartlar bir anlamda Hazîni'nin Yesevîliği İstanbul'da yayabilmesi için gerekli şartlar olarak da değerlendirilmiştir. Çünkü Hazîni'ye göre bir silsilenin dağılmasını ve bir tarikatın silinmesini görmek dayanılması güç bir şeydir. Böyle bir durumu düşünmek nedamet verici, bu sonuca dayanmak ise çok ağır ve ezici bir yükür. Şeyhlerin açtıkları yolları açık tutmak, koydukları kuralları sürdürmek her şeyden önemlidir.¹²

1. Mekan:

Bu şartların ilki sağlam ve imkanları müsait bir mekandır. Ancak böyle bir yerde zikir, ibadetler, halvet ve çile gibi manevî uygulamalar huzur içerisinde yapılır ve bu mekanda derviş gönlünü rahatsız edici düşüncelerden koruyabilir. Mekandan münezzeh olan Allah'a kavuşmak için yapılacak işlerde mekan gereklidir. Nitekim Hz. Peygamber mescid ve mihrabı bu sebeple yapmıştır. Ayrıca çile ve halvetlerde insanların rahatsızlık vermemesi için mekan lazımdır. Mekanda olan müridin kalbine dışarıyla ilgili sıkıntı verici ihtiyaçların düşüncesi gelmez. Böylece terakkiye devam eder. Mekanda rahatsızlık verici bir şey olmazsa ruh yavaş yavaş parlamaya başlar.¹³

2. Zaman:

İkinci şart zamandır. Zamanın olaylarından ve sıkıntılarından güvende olmak gerekir. Bu sayede memlekette ve müritler arasında tembellik ve manevî işlerle uğraşmaya karşı bir isteksizlik olmaz. Konuyu yöneticiyle ilişkilendiren Hazîni'ye göre dindar yöneticilerin en büyük faydası ve yükümlüğü, Allah'a ulaştırılan tarikat yolunun kapanmamasını sağlamaktır. Çünkü tarikat, malla değil adamlarla olur, bu da zamanın emniyetli ve huzurlu olmasına bağlıdır. Eğer zaman cihat ve gazalar sebebiyle karışık olursa, tarikat yolundakiler bu sıkıntılardan dolayı manevî işlerle uğraşamazlar. Eğer emniyetsiz bir zaman diliminde yaşıyorsa, kimse irşat faaliyetlerine can u gönülden katılamaz. Zaman emniyetli olduğunda sufiler tanınır.

⁹ Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, Daru'l-Hayr, Beyrut 1412/1991, s. 340.

¹⁰ Bu sıralama *Cevâhir*'deki sıralamadır. Bkz. Hazîni, *Cevâhir*, Haz. Cihan Okuyucu-Mücahit Kaçar, İstanbul 2014, s. 146. Hazîni bu şartları *Menbâ*'da 1. Zaman 2. İhvan 3. Mekan 4. Rabt-ı Sultan şeklinde sıralamıştır. Bkz. Hazîni, *Menbâ*, Haz. Mehmet Mâhur Tulum, İstanbul 2009, s. 92-95.

¹¹ Hazîni, *Cevâhir*, s. 146.

¹² Hazîni, *Menbâ*, s. 90-91.

¹³ Hazîni, *Menbâ*, s. 94; A.mlf., *Cevâhir*, s. 146-147.

Allah Teâlâ, irşad yolu kapanmasın diye sultanlara cihadı emretmiştir. Bu cihatların ve gazaların sebebi gönülleri ihyâ etmektir. Yöneticiler, şayet tekke ve ibadethaneler kurup buraların huzurunu sağlamazlarsa, mallarının ve makamlarının bir faydası yoktur. İster köle olsun ister padişah olsun herkesin bu dünyaya gelme amacı Cenâb-ı Hakk'a kavuşmak için marifet elde etmek olmalıdır.¹⁴

Tarikat faaliyetlerini yerine getirebilmek için zamanın güvenliği ve düzeni konusuna dikkat çeken Hazîni, bunu ancak yöneticinin sağlayabileceğini ifade etmektedir.

3. İhvan:

Üçüncü şart, tarikat yolunda birlikte ilerlenecek kardeşlerdir. Yani aşk ve vefa talibi olan kimseler tarikatta birlikte çalışarak çile ve halvetlerin birlikte uygulanmasına yardımcı olarak manevî makamların elde edilmesine çalışırlar. Bu yüzden önce refik, sonra tarîk yani önce yol arkadaşı sonra yol denmiştir. Kardeşlik bütün tarikatlar için gereklidir ama Yesevîlik için daha çok yâr ve kardeş gereklidir. Görünen ve görünmeyen bütün alemlerde sefer edilirken yol arkadaşı dostlar lazımdır. Çünkü yol, yoldaşsız gidilmez. Arkadaş varsa yola çıkılır. Hz. Peygamber sahabeyle ittifak kurduğu için şeriat yolu açılmıştır. Şeriat, tarikat ve hakikat yollarının hepsi temiz kalpli kardeşlerle yürünür. Tekke ve ibadethanelerde arkadaş ve sırdaşlar gerekir.¹⁵

Hazîni, bu arkadaş ve sırdaşların nasıl olması gerektiğini *Menbâ*'da şöyle açıklamıştır: Kardeşler salih, edepli, sakallı ve inabet ehli olmalı; nefis ve hevanın bağlarından kurtulmuş olmalı ikiyüzlü olmamalıdır. Müritlerin bir araya gelişleri sadece uhrevî gayelere yönelik olmalı, istima'ları dünya için olmamalıdır. Sohbetleri Allah için, toplanmaları intibah için olmalıdır. Derviş sakallı ve dindar olmalı, Hanefî mezhebine mensup bulunmalıdır.¹⁶

4. Rabt-ı Sultan:

Bu şartların en önemlisi ve diğerlerini tamamlayan dördüncü şart yöneticiyle irtibattır. Rabt-ı sultan kavramı orijinal bir kavram olarak Hazîni'ye aittir. Rabt kelimesi bağ, alaka, bağlama, belirleme, kıymet takdir etme, tamamıyla bir şeye bağlanma gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷ Sultan kelimesi padişah, yönetici, şah gibi devleti yöneten kişi anlamı taşımakta olup tasavvuf büyüklerine de sultan dendiği olmuştur. Bu minvalde Yesevîliğin diğer bir adı Sultaniyye'dir.¹⁸ Rabt-ı sultan tamlamasındaki sultan kelimesini şeyh olarak anlayıp şeyhe mutlak bağlılık, bağlanma gibi bir anlam akla gelebilirse de konteks dikkate alındığında bu şekilde anlamlandırmanın uygun olmayacağı görülmektedir. Çünkü Zaman kavramını açıklarken Hazîni, yöneticiyle olan ilişkisine de değinmiş, ardından rabt-ı sultanı açıklarken, yöneticilerin kılıç yani askerî gücünden ve adaletli olmalarından bahsetmiştir. Adaletle ilgili olarak da Hz. Peygamber'in: "Ben adil padişah Nûşirevân'ın zamanında doğdum." sözüne ve "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülü'l-emre (idarecilere) de itaat edin." (Nisa/59) ayetine telmihte bulunmuştur. Eserini padişahın emriyle yazdığını söylemesi de burada hatırlandığında ve yine eserin çeşitli yerlerinde Ahmed Yesevî'nin ve Seyyid Mansur'un yöneticilerle olan ilişkilerine temas etmesiyle birlikte düşünüldüğünde Hazîni'nin rabt-ı sultan kavramını yöneticiyle irtibatlı olmak ve ona bağlılık gibi anlamlarda kullandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

¹⁴ Hazîni, *Menbâ*, s. 92; A.mlf., *Cevâhir*, s. 147.

¹⁵ Hazîni, *Cevâhir*, s. 148.

¹⁶ Hazîni, *Menbâ*, s. 92-93.

¹⁷ Firüzâbâdi, *el-Kâmûs'l-muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1426-2005, s. 667-668; Komisyon, *el-Mu'cemu'l-vasît*, Mektebetü's-Şurûki'd-Devliyye, Kâhire 1425-2004, s. 323.

¹⁸ Necdet Tosun, "Yeseviyye", *DİA*, XXXIII, s. 487.

Hazîni'ye göre tarikat ehli, yöneticilerle ve padişahla irtibatlı olmaya özen göstermelidir. Çünkü saldırgan ve mutaassıp insanların saldırıları ve inatçılarla inkarcıların sözleri ancak bu şekilde engellenebilir. Bu sayede velilik ağacı meyve verir, kalp ağacı pas tutmaz. Padişahların kılıcı tarikat yolunu parlatır. Yöneticilerin adalet ve himayesi sayesinde tarikat ehli rahat eder. Padişahla irtibat halinde olmak marifet ehli kimselerin birbirlerine karşı üstünlüğüdür. Padişahın itibarı ve koruyuculuğu sayesinde tarikat ehli itibarlı ve etkili olur. Padişaha itaat edip uymak, onları tarikata hizmetçi ve koruyucu yapar. Zamanın padişahının emniyeti, fakirlerin ve Allah dostlarının duasına bağlı olduğu gibi Allah dostlarının da bir araya gelerek huzur içinde ibadet etmeleri padişahın sayesinde olur.¹⁹

Bu düşüncelerini şiirlerinde de pekiştiren Hazîni'nin nazarında padişahla irtibatlı olmak tarikat şartlarının en önemlisidir. Çünkü padişahla iyi olmak tarikat yolunu açar. Padişah tarikat ehlinin yardımcısı, koruyucusu ve dostudur. Padişahla irtibat, tarikata revaç vererek bu yolu aydınlatır. Cihan padişahlarıyla iyi geçinmek, tarikat silsilesinin irşad faaliyetlerinin devamını sağlar. Padişahın desteklediği bir derviş, benzersiz bir şeyh olur. Padişah bir dervişe yardım ederse, o dervişin her işi güzel olur. Padişah tarikata meyledince memleket halkı da meyleder. Böylece tarikat ehlinin sıkıntıları kalmaz. Şiirin sonunda Hazîni: "Ey Hazîni, tarikat silsilesi şahlarla revaç buldu, sen de ihtiyacını padişaha arz et!" sözleriyle kendisine seslenerek ihtiyaç içerisinde olduğunu ve padişahın yardım beklediğini açıkça ifade etmiştir.²⁰

Hayatı, adı gibi hazin olaylar ve yokluklar²¹ içerisinde geçen Hazîni kendi döneminde, tarikatın şartları olarak zikrettiği bu hususlara riayet edilmediğinden şikayet etmiştir. Ona göre fakirler tarikat işlerinden uzaklaşmış, padişahlar ise ilgisizdir. Hazîni'nin bu cümlesi, padişahın beklentilerinin gerçekleşmediğini göstermektedir. Çünkü Hazîni eserinin daha hemen başında III. Murad'dan övgüyle söz etmiş, onun tarikatları ihya niyetinin olduğunu ve Yesevilik için çaba harcadığını söylemiş olmasına rağmen şimdi bu cümlelerinden anlaşılmaktadır ki Hazîni'de bir sitem ve hayal kırıklığı mevcuttur. Yeseviliğe olan ilgisizlik herhalde bunda başlıca sebeplerden biridir. Ayrıca her ne kadar kendisi padişahın emriyle kitabını yazdığını söylüyorsa da padişahla aralarında doğrudan bir münasebetin varlığından da bahsetmemektedir.

Yine ona göre yaşadığı zaman diliminde bu dört şart kalmamış, tarikat yolu kapalı, insanlar itiraz etmekle meşgul, mekân virân, zaman uygunsuz, kardeş bulunmuyor, sultanla irtibat hayal, dindarlar eşkıyalardan muzdarip, fakirler zenginlerden ümitsizdir. Bu kadar olumsuzluklar ve engeller içinde keramet ve fevkalade olaylar da yoktur. Hünerler ayıp, ayıplar da hüner sayılır olmuştur. Karada ve denizde huzur yoktur.²²

Bu cümlelerin devamındaki şiirinde de şikayetlerine devam eden Hazîni'ye göre, Ahmed Yesevi bile gelse halk, onun kerametlerini görebilmekten uzaktır. Bahaüddin Nakşbend gelse ve melekler de yaptığı duasına amin dese halk yine cehaletlerinden dolayı onu takdir edebilecek durumda değildir. Çünkü kıyamet yaklaşmış, ahir zaman halleri görülmüştür. Hazîni'nin yapması gereken Allah'tan yardım, padişahın koruma ve Seyyid Mansur'dan himmet istemektedir. Bu sayede tarikat emniyette olabilir. *Cevâhir*'in Türkçe kısmının sonu Hızır aleyhisselam bahsi ve padişaha dua ile bitmektedir. Hazîni'ye göre Yesevilik'in ilk ustası Hızır, kendi zamanındaki dayanağı ise padişahtır.²³ Duasında Sultan III. Murad'ın zamanına ve saltanatına hayırlar dilemekte, ahirete kadar ona ve şeyhzadelerine

¹⁹ Hazîni, *Menbâ*, s. 94-95; Hazîni, *Cevâhir*, s. 149.

²⁰ Hazîni, *Cevâhir*, s. 149.

²¹ Bkz. Hazîni, *Menbâ*, s. 90.

²² Hazîni, *Cevâhir*, s. 149-150.

²³ Hazîni, *Cevâhir*, s. 150.

yardımda bulunması, onun zaferler kazanması, batıda ve doğuda adaletle hükmetmesi için Allah'a yalvarmaktadır. Yine Yesevî ve Nakşbendî büyüklerinin ruhlarını ona yardımcı kılmasını, ülkesindeki mescid ve medreseleri kıyamete kadar korumasını, garip, fakir ve miskinleri onun hayır ve bereketinden nasiplendirmesini, ülkesini ve özellikle Anadolu'yu düşmanlardan korumasını, Mâverâünnehir bölgesinin müctehit ve mücahitlerini padişaha tabi ve itaatkar eylemesini Cenâb-ı Hak'tan niyâz etmekte ve ülü'l-emre itaatle ilgili ayeti (Nisa/59) zikrederek *Cevâhir*'in Türkçe kısmını tamamlamaktadır.²⁴ III. Murad'a yaptığı bu dualara eserlerinde sıkça yer veren Hazîni'nin sultana çok büyük değer verdiği anlaşılmaktadır.²⁵

II. Yesevîlerin Devlet Yöneticileriyle Olan Münasebetlerine Örnekler

Yesevilik adına önemli bir kaynak olan Hazîni'nin devlet yöneticilerine karşı bağlılık ve itaati tarikatın en önemli şartı olarak sunması farklı yönlerden değerlendirilebilir. Hazîni, teorik olarak bu şartları ortaya koyduğu gibi aynı zamanda Ahmed Yesevî'nin ve Seyyid Mansur'un hayatlarını anlatırken onların yöneticilerle olan çeşitli münasebetlerinden de bahsetmiştir. Bir anlamda Yesevilik'in şartlarından birisi olarak sunduğu rabt-ı sultan kavramının tarihte nasıl vuku bulduğunu göstermiştir. Bu bilgiler her zaman tarihsel bilgi verme şeklinde değil bir menkıbe içerisinde ya da bir rüya anlatımında karşımıza çıkmaktadır. Hazîni'ye göre padişahlar, sultanlar ve hanlar Ahmed Yesevî'nin kulu,²⁶ onun bir benzeri olan Seyyid Mansur da şahların, kapısına baş koyduğu bir Yesevî şeyhidir.²⁷

1. Ahmed Yesevî ve Yöneticiler

Örneğin Hazîni'nin anlattığı bir menkıbeye göre Ahmed Yesevî'nin devlet yöneticileriyle olan ilişkileri daha çocuk yaşta başlar. Ahmed Yesevî'nin henüz Yesevî adıyla anılmadığı çocukluk yıllarında Maveraünnehir bölgesinin "Yesevî" adındaki yöneticisi, avlanırken zorlandığı Karaçuk dağının dümdüz bir çöl veya ova olmasını ister. Ülkesindeki evliyalardan bu isteğinin gerçekleşmesi için dua etmelerini rica eder. Üç gün boyunca yapılan dualardan bir sonuç alınamayınca, ülke genelinde yaşının küçüklüğünden dolayı duaya çağrılmayan bir Allah dostu olarak Şeyh İbrahim'in oğlu Hoca Ahmed, Sayram'dan Yesi'ye davet edilir. Bu sırada Hoca Ahmed'in ablası Gevher Şehnaz, babasının vasiyetine göre Ahmed'in ortaya çıkma zamanı geldiğinde mabedindeki sofrayı açması gerektiğini söyler. Ahmed, sofraya yapışınca evliyanın toplandığı yere gider ve sofradaki tek bir ekmeği orada bulunan 99.000 evliya, asker ve yöneticiye paylaşır. Kerameti gören herkes Ahmed'in ayağına kapanır. Yönetici, Ahmed'den dağın kaldırılması için dua ister. Hoca Ahmed, babasının hırkasının içine girer ve dua etmeye başlar. Şiddetli bir yağmur sonrası afet meydana gelir ve Ahmed'in artık başını hırkadan çıkarması istenir. Başını hırkadan çıkarınca bulutlar dağılır, güneş açar ve Karaçuk dağı yok olduğu görülür. Yönetici Yesevî, Hoca Ahmed'den adının kıyamete kadar yaşaması için bir talepte daha bulununca: "Her kim bizi severse, senin isminle ansın!" diyen Hoca Ahmed, bundan sonra Yesevî lakabıyla anılmaya başlar.²⁸

Bu anlatı tarihsel gerçekliğinden ziyade çeşitli menkıbe motiflerini ve sembollerini bir araya getirmesiyle önem taşımaktadır. Sofra açma ve bir yerden bir yere kısa sürede gitme, az bir yiyeceği bereketlendirerek çok sayıda kişiye yetirme, duasıyla tabiat olaylarını kontrol

²⁴ Hazîni, *Cevâhir*, s. 161-163.

²⁵ Hazîni, *Menbâ*, s. 68, 71, 73, 82.

²⁶ Hazîni, *Cevâhir*, s. 100.

²⁷ Hazîni, *Cevâhir*, s. 103.

²⁸ Hazîni, *Cevâhir*, s. 91-92.

altına alma ve onlara hükmetme, tabiat varlığını (dağı) yok etme gibi²⁹ olağanüstü olaylar neticesinde orada bulunan yönetici, asker ve evliyanın Ahmed Yesevî'nin büyüklüğünü kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Yine burada dikkat çeken noktalardan bir tanesi, Yesevî adındaki yöneticinin olağanüstü bir isteğini gerçekleştirmek için evliyaya başvurması, evliyanın bu isteğe olumlu karşılık vererek birlikte hareket etmesi ve sonunda duası en makbul veli olan küçük yaştaki Hoca Ahmed sayesinde amacına ulaşmasıdır. Türk tarihinde eşine sıkça rastlanan devlet adamlarıyla sufilerin dayanışması³⁰ burada da karşımıza çıkmaktadır. Hazîni burada yönetimin olağanüstü ideallerinin ancak evliya ile birlikte ve onların tasarruflarıyla gerçekleşebileceği imasında bulunmaktadır. Son olarak yöneticinin adının Hoca Ahmed ile birlikte anılması ve tek bir isim altında buluşmaları, maddî ve manevî otoritenin birleşmesi ve kıyamete kadar adının yaşaması isteği “devlet-i ebed müddet” idealinin başka bir ifadesi şeklinde yorumlanabilir. Buna göre yöneticinin adının kıyamete kadar anılması ancak bir maneviyat büyüğü sayesinde olacaktır. Diğer taraftan çocuk denilecek kadar küçük bir yaşta, bütün toplum kesimlerini etkileme gücü, yaşa değil kabiliyete ve başarıya verilen değeri göstermektedir. Sonuçta bu menkıbe Ahmed Yesevî'nin küçük yaşlardan itibaren yöneticilerle irtibatlı olduğu mesajını vermektedir.

Başka bir menkıbeye göre Ahmed Yesevî artık yaşlanmış ve 63 yaşından sonra inzivaya çekildiği çilehanesindedir.³¹ Kazan Han adındaki bir yönetici, şeyhin Cuma namazları için halvetten çıkması ve camiye gelmesi gerektiğini düşünerek şeyhin halifelerinden Muhammed Danişmend Zernûkî'yi Ahmed Yesevî'ye gönderir. Cuma salâsı okunurken şeyhinin yanına giren Zernûkî, Ahmed Yesevî'nin ikazıyla şeyhine yapışır. Bu esnada halvetin duvarlarının yıkıldığını görür. Bilmediği bir camide Cuma namazı kılarlar fakat bu esnada Ahmed Yesevî'yi kaybeder. Durumu bilen caminin kayyımından buranın Mısır'daki Ezher Camii olduğunu ve dönmek için tekrar şeyhine yapışması gerektiğini öğrenir. Bunun için bir hafta bekler. Sonraki cuma şeyhine yapışarak halvethaneye geri dönen Zernûkî, yaşadıklarını yöneticiye anlatır. Kazan Han ve yanındakiler henüz salanın bitmediğini fark ederler ve inkar, şüphe ve taarruzdan vazgeçerek Yesevî'nin zaman ve mekanı ortadan kaldırma kerametini kabul ederek Ahmed Yesevî'ye mürid olurlar.³²

Bu anlatıda yönetici ve etrafındakiler, Yesevî'nin kerametini kendi gözleriyle görmüş gibi kabul etmiş ve hepsi Yesevî'nin Cuma namazı kılmadığı şeklindeki şüphelerinden bir anda vazgeçmişlerdir. Sonunda bu olayı dinleyen yönetici, Yesevî'nin müridi olmuştur. Ayrıca yönetici, halk arasında yayılabilecek, Hoca Ahmed Yesevî'nin cemaatle Cuma namazı kılmadığı şeklindeki şayiayı, ona mürid olmak suretiyle ortadan kaldırmıştır.

Bu iki menkıbe, rabt-ı sultan kavramı çerçevesinde Ahmed Yesevî'nin devlet yöneticileriyle olan ilişkilerini ve onlar tarafından büyüklüğünün kabul edildiğini göstermektedir.³³

²⁹ Bu motifler için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK Yay., Ankara 1992, ss. 83-97.

³⁰ Konuyu bu perspektiften ele alan ve menkıbelerdeki motifleri bu minvalde yorumlayan bir çalışma için bkz. Mehmet Surur Çelepi, “Kültürel Bellek Çerçevesinde Ahmed Yesevî ile Anlam Bulan Âlim-Devlet Bütünleşmesi”, *Pamukkale Üniversitesi SBE Dergisi*, 25, 2016, ss. 181-198.

³¹ Ahmet Yesevî, doğumundan 63 yaşına kadar yaşadığı manevî ve olağanüstü halleri, Ethem Cebecioğlu'nun deyimiyle kendi psiko-tarihini otobiyografi tarzında Divan-ı Hikmet'inde vermiştir. Bu şiirin tahlili için bkz. Ethem Cebecioğlu, “Hoca Ahmed Yesevî”, *AÜİFD*, XXXIV, Ankara 1993, ss. 87-132.

³² Hazîni, *Cevâhir*, s. 105-106.

³³ Bilindiği üzere Ahmed Yesevî'nin sanat değeri yüksek türbesini Timur yaptırmıştır. Timur'un Ahmed Yesevî'ye verdiği değeri gösteren bir çalışma için bkz. Nadirhan Hasan, “Hoca Ahmed Yesevî ve Türk Hükümdarları (Emir Timur Örneği)”, *Araşan SBE İlmî Dergisi*, 9-10, Bişkek 2010, ss. 203-209.

2. Seyyid Mansur ve Yöneticiler

Hazîni'nin eserlerinde genişçe yer verdiği diğer önemli isim şeyhi Seyyid Mansur'dur. Konumuzla alakalı olarak Seyyid Mansur'un bir yöneticiyle yaptığı konuşmalar tasavvuf tarihi açısından çok büyük önem taşımaktadır. Hazîni'nin memleketi Hisar'ın yöneticisi Ebu'l-Muzaffer Hisârî, bir gün Seyyid Mansur'u ziyaret eder ve ona şöyle der: "Bir memlekette velilerin varlığı meşale gibidir, günah ve bidatleri def ederler ve halkı ibadet ve taat aydınlığına götürürler. Siz de memleketimizin aydınlığı olunuz!" Seyyid: "Eğer sen bizi şeyh kılarсан oluruz." der. Sultan biraz şaşırılmış vaziyette şunları söyler: "Benim elimden ne gelir ki, kendim zaten nefis-i emmârenin esiriyim. Sizi ise Allah şeyh kıldı." Seyyid durumu şöyle açıklığa kavuşturur: "Evet söylediğin gibidir. Fakat bil ve anla ki Hakk'ın şeyh kıldığını Hakk'dan başkası bilmez. Kudsî hadiste: 'Gökkubbem altındaki velilerimi benden başkası bilmez.' buyrulur. Oysa sen kimi şeyh yaparsan herkes bilir ve itaat eder. Çünkü 'İnsanlar meliklerinin dini üzeredir.' sözü gerçektir." Sultan sorar: "Ben seni nasıl şeyh yapayım?". Seyyid şu açıklamayı yapar: "Her nereye at sürsen (sefere çıksan) önce bize uğra, nezir ve hediyeler getir ve her nereden gelsen önce bize gel sonra evine git!" Sultan bunu can u gönülden kabul eder ve Seyyid Mansur orada ikamet etmeye başlar. Memleket ahalisi ve ileri gelenleri şeyhe büyük bir iltifat göstermiş, şehrin meyhaneleri mescide çevrilmiş, şeyh burada çok sayıda mürit ve halife yetiştirmiştir.³⁴

Hazîni'nin verdiği bu bilgilere göre Seyyid Mansur, Hisar yöneticisine kendisini şeyh olarak halka kabul ettirmek amacıyla ne yapması gerektiğini söylemiş, yönetici de bunu kabul edip uygulamıştır. Burada yönetici, Seyyid Mansur'u zaten şeyh olarak kabul ederek ziyaretine gitmiştir. Kendisini şeyh yapma teklifi bizzat şeyhin kendisinden gelmiştir. Buna göre yönetici bir yere gideceği zaman önce şeyhi ziyaret edecek, dönüşte yine şeyhe uğrayacak ve bu sayede yöneticinin yakınındakiler ve halk Seyyid Mansur'u şeyh olarak bilip kendisine mürit olacaklardır. Sonuçta, toplumsal hayata somut bir şekilde yansıyan değişimler gözlenmiş, örneğin meyhaneler kapanmış, yerlerini mescidler almış, insanların din konusundaki ciddiyet ve gayretleri artmış ve Seyyid Mansur bu sayede birçok mürit ve halife yetiştirmiştir.

Osmanlı tarihinde benzer birçok örneği bilinen yöneticinin manevi otoriteyi ziyareti, sosyal psikoloji açısından, tasavvufun kitlelere nasıl yayıldığını anlamaya yardımcı olacak veriler sunmaktadır. Seyyid Mansur, halkın, yöneticilerinin dini üzere olduklarını görerek tabir caizse olumlu anlamda bir "sosyal mühendislik" yapmıştır. Belki de başka bir tasavvuf kaynağında rastlanmayacak kadar açıksözlülükle burada şeyh, yöneticinin kendisini ziyaret etmesini istemektedir. Yönetici, şeyhi ziyaret ettikçe şeyhin tanınırlığı artmıştır ve halk onu şeyh olarak görmüştür. Seyyid Mansur, tabir caizse "tarikatin reklamını" en güçlü merci olan devlet eliyle yapmıştır. Hazîni'nin rabt-ı sultan kavramıyla birlikte düşünüldüğünde müridin halk tarafından kabul görmesi, tarikat faaliyetlerinin rahat ve huzurlu bir şekilde yürütülebilmesi ancak devlet desteğiyle mümkün olabilmiştir. Eğer Seyyid Mansur, devlet desteğini arkasına almasa belki de meyhaneler kapanmayacak aksine çoğalacaktı. Yöneticinin sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla şeyhlerden beklenen günah ve bidatlerden insanları uzaklaştırma, halkı ibadet ve taata sevk edebilme bu şekilde tezahür etmiştir.

Hazîni, rabt-ı sultan kavramı çerçevesinde, Hindistan'ın Türk Sultanı Babür Şah'ın soyundan gelen Humayun Şah hakkında, Ahmed Yesevî'nin Seyyid Mansur aracılığıyla gerçekleşen bir kerametini anlatır. Seyyid Mansur Yesi'de Ahmed Yesevî'nin mezarını ziyareti esnasında Ahmed Yesevî'nin ruhaniyeti ile görüşür. Ahmed Yesevî, Mansur'a: "Çağatay Sultanı Semerkan'ı zapt etmek istiyor fakat ervâh-ı tayyibe buna razı değil, onu Hindistan'a havale ediyorlar. Hümayun Şah'ın Hindistan zaferleri için türbemizden bir alem

³⁴ Hazîni, *Menbâ*, s.95-96; A.mlf., *Cevâhir*, s. 221-222.

al ve onu şaha götür!” der. Seyyid Mansur alemleri alarak Kabil’e ulaşır. Orada Humayun Şah’ın kardeşi Hindal Mirza, Seyyid Mansur’un müridi olur. Aynı şekilde Humayun Şah tarafından da saygıyla karşılanan Seyyid Mansur şaha: “Mâverâünnehir evliyası size Hindistan fethini müjdeliyorlar. Ahmed Yesevî de zaferin bir nişanesi olmak üzere bu alemleri size göndermiştir.” der. Benzer bir rüyayı kendisi de görmüş olan ve bu müjdeyle çok sevinen Humayun Şah, Hindistan seferiyle pek çok yeri fetheder.³⁵

Ahmed Yesevî ve Seyyid Mansur’un birlikte yer aldıkları bu keramet, gelecekte müjdeli bir haber verme suretiyle, yöneticinin Ahmed Yesevî ve onun yolunu devam ettiren Seyyid Mansur’a tam bir güven duymasını anlatır. Eğer tarihsel olarak böyle bir olay gerçekten vuku bulduysa, Humayun Şah, Seyyid Mansur’un yönlendirmesine göre kendi fetih rotasını Semerkand’dan Hindistan’a çevirmiştir. Bu anlatımdan, bir yöneticinin stratejik bir karar alırken maneviyat büyüğü olarak gördüğü kişilerin sözüne uygun hareket edebileceğini, hatta planlarını değiştirebileceğini ve sonunda yönetimin bu yüksek motivasyon ile amaçlarına ulaşabildiği çıkarımları yapılabilir.

Benzer motifler içeren bir menkıbeye göre artık Seyyid Mansur vefat etmiştir. Hazînî *Menbâu’l-ebhâr* adlı eserinde Seyyid Mansur’un halifesi ve aynı zamanda damadı olan Abdullah Han’ın Rüstem Paşa (ö. 968/1561) ve Kanuni (ö. 974/1566) ile olan bir irtibatından bahseder. Seyyid Mansur’un türbesinin yapımı için Rüstem Paşa’ya gidilmiş, bu sırada Şehzade III. Bayezid (ö. 969/1562) ile II. Selim arasındaki mücadele vuku bulduğundan vezir, dervişlerle ilgilenememiştir. Bunun üzerine dervişler, görüşmenin yapıldığı gece Seyyid Mansur’un ruhaniyetinden yardım isterler. Abdullah Han, rüyasında III. Bayezid’in yenileceğini, II. Selim’in galip geleceğini görmüş ve bunu bir mektupla vezire göndermiştir. O gece Rüstem Paşa da rüyasında elinde hançer taşıyan bir kişinin³⁶ şeyhe ve dervişlerine yardım etmezse kendisini öldüreceğini görmüştür. Uykudan uyanıp hediyeler hazırladığı sırada Abdullah Han’ın müridlerinden biri Rüstem Paşa’ya gelerek mektubu vermiştir. Vezir, mektubu okumuş, dervişlere hediyeler vererek ve kendi gördüğü korkulu rüyasını da yazarak iki mektubu Kanuni’ye göndermiştir. Şehzadelerle ilgili malum hadise rüyaya mutabık şekilde sonuçlanınca Kanuni, Şeyh Abdullah Han’ı getirtmiş, istediklerinden fazlasıyla beraber dervişlerin geçimliği için üç köy bağışlamış. Bir fermanla bu köylerin Seyyid Mansur’un halifelerine verildiğini, halife kalmayınca Medine’ye vakfedileceğini bildirmiş.³⁷

Bu anlatının verdiği mesaj, Seyyid Mansur’un ve Abdullah Han’ın kerametiyle Yesevîlerin, Rüstem Paşa ve Kanuni tarafından ödüllendirilmeleridir. Ayrıca burada dikkat çeken önemli bir husus da dervişlerle ilgilenmeyen Rüstem Paşa’nın, Seyyid Mansur’un ruhaniyetinden yardım istenmesi neticesinde rüyasında ölümle tehdit edilip korkutulmasıdır. Abdullah Han’ın kerameti ise Kanuni’nin beklentisi yönünde bir gelecekte haber vermedir. Dolayısıyla Hazînî’nin anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla rabt-ı sultan kavramının tasavvuf tarafında daha çok keramet boyutunun öne çıktığı ve etkili olduğu söylenebilir.

3. Hazînî ve III. Murad

Hazînî’ye göre tarihi boyunca Yesevîlik, sultanlar tarafından büyük bir takdir ve iltifata mazhar olmuştur. Hazînî, bir Yesevî şeyhi olarak tarikatının İstanbul’da yayılmasını çok arzu etmiştir. Bunun için de devletin desteği lazımdır. Çünkü o, hayat hikâyesinden

³⁵ Hazînî, *Cevâhir*, s. 225-230.

³⁶ Büyük ihtimalle ruhaniyetinden yardım istenen bu kişi Seyyid Mansur’dur.

³⁷ Hazînî, *Menbâ*, s. 88-89. Kanuni’nin Yesevîliği desteklediğine dair başka bir örnek, Hindistan’dan İran’a ve oradan Anadolu’ya geçip İstanbul’a gelen Yeseviyye pîri Şeyh Muhammed Hindi’ye (ö. 974/1566-7) günlük 120 akçe maaş bağlamasıdır. Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Yay., İstanbul 2000, s. 265-266.

anlaşıldığı kadarıyla maddi açıdan çok büyük sıkıntılar içerisindeydi ve bu durumdayken kendisinin bir tekke kurması ve tarikatını yayabilmesi mümkün değildir.

Hazîni, Ahmed Yesevî ve Seyyid Mansur'un kerametlerini anlattıktan sonra kendi hayatıyla ilgili bilgiler de vermiştir. O, Diyarbakır'a şeyhi Seyyid Mansur'un kabrini ziyarete gittiğinde mezarı harap bir halde bulur. Çünkü türbedarlar ve dervişler Mekke ve Medine'ye yerleşmişlerdir. Rabt-ı sultan kavramıyla ilgili olarak kendisi II. Selim zamanında (1566-1574) İstanbul'a gitmiş, *Menbâu'l-ebrar*'da verdiği bilgiye göre Rüstem Paşa'nın veli hanımı (yani Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan (ö. 985/1578), Seyyid Mansur'un mezarının yeniden yapılması için usta ve gerekli malzeme için yeterince para vermiş, ayrıca dervişler, müridler ve ailesiyle birlikte memleketine dönmesi için gerekli yardımı sağlamıştır. Buhara'ya ve Maverâünnehir'e dönen Hazîni ve beraberindekiler, Özbeklerin baskıları sebebiyle Mekke ve Medine'ye gitmek zorunda kalmış, ne var ki yokluk nedeniyle tekrar İstanbul'a dönmüşlerdir.³⁸ Hazîni, *Cevâhir*'deki anlatımında Mihrimah Sultan'ın Seyyid Mansur'un mezarı için yaptığı yardımdan bahsetmez. Sultan II. Selim'in yardımıyla Hacca gittiğini sonra III. Murad'ın tahta geçmesi münasebetiyle tebrik için İstanbul'a yerleştiğini anlatır.³⁹ Sultanın tahta çıkışını kutlamak için hadis alimi Emir Cemâlüddin'in *Siyer-i Nebîsi*'nden şehname vezninde manzum olarak yazdığı çeviriyi sunmak istediğini ancak ihmal yüzünden III. Murad'a ulaştırılamadığını söyle tasvir eder: Sultanın kapısı perdeli ve ben zavallı tarafından mevki sahiplerine bu özge durumum için nice kaside, nice mektup iletildi; ama hiçbiri karşılık bulmadı ve cevapsız kaldı.⁴⁰

Menbâ'da ve *Cevâhir*'deki ifadelerinden sultanla yeterince irtibat halinde olamadığını anladığımız Hazîni'nin, *Cevâhir*'i, nasıl oluyor da III. Murad'ın emriyle yazdığı⁴¹ sorusu akla geliyor. Yani hem sultana ulaşamamaktan hayıflanıyor, hem de eserini onun emriyle yazdığını söylüyor. İhmalciler, karşılıksız kalan mektuplar, kasideler ve sultanın kapısının perdeli olması gibi ifadeler, Hazîni'nin padişahla doğrudan bir görüşmesinin olmadığını, sadece aracılar vasıtasıyla irtibat kurmaya çalıştığını düşündürüyor.

Hazîni rabt-ı sultan kavramı çerçevesinde Osmanlılar ve özellikle III. Muradla alakalı olarak övgü, beklenti ve dua sadedinde şunları dile getirmiştir: Yöneticilerin gösterdiği sevgi sayesinde şeyhler, halktan iltifat görmüş ve yine bu sayede şeyhlik sarayı sağlamışlardır. Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğu için, şeyhlik yolu tanınır olmuştur. Velilerin gayelerine ulaşmaları, ancak din yolunu açan yöneticilerle, özellikle Osmanoğullarıyla ve III. Murad ile irtibat sayesinde. III. Murad, gizli ilimlerin sırlarını ve "kün" emrinin gizli manalarını bilendir. Araplar ve Acemler arasında eşi benzeri yoktur. Zamanın yegane kalem ve kılıç sahibi odur. Hz. Peygamber'in hizmetkârı, Safâ ve Merve kapılarının bekçisidir. Bu dine adaletiyle güç vermiş, halkla münasebetlerini ve fetihlerini hep Hak üzere ve Hak için yapmıştır. Bu övgüleri yaptıktan sonra III. Murad'a ve şeyhzadelere dua eden Hazîni, Allah'ın veli kullarının ve meleklerin, dokuz feleğe kadar onun askerini idare ettiğini söylemiştir. Yine ona göre III. Murad eşsiz bir halife ve kendisine ledün ilmi verilen bir velidir.⁴²

Görüldüğü üzere Hazîni, şeyhi Seyyid Mansur'un yöneticiyle irtibatındaki fikirlerini III. Murad üzerinden dile getirmiştir. Buna göre şeyhlerin tanınması ve halkın kendilerine iltifat etmesinin yolu, yöneticilerin şeyhlere gösterdiği sevgi ve yakın ilgidir. Yani şöyle bir çıkarımda bulunabiliriz: Eğer Sultan III. Murad, Hazîni'ye yakından ilgi gösterseydi, belki de Yesevîlik bu sayede İstanbul'da faaliyet gösterebilirdi. Çünkü sultanın iltifatının

³⁸ Hazîni, *Menbâ*, s. 89-90.

³⁹ Hazîni, *Cevâhir*, s. 179.

⁴⁰ Hazîni, *Menbâ*, s. 89-90.

⁴¹ Hazîni, *Cevâhir*, s. 60-61.

⁴² Hazîni, *Cevâhir*, s. 180-183, 231, 232, 234.

duyulmasıyla halk da Yesevîliğe ilgi duyabilirdi. Seyyid Mansurla Kazan Han arasındaki gibi bir ilişki, Hazîni ve III. Murad arasında gerçekleşmemiştir fakat sultanın yeryüzünde Allah'ın gölgesi olduğu şeklindeki inanışa atıfta bulunan Hazîni'ye göre padişah, hem adaletli ve benzersiz bir halife, hem ilim sahibi, hem maddi manevi destek bulan güçlü bir ordunun sahibi, hem de kendisine ledün ilmi verilmiş bir velidir.

Yaptığı bu değerlendirmeleri sadece saraya yakın olmak ve maddi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yazdığını düşünmek Hazîni'ye ve Sultan III. Murad'a haksızlık olmuş olur. Çünkü Sultan III. Murad, Şabanîlik üzere seyr ü sulûk görmüş, icazet almış; hatta sınırlı da olsa mürşidlik yapmış bir padişah'tır.⁴³ Hazîni açısından bakıldığında Yesevîlik yolunun İstanbul'da faaliyet gösterebilmesi mümkün olmamıştır fakat onun eserleri Yesevîlik hakkında ilk elden başvuru kaynakları olarak paha biçilmez bir değere sahip olmuştur. Dolayısıyla yine padişahın emriyle yazdığını söylediği eser padişahla irtibatının -ne derece olduğuna bakılmaksızın- bir meyvesi ve bereketi olarak Yesevîlik adabının ve tarihinin bir numaralı başvuru kaynağı olmaya devam etmektedir.⁴⁴

Yesevîlik ile devlet ilişkilerinin başka coğrafyalarda da Hazîni'nin arzuladığı şekilde olmadığını bilmek gerekir. Türkistan yöneticileri ile ilişkiler konusunda Yesevîler başlangıçta daha etkili iken, Nakşbendiye tarikatının önce Mâverâünnehir'de ve sonra bütün Türkistan'da etkinlik kazanmasıyla Nakşbendîler'in gerisinde kalmışlardır. Şeybânîler'in ilk döneminde bu durum Yesevîler lehine değişecek gibi olmuştur da Şeybânî Han'ın önceleri intisap ettiği Yesevî şeyhi Cemâleddin Kâşgarî Buhârî'yi Buhara'dan Herat'a sürgün etmesi durumu yine Nakşibendîler'in lehine çevirmiştir. Son dönemlerinde Yesevî şeyhleri ile aralarına giren soğukluğa rağmen Şeybânî Hanlarının Ahmed Yesevî'ye olan saygıları hiç eksik olmamış, Yesevî Külliyesi vakıflarının güçlendirilmesi yanında yazdıkları şiirlerde de bu bağlılığı göstermişlerdir. XVIII. yüzyılda bazı Mangıt hanlarının Nakşibendîliğin Müceddidiyye koluna bağlı olması ve cehrî zikri yasaklamaları zaten gücünü yitirmiş olan Yesevîler'i daha da sönük hale getirmiştir.⁴⁵

SONUÇ

XVI. yy.'da yaşamış bir Yesevî şeyhi olan Hazîni'nin yazdığı eserler şu an itibariyle, Yesevîlikle ilgili en önemli kaynaklardır. Hazîni, Yesevîliğin ne olduğunu ve nasıl uygulandığını açık bir şekilde ortaya koymuştur. En çok üzerinde durduğu konulardan bazıları halvet, çile, erre zikri, temizlik, tevbe gibi Yesevîliğin temel kavramlarıdır. Bunların Yesevî yolunda nasıl hayata geçirildiğini Hoca Ahmed Yesevî'den, Seyyid Mansur'dan ve bizzat kendi tecrübelerinden hareketle ortaya koyması onun verdiği bilgileri değerli kılmaktadır.

Hazîni eserlerinde tarikatın çeşitli vacip, sünnet, müstehap ve şartlarını açıklamıştır. Bizim konumuz açısından Hazîni, Ahmed Yesevî'den itibaren tarikatın şartları olarak kabul edilen dört şart belirlemiştir. Bunlar mekan, zaman, ihvan ve rabt-ı sultandır. Zamanın yönetici sayesinde emniyet ve huzurlu olabileceğini belirten Hazîni'ye göre bu şartlar içerisinden en önemlisi rabt-ı sultan yani yöneticiyle irtibattır. Tarikatın faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi için yöneticiyle irtibat mutlaka gereklidir.

Ahmed Yesevî'nin ve Seyyid Mansur'un hayatlarından yöneticilerle irtibata dair bilgiler veren Hazîni, Yesevîliğin tarih boyunca devlet adamlarından takdir ve taltif

⁴³ Bkz. Türkan Alvan, "Bir Şâbânî Dervîşi Olan Sultan III. Murad'ın Tasavvufî Görüşleri", *II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu Bildirileri*, 04-06 Mayıs 2014 Kastamonu, ss. 359-387; a.mlf. "Devrinden Seyrine Sultan III. Murad'ın Kitâbu'l-Menâmat'taki Mektuplarına Dair Bazı Tespitler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Tolum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 2014, ss. 27-60.

⁴⁴ Hayati Bice, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, İnsan Yay., İstanbul 2011, s. 232.

⁴⁵ Hayati Bice, *age*, s. 287; Necdet Tosun, *agm*, s. 489.

gördüğünü vurgulamak istemiştir. Özellikle Seyyid Mansur'un yöneticiye, bir yere gitmeden önce ve dönüşünde kendisini hediyelerle ziyaret etmesini tavsiye etmesi, böylelikle halkın şeyhe rağbet göstereceğini ifade etmesi tasavvuf tarihi açısından fevkalade önemlidir. Osmanlı padişahlarının sefere çıkmadan önce şeyhleri ziyaret etmeleri, onların dualarını almaları ve şeyhlerin de bazen müridleriyle birlikte cihada iştirak ettikleri çok iyi bilinen tarihsel gerçeklerdir. Fakat burada önemli olan husus şeyhin, yöneticiden kendisini ziyaret etmesini bizzat talep etmesi ve bu şekilde halk tarafından şeyh olarak bilinme isteğidir. Yani zamanın şartlarına göre Seyyid Mansur, devletten "meşrûiyet" ve "meşhûriyet" talep etmiştir. Devlet yöneticisinin ziyaret ettiği, ilgi gösterdiği ve müridi olduğu şeyhe, halk tarafından da büyük bir güven ve iltifat duyulacağını tahmin etmek güç değildir, zaten amaç da budur. Osmanlı'da tasavvufun yaygınlaşmasında ve bununla birlikte devletle milletin aynı dünya görüşü etrafında buluşmalarında, sultanların şeyhlerle olan bu türlü ilişkilerinin rolünü unutmamak gerekir.

Ahmed Yesevî'nin ruhaniyyetinin Seyyid Mansur ile; Seyyid Mansur'un damadı ve halifesi Abdullah Han ile yöneticilere rüya yoluyla mesaj göndermeleri, Yesevî silsilesinin manevî gücünü ve canlılığını göstermeyi amaçlayan işaretler olarak değerlendirilebilir. Şu halde Hazîni'ye göre Yesevîlerin rabt-ı sultan kavramı sadece dünya hayatıyla sınırlı değildir. Etkileri ve etkinlikleri ölümlerinden sonra da devam etmektedir. Onların gösterdiği istikamette hareket eden yönetici ise fetih ve zaferle müjdelenmiştir.

Hazîni'nin, Yesevî şeyhlerin kerametlerinden bahsetmesi, bu kerametler sonrasında devlet yöneticilerinin, ileri gelenlerin ve halkın kendilerine bağlandıklarını anlatması, toplumun bu sayede ıslah olduğunu örnek vermesi, belli açılardan III. Murad'a yönelik mesajlar olarak okunabilir. Yani Hazîni'ye göre Yesevîler gerçek birer veli ve keramet ehli kimselerdir. Geçmişte yöneticiler onları bu şekilde kabul etmiş ve faaliyetleri için destek olmuşlardır. Kendisine bu eseri yazmasını emreden III. Murad da tarikatları ihya etmeye çalışan gerçek bir veli, halife ve sultan olarak Yesevîliğin İstanbul'da faaliyette bulunabilmesi için destek vermelidir. Sık sık dualarıyla sultana manevi destek olduğunu gösteren Hazîni'nin hayatındaki en önemli gaye belki de budur fakat Hazîni'nin bu hayalinin gerçekleştiğini söyleyebilmek pek mümkün değildir.

Sonuç olarak Hazîni Yesevîliğin İstanbul'da canlandırma amacına ulaşamamıştır fakat yazdığı eserlerle, Yesevî tarihini, kültürünü, adabını gelecek kuşaklara aktarmıştır. Rabt-ı sultan kavramıyla da göstermiştir ki Yesevilikte yöneticiyle irtibat halinde olmak bir tarikat şartıdır.

KAYNAKÇA

Alvan, Türkan, "Bir Şâbânî Dervişi Olan Sultan III. Murad'ın Tasavvufî Görüşleri", *II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu Bildirileri*, 04-06 Mayıs 2014 Kastamonu, ss. 359-387.

___, "Devrinden Seyrine Sultan III. Murad'ın Kitâbu'l-Menâmat'taki Mektuplarına Dair Bazı Tespitler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 2014, ss. 27-60.

Azamat, Nihat, "Cevâhirü'l-Ebrâr", *DİA*, VII, s. 432.

Bice, Hayati, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, İnsan Yay., İstanbul 2011.

Cebecioğlu, Ethem, "Hoca Ahmed Yesevî", *AÜİFD*, XXXIV, Ankara 1993, ss. 87-132.

Çelepi, Mehmet Surur, "Kültürel Bellek Çerçevesinde Ahmed Yesevî ile Anlam Bulan Âlim-Devlet Bütünleşmesi", *Pamukkale Üniversitesi SBE Dergisi*, 25, 2016, ss. 181-198.

Hasan, Nadirhan, "Hazîni'nin (1002/1593-4) Menbâ'u'l-Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr Adlı Eseri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C. III, Sayı: 7, Ankara 2001, ss. 243-248.

- ___, *Hoca Ahmed Yesevî ve Türk Hükümdarları (Emir Timur Örneği)*, Araşan SBE İlmî Dergisi, 9-10, Bişkek 2010, ss. 203-209.
- Hazîni, *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr*, Haz. Cihan Okuyucu-Mücahit Kaçar, İstanbul 2014.
- ___, *Menbâ'u'l-Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr*, Haz. Mehmet Mâhur Tulum, İstanbul 2009.
- Kara, Ahmet, *Hazîni'nin Tesellâu'l-Kulub'u (Metin ve İnceleme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu, Kırıkkale 2014.
- ___, "XVI. Yüzyıl Şairlerinden Hazîni ve Tesellâu'l-Kulüb Adlı Eseri", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Yıl: 3, S. 6, Bahar 2017, ss. 69-100.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., 5. Baskı, Ankara 1984.
- Kunt, İbrahim, "Sultan Ahmed Hazîni ve Eserleri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2004, Yıl 5, S. 13, s. 280-283.
- Kuşeyrî, *er-Risâle*, Daru'l-Hayr, Beyrut 1412/1991.
- Maden, Şükrü, "Yesevî Dervişi Hazîni'nin Âyetleri Anlama Yöntemi: Cevâhirü'l-Ebrâr'ın Kur'ânî Referansları Üzerine Bir İnceleme", *İTOBIAD*, C. V, S. 8, Karabük 2016, ss. 2517-2540.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK Yay., Ankara 1992.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Yay., İstanbul 2000.
- Refiüddin, Seyfüddin - Hasan, Nadirhan, "Hazîni'nin "Câmiü'l-Mürşidîn" Eseri Hakkında", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 5, sayı: 12, Ocak-Haziran 2004, ss. 159-166.
- Tosun, Necdet, "Yeseviyye", *DİA*, XXXXIII, s. 487.

TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA ZAMANEDEN ŞİKÂYET VE AHMED YESEVÎ

Ahmed Yesevi and Complaint about Time in the Turkish Islamic Literature

Alper AY*

Özet

Cenab-ı Hak, eşyayı ademoğlu için, ademoğlunu da kendisine kulluk ve dahi marifetullah için halk etmiştir. İnsanın alemde kulluğunu ispat edip marifete ermesi ise dünya hayatında karşısına çıkan imtihanlardaki başarısı ile kaimdir. Konuyla alakalı ayet-i kerimelerden hareketle diyebiliriz ki; hemen her insanın içinde yaşadığı zamanda ve mekanda bazı musibetlerle ve toplumsal problemlerle karşı karşıya kalması muhtemeldir. Başka bir ifadeyle her insan yaşadığı dünyanda bazı şeylerin varlığından veya yokluğundan şikayet eder. Kişinin peşinden koştuğu şey bir anlamda onun dünyasını gösterirken bir anlamda da toplumun ne ile imtihan edildiğini de işaret eder.

Bu minvalde biz tebliğimizde bazı sufi şairlerin zamanlarına yönelttikleri eleştirileri ele alıp Ahmed Yesevî'nin zamanına ne söylediği üzerinde duracağız. Acaba sufi şairler yaşadıkları çağlarda kendilerine neyi dert edinmişler, itiraz ettikleri şey nedir, zamanlarındaki insanların hangi yönlerini eleştirmişler? Tebliğimiz Divan-ı Hikmet özelinde bu sahada olacaktır. Zira her devir kendi adamını yetiştirir ve herkes kendi zamanına, kendi insanlarına bir söz söyler.

Divan-ı Hikmet'e genel olarak baktığımızda bizim bugün sorun olarak önümüzde duran çoğu meselenin aslında o zamanların da problemi olduğunu fark ederiz. Hikmetlerinde Hoca Ahmed Yesevî kendi zamanındaki bazı problemleri derli toplu bir şekilde değerlendirir. Hikmetlerde insanlar arasında sevgi ve şefkatin azaldığından, büyük ve küçüklerde edeb kalmadığından, kızlardan ve gençlerden hayanın gittiğinden, hayasız bir neslin ortaya çıktığından, müslümanın müslümanı katletmesinden, haksızların tutulup haklıların bir kenara itilmesinden, dünya halkında cömertliğin kalmayışından, padişahlarda idarecilerde adaletin kaybolmasından, hakkı söyleyenlere düşmanlık yapılmasından bahsedilmiş ve bu haller ahir zamanın sorunları olarak sıralanmıştır. Tebliğimiz bu minvalde Hoca Ahmed Yesevî'nin şikayet ettiği, dert yandığı konular ve yine hazretin bu sorunlara sunduğu çözümler üzerine olacaktır.

Abstract

The God created all things for the man and created man in order to pray and know him. The success of man is about managing his problems in his life and his cult. By means of the verse of Quran which are about this matter we can say that each person may come across with some problems during his life. With another words each person complaints about having or not having something. The thing which man wants to have, shows both his world and what the community is tested.

In our notification we take hold of some sofi poets critics to their times and what Ahmed Yesevi said to his own times. For instance what did the sofi poets see problems for themselves in their times? To what they object? Which parts of the people did they criticize? Our notification is about this matters specially in Divan-ı Hikmet. Because each person is grown up by his time and say something to his time and people.

When we look at Divan-ı Hikmet generally, we notice that what we see as a problem today, was also the problem of that times. Hoca Ahmed Yesevi considers the problems of his times in his poets. Also he queues some problems. For example there is no more love and mercy among the people, olds and youngs have no respects, girls and youngs have no blush, moslms kill the moslms, people protect the unjustifiables in stead of justifiable ones, there is no generious people more in the world, managers have no equity, people have animosity for the men who say the truths. All these are seen as the problems of end of time. Our notification is interested with Hoca Ahmed Yesevi's complaints and his solutions for these problems.

---

* Arş. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

*Bir mevsim-i baharına geldik ki âlemin
Bülbül hâmûş havz tehî gülistân harâb***

GİRİŞ

Gül-i gülzar kelam-ı kadim/Bismillahirrahmanirrahim.

Allah'a hamd, Peygamber-i Ekber'e selam ederim.

Cenab-ı Hak eşyayı ademoğlu için, ademoğlunu da kendisine kulluk ve dahi marifetullah için halk etmiştir. İnsanın alemde kulluğunu ispat edip marifete ermesi ise dünya hayatında karşısına çıkan imtihanlardaki başarısı ile kaimdir.¹ Konuyla alakalı ayet-i kerimelerden hareketle diyebiliriz ki; hemen her insanın içinde yaşadığı zamanda ve mekanda bazı musibetlerle ve toplumsal problemlerle karşı karşıya kalması muhtemeldir. Başka bir ifadeyle her insan yaşadığı dünyanda bazı şeylerin varlığından veya yokluğundan şikayet eder. Kişinin peşinden koştuğu şey bir anlamda onun dünyasını gösterirken bir anlamda da toplumun ne ile imtihan edildiğini de işaret eder.

Bu minvalde biz tebliğimizde bazı sufi şairlerin zamanlarına yönelttikleri eleştirileri ele alıp Ahmed Yesevî'nin zamanına ne söylediği üzerinde duracağız. Acaba sufi şairler yaşadıkları çağlarda kendilerine neyi dert edinmişler, itiraz ettikleri şey nedir, zamanlarındaki insanların hangi yönlerini eleştirmişler? Tebliğimiz Ahmed Yesevî özelinde bu sahada olacaktır. Zira her devir kendi adamını yetiştirir ve herkes kendi zamanına, kendi insanlarına bir söz söyler ve bu söylenen söz bazen zamanı aşar. Eğer sözü söyleyen Hoca Ahmed Yesevî gibi Yunus Emre gibi kendi nefsinin değil Allah'ın rızasını tercih ediyorsa ve söylediği söz de Kur'an-ı Hakim'den besleniyorsa o söz zamanı yener, zamanı aşar, zamana galebe çalar.

Hoca Ahmed Yesevî

İlk olarak Hoca Ahmed Yesevî'nin bu konuyla alakalı söyledikleriyle başlamak istiyoruz. Hazret-i Yesevî bizim bugün problem olarak gördüğümüz pek çetin meseleleri bizden çok çok önceden dile getirmiş. Türkistan Piri, yaşadığı zamanı ahir zaman olarak nitelendirir ve en önemli sorunlardan biri olarak zamanının ulemasının/meşayihinin cahilliğini, mal sevgisini, insanları aldatmasını öne sürer. Ona göre ahir zaman şeyhlerinin en büyük problemi cahil olmalarıdır. Bu cehaletleri sebebiyle de amellerinde riya vardır. Dünya malına karşı hırs dolu olan bu nadanların vasıflarını/hallerini Hoca Ahmed Yesevî şöyle tarif eder:

Tatavvu roze tutar halklara şeyhlik satar
İlmi yok amidin beter ahir zaman şeyhleri

Belige fota çalur özünü kişi sanur
Arasatda oktanur ahir zaman şeyhleri

Başığa destar orar ilmi yok neye yarar
Oku yok yayın kurar ahir zaman şeyhleri

Alaydın al kılur ma'mileni mal kılur
Essiz ömrin yel kılur ahir zaman şeyhleri

Şeyhlik uluğ turur Hazretge eltgen iş turur
Aş bermes bağı taş turur ahir zaman şeyhleri

**Keçecizade İzzet Molla

¹ *Andolsun ki hem biraz korku ve açıklıkla hem de mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz (2/156). (Ey mü'minler!) Yoksa siz, sizden önce geçip giden (mü'min)lerin başlarına gelen (sıkıntı)lar sizin de başınıza gelmeden (hemen) cennete gireceğinizi mi sandınız? (2/214). İnsanlar imtihan edilmeden (sadece) "inandık" demeleriyle bırakılacaklarını mı sandılar?(29/2).*

Miskin Ahmed kandasın Hakk yolıda nedesen
İlimin yok ne sandesen ahir zaman şeyhleri²

* * * * *

Âhir zamân şeyhlerinden söz edeyim,
İmân-İslâm bilmeden şeyhlik kılar imiş,
İlim öğrenmez, amel eylemez, ma'nâ anlamaz,
Âhiretde kara yüzlü olur imiş.

Şeyhim diye mihrâb içre otururlar,
Halka içre halka zahmet yetirirler,
Hay u Hû deyip sermestliğin bildirirler,
Öyle câhil nasıl şeyhlik kılar imiş.

Böyle şeyhin kıyâmetde yüzü kara,
Nâdânlıkda şeyhlik eyler, işi riyâ,
Mahşer günü rezil olur, gözü âmâ,
Evvel-âhir dalâlette olur imiş.

Şeyh olmağa cem'ül-cem en alt makâm,
Hâzır olup, uyanık olsan dâimâ,
Pîr hizmetini nice yıllar etse tamâm,
Yok ise, dâl u muzill olur imiş.

Câhil şeyhler kulaksız, kuyruksuz eşek olur,
Himmatleri dünyâ mâlını yığar olur,
Cemâati yoldan azdırıp gider olur,
Öyle şeyhler hayvânâtta beter imiş.

Özlerini halklar ara tutsa ulu,
Batınları içre yoktur zerre fûrû,
Ben yüceyim deyip yürüyenlerin yeri tamu
Cehennem içre acı azâb çeker imiş.

Ayıbını dese, öfkelenip çıkışırılar,
Kendini bilmeden yanlış işe yürürler
Kara yüzlü mahşer günü duruşurlar
Nedâmette başı donup yürür imiş.

Ey mü'minler, işte o şeyhin beyânını,
Ben söyleyim, güzel dinleyin âyânını,
Kıyâmetde yüklenir mürîd günâhını,
Sırât üzre titreyip-sallanıp durur imiş.

Böyle şeyhin aklına deyin ahmak,
Körlükle şeyhlik eylermiş mutlak.
Bâtın içre ona değer dâim tokmak,
Kıyâmette hasret kılıp yürür imiş.

Gerçek şeyh olsa, dünyâ mâlını sevmez, bilin,
Vücûdu girse, cehennem içre yanmaz, bilin,
“Allah” deyip geceleri uyumaz, bilin,
Yüzünü görsen, dolunay gibi olur imiş.

² Hayati Bice, *Divan-ı Hikmet*, TDV Yayınları, s. 274

Elini tutsan dünyâ değeri gönülden gider,
Halkasında ben-benlik cümle gider,
Nazar eylese, iki âlem işin biter,
Öyle müşşid lâ-mekânda yürür imiş.

Şeyhlik adını ona eylemektir vebâl.
Cân verirken imânına korku ve zevâl.
Âhirette ona o her dem azâb,
Rahmân Melikim, böyle kuldan bîzâr imiş.

Âdem isen, doğru yolda yürüye gör,
Peygamberin kılmışların kıla gör,
Cân u dilde tabîatın diye gör,
Bu yolu yürüyen maksûduna yeter imiş.

Kul Hoca Ahmed, eğer olsa aklın Selîm,
Kuru ateşe tekke kılmak büyük intikam.
Tevbe kılsan, eğer kabûl eyler Rahîm,
Tevbe eylesen, Hûdâ rahmet eyler imiş

Divan-ı hikmette on dört dörtlükten meydana gelen bu hikmetin tamamında Hoca Ahmed Yesevi ahir zamanın şeyhlerini ağır bir lisan ile eleştirmiş, eksiklerini söylemiş ve böyle tiplerden şikayetçi olmuştur. Aynı hikmette hakiki şeyhin vasıflarından da bahseden Türkistan Piri, zamanının insanlarını cahil şeyhlere karşı uyarıp dikkatli olmalarını telkin etmiştir.

Ey şeyh ey, tâlîblere yolu göster,
Şeriâtın beyânını kılmaz mısın?
Tarikatta kılavuzsuz yola girse,
Hakîkatin yolların söylemez misin?

Şeyhim diye ulu tuttun özünü dâim,
Gönlün kibir ve benlik ile dilin sâim.
Nefsin için uzun geceler durup kâim,
Okuyup Kur'ân hiç özüne gelmez misin?

Şeyhim diye zâlimlere hizmet kıldın,
Göz yumarak değerli eyleyip izzet kıldın.
Nimet verse cânın ile hürmet kıldın,
Câhil olup zâlim sıfat olmaz mısın?

Kur'ân manâsını doğru bilmedin hevâ ile
Tâat kıldın halk içinde riyâ ile
Pas basan gönül yoktur ziya ile
Mânâ okuyup riyâ kemerin salmaz mısın?

Fakîr olup melâmeti taşa kılan,
Dünyâ bırakır âhireti değerli kılan.
Kalb eyvânını halvet kılıp sığınak kılan,
Öyle erin hizmetinde olmaz mısın?

Kul Hoca Ahmed, kime söyledin işbu sözü,
İyi bilirsin, hiç bilmezsin doğru yolu.

Bilir yakın yol bilici kılavuzu,
Ayak tozunu kara yüze sürmez misin?³

Divan-ı Hikmet'e genel olarak baktığımızda bizim bugün sorun olarak önümüzde duran çoğu meselenin aslında o zamanların da problemi olduğunu fark ederiz. Aşağıda örnek olarak aldığımız hikmette Hoca Ahmed Yesevî kendi zamanındaki bazı problemleri derli toplu bir şekilde sıralamıştır. Hikmette; insanlar arasında sevgi ve şefkatin azaldığından, büyük ve küçüklerde edeb kalmadığından, kızlardan ve gençlerden hayanın gittiğinden, hayasız bir neslin ortaya çıktığından, müslümanın müslümanı katletmesinden, haksızların tutulup haklıların bir kenara itilmesinden, dünya halkında cömertliğin kalmayışından, padişahlarda idarecilerde adaletin kaybolmasından, hakkı söyleyenlere düşmanlık yapılmasından bahsedilmiş ve bu haller ahir zamanın sorunları olarak sıralanmıştır.

Evliyalar aytgan vade keldi bolgay
Kıyametni küni yavuk boldı dostlar
Akil kullar bolganımı bitki bolgay
Halk u eldin mehr şefkat ketti dostlar

Uluğ küçük yaranlardın edeb ketti
Kız u zaif civanlardın haya ketti
El hayau mine'l-iman dep Resul ayttı
Hayasız kavm acayibler boldu dostlar

Müsülman müsülmanı kıldı katil
Nahak tutup hak işlerin kıldı batıl
Mürid pirge kılmaydılar yüz ü hatır
Aceb şumluğ zamaneler boldu dostlar

Ehl-i dünya halkımızda sehavet yok
Padşahlarda vezirlerde adalet yok
Dervişlarning duasıda icabet yok
Türlüg bela halk üstüğe yağdı dostlar

Ahir zaman alimleri zalim boldı
Huş amedeni aytguvçılar alim boldı
Hakkı aytgan dervişlerge ganim boldı
Aceb şumluğ zamaneler boldu dostlar

Kıyamet kün yavuk yetti kılğanı yok
Kul Ahmed'ni aytgan sözin yalğanı yok
Öz özige bir nasihat kılğanı yok
Nasihatını halka ayttı ketti dostlar⁴

Bu hikmette şikayet edilen konular parça parça muhtelif hikmetlerde de ele alınmış fakat tebliğin sınırlarını aşmamak adına Divan-ı Hikmet'ten bu kadar örnekle iktifa edeceğiz.⁵

Zamâne âhir bolsa akıl ketkey
Ademoğlu birbirin tutup yegey
Dünya için iman islam dinin satgay
Âkillerge bu sözlerni aygum kelür⁶

³ Bice, a.g.e. s. 308.

⁴ Bice, a.g.e., s. 212.

⁵ Divan-ı Hikmet'e ahir zamanın alametlerinden, bu zamanda insanların evlerini süsleyeceğinden, ilmin azalıp cehaletin çoğalacağından, insanlarda hırsın artıp haram helal inancının zayıflayacağından da bahsedilir.

⁶ Bice, a.g.e., s. 149.

Âhir zamân ümmetleri süslerler evlerini;
Nefs hevâya sevinip bozar her an huylarını;
Şan ve şefkatler ile dik tutar boylarını;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük⁷

Ahir zaman şeyhi duzeltir suretini,
Zühd ve takva kılmayıp bozar ic alemini,⁸

Âhir zamân bilginleri zâlim oldu,
Hoşgeldin deyciler bilgin oldu,
Hakk'ı söyleyen dervîşlere düşman oldu,
Nasıl kötü zamanlar oldu dostlar⁹

Hoca Ahmed Yesevî kendisi de bir şeyh olmakla beraber devrine dair yaptığı eleştirilerin başına meşayih ve ulema zümresini koymuştur. Zira bu zümrelerde olacak bir bozulma toplumun her kademesini etkileyecektir. Kanaatimizce Hoca Ahmed Yesevî, Kur'an-ı Hakîm'in de tavsiyesi üzere ümmet-i Muhammed'in takva sahiplerine rehber olacakların peşindedir, o zümreyi aramaktadır, o zümreyi ıslaha gayret etmektedir. Muttakilere rehber olacak, onlara yol gösterecek, onların gündemini belirleyecek olan kişiler Türkistan Pîri'nin derdinin merkezindedir. Onların doğru çizgide olması bütün bir İslam toplumunun felahı için elzemdir. Bizim Hazret-i Pîr'den anlamaya çalıştığımız bu minvaldedir. Onun ulema ve meşayihâ yönelttiği eleştirileri biz bu çizgide değerlendiriyoruz.

Yunus Emre

Hemen her şair gibi Yunus Emre de kendi zamanına bir söz söylemiş. Çoğunlukla aşk ikliminde sermest gezen Yunus, ölüm düşüncesinin sık sık dile getirerek bu esrikliği kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Fakat aşk ve ölüm düşüncesinin yanında Yunus, şiirlerinde devrine dair sosyal eleştiri yapmayı da ihmal etmez. İçinde yaşadığı toplumdan kayıtsız kalamayan her şairde olduğu gibi Yunus'ta da bu minvalde bazı ifadeler mevcuttur. Yunus'un eleştirileri baştan sona din eksenli olmuştur. Bu yönüyle sufi şairler arasında Ahmed Yesevî'den başlayan bir gelenek oluşmuştur. Yunus bu geleneğin Anadolu topraklarında yayılmasında başat rol oynamıştır. Yunus ve diğer sufi şairlerin şiirlerini incelediğinizde fark edersiniz ki şikayet edilen konular dünya hayatına dair değildir. Bilakis insanları Allah'ın rızasından uzaklaştıracak vakıaların varlığındandır şikayetler.

Yunus Emre'nin divanında şikayet unsuru olarak karşımıza çıkan bazı konuları sıralasak aşağı yukarı Ahmed Yesevî'nin dert yandığı konular karşımıza çıkar. Yunus, insanların harama helale dikkat etmediklerinden, Kur'an'a kulak tutulmamasından, fesat işlerin hürmetli olmasından, öğrencinin hoca ile arbede kılmasından, evlatların anne babayla sorun yaşamasından, fakirlerin arsızlığından, zenginlerin cimriliğinden, Peygamber yerine geçen hocaların halka zahmet verdiğinden, Peygamber hadisinin tutulmadığından dert yanmış ve bu konuları kendi zamanının esas problemleri olarak öne çıkarmıştır.

Müsülmânlar zamâne yatlu oldu
Helâl yenmez harâm kıymetli oldu

Okunan Kur'ân'a kulak tutulmaz
Şeytânlar semirdi kuvvetli oldu

Harâm ile hamîr tuttu cihânı
Fesâd işler eden hürmetli oldu

⁷ Divan-ı Hikmet, (Haz. Hayati Bice), Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, s.89.

⁸ Bice, *a.g.e.*, s. 188.

⁹ Bice *a.g.e.*, s. 195.

Kime kim Tanrı'dan haber verirsen
Kakır başın salar hüccetli oldu

Şakird üstâd ile arbede kılar
Oğul ata ile izzetli oldu

Fakîrler miskînlikten çekti elin
Gönüller yıkuban heybetli oldu

Peygamber yerine geçen hocalar
Bu halkın başına zahmetli oldu

Tutulmaz oldu Peygamber hadisi
Halâyık cümle Hak'dan utlu oldu

Yûnus gel âşık isen tevbe eyle
Nasûha tevbe ucı kutlu oldu¹⁰

Yunus, tıpkı Hoca Ahmed Yesevî gibi halka zahmetli olan hocalara da çatar ve onların bazı ahvalini sorun olarak öne çıkarır. Birlikten bahsedip ikilik yolunda yürüyenlere, doğruluğu emredip kendi doğru olmayanlara, Allah'ın indirdiği Kur'an varken başka kitaplardan konuşanlara, okuduğunu anlamayanlara, kendini bilmeyenlere, Hz. Peygamber'in hadislerini nakl etmeyip onlara kendi sözlerini katanlara, namazı riya ile kılıp çok günah az sevap işleyenlere, halka fetva verip kendi tutmayanlara, ilmi olup ameli olmayanlara Yunus Emre, Hoca sıfatını layık görmez. Öğrenci ile hoca, baba ile oğul artık birbirleriyle çatışır hale gelmiştir. Yunus'un bu nutk-1 şerifi kendi zamanına tuttuğu bir aynadır. Bu ayna bize dini bazı sorunlarla beraber toplumsal problemleri de göstermektedir. Bakınız biz dahi bugün Yunus ile aynı şeylerden dert yanmaktayız.

Yunus başka bir nutk-1 şerifinde ademoğlunun nefesine esir olmasının bazı sonuçlarını ele almış. İnsanların hayvanlar gibi yaşadığını, ölümü aklına dahi getirmediğini, gaflet ile dünyaya tamah ettiğini, gençlerin öğüt kabul etmediğini, yiğitlerin tevbeye yanaşmadığını, erkeklerin ibadetten ayrıldığını, beylerin adaletten ayrılıp yoksul halinden anlamadığını söyleyerek zamanının bazı problemlerini sıralamıştır. Bütün bu problemlerin de nefse itaat etmekten ileri geldiği nutk-1 şerifin başında ifade edilmiştir.

Miskîn âdem oğlanı nefse zebûn olmuştur
Hayvân cânâvâr gibi otlamağa kalmıştır

Hergiz ölümün sanmaz ölesi günün anmaz
Bu dünyâdan usanmaz gaflet ögin almıştır

Oğlanlar öğüt almaz yiğitler tevbe kılmaz
Kocalar tâ'at kılmaz sarp rûzigâr olmuştur

Beyler azdı yolundan bilmez yoksul hâlinden
Çıkdı rahmet gölünden nefis gölüne dalmıştır

Yûnus sözü âlimden zinhâr olman zâlimden
Korka durun ölümünden cümle doğan ölmüştür

Bir başka Nutk-1 şerifinde ahir zamana eriştiğini söyleyen Yunus Emre bu zamanda insanların ahvalini şöyle anlatır. Artık uyanık/sağ müslüman kalmamıştır olsa bile çok azdır, bu çok çetin bir zamandır. Artık hocalar okuduğunu yapmaz, derviş yolunda gitmez, halk öğüt işitmez olmuştur. Beylerde mürvet kalmamış yoksul eti yiyip onların kanlarını içmişlerdir.

¹⁰ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1990, s. 388.

Zaman öyle kötüleşmiştir ki Deccal'in çıkma zamanı gelmiştir. Helal haram birbirine karışmış, kârımız zarar olmuştur.

İşitin ey ulular âhir zamân olısar
Sağ müsülmân seyrekter ol da gümân olısar
Dânişmend okur tutmaz dervîş yolun gözetmez
Bu halk öğüt işitmez ne sarp zamân olısar
Gitti beyler mürveti binmişler birer atı
Yediği yoksul eti içtiği kan olısar
Ya'ni er gelmiş erden elini çekmiş şerden
Deccâl kopısar yerden âhir zamân olısar
Aceb mahlûk erişdi göz yumuban dürüştü
Helâl harâm karıştı assı-ziyân olısar
Birbirine yavuz sanır ettiğin kala sanır
Yarın mahşer gününde işi beyân olısar
İy Yûnus imdi senin aşk ile geçsin günün
Sevdiğin kişi senin cânına cân olısar¹¹

Yunus Emre bir beyitinde ise insanların artık çok cimrileştiğini söyler hatta bu cimrilik öyle ileridir ki insanlar Allah yoluna bir yufka dahi vermeye kıyamazlar:

Bir niçe kişilerün gaflet gözün bağlamış
Hak yolına dirisen bir yufkaya kıyamaz¹²

Diğer bir nutk-i şerifinde de benzer konulardan şikayet eden Yunus Emre, cihanda salih insanların kalmadığını, bu sebeple de cihanı fesad tuttuğunu, artık cihanın işinin bittiğini, şeytanlara gün doğduğunu, gönüllerin karardığını, alimlerin okuyup amel etmediğini ve halkı gözetmediğini, bu sebeple de gönüllerde bir mutluluk olmadığını, bidatlerin geldiğini, iyiliği emreden kalmadığını söyler. Bütün bunlara sebep olarak ise Hz. Peygamber'in sünnetinin terk edilmesi gösterilir. Yani bozulmanın başlangıcında sünnetin terki vardır.

Yunus menkıbelerinde hemen herkes okumuştur. O yıllarda bir yokluk/kıtlık söz konusudur ve insanlar açlık ile karşı karşıyadır. Bunun ötesinde siyasi anlamda Haçlılar ve ardından gelen Moğol işgali devleti yıkmıştır. Oysa Yunus Emre'nin şiirlerinde bu konular pek fazla ele alınmaz. Yunus'un insanlara sorun olarak sunduğu meseleler din merkezli olmuştur. İnsanların siyasi, ekonomik pek çok sorunları varken Yunus Emre meseleye sadece din merkezli yaklaşarak sanki bu sorunların gelip geçici olduğunu ima etmiş ve büyük resmi insanlara göstermiştir.

Türk İslam Edebiyatında Zamaneden Şikâyete Birkaç Örnek

On altıncı yüzyılın önde gelen sufi şairlerinden Şemseddin Sivasî bir beyitinde zamanında insanların refah içinde yaşadığını fakat buna aldanılmaması gerektiğini şöyle ifade eder:

Bu dehrûn güldüğüne olma mağrûr
Öperken ısırur devr-i zamâne¹³

¹¹ Tatçı, *a.g.e.*, s. 78.

¹² Tatçı, *a.g.e.*, s. 116.

¹³ Fatih Ramazan Süer, *Şemseddin Sivasî Divanı*, H Yayınları, İstanbul 2017.

Seyyid Nizamoğlu ise yine ahir zaman eriştiğini ve Kur'an hükümlerinin göklere çekildiğini, zamane şeyhlerinin sadece lakaplarının şeyh olduğunu şöyle söyler:

İrüşdük biz de şol ahir zamana
Çekildi hükm-i Kur'an asumana

Zamane şeyhleri şimdi aceptir
Heman şeyh adı onlara lakaptır¹⁴

Yunus'tan dört asır sonra dünyaya gelen Ümmî Sinan da Yunus vadisinin yolcularından biridir ve "Niyazi'nin dilinden Yunus'tur söyleyen" ifadesinin sahibi Mısrî'yi yetiştirmiştir. Ümmî Sinan'ın da divanı incelendiğinde görülür ki o da tıpkı Yunus gibi belli başlı konulardan şikâyet etmiştir. Zamanın ahir zaman olduğunu söyleyen Ümmî Sinan, insanların harama helale dikkat etmediğini, doğudan batıya cehaletin karanlığının bastığını, fakirin tevekkülü ve sabrı bıraktığını hatta Tanrı'dan şikayetçi olduğunu, alimlerin ilmi para kazanmak için öğrendiğini, ihtiyarlarda ölüm korkusunun olmadığını, hanımlarda haya, oğul ve kızlarda ise edebin kalmadığını, mescitlerin kapılarını örümceklerin sardığını, padişahların adalet defterini artık dürdüğünü, zulüm ve gafletten cihanın yandığını ifade eder.

Ey gönül bak kâ'inâta gör cihânîñ hâlini
Âhır olmuştur zamânîñ va'desi gözle bunu

Zira çok türlü alâmetler belirdi yer yerin
Meşrik u mağrib arası giydi cehliñ zulmünü

Fakîriñ hâlin sorarsañ pür-şikâyet Tañrıdan
Hırs-ı nefsiñ iğvâsıyla şeytân almış sabrını

Âlimiñ ilmin sorarsañ şöyledir bahsi müdâm
Ebced öğrense bir oğlan satmak ister 'ilmini

Hırs-ı dünyânîñ elinden bak mürîdiñ cengine
Açmak isterler meşâyih perdesinden sırrını

Pîrleriñ gönlünde yoktur hergiz ölüm korkusu
Sanki şol hûb zamândır gözler iseñ kavlini

Ne hatunlarda hayâ var ne kız oğlarda edeb
Ne yiğitlerde kemâlât var göreler fi'lini

Mescidiñ kapılarına yaptı evler ankebût
Çün cemâ'at yok imâmîñ te'sir itmezdir ünü

Pâdişâhlar dürdü adliñ defterin yaktı oda
Saçtılar beyler hâkimler halka zulmüñ odunu

Zulm ü gafletten cihân uş tutuşup par par yanar
Gussasından kimse bilmez kimsenin ahvâlini

Ey Sinân Ümmî nazar kıl olma tevhîdden cüdâ
Pâdişâhlar pâdişâhı yeğ bilir ef'âlini¹⁵

Şemseddin Sivasî meşhur nutk-ı şerifinin sonunda¹⁶ bir acayip derde düştüğünü ve halka menfur olmadan Hakk'a makbul olmak istediğini fakat bunun neredeyse imkansız olduğunu söyler. Zamanenin bu yaklaşımı Ümmî Sinanda kendini şöyle gösterir:

¹⁴ İdris Söylemez, *Seyfullah Nizamoğlu Divanı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2013.

¹⁵ Azmi Bilgin, *Ümmî Sinan Divanı*, MEB Yayınları, İstanbul 2000, s. 239.

Makbûl-1 hakk olan merdûd-1 halkdur
İstemezler anı şimdi zamâne¹⁷

Halk şiirinde ise Aşık Veysel yaşadığı yıllarda karşısına çıkan bazı sorunları dile getirmiş ve bereketin kalmadığını, anne babalarda terbiyenin olmadığını söylemiştir. Geçtiğimiz asra bir ayna tutan Veysel, insanların nasıl maddi sıkıntılar yaşadığını ve bilhassa Anadolu insanının fiziki aleme dair dertlerini gösterir. Burada domatesin patatesin pahalılığından, aydınlanmak için gaz bulunamayışından söz edilir.

Ne acayip bir zamana uğradık
Kanaat bereket biri kalmadı
Ahir şer demişler sözleri sadık
Ataların sözü geri kalmadı

Terbiye kalmadı ebeveyinde
Lezzet yok dünyanın hiçbir şeyinde
Herkes alır satar kendi reyinde
Kimsenin kimseye zoru kalmadı

Alışta verişte kalmadı karar
Saatler saati gün günü arar
Millet bir birinin kanın sorar
Açıkgözüz derler körü kalmadı

Gaz bulunmaz odalarda yakmaya
Bez bulunmaz egnimize takmaya
Yüz bulunmaz doya doya bakmaya
Silindi yüzlerin nuru kalmadı

Nohutla patates güreşir başa
Ispanak pırasa benzemez aş
Pirinç bulgur börek verirdi neşe
Mercimek fasulye darı kalmadı

Bir yokluk dünyayı aldı kapattı
Herkes bir aldığın on beşe sattı
İrençberler yazı yaban tarl'etti
Dünyanın bir hali yeri kalmadı¹⁸

Veysel'in söyledikleri aslında 20. Yüzyılda Anadolu halkının resmidir. Fakat Veysel sadece bunları söylemekle kalmaz. Onun irfanî boyutu mutlaka vardır. Hoca Ahmed Yesevî ile Yunus Emre kanalıyla gelen irfanî şiirin esintileri Veysel'de de kendini gösterir. O da tıpkı sufi şairler gibi din merkezli şikayetlerde de bulunmuştur:

Galiba dünyanın sonuna kaldık
Gelin belli değil kız belli değil
Ne nasihat duyduk ne öğüt aldık
Sohbet belli değil söz belli değil

---

¹⁶ “Vasil olmaz kimse hakka cümleden dür olmadan”

¹⁷ Bilgin, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁸ Doğan Kaya, *Aşık Veysel*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 175.

Dünya güzellendi tadı kalmadı
İnsanın edebi udu kalmadı
Günahın sevabın adı kalmadı
Hakikate giden iz belli değil¹⁹

Hakikat yolunun izini arayan Veysel, bu şiirinde insanlarda edebî kalmadığını gelinin kızın belli olmadığını haram ile helalin adının unutulduğunu söylerken mensup olduğu irfani şiir geleneğinin de ip uçlarını veriyor.

SEZAI KARAKOÇ

Hızır'la Kırk Saat'ten

Her evde kutsal kitaplar asılıydı
Okuyan kimseyi göremedim
Okusa da anlayanı görmedim

* * * *

Ey yeşil sarıklı ulu hocalar bunu bana öğretmediniz
Bu kesik dansa karşı bana bir şey öğretmediniz
Kadının üstün olduğu ama mutlu olmadığı
Günlere geldim bunu bana öğretmediniz
Hükümdarların hükümdarlığı için halka yalvardığı
Ama yine de eşsiz zulümler işlediği vakitlere erdim
Bunu bana söylemediniz
İnsanlar havada uçtu ama yerde öldüler
Bunu bana öğretmediniz
Kardeşim İbrahim bana mermer putları
Nasıl devireceğimi öğretmişti
Ben de gün geçmez ki birini patlatmayayım
Ama siz kağıttakileri ve kelimelerdekini ve sözlerdekini nasıl sileceğimi öğretmediniz

Hoca Ahmed Yesvî'nin sorun olarak öne sürdüğü en önemli başlık “ahir zaman şehleri” idi. Karakoç'un “yeşil sarıklı ulu hocalar” derken kasteddiği ile Ahmed Yesevî'nin üzerinde durduğu zümre aynıdır.

Leyla İle Mecnun/Sebeb-i Telif Kısmı

Son olarak bütüncül bir yaklaşım yakalamamız adına Sezai Karakoç'un Leyla İle Mecnun kitabında devrine dair yaptığı değerlendirmelere yer vermek istiyoruz. Karakoç, eserinin sebeb-i telif kısmını yazarken eskilerle kendi zamanını kıyaslar. Eskilerin bir esere tevhid ve münacatlarla başladığını zira herkesin her an saf İslam ile dolu olduğunu, çünkü her şeyi hazır bulduklarını söyler. Fakat kendisi cehennemden, bataklık ve her türlü kir içinden, inkar umursamazlık körlük ve her türlü putlaştırma ve maddeye tapmaktan seslenmektedir. Karakoç'un devrine dair yaptığı bu eleştiriler edebiyat tarihimizin nadide misallerindedir.

Sebeb-i telif-i kitap dedim
Sabretseydin söyleyecektim
Ama sabretmedin;

Eskiler haklıdır başlarken söylemekte
Umutları büyük kitabın sonunu getirmekte
Ama bu çağda bu kısır sulara
Çok ihtiyatlı olmak gerekir başlangıçta

¹⁹ Kaya, a.g.e., s. 223.

Eser az çok yazılmadan
Yazılma sebebi yazılmamalı
Eski kitaplarımda da Tanrı'ya yalvarışlar
Yer alırlar buna yakın bir sebeple
Kitabın başında değil
Kitabın sonunda
Eskiler yaşıyorlardı olgun bir toplumda
Herkesin hemen Tanrı'yla olacağı bir makamda
O yüzden
Kitapların başında yer alır
Tevhidler münâcâtlar
Onlar esere Tanrı'yı ululamakla başlar
Hazır bulmuşlardır her şeyi önceden
Ve herkes her an dolu saf İslam'la
Bizse sesleniyoruz cehennemden
Bataklık ve her türlü kir içinden
İnkâr umursamazlık körlük
Her türlü putlaştırma ve maddeye taparlık
Bir çağdayız ki eskilerin başladığı bizim sonumuzdur
Sonumuz olsa da yine mutluyuzdur²⁰

SONUÇ

Her devrin kendi insanını yetiştirdiğini ve sufi şairin de içinde yaşadığı toplumun gerçeklerine, sorunlarına kayıtsız kalamadığını söylemiştik. Bu manada Hoca Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Şemseddin Sivasî, Seyyid Seyfullah ve Ümmi Sinan gibi mutasavvıf şairlerin divanlarından örnekler verdik. Gördük ki bu şairlerin hepsi ortak bir paydada, belli bir çizgi etrafında buluştular ve aynı şeyin altını çizdiler. Hemen hepsi yaşadıkları çağlarda düzenin bozulduğunu, insanların harama helale dikkat etmediğini, gençlerde edeb haya kalmadığını, öğrencinin hoca ile çekiştiğini, insanların artık çok bozulduğunu değişik ifadelerle ama aynı şeyi söyleyerek ifade ettiler. Biz dahi içinde yaşadığımız toplumun sorunlarından bahsedecek olsak yine bunları sıralarız.

---

²⁰ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2010, s. 574. Cumhuriyet devri için Sezai Karakoç'un yaptığı bu eleştirilerin bir benzerini İsmet Özel ile Yavuz Bülent Bakiler'de bulmak mümkündür. Bakiler, Anadolu şiirinde "Savaşta çiğnetmedim hilali düşmanlara/Barişte düştü üstüme gölge gölge haç" derken devrine yaptığı eleştiri bu minvaldedir. Esasında bu şiir Veysel'de olduğu gibi bir Anadolu resmi sunar. İsmet Özel ise Amentü şiirinde devrini şöyle eleştirir:

Ezan sesi duyulmuyor
Haç dikilmiş minbere
Kâfir Yunan bayrak asmış
Camilere, her yere
Öyle ise gel kardeşim
Hep verelim elele
Patlatalım bombaları
Çanlar sussun her yerde
Çanlar sustu ve fakat
binlerce yılın yabancı bir ses
değdi minarelere: Tanrı uludur Tanrı uludur
polistir babam
Cumhuriyetin bir kuludur
Karakoç, Bakiler ve Özel'in kendi devirlerine dair yaptıkları eleştiriler bakıldığı zaman aynı bakış açısının yansımaları olduğu görülür.

Mutasavvıf şairlerin dışında verdiğimiz örnekler ise meseleye farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Her bir şair içinde bulunduğu toplumun ve şahsi dünya görüşünün ipuçlarını sunar bize. Aşık Veysel yaşadığı yıllardaki yokluktan bahsederken patates domates üzerinde durur, Karacaoğlan devrinde sevilecek kadar güzel kızın kalmadığından bahseder. Hamdullah Hamdi devlet erkanının iyi yazara itibar etmediğinden dert yanar.²¹ Bunlar da bize gösterir ki sufi şairler kendilerine sorun olarak din merkezli konuları ele alırken diğer şairler şahsi sıkıntılarını ortaya koymuşlardır. Oysa Yunus'un yaşadığı yıllarda da ekonomik problemler vardır. Hatta öyle ki Yunus, tarihimizin en çetin yıllarında yaşamıştır. Fakat onun şiirlerinde bu sorunlara dair bir ifadeye rastlamak zordur. Yunus'un derdi insanların Allah'ın rızası doğrultusunda yaşamalarıdır. Bu noktada fark ediyoruz ki bir şair/insan neyin peşinden koşuyorsa onun varlığından veya yokluğundan şikayet etmektedir. Buradan da o kişinin kendine neyi dert edindiği sonucuna varıyoruz.

Şu halde sekiz yüz yıldır bizim ecdadımız benzer şeylerden şikayet etmekte ve bize bu yaklaşım bir tecrübe sunmaktadır. Bugün bize arıza, sorun, problem olarak görünen meseleler yüzyıllardır insanların gündemlerinde vardır. Bunun varlığı insanların imtihan dünyasında olmalarıdır. Bu manada bize düşen, bazı problemler karşısında geçmiş yıllardaki tecrübelerden hareketle söz söylemektir.

---

²¹ Karacaoğlan ve Hamdullah Hamdi'den tebliğin sınırlarını çok fazla aşmamak adına örnek vermedik.

2. OTURUM
24 KASIM 2018 CUMARTESİ
ARSLAN BABA SALONU
Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN

Prof. Dr. Mehmet Necmettin BARDAKÇI
Hoca Ahmed Yesevî'nin XXI. Yüzyılda Örnek Alınabilecek Ahlâk ve Dindarlık Anlayışı

Doç. Dr. Süleyman DOĞAN
Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlak ve Eğitim Öğretisi

Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK
Hoca Ahmed Yesevî'nin Tasavvufi Penceresinden Örnek Türk Toplumunun Meziyetleri

Dr. Öğr. Ü. Abdülkadir TEKİN
Divân-ı Hikmet'te Ahmed Yesevî'nin Tasavvuf Düşüncesinin Fıkhî Temelleri

Dr. Öğr. Ü. Nail KARAGÖZ
Bazı Kavramlar Üzerinden Divan-ı Hikmet'te Yesevî'nin Ahiret'e Bakışı

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN XXI. YÜZYILDA ÖRNEK ALINABİLECEK AHLÂK VE DİNDARLIK ANLAYIŞI

Hoca Ahmed Yesevî's Morality And Religiosity Conception That Can Be Exemplary In Xxi. Century

Mehmet Necmeddin BARDAKÇI*

Özet

XXI. Yüzyılda toplumun kendilerini örnek alarak özdeşleşip güzel davranış sergileyebilecekleri şahısların azlığı bilinen bir gerçektir. Çağımızda hem amelî hem de nazari yönden ahlâk bunalımı yaşayan Müslümanlar, fıkıh kurallarına şeklen bağlı fakat özünden uzak bir ahlâk anlayışına sahiptirler. Bu yüzden modernitenin insanın metafizikle ilişkisini koparıp Tanrı'yı gündelik hayattan çıkarma çabaları neticesinde parçalanmış benliklere sahip insanlara güzel bilge örneği sunamamışlardır. Bu eksikliğin giderilmesinde Hz. Peygamber sonrası Müslüman toplumlara davranışlarıyla örnek olan erdemli şahsiyetlerin tanınmasında büyük fayda vardır. Bu bakımdan Türkistan'da ahlâklı bir toplum oluşturup İslâmiyet'in yayılmasında büyük gayretleri olan ve Anadolu'nun da manevî mimarları arasında yer alan Hoca Ahmed Yesevî'nin ahlâk ve dindarlık anlayışı önem kazanmaktadır.

Ahmed Yesevî'nin feragat ve diğerkâmlık üzerine kurulu ahlâk anlayışı Kur'an ve Sünnete dayanır. Ona göre imanın kemâli ahlâkî olgunluğa bağlıdır. İbadetlerin amacı da mükemmel ahlâkî elde etmektir. Bu bakımdan İslâm dini aynı zamanda bir ahlâk sistemidir. Bu ahlâk, nazariye değil yaşanan, iman ve ibadetleri yaparak gerçekleşen, toplumun seviyesine uygun, yaşanabilir bir dindarlığı gaye edinir. Doğruluk, samimiyet ve dürüstlükten taviz vermez. Onun dindarlık anlayışında sıdk, ihlâs, kanaatkârlık, alçakgönüllü olmak, fedakârlık, yardımseverlik ve incitmemek önemlidir. Söz ile özün uyum içinde olmasını vurgulayan Ahmed Yesevî, nefsin gurur ve kibrine son verip toprak gibi mütevazı olmayı, yapılan eziyetlere sabretmeyi ve bağışlamayı, insanlara yardım etmeyi öğütler. Mal ve mülk sevgisini dindarlığın önündeki en büyük engel olarak görür. Gönle dünya sevgisini koymadan Allah sevgisiyle doldurmanın önemini belirterek sevgi ve hoşgörüyü gönüllere yerleştirmeye çalışır. Tasavvuf ve tarikatta elde ettiği mertebelerden dolayı kendini beğenip kibirlenenleri, dini şekle indirgeyip sarık ve cübbe ile dindarlık gösterisinde bulunanları tenkit eder. Ahlâk ve dindarlığın bir hayat tarzı olarak yaşandıkça anlamlı olacağını ve şekle indirgenemeyeceğini belirtir.

Anahtar kelimeler: Ahlak, dindarlık, doğruluk, samimiyet, tevazu, yardımseverlik.

Abstract

In 21st century, it is a known fact that there is a lack of role model in the society that people can identify themselves with them and follow their example. In our era, Muslims formally live in accordance with the principles of Islam law but in reality they are far from its essence because of the moral degradation among muslims in terms of practical and theoretical perspective. As a result, a wise role model has not been provided to those who ignores the God in their everyday life as a consequence of modernity that estranges human beings from metaphysics. In eliminating these deficiencies, there is great benefit in recognizing the virtuous personalities that are exemplary with their behavior to Muslim societies after the Prophet Mohamed period. In this regard, it is significant to understand the morality and religiousness of Hoca Ahmed Yesevi, he has great efforts creating a moral society in Turkestan and in spreading Islam, and he is also among the spiritual architects of Anatolia.

Renunciation and altruism are fundamental elements of Ahmed Yesevi's perception of morality that is based on The Qur'an and the Sunnah. According to him, the perfection of faith is related to moral maturity and the purpose of worship is to obtain perfect morality. In this respect, the religion of Islam is a moral system as well. This moral conception aims at a practiced religion which is realized

* Prof. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

by beliving and worshipping rather than just theory and makes no concessions of truth, sincerity and honesty. In his understanding of religiosity, truthfulness, sincerity in prayers, austerity, modesty, generosity, helpfulness and being unharmed are important concepts. Emphasizing that words should be in harmony with the self, Ahmed Yesevi advises to be modest like the earth by putting an end to pride and arrogance of nafs, being patient and forgiving of the persecutions, and helping the people. He sees the devotion to wealth and property as the greatest challenge that religiosity faces. He aims at spreading love and tolerance by emphasizing the importance of neglecting this world and filling the hearts with the love of Allah. He criticizes those who are getting above themselves because of the levels they obtain in tasawwuf and tariqa, and tries to look religious with their clothing. He thinks that morality and religiosity are meaningful when they are considered as a lifestyle beyond formalism.

Key words: Morality, religiosity, honesty, sincerity, modesty, altruism.

Giriş

Ahlâk, fiil ve davranışların kendisiyle ortaya çıktığı, insanın doğuştan getirdiği bir melekedir. İman ve ibadetle irtibatlı olan ahlâk, hayat tarzının şekillenmesinde, hürriyet ve irâdenin kullanılmasında, erdemlerin kazanılmasında etkilidir. İmanın kemâli ahlâkî olgunluğa bağlıdır. İbadetlerin amacı da mükemmel ahlâkı elde etmektir. Bu bakımdan İslâm dini aynı zamanda bir ahlâk sistemidir. Bir Müslüman, ibadetlerle kendinin mükemmelleşme sürecini başlatır ve erdemleri kazanarak ahlâklı olur. İnsanı mükemmelleştiren, toplumu ayakta tutan güzel ahlâk ve erdemler, aynı zamanda dindarlık prensipleridir. Din samimiyettir ve dindarlıkla samimiyet birbirinden asla ayrılmaz. Dindar, Kur'an'ı anlayıp İslâm'ın ruhunu yaşatan, gönlü sevgiyle dolu ve insana düşüncesine ve meşrebine bakmaksızın değer veren kişidir. Dindarlık ise, çirkinliklerin terkedilerek güzel erdemlerin kazanıldığı ve davranışlara yansıtıldığı bir şahsiyet inşasıdır.

Şahsiyet eğitimi, insana iyi bir toplum oluşturmada etkili olan ve zamanla sınırlı olmayan ahlâkî bilgi, duygu ve davranışları içinde barındıran erdemlerin özümsemekle içselleştirilme çabasıdır. İnsanın şahsiyetini inşa etmede, bireysel yetenekleri ile yaşadığı çevrenin, sosyal, kültürel ve ahlâkî değerler ile örnek aldığı kişilerin rolü büyüktür. Ailede başlayan şahsiyetin inşası okulda devam eder. Örnek alınan kişilerden faydalanmak, güzel örnek olarak sunulan rol modellerin her yönleriyle mükemmel olmasıyla mümkündür. Bu yüzden anne baba ile öğretmenlerin ahlâk ve erdemleri özümsemesi, çocuğun eğitim sürecinde önem kazanmaktadır. Çünkü örnek olarak seçilen kişinin bütün davranışları, taklit basamağından özdeşleşmeye doğru farkında olmadan yükselerek ilerleme kaydeder. İnsanın sevmediği ve güvenmediği birini rol model olarak benimseyip, ahlâk ve hayat tarzı açısından ona benzemesi ve onun gibi davranış sergilemesi imkânsızdır. Bu bakımdan Erdemli bir insanı örnek alan kişi ile rol model arasında sevgiye, güvene ve saygıya dayalı bir dostluk oluşur. Bu dostlukta, Hz. Muhammed'in (sav) "*Sizden biriniz kendisi için istediğini din kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz.*"¹ hadisinde vurguladığı gibi, insanın kendisini dostunun yerine koyması önemlidir. Neticede taklit etme dönemi biter ve insan kendi bilgisi, becerileri ve yaratıcılığıyla örnek bir şahsiyet oluşturur.

İslâm kültüründe en güzel örnek, Allah Teâlâ'nın "*Sen elbette yüce bir ahlâk üzere sin*"² ayetiyle onurlandırdığı Hz. Muhammed'dir (sav). Yüce Allah kendisini sevenlerin Kur'an ahlâkının yaşayan örneği olan Hz. Peygamber'i rol model almaları gerektiğini şöyle açıklamaktadır: "*De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizleri sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.*"³ Allah'ın insanlığa sevgi, saygı, şefkat ve güven açısından örnek olarak gönderdiği Hz. Muhammed (sav) de; "*Ben güzel ahlâkı tamamlamak için*

¹ Buharî, *Sahih*, İstanbul 1992, İman 7; Müslim, *Sahih*, İstanbul 1992, İman 71-72.

² Kalem, 68/4.

³ Âli İmrân, 3/31.

gönderildim”⁴ diyerek bu örneğini perçinlemiştir. “İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olmazsınız”⁵ sözüyle, iman ve ahlâk arasındaki güçlü bağa vurgu yapmıştır. Çünkü onun nazarında imanın ahlâkî, ahlâkın da imanî bir boyutu bulunmaktadır. Dolayısıyla iman ile sâlih amel ve ahlâk bir bütündür ve asla birbirinden ayrı düşünülemez.

Hız. Peygamber’in sevgi ve güvene dayalı örneğini içselleştiren sahabe ve sonraki nesiller içerisinde davranışlarıyla Müslümanlara örnek olan birçok erdemli bilge bulunmaktadır. Ancak XXI. yüzyılda toplumun önüne konulacak ve yeni yetişen nesillerin güvenerek kendilerini örnek alabilecekleri rol model yetersizliği bilinen bir gerçektir. Çağımızda hem amelî hem de nazarı yönden ahlâk bunalımı yaşayan Müslümanlar, modernitenin insanın metafizikle ilişkisini koparıp Allah’ı gündelik hayattan çıkarma çabaları neticesinde parçalanmış benliklere sahip oldukları için rol-model bulmakta güçlük yaşamaktadırlar. Fıkıh kurallarına şeklen bağlı fakat özünden uzak, Kur’an bütünlüğünden yoksun, Hız. Peygamber’in ahlâkî örneğine yabancı ahlâk algısı sebebiyle kökleri ile irtibatı kesilmiş gibidir. Bu bakımdan Müslümanların erdemli, herkese güven veren, kendisiyle ve toplumla barışık, Allah’a teslimiyet gösterdiği için olabildiğince özgür bilgelerin ahlâk nazariyelerini gözden geçirip çağın ihtiyaçlarını dikkate alarak yeni bir din dili inşa edip hayat tarzı olarak yaşamaları önem arz etmektedir. Türkistan’da ahlâklı bir toplum oluşturup İslâmiyet’in yayılmasında büyük gayretleri olan ve Anadolu’nun manevî mimarları arasında yer alan Hoca Ahmed Yesevî bu bağlamda örnek alınabilecek bilgilerden biridir. Onun ahlâk ve dindarlık anlayışının güncellenerek XXI. yüzyıl insanına rol-model olarak sunulması ahlâk ve dindarlığın yeniden inşasına katkı yapacaktır.

Ahmed Yesevî’nin Ahlâk Anlayışı

Ahmed Yesevî, gençliğinde İslâmî ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvufî eğitim almış, kâmil bir insan olmak için Kur’an ve Sünnet’in hükümlerine uymayı şart koşmuştur. Hocası ve aynı zamanda şeyhi Yusuf Hemedânî’nin Buhara’daki meclisinde eğitimini tamamladıktan sonra onunla birlikte bölgede seyahat ederek Orta Asya ve Horasan kavimlerini gözlemleyip tanıma fırsatı yakalamıştır. Şahsiyetini İslâmiyet, tasavvuf ve Türk millî kültürü ile oluşturan Ahmed Yesevî, dinî ve tasavvufî düşüncelerini Oğuz Tôresi ile telif edip Türkmenlerin anlayabileceği sade ve basit bir Türkçe ile anlatmıştır.⁶ Dinî ilimleri ve tasavvuf sahasında yazılan eserleri iyi bilmesine rağmen hitap ettiği toplumun seviyesi o bilgileri anlayabilecek bir düzeyde olmadığı için, basit ve onların zevklerine ve anlayışlarına uygun bir yol izlemeyi tercih etmiştir.

Dinî ahlâkın özel bir yönünü teşkil eden tasavvufî ahlâkın güzide bir temsilcisi olan Ahmed Yesevî’nin ahlâk anlayışı, Kur’an ve Hadise dayanır.⁷ Müslümanların hayata bakışını düzenleyen Kur’an ve Sünnet, erdemlerin insan ve toplum üzerindeki faydalarını, çirkin huy ve kötü davranışların zararlarını açıklayarak, dindarlığın kurallarını ortaya koymuştur. Yüce Allah şu ayetlerde müminlerin güzel ahlâk ve erdem sahibi olmalarını istemiştir:

“Affi benimse, iyiliği emret ve cahillerden uzaklaş.”⁸

“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık olan kimse, sanki yakın bir dost olur.”⁹

⁴ Mâlik, *Muvatta’*, tahkik: Külâl Hasan Ali, Messesetü’r-Risâle, Dımaşk-Beyrut 2013, Hüsnu’l-Hulk, 8.

⁵ Müslim, İman, 93-94.

⁶ Kemal Eraslan, “Ahmed-i Yesevî”, *Erdem Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı*, cilt:7, sayı: 21, Ankara 1995, s. 809.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî’nin Hadis Kültürü*, TDV Yayınları, Ankara 2012, s. 92 vd.

⁸ ‘Arâf, 7/199.

“Ey iman edenler! Sûi zandan kaçının, insanların ayıp ve kusurlarını araştırmayın, birbiriniz hakkında gıybet ve dedikodu yapmayın.”¹⁰

Hz. Peygamber (sav) de şu hadislerinde ahlâkın önemini şöyle vurgulamıştır:

“Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”¹¹

“Sizin en hayırlınız, ahlâkı en güzel olanınızdır.”¹²

“İyilik güzel ahlâktır. Günah ise kalbini tırmalayıp durduğu halde insanların bilmesini istemediğin şeydir.”¹³

Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*'in girişi mahiyetindeki *Fakr-nâme*'de tarikat âdâp ve erkânını anlatırken, ahlâk anlayışını da ortaya koymuştur. Bu ahlâk, nazariye değil yaşanan, iman ve ibadetleri yaparak gerçekleşen, onun hitap ettiği toplumun seviyesine uygun, yaşanabilir bir dindarlığı gaye edinmiştir.¹⁴ Onun bu ahlâk anlayışı, gönül yapmak, yardımseverlik, iyilik, güzellik, adalet, doğruluk, fedakârlık, dürüstlük, alçakgönüllülük, kanaatkârlık, tok gözlülük, sevgi, hoşgörü, iyiliğe teşvik etmek, kötülükten sakındırmak, kimseyi incitmemek ve yapılanlardan incinmemek, şükür, sabır, îsâr, melâmet ve fütüvvet gibi güzel hasletleri içerisinde barındırır. Hikmetlerin ana fikrine bakıldığında, onun bu ahlâk anlayışının, Kur'an ve Sünnet'ten beslendiği açık bir şekilde görülür:

Benim hikmetlerim Sübhân'ın fermanı

Okuyup bilsen hepsi Kur'ân'ın anlamı

Benim hikmetlerim Hadis hazinesidir

*Kişi pay götürmese bil habisdir.*¹⁵

Hoca Ahmed Yesevî, ayet ve hadislerin anlamını tefekkür ederek anlamaya ve davranışına yansıtmaya büyük önem vermiştir. Bir Müslümanın ayet ve hadislerin ne demek istediğini düşünüp anlamasını, hikmetleri dinleyerek içselleştirmesini ve erenlerin sözünü dinlemesini gerekli görmüştür:

Mümin değil, hikmet işitip ağlamıyor

Erenlerin dediği sözü dinlemiyor

Ayet hadis manasını anlamıyor

*Bu rivayeti arş üstünde gördüm işte.*¹⁶

Kur'an, bir yönüyle Müslümanın Yüce Allah ile konuşmasıdır. Bu bakımdan seher vakitlerinde Kur'an okuyup ayetlerin anlamını düşünmek, yaptığı kusurların bağışlanması için tevbe ve istiğfar etmek gerekir. Çünkü insan, sevdiği ile herkesin uyuduğu seher vakitlerinde buluşur ve konuşur. İlâhî aşk deryasına dalan Ahmed Yesevî de, sevgilisi Yüce Allah'ın mesajını seher vakitlerinde okuyarak O'nunla buluşup görüşmektedir.

⁹ Fussilet, 41/34.

¹⁰ Hucurat, 49/13.

¹¹ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, İstanbul 1992, Hüsnü'l-Hulk, 1.

¹² Buharî, *Sahih*, İstanbul 1992, Edeb, 38, 39.

¹³ Müslim, *Birr*, 14, 15.

¹⁴ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yayınları 4. baskı Ankara 1981, s. 155-159.

¹⁵ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, hazırlayan: Hayati Bice, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 184, Mûnacaat/13, 15

¹⁶ Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmetten Seçmeler*, hazırlayan: Kemal Eraslan, Ankara 1983, s. 71, *Hikmet*, 3/9.

*Seherlerde Kur'an okuyup yakarsam
Hazretine el kaldırıp dua eylesem
Ağlayıp bu canımı feda eylesem
Seherlerde kalkıp tâat eyleyesim gelir.*¹⁷

Ahmed Yesevî, hikmetlerinde kısaca Hz. Peygamber'in soyu ve hayatı hakkında bilgi verdikten sonra onun güzel ahlâkını tasvir eder.¹⁸ Peygamber ahlâkını özümseydiği için hiç kimsenin rahmetten uzak kalmasına, dolayısıyla cehenneme gitmesine gönlü razı olmaz. Bu yüzden hakikatin peşinden ayrılarak saçını ve sakalını isyankârlıklarla ağartanların, seher vakitlerini değerlendirmeyenlerin, nefsinin kötülüklerine engel olamadığı için günahlarından pişmanlık duyup tevbe etmeyenlerin en kısa sürede rahmet kapılarına yönelmelerini arzu eder.¹⁹

Ahmed Yesevî'nin şiirlerinde dile getirdiği evrensel insanî değerler, aynı zamanda ahlâkîliğin ve dindarlığın esaslarıdır. Bunlar arasında özellikle kırık gönülleri yapmak, yolda kalanlara yardım etmek, dünyevî çıkarlar için ben sen kavgası yapmamak ve hiç kimseyi incitmemek onun önemseydiği konuların başında gelmektedir:

*Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen;
Öyle mazlum yolda kalsa, hemdem ol sen;
Mahşer günü dergâhına mahrem ol sen;
Ben sen diyen kimselerden geçtim işte.*

*Sünnet imiş, kâfir de olsa, incitme sen;
Hüdâ bîzârdır katı yürekli gönül incitmeden;
Allah şahit, öyle kula hazırdır Siccîn;
Bilginlerden duyup bu sözü dedim işte.*²⁰

Sabır ve şükrün güzel ahlâkın en önemli yönlerinden olduğu bilinciyle hareket eden Ahmed Yesevî, Allah'ın verdiği sayısız nimete şükretmenin, eziyet edenlere karşı sabırlı olmanın, söz ve fiille sataşanları affetmenin ve kusurları bağışlamanın önemini vurgulamıştır.

*Hâlıkımdan haber erişti, şâkir oldum
Her kim söğse, belki tepse, sâbir oldum.*²¹

Ahmed Yesevî, Kur'an mesajının ve Hz. Muhammed'in (sav) güzel ahlâkının toplum tarafından özümseyerek yaşanır hale gelmesini hedeflemiştir. Onun tarikatın sünnetleri ve müstehapları olarak sıraladığı cemaatle namaz kılmak, seherlerde uyanık olmak, her zaman abdestli olmak, Allah'ın huzurunda olduğu şuuruyla yaşamak, Allah'ı devamlı zikretmek, ilim-amel bütünlüğünü sağlayan âlim ve âriflerin öğütlerini dinlemek ve misafire kaldığı

¹⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 94, *Hikmet*, 74/2.

¹⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 54-61, *Hikmet*, 36-41.

¹⁹ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 99, *Hikmet*, 7/12.

²⁰ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 55, 63, *Hikmet*, 1/3, 5, 22.

²¹ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 83, *Hikmet*, 5/4.

sürece ikram etmek bu ülküyü gerçekleştirmenin formülüdür.²² Ona göre bu ahlâkın yaşanabilmesi, bir bilgeyi örnek alarak²³ terbiyesine girip saygıda kusur etmemeye bağlıdır.

Akıllı isen, erenlere hizmet kıl sen

Emr-i mâruf kılanlara izzet kıl sen

Nehy-i münker kılanlara hürmet kıl sen

*O sebepten altmış üçte girdim yere işte.*²⁴

Şairlik yönünden daha çok ahlâkçılığı ile öne çıkan ihlâslı bir sûfi olan Ahmed Yesevî, halkı irşâd edip İslâmiyet'in onların gönlüne yerleşmesi için gayret etmiştir. *Divân-ı Hikmet*'te ve *Fakr-nâme*'de anlattığı menkıbelerde, içten söylediği münacatlarda, yakarış ve feryatlarda hep güzel ahlâkın önemini vurgulamıştır. Hikmetlerde, sûfi diliyle İslâm inancını ve millî müşterekleri Türklerin anlayabileceği basit bir dille anlatmış, ahlâkî olgunluğun, sosyal hayatta birlik ve beraberlik ile yardımlaşmanın önemini vurgulamıştır. *Fakr-nâme*'de tarikat âdâp ve erkânı bağlamında, kâmil bir şeyh ile samimi bir müridin vasıflarını belirtirken açgözlü, sapık ve bidatçi, başkasına kötü gözle bakan kişilerin mürid ve şeyh olamayacaklarını, dolayısıyla ahlâk ve erdemlerin yaşanmasının önemine dikkat çekmiştir. Ona göre sûfi doğruluktan asla ayrılmamalı, alçakgönüllü olmalı, nefsini yakıp yok etmeli ve dünya malı kazanma peşinde olmamalıdır. İçi pişkin ve âfetlerden arınmış, gözü iki dünyaya kapalı, kafası aydın ve davranışları temiz olmalıdır.²⁵

Ahmed Yesevî Hz. Muhammed'in (sav) “Allah sizin suretlerinize bakmaz ama kalplerinize bakar.”²⁶ hadisini, tasavvufî düşüncesinin merkezine alarak, tarikatı kalple amel etmek olarak tanımlar. Bu da gönül gözünü açmakla gerçekleşir. Gönül gözü açılan kişi on sekiz bin âlemi apaçık görür. Ancak gönül gözünün açılması, çok sert ve zor bir hazırlık dönemi geçirmeyi gerektirir. Zira gönül âlemini bulandıran dünya sevgisi, hırs, haset, öfke, düşmanlık, isyan, unutkanlık, kendini beğenmek, riyâ ve gösteriş yapmak gibi şeylerin müminin gönlünden çıkarılması zor bir süreçtir. Bununla birlikte kalbi rahatsız eden bu duyguları temizlemeyen kişinin gayesine ulaşamayacağı da bir gerçektir.

Ahmed Yesevî'nin en çok üzerinde durduğu konu, kötülüğü emreden nefsin terbiye edilerek benlik davasından vazgeçmesini sağlamaktır.²⁷ Çünkü insanın sahip olduğu nimetlere güvenerek dünyada tanrılık iddia etmesinin sebebi olan benlik düşüncesi, ahlâkîliğin ve samimi dindarlığın önündeki en büyük engellerden biridir.

Dünya ehli malını görüp hevâ kılar

Benlik fikriyle dâva-yı Hüdâ kılar

Öldüğünde imanından cüdâ kılar

*Can verende hasret ile gider dostlar.*²⁸

²² Hazîni, *Cevâhiru'l-Ebrar min Emvâci'l-Bihâr*, hazırlayan: Cihan Okuyucu, Kayseri 1995, s. 73-74.

²³ Ahmed Yesevî, hikmetlerin içerisinde sürekli bir kâmil mürşide bağlanma konusunu işlemektedir. Ona göre tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen birinin bu yolun tehlikelerini bilen bir kılavuz bulması şarttır. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 179, *Hikmet*, 23/3-5, s. 193, *Hikmet*, 26/3, s. 205, *Hikmet*, 29/2-3, s. 223, *Hikmet*, 32/1-4.

²⁴ Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 71, *Hikmet*, 2/19.

²⁵ Kemal Eraslan, “Yesevî'nin Fakr-nâmesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXII, İstanbul 1977, s. 80.

²⁶ Müslim, *Birr*, 32-34; İbn Mâce, *Zühd*, 9.

²⁷ Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 175, *Hikmet*, 22/5, s. 181, *Hikmet*, 23/10.

²⁸ Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 171, *Hikmet*, 21/10.

Ona göre erdemli ve ahlâklı insan, sahip olduğu nimetler kendisini kibre sevk etmeyen, insanlara tepeden bakmayan ve aslını bilip tevazudan ayrılmayan kişidir.

İnsan odur, fakir olup yolda yatsa

Toprak gibi âlem halkı basıp geçse

Yusuf gibi kardeşi köle diye satsa

*Kulun kulu, o kul ne diye gururlansın?*²⁹

Ahmed Yesevî'nin ahlâk anlayışında, dinî ahlâkın önemli bir yönü olan ödül ve ceza, yani yaptırım dikkat çeker. Ebû Hanife'nin dostlarına hesap gününde Allah'ın hesaba çekici ve cezalandırıcı oluşunu hatırlatarak³⁰ sorumluluk bilincini önemsemesi ve Kant'ın ödev ahlâkı olarak isimlendirdiği konu³¹ onun düşüncesinin temelleri arasında yer alır. Bu bağlamda ibadetlerini eda edenler, günahlarından tevbe edenler, insanlara iyilik yapanlar için cennet en büyük ödüldür. Günahlarını önemsemeyen ve kusurlarından dolayı tevbe etmeyen, insanlara kötülük yapan, kul hakkı yiyenler, riyakârlık yaparak böbürleneler için ise korkunç cehennem azabı vardır.³² Bu duruma düşmemek için sürekli nefis muhâsbesi yapmak gerektiğini ifade eden Ahmed Yesevî, birçok hikmette bu düşüncesini dile getirir.³³ İnsanın bir gün öleceğini düşünerek ölüm meleği geldiğinde kendisine zaman tanımayacağını hatırlanarak çıkarmaması ve âhiret hazırlığını yapması gerektiğini vurgular:

Kul Hâce Ahmed, öleceğini bile gör sen

Âhiretin hazırlığını kıla gör sen

Varırım diye yol başında dura gör sen

*Melekü'l-mevt gelse, fırsat koymaz imiş.*³⁴

Ahmed Yesevî, sûfi olduğunu söyleyerek dinî emir ve yasakları önemsemeyen, ahlâk kurallarına uymayan kişilerin çokluğunun farkındadır. Bu bakımdan şeriatsız tarikattan söz edenlerin şeytanın peşine takılan şaşkınlar olduğunu belirterek,³⁵ şeriatın organlarla, tarikatın ise kalple amel yapmak olduğunu, bu bakımdan organlarla kalbin tevhid çerçevesinde amel etmelerinin önemini vurgulamış, şeriat-tarikat bütünlüğüne dikkat çekmiştir. Ona göre şeriat farz, vâcib, sünnet ve edeplerin tümünü içine alır. Müslüman olduğunu söyleyen bir kişinin emir ve yasaklara uyması gerekir. Aksi takdirde şeriat dairesinde bulunduğunu söylemek zorlaşır. Bu bakımdan şeriat hükümlerini yerine getirmeyen bir kişinin daha özel olan tarikata girmesi doğru değildir.³⁶ Aynı şekilde kalbi selîm hale getirmeden tarikata girmek de uygun değildir. Kalbi meşgul eden dünya, halk, şeytan ve nefis gibi engelleri geçmekle kalp selîm ve sağlam olur. Bu engellerin her birini derya olarak isimlendiren Ahmed Yesevî, bu derin ve fırtınalı deryalardan geçmek için sağlam bir gemiye ihtiyaç olduğunu belirtir. Onun dünya deryası sembolüyle dile getirdiği erdemlerin kazanılma sürecinde zühd, kanaatkârlık, alçakgönüllülük ve sabır uyulması gereken temel prensiplerdir. Hakikate ulaşmada belli sürelerde inzivaya çekilip ruh dinginliği sağlamak da önemlidir. Şeytanın vesveselerine kulak

²⁹ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 149, *Hikmet*, 16/10.

³⁰ Ebû Hanife, *el-Vasıyye (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, çeviren: Mustafa Öz, İstanbul 1992, içerisinde) s. 65-69.

³¹ İmmanuel Kant, *Groundwork for the Metaphysics of Morals*, ed. Allen W. Wood, New Haven: Yale University Press, 2002, s. 22 vd.

³² Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 147, *Hikmet*, 16/2-13, 153, 17/1-7, s. 157, 18/1-10.

³³ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 253, *Hikmet*, 38/1-5, s. 259, 40/2-5, s.307, 51/1-8.

³⁴ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 233, *Hikmet*, 34/5. Ayrıca otuz beşinci hikmet de bu anafikri işlemektedir.

³⁵ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 223, *Hikmet*, 32/1-2.

³⁶ Necdet Tosun, "Yesevîliğin ilk Dönemine Âit Bir Risâle: Mirâtü'l-Kulûb", *İlam Araştırma Dergisi*, İstanbul 1998, s. 70-71. (Bundan sonra Sıgnâkî, *Mirâtü'l-Kulûb*, şeklinde verilecektir.)

asmadan vuslat yolunda ilerleyebilmek için Allah'ı çık zikretmek, havf ve recâ ile sevgiyi kalbe yerleştirmek gerekir. Nefsi terbiye etmede riyâzet, aç ve susuzluk yöntemleri etkilidir. Bu kuralları uygulayan kişi, kalb-i selîmi elde eder ve tarikat yoluna girmeye layık olur. Ahmed Yesevî, aklını kullanmadan ve kalbin hastalanmasına sebep olan bu deryaları geçmeden tarikat yoluna girmeye çalışanları ve ona uyanları ahmak olarak değerlendirir.³⁷

Ahlâk ve dindarlığın şekle indirgenemeyeceğini belirten Ahmed Yesevî, nefsin azgınlıklarına son verip insanın mayası olan toprak gibi mütevazı olmayı, yapılan eziyetlere sabretmeyi ve bağışlamayı, insanlara yardım etmeyi, tasavvuf ve tarikatta elde ettiği mertebelerden dolayı kendini beğenip kibirlenmemeyi, sarık ve cübbe ile dindarlık gösterisinde bulunmamayı öğütler.³⁸ Ahlâkîlik açısından önemli olanın rahatı bırakıp zorluklara katlanmak, seherlerde candan zikirle meşgul olmak, boş hevesleri terk ederek nefsi terbiye etmek, hırs ve tamahı bırakıp kanaatkâr olmak olduğunu ifade eder.³⁹ Ahmed Yesevî bu düşüncelerini kendisi hayatında bilfiil uygulayan bir bilgedir. Şeyhi Yusuf Hemedânî'nin vasiyeti gereği Buhara'daki dergâhta irşad vazifesini yaptığı sırada bu görevi arkadaşı Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî'ye bırakıp⁴⁰ Yesi'de yeni bir dergâh kurmasında bu anlayış görülür. Kurumsal yapısı tamamlanmış, çeşitli vakıflara sahip bir dergâhtan ayrılıp, zorluklar ve sıkıntılar içerisinde yeni bir dergâh kurup halkı irşad etmeyi seçerek, fedakârlık ve îsâr anlayışının en güzel örneklerinden birini gerçekleştirmiştir.

Toplumdaki yanlış din ve tasavvuf anlayışlarının, gözlemlediği ahlâksızlığın ve edepsizliğin önüne geçmeye çalışan Ahmed Yesevî, sahih din ve tasavvuf anlayışının gelecek nesillere aktarılmasında önemli görev üstlenecek olan müridlerinin güzel ahlâkı merkeze alan samimi dindarlığı yaşamalarına özen göstermiştir.⁴¹ Dinin samimiyet, dindarın da samimi insan olduğu bilinciyle, hem ibadetlerde hem de davranışlarda samimiyet ve ihlâsı esas almıştır. Yapılan ibadetlerin şekil olarak tam olmasını gerekli görmüş fakat yeterli bulmamıştır. İbadetlerin iç anlamlarının⁴² bilinmesine büyük değer vermiştir.

Ahmed Yesevî'nin Dindarlık Anlayışı

Din, sözlükte takip edilen yol, kanun, mezhep, örf ve adet gibi çok çeşitli anlamlara gelir. Akıllı insanların kendi bireysel tercihleriyle kabul ettikleri, peygamberler tarafından tebliğ edilen kurallar bütünü olan din, insanın, Allah, âlem ve diğer insanlarla olan ilişkilerini düzenler. Dindar, kabul ettiği dinin prensipleri çerçevesinde bir hayat tarzını yaşayan kişidir. Dindarlık ise insanın inandığı dinle ilgili yaptığı faaliyetlerin seviyesidir. Bir başka deyişle iman, insanın, sâlih amel ve ahlâk bütünlüğü içerisinde ortaya koyduğu davranışlarıdır. Dindar, sevgiyle beslenen bir şahsiyete sahip olduğu için kindar olamaz. Herkese müsamaha ve muhabbetle yaklaşır. Yapmacık hareketlerle dindar olunmaz. Çünkü dindarlık ve güzel ahlâk sahibi olmak, şahsiyet eğitimi ile mümkündür. Gösteriştenden uzak, olduğu gibi görünmek olan dindarlık; ilmi, sanatı, estetiği, ahlâkı ve insanlığı severek Allah'a ulaşma gayretidir. Bilgi çokluğu, menkıbeler ve öğütler insanı dindar yapmaz.⁴³ İmanı içselleştirip ahlâklı ve erdemli davranış sergileyerek kendisiyle ve çevresiyle uyum içinde yaşayabilen insan, gerçek anlamda dindarlığı yaşayan kimsedir. Ancak dindarların iman, amel ve ahlâk anlayışlarındaki

³⁷ Sıgnâkî, *Mirâtü'l-Kulûb*, s. 72.

³⁸ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 113, *Hikmet*, 10/6-10.

³⁹ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 117, *Hikmet*, 11/4-5.

⁴⁰ Bkz. M. Necmettin Bardakçı, "Hoca Ahmed Yesevî ve Muhiti", *İstem*, yıl: 9, sayı: 18, 2011, s. 11-29.

⁴¹ Hazîni, *Cevâhiru'l-Ebrar*, s. 69-71.

⁴² Bkz. Mehmet Demirci, *İbadetlerde Mânevî Boyut*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2004.

⁴³ Topçu, *İslâm ve İnsan*, s. 89-90.

farklılıklar, dindarlık düzeylerini de belirlemektedir. Çünkü dindarlık seviyesi, psikolojik, sosyal ve kültürel birçok etkene bağlı olarak değişmektedir.⁴⁴

Dindarlık, psikolojik açıdan bireysel ve toplumsal olarak ikiye ayrılabilir. Dinin özünü insanın ilahî olanla vecd, huşu, korku, umut ve huzur gibi duygusal irtibatı oluşturur. Her insanın Allah ve âhîret tasavvuru farklı olduğu gibi, ferdî dindarlık da belli bir dinî gruba ya da bir tasavvuf zümresine mensup olanların dindarlık anlayışından farklıdır. Ancak bunlar tamamen birbirinden bağımsız değildir.⁴⁵

Dindarlık anlayışları medrese, tekke ve halk dindarlığı şeklinde tasnif edildiği gibi, avâm, havâs ve havâssu'l-havâs dindarlığı olarak da isimlendirilmektedir.⁴⁶ Dini araştırmaya dayalı değil de, taklit düzeyinde kabul eden geleneksel Müslümanların dindarlık anlayışları daha çok toplumun orta ve alt gelir gruplarının tercihidir. Bu yapıda dindarlık büyük ölçüde şekle indirgenir ve birtakım eşya, kişi ve mekânlara kutsallık atfedilir. Sarık sarmak, sakal bırakmak, tesbih çekmek, evliya türbelerine hürmet gibi dinî semboller halk dindarlığının en önemli unsurlarıdır.⁴⁷ Belirli bir dinî eğitim alan bilgi eksenli dindarlıkta ise şekilcilığe, hurafe ve batıl inançlara yer yoktur. Dolayısıyla değişik toplumsal sınıflardaki insanların dindarlık anlayışı farklı olduğu gibi, XXI. yüzyılın dindarlık algısı ile XI. yüzyılın dindarlık algısı da farklı olacaktır. Nitekim dindarlığı şekle indirgeyenlere göre sarık sarıp cübbe giymek, tesbih çekmek, nafîle ibadetlere yoğunlaşmak, dindar olmak için yeterlidir. Bazılarına göre haramlardan kaçınmak ve ahlâksızlık yapmamak, bir kısım insanlar açısından kalp temizliği, bir kısmına göre ise yardımseverlik ve hoşgörü dindarlık sayılmaktadır.⁴⁸

Dindarlık ahlâk ilişkisi tarih boyunca insanlığı meşgul etmiştir. Müslümanların iman, ibadet ve ahlâk anlayışlarında da bu ilişki dikkat çeker. Hz. Peygamber (sav), “*Kuşkusuz Mümin ahlâk güzelliği ile geceleri namazla, gündüzleri oruçla geçirenlerin derecesini elde eder.*”⁴⁹ hadisiyle bu gerçeğe dikkat çekmiştir. Hz. Ömer’in ifadesine göre Müslüman, gece namazına ve gündüz orucuna devam eden değil, dürüst, emanete hıyanet etmeyen, sözünde duran, insanların onurunu zedelemeyen, Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kişidir.⁵⁰ Dolayısıyla Müslüman, içinde yaşadığı toplumda herkesin sığınabileceği güvenli bir limana benzetilebilir.

Hayatını iman, ibadet ve ahlâk bütünlüğü içerisinde yaşayan dindarın özü ile sözü, dışı ile içi birdir. Dolayısıyla dindarlıkla ahlâk iç içedir. Bu yüzden ibadetlerini yapmakla birlikte ahlâksızlık yapan bir kişi, sahtekârlık yapmış olmaktadır. İnsanın kendisi ve başkalarıyla olan ilişkilerinin sağlıklı olarak devam etmesinde ve huzurlu bir hayat sürdürmesinde dürüstlük, samimiyet, affetmek⁵¹ ve incitmemek önemli göstergelerdir. Bunlar, dindarlığın

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Koç, “Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *UÜİF Dergisi*, cilt: 19, sayı: 2, 2010, s. 217-248; Mustafa Tekin, “Dindarlık Bağlamında Amelî Sâlih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Dindarlık Olgusu Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri 25-26 Aralık 2004*, İstanbul 2006, s. 49-63.

⁴⁵ Asım Yapıcı, “Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 2, sayı: 2, Temmuz Aralık 2002, s. 80-82.

⁴⁶ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 520-521.

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Hasan Arslan, “Dindarlık Boyutları, Algıları ve Uygulamaları”, *Hikmet Yurdu*, Ocak-Haziran 2011, yıl: 4, cilt: 4, sayı: 7, s. 39-61.

⁴⁸ Bkz. Kemaleddin Taş, “Türkiye’de Dindarlık Algıları”, *IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara 2009*, s. 293-311; Abdullah Kahraman, “Toplum ve Dindarlık Algısı”, *IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara 2009*, s. 280-292.

⁴⁹ Ebû Davud, *Sünen*, İstanbul 1992, Edeb, 7; Tirmizî, *Birr*, 62.

⁵⁰ İbn Ebî’-d-Dünya, *Mekârimü’l-Ahlâk*, tahkik: Yasın Muhammed Sevvâs, Dâru Sâdır, Beyrut 1999, s. 141-143.

⁵¹ Dindarlıkla affetme arasındaki ilişkiyle ilgili olarak şu çalışmaya bakılabilir. Ali Ayten-Hatice Tura, “Affetme ve Dindarlık, Hayat Memnuniyetini Nasıl destekler”, *İslami İlimler Dergisi*, yıl: 12, cilt: 12, sayı:3, Güz 2017, s.27-54.

şekillenmesinde, sosyal ilişkilerin gelişmesinde, bireysel ve toplumsal huzurun oluşmasında oldukça etkili erdemlerdir.

Dindarlık anlayışını Hz. Peygamber'in sünnetini yaşamak üzerine kuran Ahmed Yesevî, insan onuruna değer veren ve kendisine güvenilen bir ârifdir. Allah Resûlü'nün, Allah'a şükreden bir kul olabilmek için gecelerin bir kısmını ibadetle geçirmesini önemsemiştir. Müminlerin en güzel örneği olan Hz. Peygamber'in aşırılıklardan uzak dinî ve ahlâkî hayatını yaşamaya çalışmıştır. Çünkü ona göre, Hz. Peygamber'in ahlâkını yaşamak, onun hayat tarzını örnek almakla mümkün olur:

Ümmet olsan, Mustafa'nın peşinde ol sen

Dediklerini can ve gönülden hem kıl sen

Gece ayakta, gündüzleri oruçlu ol sen

*Gerçek ümmetin rengi tıpkı saman olur.*⁵²

Ahmed Yesevî, dürüst ve samimi müminleri ümmetinden kabul eden Hz. Muhammed'in yalancıları ümmetinden saymadığını belirtir. Ona göre dindarlığın temeli doğruluk, ikinci şartı ise Kur'an ve Sünnet prensipleri doğrultusunda bir hayat tarzını benimsemektir.⁵³ Samimi bir dindarlığın teşekkül sürecinde, Hz. Peygamber'i kendilerine örnek alan erenlerin sohbetinin büyük katkısı olduğunu ifade eden Ahmed Yesevî, bu sohbetlerde benliğin kırıldığını, kibir ve haset gibi kötü duyguların kaybolduğunu ve gönüllere sevgi ve hoşgörü tohumlarının ekildiğini belirtmektedir.⁵⁴

Ahmed Yesevî'nin dindarlık anlayışında dürüstlük ve samimiyet önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü her şeyin başı dürüstlük ve samimiyettir. Söz ile özün uyum içinde olmasını önemseyen Ahmed Yesevî, doğruluk ve dürüstlükten asla taviz vermemektedir. Özellikle tasavvuf yoluna girenlerin vuslata erebilmek için ihlâslı olmalarını şart koşmaktadır.⁵⁵ Mal ve mülk sevgisini dindarlığın önündeki en büyük engel olarak gören Ahmed Yesevî, gönle dünya sevgisini koymadan Allah sevgisiyle doldurmanın önemini vurgular. Bir damla su ile topraktan yaratılan insanın mal ve mülküyle övünmesinin anlamsızlığını dile getirerek, ölüm ve sonrası için hazırlık yapmayı tavsiye eder:

Kul Hâce Ahmed tâat kıl

Ömrün bilmem nice yıl

Aslın bilsen, su ve kil

*Yine kile gider ya.*⁵⁶

Ahmed Yesevî'nin dindarlık anlayışında fütüvvet ile zühd, yiğitlik ile fedakârlık, yani alplik ile erenlik önemli değerlerdir. Dünyaya gönlünde yer vermeyen yiğit, Allah rızası için hem nefsiyle hem de düşmanla savaşır. Onun bu fikirleri, Türklerin İslâmlaşmasında önemli bir yeri olan Horasan Erenlerinin öncülerinden ilk Müslüman Türk âlim, zâhid ve gâzisi Abdullah ibn Mübârek'in düşünceleri ile örtüşmektedir.⁵⁷ Ahmed Yesevî, civanmertlik,

⁵² Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 221, *Hikmet*, 31/7.

⁵³ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 295, *Hikmet*, 31/1-7.

⁵⁴ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 313, *Hikmet*, 54/1-8.

⁵⁵ Hulusi Arslan, "Hoca Ahmed Yesevî'de Samimiyet Vurgusu ve Tutarsız Dindarlık Eleştirisi", *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, 28-30 Nisan 2016, 2017, s. 868.

⁵⁶ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 317, *Hikmet*, 56/5.

⁵⁷ VIII. yüzyılda zühd ile gazayı şahsında bütünleştirip bizzat uygulayan Abdullah ibn Mübârek, zengin bir tüccar olmasına rağmen zâhidâne bir hayatı tercih etmiş, ribatlarda sınır bekleyip savaş meydanlarında kahramanca savaşmıştır. Bkz. Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Abdullah ibn Mübârek*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016.

sipahilik, hırka, sabır, kanaat ve tevekkül mertebelerinden oluşan fakrın mertebelerini sıralarken⁵⁸ madde mânâ bütünlüğüne dikkat çekerek, onunla aynı idealleri paylaşmıştır. Dindarlığın sadece ibadetlere yoğunlaşmakla sınırlı olmadığını, sosyal ve kültürel hayata yaptığı katkılarla ortaya koymuştur.

Ahmed Yesevî'nin Dindarmış Gibi Görünenlere Eleştirisi

Dinî ve tasavvufi ahlâkın hedefi, dürüst ve samimi bir insan yetiştirmektir. Doğruluk ve samimiyet esasına dayalı din mükemmeldir. Özellikle İslâm söz konusu olduğunda dinde bir olumsuz yön bulunmadığına göre problem, dinin öğrenilmesinde ve öğretilmesinde, dindarların din ve dindarlık anlayışında ortaya çıkmaktadır. Dini anlatanların genellikle dindar ve ahlâklı olması beklenir. Ancak her zaman böyle olmadığı bilinen bir gerçektir. Din öğretilir ancak ahlâk yaşanır. Diğer taraftan din ve ahlâkı anlatanlar kendilerini dindar ve ahlâklı sayarak özel bir konuma yerleştirip muhataplarına karşı bir üstünlük psikolojisi ile hareket etmektedirler. Aynı şekilde farklı bir dindarlık biçimini benimseyen tasavvuf zümrelerinin kendilerinden olmayan Müslümanları ötekileştirip hidayete muhtaç olarak görmeleri de, bu bağlamda değerlendirilebilir.

Dindarlığı besleyen kaynak zengin olmakla birlikte dünyevîleşmenin kısıkcındaki insanın, nefsinin arzularına uyup âhireti hesaba katmadığı, ahlâkî ve dinî değerlere yabancılaştığı bir gerçektir. Bunun sorumlusu din adına konuşan zümrelerdir.⁵⁹ Çünkü camilerde, sosyal, yazılı ve görsel medyada boy gösteren ve kendilerini cennet bekçileri, muhataplarını hidayete muhtaç garipler olarak görenler, dini, dünyayı imar için kullanarak çıkar kaygısıyla bir ömür tüketmektedirler. Müslümanlara yakışmamakla birlikte, birçoğunda görülen en çirkin davranışlar menfaat, riyâ ve kibir terimleri ile özetlenebilir. Allah'a ibadet ediyor ya da iyilik yapıyor görünerek insanların takdir etmesini bekleyen bu şahıslar, ibadetlerini tevhid ekseninden kaydırıp dünyevî çıkarlarını öne çıkarmaktadırlar.⁶⁰ Her devrin hastalığı olan bu yaklaşımları kendi devrinde gözlemleyen Ahmed Yesevî, bu tür davranışların insan olmanın bir sonucu olduğunun bilincindedir. Fakat tasavvuf zümrelerine musallat olan bu tür kalp hastalıklarının tedavi edilerek kalplere güzel ahlâkın nakşedilmesini önemsemektedir. Bununla birlikte bu tür kötü davranışları sergileyen sahte sofuları tenkit ederek sapkınlıkları engellemeye çalışmaktadır.

Kimi görsen bu yollarda sahte âşık

Dışta sūfî, içte ise değil sâdık

Onun için sevdiğine olmaz lâyık

Yalancıyı mahşer günü sersan kılar.

⁵⁸ Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, s. 82; Abdurrahman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, 3. baskı Ankara 2008, s. 99-100.

⁵⁹ Din görevlilerinin dünyevîlik ve dindarlıkla imtihanı ile ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan, Mevlâna ve Tasavvuf*, 11. Baskı Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 23-113.

⁶⁰ Bu bağlamda Şeyh Sa'dî'nin anlattığı şu olay dikkat çekicidir. Bir zâhid padişahın misafiri olmuştu. Oradakiler kendisinin iyiliklerini anlatsınlar diye sofraya oturduklarında zâhid, yediğinden daha az yemek yedi, namaza kalktıklarında, her günden daha çok namaz kıldı. Evine geldiğinde hanımına sofrayı kurdu ve yemek istedi. Zâhidin anlayışlı bir oğlu vardı. "Sultanın ziyafetinde bir şey yemedin mi, baba?" diye sordu. Zâhid, "onların önünde işe yarayacak kadar bir şey yemedim." dedi. Bunun üzerine çocuk şöyle dedi: "Öyleyse namazı da kaza et sen. Çünkü onu da işe yarayacak gibi kılmamışsındır." Sa'dî, *Gülistan*, çeviren: Hikmet İlaydın, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 84-85.

*Dervişim diye tâat kılar halk içinde
Riya kılıp koşup yürür orda burda
Allah için tâat kılan derviş nerde
Gerçek derviş dağ ve çölü mekân tutar.*⁶¹

Muhabbette menfaat duygusunun olmadığını belirten Ahmed Yesevî'nin tasavvufi ahlâkı, feragat ve diğerkâmlık üzerine kuruludur. O bakımdan tasavvuf yoluna girenlerin çıkar kaygısı taşımamaları gerekir. Onun kendi döneminde gözlemlediği bazı sofu geçinenlerin yaptığı davranışlar, XXI. yüzyıldaki sofu görünümlü sahtekârlar için de geçerlidir. Bu bağlamda onun sahte sofularla ilgili tespitlerini ve eleştirilerini şöyle sıralamak mümkündür:⁶²

Tasavvuf ehli olduğunu söylemekle birlikte harama bakmak.

Zikir halkasında olmakla birlikte gönüllerde ve gözlerde zikrin etkisi olmamak.

Sofu görünmekle birlikte haram helal ayrımı gözetmemek.

Sofu kisvesine bürünmekle birlikte her türlü hile ve sahtekârlığı yapmak.

Riyakârlık ve dalkavukluk yaparak insanları kandırmak ve mallarını ele geçirmek.

Görünüş olarak sofu fakat kalplerde kin, nefret, kıskançlık ve haset olmak.

Ellerinde tesbih olmakla birlikte kıyamette karşılaşılabilecek hesaptan korkmayıp günah işlemekten çekinmemek.

Nefsin arzularına boyun eğerek ahlâkı bozmak.

Dünyanın geçiciliğini unutup ölenlerden ibret almamak, ömrü gaflet içinde geçirmek.

Şeyh diyerek şeytan vasıflı sahtekârların peşinde koşmak ve gerçek erenlerin yaptıklarına değer vermemek.

Onun bu düşünceleri hikmetlerde şu şekilde ifadesini bulmaktadır:

*Oruç tutup halka riya kılanları
Namaz kılıp tesbih ele alanları
Şeyhim deyip başka bina kuranları
Son deminde imanından cüda kıldım.*⁶³

*Tezvir ağı koyup halkı yoldan ettin
Şeyhlik kılıp riya ile dükkân kurdun
İşret kılıp şeytan ile gün geçirdin
Dîdârına seni ne diye lâyıık kılsın.*⁶⁴

Ona göre halk içinde dervişim diyerek zühd ve takvâlı görünen, toplum içinde riyakârlık yapan sahte sofuların yaptıkları ibadetler, Allah katında bir değer ifade etmez.⁶⁵ Özellikle dindar sayılmak için tarikat şeyhliğini çıkarı için kullanan, şeyh olduğunu iddia

⁶¹ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 213-215, *Hikmet*, 30/11, 16.

⁶² Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 123-125, *Hikmet*, 12/3-8, 15-20.

⁶³ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 137, *Hikmet*, 13/12.

⁶⁴ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 147, *Hikmet*, 16/5.

⁶⁵ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 215, *Hikmet*, 30/16.

ederek kendini adeta Tanrı yerine koyan kişiler, güç zehirlenmesine uğradıkları ve gönüllerinde sevgi olmadığı için, müminlerin dünyasını zindana çevirirler.

Şeyhim diye başkaldıran Hakk'a rakib

Benlik kılıp Sübhân'ına olmaz habib

Bîdar olup dertsizlere olmaz tabib

Bu dünyayı müminlere zindan kılar.⁶⁶

Bunlar, tarihin en zenginleri olarak bilinen Kârûn, Hâmân ve Firavun gibi tanrılık iddiasında bulunanları göz önüne getirip davranışlarını düzeltmelidir. Çünkü dünyaya gelip de ölmeyen yoktur. Ancak ona göre tarikat şeyhlerinin çoğu din ile dünyayı imar etme kaygısına düştükleri için, tarihten ibret almamaktadır. Sözlerinde dürüstlük, davranışlarında samimiyet yoktur. Bu tip sahtekârların kıyamet günü açığa çıkacağına dikkat çeken Ahmed Yesevî,⁶⁷ başta müridleri olmak üzere, bütün müminlerin kendini beğenme, haset ve kibir gibi kötü hasletlerden uzak durmalarını öğütlemektedir.

Ahmed Yesevî, tasavvufla ilgisi olmamakla birlikte, şeyhlik iddiasında bulunan ve halkı kandırıp felâkete sürükleyen bu tip insanların, sûfiliklerinin başıboşluk, dervişliklerinin açgözlülük, niyetlerinin fitne çıkarmak, yollarının her şeyi mubah kılmak, sünnetlerinin bidatçılık, fiillerinin kabahat ve günah, yollarının sonunun bedbahtlık, sırlarının da hâinlik olduğunu ifade etmiştir. Döneminde yaşayan sûfilerde riyazet, fakirlerde kanaat, zenginlerde cömertlik, dervişlerde kıyamet korkusu olmadığını belirterek sohbetine katılanları sahte şeyhlere karşı şöyle uyarmıştır:

Bizden sonra âhir zamanda öyle şeyhler zuhur edecek ki, şeytan onlardan ders alacak ve onlar şeytanın işlerini yapacaklardır. Bu sahte şeyhler, müridlerine yol göstermekten aciz olacaklar ve onları gereği gibi yetiştiremeyeceklerdir. Dış görünüşlerini süslerken içlerini harap edeceklerdir. Küfür ile iman arasında fark görmeyeceklerdir. Âlimleri sevmeyecekler ve onlara iltifat etmeyeceklerdir. Böyle bidatçileri şeyh edinip hizmet edenler kâfir olurlar.⁶⁸

Ahmed Yesevî, bu sahtekârların, tâlibim demelerine rağmen harama baktıklarını, başkalarının mallarını haksız yere yediklerini, zikir halkasına girdikleri halde gözlerinden hiç yaş akmadığını, hile ve düzenbazlık ile işi götürdüklerini belirtir. Onların pahalı ve güzel elbise giymek için yarıştıklarını ve kıyametten korkmadıkları için günah işlemekten çekinmediklerini, amelleri de gösteriş için yaptıklarını vurgular:

Tâlibim ben derler, vallah billah nâ-insaf

Namahreme bakarlar, gözlerinde yok insaf

Kişi malını yerler, gönülleri değil saf

Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük.⁶⁹

Din ve ahlâk, yabancılar tarafından değil, Müslümanlar tarafından yozlaştırılmaktadır. Dinî kavramların içinin boşaltılması, ideallerin değersiz hale getirilişi, ibadet ve davranışların gösteriye dönüşmesi bunun en çarpıcı örnekleridir. Bunda tasavvuf zümrelerinin de payı bulunmaktadır. Nitekim Ahmed Yesevî, tasavvufu şekle indirgeyen sûfilere çoğunun, tasavvufun özünden haberi olmayan, bilgisiz, ömrünü gafletle geçirmesine rağmen kendisini evliya zanneden ve çevresindekilere tepeden bakan kibir âbidesi ve gösteriş budalası kişiler

⁶⁶ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 211, *Hikmet*, 30/7.

⁶⁷ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 213, 217, *Hikmet*, 30/11, 14, 26, s.227, *Hikmet*, 33/5.

⁶⁸ Sıgnâkî, *Mirâtü'l-Kulûb*, s. 80-81; Eraslan, *Yesevî'nin Fakrânâmesi*, s. 72.

⁶⁹ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. *Hikmet*, 123-125, 12/3-8.

olduklarını ifade etmektedir. İnsanları kandırmak için ellerine tesbih alan ve başlarına sarık saran bu tiplerin dünya malı toplamakta çok usta olduklarını, Allah'a karşı görevleri ise umursamadıklarını vurgulayarak, sofu görünen fakat Müslümanlıktan uzak olan bu şahısları şöyle eleştirmektedir:

*Sûfîlik öyle midir daima işin gaflet ile
Tesbih tanesi elinde dillerin gıybet ile
Ey sūfî ibadet eylersin hepsi kibir ve riya
Can ve gönül dünyaya mağrur dillerinde ah-vah.*

*Sūfî olmayıp neylesin evde yapacak işi yok
Sūfîlik iddiası eder halka vermeğe aşî yok
Ah-vah derler yine gözünde damla yaşı yok
Sūfî-nakşoldun velî, asla Müslüman olmadın.⁷⁰*

Özellikle nâfile ibadetleri önemsiyor görünüp bilgisizce halka rehberlik yaptığını zanneden sahte sofulara eleştiri oklarını fırlatır:

*Nâfile oruç tutar, halklara şeyhlik satar
İlmi yok a'mâdan beter, âhir zaman şeyhleri
Beline kuşak bağlar, özünü adam sanır
Arasat'ta bırakılır, âhir zaman şeyhleri
Başına sarık sarar, ilmi yok neye yarar
Oku yok yayını çeker, âhir zaman şeyhleri.⁷¹*

Ahmed Yesevî, Müslümanlara önder olan âlimlerin de davranışlarına çok dikkat etmelerini ve sözleriyle fiillerinin örtüşmesini önemser. Ümmetin gözü ününde bulunan ve toplumu ahlâklı ve erdemli bir şekilde yetiştirme görevi olan bu şahısların yanlış yapmalarının büyük sıkıntılara yol açabileceğini ifade eder. İlmi ile âmil olan âlimler ile tevbe-kâr olan günahkârların cennete gireceklerini belirterek, onlardan övgüyle söz eder. Ancak rüşvet alan hâkimlerin, haksız fetva veren müftülerin, cemaatini razı edemeyen imamların ve cemaate devam etmeyen Müslümanların cehenneme gideceklerini dile getirir:

*Âmil olan âlimler, yola giren âsiler
Öyle âlim yerini Dâru's-selâm'da gördüm.
Kadı olan âlimler, rüşvet alıp yiyenler
Öyle kadı yerini Nâr-ı Sakar'da gördüm.*

⁷⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 151, *Hikmet*, 119/2, 5-6.

⁷¹ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvan-ı Hikmet*, s. 164, *Hikmet*, 129/1-2.

*Müftü olan âlimler, haksız fetva verenler
Öyle müftü yerini Sırat Köprüsü'nde gördüm
Cemaate varmadan namazı terk kılanlar
Şeytan ile bir yerde, Dek-i esfel'de gördüm.⁷²*

Ahmed Yesevî, âlim ve âriflerde gördüğü yanlışlıkları tenkit ederek, ideal bir âlim ve şeyh olmanın önemini vurgular. Tenkit ettiği zümreler içerisinde günahlara dalmayı sürdürenleri Allah'ın affetmeyeceğini, ancak bunlardan günahlarına tevbe edip aşk yoluna dönenleri Allah'ın bağışlayacağını ve cennetine yerleştireceğini ifade eder.⁷³ Dolayısıyla onun ahlâk ve dindarlık anlayışında sevgi, hoşgörü, tevazu, merhamet, şefkat ve bağışlama büyük yer tutar. Yeter ki Müslüman yaptığı kusur ve günahın farkına varıp acizliğini belirterek pişmanlık gözyaşları döküp bağışlanma dilesin.

Sonuç

Ahlâk, fiil ve davranışların kendisiyle ortaya çıktığı, insanın doğuştan getirdiği bir melekedir. İman ve ibadetle irtibatlı olan ahlâk, hayat tarzının şekillenmesinde, hürriyet ve irâdenin kullanılmasında, erdemlerin kazanılmasında önemli bir gayedir. İmanın kemâlî ahlâkî olgunluğa bağlıdır. İbadetlerin amacı da mükemmel ahlâkî elde etmektir. Din samimiyettir ve dindarlıkla samimiyet birbirinden asla ayrılmaz. Dindar, Kur'an'ı anlayıp İslâm'ın ruhunu yaşatan, gönlü sevgiyle dolu ve insana düşüncesine ve meşrebine bakmaksızın değer veren kişidir.

Ahlâklı ve dindar olabilmek için şahsiyet eğitiminde başkalarını örnek almak ve yaptıkları davranışların altındaki hakikati irdeleyip taklit etmek önemlidir. Bu yüzden güzel örneklerle, yani rol-modellere ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Müslümanların erdemli, herkese güven veren, kendisiyle ve toplumla barışık, hiç kimseyi ötekileştirmeyen, Allah'a teslimiyet gösterdiği için olabildiğince özgür bilgelerin ahlâk nazariyelerini gözden geçirip yeni nazariyeler inşa ederek topluma örnek şahsiyetler sunmaları gerekmektedir. Bu bağlamda medeniyet tarihimizin bilgilerinden biri olan Hoca Ahmed Yesevî'nin ahlâk ve dindarlık anlayışı örnek alınabilir.

Dinî ahlâkın özel bir yönünü teşkil eden tasavvufî ahlâkın önemli bir temsilcisi olan Ahmed Yesevî, ayet ve hadislerin anlamını tefekkür ederek anlamaya ve davranışına yansıtmaya büyük önem vermiştir. Dinin samimiyet, dindarın da samimi insan olduğu bilinciyle hem ibadetlerde hem de davranışlarda dürüstlüğü ve samimiyeti esas almıştır. Yapılan ibadetlerin şekil olarak tam olmasını gerekli görmüş fakat yeterli bulmamış, ibadetlerin iç anlamlarının bilinmesine büyük değer vermiştir. Dolayısıyla Ahmed Yesevî'nin Kur'an ve Hadise dayanan bu ahlâk anlayışı, nazariye değil yaşanan, iman ve ibadetleri yaparak gerçekleşen ve yaşanabilir bir dindarlığı gaye edinir.

Ahmed Yesevî, gerçekleşmesini istediği ahlâk ve dindarlık anlayışının yanlış anlaşılmasında, topluma önderlik eden âlimlerin ve şeyhlerin hatalarının büyük rolü olduğu kanaatinde. Bu bakımdan âlim ve âriflerin Kur'an ve Sünnet ölçüleri içerisinde hareket eden, akıllı, bilgili, dürüst ve samimi, mütevazı ve diğerkâm olmaları gerektiğini vurgular. Tasavvufu şekle indirgeyen sûfilerin, tasavvufun özünden haberi olmayan, bilgisiz, ömrünü gafletle geçirmesine rağmen kendisini evliya zanneden gösteriş budalası şahıslar olduklarını

⁷² Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 323, *Hikmet*, 31/4-8. Benzer ifadeler için bkz. s. 341, *Hikmet*, 68/5-8.

⁷³ Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, s. 153, *Hikmet*, 17/1-7.

belirterek tasavvufu ilgisiz olmayan fakat şeyhlik iddiasında bulunarak halkı kandırıp felâkete sürükleyen bu insanlara karşı dikkatli olmayı öğütlemiştir. Dolayısıyla Türkistan'da ahlâklı bir toplum oluşturup İslâmîyet'in yayılmasında büyük gayretleri olan ve Anadolu'nun manevî mimarları arasında yer alan Hoca Ahmed Yesevî'nin ahlâk ve dindarlık anlayışının güncellenerek XXI. yüzyıl insanına rol-model olarak sunulması, günümüzde aranan güzel ahlâk ve dindarlık anlayışının yeniden inşasına katkı yapacaktır.

Kaynaklar

- Ahmed-i Yesevî, *Dîvân-ı Hikmetten Seçmeler*, hazırlayan: Kemal Eraslan, Ankara 1983.
- Arslan, Hasan, "Dindarlık Boyutları, Algıları ve Uygulamaları", *Hikmet Yurdu*, Ocak-Haziran 2011, yıl: 4, cilt: 4, sayı: 7, s. 39-61.
- Arslan, Hulusi, "Hoca Ahmed Yesevî'de Samimiyet Vurgusu ve Tutarsız Dindarlık Eleştirisi", *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, 28-30 Nisan 2016, 2017*, s. 861-875.
- Ayten, Ali – Tura, Hatice, "Affetme ve Dindarlık, Hayat Memnuniyetini Nasıl destekler", *İslami İlimler Dergisi*, yıl: 12, cilt: 12, sayı:3, Güz 2017, s. 27-54.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin, *Abdullah ibn Mübârek*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016.
- Bardakçı, M. Necmettin, "Hoca Ahmed Yesevî ve Muhiti", *İstem*, yıl: 9, sayı: 18, 2011, s. 11-29.
- Buharî, *Sahih*, İstanbul 1992.
- Demirci, Mehmet, *İbadetlerde Mânevî Boyut*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Ebû Davud, *Sünen*, İstanbul 1992.
- Ebû Hanife, *el-Vasıyye (İmam-ı Azam'ın Beş Eseri)*, çeviren: Mustafa Öz, İstanbul 1992, içerisinde) s. 65-69.
- Eraslan, Kemal, "Ahmed-i Yesevî", *Erdem Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı*, cilt:7, sayı: 21, Ankara 1995, s. 799-819.
- Eraslan, Kemal, "Yesevî'nin Fakr-nâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXII, İstanbul 1977, s. 45-120.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.
- Güzel, Abdurrahman, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*, 3. baskı Ankara 2008.
- Hazîni, *Cevâhiru'l-Ebrar min Emvâci'l-Bihâr*, hazırlayan: Cihan Okuyucu, Kayseri 1995.
- Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, hazırlayan: Hayati Bice, TDV Yayınları, Ankara 1998.
- İbn Ebî'd-Dünya, *Mekârimu'l-Ahlâk*, tahkik: Yasin Muhammed Sevvâs, Dâru Sâdır, Beyrut 1999.
- İbn Mâce, *Sünen*, İstanbul 1992.
- Kahraman, Abdullah, "Toplum ve Dindarlık Algısı", *IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara 2009*, s. 280-292.
- Kant, Immanuel, *Groundwork for the Metaphysics of Morals*, ed. Allen W. Wood, New Haven: Yale University Press, 2002.
- Koç, Mustafa, "Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *UÜİF Dergisi*, cilt: 19, sayı: 2, 2010, s. 217-248.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yayınları 4.baskı Ankara 1981.
- Kutluer, İlhan, "Yeni Bir Ahlâkî Bilgelige Doğru", *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 151-199.
- Mâlik, *Muvatta'*, tahkik: Külâl Hasan Ali, Messesetü'r-Risâle, Dımaşk-Beyrut 2013.
- Müslim, *Sahih*, İstanbul 1992.
- Naci, Muallim, *Emsâl-i Ali*, hazırlayan: Numan Yazıcı, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005.

- Sa'dî, *Gülîstan*, çeviren: Hikmet İlaydın, MEB Yayınları, İstanbul 1997.
- Taş, Kemaleddin, “Türkiye’de Dindarlık Algıları”, *IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri, Ankara 2009*, s. 293-311.
- Tekin, Mustafa, “Dindarlık Bağlamında Ameli Sâlih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Dindarlık Olgusu Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri 25-26 Aralık 2004*, İstanbul 2006, s. 49-63.
- Tirmizî, *Sünen*, İstanbul 1992.
- Topçu, Nurettin, *İslâm ve İnsan, Mevlâna ve Tasavvuf*, 11. Baskı Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.
- Tosun, Necdet, “Yesevîliğin ilk Dönemine Âit Bir Risâle: Mirâtü’l-Kulûb”, *İlam Araştırma Dergisi*, İstanbul 1998, s. 41-86.
- Yapıcı, Asım, “Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 2, sayı: 2, Temmuz Aralık 2002, s. 75-117.
- Yıldırım, Ahmet, *Hoca Ahmed Yesevî’nin Hadis Kültürü*, TDV Yayınları, Ankara 2012.

HOCA AHMET YESEVÎ'NİN AHLAK VE EĞİTİM ÖĞRETİSİ

Hoca Ahmet Yesevi's Moral and Educational Teaching

Süleyman DOĞAN*

Özet

Hoca Ahmed Yesevî'nin insan eğitimi anlayışında önemli bir sorun, kişiler arası etkileşim ve toplumsal bütünleşme olayıdır. O, öğretici çalışmalarında; dinî motif ve değerler, bunlarla ilgili bilgiler, deyim, atasözü ve menkıbeler aracılığıyla toplumsal bilincin canlı tutulmasına katkıda bulunur. Hoca Ahmed Yesevî karmaşık ifadelerden, özellikle felsefî değerlendirmelerden uzak durmaya çaba göstermiştir. Günümüz pedagojisinde önemli yer tutan yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene ve basitten karmaşığa ilkelerini o dönemde en güzel şekilde uygulamıştır. Kaynakları incelediğimizde Ahmed Yesevî'nin kullandığı sohbet yoluyla insanları Allah yoluna güzellikle çağırmak, Allah'ı sevdirmek, müjdelemek, korkutmamak, nefret ettirmemek onun öğretisinin bir parçasıdır. Yesevî dervişleriyle bütün Türk dünyasına yayılan hikmet tarzı en güzel meyvelerini "ilahî" adıyla Anadolu'da Yunus Emre ile vermiştir. Türk illerinin fethine baktığımız zaman, İslamiyet'in Türkler arasında yayılışı, tasavvuf ve birer halk kahramanı olan Alp-Erenler vasıtasıyla olmuştur. İslam tasavvufunun, insan-ı kâmil evliya anlayışı hiç de yabancı bir anlayış değildi. İlahî nurun dünyada insanın bedeninde tecellisi, millî kahramanlarının böyle bir nurdan yaratıldığına asırlarca inanmış bir millet için yabancı bir tasavvur değildi. Gerek Ahmed Yesevî'nin gerekse Yesevîliğin Türkler arasında bu derece sevilip tutulmasının sebebi sade bir eğitimi ve yaşantıyı tebliğ etmesiydi. Ahmed Yesevî, daha çok şer'i ve ahlakî birtakım meseleleri nasihat verici bir şekilde tebliğ ederek, uhrevî saadet için mutlaka onlara bağlı kalma lüzumunu anlatmaya çalışmıştır. Eserlerinde genel olarak ilahî aşk, Allah'ın birliği, sonsuz gücü ve kudreti, peygamber sevgisi, sünnete bağlılık, ibadete teşvik, kıyamet ve ahiret ahvali, zühd ve takva, insan sevgisi konuları işlenmiştir. Bu tebliğde büyük mutasavvıf Hoca Ahmed Yesevî'nin özellikle *Divan-ı Hikmet* adlı eserinden ve diğer yazılı mevcut kaynaklardan yola çıkarak örnekleriyle ahlak ve eğitim öğretisi incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Yesevi, ahlak, eğitim, öğretim.

Abstract

An important problem in Hodja Ahmed Yesevi's understanding of human education is the interaction between people and social integration. In his tutorial work; religious motifs and values, information about them, idioms, proverbs, and menkıbalar. Hodja Ahmad Yasawi strives to avoid complex expressions, especially philosophical considerations. In the present day pedagogy, which has an important place, closely implements the principles of knowing and simple complexity in the most beautiful way at that time. When we examine the sources, it is a part of the teaching of Ahmad Yasawi to invite people to Allah in good faith, to love Allah, to give good news, not to scare them, to hate them through the conversation used by Ahmed Yesevi. Yunus Emre gave the most beautiful fruits of wisdom style spread to the whole Turkish world with Yesevî dervishes in the name of "divine" in Anatolia. When we look at the conquest of Turkish illusions, the spread of Islam among the Turks has been through Alp-Erenler, a Sufi and a folk hero. The understanding of Islamic mysticism and human-perfected saints was not an alien understanding at all. It is not a foreign imagination for a nation that has believed for centuries that its national heroes were created such a nurdan. Whether Ahmad Yasawi, or Yesevi, was so popular among the Turks, he did not convey a simple education and experience. Ahmed Yasawi tried to explain the need to adhere to them absolutely for the welfare of happiness, conveying more shar'i and some moral issues in a communicative manner. In his works, divine love, Allah's unity, infinite power and might, prophet's love, manners of oblivion, encouraging worship, apocalypse and the hereafter, zuhd and takva, and human love are processed. In this paper,

* Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, Davutpaşa Kampüsü, Eserler-İstanbul. e-posta: sudogan@yildiz.edu.tr, suleyman965@yahoo.com

the moral and educational doctrines are examined with examples from the great suflux Hodja Ahmed Yesevi's work especially *Divan-i Hikmet* and other written sources.

Key words: Yesevi, morality, education, teaching.

Hoca Ahmed Yesevî'nin insan eğitimi anlayışında önemli bir sorun, kişiler arası etkileşim ve toplumsal bütünleşme olayıdır. O, öğretici çalışmalarında; dinî motif ve değerler, bunlarla ilgili bilgiler, deyim, atasözü ve menkıbeler aracılığıyla toplumsal bilincin canlı tutulmasına katkıda bulunur. Hoca Ahmed Yesevî karmaşık ifadelerden, özellikle felsefi değerlendirmelerden uzak durmaya çaba göstermiştir. Günümüz pedagojisinde önemli yer tutan yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene ve basitten karmaşığa ilkelerini o dönemde en güzel şekilde uygulamıştır. Kaynakları incelediğimizde Ahmed Yesevî'nin kullandığı sohbet yoluyla insanları Allah yoluna güzellikle çağırmak, Allah'ı sevdirmek, müjdelemek, korkutmamak, nefret ettirmemek onun öğretisinin bir parçasıdır. Yesevî dervişleriyle bütün Türk dünyasına yayılan hikmet tarzı en güzel meyvelerini "ilahî" adıyla Anadolu'da Yunus Emre ile vermiştir. Türk illerinin fethine baktığımız zaman, İslamiyet'in Türkler arasında yayılışı, tasavvuf ve birer halk kahramanı olan Alp-Erenler vasıtasıyla olmuştur. İslam tasavvufunun, insan-ı kâmil evliya anlayışı hiç de yabancı bir anlayış değildi. İlahî nurun dünyada insanın bedeninde tecellisi, millî kahramanlarının böyle bir nurdan yaratıldığına asırlarca inanmış bir millet için yabancı bir tasavvur değildi. Gerek Ahmed Yesevî'nin gerekse Yesevîliğin Türkler arasında bu derece sevilip tutulmasının sebebi sade bir eğitimi ve yaşantıyı tebliğ etmesiydi. Ahmed Yesevî, daha çok şer'i ve ahlakî birtakım meseleleri nasihat verici bir şekilde tebliğ ederek, uhrevî saadet için mutlaka onlara bağlı kalma lüzumunu anlatmaya çalışmıştır. Eserlerinde genel olarak ilahî aşk, Allah'ın birliği, sonsuz gücü ve kudreti, peygamber sevgisi, sünnete bağlılık, ibadete teşvik, kıyamet ve ahiret ahvali, zühd ve takva, insan sevgisi konuları işlenmiştir. Bu tebliğde büyük mutasavvıf Hoca Ahmed Yesevî'nin özellikle *Divan-ı Hikmet* adlı eserinden ve diğer yazılı mevcut kaynaklardan yola çıkarak örnekleriyle ahlak ve eğitim öğretisi incelenmiştir.

Giriş

Eğitim genel anlamda bireyde davranış değiştirme sürecidir. Geniş anlamda ise eğitim, bireyin toplum standartlarını, inançlarını ve yaşam yollarını kazanmasında etkili olan tüm sosyal süreçlerdir. Eğitim insanın iyi davranış kazanması ve sosyalleşmesi için yapılan çabalardır. Metot, yol, yordam, usul herhangi bir gayeye ulaşmak için önceden çizilmiş yoldur. Metot bir ilmin temelidir; metotsuz ilim, faydasız bir sermayedir. Bu bağlamda kaynakları incelediğimizde Ahmed Yesevî'nin kullandığı sohbet yoluyla insanları Allah yoluna güzellikle çağırmak, Allah'ı sevdirmek, müjdelemek, korkutmamak, nefret ettirmemek onun metodunun bir parçasıdır.

Tasavvuf Allah'ın varlığını bilme, kâinat ve insanın varoluş sebebini anlama, insanı mükemmel bir varlık hâline getirebilme anlayışıdır. Diğer bir deyişle tasavvuf, insanı eğitme sanatıdır. Edep ve ahlaktan ibaret olan tasavvuf, insan tabiatının bir özelliğidir. Tasavvufun amacı ideal insan yetiştirmektir. İdeal insan Peygamber'e ahlâken benzeyen insandır. Tevazu, gösterişsizlik, kendini tanıtmaktan sakınma, gizli olma vb. özellikler ideal insanda bulunan özelliklerdir. Yunus fakir, Somuncu Baba ise gizlidir. Bu kişiler birer modeldir. Bunların arkasında da çok büyük ahlâk dersleri aramak gerekir. Adaletsizliğe karşı çıkmak ise bunlardan biridir.

Eğitimin amacı arif insan yetiştirmektir. Bu amaca ulaşmak da birçok meşakkatli kademedan geçilerek mümkündür. Bu yolculuk sırasında yol rehberleri, yol arkadaşları gerekir. Buna rağmen eğitilecek olan ferttir. Eğitim yoluna giren kişi metin bir şekilde kademeleri tek tek geçecek, sevginin egemen olduğu, her şeyin perdesiz gözüktüğü hakikat

denizine ulaşacaktır. Allah'ın o gerçeklik dünyasında her şeyin ne kadar mükemmel olduğunu görecek, kendisi de bu mükemmel oluşa isteyerek katılacaktır.

Medrese eğitimi sosyal hayatın ayrıntılarıyla uğraşırken tasavvuf eğitimi bireysel hayata ve tabiata yönelir ve onların özüyle meşgul olur. Medrese eğitimi din ve davranış farklılıklarını değerlendirirken tasavvuf eğitimi ortak noktaları görür, farklılıkları birbirine yaklaştıracak bir hoşgörü bakışı sağlamaya çalışır. Bu anlamda Hoca Ahmed Yesevî tasavvufta ve tasavvuf eğitiminde sevgiye ağırlık veren bir yol geliştirmiş, gerçeğe ulaşmada ana metot olarak sevgiyi kullanmış, bütün gerçeğin temeli olarak da sevgiyi almıştır.

Hoca Ahmed Yesevî (1093–1166)

Pir-i Türkistan, Hacı-i Türkistan, Hazret-i Sultan, Sultanu'l-Evliya, Evliyalar Serveri gibi unvanlarla anılan Hoca Ahmed Yesevî, Türk düşünce tarihinin en önemli isimlerinden birisidir. Tarihî şahsiyetinden ziyade menkıbevî şahsiyeti, fikirleri, kurduğu Yesevîlik tarikatı ile Türk milletinin manevî hayatında derin izler bırakmıştır. Türk milletinin ona karşı gösterdiği muhabbet ve saygının bir örneğine daha rastlanmaz. Bunun en güzel örneği, aradan yüzyıllar geçmesine rağmen Yesevî kültürünün etkisinin azalmak şöyle dursun artarak devam etmesi ve bugün bütün Türk ülkelerinde köklü bir gelenek halinde yaşatılmasıdır.

Ahmed-i Yesevî'nin yaşadığı coğrafi mıntıka genel olarak Türklerle meskûndü. Ancak bunlar arasında bir birlik yoktu. Lüzumsuz ihtilaf ve mücadelelerle birbirlerine zarar veriyorlardı. Aynı zamanda bu zümreler, henüz İslamiyet'i ve onun getirdiği yepyeni dünya görüşünü tam manasıyla benimseyebilmiş değillerdi. Hatta bu sathî Müslümanlar arasında Şamanizm'in, Budizm'in ve Paganizm'in izleri hâlâ yaşıyordu. İşte Ahmed-i Yesevî her şeyden önce birbirleriyle ihtilaf halinde olan ve değişik inançlara sahip Türkler arasında tesanüt ve birliği kurmalı ve onları bir gaye, bir ülkü, bir ideal etrafında birleştirmeliydi. Nerede bir Türk zümresi varsa oraya bu ülküyü, bu mefkûreyi götürmek zarureti vardı.

Hoca Ahmed Yesevî'nin yetiştiği kültür ve medeniyet muhiti, önceleri Hun ve Göktürk, daha sonraları ise Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu devletlerinin etkisi altında kalan Maverâü'n-nehr bölgesidir. Bu bölgenin en belirgin özelliği, adı geçen devletler vasıtasıyla tamamen Türk-İslam kültür ve medeniyet muhiti olmasıdır. Yesevî, her yönden önemi büyük ve verimli olan Maverâü'n-nehr Türk-İslam kültür çevresinde İslam âleminde ve Türkistan'ın her tarafından gelen talebelerle dopdolu medreselerde eğitim ve öğretim görmüştür. Devrin en ünlü âlim ve mutasavvıflarından ders almıştır. Böylece bütün Türk-İslam dünyasını manevî yönlerden asırlarca etkileyecek şahsiyeti burada teşekkül etmiştir.

Maverâü'n-nehr Türk-İslam kültür çevresi; Farabî, İmam Maturidî, İbn Sina gibi pek çok Türk-İslam âlimi yetiştirdiği gibi Hoca Ahmed Yesevî'yi de yetiştirmiştir. Çünkü Maverâü'n-nehre giren İslamiyet ile Türkün saf değerlerinin meydana getirdiği büyük kültür ve parlak medeniyet, anayurdun bir parçası olan bu muhiti kültür çevresinin her yönden bereketli olmasını sağlamıştır. Buhara, Semerkant, Taşkent, Belh, Merv ve pek çok ünlü ilim, sanat ve ticaret merkezleri Türk-İslam âleminin, Türk-İslam irfanının göz kamaştırıcı birer ilim ve kültür merkezi haline gelmişlerdir.

Maverâü'n-nehr Türk-İslam kültür çevresi Hoca Ahmed Yesevî'den önce de sonra da pek çok ilim, fikir, din ve tasavvuf ehli yetişmiştir. Sosyal, fen ve dinî ilimlerde yetişen nice âlim ve filozoflar bütün Türk-İslam dünyasında ilim, fikir ve düşünce hareketlerinin öncülüğünü yapmışlardır. Hoca Ahmed Yesevî Türklükle İslamîliğin etle tırnak olduğu bir kültür muhitinde yetişmiş ve yine bu muhitte hizmet vererek; şehirlerde yaşayanlara olduğu kadar, özellikle kasaba, köy ve daha önemlisi bozkırda yaşayan yarı göçebe halka anladıkları dil ve alıştıkları şekillerle yaklaşarak Türkler arasında bir düşünce ve davranış birliğinin

doğmasını sağlamıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin tarih içindeki misyonunu belirleyen en önemli faktörlerden birisi bu kültür ve medeniyet muhiti ve bölgenin sosyal yapısı olmuştur.

Hoca Ahmed Yesevî, İslamiyet'in Türkler arasında yayıldığı sırada ortaya çıkmış, özellikle konargöçer Türkmenlerin yaşadığı bir muhitte yaşamış ve bunlara onların anladığı basitlikte ve açık bir dille irşatta bulunmuştur. Ahmed-i Yesevî, Hz. Peygamber'in sünnetine aşırı bağlılığı sebebiyle altmış üç yaşına geldiğinde yeryüzünde yaşamayı sünnete aykırı bularak tekkesinin avlusunda bir çilehane kazdırmış ve buraya çekilerek ömrünün geri kalan kısmını burada geçirmiştir. Yine ananeye göre, vefatından sonra da kerametleri devam eden Ahmed-i Yesevî, Emir Timur'un (1336-1405) rüyasına girer ve zafer müjdesinde bulunur. Timur 1396 yılında Seyhun'u geçerek Yesevî'nin kabrini ziyaret için Yesi'ye gelir. Ziyaretten sonra kabrin üzerine bir türbe yapılmasını emreder. İki sene içinde devrin mimarî karakterini yansıtacak bir türbe ile cami ve dergâhtan ibaret bir külliye yapılır. Zamanla harap olan türbe kuvvetle muhtemel Özbek hanlarından Şeybanî Han tarafından onarılır. Nakşibendî tarikatına mensup olan Şeybanî Han'ın Yesevî'ye beslediği büyük saygı, Hoca'nın Özbekler arasında da büyük bir şöhrat ve nüfuza sahip olduğunu göstermektedir. Türbe bugün dahi bütün Türkler için Yesevî kültürünün merkezidir.

Fikrî ve edebî kişiliği

Yesevî, her şeyden önce tarikat sahibi bir bilgin, mürşit ve mutasavvıf bir şairdir. Manevî hayatı yüzyıllarca Türk milletini etkisi altına almıştır. Çeşitli tarikatlara da etki etmiştir. Menkıbeleri Türk dünyasına yayılmış ve benimsenmiştir. Böylece değişik yerlerde yaşayan Türk toplulukları arasında büyük bir üne sahip olmuştur. Ahmed Yesevî, iyi bir medrese eğitimi yanında tasavvufu da bilen bilgin bir kişidir. Devrin geçerli dilleri olan Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine rağmen bildiklerini yerli halka ve göçebelere anlayabilecekleri bil dilde, yani Türkçe aktarmıştır. Bilgisini halka aktarmayı ve halkla bütünleşmeyi sağlayan en usta aydınlarımızdan biridir. Görüşlerini ve düşüncelerini sade bir dille ve halk edebiyatı nazım şekilleri ve hece vezniyle manzum olarak aktarmıştır. Şiirlerinde ilahî aşkı işlemiştir. Onun şiirleri tavizsiz olarak İslam dini esaslarına dayanmaktadır. Sade ve didaktik olan şiirlerini araç olarak kullanmıştır. O tasavvuf ruhunu diri tutmuş, şeriat ve tarikatı bünyesinde kusursuz bir sentezle birleştirmiştir. Konargöçer Türkleri irşat metodunda kullandığı sade ve anlaşılır dil amacını tam olarak yansıtmaktadır.

Ahmed-i Yesevî'yi sadece sanat ölçüleri içinde değerlendirmek doğru olmaz. Hikmetlerinin tamamen basit, kuru ve edebî değerden mahrum olduğunu söylemek de doğru değildir. Bazı hikmetlerin tasavvufi halk edebiyatımızın güzel örneklerinden olduğunu kabul etmek gerekir. Onun için nazım gaye değil, bir vasıta idi. İslam ve tasavvuf kültürüne sahip, Arapça ve Farsçayı iyi bilen Yesevî'nin çevresindeki İslam'ı yeni kabul etmiş veya henüz kabul etmemiş halka ve bozkır göçebelere hem İslamiyet'in esaslarını hem de tasavvufun inceliklerini öğretmek için hikmet tarzını seçmesi çok isabetli olmuştur. Hikmet tarzının kurucusu Ahmed-i Yesevî edebî şahsiyetinden ziyade fikrî şahsiyetiyle, tarihi hayatından ziyade menkıbevî hayatı ile Türk fikir ve kültür hayatının önde gelen simalarından biridir. Yesevî dervişleriyle bütün Türk dünyasına yayılan hikmet tarzı en güzel meyvelerini "ilahî" adıyla Anadolu'da Yunus Emre ile vermiştir. Türk illerinin fethine baktığımız zaman, İslamiyet'in Türkler arasında yayılışı, tasavvuf ve birer halk kahramanı olan Alp-Erenler vasıtasıyla olmuştur. Türk ruhu İslam öncesinde de mistik duygu ve düşüncelere hazırlıktır. Kâinatı saran gizli ve manevî kuvvetler tasavvuru, onun bütün inanç tarihinde mevcuttur. İslam tasavvufunun, insan-ı kâmil evliya anlayışı hiç de yabancı bir anlayış değildi. İlahî nurun dünyada insanın bedeninde tecellisi, millî kahramanlarının böyle bir nurdan yaratıldığına asırlarca inanmış bir millet için yabancı bir tasavvur değildi.

Eğitim ve tebliğ metodu

Gerek Ahmed Yesevî'nin gerekse Yesevîliğin Türkler arasında bu derece sevilip tutulmasının sebebi sade bir eğitimi ve yaşantıyı tebliğ etmesiydi. Bu saha saf, berrak, bakir bir bozkırdı. Her ne kadar Türkler o zamana kadar Hint, Çin, İran ve hatta Nesturî ve Süryanîler kanalıyla Hıristiyan fikir ve düşüncesiyle sınırlı da olsa temas etmişlerse de, bunları kendilerine mal etmemişlerdir. Türkler Müslüman olduktan sonra yeni dinin saf ve basit inançları kendilerini tatmin etmişti.

Ahmed Yesevî, inanmış bir dava ve misyon adamıydı. Kendisini sorumluluk altında hisseden bir misyoner, bir muallim sayıyordu. Onun tek gayesi Allah'ın kullarına doğru yolu göstermekti. Hedefi de insandı. Hitap ettiği topluluğun fikir seviyesini ve ruh halini tamamen göz önüne almış ve onlara tasavvufî felsefenin ağıdalı inceliklerini değil, daha çok şer'i ve ahlakî birtakım meseleleri nasihat verici bir emir şeklinde tebliğ ederek, uhrevî saadet için mutlaka onlara bağlı kalma lüzumunu anlatmaya çalışmıştır. Aslında o, İslamî ilimlere derinlemesine vakıf olduğu gibi, İran edebiyatına da yabancı değildi. Buna rağmen basit bir mantık ve dille halka hitap etmesinin sebebi, İslamiyet'i samimi fakat henüz yüzeysel bir surette kabul etmiş olmakla beraber, kendi millî kültürlerini muhafaza etmekten kolay kolay vazgeçmeyen Türklere hitap etmek lazım gelince, ister istemez onların zevklerine, alışkanlıklarına tabi olmak, manasını rahat anlayabilecekleri basit bir lisan ve ahengine aşına çıkabilecekleri vezinle hitap etmek kaçınılmaz idi. İşte sırf bu düşünceden dolayı o, sanat kokan aruz vezni yerine halkın sevdiği, halk şairlerinin asırlardan beri kullandığı hece veznini aldı. *Divan-ı Hikmet*'e baktığımız zaman tüm şiirlerinde, nasihatlerindeki ağır edası, münacatlarındaki vakarlı ve sakin tavrı hemen hemen hiç değişmez.

Ahmed-i Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* ve *Fakr-name* risalesi olmak üzere iki eseri bulunmaktadır. *Divan-ı Hikmet*'teki hikmetlerin genel olarak Yesevî'nin kaleminden çıktığı kabul edilse de, *Fakr-name* risalesini dervişlerinin kaleme aldıkları muhtemeldir. Bunlardan başka *Risale* adlı bir başka eserden de bahsedilir ki, bunun da *Fakr-name* ile aynı eser denecek derecede benzerliği dikkat çekmektedir.

Eserlerinde genel olarak ilahî aşk, Allah'ın birliği, sonsuz gücü ve kudreti, peygamber sevgisi, sünnete bağlılık, ibadete teşvik, kıyamet ve ahiret ahvali, zühd ve takva, insan sevgisi konuları işlenmiştir.

Mutasavvıflar halkın içinden yaşayan ve halkı terbiye eden insanlardır. Bunlar halkın anlayacağı lisanla konuşarak onları iyiye, doğruya, güzelliğe ve hâsılı tüm faydalı hasletlere ulaştırmak için uğraşırlar. Bu uğraşları sırasında halkın anlayacağı dilden anlatır ve örnek hayatlarıyla onlara yol gösterirler, onları terbiye eder ve eğitirler. Bunların başlıca tasavvuf terbiyesindeki metodu şöyle özetlenebilir: Bundan hareketle Hoca Ahmed Yesevî'nin eğitim metodu hoşgörü, sorun çözme, birlik-beraberlik, toplumsal inşa, erdemlilik, orta yol, sabır, kültürlenme, kendini bilme, hicret-hizmet, değerler eğitimi, rol-model olma, sevgi ve muhabbet yolu gibi değerler üzerine inşa edilmiştir.

Ahmed Yesevî'nin kullandığı eğitim metodu bugünkü çağdaş eğitim kuramlarından daimicilik (perennialism) metoduyla örtüşmektedir. Çünkü o; basitten karmaşığa, yakından uzağa, somuttan soyuta, kolaydan zora metodunu kullanmıştır. Eğitimde daimicilik olarak adlandırılan kuram kapsamlı bir eğitim kuramıdır. Bu kuramı savunanların üzerinde ısrar ettikleri şey eğitimin mutlak, değişmez bazı ilkelere, gerçeklere dayanması ihtiyacıdır. Bunlara göre hayatın, toplumun, insanın değişmeyen bazı gerçekleri vardır ve eğitim de kendisini bu gerçekler üzerinde kurmalıdır. Daimiciliğe göre eğitimin görevi ezeli-ebedî doğruların bilgisinin kazandırılmasıdır. Bu görüşü savunanlardan Hutchins'in yine kendi sözlerine göre; "Eğitim, öğretim içerir; öğretim ise bilgi. Bilgi, hakikattir. Hakikat ise her yerde aynıdır. O halde eğitim her yerde aynı olmalıdır." Bu görüşün bir diğer sonucu şudur:

Eğitimin peşinde koşması gereken hedef, bireyin değişme içinde bulunan, gelip geçici, önemsiz değişikliklerin üzerinde cereyan ettiği dünyaya değil, dünyanın değişmeyen, kalıcı gerçeğine uydurulmasıdır.

İşte Hoca Ahmed Yesevî, insanın sadece bu dünya için değil, asıl öbür dünya, ahiret inancı için dünyada bir şey yapması gerektiğine inanır ve savunur. Kendisi bu dünyada yaşarken kimseye muhtaç olmamak için kendi el emeği ile yaşamış ve bu yönüyle bugünkü tasavvuf erbabına da önemli bir mesaj vermiştir. İnsan kendi helal kazancıyla yaşamını sürdürmeli ve kimsenin eline bakmamalıdır. Bir kere Hoca Ahmed Yesevî'nin eğitim metodu diğer mutasavvıflarda olduğu gibi Hz. Peygamber'imizin terbiye metodudur. Yesevî'nin eğitim metodu başlıca şu başlıklarda toplanabilir.

1. *Tebliğden ziyade temsil metodu:* Bir nevi anlatımdan çok öze dayanır. Kendi yapıp ettikleriyle örnek olmaya çalışır. Yaptıklarıyla insanlara çağrıda bulunur. Sözden çok öze bakar.

2. *Sohbet metodu:* “Din nasihattir” prensibinden yola çıkarak insanları güzel öğütlerle eğitmeye çalışır. Onlara gelen insanlara nasihat ederler. Bu nasihatler insanların içinde bulunduğu duruma göre şekillenir. Sohbetler evliya menkıbeleriyle süslenir. İnsanlar büyük bir aşk-şevk ve heyecan içinde bu sohbetlerden yararlanırlar.

3. *Sevgi metodu:* Mürşit ile mürit arasında sevgi olmadan hiçbir şey olmaz. O nedenle mürşit ile mürit arasında manevî yönden çok iyi bir sevgi köprüsü kurulmalıdır. Bu köprü kurulduktan sonra tasavvuf terbiyesinde yol alınır. Mevlana Hazretleri'nin, “Sevgi ölüleri bile dirildir” sözü tasavvuf-terbiye metodunu özetleyen bir sözdür. Sevgili olmayan bir terbiye metodu düşünülemez. Sevgi köprüsüyle gönüller birbirine bağlanır. Bu yolla insanlar iyilik ve faydalı işlerde yapmada birbirleriyle yarışırlar.

4. *Hoşgörü metodu:* Mutasavvıf hoşgörülüdür. Korkutmadan sevgi yoluyla meseleye yaklaşır. Her meselenin içinden hoşgörü kültürüyle hareket eder. İnsanlar günahlarından dolayı sohbet halkalarından kovulmazlar. Onlara daha çok nasihat edilir ve kuşatıcı bir ortam sunulur. Hoşgörü metodu sayesinde insanlar günahkâr da olsa mutasavvıflara gelerek dertlerine derman ararlar. Onlar da bu gelen insanları kapılardan kovmadan ve hatta soğutmadan onlara iyi ve doğru yolu göstermeye ve bu yolda devam etmeleri gerektiğini öğütlerler.

5. *Taklit ve tatbik metodu:* Yol gösteren mürşidini mürit önce taklit eder, daha sonra fiiliyata geçirecek tatbik eder. İnsanlar gördüklerini tatbikte gecikmezler. Önlerinde bir örnek görürlerse onu tatbik etmek daha da kolaylaşır. İnsanoğlu doğduğundan itibaren görenek öğrenir. Görmek sözden daha önemli ve etkilidir.

6. *Sabır metodu:* Tasavvuf yolunda ilerleyen derviş daima sabırlı olur. Sabrı hiç elden bırakmaz. Kendine yapılan haksızlığa gerekirse sabreder. Burada nimete şükür ve külfete sabır gösterir tasavvuf yolcusu. Sevgi, saygı, sorumluluk, sabır, sebat, sadakat ve sonucunda saadet gelir. O nedenle sabır en önemli eğitim, yani terbiye yoludur. Fedakârlık da aynı zamanda bir sabır yoludur. Sabır başarmanın en önemli yollarından biridir.

7. *Göz teması metodu:* Bugün modern eğitim sisteminde, söz göze verilir, ağızdan dinlenir. Mürşit müridinin gözünün içine bakar, mürit ise çıkan sözü ağızdan dikkatle takip eder. Göz kalbin aynasıdır. Kalbe ışık (nur) gözden gider. Hazreti Mevlana; “İnsan gözden ibarettir” demiştir. Anonim olan şu şair sözü de bu metodu doğrulamaktadır:

Bir bakış bir bakışa neler neler anlatır.

Bir bakış bir aşığın senelerce ağlatır.

8. *Rol-model metodu*: İnsanlara sözden ziyade yaşantılarıyla örnek olurlar. Yapmadıklarını adeta söylemezler. İyilik, güzellik ve faydalı işlerde yarışır. Yaptıklarıyla toplumun önünü açmakla kalmaz gelecek nesiller için de örnek davranışlar ortaya koyarlar. Bu yaptıkları söz ve fiiller kulaktan kulağa anlatılarak herkesin iyi davranış ortaya koymalarına da örnek olurlar.

9. *Hicret-hizmet metodu*: Hoca Ahmet Yesevi özellikle bir yerden diğer yere giderek Peygamber'imizin hicret metodunu kullanmış ve hicreti adeta hizmete dönüştürmesini bilmiştir. Gittiği yerlerde basit ve yalın bir hayat yaşayarak gösterişsiz bir şekilde insanlara iyi ve doğru davranışlar ortaya koymuştur.

Her mutasavvıf aynı zamanda bir terbiyeci, yani eğitimcidir. Çünkü tasavvuf, insanı sabır, çile, riyâzât, tevekkül ile ilâhî vuslat potası içinde yoğuran bir inanç ve aksiyon sistemidir. Zira bütün eğitim sistemleri insana bir şekil vermek, onu birtakım hedefler doğrultusunda yetiştirmek ister. Tasavvuf da insanın bir kalıba girmesini sağlar. Mesela, Mevlânâ'nın eğitim ile ilgili fikirleri, dünya görüşü, insana bakış tarzı üzerinde temellenir. Mevlâna da geniş halk kitlelerini musikî, sema ve şiir ile irşat ve terbiye eder.

Çocuğun okula isteksiz gidişini önlemek ve oraya şevk ile göndermek için yaptığı işin ve çektiği zahmetin bedelini hemen görmesi gerektiğine işaret eden Mevlâna, telkin ve nasihatın, insanın gururu ve sorumluluk duygusu incitilmeden yapılırsa şahsiyet gelişiminin daha sağlıklı olacağını belirtir. O, akıl ve gönül sentezine ulaşan büyük bir eğitimcidir. Şah-ı Nakşibendî Behaddin Buharî derki; "Bir tel parçası ol. Fakat büyük zatların cereyanını naklet. İşte saadet burdur." Hacı Bayram-ı Velî de insanın kendisini bilmesinin en önemli bilgi olduğunu vurgular. Akşemseddin'i, Yazıcıoğlu Ahmed ve Mehmed kardeşleri yetiştiren olgun insan Hacı Bayram-ı Velî şunları söyler:

Bilmek istersen sen seni

Can içre ara canı

Geç canından bul anı

Sen seni bil sen seni

Niyazî Mısırî'ye göre insan düşündüğünün aynıdır. İnsan hayırlı evlat yetiştirmelidir. Çocuk kendi başına kalırsa dostunu, düşmanını bilemez. Öğrenci olmadan öğretmen, çocuk olmadan baba, mürit olmadan mürşit olunmaz.

Öğretmenlerin güzel yazılmış tasavvufî şiirleri öğrencilere okuyarak açıklamaları, gençlerimize birçok şey kazandırır. Çeşitli menkıbeler anlatarak gençlerin dikkatlerini tasavvuf alanına çekebiliriz. Zira menkıbeler insanın gizli özlemlerinin ve inandığı bazı değer hükümlerinin zafere ulaştığı kusursuz ideal bir dünyanın tasvirini gerçekleştirmeleri sebebiyle toplumun psikolojik çehresinin ifadesi sayılabilir. Bu menkıbeler sayesinde genç; doğruluğu, sabırlı olmayı, hoşgörüyü öğrenir. Kendisini ve dünyayı aşkla sever. Bu bağlamda meseleye yaklaşıldığında görülecektir ki, aslında evrendeki her şey aşkı dile getirir. Evrende var olan her şey Allah'ın tecellisi olduğuna göre çeşitli şekillerde dile gelen de Allah'tır:

Diyen ol, işiten ol, gören ol, gösteren ol

Her sözü söyleyen ol, sûret cân menzilidir

Sûret söz kanda buldu, söz ıssı kaçan oldu

Sûrete kendi geldi, dil hikmetin yoludur

Kişisel gelişimciler sosyal yüz ile can denilen iç yüzünün çatışmasında canın sevgi dolu özelliğinin pozitif enerji vereceğini söylemekte; iletişim ve kişisel gelişimi bu zemine

oturtmaktadırlar. İnsanda entelektüel zekâdan ayrı bir duygusal zekânın varlığı, insanın sevgi unsuru ile ulaşabileceği noktalara işaret etmektedir. Duygusal zekâ, tasavvuf kültüründe “kalb” denilen sevgi ve duygu merkezi olan alandır. Tasavvuf kültüründe “gönül” olarak adlandırılan alan bu açıdan çok önemlidir. Orası “Çalab’ın tahtıdır.” Her insan sevgiye lâyıktır, çünkü O’nun kuludur:

Elif okuduk ötürü

Pazar eyledik götürü

Yaratılanı severiz

Yaratanından ötürü

İnsanı ve onun ruhsal gelişimini takip eden ilim ve yöntemlerin birbirlerine bu kadar yakın olması ve benzemesi, temelde insandan ve onun ihtiyaç ve kabiliyetlerinin birbirine benzer ve yakın olmasından kaynaklanmaktadır.

“Sen Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve o hidayete erenleri de çok iyi bilir” Allah emri fermanında buyrulduğu gibi Hoca Ahmed Yesevî insanları hikmetli sözlerle en güzel şekilde İslam’a çağırmış ve bunu da o zaman toplumda bir mesaj iletmenin geçerli metodu olan şiir formuyla yapmıştır.

Ahmed Yesevî’nin bu şekilde hayattayken yüzlerce talebesi ve yüzbinlerce müridi olmuştur. Onun ölümünden sonra da fikirleri günümüze kadar birçok tarikatta yaşayarak gelmiştir. Bugün hâlâ Kazakistan’da kendilerini Yesevî olarak niteleyen sufi grupları vardır. Anadolu ve Balkanlar’da ise XIII. yüzyıldan sonra Yesevîye aynı tasavvuf ekolünü benimseyen Nakşîlik içerisinde hayatiyetini devam ettirmiştir. Zira Nakşîlik Yesevîliğin devamı kabul edilmiştir. Hacı Bektaş-ı Velî *Makalat* adlı eserinde Ahmed Yesevî’nin prensiplerine geniş yer vermiş ve Yesevîye ekolu Bektaşiliği de derinden etkilemiştir. Ahmed Yesevî’yi özellikle bu iki tarikatın en önemli ilham kaynağı sayabiliriz. Yesevî derki; “Evliyanın sohbetine kavuşan her şeye kavuşmuş demektir.”

Yesevîye tarikatı

Ahmed Yesevî’nin irşatları etrafında teşekkül eden Yesevîye tarikatı Türkistan’da geniş sahalara yayılmış, Yesevîlikten doğan birçok tarikat Orta Asya ve Anadolu’da asırlarca Türk halkının manevî cephesini beslemiştir. Tahta kaşık ve kepeç yontup bunları satarak geçimini sağlayan Ahmed Yesevî’nin rivayete göre 99 bin müridi vardı ve bunlar dört bir yana dağılarak onun irşatlarını ve hikmetlerini her tarafa yayıyorlardı. Hikmetler, dinî-tasavvufî şiirlerdir.

Birçok kişinin Müslüman olmasına hizmet eden, dünyanın birçok tarafına İslam’ı yayan talebeler (alperenler) gönderen bu kıymetli insanın örnek ve bir o kadar mütevazı ve sade bir hayatı vardı. İslamî ilimlerdeki derin kavrayışı ve tasavvuftaki yüksek mertebesi ona büyük bir tevazu kazandırmıştı. Vaktini üç bölere; üçte birini ibadetle ve zikirle geçirir, üçte birinde öğrenci yetiştirir ve ilimle uğraşır, üçte birinde ise tahta kaşık yapıp onları satarak geçimini temin ederdi. Ahmed Yesevî insanın olgunlaşmasının dört aşamada gerçekleşeceğini belirtmiş ve ilk defa kendisinin ortaya koyduğu bu yaklaşım Hacı Bektaş-ı Velî gibi kendisinden sonra gelen birçok sufi tarafından benimsenip tasavvufun önemli prensiplerinden biri olmuştur. Ahmed Yesevî’nin sufi gelenekteki müstesna yerini ve birçok noktada ilk olma özelliğini aşağıdaki dört prensibin yalın, kolay anlaşılır fakat bir o kadar da evrensel ve bütün zamanların ihtiyacını cevaplayıcı özelliğinden anlayabiliriz:

1. Şeriat Kapısı (İslam’ın hükümlerini hakkıyla uygulamak)

2. Tarikat Kapısı (Tasavvufu yaşamak)
3. Marifet Kapısı (Evreni ilahî sırlarıyla birlikte kavramak)
4. Hakikat Kapısı (Yegâne gerçeklik olan Yüce Yaratan'a ulaşmak)

Ahmed Yesevî bu dört ilkeyi onar adet alt kısma ayırmış ve toplam kırk kapı elde etmiştir. Bu kırk kapı tasnifi küçük farklarla Bektaşilikte yine kırk kapı olarak kullanılmıştır. Bu konuyu güzel bir hikâyeye açmak gerekirse:

Bir gün öğrenci hocasına sorar:

Hocam bu Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kapılarından geçmek nasıl oluyor, bir örnekle anlatabilir misiniz?

Hocası: Bak evladım, biraz ileride sana arkası dönük vaziyette oturmuş kitap okuyan dört kişi göreceksin. Oraya git ve arkadan sırayla her birine kuvvetli bir şekilde tokat at. Sonra ne yaptıklarını gel bana anlat. Aradığın cevabı bulacaksın der.

Şaşırın öğrenci hocasının dediğini yapar ve sonra onun yanına geri gelir ve anlatır: Hocam ilk oturana dediğiniz gibi arkadan yaklaştım ve kuvvetli bir tokat attım. Adam kalktı aynı şiddette bana bir tokat attı. Yere düştüm, feleğimi şaşırdım.

Hoca: İşte oğlum, o kişi henüz şeriat kapısındadır. Yaptığın haksız ve yanlış davranışın cezasını sana aynen iade etmiştir.

Öğrenci: İkinci adama tokat attıktan sonra ayağa kalktı, tam bana vuracağı sırada geri yerine oturdu ve okumasına devam etti.

Hocası: O kişi tarikat kapısındadır. Tam sana misliyle mukabele edecekten tarikat terbiyesi ona mani olmuş ve onu gerisin geriye oturtmuştur.

Öğrenci: Üçüncü kişi tokadı yedikten sonra yerinden kalkmadı, sadece arkasına döndü, baktı ve sonra okumaya devam etti.

Hoca: O kişi marifet kapısındadır. O iyiliğin de kötülüğün de Allah'tan geldiğini bilir. Fakat bilme aşamasındaki merakı ona başına gelen kötülüğün kimin eliyle gerçekleştiğini öğrenme dürtüsü verdiği için sana dönüp bakmıştır.

Öğrenci devam eder: Dördüncü kişi ise kendisine vurduğumda sanki ona vurmamışım gibi istifini bozmadı, hiçbir şey yapmadı, okumasına devam etti.

Hoca: İşte evladım o da Hakikat kapısındadır. Hakikati bulan her an Allah ile beraberdir. Onunla beraber olanın başına iyilik de gelse kötülük de gelse umursamaz. Hakikate ermenin verdiği lezzet her şeyin üzerindedir.

Divan-ı Hikmet

Ahmed-i Yesevî'nin dinî-tasavvufî hikmetlerini ihtiva eden mecmuaya verilen addır. Bu adın *Divan-ı Hikmet*, Yesevî hikmetlerini derleyip mecmua haline getiren Yesevî dervişlerince verildiği kesindir. Fuad Köprülü dinî-tasavvufî manzumelere daha X. yüzyıldan itibaren "hikmet" adının verildiğini kabul etmektedir. *Divan-ı Hikmet*'ten ilk bahseden ve örneklerle neşreden Wambery'dir. En yakın nüshasına XVII. yüzyılda rastlanır. Nüshalarının muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da önemli farklılıklar göstermesi, nüshaların değişik şahıslar tarafından değişik sahalarda ve değişik tarihlerde vücuda getirildiğini açıkça göstermektedir. Kemal Eraslan'ın çeşitli yazma ve basma hikmet mecmualarından derlediği ve Yesevî'ye aidiyetini kabul ettiği hikmetlerin sayısı ise iki yüz elliye aşmaktadır. Türkiye'de yeni harflerle yayımlanan en önemli baskıları şunlardır: Eraslan, Kemal, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara, 1991; Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*,

Haz: Hayati Bice, Ankara, 1993; *Ahmed Yesevî (Hikmetler)*, Haz: İbrahim Hakkulav, Çeviren ve Sadeleştiren: Erhan Sezai Toplu, İstanbul, 1995.

Ahmed-i Yesevî bazı hikmetlerde amelî ahlak ve muhitin sosyal aksaklıkları üzerinde durmuştur. Münacat, naat ve ilk dört halifeye ait övgüler dışında hikmetlerde ele alınan temel konular ve hikmet örnekleri tam bir şaheserdir. Rivayete göre Ahmed-i Yesevî'nin bütün Türk ülkelerine yayılan doksan dokuz bin müridi, on iki bin ehl-i suffesi ve pek çok halifeleri bulunmaktaydı. İlk halifesi Aslan Baba'nın oğlu Mansur Ata'dır. Yesevîlik başlangıçta Seyhun havalisinde, daha sonra bütün Türkistan'da süratle yayıldı. Moğol istilasından sonra Horasan, İran ve Azerbaycan Türkleri arasında rağbet gördü. XIII. yüzyılda Yesevî dervişleri vasıtasıyla Anadolu'ya geçti. Anadolu'da Yesevî'nin en önemli halifesi Hacı Bektaş-ı Velî'dir. Anadolu'da Geyikli Baba, Abdal Musa, Horoz Dede de kendilerini Yesevî'nin halifelerinden sayarlar. Menkıbeye göre, Yesevî'nin Anadolu'ya gönderdiği diğer önemli halifelerinden biri de Sarı Saltuk'tur. Yesevî, Sarı Saltuk'u yedi yüz kişi ile Hacı Bektaş'a yardım etmesi için Anadolu'ya göndermiş, beline de meşhur tahta kılıcını kuşatmıştır. Sarı Saltuk, Anadolu'dan sonra Balkanlar'a geçmiş ve oradaki halkın İslamiyet'i kabul etmelerini sağlamıştır.

Türkiye ile yeni Türk cumhuriyetleri arasında bilimsel ve kültürel bir köprü olması planlanan Hoca Ahmed Yesevî Üniversitesi, "Ahmed Yesevî" isminin, bütün Türk ellerinde geçerli olan bir birlik mesajı ve parola niteliğinde olduğunu göstermektedir.

Ahmed Yesevî gerek hayatta iken gerekse vefatından sonra hikmetlerle dolu şiirleriyle insanları eğitmiş ve eğitmeye devam etmektedir.

Pîr-i Türkistan muhtelif ilim dalları ile Arapça ve Farsça gibi dillere vakıf olduğu halde irşatını ve mürebbiliğini halkın anlayacağı dilde yapmıştır. Bu tutumunun nedeni daha çok İslam'a yeni girmiş göçebe ve köylü Türkleri öncelikli hedef kitle olarak görmesiyle izah edilebilir. Zira bu geniş halk kitlesi samimi duygularla İslam'ı kabul etmeye ve ona bağlanmaya elverişli fertlerden müteşekkildi (İslam Ansiklopedisi, C.I, s.211).

Halk kolaylıkla anlasın diye kültür tarihimizde şiiri bir tebliğ ve eğitim vasıtası olarak kullanan ilk mürşit Ahmed Yesevî'dir denilebilir. Pîr-i Türkistan'ın bu özelliğini Köprülü; "Hayatının ilk devrelerinden son senelerine kadar kuvvetli ve samimi bir tasavvuf hayatı yaşayan bu büyük Türk şeyhi, Arapça ve Farsça lisanlarındaki tasavvuf eserlerini anlamayan Türkleri aydınlatma ve müritlerine tasavvufî hakikatleri takrir ve telkin maksadıyla şiir yazıyordu" (Köprülü, F., s.150) biçiminde tespit eder.

Büyük mürşid, hayatı boyunca irşat ve tebliğinde söz ve fiil birliğini sağlayanlardan birisidir. O, bu haliyle insanlara tesir etmiş ve inandırıcı olmuştur. Söz ve fiil birliğini o kadar fazla gerçekleştirmiştir ki, çok sevdiği ve model aldığı Hz. Peygamber'den daha fazla yaşamayı "ar" kabul ettiğinden yeryüzünde yaşamayı doğru bulmamış ve yeraltında hazırladığı çilehaneye kapanmıştır. "O sebepten altmış üçte girdim yere" (Eraslan, K., s.65-75) mısralarıyla biten hikmetlerinde bu durumu geniş bir şekilde halka anlatır. Bu tavrıyla asırlarca insanların cazibe merkezi olmuştur.

Halkın en cahilinin bile kolayca anlayabileceği bir dille irşat ve terbiye faaliyetini sürdüren Pîr-i Türkistan, tebliğinde daima Kur'an ve sünneti esas ittihaz etmiş, bunlara aykırı hayat ve sözleri reddetmiştir. Bu tavrı o kadar açıktır ki, "Bir vakit namaz kılmayanın domuzdan farkı olmayacağını söyleyecek derecede şer'i hükümlere bağlılık" gösterir (Köprülü, F., s.76).

Ahmed Yesevî Hazretleri irşat ve mürebbiliğinde ferdi esas alır. Ona göre, Kur'an ve sünnetin muhatabı tek tek bireylerdir. Bu nedenledir ki, küçük âlem olarak kabul edilen ferdin eğitilmesi beraberinde insanlığın kurtuluşunu getirir.

Divân-ı Hikmet tahlil edildiğinde bütün şiirlerinde ferdin merkez olarak kabul edildiği görülür. Dolayısıyla *Divan* bir tasavvufî-ferdî ahlâk kitabı niteliğindedir (Köprülü, F., s.160). Tebliğ ve irşatta ferdin esas alınması bütün tasavvufî akımlarda vardır. Bu anlayış doğru olup günümüzün bütün eğitici faaliyetlerinde karşımıza çıkar.

Pîr-i Türkistan'ın tebliğ ve irşatta bir tek gayesi vardır: Halkı Allah'ın vazettiği şekilde yaşamaya davet etmek. Bu onun için vazgeçilmez ulvî bir gayedir. Köprülü; "Onu işgal eden biricik şey, halkı irşat ve doğru yola sevk düşüncesidir; tasvir ettiği dinî menkıbeler, münacatlar, feryatlar, istiğfarlar hep bu yüksek düşünceyle yazılmıştır" demektedir (Köprülü, F., s.150).

Gaye, insanı belirli ilkeler doğrultusunda yaşamaya alıştırmak olunca, seçilen eğitim metodunun da ona uygun olması gerekir. Büyük mürebbi ve muallim olan Pîr-i Türkistan'da da bunu görüyoruz. Onun eğitim anlayışında gaye ve metot birbirini tamamlayacak şekildedir. Kısaca metot gayeye hizmet edebilecek yapıdadır.

Onun eğitim metodu tasvir, telkin ve ikna etmeye dayanır. Hikmetlerle dolu şiirleri incelendiğinde nazmın ve hecenin basit bir dille kullanıldığı ve bol bol tasvire yer verildiği görülür. Tasvirlerde cennet-cehennem hali, Peygamber'imizin ve diğer mürşitlerin vasıfları, dünya durumunun ve malının kötülükleri, sahte şeyhler ve cahillerin durumu gibi motifler kullanılmıştır. Telkin ve ikna için de sabır ve kanaatin iyiliği, dünyanın ahiret için bir ekip-biçme yeri olmaktan fazla bir kıymeti bulunmadığı, hasisliğin, gevezeliğin, mizahın, fenâlarla dostluğun, hırs ve tamahın birçok korkunç neticeleri, dünyanın fenâlar ve fenâlıklarla dolu olduğu gibi motifleri kullanmıştır (Köprülü, F., s.160).

İnsanları bu metotla eğitmeye çalışma hemen hemen bütün Velîlerde karşımıza çıkar. Onlar daha çok kendi kusur ve eksiklikleriyle meşgul olarak, bu duruma sebep olan nefsi tenkit ederler. Dolaylı olarak ve tasvir ederek anlatım tasavvufî anlayışlarda sıkça kullanılan bir metottur. Onlar bu tarzla, "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla" sözünde olduğu gibi Kur'an ve sünnette belirtilen ilim ve hadiseleri misal kullanarak ve özeleştiride bulunarak insanları aydınlatmaya çalışırlar. Bu metot nefsi emmareden nefsi marziyeye yükselişin sağlanmasının hedeflendiği bir eğitime metodudur. Onun hikmetlerini okuyan ve dinleyen her gönlü açık fert, kendisini o nasihatlere ve telkinlere muhatap kabul eder. Mesela:

Gönlüm katı, dilim acı, kendim zalim

Kur'an okuyup amel kılmaz sahte âlim

Garip canımı harcayayım, yoktur malım

Hak'tan korkup ateşe girmeden piştim işte (Eraslan, K., s.57)

derken kendi nefsinin zalim olduğunu, Kur'an'dan habersizlerin ancak sahtekar olacağını, bir canından başka bir şeyi olmadığını belirterek, kemale ermenin ancak Allah'ın emirleri doğrultusunda yaşamakla mümkün olduğunu açıklar.

İnsanı eğitmede örnek olmanın çok etkili olduğunu bütün eğitimciler kabul eder. Bilhassa sosyal öğrenme metodlarından biri olan taklit yönteminde modelin hususiyetleri üzerinde fazlaca durulur. Öğrenen, modelin nitelikleriyle ünsiyet ederse onları benimser ve kendine mal eder. Bunun için model şahsiyetin söz ve fiillerinde tutarlı olması gerekir. Pîr-i Türkistan olan mümtaz şahsiyet Ahmed Yesevî hazretleri de bu yöntemin önemini etrafındakilere telkin eder. Bir kıtasında:

Sabaha kadar zikrini de sen, canın ile

Dağ ve çölü bostan kıl sen, yaşın ile

Taştan katı taşa yat sen, yanın ile

Yoldan azan yüz bin gâfil merdan olur

diyerek örnek olmanın ehemmiyetini dile getirir (Eraslan, K., s.199).

Ona göre, örnek alınacak ve nitelikleri benimsenecek olan Peygamber'imiz (s.a.v.)'dir. Bunu hikmetlerinde sürekli vurgular. Şu kıtalar bu gerçeği izah etmeğe yeter:

Fâsık, fâcir havalanıp yere basmaz

Oruç, namaz kazâ kılıp misvak asmaz

Resulullah sünnetine değer vermez

Günahları günden güne artar dostlar (Eraslan, K., s.171).

Hak Teâlâ iman atâ kıldı size

O Mustafa Hak resûlü idi bize

Selam desen, kuvvet verir dinimize

Değilse, kıldıkların hep yalan olur (Eraslan, K., s.219).

Ümmet olsan, Mustafa'nın peşinde ol sen

Dediklerini can ve gönülden hem kıl sen

Gece ayakta, gündüzleri oruçlu ol sen

Gerçek ümmetin rengi tıpkı saman olur (Eraslan, K., s.221).

İnsanların mutlak hak ve hakikatleri ilke edinerek yaşamalarını hedefleyen Pîr-i Türkistan'ın tesiri bu dünyadan hicretinden sonra da devam etmiş ve özellikle Kazak-Kırgız bölgelerinde vazgeçilmez bir şahsiyet olarak varlığını devam ettirmiştir. Esasında tesirleri muhtelif tarzlarda bütün Türk-İslam coğrafyasında devam etmektedir.

Sonuç olarak Pîr-i Türkistan namıyla günümüze kadar etkisini sürdüren Ahmed Yesevî, Peygamber'imizin (s.a.v.) veda haccında inananlara emanet olarak tevdi ettiği; "Duyanlar duymayanlara duyursun" emri mucibince insanlara "insan-ı kâmil" olmanın adabını ve hususiyetlerini tebliğ, talim ve tedris etmiştir. Pîr-i Türkistan'ın hikmetleri bir bütün olarak ele alındığı ve tahlil edildiği zaman, hikmetlerinde İslam'ın duyuş, düşünüş ve inanış tarzının çerçevesinin çizildiği görülecektir. Onun eserinde İslam'ın ilkelerine aykırılık bulunmaz. Hülâsa-i kelâm, onun şairliğinin ve mürebbiliğinin bir tek gayesi vardır: İslâm'ın cihanşümül mesajını gönüllere nakşetmek ve ferde felâhın (kurtuluşun) yolunu benimsetmektir.

Neden Türkçe hikmet söylediğine dair bir hikmet

Sevmiyorlar bilginler sizin Türkçe dilini

Erenlerden işitsen açar gönül dilini

Ayet-hadis anlamı Türkçe olsa duyarlar

Anlamına erenler başı eğip uyarlar

Miskin hafız Hoca Ahmed yedi atana rahmet

Fars dilini bilir de sevip söyler Türkçeyi

İlim ve bilginin önemine dair bir hikmet

Ey dostlar, cahil ile yakın olup
Bağrım yanıp, candan doyup öldüm ben işte

Cahil ile geçen ömrüm nar sakar
Cahil olsan cehennem ondan çekinir
Cahil ile cehenneme doğru kılmayın sefer
Cahiller içinde yaprak gibi soldum ben işte

İlahî Aşk'a dair hikmet

Dertsiz insan, insan değil, bunu anlayın
Aşk'sız insan hayvan cinsi, bunu dinleyin
Gönlünüzde Aşk olursa, bana ağlayın
Ağlayanlara gerçek Aşk'ımı hediye eğledim
Aşk'sızların hem canı yok, hem imânı
Resûlullah sözün dedim, mânâ hani

Kul Hoca Ahmed, candan geçip yola gir
Ondan sonra erenlerin yolunu sor
Allah diyerek, Hakk'ın yolunda canımı ver
Bu yollarda can vermesen, imkânı yok

Bir başka hikmet

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol
Mahşer günü dergâhına yakın ol
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte

Kısaca, hikmetlerde Yesevî anlayışının şu ana ilkelerini bulmaktayız:

1. Allah'ın varlığına ve tekliğine inanmak
2. Kur'an'a uymak
3. İslâm'a dayalı yolda yürümek
4. İnsanın kendisini disipline etmesi
5. Belli zamanlarda benlik muhasebesi yapmak

Ayrıca Yesevî'liği kabul eden kişide şu hasletlerin olması beklenir:

1. Hakk'ı bilmek
2. Kalbinde Allah ve insan sevgisi taşımak
3. Cömert olmak
4. Gerçekleri kabul etmek
5. Geçer ve doğru bilgili olmak
6. Kanaatkâr olmak
7. Nefsine hâkim olmak
8. Kendini bilmek
9. Gönül gözü ile görmek

Sonuç

Hoca Ahmed Yesevî'nin eğitim metodu bugün ihtiyaç duyduğumuz değerler eğitimi için önemli bir yol ve metottur. Tasavvufun insan eğitimi anlayışında önemli bir sorun, kişiler arası etkileşim ve toplumsal bütünleşme, uyum olayıdır. İnsanlar hem sosyalleşir hem de yardımlaşır. Böylece toplumsal barış ve birlikte yaşam kolaylaşır. Milli birlik ve bütünlük içinde önemli bir merkezdir mutasavvıf eğitimi. Türkistan coğrafyasından başlayıp Anadolu'ya ve oradan da Balkanlar'a kadar giden tasavvuf hareketi şehirli, hoşgörülü ve kuşatıcı bir harekettir.

Tasavvuf hayat düşmanlarıyla savaşıır. Aydınlığın karanlıkla, sıhhatin hastalıkla, aklın gafletle, ilmin cehaletle, kemalin noksanlıkla, genişliğin darlıkla, aşk ve şuurun donukluk ve sönüklükle savaştığı gibi... Tasavvuf insana bu savaşta kuvvet verir. Tasavvuf sade bir İslamiyet, aydınlatıcı bir iman, yüksek bir insanıyettir; camilerde, sokaklarda, gizlilikte, alenilikte! (M. N. Seyda, 2008).

Tasavvuf İslam'ın adeta estetik sunumudur. XI. yüzyılda başlayan tasavvuf hareketi bir nevi Doğu'dan başlayıp Batı'ya doğru giden bir aydınlanma hareketidir. Önemli bir insan ve toplum inşası olan tasavvuf yoluyla Türkler arasında İslamiyet hızla yayılmıştır. Özellikle Türklerin ruhuna uygun bir metotla tasavvuf sunulmuş ve Türkler bir taraftan Haçlı saldırılarıyla baş ederken diğer yandan Avrupa ortalarına kadar tasavvufun hoşgörü iklimiyle yayılmışlardır. Hâsılı, günümüz çağdaş insanının ve çağdaş eğitim ve öğretim kuramlarının Hoca Ahmed Yesevî'den öğreneceği çok şeyin olduğu muhakkak. Yeter ki, Hoca Ahmed Yesevî, Mevlana Celaleddin-i Rumî, Hacı Bektaş-ı Velî, Yunus Emre ve Somuncu Baba gibi değerlerimize sahip çıkıp objektif bir şekilde inceleyip araştıralım ve alacağımız faydalı mesajları yaşantımıza tatbik edelim.

Kaynakça:

- Eraslan, K. (1983). *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İslam Ansiklopedisi*, (1989). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt I, Ankara.
- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, D.İ.B. Yayınları, Ankara.
- Seyda, M. N. (2008). *Tasavvufun Sırları*, Zaman Yayıncılık, İstanbul.

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN TASAVVUFÎ PENCERESİNDEN ÖRNEK TÜRK TOPLUMUNUN MEZİYETLERİ

Hodja Ahmed Yasawi's Sufi Winder Virtues Of The Sample Turkish Society

Abdulcebbar KAVAK*

Özet

Hoca Ahmed Yesevî Orta Asya'nın merkezinde yetişmiş büyük bir âlim ve sûfî şahsiyettir. Tasavvufun kurumsallaşma döneminde Türkistan'da yürüttüğü tasavvufî faaliyetler, ileride Orta Asya ve Anadolu'daki Türk topluluklarını derinden etkileyecek Yeseviyye tarikatının doğuşuna temel teşkil etmiştir. Yesevîlik, Türkistan ve Anadolu başta olmak üzere Sünnî ve gayr-i Sünnî tasavvufî anlayışın Türkler arasında yayılmasında köprü rolü üstlenmiştir.

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre örnek Türk toplumunun meziyetleri kabul ettikleri İslam dininin erkân ve ahkâmı içinde derç edilmiştir. Bu nedenle Türk toplumu Allah ve Peygamber sevgisiyle dolu, bilinçli ve samimi bir dindarlığa sahip olmalıdır. Dinin ahkâmına sıkı sıkıya bağlılık ve dinin erkân ve sembollerine saygı duyulması Türk toplumunu yüceltecektir. Bütün bu dinî hassasiyetin yanında Türk toplumunun tarihten gelen toplumsal kimliğini kaybetmemesi ve İslam kültürünün Türkler arasında nesilden nesile aktarılmasında Türkçe'nin mutlaka kullanılması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, İslam, Tasavvuf, Yesevîlik, Türk Toplumunu

Abstract

Hodja Ahmad Yasavî is a great scholar and Sufi personality trained at the center of Central Asia. he mystical activities carried out in Turkistan during the period of Sufi institutionalization constituted the basis for the birth of the Yasaviyya sufi order, which will deeply affect the Turkish communities in Central Asia and Anatolia in the future. Yasaviyya has played a bridging role in spreading the Sunni and non-Sunni Sufi understanding, especially Turkestan and Anatolia, among the Turks.

According to Hodja Ahmad Yasavî, the example of the Turkish society, which is accepted as the merit of the Islamic religion, has been enshrined in the mind and body of the Islamic religion. For this reason, Turkish society should have a conscious and sincere religiousness full of love of God and the Prophet. The strict adherence to religion's dignity and the respect of the people and symbols of religion will glorify Turkish society. In addition to all these religious sensitivities, it is important for Turkish society to lose the social identity of its history and for the use of Turkish in the transmission of descendants among the Turks of Islamic culture.

Key words: Hodja Ahmed Yasavî, Islam, Mystisizm,, Yasaviyya, Turkish Society

Giriş

Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşadığı XII. Yüzyıl, tasavvuf tarihi açısından iki önemli gelişmeyi içinde barındırmaktadır. Bunlardan birincisi tasavvufun İslam coğrafyasında kurumsal bir yapıya dönüşmesidir. İkinci husus ise bu dönemde İslam dünyasının farklı bölgelerinde öne çıkan bazı mutasavvıfların, tasavvuf tarihine damgasını vuracak ve İslam toplumunda geniş bir hüsn-i kabule mazhar olacak büyük tarikatların temellerini atmış olmalarıdır. Daha önce Hâris b. Esed el-Muhâsibî (v. 243/857), Cüneyd-i Bağdâdî (v. 297/909), Hakîm et-Tirmizî (v. 320/932), Abdülkerim Kuşeyrî (v. 465/1072), Hucvîrî (v. 465/1072) ve Ebû Hamid Gazzâlî (v. 505/1111) gibi mutasavvıfların bir disiplin haline getirdikleri tasavvuf, XII. Yüzyıldan itibaren Abdülkadir Geylânî (v. 561/1165), Hoca Ahmed

* Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, akavak@agri.edu.tr

Yesevî (v. 562/1166), Ahmed er-Rifâî (v. 578/1182), Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin (v. 594/1198), Ebû Hafs Ömer Sühreverdî (v. 632/1234) ve Ebu'l-Hasan eş-Şâzilî (v. 656/1258) gibi tarikat kurucuları tarafından ribat, zaviye, tekke ve hânekâ isimleriyle bilinen kurumsal yapılar içinde öğretilmeye başlanmıştır. Bu şekilde farklı tasavvufî ekollerin ortaya çıkacağı yeni bir dönemin de kapıları aralanmıştır.

Bu yönüyle baktığımızda Irak'ta Kâdiriyye, Rifâiyye ve Sühreverdîyye, (ed-Derrâcî, 2001: 68) İran'da Kâzerûniyye, Kübreviyye ve Halvetiyye, (Zerrinkûb, 1383: 50-56; Nijad, 1387; 158-175) Kuzey Afrika'da Medyenîyye, Bedeviyye ve Şâziliyye tarikatlarının (Kara, 1992: V/318; Gürer, 2003: XXVIII/348; İbrahim, 2008; 3; Özel, 2010: XXXVIII/387) toplumsal zeminde etkili oldukları görülmektedir. Aynı süreçte Maveaünnehir, Horasan, Buhara ve çevresinde Hâcegâniyye (Nakşibendiyye), Orta Asya özellikle Türkistan bölgesinde ise Yeseviyye (Algar, 2013: 20-21) tarikatları etkili olmuştur.

Türkistan bölgesinin pîri olarak tanınan Hoca Ahmed Yesevî'nin tasavvufî öğretileri, Türkistan başta olmak üzere geniş bir coğrafyaya yayılan Türk toplulukları arasında etkili olmuştur. (Köprülü, 1993: 42-46) Özellikle Taşkent, Siriderya ve Seyhun'u çevreleyen bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında kuvvetli nüfuz sahibi olduğundan bahsedilir. (Eraslan, 1989: II/161) Hoca Ahmed Yesevî'nin "Ata Yesevî" olarak anılması, (el-Kâşifî, 2008: 42) öğretilerini benimseyen Türk toplumunu nezdindeki saygınlığını göstermesi açısından önemlidir.

İslam dininin kabulü kadar benimsenip yaşanmasının da önemine dikkat çeken Yesevî, tasavvuf yoluyla dinin daha rahat ve daha bilinçli bir şekilde öğrenilebileceğini fark etmiş ve Türkler arasında İslam'ın yayılması için en uygun metodun tasavvuf olduğuna kanaat getirmiştir. Tasavvufî faaliyetlerini bu temel düşünce üzerine bina eden Hoca Ahmed Yesevî, yaşadığı çağın mutasavvıfları arasında son derece etkin ve saygın bir konuma yükselmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin tasavvuf yolu ve düşünceleri müritleri vasıtasıyla Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. (Tosun, 2013, XXXXIII/487)

1. Hoca Ahmed Yesevî'ye Göre Tasavvufun Türk Toplumuna Katkıları

Hoca Ahmed Yesevî, tasavvufu sadece İslami ilimlerden bir disiplin olarak görmemektedir. Ona göre tasavvufun daha etkin ve dinamik bir özelliği vardır ki o da farklı kesimleri bir araya getirebilme ve ortak şuur meydana getirme özelliğidir. Şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki Hoca Ahmed Yesevî'de tasavvufun olumlu yönde toplumsal değişime yardımcı olacağı düşüncesi hâkimdir. Ona göre tasavvuf dinin zahiri ahkâmının yaşanması ve İslam ahlakının yaygınlaşmasına yardımcı olduğu gibi Türk toplumunun birlikteliğine katkı sağlayacak ve dinî hassasiyetini arttıracaktır. Bu hususta onun tasavvufî faaliyetlerini Türklerin din, dil ve kültür hayatı ile milli kimliğinin şekillenmesinde önemli bir sosyo-dinî hadise olarak değerlendirenler de bulunmaktadır. (Türer, 1996: 222)

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre tasavvuf, Türk toplumundaki bilinç ve samimiyeti arttıracak, takva sahibi dindar bir kişiliğin oluşumuna yardımcı olacaktır. Bilinç için gerçek iman ve marifetin, samimiyet için ise manevî terbiyenin gerekli olduğunu belirten Yesevî, manevî terbiyenin yegâne yolunun tasavvuf olduğunu vurgulamaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî Türk toplumuna dinî alanda önderlik ve rehberlik yapacak iki kesimden bahseder. Bunlar Âlimler ve Sûfilerdir. Yesevî, âlimleri yaşadığı bölgedeki yaygın kullanımıyla *Mollalar*¹ olarak nitelemektedir. Ona göre yaşadığı dönemde dinin zahiri

¹ Molla yahut Monla âlim, fâzıl, fakih kişiler için kullanılan bir tabirdir. Osmanlı döneminde mevleviyet payesini elde eden âlimler için Molla kelimesi kullanılırken, daha sonra birinci sınıf kadılar için de kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, II/549.

ahkâmını halka anlatması gereken âlimler(mollalar) asli görevlerinden uzaklaşmış ve dünyaya meyletmişlerdir. Bu nedenle *sahte âlim* diye nitelediği bu kişileri sert bir dille eleştirir ve dinin öğretiminde bu kişilerin faydadan çok zarar vereceği şeklindeki düşüncesini belirtir.

*Gönlüm katı, dilim acı, özüm zalim
Kur'an okuyup amel kılmıyor sahte âlim
Garip canımı harcayayım, yoktur malım;
Hakk'tan korkup ateşe düşmeden piştim ben işte* (Yesevî, 2015: 64)

Toplumsal hayatta şeriat kadar tarikatın da önemli olduğunu dile getiren Yesevî, ilmiye sınıfı mensubu çok sayıda kişinin manevî eğitimin önemini kavrayamadığını dile getirir.

*Üç yüz molla yığılıp yazdı çok rivâyet
Şeriatı ben de yazayım bir rivâyet
Tarikat da hakikat da haktır himaye etmek
Başımı verir Hakk sırrını bildim ben işte* (Yesevî, 2015: 87)

Hoca Ahmed Yesevî'nin dini rehberlik için işaret ettiği ikinci kesim ise sûfilerdir. Ona göre yaşadığı dönemdeki sûfiler de mollalar gibi yetersiz, cahil ve dünya malına meyletmişlerdir. *Ahir zaman şeyhleri* diye tavsif ettiği bu zevâtın da toplumun manevî eğitimini üstlenmelerinin mümkün olmadığını şu manzum ifadeleriyle dile getirmektedir.

*Başına sarık vurur ilmi yok neye yarar
Oku yok yayını çeker ahir zaman şeyhleri
Alayından al eyler muameleni mal eyler
Sahipsiz ömrünü yel eyler ahir zaman şeyhleri* (Yesevî, 2015: 129)

*Ahir zaman şeyhi düzeltir dış görünüşünü
Zühd ve takva kılmayı bozar iç âlemini
Keramet der gaflet uykusunda gördüklerini
Riya ile halka kendini satar dostlar* (Yesevî, 2015: 85)

Hoca Ahmed Yesevî ne mollaların ne de sûfilerin tek başına dinî alanda rehber olamayacakları ve halka sağlıklı bir dinî anlayış kazandıramayacaklarını belirtir. Ona göre bu konuda öncü ve rehber olacak en uygun şahsiyet, ilim ve tasavvufu mezcetmiş ve ilmîni dünyevî makam ve menfaatlere satmayan kişilerdir. Yesevî'nin bu tercihi âlim-sûfi tiplemesini akla getirmektedir ki bu düşüncesi yetiştiği tasavvufî ortam ve ders aldığı hocalarının durumuyla birebir örtüşmektedir. Çünkü Yesevî'nin ders aldığı hocası Yusuf Hemedanî'nin, hem ilmî hem de tasavvufî kimliğe sahip bir şahsiyet olduğu bilinmektedir. (el-Kâşîfî, 2008: 40; Câmî, 1993: 409)

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre dağınık ve bir kısmı bozkır ve dağlarda yarı göçebe yaşayan Türk toplulukları, uzun yıllar devam eden medrese eğitimiyle dini öğrenme imkânına sahip değillerdir. Bu nedenle tasavvuf, dinin temel ahkâmıyla beraber daha çok samimiyetle dine bağlanmayı sağlayan bir yol olduğundan Türk toplumu için daha uygun ve kalıcı etkileri olacaktır.

2. Hoca Ahmed Yesevî'ye Göre Örnek Türk Toplumunun Meziyetleri

Hoca Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*'i, görüşlerini öğrenebildiğimiz başlıca eseridir. (Bice, 2011: 51) Onun Türk toplumunda bulunmasını istediği meziyetleri şu ana başlıklar altında toplayabiliriz.

1. Dindar Bir Toplumdur
2. İslam Ahlakıyla Bezenmiştir

3. Din Büyüklerine Saygılıdır
4. Tarihine ve Kimliğine Sahip Çıkar
5. Dinini İyi Anlamak İçin Dilinden ve Kültüründen İstifade Eder

1. Dindar Bir Toplumdur

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre Türkler İslam'ı kabul ederek dinî açıdan tercihlerini yapmış dindar bir toplumdur. Bu nedenle dünya hayatında İslam dinin belirlediği kıstaslara uyar ve dinin zahiri ahkâmına titizlikle riayet eder.

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre Türk toplumunun dindarlığında en çok öne çıkan hususların başında Allah ve Peygamber sevgisi gelir. Hayatı anlamlı, ibadetleri huzurlu kılan şey Allah ve Resûlünün sevgisidir.

*“Allah'ı çok zikredin ” diye âyet geldi
Zikrin deyip ağlayıp yürüdüm ben işte.
Cemalini aşıklara vaad etti
Aşk yolunda canım verip yürüdüm ben işte (Yesevî, 2015: 96)
Canımı feda eylesem hoşnudluğunu alsam
Üzüntü yoktur ölsem ya Mustafa Muhammed (Yesevî, 2015: 135)*

Hoca Ahmed Yesevî'nin Hz. Peygamber'e olan sevgisi ve sünnetine bağlılığı hayatının sonuna kadar güçlü bir şekilde devam etmiştir. Bu bağlılık o denli güçlü ve içtendi ki, altmış üç yaşına geldiğinde yerin altına yaptırdığı dar bir çilehanede yaşamaya başlamış ve orada vefat etmiştir. (Köprülü, 1993: 37)

Dinin ahkâmına yani şeriata bağlılık dindarlığın diğer önemli bir göstergesidir. Fakat bu bağlılık bilinçli ve samimi olmalıdır. Bunun için de şeriata tarikatla beslenmesi gerekir. Hoca Ahmed Yesevî, bilinçsiz ve içselleştirilmeden zahiri ahkâma tabi olmanın istenen dindarlık olmadığını vurgular.

*Marifetin minberine binmeyince
Şeriata işlerini bilse olmaz
Şeriata işlerini tamam eylemeyince
Tarikatın meydanına girse olmaz (Yesevî, 2015: 264)*

Namazın dindeki yerine dikkat çeken Yesevî, cemaatle namaz kılmanın önemini vurgulamış ve cemaatle namaz kılmayı terk edenleri eleştirir.

*Cemaate gitmeyip namazı terk eyleyenler
Şeytan ile bir yerde, derk-i esfel'de gördüm*

*Kul Hoca Ahmed hazine açtı, inci ve cevher saçtı
Dinlemeyen bu sözü, gaflet içinde gördüm. (Yesevî, 2015: 156)*

Dindar olan kişi dünyaya gereğinden fazla önem vermez. Yesevî'ye göre dünya için dinin ihmal edilmesi dindarlığı zedeler.

*Dünyayı sevip din derdini attım
Günah yükünü ey dostlar çıkardım
Dergâhına kötülükler getirdim
Ya Allah'ım affeyle günahımı (Yesevî, 2015: 121)*

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre İslam toplumunun bireyleri âhirete sevdalı kişilerdir. Bu nedenle Türk toplumunun bireyleri de dünyaya değil ahirete sevdalı olmalıdırlar.

Muhabetin pazarında dolaşarak

*Ahret sevdasını başlasam ben
Bu dünyanın izzetlerini arkaya atarak
Horlanma-ağlama yollarını hoşlasam ben (Yesevî, 2015: 153)*

2. İslam Ahlakıyla Bezenmiştir

Türk toplumunun ikinci önemli meziyyeti İslam ahlakıyla bezenmesi ve bunu hayatın her alanında, toplumun her kesiminde hissettirmesidir. Yesevî, Türk toplumunda İslam ahlakını kalıcı kılan hususun da tasavvufî düşünce olduğunu özellikle vurgular. Ona göre toplum ahlakî altyapıdan mahrum kaldığında dinin zahiri ahkâmının yerine getirilmesi tek başına yeterli olmayacaktır. Hatta bir süre sonra bilinçsiz, samimiyetsiz ve sadece dünyevî menfaati için çabalayan bireylerin oluşturduğu bir toplum haline gelecektir.

*Mal ve pulu dert eylemez âşık kişi
Yol üstünde toprak olup aziz başı;
Ondan sonra nura dolar içi dışı;
Sabaha varsa, mahşer yerinde sultan eyledim.*

*Hakk'tan korkup mal ve parayı sevmeyeni,
Hakk'ı deyip bir an yatıp uyumayanı,
Yatsa, kalksa, Hakk zikrini bırakmayanı
Açtım bâtın gözlerini bina eyledim.*

*Oruç tutup halka riya eyleyenleri
Namaz kılıp teşbih ele alanları,
Şeyhim diye başka bina koyanları
Son anda imanından ayrı eyledim (Yesevî, 2015: 158)*

Dinî ahlakî yozlaşmanın toplumsal yaşamı olumsuz etkileyeceğine inanan Yesevî, Türk toplumunun selameti için temel ahlakî düsturların korunması gerektiğine dikkat çekmektedir.

*Münafıklar yürürler, fışk ve fücur kılarlar
Haram, şüphe yerler; korkub ağlar Hoca Ahmed*

*Ahir zaman olmuştur, sultan zalim olmuştur
Haram şüphe dolmuştur, şaşkın olur Hoca Ahmed (Yesevî, 2015: 120)*

Bu nedenle örnek Türk toplumunun öncelikle dürüst ve sırat-ı müstakim üzere yürüyen bir toplum olması gerektiğini belirtir.

*Doğru giden kulunu, Hakk'ın arayıp yolunu
Doğru yürüyen kulunu ümmet diyecek Muhammed (Yesevî, 2015: 132)
Örnek Türk toplumunun bireyleri doğru konuşur ve asla yalan söylemez.
“el-Kezzâbu lâ ummetî” dedi bilin Muhammed
Yalancılar kavmini ümmet demez Muhammed (Yesevî, 2015: 132)*

Örnek Türk toplumunun mensupları, görevleri ne olursa olsun haksızlık yapmaz, kimseyi yanıltmaz, harama tevessül etmez ve haksız yere mal edinmezler. Bu şekilde davrananları örnek toplumdan ayırarak şiddetle eleştirir.

*Gönül vermeyip dünyaya, el uzatmayıp harama
Hakk'ı seven âşıklar ahaliden geçmişler*

*Dünya benim diyenler, cihan malını alanlar
Kerkenez kuşu gibi olup o harama batmışlar*

*Molla, müftü olanlar, yanlış fetva verenler
Akı kara eyleyenler o cehenneme girmişler*

*Kadı, imam olanlar, haksız dava eyleyenler
O eşek gibi olarak yük altında kalmışlar*

*Haram yiyen hâkimler, rüşvet alıp yiyenler
Kendi parmağını dişleyip korkup durup kalmışlar (Yesevî, 2015: 227)*

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre Türk toplumunun mensupları paylaşmayı sever ve cömerttirler. Yetime, fakir ve garip olana yardım ederler. Bu hususta Hz. Peygamberin cömertliğini örnek almışlardır.

*Miskin Ahmed kuluna kitabetli Muhammed
Yetim, fakir, garibe sehavetli Muhammed (Yesevî, 2015: 137)*

Türk toplumunda yaşayan erdemli bireyler, dünyaya meyletmedikleri gibi, dünyayı dert de edinmezler.

*Âşık kullar Hakk yâdından uzak değil
Gerçekten bu dünyaya meyletmez
Gerçek âşıklar dünya derdini asla almaz
Ben dahi bu dünyayı koyasım gelir (Yesevî, 2015: 147)*

3. Din Büyüklerine Saygıdır

İslam toplumunda dini temsil eden şahsiyetlere saygı gösterilmesi ve tazim edilmesi dini hassasiyetten ve bu şahsiyetlerin ifa ettikleri tebliğ, irşad ve iftâ görevlerinden dolayıdır. Bu davranış Türk toplumunda da fazlasıyla uygulanmış ve âlim şahsiyetlere son derece saygı gösterilmiş ve tazimde bulunulmuştur. Hoca Ahmed Yesevî'nin âlimlere saygıda kusur edilmemesi hususundaki uzun uzadıya tembihleri dikkatlerden kaçmaz.

*Âlimi tut izzet, eyle ikram
Âlimi Kur'an içre öğer, dostlar
Âlimler açar cümle müşkülâtı
Cahiller cehlîni kim döker, dostlar.*

*Din ve dünya âlim ile olur hâsıl
İbadet kılsa kabul, Hakk'a vâsıl
İtikad kıl, gerek olsa temiz nesil,
Gerçek âşık bir söze baş eğer, dostlar.*

*Âlimleri hor görmek değildir revâ
Hor görmez o hem yine yer-gök heva.
Nice ki fakir, miskin o bi-nevâ
Âlimi hor görmeyin asla, dostlar.*

*Hoca Ahmed'e ilham verdi söylesin diye,
Her âlimin değerini bilsin diye,
Her kim bilse, bunu amel kılın diye,
Âlim izzetin kılan cennet girer, dostlar (Yesevî, 2015: 351-352)*

4. Tarihine ve Kimliğine Sahip Çıkar

Hoca Ahmed Yesevî, Horasan, Şam, Irak gibi İslam dünyasının pek çok ilim kültür merkezini dolaşmıştır. Bu seyahatleri sırasında bulunduğu şehirlerin ilmi ve tasavvufi ortamlardan son derece istifade ettiğini belirtmektedir. Bununla beraber ilim ve tasavvuf adına

çokça istifade ettiğini belirttiği bu merkezleri gurbet diyarı kendisini de garip olarak nitelemektedir. Doğup yetiştiği Türkistan'dan ayrılmayı Yusuf'un Ken'an'dan ayrılmasına benzeten Yesevî, *kutlu Türkistan* nitelemesiyle memleketine verdiği değeri ortaya koymaktadır. Yesevî'nin bu sözleri zımnen şu anlama gelmektedir: Türk toplumu İslam dünyasının ve İslam ümmetinin bir parçası olmakla beraber, tarihten gelen ve dine aykırılık arz etmeyen gelenek ve kültürünü yaşatmaya ve sahip olduğu güzel meziyetleriyle kimliğine sahip çıkmaya devam etmelidir.

*Vah ne yazık, nasıl eyleyim gariplikte
Gariplikte gurbet içinde kaldım ben işte.
Horasan ve Şam ile Irak'a niyet eyleyip
Garipliğin çok değerini bildim ben işte.*

*Neler gelse, görmek gerek O Hüda'dan;
Yusuf'unu ayırdılar o Ken'an'dan
Doğduğum yer o kutlu Türkistan'dan,
Bağrına taşı vurup geldim ben işte.*

*Arzuluyum akrabalık ve dostluğa
Ulu babamın türbesi o Ak Türbe'ye,
Babamın ruhu saldı beni bu gurbete;
Hiç bilmem, nasıl kusur eyledim ben işte.*

*Kul Hoca Ahmed söylediği Hakk'ın yâdı
İşitmeyen dostlarına kalsın öğüdü
Gurbete düşüp öz şehrine döndü yine
Türkistan'da mezar olup kaldım ben işte. (Yesevî, 2015: 98-99)*

5. Dinini İyi Anlamak İçin Dilinden ve Kültüründen İstifade Eder

Hoca Ahmed Yesevî, hem Arap ve Fars kültürünün hem de Orta Asya Türk kültür ve geleneklerinin temel özelliklerini iyi bilen bir mutasavvıftır. Bu nedenle dinin tebliği ve yaşanmasında yaygın bir etkiye sahip olmak ve bilinçli bir dindarlık için Türkçenin kullanılmasının daha yerinde olacağına karar vermiş ve *Divan-ı Hikmet* adlı eserini bu dille kaleme almıştır.

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre İslam dininin sadece medrese çevrelerinde belli bir elit tarafından değil, o dine mensup büyük kitleler tarafından sahih ve sağlam bir şekilde anlaşılması için herkesin bildiği ve konuştuğu dilde anlatılması elzemdir. Bu hususun önemi günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır. Burada, Miladi XII. Yüzyılda konunun önemini ve hassasiyetini gören ve bir proje olarak hayata geçiren Hoca Ahmed Yesevî'nin ne kadar geniş bir ufka sahip olduğunu söylemeliyiz.

*Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur
Anlamına yetenler yere koyar borkünü*

*Kadı, müftü, mollalar şeriatın yolunu
Arif âşık almıştır tarikatın arkını
Amel işleyen âlimler dinimizin çırağı
Burak biner mahşerde eğri koyar borkünü*

Amel eylese âlimler dini ve ayın aydınlığı

*Görse olur onların görklü yüzünün rengi
Amel işlemeyip zahir ilmini bilmeyip kalanlar
Arkasına yükler kırk eşeğin yükünü*

*Hocayım deyip laf vurma bu dünya dayanıksız
Biliyorum diye söylemesin gönüldeki çirkini
Yol göstericidir Hoca Ahmed marifetin gülistanı
Sözler sözü gerçek açar gönül ülkesini*

*Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet
Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçe 'yi (Yesevî, 2015: 181)*

Sonuç

Hoca Ahmed Yesevî tasavvufun kurumsallaşma döneminin önemli simalarından biridir. Kurucusu olduğu Yeseviyye tarikatı, Türkistan başta olmak üzere Orta Asya, Anadolu ve Balkanlara kadar etkili olmuştur. Onun Türkistan merkezli irşad faaliyetleri bölgedeki Türk topluluklarının takdir ve beğenisini kazanmış, kendisine verilen “Ata Yesevî” ve “Pîr-i Türkistan” ünvanlarıyla nesiller boyu devam eden bir saygınlığa kavuşmuştur.

Hoca Ahmed Yesevî'yi öne çıkaran tek husus onun ilmî ve tasavvufî kimliği değildir. Bunun ötesinde mensup olduğu Türk toplumuyla ilgili uzak görüşlü tespitleri ile halkın dilinden düşmeyen dinî ve tasavvufî nasihat ve öğretileri, onun adını günümüze kadar yaşatan başlıca hususlar olmuştur.

Hoca Ahmed Yesevî Arapça eğitim yapılan az sayıdaki medreselerle Türkçe konuşan büyük kitlelere dini öğretmenin ve bilinçli bir şekilde yaşatmanın zorluğunu görmüştür. Bu nedenle İslam dünyasında giderek yaygınlaşan tasavvufî eğitim metodunun, Türk obalarına dinin samimi ve bilinçli bir şekilde öğretilmesinde daha etkili olacağına kanaat getirmiştir. Hoca Ahmed Yesevî, dinin içselleştirilmesi için uygun gördüğü bu tasavvufî eğitimin dili ile ilgili olarak da radikal bir karar vermiştir. Bu da İslam dünyasındaki teâmül gereği Arapça ve Farsça yapılan dinî ve tasavvufî eğitimin ve irşad faaliyetlerinin, Türklerin konuştuğu ve anladığı Türkçe ile yapılmasıdır. Hoca Ahmed Yesevî'nin bu iki uygulaması Türkler arasında dinin tasavvufî bir yaklaşımla öğrenilmesi ve yaygınlaştırılmasının önünü açmıştır. Bunun etkilerini günümüzde de Orta Asya ve Anadolu'daki Türkler arasında görmek mümkündür.

Hoca Ahmed Yesevî, dinin sağlam, bilinçli ve samimi bir şekilde Türk toplumunun bütün katmanlarında yaşanması için manzum olarak Türkçe *Divan-ı Hikmet*'ini kaleme almıştır. Örnek Türk toplumunun meziyetlerini çoğunlukla kendisi üzerinden anlattığı bu eseri, çok değerli bir başvuru kaynağı olarak günümüze kadar ulaştırmıştır. Ona göre örnek Türk toplumu dindar, İslam ahlakıyla bezenen, din adamlarına saygılı, tarihine ve kimliğine vefalı ve sahip olduğu dil ve kültüre sahip çıkan bir toplumdur.

Kaynakça

- Algar, Hamid (2013). *Nakşibendilik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Câmî, Abdurrahman (1993). *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-Kuds*. Tercüme ve şerh: Lâmi'i Çelebî. İstanbul: Marifet Yayınları.
- ed-Derrâcî, Hamid Muhammed Hasan (2001). *er-Rubut ve 't-tekâya'l-Bağdadiyye fi 'l-ahdi'l-Osmânî*. Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyyeti'l-'Amme.
- Bice, Hayati (2011). *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Eraslan, Kemal (1989). “Ahmed Yesevî”, *DİA İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gürer, Dilaver (2003). “Medyeniyye”, *DİA İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- İbrahim, Abdullah Abdürrezzâk (2008). *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*. Çev. Kadir Özköse. Konya: Ensar Yayıncılık.
- Kara, Mustafa (1992). "Bedeviyeye", *DİA İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- el-Kâşifi, Hüseyin b. Ali (2008). *Reşehâtu ayni'l-hayât fi menâkibi meşâyihî't-tarîkati'n-Nakşbendiyye ve âdâbihimi'n-nebeviyye ve esrârihimi'r-Rabbâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Köprülü, Fuad (1993). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB Yayınları.
- Nijad, Perîsa Kurban (1387). *Tesevvuf Der Azerbaycan*. Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Özel, Ahmet Murat (2010). "Şâzeliyye", *DİA İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Tosun, Necdet (2013). "Yeseviyye", *DİA İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türer, Osman (1996). "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslam Tarihindeki Yeri ve Tasavvufî Şahsiyeti", *Ahmed-i Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*. Haz. M. Şeker, N. Yılmaz. İstanbul: Seha Neşriyat.
- Yesevî, Hoca Ahmed (2015). *Divan-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zerrinkûb, Abdülhüseyn (1383). *Tesevvuf-i İranî der Menzer-i Tarîhî-yi Ân*. Tahran: Kitabhâne-i Milli-yi İran.

DİVÂN-I HİKMET’TE AHMED YESEVÎ’NİN TASAVVUF DÜŞÜNÇESİNİN FIKHÎ TEMELLERİ

The Base of Islamic Jurisprudence Ahmad Yasavi’s Sûfism Views in Divan al-Hikmah

Abdülkadir TEKİN*

Özet

XII. yüzyılın başında yetişen sûfi, şair ve tarikat sahibi bir mürid olan Ahmed Yesevî, Türkistan'ın en önemli manevî mimarlarından birisi olup ilk büyük Türk mutasavvıfı olma ünvanını taşıyan bir şahsiyettir. Ahmed Yesevî, Türkistan'da ilk Türk tarikatını kurmuş, Özbek ve Kazak Türkleri arasında tutunarak Türk dünyasına yayılmış olan tarikatın kurucusu, piri ve tesis edicisi olmakla beraber “Nakşibendî” ve “Bektâşî” tarikatlarının manevî öncüsü olmuştur. Fıkıh ve hadis alimi olan hocası Yusuf Hemedânî gibi, “Hanefî” mezhebine mensup olan Ahmed Yesevî, hayatı boyunca “ehl-i sünnet” anlayışına bağlı kalmış, Türklere İslâm’ı sevdirmek ve yaymak için elinden geleni yapmıştır. Son zamanlarda ilmî hayatta Yesevîliğin “heterodoksi” olup-olmadığı yönünde bir takım tartışmalar ortaya atılmaktadır. O; kendi ismiyle anılan “Yeseviyye Tarikatı”nı, sünnet akideye, şer’i kurallara ve sünnete tam bir bağlılık esasını üzerine bina etmiştir. Ahmed Yesevî’nin tasavvuf düşüncesinin temel kaynaklarını “Kitab (Kur’an)”, “Sünnet (Hadis)” ve “Sahih Örf” oluşturur. Ona göre “şeriat” “tarikat”ten önce gelir, şeriatlı tarikat olmaz. Şeriate dayanmayan tarikat anlayışı sağlıklı olamaz ve bâtıldır. İmanın dışı şeriat, özü ve hakikati de tarikatıdır. Bu çalışmanın amacı Hoca Ahmed Yesevî’nin tasavvuf düşüncesini oluşturan fikhî temelleri örnekleriyle ortaya koyabilmektir. Bu bağlamda Ahmed Yesevî’nin Divân-ı Hikmet’inde geçen fikhî unsurlar tespit edilerek bunların nasıl kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, Kur’an, Hadis, Örf, Tasavvuf, Fıkıh, Hanefî

Abstract

Having grown up in the beginning of the 12th century, Ahmad Yasavi, a Sufi poet and a master who has his own Sufi path, is one of the most outstanding spiritual founders of Turkistan, and he is the foremost Turkish Sufi. Ahmad Yasavi founded and was the master of the first Turkish Sufi path in Turkistan, which was also spread among Ozbeks and Kazaks leading a general acceptance throughout Turks. He also became the spiritual leader of ‘Nakshibandi’ and ‘Baktashi’ paths. He is a follower of ‘Hanafi’ Islamic School of Thought, just like his teacher Islamic Jurisprudence Scholar Yusuf Hamadani, and he adhered to ‘Ahle Sunnah’ understanding and did his best to ingratiate and spread Islam among Turks all his life. Recently, a number of debates have been put forward in the scientific life that the Yesevite is or not "heterodoxy". He built the Yeseviyye sect, whose name is known by his name, on the sunni faith, religious rules and the Sunnah of the Prophet upon a complete commitment. ‘The Book (Quran)’, ‘The Circumcision (Hadith)’ and ‘Right Custom’ are the fundamental sources of his sufi views. According to Yasavi, ‘shariah’ comes before ‘tariqah,’ and ‘there’s no tariqah without shariah; an understanding of tariqah that doesn’t rely on shariah cannot be sound and it is void. ‘The outside of faith is shariah, its core and essence is tariqah. The purpose of this study is to be able to put forward examples of Islamic jurisprudence that constitute Ahmad Yesevi’s sufi views. To this affect, the Islamic Jurisprudence elements, and the way they were utilized, were detected in Ahmad Yasavi’s Divan al-Hikmah.

Key Words: Ahmad Yasavi, Kor’an, Hadith, Custom, Mysticism, Canon Law.

* Dr. Öğretim Üyesi, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı, abdulkadir.tekin@amasya.edu.tr/Asst. Assoc. Dr. Abdulkadir TEKİN, Amasya University Faculty of Theology, Islamic Law Department, abdulkadir.tekin@amasya.edu.tr

Giriş

Asıl ismi, “Ahmed b. İbrahim b. Mahmud”¹ olan Ahmed Yesevî, Pir-i Türkistan, Hazret-i Türkistan, Hazret-i Sultan, Sultan Hacı Ahmed, Ahmed Şikeste, Kul Ahmed, Hacı Ahmed Yesevî, Sultan Ahmed, Kara Ahmed, Miskin Ahmed Yesevî² gibi lakaplarla da bilinir. Ahmed Yesevî, Batı Türkistan'ın Çimkend şehrinin doğusunda bulunan Sayram Kasabası'nda doğmuştur.³ Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte bazı kaynakların belirttiği üzere 496/1103 tarihinde⁴ doğmuştur. Ahmed Yesevî'nin Yusuf el-Hemedânî'ye (ö.535/1140-41) intisabı ve onun halifelerinden oluşu da dikkate alındığında XI. yüzyılın ilk yarısında dünyaya geldiğini söylemek mümkündür.⁵ Ölümü hakkında elimizdeki tüm kaynaklar 1166 tarihini göstermekte, ancak bir kaynaktan 1161 olarak zikredilmektedir.⁶ Ahmed Yesevî vefat ettiğinde Türkistan'da Yesi şehrine defnolunmuştur.⁷

Ahmed Yesevî, Orta Asya Türkleri'nin hızlı bir şekilde İslâm'ı kabul edip, ruhlarına sindirmelerinde çok büyük rol oynamıştır. Çünkü her ne kadar Türkler'in İslâm'ı kitlesel olarak ve resmen kabulü, Sultan Satuk Buğra Han'ın müslüman olup devletin dininin de İslâm olduğunu ilan ettiği 940 yılından itibaren olmuşsa da, Yesevî'nin yaşadığı XII. asra gelindiğinde Türkler'in büyük çoğunluğu hala müslüman değildi. Karahan hükümdarının resmen İslâm'ı kabul etmesine rağmen, İslâm'ın Türkler arasında yayılmasını gerçek anlamda sağlayan, Ahmed Yesevî ve ona bağlı kişilerin tebliğ ve irşada yönelik mücadeleleri olmuştur. Sonraki dönemlerde de yine Yesevî yolundan gidenler aynı görevi ifa etmişlerdir.⁸

Ahmed Yesevî'nin faaliyetleri sayesinde Türkler, İslâm dünyasında ve özellikle Orta Asya'da bulunan bir takım bâtil mezheb ve düşüncelerin tesirinden korunarak, ehl-i sünnet itikadına bağlı bir İslâmî geleneği benimsemişlerdir. Ahmed Yesevî, dinî, itikâdî ve fikrî şahsiyetini esas itibariyle, Yusuf Hemedânî gibi ilim ve fazilette, zühd ve tavada örnek, sünnî itikâda ve şer'î kurallara sıkı sıkıya bağlı bir mürid-i kamilin tedris ve terbiyesi altında teşekkül ettirmiştir. Onun için, müridi gibi kendisi de kurmuş olduğu Yeseviyye tarikatını, Sünnî akideye, şer'î kurallara ve sünnet-i seniyyeye tam bir bağlılık esası üzerine bina etmiştir. Ahmed Yesevî ve onun yetiştirdiği insanların büyük gayreti sayesinde Türk dünyası Şii ve Batınî inanç sistemlerinin hakimiyeti altına girmekten korunmuştur.⁹

Arapça ve Farsça bilen Ahmed Yesevî Taşkent ve Siriderya yöresinde, Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda yaşayan Türkler arasında sade bir Türkçe ile çevresinde toplanan yerli halk zümresine Allah ve Peygamber aşkını, insan sevgisini, İslâm'ın esaslarını, fikhî hükümleri, tarikatının âdab ve erkânını öğretmek gayesiyle halk edebiyatından alınma şekillerle hece vezninde manzumeler söylemiştir.¹⁰ "Hikmet" adı verilen bu manzumeler, ayrıca Ahmed Yesevî'nin dervişleri vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar

¹ Ahmed Yesevî, “Fakr-name”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, çev. Kemal Eraslan (İstanbul: yyy., 1977), 18: 45.

² *Türk Dünyası El Kitabı* (Ankara: yyy., 1976), 410.

³ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: yyy., 1966), 48. Bazı kaynaklarda doğum yerinin Yesi şehri olduğu kaydedilirse de, çoğunluk onun Sayram kasabasında doğup, Yesi şehrine sonradan geldiği konusunda müttetiktir. Bkz. Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i evliya*, çev. M. Akkuş-A. Yılmaz (İstanbul: yyy., 1990), 1: 392.

⁴ Şafak Baran, “Ahmed Yesevî”, *Diyanet İlmî Dergi*, 29/2, (Nisan-Mayıs-Haziran 1993), 3.

⁵ Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 160.

⁶ Şerif Işıklar, *Ahmed Yesevî ve İlk Halifeleri* (İstanbul: yyy., 1966), 53.

⁷ Baran, “Ahmed Yesevî”, 9.

⁸ Osman Türer, “Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufî Şahsiyeti”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (1995): 14.

⁹ Türer, “Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufî Şahsiyeti”, 15.

¹⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 142-148.

ulaştırılmıştır.¹¹ Ahmed Yesevî, İslâm dininin özüne ters düşmeyen eski Türk milli geleneklerini, örf ve adetlerini dışlamamış, onları müsamaha ile karşılamış, onların Türk-İslâm kültürüne renk katacak şekilde mana ve değer kazanmasını temin etmiştir. Ahmed Yesevî'nin Türk-İslâm Dünyasına en büyük hizmeti eski Türk töre, yasa ve ahlak değerleriyle, İslâmî ahlak esaslarını yakınlştırıp, bağdaştırması olmuştur. "*Orta Asya sofiliğinin temeli, Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik tarafından o kadar güçlü bir şekilde atılmıştı ki, sonraki sûfi cereyanlar, mutlaka kendisini bu temele oturtmak zorunda olduğunu görmüşlerdir*"¹² değerlendirmesini yapan A. Yaşar Ocak, ilk Türk tarikat kurucusu olan Ahmed Yesevî'nin tarihimizdeki, kültürümüzdeki önemini vurgulamış bulunmaktadır.

Bilindiği gibi Divân-ı Hikmet'in birçok nüshası bulunmaktadır. Biz bu çalışmamızda Ahmed Yesevî'nin hikmetlerini kullanırken Yusuf Azmun'un hazırladığı, Dr. Emel Esin Kütüphanesi Nüshası olan "Dîvân-ı Hikmet"i (Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayını, İstanbul, 1994) ile Editörlüğünü Prof. Dr. Necdet Tosun'un yaptığı Nisan 2015 tarihli Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınlarından olan "Ahmed Yesevî" isimli kitabı kaynak olarak kullandığımızı belirtmek isteriz.

1. Ahmed Yesevî ve Takipçilerinin Mezhebi

Hoca Ahmed Yesevî ve takipçileri dinin emir ve yasaklarına bağlı, "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" yolunda, diğer Orta Asya Türkleri gibi amelde Hanefî ve itikatta Mâtürîdî mezhebine bağlıydılar. Bunun yanı sıra, tasavvuf yolunda melâmet¹³ neş'esi (Melamîlik) denen karaktere sahiptiler. Gösteriş ve riyadan kaçınır, sade yaşar ve kendilerini eleştirirlerdi. Hayatlarında Allah ve peygamber sevgisi önemli bir yer tutmaktaydı.¹⁴ Divân-ı Hikmet'te hulefâ-i râşidîn olan ilk dört halifenin (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) hepsi hakkında medhedici şiirlerin bulunması da Yesevî'nin Ehl-i Sünnet'e bağlı olduğunu ispatlamaktadır.¹⁵

Ahmed Yesevî'nin ilk manevi hocası Arslan Baba olup, çocukluğunda onun manevî terbiyesi altında yetişmiştir.¹⁶ Fakat Fuad Köprülü, Arslan Baba'nın Ahmed Yesevî küçükken vefat ettiği için, onun şahsiyeti üzerinde oldukça fazla etki yaptığı şeklindeki görüşü doğru görmemektedir.¹⁷

Ahmed Yesevî tahsilini tamamlamak için gittiği Buhara'da itikatta Mâtürîdî, amelde Hanefî mezhebine tabî olan fıkıh, hadis¹⁸ ve aynı zamanda mutasavvıf bir âlim olan Şeyh Yusuf Hemedânî'ye intisab etmiştir.¹⁹ Ahmed Yesevî'nin silsilesini veren biyografik eserler de Yusuf Hemedani'nin üçüncü halifesi olarak²⁰ kaydedilir. Yusuf Hemedânî'ye intisap tarihi 504/1110 olarak tahmin edilmektedir.²¹ Ahmed Yesevî'nin, hocası Yusuf el-Hemedânî'den kuvvetli bir medrese tahsili ve dini ilimler yanında tasavvufu da bizzat hocasından

¹¹ Eraslan, "Ahmed Yesevî", 161.

¹² Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sûfiliğine Bakışlar* (İstanbul: yyy., 1996), 40.

¹³ Melâmet; "kişinin kendisini eleştirmesi, halkın kınamasına aldırış etmemesi, hatta bundan zevk alması, gösteriş ve riyâdan uzak kalmak için çaba göstermesi" şeklinde tarif edilebilir. Bkz. Necdet Tosun, "Hoca Ahmed Yesevî ve Takipçilerinin Genel Görüşleri", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, 5-6 (Bişkek: yyy., 2008): 86.

¹⁴ Tosun, "Hoca Ahmed Yesevî ve Takipçilerinin Genel Görüşleri", 81.

¹⁵ Tosun, "agm.", 84.

¹⁶ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı Dergisi*, (Ekim 1989): 5.

¹⁷ M. Fuad Köprülü, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1965), 1: 51.

¹⁸ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a'lami'n-nubela*, thk. Şu'ayb el-Arnâvud-Ali Ebû Zeyd, Müessesetü'r-Risâle (Beyrut: yyy., 1986), 20: 66-68.

¹⁹ Köprülü, *Türk Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: yyy., 1986), 193.

²⁰ Hüseyin Vassaf, *Sefine-i evliyâ*, çev. M. Akkuş- A. Yılmaz (İstanbul: yyy., 1990), 1: 392.

²¹ Ali b. Hüseyin Sâfi, *Reşâhât-u 'ayni'l-hayat* (Taşkent: yyy., 1329), 11.

öğrendiğini²² görmekteyiz. Hocası Şeyh Yusuf Hemedani'nin (ö.538/1144) vefatını müteakip bir müddet Buhara'da halkı davete meşgul olduktan sonra bütün ashabını Hoca Abdulhalık Gücdüvani'ye bırakarak manevi bir işaret üzerine Yesi'ye gelmiştir.²³ Ahmed Yesevî'nin, hikmetlerinde Sünnî anlayışa ve Hanefî mezhebine bağlılığının izleri kendisini hissettirir. Dolayısıyla onun Türkler arasında Sünnî an'ane ve Hanefî ekolünün yaygınlaşmasına tesiri olduğu söylenebilir.²⁴ O, bu öğretiyi hocası Yusuf el-Hemedânî'den almıştır.

Aşirbek Müminov ise kitabında: "*O (Ahmed Yesevî), ilk tahsilini Hanefî fakihî Bahaaddin İsficâbî'den alır. Ondan sonra Otrar'a gider...*"²⁵ diyerek Ahmed Yesevî'nin ilk üstadının Bahaeddin İsficâbî olduğu kanaatindedir. Ziya Kabakçı'nın, "*XI-XII. yy. Karahanlılar Devrinde Maverâünnehir İslâm Hukukçuları*" adlı eserinde Muhammed b. Ahmed el-İsficâbî'nin bir Maverâünnehir fakihî ve Ubaydullah el-Buharî el-Mahbûbî'nin hocası olduğu²⁶ belirtilmektedir. Mahbûbî de 546/1151'de doğmuş olan bir fakihdir.²⁷

Ahmed Yesevî, Türkistan'da ilk Türk tarikatını kurmuş, Özbek ve Kazak Türkleri arasında tutunarak Türk dünyasına yayılmış olan tarikatın kurucusu, piri ve tesis edicisi olmakla beraber "Nakşibendî" ve "Bektâşî" tarikatlarının manevi öncüsü olmuştur.²⁸ Türkler, İslâm'ın fikhî muhtevasını Onun Hanefilik yorumundan, kelim ile ilgili inceliklerini Maturîdîlik ekolünden ve tasavvufla ilgili uygulama ve inceliklerini de en ilk ve en geniş çaplı olarak Yesevîlikten öğrenmişlerdir.²⁹ Dolayısıyla Yesevîlik, tasavvufî bir mektep olarak, Türkler'e İslâm'ın Hanefî ve Maturîdî sistemlerinin öğretilmesi gibi çok önemli ve tarihi bir görevi başarıyla yerine getirmiştir.

Hanefilik, doğrudan doğruya Türk Müslümanlığı'nın oluşmasında meşru zemini hazırlamak ve bunu İslâm ile te'lif etmek bakımından son derece önemli bir role sahiptir. Hanefiliğin Türk Müslümanlığı bakımından en az bunun kadar önemli bir diğer rolü de, Türk Müslümanlığı'nın dayandığı diğer iki ayaktan, Maturîdîlik ve Yesevîliğe kaynaklık etmesidir.³⁰ Bazı Divân-ı Hikmet nüshalarında şu beyit geçmektedir:

Mürşidlikni da'va kılur şartın bilmes
şartlarını bilmez

Mürşidlik iddiasında bulunur fakat

Helal haram, sünnet, bid'at farkın bilmes
farkını bilmez

Helal ile haram; bid'at ile sünnetin

²² Kemal Eraslan, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 21.

²³ Baran, "Ahmed Yesevî", 7.

²⁴ Onun Hanefîliğe bağlılığının ilerleyen yüz yıllarda da halk arasında bir simge olarak devam ettiği anlaşılıyor. Mesela hicri 1510 yılında İran hükümdarı Şah İsmail, Batı Türkistan'ın güney illerini istila edip Şia öğretisini kabul ettirmek isteyince Türkistanlılar Ahmed Yesevî Külliyesi'ni Hanefî Mezhebi'nin timsali olarak gördüler ve onun manevi himayesine sığındılar. Bkz. Emel Esin, "Ahmed Yesevî Külliyesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 163.

²⁵ Aşirbek Müminov, *Yesevîyyenin Membaları, Menşei*, haz. M. Mırzahmetov, Mura (Türkistan: yyy., 1996), 26.

²⁶ Ziya Kabakçı, *XI-XII. yy. Karahanlılar Devrinde Maverâünnehir İslâm Hukukçuları* (Ankara: yyy., 1976), 267.

²⁷ Dosay Kenjetay, "Hoca Ahmed Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", *Tasavvuf İlmî ve Araştırma Dergisi*, 2 (1999): 113.

²⁸ Rasonyî La'szlo', *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri*, çev. Ş. K. Seferoğlu-A. Müderrisoğlu (Ankara: yyy., 1983), 60-61.

²⁹ Özkan Açıkgoz, "Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf Alanında Hanefilik, Maturîdîlik ve Yesevîliğin Türk Müslümanlığı Zaviyesinden Tahlili", *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2002): 25.

³⁰ Açıkgoz, "agm.", 32.

*Bû-Hanîfe mezhebinde hergiz yürmes
yürüyemez*

Diğer mezheplerdin yürürler³¹

Ebû Hanife'nin mezhebinde herkez

Diğer mezheplerin peşinden giderler

Bu ifadelerden Hoca Ahmed Yesevî'nin Hanefî mezhebinde olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Ahmed Yesevî'nin takipçilerinden olup 14. yüzyılda Sayram ile Taşkent arasındaki İspicab'da yaşamış olan Yesevî şeyhi Hoca İshak b. İsmail Ata; *Hadikatü'l-Ârifin* isimli eserinde Yesevî dervişlerinin yüksek sesle icrâ ettiği cehrî zikrin meşrû ve câiz olduğunu ispat etmek için *el-Hidâye* isimli eserin şerhi olan *en-Nihâye* ve *Hulâsatü'l-Fetevâ* gibi Hanefî fıkıh kitaplarından deliller nakletmiş ayrıca Ebû Hanife'nin görüşlerine³² yer vermiştir. Bu eserde diğer mezhep imamlarına değil, sadece Ebû Hanife'ye ve Hanefî fıkıh kitaplarına referans yapılması, Ahmed Yesevî gibi onun takipçilerinin de Hanefî mezhebine tabî olduklarını gösterir.

2. Ahmed Yesevî'de Tasavvuf Düşüncesi

İslâmiyet ve tasavvufun Türkler arasında yayılıp kökleşmesinde Hoca Ahmed Yesevî'nin önemli bir eğitimcilik yaptığı inkar edilemez bir gerçektir. Türkler, İslâmiyeti iyice geliştirmiş bir veli telakkisiyle renklenmiş olan tasavvuf kanalıyla tanışmışlardır. İslâmiyet Türk boylarına çok eski devirlerden beri temasta buldukları İran vasıtasıyla ulaşmış olup, özellikle Maverannehr'e kadar yayılmış Horasan Tasavvuf Mektebi'nin bu konudaki rolü büyük olmuştur. İşte Ahmed Yesevî bu mektep içinde yetiştikten sonra Türk boyları arasında tasavvuf aracılığıyla İslâmiyeti yaymaya başlamış ve ilk Türk tarikatını kurmuştur.³³ Ahmed Yesevî, İslâm'ı, sade yaşayışa sahip insanlara, ağır, fikhî, felsefi terimlerin doğuracağı kargaşadan uzak şiirsel yolla, halkın kavrayabileceği basitlikte anlatmaya çalışmıştır. Karahanlılar devri Yesevî düşüncesinin oluşum dönemini (birinci evre) kapsar. Altın Ordu devletinin kuruluşuna kadar uzayan tarikatların gelişimi devri ise, Yesevî tarikatının ikinci evresi yani Türk tasavvuf cereyanının yaygınlaştığı dönemdir.³⁴

Ahmed Yesevî'nin "hikmet"lerini içine alan mecmuanın adı olan *Divân-ı Hikmet* edebi açıdan bir şaheserdir. Divân-ı Hikmet nüshalarının muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da önemli farklılıklar arzemesi, bunların farklı şahıslar tarafından değişik yerlerde meydana getirildiğini açıkça göstermektedir. Bir kısmı kaybolan veya zamanla değişikliğe uğrayan hikmetler derlenirken araya aynı ruh ve ifadedeki yeni hikmetler de ilave edilmiş, böylece gittikçe aslından uzaklaşmıştır. Kime ait olursa olsun bütün hikmetlerin temelinde Ahmed Yesevî'nin inanç ve düşünceleri, tarikatının esasları bulunmaktadır. Hikmetler Türkler arasında bir düşünce birliğinin teşekkül etmesi bakımından çok önemlidir.³⁵

Ahmed Yesevî'nin tasavvuf düşüncesine baktığımızda ona göre, "şeriat" "tarikat"ten önce gelir, şeriatsız tarikat olmaz. Şeriate dayanmayan tarikat anlayışı sağlıklı olamaz ve

³¹ Mertol Tulum, "Hikmetlere Göre Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi", *İlmi Araştırmalar*, 7 (1999): 212.

³² Hoca İshak b. İsmail Ata, *Hadikatü'l-ârifin* (Özbekistan Fenler Akademisi Birünî Şarkiyat Enstitüsü, ty.), Ktp., nr. 11838, vr. 53b-54a.

³³ Baran, "Ahmed Yesevî", 11.

³⁴ Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşünce Sistemi* (Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Ocağı Yay., 2003), 223-224.

³⁵ Eraslan, "Ahmed Yesevî", 161.

batıldır. Ona göre imanın dışı şeriat, özü ve hakikatı da tarikattır.³⁶ Ahmed Yesevî “taklit ile semâ kılanlar”ın cehennemlik olduklarını söyleyerek³⁷ semâ’ın ciddiyet ve ihlas istediğini belirtir. Ona göre müslüman bir kişinin en önemli özelliği *günahlardan kaçınmak* ve *haram-helâl ölçüsüne* riayet etmektir.³⁸

Elbette bir sūfi olarak o, âyet ve hadisleri, irfanî bilgi ve anlayış doğrultusunda delil olarak kullanmış veya yorumlamıştır. Burada amacı insanların basit seviyede Kur'an'ın mesajından haberdar olmalarını sağlamaktır. Ona göre mü'minler dinlerini Kur'an'dan ve onun mübelliği ve uygulayıcısı olan Hz. Muhammed'den öğrenmelidir.³⁹

Ahmed Yesevî altmış üç yaşına geldiğinde geleneğe uyararak tekkesinin avlusunda müridlerine bir çilehane hazırlatır, vefatına kadar burada ibadet ve riyazetle meşgul olur. Çilehanede ne kadar kaldığı belli değildir, fakat ölünceye kadar buradan çıkmadığı ve hücrede vefat ettiği muhakkaktır.⁴⁰

Tasavvufta "dört kapı" olarak topluca isimlendirilmiş bulunan "şeriat, tarikat, ma'rifet ve hakikat" kavramları bir müridin birbirini takip eden dört merhaleyi ve kat ettiği bu merhaleler sayesinde elde ettiği manevî kazanımları ifade eder. Mürid, "şeriat" kapısından girer, "tarikat" ve "ma'rifet" merhalelerini de aşarak "hakikat"e ulaşır.⁴¹ Ahmed Yesevî bu “dört kapı” hakkında şöyle söylemektedir:

<i>Şeri'atning bâzârını seyrân kıldım</i>	Şeriatın pazarını seyrettim ben
<i>Ma'rifetning bustânında cevlân kıldım</i>	Ma'rifetin bahçesinde dolaşım ben
<i>Tarikatning pîşgâhıda tayrân kıldım</i>	Tarikatın tam önünde havalandım
<i>Hakikatning işikini açtım dostlar⁴²</i>	Hakikatın eşiğini aştım dostlar

Ahmed Yesevî'ye göre herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir halde ve yerde, Hak ile sırren (manen) konuşmak, ruhen sohbet etmek, mâ-sivadan ilgiyi kesip tamamen Allah'a yönelmek ve kendini ibadete vermek anlamlarına gelen “*halvet*” esnasında nefse ve şeytana ait hazlar yanıp mahvolur.⁴³

Ma'rifetullah (insanların yaratılış sebebi), mutlak cömertlik, sıdk/gerçek doğruluk, Hakka'l yakîn'de kaybolmak, tam bir tevekkül ve derinliğine tefekkür Yesevîlik'in ahkâmıdır.⁴⁴ Kemal sahibi olmayı arzulama, vâsıl-ı ilallâh/Cenab-ı Hakka ulaşma isteği, beyne'l-havf ve'r-recâ/korku ile ümid arasında olma ve zikre mülâzemet/devamlı zikir tarikatın vâciplerindedir.⁴⁵ Cemaatle namaz, seherde uyanıklık, devamlı abdestli olma, her an Hakk'ın huzurunda olduğunu düşünmek, Hakk'ı zikir ve sâlih kimselere itaat tarikatın

³⁶ Mustafa Aşkar, “Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı”, *Diyanet İlmî Dergi*, 29/4 (Ekim-Kasım-Aralık 1993): 57-58.

³⁷ Aşkar, “Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı”, 59.

³⁸ Ali Yılmaz, “Ahmed-i Yesevî, Yunus Emre, ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin İslâm Çizgisindeki Bütünlük”, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9: 68.

³⁹ İsmail Çalışkan, “Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri-Bir Gönül Erinin Mısralarına Ruh Veren Ayetler-“, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, (Eskişehir: TDKB, 26-28 Mayıs 2014): 417.

⁴⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 30.

⁴¹ Yılmaz, “Ahmed-i Yesevî, Yunus Emre ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin İslâm Çizgisindeki Bütünlük”, 78.

⁴² Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Dr. Emel Esin Kütüphanesi Nüshası, haz. Yusuf Azmun (İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayını, 1994), 167, Hikmet XXXIV, 48b.

⁴³ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 87.

⁴⁴ Ali Atmaca, “Ahmed Yesevî'nin İnanç ve Düşünce Dünyası”, (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 26.

⁴⁵ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: yyy., 1994), 335.

sünnetlerindedir.⁴⁶ Arzuyla misafir gözetmek, kendi halince misafir kabul etmek, misafir ne kadar kalabalık olursa ganimet bilmek, misafirin fazla kalmasını temin etmek, misafirin arzusunu yerine getirmek tarikatın müstehaplarındandır.⁴⁷

Ahmed Yesevî bir mürşid ve ahlakçı hüviyetiyle hayatı boyunca şeriat hükümlerini, tasavvuf esaslarını, tarikatının adab ve erkânını öğretme gayreti içerisinde olmuştur. İslâmiyet'i Türkler'e sevdirmek, ehl-i sünnet akîdesini yaymak ve yerleştirmek onun başlıca gayesi olmuştur.⁴⁸ İslâm şeriatına ve Hz. Peygamber'in sünnetine sık sıkıya bağlı olan Ahmed Yesevî'nin şeriat ile tarikatı kolayca telif etmesi Yesevîliğin Sünnî Türkler arasında süratle yayılıp yerleşmesinin ve daha sonra ortaya çıkan birçok tarikatlara tesir etmesinin başlıca sebebi olmuştur.⁴⁹

3. Yesevîliğin Heterodoksi/Dinî Esaslara Aykırı Olduğu İddiası

Son zamanlarda ilmî hayatta Yesevîliğin “heterodoksi”⁵⁰ olup-olmadığı yönünde bir takım tartışmalar ortaya atılmaktadır. Yesevî risalesi olan ve Şeyh Hudâyâd b. Muhammed Buharî tarafından XVIII. asırda kaleme alınan “*Bustanü'l-muhibbîn*”de müridlerin adabı ve uyması gereken kurallar sıralanırken dördüncü madde olarak: “*İtikadî, Ehl-i Sünnet ve Cemâatga muvâfik bolgay*”,⁵¹ (Müridin itikadı, Ehl-i Sünnet ve Cemaat'a uygun olacak) denmektedir. Aynı eserin bir başka yerinde: “*Biling ey dostlar! Mürîdning i'tikâdî, Ehl-i Sünnet ve Cemâ'atning i'tikâdlariga muvâfik bolgay. Ehl-i Sünnetge fukaha sevâd-ı a'zam dirler*”⁵² (Bilin ey dostlar! Müridin itikadı Ehl-i Sünnet ve'l Cemâatın itikadına uygun olacak. Ehl-i Sünnet'e fıkıh âlimleri ezici çoğunluk, ekseriyet derler) cümlesi yer alır. Bu rivayetler, hem Ahmed Yesevî'nin hem de onun takipçilerinin Sünnî olduğunu göstermektedir. Ancak son yıllarda, Yesevî şeyhlerinin bu eserlerini ve sözlerini dikkate almayan bazı araştırmacılar mesnedsiz tahminler yürüterek Ahmed Yesevî ve takipçilerinin Şii-İsmailî ya da Ehl-i Sünnet dışı heterodoks bir düşünceye sahip olabileceğini iddia etmişlerdir.⁵³

Bu konuda ilk fikir beyan edenlerden birisi merhum Fuat Köprülü'dür. Köprülü Yesevîliğin heterodoksî olduğunu savunmakta ve Türk boylarının İslâmiyet'e çabuk intisâb etmelerine ve Ahmed Yesevî'nin kurduğu tarikatın çok kısa zamanda yayılmasına sebep olarak; kadınlarla erkeklerin beraber bulunduğu zikir meclislerinde mûsikî ve şiirin ihmal edilmemesini⁵⁴ göstermektedir.

Köprülü, Yesevî'nin sûfi hayatını yazarken ilk olarak onun gerek şahsiyet gerekse tarikat hüviyetinin nakşibendî kaynaklarından beslendiğini ifade etmiş fakat daha sonra Yusuf Hemedani halifelerinden olan Ahmed Yesevî'nin bir taraftan Horasan taraflarında, diğer taraftan Şarki Türkistan ve Seyhun çevresindeki Şii cerayanlarının tesiri altında kalıp, oldukça

⁴⁶ Atmaca, “Ahmed Yesevî'nin İnanç ve Düşünce Dünyası”, 26.

⁴⁷ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 336.

⁴⁸ Eraslan, “Ahmed Yesevî”, 161.

⁴⁹ Eraslan, “Ahmed Yesevî”, 161.

⁵⁰ Heterodoxe (heterodoks) kelime anlamı olarak; kabul edilmiş dinî esaslara aykırı, genel esaslara muhalif olan görüş ve inanç anlamlarına gelmektedir. Bkz. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* (Ankara: İTKB, 1988), 98. Ayrıca terim olarak “heterodoxe” kilise tarafından kabul edilmiş ve esasları kesin hükümlerle belirlenmiş resmi Credo'nun (inanç esaslarının) dışına çıkan ve tekfiri hak eden fırkalara işaret eder. Bkz. *The Enclopedia of Reliigion and Ethics* (Newyork: 1951), 9: 570, Aşkar, “Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı”, 52.

⁵¹ Şeyh Hudaydad Muhammed Buharî, *Bustanü'l-muhibbîn*, nşr. B. M. Babacanov- M.T. Kadirova (Türkistan: yyy., 2006), 64.

⁵² Şeyh Hudaydad, *Bustanü'l-muhibbîn*, 87.

⁵³ Örnek olarak bkz. Aftandil S. Erkinov, “Ahmad Yasavi: An Ismaili Pir of the Turkestan Region (North)”, *The Art and Material Culture of Iranian Shiism* (Universty of Oxford: 7-8 July 2006), Bkz. Tosun, “Hoca Ahmed Yesevî ve Takipçilerinin Genel Görüşleri”, 85.

⁵⁴ Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 98.

geniş ve serbest bir tasavvuf felsefesine sahip olduğunun tahmin edilebileceğini fakat buna rağmen bu tarikatın, Maverâünnehr ve Harezm'in büyük sünnî merkezlerinde daha ziyade ortodoks bir mahiyet göstermiş olabileceğini⁵⁵ ifade etmektedir. Köprülü bu görüşüyle Nakşibendilik ile Yesevîlik'in aynı temel vasıfları taşıdığı şeklindeki görüşünün düzeltilmesinin lazım geldiğini ileri sürmüş ve Babaî, Haydarî, Bektaşî an'aneleri ve onların Ahmed Yesevî hakkındaki rivayetlerinin tarihi hakikatlere daha yakın olduğuna işaret etmiştir.⁵⁶

Yine Köprülü, nakşibendi an'anelerinde, zikir meclislerinde kadınlar ile erkeklerin bir arada buldukları hakkında rivayetler bulunduğunu⁵⁷ ifade etmektedir.

Yaşar Ocak bu konuyla ilgili Köprülü'yü kasederek; "*Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar'daki Ahmed Yesevî, Nakşibendilik süzgecinden geçmiş Ahmed Yesevî'dir.*"⁵⁸ diyerek Köprülü'nün dayandığı kaynakların, gerçek Yesevîlik hakkında güvenilir bilgiye sahip olmadığı için, onun tahminlerinin de bugün geçersiz olduğu kanaatinde dir.

Ayrıca Ocak Köprülü'nün heterodoksilik iddiası karşısında; "*Heterodoks teriminin Hıristiyanlıkta olduğu gibi, sapık İslâm yani, Sünnî İslâm'a karşı anlayış olarak yorumlanması doğru değildir. Doğru olan, sosyo-kültürel yapıları, İslâm'ı henüz kabul ettikleri için, kitabî ve doktrinsel bir İslâm anlayışına yeterince nüfuz etmeye -çok tabii olarak- manî teşkil ettiğinden, İslâm'ı ister istemez eski inançlarının doğrultusunda ve etkisinde anlamak zorunda olan, bu yüzden de kitabî İslâm'dan bazı konularda farklılaşmış bir İslâm anlayışı geliştiren zümrelerin inançları olarak anlamaktır*"⁵⁹ demektedir ve İslâmî araştırma sahasındaki muhafazakarlığa karşı çıkmakta; ayrıca Hıristiyanlıktan, Batı kültüründen alınan "heterodoks" gibi terimlerin İslâmî kültürü tam karşılamadığını belirtmektedir.

Pilyev'de aynı şekilde Köprülü'nün Yesevîlik ile ilgili tespitleri hakkında; "*Yesevîliğe dair yeni vesikaların çoğalması, İlk Mutasavvıflar'daki araştırma ve incelemelerin ilmi seviyelerinin düşüklüğünü ve bugün de çok eskimiş eserler olduğunu ortaya koymaktadır.*"⁶⁰ şeklinde bir değerlendirmede bulunur.

Agah Çubukçu ise; "*Ahmed Yesevî'nin heterodoks yani genel İslâm kurallarının dışına çıkmış sayılması doğru değildir*"⁶¹ diyerek buna karşı çıkmıştır.

Ethem Ruhi Fırlı'ya göre; hristiyan teolojisine ait heterodexe ve ortodexe terimlerinin, aynıyle İslâmî literatüre alınması, kullanılması, fevkalade, ciddi yanlışlıklara sevk edebilecek bir kavram kargaşası doğurabilir.⁶²

Selçuk Eraydın da, Köprülü'nün böyle kesin hüküm vermesini doğru bulmaz. O, Köprülü'nün bu hükmü karşısında; "*sadece Ahmed Yesevî'nin hayatı hakkında şüpheler olduğunu, şimdiye kadar yapılan araştırmaların kesin sonuçlar vermediğini, bu hususun kendisinden sonra da tetkike muhtaç bir durum arz ettiğini belirtmesi yeterli olurdu*"⁶³ demiştir.

⁵⁵ Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 191.

⁵⁶ Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 98

⁵⁷ Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 192.

⁵⁸ Ocak, *Türk Süfiliğine Bakışlar*, 52.

⁵⁹ Ocak, *Türk Süfiliğine Bakışlar*, 53.

⁶⁰ Bkz. A. Pilyev, *Hodja Ahmad Yasavi, SufiyskiyPoet, ego Epoha i Tvorçestva* (Atamura, Almatı: yyy., 1997), 6; Kenjetay, "Hoca Ahmed Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", 112.

⁶¹ Agah Çubukçu, *İslâm'da Ahlak ve Mutluluk Felsefesi* (Ankara: yyy., 1977); Dosay Kenjetay, "Hoca Ahmed Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", 123.

⁶² Ethem Ruhi Fırlı, *Türkiye'de Alevilik, Bektaşilik* (Ankara: yyy., 1991), 109.

⁶³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 326.

Prof. Dr. Mustafa Aşkar'a göre Yesevîliğin heterodoksî olduğu yönündeki Köprülü'nün görüşü kendi ifadesiyle bir kanaatten ileri gitmemektedir.⁶⁴ Ayrıca ona göre, heterodoksilik çağdaş müslüman yazarların müsteşrikleri takliden sık sık kullanmaya başladıkları tarihi ve ilmî yönden oldukça endişe verici ve yanlış anlamalara sebep olabilecek bir iddiadır.⁶⁵ Yesevîlik Kur'an ve Sünnet'e uygun bir tasavvuf anlayışıdır. Bunu böyle kabul etmemek ona göre tarih boyunca sünnî İslâm çizgisinde günümüze kadar gelen ve Yesevîliğin kolları olan Bektaşîlik ve Nakşîbendiliği de aynı kategoriye sokar ki, ilmî yönden oldukça tutarsız ve yanlış bir sonuca ulaşılmış olur. Köprülü'nün Yusuf Hemedânî ve Ahmed Yesevî'nin koyu bir "Hanefî" olduğunu ifade etikten sonra⁶⁶ böyle bir sonuca varması da bir çelişki olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁷

Niyazi Özat'a göre de Yesevîlik hiçbir zaman ince ve derin bir panteizm neşir ve telkinine çalışmamış olduğu gibi orda muhtelif kaynaklardan gelen muhtelif akidelerin kaynaşmasından hâsıl olma bir takım fikir ve telakkilere tesadüf olunmaz. O kendi başına bir ekoldür.⁶⁸

Anadolu'da yayılan Bektaşîliğin, Yesevîliğin bir kolu olduğu yönündeki faraziye de yeni araştırmalarla çökmüş durumdadır. Bektaşîlik, Yesevîliğin değil, Irak'ta kurulan Vefâiyye tarikatının bir koludur. Ayrıca, Ahmed Yesevî ile Hacı Bektaş Velî'nin de hiçbir bağlantısı yoktur.⁶⁹ Fuat Köprülü: "*Bektaşîlikle Yesevîlik arasında hiçbir hakiki bağ mevcud değildir*".⁷⁰ demek suretiyle bu gerçeği dile getirmiştir.

Konuyla ilgili araştırması olan Dosay Kenjetay'a göre, Nakşî ve Bektaşî tarikatlarının, Yesevî tarikatından doğduğunu ileri sürmek, anlaşılması zor bir tezdır. Çünkü bir şeyh, zıt iki mizacın, farklı tercih ve önceliklerin öncüsü, mümessili olamaz. Ancak onun fikirlerinden yararlanmış olması mümkündür. Nakşî dervişleri Ahmed Yesevî'nin adını, etkisini kullanmışlar. Ve onun diliyle, kendi doktrinlerini söylemişlerdir. Yesevîlik hakkında yapılmış tarihî araştırmaların bugüne kadar sonuç vermemesi, vesikaların ve yazılı eserlerin çok az sayıda olmasındandır.⁷¹

Yine Kenjetay yaptığı araştırmaların neticesinde Ahmed Yesevî'nin ne Melâmefî, ne Mübeyyidî ve ne de Bâtînî, Râfîzî olmadığı tersine bunlar gibi siyasi hüviyet taşıyan unsurları birleştirmeye çalışan temiz halk Müslümanlığını temsil eden bir ıslahatçı olduğu sonucuna ulaştığını⁷² ifade eder. Burada şunu ifade etmek gerekir ki, Orta Asya'da yayılan Yesevîlik ve Nakşîbendilik gibi tarikatlerde melâmet neşesi açıkça görülmektedir. Ancak Orta Asya sûfilerinin melâmet anlayışı, Horasan (Afganistan ve İran) sûfilerinin melâmet anlayışı gibi değildir. Horasan Melâmîlerinin bir kısmı zaman içinde dinî kuralları ihmal ederek heterodoks bir yapıya dönüşmüştür. Oysa Orta Asya Melâmîleri her zaman dinî kurallara bağlı kalmışlar ve melâmet ile şeriatı uzlaştırmışlardır.

İrene Melikof da; "*Yesevîlik ve Nakşîbendilik birbirine benzemiyor, Nakşîbendilik sünnilikten ayrılmıyor... Yesevîlik ise Orta Asya'da ... ve Türkiye'de XIV. asırda Bektâşîliğe*

⁶⁴ Bkz. Aşkar, "Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı", 51.

⁶⁵ Bkz. Aşkar, "agm.", 52.

⁶⁶ Bkz. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 47-48.

⁶⁷ Bkz. Aşkar, "agm.", 52.

⁶⁸ Niyazi Özat, *Ahmed Yesevî, Yunus Emre ve Aşık Paşa'nın Fikir Hayatımızdaki Yeri ve Rollerini*, 7; Baran, "Ahmed Yesevî", 11.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tosun, "Hoca Ahmed Yesevî ve Takipçilerinin Genel Görüşleri", 85, 3. dipnot.

⁷⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 112. Bu konuda yapılan son araştırmalar, Köprülü'yü destekler mahiyettedir. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâiyye)", 70/257 (Belleten: Nisan 2006), 119-154.

⁷¹ Kenjetay, "Hoca Ahmed Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", 124.

⁷² Kenjetay, "agm.", 128.

karişti. Silsileleri bakımından Nakşîbendilik Ebu Bekr'e dayanırsa, Yesevîlik Hz. Ali'ye bağlanıyor. Nakşîbendiliğin zikri, zikr-i hafî'dir, yani sessiz zikirdir. Yesevîliğin zikri ise, zikr-i erre⁷³ (testere zikri), yani zikr-i cehriyye (yüksek sesli zikir)'dir.'"⁷⁴ demek suretiyle Nakşîlik ve Yesevîliği birbirinden ayırmıştır.

Sönmez Kutlu'nun tespitine göre; Ahmed Yesevî'nin faaliyetleri sayesinde Türkler, İslâm dünyasında ve özellikle Orta Asya'da bulunan birtakım bâtil mezhep ve düşüncelerin tesirinden korunarak, sahih İslâm itikâdına bağlı bir İslâmî geleneği benimsemişlerdir. Özellikle Yesevî ve onun yetiştirdiği insanların büyük gayreti sayesinde, Türk dünyası Şii ve Bâtînî inanç sistemlerinin hakimiyeti altına girmekten korunmuştur.⁷⁵ İslâm'dan ve gerçek tasavvufun büyük çapta uzaklaşmış olan Kalenderilik, Haydarilik, Saltuklar ve Baraklar gibi, yanlış yorumlanmış bir "melâmet" anlayışına dayanan akımlar yayılma fırsatı bulamamıştır.

Her ne kadar yukarıda ifade ettiğimiz gibi Fuad Köprülü bu tespitlerde bulunsa da Ahmed Yesevî'nin Türk tarihindeki önemli rolünü: "Ahmed Yesevî'nin Türk tarihindeki ehemmiyeti, birkaç cilt tasavvufî manzumeler yazmış olmasında değil, İslâmiyetin Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleği vücuda getirerek ruhlar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasındadır."⁷⁶ cümleleriyle bizlere aktarmaktadır.

Ahmed Yesevî, bir medreseli olarak, şariat ile tasavvufu, ehl-i sünnet inancı doğrultusunda sıkıca mezcetmeye çalışmıştır. Onun bu yönü ile Köprülü'nün heterodoxe suçlamasını hak etmediğini söylemek mümkündür. Köprülü "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu" kitabındaki ithamı ile paradoksa düşerek "İlk Mutasavvıflar" kitabında şunları söylemektedir: "Divân-ı Hikmet'in tedkikinden ve şahsiyetinin teşekkül ettiği çevreden pek kolay anlaşılabilceği gibi, onun eserlerinde umumi itikadları sarsacak hususi imalara rastlanamaz. Çok geniş bir görüş noktasından, şeriata karşı az çok dikkatsiz hareket eden büyük bir kısım İran sûfilerinde mevcut fikir ve temayüller, bu büyük Türk şeyhinde hemen yok gibidir. Bir vakit namaz kılmayanın aşağıların aşağısı olacağını söyleyecek derecede, şer'i hükümlere fazla bağlılık gösteren Hoca Ahmed, her manzumesinde günahlarından bahsederek istiğfar eyler. Vahdet felsefesine en çok daldığı; "benim Allah ile özel bir vaktim vardır" makamından, "ölmeden önce ölünüz" sarayından, "Allah'da fani olma" deryasından en çok bahsettiği zaman bile şariat silahını unutmaz"⁷⁷

Biz bu çalışmamızda Yesevîliğin "heterodoksi" olup-olmadığı, ince ve derin bir panteizm neşr ve telkinine çalışıp, çalışılmadığı vs. türünden iddialara karşı fikir vermesi açısından Ahmed Yesevî'nin bizzat kendi eserinden hareketle onun hikmetlerinin temel kaynakları ile tasavvuf düşüncesindeki fikhî unsurları örnekleriyle ele alıp, değerlendirmeye çalışacağız.

4. Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinin Temel Kaynakları

İslâm ilim ve kültür eğitimi almış olan Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin temel kaynaklarının "Kitâb (Kur'an)"⁷⁸, "Sünnet (Hadis)"⁷⁹ ve "Sahih Örf"ten oluştuğunu

⁷³ Zikir sırasında ses, boğazdan hızar veya bıçkı sesi gibi çıktığından, buna, "zikr-i erre", "zikr-i minşârî", "bıçkı zikri" gibi isimler verilmiştir. Bkz. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 105.

⁷⁴ İrene Melikoff, "Ahmed Yesevî ve Türklerde İslâmiyet", *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: 1991), 66.

⁷⁵ Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları* (Ankara: yyy., 2006), 145, 148, 149.

⁷⁶ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 114.

⁷⁷ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 76.

⁷⁸ Bu konuyla ilgili daha önce yapılmış bir çalışma için bkz. H. İbrahim Şener, *Ahmed-i Yesevî -Hayatı, Eserleri ve Tesirleri-* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1996), 353-374; Atmaca, "Ahmed Yesevî'nin İnanç ve Düşünce Dünyası", 39-41.

görmekteyiz. Ona göre mü'minler dinlerini Kur'an'dan ve onun mübelliği, uygulayıcısı olan Hz. Muhammed'den (Sav) öğrenmelidir. Nitekim daha ilk hikmetinde, “*Âyet ve hadisi her kim dese, kulak ver*”⁸⁰ diyerek bu durumu açıkça dile getirir. Amacı öğrenci yetiştirmek, halkı dine çağırmak olan Ahmed Yesevî bu konuda en iyi telkin gücü olarak Kur'an'ı ve hadisleri başvuru kaynağı olarak almıştır.⁸¹ Ahmed Yesevî hikmetlerinde geniş tefsirinden ziyade basitçe anlamına özellikle de mesajını yansıtmaya çalışmıştır. O, genellikle seçtiği âyet ve hadisleri anlatacağı konularla ilişkilendirmiştir. Burada amacı insanların basit seviyede Kur'an ve Sünnet'in mesajından haberdar olmalarını sağlamaktır. Ahmed Yesevî, Hanefi fıkıh usûlunun bir gereği olarak, *sahih örfe* de önem vermiş ve Türkler'in islâmlaşmasında Türk örfünü hiçbir zaman hafife almamış, görmezlikten gelmemiştir. Şartların gereği olarak, Türk örfünü dikkate alan uygulamalarda bulunmuştur.⁸²

Divân-ı Hikmet'te Ahmed Yesevî'nin tasavvuf düşüncesine kaynaklık eden unsurlar şu şekildedir:

a. Kitâb (Kur'an)

Ahmed Yesevî yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi hikmetlerinin kaynağının Kur'an ve hadis olduğunu söylüyor. Hikmetlerin sonundaki Münâcâtname'de:

Meni hikmetlerim fermân-ı Sübhan Benim hikmetlerim Allah'ın fermanlarıdır
*Okup bilseng heme ma'nî-i Kur'an*⁸³ Eğer okuyup bilsen Kur'an'ın manalarını görürsün

Yukarıdaki hikmette Ahmed Yesevî, hikmetlerinin kaynağının Kur'an olduğunu söyleyerek, bunları okuyan kişinin Kur'an'ın manalarını bulacağını beyan etmektedir. Bir başka hikmetinde Kur'an ve hadislere kulak verip onlarla amel edilmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir:

Ummat bolsang, gariplerga tâbî bolgıl Gerçek ümmet olmak istersen gariplere uy
*Âyat, hadis her kim aytsa sâmi' bolgıl*⁸⁴ Âyet, hadis duyduğunda onu dinleyen (amel eden) ol

Ahmed Yesevî Kur'an'ın lafzen tilavetinde, anlamada ve ona karşı yerine getirilecek görevlerde yanlış yapmış olma ihtimalini göz önünde bulundurarak şöyle bir hikmet terennüm etmiştir:

⁷⁹ Yesevî'nin düşünce dünyasında Kur'an'ın ve hadisin yeri ile hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012); Nevzat Aşık, "Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1995): 7-22.

⁸⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Esin Ktp. Nsh.), 1, Hikmet I, 2b.

⁸¹ Emine Yeniterzi, "Ahmed-i Yesevî'den Öğütler", *Türkiyat Araştırmaları*, 3 (1997): 71 vd.

⁸² Açıkgöz, "Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf Alanında Hanefilik, Maturidilik ve Yesevilik", 28.

⁸³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Esin Ktp. Nsh.), 183, Hikmet 50, 61a.

⁸⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Esin Ktp. Nsh.), 121, Hikmet 1, 2b.

*Er tilavet kılğanımda bul Alla sözün
Bilmestik kateler menen ötse, ğafıv et*

Her tilavet ettiğimde bu Allah sözünü
Bilmediğim hatalar benden çıkırsa affet

*Sözuv men septik jalğayların ornına keltirmesem
getirmesem*

Med ile irab ve teşditleri yerine

*Bul kelimada er kateler menen ötse, ğafıv et
çıkırsa affet*

Bu kelimada her hatalar benden

*Âyetin vade kılğan, buyurılğan ayıra almasam
ayıramazsam*

Vaad ayeti emreden ayetten

*Tusine almaylar osındaylar menen ötse, ğafıv et*⁸⁵
benden çıkırsa affet

Anlayamadığım bazı şeyler

Ahmed Yesevî'nin yukarıda sunulan beyitlerdeki tevazu ve itiraf dolu bakışı, onun Kur'an anlayışına bir başka boyut katıyor. Özellikle 'anlamadığım şey olursa' diyerek gösterdiği bu tevazu, Kur'an'ı yanlış anlayabileceği, isabet edemeyeceği yerler olabileceği noktasında düğümleniyor. Aynı zamanda ilginç bir şekilde onun sade ve lafza bağlı bir anlamla yetindiği izlenimini veriyor. Zira onda Kur'an'ın zâhir-bâtın anlamı diye bir ayrıma rastlamıyoruz. Halbuki sûfi düşüncede âyetlerin zâhirî anlamından çok bâtinî anlamına göre yorumlar yapılır ve buna göre hükümler verilir. Bâtinî yorumlar yapılırken de bazı durumlarda yanlış hükümler ve çıkarımların olduğuna şahit oluruz. Fakat Ahmed Yesevî'nin bu konuda çok mütevâzî olduğunu ve bu durumun onda olmadığını görüyoruz. Yesevî, âyetlerde değil de sûfi düşünce ve yaşamında zâhir-bâtın ayrımını yapar ve bunu hikmetlerinde sık sık dile getirir.

b. Sünnet (Hadis)

Tasavvufi hayat ve düşüncenin Kur'an'dan sonra ikinci kaynağı "Sünnet/Hadis" yani Hz. Peygamber'in sözleri, tavsiyeleri ve yaşama şeklidir.⁸⁶ Bir mutasavvıf olarak Ahmed Yesevî'nin düşüncesi ve eserlerinin kaynağını da Kur'an'dan sonra "Sünnet/Hadis" teşkil eder. Ahmed Yesevî, Divân-ı Hikmet'in daha ilk beytinde Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılığını şu şekilde vurgulamıştır:

Bismillah dip beyân eyley hikmet aytıp

Bismillah'la başlayarak hikmet söyleyip

Taliblere dürr ü güher saçtım muna

Taliplere inci, cevher saçtım işte

Riyazetni katıĝ tartıp kanlar yutup

Riyâzeti katı çekip, kanlar yutup

Min defter-i sani sözün açtını muna

Ben ikinci defter sözün açtım işte

Görüldüğü üzere Ahmed Yesevî kitabını Kur'an'ın başlangıcına benzetmiş, yani "Allahın adıyla" başlamış ayrıca Hz. Peygamber'in "*Besmeleyle başlamayan her işin sonu*

⁸⁵ 107. hikmet 1-8. beyitlerden seçme.

⁸⁶ Sünnetin tasavvuf için de kaynak oluşuyla ilgili olarak bkz. Yusuf Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1993), 81-85.

kesiktir”⁸⁷ hadisine uyararak besmeleyle hikmetlerine başlamıştır. Bu beyitler aynı zamanda onun ehl-i sünnet anlayışına oldukça sıkı bağlı olduğunu göstermektedir.

Ahmed Yesevî hikmetlerinin kaynağının Kur’an’dan sonra hadisler olduğunu şöyle ifade eder:

Meni hikmetlerim kân-ı hadîsdur   Benim hikmetlerimin madeni hadistir
*Kişi bûy eltmese bilgil habîsdur*⁸⁸   Bir kimse ondan ateş almasa o habistir

Görüldüğü gibi bu hikmette Ahmed Yesevî hikmetlerinin menba’ının hadisler olduğunu ifade etmekte, hadislerden faydalanmayanların ve onu dikkate almayanların habîs olduğunu anlatmaktadır.

Sünnetlerin muhkem tutup ummet boldum   Sünnetlerini muhkem tutup ümmet oldum
*Yer astığa yalguz kirip nûrğa toldum*⁸⁹   Yer altına yalnız girip nurla doldum.

Yukarıdaki hikmetlerde de Ahmed Yesevî Hz. Peygamber’in sünnetinin hüküm kaynağı olduğunu açıkça ifade etmektedir. Sünnet’e sıkı sıkıya bağlı olmanın kişiyi Hz. Peygamber’e hakiki anlamda ümmet kılacağını söyleyen Yesevî’nin 63 yaşına girdikten sonra ölümüne kadar (Hz. Peygamber 63 yaşında vefat ettiği için O’na olan saygısından dolayı) evinin altında gizli bir bölmede yaşamını sürdürdüğünü⁹⁰ görmekteyiz. Yesevî vefatına kadar bu hücrede ibadet ve riyazatla meşgul olmuştur.⁹¹ Sünnet ile hadis arasındaki anlam yakınlığı ve bütünlüğünden hareketle, sünnete dolaylı da olsa özel vurgu yapan Ahmed Yesevî, sünnetin öğrenilip yaşanmasının, hadislerin okunup anlaşılmasına bağlı olduğu şu şekilde ifade eder:

Hakiki ümmet isen, bu sözlerü iyü bilup al;   Gerçek ümmetsen hadisleri iyi öğren
ve tatbik et
Bu sözler seçkin ümmete bal benzeru   Bu sözler seçkin ümmet için bal gibi
tatlıdır
Münafıka uymaz bu söz, gelür melal;   Münafığa ise bu sözler zor gelir ve
ona uymazlar
Gerçek ümmet isenuz;   Gerçek ümmetseniz
İşitup salat-selam söyleyun dostlar   Onun ismini işitince salât-u selâm
getirin dostlar

⁸⁷ Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (byy.: Dâru ihyâi’t-turâsi’l ‘Arabî: 1975), Nikâh, 19; Ebu Abdullah Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 2: 359.

⁸⁸ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, (Esin Ktp. Nsh.), 183, Hikmet 50, 61a.

⁸⁹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, (Esin Ktp. Nsh.), 124, Hikmet 1, 5b.

⁹⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 30.

⁹¹ Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, 13.

Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber'den ve onun ümmetinden kopuk bir irşad yolu izlemez. O'na göre asıl müşid Hz. Peygamber'dir. Bunu şu şekilde söyler:

Pîr-i muğan hak Mustafa, bî-şek biling Şüphe yokki Hakiki müşid Hz. Peygamber'dir.

*Kayda barsang vasfın aytıp ta'zîm kılınğ*⁹² Nerede bulunursanız salât-ü selamla onu yüceltin.

Ahmed Yesevî'ye göre iyi bir ümmet olmanın ancak Hz. Peygamber'in peşinde olmak ve O'nun sünnetlerine sıkı sıkıya bağlanmakla gerçekleşebileceğini şöyle ifade eder:

Ümmet olsan, Mustafa'nın peşinde ol sen Gerçek ümmet olmak istersen Mustafa'nın peşinden git

*Dediklerini can-u gönülden hem bil sen*⁹³ Söylediklerini can-ı gönülden yerine getir

c. Sahih Örf

İslâm hukukunun asıl kaynakları Kitap, sünnet, icmâ ve kıyastır. Bu aslî kaynakların yanında ikincil diyebileceğimiz bazı fer'î kaynaklar mevcut olup, bunlardan biri de “örf”tür. Örf; “Akli verilerin süzgecinden geçerek vicdanlarda yer tutan ve selim tabiatlarca uygun bulunan davranışlar, söz ve eylem biçimleri”⁹⁴dir. Adet ise; “tekrar edilerek ve alışkanlık haline getirilerek nefislere ve akıllara yerleşip, orada karar kılan ve ma'ruf olun şeydir. Herhangi bir alaka ve karîne aranmaksızın kabul edilir ve nihayet örfî bir hakikat hâlini alır.”⁹⁵ Görüldüğü üzere örf ve âdetin mahiyeti birbirinden farklıdır. Çünkü örf, başlangıçta akıl ve irâdeye dayanırken âdet, tekrar ve alışkanlığa dayanır. Âdet iyi bir iş/şey olabileceği gibi kötü bir şey de olabilir. Buradan hareketle âdet kavramının örfe göre daha genel bir kavram olduğunu söyleyebiliriz.⁹⁶ Bilindiği gibi İslâm, cahiliye dönemi örf ve âdetlerinin hepsini ortadan kaldırmadığı gibi, tamamına da karşı çıkmamıştır. Bunlardan dine aykırı olanlar yasaklanmış, temelde aykırı olmamakla birlikte sakıncalı olanlar düzeltilmiş, aykırı ve sakıncalı olmayanlar da olduğu gibi kabul edilmiştir. Çünkü İslâm dininde bu ilahî vahyin muhatabı insandır. Toplumun âdet edindiği şeyleri hukukta dikkate almamak ise insanları büyük bir sıkıntıya sokar. Bu yüzden kaynak olarak insanların dine uygun olan örf ve âdetleri kabul edilmiş, nasslarla çelişen ve onlara aykırı olanlara da itibar edilmemiştir.⁹⁷ Örf ve âdetler, din, hukuk ve ahlak kuralları gibi ‘sosyal kontrolü sağlama’ ve ‘bireylere kalıplaşmış davranış modelleri sunma’ görevlerini icra ederler.⁹⁸ Bu yüzden hüküm inşasında örf ve âdetin önemi hayli büyüktür.

⁹² Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, (Esin Ktp. Nsh.), 126, Hikmet 2, 7a.

⁹³ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, (Esin Ktp. Nsh.), 153, Hikmet 12, 35b.

⁹⁴ Bkz. İbn Abidîn, *Neşru'l-'arf fî binâi ba'zı'l-ahkâm ale'l-'urf* (Mecme'u'r-resâil içinde) (byy.:yyy., ty.), 2: 114. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab* (Beyrut: Dâru's-sadr, ty.), 4: 2899; Zebidî, *Tâcu'l-arûs* (byy.: Dâru'l-fikr: 1994), 12: 377-378.

⁹⁵ İbn Abidîn, *Neşru'l-'arf*, 2: 114.

⁹⁶ Ahmed Fehmi Ebû Sünne, *el-Urf ve'l-âde fî ra'yi'l-fukaha* (Kahire: Matbaatü'l-Ezher, 1992), 12; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âmm* (Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1998), 2: 871-874. Ayrıca bkz. Kamil Melek, “Hanefi Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6 (2015): 87, 88.

⁹⁷ Melek, “Hanefi Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi”, 86.

⁹⁸ Vecdi Bilgin, *Fakih ve Toplum* (İstanbul: yyy., 2003), 23.

Örf; mahiyeti, muteber olup olmaması ve kapsamı (genel ve özel olması) bakımından çeşitli kısımlara ayrılır.⁹⁹ Muteber olup olmaması açısından örf sahih ve fâsid örf şeklinde iki kısma ayrılır. Sahih örf; Sahih örf, insanların âdet haline getirmesiyle birlikte İslâm'ın ilkeleriyle çatışmayan, şer'î bir delile aykırı olmayan, haramı helal kılmayan ve vacibi de ortadan kaldırmayan örfür.¹⁰⁰ Fâsid örf ise; insanların âdet haline getirdiği fakat şer'î esaslara aykırı olan veya haramı helal yapan yahut vacibi iptal eden örfür.¹⁰¹ Fâsid örf, şer'î esaslara olduğu gibi genel ahlaka da aykırıdır. İnsanların doğum günü kutlamalarında ve cenaze törenlerinde âdet haline getirdikleri yasak işler ve davranışlar da fâsid örf kapsamına girer.¹⁰²

Hanefî mezhebinin fıkıh metodunda hüküm verilirken, hakkında nass bulunmayan ve verilecek hükmün kıyasa dayandığı noktalarda nasslara aykırı olmayan sahih örfün önemli bir kaynak olarak alınması prensibi, Hanefiliği geniş coğrafyalarda, farklı kültür ve şartlara göre hayata geçirilmesini sağlayan fikhî bir mezhep yapmıştır. Zaten Ebû Hanife'nin fikhî metodundan biri de, hüküm çıkarmada sahih örf'e rol biçmesidir. Hanefiler'de sahih örf, nass bulunmayan yerlerde bir hüccet teşkil eder.¹⁰³ Ebû Hanife'nin nass yani Kur'an, Sünnet ve sahabe uygulamasında bir örneği olmayan meselelerde sahih örf'e, hüküm kaynaklarından biri rolünü vermesi istinbatı (hüküm çıkarma) kolaylaştırdığı gibi, onun mezhebini Abbasilerin fikhî mezhebi olmaya en müsait mezhep haline de getirmiştir.¹⁰⁴

Yesevîlikte, İslâmiyet'in ve tasavvufun eski Türk boy ve soy örf, adet ve gelenekleri ile sınımsız kaynaştığı görülür.¹⁰⁵ Ahmet Yaşar Ocak bunun sebebinin: "...önemli bir kısmı Arapça bilmeyen Türk topluluklarının, Maveravunnehir'in gelişmiş kültür merkezlerinde yaşayan hemcinsleri gibi kitabi İslâm'ı gereği gibi kavrayıp yaşayabilmeleri imkansızdı. Bu yüzden, geleneksel şifâhî kültürün hakimiyetindeki bu insanların İslâm'a ısınmaları, basitleştirilmiş mistik bir yoldan, başka bir deyişle, İslâm'dan önce alışık oldukları usûllerle gerçekleştirebilirdi ki, bu yolu da onlara Melami mektebinden yetişmiş Ahmed Yesevî ve halifeleri açtılar. İşte bu yüzden, onların Orta Asya Türk toplulukları arasında İslâm'ı yerleştirme itibariyle oynadıkları rol, tarihi bakımdan son derece büyük bir önem arz eder. Çünkü, ister istemez eski geleneksel kalıplarla ifade edilmek ve yorumlanmak zorunda olan bu İslâm, bu sufi propagandacılar aracılığıyla çok tabii olarak güçlü bir evliya kültü etrafında kurumlaşarak gelişti ve kitabi İslâm'dan pek çok bakımlardan farklılaşarak, Türklere mahsus bir yapı kazandı."¹⁰⁶ şeklinde izah eder.

Ahmed Yesevî'nin fâsid örf olarak nitelendirebileceğimiz uygulamaları dışarıda tutarak sahih örf niteliğindeki uygulamaları devam ettirdiğini görmekteyiz. Durum böyle olmakla beraber Yesevî dergahında mahremiyete hassasiyet gösterilmediği, zikir meclislerinde kadın-erkek ayrımı yapılmadığı (ihtilata izin verildiği) türünden iddialar ortaya atılmıştır. Yesevîlik tarihine bakıldığında birlikte zikir uygulaması görülmemektedir. Öte yandan Doğu Türkistan'da XIX. yüzyılda "Kübreviyye" tarikatına bağlı bir grup sûfînin kadın-erkek birlikte zikrettiği bilinmektedir.¹⁰⁷ Bu iddialara karşı Ahmed Yesevî'nin

⁹⁹ Örf mahiyeti açısından; kavli (sözlü) örf, amelî (fiilî) örf; muteber olup olması açısından; sahih örf, fâsid örf; yayıldığı muhit açısından örf-i âm (genel örf), örf-i hâss (yerel/hususî örf) gibi kısımlara ayrılır. Bkz. Melek, "Hanefî Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi", 90, 91.

¹⁰⁰ Abdulvahhâb Hallâf, *İlmu 'usûli'l-fikh* (Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1996), 85.

¹⁰¹ Hallâf, *İlmu usûli'l-fikh*, 85.

¹⁰² Melek, "Hanefî Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi", 91.

¹⁰³ Hanefilerde genel ve özel örfün hüküm kaynağı olarak kabul edilebilmesinin şartları için bkz. Ebu'l-Meâlî Burhânuddîn Mahmûd b. Mâze, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-nu'mânî* (Beyrut: yyy., 1424), 7: 473; İbn Abidîn, *Neşru'l-'arf*, 2: 114.

¹⁰⁴ Açıkgöz, "Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf Alanında Hanefîlik, Maturidîlik ve Yesevîlik", 31.

¹⁰⁵ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı Tarihi* (byy.: yyy., 1968), 2: 94.

¹⁰⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslâm* (İstanbul: İletişim Yayınevi, 1999), 77-78.

¹⁰⁷ Molla Musa Sayrâmî, *Târîh-i eminiyye* (Kazan: yyy., 1905), 117-120.

hikmetlerinin hiçbirisinde “kadın” lafzının geçmemesi bu iddiaların bilimsel dayanaktan uzak olduğunu bizlere göstermektedir. Ayrıca Türkistan’dan İstanbul’a gelen Yesevî dervişi Hâzinî tarafından zamanın Osmanlı sultanı III. Murat’a sunulmak üzere 1593 yılında yazılan “Cevâhirü’l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr” adlı eserde Yesevî meclisinde hicabsız (perdesiz) olarak erkek ve kadınların İslâm’a aykırı olarak toplanıp zikre karıştıkları yönünde ithamların bulunduğunu fakat böyle bir şeyin vukûa gelmesinin söz konusu olmadığı; “muzâfât-ı bâide içinde mesâim-i nâsda düşdi ki meclisinde bi-ğayr-i hicâb ricâl u nisvân şer-i şerîfe muhâlif cem olup zikre karuşurlar. Halbuki ğayr-i vâkî...”¹⁰⁸ şeklinde dile getirilmiştir. Ayrıca Horosan ve Mâverâünnehr’de bulunan ve Yesevî dergahında ihtilâtı iddia eden muhalif ulemânın durumu yerinde tespit etmek üzere müfettişler gönderdiğini ve bu müfettişlerin de İslâm’ın zâhirî hükümlerine aykırı bir durum tespit etmediklerini Hâzinî; “Horâsân u Mâverâünnehr’de muhâlif olan ulemâ müfettiş gönderdiler ve tefahhuş itdiler. Ol mesmu’ olân ahvâl-i mûhümü’l-ihtilât ğayr-i vâkî bulındı.”¹⁰⁹ şeklinde ifade etmiştir.

Ahmed Yesevî, kitâbî İslâm’ı öğrenme imkanı içinde olmayan Türk boyları için her şeyden önce bir din ve ahlak öğreticisidir. Bunu yaparken örf, adet ve geleneklerini tamamen yok saymak hem tarihe hem de sosyolojiye ters bir durumdur. Bunun bilincinde olan Ahmed Yesevî eski Türk örf-adet ve geleneklerinden İslâm’ın şer’î esaslara aykırı olmayanlarını olduğu gibi bırakmış ve onlara dokunmamıştır. Yalnızca Türkler’e has kültürel bir gelenek olan ve halkın zarûrât-ı diniyye’sini öğrenmesi gayesiyle kaleme alınan ve genelde *Cibrîl Hadisi*¹¹⁰ diye meşhur olan hadisin şerhi mahiyetindeki ilmihalcilik geleneğinin başlatıcı ve ilk temsilcilerinden biri olan Ahmed Yesevî, *Fakr-name*¹¹¹ ve *Cevahirü’l-ebrâr*¹¹²’da

¹⁰⁸ Mahmud Hâzinî, *Cevâhirü’l-ebrâr min emvâc-ı bihâr*, nşr. Cihan Okuyucu (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1995), 49.

¹⁰⁹ Hâzinî, *Cevâhirü’l-ebrâr min emvâc-ı bihâr*, 49.

¹¹⁰ Meşhur Cibrîl hadisi şu şekildedir: “Ömer b. Hattâb: Bir gün Resûlullah’ın huzurunda bulunduğumuz sırada, elbisesi beyaz, saçları siyah, üzerinde yolculuk eseri bulunmayan ve hiçbirimizin tanımadığı bir adam çıkageldi. Hz. Peygamber’in yanına sokuldu, önüne oturdu, dizlerini Hz. Peygamber’in dizlerine dayadı, ellerini (kendisi) dizlerinin üstüne koydu ve: -Ey Muhammed, bana İslâm’ı anlat! dedi. Resûlullah (sav): - “İslâm, Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, ramazan orucunu tutman, yoluna güç yetirebilirsen Kâbe’yi ziyâret (hac) etmendir” buyurdu. Adam: -Doğru söyledin dedi. Onun hem sorup hem de tasdik etmesi tuhafımıza gitti. Adam: -Şimdi de imanı anlat bana, dedi. Rasûlullah (sav): -“Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe inanmandır. Yine kadere, hayrına ve şerrine iman etmendir.” buyurdu. Adam tekrar: -Doğru söyledin, diye tasdik etti ve: -Peki “ihşan” nedir, onu da anlat, dedi. Rasûlullah (sav): -“İhsan, Allah’a onu görüyormuşsun gibi kulluk etmendir. Sen onu görmüyorsan da O seni mutlaka görüyor” buyurdu. Adam yine: -Doğru söyledin dedi, sonra da: -Kıyâmet ne zaman kopacak? diye sordu. Hz. Peygamber: -“Kendisine soru yöneltilen, bu konuda sorandan daha bilgili değildir.” cevabını verdi. Adam: -O halde alâmetlerini söyle, dedi. Rasûlullah (sav): -“Cariyelerin sahiplerini doğurması, yalın ayak, başı kabak, çıplak koyun çobanlarının, yüksek ve mükemmel binalar kurmada birbirleriyle yarışmalarıdır.” buyurdu. Adam, (sessizce) çekip gitti. Ben bir süre öylece kalakaldım. Daha sonra Hz. Peygamber: -“Ey Ömer, soru soran kişi kimdi, biliyor musun?” buyurdu. Ben: -Allah ve Rasûlü bilir, dedim. Rasûlullah (sav): -“O Cibrîl’dir, size dininizi öğretmeye geldi.” buyurdu. Bkz. Buhari, *es-Sahih*, İman, 37; Müslim, *es-Sahih*, İman, 1,5; Tirmizi, *es-Sünen*, İman, 4.

¹¹¹ Ahmed Yesevî’nin edebî şahsiyetini yansıtan *Divân-ı Hikmet*’ten başka “*FakrName*” adlı risalesi de mevcuttur. Bu risâle Ahmed Yesevî’ye ait görülmemekte, daha sonra *Divân-ı Hikmet*’i tertip edenlerce yazıldığı kaydedilmektedir. Bkz. Eraslan, “Ahmed Yesevî”, 161; Bu risale Kemal Eraslan’a göre müstakil bir risaleden ziyade *Divân-ı Hikmet*’in mensur mukaddimesini andırmaktadır. Fakr-nâme, *Divân-ı Hikmet*’in Taşkent ve Kazan baskılarının başında yer alan bir risâledir. Müstakil bir eserden çok *Divân-ı Hikmet*’in mensur bir mukaddimesi durumunda olan Fakr-nâme, tasavvufun önemli istihlallerinden olan “fakr”ın mahiyeti ve önemi, dervişliğin mahiyeti ve makamların anlatıldığı bir eserdir. Buna göre şeriatta on, tarikatta on, marifette on ve hakikatte on olmak üzere kırk makam yer almaktadır. Aynı şekilde fakrın on makamı, on nuru ve on mertebesi ile altı adâbı bulunmaktadır. Bkz. Ahmet Turan Yüksel, “Ahmed Yesevî: Hayatı, Eserleri, Fikir ve Tesirleri”, *Yeni Türkiye*, 22/82 (2016), 609, 610; Mukaddime tarzındaki bu risâleyi Kemal Eraslan çevirmiştir. Bkz. Ahmed Yesevî, “Fakr-name”, çev. Kemal Eraslan *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 18 (1977): 45-120.

serdedilen görüşleriyle gerçek bir halk ahlakçısı ve eğitimcisidir. Türkler arasında çok yaygın olan “Şerâitü'l-imânî” isimli elif-ba, namaz duaları, iman ve İslâm'ın şartlarını en basit bir dille ve herkesin anlayacağı bir Türkçe ile anlatan ilmihalde Ahmed Yesevî'nin bu yönünün çok göze çarptığını görmekteyiz.

5. Divân-ı Hikmet'te Fikhî Unsurlar

Ahmed Yesevî'nin yaşadığı 12. asırda Türkistan bölgesinde İslâm yerleşmiş fakat bölgedeki Türk boyları arasında dini bilgi ve dini yaşam çok fazla bilinmiyordu. Onların İslâm'a bağlılıkları Hicaz bölgesi, Bağdat ve Şam civarında olduğu kadar kitâbî bilgiye dayalı bir şekilde olmamıştır. Ahmed Yesevî gibi önderlerin rolü burada daha da önem kazanmaktadır. Böyle bir ortamda öncelikli mesele kesin bir iman, farz kabul edilen ibadetlerin yerine getirilmesi ve temel ahlakî ilkelere uyulmasıdır. Hikmetlerdeki basit anlatım ve yalın dil, orada verilmek istenen dindarlığa da yansımıştır. Ahmed Yesevî kitâbî İslâm'dan zorunlu olarak uzak olan kitlelere yaşanabilir bir din anlayışını, Allah ve Peygamber sevgisi yaymaya çalışmıştır.

Bu kısa ön değerlendirmeden sonra şimdi de Dîvân-ı Hikmet'te İslâm'ın amelî hayat boyutu olan fikhî unsurları tespit edip, Ahmed Yesevî'nin tasavvuf düşüncesinde bunları ne şekilde yorumladığına bakalım:

a. Şeriat-Tarikat İlişkisi

Ahmed Yesevî'nin din anlayışında Kur'an ve Sünnet'e bağlılığı kesindir. Fakat bu noktada onun da diğer mutasavvıflar gibi dinde şeriat-tarikat ayrımını kabul ettiğini görüyoruz. Ona göre şeriat tarikatten önce gelir, şeriatsız tarikat olmaz. Gerçekten bugün karşımıza çıkan ve sık sık eleştirilen tasavvufî meselelerin temelinde şeriattan uzaklaşma yatmaktadır. Ahmed Yesevî'ye göre şeriate dayanmayan tarikat anlayışı sağlıklı olamaz ve bâtıldır. Ona göre imanın dışı şeriat, özü ve hakikatı da tarikattir:

*Tarikata şeriatsız girenlerin
uygulamadan girenlerin*

Tarikata dinin emirlerini tam olarak

Şeytan gelip imanını alır imiş.¹¹³

Şeytan gelir imanını alır

Sûfinin hakikate ermesinin yine önce şeriat sonra tarikatın gereklerini yerine getirmekle ancak mümkün olabileceğini şu şekilde ifade eder:

Ötti ömrüm şeri'atga yet almadım

Geçti ömrüm, şeriata ulaşamadım

Şeri'atsız tarikatga öt' almadım

Şeriatsız tarikata geçemedim

¹¹² Türkistan'dan İstanbul'a gelen Yesevî dervişi Mahmud Hâzinî tarafından zamanın Osmanlı sultanı III. Murat'a sunulmak üzere 1593 yılında farsça olarak yazılan, Ahmed Yesevî'nin görüşlerini serdeden ve tam adı; “*Cevâhiru'l-ibrâr min emvâc-ı bihâr*” olan bu risâlenin nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Halis Efendi Kitaplığı'nda nr. 3893'de bulunmakta olup, Cihan Okuyucu tarafından çevrilmiştir. Bkz. Mahmud Hâzinî, *Cevâhiru'l-ibrâr min emvâc-ı bihâr*, nşr. Cihan Okuyucu (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1995); Ayrıca Mustafa Kara'nın bu risâleyle ilgili bir kitabı bulunmaktadır. Bkz. Mustafa Kara, *Yeseviye Kültürünü Günümüze Ulaştıranlar ve Cevahir'ül-ibrâr min emvaci'il-bihar, Yesevilik Bilgisi* (Ankara: MEB Yayınları, 2000).

¹¹³ *Ahmed Yesevî*, ed. Necdet Tosun (Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın No: 23, SFN Yayıncılık, 2015), 228, 117. Hikmet.

Hakikatsız marifetge bata 'lmadım¹¹⁴

Hakikatsiz marifete batamadım

b. Tâat Üzere Olmak ve İslâmî Kurallara Bağlılık

Tâat üzere olmak (emir ve yasaklara riâyet gösterip, daima kulluk üzere olmak) mü'min olmanın gereğidir. Ahmed Yesevî de "tâat" meselesi üzerinde durmuştur:

*Âşık bolsan kiçe kündüz aşk istegil
Tâat kılğıl kiçe kopup hiç yatmagil¹¹⁵*

Âşık isen gece, gündüz aşk iste
Tâat kıl gece-gündüz hiç yatma.

Ahmed Yesevî, tarîkat yolunda olduğunu iddia eden kişinin önce şeriat yoluna girmesi, dinin emir ve yasaklarına uyup ondan sonra sûfilik iddiasında bulunması gerektiğini şu şekilde ifade eder:

Her kim kulsa tarîkatnı da vâsını
iddia etse

Her kim tarikat yolunda olduğunu

*Evvel kadem şerî 'atga koymak kerek
Şerî'atnıng işlerini eda kılıp*

Öncelikle şeriata uyması gerek
Şeriatın kurallarını yerine getirip

Andın songra bu da vâni kılmak kerek¹¹⁶
etmesi gerek

Sonra bu yolda olduğunu iddia

c. Riyâ İçin İbâdet ve Haram-Helâl Ölçüsünü Gözetmeme

Ahmed Yesevî'ye göre ibadetler sadece Allah için yapılmalı ve yalnızca onun rızası gözetilmelidir. Ahmed Yesevî, riyâ için ibadet edenleri çok sert biçimde eleştirmekte ve bu kişilerin ibadetlerinin boşa çıkacağını şu şekilde ifade etmektedir:

Sûretleri sûfi-nakş kıyâmetdin korkmaslar
korkmazlar

Görünüşte sûfi kılıklı, kıyametten

Fısk u fücûr hâsılı günahlardın hürkmesler
ürkmezler

Fısk u fücûr işlerler, günahlardan

Riyâ tesbîh ilginde yığlap yaşın tökmesler¹¹⁷
dökmezler

Riyâ tesbihi elde, ağlayıp yaş

*Riyâ birlen kılğân tâat barça güzâf
Şeri'atda tarikatda kâring hilâf
Âhıratda kezzâbların 'uryân kılur¹¹⁸*

Riyâ ile edilen ibadet hepsi gereksiz
Şeriat ve tarikatta işin doğru değil
Ahirette yalancıları ortaya çıkarır

¹¹⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Esin Ktp. Nsh.), 161, Hikmet 30, 43b.

¹¹⁵ Ahmed Yesevî, ed. Tosun, 192, 81. Hikmet.

¹¹⁶ Ahmed Yesevî, ed. Tosun, 229, 121. Hikmet.

¹¹⁷ Ahmed Yesevî, ed. Tosun, 177, 66. Hikmet.

¹¹⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Esin Ktp. Nsh.), 175, Hikmet 43, 54b.

Ahmed Yesevî günahlardan kaçınma ve haram-helâl ölçüsüne riayet hususunda da çok hassasiyet göstermiştir. Bu hassasiyetini, helal-haram ölçüsüne riayet etmeyenleri riyâkarlıkla (ikiyüzlülükle) ve insafsızlıkla suçlayarak gözler önüne serer:

<i>Tâlib min dip ayturlar vallâh billâh nâ-insâf</i> billâh insafsızca	Talibim ben diye söylerler vallâh
<i>Nâ-mahremge bakarlar közleride yok insâf</i> yok insâf	Nâ-mahreme bakarlar, gözlerinde
<i>Kişi mâlın yiyürler çün dilleri imes sâf¹¹⁹</i> saf	Kişi malını yiyerler, gönülleri değil
<i>Sûretleri sâfi nakş kıyâmetdin korkmaslar</i> korkmazlar	Suretlere bütün nakş, kıyâmetten
<i>Fısk u fücûr hâsılı günâhlardan hürkmesler</i> ürkmezler	Fısk u fücûr kırlarlar, günahlardan
<i>Riyâ tesbîh ilginde yığlap yaşın tökmesler¹²⁰</i> dökmezler	Riyâ tesbihi ellerinde, ağlayıp yaş
<i>Pîr hizmetin kılduk tip tâlib min dip yörerler</i> yürürler	Pir hizmetin kıldık, tâlibim diyip
<i>Yiben harâm harişnı külbârığa urarlar.¹²¹</i> doldururla	Yiyip haram, mekruhu torbalarına

d. İbadetler

Ahmed Yesevî'nin dinin temelleri olan ibadetlere son derece önem verdiğini görüyoruz. Ayrıca kendisi namaz kılmaya ve farz orucun yanında nafîle oruç tutmaya beş yaşından itibaren başladığını şu şekilde ifade etmektedir :

<i>Biş yaşında bilim bağlap tâat kıldım</i>	Beş yaşında tâbi olup tâat kıldım
<i>Tatavvu'an rûza tutup âdat kıldım¹²²</i>	Nafîle oruç tutmayı âdet kıldım

Ahmed Yesevî kişinin kendisini cehennemden kurtarabilmesi adına farz olan “namaz”, “oruç” ve “zekât” ibadetlerine şu şekilde dikkat çeker:

<i>Rasul aydı Sahâbeler hakkınızı behil bolun</i> helal edin	Rasûl dedi: “Sahabeler hakkınızı
<i>Âhiretka ulanduk siz anuk bilin</i>	Âhirete yollandık siz iyi bilin
<i>Rûze tutun, naman okun, zekât birin</i>	Oruç tutun, namaz kılın, zekât verin

¹¹⁹ Ahmed Yesevî, ed. Tosun, 173, 62. Hikmet.

¹²⁰ Ahmed Yesevî, ed. Tosun, 177, 66. Hikmet.

¹²¹ Ahmed Yesevî, ed. Tosun, 174, 63. Hikmet.

¹²² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Esin Ktp. Nsh.), 125, Hikmet 2, 8b.

*Cehennem'din özni âzâd kılmak için*¹²³

Cehennemden kendinizi kurtarmak için

Ahmed Yesevî, farz olan “Hac” ibadeti ile ilgili olarak da şunları söyler:

Niyyet kılduk Ka'bege rıza bolun dostlarım
dostlarım

Niyet ettik Kâbe'ye râzı olun

Ya ölgeymiz kelgeymiz rızâ bolun dostlarım
dostlarım

Ya ölürüz, ya geliriz râzı olun

Niyyet kılduk Ka'bege hak Mustafâ ravzasına

Niyet ettik Kâbe'ye, hak Mustafâ

*Nasîb kılğıl barçaga rızâ bolun dostlarım*¹²⁴
dostlarım

Nasip kılsın herkeze, râzı olsun

Ahmed Yesevî, günahkâr kimselerin namaz ve oruç ibadetlerini terk ettiklerini ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymayanların günahlarının günden güne arttığını şöyle ifade etmektedir:

Fâsık fâcir hevâ kılıp yimi basmas

Fâsık, fâcir havalanıp yere basmaz

Rûze namaz kazâ kılıp misvâk asmas

Oruç, namaz kazâ kılıp misvak asmaz

Rasûlullâh sünnetlerin közge ilmes

Resûlullâh sünnetine değer vermez

*Günâhları künden künge artar dostlar*¹²⁵

Günahları günden güne artar dostlar

Ahmed Yesevî, nafîle ibadetlere de son derece önem vermiş ve müridlerine farz namazların yanında nafîle namaz kılmayı ve sürekli zikretmeyi tavsiye eder. Nafîle ibâdetlerin gizli yapılması gerektiğini ve kendi zamanında gösteriş için ibadet eden dervişlerin çokluğu sebebiyle bunları eleştirerek şunları söyler:

Âkıl bolsan nâdânlarga sır aytmagil

Akıllıysan cahillere sır verme

*Çın dervişler tâatların pinhân kılur*¹²⁶

Gerçek derviş ibâdeti gizli yapar.

Ahmed Yesevî'nin bu beyitlerde gizli yapılmasını tavsiye ettiği ibadetler nâfile ibadetlerdir. Yoksa daha önce de ifade ettiğimiz gibi Ahmed Yesevî cemaatle namaz kılmayı sünnet olarak değerlendirmektedir.

e. Fetvâ Adabı

Ahmed Yesevî Allah ile insanları aldatıp, yanlış fetvâlarla helali haram; haramı helal sayan sahte din alimlerinin ve halkı sömürenlerin çirkin yüzünü, dini bir çıkar aleti olarak kullanan din sömürücülerinin dünyasını şu şekilde ortaya koyar:

Haram yigen hâkimler rüşvet alıp yigenler
alıp yiyenler

Haram yiyen hâkimler, rüşvet

¹²³ Ahmed Yesevî, ed. Tosun, 146, 35. Hikmet.

¹²⁴ Ahmed Yesevî, ed. Tosun, 204, 93. Hikmet.

¹²⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Esin Ktp. Nsh.), 160, Hikmet 29, 42a.

¹²⁶ Ahmed Yesevî, ed. Tosun, 192, 81. Hikmet.

*Öz parmağın tişleben korkup turup kalmışlar*¹²⁷
durup kalmışlar

Parmağını dişleyip, korkup,

Kâdî, bolgan âlimler para, rüşvet yigenler
yiyenler

Kadı olan âlimler, para rüşvet

*Andag âlim câyını nâr-ı Sekâr'da kördüm*¹²⁸
ateşinde gördüm

Öyle âlim yerini cehennem

Molla müftî bolganlar nâ-hak da'vâ kılğanlar
fetva verenler

Molla müftü olanlar, yanlış

*Aknı kara kılğanlar ol tamugga kirmişler*¹²⁹
cehenneme girmişler

Akı kara eyleyenler,

Ahmed Yesevî dinin emirlerini hakkıyla yerine getiren, Kur'an-sünnet çizgisinde fetvâ veren, helal-haram çizgisine titiz davranan ve ilmiyle amel eden âlimler hakkında ise şunları söyler:

Kâdî, müftî, mollalar şeriat dergâhını

Kadı, müftü, mollalar şeriatın yolunda

Ârif âşık alıpdur târikatını erkini

Arif âşık tarikatın yüceliğini alır

Amel kılğan âlimler dînimize çerâğî
kandilidir

İlmi ile âmil olan âlimler dinimizin

*Burak miner mahşerde eğri koyar borkını*¹³⁰
börüğünü

Mahşerde Burak'a biner, yan giyer

Görüldüğü gibi Ahmed Yesevî dinin emirlerini hakkıyla yerine getiren, Kur'an-sünnet çizgisinde fetvâ veren, helal-haram çizgisine titiz davranan ve ilmiyle amel eden âlimleri överken, yanlış fetvâlarla helali haram; haramı helal sayan sahte din Âlimleri ve halkı sömürenleri, dini bir çıkar aleti olarak kullanan din sömürücülerini ise şiddetle eleştirmektedir.

Sonuç

Hoca Ahmed Yesevî, XII. yüzyılın başında yetişen, sûfî bir şair ve tarikat sahibi bir mürid olarak Türkistan'ın en önemli manevî mimarlarından ve ilk büyük Türk mutasavvıfı olma ünvanını taşıyan bir şahsiyet olup, Orta Asya Türkleri'nin hızlı bir şekilde İslâm'ı kabul edip, ruhlarına sindirmelerinde çok büyük rol oynamıştır. Ahmed Yesevî, Türkistan'da ilk Türk tarikatını kurmuş, Özbek ve Kazak Türkleri arasında tutunarak Türk dünyasına yayılmış olan tarikatın kurucusu, piri ve tesis edicisi olmakla beraber "Nakşibendî" ve "Bektaşî" tarikatlarının manevî öncüsü olmuştur. O, eğitim kaynağı olarak, kendine özgü Türk-İslâm mutasavvıfları usûlünü belirlemiştir. Ahmed Yesevî; dinî, itikâdî ve fikrî şahsiyetini sünî itikâda ve şer'î kurallara sıkı sıkıya bağlı, Hanefî olan hocası Yusuf Hemedânî'nin, tedris ve terbiyesi altında teşekkül ettirmiştir.

Hoca Ahmed Yesevî ve takipçileri dinin emir ve yasaklarına bağlı, "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" yolunda, diğer Orta Asya Türkleri gibi amelde Hanefî mezhebine bağlıydılar. Türkler, İslâm'ın fikhî muhtevasını Onun Hanefîlik yorumundan, tasavvufla ilgili uygulama ve inceliklerini de ilk ve geniş çaplı olarak Yesevîlikten öğrenmişlerdir. Hanefîlik, doğrudan

¹²⁷ Ahmed Yesevî, ed. Tosun, 166, 55. Hikmet.

¹²⁸ Ahmed Yesevî, ed. Tosun, 206, 95. Hikmet.

¹²⁹ Ahmed Yesevî, ed. Tosun, 212, 10. Hikmet.

¹³⁰ Ahmed Yesevî, ed. Tosun, 221, 110. Hikmet.

doğruya Türk Müslümanlığının oluşmasında meşru zemini hazırlamak ve bunu İslâm ile te'lif etmek bakımından son derece önemli bir role sahip olmuştur. Türk ülkelerindeki Türk kütlelerini teşkil eden şehirli, köylü ve konar-göçer Türkler, İslâm'ı Hanefilik fıkıh ekolü sayesinde orjinal biçimi ile öğrenme; Yesevîlik Tasavvuf ekolu sayesinde de bütün bunları engin bir Peygamber hoşgörüsü ve kültürel şartlarla da kaynaştırarak tatbik ve pratik etme imkanı bulmuşlardır.

Ahmed Yesevî'nin tasavvuf düşüncesine göre "şeriat" "tarikat"ten önce gelir, şeriatsız tarikat olmaz. Şeriate dayanmayan tarikat anlayışı sağlıklı olamaz ve bâtıldır. Ona göre imanın dışı şeriat, özü ve hakikatı da tarikattir. Ahmed Yesevî "taklit ile semâ kılanlar"ın cehennemlik olduklarını söyleyerek, semânı ciddiyet ve ihlas istediğini belirtir. Ona göre müslüman bir kişinin en önemli özelliği *günahlardan kaçınmak ve haram-helâl ölçüsüne riayet* etmektir.

Son zamanlarda ilmî hayatta Yesevîliğin "heterodoksi/dini esaslara aykırı" olup-olmadığı yönünde bir takım tartışmalar ortaya atılmaktadır. Ahmed Yesevî, bir medreseli olarak, şeriat ile tasavvufu, ehl-i sünnet inancı doğrultusunda sıkıca mezcetmeye çalışmıştır. Onun bu yönü ile heterodoxe suçlamasını hak etmediğini söylemek mümkündür. Yesevîliğin "heterodoksi" olup-olmadığı, ince ve derin bir panteizm neşr ve telkinine çalışıp, çalışılmadığı vs. türünden iddialara karşı Ahmet Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'ini incelediğimizde onun tasavvuf düşüncesinin temel kaynaklarının "Kur'an", "hadis" ve "sahih örf"den oluştuğunu görürüz. O; kendi ismiyle anılan "Yeseviyye "Tarikatı"nı, sünî akideye, şer'i kurallara ve sünnet-i seniyyeye tam bir bağlılık esası üzerine bina etmiştir. Ahmed Yesevî sade bir Türkçe ile çevresinde toplanan halk zümrelerine İslâm'ın esaslarını, fikhî hükümleri, tarikatının adab ve erkânını sahîh örfle birleştirerek öğretmek gayesiyle manzumeler söylemiştir.

Ahmed Yesevî'nin din anlayışında Kur'an ve Sünnet'e bağlılığının kesin olduğunu görmekteyiz. Onun "*Divân-ı Hikmet*" adlı eseri edebi açıdan bir şaheserdir. Elbette bir sūfi olarak o, ayet ve hadisleri, irfani bilgi ve anlayış doğrultusunda delil olarak kullanmış veya yorumlamıştır. Burada amacı insanların basit seviyede Kur'an'ın mesajından haberdar olmalarını sağlamaktır. Ona göre mü'minler dinlerini Kur'an'dan ve onun mübelliği ve uygulayıcısı olan Hz. Peygamber'den öğrenmelidir. Nitekim daha ilk hikmetinde; "*Ayet ve hadisi her kim dese, kulak ver*" diyerek bu durumu açıkça dile getirir. Hikmetlerin sonundaki Münacatname'de ise; "*Benim hikmetlerimin madeni hadistir, ... Benim hikmetlerimin fermanı Sübhan'dır, Okuyup bilsen manası Kur'an'dır*" diyerek hikmetlerin iki temel kaynağının "Kur'an" ve "hadisler" olduğunu açık bir dille vurgulamıştır.

Ahmed Yesevî, Hanefî fıkıh usûlunun bir gereği olarak, *sahîh örf*e de önem vermiş ve Türklerin İslâm'ı benimsemeleri yolunda Türk örfünü hiçbir zaman hafife almamış, görmezlikten gelmemiştir. Şartların gereği olarak, Türk örfünü dikkate alan içtihat ve uygulamalarda bulunmuştur. Ahmed Yesevî, kitâbî İslâm'ı öğrenme imkânı içinde olmayan Türk boyları için her şeyden önce bir din ve ahlak öğreticisidir. Bunu yaparken örf, adet ve geleneklerini tamamen yok saymak hem tarihe hem de sosyolojiye ters bir durumdur. Bunun bilincinde olan Ahmed Yesevî eski Türk örf-adet ve geleneklerinden İslâm'ın şer'î esaslarına aykırı olmayanlarını olduğu gibi bırakmış ve onlara dokunmamıştır. Böyle bir ortamda öncelikli mesele kesin bir iman, farz kabul edilen ibadetlerin yerine getirilmesi ve temel ahlakî ilkelere uyulmasıdır. Hikmetlerdeki basit anlatım ve yalın dil, orada verilmek istenen dindarlığa da yansımıştır. Yani Ahmed Yesevî kitâbî İslâm'dan zorunlu olarak uzak olan kitlelere yaşanabilir bir din anlayışını, Allah ve Peygamber sevgisi yaymaya çalışmıştır.

Divân-ı Hikmet'te İslâm'ın amelî hayat boyutu olan fikhî unsurlara göz attığımızda tâat üzere olmanın ve islâmî emir-yasaklara bağlılığın esas olduğunu görmekteyiz. Ona göre mü'min olmanın gereği taat/devamlı kulluk üzere olmaktan geçer. Helal-haram ölçüsüne

riayet etmeyenleri riyâkarlıkla/ikiyüzlülükle ve insafsızlıkla suçlar. Ahmed Yesevî; ibadetlerin sadece Allah rızası için yapılmasının gerekli olduğunu söylemiş, riyâ (gösteriş) için ibadet edenlerin ise ibadetlerinin boşa çıkacağını ifade etmiştir. Beş vakit namaza kılması gereken sünnetten başkasını ekleme hususunda, zühtçü mutasavvıflar kadar katı olmayıp, zühdü esas alan tasavvuf akımlarında olduğu gibi, Allah'ın azabından korkup, cehennemden kurtulmak için yapılan “*nafile ibadete*” gereğince ağırlık vermiştir.

Ahmed Yesevî, günahkâr kimselerin namaz, oruç gibi ibadetleri terk ettiklerini ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymayanların günahlarının günden güne arttığını ifade etmiştir. Nafile ibâdetlerin gizli yapılması gerektiğini söyledikten sonra kendi zamanında gösteriş için ibadet eden dervişleri çok sert bir biçimde eleştirmiştir. Ahmed Yesevî kendi devrinde yanlış fetvâlarla helali haram; haramı helal sayan ve rüşvet yiyen sahte din adamlarının varlığından da onları sert bir biçimde eleştirerek bizleri haberdar etmektedir.

Kaynakça

- Açıkgöz, Özkan. “Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf Alanında Hanefilik, Maturidîlik ve Yesevîliğin Türk Müslümanlığı Zaviyesinden Tahlili”. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. Byy.: Yesevî Üniversitesi Yayınları, 20 (2002): 25-54.
- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Aşık, Nevzat. "Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9 (1995): 7-22.
- Aşkar, Mustafa. “Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı”. *Diyanet İlmî Dergi*. 4/29 (Ekim-Kasım-Aralık 1993): 49-62.
- Ata, Hoca İshak b. İsmail. *Hadikatü'l-arifin*. Özbekistan Fenler Akademisi Birûnî Şarkiyat Enstitüsü, Ktp., 11838, vr. 53b-54a.
- Atmaca, Ali. “Ahmed Yesevî'nin İnanç ve Düşünce Dünyası”. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Baran, Şafak. “Ahmed Yesevî”. *Diyanet İlmî Dergi*. 29/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 1993): 3-16.
- Bilgin, Vecdi. *Fakih ve Toplum*. İstanbul: yyy., 2003.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cûfi. *Sahîh-i Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Beğâ. Byy.:Matbaatü'l-Hindiye, ty.
- Çalışkan, İsmail. “Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri-Bir Gönül Erinin Mısralarına Ruh Veren Ayetler”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanlan Buluşması*. Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), 26-28 Mayıs 2014: 415-428.
- Dosay, Kenjetay. *Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşünce Sistemi*. Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Ocağı Yayınları, 2003.
- Ebû Sünne, Ahmed Fehmi. *el-Urf ve'l-âde fi ra'yi'l-fukaha*. Kahire: Matbaatü'l-Ezher, 1992.
- Eraslan, Kemal. *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Eraslan, Kemal. “Ahmed Yesevî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 1989, 2: 159-161.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: yyy., 1994.
- Esin, Emel. "Ahmed Yesevî Külliyesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 1989, 2: 162-163.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik, Bektaşilik*. Ankara: yyy., 1991.
- Hallâf, Abdulvahhâb. *İlmu 'usûli'l-fikh*. Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1996.
- Hâzinî, Mahmud. *Cevâhiru'l-ibrâr min emvâc-ı bihâr*. nşr. Cihan Okuyucu. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1995.
- Işıklar, Şerif. *Ahmed Yesevî ve İlk Halifeleri*. İstanbul: yyy., 1966.

- İbn Abidîn, Muhammed Emin. *Neşru'l-'arf fî binâi ba'zı'l-ahkâm ale'l-'urf.* (Mecmûatü'r-Resâil içinde). Byy.: yyy., ty.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *es-Sünen.* thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Byy.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l 'Arabî, 1975.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'arab.* Beyrut: Dâru's-sadr, ty.
- İbn Mâze, Ebu'l-Meâlî Burhânuddîn Mahmûd b. Ahmed el-Buhârî. *el-Muhîtu'l-burhânî fî'l-fikhi'n-nu'mânî,* Beyrut: yyy., 1424.
- Kabakçı, Ziya. *XI-XII. yy. Karahanlılar Devrinde Mâverâünnehir İslâm Hukukçuları.* Ankara: yyy., 1976.
- Kabaklı, Ahmet. *Türk Edebiyatı Tarihi.* Byy.: yyy., 1968.
- Kara, Mustafa. *Yeseviye Kültürünü Günümüze Ulaştıranlar ve Cevahir'ül-ebrar min emvacı'il-bihar, Yesevîlik Bilgisi.* Ankara: MEB Yayınları, 2000.
- Kâsânî, Ala'uddin Ebîbekr. *Bedâi'u's-sanâi fî tertîbi'ş-şerâ'î.* Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1982.
- Karadâvî, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem.* çev. Bünyamin Erul. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1993.
- Kenjetay, Dosay. *Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşünce Sistemi.* Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Ocağı Yayınları, 2003.
- Kenjetay, Dosay. "Hoca Ahmed Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri". *Tasavvuf İlmî ve Araştırma Dergisi, İslâm Araştırmaları Merkezi.* (1999): 105-129.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar.* Ankara: yyy., 1966.
- Köprülü, Fuad. *Osmanlı Devletinin Kuruluşu.* Ankara: İTKB, 1988.
- Köprülü, Fuad. *Türk Medeniyeti Tarihi,* İstanbul: yyy., 1986.
- Köprülü, Fuad. "İslâm Sûfi Tarikatlerine Türk-Moğol Şamanlığının Te'siri". çev. Yaşar Altan. *AÜİF Dergisi.* 18 (1972): 141-142.
- Kutlu, Sönmez. *Alevilik-Bektaşilik Yazıları.* Ankara: yyy., 2006.
- La'szlo' Rasony. *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri.* çev. Ş. K. Seferoğlu-A. Müderrisoğlu. Ankara: yyy., 1983.
- Melek, Kamil. "Hanefî Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi". *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 3/6 (Güz, 2015): 85-99.
- Melikoff, İrene. "Ahmed Yesevî ve Türklerde İslâmiyet". *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri.* Ankara: yyy., 1991.
- Merginânî, Burhânuddîn Ebi'l-Hasen el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî.* Beyrut: Dâru'l-erkam, ty.
- Muhammed Buhârî, Şeyh Hudaydad. *Bustanü'l-muhibbîn.* nşr. B. M. Babacanov-M.T. Kadırova. Türkistan: yyy., 2006.
- Müminov, Aşirbek. *Yeseviye'nin Membaları, Menşei.* haz. M. Mırzahmetov. Türkistan: Mura, 1996.
- Müslim, Ebû Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî. *es-Sahih.* thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, ty.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Sûfliğine Bakışlar.* İstanbul: yyy., 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkler, Türkiye ve İslâm.* İstanbul: İletişim Yayınevi, 1999.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefaiyye)". *Bellelen:* yyy., 70/257 (Nisan 2006): 119-154.
- Sâfi, Ali b. Hüseyin. *Reşâhât-u 'ayni'l-hayat.* Taşkent: yyy., 1329.
- Sayrâmî, Molla Musa. *Târîh-i eminiyye,* Kazan: yyy., 1905.
- Şener, H. İbrahim. *Ahmed-i Yesevî-Hayati, Eserleri ve Tesirleri-* İstanbul: Seha Neşriyat, 1996.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen-i Tirmizî.* tlk. İzzet Ubeyd ed-Du'âs. Humus: Mektebetü Dâru'd-Da've, 1385.

- Tosun, Necdet. ed. *Ahmed Yesevî* Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın No: 23, SFN Yayıncılık, 2015.
- Tosun, Necdet. "Hoca Ahmed Yesevî ve Takipçilerinin Genel Görüşleri". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*. 5/6 (Bışkek: 2008): 81-86.
- Tulum, Mertol. "Hikmetlere Göre Yesevîlik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi". *İlmi Araştırmalar*. 7 (İstanbul, 1999): 212-219.
- Türer, Osman. "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufî Şahsiyeti". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12 (1995): 11-27.
- Vassaf, Hüseyin. *Sefîne-i evliya*. çev. M. Akkuş-A. Yılmaz. İstanbul: yyy., 1990.
- Yesevî, Hoca Ahmed. *Divân-ı Hikmet*. haz. Yusuf Azmun. Dr. Emel Esin Kütüphanesi Nüshası, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayını, 1994.
- Yesevî, Hoca Ahmed. "Fakr-name". Çev. Kemal Eraslan. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 18 (1977): 45-120.
- Yeniterzi, Emine. "Ahmed-i Yesevî'den Öğütler". *Türkiyat Araştırmaları*. 3 (1997): 71 vd.
- Yıldırım, Ahmet. *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Yılmaz, Ali. "Ahmed-i Yesevî, Yunus Emre, ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin İslâm Çizgisindeki Bütünlük". *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. 9 (1999): 65-83.
- Yüksel, Ahmet Turan. "Ahmed Yesevî: Hayatı, Eserleri, Fikir ve Tesirleri". Byy.: *Yeni Türkiye*, 12/82 (2016): 607-615.
- Zebidî. *Tâcu'l-Arûs*. Byy.: Dâru'l-fikr, 1994.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lami'n-nubela*. thk. Şu'ayb el-Arnâvud-Ali Ebû Zeyd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âmm*. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1998.

BAZI KAVRAMLAR ÜZERİNDEN DİVAN-I HİKMET'TE YESEVÎ'NİN AHİRET'E BAKIŞI

The View of Yesevi about the Hereafter by Some Concepts in Divan-ı Hikmet

Nail KARAGÖZ*

Özet

İslam düşüncesinde Sünnî İslam anlayışı, Eş'arî ve Mâtürîdî ile teşekkül etmiş ve zamanla Müslümanların büyük çoğunluğunu etkisinde bırakmıştır. Bunlardan Mâtürîdî Türk dünyasını itikadî anlamda etkilemiş, bu düşüncenin ahlakî boyuttaki yansımaları ise Hoca Ahmed Yesevî'de görülmüştür. O, Ebu Hanife'nin takipçisi olan Mâtürîdî'nin ürettiği itikadî düşüncelerin etkisindeki bir bölgede yetişmiş çok önemli bir tasavvuf büyüğüdür. O, bu çizginin ahlakî boyutunu temellendiren bir kimse olmakla birlikte Mâtürîdî'nin itikadî görüşlerini hikmetlerine yansıtmaktan geri kalmamıştır. Yesevî, hikmetlerini her ne kadar tasavvufî anlayışla söylese de yaşadığı havzanın akıl nakil dengesini gözeterek din anlayışının dışına çıkmamış ve itikadî alanlarda bu dengeyi korumayı bilmiştir. Yesevî'nin İslam düşüncesinin inanç boyutunu konu edinen kelimelerin ilahiyat ve nübüvvetle birlikte üç temel konusundan birisi olan ahiretle ilgili kavramlara yaklaşımında da aynı dengeyi görmek mümkündür.

Bu çalışmada Yesevî'nin özellikle mahşer, cennet, cehennem gibi kavramlar üzerinden ahiret inancına dair yaklaşımlarının tespit edilmesi hedeflenmektedir. Çalışma kavram tahlili, literatür taraması, içerik yorumlama yollarıyla yürütülecektir.

Anahtar Kelimeler: Yesevî, Ahiret, Cennet, Cehennem.

Abstract

In Islamic thought, Sunni Islamic understanding was formed with Ash'ari and Maturidi, and in time it influenced the majority of Muslims. Among these Maturidi influenced the Turkish world in a sense of creed, and the moral reflection of this thought was seen in Hodja Ahmed Yesevi. He was a very important mystic elder who grew up in a region under the influence of the belief that Maturidi, a follower of Abu Hanifa, was produced. Although he is a man who bases the moral dimension of this line, he has not ceased to reflect the belief views of Maturidi in his wisdom. Yesevi, even though he said his wisdom with a mystical understanding, did not go beyond the understanding of religion which takes into account the mental balance of the basin where he lived and he knew how to maintain this balance in the fields of belief. Yesevi's approach to concepts related to the Hereafter, which is one of the three main topics of theology and prophethood of the Kalam, is also possible to see the same balance.

In this study, it is aimed to determine the approaches of Yesevi to the belief in the Hereafter from the concepts such as Apocalypse, Paradise and hell. The study will be conducted through concept analysis, literature review and content interpretation.

Keywords: Yasawi, The Hereafter, Heaven, Hell.

Yesevî'ye Göre Ahiret

Hoca Ahmed Yesevî, İslam'ı Türk dünyası ile tanıştıran önemli bir şahsiyettir. İnanç ve fıkıh alanlarında Ebû Hanîfe'nin açtığı yolda ilerleyen Mâtürîdî'nin üstlendiği taşıyıcı ve geliştirici rolü Yesevî adeta tasavvuf ve ahlak alanında üstlenmiş görünmektedir. Yaşadığı bölgedeki Türkler, onun hikmetleri sayesinde İslam'ın iman, ibadet ve ahlak ilkelerini şiir diliyle öğrenmişlerdir. İman esasları içerisinde Ahiretin yeri önemlidir. Yesevî'nin ahiretle ilgili hikmetleri de oldukça zengin bir muhteva sunmaktadır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi. nailkaragoz@ahievran.edu.tr

Yesevî, ahiretle ilgili anlatımlarında bazen bir süreçten ziyade karışık bir kronoloji çizer ve söz gelimi ru'yetullahın genelde cennete gerçekleşeceğinin kabul edilmesine karşılık o, bu hadiseyi bazen kabirde bazen mahşerde gerçekleşecek şekilde anlatır. Bununla birlikte onun sûra üfürülmesiyle birlikte başlattığı ahiret süreçlerini Hz. Peygamber'in şefaati uzması ile günahkâr da olsa bütün Müslümanların cennete gireceği sahne ile bitirdiği görülür. Onun, bir hikmetinde süreçlerini uzunca anlattığı ahiret sahnelerini şu şekilde özetleyebiliriz:

İsrafil (as) sûra üflediğinde Allah'tan başka herkes ölür. Elli bin yıl kabir başında bekletilen insanlar kabirlerinden yeni deri giydirilerek çıkarlar. Arasat'a sürülürlerken yalın baş ve çıplak ayak vaziyettedirler. İlk olarak temizlikten, ikinci olarak namazdan hesaba çekilirler. Üçüncü olarak ise haram-helalden hesap verirler. Hesaptan sonra mahşere yürütülen insanlar orada cehennem ateşini gördüklerinde "aman" dileyip bağırsacaklardır. Allah tarafından "Ey suçlular! Ayrılın bugün!" (Yasin 36/59) emri geldiğinde günahkârlar ayrılacak, akıl baştan gidecek, diller konuşamaz olacaktır. Ama namaz, oruç gibi ibadetler o günün dehşetinden sâlih kulları koruyacaktır. İnsanlar Hz. Adem'den başlayarak Hz. İbrahim, Hz. Musa peygamberlere gidip medet isteyecekler fakat hiçbirini dertlerine çare olamayacaktır. En sonunda Hz. Muhammed dertlerine deva olacak, onun Allah'a yalvarmasıyla ümmetlerden günahkâr kullar da dahil herkes cennete girecektir.

Yesevî hikmetin sonunda kıyamet ahvalini anlattığını ve bu gerçekleri hikmet şeklinde halka yaydığını anlatır. Burada önemli bir hususu daha zikreder: Yesevî, bu bilgileri ulu kitaplardan aldığını anlatır ve bu hikmeti okuyanlardan dua talebinde bulunur (Yesevî: 2016, 230-233). Yesevî'nin hikmetlerinde âhiretle ilgili pek çok kavram olmakla birlikte biz mahşer, cennet ve cehennem kavramları üzerinden onun âhiret tasavvurunu ortaya koymaya çalışacağız.

Mahşer

"Mahşer", kıyamet günü insanların ba's denilen yeniden dirilişin ardından toplanacakları yer olarak tanımlanmaktadır. Mahşer, aynı zamanda "mevkıf" veya "arasât" olarak da isimlendirilmektedir. Allah'ın huzurunda gerçekleşecek toplantıya ise "haşır" denilmektedir (İbn Manzûr: 2013, 179-182; Toprak: 1997, 416-417).

Kur'an'a göre, sûra üfürüldükten sonra yeryüzü yarılacak ve insanlar akın akın Rablerinin huzuruna gideceklerdir (Yasin 36/51-52). Mahşer günü insanlar, dünya hayatında yapıp ettiklerinden yargılanmak üzere Allah'ın huzurunda toplanırlar. Kirâmen kâtibin meleklerinin dünya hayatı boyunca kayıt altına aldıkları eylemleri içeren "amel defterleri" sahiplerine dağıtılır. Cenneti hak edenler amel defterlerini sağ taraflarından, cehennemlikler ise sol taraflarından alırlar (İsrâ 17/71. Ayrıca bkz. İnşikak 84/7-9). Günahkârlar amel defterinde yer alan detaylara şaşırırlar, büyük küçük ne varsa kaydedildiğini gördüklerinde hayretler içinde kalırlar. Bununla birlikte Kur'an, hiç kimseye zulmedilmeyeceğini, mahşer günü mutlak adaletin gerçekleşeceğini bildirir (Kehf 18/49). Mahşer günü insanların çekilecekleri sorguyla ilgili iki durumun öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi insanın özgürlüğünü ve buna bağlı olarak sorumluluğunu belirleyen esaslar, ikincisi ise Allah'ın mutlak adaletinin gerçekleşeceği ve hiç kimseye haksızlık yapılmayacağıdır (Şık-Karagöz: 2016, 209).

Yesevî, mahşeri terim anlamıyla anlamış ancak kapsamını genişletmiştir. Şöyle ki onun hikmetlerinde mahşer kavramı, ahiretin genelini kapsayan bir hadise olarak anlatılmaktadır. Bu çerçevede mahşeri anlatan Yesevî, mahşerde Allah'a yakın olmanın nasıl mümkün olabileceğini bildirir. Ona göre gönlü kırık, mazlum, yolda kalmış kimselere yardım etmek gerekir. Böylelerine yardım edenlere yakın olunmalı, benlik peşinde koşanlardan da uzak durulmalıdır. Bu sayede mahşer günü Allah'a yakın olmak mümkün olur (Yesevî: 2016, 44):

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen,
Öyle mazlûm yolda kalsa, yoldaşı ol sen,
Mahşer günü dergâhına yakın ol sen,
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte.

Yukarıdaki dörtlüğünde olduğu gibi Yesevî, bazı hikmetlerinde “ben” dilini kullanarak muhataplarını suçluluk duygusu içinde bırakmadan düşünmeye sevk eder. Böylece hem duygusunu net bir şekilde ortaya koyar hem de muhataplarıyla iletişimini kuvvetlendirir. Bu bağlamda mahşer günü halinin perişan olacağını anlattığı bir dörtlüğünde şöyle der (Yesevî: 2016, 57):

Saç-sakalım hep ağardı, gönlüm kara,
Mahşer günü rahmet etmesen, perîşân hâlim,
Sana açıktır, amelsizim, çoktur günâhım;
Bütün melekler günâhlarımı bildi dostlar.

Yesevî’ye göre Allah gerçek zâkirlere rahmet eyleyecek, onlara cennette güzel elbiseler giydirecektir. O, mahşer günü Cemalullah’ı göreceğini öğrendiğinde, evet işte bu hakikatleri işitip okuyarak öğrendiğinde bu nimetlere kavuşmak için yerin altına girdiğini belirtir (Yesevî: 2016, 69).¹ Burada dikkat çeken nokta Yesevî’nin anlayışında “Cemalullah”ı görmenin “mahşer”de gerçekleşmesidir. O, başka bir dörtlüğünde Allah’ı çokça zikreden aşıkların Burak’a bineceğini, üzerlerine rahmet yağacağını söyler. Dahası böyleleri Allah aşkından dolayı çok ağladıkları için Allah onlara mahşer günü cemalini hediye edecektir (Yesevî: 2016, 143).² Yesevî, burada da “Cemalullah”ı görmenin “mahşer”de olacağını söylemektedir. Başka bir dörtlüğüne göre ise aşıklar daha cennete girmeden cemâli göreceklerdir (Yesevî: 2016, 236).³

Yesevî’ye göre mahşer günü gerçekleştiğinde Allah bizzat hakem olup kulların hesabını görecektir. Bu esnada dünyadayken işlenmiş ne kadar günah varsa ortaya dökülecektir. Böyle bir durumda insanın Allah’ın huzuruna çıkacak yüzü olmaz (Yesevî: 2016, 103).⁴ Yesevî bu tür anlatımları yine “ben” diliyle yapar ve başka bir beytinde şöyle der (Yesevî: 2016, 105):

Kul Hoca Ahmed sen kul, nefs elinde pişmân,
Mahşer günü olduğunda ne eylerim Allah’ım?

¹ Gerçek zakire Allah kendi eyledi rahmet,
Sabahla varsa cennet içinde verir hilat,
Mahşer günü Cemâl görüp sorunca devlet,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed.

² Allah der ki: Aşıklarım Burâk’a biner;
Hakk zikrini diyenlere rahmet yağar
Çok ağlayan cemâlimi şüphesiz görür
Mahşer günü cemâlimi hediye eyledim.
Aynı durumu ifade eden diğer hikmetler için bkz. Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 214, 225,237, 447, 458.

³ Saf saf dizilen âşıklara nidâ gelince,
Yüz yirmi bin âşık tek saf olunca,
“Cennetime gir” deyip Allah’ımdan nidâ gelince,
Cennete girmeden cemâlini görür imiş.

⁴ Vah ne yazık mahşer günü zâhir olsa,
Tanrı Zâtı hakem olup nâzır olsa,
Kötü işlerimi işlediğim hâzır olsa,
Ne yüz ile Hazret’ine varayım ben işte.

Yesevî, pişmanlığın fayda vermeyeceği mahşerde ne yapacağını anlattığı bir dörtlüğünde de aynı “ben” diliyle şöyle der (Yesevî: 2016, 296):

Kul Hoca Ahmed, tevbe eyle ölmeden önce,

Hak Teâlâ sorgu-suâl kılmadan önce.

Mahşer günü terâzisini kurmadan önce,

Amel kılmadan ölüp gitsem, neyerim ben işte?

Yesevî, her fırsatta Hz. Peygamber’in ümmeti olmanın öneminden bahseder. Hatta o, ona olan sevgisinden dolayı, Hz. Peygamber’in vefat yaşı olan 63 yaşından sonra yerin altına girmiştir. Ona ümmet olmak o kadar önemlidir ki, mahşer günü Hz. Peygamber asi kulları ümmetinden saymasa onlar orada çok zor duruma düşerler, rezil olurlar (Yesevî: 2016, 119).⁵

Yesevî, ilahi aşkı ve aşıkları anlattığı bir hikmetinde Allah’ın mahşerde aşıklara adaletiyle hesap sorduğunda, mahşerin sıkıntılarına daha dünyadayken hazırlanmalarına rağmen feryat ederek Allah’tan af dileyebileceklerini anlatır. Çünkü Allah aşkının zerresi birine düşecek olsa gözyaşlarına boğulur, gözyaşı yerine kan akıtır. Bu döktüğü gözyaşları yeri göğü bostan eyleyen çok verimli su gibidir. Aşık, eline ne geçerse başkalarına dağıtır. Gerçek aşıklar aşk yoluna kendini feda eder, yanar kül olur. Dünyada Allah aşkıyla yanan aşıkları ahiret ateşi yakmaz. Oysaki aşık değil de dünya ehli olanların ahiretten korkuları olmadığı gibi ruhları da yalnızdır. Böyleleri iman ve İslam’dan yoldaş edinmemişlerdir (Yesevî: 2016, 217-218). Aşksızlar dünyada şaşkındırlar, mümin olduklarını sanırlar ama imanları viran olmuştur. Bunlar mahşerde de Cemalullah’ı müşahede edemeyeceklerdir (Yesevî: 2016, 247).⁶ Sahte aşıklar dıştan sufi görünür ama içleri dışlarına sadık değildir. Onun için onlar sevdiklerine de sadık değildirler. İşte böylelerini Allah mahşer günü şaşkın hale getirir (Yesevî: 2016, 264).⁷

Sahte şeyhler de böyledir. Çünkü bunların çevrelerinde cahiller olduğundan riyalarını gizleyebilirler. Bunların kıyamet günü yüzü kara, gözleri kör olacak; kendileri de mahşerde rezil olacaklardır. Bu şeyhlere birisi ayıplarını hatırlatsa öfkelenip ona çıkışlırlar. Bilinçsizce hareket ederler. Bunların mahşerde pişmanlıkları fayda vermeyecektir (Yesevî, 2016, 289).⁸ Ancak bunlar riyalarını dünyada gizleyebilseler de mahşerde bu mümkün olmayacak, riyaları

⁵ Müşkündür âsî kul, ümmet demese orada,
Rezil olur mahşerde, ümmet demez Muhammed.

⁶ Aşksızları gördüm dostlar şaşkın yürür,
Müminim deyip imânları vîrân yürür,
Mahşer günü cemâl görmeden sersem yürür,
Pîr-i Kâmil nazar eylemeden görse olmaz.

⁷ Kimi görsen, bu yollarda sahte âşık;
Zâhir süfi, bâtın içinde değil sâdik;
Onun için sevdiğine olmaz lâayık
Yalancığı mahşer günü şaşkın eyler.

⁸ Böyle şeyhin kıyâmetde yüzü kara,
Nâdânlıkda şeyhlik eyler, işi riyâ,
Mahşer günü rezil olur, gözü âmâ,
Evvel-âhir dalâlette olur imiş.

Ayıbını dese, öfkelenip çıkışlırlar,
Kendini bilmeden yanlış işe yürürler
Kara yüzlü mahşer günü duruşurlar
Nedâmette başı donup yürür imiş.

aleyhlerinde tanıklık edecektir. Çünkü bunlar Allah için zerre kadar sevap işlememişlerdir (Yesevî: 2016, 418).⁹

Allah meleklerine emredecek, insanlar mahşere meleklerin vurduğu zincirlerle sürüleceklerdir. Ancak melekler sadece bu emri almazlar. Onlar Allah'ı görme arzusuyla yanan aşıkların diğerlerinden ayrılması için de emir almışlardır. Bu aşıklar mahşere kendinden geçerek yürürler (Yesevî: 2016, 236).¹⁰

Cennet

Cennet; “örtmek, gizlemek” anlamındaki “c-n-n/جن” kökünden türemiştir. Bitki ve ağaçlarıyla toprağı örten, bağ, bahçe ve bostan anlamlarına gelir. Terim olarak ise, “inanan ve yararlı işler yapanların, sonsuza kadar kalacakları, çeşitli nimetlerle donatılmış olan âhîret yurdu” anlamında kullanılmaktadır (İsfehâni: 1997, 112; İbn Manzûr: II, 391). Kur'an'da dünya hayatının geçiciliğine aldanmayıp sınavı kazananların cennet ile ödüllendirilecekleri, kaybedenlerin ise cehennem azabına uğrayacakları haber verilir (Haşr 59/18-20).

Yesevî'ye göre sekiz cennet vardır ve Hz. Peygamber'in dört nesil geriye kadar sülalesini bilen kimse bu cennetleri gezebilecektir (Yesevî: 2016, 115).¹¹ Ağlayıp göz yaşları dökenler de sekiz cenneti elde edecekler arasındadır (Yesevî: 2016, 472).¹²

Yesevî, hikmetlerinde ömrünün hemen her yılına ait değerlendirmeler yapmıştır. Bunlardan on beş yaşla ilgili olarak cennetten söz eder. O, manevî serüvenini sürdürürken kendisine huri ve gılmanlar saygı göstermişlerdir. Firdevs cennetinden bir haberci bile gelmiştir. Yesevî'nin sözünü ettiği haberci öyle bir müjde getirmiş olmalı ki o, huri, gılman, firsevs cenneti... ne varsa Allah'ın cemalini görebilmek için hepsini terk etmiştir (Yesevî: 2016, 52).¹³ Hatta o, bu düşüncesinde o kadar samimidir ki Allah'ın kuluna yeteceği gerçeğinden (Zümer 36/36) hareketle olsa gerek bu kararlılığını başka beyitlerinde de dile getirir (Yesevî: 2016, 114):

Âlem bütün cennet olsa, bütün hûrîler karşılamağa gelse,
Allah bana nasîp eylese, bana sen gereksin.

Cennete gireyim cevân eyleyim, ne hûrîlere nazar eyleyim

⁹ Âhir zaman şeyhlerinin işi hep riyâ,
Mahşer günü riyâları olacak tanık,
Şeyhim diye bunca riyâ, bunca hevâ,
Allah için zerre sevab ettiği yok.

¹⁰ Nidâ gelince meleklerle zincir vur,
Zincir vurup mahşer yerine alıp yürü,
Cemâl için yananlarımı belli eyle,
Âşıkları kendinden geçip yürür imiş.

¹¹ Rasûl'un bilse her kim dört ceddini,
Kıyâmette gezer sekiz cennetini.

¹² Ağlayanlar Hakk cemâlini görür imiş,
Göz yaşına sekiz cennet verir imiş,
Hakk Mustafa ağlayanı sever imiş,
Mustafa'ya ümmet olsam ağlamayım mı?

¹³ On beşimde Hûrî ve gılmân karşı geldi;
Başını eğip, el bağlayıp saygı gösterdi
Firdevs adlı cennetinden haberci geldi;
Cemâli için hepsini terk ettim ben işte.

Ayrıca bkz. Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 218.

Onu bunu ben ne eyleyim, bana sen gereksin.

Peygamber sevgisi Yesevî için cehennemden kurtulmanın ve cennete kavuşmanın sebebidir (Yesevî: 2016, 122).¹⁴ Yesevî'ye göre tevbe edip Hakk'a yanan aşıklar için cennette dört pınarda şerbet ikram edilecektir (Yesevî: 2016, 280).¹⁵ Cennete girmenin bir başka yolu da erenlere hizmet etmek ve onların nazarından uzak bulunmaktır. İşte bundan dolayı Yesevî, doksan dokuz bin hikmet söylediğini anlatır. Bu sayede o, cennet bahçesinde yürüyeceğine inanır (Yesevî: 2016, 130).¹⁶

Hikmetlerinde sık sık değinmesinden anlaşıldığı kadarıyla Yesevî için miraç hadisesinin ayrı bir önemi vardır ve peygamber sevgisiyle doğrudan ilgilidir. "Mustafâ'ya mâtem tutup girdim ben işte." nakaratlı hikmetinde Hz. Peygamber'in miraç gecesi elini tutarak kendisini ümmetinden saydığını ve sünnetine sıkı sarılmasını öğütlediğini anlatır. Hatta kıyamet günü elinden tutarak kendisini cennete girdirmek istediğini, bunun için ona matem tutup yerin altına girdiğini söyler (Yesevî: 2016, 64). Yesevî, sadece kendisinin değil, Arslan Baba'nın da Hz. Peygamber'in yardımıyla cennete hem de İliyyîn cennetine gireceğine inanır (Yesevî: 2016, 91).

Yesevî'nin zikre verdiği önem bilinmektedir. Bu bakımdan onun Allah zikrini söyleyenlerin yerlerinin cennet olduğunu vurgulaması anlamlıdır. Aynı zamanda huri ve gılman gibi cennet nimetlerinin böylelerinin hizmetinde olduğu Yesevî tarafından hatırlatılmaktadır. Ona göre "Fezkûrunî" (Bakara 2/152)¹⁷ zikrinin dilinden düşürmeyenler ise Adn cennetinde olacaktır (Yesevî: 2016, 142)¹⁸

Yesevî, toplumun ahlakî açıdan eğitilmesi için çabalamaktadır. Bu bakımdan bazı ahlakî değerlere değinerek bu değerlere sahip olanların cennete gideceğini haber verir. İşte bu ahlakî değerlerden biri de cömertliktir. Yesevî'ye göre cömert olup miskinleri doyuran kimseler cennette güller derecekleri gibi Hakk'ın yüzünü de göreceklerdir (Yesevî: 2016, 41).¹⁹

---

¹⁴ Her kim sana sığınır cehennemden o kurtulur,
Cennet'e doğru yollanır yâ Mustafâ Muhammed.

¹⁵ Tevbe eyleyip Hakk'a yanan Aşıklara,
Cennet içinde dört pınarda şerbeti var.
Tevbe kılmayıp Hakk'a yanmayan gâfillere,
Dar kabirde sert azâb hasreti var.

¹⁶ Kul Hoca Ahmed inci gibi hikmet söyledi,
Erenlere hizmet eyleyip nazar buldu,
Doksan dokuz bin hikmet deyip destân eyledi,
Destân eyleyip cennet bahçesi içine yürümek için.

¹⁷ "Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin."

¹⁸ Allah diyen kulun yerini cennette gördüm;
Hürî ve gilmân hepsini karşısında hizmette gördüm.

"Fezkûrunî" zikrini söyleyen kulların dâimâ
Tamamını yoldaş olup "Adn" cennetinde gördüm.

Yesevî'nin zikir ehli ve onların yerinin cennet olduğunu anlatan hikmetleri için ayrıca bkz. s. 152-153.

¹⁹ Kul Hoca Ahmed, kulu olsan, cömert ol,
Cömert olup, miskinlere yemek ver,
Tanla varsan, cennet içinde güller der,
Vallâhi, cömert Hakk didârını görür imiş.

Toplumunu ahlaken çökerten yalan söyleme alışkanlığı Yesevî'nin mücadele ettiği ahlakî zaaflardan birisidir. Öyle ki o bu konuda hadis olarak naklettiği bir sözde²⁰ yalan söyleyenin Muhammed ümmetinden olamayacağını anlatır. Ona göre yalancı cennete giremeyeceği gibi yalan söyleyenler de imansız olacaklardır (Yesevî: 2016, 182).²¹

Yesevî'nin yalancıyı bu şekilde cennete bile layık görmemesi ve imansız kabul etmesi bizleri yanıltmamalıdır. Zira o, başka bir hikmetinde Hz. Peygamber'in rahmetinin kapsamına günahkâr ve zalimlerin de girdiğini hatırlatmaktadır. Bu lütuf, Hz. Peygamber'in memnuniyetini sağlamak için Allah tarafından sağlanmaktadır. Bu sayede günahkâr ve zalimler bağışlanarak cennete girecektir (Yesevî: 2016, 232).²²

Yesevî'ye göre dünya hayatının sonuna kadar kulluğa devam etmek gerekir. Hatta o, sıratı geçmeden, cennete girmeden sanki uhrevî necata kavuşmuş gibi gülüp eğlenmenin, sevinçle yürümenin doğru olmadığını söyler. Ona göre didar görmeden ağlamayı bırakmamak gerekir (Yesevî: 2016, 434).²³

Cennet Nimetleri

Kur'an cennet nimetlerinden bahseder. Kur'an'a göre cennette yakıcı sıcak ve dondurucu soğuk yoktur.²⁴ Orada temiz su, tadı bozulmayan süt ve süzme bal ırmakları; suyu zencefille kokulandırılmış tatlı su pınarları yer alır; türlü türlü meyveler, hurmalıklar, nar ağaçları, bağlar, dikensiz sedir ağaçları, salkımları sarkmış muz ağaçları ve çeşit çeşit kuş etleri bulunur (Muhammed 47/15; İnsân 76/18; Rahmân 55/68; Nebe 78/32; Vâkıa 56/21, 28-29).

Kur'an'da yer alan cennet tasvirlerine göre, cennettekilerin elbiseleri ince ve halis ipekten, süsleri altından olacak; yine bu tasvirlerle göre, inananlara hizmet için yaratılmış olan ölümsüz hizmetle görevli gençler "vildan", "gilman"²⁵ ve "huriler"²⁶ ellerinde altın kadeh ve

²⁰ Yesevî'nin "El-kezzâbu lâ-ümmetî" olarak naklettiği sözün Hz. Peygamber'e ait olmadığı yani mevzu olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Aşık, Nevzat, "Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri", *Ahmed-i Yesevî*, haz. Mehmed Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, ss. 375-399, s. 386; Ahmet Yıldırım, "Dîvân-I Hikmet'te Yer Alan Hadislerin Kaynakları Ve Değerlendirilmesi", *Diyanet İlmî Dergi*, CİLT: 52 ·SAYI: 4 EKİM-KASIM-ARALIK 2016, s. 52.

²¹ "El-kezzâbu lâ-ümmetî" dedi size;

O Muhammed Hakk Rasûlü idi bize;
Yalancıya cennet yoktur, vallahi ona
Yalan konuşup imânsız olarak gitmeyin dostlar.

²² Âsî-câfi lâyıık" deyince "rahmetime"

Yine der "Dâhil edeyim ben onları cennetime,
Günâhlarını bağışlayım hepsini sana"
Rasûl memnun olup gelîr imiş.

²³ Sıratı geçmeyince, kul olsan, kahkahayla gülme,
Cennete girmeyince, bu dünyâda sevinçle yürüme,
Didâr görmeyince, ağlamayı asla bırakma,
Burada ağlayıp, âhirette gülsem mi ki?

²⁴ İnsan 76/13: "Orada koltuklara kurulmuş olarak bulunurlar; ne yakıcı sıcak görülür orada, ne de dondurucu soğuk."

²⁵ Vildân, yeni doğmuş çocuk, köle cariye ve hizmetçi gibi anlamlara gelen velid kelimesinin çoğuludur. Gilman ise çocuk, bıyığı terlememiş hizmetçi anlamına gelem gulam kelimesinin çoğuludur. Her iki kelime de kız veya erkek çocuk için kullanılabilir. Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 101, 338. Ayrıca bkz. Güllüce, Veysel, "Kur'an'da Cennet Çocukları için Kullanılan Vildan ve Gilman Kelimeleri", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler*, 2006, Cilt: X, Sayı: 27, ss. 65-80.

Bu kelimelerin Kur'an'daki kullanımları şu şekildedir:

Vâkıa 56/17-21: "Ebediyen genç kalan uşaklar, onların etrafında; içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları, cennet pınarından doldurulmuş sürahileri, ibrikleri ve kadehleri, beğendikleri meyveleri ve arzu ettikleri kuş etlerini dolaştırırlar." Tûr 52/24: "Hizmetlerine verilmiş, kabuğunda saklı inci gibi gençler etraflarında dönüp dolaşırlar."

tepsilerle dolaşacaklar; cennettekilerin istediği, arzuladığı ve gördüğü her şey orada hazır bulunacaktır.²⁷ Kısacası, Kur'an'da resmedilen cennet, kusursuz bir yaşamın, tam bir dostluk ve kardeşliğin hüküm süreceği, hiçbir sıkıntı, endişe, kaygı ve korkunun olmayacağı, neşe, sevinç ve esenliğin hâkim olduğu ebedî olarak kalınacak bir yurttur.²⁸

Elbette bütün bu nimetlerin yanında inananlar için en büyük mükâfat, en büyük saadet Allah'ın rızasını, onun hoşnutluğunu kazanmış olmanın vereceği haz olmalıdır. Nitekim Allah: *"Allah mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, ebedî olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler va'detti. Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür. İşte bu büyük başarıdır."* (Tevbe 9/72) buyurarak cennetteki en büyük mükâfatın Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu haber vermektedir. Kur'an'da bahsedilen cennet nimetlerinin yanında Allah'ın görülmesi ve kevser ırmağı gibi mükâfatların varlığına da işaret edilir.

Yesevî'ye göre inanan ve salih amel işleyenlerin ödüllendirileceği cennette (Âl-i İmrân 3/133; İnsân 76/18; Rahmân 55/68; Nebe 78/32; Vâkıa 56/21, 28-29.) aşıkların ayrı bir yeri vardır. Cennette huri, gılman bütün melekler aşıkların etrafında köleler gibi dolaşıp onlara hizmet ederler. Bunlar cennette ipek giysiler giyerek onlarla dolaşırlar (Yesevî: 2016, 93), hatta cennette uçarlar (Yesevî: 2016, 227).²⁹ Yesevî, fakirliği benimseyip geceleri ibadetle geçiren, Allah'ın kullarına hizmeti meslek edinmiş kimselerin cennete gireceğini ve orada eğlenceli bir hayat süreceğini söyler (Yesevî: 2016, 460). Ancak Yesevî'nin gözünde böyle bir cennetin bile kıymeti yoktur. Çünkü o, Allah aşkıyla yanıp tutuştuğundan dolayı;

Âlem bütün cennet olsa, bütün hûriler karşılamağa gelse,
Allah bana nasîp eylese, bana sen gereksin.

Cennete gireyim cevân eyleyim, ne hûrilere nazar eyleyim
Onu bunu ben ne eyleyim, bana sen gereksin.

Hoca Ahmed benim adım, gece gündüz yanar odum,
İki cihânda umudum, bana sen gereksin (Yesevî: 2016, 114).

diyerek tıpkı Yunus'un muhtemelen kendisinden etkilenerik dile getirdiği
"Cennet Cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri
İsteyene ver sen anı, bana seni gerek seni."

dizelerindeki duygu yoğunluğuyla gerçekte matlup olanın cennet değil Allah'ın kendisi olduğunu vurgular.

Cennet nimetleri olarak Kur'an'da tasvir edilen bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları

²⁶ Vâkıa 56/22-23: "Onlar için saklı inciler gibi, iri gözlü huriler de vardır."

²⁷ Bu tür anlatımlardaki asıl amacın ise iyi insan olarak ilahî rızayı elde etme olduğu unutulmamalıdır. Bkz. Kehf 18/21, 31; İnsân 76/19-21; Hâc 22/23; Fâtır 35/33; Tevbe 9/72; Zuhuf 43/71.

²⁸ Kur'an'da cennet tasvirleri ve bu konuda değerlendirmeler için bkz. Galip Türcan, *Kur'an'da Ahiret İnancı*, Aziz Andaç Yay., Ankara 2006, s. 322-328.

²⁹ Kul Hoca Ahmed âşık olsan, cândan geç,
Ondan sonra şevk şarabını doyasıya iç,
Günâhını hafif eyleyip burada uç,
Âşıkları cennet içinde uçar imiş.

bulunmaktadır. Ayrıca orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır. Rablerinden de bağışlama vardır (Muhammed 47/15). İşte Yesevî bu nimetlerden olan süzme bal ırmaklarının bulunduğu cenneti Allah'ın has kullarına ihsan eyleyeceğini bildirir. Ancak bunun için masivayı terk edip cemal dilemek, ölmeden önce de varlığının fani olduğuna kabul edip ona uygun yaşamak gerekir (Yesevî: 2016, 270).

Cehennem

Cehennemin sözlük anlamı “derin kuyu, derin çukur, hayırsız, uğursuz ve Allah'ın tutuşturmuş olduğu ateş”tir (İsfehânî: 1997, 116; İbn Manzûr: 2013, II, 404). Terim olarak ise, Allah'ın, inkârcıları ve kullarından azaba müstehak olanları cezalandırdığı yer anlamına gelmektedir (Topaloğlu: 1993, VII, 227).

Kur'an'da cehennem ve oradaki hayatla ilgili tasvirler oldukça etkili bir dil ve üslupla yapılmıştır; çok ürkütücü ve korkutucudur. Bunun sebebi insanda oldukça derin ve sarsıcı tesirler bırakması ve bir uyarı niteliği taşıması içindir.

Cehennem ehli, Allah'ın, insanların ve diğer varlıkların haklarını gözetmeyen kimselerden oluşmaktadır. İnkâr, şirk ve nifak günahlarını işlemek Allah'ın hakkını ihlaldir. İnsanlara haksızlık etmek, cana kıymak, işkence etmek, yetim malı yemek, kamu malına zarar vermek, haksız kazanç elde etmek, yalan, iftira ve dedikodu gibi davranışlar da kul hakkına girmektedir. Cehennem, Allah'ın hoşlanmayacağı bu günahları işleyen insanların gideceği yer olarak belirlenmiştir.

Cehennem ateşinin daha kabirde başlayacağını “Kabre girer cehennem ateşi heybet ile” dizesiyle anlatan Yesevî, korku bilmeyen insanların bile bu manzara karşısında korkacağını, o gün kimseden fayda gelmeyeceğini, ancak tevbenin kurtuluş sağlayacağını haykırır (Yesevî: 2016, 482).³⁰

Yesevî, sıratın cehennem üzerine kurulacağına inanır. Onu gören kullar ah ederek ağlayacaklardır (Yesevî: 2016, 113).³¹ Onu görenlerin organları titreyecek, melekler vura vura onları yürüteceklerdir. İnsan böyle bir günün dehşetinde ne yapacağını düşünmelidir (Yesevî: 2016, 439).³²

Yesevî, okumaya öğrenmeye, ilme âlime önem verir. Buna karşılık cehaleti ve cahilleri hiç sevmez. Cahiller arasında geçen ömrün adeta cehennemde gibi olacağını, cehennemin bile cahillerden çekineceğini söyler. Cahil ile yol yürüyenin varacağı yerin cehennem olacağını, kendisinin de cahiller içinde yaprak gibi solduğunu anlatır (Yesevî: 2016, 79).³³

Aşk ve aşıklık ise Yesevî'nin önem verdiği başka kavramlardır. Aşıklık öyle bir makamdır ki Allah'ın kudretiyle yaratılmış yedi cehennem onların narasından kaçır.

³⁰ Kabre girer cehennem ateşi heybet ile,

Korkmayan, korkacak orada ibret ile,

Fayda olmaz o şu günü hasret ile,

Tevbe edip yanmaz mısın ey zâlim?

³¹ Cehennem üstüne kurulu sıratı,

Görüp kullar eyler figân-âhı.

³² Sırat altı cehennemdir bakıp görse,

Onu görüp, azâların titreyip dursa,

Melekler “yürü” diye vurup dursa,

Siyâsetli büyük günde ne eyleyim?

³³ Câhil ile geçen ömrüm nar sakar,

Câhil olsan cehennem ondan çekinir,

Câhil ile cehenneme doğru kılmayın sefer,

Câhiller içinde yaprak gibi soldum ben işte.

Cehennem, aşıkların ahına karşılık hiçbir varlık gösteremez, sonunda onların göz yaşı yüzünden sönüp gider ve aşıkların ahından Allah'a sığınır (Yesevî: 2016, 92).³⁴ Aşk ve aşıkların kıymetinin sık sık dile getiren Yesevî, yedi cehennemden bile aşığın bir ahına dayanamayacağını dile getirerek, Allah'tan kendisini aşık eylemesi için dua eder (Yesevî: 2016, 110).³⁵ Ona göre aşksızlık öyle kötüdür ki aşksızları Allah kovalarken melekler bir yandan döverler. Cehennem meleği Malik onları cehenneme doğru sürükler ve onlar cehennemde zakkum yutarlar (Yesevî: 2016, 423).³⁶

Yesevî, münafıkların cehennemde yanacaklarını, ancak imanlı ama günahkâr kimselerin cezalarını çektikten sonra cehennemden çıkacaklarını söyler. Hiç inanmayanlar ise hem önce hem sonra yani daima yanacaklardır. İşte bu durumdan sakınmak için o, Allah'tan iman dilemiştir (Yesevî: 2016, 83).³⁷ Bu şekilde Allah'tan sağlam bir itikada sahip olmayı dileyen Yesevî, itikadının sağlıklı kalabilmesi için ne gerektiğini kendine nasihat ederek söyler. Ona göre nefse uymamak gerekir. Sahte şeyhlerle yürümek, gösterdiği yanlış yollara girmek gerekir. Allah'a itaat etmek ve itikadını sahte şeyhlerin emrine vermemek gerekir. Aksi halde bunlar insanın dinini elinden alıp cehenneme sürüklerler (Yesevî: 2016, 422).³⁸

Ahlaki konular üzerinde de duran Yesevî, benlik duygusuna kapılanların, kibir ateşinde kavruanların cehennem tarafından cezalandırılacaklarını, bu durumdakilerin cehennemde perişan halde olacaklarını anlatır (Yesevî: 2016, 197).³⁹ Cennet başlığında da değinildiği gibi Yesevî, kötü bir ahlaki davranış olan yalan söyleme ile mücadele eder. Yalancıların Hz. Muhammed'in ümmetinden olamayacağını tekrar dile getiren Yesevî, bu sefer onların cehenneme gireceğini ihtar eder (Yesevî: 2016, 458).⁴⁰

---

³⁴ Muhabbetin kadehini içen dîvâneler,
Kıyâmet günü ağzından ateş saçar dostlar,
Kudret ile yaratılmış yedi cehennem,
Âşıkların nârasından kaçır dostlar.

Cehennem ağlayıp yalvaracak Allah'ına:
Tâkatım yok âşıkların bir âhına.
Kaçır varayım Hakk Teâlâ penâhına;
Âşıkların yaşı ile söner dostlar.

³⁵ Aşk defteri sığmaz dostlar dergâhına;
Cümle âşık yığılıp varır bargâhına
Yedi cehennem dayanamâz bir âhına;
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.

Ayrıca bkz. Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 218.

³⁶ Aşksızları Rahmân Melik'im kovalayıp sürdü,
Bakıp dursam, melekler vuraverdi,
Malik çıkıp, cehennem yönüne alıp girdi,
Cehennem içre zakkum yutar, dostlarım ha.

³⁷ Münâfıklar cehennem içinde tutuşup yanınca,
İmân eden Hâlis olup yanıp çıkınca,
İmânsızlar önce sonra tutuşup yanınca,
Allahımdan imân dileyip yürüdüm ben işte.

³⁸ Kul Hoca Ahmed, nefis yoluna girme sen,
Bunlar ile yoldaş olup yürüme sen,
İtaatli olup, itikadını verme sen,
Dinin alıp, cehennem içine çekerler ha.

³⁹ Uykusuzlara Hakk rahmeti olur yakın,
Uykusuzların gönlü kırık, gözü yaşlı,
Ben-benliğin cezâsını verecek cehennem,
Kibirinin cehennem içinde hâli perişân.

⁴⁰ "El-kezzâbu lâ ümmeti", dedi Ahmed,

Cennet ve cehennem çekişmesini anlattığı hikmetinin sonunda ahiret ahvali ile ilgili konularda söylediği şeylerin kendi bilgisi olmadığını, bunları Allah'ın bildirdiğini dile getirir. Böylece ahireti de kapsayan gayb konularında yegâne bilgi kaynağının Allah olduğunu hatırlatmış olur (Yesevî: 2016, 284).⁴¹

Sonuç

İslam inanç sisteminde ahiretin önemli bir yeri vardır. Mead veya eskatoloji olarak da isimlendirilen ahirete iman, kelam ilmi açısından ilahiyat, nübüvvet ve sem'iyat olarak tasnif edilen usul-i selasenin sem'iyat kısmında yer alır. Bildirimizde Hoca Ahmed Yesevî'nin kullandığı bazı kavramlar üzerinden ahiret inancıyla ilgili yaklaşımlarını ele almaya çalıştık. Özellikle mahşer, cennet ve cehennem kavramlarına yer verdiğimiz çalışmamızda Yesevî'nin bu kavramlara yüklediği anlam çerçevesini belirlemeye çalıştık.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Yesevî'nin kullandığı dilden, kuvvetli bir kitabî bilgiye sahip olduğu ve ciddi bir din eğitimi aldığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda hikmetlerinde değindiği konuları “ulu kitaplardan” öğrendiğini söylemesi, “Kul Hoca Ahmed ne bildi, bildirici Yezdân var” diyerek bilgisinin kaynağını Allah olarak göstermesi bu kanaati pekiştirmektedir. Ahirete dair bilgiler gayb haberleri olduğuna göre Yesevî, bilgisini Allah'a dayandırarak gayb konusunda yegâne bilgi kaynağının Allah olduğunu teyit etmiş olmaktadır. Bu anlamda hikmetlerinin bazı yerlerinde ayet ve hadislerle yer vermesi de dikkate değerdir.

Yesevî'de kimlik inşasına yönelik eğitim unsurlarının da öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda bazen “ben” dilini kullanır. Ahirete hazırlık anlamında dünya hayatında yapılması gerekenleri kendi yapması gerekenler olarak anlatır. Pişmanlıkları, dövümleri yaşayanın kendisi olduğunu anlatır. Aslında burada ince bir eğitim üslubu olduğu görülmektedir. Böyle yaparak Yesevî, günahkarlara niçin böyle yaptıklarının hesabını sormadan onları empati yapmaya çağırarak, kendi yaşadıklarını günahkarların hissetmesini sağlayarak onları günahları konusunda düşünmeye sevk etmektedir.

Yesevî için imanın sağlam kaynaklara dayanması ve -münafıklarda olduğu gibi- tereddüt taşımaması gerekir. Yesevî'nin bu konudaki reçetesi iman konusunda başta Kur'an olmak üzere dinin sağlam kaynaklardan öğrenilmesi, nefse uyulmaması, sahte şeyhlerle yürüyerek itikadın sahte şeyhlerin eline verilmemesi gerektiridir. Sahte sufilerle ilgili tespitleri dikkate değerdir. O, sahte sufilerin içleriyle dışlarının bir olmadığını anlatırken böylelerinin Allah'a karşı dürüst olmadıklarını vurgular. Ancak belki de bundan daha önemli tespiti sahte sufilerin insanlara yönelik tavırlarıyla ilgilidir. Zira Yesevî, sahte sufilerin etrafındaki insanlara karşı da samimi olmadıklarını anlatarak toplumdaki çok önemli ahlaki bir zaafa dikkat çeker. Toplum, birbirine güvenini kaybettiğinde, hele bu durum sufi görünümlü sahtekâr insanlar eliyle yapıldığında ahlak ortadan kalkacağı gibi “din” müessesesi de ciddi zarar görür.

Kimi zaman ahiret hayatını bir süreç şeklinde anlatan Yesevî bazen de kavramların kapsam alanlarını genişleterek bir süreç anlatımı yerine iç içe bir anlatım sunar. Mahşer kavramı bunlardan biridir. Genel anlamda mahşer ahirette insanların hesap vermek üzere toplanacakları yer olarak bilinirken o, mahşeri adeta ahiret kavramıyla eşdeğer görür, hatta cennette gerçekleşeceği kabul edilen “ru'yetullah”ı mahşerde gerçekleşecek şekilde anlatır.

Can ve gönülde salât söyleyip, ol ümmet,
Yalancıya melekler söyler lânet,
Cehennem içinde sert azap, vahşeti var.

⁴¹ Cehennem orada tek durdu, cennet ömrünü söyledi,
Kul Hoca Ahmed ne bildi, bildirici Yezdân var.

Cennet tasvirine çok değinmez. Ancak cennete gitmenin verdiği hazzı ve ona yöneltecek amelleri vurgular. Aynı şekilde cehennem tasvirine de detaylı olarak yer vermez. Buna mukabil cehennemden uzak durmanın gerekliliği ve ona yaklaştıracak amellerin kötülüğü üzerinde durur.

Cehennem azabını kabirden başlatan Yesevî, cehenneme düşmemenin yolunu aşıklık, tevbe, sağlam iman ve ilim tahsili olarak özetler. Buna karşılık cehalet, yalan ve kibir vb. ise kişiyi cehenneme sürükleyen davranışlardır.

Yesevî'nin ahiret halleriyle ilgili en çok üzerinde durduğu kavramlardan bir tanesi onun kullanımıyla “cemâlullah”tır. Kalam ilminde bu terkinin karşılığı “ru’yetullah”tır. Ehl-i Sünnet’in genel kabulüne göre “ru’yetullah” kavramıyla ifade edilen ahirette Allah’ı görme hadisesi cennette gerçekleşecektir. Ancak Yesevî'nin, bu hadisenin kabirde ve mahşerde gerçekleşeceği ile ilgili dizeleri bulunmaktadır. Bu anlamda Yesevî'nin ahiret hayatını bir bütün olarak gördüğünü söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Aşık, Nevzat, “Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, *Ahmed-i Yesevî*, haz. Mehmed Şeker-Necdet Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1996, ss. 375-399.
- Güllüce, Veysel, “Kur’ân’da Cennet Çocukları için Kullanılan Vildan ve Gilman Kelimeleri”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler*, 2006, Cilt: X, Sayı: 27, ss. 65-80.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, III, Beyrut 2013.
- İsfehânî, Râgıb, *Müfredâtu Elfâzı'l-Kur'an*, thk: Safvân Adnan Davudî, Beyrut 1997.
- Şık, İsmail - Karagöz, Nail, “Ahiret Hayatı”, *Kelâm IV Sistematik Kelâm 2*, Araştırma Yayınları, Ankara 2016.
- Topaloğlu, Bekir, “Cehennem”, *DİA*, VII, İstanbul 1993.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yay. İstanbul 2010.
- Toprak, Süleyman, “Haşir”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997.
- Türcan, Galip, *Kur'an'da Ahiret İnancı*, Aziz Andaç Yay., Ankara 2006.
- Yesevî, Hoca Ahmed, *Divan-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatçı, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2016.
- Yıldırım, Ahmet, “Dîvân-ı Hikmet'te Yer Alan Hadislerin Kaynakları ve Değerlendirilmesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, CİLT: 52 ·SAYI: 4 EKİM-KASIM-ARALIK 2016, s. 52.

3. OTURUM
24 KASIM 2018 CUMARTESİ
HOCA AHMED YESEVÎ SALONU

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Mehmet Necmettin BARDAKÇI

Doç. Dr. Doğan KAPLAN
Ahmed Yesevi ve Yesevilik Araştırmaları Hakkında Bir Değerlendirme

Dr. Öğrencisi Arailym MENDUALİYEVA - Dr. Öğrencisi Yernat ABDRAKHOV
Hoca Ahmet Yesevi ile Yunus Emre'nin Dini Düşünce Boyutunu Karşılaştırma

Prof. Dr. Mustafa SEVER
Süleymân Hakîm Ata (Ahmed-i Yesevî'nin III. Halifesi) ve Bakırgan Kitabı

Dr. Öğr. Ü. Bahattin TURGUT
Hoca Ahmet Yesevî Üzerine Çalışmalar: Fuad Köprülü Örneği

AHMED YESEVÎ VE YESEVÎLİK ARAŞTIRMALARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation on the Studies of Ahmad Yasavi and Yasavi Sufi Tradition

Doğan KAPLAN*

Özet

Ahmed Yesevi, Orta Asya Türk tasavvuf anlayışının başat mümessili ve geleneksel kabule göre kurucusu olduğu Yesevilik tarikatı hem Nakşibendilik gibi kitabi İslam anlayışının hem de Alevilik ve Bektaşılık gibi halk İslam anlayışının esin kaynağıdır.

Ahmed Yesevi ve Yesevilik hakkında ilk akademik çalışmayı yapan Fuad Köprülü olmuştur. Onun *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseri alanında bir klasik olmuş ve bugün bile ulusal ve uluslararası çalışmalarda başucu kitaplardan biri olmuştur. Bugün Ahmed Yesevi'yle ilgili olarak bilim çevrelerinde egemen olan onun Ortodoks veya Heterodoks olduğu şeklindeki iki farklı görüşün dayanağı da Köprülü olmuştur. Zira o, Ahmed Yesevi'yi önce Ortodox İslam anlayışı içerisinde değerlendirmiş ancak daha sonra Yesevi'nin Heterodoks İslam anlayışına sahip olduğunu dile getirmiştir.

Bu bildirinin temel hedefi, Köprülü'den günümüze kadar Ahmed Yesevi ve Yesevilik hakkında yapılmış olan ulusal ve uluslararası düzeydeki akademik nitelikli çalışmaların bir değerlendirmesini yapmaktır.

Anahtar kelimeler: Ahmed Yesevi, Yesevilik, Ortodoks İslam, Heterodox İslam

Abstract

Ahmad Yasavi is the main figure of the Central Asian Turkish mysticism and according to the general point of view Yasavi sufi tradition is the source of inspritation of the Naqsband and Alevi sufi traditions.

Fuad Koprulu who is the firt studied on Ahmad Yasavi and Yasavi sufi tradition. What we know about Ahmad Yasavi depends on the studies of Koprulu. His very famous book *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* is the head source of the academicians even today. He gives us two different point about Ahmad Yasavi, according to his famous book Yasavi is Ortodox Muslim but he changed his opinion later and told Yasavi is Heterodox Muslim. Today these two different point of views about Ahmad Yasavi is acceptable by the academicians.

The aim of this paper to examine the studies of Ahmad Yasavi and Yasavi sufi tradition after Fuad Köprülü and evaluate them.

Key words: Ahmad Yasavi, Yasavi sufi tradition, orthodox Islam, heterodox Islam

Giriş

Ahmed Yesevi, XII.yüzyılda yaşamış büyük bir sufidir. Türklerin İslam anlayışının temel dayanaklarından biri olan Yesevi, bu sebeple Pîr-i Türkistân adıyla anılmaktadır. Fıkıhta Hanefî, itikatta Mâtürîdî olan Türkler tasavvufta ise Yesevi'nin yolunu takip ederler. Hem Nakşibendilik gibi “Kitabi İslam” ın takipçisi hem de Alevilik ve Bektaşılık gibi “Halk İslam”ının temsilcisi iki farklı meşrep kendisine Ahmed Yesevi'ye bağlar. Nitekim Yahya

---

* NEÜ Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Meram-Konya, dkaplan@konya.edu.tr

Kemal de “Şu Ahmed Yesevi kim? Bir araştırın göreceksiniz... Bizim milliyetimizi asıl onda bulacaksınız.” demiştir.

Bilindiği gibi Ahmed Yesevi’yle ilgili ilk bilimsel çalışmaları merhum Mehmed Fuad Köprülü (ö.1966) yapmıştır. Onun ilk baskısı 1919 yılında Osmanlıca yapılan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseri hâlâ değerini korumaktadır.¹ Zira Köprülü bu eserinde Anadolu’da Selçuklular devrinde ortaya çıkan Türk kültür hayatının Orta Asya’yla sıkı bir bağlantısı olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. (Köprülü, 1984a; Kaplan, 2002:7-8).

Köprülü’den günümüze kadar bu konuda yapılan çalışmalar hâlâ onun ortaya koyduğu çerçevede devam ettiği için Fuad Köprülü’nün Ahmed Yesevi ve Yesevîlik hakkındaki düşüncelerini incelemek faydalı olacaktır.

Özbekistan Bilimler Akademisinden İbrahim Hakkul’a göre (2018:478), Köprülü’den sonra yetmişlere kadar Yesevîlik araştırmaları sekteye uğramış Kemal Eraslan’ın hazırladığı *Divan-ı Hikmet’ten Seçmeler*’in 1983’teki basımıyla durum değişmiştir. Aynı yıllarda Özbekistan’da da Ergeş Rustemov’un “Ahmed Yesevi Hikmetlerinde Tarih ve Hayat Sedası” makalesi (basımı 1972) ses getirmiştir. 1993 yılının Ahmed Yesevi yılı ilan edilmesiyle çalışmalar artarak devam etmiştir.

1. Ahmed Yesevî ve Yesevîlik Çalışmalarının Öncü Şahsiyeti M. Fuad Köprülü ve Kullandığı Kaynaklar

Pîr-i Türkistân Ahmed Yesevi ile ilgili ilk ve öncü çalışmayı yapan M. Fuad Köprülü iki farklı Yesevi portresiyle karşımıza çıkmaktadır. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflarda* Ahmed Yesevi’yi mürşidi Yusuf Hemedâni (ö.535/1140) gibi Hanefî mezhebine mensup dini bütün bir sünî âlim olarak tanıtan Köprülü (1984a:75), *İslam Ansiklopedisinde* yazdığı “Ahmed Yesevi” (1950:210-215) maddesinde, Mâverâünnehir’in büyük İslâm merkezlerinde sünî İran kültürünün Türk-Moğol paganizmine karşı bir aksül’amelî mahiyetinde olan Nakşibendîliğin kaynaklarına dayalı olarak ortaya koyduğu Yesevî portresinin tam olarak gerçeği yansıtmadığını Babaî, Haydarî ve Bektaşî geleneğinin çizdiği Yesevî portresinin daha doğru olduğunu ifade etmiştir. Köprülü, Ahmed Yesevî’nin dini kimliğiyle ilgili en net ifadeleri W. Barthold’un küçük hacimli kitabını uzun ve geniş notlarla Türkçe yayımladığı *İslam Medeniyeti Tarihi*’nde (1984b:187) şöyle ifade etmiştir:

Burada, Yesevîye tarîkatının hakikî mahiyeti ve karakteri hakkındaki eski görüşlerimi düzeltmek icap ettiğini söylemeliyim: İptida, Yesevî’likten çıkan ve Mâverâünnehir’in XV-XVI.asırlardaki mutaassıp muhîtinin te’sirini taşıyan Nakşibendî tarîkatine mensup müellifler, büyük pîrleri Ahmed Yesevî hakkında birtakım şeyler yazmışlardır ki, ona âit eski kaynaklar bunlardır. Bu müellifler, Yesevîliğin ilk şeklini ve Ahmed Yesevî’nin hakikî şahsiyetini tarihî realiteye uygun olarak tasvir etmemişler, kendi arzu ve temayüllerine göre, hakikati tamamiyle değiştirmişlerdir; hâlbuki Yesevîliğin ilk yayıldığı göçebe Türk muhitlerinin icapları ve din değiştirme psikolojisi’nin umumî kaideleri gözönüne getirilince, buna imkân olmadığı anlaşılır. Esasen, bu sonraki Nakşibendî müelliflerinin bütün tahriflerine rağmen, Yesevîliğin göçebe Türk muhitlerine intibak ettiği, eski Türk paganizmi’nden birçok şeyler aldığı ve âyinlerinde –göçebe örfüne uygun olarak- kadınlarla erkeklerin beraber bulunduğu, eski Şâmânî âyinlerinde olduğu gibi, musiki, şiir ve extatique (vecdli) raskların ihmâl edilmediği, onların yazılarından dahi istidlâl edilebiliyor. Esasen, Türkler’in eski dinî an’aneleri’ne bu suretle tetâbuk etmese, Yesevîlik halk arasında böyle sür’atle yayılmaz ve islâmlaştırma rolünü aslâ oynayamazdı.

¹ Özbekistan Bilimler Akademisinden Özbek Dili, Edebiyatı ve Folkloru Enstitüsünden İbrahim Hakkul da ne Türkiye’de ne de Türk halklarının yaşadığı diğer ülkelerde İlk Mutasavvıfların hala aşılamadığını söyler. (Hakkul, 2018:478)

Yesevilik sadece Orta Asya'daki Türkler tarafında yaygınlaşmayıp Türklerin yaşadığı tüm coğrafyalarda yaygın olduğunu söyleyen Köprülü, Tarihi bir kişilik olarak Ahmed Yesevi'nin XI.asrın ikinci yarısında Batı Türkistan'da Çimkent (bugün Kazakistan sınırları içerisinde) şehrinin doğusunda yer alan Türklerle İranlıların yaşadığı Sayram kasabasında doğduğunu ifade eder. Babası İbrahim'in Sayram'ın ünlü şeyhlerinden biri olduğunu söyleyip Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye dayanan şecerelerini de verir. (Köprülü, 1984a:62, krş. Hazînî, 2014:83-84).

Ahmed Yesevi, gençlik çağlarında XII.yüzyılda medreseleri ve âlimleriyle meşhur Buhârâ şehrine gelmiş ve burada dönemin meşhur âlim ve mutasavvıfı Şeyh Yûsuf Hemedânî (ö.535/1140)'den ders almış ve ona intisap etmiştir. Hocasının gözde talebelerinden biri olan Ahmed Yesevi hocasının ilk üç halifesinden biri olmuş bir müddet Buhârâ'da tekkenin şeyhliğini de yapmasına rağmen bütün müridleri dördüncü halife Hoca Abdulhâlîk Gucduvânî (ö.575/1179)'ye bırakarak Yesi'ye dönmüştür. Yesi'de İslâmiyete yeni girmiş, saf sade Türkleri Türkçe yazarak ve konuşarak irşad etmiştir. (Köprülü, 1984a: 64-75).

Yesevilik çalışmalarındaki en büyük handikap elimizde o döneme ait temel kaynakların bulunmuyor oluşudur. Bu konuda en erken kaynaklar XV.yüzyıla kadar gitmektedir. Yani arada üç asırlık bir boşluk olduğu için Ahmed Yesevi ve Yesevilik hakkında farklı yaklaşımlar görülebilmektedir. Köprülü'nün çalışmalarında kullandığı kaynaklar ve günümüzdeki durumuna bir bakalım.

a. Divan-ı Hikmet ve Fakrânâme

Ahmed Yesevi'ye nispet edilen iki eser bulunmaktadır. Biri dini içerikleri sebebiyle hikmet olarak adlandırılan *Divan-ı Hikmet* diğeri de bazı *Divan-ı Hikmet* nüshalarında bulunan *Fakrânâme* adlı küçük hacimli bir risaledir.

Köprülü'den günümüze kadar birçok araştırmacı *Divan-ı Hikmet*'in eldeki en erken nüshasının XVII.yüzyıla ait olması ve içeriği sebebiyle Ahmed Yesevi'ye ait olmadığını ancak müritleri tarafından telif edildiği için onun görüşlerini yansıttığını söylerler. Ahmed Yesevi ve Yesevilik etrafında ulaşan literatüre bakıldığında yapılan akademik ve popüler nitelikli çalışmalarında daha çok *Divan-ı Hikmet* merkezli olduğu görülmektedir. (Toprak, 2008:35).

Ahmed Yesevî Üniversitesinin 28-30 Nisan 2016 yılında Ankara'da gerçekleştirdiği *I.Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumunda* tarih, inanç, halk kültürü ve tasavvuf başlıklarında 50'nin üstünde bildiri sunulmuştur. Bildirilerin büyük bir kısmı *Divan-ı Hikmet* merkezli olmuştur. (bkz.Kartal, 2017:1-959)

Divan-ı Hikmet'in şimdiye kadar birçok baskısı yapılmıştır. Kemal Eraslan'ın yayımladığı *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler* adlı çalışması 1800'lü yıllar ve sonrasına ait yazmalardan seçmelere dayanmaktadır. Eraslan'ın ifadesine göre şimdiye kadar derlenebilen Yesevi'nin hikmetlerinin sayısı 250'dir. Nitekim Ahmet Yesevi Üniversitesinin Unesco 2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı Anısına yayımladığı *Dîvân-ı Hikmet* kitabında 252 hikmete yer verilmiştir. (Yesevî, 2016). Yine 9 Aralık 2016 tarihinde Kazakistan'ın Kökşetav şehrinde yapılan bir konferansta *Divan-ı Hikmet*'in yeni bir nüshası tanıtılmıştır. Kökşetav'da bulunması sebebiyle *Kökşetav Nüshası* adıyla anılan bu yazmada 49 adet hikmet bulunmaktadır. İstinsah tarihi bilinmeyen yazmanın kullanılan kâğıttan hareketle XVI veya XVII.yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. (Petek-Dağistan, 2017).

Mehmet Mahur Tulum'un "Yeni Bir 'Hikmetler Mecmuası' Münasebetiyle Yesevi Çalışmaları Üzerine Yeni Açılımlar" başlıklı bildirisinde şimdiye kadar bilinen en eski tarihli (1061/1650), *Divan-ı Hikmet* nüshasının ellerinde olduğunu ve bunu ilk defa California Üniversitesinin 1-4 Ekim 1998 yılında Los Angeles şehrinde düzenlediği konferansta Mertol

Tulum, Kurtuluş Öztopçu ve Mehmet Mahur Tulum adına Kurtuluş Öztopçu tarafından İngilizce olarak sunulduğunu ancak maalesef o günden 2016'ya kadar eseri hala yayına hazırlayamadığını 2016 Ahmed Yesevi yılında yayınlacağı taahhüdünde bulunmuştur. (Tulum, 2017:673,680). Tulum, taahhüdünü gerçekleştirmiş ve bu eseri 2016 yılında *Dîvân-ı Hikmet (Mısır Nüshası)* adıyla yayımlamıştır.

Fakrnâme ise ilk defa Kemal Eraslan tarafından *Divan-ı Hikmet*'in Taşkent ve bazı Kazan nüshalarında bulunmuş ve yayımlanmıştır. Esasen Köprülü daha önce *Fakrnâme*'yi görmüş ancak bunun Hazîni'nin *Cevâhiru'l-ibrâr min emvâci'l-bihâr* adlı eserinin bir parçası olduğunu düşünmüştür. (Köprülü, 1984:122). Ancak bu risaleyi yayımlayan Eraslan bu düşüncenin doğru olmadığını ortaya koymuştur.

Burada yeri gelmişken Ahmed Yesevi'ye nispet edilen *Risâle* ve *Nesebnâme* adlı iki eserden de bahsetmek faydalı olacaktır. İçerik olarak neredeyse *Fakrnâme*'yle büyük benzerlik gösteren bu eseri Muhammedrahim Carmuhammed-Uli adlı araştırmacı tarafından 1992 yılında "Hoca Ahmed Yesevî'nin Hayatı Hakkında Yeni Deliller ve Onun Bilinmeyen 'Risale' Adlı Eserinin İlmi Değeri" başlıklı çalışmasında tanıtılan küçük hacimli eserdir. Carmuhammed-Uli'nin Kazakistan Halk Kütüphanesi Nâdir Kitaplar ve El Yazmaları bölümü 3990-47 ve 1622-386 numaralı kayda ait bu iki eseri tanıtırken *Nesebnâme*'nin 1099/1687 istinsah tarihli olduğunu ve bu eserin Ahmed Yesevi'nin babası İbrahim Ata tarafından yazıldığını ifade eder. *Nesebnâme* Ahmed Yesevi'nin Hz. Ali'ye dayanan soyunu da teyit etmektedir. *Risâle* adlı yazma ise içerik olarak sufilik, dervişlik, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat anlayışını içermektedir. İç kapağında yer alan *Mir'âtu'l-kulûb* ifadesi yazmanın bu isimle de anılabileceğini gösterir. (Carmuhammed-uli, 2000:237-243). Araştırmacının bu ifadelerinden *Risâle*'nin *Fakrnâme* ile büyük benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. (Toprak: 2008, 4).

Necdet Tosun (2017), "Ahmed Yesevî'nin Yeni Bulunmuş İki Farsça Risalesi" başlıklı bildirisinde *Divan-ı Hikmet* ve *Fakrnâme* dışında iki adet Farsça risalenin de Ahmed Yesevi'ye ait olabileceğini ifade eder. Bunlar tasavvuf ve tarikat âdâbının anlatıldığı *Risale der âdâb-ı tarikat* ve dört kapı kırk makamın anlatıldığı *Risâle der makâmât-ı erbain* adlı eserlerdir. Tosun'a göre (553-554) bu iki eser muhteva olarak Yesevi'nin meşhur iki eserine çok benzediği için kuvvetle muhtemel ona aittir. *Risâle der âdâb-ı tarikat* küçük hacimli Farsça bir eser olup Taşkent'te Özbekistan Fenler Akademisi Biruni Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi nr. 3808 (vr.312b-316b), nr.6652 ve 9175 no'da bulunan üç yazmadır. 2012 yılında S. Mollakanagatuli tarafından Almatı'da Kazak Türkçesiyle ve üç nüshanın tıpkıbasımı birlikte basılmıştır. (Tosun, 2017:554). İkinci eser *Risâle der makâmât-ı erbain* ise daha küçük hacimli olup Kütahya ili Tavşançalı ilçesi Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesinde nr. 1056'da vr.112a-113a arasında bulunan tek nüshaya dayanmaktadır. (Tosun, 2017:554).Tosun çalışmasında eserlerin Türkçe çevirisini vermiştir. Birinci risalenin başlangıcı "Tarikatın kutbu, hakikatin burhânı Hazret-i Hoca Ahmed Yesevî (rahmetullahi aleyh) kendi risâlesinde, inşallah kalp gözleri aydınlansın ve manevî yolun tâlipleri istifade etsin diye tarikat âdâbı hakkıdırna birkaç sözü açıklamışlardır." (Tosun, 2017:554). Diğer risale ise "Ey tâlib! Bilesin ki, bu risâle, Sultânü'l-ârifin kutbu'l-muhakkikîn, öncekilerin ve sonrakilerin sırlarını keşf eden, şeyhlerin övünç kaynağı Hoca Ahmed Yesevi'nin sözlerinden oluşan kırk makam hakkında bir eserdir. (560-561) bu girişleri sebebiyle bu eser Ahmed Yesevî'ye atfedilmiştir.

b. Süleyman Hakîm Ata'nın Kitapları

Ahmed Yesevi'nin Türkler arasında en çok tanınan birinci veya üçüncü halifesi sayılan Hakîm Ata adıyla bilinen Süleyman Bakırganî (ö.582/1186)'dir. Hikmet geleneğinin yayılmasında büyük rolü bulunan Süleyman Hakîm Ata'ya nispet edilen *Hakîm Ata Kitabı*

(Bakırgan kitabı olarak da bilinir) içerik olarak Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet*'indeki gibi hikmetler içeren bir kitaptır. Bu kitabın da aynı *Divan-ı Hikmet*'de olduğu gibi Yesevi tarikatı mensubu farklı şairlerin de şiirlerinin bulunduğu düşünülmektedir. (Toprak: 2008, 4). 1901'de Kazan'da basılmıştır.

c. Diğer Eserler

Hüsameddin Müslimi'nin *Risâle-i Tevârih-i Bulgariye*, Yesevî'nin Bulgaristan bölgesindeki halifeleri hakkında bilgi vermektedir. 1902'de Kazan'da basılmıştır. *Nesayimu'l-Muhabbe* Molla Cami tarafından kaleme alınan *Nefehâtu'l-Uns* adlı Farsça kitabın Ali Şir Nevâyî (ö.906/1501) tarafından Çağatay Türkçesine çevrilmiş halidir. Eserin orijinalinde Ahmed Yesevi'den bahsedilmemesine rağmen çeviride Yesevi dâhil bölgenin sufileri de eklenmiştir. *Reşehât* Nakşibendi büyüklerinden Ali Herevî tarafından kaleme alınmıştır. Ahmed Yesevî'yi "Hazret-i Türkistan" ve "Meşâyih-ı Türkün serhalkası" diye tanıtmıştır. *Mihmannâme-i Buhara* Fazlullah Isfahani'nin savaş günlüğü olarak yazdığı bu eserde Yesevi türbesinden ve türbedeki âdâp ve erkândan bahsetmektedir. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*'da görmediği bu eseri İslam Ansiklopedisinde görüp değerlendirmiştir. *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, Uzun Firdevsi adıyla bilinen Hızır b. İlyas'ın yazdığı bu eser Yesevilik hakkındaki en eski kaynaktır. XV.yüzyılın sonlarında kaleme alınmıştır. Kendini Ahmed Yesevî torunu olarak tanıtan Evliya Çelebi, *Seyahatnamesinde* Anadolu'daki Yesevi derviş ve halifelerinden bahsetmiştir. (Kara, 2000:252-262).

2. Köprülü Sonrası Yesevilik Çalışmaları

Fuad Köprülü sonrası Ahmed Yesevi ve Yesevilik çalışmalarını, ikisi de Köprülü'ye dayandırılan iki görüşe paralel olarak iki kısımda değerlendirebiliriz. Her ikisi de son derece yaygın ve geçerli olan birinci yaklaşım Köprülü'nün kendisini düzelttiği ve Ahmed Yesevi'yi heterodoks çizgide gösteren yaklaşımı devam ettiren Köprülü ekolünün görüşü, diğeri ise Yesevi'yi sünni çizgide dini bütün bir kişi olarak gören ve bu konuda Köprülü'nün ilk görüşünü benimseyen görüş. Şimdi bu görüşleri ayrıntılı bir şekilde el alalım.

2.1. Fuad Köprülü Ekolünün Yaklaşımı

Burada "Fuad Köprülü Ekolü" ekolü derken kastettiğimiz çalışmalarında Fuad Köprülü'nün takip ettiği bilimsel yöntemlere göre hareket eden başta Iréne Melikoff (ö.2009) ve Ahmet Yaşar Ocak gibi tarihçiler gelmektedirler. Zira her iki araştırmacının bu konudaki çalışmalarına (Mélakoff, 1999; 2009; Ocak, 1996) bakıldığı zaman ikisinin de Ahmed Yesevi'yi heterodoks, konargöçerlerin din anlayışında bir sufi olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

2.2. Fuad Köprülü'nün İlk Görüşünü Devam Ettiren Yaklaşım

Bu yaklaşım sahiplerinin özelliği ise Ahmed Yesevi'ye nispet edilen *Divan-ı Hikmet* ve *Fakrnâme*'yi olduğu gibi kabul ederek bu iki esere özellikle de birincisine dayalı olarak bilimsel veya popüler çalışma yapanlardır. Nitekim Ahmed Yesevi ve Yesevilikle ilgili literatür taraması yapıldığında yapılan çalışmaların daha çok bu minvalde olduğu görülmektedir. Bu anlamda Türkiye ve Kazakistan Cumhuriyetlerinin ortaklaşa kurduğu Türk Dünyasının ilk ortak devlet üniversitesi olan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinin² 1996 yılında ilk sayısını yayımlayan ve şimdiye kadar 87 sayı (son (Güz

² İlk olarak 6 Haziran 1991 yılında Türkistan Devlet Üniversitesi olarak kurulan bu üniversite daha sonra Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti hükümetleri arasında Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi kurulması hakkındaki anlaşmaya göre 1 Ocak 1993 tarihinden itibaren Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi adını almıştır. Özerk bir statüye sahip olan üniversite 5 (beş)'i Türkiye Cumhuriyeti 5 (beş)'i de Kazakistan Cumhuriyeti tarafından atanan on kişilik bir Müttevelli Heyeti tarafından yönetilmektedir.(Boya: 2008, 63).

2018/87) çıkmış olan *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisinde* yayımlanan makalelere bakıldığında bu açık bir şekilde görülmektedir. (Örnek için bkz. Kurnaz-Tatçı, 1997:253-263).

Ünlü araştırmacı Abdülbaki Gölpınarlı (ö.1982) da Ahmed Yesevi'nin dini bütün bir sünni ve tarikatının da tam bir sünni tarikatı olduğunu düşünmektedir. Ona göre Yunus Emre'nin Ahmed Yesevi'nin heceyle yazılmış şiirlerinden etkilenmiş olması doğru değildir. Zira Yunus Emre, Ahmed Yesevi'nin adını bile anmamıştır. Ahmed Yesevi, Anadolu'da Bektaşî geleneği yayılmaya başladıktan sonra Hacı Bektaş Veli'nin Nişabur'dan Anadolu'ya gelişine bir dayanak olsun diye gelenek içerisinde anılmıştır. (Gölpınarlı, 1969:198-199).

3. Ahmed Yesevî ve Yesevîlik Hakkında Yapılan Lisansüstü Çalışmalar

Yüksek Öğretim Kurumu'nun Ulusal Tez Merkezinde (<https://tez.yok.gov.tr>) ve Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezinin “İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu” (tamamlanan ve devam eden tezler) (<http://ktp2.isam.org.tr>) veri tabanında “Ahmed Yesevi”, “Yesevi” ve “Yesevilik” anahtar kelimeleriyle yapmış olduğumuz aramada (son erişim tarihi:17.11.2018) sırayla aşağıdaki çalışmalara rastladık.

1. Şafak Baran. (1990). “**Ahmed Yesevi'nin hayatı eserleri ve eserlerindeki bilgi meselesi**”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

2. Necmi Atik. (1997). “**Yesevilik ve Cevahiru'l-Ebrar min Emvaci'l-Bihar**”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

3. Burhan Türkyılmaz (1998). “**Ahmet Yesevi'nin şahıslar dünyası**”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı alanında yapılmış bu çalışmada Divan-ı Hikmet'de geçen şahıslar ele alınmıştır.

4. Dossay Kenzhetatayev. (1999). “**Divan-ı Hikmet'teki ahlaki unsurlar**”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

5. Kemal Hakan Tekin. (2000). “**Hoca Ahmed Yesevi Türbesi**”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sanat Tarihi Anabilim Dalında Ahmed Yesevi Türbesi hakkında yapılmış çok kapsamlı bir çalışmadır.

6. Dossay Kenzhetatayev. (2003). “**Hoca Ahmet Yesevi'nin düşünce sistemi**”. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalında tespit edebildiğimiz kadarıyla Ahmet Yesevi'yle ilgili doktora tezi olarak yapılan tek çalışmadır. (Dossay Kenjetay prof.dr.)

7. Mehmet Şimşek. (2005). “**Yesevilik ve Anadolu'nun Türkleşmesinde Yesevi Dervişlerin rolü**”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

8. Hicret Kiraz Toprak. (2008). “**Ahmed Yesevî, Yesevîlik ve XIII.Yüzyıl Anadolusundaki Yeri**”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ahmed Yesevi ve Yesevilik araştırmalarının güncel durumuyla ilgili yapılan en kapsamlı çalışma Hicret K. Toprak'ın bu yüksek lisans çalışmasıdır. Özellikle çalışmanın giriş kısmında Ahmed Yesevi ve Yesevilikle ilgili erken dönem kaynakların bir değerlendirmesi yapılmış vaktiyle Köprülü'nün çalışmalarında kullandığı kaynaklardan şimdiye kadar araştırmacılarca yayımlanmış olanlarına işaret edilmiştir. Özellikle Amerikalı modern araştırmacı Devine

Deweese'nin Yesevilik çalışmalarında Orta Asya kaynaklarına dönülmesi ve Orta Asya'dan yararlanılması şeklindeki değerlendirmesini ve yine Deweese'nin ortaya attığı Yesevi'nin Köprülü'nün ilk görüşüne uygun olarak dini bütün bir sünni şeyh olduğu ve iddia edildiğinin aksine Yesevi'nin XIII.yüzyılda yaşamış olabileceği şeklindeki yeni görüşlerini paylaşması yönüyle çok faydalı bir çalışma olmuştur.

9. Aysel Boya. (2008). “**Ahmet Yesevi Üniversitesi**”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinin kuruluşu hakkında bilgi verilmektedir.

10. Ali Atmaca. (2008). “**Ahmet Yesevi'nin inanç ve düşünce dünyası**”. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tespitlerimize göre Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim dalında yapılmış ilk çalışmadır. Ahmet Yesevi'nin hayatı Köprülü merkezli anlatılmış ve Yesevi'nin Tasavvuf anlayışı özellikle Divan-ı Hikmet'ten örneklerle ortaya konmuştur.

11. Tolga Karaca. (2011). “**Dörtlü armoni sistemi ile Ahmed Yesevi oratoryosu.**” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Müzik Anabilim Dalı Türk Sanat Müziği Bilim Dalında yapılmış bu çalışma daha önce Güldeniz Ekmen tarafından bestelenmiş, sözleri Ahmed Yesevi'ye ait 7 (yedi) adet ilahinin Türk Müziğinde kullanılan koma sistemine ve kurallarına bağlı kalınarak bir oratoryo (koro ve orkestra tarafından icra edilen dini dramaların müzikleri ve oyunları) haline getirilmesiyle ilgilidir. (1, 26, 32).

12. Ebubekir Oğuz Utku (2016). “**Hoca Ahmed Yesevi ve Türklerin din anlayışına etkileri**”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bu çalışmanın kullanımı 21.01.2019 tarihine kadar yazar tarafından kısıtlanmıştır. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalında yapılmış bu çalışma YÖK tez tarama sayfasındaki özetine göre Ahmed Yesevi'nin Orta Asya, Anadolu, Balkanlar ve Hindistan'ı içine alan büyük bir coğrafyadaki etkisi, Yesevilik düşünce sistemi ve Türklerin din anlayışına sosyolojik etkileri bakımından ele alınmıştır.

13. Aigul Rakhipova. “**Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'inde İlahi Aşk**”. İsam veritabanından edindiğimiz bilgiye göre Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalında Yüksek Lisans çalışması olarak devam etmekte olan bir çalışmadır. İsminden anlaşıldığına göre Divan-ı Hikmet merkezli bir çalışma olacaktır.

Görüldüğü üzere ilki 1990'da tamamlanmış olmak üzere şimdiye kadar tamamlanmış 11 adet yüksek lisans çalışması, bir tanesi doktora çalışması olmak üzere toplam 12 adet tamamlanmış lisans üstü çalışma bir tanesi de devam etmekte olan bir adet yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Sosyoloji, Tarih, İslam Mezhepleri Tarihi, Sanat Tarihi, Müzik vb. çeşitli alanlarda yapılan bu çalışmaların son derece az olduğu ve artması gerektiği çok açıktır.

Sonuç

Ahmed Yesevi ve Yesevilikle ilgili çoğu makale ve bildiri formatında çok sayıda çalışma yapılmasına rağmen bu konuda daha önce Mehmed Fuad Köprülü tarafından yapılan çalışmaların üstüne yeni bir şey konulmuş değildir. Bu konuda yapılan akademik ve popüler çalışmaların daha ziyade Ahmed Yesevi'ye atfedilen *Divan-ı Hikmet* ve *Fakrnâme* adlı eserlere dayalı çalışmalar olduğu görülmektedir. Ülkemizde Yesevi ve Yesevilik hakkında şimdiye kadar yapılan lisansüstü çalışmaların sayısı da maalesef arzulanan seviyede değildir.

Ahmed Yesevi ve Yesevilikle ilgili Orta Asya'da bulunan yazma eserlerin tam olarak değerlendirilmediği ve bu konuda daha alınacak çok mesafenin olduğu gözlemlenmekte

beraber yerli ve yabancı araştırmacıların dikkatleri Orta Asya'daki kaynaklara çekmeleri son derece önemlidir. Ayrıca bölgede bulunan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesinin varlığı bu anlamda umut vericidir.

Kaynakça

- Barthold W. –Köprülü F. (1984b). *İslam Medeniyeti Tarihi*. 6.basım. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Boya, Aysel. (2008). “Ahmet Yesevi Üniversitesi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Carmuhammed-Uli, Muhammed. (2000). “Hoca Ahmet Yesevî'nin Hayatı Hakkında Yeni Deliller ve Onun Bilinmeyen ‘Risale’ Adlı Eserinin İlmi Değeri”. *Yesevîlik Bilgisi*. Haz.Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatcı. Ankara: Millî Eğitim Basımevi. 237-243.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (ö.1982). (1969). *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Hakkul, İbrahim. (2018). “Yesevilik Çalışmalarının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *Kul Hoca Ahmed Yesevi Makaleler Kitabı*. Haz. İsmetullah Yesevi. Edit.Nadirhan Hasan. Ankara.475-488.
- Hazîni, Sultah Ahmed. (2014). *Cevâhiru’l-ebrâr min emvâci’l-bihâr-İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler*. Haz. Cihan Okuyucu-Mücahit Kaçar. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Kara, Mustafa. (2000). “Yeseviyye Kültürünü Günümüze Ulaştıranlar ve ‘Cevâhiru’l-Ebrâr min Emvâci’l-Bihâr’”. *Yesevîlik Bilgisi*. Haz.Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatcı. Ankara: Millî Eğitim Basımevi. 252-262.
- Kartal, Ahmet. (2017). *I.Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Kaplan, Doğan. (2002). *Fuat Köprülü’ye Göre Anadolu Aleviliği*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi.
- Kaplan, Doğan. (2003). “Fuat Köprülü’ye Göre Anadolu Aleviliği”. *Marife*, 3/2 (Güz 2003):143-163.
- Köprülü, Mehmed Fuad (ö.1966). (1984a). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. 5.Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Köprülü, Mehmed Fuad. (1950). “Ahmed Yesevî” *İslam Ansiklopedisi*, 1:210-215. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kurnaz, Cemâl-Tatcı, Mustafa. (1997). “Ahmed-i Yesevî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi”. *Bilig*, 4(Kış 1997):253-263.
- Mélikoff, Iréne. (1999). *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Mélikoff, Iréne. (2009). *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*. İstanbul: Demos Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (1996). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Petek, Ercan-Doğıstan, Serdar. (2017). “Dîvân-ı Hikmet’in Yeni Bir Nüshası ‘Kökşetav Nüshası’”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 43 (Bahar 2017): 207-233.
- Toprak, Hicret K. (2008). “Ahmed Yesevî, Yesevîlik ve XIII.Yüzyıl Anadolusundaki Yeri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tosun, Necdet. (2017). “Ahmed Yesevî'nin Yeni Bulunmuş İki Farsça Risâlesi”. *I.Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*. Edit: Ahmet Kartal. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi. 553-565.
- Tulum, Mehmet Mahur. (2016). *Hoca Ahmet Yesevi Dîvân-ı Hikmet (Mısır Nüshası)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Tulum, Mehmet Mahur. (2017). “Yeni Bir ‘Hikmetler Mecmuası’ Münasebetiyle Yesevi Çalışmaları Üzerine Yeni Açılımlar.” *I.Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*. Edit: Ahmet Kartal. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi. 671-680.

Yesevî, Hoca Ahmed. (2016). *Dîvân-ı Hikmet*. Editör. Mustafa Tatcı. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

HOCA AHMET YESEVİ İLE YUNUS EMRE’NİN DİNİ DÜŞÜNCE BOYUTUNU KARŞILAŞTIRMA

Comparing Hodja Ahmet Yesevi and Yunus Emre's Religious Thought

Arailym MENDUALİYEVA* - Yernat ABDRAKHOV**

Özet

İslam dünyasında yıllar boyu manevi yönden yetiştiren ve etkileyen birçok âlimler vardır. Bunlardan kiminin etkisi, yaşadığı dönemde ve yaşadığı coğrafyayla sınırlı kalmıştır. Bazılarının etkisi ise yüzyıllarca sürmüş ve bütün Türk halklarına etkileyebilme gücüne sahip olmuştur. İşte böyle âlimlerden birisi de Hoca Ahmet Yesevi’dir. Anadolu’da Türk tekke ve tasavvuf edebiyatının gelişmesinde en büyük rol sahibi ise Yunus Emre’dir. Çalışmamızda Hoca Ahmed Yesevi ve Yunus Emre’nin dini düşünce boyutunun birbirine benzeyen ortak noktalarını ve farklı yönlerini bulmaya çalışacağız. Türkler içerisinde tesir ettiği görüş ve düşüncelerini Hoca Ahmet Yesevi’nin Divan-ı Hikmeti ve Yunus Emre’nin Divanı eserlerin ele alarak karşılaştırmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Dini düşünce, Tasavvuf, Divan-ı Hikmet, Divan

Abstract

There are many scholars in the Islamic world who cultivate and influence spiritual aspects for many years. The influence of some of them has been limited to the period in which he lived and the geography in which he lived. The influence of some of them lasted for centuries and had the power to influence all Turkish peoples. One such scholar is Hodja Ahmet Yesevi. Yunus Emre has the greatest role in the development of Turkish Dervish and Sufi literature in Anatolia. In our study, we will try to find common points and different aspects of Yunus Emre's religious thought. We will try to compare the views and opinions of the Turks by taking into consideration the Divan-I Hikmet of Hodja Ahmet Yesevi and the works of Yunus Emre's Court.

Keywords: Hodja Ahmet Yesevi, Yunus Emre, religious thought, Tasawwuf, Divan-ı Hikmet, Divan

Hoca Ahmet Yesevi’nin Hayatı

Hoca Ahmet Yesevi, Kazakistan'nın güneyindeki Çimkent şehri yakınlarında yer alan, Sayram kasabasında doğmuştur. Sayram, Batı Türkistan’ın Çimkent şehrinin doğusunda, Şahyâr nehrinin kolu olan Kara-su üzerinde yer alan bir kasabadır.

Birtakim eserlerde, misal olarak ilk başta Alî Şîr Nevâî’nin “Nefehâtü’l-Üns” adlı kitapta, Hoca Ahmet Yesevi'nin doğum yeri olarak Yesi gösterilmektedir. “Yesi” adı Sovyetler zamanında Türkistan olarak değiştirilmiştir. Yine de Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde, isiminin Ahmet, doğum yerinin adı ise Yesi olduğu geçmektedir. Yalnız hikmetlerin büyük bir kısmının, mürşitleri tarafından sonradan derlendiğini düşünürsek, Sayram’ın doğum yeri olma ihtimali yüksektir.

Hoca Ahmet Yesevi’nin doğum tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Sadece Fakr-name adlı eseinde bulunan 73 yıl yaşadığı ve 1166 vefat ettiği hakkında bilgileri göz önünde bulundurarak 1093 yılında doğduğu kabul edilmektedir.¹

* Erciyes Üniversitesi, Doktora öğrencisi, feerdausy@mail.ru, 05533859573.

** Ömer Halisdemir Üniversitesi, Doktora öğrencisi, otagasi1000@gmail.com, 05078234170.

¹ Hayati Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi ve Hikmetleri*, h yayınları, İstanbul 2014, s.44.

Hoca Ahmet Yesevi'nin babası Şeyh İbrahim, annesi ise Ayşe Hatun'dur. Onların Gevher Şehnaz isimli bir kızı ve Hoca Ahmet isimli bir oğulları dünyaya gelmiştir. Hoca Ahmet annesinin küçük yaşında kaybetmiş, babasının ise 7 yaşında kaybetmiştir. Babasının vefatından sonra Gevher Şehnaz ablasının yanında hayatını sürmüştür.

Ablasıyla beraber Yesi'ye gelmiş ve orada Arslan Bab'tan eğitim almıştır. Arslan Bab vefat ettikten sonra Buhara'ya gelmiş. Orada Yusuf Hemedani'ye intisap edip, talebesi olmuş. Yusuf Hemedani'nin teveccühünü kazanan Hoca Ahmet Yesevi, onun üçüncü halifesi olmuştur. Ondan aldığı manevi bir işaretle, hilafeti Abdulhâlık Gucdevâni'ye bırakarak Yesi'ye geri gönmüş.

Hoca Ahmet Yesevi sünnete bağlılığını gösteren rivayetlere göre Yesi'de, 63 yaşında iken, tekkesinin avlusuna açılan yeraltı mescidi yaptırmış ve hayatının sonuna kadar bu mescitte ibadet ve riyazet ile meşgul olmuştur.

Hoca Ahmet Yesevi, bir söylentilere bakarsak toplam 73 yıl, Fuat Köprülü'ye bakarsak 120 yıl yaşamıştır. Bu söylentiler ışığında Köprülü Ahmet Yesevi'nin, (m.1166)'da Yesi şehrinde hayatın kaybettiği kanaatindeydi.²

Yunus Emre'nin Hayatı

Yunus Emre XIII yüzyılın ikinci yarısında adı sıkça duyulmaya başlayan bir Türk sufisidir. Yunus Emre'nin doğum, ölüm tarihi, yaşadığı köy ve kasaba kesin olarak bilinmiyor. Yunus Emre Horasan'lı, Kırşehir'li, Bolu'lu, Konya'lı sayanları Selçuklu, Osmanlı, daha kuvvetli olarak Kızıl Ahmet'li sananlar da çoktur.³ Bazı belgilere göre Yunus Emre H. 648/ M.1240 yılı doğmuş ve H. 720/ M. 1320 vefat etmiştir.⁴

1. Hoca Ahmet Yesevi ve Yunus Emre'nin Allah'a İtaat Hakkında Görüşleri

İtaat, emirlere uyma ve yasaklardan uzak durma anlamına gelmektedir. Allah'a itaat her şeyden önce gelir. Allah'ın emiri tüm emirlerden üstün gelir. Allah'tan başkasına itaat, yalnız Allah'ın iziniyle ve müsaade ettiği ölçüde uygundur.

Cenab-ı Hak söyle buyurmakta: “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden olan ulu'lemre (buyruk sahiplerine) itaat ediniz. Eger bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahiret gününe inaniyorsanız, onu Allah'a ve Rasüle götürün. Bu, hem daha hayırlı hem de neticede daha iyidir.” (en-Nisâ, 4/59)

Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde Allah'a itaat etmenin lazım olduğuna vurgu yapmıştır. Bir kimsenin amacı sadece Allah'a itaat etmek olmalıdır. Bu fikirini; mısralarında şu şekilde anlatmıştır.

Taâlallah Zihî ma nî, sen yarattın cism ve canı,

Kulluk eyleyim gece gündüz, bana sen gereksin⁵

Yunus Emre ise beyitlerinde şöyle ifade etmiştir:

Senden sana varur yolum senden seni söyler dilüm

Allah sana irmez elüm bu hikmete kaldum tana.⁶

² Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1966, s. 59.

³ Emrah Bekçi, *Yunus Emre*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s.32.

⁴ Bkz. Bayezid Devlet Kütüphanesi, Nu: 7912.

⁵ Hoca Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, UNESCO 2016 Hoca Ahmed Yesevi Yılı Anısına, Merkez Repro Basım Yayın Ltd. Şti, Ankara 2016, s. 113.

Yine başka bir dıvanında şöyle anlatmaktadır:

Sensin Kerîm sensin Rahîm

Allâh sana sundum elüm

Senden artuk yokdur umum

Allâh sana sundum elüm⁷

Allah'a itaat edip, imana eren kimse, Cenab-ı Hakk'ın didarını göreceklendir. Mü'min olduğunu göstermen için her zaman itaat etmen ve bunda her daim olman gerekmektedir. Bu devamlılığın ahirinde mü'min kimse, Cenab-ı Hakk'ın didarını görür. Ayet-i Kerimede buyrulur:

“Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır (O'nu göreceklendir).” (el-Kıyâme, 22-23)

Bir başka âyet-i kerîmede buyrulur:

“İhsân üzere olanlara (îmân edip güzel amel işleyenlere, en güzel ihsân olan) cennet ve bir de ziyade (Allâh'ın Cemâlini görmek) var...” (Yûnus, 26)

Hoca Atmet Yesevi hikmetlerinde bu konuda şöyle ifade etmiştir.

Hakk'a yanıp, mü'min olsan, ibadet eyle,

İbadet eyleyen Hak cemalini görür dostlar.⁸

Yunus Emre'nin beyitlerin birinde şöyle anlatıyor:

Aşık Yunus seni ister, lütf eyle cemalin göster

Cemalin gören aşıklar, ebedi ölmez Allahım⁹

Dünya'nın kendisine ilgili olduğunu sanmak ve her zaman dünya malı biriktiren, yaşamı boyunca hep yemek ve içmekle meşgul olan insan, dünyanın gelip geçici olduğunu unutmuştur. Adem oğulları, Allah'a ibadet etmeyi, dünyanın lütüfleri içinde kaybetmemelidir.

Dünya benim mülküm diyen sultanlara,

Âlem malını sayısız yığıp alanlara,

Yeme ve içme ile meşgul olanlara,

Ölüm gelse, biri vefa eylemes imiş.¹⁰

Yunus Emre'de bu konuda şöyle ifade etmiştir:

‘Âşık bir kişidür bu dünyâ mâlın

Âhiret korkusun bir çöpe saymaz¹¹

---

⁶ Mustafa Tatçı, Divan-I Yunus Emre, T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, s.8.

⁷ Mustafa Tatçı, s.147

⁸ Hoca Ahmet Yesevi, s. 182.

⁹ <https://yunusemresirleri.blogspot.com/2008/05/ne-zaman-anarsam-seni.html>

¹⁰ Hoca Ahmet Yesevi, s. 229.

¹¹ Mustafa Tatçı, s.89.

2. Hoca Ahmet Yesevi ve Yunus Emre'de Hazreti Muhammed'e ve sünnet-i seniyyeye bağlılık

Cenab-ı Hakk'ı seven, Cenab-ı Hakk'ın da kendisini sevmesini isteyen; Peygamber Efendimize sevgiyle ve saygıyla itaat etmelidir. Zira Peygamberimize itaat, aslında Allah'a itaattir. Âyet-i kerîmede şöyle buyrulur:

“Kim Rasûl'e itaat ederse, Allâh'a itaat etmiş olur...” (en-Nisâ, 80)

Yine âyet-i kerîmede bildirildiği üzere, Allah'ın sevgisini kazanabilmek de, ancak Allâh'ın Sevgili Rasûlü'ne muhabbetle itaat sâyesindedir:

“(Rasûlüm!) De ki: Eğer Allâh'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın...” (Âl-i İmrân, 31)¹²

Hoca Ahmet Yesevi, hikmetlerinin birin Fahri Kainat Efendimizin hayatına ayırmış ve onu kendi tarzında anlatmaya çalışmıştır. Bu, Hoca Ahmet Yesevi'nin Fahri Kainat Efendimize bağlılığının, efendimize olan saygı ve sevgisinin göstergesidir. Ahmet Yesevi, her veziyede kimseleri, Fahri Kainat Efendimize bağlanmaya ve sünnetine uymaya çağırıştır. Gerçek ümmetin Peygamber'e uyanların olduğunu belirtmektedir. Ahmet Yesevi İslam hukukunun hem özüne hem şekline, Fahri Kainat Efendimizin sünnetine kesinlikle bağlıdır. Fahri Kainat Efendimizin ümmetinden olmak için şu iki beyite uymak gerekir:

Tanrı teâla sözünü, Resulullah sünnetini

İnanmayan ümmetini ümmet demez Muhammed¹³

Peygamber Efendimiz hadis-i şerifte şöyle buyuruyor: “Size iki şey bırakıyorum. Onlara sınımsız sarıldığımız sürece yolunuzu asla şaşırılmazsınız: Bunlar, Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin sünnetidir” (Muvatta, Kader 3). Hoca Ahmet Yesevi bu iki kaynağı esas almış, hikmetlerinde içerik olarak her vesilede Kur'an ayetleri ile Fahri Kainat Efendimizin hadislerinin özünü dile getirmiştir. Bu hakikatı şu beyitlerinde ifade eder:

Benim hikmetlerim hadis hazinesidir

Kişi pay götürmese, bil habistir.

Benim hikmetlerim Sübhan'ın fermanı,

Okuyup bilsin, hepsi Kur'an'ın anlamı¹⁴

Bu anlatımlar ayrıca Hoca Ahmet Yesevi'nin Ehl-i Sünnet vel cemaat inancını da yansıtmaktadır. Ehl-i Sünnet vel cemaat akidesine ve İmam Ebu Hanefi mezhebine bağlı bir mü'min olan Hoca Ahmet Yesevi'nin Fahri Kainat Efendimize ebedi saygı vardır. Zira Peygamberimiz, âlemlere rahmet olarak yaratılmıştır.

On sekiz bin âleme server olan Muhammed;

Otuz üç bin ashaba rehber olan Muhammed.

Çıplaklık ve açlığa kanaatlı Muhammed

Ası, Cafî ümmete şefaathı Muhammed.¹⁵

¹² Osman Nuri Topbaş, “Gönül İkliminden İnciler 9”, Şebnem dergisi, Yıl 2016, Mart Sayı 133, s. 21

¹³ Hoca Ahmet Yesevi, s. 119.

¹⁴ Hoca Ahmet Yesevi, s. 489.

¹⁵ Hoca Ahmet Yesevi, s. 122.

Hoca Ahmet Yesevi'ye göre Cenab-ı Hakk'ın hoşnutluğunu kazanmak, cennete girmek ve Cenab-ı Hakk'ın cemaline erişmiş olmak için Fahri Kainat Efendimizin sünnetine sıkı bağlanmak gerekir. Yine de Hoca Ahmet Yesevi'ye göre bir kimse için Fahri Kainat Efendimizin sözleri, onu dünya ve âhiret mutluluğuna götürecektir. Bu hakikat hakkında şu mısralar dikkati çeker:

Sünnetlerini sıkı tutup ümmet oldum,
Yeraltına yalnız girip nurla doldum.¹⁶
Aşksızların hem canı yok, hem imanı,
Resulullah sözün dedim, mana hani.¹⁷

Peygamber Efendimiz'in davet ettiği İslâm, bize olağanüstü bir hayata sanatı takdim eder. Bu hayatta sanatının ustası ise Fahri Kainat Efendimiz Muhammed Mustafa'nın ta kendisidir. Cenab-ı Hakk aracılığıyla gönderilen tertemiz sayfalar okuyan Resul Ekrem, o tertemiz sayfalara uygun şekilde yaşamıştır. Yaşamı ile bizlere misal olmuştur. Hoca Ahmet Yesevi konuyla ilgili olarak bir mısrasında şöyle der.

Allah nuru, Allah dostu o Mustafa
Kimler için geldi Rasul bildinîz mi?
Allah selâmı, Allah zikri Hakk Mustafa
Kimler için geldi Rasul bildinîz mi?¹⁸

Bir müslümanın Cenab-ı Hakk sevgisi ve Fahri Kainat Efendimiz'in sevgisini kalbinde taşımadan, hakiki anlamda İslâm dinin yaşaması mümkün değildir. Geçmiş zamanlarda hayatın süren ve bugün de hayatın sürmekte olan, bizim adını bildiğimiz yoksa bilmediğimiz tüm mü'minler ile Cenab-ı Hakk dostları, Kur'an'ı kerim ahlâkı ile hayatların sürdürebilmek için Peygamber Efendimizin yaşamını hakiki bir muhabbet ile kendilerine misal olarak almışlardır. Hayatı sanata dönüştüren gizem burada muhafaza etmektedir. O insanlar, Hoca Ahmet Yesevi'nin şu beyitlerinde sorduğu soruların gerçek cevaplarını bilen ve uygulayan kimselerdir. Bu nedenle insan, Peygamber Efendimiz Muhammed Mustafa'nın izinden gitmelidir.

Ümmet olsan, Mustafa'ya bağlı ol;
Dediklerini cân ve gönülde sen de eyle;
Gece namazda, gündüzleri oruçlu ol;
Gerçek ümmetin rengi tıpkı samandır.

Sünnetlerini sıkı tutup ümmet ol;
Gece gündüz salat-selam söyleyip yakın ol;
Nefsi tepip mihnet yetse, rahat ol;
Öyle âşık iki gözü giryandır.¹⁹

---

¹⁶ Hoca Ahmet Yesevi, s. 47.

¹⁷ Hoca Ahmet Yesevi, s. 189.

¹⁸ Hoca Ahmet Yesevi, s. 119.

¹⁹ Hoca Ahmet Yesevi, s. 283.

Fahri Kainat Efendimizin sünnetine bağlılığını her vesiyilede belirten Hoca Ahmet Yesevi; Peygamberimize olan muhabbetini 63 yaşında yerin altına girerek göstermiştir. Hoca Ahmet Yesevi bu giriş sebebinin şöyle ifade etmiştir:

Pîr-i kamil Hak Mustafa, şüphesiz bilin;
Nereye varsan, vasfını söyleyip saygı gösterin;
Salat-selâm deyip Mustafa'ya ümmet olun;
O nedenle altmış üçte girdim yere²⁰

Çoğunlukla Hoca Ahmet Yesevi hikmetinde Fahri Kainat Efendimiz'in hadislerine doğrudan yer vermektedir. Bu hikmetlerinin okunması halinde insanların hadis okur gibi sevap kazanacağını belirtmiştir.

“El-kezzabu lâ ümmetî” dedi size;
O Muhammed Hak Rasulü idi bize;²¹
“Mûtû kable en temûtu” toprak olma,
Âşıkların ölmeden önce ölür imüş.²²
Benim hikmetlerim Hakk'ın övgüsü;
Muhabbet ehlinin derdinin devası.²³

Yine de Hoca Ahmet Yesevi'ye bakılırsa Peygamber Efendimizin hadisleri çok iyi öğrenilmeli ve yaşamımıza yansması gerekir, zira hakiki anlamda ümmet olmanın gayesi budur.

Gerçek ümmetsen, bu sözleri iyi bilip al,
Bu sözler seçkin ümmete bal benzeri,
Münafika uymaz bu söz, gelir melal,
Gerçek ümmetseniz işitip salat selam söyleyin dostlar.²⁴

Hoca Ahmet Yesevi, Tanrı (Allah) sözüne, Peygamber sözüne inanmayanlara ümmet denmeyeceğini belirtmektedir. Bununla birlikte kendisini, Fahri Kainat Efendimizin ümmeti olarak gören lakin onun sünnetine uymayanların Peygamber Efendimiz'den bir beklentisi olmaması gerektiğini söylemiş. Hoca Ahmet Yesevi kişilerin, yüksek mecliste (ahirette) Fahri Kainat Efendimizin huzurunda rezil olacak demiştir:

Tanrı Teâlâ sözüne, Rasulullah sünnetini
İnanmayan ümmetini ümmet demez Muhammed.
Ümmet diye yürürsün, buyruğunu yapmazsın
Nasıl ümit edersin, orada sormaz Muhammed.
Müşküldür asi kul, ümmet demese orada
Rezil olur mahşerde, Ümmet demez Muhammed²⁵

²⁰ Hoca Ahmet Yesevi, s. 51.

²¹ Hoca Ahmet Yesevi, s. 182.

²² Hoca Ahmet Yesevi, s. 227.

²³ Hoca Ahmet Yesevi, s. 493.

²⁴ Hoca Ahmet Yesevi, s. 409.

²⁵ Hoca Ahmet Yesevi, s. 119.

Rastlamak gerekir ki: Hoca Ahmet Yesevi, Peygamber Efendimiz ve onun sünnetinin sım sıkı bağlıydı. Ahmet Yesevi sünnete uymanın gereği üzerinde çoğunlukla durmuş ve Fahri Kainat Efendimiz'in muhabbetini en üstün muhabbet olarak makbul etmiştir. Hikmetlerinde hadislerden çokça yararlanmış.

Yunus Emre ise Fahri Kainat Efendimiz ile ilgi ayetlerden başta Miraç konusunu öne çıkarttığını görmek mümkündür.

Yarattı Hak dünyayı peygamber dostluğuna.

Dünyaya gelen gider bâkıy kalası değil.²⁶

Hak yarattı yeri göğüol Ahmed'in dostluğuna.

Levlak ona delil oldu onsuz yer gök vâr olmadı.²⁷

Yaradıldı Mustafa yüzü gül gönlü safâ.

Ol kıldı bize vefa ondandır ihsan bana.²⁸

Gökte Peygamber ile mi'racı kılan benim.

Ashab-ı Suffa ile yalınacak kalan benim²⁹

Başka bir beyitinde Yunus Emre şöyle anlatıyor:

Ol âlem fahri Muhammed, nebiler serveridir

Vir salavat, ışkıla ol günahlar eritür.

Hak anı ögdi yarattı, sevdi "Habibüm" dedi,

Yir yüzünde cümle çiçek, Musatafa'nun teridir

Her kim anun sünnet ile, farzını kaim tutar,

Ne diyem ki, akıbet, sorı-hisaptan beridir.

Suçlu suçsuz günahkar, şefaata andan umar,

Ol Cehennemde yananlar, mükirin inkaridir.³⁰

Yunus Emre'nin şiirlerinde Fahri Kainat Efendimizi "Muhammed, Ahmed, Mustafa, Resul, Muhammed Mustafa, İki cihan sultanı, dost, Nebi, Gül, Resul-i mutlak, Fahr-i alem, İki cihan güneşi, Sıdk-u- safâ madeni, Hak habibi, Şefi, Can gibi isim ve sıfatlar şeklinde ifadeler kullanmıştır.

Yunus Emre Fahri Kainat Efendimizin yolu olan İslam dininin yolunu bahsederken çalışmadan, emek vermeden hidayetini bir kimseye kısmet olamayacağını ifade etmiştir:

Ma'nî eri bu yolda melûl olası degül

Ma'nî tuyan gönüller hergiz ölesi degül

Ten fânîdür cân ölmez çün gitdi girü gelmez

Ölürise ten ölür cânlar ölesi degül

Gevhersüz gönüllere yüz bin söz eydürisen

²⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre (Hayatı ve bütün şiirleri), Altın Kitaplar Yayın Evi, 199, s. 123.

²⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, s. 169.

²⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, s. 249

²⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, s. 252.

³⁰ Mustafa Tatcı, s. 65.

Hak'dan nasîb olmasa nasîb olası degül
Çeşmelerden bardagun toldurmadın korısan
Bin yıl anda turursa kendü tolası degül
Şol Hızır'ıla İlyâs Âb-ı Hayât içdiler
Bu bir kaç yıl içinde bunlar ölesi degül
Yaratdı Hak dünyâyı Peygamber dostlığına
Dünyâya gelen gider bâkî kalası degül³¹

Yunus Emre, Resul Ekremden çoğunlukla “gülyüzlü Mustafa” diye ifade eder. Fahri Kainat Efendimiz’i “gül” diye andığı şiirlerinden birinde şöyle anlatmaktadır:

Benem ol ‘ışk bahrîsi denizler hayrân bana
Deryâ benüm katremdür zerreler ‘ummân bana
Kâf Tagı zerrem degül ay u güneş bana kul
Aslum Hak'dur şek degül mürşiddür Kur'ân bana
Çün dosta gider yolum mülk-i ezeldür ilüm
Hak'dan söyler bu dilüm ne kul ne sultân bana
Yogıdı bu bârigâh varıdı ol pâdişâh
Âh bu ‘ışk elinden âh derd oldı dermân bana
Âdem yaradılmadın cân kalıba girmedin
Şeytân la'net olmadın ‘Arşıdı sayvân bana
Diledi göre yüzün işide kendü sözün
Nazar kıldı bir kezin anda cân virdi bana
Yaradıldı Mustafâ yüzi nûr gönli safâ
Ol kıldı Hakk'a vefâ andandur ihsân bana
Togdı ol dîn metâ'sı andan oldı kamusı
Âdem Halîl ü Mûsâ hüccet ü bürhân bana
‘Âşık dilin bilmeyen yâ delüdü yâ dehrî
Ben kuş dilin bilürem söyler Süleymân bana
Yûnus Emrem bu yolda eksükliğin bildürür
Mest oluban çağırur dervîşlik bühtân bana³²

Yunus Emre hakiki bir Resül Ekrem aşığıdır. Peygamber Efendimizi “Sen sultansın ben kulam, sen gülsün ben bülbülem” diyerek onu gül kendisini bülbül olarak vasıflandırır. Bazen de “Gül Muhammed deridür, bülbül anun yaridür, ol gülile ezeli, cihana bile geldüm” diyerek kendisini onunla benimsemiştir.

³¹ Mustafa Tatcı, s. 126.

³² Mustafa Tatcı, s. 12.

3. Hoca Ahmet Yesevi ve Yunus Emre'de Kur'an-I Kerim'in tesiri

Hoca Ahmet Yesevi hikmetlerine içten gelen hislerin Kur'an'dan yararlanmış ve ona uymanın gereği üzerinde bolca durmuştur.

Gönlüm katı, dilim acı, özüm zalim;

Kur'an okuyup amel kılmıyor sahte âlim.³³

Ümmet olsan gariblere uyar ol sen,

Âyet ve hadisi her kim dese duyar ol sen³⁴

Kur'an İslâm dininin esas kitabıdır. Müslümanlar hayatlarını Kur'an-ı Kerime göre sürdürmek mecburiyetindedir. Kur'an, özüksenerek okunmalı ve o yaşamımıza pratik edilmelidir.

İnci ve cevher sözünü, âleme saçsa,

Okuyup anlasa, Hakk'ın Kelamını açsa.³⁵

Ayetlerin anlamını anlamayan insanların mü'min olmadığını şöyle ifade etmektedir;

Mü'min değil hikmet işitip ağlamıyor,

Erenlerin dediği sözü dinlemiyor;

Ayet hadis Kuran'ı anlamıyor;

Bu rivayeti Arş üstünde gördüm ben işte.³⁶

Hoca Ahmet Yesevi, çoğunlukla hikmetlerinde Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen olayları işlemiş ve olayları kendi anlatma tarzı ile değerlendirmiştir. Buna misal mısralarından bazıları şunlardır:

Yunus gibi deniz içinde balık olsam

Yusuf gibi kuyu içinde gece-gündüz olsam

Yâkub gibi Yusuf için ağlayıp inlesem

Bu iş ile Ya Rab seni bulur muyum?³⁷

İnsan odur, fakir olup yerde yatsa,

Toprak gibi alem onu basıp geçse

Yusuf gibi kardeşi köle diye satsa;

Kulun kulu o gün ne diye heva eylesin.³⁸

Hakikaten ayet-i kerimede Cenab-ı Hakk; "Nihayet onu, yanlarında alıkoymak istemedikleri için ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar." buyurmaktadır. (Yusuf 12/20)

Yukarıdaki Bahsettiğimiz hikmetlerinden de anlaşılacağı gibi Hoca Ahmet Yesevi, Kur'an Kerim'i okuma ve onunla amel etme gayretinde titizlikle durmuştur. Gerçekten de her kimseler gibi o da, Kur'an Kerim'den ilk eser olarak yararlanmışır. Kur'an-ı Kerim Hoca Ahmet Yesevi için vazgeçilmez bir eser olmuştur.

³³ Hoca Ahmet Yesevi, s. 45.

³⁴ Hoca Ahmet Yesevi, s. 44.

³⁵ Hoca Ahmet Yesevi, s. 491.

³⁶ Hoca Ahmet Yesevi, s. 53.

³⁷ Hoca Ahmet Yesevi, s. 147.

³⁸ Hoca Ahmet Yesevi, s. 277.

Yunus Emre'nin söylediği şiirlerinin asıl literatürü, Kur'an ve Sünnettir. Bu iki esas literatürün öğrettikleriyle yetişen her kişi gibi Yunus Emre'nin de şiirlerinde beslendiği esas literatürün yansımalarını rastlamak mümkündür.

Yunus Emre'nin şiirlerinden Kur'an'ı içeriden bakan bir gözle görebildiği kolaylıkla söylenebilir. Yunus Emre'nin aşağıdaki besteleri, içeriden bir Kur'an okuyucusu olduğunun delilidir:

Sayru olmuş iniler Kur'an ünini dinler

Kur'an okuyan kendü kendü Kur'an içinde³⁹

Yunus Emre Kur'an'ı iyi bildiğini ve Kur'an'ın anlamlarını şiirlerinde çokça kullanmıştır.

4. Hoca Ahmet Yesevi ve Yunus Emre'nin Dünya ve Ahirete, Ölüm ve Kiyamete Bakışı

Fahri Kainat Efendimiz şöyle ifade buyurmuşlardır:

“Hayat şartları sizinkinden daha aşağı olanlara bakınız; sizden daha iyi olanlara bakmayınız! Bu, Allâh'ın, üzerinizdeki nîmetini küçük görmemeniz için daha uygun bir davranıştır.” (Müslim, Zühd, 9)

“...Kim dîni hususunda kendisinden üstün olana bakıp ona tâbî olur, dünyası hususunda da kendinden aşağı olana bakıp Allâh'ın kendisine vermiş olduğu üstünlüğe hamd ederse, Allah o kişiyi şükredici ve sabredici olarak yazar...” (Tirmizî, Kıyâmet, 58/2512)

Gaflete meraklı birçok kişi; yokluk, darlık, fakirlik ve mahrûmiyetin gerçek anlamda bir şer olduğunu zannetmektedirler. Oysa ki birçok doğrultuda bu mahrûmiyetleridir. Lakin onlar bunun farkında değildirler.

Bunula birlikte kimi de; servet, rahatlık, zenginlik ve bolluğun gerçek anlamda bir hayır olduğunu zannetmektedirler. Oysa ki her kişinin terazisi, varlık sınavını kaldıracak kudrette değildir. Hoca Ahmet Yesevi şu bestelerinde şöyle ifade etmiştir:

Vah ne yazık, sevgi kadehini içmeden,

Çoluk-çocuk, ev-barktan tam geçmeden,

Suç ve isyan düğümünü burada çözmeden,

Şeytan galip can verirkende şaştım işte.⁴⁰

Hoca Ahmet Yesevi, dünyanın yalan olduğunu göstermek amacıyla birçok beytinde şöyle anlatıyor;

Bu dünyada yaratılan mahlûklara,

Şimdi bildim, dirlik hem olmaz imiş,

Bu ölümün şerbetidir acı şarap,

Bütün alem içmeyip ondan kalmaz imiş.⁴¹

diyerek, “Her nefis ölümü tadacaktır” (Ankebut 29/57) âyetini hikmetlerinde işlemiştir. İnsanları dünyanın fani gerçeğini görmezlikten gelmemeleri mevzusunda uyarmıştır. Gerçekten de başka dörtlükte şöyle ifade etmiştir:

³⁹ Mustafa Tatcı, s. 246.

⁴⁰ Hoca Ahmet Yesevi, s. 45.

⁴¹ Hoca Ahmet Yesevi, s.405.

Bu dünyada padişahım diye göğüs geren,
Hem önüne kürsü koyup hayme vuran,
Nice yıllar hayl u haşem, çeri salan,
Ecel gelse biri vefa eylemez imiş.⁴²

diyip, padişah da olsa bile, alim da olsa bile, ne olursa, kim olursa olsun; bu dünyanın geçici olduğunu herkes bir gün anlayacaktır. Bu güzel hayatı son bulacak, ölümü sizin nefsiniz de tadacak, demek istemiştir.

Nice binlerle çeri yığan hanlar hani
Bu sözlerin her birisi mana hazinesi
Vefası yok, vefasızdır dünya, tanı;
Gafil insan görüp ibret almaz imiş.⁴³

Ölüm geldiği zaman hastaya şifa veren doktorların hiç birisinin bu gerçeğe ilaç olamayacağını, şu bestelerinde belirtmiştir.

Bu dünyada tabibim deyip iddia eyleyen,
İddiyaları yanlışır, sözü yalan,
Ahalinin hastalığına derman eyleyen,
Ecel gelse, dermanını bilmez imiş.⁴⁴

Ölüm bir anda gelebilir. Örnek olarak bir insan yola çıktığında yol azığını hızlı bir şekilde hazırlıyor da, ahiret azığını neden bunun gibi hızlı hazırlamıyor. Hoca Ahmet Yesevi bu gerçeği şu bestelerinde belirtmektedir.

Yola adım atsan dostlar, azık alıp,
Ecel gelse azık gelmez, sakal yolup;
Bu dünyanın mallarını hazir eyleyip,
Rüşvet versen, ölüm Meleği almaz imiş.⁴⁵

Kervan eğer göçer olsa azık alır;
Kar ve zarar olduğunu orada bilir;
Azıksızın yola giren yolda kalır;
Yükünü yükleyip yola giren kalmaz imiş.⁴⁶

Ahmet Yesevi sıkça eleştiriler yaparak insanoğlarına mesajlar vermiştir. Bu mısrasında Hoca Ahmet Yesevi kıyamette hesap vermenin zorluğunu şöyle ifade etmiştir:

Kul Hoca Ahmed yaşın ulaştı yirmi bir;
Neyleyeceksin, günahların dağdan ağır;
Kıyamet günü gazap eylece, Rabbim Kadir;

---

⁴² Hoca Ahmet Yesevi, s.406.

⁴³ Hoca Ahmet Yesevi, s.406.

⁴⁴ Hoca Ahmet Yesevi, s.406.

⁴⁵ Hoca Ahmet Yesevi, s.405.

⁴⁶ Hoca Ahmet Yesevi, s.405.

Ey dostlar nasıl cevap vereceğim ben işte.⁴⁷

Başka bir hikmetlerinde kıyametin şiddetinden, sırat köprüsünden bahsederken hayatına geçirdiği duyguları şöyle ifade etmiştir:

Kıyametin şiddetinden aklım şaşkın;

Gönlüm korkmuş, canım yorgun, yıkık evim;

Sırat adlı köprüsünden paramparça gönlüm;

Aklım gidip, deli olup kaldım dostlar.⁴⁸

Başka bir hikmetlerinde Fahri Kainat Efendimizin hadisi ile insanoğluna ölüm ve kıyamet gerçeğini anlatmaya çalışmaktadır:

“Küllü yevmin beterün.” dedi Hak Mustafa;

Ümmet olsan kulak verin, vefalılar;

İyilerin ecrini verir, kötüye ceza;

Kıyamet günü cezalarını çeker dostlar.⁴⁹

Yunus Emre'nin bestelerinde ahiret anlayışı geniş yer tutmaktadır. Yunus Emre için ahiret, geçici dünyadan gerçek dünyaya geçiş sağlayan bir vasıta. Ahiret inancı, Yunus Emre'de büyük bir sorumluluk hissi meydana getirmektedir.

Girçek 'aşık olan kişi anmaya dünyâ-âhiret

'Aşık degüldür ol kişi yüriye 'izzeti kova⁵⁰

Yunus Emre kıyamet gününü ve sura üfleme olayların bestelerinde geniş biçimde anlatıyor. Yunus Emre'nin kıyamet anlayışı İslam dininin inancına uygun biçimde yapılmıştır. İsrâfil'in surunu üflemesiyle bütün canlılar bir araya gelecektir.

İsrâfil sûrın urıcak mahlûkât turu gelicek

Senün ününden artuk kulagum işitmeye⁵¹

KAYNAKÇA

Emrah Bekçi, *Yunus Emre*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.

Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1966.

Hayati Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi ve Hikmetleri*, h yayımları, İstanbul 2014.

Hoca Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, UNESCO 2016 Hoca Ahmed Yesevi Yılı Anısına, Merkez Repro Basım Yayın Ltd. Şti, Ankara 2016.

Mustafa Tatçı, *Divan-I Yunus Emre*, T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Osman Nuri Topbaş, “Gönül İkliminden İnciler 9”, Şebnem dergisi, Yıl 2016, Mart Sayı 133.

⁴⁷ Hoca Ahmet Yesevi, s. 53.

⁴⁸ Hoca Ahmet Yesevi, s.58.

⁴⁹ Hoca Ahmet Yesevi, s. 190.

⁵⁰ Mustafa Tatçı, s. 4.

⁵¹ Mustafa Tatçı, s. 5.

SÜLEYMÂN HAKÎM ATA (AHMED-İ YESEVÎ'NİN III. HALİFESİ) VE BAKIRGAN KİTABI

Suleyman Hakim Ata (Third Caliph of Ahmed Yasawi) and Bakırgan Book

Mustafa SEVER*

Özet

Ahmed-i Yesevî ile başlayan “Hikmet Söyleme Geleneği”, onun en önemli muakiblerinden biri olan Süleymân Hakîm Ata tarafından da devam ettirilmiştir. 1186 yılında (h.582) Bakırgan’da vefât eden Hakîm Ata, hayatı boyunca tıpkı mürşidi Ahmed-i Yesevî gibi hikmetleriyle İslâmiyet’in ideal insanının inşasına gayret etmiştir. Kur’ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in sünnetine bağlı kalarak hikmetlerinde İslâmiyet’i, İslâmiyet’in ideal içtimaî hayatını, İslâmiyet’in emir ve yasaklarını dile getirmiştir. Bu yönüyle o, İslâmiyet’in doğru anlaşılması ve doğru yaşanması yönünde bir İslâm propagandacısı olmuştur. Söylediği hikmetleriyle -gerek şekil gerekse muhteva açısından- mürşidi Ahmed-i Yesevî’yi takip etmiş ve Yesevî müridleri arasında müstesna bir yer edinmiştir. Yesevîlik tarikinde dervişlerin bir görev olarak kabul ettikleri hikmet söyleme, günlük konuşma dilinde ve halkın anlayacağı yalınlıkta yapılarak halka İslâmiyet’i anlatmada bir araç olmuştur. Toplu hâlde okunmak ve ezberlenmek suretiyle de adeta ibadet şeklini almıştır.

Bakırgan Kitâbı, Süleymân Hakîm Ata’ya ait bir eser olarak bilinir; fakat kitapta Ahmed Yesevî ile başlayan ve muakbiplerince devam ettirilen hikmet söyleme ve kıssa anlatma geleneğine bağlı mutasavvıf şairlerin şiirleri toplanmıştır. Kitapta, Süleymân Hakîm Ata’ya ait kırk altı hikmet mevcuttur. Ayrıca, Ahmed Yesevî’ye ait on iki, İkânî’ye ait on dokuz, Şems-i Özkendî’ye ait on sekiz, ‘Abîdî’ye ait on üç, Meşreb’e ait on, Şemsü’-dîn’e ait on, Nevâî’ye ait altı, Kul Şerîf’e ve Hudâdâd’a ait beşer şiir, Fakîrî’ye ait dört; Kul Nesîmî ve Kâsım’ait üçer şiir; Gedâî’ye, Hâfız’a, ve Huzûrî’ye ait ikişer şiir; Râcî’ye, Behbûdî’ye, Miskîn’e, Şehâ Şuhûdî’ye, Gazalî’ye, Tufeylî’ye, Sâdıki’ye, Bahüddîn’e ve Hatâyî Sâkî’ye ait birer şiir olmak üzere yüz altmış dokuz şiir vardır.

Çalışmamızda, Süleymân Hakîm Ata’nın tasavvufî kişiliği ve Bakırgan Kitâbı üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Yesevî, hikmet, Süleymân Hakîm Ata, Bakırgan Kitabı.

Abstract

“Tradition of Divine Wisdom Saying” started with Ahmed-i Yasawi was continued by Süleymân Hakîm Ata who was one of the most important followers of Ahmed-i Yasawi. Süleymân Hakîm Ata who died in Bakırgan (h.582) in 1186 tried to make the ideal human being of Islamism with his divine wisdoms like his mentor Ahmed-i Yasawi for his life. He emphasized in his divine wisdoms Islamism, ideal social life of Islamism, commandments and prohibitions thereof, remaining loyal to Quran and Tradition of Prophet. From this aspect he became a propagandist of Islam to allow Islamism to be understood and lived correctly. He followed his mentor Ahmed-i Yesevî with his wisdoms in terms of both model and context and had an exceptional place in Yasawi’s followers. In Yasawiyya tariqa, wisdom saying which was accepted as a task by the dervishes became a tool for telling Islam to the public with a colloquial language and simplicity that the public could understand. It became almost worship by reading and memorizing collectively.

The Bakırgan Book is known as a work belonging to Süleyman Hakîm Ata; but in this book, the poems of the mystic poets connected with the tradition of telling and narrating the wisdom that started with Ahmed Yasawi and continued with the mujakids were collected. In the book, there are forty-six wisdoms of Süleyman Hakîm Ata. In addition, twelve of Ahmed Yesevî, nineteen of İkânî,

* Prof. Dr., Gazi Ün. Güzel Sanatlar Fak. Fotoğraf ve Video Böl. Gölbaşı Kampusu Gölbaşı/ANKARA
msever38@gmail.com

eighteen of Shams-i Özkendî, thirteen of Abîdî, ten of Meşreb, ten of Şemsü, six belonging to Nevâî, five poems belonging to Kul Şerîf and Hudâdâd, four belonging to Fakîrî; Three poems of Kul Nesîmî and Kâsim; Two poems belonging to Gedâî, Hâfız, and Huzûrî; There are hundred and sixty nine poems, including Râcî, Behbûdî, Miskîn, Şehâ Şuhûdî, Gazalî, Tufeylî, Sâdikî, Bahüuddin and Hatâyî Sâkî.

In this study, I will focus on the sufi personality of Suleiman Hakîm Ata, the Bakırgan Book and poets in this book will be emphasized.

Key words: Yesevî, hikmet, Süleymân Hakîm Ata, Bakırgan Kitabı.

Süleymân Hakîm Ata'nın Tarihî ve Menkıbevî Hayatı

Asıl adı Süleymân olan Hakîm Ata, Harizm'de doğmuş, 1186 yılında (Hicrî 582) Bakırgan'da vefât etmiştir. Hakîm Ata yerleştiği yer olan Bakırgan'dan dolayı Bağırğânî/Bakırganî olarak da anılmıştır. Şiirlerinde Süleymân, Kul Süleymân, Hakîm, Hakîm Hâce, Hakîm Süleymân, Hakîm Hoca Süleymân, Hakîm Ata Kul Süleymân, Miskin Süleymân gibi mahlaslar kullanmıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin müridlerinden olup aynı zamanda onun üçüncü ve Türkler arasında en tanınmış halifesidir. Bu konuda Şeyh Safiyuddin'in (1503) eseri Reşahâtu Ani'l Hayât'ta şu bilgi verilmektedir: "Üçüncü halife... Türk ermişlerinin büyüklerinden... Dervişlik hâllerinden Türkçe nakilleri Türkistan'da pek meşhur ve dilden dile gezici." (s. 13) Sabit olan bilgilere göre Harizm'de ikamet eden Hakîm Ata, çevresindeki halkı irşâd ile uğraşan bir mutasavvıftı. Ali Şir Nevâyî (1441-1501), Nesâyimü'l-Muhabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve (1496) adlı eserinde "Hakîm Ata rahimehu'llâhu ta'âlâ... Atı Süleymândur. Ve Hâce Ahmed-i Yesevî kuddise sırruhunun mürididir. Hemânâ Hâce bir kün tabhî buyurgandurlar matbahî otun yitmeydür dip kilgendür. Alar ashâbka digendürler ki yazıdın otun tirip kiltürür. Ve ol zamân yağın yagadur irkendür. Ashâb kim otun tirüpdürler, alar hıdmetiga kilgünçe yağın cihetidin otunlar öl bolgandur. Ve Hakîm Ata tirgen otunları tonıga çırmay kuruk kiltürgendür. Hâce hazretleri digendürler ki ay ferzend, hakîmâne iş kıldın. Ve alarga bu lakab andın kalgandır. Ve Hakîm Ata'ga hikmet tili gûyâ bolupdur, andak ki anın fevâyidi etrâk arasıda meşhûrdur. Ol cümledin biri budur kim

Tiki turgan bütedür,

Barganlarını yutadur.

Barganlar kilmes boldı,

Meger menzil andadur."

(Eraslan 1979a:384)

ve yine Hazini (1534-?), Cevâhiru'l- Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr (1593, Yesevî Menakıbnâmesi) adlı eserinde Ahmed Yesevî'den bahsederken "Menkûldur ki şeyhü'l meşâyih-kuddise sırruhu'l-'azîz hazretlerinin mükemmel on iki bin velâyet-me'âb kerâmât-ı iktisâb kâmil-i mükemmel ashâb-ı suffesi vardı. Kış u yaz ehl-i müşâhede devâm u dâre-i huzûr-ı şerîflerinden mutlakâ gaybetleri yok idi. Sâ'ir meşâyihden mâ'dâ ki meşârik u megârib-i 'âlemde irşâd u ruhsatları ile münteşir olup halku'llah-ı ta'âlânun terbiyet ü da'vetlerine şâgiller idiler. Ol cümleden biri Sûfî Muhammed Dânişmend Zernûkî ikinci Süleymân Ata üçüncü Baba Maçın dördüncü Emîr 'Alî Hakîm beşinci Şeyh Hasan Bülgânî altıncı İmâm Mergazî yedinci Şeyh 'Osmân Magribî." (Okuyucu 1995: 45-46).

Hakîm Ata, Ahmed Yesevî'nin diğer halifelerinden önce vefât ettiyse de yine epeyce bir süre irşâd mesnedinde kalır ve tarikata mensup müridlerin büyük bir kısmı etrafına toplanır. Zevcesi an'anaye göre hükümdar Bugra Han'ın kızı Anber'dir. Anber'den Muhammed, Asgar ve Hubbî adlarında üç oğlu olmuştur. Bunlardan ilk ikisini Caru'llah

‘Allâme Şeyh adlı bir âlimden ders almaları için Harizm’e gönderirler. Onlar da Harizm’de kerametler göstererek etraflarına pek çok mürid toplarlar. Hubbî ise, babasının yanında kalır. Görünüşte dağlarda, kırlarda avcılık ederek günlerini geçiren Hubbî, gerçekte mânen çok yüksek bir mertebeye erişir, babasını aşar. Bu durumdan rahatsız olan Hakîm Ata, Hubbî’ye “Bir postta iki velînin oturamayacağını” söyler. Bu söz üzerine Hubbî, anasıyla vedâlaşıp kefenini giyerek hücreğine girer, kaybolur. Geride kefeni, kalmıştır. Oğluna karşı yaptığı bu hareket Tanrı katında cezalandırılır. Hakîm Ata’ya mâlûm olur ki Hubbî Hoca eğer yaşasa neslinden altmış velî gelecekti. Mâdemki bu olmamıştır, bunun kefareti olarak vefâtından sonra Hakîm Ata’nın üzerinden kırk yıl su akacak; günahı ancak bu yolla temizlenecektir. Gerçekten de öyle olur, Hakîm Ata’nın vefâtından sonra Amuderyâ nehri Bakırgan (Akkurgan) şehrini basar ve Hakîm Ata’nın türbesi üzerinden kırk yıl süreyle su akar. Kırk yıl sonra sular çekilir, fakat türbenin nerede olduğu bilinemez. Sonunda Hakîm Ata’nın mânevî işaretleriyle Celaledin Hoca adlı biri Hoca’nın kabrini bulur ve üstüne yüce bir yapı inşâ eder. Hakîm Ata, Hazinetü’l-Asfiyâ’daki (İA 1993/c.5:101) kayda göre 1186 (h.582) yılında vefât etmiştir:

Çü peyvest bâ-ahkam el-hâkimîn

Hakîm-i cihân ehl-i hikmet Hakîm

Be-sâlaş bi-hân âftâb-i zemân

Ve ger hem bi-dân ehl-i hikmet Hakîm

Hakîm Ata’nın birçok halifesi olmuştur. Bunların en tanınmış Zengi Ata’dır. Zengi Ata’nın müridleri ise Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata ve Bedr Ata’dır.

Hakîm Ata’nın hakkındaki bilgiler, çeşitli menkıbelere dayanmaktadır. Sözlü halk kültürünün en önemli özelliklerinden biri, halkın var olan gerçekleri kendi inanış ve değerleri yönünde eklemeler yaparak genişletmesi, insan zihninde canlılığını koruyacak somutluğa dönüştürmesidir. Hakîm Süleymân Ata’nın menkıbevi hayatı da var olan gerçeklik çevresinde genişletilip olağanüstülüklerle bezenmiştir. Olanın ötesinde ideal olana olan özlemle genişletilen bu tür kişilerin menkıbevi hayatları da halk kültürünün aktarımı açısından önemlidir.

1846’da Kazan’da yayımlanan ve yazarı belirsiz Hakîm Ata Menkıbesi adlı 47 sayfalık risalenin verdiği menkıbevi bilgilere göre (Köprülü1984:88) Süleymân Hakîm Ata, çocukluğunda mektebe giderken diğer çocuklar gibi Kur’ân’ı boynuna asmayıp el üstünde hürmetle götürür. Mektepten çıkınca yüzünü mektebe arkasını eve döner. Bir gün Ahmed Yesevî, mescid eşiğinde otururken bu durumu fark eder. Hoşuna giden bu hâlden sonra mektep hocasından ve Süleyman’ın anasından izin alarak çocuğu Kur’ân okutmak amacıyla yanına alır. On beş yaşına kadar Ahmed Yesevî’nin yanında Kur’ân tahsil eder ve ona mürid olur.

Bir gün Hızır Aleyhi’sselâm, Ahmed Yesevî’ye misafir olur. Hoca yemek pişirmek için bir miktar odun getirmeleri için çocukları ormana yollar. Çocuklar odunları getirirken müthiş bir yağmur başlar, bütün odunlar ıslanır ve yanmaz. Süleyman odunları ıslanmaması için elbisesine sarmış, öyle getirmiştir. Dolayısıyla da yalnız Süleyman’ın getirdiği odunlar yanar. Hızır, Süleyman’ın bu hakîmâne hareketinden dolayı kendisine “Hakîm” adını verir. Sonra mübarek tükürüğünden Süleyman’ın ağzına bırakır. Süleyman’ın içi nur dolar. Hızır, “Haydi durma feyz izhâr et” der ve Hakîm Süleyman o andan itibaren birtakım hikmetler söylemeye başlar.

Kurban ayında bir gün Yesevî tekkesinde 99 bin şeyh hazırır. Ahmed Yesevî imâm olur ve namaza başlanır. Sağında Süleymân Hakîm Ata, solunda Sûfi Muhammed Danişmend

olduğu halde namaz kılınırken Hoca'dan bir ses çıkar. Cemâat, “ İmâmın abdesti bozuldu” diye icâbetten vazgeçerler; lakin Hoca namaza devam eder. Süleymân Hakîm Ata da tereddüt etmeksizin namazına devam eder. Sûfî Muhammed de Süleymân Hakîm Ata'ya bakarak namazına devam eder. Nihayet selâm verildikten sonra Hoca, “Ben bunu sizin sülûktaki mertebenizi anlamak için mahsus yaptım. Yoksa, o ses benden değil, belime soktuğum bir ağaç parçasından çıktı; anlaşıldı ki benim bir tek müridim, bir de yarım müridim kemâle gelmiş, diğerleri hep nâdanmış.” der ve Süleymân Hakîm Ata'ya “Yarın seher vakti sana bir deve gelecek, ona bin, nerede durursa ineceğin yer orasıdır” diye buyurur. Ertesi sabah, söylenildiği gibi bir deve gelir ve Süleymân Hakîm Ata bu deveye binip deveyi salıverir. Deve Türkistan'a doğru yol alır. Horasan şehrinin batı yönünde Bî-nevâ Arkası denen yere gelip durur. Süleymân Hakîm Ata'nın zorlamasına rağmen yerinden kalkmaz, bağırır. Bundan dolayı oraya Bağırğan/Bakırğan denir. Devenin durduğu yer Bugra Han'ın at sürüsünün otladığı yer olduğu için yıkıcılar, Süleymân Hakîm Ata'yı oradan kovmak isterler ve ona saldırırlar. Süleymân Hakîm Ata, orada bulunan ağaçlara “Bunları tutun” diye emreder. Ağaçlar yıkıcılardan üçünü sımsıkı yakalar, diğer iki yıkıcı ise, kaçarak olanı biteni Bugra Han'a anlatırlar. Bugra Han duyduklarına pek sevinir ve “Üç gündür burnuma erenler kokusu geliyordu. Demek memleketimizde bir er peydâ oldu” diyerek olanı biteni araştırmak üzere adamlarından Abdullah Sadr'ı gönderir. Süleymân Hakîm Ata ile görüşen Abdullah Sadr, onun Yesevî dervişlerinden olduğunu anlar. Yıkıcıların niye ağaçta bağlı kaldıklarının hakikatini sezince ağaçlardan “Böyle yapan böyle olur” sesi işitilir. Bu dervişin yüceliğine inanan Abdullah Sadr, geri dönüp Bugra Han'a haber verir. Bugra Han, bu dervişin yakınlığını sağlamak için kızı Anber'i ona verir. Ayrıca birçok deve, koyun, at gönderir. Süleymân Hakîm Ata, hediyeleri kabul ederek oraya yerleşir. Bugra Han ve vezirleri ona mürid olurlar. Süleymân Hakîm Ata'nın şöhreti buradan dört bir yana yayılır.

Süleymân Hakîm Ata'nın Hikmetlerinin Edebî Özellikleri

Hakîm Süleymân Ata adına bağlı hikmetleri dil açısından değerlendirmek oldukça güçtür; çünkü bu şiirler sözlü gelenek içinde zamana ve coğrafyaya göre dil özellikleri kazandığından farklılıklar göstermektedir. Şiirlerin dilini “müşterek Orta Asya yazı dili dairesine dâhil etmek veya Doğu Türkçesi yazı dili kabul etmek en akla uygun olanıdır.” (Eraslan 1991:39). Şiirlerde “hâkim olan ruh tamamen Divân-ı Hikmet ruhudur.” (Kaya 1998:77). Şiirlerde açık şekilde Yesevî üslûbu hâkimdir ve Yesevî'nin hikmetlerinde kullanılan ölçüler, şekiller, dil ve üslûp kullanılmıştır. Şiirlerde *yedili, sekizli, on birli, on ikili, on dörtlü* hece ölçüleri veya *Fâ i lâ tün/Fâ i lâ tün/Fâ i lâ tün/Fâ i lün, Me fâ i lün/Me fâ i lün/ Fe û lün, Fâ i lâ tün/Fâ i lün*, gibi aruz kalıpları kullanılmıştır. Ancak birçok şiirde ölçü düzensiz, bozuktur. Şiirlerin yazılı edebiyatın olduğu kadar sözlü edebiyatın da malı olduğu düşünülürse, zaman içerisinde birtakım değişikliklere uğramış olacağı, ölçülerde de bozulmalara uğrayacağı kesindir. Bununla birlikte özellikle şiirlerin duraklarındaki düzenlilik, sözgelimi 4+4+4 şeklindeki duraklar şiirlere “çok canlı ve hareketli bir üslûp kazandırmış, âdeta bir zikir ritmi ortaya çıkarmıştır.” (Ercilasun 2000:226).

Hikmetler/şiirler genel olarak beş ile on beş arasında değişen dörtlülüklerden oluşmuştur. Gazel tarzındaki hikmetler ise, beş ile sekiz beyit arasında hacimlenmiştir. Bunların yanında “kıssa” şeklindeki şiirlerin hacmi ise, konunun işlenişine göre şekillenmiştir.

Hikmetlerde genel olarak yarım kafiye, bunun yanında tam ve zengin kafiye de kullanılmıştır. Ayrıca rediflere de geniş yer verilmiştir. Kafiye oluşturacak kelimelerin seçiminde sözlü aktarımın bir özelliği olarak “kulağa göre kafiye” esas alınmış, dörtlülükler sonunda sıklıkla rediflere yer verilmiştir.

Halka yeni dînin, İslâmiyet'in anlatılması, benimsetilmesi yönünde kendisini görevli sayan Yesevî dervişlerinden biri olan Süleymân Hakîm Ata, Allâh rızâsını kazanmak, halka yeni bir yaşayış şeklini önermek gibi bir düşünceyle halkın zevk ve anlayışına da uymayı bir gereklilik olarak algılıyordu; ki sözün özlü olması, dinleyenin hafızasında kolay yer etmesi için şiirlerini halkın aşına olduğu dil ve şekilde dile getiriyordu. Konularını ise, İslâm dîninin esaslarından ve tasavvufî düşünceden alıyordu. Seslendiği geniş kitlenin soyut düşünme düzeyi ve yaşanan çevre şartları içindeki rûhî durumlarını da iyi bilen Süleymân Hakîm Ata ve diğer dervişler, onların anlayabileceği bir yolla İslâmiyet'i ve tasavvufu daha somut, görünür, yaşanır bir şekilde dile getiriyorlardı. Yani "daha çok şer'î ve ahlâkî birtakım mes'eleleri nasîhat verici bir emir şeklinde tebliğ ederek uhrevî saadet için mutlaka onlara bağlı kalma lüzumunu anlatmağa çalışıyorlardı]." (Tahrâlî 2000:187).

Hakîm Süleymân Ata'nın hikmetlerinde konu ve söyleyiş biçimi, mürşîdi Hoca Ahmed Yesevî'nin dikkat ettiği ilke ve kurallar çerçevesindedir. Yani "Peygamber vârisi olup ilâhî ilimleri tebliğ eden ve havâs zümresine mensup has (seçkin) bir kimse olan Ahmed Yesevî'nin Hikmet'leriyle halka hitâp ederken halkın idrâk ve anlayış seviyesini göz önünde bulundurması" (Tahrâlî 2000:188) gibi Süleymân Hakîm Ata da hikmetlerini halkın rahatlıkla anlayabileceği ve bir diğer insana aktarabileceği sâdelik ve üslûpta dile getirmiştir; ancak bu, Süleymân Hakîm Ata'nın hikmetlerinin anlam derinliğinden uzak olduğu anlamına gelmemelidir. Zira, Hakîm Ata şiirlerinde İslâm dininin temel esasları ve tasavvufî yaşayış biçimi anlatılırken görünenin, anlaşılmanın ötesinde çok derin anlamlara da ulaşılması mümkündür. Elbette ki temel amaç anlaşılabilir olarak öğretmek olduğu için hikmetlerde sanat yapma endişesinden uzak, ancak içten bir söyleyiş yeğlenmiştir.

Daha önce de değindiğimiz gibi sözlü gelenek içerisinde meydana getirilerek dolanımına giren ve bu süreçte eş (varyant) ve benzer metinleri (versiyon) oluşan şiirlerin belli bir sanatçıya bağlanması oldukça yaygın ve olağan bir durumdur. Bu açıdan Süleymân Hakîm Ata adına bağlı şiirlerde, ister Süleymân Hakîm Ata tarafından söylenmiş veya yazılmış şiirler olsun isterse başka başka kişiler tarafından üretilip Hakîm Ata adına bağlanmış şiirler olsun bu şiirlerin "yaratıcıları tarafından eserlerinin yüklenmesini istedikleri fonksiyon veya fonksiyonlar vardır. Bir başka ifadeyle anlatanın kullandığı geleneksel anlatım ile iletişim kurduğu dinleyiciye vermek istediği mesaj veya dinleyicide oluşturmak yahut uyandırmak istediği duygu ve düşünceler söz konusudur." (Çobanoğlu 2000:90). Sanatçı, çevresindeki insan topluluğunun yapısını, ideal olarak gördüğü özellikleri, maddî-manevî ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak sözünü/şiirini yapılandırır. Seçtiği konuyu hangi duygu, düşünce ve örneklemelerle sunacağını, hedef kitlesinde oluşturmak istediği düşünce ve davranış değişikliğini hesaplar. Bu, sanatçının amaçları çerçevesinde oluşturduğu konuyu işleyiş biçimi ya da anlatım tutumudur. Bu açıdan Süleymân Hakîm Ata hikmetlerine baktığımızda dinleyicisinde veya okuyucusunda uyandırmak istediği duygu ve düşünceler, İslâmiyet'in doğru anlaşılması ve tasavvufî yaşama şeklinin ideal yaşama şekli olarak geniş kitlelere benimsetilmesi olduğu görülür. Böylesi bir hedefi gerçekleştirmede şiiri bir araç olarak gören Hakîm Ata, konularını da hedefledikleri çerçevesinde seçmiş, hitap ettiği insanlara rahatlıkla anlayacakları bir dil ve zihinlerinde kolayca canlandırabilecekleri görüntüler şeklinde örneklemelerle şiirlerini oluşturmuştur. Hikmetleri ve kıssaları göz önüne alınarak Hakîm Ata'nın şiirlerindeki konular Allâh, Allâh'ın vasıf ve isimleri, Allâh aşkının gerekliliği ve güzelliği, Allâh'ı zikir etme. bâkî ve fanî olanlar. Hz. Muhammed, Mir'ac, Hz. Muhammed'in vefâtı. İmân ve Kur'ân sahibi olmak, Kur'ân-ı Kerim'in nitelikleri nefis terbiyesi, nefse uymanın kötülükleri, nefisle rûhun çekişmesi, ibadet, mü'min kişinin özellikleri, şeriat, şeyhe bağlanma, tarikat, dervişlik, hakikate ulaşma, Allâh'a ulaşma arzusu, ölüm ve sonrası, kıyamet gününün âmetleri, kıyamet günü, cennet, cehennem. Hızır ve İlyas peygamberler, Mûsâ peygamberin Hızır'la karşılaşması, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i

kurban etmek istemesi, şeyhi Ahmed Yesevî, Ahmed Yesevî'nin oğlu İbrahim'in öldürülmesi, zamandan şikâyet gibi konulardır.

Hakîm Süleymân Ata'nın hikmet ve kıssalarında İslâmiyet'in esasları, uyulması gerekli emir ve yasaklar anlatılırken özellikle dervişçe bir yaşayışa vurgu yapılır. İnsanın kendisini, yaratılışını, yaratılışındaki sırrı bilmesi ve ona göre bir hayat sürmesinin gerekliliği üzerinde durulur.

İdealize edilen insan tipi, İslâm'ın emir ve yasakları çerçevesinde yaşayan, yaşadığı süre içinde de "hakikat"ın peşinde olan mümin bir insandır. Bu yönüyle şiirlerin kaynağı Kur'ân-ı Kerim'dir. Mutasavvıf kişinin kimliğinin oluşması, onun yetişme biçimine, yani eğitimine ve bu eğitimde bir mürid olarak gösterdiği çabaya bağlıdır. Elbette devrin siyasî, ekonomik ve toplumsal yapısı, dolayısıyla devrin ihtiyaçları da mutasavvıfın düşünce ve eylemlerinde etkili olur. Mutasavvıfın düşünce ve eylemleri göz önüne alınca, onun "iradeci" veya "bilgici" bir mutasavvıf olup olmadığı görülür. "İradeci mutasavvıf, Allah'ın sıfatlarını takınmak ister, kendi iradesini Allah'ınkiyle birleştirmek ister. Böylece bağdaştırılması güç, yazgı ile özgür irade çıkmazının ortaya koyduğu kuramsal güçlükleri yenmiş olur. Bu tasavvuf türü kolay bir hayat biçimi gibi görülür. Bilgici mutasavvıfısa Allah'ı daha çok tanımak ister. Evrenin yapısını anlamaya ya da Allah'ın ne dereceye kadar tecelli ettiğini açıklamaya çalışır; ancak hiçbiri de O'nun zatını bilmeye kalkışamaz. İslâm tasavvufunda her iki yön de eşit güçtedir, daha sonra ise birbirine karışmışlardır."(Schimmel 2000:16).

Süleymân Hakîm Ata'nın hikmet ve kıssalarında çizilen mutasavvıf tipi, Allah'ı araştıran, O'nu daha iyi tanımak isteyen birinden öte, O'na kayıtsız, şartsız teslim olmuş, O'nun esirgeyiciliği ve bağışlayıcılığına inanmış iradeci bir mutasavvıftır. Allah'a, O'nun emir ve yasaklarına son derece bağlı ve o emirleri yerine getirmede kaygılı, korkan bir insan olarak o, "Tanrı'nın azabından emin olma ve Cehennem'den kurtularak Cennet'e girme ümidine dayalı zühdi tasavvuf" (Ocak 1996:134) tarafındadır. Her ne olursa, ne görürse, ne yaşarsa Allah'tan bilen ve davranışlarını daha iyi bir kul olma yolunda düzenleyen bir mutasavvıf tipidir. Cami, bu konuda mutasavvıfları ikiye ayırır: "Bir yanda, dünyadan büsbütün elini eteğini çeken ve 'Bir'in Bir'e kaçışında sırf kendi kurtuluşunu düşünenler; öte yanda, tasavvuf yaşantısı sonucu, daha ulu, daha kutsanmış bir zihin çerçevesi içinde dönüp başkalarını doğru yola sokabilenler."(Schimmel 2000:17). Bu tasnif çerçevesinde Yesevî geleneği dervişlerinin ortak bir özelliği olarak Süleymân Hakîm Ata da edindiği bilgiyi etkin bir biçimde kullanarak çevresindeki insanları doğru yola sokmaya çalışan bir mutasavvıf-şairdir. Bu yönde, yukarıda da sıraladığımız gibi, hikmet ve kıssalarında dinî-ahlâkî bir yaşantının ilkelerini, Hz. Peygamber ve İslâm büyükleri hakkında anlatılanlardan çıkarılacak dersleri, insanın yaratılışının amacına uygun olarak yaşamasının gerekliliğini, vd. çevresindeki insanlara bir propaganda edâsıyla dile getirerek onları idealize edilen yaşama şekline sokmaya çalışmıştır.

Süleymân Hakîm Ata'nın Eserleri

Âhir Zaman Kitabı

Halk arasında Takî 'Acab Kitabı olarak da bilinen ve kıyamet belirtilerini konu edinen 49 dörtlükten oluşan bu eserde Hz. Muhammed'in ümmetinin günahlarını bağışlatmak için Allâh'a yakarışı tasvir edilmiştir. Hezec bahrinde yazılan eserde gelecekte vuku bulacak kimi olaylar kesin tarihleriyle verilmiştir. Eserde kıyamet gününün belirtileri, Deccal'ın, (Kıyametten az evvel ortaya çıkacak ve Hz. İsa tarafından öldürülecek olan yalancı ve zararlı kişi, yalancı Mesih) Dabbetü'l arz'ın (Kıyamet'in alâmetlerinden biri olarak ortaya çıkacağı söylenen hayvan) ortaya çıkacağı, Mehdi'nin zamanının geleceği, Hz. Âdem ile Hz. Muhammed'in baba ve oğul olarak buluşmaları, Hz. Peygamber'in ümmetinin günahlarını

affettirmek için Allâh'a müracaatı canlı sahneler olarak dile getirilmiştir. Bu bilgileri kabul eden âlimler ile bu bilgilere hurafe nazarıyla bakan âlimler arasında XIX. yüzyılda şiddetli tartışmalar meydana gelmiştir. (İA 1997/c.15: 184) Âhir Zaman Kitabı, Kazan'da 1847'de yayımlanmıştır.

H. Meryem/Bibi Meryem Kitabı

H. Meryem'in vefâtını ve bu vefât karşısında H. İsa'nın durumunu destân üslûbuyla anlatan bir eserdir. Medîd bahrinde yazılan bu eser ilk kez Kazan'da 1878 yılında yayımlanmıştır. Bu eserin en önemli özelliği, eser hakkında araştırma yapan S. M. Mataev'in verdiği bilgiye göre (Akt. R. R. Arat) Orta Asya'da cehriye dervişlerinin meclislerinde Ahmed Yesevî'nin hikmetleri gibi, bu eseri de koro halinde okumalarıdır. Eserde H. İsa ile annesi Meryem'in yaşantıları, Meryem'in vefatı ve sonrası anlatılmıştır.

Hakîm Süleymân Ata'nın bu kitaplarından başka çeşitli Divân-ı Hikmet mecmualarında “İsmail Kıssası”, “Kıssa-yı Kûdek-nâme”, “Yarım Elma” gibi kıssaları ve hikmetleri bulunmaktadır. Hikmetlerin yer aldığı bu tür mecmualardan, Meserret Diriöz'ün belirttiğine göre (Diriöz 1993:96) en eski hikmet mecmuası H. 1124 (1712) yılına ait olup Macar Akademisi'nin yazma koleksiyonları arasındadır. Zeki Velidi Togan'ın, H. 916/M. 1510'da yazılmış olan ve Yesevî şiirlerini içeren Şibanî Han'ın Risâle-i Maârif-i Şibanî adlı eserinden aktararak “Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malûmat” adlı makalesinde (Togan 2000:268) yayımladığı hikmet, Hakîm Süleymân Ata'ya ait olan en eski şiirdir. Bu hikmet, şöyledir:

Hâk dik kopar bî-namâz yüzi anıng yaramaz
Ornı uçmahda bolmas utalmasa bî-namâz

Bî-namâzda yok îmân dîninde bar şek gümân
Ulug künde bir Ugan kuldın sorar biş namâz

Bakırgan Kitabı

Bakırgan Kitabı'nda Ahmed Yesevî ile başlayan ve muakkiplerince devam ettirilen hikmet söyleme ve kıssa anlatma geleneğine bağlı mutasavvıf şairlerin şiirleri toplanmıştır. Kitapta, Suleyman Hakim Ata'ya ait kırk altı hikmet mevcuttur. Ayrıca, Ahmed Yesevî'ye ait on iki, Ikani'ye ait on dokuz, Şems-i Özkendi'ye ait on sekiz, 'Abidi'ye ait on üç, Meşreb'e ait on, Şemsu'd-din'e ait on, Nevai'ye ait altı, Kul Şerif 'e ve Hudadad'a ait beşer şiir, Fakiri'ye ait dört; Kul Nesimi ve Kasım'ait üçer şiir; Gedai'ye, Hafız'a, ve Huzuri'ye ait ikişer şiir; Raci'ye, Behbudi'ye, Miskin'e, Şeha Şuhudi'ye, Gazali'ye, Tufeyli'ye, Sadıki'ye, Bahuuddin'e, Hurremi'ye ve Hatayi Saki'ye ait birer ve herhangi bir mahlas taşımayan şiirler olmak üzere yüz altmış dokuz şiir vardır.

Adı gecen mutasavvıf şairlerin XII.-XVIII. yüzyıl arasında yaşayıp şiirlerini eyttikleri, dahası bu şiirlerin sözlü kültür ortamında dolanımına girdiği göz önüne alınırsa, şiirlerde farklı dil ve deyiş özelliklerinin görülmesinin olağan olduğu sonucuna varılacaktır. Çünkü, şiirlerin ne zaman, nasıl yazıya geçirildiği meçhuldür. Şiirlerde acık şekilde Yesevî üslubu hâkimdir ve Yesevî'nin hikmetlerinde kullanılan ölçüler, şekiller, dil ve üslup kullanılmıştır.

Bakırgan Kitabı'nda yer alan yirmi beş mutasavvıf şairin şiirlerini incelediğimizde şairlerin İslamiyet'in doğru anlaşılması ve tasavvufi yaşama şeklinin ideal yaşama şekli olarak geniş kitlelere benimsetilmesi yönünde bir amaçla şiirlerini meydana getirdiklerine şahit oluruz. Böylesi bir amacı gerçekleştirmede hikmetler bir araç olarak görülmüştür. Gerek Suleyman Hakim Ata'ya isnad edilen gerekse diğer şairlere isnad edilen hikmetlerin ve kıssaların konuları, temel olarak Allah'ın birliği, sıfatları, H. Muhammed'e duyulan sevgi, İslamiyet'in emir ve yasakları, tasavvufi yaşayış, şeriata hükümleri, dünyanın geçiciliği,

insanın kendisini, yaratılış özelliklerini bilmesinin ve insanca yaşamasının gerekliliği gibi konulardır.

Sonuç

Kutluer'in (1998:503) verdiği bilgiye göre hikmet, gereksiz lafızlardan arındırılmış akla uygun özlü sözdür. İlahi kelam olma, mükemmellik, olgunluk, vd. özellikleri açısından Kur'an-ı Kerim, Hikmetu'n-Baliga (Olgunluğun, mükemmelliğin son noktasına ulaşmış hikmet) olarak adlandırılmıştır; ki bu adlandırmada hikmetin kaynağının ilahi olduğuna işaret edilmiştir.

İslamiyet'i halka Türkçe ve halkın alışkın olduğu geleneksel edebi üslupta aktaran Ahmed Yesevî de bu ilahi kaynaktan besleniyor; dolayısıyla dile getirdiği bizzat Kur'an'ın sözleri, yani "hikmet" oluyordu. Hikmet söyleme olarak adlandırılan bu ifade tarzı, Ahmed Yesevî'den sonra Yesevî muakkiplerince devam ettirilen bir gelenek halini almıştır. Hikmetler gerek tekkelerde gerekse halk arasında ezberlenme, toplu olarak okunma şeklinde bir ibadet şeklini almıştır. Özellikle Yesevî dervişleri hikmet söylemeyi bir görev olarak kabul etmiş ve gittikleri her yerde halka İslamiyet'i anlatmada bir araç olarak kullanmışlardır. "Toplandıklarında (meclislerinde), Yesevî müridleri zikr-i erre (bıçkı zikri) denen çok değişik bir zikir uyguluyorlardı. Bu ad, 'Hay...hu...' haykırırları ile başlayan zikr'in söylenişinin, bıçkı sesini andırmasından kaynaklanmaktaydı. İslam'ı yayma amacı içinde, Ahmed Yesevî, 'Hikmet' adı verilen neşideler yazıyordu. Bu manzumeler, Türklerin İslam'a yönelişlerini belirlemiştir." (Melikoff 2006: 160) Gerek Ahmed Yesevî gerekse ardılları tarafından söylenen hikmetler, "yeni dine, İslam'a geçişe çağrının da ötesinde tasavvuf etkisiyle renklendirilmiş 'rahat bir şer'iat' anlayışının ürünleridir. İslam'a henüz geçmemiş ya da geçme sürecini yaşayan Türklere tasavvufun inceliklerini ve tarikatın kurallarını öğretmekten çok, en azından onların İslamî anlayışı kavramalarını kolaylaştırma cabası, hikmetlerin başlıca içeriğini oluşturur." (Kula 2002:65).

Başta Ahmed Yesevî ve Hakîm Ata olmak üzere Bakırgan Kitabı'nda hikmetleriyle ve kıssalarıyla yer alan Yesevî muakkibi mutasavvıf şairlerin hikmetleri gösteriştten uzak, samimi bir Müslümanlığı tavsiye eden şiirlerdir. Hikmetlerdeki konuların Kur'an-ı Kerim'den, hadislerden, sözlü kültür çevresi içinde çeşitlenen İslami rivayet ve menkıbelerden alınmış olduğu, bunların her mutasavvıf şairin kendi algılayış ve hissedişine göre biçimlendirildiği görülür. Hemen her şiirde doğrudan doğruya iletilmek istenen bir dini-ahlaki mesaj bulunmaktadır. Örnek alınması ve uyulması gereken kişi, davranış biçimi, yapılması gereken ibadetler ve kaçınılması gereken kişi ve davranış biçimleri bir arada verilmiş, bunlardan hareketle dini-ahlaki sonuçlar çıkarılmış; hitap edilen insan ve topluluklara özenilen davranış ve yaşayış şekilleri günah-sevap, cennet-cehennem, iyi-kotu zıtlıklarıyla sunulmuştur.

Bakırgan Kitabı'ndaki hemen her mutasavvıf şair, söylemek istediklerini, hitap ettiği topluluğun zevk ve anlayışına, soyut düşünebilme düzeylerine uygun olarak geçmişte yaşandığı rivayet edilen olay ve durumlarla somutlayarak söylemiştir. Kimi hikmetlerde, ölüm, ölüm sonrası kabir, kabirde Munker ve Nekir tarafından sorgulanma, cezalandırılma, vb. hususlar adeta bir sahne halinde sunulmuş, insanlarda bir öz denetim oluşturmaya çalışılmıştır; yani Bakırgan Kitabı'ndaki hikmetler, dini-ahlaki bir terbiye ve irşadın aracı olarak kullanılmış; sanat ve estetik kaygılar güdülmemiştir. Hikmetlerin ve kıssaların basit ve coşkudan uzak oluşunun nedeni de budur. Hatırlanması ve terennüm edilmesi düşünüldüğünden "her kıta sonundaki mısraların ya aynen veya kafiye itibarıyla tekerrürü, onların tek olarak okunmaktan ziyade belki de dini toplantılarda umumi surette okunmak üzere yazıldığını göstermektedir." (Köprülü 1981:196).

Süleymân Hakim Ata adına mal edilen ancak yirmi beş mutasavvıf şairin şiirlerinden meydana gelen Bakırgan Kitabı'ndaki hikmet ve kıssalar, gerek dış yapı gerekse içerik

özellikleri açısından Ahmed Yesevî Okulu olarak adlandırabileceğimiz hikmet söyleme geleneğinin hikmetleridir ve Ahmed Yesevî'ye maledilen hikmetlerden farklı değildir. Zaten bu konuda, başta F. Köprülü olmak üzere, yaygın kanı, hikmet söylemenin belli bir şaire özgü bir durum olmadığı, daha çok Yesevîlik tarikatına bağlı dervişlerin/şairlerin, görev telakki ederek oluşturdukları ve gelenek haline gelmiş bir durum olduğudur. Bu görev anlayışıyla, geniş bir coğrafyaya yayılmış “Türk toplulukları için İslam’ın yalın ve anlaşılır kılınması” (Kula 2002:59) çabasıyla hareket eden dervişler, eski inançlarına bağlı insanlara, söyledikleri hikmetler, kıssalar yoluyla yeni bir dini, İslâmiyet’i benimsetmeye, “onları bilinçlendirerek toplumsal, tarihsel gidişten kopmamalarını sağlamaya çalışırlar.” (Kula 2002:68).

Bakırgan Kitabı’nda yer alan mutasavvıf şairler yaşadıkları irşâd ve terbiye sonrasında, İslam’ı, tebliğ eder duruma gelmiş dervişlerdir “mistik cezbelerini, ilahi aşklarını, sufiyane düşüncelerini terennüm için bir araç olarak kullanmışlardır. Şiirin tasavvufta bir anlatım aracı olarak kullanılması, İslam dünyasında ta IX. yüzyıla kadar uzanan çok eski bir gelenektir.” (Ocak 1996:124). Bakırgan Kitabı’ndaki mutasavvıflar da belki bilinçli bir seçimle olmasa da içinde buldukları toplumsal şartların, kültürel yapının gerektirdiği şekilde hikmetlerini, kıssalarını içinde yaşadıkları insanların anlayacağı yalınlıkta biçimlendirmiş, böyle yapmakla da gelenek içinde görevlerini yerine getirmişlerdir.

KAYNAKLAR

- ÇOBANOĞLU; Özkul (2000), Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü, Akçağ Yay. Ankara
- DİRİÖZ, Meserret (1993), Divân-ı Hikmet’e Yeni Bir Bakış, Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Semp. Bildirileri, (26-29 Mayıs 1993), Erciyes Ün. Yay., Kayseri, s. 93-99.
- ERASLAN; Kemal 1991, Divân-ı Hikmet- Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara
- ERASLAN; Kemal 1979, Alî Şîr Nevâyî, Nesâyimü’l-Muhabbe Min Şemâyimi’l-Fütüvve, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yay. , İstanbul
- ERCİLASUN, A.B.1991, Ahmet Yesevî’nin Şiirlerinde Ahenk Unsurları, Türk Kültürü Araştırmaları, TKAE Yay., Ankara, s. 105-109.
- İslâm Ansiklopedisi 1993, c.I, MEB Yay. İstanbul
- İslâm Ansiklopedisi 1997, c.15, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul
- KAYA, Önal; 1998, Süleymân Hakîm Ata Bakırganî ve Şiirleri, Türk Dilleri Araştırmaları, sayı: 8, s.73-209.
- KOPRULU, Fuad 1981, Turk Edebiyatı Tarihi, Otuken Yay. (3.basım), İstanbul
- KÖPRÜLÜ, Fuad 1984, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, (5. baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara
- KULA, Onur Bilge 2002, Coğulcu Düşünce Karşıt Kültür, Buke Yay., İst
- KUTLUER, İlhan 1998, “Hikmet”, TDV İslam Ans., c.17, s. 503-511.
- MELİKOFF, İrene 2006, Uyur İdik Uyardılar, (3.basım) Demos Yay., İstanbul
- OCAK, Ahmet Yaşar 1996, Turk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yay.,İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar 1992, Anadolulu Sufiliğinde Yesevî Geleneği, Milletlerarası Ahmed Yesevî Semp. Bildirileri, Kültür Bak. Yay., Ankara, s. 75-84.
- OKUYUCU, Cihan 1995, Hazinî, Cevâhiru’l- Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr (Yesevî Menâkıbnâmesi), Erciyes Ün. Yay., Kayseri
- SCHİMMELE, Annemarie 2000, Tasavvufun Boyutları, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul
- TAHRALI, Mustafa 2000, Ahmed Yesevî’nin Divân-ı Hikmetinde Dini-Tasavvufi Unsurlar, MEB Yay., Ankara, s. 186-198.
- TOGAN, Zeki Velidi 1981 Bugünkü Türk İli-Türkistan ve Yakın Tarihi I, Enderun Yay. (2. Basım), İstanbul

AHMED YESEVÎ ÜZERİNE ÇALIŞMALAR: FUAD KÖPRÜLÜ ÖRNEĞİ

Studies on Hodja Ahmed Yesevi: Sample of Fuad Koprulu

Bahattin TURGUT*

Özet

İslam tarihinde dinî önderlerin hayatı, çalışmaları ve toplum üzerindeki etkisi konu olduğunda metodolojinin önemi daha da ortaya çıkmaktadır. Bu dinî önderler tasavvuf erbabından olunca konu daha da önem kazanmaktadır. M. Fuad Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eserinin bu konuda esas alınacak bir çalışma olduğu görülmektedir. Köprülü, bu eserinde ilk olarak Hoca Ahmed Yesevî'ye kadar olan kaynakları değerlendirmektedir. Kaynakların değerlendirilmesi, Hoca Ahmed Yesevî'nin doğduğu ortamı, yaşam şartlarını ve düşünce alt yapısını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim, dinî önderin hangi şartlarda ortaya çıktığı belirlendiğinde, onun düşünce altyapısını anlamak ve anlatmak da kolay olacaktır. Bunun ardından Köprülü, Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatına dair menkıbeleri dikkate almaktadır. Bu da her bir kaynağın değerlendirilmesi gerektiğini göstermekle birlikte menkıbelerin altında yatan gerçeğe ulaşma isteğini de ortaya koymaktadır. Köprülü, Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatını tarihi kaynaklara dayandırarak anlattıktan sonra onun halifelerinden de bahsetmektedir. Tasavvuf önderlerinin düşünceleri ve bu düşüncelerin yayıldığı bölgeler gibi konulara da ayrıca yer vermektedir. Bundan sonra Yesevî'nin eseri olan "Divan-ı Hikmet" üzerinde durmaktadır. Köprülü, kitabının "Hoca Ahmed Yesevî ve Tesirleri" adlı bölümünü "Hoca Ahmed Yesevî'nin tesirleri ve takipçileri" konusuyla tamamlamaktadır. M. Fuad Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eseri, tasavvuf önderlerinin hayatlarını, eserlerini, öğrencilerini, takipçilerini ve yayıldığı bölgeleri ele alıp değerlendiren bir eser olduğundan bu tür çalışmalara metodolojik bir örnek teşkil etmiştir.

Abstract

In Islamic history, the importance of methodology comes to existence when the subject is the life and the studies of the religious leader and his affect on society. The subject gains more importance when these religious leaders are a connoisseur in sufism. It is seen that M. Fuad Köprülü's work called "the first tenants in Turkish literature" is the work to ground on in this subject. Firstly, In this work, Koprulu evaluates the sources until Hodja Ahmed Yesevi. The evaluation of the sources has major importance in order to understand Hodja Ahmed Yesevi's environment the living conditions and the background of thought. As a matter of fact, it will be much easier to understand and to explain his/her thought infrastructure when we determine under which conditions the religious leader emerged. Following this, Koprulu considers the things about the life of Hodja Ahmed Yesevi. This demonstrates the need to assess each source, as well as the desire to reach the truth underlying the tails. Koprulu also mentions his caliphs after he explains Hodja Ahmed Yesevi's life based on historical sources. It also includes topics such as the thoughts of the Sufi leaders and the regions where these ideas spread. After this, he works on "Divan-ı Hikmet" which is the work of Yesevî. Koprulu completes his "Hodja Ahmed Yesevî and Its Impacts" title with the work "Hodja Ahmed Yesevi's influences and followers". M. Fuad Koprulu's "The First Sufis in Turkish Literature" is a methodological example of such works because it is a work that evaluates the lives, works, students, followers, and spreading regions of Sufi leaders.

GİRİŞ

Türk-İslam tarihinde Hoca Ahmet Yesevî'nin önemli bir yeri vardır. Ahmet Yesevî (ö. 562/1166) ve onun takipçileri XII. yüzyıldan itibaren Türklerin ata yurdu Türkistan'da¹

* Dr. Öğretim Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: bahattinturgut02@gmail.com

İslamiyet'in yayılması için büyük hizmetler gerçekleştirmiştir. Hoca Ahmed Yesevî, bir tasavvuf silsilesinin önemli halkasını teşkil eder. O, bir mutasavvıf, etkili bir rehber, bir din tebliğcisi ve kendi adıyla anılan tarikatın kurucusudur. Yaşadığı asırda ve sonraki asırlarda hemen bütün Türkistan'da etkileri büyük olmuştur. Bundan dolayı ona Pir-i Türkistan denilmiştir. Yazdığı ve söylediği hikmetleri dilden dile dolaşmıştır. Onunla başlayan bir deyiş /hikmet türü doğmuştur. Bu tür deyişler tasavvuf edebiyatının anonim ve rağbet gören bir malzemesi olmuştur. Böylece Yesevî gelenekli hikmetler, Türkistan (Orta Asya) başta olmak üzere tüm Müslüman- Türk topluluklarını birleştirici, kaynaştırıcı birer mesaj olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî ve takipçileri Anadolu'da da etkili olmuşlardır. Çeşitli vesilelerle Türkistan'dan Batı'ya özellikle de Anadolu'ya doğru göç eden insanlar arasında dinamik, cevval ve muhtevalı bir zümre oluşmuştur ki bunlara "Horasan Erenleri"² denilmiştir. Tasavvuf terbiyesi ile donanmış bu erenler, gittikleri yerlerde insanların gönlüne hitap ederek İslamî hayatın benimsenmesine, toplumun birlik, dirlik ve kardeşlik içinde yaşamasına öncülük etmişlerdir.

Anadolu'nun her bir tarafına dağılmış olan Horasan erenleri, Anadolu insanı üzerinde etkili olmuşlardır. Anadolu'da onlardan geriye kalan tekke ve zaviyeler genellikle tarihî misyon itibarıyla faaliyet dışında kalmışsa da Anadolu kültür ve medeniyetinde önemli yer tutmuşlardır. Horasan Erenleri, XI. yüzyıldan itibaren özellikle savaşlar sonucunda halkın Anadolu taraflarına göç etmesine bağlı olarak toplumun dinî ihtiyaçlarına cevap vermişlerdir. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde tekke ve zaviyeler kurarak, müritleriyle birlikte araziler işleterek Anadolu'nun imarına öncülük etmişlerdir. Büyük çoğunluğu "Yesevî" ocağından feyz aldıkları kabul edilen Horasan Erenlerinin Anadolu insanına yüzyıllar öncesinden yaptıkları hizmetler hala hayırla yâd edilmektedir. O insanların soyuna mensubiyet büyük iftihar ve saygı vesilesi olmaktadır.

"Pir-i Türkistan" lakabı ile tanınan bir sûfî ve aynı zamanda bir şair olan Hoca Ahmed Yesevî, Türklerin dinî yaşantısı üzerinde yüzyıllarca etkili olan bir tarikat kurucusu, bir toplum önderidir. Ahmed Yesevî, Doğu Türk Dünyası ile Batı Türk Dünyasını buluşturma noktasında da bir kültür köprüsü görevi yapmıştır. Onun manevî rehberliğinde kurulacak gönül köprülerine olan ihtiyaç devam etmektedir.

Ahmed Yesevî'nin, Yesevîliğin ve buna bağlı geleneklerin Orta Asya'dan başlayarak zaman içinde batıya doğru çeşitli Türk memleketlerinde tanınan yayılmasını sağlayanlar, hiç şüphe yok ki, daha onun sağlığından itibaren kendilerini bu işe adayan halifeleri ve takipçileri olmuştur.

---

¹ İran'ın Horasan bölgesinden Afganistan'ın kuzeyini kuşatarak Pamir ve Hindukuş dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-Huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibiryayı kuşatan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar. Bu alanın tarihi kaynaklardaki adı XIX. Yüzyıl ortalarına kadar "Türk Yurdu" anlamında Türkistan'dır. Çoğunluğunu günümüzde Uygur ve Kazak Türkleri ile diğer Türk gruplarının oluşturduğu Çin Halk Cumhuriyeti hâkimiyetindeki bölgeye Doğu (Şark) Türkistan adı verilmektedir. 1924 yılından itibaren Sovyet hâkimiyetine giren -1990'lı yıllardan itibaren çoğu bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri adı verilen Türk devletlerinin olduğu bölgeye ise Batı (Garbî) Türkistan adı verilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (TDV Yayınları: Ankara 2012), 41: 556.

² Horasan Erenleri: Günümüzde İran, Afganistan ve Türkmenistan devletlerince paylaşılan geniş bir coğrafyanın toplamına isim olan Horasan bölgesinde yetişen şeyhleri ve dervişleri ifade eder. Bunlar Horasan'dan Anadolu'ya göç edenlerle beraber gelip Anadolu'ya yerleşen ve Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında büyük katkıları olan dervişlerdir. Bilgi için bkn. Erdal Aday, "Horasan Erenlerinin Menkıbevi Şahsiyetlerindeki Ortak Özellikler", *Türk Dünyası Bilgiler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması 26-28 Mayıs 2014*. (Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, 2013), 383.

AHMED YESEVÎ VE YESEVİLİK ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Ahmed Yesevî ve Yesevilik üzerine erken bir dönemde çalışmalar başlamıştır. Ancak bu çalışmaların tanıtımının Fuad Köprülü tarafından yapılmış olması da ayrı bir gerçektir. Fuad Köprülü'nün “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” adlı eserinin Türkiye’de 1919 yayınlanması³ edebiyatımız ve tarihimiz açısından Yesevîliğe karşı bir alaka ve heyecanın uyanmasına vesile olmuştur. Bu alaka neticesinde Yesevilik üzerine çok sayıda çalışma ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalardan bazıları hakkında kısaca bilgi verildikten sonra tebliğimize temel teşkil eden Mehmet Fuad Köprülü'nün “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” adlı kitabının birinci kısmı “Ahmet Yesevi ve Tesirleri” üzerinde durulacaktır.

1. Cevahirü'l-Ebrar min Emvac-ı Bihar

Bu kitap, XVI. asırda yaşamış olan Tacikistanlı bilim adamı Sultan Ahmed Hazinî tarafından yazılmış olup, Hoca Ahmed Yesevî üzerine kaleme alınan ilk eserlerdendir. Bu eser, ilim dünyasında “Yesevî Menakıbnamesi” adıyla da tanınmaktadır. Hazinî bu eserini, 1593 yılında tasavvufa meyilli bir sultan olan Osmanlı Sultanı III. Murad Han’a İstanbul’da sunmuştur. Eser Çağatayca, Azerice ve Anadolu Türkçesiyle yazılmıştır. “Cevahirü'l-Ebrar min Emvac-ı Bihar”, Türkistan’da yaşamış olan Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatını ve XVI. asra kadar ulaşmış olan fikirlerini ve Türk dünyasındaki birleştirici ve kaynaştırıcı etkilerini açıklayan bir eserdir. Aslında Cevahirü'l-Ebrar’ı ilk defa tespit edip, ilim dünyasına tanıtan Fuad Köprülü’dür. Onun “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” adlı eserinin kaynaklarından birisi de Cevahirü'l-Ebrar’dır. Fuad Köprülü, Ahmet Yesevî'nin menkıbevî hayatı ve tarikat adabı ile ilgili bilgileri bu kitaptan almıştır.⁴

Sınırlı Yesevî kaynakları arasında önemli bir yeri olan Cevahirü'l-Ebrar üzerinde bazı çalışmalar yapılmıştır. Cihan Okuyucu, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde 3893 numarada yer alan nüshasını tahkik etmiş, Erciyes Üniversitesi de 1995 yılında yayınlamıştır. 165 varak olup, 111 varak Osmanlı Türkçesi tarzında geri kalan varakları Farsça’dır. Metindeki ayet ve hadisler de tahrirleri yapılarak kaynağına işaret edilmiştir. Metin aslı ve transkripsiyonu birlikte yayınlanmıştır. Cihan Okuyucu'nun metnin çeviriyazısını gerçekleştirmesiyle gün ışığına çıkan eser, Mücahit Kaçar'ın metni sadeleştirmesiyle birlikte bir bütün halinde 2014 yılında Büyüyenay Yayınları tarafından yayınlanarak okuyucu ile buluşturulmuştur.⁵

2. Mir'âtü'l-Kulûb

Ahmed Yesevî'nin söz ve nasihatlarını ihtivâ eden en eski eser, Ahmed Yesevî'nin halîfesi Sûfî Muhammed Dânişmend'in “Mir'âtü'l-kulûb” adlı risâlesidir. Bu eserin dünya kütüphanelerinde mevcut iki tane el yazması nüshası mevcuttur. Biri, İsveç Upsala kütüphanesinde, diğeri ise Özbekistan – Taşkent Fenler Akademisindedir. Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır.

Fuad Köprülü, İlk Mutasavvıflar’ı yazarken bu eseri hiç duymamış, MEB’in yayınladığı İslam Ansiklopedisi’ne yazdığı “Ahmed Yesevî” maddesinin bibliyografyasında

³ Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 18.

⁴ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 507.

⁵ İlk defa Fuat Köprülü tarafından dikkat çekilen ve Cihan Okuyucu'nun metnin çeviriyazısını gerçekleştirmesiyle gün ışığına çıkan, daha sonra da Mücahit Kaçar'ın metni sadeleştirmesiyle birlikte bir bütün halinde yayınlanan eser için bkn. Hazinî, *Cevahirü'l-Ebrar min Emvac-ı Bihar, İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler*, Haz. Cihan Okuyucu, Mücahit Kaçar, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014)

Le Monde Oriental (XXII, 1-3, Uppsala 1928) dergisinden istifadeyle Mir'atü'l-Kulûb adında bir eser olduğuna işaret etmiştir.⁶

3. Menâkıb-ı Ahmed Yesevî Risâle-i Hüsâmeddîn-i Sıġnâkî

İmâm Hüsâmeddîn Hüseyin b. Ali Sıġnâkî (ö. 711/1311)'nin “Menâkıb-ı Ahmed Yesevî Risâle-i Hüsâmeddîn-i Sıġnâkî” adlı eseri, Ahmed Yesevî'nin menkıbelerini ihtivâ eden en eski eserlerden biri İmâm Sıġnâkî'nin bu risâlesidir. İmâm Sıġnâkî, Sırderya kıyısında bulunan Sıġnâk kasabasındandır.

“Menâkıb-ı Ahmed Yesevî Risâle-i Hüsâmeddîn-i Sıġnâkî” ya da “Menâkıb-ı Ahmed Yesevî” olarak bilinen yegâne nüshası Taşkent'teki Özbekistan Fenler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'ndedir (nr. 11084, vr. 11b-14a). Farsça olan bu risâle Ahmed Yesevî ve Yeseviyye tarîkatı hakkında kendisinden sonra yazılan eserlere kaynaklık etmiştir. Nitekim Âlim Şeyh'in Lemehât ve Muhammed Şerîf'in Huccetü'z-zâkirîn adlı eserlerinde ondan nakiller görülmektedir.

4. Seyahatname: Yesevilik'in kaynaklarından biri de Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesidir. O, gezdiği şehirlerde Hoca Ahmed Yesevî'ye mensup sayılan velilerin türbelerini ziyaret ederek onları “Rum'daki Yesevî Dervişleri” başlığı altında Anadolu'daki Yesevî dervişlerini Horasan Erenleri şeklinde takdim eder. Bazen de seyahat ettiği şehirde tespit ettiği dervişin hayatından, türbesinden bahsederken izahat verir. Mesela Malatya'da Battal Gazi olarak bilinen zattan bahsederken “Horasanlı Hüseyin Gazi oğlu Hazret-i Seyyid Battal Cafer Gazi hanesi” şeklinde bir başlık açarak onun Horasan dervişlerinden olduğuna işaret ederek anlatır.⁷

5. Terceme-i Divan-ı Hikmet: Divan-ı Hikmet, Hacc Hasan Şükrü Efendi tarafından “Terceme-i Divan-ı Hikmet” adıyla Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Divan-ı Hikmet'in aslına ve nazmına bağlı kalınarak gerçekleştirilen çevirinin birinci cildi 1327/1909 yılında İstanbul'da Hürriyet Matbaasında bastırılmıştır.⁸

6. Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, Seçmeler: Kemal Eraslan tarafından kaleme alınan bu kitap Kültür Bakanlığınca 1991 yılında yayınlanmıştır.⁹

7. Hoca Ahmed Yesevî- Divan-ı Hikmet: Hayati Bice tarafından yayına hazırlanan Divan-ı Hikmet, 1993 yılında Türkiye Diyanet Vakfı yayınları arasında yayınlanmıştır.¹⁰

8. Ahmed-i Yesevî Hayatı, Eserleri, Tesirleri: Mehmet Şeker ve Necdet Yılmaz'ın editörlüğünü yaptıkları 20'yi aşkın ilim adamının Yesevî hakkındaki yazılarını içeren bu kitap 1996 yılında İstanbul'da Seha Neşriyat tarafından yayınlanmıştır.¹¹

9. Yesevilik Bilgisi: Mustafa İsen, Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı'nın editörlüğünde hazırlanıp çok sayıda ilim adamı tarafından Yesevilik'in her yönüyle incelendiği ve araştırmaya konu edildiği bu kitap Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları arasında 2000 yılında yayınlanmıştır.¹²

⁶ Necdet Tosun, “Yesevilik'in İlk Dönemine Aid Bir Risale: Mir'atü'l-Kulûb”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 2/2: 48-49, İstanbul, (Temmuz-Aralık 1997)

⁷ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Baskı, 4/1: 23, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2010)

⁸ Ahmet Turan Arslan, “Eyüp'te Medfun Meşayih-tan Hacı Hasan Şükrü Efendi ve Tercüme-i Divân-ı Ahmed-i Yesevîsi”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler* 13-15 Mayıs İstanbul 2005, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2005):68.

⁹ Kemal Eraslan, *Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, Seçmeler*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1991)

¹⁰ Hayati Bice, *Hoca Ahmed Yesevî- Divan-ı Hikmet*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993)

¹¹ Mehmet Şeker, Necdet Yılmaz, *Ahmed-i Yesevî Hayatı, Eserleri, Tesirleri*, (İstanbul: Seha Neşriyat 1996).

¹² Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, *Yesevilik Bilgisi*, (Ankara: Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, 2000)

10. *Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî*: UNESCO tarafından 2016 yılının Hoca Ahmed Yesevî yılı ilan edilmesiyle Türk- İslam dünyasında Ahmed Yesevî ve eseri Divan-ı Hikmet üzerine yapılan çalışmalarda artış olmuştur. Bu anlamda Ahmet Yesevi Üniversitesi de bazı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Mustafa Tatcı'nın editörlüğünü yaptığı "*Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî*" adlı eser yayımlanmıştır. Yayımlanan eserde; Ahmed Yesevi'nin hayatını, eserlerini, tarikatını anlatan kısa bir girişten sonra 252 hikmete yer verilmiştir. Eserde, yazmalardan ve bugüne kadar yapılan neşirlerden tespit edilen 252 hikmetin Türkiye Türkçesine aktarılması Dr. Hayati Bice tarafından yapılmıştır. Hikmetlerin bazıları ise Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır.¹³

11. *Yesevî'nin Fakrnamesi*: Ahmed Yesevî, tasavvuftaki incelikleri, tarikat adabını, usulünü, erkânını **Fakr-nâme** adlı eserinde ele almıştır. Fakr-nâme muhteva itibariyle; tarikat adabını, usulünü, erkânını, kâmil bir şeyhin, bir dervişin vasıflarını, tasavvuftaki "Dört Kapı Kırk Makam"ı temsil etmektedir. Bu Dört Kapı "Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikât" kapılarıdır. Çağatay Türkçesi ile yazılmış olan *Fakr-nâme*'nin Taşkent, Duşanbe ve Almatı kütüphanelerinde bulunan nüshaları Kemal Eraslan tarafından 1977 yılında yeni harflere çevrilerek yayınlanmıştır. Daha sonra Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı tarafından desteklenerek, Kemal Eraslan'ın yoğun çalışması ile eser yeniden hazırlanarak 39 yıl sonra tekrar okuyucunun hizmetine sunulmuştur.¹⁴

B. MEHMET FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN İLK MUTASAVVIFLAR KİTABI

Türk –İslam Tarihinde Yesevilik üzerine memleketimizde yapılan çalışmalardan en muhtevalı olanı şüphesiz ki Mehmet Fuad Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eseridir. 1919'da ilk basımı gerçekleşen¹⁵ Mehmet Fuad Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eseri iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Türk-İslam dünyasında Türk tasavvuf hareketinin temellerini atan "Hoca Ahmed Yesevî ve Tesirleri"¹⁶ üzerinde durulmaktadır. İkinci kısımda ise "Yunus Emre ve Tesirleri"¹⁷ detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Tebliğimizin ana konusunu Fuad Köprülü'nün Yesevilik üzerine yaptığı çalışması oluşturduğundan sadece kitabın birinci kısmı üzerinde durulacaktır. Köprülü, söz konusu kitabında ilk elden kaynaklara başvurarak Ahmed Yesevî'yi ve tarikatını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eseri, Yesevilik üzerine araştırmacı bir çalışma olması açısından ayrı bir değerdir.

Köprülü, kitabında önce Ahmed Yesevî'nin Türk toplumlarının muhayyilesinde yer etmiş menkıbevî hayatını anlatmaktadır. Yesevî'nin menkıbevî hayatını anlattıktan sonra gerçek tarihi hayatını anlatmayı tercih etmiştir.

Türkistan'da İslam ve Tasavvuf

Köprülü, önce eserinde Yesevilik yayılma alanı olan Türkistan'a İslam'ın nasıl geldiğini anlatmaktadır. İslam'ın Türkler arasında kılıç zoruyla değil, gönüllü benimseme ile yayıldığını ifade etmektedir.

¹³ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, edit. Mustafa Tatcı, (Ankara: Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2017)

¹⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Fakrname*, edit. Kemal Eraslan, (Ankara: Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi, 2016)

¹⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 18.

¹⁶ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 47-266.

¹⁷ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 267-496.

Türk Toplumunun Yapısı

İslamiyet öncesi Türk Edebiyatını oluşturan eserler, yabancı tesirinden uzak olarak toplumun bütün özelliklerini yansıtıyordu. Şairler, oba oba gezerek menkıbeler- şiirler terennüm ediyordu. Şairler, genellikle ziyafetlerde ve matemlerde bulunarak halkla beraber olmaya çalışıyordu. Yani toplum için şairler, ozanlar çok önemliydi. Halk ozanları sevinçte de tasada da halkın yanında yer aldığı için halk üzerinde etkili oluyorlardı. Şairler, hece vezni ile musikiyi dört mısralı ve nakaratlı şiirler şeklinde terennüm ediyorlardı. İslam öncesi Türk Edebiyatı, Türklerin haşin, savaşı, kahraman fakat ince ve derin ruhlu, duygusal bir toplum olduğunu ortaya koymakta idi.¹⁸

Türklerin İslam'ı Kabulü

Köktürk adı verilen Türk devleti MS. VI. yüzyılda Sibirya'dan Baykal gölüne kadar büyük bir hakanlık kurmuştu. Çin'i ve Sasanî'yi tehdit etmekteydi. Derken taht kavgaları sonucunda Köktürk devleti doğu ve batı diye ikiye bölünmüştü. Bu durum Türklerin gücünü zayıflatmıştı.¹⁹

Köktürk devletinin bölündüğü sırada yeni bir din yaymaya çalışan Emevî İslam Devleti'nin orduları, Kuteybe b. Müslim komutasında Maverâünnehir'e girdiler. Doğu Köktürleri ile Batı Köktürleri askeri güce mukavemet ederek teslimе yanaşmadılarsa da zaman geçtikçe İslam orduları doğuya doğru ilerleyişlerini devam ettirdiler. Bu arada Türkler arasında İslamiyet yavaş yavaş ilerlemeye başladı. Maverâünnehir'in tamamen Müslüman olması Samanoğulları zamanında gerçekleşti.²⁰

Türklerin Arasında Mutasavvıfların Ortaya Çıkması ve İslam'ı Yayması

Herat, Nişabur, Merv gibi Türkistan şehirleri h. III. asırda mutasavvıflarla dolup taşmaya başlamıştı. Hicretin IV. asrında Buhara ve Fergana'da şeyhlere tesadüf edilmekteydi. Fergana'da Türkler kendi şeyhlerine "bab", yani baba namını veriyorlardı. Horasan'a herhangi bir maksatla gidip gelen Türkler arasında da mutasavvıflar yetişiyordu. Çeşitli etkenlerin tesiri ile Türkistan bölgesinde tasavvuf yayılıyordu. Tasavvuf, Buhara ve Semerkant gibi büyük İslam merkezlerinden içerilere yayılıyor, din aşkıyla donanmış birçok derviş tarafından göçebe Türkler arasında İslam'ı yayma faaliyetlerine devam ediliyordu.²¹

Köprülü, birçok Türk dervişin yeni dinlerini yaymak aşkıyla, göçebe Türkler arasına gelerek yeni dinî anlayışlarını onların anlayacakları bir lisan ve zevk alabilecekleri bedîî bir şekil ile anlatmaya çalıştıklarına vurgu yapmaktadır. Böylece asırlardır Türk toplumuna ozanlar aracılığıyla hâkim olan halk edebiyatı, tasavvuf edebiyatına bir model olmuş, bu defa İslam'ın yayılmasına aracı olmuştur.²²

Esasları Hz. Ebubekir ve Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygamber'e kadar ulaşan sufiliğin yayılması, tekkelerin siyasi kuvvetler tarafından resmen tanınması, birçok devlet büyüğünün, hatta sultanların şeyhlere saygı duyması, intisap etmeleri onlara yüksek bir manevi nüfuz kazandırıyordu. Karahanlılar ve İslam'ın yılmaz savunucuları olan Selçuklular, âlimlere ve şeyhlere karşı büyük bir hürmet içindeydiler. Hanefilik mezhebinin hakim olduğu Türk çevrelerinde gelişen tasavvufî fikirler, şer'i esaslara derin ve samimi bir şekilde uymayı gerektiriyordu.²³

¹⁸ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 58.

¹⁹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 59.

²⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 61.

²¹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 66.

²² Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 66.

²³ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 66.

Türklerin Arasında İslam'ın Yayılması ve Ahmed Yesevî

Ahmed Yesevî, Türkler arasında ortaya çıktığı zaman artık Türkler tasavvuf fikirlerine alışmış, mutasavvıfların menkıbe ve kerametleri sadece şehir toplumunun arasında değil göçebe olarak yaşayan Türkler arasında da yaygınlık kazanmıştı. İslam'dan önce Türkler arasında oldukça kabul gören ozanların yerini İslam döneminde "ata" veya "bab" unvanlı dervişler almıştı. Halka ilahiler ve şiirler okuyan, Allah rızası için onlara birçok iyilikte bulunan, onlara saadet ve mutluluğun yollarını gösteren, cennet yolunu gösteren dervişleri Türkler hararetle kabul ediyor ve dediklerine inanıyorlardı.²⁴

Ahmed Yesevî'nin zuhur ettiği zamanda, göçebe Türkler arasında, yani Sırderya kıyılarında ve bozkırlarda basit bir Türkçe ile halka hitap ederek İslam akidelerini ve geleneklerini onlar arasında yaymaya çalışan dervişler bulunmaktaydı. Ahmed Yesevî'nin de kendisinden önce gelen dervişlere daha üstün ve daha kuvvetli bir şahsiyet olduğu kabul edilmekle birlikte şayet kendisinden önce gelen nesiller, ona zemin hazırlamamış olsalardı, onun başarısı bu kadar büyük olamazdı.²⁵

Ahmed Yesevî'nin Menkıbevi Hayatı

Köprülü, Yesevî'nin menkıbevi hayatını ilk olarak ele almaktadır. Çünkü Yesevî gibi şahsiyetler halkın muhayyilesinde bıraktıkları derin izler sayesinde bir bakıma tarihe mal olmaktadır ve unutulmamaktadırlar. Halkın muhayyilesinde iz bırakan her şahsiyetin, daha hayatta iken menkıbesi teşekkül etmeye başlar. O menkıbeler asırlar boyunca nesilden nesile geçerken daha da büyür, nihayet o şahsın gerçek tarihî simasını tayin etmek güçleşir. Özellikle de doğuda, mutasavvıfların "halk muhayyilesi" üzerindeki tesirlerinin güçlü olmasından dolayı, her geçen asır halk, onlar hakkında yeni menkıbeler icat etmiş ve onların tarihi simalarını her geçen gün daha çok unutturmuştur.

Eski doğu tarihçileri, tarih ile menkıbeyi birbirinden ayırmadıkları için, halk muhayyilesinde teşekkül eden hayali şekilleri aynen kitaplarına geçirdikleri görülmektedir. Köprülü, işte bu yüzden Ahmed Yesevî'nin tarihî simasını tespiti çalışırken önce geleneğin naklettiği menkıbevi şahsiyetini tasvir etme ihtiyacı duymuştur. Köprülü bu durumu şu cümle ile açıklamıştır: "Sosyal vicdanın meydana getirdiği bu şahsiyet, asıl tarihi şahsiyete uygun olmasa bile, toplum nezdinde çok büyük bir kıymete sahip olduğundan araştırılmaya değer."²⁶

Köprülü, bu temel fikirden hareketle Ahmed Yesevî'nin menkıbevi hayatını önce ele almaktadır. Menkıbeye göre Ahmet Yesevî'nin çocukluk hayatı şöyle geçmiştir: Türkistan'da Sayram şehrinde Hazreti Ali evladından Şeyh İbrahim adlı bir Şeyh vardı. Şeyh öldüğünde geride Gevher Şehnaz adında büyük bir kızıyla ve yedi yaşındaki oğlu Ahmed kaldı. Ahmet, daha küçük yaştan itibaren muhtelif tecellilere mazhar oluyor, yaşıyla uymayan fevkaladelikler gösteriyordu.²⁷

Ahmed Yesevî, daha küçüklüğünden beri Hızır (a.s)'ın delaletine mazhar olmuştur. Yedi yaşında babasından yetim kalınca diğer ma'nevi bir babadan Hz. Peygamber'in talimatı doğrultusunda terbiye alma imkânı bulmuştur. Hz. Peygamber'in manevî işareti ile sahabeden Şeyh Arslan Baba, Sayram'a gelerek onu irşad etmiştir. Menkıbeye göre Arslan Baba, ashabın ileri gelenlerindendi. Meşhur bir rivayete göre 400 sene, diğer bir rivayete göre 700 sene yaşamıştı. Hz. Peygamber, ona ümmetinden Ahmed Yesevî adında birinin geleceğini haber vermiş ve onun terbiyesi ve yetişmesiyle ilgilenmesini emretmişti. Bunun üzerine Baba

²⁴ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 67.

²⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 68.

²⁶ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 77.

²⁷ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*:78.

Arslan Sayram'a – Yahut Yesi'ye- gelmiş, üzerine aldığı vazifeyi yerine getirdikten sonra, ertesini yıl vefat etmiştir.²⁸

Yedi yaşına kadar birçok manevî rütbeyle nail olan Ahmed, Arslan Baba'nın terbiyesinden geçince ünü yavaş yavaş etrafa yayılmaya başlamıştır. Zaten babası Şeyh İbrahim, sayısız kerametleri ve menkıbeleri ile o civarda tanınmış bir adamdı. Oğlunun da babası gibi keramet ehli biri olması beklenirdi.

Menkıbe: Ahmed, henüz bir çocuk iken o sırada yaşanan bir olay onun şöhretini bütün Türkistan'a yaydı. Bu devirde Türkistan'da ve Maverünnehir'de hüküm süren Yesevî adında bir hükümdar vardı. Hükümdar Yesevî, diğer Türk hükümdarları gibi kışın Semerkand'da, yazın yaylada yaşıyordu. Zaman zaman da avlanıyordu. Fakat bir yaz Karacuk adı verilen dağda doğru düzgün avlanamadı. Dağın çok engebeli, girdili çıktılı olması dolayısıyla o yaz avlanamadı. Hükümdar, bundan dolayı o çevredeki velileri toplayarak onların duası bereketiyle ve kerametleriyle bu dağ ortadan kaldırmak istedi. Bütün veliler dualarını ettiler, ancak dağ kaldıramadılar. Hükümdar soruşturdu, yoksa davet etmediğiniz bir veli mi var, diye sordu. Nihayet daha henüz küçük yaşta olan Ahmet'in davet edilmediği anlaşıldı. Ahmed, davet edilince gidip babasının tekkesi'ndeki bağlı sofranın içindeki bir ekmeği aldı ve 99 bin kişinin olduğu yere gitti. O meclisteki insanlara götürdüğü ekmeği bölerek ikram etti. Bu ekmeğin hepsinin karnını doyurmasına yetti. Böylece Ahmed, büyük bir keramet göstermiş oldu. Hoca Ahmed, babasının hırkası içinde dua yaparak dağın ortadan kaldırılmasını isteyerek beklemeye başladı. Ahmed, duasının gerçekleşmesini beklerken gökten sular boşalmaya başladı, seller oldu, her yer suya boğuldu. Şeyhlerin seccadeleri suların üzerinde yüzer oldu. Sonra sular çekildi, bir de halk baktı ki Karacuk adlı dağ ortadan kalkmış. Şimdi o dağın yerinde aynı ismi taşıyan bir kasaba mevcuttur. Şeyhin evlatları ve soyu oralarda kaimdir. Küçük Ahmet'ten bu kerameti gören hükümdar Yesevî, kendi adının kıyamete kadar cihanda yaşamasını temin için hocadan niyazda bulundu. Hoca, bu niyazı da kabul eyledi ve dedi ki: "âlemde her kim bizi severse senin adıyla beraber yâd eylesin." İşte bundan dolayı o günden beri Hoca, Ahmed Yesevî adıyla anılır oldu.²⁹

Menakıb kitapları Ahmed Yesevî'nin Arslan Baba'nın işaretleriyle bir aralık Buhara'ya giderek, oranın en tanınmış müşidi Şeyh Yusuf Hemedanî'ye intisap ettiğini ve onun ölümünü müteakip bir müddet Buhara'da halkı davetle meşgul olduktan sonra, bütün ashabını Hoca Abdülhalik Gucevanî'ye ismarlayarak manevî bir işaret üzerine Yesi'ye geldiğini zikrederler.³⁰

Hoca Ahmed, Yesi'de daim olarak talim ve irşad ile meşgul oldu. Etrafına Türkistan, Maverünnehir, Horasan ve Harezmi'den her gün sayısı çoğalan müritler toplandı. Zahir ve batın ilminde zamanın bütün ileri gelenlerine üstündü. Müritlerine zahir ve batın ilimlerini anlatıyor, gece ve gündüz ibadet ile meşgul oluyordu. Boş vakitlerinde kaşık ve kepece yontarak onları satarak geçiniyordu. Babasının pek eski musahibi Hızır (a.s) onun da musahibi idi.³¹

Ahmed Yesevî'nin Tarihî Hayatı

Köprülü, Ahmed Yesevî'nin menkıbevi hayatını anlattıktan sonra tarihî hayatına geçmektedir. Ahmed Yesevî günümüzde Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde Aksu Sancağına bağlı Sayram kasabasında doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte hicri beşinci asır ortalarında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Ahmet'in babası Şeyh İbrahim,

²⁸ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 79.

²⁹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*:82.

³⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 82.

³¹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 83.

Sayram'ın meşhur şeyhlerindendi. Ahmet'in annesi Ayşe hatun idi. Annesini küçük yaşta kaybeden Ahmet, babasını yedi yaşındayken kaybetti. Yetim ve öksüz kalan Ahmet kendisinden büyük olan ablasının vesayetinde büyüdü. Şeyh İbrahim'in ailesi, geleneğe göre İmam Muhammed Hanefi'ye yani Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Ahmet Yesevî daha küçükken ablasıyla birlikte Yesi'ye göç etmiştir. Yesi'de Aslan baba ile tanışarak ondan feyiz alan Ahmet, Arslan Baba'nın teveccühüne, iltifatına ve duasına mazhar olmuştur. Çocukluğunda Arslan Baba'nın feyzinden istifade eden Ahmet, gençliğinde İslam'ın önemli bir merkezi olan Buhara'ya giderek medrese tahsili almıştır.³²

Buhara'da Ahmet Yesevî ve Hoca Yusuf Hemedanî

XII. asırda İslâmi ilimlerin Maverâünnehir'deki en önemli merkezlerinden biri olan Buhara, Karahanlıların hâkimiyeti altındaydı. Bununla birlikte Samanoğulları dönemindeki siyasî önemini yitirmişti. İslâmî ilimlerin Maverâünnehir'deki en büyük merkezi konumunu sürdürmekteydi. Buhara medreseleri, İslam âleminin, özellikle de Türkistan'ın her tarafından gelen talebelerle doluydu. Bu dönemde Buhara adeta bir ilim merkezi haline gelmişti. Ahmet Yesevî böyle bir zamanda Buhara'ya geldi ve devrin en ileri gelen âlimlerinden ve mutasavvıflarından dersler aldı, özellikle de Şeyh Yusuf Hemedanî'ye intisap ederek şahsiyeti onun nüfuzu altında teşekkül etti. Dini ilimlerde çok iyi derecede yetişen Yusuf Hemedanî tahsilden sonra tasavvuf yolunu tutmuştu. Merv şehrine gelip yerleşmişti. Merv ile Herat arasında birkaç kez gidip gelmişti. Nihayet son defa Herat'tan Merv'e dönerken vefat etmişti. Yusuf Hemedanî'nin mezarı Türkmenistan'ın Merv şehrinde dir.³³

Hoca Ahmet Yesevî, Şeyh Yusuf Hemedanî Buhara'da veya Semerkant'ta iken ona intisap etmiştir. Sülûk adabını, zahir ve batın ilimlerini ondan öğrenmiştir. Ahmed Yesevî, şeyhi ile birlikte muhtelif memleketler de gezip dolaşmıştır. Yusuf Hemedanî en çok Merv de bulunduğu ve tasavvufî faaliyetlerini ekseriyetle burada yürüttüğünden Horasan'ın en meşhur tekkesi onun Merv'deki tekkesi idi.³⁴

Bir defasında Abdülhalik Gücdevanî, Şeyhi Yusuf Hemedanî'den halifelerini sormuş, oda şu cevabı vermiştir: "Benim halifem Hoca Abdullah Berkî olacak, ondan sonra Hoca Hasan Endakî olacaktır. Ondan sonra da Ahmet Yesevî halifem olacaktır. Hilafet nöbeti Ahmet Yesevî'ye gelince o Türkistan vilayetine sefer edecek ve halife sen olacaksınız. Hakikaten de öyle oldu. Vefat edeceği gün Yusuf Hemedanî müritlerine dönerek "Makamımıza Abdullah Berkî'yi bıraktık. Ona uyunuz, karşı gelmeyiniz. Sultan Sencer için yazdığımız âdâbı, müritlere ve ashabınıza söyleyiniz." dedi. Daha sonra Ahmed Yesevî'ye dönerek Fâtır suresini, Yasin suresini, Ve'n-naziât surelerini okumasını emretti. Okuma son bulunca, Yusuf Hemedanî vefat etti." Yusuf Hemedanî, şeriat hükümlerine ve sünnete riayetle, şer'i hükümlerdeki kudretiyle devrinde büyük şöhret kazanmıştır. Bu şöhretinden birçok şey halifelerine de geçmiştir. Onlar da az zamanda büyük ün kazanmışlardır.³⁵

İşte hoca Ahmet, mürşidi ve hocası Yusuf Hemedanî'yi ilmi ve fazlıyla, züht ve takvasıyla kendisine bir önder bilmiştir. Ahkâm-ı şer'iyeye kuvvetle bağlı, ayrılığa düşman Türk hükümdarlarının hüküm sürdüğü bir devirde, o da hocası gibi şer'i ilimlerde büyük bir vukuf kazanmıştır. İlmi ile zühd ve takvasıyla o kadar tanındı ki Yusuf Hemedanî sağlığında onu da kendi halifelerinden biri olarak tayin etti. İlk iki halifenin vefatından sonra bu defa Ahmet Yesevî bir müddet Buhara'da tekkenin reisi olarak bulundu. Büyük bir ihtimalle

³² Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*:119-122.

³³ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 126.

³⁴ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 126.

³⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 131.

Buhara'da fazla kalmayarak ve müritlerini dördüncü halife Hoca Abdülhalik Gücdevanî'ye bırakarak Doğu Türkistan'a Yesi'ye gitti.³⁶

Yesi'ye Dönüş ve Ahmet Yesevî'nin Vefatı

Bir görüşe göre Ahmet Yesevî, Yusuf Hemedanî'nin birinci halifesi Abdullah Berki'nin vefatından sonra Buhara'dan Yesi'ye dönmüştür. Diğer bir rivayete göre ise Ahmed Yesevî, ikinci halifenin vefatından sonra bir süre tekkenin başında şeyhlik görevini ifa ettikten sonra tüm müritlerini dördüncü halife Abdülhalik Gücdevanî'ye bırakarak Yesi'ye dönmüştür 555 (1161). Eldeki tarihi vesikalardan ve hal tercümesi kitaplarından onun 562 (1166-1167) yılında vefat ettiği kabul görmektedir. Bu durumda menkıbevî rivayetlerin Ahmet Yesevî'nin yaşı ile ilgili ortaya koydukları bilgilerin yanlış olduğu ortaya çıkıyor. Şayet Ahmet Yesevî, 125 sene yaşamış diye kabul edilecek olursa bu takdirde Ahmet Yesevî'nin hicri yedinci yüzyılın başına kadar yaşamış olduğu kabul edilmelidir ki bu mümkün görünmemektedir.³⁷

Yusuf Hemedanî'nin alim bir halifesi olan Ahmet Yesevî, Yesi'de yaşadığı yıllarda etrafına Türkistan'da binlerce mürit toplamıştır. Aslında o sırada genel vaziyet de din ve tasavvuf propagandasına çok elverişlidir. Melikşah'tan sonra Maverâünnehir ve Horasan'ı aynı siyasi hâkimiyet altında birleştirmiş olan Sultan Sencer ölmüş, Harizmşahlar, büyük bir İslam devleti olmak istidadını göstermeye başlamıştır. Bu sıralarda Doğu Türkistan'da kuvvetli bir İslam hareketi gelişmeye devam etmektedir.³⁸

İslam Asya'sının her tarafında şeyhlerin geniş bir nüfuza malik olduğu ve her tarafta tekkelerin yükseldiği bir esnada, Ahmed Yesevî, Sirderya havalisinde, Taşkent çevresinde, hatta daha kuzeydeki bozkırlarda şöhret kazandı. Etrafına yeni, fakat çok kuvvetli bağlarla bağlanmış saf ve sade Türkler toplandı. Bu yüzden de Ahmed Yesevî Arap ilmini ve Acem edebiyatını çok iyi bilmekle birlikte müritlerine anlayabilecekleri bir dille hitap etmeye mecbur kaldı. Ahmed Yesevî, an'âneye göre altmış üç yaşına girince tekkesinin bir tarafına üç arşın derinliğinde bir çillehane yaptırarak oraya çekildi. Bunun hangi tarihe tesadüf ettiği de bilinmemektedir. Divan-ı Hikmet'teki birçok parçada bu çille-haneye girişini ve inzivasının sebeplerini mutasavvıfane bir lisanla uzun uzun anlatmaktadır. Hoca Ahmed, vefat edinceye kadar hikmet adı altındaki sûfiyane manzumelerini yazmaya devam etti. Etrafındaki müritlerine tasavvuf adabını öğretti.³⁹

Ahmed Yesevî, mürşidi gibi Hanefî mezhebinden bir fakih, bir şeriat âlimi olduğu için şeriatle tarikatı daima kaynaştırmayı başarmıştır. Etrafına on binlerce mürit toplayabilmesi ve toplumun gönlünde taht kurması öncelikle onun şeriatı iyi bilen biri olmasına ve şeriatı anlaşılır bir dille basit bir şekilde insanlara telkin etmesine bağlanabilir.⁴⁰

Ahmet Yesevî'nin Türbesi ve Camisi

Türbesi ve camisi Timurlenk'in emriyle yapılmış, asırlarca ihtişamlı bir yapı olarak ayakta durmuş, çokça ziyaret edilen bir mekân olmuştur. Yesi şehri, tarihi ününü Ahmed Yesevî'den dolayı hala korusa da bugünkü ismiyle Türkistan şehri harabe hale gelmiştir. Cami-i Hazret adıyla anılan Timurlenk'in yaptırdığı Yesevî Camiî ve türbesi Türkistan'ın her tarafından gelen ziyaretçilerin akınlarına uğramaktadır.⁴¹

³⁶ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*:133.

³⁷ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*:136.

³⁸ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 136.

³⁹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*:137.

⁴⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 139.

⁴¹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 143.

Ahmet Yesevî'nin Çocukları ve Torunları

Cevahirü'l-Ebrar'da yer alan menkıbeye göre, Ahmed Yesevî'nin İbrahim adındaki oğlu uzun ömürlü olamamış ve henüz hayattayken vefat etmiştir. Biricik kızı Gevher Hoşnas ise ondan sonra da yaşamıştır. Soyu bu kızı ile devam etmiştir. Anadolu Türklerinden de Yesevî soyundan olduğunu iddia edenler olmuştur. Mesela, Evliya Çelebi, onun soyundan olduğunu ifade etmektedir.⁴²

Ahmet Yesevî'nin Halifeleri ve Tarikatı

Ahmed Yesevî, Türkistan'ın her tarafına birçok halife göndermiştir. Bunların çoğu tarih içinde kaybolup unutulmuş ise de kuvvetli şahsiyete sahip olan bazı halifeleri hatıra ve menkıbeleriyle günümüze kadar yaşamış ve Yeseviye silsilesi onlarla devam edegelmiştir. Bu sebeple ilk halifelerden en meşhurlarını ve Yeseviye silsilesinin (h.) X. asır sonlarına kadar kimler vasıtasıyla devam ettiğinden Fuad Köprülü ayrıca bahsetmektedir.⁴³

Ahmed Yesevî'nin birinci halifesi Mansur Ata'dır: Arslan Baba'nın oğludur. Mansur Ata'nın yerine oğlu Abdümelik Ata, onun yerine onun oğlu Tac Hoca, onun yerine de onun oğlu meşhur Zengi Ata geçmiştir.⁴⁴

Üçünü halifesi Süleyman Hakim Ata'dır: Ahmed Yesevî'nin Türkler arasında en tanınmış halifesidir. Hakim Ata, Harezmi'de oturarak etrafına binlerce tarikatına mensup müridini toplayarak uzun bir müddet irşad görevini yürütmüştür. Hükümdar Buğra Han'ın kızı Anber Ana ile evlenmiştir. Hakim Ata Kitabı adıyla bilinen menkıbeler kitabı sayesinde menkıbeleriyle Kuzey Türkleri arasında tanınmıştır. Ahmed Yesevî onu Horasan'ın batısında yer alan Bakırgan'ı irşada göndermiştir. O da oraya gidip yerleşmiş, orada evlenmiştir. Bakırgan'da irşatta bulunarak Buğra Han ve vezirleri de ona intisap etmişlerdir. Hakim Ata'nın üç oğlu Muhammed, Asgar ve Hubbi de bu yönde irşat görevi yürüterek etraflarına binlerce mürid topladılar.⁴⁵

Hakim Ata'nın birçok halifesi arasında en tanınmış Zengi Ata'dır. Zengi Ata, Taşkent'te bulunduğu bir anda şeyhinin vefat haberini aldı. Derhal Harezmi'ye giderek şeyhinin kabrini ziyaret etti. Bir müddet geçtikten sonra Hakim Ata'nın geriye kalan hanımı Anber Ana'ya evlenme teklifinde bulundu. Nihayet evlendiler.

Zengi Baba, Taşkent dağlarında çobanlık yapan bir zenci idi. Dağlarda zikr-i cehrî yaparken onun güttüğü sığırlarında o zikre katıldığı menkıbelerde anlatılmaktadır. Zengi Baba'nın halifeleri ise, Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata ve Bedr Ata idi. Zengi Ata'nın kabri Taşkent ile Semerkant arasındadır. Yeseviye sülalesi, bilhassa Zengi Ata'nın iki müridinden Seyyid Ata ve Sadr Ata'dan gelmektedir.

Menkıbe kitaplarında birçok kerameti zikredilen Seyyid Ata'nın en meşhur halifesi Huzyanlı İsmail Ata'dır. Halis bir Türk olan İsmail Ata, mollaların kendisine karşı olan taarruzlarına hiç ehemmiyet vermemiş, irşad vazifesini hiç bırakmamıştır. İsmail Ata'nın oğlu İshak Hoca ise halkı irşad ederek Türkler arasında şöhrete ulaşmıştır. Hoca Bahaüddin Nakşibend İshak Hoca'dan bir müddet sonra meydana çıkmıştır.

Bununla beraber Yesevî sülalesi asıl Sadr Ata halifeleriyle şöhretini korumuştur. Sadr Ata'nın halifesi Eymen Baba, onun halifesi Şeyh Ali, onun halifesi Mevdud Şeyh'tir. Mevdud Şeyh'in de başlıca iki halifesi vardır: Kemal Şeyh ile Hadım Şeyh.

⁴² Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 140.

⁴³ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 152.

⁴⁴ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 152.

⁴⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 153.

Yeseviye Adabı

Cevahiru'l-Ebrar'da Yeseviliğin usul ve adabı hakkında teferruatlı bilgiler yer almaktadır ki, bunları Fuat Köprülü genel hatlarıyla aktarmıştır. Yeseviye tarikatına giren müridin riayet etmek zorunda olduğu bir takım adab vardır ki şunlardır:

- Hiç kimseyi şeyhinden efdal bilmemek. Ona mutlak teslimiyet göstermek.
- Mürid zeki ve anlayışlı olacak, şeyhin işaretlerinden anlayacak.
- Şeyhin söz ve emirlerine itaatkar olacak.
- Mürid çevik olacak.
- Sözünde sadık olacak.
- Vefalı ve biatına bağlı olacak.
- Mal ve mülkünü şeyhi için dağıtmaya hazır olacak.
- Sır saklayan olacak.
- Şeyhin tüm vaaz ve nasihatlerine uyacak,
- Allah için şeyhi uğruna gerekirse canını vermekten çekinmeyecek.

Mürid olan kimse, tarikatın ahkâmını, şartlarını, vaciplerini, sünnetlerini, müstehaplarını bilecek ve bütün bu hususlara göre yaşayacak.⁴⁶

Ayrıca tarikatın adabını da bilecek ve ona göre yaşayacak: mütevazi olmak, edepli, alçak gönüllü, herkesi kendinden daha üstün gören kimse olmak. Şeyhlere ve cümle velilere saygı ve hürmette kusur etmeyip karşılarında sakın bir şekilde durmak, onların meclisinde lüzumsuz konuşmamak, şeyhinin ve başka şeyhlerin kerametlerini ve velayet sırlarını saklamak. Bu hususlara riayet etmek tarikatın adabındandır. Burada dervişin selam vererek pirinin huzuruna varma adabını, teheccüd namazını ve diğer namazları nasıl eda edeceğini belirtir. Dervişin çekeceği tesbihat da ayrıca belirtilir. Burada Zikr-i Erre ile nasıl işğal edeceği de anlatılır. Sabah namazı ve sonrası tesbihat, tekbirât da ifade edilir.⁴⁷

Yesevilik ve Halvet

Halvet ikidir: biri şeriat halveti, diğeri tarikat halvetidir. Şeriat halveti gerçekleşmeden tarikat halveti olmaz. Şeriat halveti, ayıp sayılan bütün fiillerden ve kötü sözlerden, başka noksanlık ve günahlardan tümüyle tövbe etme esasına dayanır. Böyle olmazsa tarikat saliki halvetine layık olmaz. Bunun gibi oruç da bütün uzuv ve duygu organlarının, şer'an yasak edilen şeylerden korunması ile mümkün olabilir. Halvete girecek salikin nasıl halvete gireceğini mürşid-i kamil tayin edebilir. İbadet, tefekkür, tezekkür, zikrullah, tekbir, tehliil ve salavât ile girilen uzlette kimi zaman dervişler hikmetler de seslendirerek aşka gelirler. Kırk günün sonunda halvet tamam olur ve kurbanlar kesilir. (Kaynak olarak Cevahiru'l-Ebrar min Emvacî'l-Bihar'dan oldukça istifade etmiştir.)

Yesevilik ve Zikr-i Erre

Yeseviye tarikatının ve sülukları Hoca Ahmed Yesevî'de biten Türk mutasavvıflarının hususiyetlerinden biri de zikr-i erre adıyla meşhur bir zikirdir. Zikredenin hançeresinden bıçkı sesine benzer bir ses çıktığı için ona bu ismi vermişlerdir. Menkıbeye göre Hızır a.s.'ın öğrettiği cehrî zikirdir. Esasen Yeseviye tarikatı Cehriye'dendir.⁴⁸

⁴⁶ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 164.

⁴⁷ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 165-168.

⁴⁸ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 175.

Yesevî'den Gelen Tarikatlar

Köprülü, Yesevî'den gelen tarikatlar hakkında da tafsilatlı bilgi vermektedir. Süluk silsilesi bakımından Hoca Ahmed Yesevî'ye mensup bulunan başlıca tarikatların Nakşibendilik ve Bektaşilik olduğunu ifade etmektedir. Nakşibendiliğin, Ahmed Yesevî ile alakalandırılmasını tarikatın pîri Hoca Bahaüddin Nakşibend'in Yesevî şeyhlerinden Kasam Şeyh ve Halil Ata ile bir müddet beraber bulunarak onlardan feyz almasına bağlamaktadır. Yesevîlikten sonra onun bir benzeri olarak ortaya çıkan Nakşibendilik Maverâünnehir'de, Horasan'da ve Harizm'de yayılmıştır. Buna rağmen Yesevî dervişlerinin her tarafa dağılmasına bir engel teşkil etmemiştir. Yalnızca Kazak- Kırgız bölgesinde Yesevîlik rakipsiz var olmaya devam etmiştir.⁴⁹

Ahmed Yesevî'den gelen ikinci büyük tarikat Bektaşiliktir. Aşıkpaşazade'ye göre; Hacı Bektaş, Osmanlıların kuruluşundan önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş meczup bir dervîşi ve hiçbir veçhile bir tarikat kurmamıştı; esasen şahsiyeti de böyle bir tarikat kurmaya müsait değildi. Anadolu Türkleri arasında VII. yüzyıldan itibaren X. yüzyıla kadar devan eden dinî kaynaşmalar arasında çok sayıda mezhep ve tarikat gibi Bektaşî tarikatı da IX. yüzyılda teşekkül etmiştir. Bektaşî tarikatı kendisine pîr olarak Hacı Bektaş Veli'yi seçmiştir.⁵⁰

Köprülü, Hacı Bektaş Veli'nin, Osmanlı Devleti'nin teşekkülünden önce Anadolu topraklarına göç edip gelen Yesevî dervişlerinden biri olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Böyle bir ihtimale rağmen Bektaşî tarikatının Hacı Bektaş ile bir alakasının olmadığına vurgu yapmaktadır. Bektaşî tarikatı Hacı Bektaş'ın meydana koyduğu bir şey olmadığından, bu tarikatın Yesevîlikle alakasının olmadığını, Bektaşilik tarikatı daha ilk kurulduğu zamanda bile, ona intisap edenlerin haram olan şeyleri mübah görerek zındıklar gibi bir telakkiye sahip olduklarının tespitine yer vermektedir. Köprülü, Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra onun halifesi olduğunu iddia edenler olmuşsa da gerçekte Hacı Bektaş, bir tarikat kurmadığı gibi kendisine herhangi bir halife de bırakmış değildir, şeklinde izahat vermektedir.⁵¹

Köprülü, İlk Mutasavvıflar kitabını yazarken Ahmed Yesevî ve Yesevîlik tarikatı hakkındaki rivayetleri Nakşibendi kaynaklarının gösterdiği şekilde tasvir ettiğini ifade etmektedir. Ancak daha sonra MEB İslam Ansiklopedisinde "Ahmed Yesevî" maddesini yazarken bu kitapta verdiği bilgileri daha çok Bektaşî kaynaklarına dayandırarak Yesevîliğin XIII. Yüzyılda Bektaşî tarikatının kurulmasında mühim bir amil olduğu bilgisine yer vermektedir.⁵²

Hoca Ahmed Yesevî'nin Eseri: Dîvân-ı Hikmet

Ahmed Yesevî'nin tasavvufî manzumelerini içeren (günümüz ilahilerine benzeyen) manzumelerini içeren ünlü eserine "Dîvân-ı Hikmet" derler. Manzumelerin herbirinde nice hikmetler olduğundan bu isim verilmiştir. Doğu Türklerinde dervişler tarafından yazılan bu tür manzume eserlere "hikmet" denilmektedir. Ahmed Yesevî, XII. Asırda vefat ettiğinden bu eser İslâmî Türk edebiyatının Kutadgu Bilig'den sonra en eski örneğidir. Lisanî ve edebî mahsullerin çok az olduğu bir zaman açısından değerlendirildiğinde bu eserin kıymetinin çok yüksek olduğu anlaşılmaktadır.⁵³

Türk-İslam dünyasında bir çığır açarak halkına kendi diliyle hikmetler söyleyerek irşad görevini sürdüren Hoca Ahmed Yesevî'nin ve takipçilerinin söylediği etkileyici hikmetler kayıtlara geçerek kitap haline gelmiştir. Genel kabule göre uzlete çekildikten sonra

⁴⁹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 178-180.

⁵⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 182.

⁵¹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 182-184.

⁵² M. Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevî" *MEB İslam Ansiklopedisi*, Beşinci baskı, 1: 215 (İstanbul: MEB 1978).

⁵³ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 192.

yazdığı “Divan-ı Hikmet”i hitap ettiği Türk halkının dilinde olması ve toplumca kabul gören ozanların, şairlerin deyişlerinin dinî söyleme dönüşmüş şekli olması dolayısıyla İslam’a yeni giren halk tarafından kabul görmüştür. Bir bakıma Hoca Ahmed Yesevî, toplumunu etkileyecek damarı yakalamıştır. O, zamanının ilim dili Arapça’yı ve edebiyat dili Farsça’yı bildiği halde halkına anlayacağı öz diliyle Türkçe hitap etmiştir. Çağatay Türkçesi denilen bir Türk lehçesi ile hitap yolunu seçen Yesevî, deyişlerinden /hikmetlerinden oluşan “Divan-ı Hikmet”ini yazmıştır. Onun takipçilerinin dilden dile aktarmaları, meclisten meclise onu okumaları, zikir meclislerinde Pir-i Türkistan’ın deyişlerini söylemeleri kitaba bir kutsiyet atfettirmiştir. Bu sebeple Divan, yüzyıllarca Türk toplumlarında okunmaya devam etmiştir.

Dîvân-ı Hikmet, derin ve şairane bir tasavvuf eseri olmaktan çok, dinî ve ahlâkî va’z ve hikâyelerden, tarikat usûlüne ve sülûk adâbına dair öğretici manzumelerden mürekkep basit bir eserdir. İslamiyet’e yeni giren Türklere tasavvufun inceliklerini, tarikat âdâb ve erkânını samimi ve coşkun duygularla öğretmeyi hedeflediği için Ahmed Yesevî, sanat endişesinden uzak ve öğretici bir hüviyete sahip olmuştur. Buna rağmen söz sanatları açısından bakıldığında zayıf metinler olmadıkları da açıktır. Bu manzumeler, güzelliklerini ve telkin kudretlerini, Ahmed Yesevî’nin inanış ve söyleyişteki samimiyetinden almıştır. Dolayısıyla hikmetler içerisinde saf, samimi ve bazen derûnî bir anlatımla şekillenmiş manzumeler de vardır. Bilhassa tasavvufî mecazlarla yüklü hikmetler az değildir. Hikmetlerin mısra içinde ses tekrarlarıyla da şiiriyeti kuvvetlendirilmek istenmiştir.

Dîvân-ı Hikmet’in muhtevasını genel anlamda İslâm düşüncesinin ana konuları, Horasan sûfliğinin temel esasları ve Yesevî tarikatının prensipleri teşkil etmektedir. Kimi hikmetlerde toplumsal sorunlar, ahlâkî esaslar üzerinde durmaktadır. İlâhî aşk, tevhid, ilahi irade ve kudret, Hz. Peygamber’e hürmet ve peygamber sevgisi, sünnete ittiba, zühd ve takva, İslâm ahlâkı, menkıbeler, âhiret hayatı, kıyamet hâlleri, cennet-cehennem tasvirleri, dünyadan zâhidâne şikayet, dervişliğin faziletleri, sûfilere ait öyküler, zikir ve halvet gibi hususlar hikmetlerin genel muhtevasını oluşturmaktadır. Yer yer âyet ve hadislerden referans veren Ahmed Yesevî, şiirlerinde günahlardan ve sevaplardan, Allah’ın kahrından ve rahmetinden bahsetmiştir.

Türk Edebiyatının vücuda getirdiği eserler arasında Divan-ı Hikmet’in birkaç bakımdan büyük bir ehemmiyeti vardır:

1. Ahmed Yesevî XII. yüzyılda öldüğü için, bu eser İslâmî Türk edebiyatının Kutadgu Bilig’den sonra en eski örneğini temsil etmektedir. Lisanî ve edebî mahsullerin çok az olduğu bu dönemde böyle bir eserin gerek lisan gerek edebiyat tarihi bakımından kıymeti büyüktür.

2. Eski halk edebiyatının birçok unsurunu alarak İslam ruhunu o unsurlarla ifade eden ilk eserdir. Bundan dolayı da Divan-ı Hikmet’i tasavvufî Türk edebiyatının en eski ve en önemli eseri saymak gerekir. Böylesine kıymeti haiz olan Divan-ı Hikmet’in layığıyla tetkik edilmemiş olması müsteşriklerin dikkatini çektiğinden onlar tarafından bir bütün olarak değilse de parça parça tetkik edilmiş, neşredilmiş ve batı dillerine çevrilmiştir.⁵⁴

Divan-ı Hikmet, asırlardır özellikle de Doğu ve Kuzey Türkleri –Özbek, Kırgız ve Volga Türkleri- arasında adeta mukaddes bir dinî kitap gibi elden ele dolaşmaktadır. Bu nedenle sayısız yazma nüshasına ve birçok baskısına tesadüf olunabilir. Elde mevcut baskıları da mevcuttur. Köprülü, Divan-ı Hikmet’in ilk baskısının Kazan’da Hicri 1295 (1878)’de Hikem-i Hazret-i Sultanu’l-Arifin Hoca Ahmed Yesevî adıyla 67 hikmet ve bir münacattan mürekkep 125 sayfalık bir risale halinde basıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Kazan’da ve

⁵⁴ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 194.

Taşkent'teki baskılardan bahseder. Özbekler şeyhi Hacı Süleyman Efendi'nin de 1299 h. Yılda İstanbul'da bazı ilavelerle yayınladığını ifade eder.⁵⁵

Dîvân-ı Hikmet'in son dönem baskılarını ise şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Erges Taşmedoğlu Elnazar, Türkistan 1991
2. İbrahim Hakkulov, Taşkent 1991
3. Resul Muhammed Asurbayoğlu, Taşkent 1992
4. Anna Övezov, Moskova 1992
5. Hayati Bice, Ankara 1993 (Resul Muhammed Asurbayoğlu'nun baskısı esas alınmıştır)
6. Yusuf Azmun, İstanbul 1994 (Tek-Esin Vakfı no: 4'deki nüshanın neşridir.)⁵⁶

Halk arasında ve âlimler nezdinde bugünkü haliyle mevcut nüshalarıyla Divan-ı Hikmet'in Ahmed Yesevî'ye ait olduğu genel kabul görmektedir. Bununla birlikte Köprülü bu umumî telakkiye karşı olduğunu ifade etmektedir. Mesela; 88. Hikmette meşhur şair Nesimi'den bahsetmektedir. Hâlbuki Nesimi ondan iki asır sonra gelmiştir. Bir diğer husus Ahmed Yesevî'nin müritlerinden bahsetmesinin hakikate aykırı bir durum olduğu ifade edilmektedir.

Mevcut Divan-ı Hikmet, tamamıyla veya kısmen Ahmed Yesevî'ye ait olmazsa bile yazılışı şekil ve ruh bakımından onun yazdığından farksızdır. Çünkü Yesevîlik ruhu taşıyan müritleri asırlar sonra bile aynı ruh ve tarzda hikmetler yazmaya devam etmişlerdir.

Divan'da yer alan parçalarda Hz. Peygamberin hayatına dair mucizeler, hikâyeler, dünya halinden şikâyet, kıyametin yaklaştığını ifade eden zahidane şikâyetnameler, cennet ve cehennem hallerinden, hurilerden, gilmanlardan, cennet bahçelerinden bahsedilmektedir.⁵⁷

Hoca Ahmet Yesevi: Tesirleri Ve Takipçileri

Yesevî'nin Tesirleri

Hoca Ahmet Yesevî, sanat endişesine hiç bağlı kalmadan yazdığı şiirlerini /hikmetlerini sadece dini yaymak, tasavvufu benimsetmek amacıyla kullanmıştır. Şiiri yazarken sanat endişesi taşımamıştır. Divan-ı Hikmet, Ahmet Yesevî'nin vefatından sekiz buçuk asır sonra bile birçok şaire başlıca taklit örneği olmuştur. Halk kitlesinin zevkine asırlarca nâzımlık vazifesi gören bir edebi eserdir. Edebiyat tarihi bakımından büyük bir itinaya layıktır.⁵⁸

Hoca Ahmet Yesevî'nin eserinde, başlıca iki önemli unsur göze çarpar: Dinî ve milli unsur. Divan-ı Hikmet'in özünde, esasında dinî unsur öne çıkarken, şeklinde ve vezninde ise milli unsur öne çıkmaktadır. İslam'a henüz giren ve bu dinin esaslarını öğrenmeye çok istekli olan Türkler, şeklen kendilerine hiç yabancı gelmeyen bu esere tabiatıyla önem veriyorlardı. İçeriği ve mevzusu bakımından da kendilerini çok fazla ve çok samimi bir şekilde ilgilendirdiği için Divan-ı Hikmet halk kitlesi arasında derhal kutsal bir mahiyet almıştır.⁵⁹

Hoca Ahmet Yesevî'nin bir tarikat şeyhi olması dolayısıyla tarikatı çok geniş bir alana yayılmış olduğundan kitabı da o oranda kabul görmüştür. Onun tarikatına intisab edenler ya

⁵⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 195.

⁵⁶ Kadir Özköse, "Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet", *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 16 [2006]: 293-312.

⁵⁷ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 226.

⁵⁸ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 245.

⁵⁹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 247.

Divan-ı Hikmet'i ezberlemişler, ya da başarabilenler onun benzeri hikmetler söylemeye çaba sarf etmişlerdir. Onun müridleri zikir meclislerinde Yesevî'nin hikmetlerini okumaya özen göstermişlerdir. Bu hikmetler okunurken bunlara bir kutsiyet de atfetmişlerdir. Yüzyıllar boyunca değişen dil ve anlayışa rağmen zikir meclislerinde, tarikat ortamlarında Divan-ı Hikmet'in Yesevî dervişleri arasında okunmaya devam etmesini onun kutsal bir metin olarak algılanmasına bağlamak gerekir. Yani Divan-ı Hikmet'i asırlarca yaşatan ve bir takım takipçilere örnek olarak benimseten başlıca etken eserin edebi bir metin olmasından ziyade Hoca Ahmed Yesevî'nin dinî-tasavvufî, yani manevî etkisidir. Divan-ı Hikmet'in ve Yesevîliğin bu coğrafyada hüküm sürmesinin bir diğer sebebi de Ahmet Yesevî'nin anlayışının üzerine herhangi başka bir anlayışın ikame edilememiş olmasıdır. Yani denilebilir ki Ahmet Yesevî'nin koymuş olduğu dinî-tasavvufî anlayış, yüzyıllar boyu değişikliğe uğramadan Orta Asya'da hüküm sürmüştür. Moğol istilası bile bölgede oluşan İslam Medeniyeti üzerine bir değişiklik etkisi yapamamış, tasavvuf bölgede etkin olmaya devam etmiştir.⁶⁰

Aslında halk edebiyatı 12. yüzyıldan beri Türkler arasında pek de değişmedi. Halkın ehlişünnet anlayışı ile tasavvuf anlayışı da bu coğrafyada çok değişikliğe uğramadı. Bu nedenle denilebilir ki bir bakıma Yesevîliğin coğrafi anlayışı hüküm sürmüştür. Divan-ı Hikmet'deki hece vezni ile hikmetlerin söylenmeye devam etmesi de Divan-ı Hikmet'in uzun ömürlü olmasına sebep olmuştur.

Hoca Ahmet Yesevî'den sonra da Yeseviye tarikatına mahsus bazı dervişler hikmetler yazmaya devam ettiler. Süleyman Bakırganî yani meşhur Hakim Ata'dan başlayarak Yesevî ve Nakşibendî şeyh ve dervişlerinden bir çoğu o tarzda hikmetler yazdılar. Bu hikmetlerin gerek mevzu, gerek şekil ve eda itibarıyla birbirinden hemen hemen farksız olması, büyük pir'in koyduğu şekle adeta bir kutsiyet verilerek ondan bir türlü uzaklaşılması esasına dayanır. Yesevî'nin hece vezniyle yazdığı hikmetler, toplum üzerinde tesirini devam ettirirken, diğer yandan gelişen aruz vezni ile de tasavvufî şiirler yazılmaya başlanmıştır. Böylece tasavvuf edebiyatına aruz vezni de girmiştir.⁶¹

Yesevî'nin Takipçileri

Hoca Ahmed Yesevî'yi takip edenler arasında halk şair mutasavvıflarından, yani tekke şairlerinden başka edebî telakkilerinin esasını özellikle tekkelerden almakla birlikte, büsbütün mutasavvıf da sayılamayacak halk şairleri de vardı. Bu şairler, ellerinde sazları tekke tekke, kahve kahve, şehir şehir dolaşan birtakım âşıklardı. Eski Türk ozanlarının yerlerini alan bu bestekâr şairler, çoğunlukla medrese eğitimi görmeyerek yetiştikleri için, halkın zevkini ve ruhunu daha iyi biliyor, halk edebiyatından geniş ölçüde faydalanıyorlardı. Bu şairler genellikle tasavvufa mensup olmamalarına rağmen şiirlerini oluşturmalarında Ahmed Yesevî'den etkileniyorlardı. Böyleyken bunların hemen hepsi Yesevî veya Nakşibendî tarikatına mensup olduklarından, tasavvuf hükümlerine ve süluk adabına ait birçok şeyi kulaktan öğreniyor ve inşad ettikleri eserlerde o gibi deyim ve kelimeleri bol bol kullanıyorlardı.⁶²

Orta Asya'daki bütün mutasavvıf tekke şairleri üzerinde olduğu gibi, halk aşıkları üzerinde de Hoca Ahmed Yesevî'nin çok büyük ve kuvvetli tesiri olmuştur. Böylece Hoca Ahmed Yesevî'nin bir tarikat kurucusu şeyh olmakla Orta Asya Türk edebiyatına büyük ve kuvvetli şahsiyetiyle asırlarca tesir ettiği ve tamamıyla kendisine mahsus bir şiir tarzı ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Yesevî'yi taklid eden mutasavvıflar- şairler arasında: Kul Şemseddin, Hudadâd, Fakirî, Beyza, Meşreb, Geda gibi şairler yer alır.

⁶⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 248.

⁶¹ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 250.

⁶² Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 254.

Yesevî'nin Takipçisi Süleyman Hakim Ata'nın Eserleri

Hoca Ahmet Yesevî'nin edebiyat sahasında ilk ve en tanınmış takipçisi üçüncü halifesi Süleyman Hakim Ata'dır. Bakırhan bölgesinde irşad hizmetlerinde bulunduğu için Bakırhanî unvanıyla şöhret bulmuştur. Süleyman Hakim Ata'ya isnad edilen başlıca eserler: "Bakırhan Kitabı", "Ahir Zaman Kitabı" ve "Meryem Kitabı" adı verilen eserlerdir.⁶³

Süleyman Hakim Ata ile ilgili menkıbede de belirtildiği üzere o, çok küçük yaştan itibaren Hz. Hızır'ın feyziyle bir takım hikmetler söylemeye başlamıştır. Onun hikmetlerini yüzyıllara ulaştıran asıl eseri Bakırhan Kitabı'dır. Bu kitabın ilk hikmeti "Hızır İlyas atam bar" mısrasıyla başlar. Bakırhan Kitabı, bir şiir mecmuasıdır. Muhtelif baskıları olan Bakırhan Kitabı, her ne kadar Süleyman Hakim Ata'ya nispet edilmekte ise de onun yaşadığı çağdan sonra gelen bazı müntesipleri tarafından yazılmış hikmetleri de içermekte olduğu tespit edilmiştir. DİA'daki "Bakırhan Kitabı" maddesinde on dört şairin manzumelerini ihtiva ettiği tespitine yer verilmiştir. Kitapta yer alan mahlaslardan da başka şairlere ait hikmetlerin olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴

Süleyman Hakim Ata, hikmetleri ile Yesevî takipçileri arasında en mühim yeri kazanmayı hak etmiştir. İşte bundan dolayı onun eseri de 800 yıldan beri Yesevî'nin eseriyle birlikte halk arasında kuvvetle yaşamaktadır.⁶⁵

Sonuç

Ahmed Yesevî'nin Türk- İslam tarihindeki önemi sadece tasavvufî manzumeler yazmış eski bir şair olması değil, İslamiyet'in Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleği vücuda getirerek ruhlar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Ondan önce de tasavvuf liderleri çıkmış ise de tarikatları uzun ömürlü olamadığı gibi kendileri de Ahmed Yesevî gibi şöhrete ulaşmadan kaybolup gitmişlerdir. Fakat Hoca Ahmed Yesevî, kuvvetli şahsiyetiyle Türkler arasında yüzyıllarca yaşayacak büyük bir tarikat kurmayı başarmıştır. Bu tarikat bir Türk tarafından ve Türkler arasında kurulmuş ilk tarikattır. Bu özelliğinden dolayı Ahmed Yesevî ve Yesevilik, Türk tasavvufunun en eskisini ve en aslî kısmını teşkil etmektedir, denilebilir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin eskiden beri bütün Türk âleminde kuvvetli manevî bir etkisi olmuştur. Hoca Ahmed Yesevî, öncelikle Kıpçak, yani bugünkü Kuzey Türkleri alanında, Türkmen alanında ve Azerî alanında etkili olmuştur. Batı Türkleri alanı olarak nitelendirilen, Anadolu ve Rumeli alanı da yine Yesevilik'in yayılma alanında yer almıştır.

Saz şairlerinin inşad ve teganni ettikleri birtakım halk şiirleriyle sanatsal ihtiyaçlarını tatmin eden Türkmenler, eskiden beri Dede Korkut hikâyeleri ile beraber Ahmed Yesevî ve takipçilerinin mutasavvıfane hikmetlerine yabancı değillerdi. Onların adeta kutsi bir mahiyet verdikleri halk Şairi Mahtum Kuli (ö. 1797) de şiirlerinde Ahmet Yesevî'nin etkisinde kalmıştır. Bundan iki asır önce hayatta olup elinde sazıyla Maveraünnehir'i ve İran'ın kuzey taraflarını gezen bu Nakşibendi dervişi bugün bile Türkmenlerin en büyük şair mutasavvıfı sayılmaktadır. Halk kahramanları vasfında Azerbaycan ve Anadolu aşıkları gibi çok mahalli manzumeler vücuda getirmiştir. Mahtum Kuli tasavvufî-ahlakî şiirlerinde de tamamen Ahmet Yesevî'nin ruh ve edasını gösterir: dünyanın faniliğini ve müminlerin asıl ahiret için çalışmasının lazım geldiğini, gönlünün Allah aşkıyla çırpındığını, hak yolunda dem çeken hakiki dervişlerle yoldaşlık etmek istediğini söyler. İbadet ve taatın lüzumunu, fenalıklardan sakınmayı, iyi huylara sahip olmanın gerekli olduğunu ve daha bir takım ahlakî esasları

⁶³ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 256.

⁶⁴ Tuncer Gülensoy, "Bakırhan Kitabı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4: 535, (Ankara: TDV yayınları 1991).

⁶⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*: 259.

öğretmeye ve telkine çalışır. Zaten Divan-ı Hikmet de bu tür konulardan dem vurur. Bundan da çok iyi anlaşılmalıdır ki Mahtum Kuli de birçok Türkmen şairi gibi Ahmet Yesevî'den etkilenmiştir.⁶⁶

Azeri lehçesinin etkili olduğu bölgelerde ise yine Ahmet Yesevî etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle de Anadolu'da büyük şöhret bulan mutasavvıf Hasanoglu'nun deyişleri de Yesevî tarzındadır. Bundan da Ahmet Yesevî'nin Azerbaycan'ı da etkilediğini söyleyebiliriz.⁶⁷

Yesevilige Türk Sûfliği de denilmektedir. Yesevilik, Acem kültürünün hüküm sürdüğü bir sahada büyük bir Acem mutasavvıfının kuvvetli tesiri altında doğmuştur; lakin henüz üç kuşaktan beri İslamiyet'i kabul etmiş Hemedanlı bir Mecusi ailenin çocuğu olan Şeyh Yusuf Hemedânî, eski Hint ve İran akidelerini İslamiyet'in esaslarıyla telif etmekten uzak durmuştur. O, hadis âlimi olduğundan dolayı da Kitap ve Sünneti herşeyin üstünde tutmayı bilmiştir. Te'vili şeriatçıların kabul edebilecekleri daireden ileriye götürmemiştir. Bu itidalli tutum ve davranışlar daha sonra oluşan Yesevilik düşüncesinin temelini teşkil etmiştir.

Şeyhinin fikirleriyle tamamen dolmuş ve gerçekten kendisi de bir alim olan Hoca Ahmed Yesevî, Yesi'ye döndüğü zaman şeriat dairesindeki fikirlerini yaymaya ve telkine çalışarak az zamanda büyük bir başarı elde etmiştir. Yesevilik, İslamiyete henüz yeni giren topluluğa basit ve sade dinî propaganda yaptığından başarılı olmuştur. Yesevilik, halka alıştığı edebî şekillerle, anladığı lisanla hitap ederek başarısını kat kat arttırmıştır.

Yesevilik, sadedir. Başka din ve inançlardan gelen fikir ve telakkiler onda yoktur. Türkler daha önce İran, Çin, Hint topluluklarıyla, onların inançlarıyla ve fikirleriyle temas halinde olmakla birlikte onları kendilerine mal etmemişlerdir. Bundan dolayı da Türklerin Yesevilik tarikatı sayesinde İslam'la buluşmaları zor olmamıştır.

Yesevilik, onu temsil eden dervişleri vasıtasıyla Seyhun çevresinde Taşkent ve civarına, Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'ya yayılmıştır. Evliya Çelebi'nin "Rum'daki Yesevî Dervişleri" hakkında verdiği bilgi de, bu tarikatın yayıldığı alanları çok iyi gösterebilir.

Genellikle Türklere mahsus sayılabilecek bu tarikat, Nakşibendilik ortaya çıkıncaya kadar Türk memleketlerinde hüküm sürmüştür. Nakşibendilik ortaya çıkınca Maverâünnehir'de, Horasan'da ve Harizm'de yayılmıştır. Buna rağmen Yesevî tarikatına bir alternatif olarak algılanmamış, Yesevî dervişleri toplumlara ulaşmaya devam etmişlerdir. Özellikle de Kazak-Kırgız bölgesinde Yesevilik rakipsiz var olmaya devam etmiştir. Bütün Türk yurtlarında kabul görmesi de göstermektedir ki, en çok Türk özelliği taşıyan tarikat Yesevilik olmuştur.

KAYNAKÇA

Aday, Erdal. "Horasan Erenlerinin Menkıbevi Şahsiyetlerindeki Ortak Özellikler". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması 26-28 Mayıs 2014*. Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı 2013: 383-384.

Arslan, Ahmet Turan. "Eyüp'te Medfun Meşayih-tan Hacı Hasan Şükrü Efendi ve Tercüme-i Dîvân-ı Ahmed-i Yesevîsi". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler 13-15 Mayıs*. İstanbul 2005. İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2005: 68-76.

Bice, Hayati. *Hoca Ahmed Yesevî- Divan-ı Hikmet, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993*.

⁶⁶ Köprülü, İlk Mutasavvıflar: 263.

⁶⁷ Köprülü, İlk Mutasavvıflar: 264.

- Çelebi, Evliya. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 1. Baskı, 4/1: 23, Haz. Seyit Kahraman, Ali.- Dağlı, Yücel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2010.
- Eraslan, Kemal. *Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet, Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1991.
- Gülensoy, Tuncer. “Bakırgan Kitabı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV yayınları 1991. 4: 535.
- Hazinî, Sultan Ahmed. *Cevahirü'l-Ebrar min Emvac-ı Bihar, İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler*. Haz. Okuyucu, Cihan. -Kaçar, Mücahit. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014.
- İsen, Mustafa.- Kurnaz, Cemal.- Tatçı, Mustafa. *Yesevilik Bilgisi*. Ankara: Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, 2000.
- Köprülü, Mehmet Fuad. “Ahmed Yesevî” *MEB İslam Ansiklopedisi*. Beşinci baskı, İstanbul: MEB 1978. 1: 215.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Özköse, Kadir. “Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet”. *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 16 [2006]: 293-312.
- Şeker, Mehmet.- Yılmaz, Necdet. *Ahmed-i Yesevî Hayatı, Eserleri, Tesirleri*. İstanbul: Seha Neşriyat 1996.
- Taşgıl, Ahmet. “Türkistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları: Ankara 2012. 41: 556-557.
- Tosun, Necdet. “Yesevilğin İlk Dönemine Aid Bir Risale: Mir’atü’l-Kulûb”. *İLAM Araştırma Dergisi*. İstanbul. Temmuz-Aralık 1997. 2/2: 48-49.
- Yesevî, Hoca Ahmed. *Dîvân-ı Hikmet*. edit. Mustafa Tatçı. Ankara: Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi, 2017.
- Yesevî, Hoca Ahmed. *Fakrname*. edit. Kemal Eraslan. Ankara: Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi, 2016.

3. OTURUM
24 KASIM 2018 CUMARTESİ
YÛSUF EL-HEMEDÂNÎ SALONU

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Metin YASA

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM

Hoca Ahmed Yesevî Düşüncesinde Ahlak

Doç. Dr. Mustafa Said KURŞUNOĞLU

Türk-İslam Düşüncesinin Estetik Kodu ve Hoca Ahmed Yesevi'nin Güzellik Anlayışı

Dr. Tahir AŞIROV

Türkmenistan'da Yesevi İzbasarları Üzerine Çalışmalar: A. N. Samoyloviç Örneği

Doç. Dr. Hammet ARSLAN

Yesevi Hikmetlerinde Cehalet ve Cahil Eleştirisi

Öğr. Gör. Güler KOCA

Divan'ı Hikmet'teki Arapça Kelimelerin Analizi

HOCA AHMED YESEVÎ DÜŞÜNÇESİNDE AHLAK

Hodja Ahmed Yesevi In The Thought Of Morality

Ahmet YILDIRIM*

Özet

Hoca Ahmed Yesevî'nin hatırlanması gereken önemli hususiyetlerinden biri ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamı yanında ahlakçı kişiliğe sahip olmasıdır. Dini ilimlerdeki derin bilgisi ve yüksek bir ahlak anlayışıyla o, zamanın çoğu göçebe halkına İslam'ı onların anlayacağı bir şekilde aktarmış olması nihayetinde onu, bölgenin en çok tanınan ve bilenen şahsiyeti haline getirmiştir. Bu itibarla bir ahlakçı ve mürid olarak Ahmed Yesevî, öncelikle yaşadığı bölgede, daha sonra Türkistan coğrafyasında ve İslam dünyasında mânevi rehberlik yapan bir şahsiyet olmuştur. Söylediği hikmetler, İslam'ın yüce ahlakının süzülerek insan idrakine sunulmuş halini ifade etmektedir. Bu itibarla Ahmet Yesevî'de, ahlak merkezli bir din anlayışı hâkimdir. Bu itibarla Hoca Ahmed Yesevî düşüncesi, insan ve onun psikolojik özellikleri ile manevi olgunlaşması öğretisinin pratik ilkeleri ve ahlakî ideallerini kapsayan bir ilimdir. Bu noktada Yesevî insanın mahiyetini ruh olarak tanıyıp manevi olgunluk (kamil insan) öğretisini sunmaktadır. Bu ilmi beşerî ve dinî diye iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Beşerî tarafı, Yesevî'nin kendi gayreti ve çabasıyla elde ettiği bilgiler ve tecrübeler olarak özetlemek mümkündür. Toplumun tecrübe ve kültüründen istifade etme hususunda, dinen yasaklanmayan şeyleri almış, eğer dinen yasaklanan bir şey ise onu yasaklanma unsurlardan arındırarak ya da onlara yeni bir çehre veya muhteva kazandırmak suretiyle topluma ve insanlığa kazandırmayı tercih etmiştir. Ayrıca Hoca Ahmed Yesevî'nin siyasî ve içtimâî düşüncelerinin özünde ahlakî değerler vardır. Zaten Yesevî düşüncesi, Eski Türk düşünce sistemindeki üçlü evren anlayışı ve nizamıyla uyum içinde gelişen tasavvufî ve ahlakî felsefedir. Daha açık şekilde belirtecek olursak Yesevî düşüncesinin özü ahlakî hürriyettir. Ahlakî hürriyete kavuşmak, “Hakkı bilmek için ilk önce kendini bilmek” ve “Ölmeden önce ölmek” ilkeleriyle elde edilir. O, bunu kâmil insan öğretisiyle sistemleştirmiştir. Onun kâmil insan öğretisinin bilgesel ilkesi; *hikmet*, *sohbet* ve *ahlâk* üçlü esasına dayanmaktadır. İdesi de aşk ile mana kazanan varlığın birliğine ulaşmaktır. Bu üç esas insanı nefsin esaretinden ve kendine yabancılaşmaktan kurtarmakta ve ahlakî olgunluğa kavuşturmaktadır. Ona göre herhangi bir siyasî ve içtimâî hizmet; ahlakî prensiplere, insanı sevmeye, adalete, doğruluğa, eşitliğe vs. dayanmalıdır. Bu herkes için böyle olmalıdır. Böylece ‘şekilde millî, özde ve ideolojide İslâmî kimliği ve düşüncesi ile ortaya çıkan Hoca Ahmet Yesevî, o günün tarihi ve coğrafyası içinde kime efendi, kime kul olacağını bilmeyen şaşkın ve muzdarip halk kitlesinin yol göstericisi ve önderi olma özelliğini kazanmıştır.’ O gerçek bir halk ahlakçısı ve eğitimcisidir. Bir mürid ve ahlakçı hüviyetiyle şeriat ahkâmını, tasavvuf esaslarını, tarikatın âdâb ve erkânını öğretmeye çalışmış, yaşadığı bölgenin çoğunluğunu oluşturan Türkler’e İslâmiyet'i sevdirmek ve yerleştirmek gayesiyle kendi toplumunun anlayabileceği seviyeye inerek, toplumdaki düzensizlikleri ve gayr-ı ahlakî davranışları kaldırmak ve adaleti yerleştirmek için çaba sarf etmiştir. Bununla birlikte Yesevî eserinde ahlakçı ve mürid olma vasfıyla ahlaka dair pek çok konuya temas etmiştir. Bu noktada üzerinde çokça durduğu konuları, samimiyet, riya, kibir, yalan, edeb gibi sıralayabiliriz. Bugün bu ahlak anlayışının ihyasına her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır. Biz de bu tebliğimizde Hoca Ahmed Yesevî'nin yukarıda çerçevesi ortaya konan ahlak anlayışı incelenmeye çalışılacak, varılan neticeler ve tespitler genel bir değerlendirme ile ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevi, Düşünce, Ahlak,

Abstract

One of the important specialties that Hodja Ahmad Yasawi should remember is that he has a moral personality besides a man of action that combines science and practice. With a deep knowledge of religious sciences and a high sense of morality, he ultimately turned him into the most recognizable and

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi-ANKARA
Telefon: 0.536.676 76 89 e-posta: ayildirim2000@hotmail.com, a_yildirim61@yahoo.com

profound personality of the region, as he conveyed Islam to most nomadic people in time. In this respect Ahmed Yesevi, as a moralist and mentor, became a person who firstly lived in the territory he lived in, then in the geographical region of Turkistan and in the Islamic world. The wisdom he says expresses the submission of the supreme morality of Islam to human cognition. In this respect Ahmet Yesevi is dominated by a moral centered religion. In this respect Hodja Ahmad Yasawi is a science that encompasses the practical principles and moral ideals of thought, the teaching of man and his psychological characteristics and spiritual maturity. At this point, Yasawi recognizes the nature of man as a soul and presents the teachings of spiritual maturity (kamil man). It is possible to evaluate this science in two categories: human and religious. It is possible to summarize the human side as the experiences and experiences obtained by Yesevi with his own efforts and efforts. The society has chosen to take things that are not forbidden in order to benefit from its experience and culture, and if it is forbidden to listen to it, it has decided to save it from the elements of prohibition, or to bring it to a collective and humanity by giving them a new face or content. In addition, there are moral values at the core of Hoca Ahmed Yesevi's political and social ideas. Already Yasawi is the mystical and moral philosophy that develops in harmony with the triune universe understanding and order in the old Turkish thought system. The essence of the Yeswi thought is moral freedom, if we will make it clearer. Achieving moral liberty is achieved through the principles of "knowing oneself first to know about" and "dying before dying". He has systematized it with perfect human teaching. His philosophical principle of his perfect human being teaching is; wisdom, conversation and morality are based on the triple principle. And it is to reach the unity of the entity that gains meaning with love. These three essential people are freed from the alienation of self-captivity and self-alienation, and bring moral maturity. According to him, any political and social service; moral principles, love of man, adalete, correctness, equality, etc. It should be based. This should be for everyone. Thus, Hoca Ahmet Yesevi, who emerged with the idea of national identity and ideology in Islamic identity and ideology, gained the feature of leading and confronting the masses who are confused and suffering who do not know whom to lend to and who to whom in the history and geography of that day. moralist and educator. He tried to teach the principles of Shari'ah, Sufism, the order and the authority of the sect by means of a mursid and moralist, to remove the irregularities and non-moral behaviors of the society and to set justice by descending to the level that his own society could understand by putting and placing Islam on the Turks, Effort has been made for. However, in the Yesevi work, he has come into contact with a lot of moral issues by being a moral person. In this point, we can list the topics that we have been talking about a lot, such as sincerity, ria, arrogance, lie, lie. Today there is a greater need for this moral understanding than ever. In this paper, we will attempt to examine the moral perception of Hodja Ahmed Yesevi in the above frame, and the findings and findings obtained will be revealed by a general evaluation.

Keywords: Hodja Ahmed Yesevi, Thought, Morality.

Giriş

Hoca Ahmed Yesevî'nin hatırlanması gereken önemli hususiyetlerinden biri ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamı yanında ahlakçı kişiliğe sahip olmasıdır. Dini ilimlerdeki derin bilgisi ve yüksek bir ahlak anlayışıyla o, zamanın çoğu göçebe halkına İslam'ı onların anlayacağı bir şekilde aktarmış olması nihayetinde onu, bölgenin en çok tanınan ve bilenen şahsiyeti haline getirmiştir. Bu itibarla bir ahlakçı ve mürşid olarak Ahmed Yesevî, öncelikle yaşadığı bölgede, daha sonra Türkistan coğrafyasında ve İslam dünyasında mânevi rehberlik yapan bir şahsiyet olmuştur. Söylediği hikmetler, İslam'ın yüce ahlakının süzülerek insan idrakine sunulmuş halini ifade etmektedir. Bu itibarla Ahmet Yesevî'de, ahlak merkezli bir din anlayışı hâkimdir. Ahmed Yesevî'nin hayatında şüphesiz dinin önemli yeri vardır. Hatta dinin, onun hayatını ve düşüncelerini belirleyen yegâne umde olduğu söylenebilir. Dini inanç ve değerlere sahip olmak insanları birbirine yaklaştırır, ferdî ve toplumsal düzenin oluşmasına yardımcı olur. Bu bağlamda her şeyden önce Ahmet Yesevî, bir din ve ahlâk öğreticisidir.¹ Yalnızca Türkler'e has kültürel bir gelenek olan ve halkın zarûrât-ı dîniyye'sini öğrenmesi gayesiyle kaleme alınan ve

¹ Bkz. Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Diyanet Vakfı yay. Ankara 2012, s. 91. Zaman zaman bu eserden istifade edilmiştir.

genelde *Cibrîl Hadîsi* diye meşhur olan hadis-i şerifin şerhi mahiyetindeki ilmihalcilik geleneğinin başlatıcı ve ilk temsilcilerinden biri olan Ahmed-i Yesevî, *Fakr-name* ve *Cevâhirü'l-ebâr*'da serdedilen görüşleriyle gerçek bir halk ahlakçısı ve eğitimcisidir. Türkler arasında pek yaygın olan *Şerâitü'l-iman* isimli elif-ba, namaz duaları, iman ve İslam'ın şartlarını en basit bir dille ve herkesin anlayacağı bir Türkçe ile anlatan ilmihalde: “Kimin silsilesindensin?” sorusuna “Hoca Ahmed-i Yesevi silsilesindenim” şeklinde cevap verilmesinin istenmesi Yesevi'nin bu yönünün ne kadar yaygın olduğunun açık delilidir.² Bu noktada onun ahlak anlayışı önemlidir. Böylece Ahmed Yesevî'de ahlâk anlayışı, dinin ana kaynakları Kur'an ile Hadis'e ve sağlam itikadî temellere dayalı olarak geliştirilmiştir. Tasavvufî ve teolojik unsurlara hep birlikte ve bütüncül bir biçimde yer verilmiştir. Bu da, ahlak anlayışının etkinliğini ve işlevselliğini artırmıştır. Ahlakta önemli bir husus da, muhatabın etkilenmesi, teşvik edilmesi ve harekete geçirilmesidir. Hiç kuşkusuz burada özlü ifadeler, öğütler, nasihatler, yönlendirmeler ve uyarılar ön plana geçer.³

Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk ve İslam dünyası için etkili ve değerli olmasının sebeplerinden biri de beşerî, yani insani prensipleri benimsemesi. Ahlaktır, dürüstlüktür, riyadan uzaklaşmaktır, maddi menfaat peşinde koşmamaktır, insan sevgisi, herkese iyilikle yaklaşmaktır, kimseyi incitmemektir, kâfir dahi olsa. Gönül kırmamaktır, vefalı olmak, saygılı olmaktır. Bunlar sadece bir dinin mensupları için değil, bütün insanlık için evrensel değerlerdir. Yesevî bunları ifade etmiş değerli ve etkili olmuştur.⁴

Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşünce Sisteminde Ahlak

Hoca Ahmed Yesevî'nin düşüncesi, insan ve onun psikolojik özellikleri ile manevi olgunlaşması öğretisinin pratik ilkeleri ve ahlakî ideallerini kapsayan bir ilimdir. Bu noktada Yesevî insanın mahiyetini ruh olarak tanıyıp manevi olgunluk (kamil insan) öğretisini sunmaktadır.⁵ Yesevî'nin siyasî ve içtimaî düşüncelerinin özünde ahlâkî değerler vardır. Zaten Yesevî düşüncesi, Eski Türk düşünce sistemindeki üçlü evren anlayışı ve nizamıyla uyum içinde gelişen tasavvufî ve ahlakî felsefedir. Daha açık şekilde belirtecek olursak Yesevî düşüncesinin özü ahlakî hürriyettir. Ahlakî hürriyete kavuşmak, “Hakkı bilmek için ilk önce kendini bilmek” ve “Ölmeden önce ölmek” ilkeleriyle elde edilir. O, bunu kâmil insan öğretisiyle sistemleştirmiştir. Onun kâmil insan öğretisinin bilgesel ilkesi; *hikmet*, *sohbet* ve *ahlâk* üçlü esasına dayanmaktadır. İdesi de aşk ile mana kazanan varlığın birliğine ulaşmaktır. Bu üç esas insanı nefsin esaretinden ve kendine yabancılaşmaktan kurtarmakta ve ahlâkî olgunluğa kavuşturmaktadır.⁶ Ona göre herhangi bir siyasî ve içtimaî hizmet; ahlâkî prensiplere, insanı sevmeye, adalete, doğruluğa, eşitliğe vs. dayanmalıdır. Bu herkes için böyle olmalıdır. Böylece ‘şekilde millî, özde ve ideolojide İslâmî kimliği ve düşüncesi ile ortaya çıkan Hoca Ahmet Yesevî, o günün tarihi ve coğrafyası içinde kime efendi, kime kul olacağını bilmeyen şaşkın ve muzdarip halk kitlesinin yol göstericisi ve önderi olma özelliğini kazanmıştır.⁷

Hoca Ahmet Yesevî, bir ruh terbiyecisi ve eğitimcisi olarak daima halkın yol göstericisi ve önderi olmuştur. Ona göre her türlü ahlâkî kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hak yolundan alıkoyduğundan, onu terbiye etmek, ahlâkî kötülüklerden arıtmak, iradeyi

² Fuat Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 45 (Z. V. Togan, *Türk Tatar Tarihi*, s. 62'den naklen) İrfan Gündüz, “Ahmed Yesevî'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı”, *Yesevilik Bilgisi*, s. 191-192

³ Fethi Kerim Kazanç, Fethi Kerim Kazanç, “Dîvân-ı Hikmet Bağlamında Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlak Anlayışı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri* 28-30 Nisan 2016, Ankara, 2017, s. 833.

⁴ Kemal Eraslan, Anadolu Ajansına verdiği roportaj bkz. <http://www.haber34.com/hoca-ahmed-yesevinin-300-hikmeti--19999-haberi.html> (27 Şubat 2011)

⁵ Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, s. 224-225

⁶ Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, s.225

⁷ İrfan Gündüz “Ahmed Yesevî'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı”, *Yesevilik Bilgisi*, s. 190.

geliştirip, nefsin kontrolünü sağlamak gerekir. Bu yönüyle Yesevî, topluma insanı kazandırmak için çabalayan eğitim mücadelesi veren mürşittir. Böylece onun Türk kültürüne kattığı en önemli düşünce ve ilke, doğu medeniyetinin ilk ve tek prensibi olarak gösterilen ‘insan merkezli değişimi’ sunması ve insanları İslâm ruhundan nasiplenmeye vesile olmasıdır.⁸

Bir mürşid ve ahlâkçı hüviyetiyle insanlara şeriat ahkâmını, tasavvuf esaslarını, tarikatın âdâb ve erkânını öğretmeye çalışmış, yaşadığı bölgenin çoğunluğunu oluşturan Türkler’e İslâmiyet’i sevdirmek ve yerleştirmek gayesiyle kendi toplumunun anlayabileceği seviyeye inerek, toplumdaki düzensizlikleri ve gayr-ı ahlâkî davranışları kaldırmak ve adaleti yerleştirmek için çaba sarf etmiştir.⁹ Bu itibarla mülkün esas sahibinin Allah olduğunu belirterek, O’nun karşısında hükümlerlik ve sultanlık taslayanlara, haksız yere insanların mallarını gasp edip yağmalayanlara “ölüm” gerçeğini hatırlatmaktadır. Esasında ölüm sadece azgınların aydınlanması gereken bir gerçek değildir Yesevî düşüncesinde Allah’la insan arasındaki ilişkisinin en güçlü bağlarından birisi ölümdür. Daha geniş anlamda ölmeden önce ölmenin, Allah’a kavuşmanın şartı olduğunu bildiren Hoca Ahmet Yesevî, “ölümden kaçan, ölümsüzlük ve kurtuluş yolu” arayan toplumuna; İslâmî huzuru, insanî gayeyi sunmuş, tanıtmış ve ölüm tehlikesinden kurtarmak yolunda “Allah’a iman” esasını öğretmiştir. Nitekim Dede Korkut mitolojisi içerisinde işlenen ölüm teması budur. Yesevî ölümden önce dünya hayatının önemine vurgu yaparak ilâhî aşk, ihlâs ve samimiyet, insan sevgisi, hoşgörü, kadın erkek beraberliği, çalışma iş ve emeği yüceltme, ilim ve bilgi öğrenme ve yaşamaya çağırmıştır. Bu bağlam *Divân-ı Hikmet*’te insan, vicdan, düşünce ve davranış hürriyeti, sosyal adalet, eşitlik gibi konular ele alınmış ve işlenmiştir.¹⁰ Bu genel girişten sonra esas konumuza geçebiliriz.

***Divân-ı Hikmet*’te Ahlakla İlgili Kavramlar**

Hoca Ahmed Yesevî *Divân-ı Hikmet*’te ahlakla ilgili çeşitli kavram ve kelimelere yer verdiği görülür. Mesela eserinde genelde ahlak manasında huy kelimesine çokça yer verdiğini görürüz:

İnci kaynağını benden sorsan sadık Şeyh,
Öyle kulun **ahlakı-huyu** Hakk’a layık,
Gönlü vasi, canı mesih, özü aşık,
Öyle mürşid Hakk’dan mahrum kaldığı yok.¹¹

Zalimlerde had ne ola bizde günah
Dervişlerin **huyu** kötü, geçmez dua
O sebepten sultan kılar bize cefa

⁸ Yeri gelmişken kısaca temel ahlâkî değerler açısından Doğu ve Batı medeniyetinin esas farklarını göstermekte fayda vardır: Batı medeniyetinde değerlere uygun şekilde ortam değiştirilir. Doğu medeniyetinde ise, en önemli değer sayılan insanı değiştirmek, geliştirmeye çalışılır. Ortamı veya toplumu değiştirmede Batı, tabiatı da insanı da araç olarak kullanırken, Doğu’da, çevre ile uyumluluğu koruyarak, insanî özellikleri ve kabiliyeti geliştirerek, insanın kendisi de olgunlaşıyor. Başka bir ifadeyle, Doğu medeniyetinde ‘insan, Allah’ın yerdeki halifesidir’, dolayısıyla, insan Hakk’ın yerdeki temsilcisi olarak, yaşadığı ortama, Hakk’a bağlı kalarak şekil vermesi gerekir. Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Tasavvuf Dergisi*, s. 122. Yesevî’nin ahlak felsefesi hakkında geniş bilgi için bkz. Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlak Felsefesi*, Ankara 2003. Ayrıca bkz. Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî’nin Hadis Kültürü*, s. 92.

⁹ Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Tasavvuf Dergisi*, s. 121.

¹⁰ Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Tasavvuf Dergisi*, s. 121.

¹¹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 159)

Ayet hadis anlamından söyledim ben işte¹²

Zalimleri şikayet etme zalim kendin
Huyun riya etki etmez halka sözün
Dünya malını dolu verdim doymaz gözün
Harisleri "Siccin" içine saldım ben işte¹³

Ahir zaman ümmetleri süslerler evlerini;
Nefs hevaya sevinip bozar her an **huylarını**;
Şan ve şefkatler ile dik tutar boylarını;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük. ¹⁴

Ahir zaman ümmetleri süslerler evlerini;
Nefs hevaya sevinip bozar her an **huylarını**;
Şan ve şefkatler ile dik tutar boylarını;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük. ¹⁵

Hakikatlı aşıkların nefsi ölü
Üçyüz altmışdört, yüzkırkdört bütün sülük
Sözü tatlı, **huyu** ve şuuru yüz bin türlü
Bu dünyayı değersiz paraya satar dostlar¹⁶

Aşık olsan, aşk yolunda yok ol
Cemal arayıp hasretinde tamam ol
Merhem olup gerçek dertliye deva ol
Güzel **huyluyu** can alırken kolay eyler¹⁷
Nefsten geçip kanaatı **huy** edinen,
Her kim tepse, râzı olup boyun sunan,
İyilere hizmet eyleyip dua alan;
Öyle âşıkın mahşer günü üzüntüsü yok. ¹⁸

¹² Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 11)

¹³ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 11)

¹⁴ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 18)

¹⁵ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 18)

¹⁶ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 133)

¹⁷ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 84)

¹⁸ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 140)

Pir-i mürşid kılsa her an emr-i maruf,
Mürüvvetli, tatlı sözlü, yahşi **huylu**,
Gece-gündüz riyazeti çekse o hoş,
Öyle pirin hizmetinde yürüyün, dostlar.¹⁹

Gece-gündüz taat kıldı seyyid, ebrar,
Yemeden-içmeden gençliğinde güzel **huylu**.
Ümmet için kaygı ile oldu uykusuz,
Rasulullah tabiatını bilmez misin?²⁰

Yesevî'nin tasavvufî ahlâk anlayışının temerküz ettiği kavramlardan biri de, edeb kavramıdır. Tevhidin sırrı bu kavramda yatmakta, hatta ilim ve irfanın özü edeb sözcüğünde toplanmaktadır.

Derviş Hakk'ın nazar eylediği, zikridir gül bahçesi,
Hakk'ın yâdı sırları, tam edepli dervişler²¹
Divân-ı Hikmet'te ahlakla ilgili edeb, âdâb kavramlarına yer verildiği de görülür

Kul Hoca Ahmed altmışüç yaşta gaib oldu
Edebi koruyup Mustafa'ya naib oldu
Sultan oldu, sıkıntı çekip tayyib oldu
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed²²

Onikimde bütün ruhlar kelam eyledi
Huriler karşılayıcı gelip bana selam eyledi
Sır şerbetini saki olup bana sundu
Onu alıb **edeb** ile içtim dostlar²³

Ulu küçük yaranlardan **edeb** gitti
Kız ve zayıf gençlerden haya gitti
"Haya imandandır" deyip Rasûl dedi
Hayâsız kavim acaipler oldu dostlar²⁴

¹⁹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 169)

²⁰ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet,195)

²¹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 98).

²² Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 10)

²³ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 19)

Pir hizmeti, ey talibler, kolay değil,
Talibleri pir önünde sinek misali.
Edeb saklayıp, pir önünde taam yemez,
İşitip, okuyup, hizmet eyleyin, dostlarım ey²⁵
Pir hizmeti, Hak hizmeti **edeb** kılın,
Seher vaktinde nazar kılar, agâh olun.
Ey talibler, uyanık olup yola girin,
İşitip, okuyup, hizmet eyleyin, dostlarım ey.²⁶

Hakikatlı kullara nasib verir,
Yeyib-içip nimetlerin yadın söyler.
Adını işitip, **edeb** kılıp tazim kılır,
Ta'zim kılıb, didar görün, dostlarım ey²⁷.

Tarikatda türlü **adabı** bilmeyince
Nefsi ile muharebe kılmayınca
Aşk yoluna özünü layık etmeyince
Hakikatın sırlarını bilse olmaz²⁸.

Şeriatın meydanına özünü koymadan
Tarikatın bahçesinde dolaşmadan
Hakikatın deryasından cevher almadan
Marifet **adabını** bilse olmaz²⁹
Yine *Divân-ı Hikmet*'te ahlakla ilgili terbiye kavramına da yer verildiği görülür.
Sahabeler dediler: Arslan Baba'dır adınız
Arapların ulusu, tertemizdir zâtınız
Ten **terbiyesi** farz dedi, parça salıp yattınız;
Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük.³⁰

²⁴ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet* (Hikmet, 89)

²⁵ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet ,173)

²⁶ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet ,173)

²⁷ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet ,174)

²⁸ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet , 124)

²⁹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet ,125)

³⁰ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet* (Hikmet, 18)

Hangi talib hikmetimi tutsa aziz,
Nereye varsa, başı aziz, sözi leziz,
Yahşi sözü fehm eylemez her **terbiyesiz**,
O sebebden bilge izleyip yürüdüm ben işte³¹
Müridlerin **terbiyesi**, günde yüz bin erdem,
Özlerini çoban misali, çoban kılır daima,
Halka kurub erenler, Hu zikrine başlasa,
O Zekeriya peygamber hazır olur daima.³²

Bu kavramlar bize Hoca Ahmed Yesevî'nin kavram olarak ahlak kavramını bütün yönleriyle bildiğini, önemseydiğini ve içselleştirdiğini göstermektedir.

Divân-ı Hikmet'te Ahlâkî Değerler

Ahlak, değerler dünyamızla ilgili bir alandır. Ahlaka ilişkin tutum ve davranışlar nihai olarak “iyi” veya “kötü” olarak değerlendirilir. *Divan-ı Hikmet*'te sık sık iyi ve kötüyü, iyileri ve kötülükleri ifade eden kavramlara rastlanmaktadır. Sıdk, ihlâs, takva, tefekkür, sabır, melâmet, kanaat, sehavet/cömertlik, gurbet, fakr, miskinlik iyiliği; sadık, muhlis, garib, fakir, yetim, miskin, kanaatkâr gibi kavramlar da iyileri veya iyiliğe layık olanları ifade etmektedir. Buna mukabil yalan/sahte, riya, gaflet, tekebbür, günah, isyan, fısık u fücür, edepsizlik, cimrilik, ucb, ma'siyet, gazab kötülüğü; gafil, resva/rezil, münafık, facir, fasık, kibirli, cimri, zalim, dâll ü mudil, mücrim gibi kavramlar da kötülükleri tanımlamak için kullanılmıştır. Bu kavramlar içerisinde sahip olunması gereken özellikleri temsil eden *sıdk/doğruluk* ve *ihlâs/samimiyet*, kaçınılması gerekenleri temsil eden *yalan/sahtekârlık* ve *riya/gösteriş*, merkezî role sahiptir.³³

Ayrıca Yesevî, Hakk emrini iyilik kavramı ile ilişkilendirmektedir. Ahmed Yesevî, iyilik ve kötülük kavramlarını açıklar ve bunlara göre davranmanın sonuçlarına parmak basmaktadır.

Kulum diye Hakk emrini kılmayanlar
Kudretini görüp ibret almayanlar,
İman-İslam kurallarını bilmeyenler
Ulu günde kızıl yüzlü olmaz olur³⁴
Her zaman iyilik eyle, gidersin işbu dünyadan
Kıyamet yüz suyuna gerek ciğerini kan eylesen
Allah emrini tutan olur o evliyâlardan;
Olursun evliyâlardan, riyâzeti çokça eylesen
Sevinme mal ve mülküne, kurutur bu ecel sonunda
Kara yere girersin sonunda, ne kadar kâr ve kazanç eylesen
Hoca Ahmed kötülük ile hayatını eyleme zâyi;
Olursun Hazret'e lâayık, eğer seherde ibadet eylesen

³¹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 151)

³² Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 175)

³³ Himmet Konur, Himmet, Konur, “Divan-ı Hikmet'te Dinî ve Tasavvufî Kavramlar”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu I. Cilt*, 26-28 Eylül 2016 İstanbul/Türkiye, s. 558.

³⁴ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 271, (Hikmet, 127)

Kul Hoca Ahmed ibret al sed hazardan
Niyazsızlar nasip almaz o pazardan
Fazıllıkta uzak kalır o nazardan
Câhil ömrünü değersiz pula satar imiş³⁵
Ayıp etmeyin, Hakk'ı arayıp yürümedeyiz,
Keremli Kabe tarafına varmadayız,
İyiler görüp, yolda ibret almadayız,
Ey yaranlar, hoşça kalın, ta görenece³⁶
Allah dese eylese gizli sayısız bidati
Öyle sufiler oruç, namaz kılmasa iyidir³⁷
Tarikattir bu yol, adını bilse derviş,
Marifetin mallarından alsa derviş,
Başka yollar kötülük yeli; sansa derviş,
Hakikatin meydanında er o olur³⁸

Yesevî, *Dîvân-ı Hikmeti*'nde teoloji-ahlak münasebetini çok zengin bir kavram örgüsünden hareketle kurmaya çalışmakta ve bu da, onun ahlâk anlayışının daha etkin, işlevsel ve anlaşılır hale gelmesini sağlamaktadır. Çünkü teolojik ahlâkta konu son derece sınırlı kavramlarla izah edilirken, tasavvuftan da istifade ile ahlâk mevzuu daha anlaşılır ve belirgin bir hale sokulmaktadır. Bu da, Yesevî'nin ahlâk anlayışını en özgün/orijinal ve en etkin ve başarılı yanlarından biridir. Ahlak felsefesi naslar ve itikadî esaslara dayanmakta; kabir inancı ve öte dünya ahvali de, bu ahlak anlayışının yaptırım ve caydırıcılığını artırmaktadır. Yani Yesevî, bu bağlamda sadece dünyevî enstrümanları yeterli görmeyip, konuyu öte dünya inancına kadar genişletip daha geniş perspektiften dinsel ahlak anlayışlarına ve İslâm ahlâk düşüncesine önemli bir katkı sağlamıştır.

İyilerin ecrini verir, kötüye ceza
Kıyamet günü cezalarını çeker dostlar³⁹

“Divan-ı hikmet, ferdi bir ahlak mecmuasıdır.”⁴⁰ Tarif edilmesinden dolayı Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri arasında düşünce dünyamızın teşekkülünde bizlere öncülük edecek ahlak, değer ve inanç motifleri çok fazladır. Mesela;

Sünnet imiş, kâfir de olsa, verme zarar
Gönlü katı, gönül inciticiden Allah şikayetçi ;
Allah şahid, öyle kula “Siccin” hazır

Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte.⁴¹ mısraları arasına sığdırılmış koca bir zihniyet dünyası, bugünün maddeleşmiş barbar insanına insanlık dersi verir. Ayrıca Hz. Peygamber'in “*Kafir bile olsa mazlumun ahından sakınınız*” hadisini hatırlatır.⁴²

³⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet* s. 241, (Hikmet, 107).

³⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 422, (Hikmet, 216).

³⁷ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 260, (Hikmet, 121).

³⁸ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 290, (Hikmet, 138).

³⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 208, (Hikmet, 86).

⁴⁰ Fuat Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*., s.160;

Divan-ı Hikmet'te birçok ahlaki kavram bulunmaktadır. Bu kavramlarda: Adalet, akıl, bilgi, cömertlik, ,doğruluk, ilim, iman, iyilik, kâmil insan, kendini bilmek, kanaat, sabretmek, , tevazu, yalan söylememek ve zulüm yapmamak gibi pozitif kavramlar yanında cimrilik, gıybet, haset, kin gibi olumsuz kavramlarda yer almaktadır. Bilim insan arasındaki ilişkinin değerlendirilebilmesi amacıyla bu kavramlardan bazılarının açıklanması seçilmiştir.

Bunlardan biri Adalet / Doğruluk: Divan-ı Hikmet'te Adalet/Doğruluk, toplumu oluşturan her bireyin taşıması gereken bir özellik olarak anlatılır. Böylece adalet sadece idarecide değil, toplumun her ferdinde olması gereken bir davranış şekli olarak dile getirilir.

Dünya ehli halkımızda cömertlik yok,
Padişahlarda vezirlerde **adalet** yok,
Dervişlerin duasında kabul edilme yok,
Türlü bela halk üstüne yağdı dostlar.”⁴³

Ahmet Yesevi, insanların doğru yola ancak bir yol gösterici, mürşit sayesinde ulaşabileceğini belirtir.

El kaldırıp pirden dua alsam derim,
Belin bağlayıp hizmetinde dursam derim
Himmet kılıp **doğru yoluna** girsem derim,
Gönül varıp orada nişan olur mu ki?”⁴⁴

Doğruluk, bilimin hedeflerine varmasında en önemli ilkelerden biridir.

Divan-ı Hikmet'te:

Doğru yanlış beyanını alim bilir.
Helal-haram farkını avam nereden bilir?
Alimlerden avamiler çok fayda olur

Her alim yüz bin avama yeter dostlar ⁴⁵ ifadesi alimlerin değerini ortaya koymak açısından çok önemlidir. ⁴⁶

Hoca Ahmed Yesevî'nin sohbetlerinde ve şiirlerinde en çok işlediği dinî-ahlâkî konular, Allah ve Peygamber sevgisi, fakir ve yetimleri korumak, dinî kurallar riayet, güzel ahlâk, zikir, riyâzet, nefis ile mücadele, kendini eleştirmek (melâmet), ölümü düşünmek, manevî mertebeler ve bu mertebeleri aşmadan şeyhlik iddiasında bulunmanın kötülüğü ve zararları gibi mevzulardır.⁴⁷ Aslında Yesevî'nin ahlâk anlayışında bunların gereği yerine getirilmeden ve

⁴¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 65 (Hikmet 1)

⁴² Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III, 153.

⁴³ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 89)

⁴⁴ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 181)

⁴⁵ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Hikmet, 171)

⁴⁶ Fethi Kerim Kazanç, “Divân-ı Hikmet Bağlamında Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlâk Anlayışı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri 28-30 Nisan 2016*, Ankara, 2017, s. 341-342.

⁴⁷ Nejdet Tosun, *Ahmed Yesevî*, ed. Nejdet Tosun, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Kazak - Türk Üniversitesi, Ankara 2015, s. 20.

bunlara uygun davranışlar sergilemeden ahlâkın kalben benimsenmesi ve pratikte yaşanması mümkün görünmemektedir.⁴⁸

Yesevî, insan faktörüne, bilhassa topluma yön veren ve onu yöneten insanlara çok büyük önem vermektedir. Âlimler ilimlerine, hâkimler hakka ve adalete göre karar vermezlerse, cemiyet çöker, devlet elden gider.⁴⁹ O, bu husustan sürekli şikayetçidir.

Dünya ehli halkımızda cömertlik yok
Padişahlarda vezirlerde adalet yok,
Dervişlerin duasında kabul edilme yok
Türlü bela halk üstüne yağdı dostlar⁵⁰

Yesevî eserinde ahlakî nitelikli olanlar arasında samimiyet, riya, kibir, yalan, edeb gibi konular üzerinde çokça durur. Yesevî hikmetlerinde samimiyet ve riya konularına temas edilerek, bu husustaki hadislere telmihler yapıldığı açıkça görülür. Çünkü yapılacak bütün ibadet, iş ve davranışlarda samimiyet esastır.

Cemal dileyip terk eylesen mâsivayı;
Ölmeden önce vücudunu eyle fâni;
“Ve enhârun min aselin musaffa”yı⁵¹
Cennetini hâs kuluna ihsan eyler.⁵²

Kulum diyerek yananları sevip Allah,
Hakk gösterecek cemalini Vallah-billah.
Nerede gitse, tesbihleri “Şe’y en li’llah”
Her ne bulsa, Hakk yolunda ihsan eyler.⁵³

Aslında samimiyet Allah’tan başka ilah olmadığını bilme ve ondan korkmayla bağlantısı içinde iki temel ahlakî nitelikte açığa çıkar. Birincisi alçak gönüllülüktür (tavâzû) ki, insanın kendini yüceltme ve olduğundan farklı göstermeden uzak olma haline karşılık gelir. Hatta kişinin kendisini büyük bir “günahkâr” olarak görece derecede alçaltmasına yönelik korku kaynaklı duygusal bir eğilimdir.

Canım tanık, cismim günah, gönlüm günah
Ne dil ile burada ben deyim sana “Îlâh”,
Ben ağlamayayım kim ağlasın halim berbat?
Günahımdan sana ağlayıp geldim ben işte.⁵⁴

Diğeri ise yüce gönüllüktür ki, insanın kendisini her türlü süfliliğin ve sıradanlığın üzerinde tutabilmesi anlamına gelir. Öyle ki, Miraç hadisesinde ruhunun Peygamber’le

⁴⁸ Fethi Kerim Kazanç, “Divân-ı Hikmet Bağlamında Hoca Ahmed Yesevî’nin Ahlâk Anlayışı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme”, s. 617-18

⁴⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 227, (Hikmet, 99).

⁵⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 212, (Hikmet, 89).

⁵¹ Muhammed 47/15.

⁵² Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 285 (Hikmet 135)

⁵³ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 279 (Hikmet 133)

⁵⁴ Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, 152: 11.

karşılaşması, meleklerden ders alma, belâ ahbine sadık olma, halka baş âlimlere başkan olup arş ve kürsî gibi en yüksek makamlara ulaştığına yönelik yine duygusal bir temayüle karşılık gelir.⁵⁵

Riya, iyi bir işi, davranışı veya ibadeti başkalarının görmesi ya da işitmesi için yapmaktır. Samimiyet ve ihsanın zıddıdır. Resûlullah bir hadislerinde gösterişin küçük şirk olduğunu, inananların bu hastalığa yakalanmalarından korktuğunu ifade buyurmuştur.⁵⁶ Bunun yanında riya ile ilgili pek çok hadis bulunmaktadır. Onların hepsini burada zikretmek çalışmanın boyutunu aşmaktadır. Bir tane zikredecek olursak Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ buyurdu ki: *“Ben ortaklara asla ihtiyacı olmayan bir Zât’ım. Kim benim için bir amel işler ve ona başkasını da ortak ederse, onu şirk koştugu şeyle baş başa bırakırım.”*⁵⁷

Ahmed Yesevî, hikmetlerinde gösteriş için ibadet eden, tesbih çeken ve çeşitli davranışlarda bulunanları şiddetle tenkit etmiştir⁵⁸:

Kimi görsen, bu yollarda sahte âşık;
Zâhir sūfî, batın içinde değil sâdık;
Onun için sevdiğine olmaz lâyık
Yalancıyı mahşer günü şaşkın eyler.

Dervişim deyip ibadet eyler halk içinde;
Riya eyleyip dolaşıp yürür orada burada;
Allah için ibadet eyleyen derviş nerede?
Gerçek dervişler dağ ve ovayı mekân eyler.⁵⁹

Görünüşü sufiye benzer, kıyametten korkmazlar;
Günah ve haram hasılı, günahlardan ürkmezler
Riya tesbihi elinde, ağlayıp yaşını dökmezler;
Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük.

Riya tesbihi elinde, zünnar iyi bilseniz;
Hak rızası budur aşk derdini eyleseniz
Aşkını alıp mahşerde rezil olup dursanız;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.⁶⁰

⁵⁵ Hoca Ahmed Yesevî, Divân-ı Hikmet, 2: 1-7. Mustafa Yıldız, “Ahmet Yesevi ve Türk Bilgelik Geleneği”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri 28-30 Nisan 2016*, Ankara, 2017,

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Musned*, II. 231, 435; V, 428, 429.

⁵⁷ Müslim, Zühd, 46. Riya ile ilgili hadisler için bkz. Buhârî, Ahkâm 9, 27, Rikâk 36; Müslim, İmâre, 152, Zühd 47-48; Ebû Dâvûd, İlim 12; Tirmizî, Zühd 48; İbni Mâce, Mukaddime 23, Zühd 21. Ayrıca bkz. Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü*, s. 197-198.

⁵⁸ Nevzat Aşık, “Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi..”, s. 394.

⁵⁹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 280 (Hikmet 133)

⁶⁰ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 103 (Hikmet 18)

Oruç tutup halka riya eyleyenleri
Namaz kılıp tesbih ele alanları,
Şeyhim diye başka bina koyanları
Son anda imanından ayrı eyledim.⁶¹

Dini ilimlerdeki derin bilgisi ve yüksek bir ahlak anlayışıyla o, zamanın çoğu göçebe halkına İslam'ı onların anlayacağı bir şekilde aktarmış olması nihayetinde onu, bölgenin en çok tanınan ve bilenen şahsiyeti haline getirmiştir. ABD'li Türkolog Andras Bodrogligeti'nin şu cümlesi onun bu fonksiyonunu güzel bir şekilde ifade eder: “Yesevî'nin mücadelesinin Müslümanlar arasında yüksek bir yeri vardır. Hz.Muhammed'in çöl Arapları için yaptıklarını, Yesevî, bozkır Türkleri için yapmıştır.”⁶² Orta Asya'da aynı anlayışı ifade eden “Medine'de Muhammed Türkistan'da Hoca Ahmet” deyimini yaygındır.⁶³

Yesevî'nin insanın kendisini bilmesinin Hakk'ı bilip tanınması demek olduğunu ifade etmesi, eşref-i mahlûkât olan insanın, egoizmin geçici zevkleri içinde bocalayarak yüz yüze geldiği bunalım ve yabancılaşmadan kurtarılması yolundaki ciddi çabaları göstermektedir.⁶⁴

Bu anlamda Hoca Ahmed Yesevî bir Hikmet'inde insanı şöyle tanımlamaktadır:

İnsan odur, fakir olup yerde yatsa,
Toprak gibi âlem onu basıp geçse,
Yusuf gibi kardeşi köle diye satsa;
Kulun kulu, o gün ne diye heva eylesin?⁶⁵

Hoca Ahmed Yesevî, nefsin terbiye edilmesi noktasında, nefsin hırs ve tahakküm içgüdüsünü tatmine yönelik, tamamen egoist duyguların tahrik edilmesini ilke edinmemiş, maddeci kültürün oluşturduğu bencil insan tipi yerine, insani değerleri öne çıkarmış altruistik (diğergamcı) insan tipi ikame edilmek istenmiştir.⁶⁶ Bu temayı şu mısralarda da görmek mümkündür:

Dünya benim mülküm diyen sultanlara,
Alem malını sayısız yığıp alanlara,
Yeme ve içme ile meşgul olanlara,
Ölüm gelse, biri vefa eylemez imiş.⁶⁷

Hoca Ahmed Yesevî bu noktada gurur ve kibri olgun insan çirkin görmekte ve bu tür duygularla savaşıyor yok etmek gerektiğini vurgulamaktadır.

Onüçümde nefsani arzuları ele aldım
Nefs başına yüz bin bela sarıp saldı;
Kibirlemeyi ayak altında basıp aldım;

⁶¹ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 158 (Hikmet 54)

⁶² Bkz. Andras J. E. Bodrogligeti, “Ahmad Yasavi's concept of 'Defdar-ı Sani'” *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Bildirileri, 26-27 Eylül, 1991. Ankara 1992, s. 1-11.

⁶³ Bkz. Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî”, *Tasavvuf Dergisi*, s. 116-117.

⁶⁴ Hüsnü Ezber Bodur, “Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1995, cilt: II, sayı: 2, s. 14

⁶⁵ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 292 (Hikmet, 139)

⁶⁶ Hüsnü Ezber Bodur, “Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme”, s. 14

⁶⁷ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 250 (Hikmet 113).

Ondördümde toprak gibi oldum ben işte. ⁶⁸

Nefisle savaşılmaya küçük yaştan itibaren başladığını belirten başladığını belirten Ahmed Yesevî, ahlakî olgunluğa erişme yolunun toprak gibi olmaktan geçtiğini ifade etmet istemektedir. Zira toprak insanın mayası olduğu ve bir çok ürün vererek hayatın devamına imkan verdiği halde, ayaklar altındadır. ⁶⁹

Bu noktada Hoca Ahmed Yesevî'nin ahlakî öğretileri öğretmede kullandığı metot ve bilgi malzemelerinin yanında, takip ettiği üslup da önemli bir yer tutmaktadır. Hoşgörü ve tevazu içerisinde çok yumuşak bir üslubu tercih etmiştir. O dönem medreselerinin sert ve katı tutumuna karşılık Yesevî, gayet ılımlı bir yol izlemiştir. Çok sayıda insanın gönlünü kazanmasındaki esrar burada aranmalıdır. ⁷⁰

Bugün insanlığın her zamankinden daha çok ihtiyaç duyduğu şey, insan-tabiata, insan-insan ve insan-toplum ilişkilerini tevazu, iyilik, hoşgörü ve denge temeli üzerine inşa eden Yesevî'nin inanç ve düşüncelerini yeniden canlandırma, toplumun rasyonel temeller üzerinde yeniden inşasında bu değerlerden yararlanma olarak özetlenebilir. Nitekim Yesevî'nin;

Her zaman iyilik eyle, gidersin işbu dünyadan ⁷¹;

mısramda tüm sosyal ilişkilerimizde iyiliğin, güzelliğin rehberliğine olan ihtiyacımız vurgulanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de, insani ilişkilerimizde iyiliği elden bırakmamanın karşılığının iyilik olacağı belirtilmesiyle, Yesevî düşüncesinin referans çerçevesi de açıkça görülmektedir. Allah'ın yeryüzünde Halifesi olan dolayısıyla çok önemli bir misyonu yüklenen insanoğlu, karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı aklın hâkim olduğu bir sosyal çevre oluşturabilir hatta, oluşturmak zorundadır. Ancak insanlar hür iradesiyle, ilmi çabalarıyla meydana getirdiği sosyal çevrede, bütünleşmeden, uyumdan, kardeşlikten söz edilebilir. O halde milletimizin ortak değerlerinin teşekkülünde birer sembol olan Yesevî gibi şahsiyetlerin iyi tanınması, anlaşılması ve fikirlerinin kimliğimizin bir parçası haline getirilmesi, birbirimize kenetlenmemizin de dinamik unsuru olacaktır. ⁷²

Bugünün sanayileşmiş ülkelerinde egoist dürtülerin tahrik edilmesine dayalı sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmeyi yani, yenedünya düzeni olarak isimlendirilen dünya görüşünü geliştirmekte olan ülkelere benimsetme çabaları karşısında dirençli olmak istiyorsak, kendi kültürel mirasımız içinde mevcut değerlerimizi yeniden üretmek ve ilişkilerimize yeni anlamlar yüklemek zorundayız. ⁷³

Her eğitimcinin gayesi insanı kendine hâkim kılmak, ahlaki hürriyete kavuşturmak ve hür kişilik yapısına eriştirmek olduğundan, Yesevî, kurtuluşa giden yolda Allah aşkına dayanan bir irade ve nefis terbiyesini tercih etmiştir. İnsanın aşkla kendi varlığını ilahî varlık ile bütünleştirme çabası gerçek hürriyetin olgusu, ispatıdır. Çünkü insan bu yolu kendi hür iradesi ile seçmektedir. Seçme hürriyetinde ise sorumluluk duygusu gizlenmektedir. Sorumluluk insanın ceza veya mükafatını tayin eder. Hoca Ahmed Yesevî ilminde ise, hürriyet Allah'ın ceza veya mükafatında değil, aşktadır. Sadece aşk yolu ile insan ve Allah arasında "didar" gerçekleşebilir. Bu "görüşme" "vahdet-i vücud", insanın Allah'ı kendinde bulduğu, vuslat halidir ki, hürriyetin en uç noktasıdır. Şu halde insan "ben ve bana ait olan" "ikilikten" arınarak sonuçta gönül huzuruna,

⁶⁸ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 70 (Hikmet 3).

⁶⁹ Mehmet Şeker, "Divân-ı Hikmet'e Göre İnsan ve Sosyal Hayat", *Ahmed-i Yesevî*, (Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İst. 1996, s. 111

⁷⁰ Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî", (*AÜTAET*), s. 25.

⁷¹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 298 (Hikmet 142)

⁷² Hüsnü Ezber Bodur, "Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme", s. 16

⁷³ Hüsnü Ezber Bodur, "Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme", s. 14

mutluluğa kavuşacaktır. Mutluluğu elde eden insan için “seçme hürriyeti” veya “hürriyet” gibi kavramlar anlamsızlaşır. Çünkü mutluluk ruhun huzur halidir. Bu mutluluğu elde edene Yesevilik diliyle “ölmeden önce ölen” denir. “Ölmeden önce ölmek” Yesevîlikte ideal gayedir.⁷⁴

Hoca Ahmed Yesevî metodundaki “huzura kavuşma,” gerçeğin tadına varma, ahlaklı olma yolu veya uygulaması tamamen tarikat, sülûk adabından ve Allah’a kavuşmanın yolu topluma, insana hizmetten ve ahlaktan geçecektir. Bu uygulama sonucunda ruh temizliğine, nefis hakimiyetine, Allah’a mutlak bağlılık ve sarsılmaz bir mücadele azmine sahip bir insan tipi ortaya çıkacaktır. İşte bu yüzden sufiler “tasavvuf, tamamen ahlaktır⁷⁵” demişlerdir.⁷⁶

Ahmed Yesevî, hikmetlerini siyasi, içtimaî ve kültürel hizmet ürünü olarak dile getirmiş, fakat bunların temelinde de ahlâkî esasları, doğruluk, hak, adalet, eşitlik, kardeşlik (uhuvvet) ve hoşgörü prensiplerini yerleştirmiştir. O günün coğrafyasında kime efendi, kime kul olacağını bilemeyen şaşkın ve muzdarip halk kitlelerinin yol göstericisi ve manevî önderi olmuştur. Kurtuluş ve çıkış yolu arayan fert ve toplumlara hikmetlerinde, İslâmî huzuru, insanî gayeyi sunmuş, İlâhî aşk, ihlâs ve samimiyet, insan sevgisi, müsamaha, çalışma hayatının incelikleri ile emeğin kutsiyetine vurguda bulunmuştur.⁷⁷

Yesevî bir ahlâkçıdır; bir İslâm ahlâkçısıdır. Daha doğrusu, Yesevî, gerçek bir halk ahlâkçısı ve eğitimcisidir. Ahmed Yesevî’nin yegâne ilgi odağı, halkı irşâd ve onları doğru yola sevk etme düşüncesidir. Yesevî, gurur, kibir ve riya gibi olumsuz sıfatları ve hasletleri insana hiç yakıştıramaz. İnsan ne yaparsa yapsın, sınırlı bir güce sahiptir. Başkalarını hor görmesi ve gururlanması yersizdir. İnsan mükemmel olmak için çalışmalıdır. Gurur ve kibir mükemmelliğine gölge düşürür. Yaratıcısı ile arasında perde oluşur.⁷⁸

Yesevî, ahlâkî hasletlerin ve güzelliklerin kazanılabilmesi için ibadet, zühd ve takva gibi şeriat ahkâmın yerine getirilmesine vurguda bulunmaktadır.⁷⁹

Ahir zaman şeyhi düzeltir dış görünüşünü

Zühd ve takva kalmayıp bozar iç alemi⁸⁰

Zühd-takva daima eyleyip nail ol⁸¹

Aşık kullar bu dünyayı göze ilişirmez

Dünya aşkını zâhid kullara dile almaz

Gece gündüz mest ve hayran kendine gelmez

Cemal dileyip göğsünü deşip ağlar inler⁸²

Hoca Ahmed Yesevî’nin düşün dünyasında ahlâk, bir tür dinî ahlaktır. Ama Kur’ân ve Sünnete dayalı olarak tasavvufî ve teolojik yönleriyle ve örnekliklerle güçlendirilmiş ve

⁷⁴ Bkz. Dosay Kenjetay, “Yesevîliğin Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Geleceği”, s. 4. (Yayımlanmamış tebliğ)

⁷⁵ Bkz. Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlak Felsefesi*, s. 100-110;

⁷⁶ Bkz. Dosay Kenjetay, “Yesevîliğin Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Geleceği”, s. 4. (Yayımlanmamış tebliğ)

⁷⁷ Kadir Özköse, “Ahmet Yesevî”, *Türk İslâm Düşünce Tarihi*, ed. Ömer Bozkurt, Divan Kitap, Ankara 2014, ss. 189-190, (ss. 183-199).

⁷⁸ Bkz. Fethi Kerim Kazanç, “Dîvân-ı Hikmet Bağlamında Hoca Ahmed Yesevî’nin Ahlâk Anlayışı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme”, s. 780, 781.

⁷⁹ Bkz. Fethi Kerim Kazanç, “Dîvân-ı Hikmet Bağlamında Hoca Ahmed Yesevî’nin Ahlâk Anlayışı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme”, s. 810

⁸⁰ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet* s. 206, (Hikmet, 85).

⁸¹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet* s. 222, (Hikmet, 95).

⁸² Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet* s. 283, (Hikmet, 134).

zenginleştirilmiş bir mahiyet arz etmektedir. Bu açıdan pratik düzlemde etkisi daha büyüktür. Çünkü Yesevî, ahlâkî öğretilerini iman, tevhîd ve ihlas temelli geliştirip ortaya koymuştur.⁸³

Ahmed Yesevî'nin ahlâk anlayışının, İslam ahlâk düşüncesine katkıları ve etkileri büyük olmuştur. Yesevî, Ahlakta teorik boyut kadar pratik boyutu da ön plana çıkarmıştır. Kur'ân ve Sünnet ışığında iman-salih ameller ve davranışlar arasında sıkı bir bağ kurmuştur.⁸⁴

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Hoca Ahmed Yesevî, günümüzde dünyada karşı karşıya kalınan değerler krizi ve karmaşasının aşılmasının ve çözüme kavuşturulmasının yollarını hikmetli ve veciz sözleriyle öğretmekte; manevî rehberliği ve önderliği ile her çağın insanına ahlâkî bir meşale ile ışık tutmaktadır. Şu halde insanlığın fitratına uygun ahlâkî temelli yeni bir medeniyet hamlesi ve inşası için Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlere dayalı ahlâkî düşünce sisteminde modern dünyada günümüz insanına sunabileceği ve seslenebileceği evrensel ilkeler ve mutlak değerler dizgesi yer almaktadır. Böyle bir medeniyet inşası, gücünü vahye ve peygamberi soluğa dayanmasından alacaktır. Kaldı ki, Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmeti'ndeki hikmetli sözleri ve ahlâkî öğretileri tamamen bu ruhla ve heyecanla terennüm edilmiştir.⁸⁵ Bütün bu ahlâkî anlayış onu farklı ve tesirli kılmıştır. Ayrıca Onun farklılığı ve tesirli oluşunu; insanlara Müslüman kâfir olmasına bakmaksızın müsamaha ve hoşgörülü davranmasında, insanları sevmesinde, eşitliği, adaleti ve insanların haklarını gözetmesinde; güzel sözlü ve güler yüzlü olmasında ve bunu istemesinde, çalışmayı sevmesi ve teşvik etmesinde, ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamı olmasında, İslam'ı halkın anlayacağı şekilde anlatmasında, toplumun bütün problemleriyle yakından ilgilenmesinde, bilgisizliği ve cehaleti eleştirmesinde, bunları yaparken de hedef kitesine bahsedilen hususları ve İslamî değerler sistemini benimsetmede, doğal uyum yöntemi olarak bilinen, “sohbet ve aksiyolojik mutabakat”⁸⁶ metodunu kullanmasında görmek gerekir.⁸⁷

Kaynakça

- Andras J. E. Bodrogligeti, “Ahmad Yasavi's concept of 'Defter-ı Sani” *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Bildirileri, 26-27 Eylül, 1991. Ankara 1992,
- Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Haz. Hayati Bice), Diyanet Vakfı yay. Ankara 2009.
- Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Diyanet Vakfı yay. Ankara 2012.
- Dosay Kenjetay, “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 1999, yıl: 1, sayı: 2, s. 105-129.
- Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, Hoca Ahmet Yesevî Ocağı yay., Ankara 2003.
- Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, Ankara 2003.
- Dosay Kenjetay, “Yeseviliğin Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Geleceği”, s. 1-4. (Yayımlanmamış tebliğ)
- Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 5. Baskı, Ankara 1984.
- Fethi Kerim Kazanç, “Dîvân-ı Hikmet Bağlamında Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlâk Anlayışı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri* 28-30 Nisan 2016, Ankara, 2017, s. 765-838.

⁸³ Bkz. Fethi Kerim Kazanç, “Dîvân-ı Hikmet Bağlamında Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlâk Anlayışı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme”, s. 827

⁸⁴ Bkz. Fethi Kerim Kazanç, “Dîvân-ı Hikmet Bağlamında Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlâk Anlayışı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme”, s. 833

⁸⁵ Bkz. Fethi Kerim Kazanç, “Dîvân-ı Hikmet Bağlamında Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlâk Anlayışı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme”, s. 834

⁸⁶ Bkz. Dosay Kenjetay, “Yeseviliğin Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Geleceği”, s. 1. (Yayımlanmamış tebliğ)

⁸⁷ Bkz. Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, s. 210.

Himmet, Konur, “Divan-ı Hikmet’te Dinî ve Tasavvufî Kavramlar”, Geçmişten Geleceğe *Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu* 1. Cilt, 26-28 Eylül 2016 İstanbul/Türkiye

Hüseyin Akyüz, “Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmed Yesevî”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (AÜTAET)*, Erzurum, 1994

Hüsnü Ezber Bodur, “Hoca Ahmed Yesevî ve Sosyal Bütünleşme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1995, cilt: II, sayı: 2, s. 13-16.

Kadir Özköse, “Ahmet Yesevî”, *Türk İslâm Düşünce Tarihi*, ed. Ömer Bozkurt, Divan Kitap, Ankara 2014.

Kemal Eraslan, Anadolu Ajansına verdiği roportaj bkz. <http://www.haber34.com/hoca-ahmed-yesevinin-300-hikmeti--19999-haberi.html> (27 Şubat 2011)

Mehmet Şeker, “Divân-ı Hikmet’e Göre İnsan ve Sosyal Hayat”, *Ahmed-i Yesevî*, (Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İst. 1996.

Mustafa Yıldız, Ahmet Yesevi ve Türk Bilgelik Geleneği, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri* 28-30 Nisan 2016, Ankara, 2017,

Nejdet Tosun, *Ahmed Yesevî*, ed. Nejdet Tosun, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Kazak - Türk Üniversitesi, Ankara 2015.

Nevzat Aşık, “Yesevî’nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesir”, *Ahmed-i Yesevî*, (Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 375-399.

TÜRK-İSLAM DÜŞÜNCESİNİN ESTETİK KODU VE HOCA AHMED YESEVİ'NİN GÜZELLİK ANLAYIŞI

Aesthetic Code of Turkish-Islamic Thought: The Beauty Mentality of Khawaja Ahmad Yasawi

Mustafa Said KURŞUNOĞLU *

Özet

Hoca Ahmed Yesevi, Mâtürîdî ve Farabi'den sonra Türk-İslam Düşüncesinin şahsında, şiirlerinde ve sufi ekolünde karakterize olduğu istisnai bir kişiliğe sahiptir. Kalam ve Felsefenin ilmi konumunun ötesinde onun sufi yaşantısı ve bu yaşantının geniş halk yığınlarında oluşturduğu arketip ile Türk insanının İslam imanı ile bulunduğu kutsal çizgiyi belirleyebilmiştir. 10. Yüzyılda Türk-İslam Düşüncesinin normatif ve kuramsal akılcılığını inşa eden Mâtürîdî' ve Farabi'den sonra Yesevi, bu düşüncenin estetik derinliğini yaşamakla kalmamış evrensel bir konumda ortaya koymuştur. Yesevi'nin sufi tecrübesi Allah'ın varlığına ve birliğine olan iman eyleminin öznelliğine ilahi ve mutlak güzelliği nesne yapmaktadır. İslam inancının güzellik duygusu üzerinden estetik olarak inşa edilmesi, aşk duygusunun Türk-İslam Düşüncesinde yaygın bir biçimde inanç alanında temele alınmasına neden olmuştur. Yesevi bireyden topluma uzanan bir bakış açısında güzellik ve aşkı somut sıradanlıktan çıkararak, sürekli hareketin kaynağı olan aşkın bir soyutluğa taşımıştır. O mutlak güzele aşkla yönelen bir medeniyetin uzun soluklu hamlesinin önde gelen mimarlarından olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yesevi, estetik, güzellik, aşk, sufi

Abstract

After Maturidi and Farabi, Khawaja Ahmad Yasawi, he has an exceptional personality who characterized Turkish-Islamic Thought by his personality, his poems and his Sufi style. Beyond the scientific and conceptual knowledge of Kalam and Philosophy, Yasawi's sufi experience and public archetype of this experience was able to determine the sacred line where the Turkish people met the Islamic faith. In the 10th century, after Maturidi and Farabi whom built the normative and theoretical rationality of Turkish-Islamic thought, Yasawi revealed the aesthetic depth of this thought in a quite universal position. His Sufi experience is making the divine and absolute beauty an object of the faith subjectivity in God's to his existence and oneness. The aesthetic construction of the Islamic faith through the sense of divine beauty has led to the divine love based faith life in the Turkish-Islamic thought. Yasawi removed beauty and love from concrete and ordinary perspective in the individual and in society and carried it to a transcendental abstraction which was the source of constant movement. Yasawi, has been one of the leading architects of the long-term motion of a civilization driven by love to the absolute beauty.

Keywords: Yasawi, aesthetic, beauty, love, sufi

Giriş: Türk-İslam Düşüncesinin Üç Temel Kodu

Türk-İslam düşüncesinin soyut anlamda kurumsallaşmasına ve geleneksel bir yapı kazanmasına etki eden pek çok sosyo-politik ve düşünsel faktör söz konusu olmakla birlikte, İmam Mâtürîdî (853-944) Muhammed Farabi (870-950) ve Ahmed Yesevi (1093-1166) kurdukları kalam, felsefe ve tasavvuf ekolleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu üç bilgeden ilki Kalam ve itikad alanında bilgi edinmede naslarla birlikte çalışan bir aklı temellendirirken, ikincisi ise aklın ve vahyin aşkın birlikteliğini felsefe de yapılandırmaktadır. Yesevi ise kendi hayatından örneklediği hakikatin yaşantısallığını,

* Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
mustafa.kursunoglu@omu.edu.tr

psikolojinin ve estetik duyguların etrafında örgüleyerek, tüm bir Türk toplumuna yönelik olarak ifade edebilme başarısını ortaya koymaktadır. Mâturîdî ve Farabi'nin Arapça kaleme aldıkları eserler ilim dünyası itibarıyla bir kıymet ifade ederken, Yesevi'nin yalın Türkçesi ise doğrudan Türk insanına yönelik bir İslam anlatısını popüler bir biçimde oluşturabilmiştir. Tarihsel olarak bu üç düşünür birbiri ardına sıralanır olmakla beraber, aralarında bilgi ve akıldan, felsefe ve güzel olana yönelik estetik derinlik bağı göze çarpmaktadır. Yesevi, aklın nihai hedef olarak gösterdiği mutlak güzel olana ulaşmanın teorisinden öte tecrübi ve pratik konumunu ortaya koyması ile Türk-İslam Düşüncesinin teolojik, rasyonel yönleri yanında estetik derinliğini de belirleyerek bu çizgiyi tamamlamaktadır.

A- Kelamdan, Felsefeye Estetik Derinlik Boyutu

Bunlardan henüz yalnızca birer mücerret inanç esası bağlamında bulunan İslam akaidini (ehli sünnet) akli ve nakli delillerle bir ilim (kelam) mahiyetine dönüştürmeyi başaran Mâturîdî, ebu Hanife (699-767) mektebinin ilk kelamcısı ve Maveraünnehr bölgesinde ehli sünnet vel cemaatin ilk reisi unvanını aldı. Böylece Maveraünnehr bölgesinde ebu Hanife mezhebine bağlı kelamcılara Maturidiyye denilmeye başlandığı gibi, ebu Hanife'nin görüşleri de ağırlıklı olarak Fıkha ait bir kategoriye indirgenmiş oldu (Işık, 1980: 16). Mâturîdî'nin Kelam yaklaşımında nasları incelerken gayet sade ve herkesin anlayabileceği bir üslup kullanmakta olduğu, gereksiz tafsilatlara girmeksizin ehli sünnet akaidini akli ve nakli delillerle temellendirdiği ve özellikle Mutezile mezhebinin görüşlerine karşın savunduğu görülmektedir (1980: 17).

Duygu, haber ve akli (nazar) üç temel bilgi kaynağı olarak değerlendiren Mâturîdî, hakikatin bilgisinin elde edilmesi için bu üç bilgi türünün eksiksizliğinin altını çizer ve tasdik öncesi iman ile bilgi münasebetini Kelam ilmi açısından bir ilk olarak oluşturur. Bunlardan akli bilgi olarak 'nazar' onun yaklaşımında hak ile batılı birbirinden ayıran bir temyiz gücü olarak pratik anlamda konumlandırıldığı gibi, insan gücünün üzerinde bulunan ve ayetlerde dile getirilen ilahi fiillerin tefekkür yoluyla bilinmesi ve anlaşılmasında diğer iki bilgi türünden ayrılmaksızın etkindir (Mâturîdî, 2005: 15, 16).

Türk-İslam düşüncesinin Mâturîdî Kelam anlayışı bağlamında akla dayalı bilgiyi nasların anlaşılması için neredeyse zorunluluk içeren bir konumda değerlendirmesi, bu yaklaşımın felsefi tutum ve derinlik olarak ne anlam ifade ettiği sorusunu da beraberinde getirecektir. Bir başka deyişle "nazari bilgi Kelam ilminin belirlenmiş hedefleri dışında Türk-İslam düşüncesinde ne tür bir mutlak mahiyete ve konuya sahiptir?" sorusu önem kazanmaktadır. İşte bu noktada Farabi, nazari bilginin ne'liğini kesin bilgi (yakın) ve yöneldiği hedef anlamında konusunu da güzel/güzellik olarak belirlemesi ile dikkat çekmektedir. Farabi Kitab'üt Tenbih adlı eserinin 16. paragrafında erdemli şehirdeki insanın meşgul olduğu ve ona kemalini sağlayan sanatları iki kısma ayırır. Bunlardan ilki yalnızca bilmediğimizi öğretirken, ikincisi ise bilginin ve bilmenin ve bilgiyi pratiğe çevirmenin imkânının söz konusu olduğu kısımdır. Bu ikinci kısım da tıp, ziraat, ticaret gibi meslekler aracılığı ile öğrenilen ve amel edilen bilgiler ile hangi fiilin ahlaki açıdan daha iyi ya da faydalı veya güzel olduğunu ayırt etmeye yarayan, temyiz gücüne dayalı gündelik hayatın akışında kullanılan sanatlardır. Bu üç sanat da insani maksatlar olan haz, fayda ve güzellik (el cemil) esaslarına yöneliktir. Bunlarda fayda ya haz açısından ya da güzellik açısından söz konusu olur. Şehirlerdeki insanların kendisi ile ahlaki açıdan gündelik yaşantıda amel ettikleri sanatlar da fayda açısından güzele yöneliktir. Burada kast edilen soyut güzellik ise hakikatin kesin bilgisinin tahakkukudur. Olumsuzlanamaz kesin bilgi (yakın) asıl güzel olandır. O halde sanatlar ya güzele ya da faydaya yönelik olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre sanatlardan hakikatin kesin bilgisi olarak (hakk el

yakın) tanımlanan güzele yönelik olana felsefe ya da hikmet denir (Farabi, 1993: 74, 75). Böylece güzel bilinen ve hem bilinen hem de amel edilen olarak ikiye ayrılmış olmaktadır. Felsefe de buna göre yalnızca bilinebilenleri içeren teorik felsefe ile bilmekten maksadın onunla her durumda mutlak hakikat olan güzeli ortaya çıkararak amel etmek olduğu pratik felsefe olarak iki kısma ayrılır (1993: 76). Buna göre nazari bilginin ulaşabileceği nihai hedef tüm varlık derecelerinin ötesindeki mutlak varlık olarak el Evvel'dir. El Evvel en üst ve mutlak varlık olduğu için güzelliği nihai bir kemal derecesinde zatında olandır. Bu güzellik aynı zamanda varlıklardaki iyilik (hayr) derecelenmesinin de mutlak konumunu ifade etmektedir. Bu zati mutlak güzellik aynı zamanda aşkın, maşukun ve âşıkın aynileştiği bir ilklilik düzlemini ifade eder (Farabi, 1985: 52, 54).

Farabi'nin sudur kaynaklı felsefesinde önemli bir yer tutan 'evvel' kavramı, faal aklın insana doğuştan verdiği apriori nazari bilgi olarak mebadü'l evvel, mukaddemat-ı evvel (Farabi, 1986: 22), kavramları ile ve faal akılla vahy ilişkisi bulunan el Reis'ül evvel (Farabi, 1964: 79, 80) kavramı ile de ifade edilmektedir. Evvel kavramının bu izafetli terkipleri böylece el Evvel biçiminde mutlak olarak ilahi zatla ve onun zati iyiliği ve güzelliği ile özdeşleştirilmektedir.

Farabi'nin faal akılla irtibata geçen ya da faal aklın kendisi ile irtibata geçtiği ve bu yolla kesin bilgiye ve mutluluğa ulaşan peygamber, filozof, kanun koyucu (şari'), melik, imam gibi isimlendirmeleri kullanıyor oluşu (Farabi, 1974: 56) onun sistemi ile sufi velayet anlayışı arasında bir bağ kurmanın güçlü imkânını ortaya koymaktadır. Buna göre Hâce-i Sani olarak adlandırılan Farabi'nin sufi kisveleri içindeki sade yaşantısı ve eserlerinde ortaya koyduğu içe doğuş ve iç aydınlanmaya önem veren felsefi sudur öğretisi, Allah ile birleşip karışmak anlamında (ittihadi) değil faal akıl vasıtasıyla onunla bilgi ve marifet ilişkisi kurmak (ittisali) anlamında sufi bir mahiyete de sahiptir (Kılıç, 2010: 159).

B- Teorik güzellik Anlayışından Sufi Estetiğinin Yaşantısallığına Geçiş

Nazari bilgi ile iman arasında Kelam ilmi açısından kurulan ilişki, kesin bilgi (yakın) ile güzellik (cema/el cemil) arasında Felsefe açısından estetik bir derinliğe kavuşturulurken, bu estetik bilgi ve bilişin imana ait bir aydınlanma ve ruhsal boyutta yaşanılan tecrübî bir hal olarak Yesevi'nin tasavvuf düşüncesinde söz konusu edildiğini görmekteyiz. Bu açıdan Türk-İslam düşüncesinde Tasavvuf, Kelam ve Felsefenin yanı sıra mutlak hakikate güzellik ve aşk temalarıyla doğrudan yönelmiş bir insani tecrübe olarak, imanın kesin bir bilgi formundaki yaşantısallığına dayanmaktadır. Kelamın rasyonel akıl yürütmesi ve Felsefenin kavramsal istidlalleri bilgiye ulaşma ve bilgi verme açısından insan doğasının taleplerini zihin açısından belli oranda karşılarken, bilginin bir duygu durum olarak yaşantısallığı noktasında estetik yargıya dayalı sufi anlayışın, daha tecrübî bir ihtiyaca karşılık geldiği söylenebilir.

Goodman'ın da belirttiği gibi duygu fonksiyonun bilişsel olduğu estetik tecrübeye (Goodman, 1968: 248) temelde ruhsal bir dünya görüşüne sahip sufi düşünce, maddi dünyanın sınırlarının ötesindeki ruhani bilgiye ulaşabilmekte ve onu elde edebilmektedir (Leaman, 2010: 150). Topçu ise 'hads estetiği' olarak adlandırdığı ve kendi kendini estetik olarak açıklayamaz olarak tanımladığı (Topçu, 2016:146) bu bilgi türünü, sezgilerin (ihlas) her türlü gayecilik ve faydadan temizlendiği bedii bir düşünüş (hads/sezgi) tarzında temellendirir. Ona göre Mistik düşünce, özne nesne ayırımından temellenen ve fakat ikisi arasındaki ilişkiyi mükemmel bir şekilde kuran hads'ten daha ötededir. Buna göre hads, benliğin kâinat varlıklarıyla karıştırılması anlamına gelirken, mistik düşünce ise "varlıkların kâinatını kaplayan benliğe ait birlik içerisinde eşyayı bir görüştür. Mistiğin

deruni aydınlanması içinde ruh, bilgisinin mevzuu olan varlığa yani Allah'a sahip oluyor" (2016:121). Bu doğrultuda imanı "varlık ve düşüncenin bütün kuvvetleriyle kendi konusunu kucaklayan benliğin kabarıp büyümesi hali" şeklinde fonksiyonel olarak tanımlayan Topçu, kendi kendine kalmış bir iradenin eksik olduğunu ve nihai tatminini ararken tüm evreni ve ötesini isteyerek, "varlığın kucağında her yerde kendini tamamlayacak olan tek bir şeyi arayacağını" belirtmektedir. Buna göre iradenin kendisini tamamlanmamış konumundan kurtaracak olan bir varlığa bağlanması ve kendinden başkasına sığınması ile de aşk doğacaktır.

"Başka terimlerle aşk, benliğin kendi konusu haline girerek öz değiştirmesidir (2016:158). Ancak bu bağlantı bağlanılan şeyin de tıpkı benlik gibi tamamlanmamış ve iktidarsız olduğu tüm biçimlerde bir aldanış ve vehim olmaktan öteye geçemediği gibi, aşk ile bağlanılan sevgilinin visalini değil de kendi meydana getirdiği hayalini isteyen bir konuma dönüşecektir (2016:159). İradenin tamamlanma arzusu ile varlıktan sıyrılmaya çabası ve sevgilinin bir türlü karar bulmayan hayali derin bir kederi, hayal kırıklığını ve aşkın çilesini de beraberinde getirecektir (2016:166) Topçu bu noktada Ahmet Yesevi ve Yunus Emre (1240-1321) gibi Türk mutasavvıflarını temaşa fonksiyonuna sahip estetik bir hayat biçimini seçmiş sufiler olarak Mevlana'nın (1207-1273) estetik-mistik tecrübesine yardım eden bir konumda olduklarını belirtmektedir. "Böylelikle onlar mistik hayatın anlatılmaz halini estetik heyecanın oyununa karıştırdılar, ama bu dünyanın varlıklarıyla olaylarından görünüşte ve geçici razı oluş içinde iradenin yok edilmesine sürükleyen bir oyun... Mistikte temaşanın gayesi... İradenin mahvedilmesidir" (2016:166).

Topçu'nun benlik ve irade merkezli bu bakış açısı, Yesevi'nin şiirlerinde kendisini benliğin yaşanılan yaşa göre değişimi çerçevesinde ilahi cemale yönelik estetik merkezli bir aşk iradesi olarak karşılığını bulmaktadır. Yesevi estetik mistik tecrübeye sevgilinin avunulan hayali ile visali arasındaki paradoksal ızdırabı fevkalade bir yalınlıkla ortaya koyarken, mutlak olan ile visal arzusunun iradeyi mahveden karakteri ile bu arzunun bizzat iradeyi doğuran etkisi arasındaki gerilimi ve bir anlamda diyalektik çilesini büyük bir coşkunlukla ortaya koyabilmiştir. Yesevi insan iradesinin yöneldiği şeylerle kararlanıp durağanlaşmasının medeniyetlerin gelişimini durduran etkisine karşın, aşk duygusu ile mutlak güzelliğe yönelmiş ve tarihsel akış içerisinde toplumsallaşmış bir mistik heyecanın sürekli ivmesinden kaynaklanan bir medeniyet kodunu da ortaya koymaktadır.

Türk-İslam medeniyetinin önemli temellerinden birisi olan bu karakteristik kod, Yesevi'nin canlılığını milli bilinçte günümüzde de rahatlıkla koruyan şiirlerinde kendisi üzerinden inşa ettiği özne merkezli arketip tasavvuf düşüncesinde ortaya çıkmaktadır. Topçu Kuranın vahyinden ve bizzat Hz. Muhammed'in (s.a.v) doktrininden ilhamını alan ilk Müslüman sufilerin yaşatıcı kuvvetlerini özellikle Anadolu mutasavvıflarına aktardıklarını ifade etmektedir (2016:177) Yesevi ise imanın estetik boyutuna ait hayat tecrübesini Türkçe şiirleri ile ifade ederek, aktarımın aracı formluğu bakımından ana figürü konumundadır. Topçu'ya göre sahip olduğu diyalektik gerilimle Müslüman cemiyetine kudretini ve birliğini veren tasavvuf, Anadolu tarihinin yorulmak ve yıkılmak bilmez sürekliliğinin sebebi olmuştur. Ona göre İslam birliğinin bozulmasıyla İslam âleminin çökmesi, çile dolduruculara mahsus olan ferdin hür hareketine engel olan içgüdülere karşı mücadelenin terk edilmesi ile olmuştur (2016:178).

C- Ahmet Yesevi'nin Estetik Sufi Tecrübesi

İlk Türk mutasavvıfı olarak Ahmet Yesevi'nin eserlerinde İslam inancını ve bu inancın mantığını Türkçe ortaya koyarken ilahi güzelliğe dayalı estetik vurguyu görmekteyiz. O bunu İslam'ın her türlü koşuldan bağımsız asıl özü ve bir Müslüman'ın

ulaşabileceği nihai hedefi olarak tespit eder. Yesevi, Farabi'nin el Evvel'in kendisinde kendisi için olan güzellik olarak tespit ettiği, modern felsefede de tüm çıkarlardan ve nesnelere ayrılmış salt kendinde kendisi için beğenilen ve böylece kavramsallıktan çıkarak evrensel olarak haz veren olarak tanımlanan güzele ve bunu duyumsayan estetik yargıya (Kant, 2011: 61, 72), İslam inancı doğrultusunda kendi yaşam öyküsü çevresinde örgülediği bir aşk estetiği ile ulaşmayı başarır. Yesevi, bu temel estetik yargısının karşısına başlangıçtan itibaren Allah'ın cemalini yerleştirir. Böylece o da tıpkı Platon gibi varlığın hakikati olarak kendiliğinden ve kendinde güzeli tanımlayarak (Platon, 2009: 75) mutlak varlıkla mutlak güzeli özdeşleştirir. Güzelliğin ulaşılan bu tanımsız doğasına karşı duyulan ilginin ve beğenin adı artık düşünce ve duyusun ötesinde bir kavrayış olarak 'aşk' ile ifade edilecektir.

Böylece Sufizim Felsefenin mutlak hakikat anlayışı çerçevesinde ortaya koyduğu ilk neden veya zorunlu varlık (vacib'ül vücud) kavramları yerine mutlak cemali ve bu cemale yönelik arınmış bir aşk duygusunu yerleştirerek kendi özgün farkını belirlemiş olmaktadır (Murata, 2017: 22). İnsan, doğası gereği bir kere saf ve mutlak güzellik olarak ilahi cemali belirleyince beraberinde bu mutlak güzelliği görmek arzusu karşı konulamaz bir aşk olarak zuhur etmektedir. Ancak bu noktada da sınırlı olan insan görüşünün ve iç hissedişinin mutlaklık karşısındaki acizliği ızdırap verici ancak vazgeçilmez paradoksal bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Sufinin dünyasında hissedilen her türlü güzellik bu mutlak güzelliğin bir işareti ve dereceli bir tezahürü olarak onun mutlak güzelliğe gittikçe artan bir aşk duygusu ile yönelmesine neden olmaktadır (2017: 25).

Hoca Ahmed Yesevi'nin 63. Yaş Şiiri olarak da bilinen ve çeşitli hikmetlerinden toplanarak oluşturulan Divan-ı Hikmet'de (Toker, 2005: 68) yer alan beyitler (Yesevi, 2016: 18-20) onun hayat hikâyesinin ana mefkûresini ve özünde yönelip aradığı maksudunu belirlemesi bakımından büyük önem taşımaktadır. "Bir ü Barım didârıngnı körermen mü" (بیر و باریم دیدارینکنی کورارمن مو) "Bir ve Var'ım, cemâlini görür müyüm?" şeklinde beyit sonlarında tekrar eden dize (Yesevi, 2017: 60-63) Yesevi divanındaki estetik açıdan anahtar mefhumu ifade etmektedir. Burada "cemâlini görür müyüm?" şeklinde tekrar eden soru kalıbı, benliğe dayalı iradenin mutlak olana yönelik hareketinde Topçu'nun ifadesi ile söyleyecek olursak hayal ile visal arasındaki diyalektik gerilimini yansıtmaktadır. "Bir ve Var'ım" nitelemesi ise yine Topçu'nun tanımıyla verecek olursak sufinin deruni aydınlanması içinde ruhun, bilgisinin mevzuu olan varlığa sahip olmasının yalın ifadesi olmaktadır.

Yesevi özne nesne ayrımının ötesinde tüm evrene ve varlığa yayılmış benliğinin gücü ile sahip olduğu "bir ve var'ına", Allah'a onun güzelliğini salt konu edinen bir aşk bağlanması ile bağlanır. Böylece sayılabilir her şeyin ötesindeki 'bir', onun varlık özünü de doğrudan ona veren olur. Yesevi varlığının kendi adına yokluğunu ancak Allah ile olan kaimliğini estetik ve bilişsel bir duygu olarak tecrübe etmektedir. Benliğin öteki var olanlar olarak duyumsadıklarından aldığı varlık duygusu yerini Yesevi'nin kendi ruhsal derinliğinde bulunduğu bu dolayumsuz ve sezgisel varlık algısına bırakmıştır. Varlığın görece ve parçalı var olanlar dünyasındaki zayıf idrakinden farklı olarak güçlü ve tekillik ifade eden bu duyum, onda kaybolan bir esiklik yerine didarı temaşanın aşığı varlık bahşedici aydınlığına yönelmektedir.

Karahanlı Türkçesine ait bir eser olarak kabul edilen Divan-ı Hikmet'te (Ercilasun, 2004: 17, 18) Farsça sözlükte buluşma, görünüm, görünüş, çehre, sima gibi anlamlara gelen didar¹, Türkçe sözlüklerde de isim, yüz, çehre, sevgilinin güzel yüzü gibi anlamlara

¹ <http://www.farsidic.com/en/Lang/FaFa>

gelmekte,² “didârlıĝ” çekiminde ise doğrudan güzellik olarak tanımlanmaktadır (Ünlü, 2012: 244). Bu nedenle didar kelimesinin doğrudan “yüz, çehre” olarak da sadeleştirilerek tercüme edildiği görülmektedir. “Didârını (senin yüzünü) göremediğimde bile (özlemimle) candan doydum (Ey) bir ve var (olan Allah) ım! Yüzünü görür müyüm?” (Rıdvanoğlu, 2016: 99). Didar görmek olarak ifade edilen bu ilahi aşk, hususunda Yesevi kendi durumunu Hallac-ı Mansur ile örneklemektedir

“Ben yirmialtı yaşta sevda eyledim

Mansur gibi cemal için kavga eyledim” (Yesevi, 2016: 13).

Timuroğlu'na göre Türkçede güzel kavramı köken olarak göz sözcüğünden türemiştir. Böylece güzelliğin göz aracılığı ile nesneden soyutlaştırılmasının ilk olarak göz organı aracılığı ile gerçekleştirildiği vurgulanmaktadır (Timuroğlu, 2013: 47). Böylece ulûhiyete ait mutlaklık ile insan arasındaki ilişki güzellik cihetinden bir yön, veçhe veya yüz olarak belirlenmiş olmaktadır. Buna göre Yesevi var olmak, mevcut olmak anlamlarına gelen “Bar” (Ünlü: 115) kelimesi ile tek ve aynı, Tanrı anlamlarına gelen “Bir” kelimesini (Ünlü: 158) didar kelimesi ile bir araya getirerek Allah'a seslenmektedir. Bir ve tek olan Allah'ın öznelştirilerek ifadesi olan Bir'im ve Var'im güçlü bir aidiyet vurgusu olarak öne çıkarken, “yüzünü görür müyüm” ifadesi ile de simgeleştirici bir işlem yapılmaktadır. Yüz ve yüzdeki güzellik simgesi ve bunun görülmesi teması üzerinden anlatılan karşılaşma, kavuşma ve ulaşmaya dayalı marifet ise ancak tecrübi olarak yaşanılacak bir irfan olarak açığa çıkmaktadır.

Tasavvuf açısından derin hakikatlerin simgeleştirilerek anlatılmasının önemli örneklerinden birisi olan didar ya da cemal görmek Kuran ayetlerinden olan “Artık hangi tarafa dönerseniz dönün, Allah'ın Vechi (Zat'ı) işte oradadır” (Bakara-115) ifadesinden hareket etmekte ve henüz dünyada iken bu görmenin gerçekleşmesinin imkânına ve gerekliliğine inanmak esasına dayanmaktadır. Ancak ehlisünnet çizgisindeki Sufi gelenek bu görmenin mümkünlüğü ile beraber buna güç yetirmenin imkânsızlığı üzerinde görüş birliğine varmışlardır (İdiz, 2016: 2475). Allah'ın görülmesi meselesinin bu paradoksal yapısı ilahi aşk sahibi için sürekli kendinden beslenen bir motive kaynağı olmaktadır.

Ahmet Yesevi yaşadığı Müslümanlığı özünde ilahi cemali arayan bir âşîğın halleri olarak anlatırken, Türk milletinin genetik hafızasında mevcut olan bilinçaltı estetik olguyu da ortaya koymuş olmaktadır. Bu olgu onun şiirlerinde açık bir biçimde Allah'ın mutlak bir güzelliğe sahip olarak tanınmasına odaklanmaktadır. Bu durum kadim Türk bilinçaltının yeni mensup olduğu İslam dini aracılığı ile ilahi cemal ve aşk üzerinden yenilendiğini göstermektedir. Gökalp'e göre İslam öncesi Gök Tanrı inancı açık bir biçimde mükafat ve cemal sıfatları üzerine bina edilmiştir. Hatta kötülük ile gök tanrı arasında bir ayırım olması amacıyla mitolojik Erlik han inancı geliştirilmiştir. “Tanrı yalnız cemal sıfatı ile tecelli ettiği için eski Türkler onu yalnız severlerdi. Tanrı'ya karşı korku hissiyle mütehasıs olmazlardı. İslamiyet'ten sonra Türklerde Muhabbetullah'ın galip olması bu eski ananın devamından ibarettir” (Gökalp, 1968: 35,36). Hoca Ahmet Yesevi, Yunus Emre gibi Türk mutasavvıflarının ya da şair ve ozanlarının ilahi cemal ve aşk üzerine olan beyitlerinin toplumda rağbet görmesi Türklerin estetik bir inanç kökenine sahip olduklarını göstermektedir (1968: 36). Söz konusu ahlaki ve dini estetik bilinçaltı kendisini halı, çini, oymacılık, musiki, mimari ve hat sanatlarında da somut bir biçimde ortaya koymaktadır (1968: 37). Tanrının gök adıyla birlikte anılması onu her türlü noksanlıktan yüceleyen bir sıfat olarak ortaya çıkmakta (Bayat, 2007: 228) ve şamanik öğelerden yalıtılmış biçimiyle genel olarak semavi dinlerin ulûhiyet inancına

² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=D%C4%B0DAR

benzemektedir (2007: 231). Ancak gerek evrenin gerekse de insanın yaratılmasında deus otiosus (uzak ve durağan tanrı) konumunda kabul edilen bir tanrı inancı olmakla da (2007: 87, 108) Kuran'ın her an yaratıcı ve tarihe müdahale edici pek çok niteliklerini anlattığı Allah inancından uzak düşmektedir. Ahmet Yesevi'nin şahsında eski Türk bilinçaltının güzellik ve iyilik gibi cemal sıfatları üzerine kodladığı Gök Tanrı inancını Allah'ın ve elçisi Hz. Muhammed'in (s.a.v) güzellikleri üzerinden tevhit dairesindeki bir ulûhiyete teslim ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre ancak mutlak güzel ve iyi olanın Allah olabileceğine dair derin bir idrakin mevcudiyetinden söz edilebilir. İslam dininin insan fitratındaki bu hissedişe uygun bir davet sahibi olması Türklerin Müslümanlığında etkili olmuştur. Öte yandan insanın estetik duygusu ve Allah inancı arasında kurulan bu bağ, eski Türk inancında tanrı inancının Tevhit anlayışına uygun olarak insanda ve evrende iyilik, güzellik ve beğeni ilişkisi üzerinden içselleştirilmesine neden olmuştur.

On beşimde huri ve gılman karşı geldi;
Başını eğip, el bağlayıp saygı gösterdi
Firdevs adlı cennetinden haberci geldi;
Cemali (didar) için hepsini terkettim ben işte.

...

Onsekizde Kırklar ile şarap içtim;
Zikrini söyleyip, hazır durup göğsümü deştim;
Nasip kıldı, cennet gezip huriler kucakladım;
Hakk Mustafa cemallerini gördüm ben işte (Yesevi, 2017: 52).

...

Ellibirde çöller gezip otlar yedim;
Dağlara çıkıp, tâat kılıp gözümü oyduum;
Cemalini (didar) göremedim, candan doydum;
Bir ve Var'ım, cemalini (didar) görür müyüm? (2017: 61).

Görüldüğü gibi Yesevi, Firdevs cennetlerini, bu cennetlerin güzellikleri ile tanınan sakinlerini, hakk'ın seçkin güzelliklerini gördüğünü ifade etmekle beraber ilahi zata ait cemali göremediğinden şikâyet etmektedir. Bu ise daha önce ifade ettiğimiz hayal ile visal arasındaki estetik duygularının yaşantısallığını anlatmaktadır. İlahi zatın mutlak güzelliğinin farklı boyutlarda ve de sınırlı tecellileri ile karşılaşan Yesevi, bir bakıma Hallac gibi "bir ve Var'ım" ifadelerini mecaz olarak da kullanmakta ve kendi zatının aşkınlığında ilahi güzelliği görmek arzusunu yinelemektedir.

Yesevi Allah'ın cemal yüzünü görmek arzusuyla şiddetlenen aşkı ile en yakınlarından, kendi canından ve hatta gayba olan imanından bile geçtiğini ifade ederek, arzusunun şiddeti ile birlikte emelinin büyüklüğü arasında nasıl sıkıştığını anlatır.

Elliki yaşta geçtim ev-barktan;
Ev-barkım ne görüne belki candan;
Baştan geçtim, candan geçtim, hem imandan;
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?
Elliüçte vahdet şarabından nasip eyledi;

Yoldan azan günahkâr idim, yola saldı;
"Allah" dedim, "Lebbeyk!" diyerek elimi aldı
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?
Ellidörtte bedenlerimi ağlar eyledim
Mârifetin meydanında dolandım
İsmâil gibi aziz canımı kurban eyledim
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?
Ellibeşte cemal için dilenci oldum
Kavruldum, yandım, gül gibi ta ki yok oldum
Allah'â hamdolsun cemal arayıp eda oldum
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?
Ellialtı yaşa ulaştı dertli başım
Tevbe eyledim, akar mı ki gözden yaşım;
Erenlerden nasip almadan taş gönülüm
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?
Elliyedi yaşta ömrüm yel gibi geçti
Ey dostlar, amelsizim, başım kurudu
Allah â hamd olsun, pir-i kâmil elimi tuttu
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?
Ellisekiz yaşa girdim, ben habersiz
Kahhar Malik'im nefsimi eyle zir ü zeber
Himmat versen, kötü nefsim vursam teber
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?
Ellidokuz yaşa ulaştım, feryad ve figan
Can verirken cananımı akla, getirmedim
Ne yüz ile sana söyleyeyim, eyle azâd;
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?
Gözümü yumup tâ açınca erişti altmış
Bel bağlayıp ben eylemedim bir iyi iş;
Gece gündüz gamsız yürüdüm ben, yaz ve kış;
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?
Altmış birde pişmanım günahımdan
Ey dostlar, çok korkuyorum İlah'ımdan;
Candan geçip kurtuluş dileyim Allah'ımdan
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?

Altmış iki yaşta Allah ışıık saldı;
Baştan ayağa gafletlerim yok eyledi
Canım, gönlüm, aklım, şuurum "Allah!" dedi
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?
Altmış üçte çağrı geldi; "Kul yere gir!.."
Hem canınım, cananım, canını ver
Hu kılıcını ele alıp nefsinı kır
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?
Kul Hoca Ahmet, nefsi teptim, nefsi teptim;
Ondan sonra cananımı arayıp buldum;
Ölmeden önce can vermenin derdini çektim
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?³

Yesevi'nin Hz. Muhammed'in (s.a.v) vefatını esas alarak yer altında yaşam sürmeye başlamasını da anlatan bu beyitler, onun sufi tecrübesinin inişli çıkışlı duygu ve anlam yoğunlaşmalarının ilahi cemal etrafında odaklanmasını ortaya koymaktadır. Onun sufi tecrübesinden anlaşıldığı kadarı ile Yesevi, mutlak cemali görmek uğrunda ruhsal anlamda can vermenin de dahil olduğu, evden barktan, candan canandan velhasıl her şeyden vaz geçen ve de arınan bir ruh haleti içerisinde. Bu noktada dikkat çekici olan diğer bir husus, aslında sufi yaşamda arzu edilen pek çok iyi değer de ilahi zata ait güzelliğin görülmesi noktasında olumsuzlanmakta oluşudur. Bu ise her türlü, maddi ve manevi çıkar ve faydadan arınmaya çalışan bir iradenin, mutlak güzelliğin kendinde yine kendisi için olan konumuna ulaşmasının imkansızlığı ile imkânı arasındaki paradoksal gerilimi tanımlamaktadır. Bize göre Yesevi, estetik sufi tecrübesinin kesin bilgi (yakın) ifade eden îkân boyutundan ihsan boyutuna geçtiği nihai bir bağlamı 'cemalini görür müyüm?' ifadeleri ile ortaya koymaktadır. Tasavvuf lügatinde îkân, aklî istidlallerle elde edilen doğru ve kesin bilgi olarak verilmekle birlikte (Cebecioğlu, 2009: 130), bu tanımın yalnızca imanın akla dayalı temellendirmelerinde söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Estetik anlamda bir îkan ise sevgilinin güzelliğinin onun güzelliğini gösteren ayineler aracılığı ile kesin bir çıkarım olarak bilinmesini ifade etmektedir. İhsan ise kişinin her ne kadar Allah'ı görmese bile sanki onu görüyormuş gibi ona yönelmesi anlamında kullanılmaktadır. Buna göre ihsan'daki rü'yet yakinen olup hakikaten değildir (2009: 130). O halde Yesevi estetik duyuları aracılığı ile ulaştığı îkân derecesinden yakinen gerçekleşen bir ihsan duyumuna geçmekte ve fakat hakikaten gerçekleşecek bir ihsanı ise talep etmektedir.

Yesevi'nin Hallac'ın izindeki bu derin tecrübesinin coşkun ifadelerini ise aşağıdaki dizelerinde bulmaktayız.

Aşık Mansur "Enel Hakk' i dile getirdi
Cebrail gelerek "Enel Hakk"ı beraber söyledi
Cebrail gelerek başın ver deyip yola saldı
Darağacına asılıp cemalini gördüm ben işte

³ <http://www.divanihikmet.net/hikmet7.html> (13.10.2018)

Mansur gelince darağacı eğilip kendi aldı

Batın gözü açık olanlar hayran kaldı

Işık salıp Allah kendisi nazar eyledi

Ey sevgili deyip cemalini gördüm ben işte⁴

Sonuç:

Türk-İslam Düşüncesinin Kelam, Felsefe Tasavvuf üçlemesinde gittikçe estetik derinliğe ulaşan bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Yesevi'nin sufi tecrübesinin ilahi cemali kendisine kıble yapan bir aşk imana sahip olduğunu ifade edebiliriz. Bu aşk imanı estetik boyutta yaşanan yoğun duygu derinliği ile dikkati çekmekle birlikte, sıradanlık ve basitlik sınırlarını aşan oldukça güçlü bir iddiaya da sahiptir. Yesevi'nin cemel odaklı sufi tecrübesinde Hallac-ı Mansur'a yönelik ilgisi, söz konusu tecrübenin kozmik bilinç alanını da belirlemektedir. Bu kozmik bilinç alanı Türk-İslam düşüncesindeki tasavvuf anlayışının darağacı, külleri savrulmak, kınanmak, dayanılmaz çileler ve işkenceler ile candan geçmek gibi nihai zorluklar ile, mutlak cemalin eşsiz güzelliğini tecrübe etmenin, Allah ile visalin tekil sonsuz mutluluğunu yaşamının nihai iyiliğine ve başarısına dayandığını göstermektedir. Çile ve cemel, mücadele ve mutluluk gerilimi diyebileceğimiz bu diyalektik, ilahi güzellik etrafında yapılandığı için insanı olgunlaştıran ve hatta onun tüm özelliklerini güzele göre yapılandıran bir işlevselliğe sahiptir. Bu ise Anadolu gibi farklı coğrafyaları yoğurarak vatan haline getiren muazzam irade kudretinin kaynağını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Bayat, Fuzuli (2007). Türk Mitolojik Sistemi: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi 1, İstanbul: Ötügen.
- Cebecioğlu, Ethem (2009). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara: Ağaç Kitapevi Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet, Bican (2004). Türk Dili Tarihi, Ankara: Akçağ.
- Farabi (1985). Kitabu Ârâ'i ehlî'l-medîneti'l-fâzıla, thk., Elbir Nasri Nadir, Beyrut: Dar'ül Meşrik.
- Farabi (1993). Kitabü't-Tenbih ala Sebili's-Saade, thk., Cafer Ale Yasin, Tahran: İntişarat el Hikmet.
- Farabi, (1964). Kitabu al-Siyâsat al-Madaniyya: al Mulagğab bi'l Mebadi'ül Mevcudat, thk., Dr. Fevzi Mitrî Neccar, Beyrut: Darul Maşrik.
- Farabi, (1974) "Tahsilü's-saâde", Fârâbî'nin Üç Eseri içinde, çev., Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: Ankara.
- Farabi, (1986). Kitabu'l Burhan ve Kitabu Şeraitü'l Yakiyn: Talik İbn Bacce Ala Al Burhan, Macid Fahri, El Mantık İnde Al Farabi içinde, thk., Macid Fahri, Beyrut: Dar'ül Meşrik.
- Goodman, Nelson (1968). Languages of Art: An Approach to a Theory of Symbols, Indianapolis: Hackett Publishing.
- Gökalp, Ziya (1968). Türkçülüğün Esasları, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gökalp, Ziya (1976). Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Işık, Kemal (1980). Maturidi'nin Kelam Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı, Ankara: Fütüvvet Yayınları.
- İdiz, Ferzende (2016). "Sufilere Göre Rü'yetullah Meselesi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, sayı: 43, cilt: 9.

⁴ <http://www.divanihikmet.net/hikmet11.html>

Kant, İmmanuel, (2011). Yargı Yetisinin Eleştirisi, çev., Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.

Kılıç, Mahmut, Erol (2010).Hermesler Hermes: İslam Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Leaman, Oliver (2010). “Poetry and the Emotions in İslamic Philosophy”, Classic Issues in Islamic Philosophy and Theology Today, edt., Anna-Teresa Tymieniecka, Nazif Muhtaroglu, Springer: Dordrecht.

Mâturîdî (2005). Kitabu't Tevhid, Yay. Hrz., B. Topaloğlu, M. Aruçi, İstanbul: İSAM Yayınları.

Murata, Kazuyo (2017). Beauty in Sufism: The Teachings of Ruzbihan Baqli, New York: Sunny Press.

Platon (2009). Şölen, çev., Birdal Akar, İstanbul: Şule Yayınları.

Rıdvanoglu, Ahmet, Eğilmez (2016). Açıklamalı Divan-ı Hikmet, İstanbul: Sağlam Yayınevi.

Timuroğlu, Vecihi (2013). Estetik, İstanbul: Berfin.

Toker Yayınları Eğitim Eserleri Komisyonu (2005). Ahmet Yesevi Divanı Hikmet: Edip Ahmet Atabet'ül Hakayık, İstanbul: Toker Yayınları.

Topçu, Nurettin (2016). İsyân Ahlakı, İstanbul: Dergâh Yayınları

Ünlü, Suat (2012). Karahanlı Türkçesi Sözlüğü, Konya: Eğitim Yayınevi.

Yesevi, Hoca, Ahmet (2016). Divan-ı Hikmet, hzr., Hayati Bice, İstanbul: h Yayınları.

Yesevi, Hoca, Ahmet (2017). Dîvân-ı Hikmet: Hoca Ahmed Yesevi, edt., Mustafa Tatlıcı, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

<http://www.divanihakmet.net>

<http://www.farsidic.com>

<http://www.tdk.gov.tr> (13.10.2018)

TÜRKMENİSTAN'DA YESEVİ İZBASARLARI ÜZERİNE ÇALIŞMALAR: A. N. SAMOYLOVIÇ ÖRNEĞİ

Studies on Yesevi Izbasar in Turkmenistan: The A.N. Samoylevich Example

Tahir AŞİROV*

Özet

Türkmenistan'da Yesevî takipçileri olarak ifade edilen izbasarların, Türkmen toplumsal hayatı üzerinde etkisi büyüktür. Nitekim Hakim Ata, Zengi Baba, Nur Ata, Dargan Ata gibi şahsiyetler Türkistan halkında, Tasavvufî anlayışın hayat bulmasında önemli figürlerdir. Bu konuyla ilgili 1929 yılında Aşgabat'ta, Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç "Mahtum-Kuli i Hakim-Ata" (Mahtumkulu ve Hakim Ata) adıyla, Turkmenovedeniye (Türkmen Araştırmaları) dergisinde bir çalışma yayınlamıştır. Samoyloviç, 1914 tarihinde "Materiali po Sredneaziatsko-Turetskoy Literature" (Orta Asya-Türk Edebiyatındaki Materyaller), 1927 yılında "İz İstorii Turkmenskoy Literaturi" (Türkmen Edebiyatı Tarihinden) adlı makalelerinin esasında kaleme almış ve ayrıca bunları dipnotta zikretmiştir. Samoyloviç'in bu yazısı, dönemin temel kaynaklarına dayanarak Sovyetler Birliğinin ilk yıllarında, Türkmen halkında, Yesevî çıkışlı tasavvufî düşüncüyü oryantalist bakış açısıyla açıklamayı gaye edinen bir çalışmadır. Bunda, Yesevî izbasarlarından olan Hakim Ata bağlamında Türkmen şairi Mahtumkulu'nun düşünce yapısını değerlendirmektedir. Samoyloviç, bu konuyu Vambery bağlamında dile getirmektedir. Ancak Mehmet Fuad Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eserinde de Hoca Ahmet Yesevî'nin Mahtumkulu'ya etkisinin dile getirildiğinden bahsedilmektedir. Mahtumkulu'nun Türkmen toplumunda, özellikle de Ehl-i Sünni toplumda tasavvufî düşüncenin temsilcileri olarak görülebileceğinin üzerinde durmaktadır. Şairin şiirlerin, Orta Çağ tasavvufî, özellikle de Hoca Ahmet Yesevî'nin öğretisi bağlamında irdelemektedir. Bildirimizde, A. N. Samoyloviç'in "Mahtum-Kuli i Hakim-Ata" isimli makalesi irdelenerek, Türkmen toplumsal hayatında Yesevî İzbasarlarından Hakim Ata'nın, Türkmen düşünürü Mahtumkulu üzerindeki etkisi, özgün bir şekilde belirlenmeye ve bu bağlamda verdiği bilgiler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Turkmenistan, Yesevî, Izbasar, Hekim Ata, Samoyloviç.

Abstract

In Turkmenistan, Izbasar, who represents the followers of Yesevî (also spelled Yasavi), have a powerful influence on the social life of Turkmen people. In Turkestan, there were important characters such as Hekim Ata, Zengi Baba, Nur Ata, Dargan Ata coming up with sufi orders. Regarding this issue, Nikolay Samoylevich published the work named "Mahtum-kuli i Hakim Ata" (Magtymkuli and Hekim Ata) in the magazine of Turkmenovedeniye (Turkmen research) in Asgabat, 1929. Samoylevich wrote "Materiali po Sredneaziatsko-Turetskoy Literature" (The Materials in Central Asia-Turkish Literature) in 1914 and "Iz İstorii Turkmenskoy Literaturi" (History of Turkmen Literature) in 1927, and referenced in the footnate, as well. Depending on the sources of that period, these works get a goal to explain sufi orders with orientalism in the first years of Soviet Union. Samoylevich evaluates the genius of Turkmen poet Magtymkuli in the context of Hekim Ata and mentions this issue as part of Vambery. Besides this work reveals Hoca Ahmet Yesevî's influence on Magtymkuli in the work of Fuad Köprülü named "First Sufis in Turkish Literature" and discusses that in Turkmen community, Magtymkuli is especially seen as the representative of Orthodox sunni. Samoylevich works on the poems of Poet in the sufistic way of the Middle Ages especially in the context of Hoca Ahmet Yesevî's teaching. The purpose of this report is to identify the

* Dr. Öğretim üyesi Zonguldak B.E.Ü. Zonguldak / TÜRKİYE

influence of Hekim Ata on Turkmen Philosopher Magtymkuli and evaluate information given in this context.

Keywords: Turkmenistan, Yesevî, Follower, Hekim Ata, Samoylovich

Giriş

XX. yüzyılın ilk yarısı Türkmenistan’da, Yesevî izbasarları üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır¹. Onlardan biri de Rus bilgini Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç (1880-1938) olmuştur. Samoyloviç’in kaleme aldığı yazıların, Türkmen düşünce tarihinde ayrı bir değeri bulunmaktadır². Bu çalışmalarından biri de “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata” (Mahtumkulu ve Hakim Ata) adıyla “Turkmenovedeniye” (Türkmen Araştırmaları) dergisinin yayınladığı makalesidir. Kendisinin bu makaleyi yazmasına, A. Semenov’un “K materialam po sufizmu sredi turkmenskogo naroda” (Türkmen halkı arasında sufizm materyalleri üzerine) adıyla 1929 yılında “Turkmenovedeniye” dergisindeki yazısının sebep olduğunu girişte açıklamaktadır³.

Samoyloviç “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata” adlı makalesinde, Semenov’un 1915 yılında Türkmen şairi Mahtumkulu hakkındaki makalesine⁴ atıfta bulunduğunu açıklamaktadır⁵. Samoyloviç Mahtumkulu ile ilgili önceki makalesinde önemli bir soruyu ortaya attığını ifade etmektedir. Semenov makalesinde bu konuyu dile getirmiştir. Samoyloviç, Semenov’un bu yazısından alıntılar yaparak yazısına devam etmektedir. İlk olarak Samoyloviç, Semenov’un yazısından alıntı yaparak “önemli bir soru” olarak “onun (Mahtumkulu’nun) şiirlerini etkileyen hangi güç olduğunu”, daha doğrusu Mahtumkulu’nun hangi tasavvufî dünya görüşünden etkilendiğini sorduğunu açıklamakta ve Semenov’un bu konuyu sorguladığını ifade etmektedir. Ayrıca “yeni ve tartışılmaz bir şey olarak bildirdiğini” açıklamakta ve XIV. yüzyılda, Türkmen bozkırlarındaki sufi tarikatların, Türk uyrukları arasındaki durumuna değinmektedir. Aynı şekilde tasavvufun, Türkmen halkı ve onun edebi literatüründe etkili olduğu kaynaklar ve seyahatnameler yeterince ispat edilmemiş olsa da, popüler basına yansıyanlardan hareketle, bilimsel dergilerde yer almış olduğunu belirtmektedir⁶. Ancak Samoyloviç makalesinde, Mahtumkulu’nun Yesevî geleneğe dayandığını şöyle ifade etmektedir:

“Mahtumkulu’nun, tarihsel olarak yükselen Orta Asya – Türk mistisizminin kurucusu olan Hoca Ahmed Yesevî (XII. yüzyıl) tasavvufî çizgisine dayanan şairler zincirine mensup olduğu, 1909 yılında “Materialı po Sredneaziatsko-Turetskoy Literature” (Orta Asya-Türk Edebiyatı Üzerine Materyaller) ilk sayısında benimkiyle açıklandı (s. 2)”⁷.

Samoyloviç, 1909 yılında yayınlanan “Materialı po Sredneaziatsko-Turetskoy Literature” (Orta Asya-Türk Edebiyatı Üzerine Materyaller) adlı yazısında, bu konuyu

¹ Aşirov, T. (2018). “Türkmenistan’da Yesevî İzbasarları Üzerine Çalışmalar: S.M. Demidov Örneği” II. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri. Ankara Ekim 2018. s. 133-145.; Arslan, A. “Ahmed Yesevî’de Hz. Peygamber (SAV) Sevgisi”, International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS): 2/1, (August 2016). s. 281-290.

² Azimov, P. – Çarıyarov, B. “Türkmen Dil Biliminin Gözbaşında”. İzvestiya Akademii nauk Turkmenskoy SSR, seriya obştsestvennih nauk, Aşkabat, 1981. s. 6-14.

³ Samoyloviç, Aleksandr Nikolayeviç “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata”, Turkmenovedeniye, s. 28-29.

⁴ Samoyloviç, A. (1914). Materialı po Sredneaziatsko-Turetskoy Literature. Tretye dopolneniye k ukazatelyu pesen Mahtumkuli. 3: Stikhi Doulet Mameda molli, ottsa Mahtumkuli // ZVORAO. T. 22, vip. 1/2. c. 127-154.

⁵ Semenov, A. (1929). “K materialam po Sufizmu: Sredi Turkmenskogo Naroda”. Turkmenovedeniye, № 8-9 1929. s. 51-52. Aşkabat. s. 51

⁶ Samoyloviç’in popüler basına ilgili verdiği dipnot: “Bkn. Benim 1927 yılındaki “Turkmenskaya İskra” gazetesindeki “İz İstorii Turkmenskoy Literatırı” notuma bkn. 40 (673).”

⁷ Samoyloviç, “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata”, s. 28-29.

açıklığa kavuşturduğunu belirtmektedir. Ancak bu konunun daha önce de ele alındığını ve açıklandığını göstermek amacıyla şöyle demektedir:

“Ancak benden önce bu gerçek Vambery tarafından kaydedildi. Daha sonra ise (1918), bu konu, İstanbul’daki Profesör Köprülüzade’nin “Türk Edebiyatında İlk Sufiler” adlı kapsamlı bir çalışmasında gündeme getirildi (s. 198-199)”⁸.

Vambery’nin⁹ “vahşi Göklen Türkmenlerinin İran unsurlarıyla komşu olarak bazen sulh ve müslemet esasında olan temasları dolayısıyla ahlakları bir az sulhperverliğe ve marifete temayül etmesi” neticesinde vücuda gelen bir sulh ve müsalem dervişidir”¹⁰ diye tarif ettiğini görebilmektedir¹¹.

Bununla birlikte Samoyloviç, M. Fuat Köprülü’nün Hoca Ahmet Yesevî ve Yunus Emre bağlamında Türk edebiyatında tasavvufi geleneği değerlendirdiği “Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar” adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Nitekim Köprülü eserinde, “Mahtumkulu, şarkiyatçılar âlemince eskiden beri tanınmış bir kimsedir” diye tanıtmakta ve Türkmen şairi Mahtumkulu’nun üzerinde Yesevîlik geleneğinin etkisinin olduğunu şöyle açıklamaktadır: “Hoca Ahmet Yesevî, Türkmenlerin halk şairleri üzerinde de kuvvetle tesir etmeğe muvaffak olmuştur” (Köprülü, 1976: 177).

Samoyloviç, Türkmenler arasında Yesevî geleneğinin yaygın olmasının sebeplerini de ele almaktadır. Bu konuda 1227’den 1783 yılına kadar Deşt-i Kıpçak’ta hüküm süren Cuci Han ulusunun zamanında edebî etkinliğe aktif katılımını şöyle beyan etmektedir:

“Yakın tarihli çalışmamda “Edebiyat Orta Asya-Türk dilinin tarihine deneme” (1923), modern Türkmenlerin atalarının, bazı Türkmen kabileleri de dâhil Cuci ulusunun (XIII-XIV) döneminde Harezmi (Hiva)’nın edebî etkinliğine katılımını aktif buldum”¹².

Bununla beraber Türkmenlerin arasında Yesevî geleneğinin yayılmasını da, Hakim – Ata olarak bilinen Süleyman Bakırganî tarafından temsil edildiğini şöyle açıklamaktadır:

“O çağda ve ona yakın zamanlarda, sadece Harezmi’de Ahmed Yesevî tasavvuf okulunun önemli temsilcilerinden bazıları faaliyette bulundular, Moğolların Harezmi’i zapt etmesinden önce ölen Süleyman Bakırganî veya Hakim – Ata (XII. yüzyılın sonu – XIII. yüzyılın başı)”¹³.

“Hakim Ata’nın asıl ismi Süleyman’dır” şeklinde ifade eden Fuat Köprülü’nün “Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar” adlı eserinde, Ahmet Yesevî’nin “üçüncü Halife Süleyman Hakim Ata” olarak belirtilmektedir.

Samoyloviç makalesinde, Ahmet Yesevî’nin Türkistan’daki (Buhara ve Harezmi bölgesindeki) esas izbarasının Süleyman Hakim Ata olduğunu şöyle ifade etmektedir:

⁸ Samoyloviç, “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata”, s. 28-29.

⁹ Vambery, H., “Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkuli’s”. ZDMG (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft), XXXIII, s. 387-444. İngiliz hükümetinin görevlendirmesiyle Arminius Vambery 1863’de Orta Asya’ya, bu cümleden olarak Türkmenistan’a da derviş kılığında seyahat eder. O Mahtumkulu’nun 40 şiirini toplayıp, 1879’da Leipzig şehrinde, 31 şiiri Türkmençe ve Almanca tam metin olarak, 9 şiirden parçaları ise “Türkmen dili ve Mahtumkulu divanı” adlı bir kitapçık olarak yayımlar.

¹⁰ Togan, Zeki Velidi, Mahtumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir. Manzume, Şerh ve Tenkit Eden: Şeyh Muhsin. Fânî, İstanbul 1340. çev.: Tahir Aşirov, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 22, 189-202. s. 199.

¹¹ Vambery seyahatnamesinde de aynı düşünceleri beyan etmektedir. Arminius Vambery, Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, (haz. N. Ahmet Özalp) İstanbul 1993. s. 56.

¹² Samoyloviç “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata”, s. 28-29.

¹³ Samoyloviç, “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata”, s. 28-29.

“Buhara’nın yani Harezmi’nin, yüzyıllardır Türkmen çevrelerinde sufizmin esas temsilcisi olduğuna şüphe etmek için hiçbir neden yoktur”¹⁴.

Aynı şekilde Fuat Köprülü de eserinde, Türkistan’da Yesevî izbarının Süleyman Hakim Ata olduğunu şöyle açıklamaktadır: “Ahmet Yesevî’nin Türkler arasında en tanınmış bulunan halifesi olarak Süleyman Hakim Ata’yı gösterebiliriz”.

Samoyloviç makalesinde, Ahmet Yesevî edebiyatının dilinin Oğuz – Türkmen ortamına uygun olduğunu 1929 yılında yayınladığı “Türkmen Edebiyatı Tarihi Üzerine Deneme” adlı yazısında değindiğini ve bu düşünceyi Fuat Köprülü’nün de desteklediğini şöyle ifade etmektedir:

“1929 baharında yayımlanan “Türkmen Edebiyatı Tarihi Üzerine” adlı eserimde, Ahmed Yesevî’nin kendisi ve edebiyat dilinde Oğuz-Türkmen çevresine olası yakınlığı meselesine değiniyorum. Profesör Köprülü de Oğuz etki olasılığını kabul ediyor”¹⁵.

Bunu, Ahmet Yesevî geleneğinin edebiyatı ile Oğuz – Türkmen ortamının dilinin ayniyeti ve Türkmenlerin Harezmi ve Buhâra bölgesinden etkileşimi bağlamında değerlendiren Samoyloviç, bu durumun Türkmen şair Mahtumkulu döneminde de devam ettiğini şöyle ifade etmektedir:

“Benim “Denemler”de görüldüğü gibi, Mahtumkulu döneminde Türkmenler ve Mahtumkulu üzerindeki kültürel etkiler, aynı şekilde Harezmi’den ve Buhara’dan geldi ve bu konuda belirsiz bir şey olmadı ve yoktur”¹⁶.

Yesevî geleneğinin, Türkmenler üzerindeki etkisinin ise Hakim – Ata olarak bilinen Süleyman Bakırganî ile olduğunu, Samoyloviç makalesinde şöyle beyan etmektedir:

“Hive’de teoloji eğitimi alan Türkmen şair Makhtumkulu’nun, eski Harezmi tasavvufu ve özellikle Hakim-Ata’nın edebi eserlere bağımlılığı tartışılmazdır”¹⁷.

Samoyloviç, Türkmen şairi Mahtumkulu’nun Hive’de eğitimi almasıyla bağlı olarak orada etkin olan Yesevî geleneğinden etkilendiğini belirtmektedir. Bu konu, Mahtumkulu’nun hayatında önemli olduğu gibi, Türkmen düşüncesinin de Yesevî geleneğinin içinde olduğunu söylemektedir. Bu konuda Mahtumkulu’nun şiirlerinde, Yesevî geleneğe bağlı olduğunun görüldüğünü şöyle ifade etmektedir:

“Her yerde Moğol – Tatar işgallerinin isimleri anıldığında, XIII. yüzyılda Hive mistisizminin yaşadığı dönemde ve o dönem için anlaşılır olan Süleyman Bakırganî’nin şiirlerinin etkisinin olduğunu açıkça gösteren Mahtumkulu’nun yapıtından bir bölümü örnek olarak getiriyorum. Mahtumkulu’nun eserlerinin birinde, Nur-Ata ve Dargan-Ata ve Bakırganî’nin kutsal yerlerden bahsettikten sonra, yedi heceli oluşan dört satırlık şiirinde okuyoruz”¹⁸.

Samoyloviç makalesinde Mahtumkulu’nun “Hezaristana sarı” isimli şiirinden bunun açıkça anlaşıldığını belirtmektedir: Nitekim ilk olarak şair bu şiirinde, “Nur Ata”, “Baba Dargan”dan bahsettiğini belirtmektedir:

Nurata, Baba Dargan, (Nurata, Baba Dargan,)

Degresi derya, gorgan, (Çevresi derya, kurgan,)

¹⁴ Samoyloviç, “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata”, s. 28-29.

¹⁵ Samoyloviç, “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata”, s. 28-29.

¹⁶ Samoyloviç, “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata”, s. 28-29.

¹⁷ Samoyloviç, “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata”, s. 28-29.

¹⁸ Samoyloviç, “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata”, s. 28-29.

Bardık sayı Bakırgan, (Varınca da Bakırgan,)

Şol Türkistan'a sarı. (O Türkistan'a doğru.)

Bununla birlikte Samoyloviç makalesinde, Mahtumkulu'nun "Hezaristana sarı" isimli şiirinden bir dördlüğün aslını, Rusça tercümesiyle zikretmektedir:

Gündogardan günbatar,

Tersa, jöhit hem tatar,

Şäherler hatar-hatar,

Magrybıstana sarı¹⁹

(Türkçe)

(Rusça)

Doğudan batıya kadar,

От востока до запада

İsevî, Musevî ve Tatar,

(господствуют) Христиане, иудеи, татары

Şehirler katar, katar,

Города (их) расположены рядами

Mağribistan'a doğru.

По направлению к западу

Bunun üzerine Samoyloviç bu beyti Mahtumkulu'nun düşüncesinin Yesevî geleneğe bağlılığının göstergesi olarak belirtmektedir. Ayrıca o makalesinde, konuyu Mahtumkulu'nun şiirinde geçen Tatarlar kelimesi bağlamında değerlendirmektedir. Nitekim Mahtumkulu'nun şiirinde Tatarlar kelimesinin, Hıristiyanlık ve Yahudilik bağlamında ele alındığı belirtmektedir. Tatar sözünü, Müslüman dışı (putperest) dine mensup bağlamında değerlendirmektedir. Tatarların Mahtumkulu'nun döneminde Müslüman olduklarını belirtmekte ve bunu şöyle izah etmektedir:

"Türkmen edebiyatında sıra dışı olan Tatarların, genellikle Müslümana muhalif Hıristiyanlarla ve Yahudilerle birlikte anılması, 18. yüzyıl Türkmen şairinin ağızında bu yapıtın anlamını kavramanın zor olduğunu düşünen okuyucunun ve araştırmacının dikkatini çeker. Ancak, bu isimlerin gizemli yapıtının, o dönemin Müslümanları için tamamen anlaşılabilir ve doğal olduğu zaman, henüz Türkleşmemiş ve İslam'ı kabul etmemiş Moğol Tatarlarını akılda tuttuğumuzda, on üçüncü yüzyıla kadar uzanmaktadır"²⁰.

Samoyloviç makalesinde, Mahtumkulu'nun zikredilen beytinin anlaşılması için Süleyman Hakim Ata'nın "Bakırgan Kitabı" adlı eserinin öneminin büyük olduğunu belirtmektedir. Bununla ilgili şöyle demektedir:

"Hakim-Ata'nın eserleri arasında, Kazan'da yayımlanan koleksiyonu girişinde "Bakırgan Kitabı"²¹ yer alan, yukarıda sözü edilen yedi-heceli dördlüğü ile, her bir dördlüğün sonunda nakarat olarak tekrarlanan Ahmed Yesevî'den övgüyle söz eden, Mahtumkulu'nun yukarıda bahsedilen eseri gibi bir şiir bulunmaktadır. Bu şiirde, Ahmed Yesevî'nin tasavvuf okulunun takipçisi olan Mahtumkulu, dördlüklerin ilk iki satırını ödünç olarak almıştır"²².

¹⁹ Samoyloviç'in Mahtumkulu şiiriyle ilgili verdiği dipnot: "Türkmen şair Makhtumkulu'nun seçilmiş eserlerinin derlemesi. Türkmenkosizdat, Aşkabat, 1926, s. 321 (hatalarla). Mahtumkulu'ya benim göstergem, № 174"

²⁰ Samoyloviç, "Mahtum-Kuli i Hakim-Ata", s. 28-29.

²¹ Samoyloviç'in Bakırgan kitabıyla ilgili verdiği dipnot: "Ben, M. Çirkov'un mirasçılarının tipoli coğrafyası olan 1904 yılındaki baskısını itibar aldım. s. 12."

²² Samoyloviç, "Mahtum-Kuli i Hakim-Ata", s. 28-29.

Samoyloviç makalesinde, “Hakim-Ata’nın eserinden karşılık gelen yeri veriyoruz” diyerek aşağıdaki satırları zikretmektedir:

Kın togadın batatga
Tersa, cuhud, tatarga
Gulluk kılıp satarga
Şeyhim Ahmed Yesevî²³.

Bundan sonra da Samoyloviç, şiirin Rusça tercümesini, “Dörtlüğün dilinin veciz olması nedeniyle anlamak kolay olmadığı için aşağıdaki gibi tercüme etmeye çalışıyorum” diyerek vermektedir:

(Когда весь мир) от востока до запада
Христианам, иудеям, татарам
Служит и торгует (с ними), -
Для меня шейхом (остается) Ахмед Есеви

Samoyloviç, Mahtumkulu’nun Yesevî geleneğinin temsilcisi olduğunu belirttikten sonra sonuç olarak genel bir değerlendirme yapmakta ve konuyu şöyle toparlamaktadır:

“Sonuç olarak, Mahtumkulu’nun eserlerinde, Sufi Buhara Nakşibendî tarikatının kurucusu Behaeddin²⁴ ve Orta Asya-Türk Sufizminin kurucusu Hoca Ahmed’den²⁵ bahsedilmektedir ve dahası ikincisine şöyle denir: “yedi iklimin efendisi yani (evren) Yesevî”²⁶.

“Nakşibendî tarikatının hakiki seyyar dervişi olan bu şairin [Mahtumkulu’nun], “Ahmet Yesevî”, “Allahyar” ve “meşrep”lere münasebetinden bahsettikten sonra” diyerek Türkmen şairinin Yesevî meşrebe mensup bir şair olduğunu ifade eden Zeki Velidi Togan, Samoyloviç’in Türkmen edebiyatını öğrenmesini ve onun şair Mahtumkulu hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: “Türkmen edebiyatını layıkıyla öğrenen “Samoyloviç” ise “Mahtumkulu”yu zannımca en doğru olarak “Halk mütefekkeri, halk muallimi ve şairi” sıfatıyla tarif etmiş ve bunu Orta Asya, Azerbaycan ve Anadolu’daki diğer “Halk şairleri” ile mukayese ederek öğrenmek gerektiğini ileri sürmüştür”²⁷.

Sonuç

Toplumun kimliğini oluşturan ve diğer toplumlardan farklı kılan kültürün bir parçası olan dinî – tasavvufî eserler, Türk boylarının inançları, normları, gelenekleri, düşünce biçimlerini ifade eden yapıtlardır. Bunlar Türkmen toplumunda, “Türki düşünceyi” yansıtan bir eserler olarak kabul edilmekte ve bu eserleri takip edenler de Yesevî geleneğinin izbasarları olarak görülmektedir. Yesevî izbasarları üzerine araştırma yapanların biri de Samoyloviç’tir. Samoyloviç’in, “Turkmenovedeniye” (Türkmen Araştırmaları) “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata” adlı yazısının ayrı bir değeri bulunmaktadır. Yazarın “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata” isimli yapıtında, Yesevî geleneğinin Türkmen şairi üzerindeki etkisi özgün bir şekilde belirlenmeye ve değerlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Nitekim Samoyloviç,

²³ Mustafa Sever (2018). Bakırgan Kitabı. Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi.

²⁴ Samoyloviç’in Bahaeddin ile ilgili verdiği dipnot: “Aşhabadskoye izdaniye Makhtum-Kuli, s. 12, 19, 295.”

²⁵ Samoyloviç’in Yesevî ile ilgili verdiği dipnot: “Aynı yerde, s. 447, 256, 249.”

²⁶ Samoyloviç, “Mahtum-Kuli i Hakim-Ata”, s. 28-29.

²⁷ Togan, Zeki Velidi, Mahtumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir. Manzume, Şerh ve Tenkit Eden: Şeyh Muhsin. Fânî, İstanbul 1340. çev.: Tahir Aşirov, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 22, 189-202. s. 199

Mahtumkulu'nun şiirlerinden hareketle onun Yesevî geleneğinin Türkmen halkı arasındaki izbasarı olduğu söylemektedir.

Kaynakça

- Arslan, A. "Ahmed Yesevî'de Hz. Peygamber (SAV) Sevgisi", *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*: 2/1, (August 2016). s. 281-290.
- Aşirov, T. (2016). "Mahtumkulu'yu Anlamak: A. Z. V. Togan Örneği". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 661-673.
- Aşirov, T. (2018). "Türkmenistan'da Yesevî İzbasarları Üzerine Çalışmalar: S.M. Demidov Örneği" II. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri. Ankara Ekim 2018. s. 133-145.
- Azimov, P. – Çarıyarov, B. "Türkmen Dil Biliminin Gözbaşında". *İzvestiya Akademii nauk Turkmenskoy SSR, seriya obştsestvennih nauk, Aşkabat*, 1981. s. 6-14.
- Köprülü, M. Fuat. (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet işleri başkanlığı yayınları. (3. Baskı). (Yay. Orhan F. Köprülü)
- Mustafa Sever (2018). *Bakırgan Kitabı*. Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi.
- Samoyloviç, A. (1927). *İz istorii turkmenskoy literaturı v gazete "Turkmenskaya İskra"*. Aşkabat.
- Samoyloviç, A. (1929). *Makhtum-Kuli i Hakim-Ata. "Turkmenovedeniye"*, № 12, s. 28-29.
- Samoyloviç, A. (1914). *Materialı po Sredneaziatsko-Turetskoy Literature. Tretye dopolneniye k ukazatelyu pesen Mahtumkuli. 3: Stikhi Doulet Mamedada mollı, ottsa Mahtumkuli // ZVORAO. T. 22, vıp. 1/2. c. 127-154.*
- Semenov, A. (1929). "K materialam po Sufizmu: Sredi Turkmenskogo Naroda". *Turkmenovedeniye, Aşkabat*. s. 51-52.
- Togan, Zeki Velidi, *Mahtumkulu Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir. Manzume, Şerh ve Tenkit Eden: Şeyh Muhsin. Fânî, İstanbul 1340. çev.: Tahir Aşirov, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 22, 189-202.*
- Vambery, A. *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, (haz. N. Ahmet Özalp) İstanbul 1993.*
- Vambery, H., "Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkuli's". *ZDMG (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft)*, XXXIII, s. 387-444.

YESEVİ HİKMETLERİNDE CEHALET VE CAHİL ELEŞTİRİSİ

The Critique Of Ignorance And Ignorant In Yasawi Wisdom (Diwan-ı Hikmah)

Hammet ARSLAN*

Özet

Orta Asya Türkleri arasında yetişen en büyük mutasavvıflardan birisi Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi'dir. Onun Türk ve İslam düşüncesi içerisindeki yeri her geçen gün daha fazla bilinir hale gelmektedir. Ahmed Yesevi inanış ve düşüncesini gönül deryasından çıkararak yazıya dönuşen hikmetlerinde insanların istifadesine sunmuştur. Ahmed Yesevi'nin *din – tasavvuf – insan* anlayışında en dikkat çeken hususlardan birisi cehalet ve cahillerle ilgili yaklaşımıdır. Ahmed Yesevi ayrıca, bencilliği, dünya malına meyletmeyi, hırs ve hevânın kurbanı olmayı, sahte şeyhleri, riyakarları ve zalimleri şiddetle eleştirmiştir. Biz bu bildirimizde bizzat Hoca Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinden hareketle sağlıklı bir birey ve değerli bir gönül ehli olabilmek için cehaletin mutlaka defedilmesinin ve cahillerden uzak olunmasının önemi üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet, Cehalet, Cahil

Abstract

Ahmad Yasawi is one of the great mystics who grew up among the central Asian Turks. His place in the Turkish and Islamic thought becoming known day by day. Ahmad Yasawi presented his beliefs and thoughts to the people in his hikmah or wisdom. There are many remarkable aspects in the Ahmad Yasawi's approach to *religion - mysticism - human* understanding. One of the most important subjects in his wisdom is ignorance and ignorant people. Ahmad Yasawi also severely criticized selfishness, tending to the world's goods, becoming a victim of ambition and lust, false shaykhs, hypocrites and oppressors. In this paper, by using Hodja Ahmad Yasawi's hikmah or wisdom, we will focus on the importance of destroying ignorance and being away from ignorant people to be a healthy individual, a good hearty and devoted person.

Key Words: Ahmad Yasawi, , Diwan-i Hikmah, Ignorance, Ignorant

Giriş: Ahmed Yesevi'nin Kısaca Hayatı ve Hikmetleri

Hoca Ahmed Yesevî 1093 yılında günümüzde Kazakistan Cumhuriyeti'nin güney batısında yer alan ve Çimkent şehrinin doğusundaki Şahyar nehrinin bir kolu olan Karasu üzerinde bulunan Sayram kasabasında doğmuştur.¹ Ahmed Yesevi, Türklerin İslam'a girmesinden sonra Türkistan'da başlayan sûfilik geleneğini temsil etmesinden dolayı "Pir-i Türkistan" unvanıyla anılır olmuştur. Sayram'da İmam Muhammed b. Ali neslinden gelenlere "Hâce", bu silsileye bağlı olanlara da "Hâcegân" denilmesinden ötürü bu silsileye bağlı olan Ahmed Yesevi de "Hâce Ahmed, Hâce Ahmed Yesevî, Kul Hâce Ahmed, Hâce-i Türkistan" şeklinde tanınmıştır. Yesevi ayrıca "Hazret-i Sultân, Sultânü'l-Evliyâ, Evliyâlar Serveri" olarak da bilinir.² İlk eğitimini Türkistan/Yesi'de alan Yesevî, Türk-İslâm tasavvufunun en

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, hammet.arslan@deu.edu.tr.

¹ Bazı kaynaklarda ise bugünkü adıyla Türkistan olarak bilinen ve aynı zamanda türbesinin de bulunduğu Yesi'de doğduğu ifade edilir. Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevi", *DİA*, Cilt: II, s. 159

² Bu konularda bkz., Feridüdin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1984, s. 227; A.Yaşar Ocak, "Anadolu Türk Sûfilğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu*

önemli şahsiyetleri arasında kabul edilir. O aynı zamanda kendi adıyla anılan bir tarikatın da kurucusu kabul edilir.

Türk olmasından ötürü İslâm öncesi eski adetlerini koruyan Yesevi'nin dini-tasavvufi düşüncesi Türkçe konuşan kabileler arasında kök salmış ve çok etkili biçimde yayılmıştır. Yesevi'nin düşünceleri Orta Asya'nın yanı sıra, Anadolu ve Balkanlarda yayılmıştır. Buralarda Yesevi neslinden sayılan Semerkantlı Şeyh Zekeriya, Üsküplü Şair Ata ve Evliya Çelebi gibi ünlü şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Ahmed Yesevi'nin hayatta iken bizzat kendisinin tayin ettiği halifelerinin yanı sıra yaşadığı bölgede binlerce, başka ülkelerde de on binlerce müridinin olduğu ifade edilir. Yesevi'nin ilk üç halifesi arasında Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata, Harizmlı Said Ata ve Süleyman Hakim Ata yer alır. Yesevi silsilesinin özellikle Türkler arasında büyük üne sahip olan Hakim Ata'nın müridi olan Zengi Ata'nın müritlerinden Seyyid Ata ve Sadr Ata'dan devam ettiği kabul edilir.³

Ahmed Yesevi, küçük yaşlardan bu yana aldığı eğitim sayesinde dini ilimleri, özellikle de tasavvufu ayrıntılı bir şekilde öğrenmiştir. Öğrendiklerini bölgede hakim olan göçebe kültüre uygun bir üslupla anlatabilme başarısı, Ahmed Yesevi'nin yerli halklar arasında kabul görmesini ve düşüncelerinin hızla yayılmasını sağlamıştır.⁴ F. Köprülü, "Yesevi'nin eserlerinde dini-tasavvufî unsurlar ve halk edebiyatından alınan milli unsurlar olmak üzere iki mühim unsur göze çarpar"⁵ demektedir. Bu durum Yesevi'nin düşünsel dünyasını İslamî tasavvuf anlayışı ve Türk kültürünün şekillendirdiğini ortaya koyar. O, henüz Müslüman olmamış Türklere İslam'ın esaslarını anlatarak İslamiyeti onlara sevdirmeyi gaye edinmiştir. Bu çerçevede İslamî hükümleri, Hz. Peygamberin sünnetini, ahlaki ilkeleri, tarikat adabını, tasavvuf esaslarını onlara yabancı olmadıkları bir dille anlatmıştır. Dolayısıyla onun düşünceleri Türkler arasında hızla yayılmıştır. Bu durumu Kemal Eraslan şöyle dile getirir: "Ahmed Yesevi edebi şahsiyetinden ziyade fikri şahsiyetiyle, tarihi hayatından ziyade menkıbevi hayatıyla Orta Asya Türk dünyasının en büyük ismidir. Onun gibi geniş bir sahada ve asırlarca tesirini devam ettirebilmiş bir başka şahsiyet gösterebilmek mümkün değildir."⁶

Ahmed Yesevi'nin gönül dünyasından dökülerek yazıya geçilmiş hikmetlerini ihtiva eden mecmuaya *Divan-ı Hikmet* adı verilir. *Divan-ı Hikmet*'in değişik yerlerde bir takım farklı nüshalarının bulunduğu ifade edilmektedir. Nüshalarda hem muhteva hem de dil bakımından farklılıklar söz konusudur. Ayrıca hikmetlerin bir kısmının kaybolduğu, bir kısmının da değişikliğe uğradığı söylenmektedir. Eraslan'a göre hikmetlerin derlenmesi sürecinde, Yesevi dervişlerine ait yeni şiirlerin Yesevi hikmetlerinin aralarına ilave edilmesi, metnin aslından uzaklaşılmasına yol açmıştır.⁷

Bildirileri, Ankara, 1992, s. 75; Kemal Eraslan, "Giriş", *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 10; Kadir Özköse, "Ahmed Yesevi ve Divan-ı Hikmet", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, ss. 293-312.

³ Ahmed Yesevi'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevi", *DİA*, Cilt: II, ss. 159-161; Hayati Bice, "Hoca Ahmed Yesevi ve Divân-ı Hikmet Üzerine", *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV, Ankara, 2009, ss. 9-60; Kadir Özköse, "Ahmed Yesevi ve Divan-ı Hikmet", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, ss. 293-312; Varis Çakan, "Hoca Ahmed Yesevi Ve Divân-I Hikmet", *Millî Folklor*, 2005, Yıl: 17, Sayı: 68, ss. 201-207.

⁴ Kemal Eraslan, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, Ankara, 1991, s. 21.

⁵ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ALFA, İstanbul, 2014, s. 164.

⁶ Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevi", *DİA*, Cilt: II, s. 161

⁷ Bu durum Divan-ı hikmet'in sadece Ahmed Yesevi'ye ait bir eser olmaktan uzaklaşıp hikmet geleneğini yansıtan bir manzumeler mecmuası haline geldiği yorumlarına yol açmıştır. Bununla birlikte hikmetlerin temelinde Yesevi'nin inanç ve düşünceleri, tarikatının esasları bulunduğu kabul gören bir husustur. Bundan ötürü hikmetler bir bütün halinde, Türkler arasında bir düşünce ve inanç birliğinin oluşması açısından oldukça önemli kabul edilir. Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevi", *DİA*, Cilt: II, s. 161; Kemal Eraslan "Divan-ı Hikmet",

Hikmetlerin muhtevası ve dil yapısı, hem Ahmed Yesevi'nin şahsiyetini hem de içinde yetiştiği çevreyi ve hitap ettiği toplumun sosyal ve kültürel yapısını net biçimde ortaya koymaktadır. Hikmet geleneğinin ortaya çıkışını Eraslan şöyle anlatır: “*Ahmed Yesevi'nin İslamiyet'in esaslarını, tasavvufun inceliklerini bir Türk mutasavvıfi olarak yorumlayışı, bunları halk edebiyatının bilinen şekilleri içinde hece vezniyle ve sade bir dille herkesin anlayacağı tarzda ifade etmesi hikmet tarzını doğurmuş ve bu tarz zamanla Yesevi dervişleri vasıtasıyla gelenek halini almıştır.*”⁸

Yeseviyye tarikatında şeyhin düşüncelerini ve söylediklerini layıkıyla kavrayabilmenin temel yollarından birisi şeyhin hikmetlerini belli bir makamla sürekli okuyup, tekrar etmektir. Ayrıca okuduklarını başkalarına aktarmak da söylemin zihinde iyice yerleşmesine katkı sağlar. Bundan ötürü hikmetler zaman ilerledikçe daha geniş bir coğrafyaya yayılmış, birçok öğrenci tarafından okunup ezberlenmiştir. Bu süreçte hikmetler yazıya geçirilirken doğal olarak hem muhteva hem de dil bakımından değişikliğe uğramış, bir takım ilavelerle zenginlik kazanmıştır.⁹

I- Hikmetlerde Cahil Eleştirisi

Yesevi hikmetlerinin temel konusu iyi insan ile kötü insanı temel nitelikleriyle ortaya koymaktır. Bu amacını gerçekleştirirken ötekileştirici, yargılayıcı, dışlayıcı, itici ve kaba bir üslup yerine samimi, kuşatıcı, betimleyici ve nasihat edici bir dil ve üslup kullanmıştır. Çünkü onun nihai hedefi insanın, mükemmel/kamil insan mertebesine ulaşmasını sağlamaktır.¹⁰ Yesevi'ye göre bireyin mükemmel insan noktasına ulaşma sürecinde karşı karşıya kaldığı en büyük düşman *nefs*dir. Ona göre *nefs* insanı bencil, merhametsiz, hırs ve heva peşinde koşan, şeytana dost, kibirli, bencil ve eğri yola sapmış bir varlık yapar.¹¹ Aşk ehlinde olan ve doğru mürşidi bulan kişinin nefsi elinin tersiyle ittiği¹², dünya lezzetlerinden vazgeçtiği, kibir ve bencilikten uzaklaştığı düşünülür.

Hoca Ahmed Yesevi, hikmetlerinde riyakarları, bencilleri, hırs ve heva peşinde koşanları şiddetle eleştirir. Onun eleştirdiği hususlardan bir tanesi de cehalettir¹³ ve hikmetlerde cahil¹⁴ kişinin niteliklerini detaylı bir şekilde ortaya koyar. Yesevi'nin cahil için kullandığı sözcük ise *nadandır*. Farsça kökenli bir kelime olan *nadan* “bilgisiz, cahil, kaba, kötü ve nobran (yani davranışı kaba, sert ve gönül kırıcı olan)”¹⁵ gibi anlamlara gelir. Şimdi Yesevi'nin bakış açısına göre cahil kişilerin karakter yapısı ve temel nitelikleri hakkında bazı hususlara dikkat çekmek istiyoruz.

DİA, Cilt: IX, ss. 429-430; Nesimi Yazıcı, “Hoca Ahmed Yesevi Döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşum Ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Yesevilik Bilgisi*, Ahmet Yesevi Vakfı Yay., Ankara, 1998, 65-77.

⁸ Kemal Eraslan “Divan-ı Hikmet”, *DİA*, Cilt: IX, s. 429.

⁹ Kemal Eraslan “Divan-ı Hikmet”, *DİA*, Cilt: IX, s. 429.

¹⁰ Necdet Şengün, “Divan-ı Hikmette Dil, Muhteva ve Anlatım Hususiyetleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 52, Sayı: 4, 2016, ss. 142-143

¹¹ Ayşe Yücel Çetin, “Ahmed Yesevi'nin İdeal İnsan Arayışı”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Şenyıldız Yay., İstanbul, 2016, Cilt: I, s. 229.

¹² Yesevi'nin *nefs*le ilgili olarak kullandığı teşbih ve sıfatlar arasında şeytan, köpek, dağ, yaban kuşu vb. yer almaktadır. Ona göre nefsi öldürmenin başlıca yolları arasında “*Hu bıçkısını ele almak, Hak kılıcını ele almak, teber vurmak, pir-i kamile bağlanmak, aşık olmak, Allah'ı anmak, seherde ibadet etmek, horluk çekmek, kanaatkar olmak, büyük şahsiyetleri örnek almak ve kibri ayak altına almak yani toprak olmak*” yer alır. Mehmet Temizkan, “Ahmed Yesevi'deki Nefs Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Şenyıldız Yay., İstanbul, 2016, Cilt: II, ss. 829-842.

¹³ Cehalet TDK sözlüğünde “bilgisizlik” şeklinde tanımlanır.

¹⁴ Cahil sözcüğünün TDK sözlüğünde üç açıklaması vardır. Bunlardan birincisi “öğrenim görmemiş, okumamış”; ikincisi, “belli bir konuda yeterli bilgisi olmayan”; üçüncüsü de “deneysiz, genç, toy” anlamındadır.

¹⁵http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5be14ad3eed115.02374009

İnsanın Cehaleti

Yesevi başlangıçta kendisinin de bir cahil olduğunu ifade eder. Bu cehaletinin ortadan kalkmasında kendisine yol gösterenlerin önemine vurgu yapar. Doğru yolun gösterilmesi ve cehaletin ortadan kalkmasından sonra çöllere düşerek hakkı aramaya başladığını, şeytani tanıdığını ve onu def etmenin yollarını öğrendiğini hikmetlerinde ortaya koyar.

“Ey câhil, gerçek bu!” diye söyledi, bildim;
Ondan sonra çöller gezip Hakk’ı sordum;
Nasîb etti, şeytânı tutup bindim;
Kararlı olup, belini basıp ezdim ben işte.2/10¹⁶

Cahil ve Bilge Ayrımı

Yesevi cahil sözcüğünü bilgenin karşıtı olarak kullanır. Zira Mevla dilediği cahili bilge yapabilir. Cahillikten bilgeliğe geçişte ilahi takdirin önemine vurgu yapar.

Hak Mevlamın nazarı kime düşse, Cahil olsa, bir lahzada bilge olur. Üç yüz altmış damarları nura dolar, Dört yüz kırk dört kemikleri binâ olur.164/1	Aşk denizine dalan aşık cevher alır, Heveskârlar aşıkım deyip yolda kalır. Değme cahil, hamtamalar neyi bilir? Cevher alan gerçek aşıklar derya olur.164/5
---	---

II- İnanç ve İbadet Konusundaki Eleştiriler

Allah’ın Emrine Uyma Konusunda Hassas Değillerdir

Yesevi’nin hikmetlerinin hemen başlangıcında belirttiği üzere cahil kimse Allah’ın emirlerine uyma konusunda yeterince hassas davranmaz. Bu tür kişiler namaz ve oruç gibi ibadetleri vaktinde yapmama gafleti içerisindeyler. Ayrıca onlar iyi kimseler yerine kötü kimseleri takip etme gibi olumsuz bir niteliğe de sahiptirler.

Altmış üçe yaşım ulaştı, geçtim gâfil;
Hakk emrini sıkı tutmadım, kendim câhil ;
Oruç, namaz kazaya bırakıp oldum ergin;
Kötüyü izleyip iyilerden geçtim ben işte.1/10

Hakk’dan Bihaber

Cahiller Hakk’ı bilmezler ve Hakk’dan korkmazlar. Ayrıca ayet-hadis ve doğruluğundan kuşku duyulmayan kesin sözler söyleyen bile dinlemezler ve onlara sırların açılması uygun değildir. Cahillere kendi cehaletleri içerisinde soysuzları arayıp bulur ve onlara dost olurlar. Bundan ötürü Yesevi cahillerden uzak durmayı ve onlardan sakınmayı önerir. Bu çerçevede merd ve aşık sözcükleri cahilin karşıtı anlamında kullanılır. Hakk’dan bihaber olan cahiller tevbede bulunmazlar, insaf etmezler.

Cahil kim deyip sorsa söyleyin habersizler Hakk'dan korkmadan soysuzları sorup arar Ayet-hadis beyan eyleyin kesin sözler	Sakın sakın kaçıp yürü olsa cahil Hakk'ın zikrini söylese her kim odur mert Canı cana bağlasa odur hoca
---	---

¹⁶ Bu çalışmadaki hikmetler, aksi belirtilmedikçe, şu eserden alınmıştır: Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV, Ankara, 2009. Hikmetlerin sonundaki rakamlardan ilki hikmet numarasını, ikincisi ise hikmetteki dörtlüğün/dizenin sırasını ifade etmektedir.

Hemdem olup cahil ile dursa olmaz123/10	Vursa, çekiştirse o azizden kaçsa olmaz123/11
Aşıklar her zaman devamlı, Allah'ı arar Zahiri bırakıp batında arşı gözler Taliplere ayet-hadis sözlerini söyler Sır sözünü cahillere söylese olmaz126/6	Tevbe kılsan nasıl güzel, tevbe eyle, Ondan sonra Hakk rahmetin söyleyip gör, Cehâlette ömrün geçti, insaf eyle, Hakk'tan korkup, insaf kılıp, cemâl görün.248/5 ¹⁷

Hakk'ı Yeterince Tanımaz

Cahil kimselerin bir başka niteliği de bazı dini kavramların anlamını bilememesi ve derinliğini kavrayamamasıdır. Bu kavramlardan bir tanesi de “Enel Hakk”dır. Cahil kimseler Hakk’dan korkanlara karşı lakayt bir tavır sergilerler. Buna göre cahiller, bilge ve akıllı kimselerin tam karşı noktasına konumlandırılır. Bilge ve akıllı kimseler “Gerçek Sevgili”yi severken cahiller bundan yoksundur.

Enel Hakk'ın manasını bilmez cahil Bilge gerek bu yollarda mertlerin denizi Akıllı kullar Hakk yardım dedi sevgili Candan geçip Sevgili'yi sevdim ben işte11/7	Cahilleri benden sorma göğüsüm çıka Hakk'dan korkub yas tutsam güler kahkahayla Ağzı açık nefsi ulu misli lakka Cahillerden korkub Sana geldim ben işte14/7
---	--

Tevhid Sözünün Değerini Bilmezler

Cahiller insanı bu dünyadan alıp cennete götüren “La ilahe illallah” ifadesinin kıymetini bilmezler. Yesevi bu sözcüğü kanatları inci yakuttan, arştan arşa uçan “bir yeşil kuş” olarak tanımlamaktadır. Yesevi’ye göre marifet bahçesine girenler tevhid ağacına dokunup, meyvesinden alırken; cahiller nefislerinin esiri olduğu için o ağaca dokunma imkanları yoktur.

Ey dostlar o kuşun gerçeğini Ben söyleyim siz dinleyin beyanını Çok cahiller bilmez o kuşun değerini Elini tutup cennet içine girer imiş.113/3	Değme cahil o ağacın yeri değil, Nefsim diyen o meyvadan asla yemez. Tamahkârlar nefsi için neler demez, Nefsdan geçen yakın olur yakınlığında.176/3
---	---

Ayet-Hadis Tanımaz

Cahiller kendilerini çok yüksekte gören kimselerdir. Oysa bilge kimselerin temel özellikleri toprak gibi olmalarıdır. Kendilerini çok yüksekte görmelerinden ötürü cahiller söylenilen ayet ve hadisleri beğenmezler. Onların bu tutumu Yesevi’nin derd ve gamla dolmasına yol açmıştır.

Ayrılık yarası ezdi bağrımı hani derd ortağı Bilge toprak, cahillerin göğüsü yüksek Ayet, hadis beyan etsem beğenmez Göğsümü deşiniz derd ve gama doldum işte14/10
---

¹⁷ Hoca Ahmed Yesevi, *Dîvân-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatçı, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2016.

Hak Yolu Bulamazlar

Yesevi bir dörtlükte hak yolunu bulamadığı için özünün cahil olduğunu söyleyerek cehaletin vehametini vurgular. Bu durumda akıl şaşkın, göz yaşlı ve ev virandır. Oysa Hak Teala'yı tanıyanlar eylemlerinin farkına varır.

Aklım şaşkın, gözüm yaşlı, evim viran Hakk yolunu bilemiyorum özüm cahil Ey talipler güçsüzüm nerde sevgili Sevgilimden hiç kimse haber bilir mi ki?64/13	Hak teala kokusunu alan burada durmaz, Cahil kullar özünü görür, ayıbını görmez. Cins-i adem aşıklıkda dem vuramaz, Aşık olup, didar görün, dostlarım ey.174/5
---	---

İbadetin Tadını Bilmez

Cahiller ibadetin insana verdiği huzur ve mutluluğun kıymetini bilmezler. Bu yüzden ibadetin tadını bilmeyen cahil uykudaki gafile benzetilir. Gaflet içerisindeki cahil ömrünü bir hiç biçimde yaşayıp bitirir.

Cahil kimse namazın kadrini nereden bilir Her namazda iman baştan tazelenir "Es-salat" dese gafil başını çevirip uyur Gafillikten ömrünü yele satar olmalı104/11

III- Günah İşlemeye - Dünyevi İşlere Meyillidir ve Sıkıntıya Gelemez

Günahkarlık ve Tevbe

Hikmetlerde cahil kimselerin birtakım günahların içerisinde olduğu ve ölüm vakti gelmeden önce tevbe etmeleri tavsiye edilir.

Bir gün senin ömrünün yaprağı sararınca Ecel gelmeden tevbe eyle ey cahil Meğer sana rahmet eyleye Azim Yezdan O sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim. 9/6
--

Eğlence ve Hataya Dalar

Yesevi şeyhiyle tanışmadan önceki halini cahillik olarak tanımlar ve bu dönemdeki işlediği eylemlerin hepsinin hata olduğunu ifade eder. Cahillığe götüren yollardan birisi eğlenceye dalmaktır. Cehalet kişiyi bu dünyaya bağlar ve cehaletten kurtulan kişi bu dünyanın geçiciliğini bilir.

Cahillikte işlediğim işim hepsi hata Kusurlardan tevbe eylemedim yakamı tutarak Gerdanıma tavuk gibi koyup fota Ya Allah'ım affeyle günahımı. 30/2	Kötü dünyaya gönül bağlayıp ergin oldum Eğlence ile vah yazık cahil oldum Bu dünyanın geçiciliğini şimdi bildim Ya Allah'ım affeyle günahımı30/4
--	---

Yalan Söyler, Hak yer, Harama Bakar

Yesevi'ye göre cahillerin temel nitelikleri arasında kendisinin İslam ümmetinden sayması, başkalarının malını-mülkünü almak için yalan yanlış konuşması, gözlerini haramdan sakınmaması, dünya malı için dinini imanını satmaktan çekinmemesi (49/6) sayılmaktadır.

Yesevi onların bu kötü niteliklerinden büyük huzursuzluk duyduğunu hikmetlerinde ortaya koyar.

Dili ile ümmetim diye yalan söyler
Kişi malını almak için saçma-sapan sözler
Halini burda bırakıp haram gözler
Cahillere bu sözleri diyesim gelir49/5

Dünyevi Amaçlar Güder

Cahiller dünyadan uzaklaşmadan dini uygulamaları yerine getirirler. Onlar hakkı anlamadan dünyada gafil biçimde dolaşırlar. Hatta onlardan bazıları derviş olduğunu iddia eder. Oysa dünyaya olan yönelimlerinden asla vazgeçmezler. Cahiller ömürlerini küçük ve değersiz dünyevi amaçlar uğruna boşa harcarlar. Yesevi bu konuya bizzat kendisi üzerinden yaklaşarak daha anlaşılır bir üslubu benimsemiştir. Böylece doğru yolu bulamayan, hayatını saadete adamayan ve sözünü Allah'tan gayrına hasreden kişilerin içinde bulunduğu durum rezillik olarak tanımlanır. Burada bir bakıma “eline, beline diline sahip ol” mesajı verilmektedir. Bunlara mukayyed olamayan cahiller rezillikten kurtulamaz.

Dünya tepmeden raks ve sema yapan cahil Hakk yâdını bir an demeyip, yürür gafil Dervişim der, dünyaya doğru gönlü eğilimli; Dünya için raks ve sema yaptı dostlar.88/4	Kul Hoca Ahmed ibret al sed hezardan Niyazsızlar nasip almaz o pazardan Fazıllıkda uzak kalır o nazardan Cahil ömrünü değersiz pula satar imiş107/6
---	--

Ömrünü Boşa Geçirir

Doğru yolun yolcusu olabilmek için bu yolda yürüyen aşk ehli erenleri takip etmek lazımdır. Bu yolu tercih edenler akıllı kimselerdir. Bu yola girmeyip ömrünü boşa geçirenler ise cahiller arasında yer alır.

İşbu yola giren tâlib oldu âkil, Gaflet ile tutuşup yanıp olmaz âkil. Ömrünü zâyî geçirenler oldu câhil, Aşk askerini tutup dâimâ yoklamak gerek.210/5	Dünya diyen huzursuz imiş akıllı kullar şikayetçi imiş Cahiller ile dost imiş dünyayı bırakıp giderim. 70/4
---	--

Cefaya Katlanmaz

Yesevi düşüncede hak yolda ilerleyen aşık kişi bir takım sıkıntılarla karşılaşır. Aşık kişi karşılaştığı sıkıntılar karşısında sabırlı olur ve yolundan dönmez. Cahil kişi ise Aşık'ın tam tersine sıkıntılar karşısında sabırlı değildir. O, akıldan yoksundur ve rıza gösterme ona uzak bir düşüncedir. Bu yönler dikkate alındığında cahillerin çoğunluğu birbirine benzer.

Cefa çekmeden âşık olmaz, dinle gâfil
Cefa çekip sabreder ol, olma cahil;
Râzı olup kulluk eyleyen olur akıllı
Cahil insan birbirinden ayrılmaz olur.127/7

IV- Aşk Sırrını Açmaya Layık Değildir

Anlayışı Kıttır, Sırra Layık Değildir

Yesevi cahillere söz söylemenin bir öneminin olmadığını vurgular. Çünkü cahil sözden anlamaz. Dolayısıyla onlara gizli sırların açılması anlamsızdır. Cahile söz söylemeyi, değerli bir şeyayı ucuza satmaya benzetir. Cahil ve namert aynı dörtlükte zikredilerek onlara minnet duyulmaması ve özlü sözlerin anlatılmaması tavsiye edilir. Bazen de cahiller soysuzlar ve münafıklarla aynı dörtlük içerisinde anılmakta ve onlara bir şey anlatılmaması vurgulanır.

Kul Hoca Ahmed, sözünü cahillere söyleme Söz söyleyip, cahile, değersiz pula satma Açlıktan ölsen bile, nâmerdden asla minnet çekme Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.18/29	"Ente'l-Hadi Ente'l-Hakk"ı kalb zikrinde Bilmez cahil zikrini deyip zahir dilde Benim diyen şimdiki şeyh su ve toprakta Elimi tutup yola koy "Ente'l-Hadi"22/7
Aşıkları melametden kaçmaz olur Cahillere bâtın sırrını açmaz olur Her namerde inci-cevher saçmaz olur Özü okuyup kan zehir yuttu59/11	Zâkir olsan zikrini demeden asla yatma Cahil ile soysuzlara hiç söz katma Münafıklar halden sorsa bir söz deme Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim60/15
Cemalimi arzu edersen gece yatma Bu dünyanın lokmasından zerre tatma Halden sorsa cahillere sırrı satma Böyle erler feyz ve fetih alır imiş115/3	Cahillere mana sırrını deyip olmaz İnci, mücevheri ucuza satmak olmaz Edhem gibi dünya kaygısını yetmek olmaz Yetse olmaz Pir hizmetini kılmayınca. 128/3
Aşık olsan, gece gündüz aşk iste İbadet eyle, gece kalkıp hiç yatma Akıllı olsan, cahillere sır söyleme Gerçek dervişler ibadetlerini gizli eyler.133/13	Bu sırrı bilmeyen cahil kişi Dervişlerin değerini ne zaman bilir? Dil ucuyla ümmetim diye iddia eder Mustafa'nın değerini ne zaman bilir?136/1
Aşıkları daima diler didarını, Seherlerde gaflet ile yatmaz olur. Nâdânlardan işbu sırrı pinhan kılıp, Cahillere aşıkım deyip söylemez olur.161/1	Ölse, şaşkın nefsi ölür, ruhu ölmez, Sır sözünü Nâdânlara söylese olmaz. Sır sözünü Nâdân, cahil kabul kılmaz, Olsa mahal akıl kabul kılmadı mı?183/4

Doğruyu Aramada Güçsüzdür

Doğru yola ulaşmak isteyen kişi mürşidinin yanında olmalı ve onun rehberliğinde hak yolda ilerlemelidir. Oldukça meşakkatli bu yolda ilerlemeye cahilin gücü ve soluğu yetmez. Onlar doğru yolu bulamazlar, dillerini gıybetten sakınmazlar. Bütün bunların hepsi insanı rezil rüsva eder.

Mürşidlere hizmet eylesen, nefse âfet; Değme cahil bu yollarda eyleyemez takat Sadık kullar bu yolları bilir rahat; Diri ölmeden cemâl arzu eylemeyin dostlar 81/6	Ey dostlar, hiç bilmedim ben yolumu; Saadete bağlamadım ben belimi; Gıybet sözden hiç sakınmadım ben dilimi; Cahilliğim beni rezil eyler dostlar.82/3
--	--

Doğru Sözü Kabul Etmez

Cahillerin bırakın kendilerine anlatılan hikmetleri, söylenen bir takım sözleri de kabul etmediği hatta işitmediği vurgulanır. Yesevi bu durumu yer altına girişinin sebeplerinden birisi olarak belirtir. Yesevi'ye göre, insanın öğüt verebileceği en iyi kişi yine bizzat kendisidir. Bu yüzden, kıymetli sözler değer bilmeyen cahillere söylenmemelidir.

Kul Hoca Ahmed, öğüt verici olsan, kendine ol; Aşık olsan, candan geçip bir kerecik öl Cahillere desen, sözünü eylemez kabul; Muhkem olup yer altına girdim ben işte.13/12	Aşıklığı dâva kılıp yürüyemedim; Nefsdan geçip ben emrini kılamadım; Cahillikte Hakk emrini bilemedim; Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.33/10
Yer altına kaçıp girdim cahillerden Elim açıb dua isteyib merd kişilerden Garib canım yüz tasadduk bilgilerden Bilge bulmayıp yer altına girdim ben işte14/6	Cahillere essiz sözüm hayfı hikmet İnsanım deyip belini bağlar hani himmet Dünya için birbirine eylemez şefkat Zalimlere esir olup öldüm ben işte.11/12
Nice söylesem, işitmezsin, ey habersiz, Câhillere lâyük çeksın ciğer kanı, Söz aslımı bilenlere inci ve cevher, Cevher bulup, figân kılıp, cemâl görün.248/8 ¹⁸	

V- Bilgisizdir ve Şeyhliği Sahtedir

Bilgiçlik Taslar

Cahiller kitap okusa dahi okuduklarını anlamazlar. Ama yine de çok okuyoruz diye gururlanırlar, kibirlenirler ve bencillik yaparlar. Bütün cahilliğine ve kıt aklına rağmen sufiyim diye çokça konuşur.

Alimim diye kitap okur anlamını bilmez Çoğu ayetin anlamını asla bilmez Büyükleme, ben-benliği dini tutmaz Alim değil cahildir dostlarım ey.83/5	Aşksızların akli kotah, özü gâfil, Sûfiyim diye çok laf vurur, özü câhil, Hakk aşkından behre alan Hakk'a mâil, Canım ile aşk eteğin tuttum işte.243/11 ¹⁹
---	--

¹⁸ Hoca Ahmed Yesevi, *Dîvân-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatçı, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2016.

¹⁹ Hoca Ahmed Yesevi, *Dîvân-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatçı, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2016.

Pirin Değerini Bilmez ve Sahte Şeyhlik Yapar

Cahiller gerçek yol gösterici olan pirin kıymetini bilmezler. Onlar gerçek yolu bulamadıkları için birer zavallı konumundadırlar. Cahillerden bir kısmı da şeyhlik taslayarak topluma yol göstermek için öne çıkarlar. Halka doğru yolu göstermek bir yana onları bir takım zahmet ve sıkıntıların içerisinde sokarlar. Onlar zikir söyleyip coşkunluk seviyesine ulaşmış havası yaratırlar. Oysa Yesevi'ye göre onların hayatları da uygulamaları da sahtelik içerir.

"Küllü muttaki alimen" diye söyledi Rasul Ey Kul Ahmed bu hadisi eyle kabul Suyri halkı kabul eylemeyip oldu melûl Cahil halkı pir değerini ne zaman bilir?136/6	Şeyhim diye mihrab içre otururlar Halka içre halka zahmet yetirirler Hay u Hu deyip sermestliğin bildirirler Öyle cahil nasıl şeyhlik kılar imiş.147/2
--	---

Zalimleri Yüceltir

Yesevi'ye göre sahte şeyhlerin en bariz yönlerinden birisi cehalettir. Cahil şeyhler kibirlidirler, benliklerini daima yüce tutarlar ve zalimlere hürmet gösterirler.

Şeyhim diye ulu tuttun özünü daim, Gönlün kibir ve benlik ile, dilin sâim. Nefsin için uzun geceler durup kâim, Okuyup Kur'an hiç özüne gelmez misin?	Şeyhim diye zâlimlere hizmet kıldın, Göz yumarak değerli eyleyip izzet kıldın. Nimet verse cânın ile hürmet kıldın, Câhil olup zâlim sıfat olmaz mısın?193/2-3
--	---

VI- Riyakardır ve Halkı Kandırır

Riyakar Dervişe Benzer

Cahil kimse hayatını gösterişe adanmış riyakar derviş ile ilişkilendirilir. Her ikisi de zevk sefa peşindedir. Cahil derviş zikir halkası kurarak etrafına insanları toplar. Yesevi bunların ikisinden uzak olmayı ve onlarla tanışıp görüşmemeyi yeğler. Onlarla görüşmektense Allah'tan canını almasını diler.

Vay, o türlü dervişlerden kurtuluş ver O cahile ülfet eylemeyip, canımı al Ey sevgili, yolda kaldım, yola koy Tevbe edenin Rabbim yerini bostan eyler.133/15	Nadan, cahil cem olarak "Hayy-Hu" diye, O günahkarı pir kılırlar şeyhim diye, Şeyhlerinden bana cezbe değdi diye, Halka içre mest şudur gibi ağnarlar ha.219/5 ²⁰
--	---

Halkı Kandırır

Cahil şeyhler kendi dünyevi menfaatleri için insanları kandırmaktan çekinmezler. Halkın maddi desteğini kendi kazancı gibi biriktirir. Bununla da kalmayıp halkı doğru yoldan alıkoyar. Yesevi bu tür sahte şeyhleri kuyruksuz eşeğe benzeterek onların hayvanlardan daha beter olduğunu ifade eder. Cahiller bazen de insanı doğru yoldan saptıran şeytana benzetilir.

²⁰ Hoca Ahmed Yesevi, *Dîvân-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatçı, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2016.

Cahil şeyhler kulak, kuyruksuz eşek olur, Himmatleri dünya malını yığar olur, Cemaati yoldan azdırıp gider olur, Öyle şeyhler hayvanattan beter imiş.147/5	Avam tendir alimdir tende can gibi, Şah Hüseyin olsa alim gerek hem gibi, İns ve cinde alim melek, cahil iblis gibi, Tutmayın karışık, zinhar inkar, dostlar.171/6
---	---

VII- Dost Olmaya Layık Değildir

Cahillerle Dost Olma

Hikmetlerde üzerinde durulan hususlardan birisi cahillerle dost veya yakın olmamaktır. Ondördüncü hikmet bu konuya hasredilmiştir. Burada cahillerin doğru söyleneni yanlış anladığı vurgulanır. Onlarla dost olanın bağı yanar ve cahili dost edinen canına doyup ölümü tercih edecek noktaya gelir. Yesevi, cehennemin dahi cahillerden çekindiğini söyleyerek, onlar içerisinde yaprak gibi solduğunu ve onlardan sayısız eziyet gördüğünü ilave eder.

Ey dostlar cahil ile yakın olup Bağrım yanıp candan doyup öldüm ben işte Doğru söylesem eğri yola boynumu çeker Kanlar yutup gam zehrine doydum ben işte14/1	Cahil ile geçen ömrüm nar sakar Cahil olsan cehennem ondan çekinir Cahil ile cehenneme doğru kılmayın sefer Cahiller içinde yaprak gibi soldum ben işte14/2
Dua edin cahillerin yüzünü görmeyim Hakk Teala refik olsa bir dem durmayayım Hasta olsa cahillerin halini sormayayım Cahillerden yüzbin cefa gördüm ben işte14/3	Haykırsam Hakk imdadıma yetişir mi ki? Göğsümdeki paslarım gider mi ki? Bütün cahiller bu alemde gider mi ki? Cahillerden yüzbin cefa gördüm ben işte14/4

Güzel Söz Bilmezler

Cahillerden güzel söz duyabilmek mümkün değildir. Onların başlıca niteliklerinden birisi gönül kırmaktır. Etraftaki bilge insanların çekip gitmesi ve cahillerin kalması insanı hüzne boğan sebeplerden biridir.

Önce-sonra iyiler gitti kaldım yalnız Cahillerden işitmedim bir güzel söz Bilge gitti cahiller kaldı çektim üzüntü Yolu bulamayıp şaşkın olup kaldım ben işte. 14/9	Allah dedi, iman evini kılma viran, Doğru kulların gönlündedir Hakk-burhan, Gönül kıran câhilleri sevmez Sübhân, Halim olup, didâr görün, dostlarım ha.220/19 ²¹
---	---

Yardımlaşma Bilmezler

Cahillerin yolda kalan veya yolunu kaybeden insanlara yardımcı olmayacakları, hatta darda kalanlar onlara yalvarsa bile ellerinden tutmayacakları ifade eder. Dolayısıyla cahiller Yesevi'nin şikayetçi olduğu kimseler arasında sayılmaktadır.

²¹ Hoca Ahmed Yesevi, *Dîvân-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatçı, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2016.

Birşey umma cahillerden kadrini bilmez
Karanlık içinde yol şaşırırsan yola salmaz
Boyun büküp yalvarsan elini tutmaz
Cahilleri şikayet ederek geldim ben işte14/8

VIII- Cahillere Karşı Aşk Ehline Uyarılar

Cahillerin Sohbetinden Uzak Dur

Kendini bilen kişi cahillerin sohbetine dahil olmaz ve böylece halk içinde asla rezil olmaz. Ama kendini bilmeyip cahillerin sohbetine katılanlar erenlerden istifade edemez ve daima gözü yaşlı yürümek zorunda kalır.

Halk içinde rezil yürür, kendini bilmez;
Cahillerin sohbetinden kaçmayı bilmez;
O sebepten erenlerin kokusu gelmez;
Gözde yaşını dökerek yürür olur. 102/2

Alime Yakın - Cahile Uzak Ol

Halka, özünü dahi bilmeyen cahil kimselerden uzak durması ve hakiki ilim sahibi alimlere yakın olması tavsiye edilir. Eğer halk cahillerden uzak olursa cahilin etrafında cehaletini anlatabileceği kimse kalmayacaktır.

Kul Hoca Ahmed, bineyim desen kuş gibi Burak, Cahillerden eyle sürekli özünü irak. Kaygı ile hicr ve mihnet, çek firak, Firak çeken aşık yarın sultan olur.165/7	Alimi tut izzet, eyle ikram, Alimi Kur'an içre öğer, dostlar. Alimler açar cümle müşkülâtı, Cahiller cehlîni kim döker, dostlar. 171/1
Doğru-yanlış'ı beyanını alim bilir, Helal-haram farkını avam nereden bilir?! Alimlerden avamiler çok fayda olur, Bu dünyada iyi adını edindir, dostlar. 171/2	Cahil avam alim sözünü hiç dinlemez, Değme cahil özünü hiç anlamaz. Alimi Allah avama denk eylemez, Her alim yüz bin avama yeter, dostlar.171/3
Kul Hoca Ahmed, uzun geceler uyanık ol, Câhillerden dâimâ uzak kaçâ gör, Gözyaşını sarı yüze saçâ gör, Yaşımı saçıp hamd ve senâ söyleyesim gelir.204/8	

Cahilleri Şeyh/Veli Edinmeyin

Yesevi hitap ettiği kitleyi uyararak “cahilleri dinleyip şeyh veya veli edinmeyin” biçiminde ikaz etmektedir. Çünkü onlar bencildir ve dinden uzaklaşmışlardır. Cahillerden doğru bir yol göstermesini ümit dahi etmek anlamsızdır.

Vay şöyle cahillerden ümid eylemeyin
Feyz ve fetih alırım deyip yürüyüp almayın
Nefsi büyük, şeriatı bozuk veli bilmeyin
Lanetli şeytan gem vurmada binti dostlar88/6

El Almaya Layık Değildir

Yesevi cahilleri mürid yapıp, onlara gönül sırrını açan ve onlara el veren müridleri de eleştirir. Çünkü cahiller ve fasıklar el almaya layık değildir. Yine de onlara el verenlere bütün halkın güleceğini ifade eder. Cahillerin bu tavırları üç-beş gün sürer ve onlara el verenler de pişmanlık duyar.

Bu yolları geçmeden mürid olsa,
Fâsık, câhil mürid olup, elini alsın.
Böyle işler yarın orada reddedilse,
Mahşer yeri halkının tamamı gülmek gerek.211/6

Aşık Gönülleri Huzursuz Eder

Aşık kimselerin birbirlerine bilgi alıp verdikleri tarikatlar meyve-sebze alışverişi yapılan pazarlara benzetilir. İnsanın bu pazardaki bilgi alış verişi nedeniyle daima uyanıktır. Aşıklar bilgi peşinde iken cahiller onları bu arayış esnasında rahatsız eder. Cehaletten kurtulmak isteyen kimseye gece-gündüz çaba harcaması tavsiye edilir.

Âşıkları özü ile pazar kılar, Câhil kullar mü'min gönlün râhatsız eyler. Gâfillerden Hûdâ, Rasûl bîzâr olur, Hâzır olup, Hak zikrini söyleyesim gelir.203/6	Kul Hoca Ahmed, geçti ömrün, gâfil olma, Nefsin sözünü kılarak batıl yürüme. Cehd ederek gece-gündüz zinhâr câhil yürüme, Hâzır olup, Hakk'a kulluk kılasım gelir.203/8
--	--

IX- Münacât: Allah'a Yakarış ve Cahillerin Durumu

Hoca Ahmed Yesevi hikmetlerinin sonundaki münacât²² kısmında cahilleri eleştirmeye devam etmektedir. Bu eleştiriler esnasında cahillerin karakterini, düşüncesini ve inanç dünyasını ortaya koymaktadır. Burada bahsedildiği üzere cahiller kibirli ve gönlü kara olduğu için hikmetli sözleri işitmezler. Dolayısıyla onlar öğüt vermek anlamsızlaşır. Yesevi aslında hakikati dile getirmek suretiyle cahilleri çekiştirdiğini ifade etmektedir. Hikmetlerde de ifade ettiği üzere Allah'a yakarışında da söz dinlemeyen cahili hayvana benzetmektedir. Cahil kimsenin aşk yolunda ilerleme gibi bir kaygısı olmadığı için onlara kıymetli sözler söylemenin önemi yoktur. Çünkü bu durum mücevher veya inciye bilmeyene bunların değerini anlatmaya benzer.

²² Münacât TDK sözlüğünde "yakarış" anlamına gelir. Edebiyatta ise "Tanrı'yı öven şiir türü veya şiirin bir bölümü" ve "Tanrının affı mağfiretini niyaz yolunda yazılmış koşuk" biçiminde tanımlanır. Yesevi'nin münacâtı "Münacât eyledi Kul Hoca Ahmed; Allah'ım eyle kuluna rahmet. Garip Ahmed sözü aslâ eskimez; Eğer yer altına girse, çürümez." dizeleriyle başlar ve "Yesevi hikmetinin değerini anla; Aşk küpünden meyi bir damla tad. Aşk küpünden kişi bir damla tadınca; Allah'ın vaslına bir yola batar." dizeleriyle biter. Hoca Ahmed Yesevi, *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV, Ankara, 2009, ss. 427-430.

Benim hikmetlerimi cahil işitmez; Gönlü-kalbi kara, öğüdüümü almaz *	Kulağa almazsa bu sözü cahil Ona insan deme; o hayvan soylu *
Hal dili ile ben görmezi söyledim Hakikat söz ile cahili çekiftirdim.	Benim hikmetlerimi dertsiz söylemeyin; Baha biçilmez cevherimi cahile satmayın.

SONUÇ

Sonuç olarak, Divan-ı Hikmet okunurken dikkat çeken hususlardan bir tanesi de Yesevi'nin cahillere yönelttiği eleştirmedir. Yesevi cahilleri eleştirmeye başlamadan önce insanın cahil bir varlık olduğunu ifade eder. Bu konuda aslında kendisinin de başlangıçta cahil olduğunu sözü dolandırmadan söyler. Ama bu cahillik durumu değişmeyecek bir şey değildir. Önemli olan insanın cahilliği gidermesi, aşk ehline yakın olması ve bilginin peşinden koşmasıdır. Bunu önemseyen insanlar cehaletten uzaklaşır. Hikmetlerde cahil ve bilge insan ayrımı büyük önem arz etmektedir.

Yesevi'nin cahillere yönelik eleştirilerini bazı üst ve alt başlıklar şeklinde sıralamak mümkündür. Buna göre Yesevi cahilleri ilk olarak inanç konusunda lakayd olmakla ve ibadetleri yerine getirmede gevşek davranmakla eleştirir. Cahiller Allah'ın emrine uyma konusunda hassas değillerdir. Hakk'ı tanımazlar ve Hakk'dan habersizdirler. Onlar "La ilahe illallah" tevhid ifadesinin kıymetini de bilmedikleri gibi ayet-hadis tanımazlar. İbadetin lezzetini bilmedikleri için Hak yolu da bulamazlar.

İkinci olarak, cahiller günah işlemeye meyyaldir, yaşantısını dünyevi işlere adamıştır ve kendisini hiçbir sıkıntıya sokmaz. Hak yolu bulma konusunda cefa ve sıkıntılara göğüs germez. Hayatını zevk ve eğlence içerisinde geçirir. Bütün ömrünü dünyevi amaçlar uğruna boşu boşuna harcar. Yalan söylemekten, başkasının hakkını yemekten ve harama bakmaktan sakınmaz. Üstelik işlemiş olduğu hatalı ve günah eylemler karşısında tevbe de etmez.

Üçüncüsü, cahil kişiye aşk sırrının açılması uygun değildir. Çünkü onun anlayışı kıt olduğu için sırrı anlayabilecek kapasiteye sahip değildir. Üstelik onlara bir takım doğru bilgiler aktarılsa bile cahilliğinden ötürü doğru sözü kabul etmek istemez.

Belirtilmesi gereken dördüncü husus ise, cahil kimse kelimenin asıl anlamında da görüldüğü üzere bilgiden yoksundur. Ancak cahil kimse bilgiden yoksun olduğunun farkına dahi varmadan bilgiçlik taslar, bilgisiyle övünür ve kibirlenir. Cahil kimse kibirinden ötürü kendisine doğru yolu gösterecek olan pirin, aşk ehlinin veya dervişin değerini bilmez. Üstelik cehaletine rağmen kendisini şeyh olarak ilan ederek sahte şeyhlik yapar. Bu esnada kendisiyle benzer özelliklere sahip zalimleri yüceltmekten de geri durmaz.

Riyakar olması ve halkı kandırması cahil kişinin beşinci niteliği olarak sayılabilir. Cahil kişinin ortaya koyduğu eylemlerin temel amacı gösteriştir. Cahil ve gösteriş meraklısı dervişler sahte zikir halkaları kurarak etrafına toplanan insanları kandırmaktan çekinmezler. Oysa onların amacı tamamen dünyevi zevk ve sefadır. Etrafında toplanan insanların maddi destekleriyle eğlenceli bir hayat yaşarlar. Yesevi bu tür cahil şeyhleri kulaksız eşeğe ve şeytana benzetir.

Altıncı olarak cahil kimseler dost olmaya layık değillerdir. Cahillere yakın olmak insanın bilgisinin körelmesine ve dalından kopmuş yaprak gibi solmasına yol açar. Yesevi'ye göre cehennem dahi cahillerden çekinmektedir. Cahillerin ağzından insanı memnun edecek bir söz çıkmaz. Bilakis onlar konuştuklarında çoğunlukla gönül kırıcı olurlar. Bu yüzden

cahiller insanı üzer. Cahiller yolda kalmışa, sıkıntıya düşene, hasta olana yardımcı olmazlar. Dolayısıyla onların dost edinilmesi kişiye yarardan çok zarar verir.

Yesevi'nin, cahillerle ilgili olarak vurguladığı son husus ise aşk ehlinin onlara karşı uyanık olmalarını öğütlemesidir. Aşk ehli veya doğru yolu arayanlar öncelikle cahillerin sohbetinden uzak durmalıdır. Bunu “alime yakın – cahile uzak ol” biçiminde formüle etmek uygun gözükmemektedir. Cahil kimseler dünyaya daldıkları için insana verebilecekleri değerli bir şeyleri yoktur. Bir uyarı da şeyhler içindir: Onlar da cahilleri zikir halkalarına alıp onlara değerli bilgileri aktarmamalıdır. Aşk ve bilgelik yolunu arayan kimseler içerisine karışan cahiller, arayış içerisinde olanları huzursuz eder. Dolayısıyla cahillere karşı daima uyanık olunması da yine hikmetlerde vurgulanan hususlardandır.

KAYNAKÇA

- Attâr, Feridüdin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1984.
- Bice, Hayati, “Hoca Ahmed Yesevi ve Divân-ı Hikmet Üzerine”, *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV, Ankara, 2009, ss. 9-60.
- Çakan, Varis, “Hoca Ahmed Yesevi Ve Divân-ı Hikmet”, *Millî Folklor*, 2005, Yıl: 17, Sayı: 68, ss. 201-207.
- Eraslan, Kemal, “Ahmed Yesevi”, *DİA*, Cilt: II, ss. 159-161;
- Eraslan, Kemal, “Divan-ı Hikmet”, *DİA*, Cilt: IX, s. 429-430.
- Eraslan, Kemal, “Giriş”, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
- Eraslan, Kemal, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, Ankara, 1991.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5be14ad3eed115.02374009
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ALFA, İstanbul, 2014, s. 164.
- Ocak, A. Yaşar, “Anadolu Türk Sûfilğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü”, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1992.
- Özköse, Kadir, “Ahmed Yesevi ve Divan-ı Hikmet”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, ss. 293-312.
- Şengün, Necdet, “Divan-ı Hikmette Dil, Muhteva ve Anlatım Hususiyetleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 52, Sayı: 4, 2016, ss. 142-143.
- Temizkan, Mehmet, “Ahmed Yesevi'deki Nefs Kavramı Üzerine Bir İnceleme”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Şenyıldız Yay., İstanbul, 2016, Cilt: II, ss. 829-842.
- Yazıcı, Nesimi, “Hoca Ahmed Yesevî Döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşum Ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Yesevilik Bilgisi*, Ahmet Yesevî Vakfı Yay., Ankara, 1998, 65-77.
- Yesevi, Hoca Ahmed, *Divân-ı Hikmet*, Ed. Mustafa Tatçı, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2016.
- Yesevi, Hoca Ahmed, *Divân-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, TDV, Ankara, 2009.
- Yücel Çetin, Ayşe, “Ahmed Yesevi'nin İdeal İnsan Arayışı”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Şenyıldız Yay., İstanbul, 2016, Cilt: I, s. 229.

DÎVÂN-I HİKMET'TEKİ ARAPÇA KELİMELERİN ANALİZİ

Analysis Of Arabic Words In Divan-ı Hikmet

Güler KOCA*

Özet

Türkistan'dan Balkanlar'a uzanan bir hak Arifliğinin meyvesi olan Dîvân-ı Hikmet; XII. Asırda Hazret-i Türkistan Ahmed Yesevî tarafından adalet, tevazu, birlik ve dirlik düşüncesini ve "Dört Kapı-Kırk Makam" olarak tarif ettiği İslam'ın tevhit nurunu Kur'an ve sünnet ışığında insanlara ulaştırmak amacı ile söylenen hikmetli sözlerden oluşmaktadır. Arapça ve Farsça dillerine hâkim olmakla beraber tebliğlerinde ana dili olan Türkçeyi kullanması kendisine bu alanda bir ilk olma özelliği katmıştır. Çağatay Türkçesi ile yazılan Dîvân-ı Hikmet Türkçeyi kullanarak Türk halkının birçok kesimine İslam düşüncesinin yayılmasını sağlamıştır. Bu eser, aynı zamanda içinde barındırdığı Arapça terkip ve kelimelerin de Türkler arasında kolaylıkla kabul edilip, kullanılmasını sağlamıştır. Dîvân-ı Hikmet üzerine bugüne kadar yapılan akademik çalışmalarda divan içerisindeki Arapça kelimelerin özel olarak çalışılmadığı görülmüştür. Bu çalışmanın, eserdeki Arapça kelimelerin kullanım sıklığını, oranını ve dönemin Türkçesi üzerindeki etkisini göstermesi açısından Dîvân-ı Hikmet üzerine yapılan çalışmalara farklı yönden bir katkısı olacaktır.

Bu bağlamda ciddi çalışmalara kaynaklık eden bu eser, içerisinde barındırdığı Arapça kelimelerin manaları, kullanım sıklıkları gibi açılardan ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî, Arapça

Abstract

The Divan-ı Hikmet, the fruit of a right wisdom extending from Turkestan to the Balkans, consists of Hazrat-i Turkistan Ahmed Yesevi's wise words which were uttered for the purpose of bringing people the justice, modesty, unity and peace thought and the unity of Islam, which is described as "Four doors-Forty masters" in the light of Qur'an and Sunnah. Despite his dominance in Arabic and Persian languages, Ahmed Yesevi used his mother tongue Turkish in his speeches and this has added him the feature of being the first in this field. Divan-ı Hikmet, which was written in Chagatay Turkish, enabled the spread of Islamic thought to many segments of Turkish people. At the same time, this work also made it possible for the Arabic compositions and words to be easily accepted and used among the Turks. It has been seen that the Arabic words in the Divan-ı Hikmet haven't been specially studied in the academic works on Divan which were made up until today. This work will have a contribution from different directions to the works on the Divan-ı Hikmet in terms of the usage frequency and the ratio of the Arabic words in the work and the effect of them on Turkish language of that period.

In this context, this work which is a source for significant works will be tried to be evaluated by taking into account the meaning of the Arabic words it contains and the frequency of their usages.

Key words: Dîvân-Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî, Arabic

Ahmed Yesevî (ö. 562/1166-67)

Türk kültür tarihinin en önemli şahsiyetleri arasında yer alan Ahmed Yesevî (ö. 562/1166-67) doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XII. asırda Türkistan'da yaşamıştır. Hikmetlerinde Çağatay Türkçesini kullanmayı tercih etmiştir. Tasavvuf hareketlerinin artış gösterdiği dönemde Türkistan'ın Yesi şehrinde yaşarken ciddi bir nüfuza sahip olmuştur. Etrafında toplanan İslam sevdalısı halka Kur'an ve sünnete dayanan inanç ve düşüncelerini anlatmış, "hikmet" adı verilen manzumeler söylemiştir (Eraslan, 1989: 159).

* Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniv. İslami İlimler Fakültesi, g.koca@alparslan.edu.tr

Muhteva ve dil bakımından farklılıklar arz eden hikmetler, gerek sağlığında gerekse vefatından sonra Dîvân-ı Hikmet adıyla derlenmiştir. Yesevî Türkistan’da ana dili ile halka hitap etmiş olmakla beraber Buhara’da aldığı eğitimler neticesinde Arapça ve Farsça’ya da son derece hâkimdir. Türkçe olarak kaleme alınmış didaktik eseri Fakrnâme yanında Farsça olarak kaleme aldığı Âdâb-ı Tarikat, Makâmât-ı Erba‘în diğer önemli eserlerindedir. Kur’an ve sünnet üzere vaz ettiği temel prensipleri “Dört Kapı-Kırk Makam” olarak adlandırmıştır. Ahmet Yesevî sohbet ve hikmetlerinde anadili Türkçeyi esas alan “İlk Türk Mutasavvıfı” olma özelliğiyle birlikte, Türkçeye’ de mana ve irfan dili olması açısından değer katmıştır (Dîvân-ı Hikmet, 2017: 6-18).

Çağatay Dili

Türk dilleri ailesinin Orta Asya grubuna ait olan Çağatay dili, 15 ve 20. yüzyıllar arasında kullanılan edebî bir dildir. İsmi Cengiz Han’ın ikinci oğlu Çağatay’dan almıştır. Türk şiveleri arasında Özbekçe ve Yeni Uygurca’ya oldukça yakındır. Çağatayca, Doğu Türkistan ve Orta Asya’nın resmi ve edebî dili olmasının yanında 19. yy. ortalarına kadar da Müslüman Türklerin edebî dili olmaya devam etmiştir. Çağatay edebî dilinin 1921’den itibaren Özbek edebî dili ile yer değiştirdiği görülmektedir (Eckmann, 1988: VI). Nevâyî, edebî çalışmalarında kullandığı dili tanımlarken “Çağatay Lafzı” (Çağatay Dili) ifadesini kullanmıştır. 17. yy. tarihçilerinden Ebu’l-Gâzi Bahadır Han, Timurlular devrinde içerisinde Arapça ve Farsça ifadelerin de yer aldığı edebî dili “Çağatay Türkçesi” olarak tanımlamıştır. Nitekim Ebu’l-Gâzi Bahadır Han kendisine ait olan *Şecere-i Türk* adlı eserin dilinin has Türkçe olduğunu, bu eserde Çağatay Türkçesinden veya Arapça ve Farsçadan hiçbir kelimenin yer almadığını gene kendi sözleri ile ifade etmiştir. “Çağatay Dili” terimi ile Nevâyî ve çağdaşlarının kullandığı, doğuda bir dönem Orta Asya İslâmî Türk Edebiyatı dilinin kastedildiği anlaşılmaktadır (Eckmann, 1988: X).

Çağatay dili genel olarak Arap alfabesi ile yazılmıştır. â, î, û gibi uzun sesler Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde mevcuttur. Arapça kelimelerde görülen iki sesli harfin yan yana gelmesi durumu Çağatayca’da telaffuz edilme güçlüğü ortaya çıkarmıştır. Bu iki sesli harften birinin *i* veya *î* olması durumunda araya bir *y* harfi eklenerek sorun çözülmüş, her iki harfin *i* olması durumunda ise her hangi bir telaffuz sorunu yaşanmamıştır. Nevâyî yerine *Nevâyî* kullanılırken, *te’essüf* kelimesi telaffuzu değişikliğe uğramadan kabul görmüştür (Eckmann, 1988: 9-11). Aslı Çağatayca olan kelimelerde kalın sesli köklere kalın sesli ekler, ince sesli köklere ince sesli ekler getirilerek kalınlık ve incelik uyumu korunmuştur. Buna rağmen Arapçada kalınlık ve inceliği belirleyen özel işaretlere rastlanmamaktadır. Bu tip yabancı kelimelerin genel olarak kalın sesli ekler aldığı görülür. *Âdem-ğa* “insana”, *‘adem-ğa* “yokluğa” örneklerinde olduğu gibi kalınlık ölçüsü kelimenin ğ - k veya g – k harflerini içermesine bağlıdır (Eckmann, 1988: 12). Arap dilinde kırık çokluk adı altında karşılaşılan isimlerin Türkçedeki çoğul karşılıkları kelime değişikliğe uğratılmaksızın sonlarına getirilen -ler, -lar çoğul ekleri ile yapılır. Enbiyâlar, ekâbirler, merâtibler, meşâyihler gibi kelimeler bu duruma örnek gösterilebilir. *Bég* “bey” kelimesinin Arapçada müennes çokluk eki olan اة ekinin karşılığı olan –ât ekini almasının yanında Türkçe çoğulluk eki olan –ler, -lar eklerini de *bégler* ve *bégâtlar* “bütün beyler” şeklinde aldığı görülmektedir (Eckmann, 1988: 53). *Eşahh* “daha doğru” örneğinde olduğu gibi sıfat anlamlı kelimelere -raq, -rađ ve -rek ekinin eklenmesi ile karşılaştırma yapıldığı görülmektedir (Eckmann, 1988: 75). Arapçada ki *evvel* kelimesi aybaşlarını ifade etmek için kullanılır. Ramazânın evveli “Ramazanın başı” gibi Arapça kelimelerle yapılan tamlama ifadelerini de görmek mümkündür. *Bêş mertebe* “beş defa” şeklinde kullanılan ifade çarpma anlamında kullanılır (Eckmann, 1988: 78). Arapçada kullanılan “ve” edatı da cümleler arasında bağlayıcı rol üstlenmeye devam etmektedir. Bu durumu şu ifade ile örnekleme mümkündür: Güştâsp Zerdüşt dînin ihtiyâr kıldı ve élni

hem ol milletka kivürdi “Güştapt, Zerdüştlüğü seçti ve halkıda bu dine soktu” (Eckmann, 1988: 159).

Dîvân-ı Hikmet’in Dili

İçeriği büyük önem taşıyan Dîvân-ı Hikmet’teki Arapça kelimelerin konu edildiği bu makalede eserin dil yapısının üzerinde durmak yerinde olacaktır. Dîvân-ı Hikmet’te ahlaki ve dini içerikli bazı konular sade ve anlaşılır bir üslupta ele alınmıştır. Konular henüz İslamiyet’in başında olan Türklere tasavvufi ahlak çerçevesinde anlayabilecekleri basit, sakin ve vakarlı bir Türkçe ile aktarılmıştır (Köprülü, 1991: 145-146). Dervişliğin faziletleri, Peygamberlerin ve büyük İslâm mutasavvıflarının hikâyeleri, dünya hayatının şikâyetleri, kıyamet günü, cennet ve cehennem gibi konular hikmetlerin içeriğini oluşturmaktadır (Köprülü, 1965: 214). Hikmetlerin öğreticilik hedefi ile sanat endişesi taşımadan samimiyetle yazıldığı görülmektedir (Eraslan, 1991: 36). Yesevî, toplum üzerindeki etkisini de göz önünde bulundurarak hikmetlerin günümüze kadar etkili olmasını sağlayan şiirsel bir üslup kullanmış, mısralarında aynı harfleri tekrar ettirerek ahenkle dans ettirmiştir (Genç, 1996: 427).

Hikmetlerin dilinin genel itibari ile Türkçe olduğu kesin olmakla birlikte hikmetlerin tamamının Hoca Ahmed Yesevî’ye ait olduğu şüphelidir. Bu hikmetlerin kendisinden sonra da devam eden hikmet söyleme sürecinde dervişleri tarafından söylenen hikmetlerle karışmış olma ihtimali yüksektir (Caferoğlu, 2001: 80). Takipçileri tarafından derlendiği bilinen eserin zaman içerisinde söylemesi adet haline gelen diğer hikmetlerle karıştığı düşünülmektedir. Hoca Ahmed Yesevî’ye ait olan hikmetlerin ayırt edilme gayesiyle hicri X yy. dan sonra bir toplama çalışması yapılmış ve bu hikmetler “Dîvân-ı Hikmet” adı altında kitap haline getirilmiştir (Köprülü, 1989: 213).

Türk lehçelerinin hemen hemen tamamında Arapça ve Farsça alıntı kelimeler bulunmaktadır. Türk dilinde de bulunan bu kelimeler Türk dilleri arasındaki ortaklığında temelini oluşturmaktadır (Ercilasun, 1993: 115). Karahanlı dönemi eserlerinden Dîvân-ı Hikmet, Atebetü’l-Hakayık ve Kutadgu Bilig, dinî tasavvufi içerikli eserler olduğu için, bu eserlerdeki Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin büyük çoğunluğu dinî tasavvufi terimlerdir (Üşenmez, 2008: 250). Ahmed Yesevî’nin Buhara’daki medrese eğitiminde Arapça ve Farsçayı çok iyi öğrenmesi Dîvân-ı Hikmet’de Arapça ve Farsça kelimelerin çok olmasındaki en büyük etken olarak kabul edilir (Üşenmez, 2008: 249-251).

Fuat Köprülü’nün dünya kütüphanelerindeki Dîvân-ı Hikmet nüshaları ve Yesevîlik kaynaklarına dayanarak çıkardığı sonuca göre Dîvân-ı Hikmet Doğu Türkçesi’nin Karluk lehçesi ile yazılmıştır (Köprülü, 1991: 144-145). Diğer bazıları ise bu dilin Orta Asya müşterek dili, Çağatayca, Karahanlı Türkçesi, Kutadgu Bilig dili olduğunu savunmuşlardır.

Dîvân-ı Hikmet İçindeki Arapça Kelimeler

Karahanlı dönemi eserleri içerisinde Arapça ve Farsça kelimelerin en çok bulunduğu eser Dîvân-ı Hikmet’tir (Üşenmez, 2008: 249-251). Hikmetler bazı dini hakikatleri tasavvufi bir üslupla halka ulaştırma gayesiyle ortaya çıkmıştır. Bu sebeple sade bir anlatım ve halkın kullandığı dil tercih edilmiştir. Hoca Ahmet Yesevî’nin bir tarikat şeyhi olması ve müritlerine tasavvuf ilmini öğretmesi eserdeki Arapça kelimelerin fazla olması üzerinde etkilidir (Eraslan, 2000:11). Dolayısıyla eserde Ebu’l-Gâzi Bahadır Han’ın *Şecere-i Türk* eserinde olduğu gibi dil ile ilgili herhangi bir iddia, kaygı veya hedefin bulunmadığı görülür. Gaye dilin korunmasından ziyade hakikatlerin anlaşılır bir dille ortaya konulmasıdır. Örneğin hikmetlerde dilde çok sık kullanılan “ben, sen, o” gibi zamirlerin yerine bazen “أنا- أنت- هو” gibi Arapçalarının tercih edildiği görülmektedir. “Sen” kelimesinin Arapça karşılığı olan “أنت” hikmetler içerisinde 55 yerde geçmekteyken, “o” manasına gelen “هو” toplam 40 yerde kullanılmaktadır.

Bu durum bize hikmetlerin yazımında bir dil taassubunun bulunmadığını, asıl amacın halka İslâmî hakikatleri anlatmak olduğunu gösterir (Caferoğlu, 2001: 81-84). Bunun yanı sıra elde edilen hikmetlerin kendi devrinden 400 yıl sonra temin edilmeye başlandığı göz önünde bulundurulduğunda dil özelliklerinin de değişmiş olma ihtimalini düşündürmektedir. Zikredilen durumlar akabinde hikmetlerdeki dil özelliğinde Doğu Türkçesinin ağırlığını koruduğu söylenmektedir. Yapılan incelemeler sonucunda tespit edilen Arapça kelime varlığının çokluğu mevcut dilin ciddi anlamda Arapça ile harmanlandığını, her ne kadar öz Türkçe ile yazılmış olsa da hikmetlerin söyleminde bu kelimelerin kullanımından kaçınılmadığı dikkat çekmektedir (Gemalmaz, 1994: 4).

Dîvân-ı Hikmet içerisindeki Arapça kelimelerin konu edildiği bu araştırmada, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme – Araştırma Dizisi yayınlarından “Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî” kitabının 2017 basımı esas alınmıştır. Bilindiği üzere bu basımda 251 hikmet bulunmaktadır. Bu hikmetlerden sadece 140 tanesi asıl nüshası ile beraber tercüme edilmiştir. Diğer 121 hikmet ise günümüz Türkçesine çevrilmiş haliyle kitapta yer almıştır. Bu sebeple divandaki Arapça kelimeler incelenirken mevcut olan 140 hikmet esas alınmıştır. Bu hikmetler içerisinde 100 hikmet ortalama 24 kelimedenden oluşan dörtlükler şeklinde yazılmışken, 40 hikmet ikili beyitler halinde yazılmıştır. İki satırdan oluşan beyit şeklindeki hikmetler; 28, 29, 32, 34, 35, 36,37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 52, 53, 61, 66, 69, 71, 72, 82, 87, 89, 90 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 103, 112, 113, 117, 125, 128, 139 ve 140. hikmetlerdir. Ele alınan 140 hikmet, 1089 dörtlük ve 407 beyitten oluşmaktadır. Araştırmada bu beyitlerin yanında eserin sonunda yer alan Münacat bölümü de tetkik edilmiş, içerisinde yer alan Arapça kelimeler alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Münacat bölümü 70 beyitten oluşmaktadır. Türemiş kelimelerin kök harfin çatısı altında toplanması uygun görülmüştür.

Eserin araştırılan bölümlerinde toplamda 1000 adet Arapça kelime tespit edilmiştir. Bu rakam tekrarlarla beraber 9351’ya kadar ulaşmaktadır. Buna göre yaklaşık 30.000 kelimedenden oluşan 140 hikmetin ve münacat bölümünün içerisinde geçen Arapça kelime sayısının 9351 olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında Dîvân-ı Hikmet içerisindeki Arapça kelimelerin oranının % 30 gibi bir rakam olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum Türklerin İslamiyet’i kabulünün üzerinden yaklaşık 200 küsur yıl gibi bir süreç geçmesine rağmen, din bağı üzerinden Araplarla olan dil ve kültür iletişiminin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Türkçeye geçmiş bu kelimelerin birçoğunun Kur’an ve hadis metinlerinde kullanılan kelimeler olduğu görülmektedir. Bu sebeple Türkçe ve Arapça arasındaki etkileşimin daha çok din dili üzerinden gerçekleştiği söylenebilir.

Dîvân-ı Hikmet’te geçen Arapça kelimelerin bazılarının yazım sırasında değişikliğe uğradığı görülmektedir. Özellikle Türk ağızına ağır gelen ع / ظ gibi harflerin yumuşatılarak ا ve ز harflerine dönüştüğü gözlenmektedir. Örneğin عظیم kelimesi 7 farklı yerde ايزيم şeklinde yazılmıştır. Bununla beraber راضي kelimesi 8 yerde Arapça ifade edildiği gibi yazıldığı halde, “nasip ve rıza” manasına 5 yerde رويي şeklinde yazıldığı görülmektedir. Aynı şekilde şefkat kelimesi Arapça شفقة şeklinde yazıldığı halde hikmetler içerisinde şefkat شوكة şeklinde yazılmış fakat şefkat manası kastedilmiştir. Arapça kelimelerin Türkçeye geçişinde bazen harfler arasında bazen de mana yönüyle küçük değişiklikler olabileceğinin göstergesidir.

Dîvân-ı Hikmet’te Geçen Ayet ve Hadisler

İncelenen 140 hikmet içerisinde yer alan ayet ve hadisler ayrı bir başlıkta toplanmıştır. Hikmetlerde ayet ve hadis mevcudiyeti yadsınamayacak kadar çoktur (Şener, 1996, 353-374). Örneğin Fetih Suresini okuduğunu ve sorguladığını şu dörtlük ifade etmektedir (Dîvân-ı Hikmet, 2016: 48):

İnnâ fetehnâ'yı okuyup mana sordum
Işık saldı, kendimden geçip didar gördüm
Selam verdim “Üsküt!” dedi, bakıp durdum
Yaşımı saçıp, çaresiz kalıp durdum ben

Aynı şekilde basit bir dil ile Kur'an'ın mesajlarından insanların haberdar olmalarını sağlamak için ayetlerden iktibas yapmasına şu satırları da örnek verebiliriz:

Dört yüz kırk dört peygamber, mürsel, nebi
Kalmadı bu cihanda geçti hepsi
'Küllü nefsin zâikakü'l-mevt'¹ âyeti

Kur'an içinde ondan haber verir olmalı (Yesevi, 2017: 221)

Ahmed Yesevî dünya hayatının geçiciliği üzerine ayete atıf yaparak şu dörtlüğü zikretmiştir:

'Küllü men aleyhâ fân'² âyetinde
Bir Allah'tan başka mahlûk ölür imiş
İsrafil suru alıp üflediğinde

Kabirden yeni deri giydirilerek kopar imiş (Yesevi, 2017: 230)

Bunların yanında Dîvân-ı Hikmet'te birçok hadise de işaret edilmiştir. Gerek Arapça “موتوا قبل ان تموتوا”, gerekse mana itibarıyla zikrettiği “Ölmeden önce ölünüz” hadisi pek çok hikmette yer almaktadır (Yesevî, 2017: 82). “الحيا من الايمان” “Hayâ imândandır” (Yesevî, 2017: 194) mevcut diğer bir hadis örneğidir. Dîvân-ı Hikmet'te geçen ayetlerle ilgili tablo aşağıdaki gibidir:

	Kelime	Sayısı	Anlamı
	انا فتحنا	el-Fetih, 48/1	İnna fetehnâ
	قل هو الله	el-İhlas, 112/1	Kul Hûvallâh
	طه	Taha, 20/1	Ta ha
	كل من عليها فان	Rahmân , 55/26	Küllü men aleyha fan
	فاذكروا الله	en-Nisa, 4/103	Fezküru Allah
	فليضحكوا قليلا	Tevbe, 9/82	Felyedhakû kalîlen
	وليبكوا كثيرا	Tevbe, 9/82	Ve'l-yebkû kesîran

¹ Enbiyâ, 21/35.

² Rahman, 55/26

	وَأَنْهَارٍ مِنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى	Muham med, 47/15	Ve enhârun min aselin musaffa
	يا ايها المدثر قم فاندز	Müddes sir, 74/1- 2	Eyyühel müddessir Gum feenzir
0	و ربك فكبیر	Müddes sir, 74/3	Ve rabbike fekebbir
1	قالوا بلي	el- 'Araaf 7/172	Kâlû belâ
2	فاندکروني	el- Bakara, 2/152	Fezkûrunî
3	يا ربنا ظلمنا	el- 'Araaf 7/23	Ya Rabbenâ zalemnâ
4	لا اله الا الله	Muham med, 47/19	Lâ ilâhe illâllah
5	فاندکروني أذکرکم	Bakara, 2/152	Fezkûrunî ezkürkum
6	يس	Yasin, 36/1	Yasin
7	كل نفس ذائقة الموت	Enbiyâ, 21/35	Küllî nefsin zaikatül mevt
8	وامتازوا اليوم	Yasin, 36/59	Vemtazü'l-yevm
9	رجال لا تلهيهم	Nur, 24/37	Ricâlün la tülhihim
0	الست بربکم	el- 'Araaf, 7/172	Elestü bi-Rabbikum?
1	رَبِّ أَنْظُرْ إِلَيْكَ	el- 'Araaf, 7/143	Rabbi enzur İleyk
2	تحت الثري	Taha, 20/6	Tahte es-Seraa
3	اين المفر	Kıyamet , 75/10	Eyne'l-mefer?

Dîvân-ı Hikmet'te Geçen Kişi İsimleri

Dîvân-ı Hikmet'in içerisinde Allah Teâlâ'nın isimleri yanında, Hz. Muhammed, İbrahim, İsmail, Musa, Firavn, Yusuf, İsa, Yahya, Nuh, Zekeriya, Eyyub, Yakub gibi peygamberlerin isimleri yer alır. Hızır (a.s), Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, Fâtıma, Bayezid-i Bistami, Şeyh Şibli gibi önemli İslâm şahsiyetlerinin isimleri de sıkça zikredilir. Peygamberler, sahabeler ve önceki ilmi şahsiyetlerin yanında Dîvân-ı Hikmet'te Nesîmî'nin ismi de geçmektedir. Örneğin 73. Hikmette Nesîmî ismi şu şekilde geçmektedir:

Hırs-hevâ-nefs yolunu bırakmak gerek,
Mansûr gibi dârağacı başına binmek gerek,
Nesîmî gibi cân acısını çekmek gerek,
Seherlerde kalkıp tâat eylesim gelir (Yesevi, 2017: 172).

İslam tarihinde Nesîmî adı ile maruf iki kişi vardır. Bunlardan biri XIV. yüzyılda Bağdat'ta doğmuş, Halep'te derisi yüzülerek öldürülmüş tasavvuf şairi Seyyit Nesîmî'dir. Kul Nesîmî ise yine XIV. Yüzyılda Anadolu'da yaşamış, Bektaşî bir halk şairidir. Ahmed Yesevî ise XII. Yüzyılda yaşamıştır. Dolayısıyla Nesîmî'nin can acısını tahayyül etmesi oldukça uzak bir ihtimaldir. Bu durum Dîvân-ı Hikmet içindeki bazı hikmetlerin Yesevî'den birkaç nesil sonra yaşayan ve onun öğretileri ile hareket eden talebeleri tarafından yazıldığına somut bir delil teşkil edebilir.

Dîvân-ı Hikmet içinde geçen kişi isimleri aşağıdaki gibidir:

	Kelime	Sayısı	Anlamı
1	محمد	98	Muhammed
2	احمد	164	Ahmed
3	مصطفى	45	Mustafa
4	ابابكر	8	Ebu Bekr
5	عمر	8	Ömer
6	عثمان	9	Osman
7	علي	11	Ali
8	اسماعيل	3	İsmail
9	الياس	3	İlyas
10	اسرافيل	2	İsrafil
11	يوسف	5	Yusuf
12	ايوب	3	Eyyüp
13	امينه (أمنة)	1	Amine
14	ابوطالب	1	Ebû Tâlib
15	ابراهيم	4	İbrâhim
16	عبدالله	1	Abdullah
17	سليمان	1	Süleymân
18	خديجه	5	Hatice
19	زكريا	2	Zekeriyya
20	سلمان	1	Selmân
21	عبدالمطلب	1	Abdulmuttalib
22	عبدمناف	1	Abdulmenâf
23	ابن عباس	1	İbn-i Abbâs

24	يونس	1	Yûnus
25	يعقوب	1	Yâkûb
26	يحيى	1	Yahyâ
27	جنيد شبلي	1	Cüneyd Şiblî
28	جنيد	2	Cüneyd
29	ابوجهل	1	Ebû Cehl
30	لهب	1	Ebû Leheb
31	نسيمة	1	Nesimi
32	ذوالنون مصري	1	Zunnun Mısrî
	Toplam	388	

Dîvân-ı Hikmet'te Kullanılan Arapça Kalıp İfadeler

Ahmed Yesevî dîvânında çeşitli Arapça kalıplara yer vermiştir. Bu kalıplar genellikle dua, hayret, nidâ veya temennî bildiren kalıplardır. Hikmetler içerisinde bu kalıplar tercüme edilmemiş çoğunlukla olduğu gibi bırakılmıştır. Dîvân-ı Hikmet içerisinde geçen Arapça kalıp ifadeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	Kelime	Sayısı	Anlamı
1	فنا في الله	3	Fenâfillah
2	سبحان الله	2	Sübhan Allah
3	بحمد لله	2	Bihamdillah
4	لبيك	1	Lebbeyk
5	حسب حال	1	Hasb-i hâl
6	عيش عشرت	2	Yeme içme
7	انا الحق	8	Enel-Hakk'
8	عين اليقين	1	Aynel-yakîn
9	علم اليقين	1	İlmel-yakîn
10	حق اليقين	1	Hakkel-yakîn
11	علي الدوام	2	Ala'd-devam -Sürekli-Devamlı
13	اعوذ بالله بسم الله	1	Eûzubillah bismillah
14	انشاء الله	4	İnşaallah
15	صدره المنتهي	1	Sidretü'l-müntehâ
16	الست	7	"elest" günü
17	اعوذ بالله من الشيطان الرجيم	1	Eûzu billahi mineşşeytanirrâcîm
18	قد علمنا انت في كل امور	1	Kad alimna ente fi külli umur

19	كافي في الغيب هو من في الحضور	1	Kâfi fil-gayb hüve men fi'l-huzur
20	من ربك؟	4	Men rabbüke?-Rabbin kimdir?
21	كراما كاتبين	1	Kirâmen kâtibîn meleği
22	كل يوم بتر	1	Küllü yevmin beterün
23	ذوالفقاري	2	Zülfikâr
24	الكذاب لا امتي	1	El-kezzâbu lâ ümmeti
25	قاب قوسين	1	Kâbe-kavseyn
26	قرت عينين	1	Kurret ayneyn
27	هيهات	4	Heyhat
28	مادينكم؟	1	Mâ dînüküm?
29	ملك الموت	3	Meleku'l-mevt-Ölüm meleği
30	دار السلام	5	Dârü's-selâm
31	درك اسفل	1	Derk-i esfel
32	دارالبقا	1	Dârü'l-bekâ
33	بقا بالله	1	Bekâbillah
34	والله بالله	7	Vallah-Billâh
35	شيء لله	1	Şey'en lillâh
36	يا ربنا	4	Yâ Râbbenâ
37	الأ الله	12	İllallâh
38	وا حسرتا	2	Vah yazık
39	وا ويلتا	5	Vah yazık
40	فليطمون العالمون	1	Fe'l-ya'lemüne'l-âlimûn
41	سقاہم ربم	1	Sekahüm rabbihüm
42	ماسوا (ما سوى)	6	mâsivâ
43	كشف الاسرار	1	Keşefe el-Esrar-Sırları keşfeder
44	سوا	1	Siva-Uzak ol
45	دارالامان	1	Dâru'l-Eman-Emniyet yurdu
46	يحبهم	1	Yuhibbuhum
47	ويحبونه	1	Ve yuhibbunehu
48	لي مع الله	2	Li meâ Allah
49	أن تموتوا	1	Entemûtû
50	فنا في الله	3	Fenâ fillah
51	بقا بالله	1	Bekâbillah

52	و الله تالله ثم بالله	1	Vallahi, Tallahi, Hayır Billahi
53	عز و جل	1	Azze ve Celle
54	شينا لله	2	Şe'y en li'llâh
55	كل متقي أمين	1	Küllü muttaki âlimen
56	وا شوقا	4	Ey Sevgili
57	هاي هوس	4	Hay u heves
	Toplam		

Dîvân-ı Hikmet'te Kullanılan Arapça Kelimeler

ا	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sigası
1	الله	209	Allah	İsim
2	امت (أمة)	96	Ümmet	İsim
3	ابابكر	8	Ebu Bekr	İsim
4	اهل	29	Ehli(aile)	İsim
5	ايمان	63	İman	Masdar
6	اي	17	Ey!	Harf
7	امر	17	Emir	Masdar
8	امانت	6	Emanet	Masdar
9	آيا - ايا	38	Ey!	Nida Harfi
10	الا	13	İllâ-istisna anlamında	İstisna Edatı
11	آدم	29	Adem-İnsan	İsim
12	مؤمن	26	Mümin-Müslüman	İsim fail
13	آيت (آية)	20	Ayet	İsim Müfred
14	آخرة (آخرة)	24	Ahiret	Masdar
15	آه	21	Âh!	İsim Fiil Muzari
16	اجل	10	Ecel	Harf Cevab
17	آخر - اخرى	34	Son	İsim
18	اله	43	İlah	İsim
19	اسماعيل	3	İsmail	İsim
20	ادا (اداء)	15	Tamam oldu	Masdar
21	امام	5	İmam	İsim
22	امامت (امامة)	1	İmamlık	Masdar
23	امين - أمين	6	Amin	İsim Fiil

24	أفت (آفة)	1	Âfet	Masdar
25	ادب	11	Edep	Masdar
26	ايزيم (عظيم)	7	Azim	Sıfat Müşebbeh
27	اصل	10	Asıl	İsim
28	اهانت (اهانة)	2	İhanet	Masdar
29	ايما (ايماء)	1	İma	Masdar
30	اسير	3	Esir	Sıfat Müşebbeh
31	تأثير	2	Etki	Masdar
32	مراد	22	Murâd-İstek	İsim Meful
33	اول	8	Önce-İlk	İsim Tafdil
34	ادهم	7	Ethem	İsim Tafdil
35	مشتاق	1	Hevesli	İsim Fail
36	آفاق	2	Tertemiz (sözlükte ufuklar anlamında)	Cemi
37	الفت	5	Yakınlık	Masdar
38	انسانيت (انسانية)	1	İnsanîyet	Masdar Sınai
39	الياس	3	İlyas	İsim
40	اسرافيل	2	İsrafil	İsim
41	انت	55	Sen	Zamir
42	ايوب	3	Eyyüp	İsim
43	امينه (آمنة)	1	Amine	İsim
44	ابوطالب	1	Ebû Tâlib	İsim
45	ايمان	63	İman	Masdar
46	ايها	2	Nida	Nida
47	مأمور	1	Me'mûr	İsim meful
48	ابوجهل	1	Ebû Cehl	İsim
49	لهب	1	Ebû Leheb	İsim
50	ارادت (ارادة)	7	İrâde	Masdar
51	اجازت (اجازة)	5	İcâzet	Masdar
52	مستجاب	1	Müstecap	İsim Meful
53	معراج	7	Mirâc	İsim Alet
54	اذان	1	Ezan	Masdar
55	ابن عباس	1	İbn-i Abbâs	İsim

56	ازل	3	Ezel	İsim
57	ابراهيم	4	İbrâhim	İsim
58	الم	5	Elem	Masdar
59	انابت (انابة)	1	Înâde (yetki verme)	Masdar
60	اشارت (اشارة)	1	Îşâret	Masdar
61	امين	1	Emîn	İsim Fiil Emir
62	مريد	5	Mürid	İsim fail
63	اعمي	3	Kör	İsim Tafdil
64	اجر	1	Ecir	Masdar
65	اميد	14	Ümîd	Masdar
66	الهي	10	Îlâhî	Nisbet
	Toplam:	1019		

ب	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sigası
1	بسم الله	2	Bismillah	
2	بيان	14	Beyân-açıklama	Masdar
3	باب	7	Kapı	İsim
4	باطن	30	Bâtın - İç	İsim
5	بدن	3	Beden-nefis	İsim
6	تبرك	32	Teberruk-Mübarek görmek	Masdar
7	بنا	4	Bina etmek	Masdar
8	بلا	15	Belâ	Masdar
9	مبارك	3	Mübarek-Kutlu	İsim Meful
10	بخت	4	Baht-Şans	İsim
11	بلبل	8	Bülbül	İsim
12	باعث	1	Sebep	İsim Fail
13	مبتلا	1	Müptelâ	İsim Meful
14	بلال	1	Bilal	İsim
15	باطل	4	Bâtıl	Masdar
16	بوستان	15	Bostân-Bahçe	İsim
17	بحر	4	Derya-Deniz	İsim
18	براق	11	Burâk	İsim Alet
19	مبتدع	1	Mübtedi	İsim Fail
20	تبارك	1	Tebareke	Fiil Mazi

21	برآعت (براءة)	1	Berâet	Masdar
22	برق	2	Şavk-Berk (parlaklığı- çakması)	İsim
23	بخيل	3	Cimri	Sıfat Müşebbeh
24	بغض	1	Buğz	Masdar
25	بحث	2	Konuşmak-Bahsetmek	Masdar
26	بدعت (بدعة)	1	Bid'at	Masdar
27	باقي	1	Bâkî	İsim Fail
	Toplam	172		

ت	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	تابع	2	Uyan-izleyen	Fiil Mazi
2	متابعت	1	İtaat etmek	Masdar
3	تمام	15	Tamam	Masdar
4	تراب	4	Toprak	İsim
5	توبه (توبة)	50	Tevbe etmek	Masdar
6	تحفه (تحفة)	7	Armağan	İsim
7	تعالی	17	Teâlâ	İsim
8	ترك	7	Terk	Fiil
9	تربت (تربة)	1	Türbe	İsim
10	تحت	9	Taht-sal-tahta	Zarf Mekan
11	تلاوت (تلاوة)	2	Tilavet	Masdar
12	تام	2	Tam	İsim
13	تابوت	2	Tabut	İsim Alet
14	تركي	2	Türkçe	Nisbet
15	تاج	3	Tâc	İsim
16	تازه (تازه)	1	Taze	İsim
17	تجرید	4	Tecrid	Masdar
18	ترسا (ترس-ترس-ترس- ترس)	5	Tersâ (sözlükte "turs" Anlamı kalkan, zırh)	İsim Alet
	Toplam	134		

ث	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	ثاني	2	İkinci	İsim Fail
2	ثنا	11	Yakarış	Fiil

3	تلاوت (تلاوة)	2	Tilâvet	Masdar
4	ثم	1	Sonra	Harf Atf
	Toplam	16		

ج	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sigası
1	جوهر (گوهر)	38	Cevher	Masdar
2	جمال	45	Güzellik (Cemâl)	Masdar
3	جاهل	11	Cahil	İsim Fail
4	جُرم	7	Suç	Masdar
5	جبرئیل-جبریل	9	Cebrail	İsim
6	مجتهد	1	Âlim	İsim Fail
7	جنازه	6	Cenaze	İsim
8	جنت (جنة)	20	Cennet	İsim
9	جملة (جملة)	28	Bütün-Hepsi-Tamamı	İsim
10	مجنون	9	Mecnun	İsim Meful
11	جفا	24	Cefa-Sıkıntı	Masdar
12	جافي	8	Sıkıntı veren	İsim Fail
13	جمعه	2	Cuma	İsim
14	جسم	3	Cisim-Beden	İsim
15	شاه	19	Şah-Padişah	İsim
16	جنس	8	Cins-Soy	İsim
17	جزا	7	Ceza	Masdar
18	جدل	3	Çabalamak-Savaş	Masdar
19	جيفه (جيفة)	1	Leş-Ceset	İsim
20	جولان	15	Seyran-Dolaşma	Masdar
21	جبار	4	Cabbâr	Mübalağa İsim Fail
22	اجابت (اجابة)	5	İcabet-Kabul	Masdar
23	جاري	3	Devam etmek-Akmak-Gitmek	İsim Fail
24	جلال	2	Celâl	Masdar-İsim
25	جلالت (جلالة)	2	Ululuk-Görkem	Masdar
26	جهنم	3	Cehennem	İsim
27	جهود	4	Cühûd	Cemi
28	تجلي	3	Tecellî	Masdar

29	جنيد شبلي	1	Cüneyd Şiblî	İsim
30	جمع	2	Toplantı	İsim
31	مجلس	3	Meclis	İsim Mekan
32	جراحت (جراحة)	1	Cerahat	Masdar
33	جواب	10	Cevâp	Masdar
34	مجاهده-مجاهدا	3	Mücâhede	Masdar
35	جبر	1	Sıkıntı	Masdar
36	جهد	1	Gayret	Masdar
37	جلوه (جلوة)	1	Cilve	Masdar
38	تجريد	4	Tecrid - Terk etmek	Masdar
39	جلاد	1	Cellâd	Mübalâğa isim Fail
40	جنيد	2	Cüneyd	İsim
41	جماعت-جماعة (جماعة)	2	Cemaat	İsim
42	مجاز	2	Sahte-Örnek	İsim- Masdar
43	جنون	2	Delilik-Coşku	Masdar
44	جور (جار-جور)	1	Eziyet-Zulüm	Masdar
45	جذب	1	Cezbe	Masdar
46	جرعه (جُرعة)	2	Yudum	İsim Merra
	Toplam	330		

ح	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sığı
1	حکمت (حکمة)	40	Hikmet	İsim
2	حال	71	Hal	İsim
3	حدیث	14	Hadis	Sıfat Müşebbeh
4	حبیب	7	Sevgili-Aşık	Sıfat Müşebbeh
5	محبت	59	Muhabbet	Masdar
6	حاضر	30	Hazır	İsim Fail
7	حق	443	Hak	Masdar
8	حقیقت (حقیقة)*	38	Hakikat	Masdar
9	حقیر	1	Hakîr (adi-bayağı)	Sıfat Müşebbeh
10	مُحکم	17	Sıkı-Sağlam	İsim Meful
11	محشر	35	Mahşer	İsim Mekan
12	محرم	8	Mahrem-Sırdaş	İsim Meful

13	حمد	14	Hamd etmek	İsim
14	محمد	98	Muhammed	İsim Meful
15	احمد	164	Ahmed	İsim Tafdil
16	حسرت (حسرة)	23	Hasret	Masdar
17	حالي	1	Boş	İsim fail
18	حور	20	Huri	Cemi
19	حرير	2	İpek	Sıfat Müşebbeh
20	حرمت (حرمة)	2	Hürmet	Masdar
21	حسرت (واي)	4	Yazık sana!	Masdar
22	مُحَضِّر	2	Haberci-Mübaşir	İsim Fail
23	حاضر	30	Hazır	İsim fail
24	حيران	39	Hayran	Sıfat Müşebbeh
25	حاجت (حاجة)	10	Hacet-İhtiyaç	İsim
26	حرام	32	Haram	Masdar
27	محنت	28	Sıkıntı çekmek	Masdar
28	حاصل	3	Elde etmek	İsim Fail
29	مَحَاصِل	1	Sonuç	Cemi
30	حضرت	30	Hazret-Zat	İsim
31	حمایت	1	Himaye etmek	Masdar
32	محفوظ	1	Mahfuz	İsim Meful
33	حد	6	Had-Sınır	İsim
34	حريص	1	Hırslı	Sıfat Müşebbeh
35	حذر	6	Çekinmek-Endişe	Sıfat Müşebbeh
36	حلقه	15	Halka	İsim
37	محمود	1	Mahmud	İsim Meful
38	حيله	2	Hile	İsim
39	محبوب	3	Sevilen	İsim Meful
40	حضور	2	Huzur(hazırda olan)	Cemi
41	حكم	2	Hüküm	Masdar
42	حرف	1	Harf	İsim
43	محروم	2	Mahrum	İsim Meful
44	تحیات (تحية)	1	Tahiyyat-Selam	Masdar
45	حيا (حياء)	12	Hayâ	Masdar
46	حله (حلة)	2	Elbise-Cübbe-Kaftan	Masdar

47	حسن بصري	1	Hasan Basrî	İsim
48	حلال	5	Helâl	Masdar
49	حيوان	5	Hayvan	İsim
50	محب	1	Seven	İsim Fail
51	محضر	2	Haberci	İsim Fail
52	حسين	1	Hüseyin	İsim
53	حرص	3	Hırs	Masdar
54	حي	16	Hay zikri	Sıfat Müşebbeh
55	تحصيل	1	Tahsil	Masdar
56	حجاب	1	Örtü	Masdar
57	حسد	1	Haset	Masdar
58	محتاج	1	Muhtaç	İsim fail
59	حمار	1	Eşek	İsim
60	حاكم	1	Hâkim	İsim Fail
61	حزين	1	Hazin	Sıfat Müşebbeh
62	محرم	8	Sırdaş-Mahrem	İsim Meful
63	احسان	4	İhsan	Masdar
64	حکومت (حكومة)	1	İdare	İsim
65	محاصل	1	Muhassıl	Cemi
66	حيات (حياة)	1	Hayat	Masdar
67	حيف	3	Yazık(hatalı-yanlış)	Masdar
68	محرابه (محرابة)	1	Muharebe	Masdar
69	احكام	1	Kurallar	Cemi
70	حرب	1	Harp	Masdar
71	حلاوت (حلاوة)	1	Hoşluk	İsim
72	حالي	1	Boş	İsim Fail
73	عامل	1	Amel	İsim Fail
	Toplam	1385		

خ	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sığısı
1	خُدْمَت (خدمة)	43	Hizmet	Masdar
2	خبر	36	Haber	Masdar
3	خرما	4	Hurma	İsim
4	خَوَار	21	Hakîr-Güçsüz-Yorgun-Zayıf	Mübalağa İsim

				Fail
5	خَوْجَه (خوجة)	153	Hoca-Öğretmen	İsim
6	خلق	56	Halk	Masdar
7	خالص	4	Hâlis-Saf-Temiz	İsim Fail
8	مخلص	1	İçten-Samimi	İsim Fail
9	خِصْر (بابا)	7	Hızır (baba)	İsim
10	خراب	8	Harabe	Masdar
11	خالق	8	Hâlık-Yaratıcı	İsim Fail
12	خنجر	2	Hançer	İsim Alet
13	اخلاص	10	İhlas	Masdar
14	خطا (خطء)	16	Hata	Masdar
15	اختيار	2	Seçim-İrade	Masdar
16	خاص	21	Has-Seçkin	İsim Fail
17	خلعت (خلعة)	2	Kaftan	Masdar
18	خشخاش	1	Haşhaş	İsim Fail
19	خَرَم	7	Mutlu-Sevinçli (Sözlük: Delik açmak)	Fiil
20	خام	3	Ham	İsim
21	خمر	4	Şarap	İsim
22	خجالت	2	Utanarak	Masdar
23	خلاص	1	Özgür-Kurtulmak	Masdar
24	خلاصة	1	Öz	İsim
25	خديجه	5	Hatice	İsim
26	خاتم	2	Sonuncu	İsim Fail
27	خطيب	1	Hatib	Sıfat Müşebbeh
28	خطاب	2	Hitâp	Masdar
29	خطر	7	Tehlikeli	Masdar
30	خالي	2	Uzak	İsim Fail
31	خرقه (خرقة)	2	Hırka	İsim
32	خير	1	Hayır	Masdar
33	خانه (خانه)	29	Ev bark-konak	İsim
34	ختم	1	Hatim	İsim
35	خائف	1	Korkak	İsim Fail
36	خادم	3	Hizmetçi	İsim fail

37	خام	3	Ham	İsim
38	مخلوق	1	Mahlûk	İsim meful
39	خاطر	1	Hatır	İsim Fail
40	خاص	21	Has-Seçkin-Gerçek	İsim Fail
41	خالص	4	Hâlis	İsim Fail
42	خلاف	1	Şüpheli	Masdar
43	خليل	1	Halil	Sıfat Müşebbeh
44	خلوت (خلوة)	1	Yalnız	Masdar
45	خبیث	1	Habis	Sıfat Müşebbeh
46	خطي (خطأ)	1	Hata	Masdar
47	خط	1	Yazı	Masdar
48	خجل	1	Utanmak	Masdar
	Toplam	508		

د	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sigası
1	دُرّ	18	İnci	İsim
2	دفتر	5	Defter	İsim
3	دفتر ثاني	2	İkinci defter	İsim
4	درس	1	Ders	İsim
5	دوكان (دكان)	5	Dükkân - Pazar	İsim
6	دنیا - دنيوي	166	Dünya	İsim
7	دعوي (دعوى)	25	Dâvâ-İddia-Fetva	İsim
8	دوران	4	Devrân-Dolanma	Masdar
9	دار	1	Darağacı	İsim
10	دايم - دائم	31	Dâima	İsim Fail
11	دولت (دولة)	7	Devlet	İsim Fail
12	درويش	50	Derviş	Sıfat Müşebbeh
13	دعا	37	Dua	Masdar
14	دوام	5	Sürekli	Masdar
15	دوا	20	Deva	Masdar
16	مدثر	1	Müddessir	İsim Fail
17	دين	13	Din	İsim
18	دينار	1	Para	İsim
19	دماغ	1	Dimaç	İsim

20	داخل	2	Dâhil	İsim Fail
21	دون	2	Değil (olumsuzluk edatı)	Zarf Mekan
22	دور	1	Devr	İsim
23	دفعين (دفع)	1	Defin (öder)	Masdar
24	دهقان (دهاقنة دهاقين)	2	Köylü olmayan (Sözlükte:Önemli kişi-Lider)	İsim
	Toplam	402		

ذ	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	ذکر	49	Zikir	Masdar
2	ذات	22	Zât	İsim
3	ذاکر	35	Zakir-zikreden	İsim fail
4	ذره (ذرة)	12	Zerre	İsim
5	ذوق	5	Zevk	Masdar
	Toplam	123		

ر	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	رياضت (رياضة)	20	Riyazet	Masdar
2	رسول	56	Resul	Sıfat Müşebbeh
3	رزق	5	Rızık	Masdar
4	رَزَّاق	1	Rızık veren	Mübalağa İsim Fail
5	راضی	8	Razı olmak	İsim Fail
6	روح	26	Ruh	İsim
7	ارواح	8	Ruhlar	Cemi
8	رحمت (رحمة)	39	Rahmet	Masdar
9	رحم	28	Rahim	İsim
10	رحمان - رحمن	22	Rahman	Mübalağa İsim Fail
11	ربّ	30	Rab	Sıfat Müşebbeh
12	روایت (رواية)	6	Rivayet	Masdar
13	رها	1	Yok oldu-Sakinleşmek	Fiil
14	رواج	1	Kıymet	Masdar
15	ریا	13	Riya	Masdar
16	راحت (راحة)	15	Rahat	Masdar

17	رفيق	3	Yoldaş-dost	Sıfat Müşebbeh
18	مرتضى	1	Murtaza	İsim Meful
19	روضه (روضه)	2	Türbe (Huzur veren her türlü yer)	İsim
20	رخصت (رخصة)	2	İzin	Masdar
21	رضا	24	Rıza	Masdar
22	رازق	1	Rızık veren	İsim Fail
23	مرسل	3	Gönderilmiş	İsim Meful
24	مردود	1	Kovulmuş	İsim Meful
25	رقص	20	Raks	Masdar
26	مرید (راد)	5	Mürîd	İsim Fail
27	رشوت (رشوة)	2	Rüşvet	Masdar
28	روشن (روشن)	10	Aydınlık (küçük pencere)	İsim
29	روزي (راضی)	5	Nasip etmek-razı olmak	İsim Fail
30	مرکب	1	Merkep	İsim Alet
31	مرشد	8	Mürşit	İsim Fail
32	رأي	1	Arzu	Masdar
33	رؤیت	1	Görülen	Masdar
34	مرحبا	1	Merhaba	Masdar
35	رضوان	2	Cennet-Rıdvân	Masdar
36	رباني	1	Rabbânî	Mübalağa İsim Fail
37	رسن	1	Boyun-Yular-Urgan-Hayvanın burnuna takılan ip	İsim
38	رزاق	1	Rezzak	Mübalağa İsim Fail
39	راحل	2	Yol gösterici-Rehber	İsim Fail
40	روا	1	Hazır olmak(Sözlük:Kolaylaştırmak-Layık eylemek)	Masdar
41	رقيب	1	Rakip	Sıfat Müşebbeh
42	رباب	1	Rebap (bir çeşit kemeç)	İsim
43	رسوا	20	Rüsva	Fiil
44	رزق	5	Rızık	Masdar
	Toplam	405		

ز	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sırası
1	زمزم	1	Zemzem	İsim
2	زندان (زندانه)	2	Zindan	İsim
3	زمان	22	Zaman	İsim
4	زكريا	2	Zekeriyya	İsim
5	زهي	2	Muhteşem-Görkemli	Fiil
6	زلزل	2	Zelzele	Fiil
7	زایل (زائل)	2	Geçici-Fani	İsim Fail
8	زكوه (زكاة)	1	Zekât	Masdar
9	زاهد	14	Zâhid	İsim Fail
10	زحمت	3	Zahmet	Masdar
11	زهدي	3	Zühd	Masdar
12	زعفران	1	Zeferân	İsim
13	زقوم	6	Zakkum	İsim
14	زاع	1	Karga	İsim
15	تزوير	2	Tezvîr	Masdar
16	زبون	1	Alçak - Aptal	İsim
17	زنجير	1	Zincir	İsim
	Toplam	66		

س	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sırası
1	سامع	1	Duyan-İşiten	İsim Fail
2	اسباب	3	Sebepler-Dostlar-Hazırlıklar	Cemi
3	سبب	60	Sebep - Neden	İsim
4	سلام	15	Selam	Masdar
5	اسلام	12	İslam	Masdar
6	سلامت	2	Selamet	Masdar
7	سفر	5	Sefer-Yolculuk	Masdar
8	سري - سر	62	Sır	İsim
9	سنت (سنة)	17	Sünnet	Masdar
10	سجين	2	Hapishane	İsim
11	سؤال	10	Soru	Masdar

12	ساعت (ساعة)	7	Saat	İsim
13	اسرار	9	Sırlar	Cemi
14	اسْكُت	1	Sus	Fiil Emir
15	سعادت (سعادة)	11	Saadet	Masdar
16	سبحان	19	Sübhan	Masdar
17	سودا (سوداء)	21	Sevda-aşk	İsim Tafdil
18	ساقى	4	Sâkî-Su ikram eden	İsim Fail
19	مسجد	4	Mescid	İsim Mekan
20	سحر	73	Seher vakti	Zarf Zaman
21	سلطان	12	Sultan	Sıfat Müşebbeh
22	سجده	8	Secde	Masdar
23	سقر	2	Cehennem	İsim
24	سخى	1	Cömert	Sıfat Müşebbeh
25	تسبيح	16	Tesbih	Masdar
26	سيران	1	Cevlân-Dolaşma	Masdar
27	آسمان (سماء)	3	Gökler	İsim
28	سهو	1	Yanlış	Masdar
29	سيد	1	Efendi	Sıfat
30	سياسة (سياست)	4	Siyâset	Masdar
31	سخاوت سخا (سخاوة)	3	Cömertlik	Masdar
32	ستار	2	Settâr	Mübalağa İsim Fail
33	اسر	3	Saklamak	Fiil Emir
34	سلمان	1	Selmân	Sıfat Müşebbeh
35	سعید	1	İtâatkâr	Sıfat Müşebbeh
36	سليم	2	Selîm	Sıfat Müşebbeh
37	تسليم	1	Teslîm	Masdar
38	سماع	29	Semâ(raks)	Masdar
39	اسفل	1	Esfel (Sözlük:Aşağı, En sefil)	İsim Mekan
40	سيرت (سيرة)	2	Siret	İsim
41	سراب	1	Serâb	İsim
42	سير	6	Seyr	Masdar
43	ساكن	1	Sakin	İsim Fail
44	سليمان	1	Süleymân	Sıfat Müşebbeh

45	سوا - ماسوا (سوى)	11	Mâsivâ-Uzak ol-Ayrı ol (istisna edatı gibi)	İsim
46	مسلك	1	Meslek	Masdar Mim
47	سالک (سالک)	1	Sâlik	İsim Fail
48	سلاح		Kisve	İsim Cins
49	سجاده (سجادة)	1	Seccade	Mübalağa İsim Fail
50	مسكين	9	Miskîn	Sıfat Müşebbeh
51	سلامت (سلامة)	2	Selâmet	Masdar
52	سكوت	1	Sükût	Masdar
	Toplam	468		

ش	Kelime	Sayı	Anlamı	Sıgası
1	شراب	40	Şarap	Masdar
2	شیطان	55	Şeytan	Mübalağa İsim Fail
3	شمع	5	Mum	İsim
4	شاکر	7	Şükreden	İsim Fail
5	شدت (شدة)	7	Şiddet	Masdar
6	شریعت - شرعی (شریعة)	37	Şeriat	Masdar
7	شوم (شام - شوم)	7	Kötü-Uğursuzluk	Masdar
8	شوق (شاق)	43	Şevk-Muhabbet	Masdar
9	مشقت (مشقة)	6	Meşakkat-Eziyet	Masdar
10	شفقت (شفقة)	8	Şefkat	Masdar
11	شرط	3	Şart	İsim
12	شبهه	5	Şüphe	İsim
13	شکوه (شکوى)	1	Şikâyet	Masdar
14	شفیع	2	Şefaâtçi	Sıfat Müşebbeh
15	شفاعت (شفاعة)	8	Şefaat	Masdar
16	شیخ	24	Şeyh	Sıfat Müşebbeh
17	شبنم	1	Şebnem (Sözlük: deve kuşuna benzer bir tür kuş)	İsim
18	مشرك	1		İsim Fail
19	شاد	6	Şad etmek-Kurmak	Fiil
20	شکر	2	Şükür	Masdar

21	شان	1	Şan	İsim
22	شوكت (شفقة)	1	Şefkat	Masdar
23	مشكل	2	Müşkül-Sorun	İsim Fail
24	شك	10	Şek-Şüphe	Masdar
25	تشديد	1	Teşdid (şeddeler)	Masdar
26	شر	3	Şer	Masdar
27	شاه	21	Padişah-Şah-Sultan	İsim
28	شياطين	1	Şeytanlar	Cemi Teksir
29	شيدا (شاد)	15	Tutkun-Övmek	Fiil
30	شهادت (شهادة)	1	Şehadet	Masdar
31	شاطبي	1	Şâtibi	İsim
32	شهيد	2	Şehîd	Sıfat Müşebbeh
33	مشغول	5	Meşgul	İsim Meful
34	شقي	1	İsyankâr	Sıfat Müşebbeh
35	مشايخ	3	Şeyhler	Cemi
36	سبلي	2	Seyh Şiblî	İsim
37	شبه	1	İbret	Masdar
38	شعله (شعلة)	1	Işık	İsim
39	شرائط (شرائط)	1	Şartlar	Cemi
40	مشاهده (مشاهدة)	2	Müşahede	Masdar
41	شربت	4	Şerbet	İsim
42	شروع	3	Devam etmek (girişmek-Arapçadaki başlama fiili)	Masdar
43	تشریف	1	Şeref	Masdar
	Toplam	351		

ص	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	صرف	2	Harcamak	Masdar
2	صوفي	44	Sûfi	İsim
3	صبح	4	Sabah	İsim
4	صادق	17	Sadık-Dürüst	İsim Fail
5	صابر	5	Sabreden	İsim Fail
6	صاحب	1	Sahip	İsim Fail
7	صراط	6	Sırat	İsim

8	صايم (صائم)	4	Oruçlu	İsim Fail
9	تصدق	3	Sadaka vermek	Fiil
10	صحبت (صحبة)	36	Sohbet	Masdar
11	صحابه	7	Sahabe	Cemi
12	صاف	10	Saf-Temiz	İsim Fail
13	صفاً	4	Saf-Hoş	Masdar
14	صفت	36	Gibi(Sıfat anlamı taşıyor)	İsim
15	صابون	1	Sabun	İsim
16	صمد	1	Samet	İsim
17	صديق	8	Sıddık	Sıfat Müşebbeh
18	تصديق	1	Tasdik	Masdar
19	صف	7	Sıra-Saf	İsim
20	صفاً	5	Safa	İsim
21	صدق	7	Doğruluk-Sıdk	Masdar
22	تصدق	3	Sadaka	Fiil
23	صورت (صورة)	6	Suret	İsim
24	صدف	1	Sedef	İsim
25	اصحاب	4	Dostlar-Sahhabe	Cemi
26	صواب	1	Sevap	İsim
27	صلاح	1	Barış	İsim
28	صلو	1	Es-Salât	Fiil Emir
29	صور	1	Sûr (İsrâfil Sûr'u alıp üflediğinde)	İsim Alet
30	صوم	1	Oruç	Masdar
31	صراف	2	Sarraf	Mübalağa İsim Fail
32	صادر	1	İşlendi (ortaya çıktı)	İsim Fail
33	صدا (صدى)	1	Sedâ	İsim
34	صاف	10	Sâf	İsim Fail
	Toplam	242		

ض	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	ضعيف	5	Zayıf	Sıfat Müşebbeh
2	ضرب	7	Dövünmek	Masdar
3	مضل-مضلين	2	Sapıtmış	İsim Fail

4	ضابط	1	Sabit	İsim Fail
5	ضايح	9	Zâyi-Ziyan-Boş	İsim Fail
6	مضر	1	Zararlı	İsim Fail
7	ضبط	1	Zapt	Masdar
	Toplam	26		

ط	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	طالب	36	İsteyen-Talip olan	İsim Fail
2	طلب	11	Talep-istek	Masdar
3	طبق	1	Kat	İsim
4	طعم - طعام	9	Yiyecek-Lokma	Masdar
5	طاعت (طاعة)	65	İbadet	Masdar
6	اطاعت (اطاعة)	1	İtaat	Masdar
7	تطوع	3	Nafile	Masdar
8	طاهر	1	Temiz	İsim Fail
9	طريق - طريقت	54	Tarikat-Hakikat	Masdar
10	طاقت (طاقة)	18	Dayanmak	İsim
11	طلاق	7	Koymak-Boşamak	Masdar
12	طغيان	5	Coşmak-İsyân	Masdar
13	طمع	3	Ummak-Talep	Masdar
14	طبيب	3	Tabip-Doktor	Sıfat Müşebbehe
15	طرفه	4	Sonsuz	İsim
16	طيران	3	Uçmak	Masdar
17	طوبى	1	Tuba-Mutluluk	İsim
18	طفيل	1	Tufeyl	İsim
19	طرف	7	Taraf	İsim
20	طور	5	Tûr dağı	İsim Mekan
21	طهارت	5	Tahâret	Masdar
22	مطيع	1	İtâatkâr	İsim Fail
23	اطراف	2	Etraf	Cemi
	Toplam	246		

ظ	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	ظالم	22	Zalim	İsim Fail

2	ظالم	1	Zulüm anlamında kullanılmış	İsim
3	مظلوم	1	Mazlum	İsim Meful
4	ظاهر	25	Zâhir - Dış	İsim Fail
5	ظلمت	2	Karanlık	Sıfat
6	ظلم	1	Zulüm	Masdar
	Toplam	52		

ع	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	عقل	16	Akıl	Masdar
2	عاقل	17	Akıllı	İsim fail
3	عشق	156	Aşk	Masdar
4	عاشق	299	Âşık	İsim Fail
5	عمل	29	Amel eylemek	Masdar
6	معمله (مُعَامَلَةٌ)	1	Muamele	Masdar
7	عالم	43	Alim	İsim Fail
8	عالم	54	Âlem	İsim
9	عالم	1	Ölüm	İsim
10	عیال	14	Aile	Cemi
11	عصیان	12	İsyan	Masdar
12	عَزَائِل (عزل)	10	Kovulanlar-Şeytan-Azrail (azletmet)	İsim
13	عزیز	25	Aziz-Değerli	Sıfat Müşebbeh
14	عبدالمطلب	1	Abdulmuttalib	İsim
15	عقبی	9	Ahret	Masdar
16	عقبه (عقبه)	4	Mezil	İsim
17	عقبین	1	Ardından-Sonra	Zarf Mekan
18	عقبین	16	Engel-Mani	Zarf Mekan
19	عُمر	51	Ömür	İsim
20	عمران	1	İmran	Masdar
21	عُمَر	8	Ömer	İsim
22	عرش	24	Arş	İsim
23	عادت (عادة)	9	Âdet	Zarf Zaman
24	عَائِن	2	"İlliyyi" cenneti	İsim Mekan
25	معروف	3	Mârûf-İyilik	İsim Meful

26	عزت (عزة)	11	İzzet-Şeref	Masdar
27	تعظيم	5	Saygı-Hürmet	Masdar
28	عيان	8	Açık-Ortada-Gerçek	Masdar
29	معرفت (معرفة)	16	Marifet	Masdar
30	عاصي	26	Asi	İsim Fail
31	عيش	5	Ömür sürmek-Yaşamak	Masdar
32	عشرت (عشرة)	9	Eğlence-Yakınlık-Sosyal yaşam	Masdar
33	عار	4	Utanç-Ar	İsim
34	عارف	17	Arif-Bilen	İsim Fail
35	عريان	4	Çıplak	Sıfat Müşebbeh
36	عين	2	Göz	İsim
37	عذاب	13	Azap	Masdar
38	عطا	17	Armağan-Hediye	Masdar
39	عجب	7	Acayip-Garip-Nasıl+(kötü)	Masdar
40	عرض	8	Arz etmek	Masdar
41	عبرت (عبرة)	8	İbret	Masdar
42	عثمان	9	Osman	Sıfat Müşebbeh
43	عام	2	Sıradan	İsim
44	عهد	2	Ahit-Vefa	Masdar
45	معلوم	4	Malum-Belli	İsim Meful
46	اعتبار	1	Saygılı	Masdar
47	عرب	2	Arap	İsim
48	عصا	4	Asâ-Sopa	İsim
49	عاجز	4	Aciz	İsim Fail
50	عافي	8	Âfî	İsim Fail
51	عذر	5	Özür	Masdar
52	عفو	16	Affetmek	Masdar
53	معصيت (معصية)	3	Kötülük	Masdar
54	اعراب	1	Îrâb	Masdar
55	اعراب	1	Araplar	Masdar
56	اعضا (اعضاء)	5	Organlar	Cemi
57	عبدالله	1	Abdullah	İsim
58	عبدالمطلب	1	Abdulmuttalîb	İsim

59	عبد مناف	1	Abdulmenâf	İsim
60	عم	1	Amca	İsim
61	علي	11	Ali	İsim
62	عاقبت	1	Son	Masdar
63	عمامه	1	Sarık	İsim
64	عمارت	2	Bina	İsim
65	اعمى	4	Kör	İsim Tafdil
66	عمان	4	Deniz	İsim
67	عمود	1	Mızrak	İsim
68	عناية (عناية)	5	İnayet-Özen-İhtimam	Sıfat
69	معظم	1	Yüce	İsim Meful
70	عبادت (عبادة)	5	İbadet	Masdar
71	عدالت (عدالة)	10	Adalet	Masdar
72	عدل	2	Adalet	Masdar
73	عجز	2	Acz	Masdar
74	معجزه	1	Mucize	İsim Fail
75	عزرائل-عزرائيل	6	Azrail	İsim
76	علاج	7	İlâç	Masdar
77	عيان	8	Açık	Masdar
78	عدن	1	“Adn” cenneti	İsim
79	معشوق	17	Sevgili	İsim Meful
80	عسل	4	Bal	İsim Cins
81	عيب		Ayıp	Masdar
82	علامة (علامة)	3	Alamet	İsim
83	عبث	1	Boşuna	Masdar
84	عمران	1	İmrân	Sıfat Müşebbeh
85	عزم	1	Azmetmek	Masdar
86	اعتقاد	3	İtikâd	Masdar
87	عجب	6	Garip-Acaip-Nasıl	Masdar
88	عجائب (عجائب)	2	Acâipler	Cemi
89	عام	2	Sıradan	İsim
90	عابد	5	Âbid	İsim Fail
91	عمان	4	Ummân-Deniz	İsim
92	عداوت (عداوة)	1	Düşmanlık	Masdar

93	عرصات (عرصة)	3	Arasât (arsa-avlu-mahşer yeri)	Cemi Müennes
94	معاینه (معاینه)	1	Apaçık (yoklama-gözlem-gözle muayene)	Masdar
95	عدم	2	Yokluk	Masdar
96	عیان	8	Gerçek-Açık	Masdar
97	استعانت (استعانة)	2	Yardım dilemek	Masdar
98	معمله (معامله)	1	Muamele	Masdar
99	عذرا	1	Azrâ (isim)	Masdar
100	عنوان	1	Ünvân	İsim
101	معیوب	1	Ayıplı	İsim Meful
102	عمر	49	Ömür	İsim
103	اعلا	1	Üstün	Zarf Mekan
	Toplam	1230		

غ	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	غریب	62	Garip	Sıfat Müşebbehe
2	غافل	29	Gafil (aldanan)	İsim Fail
3	غالب	2	Galip	İsim Fail
4	غفلت (غفلة)	17	Gaflet	Masdar
5	غلمان	12	Gılman	Cemi
6	غوث الغياث	4	Gavslar gavısı-Medet-İmdat	Masdar
7	غضب	3	Gazap	Masdar
8	غایب (غانب)	5	Gâip-Yok	İsim Fail
9	غم	39	Gam-Keder	Masdar
10	غلام	3	Köle	İsim
11	غار	13-1	Kabir-Mağara	İsim
12	غنیمت (غنیمه)	3	Ganimet	Masdar
13	غربت (غربة)	8	Gurbet	Masdar
14	غذا	3	Gıda (1 yerde bela anlamında kullanılmış)	İsim
15	غفور	9	Ğafur	Mübalağa İsim Fail
16	مغفور	1	Mağfur	İsim Meful
17	غیب	1	Gaip	Masdar
18	غیبت (غیبه)	4	Gıybet	Masdar

19	غرقاب (غرق)	1	Boğulmak	Masdar
20	استغفر	3	Tövbe etmek-Estağfirullah	Fiil
21	استغفار	2	İstiğfar	Masdar
22	غلط	1	Yanlış	İsim
23	تغير	1	Değişiklik	Masdar
24	غلغل	2	Velvele	Fiil
25	غافر	1	Ğafir-Affedici	İsim Fail
26	غافل	29	Gâfil	İsim Fail
27	غواص	9	Dalgıç	Mübalağa İsim fail
28	مغرور	5	Mağrûr	İsim Meful
29	غازي	2	Gazi	İsim Fail
30	غرايب (غرائب)	1	Garîb	Cemi
31	غلبه (غلبة)	1	Gâlip	Masdar
	Toplam	276		

ف	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	فقير	14	Fakir	Sıfat Müşebbeh
2	فرصة (فرصة)	4	Fırsat	İsim
3	فردوس	2	Firdevs cenneti	İsim
4	فنا (فناء)	19	Fani olmak-Yok olmak	Masdar
5	فرمان	20	Ferman	İsim
6	فراغت (فراغة)	2	Boşluk-Rahatlık	Masdar
7	فضلى	1	Fazilet	İsim Tafdil
8	فيض	7	Feyz	Masdar
9	فتوح	7	Fetih	Masdar
10	فصيح	1	Fasih	Sıfat Müşebbehe
11	فكر	2	Fikir	Masdar
12	فسق	6	Yanlış-Günah-Fısk	Masdar
13	فجور	4	Noksan-Haram-Fücur	Masdar
14	فرض	3	Farz	Masdar
15	فاني	6	Fani olmak-Yok olmak	İsim Fail
16	فاسق	4	Fasık	İsim Fail
17	فاجر	2	Facir	İsim Fail

18	فتوي - فتوا	3	Fetva	Masdar
19	فرات	1	Fırat-Tatlı su	İsim Fail
20	فحش	1	Yanlış	Masdar
21	تفرقه	1	Fark	Masdar
22	فهم	3	Anlayış-İdrak	Masdar
23	فدا	9	Feda etmek	Masdar
24	فوطه - بوطا (فوطه)	1	Futa (peçete)- kuşak	İsim
25	تفريق	1	Ayrılık	Masdar
26	فاطمه	2	Fâtıma	İsim Fail
27	مفتي	4	Müftü	İsim Fail
28	فتوي	2	Fetvâ	Masdar
29	فلك	2	Gök	İsim
30	فرار	1	Firâr	Masdar
31	تفسير	1	Tefsîr	Masdar
32	فتوح	7	Fetih	Masdar
33	فارغ	2	Rahat-Uzak	İsim Fail
34	فارسي	1	Farsça	İsim Mensub
35	فرعون	4	Fir'avn	İsim
36	فخر فخري	3	Övünc	Masdar
37	فريق	1	Bölük	İsim
38	فاضل	1	Fazıl	İsim Fail
39	فارق	1	Uzak	İsim Fail
40	فعل	3	Amel	Fiil
	Toplam	159		

ق	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	قاتيع - قاتيغ (قاطع)	18	Sıkı-Katı-Zor-Şiddetli	İsim Fail
2	قانع	5	Tok gözlü-Kanaat eden	İsim Fail
3	قريب	3	İhtiyarlık-yakın	Sıfat Müşebbehe
4	قرآن	11	Kur'an	Masdar
5	قضا	3	Kaza kılmak-Kazaya bırakmak	Masdar
6	قوت (قوة)	6	Kuvvet	Masdar
7	مقام	24	Makam	Masdar Mim

8	قابض	2	Azrail-Can alıcı	İsim Fail
9	قيامت (قيامة)	34	Kıyamet	Masdar
10	قادر	14	Kâdir-Güçlü	İsim Fail
11	قبول - قابل	20	Kabul	Masdar
12	مقبول	4	Makbul	İsim Meful
13	قطره (قطرة)	17	Damla	Masdar
14	قلم	5	Kalem	İsim Alet
15	قهار	7	Kahhar	Mübalağa İsim Fail
16	قدم	21	Ayak-Adım	İsim
17	مقدم	1	Öncü	İsim Meful
18	قايم (قائم)	6	Kalkan-Mevcut	İsim Fail
19	قوم	6	Kavim-Soy	İsim
20	قربى - قرب	2	Yakınlık	Zarf Mekan
21	قدرت (قدرة)	21	Kudret	Masdar
22	قهقهه	2	Kahkaha	Masdar
23	قبل	3	Önce	Zarf Zaman
24	تقصير	4	Kusur-Hata	Masdar
25	مقدار	1	Miktar	Mübalağa İsim Fail
26	قوي	1	Güçlü	Sıfat Müşebbehe
27	قاضي	8	Kadı-Hâkim	İsim Fail
28	قهر	8	Kahr	Masdar
29	اقرار	2	İtiraf	Masdar
30	قرار	3	Karar	Masdar
31	قاري (قارة)	1	Arşın (kıta kelimesinden türemiş olabilir)	İsim
32	قيام	2	Kıyam	Masdar
33	قدر	15	Kadir-Kıymet	Masdar
34	قفا	1	Ters (kafanın arkası-ense)(dilim ters söyler)	İsim
35	قربت (قربة)	1	Gurbet (غربة fiilinden olabilir)	Masdar
36	مقدم	1	Öncü	Zarf Zaman
37	قناعت (قناعة)	2	Kanaat	Masdar
38	مقتدا	1	Muktedâ	Masdar

39	مقصود	4	Maksat-Arzu	İsim Meful
40	مقابل	1	Mukabil	İsim Fail
41	قاتل	2	Kâtil	İsim Fail
42	فهر - قهیر	9	Kahr	Masdar
43	قیام	2	Kıyâm	Masdar
44	قعر	1	Dip-Derinlik-İç	İsim Mekan
45	مُقر	1	İkrâr eden	İsim Fail
46	تقوا	1	Takvâ	Masdar
47	قربان	2	Kurban	İsim
48	قیاس	1	Kıyâs	Masdar
49	تقلید	1	Taklit	Masdar
50	قارون	2	Kârûn	İsim
51	قابل	1	Kabul	İsim Fail
52	قدرة - قدرت	21	Kudret	Masdar
53	قدر	17	Değer	Masdar
54	قصور	3	Köşkler-Kusûr	Masdar
55	قدح	1	Kadeh	Masdar
56	قبر	3	Kabir	İsim Mekan
57	قلب	2	Kalb	İsim
	Toplam	359		

ك	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	كافر	12	Kâfir	İsim Fail
2	كاروان (كروان)	1	Kervan	İsim
3	كمال	2	Kemâl	Masdar
4	كلام	3	Kelâm	Masdar
5	كرسي	6	Kürsü	İsim Alet
6	كفن	1	Kefen	İsim
7	تكبر	4	Kibir-Büyüklenme	Masdar
8	كباب	3	Kebap	Cemi
9	كسل	1	Sakat-Mıymıntı	Masdar
10	كلفت (كلفة)	1	Külfet	Masdar
11	كامل	2	Kâmil	İsim Fail
12	كثيرا	2	Çok	Sıfat Müşebbehe

13	كنعان	2	Kenan	Mübalâğa İsim Fail
14	مكرم	1	Mükerrem -Keremli	İsim Meful
15	تكليف	1	Zorluk	Masdar
16	كافي	9	Kâfi	İsim Fail
17	اكثر	1	Çoğu	İsim Tafdil
18	كلمه (كلمة)	1	Kelime	İsim
19	اكرام	2	İkram	Masdar Rubai
20	كريم	1	Kerim	Sıfat Müşebbehe
21	كرم	5	Kerem	Masdar
22	كل	3	Bütün	İsim
23	كتاب	1	Kitap	İsim
24	كونين	1	Kevneyn-İki dünya	Müsenna
25	كفايت (كفاية)	1	Kifayet-Yeterli	Masdar
26	كرامت (كرامة)	3	Kerâmet	Masdar
27	كتابت (كتابة)	1	Kitâbet	Masdar
28	كعبه (كعبة)	2	Kâbe	İsim
29	كاتب	2	Kâtib	İsim Fail
30	كيفيت (كيفية)	1	Keyfiyet	İsim
31	كوثر	2	Kevser	İsim
32	كبر	1	Kibir	Masdar
33	كذاب	5	Yalancı	Mübalâğa İsim Fail
34	كشف	3	Keşif	Masdar
35	مكمل	1	Mükemmel	İsim Meful
36	كوفي	1	Kûfi	Nisbet
37	مكاشفه (مكاشفة)	1	Mükâşefe	Masdar
38	كفر	1	Küfr	Masdar
39	كتمان	1	Gizlemek	Masdar
40	كان	2	İdi	Fiil Mazi Nakıs
	Toplam	94		

ل	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sigası
1	يلغان (لغو)	40	Sahte (hatalı konuşmak)	Masdar

2	لعين	18	Lanetli	Sıfat Müşebbehe
3	الهام	5	İlham	Masdar
4	لطف	20	Lutf etmek	Masdar
5	لوح	6	Levh	İsim
6	لحد	8	Kabir	İsim
7	لحظه	9	Bir an	Zarf Zaman
8	لايق - لايف	21	Layık	İsim Fail
9	ليلي	4	Leyla (isim)	İsim
10	ملعون	1	Lânetli	İsim Meful
11	لقمان	1	Lokmân	İsim
12	لعنت (لعنة)	4	Lanet	Masdar
13	الفاظ	1	Sözler	Cemi
14	الوان	1	Renkler	Cemi
15	لامكان	11	Lâmekân-Mekânsız	İsim
16	لاغ	1	Söz söylemek (geçersiz-ilga edilmiş)	İsim Fail
17	لباس	1	Libâs	İsim
18	لاهورت	2	Kabir	İsim
19	لقمه (لقمة)	2	Lokma	İsim
20	لاف	3	Lâf (çiğnemek)	İsim
21	لذت (لذة)	1	Lezzet	Masdar
	Toplam	160		

م	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	مرهم	5	Merhem	İsim
2	مدد	8	Yardım	Masdar
3	مكتب	1	Mektep	İsim Mekan
4	مقام	24	Makam	İsim Mekan
5	معراج	7	Mirâc	İsim Alet
6	مدينه	1	Medine	İsim
7	مصطفى	45	Mustafa	İsim Meful
8	ملامت (ملامة)	10	Melâmet (kınama-azar)	Masdar
9	ماليم (مال)	34	Mal	İsim
10	مكان	13	Mekân-Yer	İsim

11	ملك	7	Ülke	İsim
12	ملك	12	Varlık	İsim
13	ملك	8	Melek	İsim
14	ملانك - ملايك	17	Melekler	Cemi
15	معنى	3	Mana	İsim
16	ملام	1	Azar - Kınama	İsim
17	مضطر	1	Çaresiz	İsim Fail
18	مَنْ	4	Kim?	İsim İstifham
19	مثل	13	Misli-Gibi	İsim
20	ميدان	19	Meydan	İsim Mekan
21	ماتم (ماتم)	28	Matem-Yas	Masdar
22	موسى	1	Musa	İsim
23	محنت (محنة)(مَحَن)	28	Sıkıntı	Masdar
24	موتوا	3	Ölünüz (emir fiil)	Fiil Emir
25	مزار	4	Mezar	İsim Mekan
26	مكر	3	Hile	Masdar
27	مُلا	5	Molla	İsim
28	ميكائيل	1	Mikail	İsim
29	منت	2	Minnet	Masdar
30	محو	1	Mahvolmak	Masdar
31	مسكين	11	Miskin-Fakir	Sıfat Müşebbehe
32	مايل	4	Meyilli-Eğilimli	İsim Fail
33	مد	1	Medde	Fiil
34	امكان	2	İmkân	Masdar
35	منبر	3	Minber	İsim Alet
36	ميل	3	Meyil	İsim
37	مرۆت (مرۆة)	1	Cömert	Masdar
38	موت	5	Ölüm	Masdar
39	ميل	3	Meyletmek	Masdar
40	مدح	1	Medh	Masdar
41	موج	2	Dalgalanmak-Çalkalanmak	İsim
42	تمكين	1	Temkin	Masdar
43	مسواك	1	Misvâk	İsim Alet
44	ملول	2	Melûl	Sıfat Müşebbehe

45	مسلمان (مسلم)	17	Müslüman	İsim Fail
46	مهر	4	Değer	Masdar
47	تماشا (تماشى)	2	Temâşâ (uygun)	Fiil Mazi
48	متاع	1	Mal	İsim
49	مهلة	1	Mühlet	İsim
	Toplam	374		

ن	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sıgası
1	نور	38	Nur	Masdar
2	انعام (نعمة)	7	Armağan-Müjde-Bağış-Nasip-Nimet	Masdar
3	نفس	100	Nefis	İsim
4	نظر	26	Nazar eylemek-İlgi-Bakış	Masdar
5	أنظر	1	Bak	Fiil Emir
6	ندامت (ندامة)	12	Pişmanlık	Masdar
7	ندا - نيدا	21	Ses - Çağrı	Masdar
8	منكر	7	Münker	Masdar
9	منكر	1	İnkârcı	İsim Fail
10	نكير	4	Nekir	Sıfat Müşebbehe
11	نهى	1	Nehy	Masdar
12	منصور	25	Mansûr	İsim Meful
13	انصاف	6	İnsaf-Adalet	Masdar
14	نعره (نعره)	11	Nara-Haykırma	Masdar
15	نسل	2	Soy-Kuşak	İsim
16	نشان	6	İşaret-Belirti-Eser	İsim
17	منظور	3	Bakılan-Görülen	İsim Meful
18	ناصر	4	Nasihât eden	İsim Fail
19	نار	4	Ateş	İsim
20	نصيب	4	Nasip	İsim
21	منافق	6	Münafık	İsim Fail
22	نيت (نية)	4	Niyet	Masdar
23	نقش	17	Nakış-Süs	Masdar
24	ناظر	4	Şahit	İsim Fail
25	مناجات	5	Çağırma-Dua	Masdar

26	نامه (نعمة)	1	Ezgi	İsim
27	نعمت (نعمة)	9	Nimet	Masdar
28	نقصان	2	Noksan-Eksik	Masdar
29	نبي	2	Peygamber	Sıfat Müşebbehe
30	انبياغه	1	Peygamberler	Cemi
31	منبر	3	Minber-kürsü	İsim Alet
32	نوراني	2	Nûrânî	Sıfat Müşebbehe
33	منزل	4	Menzil	İsim Mekan
34	نسيم	3	Rûzgâr	İsim
35	نذر	4	Adak	İsim
36	نسيمي	1	Rûzgar	Nisbet
37	نكته (نقطة)	1	Nokta	İsim
38	نصيحت (نصيحة)	4	Nasîhat	Masdar
39	نوبت (نبة)	1	Sıra	Masdar
40	نايل (نائل)	1	Nâil	İsim Fail
41	مناسب	3	Münâsip	İsim Fail
42	مملكت (مملكة)	1	Memleket	İsim
43	انشا	1	Söylemek	Masdar
44	نقد	1	Geçici	Masdar
45	ناموس	1	Utanma-sözlükte kanun-sivrisinek anlamında	İsim
46	نقش	17	Süs-Nakş	Masdar
47	نسل	2	Nesil	İsim
48	ناس	1	Nâs- İnsan	İsim
49	ناقص	1	Noksan	İsim Fail
50	نوحه (ناح - نوح)	1	Feryâd	İsim
51	نصرت (نصرة)	1	Nusret (yardım-destek)	Masdar
52	منسوخ	1	Mensûh	İsim Meful
53	نثر	2	Nesîr	Masdar
54	مناجات	5	Duâ-İcâbet-Münâcât	Masdar
55	نقل	1	Nakil	Masdar
	Toplam	397		

و	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sigası
---	--------	--------	--------	--------

1	مولى (موليم)	13	Mevla	İsim Fail
2	وطن	3	Vatan	İsim
3	وقت	38	Vakit	İsim
4	وداع	2	Elveda	Masdar
5	ويلت (ويلة)	5	Ne yazık-Felaket	Masdar
6	وا - واي - واه	37	Vay-vah	İsim Fiil
7	وصف	1	Vasıf	Masdar
8	ورد	8	Vird-Zikir	Masdar
9	وحدت (وحدة)	6	Vahdet	İsim
10	وجود	14	Varlık-Vücut	Masdar
11	وصل	11	Kavuşmak	Fiil
12	وحدانيت	4	Vahdaniyet	Masdar
13	واصل	4	Vasıl olmak	İsim Fail
14	وعد	14	Söz vermek	Fiil Mazi
15	ولايت (ولاية)	4	Velilik-Dostluk	Masdar
16	وحشت	3	Korku	Masdar
17	وافي	2	Vefalı	İsim Fail
18	وهم	3	Vehim-şüphe	Masdar
19	وعيد	1	Vaâd	Masdar
20	توفيق	2	Tevfik-Başarı	Masdar
21	موافق	3	Muvafık-Uygun	İsim Fail
22	واعظ	1	Vaiz	İsim Fail
23	وحشي	2	Vahşi	Nisbet
24	وفا	9	Vefâ	Masdar
25	توصيف	1	Târif	Masdar
26	وهاب	3	Vehhâb	Mübalâğa İsim Fail
27	وصال	3	Kavuşmak	Masdar
28	مودت (مودة)	2	Muhabbet	Masdar
29	ميراث	2	Miras	Masdar
30	توجه	1	Teveccüh	Masdar
31	ولي	1	Veli	Sıfat Müşebbehe
32	اوليا (اولياء)	6	Evliyalar-Veliler	Cemi teksir
33	وحي	2	Vahiy	Masdar

34	وامق (ومق)	2	Vâmık-sevmek-şefkat duymak-birbirini seven	İsim
35	وعظ	1	Vaaz	Masdar
36	وسواس	1	Vesvese	Masdar
37	توحيد	2	Tevhîd	Masdar
38	وهاب	3	Vehhâb	Mübalağa İsim Fail
	Toplam	221		

هـ	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sırası
1	هلال	1	Hilâl	İsim
2	هو	40	Hû(tasavvuf terimi)	İsim
3	هو	3	Huve (zahir)	Zahir
4	هوس	12	Heves	Masdar
5	هوا	27	Heva-Heves-Haram-Günah	İsim
6	هامان	2	Hâmân-(isim)	İsim
7	همت (همة)	21	Himmet-Gayret	Masdar
8	هجران	2	Ayrılık (هاجر fiilinin mastarı)	Masdar
9	هادي	37	Hâdî-Rehber-Kılavuz	İsim Fail
10	تهليل	2	Tehlil-Lailahe illah zikr etmek	Masdar
11	هارب-هاريب	2	Harap-Yorulan	İsim Fail
12	هاشيم	1	Hâşim	İsim Fail
13	هيئات	8	Heyhat!	İsim Fiil Mazi
14	هدايت (هداية)	3	Hidayet	Masdar
15	هيبت (هيبه)	6	Haşmet-Korku-Heybet	Masdar
16	هزيان	1	Saçma sapan	Masdar
	Toplam	168		

لا	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sırası
1	لا	12	Hayır	Harf
2	لايق (لاق)	20	Lâyık	İsim Fail
	Toplam	32		

ي	Kelime	Sayısı	Anlamı	Sırası
1	يتيم	19	Yetim	Sıfat Müşebbehe

2	يوسف	5	Yusuf	İsim
3	ميسر	1	Müyesser	İsim Meful
4	يهود	1	Yahûdî	Sıfat Müşebbehe
5	يقين	6	yakîn-yakın-ihtiyarlamak	Masdar
6	يونس	1	Yûnus	İsim
7	يعقوب	1	Yâkûb	İsim
8	يحيي	1	Yahyâ	İsim
9	ياقوت	1	Yakut	İsim
	Toplam	36		

Sonuç

Her ne kadar hikmetlerin tamamının orijinaline ulaşılmasa da eldeki mevcut hikmetler Hoca Ahmed Yesevî'nin dil ve anlatım özellikleri hakkında genel bir fikir vermektedir. Hikmetlerin özünü Eski Türkçe oluşturmakla beraber, oldukça zengin Arapça ve Farsça unsurlara sahiptir.

Dîvân-ı Hikmet içerisindeki Arapça kelimelerin konu edildiği bu araştırmada Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme – Araştırma Dizisi yayınlarından “Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî” kitabının 2017 basımı esas alınmıştır. Bilindiği üzere bu basımda 251 hikmet bulunmaktadır. Bu hikmetlerden sadece 140 tanesi asıl nüshası ile beraber tercüme edilmiştir. Diğer 121 hikmet ise günümüz Türkçesine çevrilmiş haliyle kitapta yer almıştır. Bu sebeple Dîvân'da ki Arapça kelimeleri incelerken bu 140 hikmet esas olarak alınmıştır. Bu hikmetler içerisinde 100 hikmet ortalama 24 kelimedenden oluşan dörtlükler şeklinde yazılmışken, 40 hikmet ikili beyitler halinde yazılmıştır. Araştırmada bu beyitlerin yanında eserin sonunda yer alan Münacat bölümü de tetkik edilmiş, içerisinde yer alan Arapça kelimeler alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Türemiş kelimeler kök harfin çatısı altında toplanması uygun görülmüştür. İncelenen 140 hikmet içerisinde yer alan ayet ve hadisler ayrı bir başlıkta toplanmıştır.

Eserin araştırılan bölümlerinde toplamda 1000 adet Arapça kelime tespit edilmiştir. Bu rakam tekrarlarla beraber 9351'ye kadar ulaşmaktadır. Buna göre yaklaşık 30.000 kelimedenden oluşan 140 hikmetin ve münacat bölümünün içerisinde geçen Arapça kelime sayısının 9351 olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Divan-ı Hikmet içerisindeki Arapça kelimelerin oranının % 30 Gibi bir rakam olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bu sonuçlar bize;

- ✓ Türklerin İslamiyet'i kabulünün üzerinden yaklaşık 200 küsur yıl gibi bir süreç geçmesine rağmen, din bağı üzerinden Araplarla olan dil ve kültür iletişiminin ne kadar etkili olduğunu,
- ✓ Ahmet Yesevi'nin dîvânında Arapça kelimelerin oranını,
- ✓ Dîvân-ı Hikmet'teki Arapça kelimelerin daha çok dini literatürden Türkçeye geçtiğini,
- ✓ Dönemin halk dilinde bu Arapça ifadelerin halk tarafından bilinir ve güncel hayatta kullanılır olduğunu,
- ✓ Ahmet Yesevî'nin dili yabancı kelimelerden arındırma gibi bir kaygısının olmadığını,
- ✓ Arapça bazı kalıpların olduğu gibi Türk diline geçerek kullanıldığını,

- ✓ Arapça kelimelerin Türkçeye geçişinde bazen harfler arasında bazen de mana yönüyle küçük değişikliklerin olabildiğini,
- ✓ Elimizdeki Hikmetlerin bir kısmının Yesevî'den asırlar sonra yazılmış olabileceğini

göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bunun yanında Türkçeye geçmiş bu kelimelerin birçoğunun Kur'an ve hadis metinlerinde kullanılan kelimeler olduğu görülmektedir. Bu sebeple Türkçe ve Arapça arasındaki etkileşimin daha çok din dili üzerinden gerçekleştiği söylenebilir.

Arapça kelimelerin yanı sıra ayet ve hadislerden parçalar alındığı görülmektedir. Bu alıntılarla üstü kapalı mesajlara ulaşmaya çalışılarak telmih sanatı uygulanmıştır.

evvel **elestbirabbikum** didi bil haq (önce **“ben sizin rabbiniz değil miyim?”** dedi, bil, hak)

qālūbelā didi ruhum aldı sebaq (“**evet dediler.**” Dedi ruhum; aldı ders)

KAYNAKÇA

- CAFEROĞLU, A. (2001), *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Alfa Yay.
- ECKMANN, J. (1988), *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- ERASLAN, K. (1991), *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- ERASLAN, K. (1989), Ahmet Yesevi, *TDV İslam Ansilkopedisi* (159-161) Ankara: TDV Yay.
- ERCİLASUN, A. Bican. (1993), *Dilde Birlik*, Ankara: Ecdad Yay.
- GEMALMAZ, E. (1994), Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinin Dili, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 4-18.
- GENÇ, İ. (1996), Belagat Yönünden Dîvân-ı Hikmet üzerine Bir Değerlendirme, Ed. M. ŞEKER-N. YILMAZ, *Ahmed-i Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, İstanbul: Seha Neşriyat.
- KÖPRÜLÜ, M. FUAT. (1991), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: DİB Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. FUAT, (1965), *“Ahmed Yesevî”İA*, İstanbul : MEB Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. FUAT, (1989), *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul: Ötüken Yay.
- ŞENER, H. İBRAHİM. (1996), Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Âyetler Üzerine Bir Değerlendirme, Ed. M. ŞEKER-N. YILMAZ, *Ahmed-i Yesevî Hayatı Eserleri Tesirleri*, (353-374) İstanbul: Seha Neşriyat.
- ÜŞENMEZ, E. (2008) , Karahanlı Eserlerindeki Söz varlığı Hakkında, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(1), 249-251.
- YESEVÎ, H. AHMED. (2017), *Dîvân-ı Hikmet*, Ed. M. Tıtcı. Ankara: Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Türk Kazak Üniversitesi Yay.

3. OTURUM
24 KASIM 2018 CUMARTESİ
ARSLAN BABA SALONU

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Ramazan BİÇER

Prof. Dr. Hacı Ömer ÖZDEN

Yahya Kemal Düşüncesinde Ahmet Yesevi Eksenli Türk Müslümanlığı

Öğr. Ali OKUMUŞ

Divan-1 Hikmet'ten Vilayetname-i Koyunbaba'ya Uzanan Öğretiler

Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ - Dr. Yakup AKYÜZ

Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde "Defter-i Sani" Kavramının Anlam(lar)ı Üzerine
Düşünceler Ve Çözümlemeler

Dr. Öğr. Ü. Halil İbrahim HAKSEVER

Divan-1 Hikmet'te Tenkit

YAHYA KEMAL DÜŞÜNÇESİNDE AHMET YESEVÎ EKSENLİ TÜRK MÜSLÜMANLIĞI

H. Ömer ÖZDEN*

Türk Müslümanlığı terimi, Yahya Kemal tarafından ortaya atılan, fakat uzun yıllar atıl kalan ve son zamanlarda tekrar gündeme gelmiş olan bir terimdir. Ancak Türk Müslümanlığından söz ederken Ahmet Yesevî'den bahsetmemek olmaz. Çünkü terim, kullanılış itibariyle Yahya Kemal'e dayanırken, olgu olarak Ahmet Yesevî'ye kadar götürülebilmektedir. Bu bakımdan Yahya Kemal ile Ahmet Yesevî arasında nasıl bir etkileşim olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir.

Yahya Kemal, bireysel anlamlı bir inanç anlayışından ziyade, toplum merkezli bir inancın savunucusudur; o, Türk milletine mensup olduğundan dolayı, Türk milletinin inandığı dine ve değerlere inandığını belirtmektedir. “Her milletin bir dini, itikadı var. Ben, Türk ve Müslüman olarak doğdum. Türk milletinin dinine ve itikadına sahibim”¹ diyen, Allah'a ve Peygamber'e Türk milletinin inandığı gibi inandığını ve bu imanın Müslümanlığı² olduğunu belirten Yahya Kemal, kültürlerin şekillenmesinde dinin, en önemli faktörler arasında bulunduğunu kabul ederek, Türk kültürünün de İslâmiyet'le uyum sağladığını benimsemektedir.³ Hatta Paris'teyken zaman zaman iman sarsıntısı geçirdiğinde bile onu “imansızlıktan kurtaran ve kendi Tanrısına bağlayan, yine Türk milleti olmuştur.”⁴ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Yahya Kemal, Türklükle İslâmlığın birbiriyle kaynaştığını ve ikisinin adeta birbirini gerektiren bir durum olduğunu vurgulamaktadır. Bu da onu, “Türk Müslümanlığı” kavramına ulaştırmıştır.

Burada şu soruyu sormak doğru olacaktır: Evrensel bir din olan İslâm'ın, ‘Türk Müslümanlığı’, ‘Arap Müslümanlığı’ gibi çeşitli milletlere mensubiyet ifade eden niteliklerle anlatılması ne derecede doğru olur? Çünkü Türk Müslümanlığı kavramı, doğal olarak böyle bir soruyu akla getirmektedir. Dinin, biri zaman ve mekâna göre aynı kalan; diğeri de çeşitli durumlara göre yorumlanmaya müsait olan, dolayısıyla da değişken olan yönleri bulunmaktadır. Din, beşeri tecrübe alanlarından biridir ve ancak insanın kendi duygu, düşünce ve tecrübelerini katmasıyla anlamlandırılabilir. İşte Türk Müslümanlığı terimi, dinin bu değişken tarafıyla ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Bu terim, dinin milletlere göre değişken yorum, anlam ve uygulamalar taşıyabileceğinin ifadesidir. Çünkü “hiçbir kutsal metin, anlama ve yorumlama süzgecinden geçmeden hayata tatbik edilemez ve hiçbir yorum ve anlama da mutlak olamaz. Modern bilgi ve tefekkür bize açıkça göstermektedir ki anlama ve yorumlama belli bir psiko-sosyal çerçeve içinde olup bitmektedir. Bu çerçeve ise asla statik değildir.”⁵ O halde Türk Müslümanlığı, kaynağını Kur'an'dan alan, Türk milletinin karakteristik yapısına ve yaşama biçimine uygun olarak yorumlanan bir anlayışın adıdır. Dolayısıyla dinî konular dikkate alındığında bu yorumlamanın esas hareket noktasının bizzat İslâmiyet olduğu, fakat bu tutumda Türk milletinin hayata ve olaylara bakış tarzının da önem arz ettiği ve böylece

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı

¹ Sermet Sami Uysal, *İşte Gerçek Yahya Kemal-Yahya Kemal'le Sohbetler*, İnkılap ve Aka Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 249.

² Banarlı, “*Yahya Kemal ve İman*”, Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası I, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1959, s. 2.

³ Yahya Kemal, *Mektuplar Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1990, s. 1

⁴ Banarlı, “*Yahya Kemal ve İman*”, agy., s. 2.

⁵ , Mehmet S. Aydın, “*Fazlur Rahman ve İslâm Modernizmi*”, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Fazlur Rahman Özel Sayısı, c. 4, Sayı: 4, Ankara, Ekim 1990, s. 278-279.

farklı bir dinî anlayışın ortaya çıktığı görülmektedir. Anlama ve yorumlamada etken olan psiko-sosyal çerçevenin statik değil dinamik oluşu da farklılığı sağlamaktadır.

Dinî hayatımız, kaynağını Kur'an'dan almakla birlikte, hayatın her anını Kur'an'a uygun hale getirme düşüncesi bir ideal olarak görülmüş, İslâmiyet'i kabul eden milletler, tarihin seyri içinde ekonomik, siyasî ve kültürel ilişki içinde oldukları milletlerden de etkilenmiş, kendi millî özellikleriyle dinî ve diğer yabancı etkileri de dikkate alarak hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Bu durum, günümüzde de böyledir. O halde Yahya Kemal, Türk Müslümanlığı terimini, her milletin kendine ait bir sosyal ve psikolojik çevreye sahip olduğu, dolayısıyla kendi hayatlarını da bu çerçeve dâhilinde şekillendirecekleri ve buradan hareketle de her milletin Müslümanlık anlayışlarının farklı olacağı gerçeğinden yola çıkarak türetmiştir. Bundan dolayı o, "Türk Müslümanlığı; Arap Müslümanlığı değil, daha yeni bir iman sentezi, velhasıl daha yeni bir imandır ve birçok cepheleriyle millîdir"⁶ sonucuna ulaşmıştır.

Ülkemizde son yıllarda bilimsel tartışmalara konu olan 'Türk Müslümanlığı' kavramı, ilk kez Yahya Kemal tarafından kullanılmıştır. Yeni ve orijinal bir terim olarak kavram haline getirilmesi de yine Yahya Kemal sayesinde. Burada dikkat edilmesi gereken asıl mesele, Yahya Kemal'in, terimi 'Türk İslâmî' olarak değil, 'Türk Müslümanlığı' şeklinde kullanmış olmasıdır. Çünkü bu iki terim birbirinden farklıdır. Şöyle ki; 'Türk İslâmî' terimi, Türkler tarafından ortaya konulmuş yeni bir din anlamı taşımakta olup, Yahya Kemal'in böyle bir iddiası bulunmamaktadır; zaten böyle bir iddiadan söz edilmesi de mümkün değildir. Türk Müslümanlığı terimi ise, Tanrı tarafından gönderilmiş olan İslâm dinini kabul eden Türk milletinin, hayat tarzlarına göre yorumladıkları ve kültürel değerlerini de katarak yaşadıkları dinî anlayış modelini veya dinî tutumu ifade etmektedir. Bu haliyle Türk Müslümanlığı, sübjektif bir din tasviri için kullanılan bir terimdir. Kavram, bu yönüyle, tarihî ve toplumsal bir gerçeği de dile getirmektedir. Şöyle ki İslâm dini, tarihî, kültürel bir varlık olan herhangi bir toplumun -sözgelimi Türk toplumunun- hayatına girmekte ve belli bir üslup içinde yaşanmaktadır. Çoğunlukla, hayatına girdiği topluma etki ederek, kültür formlarının bir kısmının değişikliğe uğramasını sağlarken, aynı zamanda mevcut formların bir kısmını benimseyerek o formlarda ifadesini bulmaktadır. Bundan dolayıdır ki İslâm, değişik yerlerde yaşayan toplumlarda farklı ifade kanalları bulabilmekte; aynı din, öze zarar verilmeden, farklı şekillerde yaşanabilmektedir. Üstelik bu yaşama biçimi, hem mevcut kültür formlarından destek bulmakta, hem de yeni kültür formlarının oluşmasına kapı aralamaktadır.⁷

Buna göre Türk Müslümanlığı, bir kültür ve inancın hayata değişik şekilde yansımaları anlayışı olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla da Türk Müslümanlığı anlayışı, kültürel yapı içerisinde aranmalıdır. Dinin bu şekilde algılanmasında ön sırayı inanç ve bu inancın kültürel boyutu yani ahlaka, sanata yansıyan yönleri almakta, ibadetler ise ikinci derecede yer almaktadır. Yahya Kemal de bu tutumu benimsemiştir ve onun bu tutumu, kaynağını yine dinden ve buna bağlı olan dinî anlayıştan almaktadır. Şüphesiz her dinde olduğu gibi İslâmiyet'te de ibadetlere çok büyük önem verilmekle birlikte, dinî literatürdeki ifadesiyle ve Ehl-i Sünnet anlayışıyla iman hakikati, tasdik etmekten ibaret olduğu için, ameller imana dâhil değildir.⁸ Nitekim itikatta yolunu takip ettiğimiz Mâtürîdî de aynı kanaattedir; ona göre 'amel, imandan bir cüz değildir.' O halde dini anlam yüklenen ibadetleri yapmamak, imandan veya dinden uzak olmak anlamını ifade etmez. Çünkü ibadet, yalnızca bilinen formlardan ibaret olmayıp, hayatın her anındaki düşünce, eylem ve yapıp etmeleri kapsamaktadır.

⁶ Banarlı, "Yahya Kemal ve İman", agy., s. 20.

⁷ Aydın, İslâm'ın Evrenselliği, s. 67-68.

⁸ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, (Kestelî Hâşiyesi'yle birlikte), İstanbul, tarihsiz, s. 156; Fıçlalı, Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri, s. 44,48.

Müslümanlığa ve iman konusuna bu pencereden bakıldığında, sadece resmi ibadetler değil, hayatın tümü önem kazanır ve inançla ilgili konular, bir hayat felsefesi haline gelir. Nitekim Kur'an'ın pek çok yerinde Allah, muhataplarına "Ey iman edenler!" diye hitap ederek inanmanın önemine dikkat çekmektedir. Diğer taraftan Hz. Peygamber, bir hadisinde "Kim ki Allah'tan başka ilâh olmadığına inanırsa cennete girer"⁹ demektedir. Bu ifadelerle bakıldığında, dinin özünün inanmak olduğu görülmektedir. İman, inananla inanılan arasındaki bağıdır ve bu anlayış, dinin içselleştirilmesi ve benimsenmesiyle de uygun örtüşmektedir. O halde 'din, bir vicdan meselesidir' demek, doğru bir anlayıştır. Formel ibadetler de yine inananla Tanrı arasındaki manevî bir ilişkidir. Dolayısıyla inananla inanılan arasında kimse giremez. Bu bakımdan İslâm dininde gerek inanç, gerekse ibadet, "Dinde zorlama/baskı yoktur!"¹⁰ ayeti çerçevesinde değerlendirilmelidir. Burada belirleyici tavır, dinin yalnızca biçimsel ibadetlerden ibaret olduğu anlayışının tek başına yeterli olmadığını kabul etmektir.

Çok uzun zamandan beri Müslümanlar arasında içi boşaltılmış bir din ve ibadet anlayışı yaygınlaşmaktadır. Samimi bir inanç ve ahlakî ilkelerin ihmal edilmediği bir ibadet anlayışı, böyle bir tavrın önüne geçmek için gereklidir. Çünkü din, her şeyden önce inananlardan, iyi bir insan olup insanlara faydalı olmalarını, yakınında bulunan insanlardan muhtaç durumda bulunanlara yardımda bulunmalarını, başkalarına sıkıntı verebilecek işler yapmamalarını, hatta başkaları tarafından yapılan yanlış işler varsa onların düzeltilmesine katkı sağlamalarını, dürüst, doğru sözlü, güvenilir, başkalarının haklarına saygılı, inançlarında samimi ve vatansever olmalarını istemektedir. Samimiyet olmadan, sırf kişisel çıkar amaçlı olarak yapılan ibadetler, insanlara sözü edilen nitelikleri kazandırmaz. Nitekim Hz. Peygamber de "Sizden biriniz kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de istemedikçe (kâmil manada) iman etmiş olamaz."¹¹ hadisiyle bu anlayışın temelini oluşturmaktadır. İnancını en samimi şekilde içinde hissetmeyen insanlar, bütün ibadetlerini eksiksiz de yapsalar, Kur'an'ın istediği anlamda dindar, hatta onun istediği insan olamazlar. Nitekim Kur'an'da, "Kıldıkları namazdan gafil olan ve gösteriş olsun diye namaz kılanların vay haline"¹² ayetleri bu duruma işaret etmektedir. Yunus Emre de

"Bir kez gönül yıktın ise, bu kıldığın namaz değil

Yetmişiki millet dahi, elin yüzün yumaz değil.

Doğru yola gittin ise, er eteğin tuttun ise

Bir hayır da ettin ise, birine bindir az değil"¹³ mısralarıyla dinde samimiyetin asıl olduğunu belirtmektedir.

Yahya Kemal, Türk milletinin kendi kültürel değerleriyle varlığını sürdürmesi için Sünnî anlayışı zorunlu görmekte, Türk Müslümanlığı ile Arap Müslümanlığını birbirinden ayıran en önemli faktörü, Türklerin, İslâmiyet'i doğrudan doğruya Arap söylemiyle almamalarında aramak gerektiğini belirtmektedir. İslâmiyet, Arapça olarak vahyedildiği için, dinî terimlerin dilimize daha ziyade Arapça olarak geçmesi beklenirken, pek çok terim ve İslâmiyet'in birçok unsurları, Arapçadan değil, Farsçadan alınıp Türkçeleştirilerek kullanılmıştır. Ona göre, "Bir kere biz, dinî istilahlarımızı Araplardan değil, daha çok,

⁹ Süyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, Beyrut, 1990, s. 536.

¹⁰ Kur'an, Bakara, 256.

¹¹ Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71, 72; Tirmizî, Kıyâme 59; Nesâî, İmân, 19, 33.

¹² Kur'an, Mâ'ûn, 4-6.

¹³ Yunus Emre, *Divan*, Hazırlayan, Faruk Kadri Timurtaş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1986, s. 91.

Acemlerden almakla, Müslümanlığın nispeten değişmiş bir şeklini tercih etmiş, yani bu imanın kendi istilahlara taassupla sarılmamışızdır. Mesela biz, salât yerine namaz deriz; savm yerine oruç deriz. Oruç, Farisîdeki rûze kelimesinden alınmış ve tamamıyla Türkçeleşmiş bir sözdür. Yine biz resul yerine peygamber demeyi tercih ederiz.”¹⁴

Yahya Kemal, bu tesirlerin sadece din alanında değil, siyasî alanda da kendisini hissettirdiğini belirtmektedir. “Resûl, nebî almamışız, peygamber diyoruz. Haber verici mânâsına Farisî’den gelme. Müslim demiyoruz. Müslüman almışız. Bu da Farisî. Çaryar, cihariyar-i güzün, Acemcedir. Arap’dan almamışız...”¹⁵

Bu etkilenme, ilk olarak Büyük Selçuklularda başlamıştır. Ancak Farsçaya duyulan sempatinin, Anadolu Selçuklularında da devam ettiğini unutmamak gerekir. Bununla birlikte Türk halkı, bu etkileşimden rahatsızdır. Nitekim Moğol istilasıyla oluşan yönetim boşluğunda, Anadolu Selçuklu Devleti idaresini bir süre için elinde bulunduran Karamanoğlu Mehmet Bey’in Anadolu Selçuklu Devlet idaresinde ve halk arasında Farsçanın yükselişini durdurma gayretinde bulunması ve Türkçeyi devlet dili haline getirme çabası da Türkler arasında bu etkiden duyulan rahatsızlığı göstermek açısından yeterli olsa gerektir.

Ancak gerek Büyük Selçuklu, gerekse Anadolu Selçuklularında Farsça, özellikle resmî yazışmalarda ve dinî terimlerdeki etkisine rağmen, saray çevresinde bile Türkçe tamamen terk edilmemiş ve halk arasında Türkçe hiç unutulmadan konuşulmaya devam etmiştir. Nitekim Anadolu Selçuklularının son dönemlerinde yaşayan başta Yunus Emre olmak üzere pek çok ozan, herkesin anlayabileceği, bugün bile anlamakta güçlük çekmediğimiz duru bir Türkçe ile şiirlerini yazmışlardır.

Unutulmaması gereken bir noktaya temas etmekte yarar var; milliyetin devamlılığı, kültürel unsurlardan en önemlisi olan dilin korunmasına bağlıdır. Türk milleti, İslâmiyet’i kabul ettikten sonra Arapça ve Farsçadan etkilenmesine rağmen, Türkçeye sahip çıktığı için milliyetini koruyup devam ettirebilmiştir. Bazı Türk boyları, Hıristiyanlığı kabul ederken dillerini de kaybettikleri için farklılaşmış ve sözgelimi Macarlar gibi ayrı bir millet olmuşlardır. Oysa Hıristiyanlığı kabul etmekle beraber dillerini koruyabilen Gagavuzlar, Türklüklerini halen korumaktadırlar.

Türk dinî literatüründe yer alan pek çok kelime ve kavramın Türkçeye, Farsçadan geçmesinde birçok faktör rol almıştır. Bunların en önemlilerinden biri, Türklerin katı Emevî politikalarından dolayı Araplarla doğrudan temaslarının bulunmayışı olabilir; doğrudan temas olsa bile bu, barışçı açıdan değil, daha ziyade Emevîlerin düşmanca yaklaşımına karşı kendilerini savunma tarzında olmuştur. Çünkü Emevîler, İslâmiyet’in anlatımında diyalog yöntemini değil, savaş yolunu seçmişlerdir. Kendi ailelerinden olmayan herkesi küçümseyen, İslâmiyet’i kabul etmeyenleri köle, kabul edenleri de azatlı köle (mevâlî) olarak gören Emevîlerle, hürriyet ve bağımsızlığını her şeyin üstünde tutan Türk milletinin anlaşabilmesi mümkün olmamıştır. Bu yüzden Türklerin Araplarla olan dinî münasebetleri, gerek zaman ve mekân açısından, gerekse dinî terimler açısından çoğunlukla Farslılar vasıtasıyla olmuştur.

İslâm Medeniyeti Türklere, Fars kültürünün merkezi olan Horasan yolu ile Mâverâünnehir’den geçerek geliyordu; bu durum doğal olarak Türk dili ve dolayısıyla da Türk edebiyatı üzerinde oldukça etkili oluyordu.¹⁶ Fakat Türkler de tarihsel derinliği çok uzun bir kültürel maziye sahip oldukları için, Farsçadaki dinî ve edebî kavramları, Türkçe’nin

¹⁴ Banarlı, “Yahya Kemal ve İman”, agy, s. 20.

¹⁵ Ünver, Yahya Kemal’in Dünyası, Şehir Yayınları, İstanbul, 2000, s. 27-28; Değişik ifadeler için bkz. Aynı eser, s. 84, 86.

¹⁶ Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1981. s. 21, 126.

fonetiğine uyarlayarak aldılar; bundan dolayı, bu kelimeler artık sadece kaynak itibariyle Farsça, anlam bakımından ise Türkçe sayılmaktadır. Çünkü kültürün taşıyıcılarından en önemlisi dildir. Kullanılan kelimeler, farklı kaynaklardan da alınsalar, zaman içerisinde çeşitli değişikliklere uğrayarak alınan dilde kullanılan farklı bir anlam kazanırlar ve girdikleri dile ve millete ait olurlar. Aynı kelimeye farklı milletlerin yükledikleri anlamlar farklı olabilir. Burada artık kelime ya da kavramın, alındığı dildeki morfolojik yapısı değil; girdiği dilde yüklenen anlam önem kazanmaktadır. Kelime ya da kavramlar, ifade ettiği anlamlara göre kullanılırlar. Sözgelisi ‘teşekkür’ kelimesi kök itibariyle Arapçadır, ama hiçbir Arap ‘teşekkür’den bir şey anlamaz.¹⁷

Yahya Kemal de “kelimelerin mânâları, milletlerin rûhu tegayyür ettikçe (değiştikçe) değişir”¹⁸ demektedir. Buna göre kelimeler, girdikleri milletin dil yapısına ve anlam dünyasına uygun olarak değişime uğrarlar. Milletler, farklı zaman ve zeminlerde farklı kültürlerle tanıştıkça, kendi kültürlerinde de değişiklikler meydana gelmekte; bu durum, onların kullandıkları dile de yansiyarak kelimelerin anlamlarına etki etmekte ve kelimelerin kullanım tarzlarında değişiklikler kaçınılmaz olmaktadır. Böylece farklı bir dilden alınan kelimeler, yeni girdiği kültürün yapısına değişik bir anlamda girmektedir. Bu durum, dinî kavramlarda da kendisini göstermektedir. Kavramlar zihinde anlamlandırıldığına göre din de toplumun yaşadığı zamandaki zihni yapısına göre anlaşılacaktır. Türk milleti de kendi kültürel birikimi, bulunduğu yer, kelimelere yüklediği anlamlar gibi farklı faktörlerle İslâm dinini kendine göre bir yorumla almıştır. Zaten İslamiyet’in evrenselliği de bu yorumlamayla ortaya çıkmaktadır. Her millet, yoruma müsait olan müteşabih ayetlerini kendi kültür kodlarına göre yorumladığı takdirde Kur’an’ı anlamış olur. Bu anlamda din, artık sadece Arapların anladığı din değildir. Türk milleti olarak biz, onu kendimize uyarlamış ve yepyeni bir İslâm sentezi ortaya çıkarmışızdır.

Mademki bir Türk Müslümanlığından söz edilebilmektedir, o halde bu yaşayış biçiminin temelleri nerede aranmalıdır?

Günümüzde Türk Müslümanlığı teriminin üç farklı şekilde temellendirildiği görülmektedir. Bu anlayışlardan birincisi; Türk Müslümanlığını Sünnîlik dışı ve karşıtı bir temel üzerinde konuşlandırmaya çalışan ve Türk Müslümanlığının Alevîlik anlamında olduğunu iddia eden ideolojik görüştür. İkincisi, Türk Müslümanlığının Mâtürîdîlikle temsil edildiğini ve Sünnîlikle temellendirilebileceğini savunan teolojik görüştür. Üçüncü temellendirme ise, Anadolu’ya yerleşen Türklerin, önceki kültürlerle kendi inançlarını birleştirerek yaşadıkları folklorik bir değeri olan İslâm anlayışıdır ki ‘Halk İslâmı’ olarak da nitelenen bu görüş, sosyolojik izah olarak da isimlendirilebilir.

Geçmiş çok eskilere dayanmayan bu üç anlayışı teker teker inceleyerek, terimi ilk kez kullanan Yahya Kemal’in ve temelleri Ahmet Yesevî’ye kadar uzanan Türk Müslümanlığı anlayışının, bu temellendirmelerden hangisine uygun olduğunu tespit etmeye çalışalım.

Belirtilmesi gereken ilk husus, Yahya Kemal’in Alevîlik-Sünnîlik gibi bir mezhep ayrımcılığına sıcak bakmamasıdır. Onun Türk Müslümanlığı anlayışı, Alevîliğin de bir yaşam biçimi olarak içerisinde yer aldığı Sünnî gelenek üzerine inşa edilmiştir. O, Alevîliğe asla ideolojik bir yaklaşımla bakmamıştır.

Bu, oldukça önemli bir tespittir: Türk Müslümanlığının, Sünnî anlayışı katmaksızın yalnızca Alevîlikten ibaret olduğunu savunanlar, Alevîliğin büyük oranda Eski Türk dinine dayandığını, İslâm dininin ise önemli olmayacak bir derecede bulunduğunu iddia ederek

¹⁷ H. Ömer Özden, Bir İnanç ve Kültür Terkipçisi Yahya Kemal, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 170-171.

¹⁸ Yahya Kemal, Eğil Dağlar, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1992, s. 166.

Alevilikte asıl rengin, İslâm öncesi Türk kültürü olduğunu kabul ederler. Oysa Aleviliğin ortaya çıkışı, İslâmiyet'in kabul edilip mezheplerin ortaya çıkışlarından ve Hz. Ali ve daha sonra da oğlu Hüseyin'in öldürülmesinden sonra olmuştur. Alevî adı da Ali'ye mensup anlamındadır ve Ali, bir İslam halifesidir. Yahya Kemal de Türklerin İslâmiyet'i kabul edip yeni bir inanç ve uygulama modeli kazandıklarını ve böylece kültürün de yeniden şekillendiğini ortaya koymakta ve kabul etmektedir. Böylece anlaşılıyor ki Türk Müslümanlığının temelinde bizzat İslâm dini bulunmaktadır. Alevilik de bu anlayışın içerisinde yer almaktadır.

İkinci olarak Yahya Kemal, İslâm anlayışı içerisinde başka herhangi bir anlayışı değil, Sünnîliği öne çıkarmıştır. O, Sünnîliği, Türk milletinin İslâmiyet'i benimsedikten sonraki varlık sebebi ve devamlılığının bir gereği olarak kabul etmektedir. Öyleyse Türk Müslümanlığı anlayışının temelinde, teolojik yorum olarak isimlendirilen Sünnî İslâm anlayışı bulunmaktadır.

Sosyolojik yoruma gelince; bu yorum, daha çok ideolojik yorumu savunanların destekledikleri bir tutum olarak görünüyor. Oysa eski Türk dinindeki formlar, bazı inanç motifleri ve hatta bunların ibadetlere yansımaları, sadece Alevilik içerisinde görülmemekte, Alevî olmayanlarda da İslâm öncesi tavır ve tutumlara rastlanmaktadır. Anadolu'daki dini ritüellerin pek çoğunda İslam öncesi Geleneksel Türk Dininin yansımalarını görmek mümkündür. Burada bir örnek vermek yeterli olacaktır. İslâm öncesi kamların ve şamanların yerini tutan sufilik, hem Alevilikte, hem de Sünnî tasavvufi tarikatlarda görülmektedir. Yine şamanların ibadetlerinde bulunduğu bilinen vecd hali, Alevilik ve Mevlevîlikteki sema ayinlerinde ve diğer bazı İslâm tarikatlarında da görülmektedir. Bu örnekler de Aleviliğin Sünnî anlayış çerçevesinde bulunduğunu göstermektedir. Yahya Kemal'in de İslâm öncesi dönemi reddetmediği, bu döneme kültürel anlamda değer verdiği bilinmektedir.¹⁹ Öyleyse sosyolojik yorum da Sünnî İslâm geleneği içerisinde rahatlıkla değerlendirilebilecek olan, ona renk katan ve çeşitlilik kazandıran bir unsur olarak kabul edilebilir. Halk, dinini anladığı gibi yaşar, anlamadığı bir dini ise benimsemediği için yaşayamaz.

Yahya Kemal'in Türk Müslümanlığı Terimini Oluşturmasında Ahmet Yesevî'nin Rolü

Şimdi Türk Müslümanlığı anlayışının ve buna bağlı olarak Yahya Kemal'in, Sünnî İslâm geleneğinde hangi noktada bulunduğunu belirtebiliriz. Önceleri bireysel olarak, sonra bu ilk tecrübelerin olumlu sonuçlar vermesinden dolayı yavaş yavaş topluca katılımlara yönelen büyük Türk kitlesi, İslâmiyet'e Maverâünnehir bölgesi âlimlerinden olan İmam Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin (862-944) etrafında toplanarak girmişlerdir. Kendisi de Türk olan bu saygın İslâm bilgininin inanç konularında geliştirdiği anlayış, neredeyse bütün Türkler tarafından kabul edilerek hayata aktarılmıştır. Buraya kadarki tüm izahlar ve Türklerin kahir ekseriyetinin benimsediği tutum dikkate alındığında, Yahya Kemal'in de Türk Müslümanlığı sentezine ulaşmasında, bu büyük kelim bilgininin önemli katkısının olduğu ve Ehl-i Sünnetin Eş'arilik tarafında değil, Hanefî-Mâtürîdî çizgisinde bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.²⁰

Yahya Kemal tarafından isimlendirilen bu yeni Müslümanlık anlayışı, başta bizzat Kur'an ve hadislerin, eski Türk inancı motiflerinin, nihayet Türk adet ve geleneklerinin bir araya gelmesi ile oluşmuş bir sentezdir ve tamamen Türk'e aittir. Batı'ya göç sırasında Fars kültürü ile irtibat kuran Türkler, dinî kavramların kabulünde Farsçadan etkilenmelerine rağmen, inanç yapısı ve buna bağlı olan mezhep anlayışından etkilenmedikleri ve hatta bu

¹⁹ Bkz. H. Ömer Özden, Estetik ve Tarih Felsefesi Açısından Yahya Kemal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 147 vd.

²⁰ Bkz. Sait Başer, Yahya Kemal'de Türk Müslümanlığı, Seyran Kitap-Dağıtım, İstanbul, 1998, s. 32 vd., s. 225, 366.

anlayışla mücadele ettikleri için bu kavramların içi, Türk kültür değerleri ve zihniyetiyle doldurulmuş ve dolayısıyla da bir Türk Müslümanlığına ulaşılmıştır.

Yahya Kemal'in 'Türk Müslümanlığı' kavramını kullanmasındaki asıl maksadı, dinin yorumlanmasında millet faktörünün göz ardı edilmemesine dikkatleri çekmek olsa gerektir. Millî nitelikler göz önünde bulundurulmadan yapılabilecek yorumlar yahut açıklamalar, kültürel yabancılaşmaya ve yozlaşmaya sebep teşkil edebilir. Kültürel değişimle kültürel yabancılaşma arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kültürel değişimde millî nitelikler korunarak zamana ve coğrafyaya uygun yeni uygulamaların kabulü söz konusuysa, kültürel yabancılaşmada ise millî niteliklerin tamamen ortadan kalkması tehlikesi vardır. Kültürel değişim, milletlerin varlıklarını sürdürmelerine bir engel teşkil etmezken, kültürel yabancılaşma, milletlerin varlıklarını ortadan kaldırma riskini taşımaktadır.

İslâmiyet'in, Türkler tarafından kabul edilirken, dinî terimlerin doğrudan doğruya değil, kısmen değiştirilerek alınması, bir tercih meselesidir ve aynı zamanda bir kültür değişmesidir; ama İslâmiyet'in yayılış tarzına bağlı olarak ibadet ve inanışa, Türk milleti kendi zevkini, duygusunu, sevgisini ve yaşama biçimini de katmıştır. Türk milletinin bu tutumuna Hanefî-Mâtürîdî anlayışın karşı çıkmaması ve Türklerin büyük çoğunluğunun, kendisi de aynı Sünnî anlayışı benimsemiş olan Ahmet Yesevî etrafında kenetlenip tasavvufî yöntemden yardım alarak İslâmiyet'i benimsemiş olmaları da gözden kaçmamaktadır.²¹

Türkler, İslamiyet'i 9. yüzyıla kadar bireysel olarak benimserlerken de, 10. asırda kitleler halinde kabul ederlerken de tarikatların aktif ve etkili bir rolü olduğu söylenebilir. Anavatanlarından, yeni yurtlar bulmak için ayrılan Türkler, bu sıkıntılı günlerinde çoğunlukla, çeşitli sebeplerle İslâmiyet'i tanıyan ve yeni dini daha iyi yaşama anlayışından hareketle sûfilîği seçen ve kendilerine Horasan Erenleri adı verilen Türk sûfilerin etkisiyle İslâmiyet'i kabul etmişlerdir. Zira sûfiler, tavır ve yaşam biçimleri, sade giyiniş tarzları, alçakgönüllülükleri, dürüstlük ve güvenilirlikleriyle eski Türk dinindeki kam ve şamanların tavır ve yaşayış tarzlarını hatırlatmaktaydı. Eski dinlerinden, yeni bir dine geçiş sürecinde eskiyi hatırlatan motifleri gören ve eski dinden bir şeyler bulan Türkler, İslam inancını daha çabuk kabul edip benimsemişlerdir. Türkler tarafından kurulan ve yaygınlaşan bu tarikatlar yoluyla sadece din değil, aynı zamanda Türk milliyeti de şekillenmiş ve Türk Müslümanlığına ulaşılmıştır. Öyleyse Türkler arasında ve Türkler tarafından kurulan ilk tarikatlar, dinin benimsenmesinde, Türk kültürünün, Türklerin hayat tarzının dine aktarılmasında önemli görevler üstlenerek, yeni dinin yadırganmamasına yardımcı olmuşlar, İslâm dininin eski Türk dinine ve kültürüne yakın olduğunu vurgulamışlardır. Buna göre ilk tarikatların millî kimliklerinin, dinî kimliklerinden daha ön plânda olduğu söylenebilir.

Bunu dikkate alan Yahya Kemal, Fuat Köprülü'nün dil ve edebiyatla ilgili bir eser yazma teşebbüsü olduğunu öğrenince bu konu ile alakalı olarak şu tavsiyede bulunmuştur: "Bu mevzua girmeyiniz. Bizim daha mühim mevzularımız vardır. Mesela şu Ahmet Yesevî nedir, kimdir? Bir araştırınız. Bakınız bizim milliyetimizi asıl orada bulacaksınız."²² Demek ki Yahya Kemal, Ahmet Yesevî'de öncelikle millîliğin araştırılmasını ve onun, dini kendi milliyetine göre nasıl yorumladığını ele almak gerektiğini belirtmektedir. O halde millîlikle dinîlik bir arada mütalaa edilmelidir. Bunun temelinde de Ahmet Yesevî bulunmaktadır. Öyleyse kimdir Ahmet Yesevî?

²¹ Türklerin Tasavvufa ilgileri ve bunda Ahmet Yesevî'nin katkıları için bkz. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 12-20, 41-44, 72-76, 174-180.

²² Nihad Sami Banarlı, Yahya Kemal'in Hatıraları, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997, s. 49. Fuad Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" isimli eserinin bu tavsiye ile vücut bulmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Ahmet Yesevî, Güney Kazakistan'da bugün Türkistan adıyla tanınan Yesi şehrine 157 km., Çimkent şehrine ise 7 km. uzaklıktaki Sayram kasabasında doğmuştur. Doğum tarihinin, kesin olmamakla beraber 1093 yılı olduğu tahmin edilmektedir. Bu tahmin, 1166 yılında ölmesine dayandırılmaktadır ki buna göre öldüğünde 73 yaşındadır. Hayatının büyük bölümünü Yesi'de geçirdiği için Yesevî olarak tanınmıştır. Yesevî, Türkistanlı olduğunu kitabının 3. hikmetinde "On yedimde Türkistan'da durdum ben işte" dizesiyle ifade etmektedir.²³

1396 yılında Emir Timur'un emriyle mütevazı kabrinin üzerine Hüseyin Şirâzî tarafından muhteşem bir türbe yaptırılmış ve açılışını da yine Timur gerçekleştirmiştir. Ahmet Yesevî, halk tarafından çok sevilen bir şahsiyet olduğu için, onun hakkında çeşitli menkıbeler oluşturulmuştur. Bu bakımdan onun menkıbevî kişiliğinden kısaca bahsetmek uygun olacaktır.

Ahmet, çevresinde Karasaç Ana diye de tanınan annesi Ayşe Ana'yı çok küçükken kaybetmiş, ilk eğitimini çevresinde sevilen bir kişilik olan babası İbrahim Şeyh'ten almış ve 7 yaşına geldiğinde babası da vefat etmiş, ablası Gevher Şehnaz onu yanına alıp Yesi'ye götürmüştür. Ahmet burada Arslan Baba isimli bir Türk sufisinden dersler almaya başlamıştır.

Ahmet Yesevî'nin, Arslan Baba'nın yanına verilmesi ya da Arslan Baba'nın onu bulması da tarihi bir gerçekliğe asla uygun olmayan, ama kaynak olarak bizzat Ahmet Yesevî'nin hikmetlerine²⁴ dayanan bir menkıbeye dayalıdır.

Menkıbeye göre Arslan Baba, yaklaşık dört yüz yıl önce Hz. Peygamber'e sahabe olmuş bir erendir. Bir savaş sırasında yiyecekleri kalmayan sahabelere, Hz. Peygamber'in duası üzerine Cebrail, cennetten bir tabak hurma getirir. Her sahabe bir hurma alır, biri de yere düşer. Cebrail, "bu hurma, daha sonra gelecek ümmetinden Ahmet isimli birinin kısmetidir" diyerek bu hurmayı alıp Peygamberimize verir. Peygamberimiz, "bu hurmayı sahibine kim vermek ister?" diye sorunca Arslan Baba, emaneti sahibine iletmek için talip olur. Hz. Peygamber, bu emaneti Arslan Baba'ya verirken Ahmet'i nerede ve ne zaman bulabileceğini anlatır, bulduğunda da onun terbiyesini üstlenmesini ister. Aradan dört yüz yıl geçer ve nihayet Arslan baba, verilen manevi işaret doğrultusunda Yesi'ye gelip oyun oynayan çocuklar arasında Ahmet'i tanır. Yanına gelen Ahmet, bahsi geçmediği halde hemen emaneti olan hurmayı getirip getirmediğini sorunca Arslan Baba, damağında yüzlerce yıldır sakladığı hurmayı çıkarıp sahibine verir. Bu kez Ahmet, Arslan Baba'ya, hurmayı vermekle vazifesinin tamamlanmadığını, kendisinin eğitimiyle de meşgul olması gerektiğini söyler. Arslan Baba da o günden itibaren çocuğu ablasından alıp maddi ve manevi eğitimiyle meşgul olur.

Arslan Baba, menkıbevî bir şahsiyettir ama hayali değildir. Ahmet Yesevî zamanında yaşamıştır. Türbesi de Yesi yakınlarındaki Otrar şehrinde. Nitekim Ahmet Yesevî, Divan-ı Hikmet'inin ilk şiirinde

Yedi yaşta Arslan Baba'ya verdim selam
'Hak Mustafa emanetini eyleyin armağan'
İşte o zamandan binbir zikrini eyledim tamam
Nefsim ölüp lâ-mekâna yükseldim ben işte

²³ Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, Hazırlayan: Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2001, s. 9.

²⁴ Hoca Ahmed Yesevî, 18. Hikmet, s. 33-36.

Hurma verip başımı okşayıp nazar eyledi
Bir fırsatta ahirete doğru sefer eyledi
Elveda deyip bu âlemden göç eyledi
Medreseye varıp, kaynayıp coştum ben işte.²⁵

diyerek Arslan Baba'nın realitesinden söz etmektedir. Ancak halk muhayyilesi, Ahmet Yesevî'nin büyüklüğünü kanıtlamak veya otoritesini sağlamlaştırmak için Arslan Baba'yı Hz. Peygamber'e çağdaş yapmış ve ona menkıbevî bir kişilik yüklemiştir.

Ahmet'e manevi babalık da yapan Arslan Baba, ölümünden önce ona Buhara'ya giderek Yusuf Hemedanî ile tanışmasını vasiyet etmiştir. Buhara o dönem önemli bir dini bilimler merkezidir. 27 yaşındaki Ahmet Yesevî, Buhara'ya giderek Yusuf Hemedanî'nin manevi yoluna bağlanarak hem dini bakımdan bilgisini geliştirmiş, hem de manevi olarak olgunlaşmıştır. Hemedanî Buhara, Semerkand, Merv, Herat gibi şehirleri dolaşmış buralardaki insanlara İslam inancını öğretip onları dini bakımdan aydınlatırken Ahmet Yesevî de hocasıyla birlikte dolaşmış, tasavvufu bizzat yaşayarak ve tecrübe ederek öğrenip geliştirmiştir. Hemedanî'nin ölümünden sonra Ahmet Yesevî, şeyhinin halifesi olarak bir süre daha Buhara'da kalıp dergâhın sorumluluğunu üstlenmiş ve irşad faaliyetlerine devam etmişse de şeyhlik makamını bir başkasına bırakıp Yesi'ye dönmüştür.

Ahmet Yesevî, Yesi'de kurduğu dergâhında, Türkistan'ın her tarafından gelmiş olan yeni Müslüman olmuş Türk gençlerine dini ve milli bir eğitim vererek onları yetiştiriyor ve gidip halka İslam'ı öğretmelerini istiyordu. O, ileri düzeyde Arapça ve Farsça bilmesine rağmen derslerini Türkçe olarak yapıyor, Türklerin İslamiyet'i daha çabuk ve milli benliklerini kaybetmeden öğrenmelerini sağlıyordu. Türkçe olarak söylediği şiirleri, Türk boyları arasında giderek yayıldıkça, İslamiyet'i kabul edenlerin sayısı da giderek artıyordu. Geçimini ise, ibadet ve derslerden arta kalan vakitlerinde yaptığı tahta kaşık ve kepçelerden kazandığı parayla temin ediyordu.

O, hem nefisle mücadele eden, hem de düşmanla harp eden bir şahsiyettir. 5. hikmetinde "Ordu hazırlayıp şeytan ile ben vuruştum" derken nefsiyle yaptığı mücadeleyi anlatmaktadır. Hacı Bektaş Veli hakkında yazılan Menakıbnamelerde ise o, Gürcülerle savaştığı bir alp olarak gösterilmektedir.²⁶

Ahmet Yesevî'nin Türk tarihindeki önemi, sadece şiirler yazmış olmasında değil, İslamiyet'in Türkler arasında yayılırken ilk Sünnî Türk tarikatını kurarak Türklerin ruhlarına hükmetmesinde aranmalıdır. Ancak onun kurup insanları teşvik ettiği tarikat, günümüzdeki gibi dejenerasyona uğramış mal ve şöhrete giden yolları açan bir yapı değil, sadece İslamiyet'i doğru öğrenmeye yönelik bir kurumsallaşmadır. Nitekim o, bir hikmetinde

Tarikate şeriatsız girenlerin
Şeytan gelip imanımı alır imiş
İşbu yolu pirsiz iddia eyleyenleri

²⁵ Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, Hazırlayan: Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2001, s. 9.

²⁶ Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli 'Velâyetnâme', hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1958.

Şaşkın olup ara yolda kalır imiş²⁷

diyerek tarikata girmenin ilk şartı olarak dinin özünün öğrenilmesini belirlemiştir. Aksi takdirde tarikat mensubu, fakat dinden uzak bir kişi olunacağını ifade etmiştir. Yesevî'ye göre dinde asıl olan da muhabbetir, samimiyettir.

Muhabbetin şevki ile yar iste
Oruç, namaz Rabb'immin farzı olur
Mahşer yerinde adaleti ile sorar olsa
Âşıkların bir Allah'a arzı olur²⁸

Oruç tutup halka riya eyleyenleri
Namaz kılıp teşbih ele alanları
Şeyhim diye başka bina koyanları
Son anda imanından ayrı eyledim

Hakk'a âşık olup dedi Kul Hoca Ahmed
Sıdk ile işitene yüz bin rahmet
Dua eyleyim, görmeyeler sıkıntı, zahmet
Akıllı isen, bir söz ile tamam eyledim.²⁹

Daha önce İslamiyet'i kabul edip tasavvuf yoluna girenler olmasına rağmen Acem kültürünün etkisiyle Türklüklerini kaybedip Acemleşenler olmuştu. Ahmet Yesevî, Türklerin gönül dünyasına hitap etmek suretiyle onların milliyetlerini kaybetmeden Müslümanlıklarını devam ettirmelerinde çok önemli bir pay sahibi olmuş ve sonraki yıllarda da onun yolunu takip eden nice tasavvuf ehli, Anadolu'nun İslamlaşırken aynı zamanda Türkleşmesini de sağlamıştır.

Çünkü o, henüz İslamiyet'ten anlamayan ve zorlukları gördüklerinde hemen bu yeni dinden kaçabilecek olan kitlelere katı dini esaslardan söz etmek yerine, onların iman esaslarını kolayca anlayabilecekleri bir tarzda anlatmayı seçmiş ve bunu yaparken de Arapça ve Farsça yerine ana dil olan Türkçeyi tercih etmiştir. Türkler arasında daha önceleri çeşitli dinlerin propagandası yapılmış olmasına rağmen çoğunlukla bu dinler kabul görmemiş, ama Ahmet Yesevî'nin tatlı üslubuyla anlattığı basitleştirilmiş ve Türk'ün diliyle anlattığı İslam inancı ve ahlak esasları, kolayca kabul görmüştür. Oysa din eğer katı kurallar ve hele de Arap anlayışıyla ve Arapça olarak anlatılmış olsaydı bu durum böyle gelişmezdi. Nitekim Ahmet Yesevî de bunu böyle ifade ediyor:

Hoş görmemekte âlimler, sizin dediğiniz Türkçeyi
Ariflerden işitsen, açar gönül ülkesini
Ayet hadis anlamı, Türkçe olsa uygundur

²⁷ Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, s. 140.

²⁸ Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, s. 131.

²⁹ Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet, s. 75.

Anlamına yetenler, yere koyar brkn

Kadı, mft, mollalar Şeriatın yolunu
Arif âşık almıştır tarikatın arkını
Amel işleyen âlimler dinimizin ırağı
Burak biner mahşerde eğri koyar brkn

Amel eylese âlimler dini ve ayın aydınlığı
Görse olur onların görklü yüzünün rengi
Amel işlemeyip zahir ilmmini bilmeyip kalanlar
Arkasına yükler kırk eşeğin yükünü

Hocayım deyip laf vurma bu dünya dayanıksız
Biliyorum diye söylemesin gönüldeki çirkini
Yol göstericidir Hoca Ahmet marifetin gülistanı
Sözler sözü gerçek açar gönül ülkesini

Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet
Farsça dilini bilerek, güzel söylemekte Türkçeyi.³⁰

Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine rağmen dönemin Türkçesini kullanan Ahmet Yesev, gönülleri fethetmesini bilmiştir. Daha Divan-ı Hikmet'in ilk hikmetinde bunu görmek mümkündür:

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip
Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte

Sözü söyledim, her kim olsa cemale talip
Canı cana bağlayıp, damarı ekleyip
Garip, yetim, fakirlerin gönlünü okşayıp
Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaş ol
Mahşer günü dergâhına yakın ol
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben iŐte³¹

³⁰ Ahmet Yesev, Divan-ı Hikmet, s. 92-93.

³¹ Ahmet Yesev, Divan-ı Hikmet, s. 3.

Ahmet Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'te anlattıkları, kendisinden sonrakiler tarafından iyi anlaşılmiş ve önce onun gönderdiği Horasan Erenleri, Anadolu'yu yurt edinip burayı Türkleştirip İslamlaştırmışlar ve ebedi yurt edinilmesini sağlamışlardır. Sonra aynı yolu takip eden ve ona bağlananlar arasında Nakşibendiyye ve Bektaşîlik gibi iki tarikat oluşmuş ve Anadolu'nun yanında Rumeli de Türk-İslam beldesi haline getirilmiştir. Buralarda Türk milletinin anladığı ve yaşadığı bir Türk Müslümanlığı yaşanmıştır. Bu Müslümanlığın en güzel örneklerini de Yunus Emre, Ahi Evran, Hacı Bektaş Veli, Somuncu Baba, Hacı Bayram Veli gibi gönül dostları vermiştir.

Burada tekrar Yahya Kemal'e dönüp, Ehl-i Sünnet anlayışının Türklüğe uygunluğuna ve Türk Müslümanlığı terimine itiraz ederek bunun olamayacağını savunan anlayış içerisindeki tutucu ve sert söylemlere karşı kendisini nasıl savunduğuna ve Türk Müslümanlığına ilişkin düşünür-şairimizin verdiği bazı somut örneklerle yer vermek, konunun daha rahat anlaşılmasını sağlayacaktır. Yahya Kemal, tıpkı Ahmet Yesevî ve Yunus Emre gibi dinin, katı kurallarla değil, daha estetik bir üslupla anlatılması ve anlaşılması gereği üzerinde durmuştur. Tevhid-i Efkâr'a yazdığı yazılarda vatan toprağının nasıl meydana geldiğini anlatırken, son derece duygusal bir anlatımı tercih etmiştir. Toprağı vatanlaştıran birçok unsur arasından, "ölüleriyle yaşayan toprak" anlayışını hususiyetle işlemiş, hatta bu yazılarda İslâmiyet'in veya fıkıh mezheplerinin yasakladığı bazı konuları bile çok rahat bir üslupla ele alabilmiştir. "Şüphesiz ki bu yazıları ben, her şeyden evvel bir Türk olarak duyup yazarken İslâmiyet'in çok katı, çok maddi, adeta riyazî olan uknumlarının üstünden atlayarak, nehyettiği noktalara, butlanların (yasaklar) zevkine kadar gidiyordum,"³² diyen Yahya Kemal'in bu üslup ve tarzından 'medresenin çok katı düşünceli olanları zevk almıyorlar, hatta irşadın bu tarzında, putperestliğe bir gidiş'³³ görüyorlardı.

Yahya Kemal, bu konuda oldukça rahattı; bundan dolayı da o, kendisiyle aynı dönemde yaşayan İslâm âlimleri ve özellikle de Dârü'l-Fünûn'da birlikte görev yaptıkları Babanzâde Ahmet Naim'le çeşitli tartışmalara girmiş ve eleştirilere uğramıştır. Onlar, İslâmiyet'in, millî niteliklere izin vermediği kanaatindedirler. Onlara göre İslâm, bir milletin, mesela Türk milletinin kendi milli niteliklerine göre yorumlanamaz. Yahya Kemal'e göre, karşıt görüşte olanlar ve Ahmet Naim'le aralarındaki tek fark, dine yaklaşım tarzıdır. Hanefî-Matürîdî (Sünnî) anlayışın temsilcisi olan Ahmet Naim, dini, tassupkâr bir tarzda anlayıp, en basit konularda bile dinî anlayışından asla taviz vermezken, Yahya Kemal de Hanefî-Matürîdî anlayışı benimsemesine rağmen, dinin, söylendiği kadar katı kurallara dayanmadığı kanaatindedir. Yahya Kemal'e göre İslâm dininde çok sert kurallara mukabil, estetik unsurlar da azımsanamayacak kadar çoktur. Yahya Kemal'in bu estetik unsurları öne çıkardığı "Bir Rüyada Gördüğümüz Eyüp"³⁴ isimli yazısı Tevhîd-i Eakâr'da yayınlanınca iki meslektaş arasında şiddetli bir tartışma yaşanmıştır.

Bahsi geçen makalede Yahya Kemal, İstanbul'un Eyüp semtinin nasıl meydana geldiğini, estetik bir anlatıma kavuşturarak şöyle izah etmektedir:

"Eyüb, Türklerin ölüm şehri Eyüb, Avrupa toprağının bittiği sahilde, İslâm cennetinin bir bahçesi gibi yeşil duruyor. Bu ölüm şehrine bir defa girenler, kendilerini bir servi ve çini rü'yası içinde kaybolmuş gibi hissettikleri zaman biliyorlar mı ki hakikaten bir rü'yada bulunuyorlar? Çünkü Eyüb, İstanbul'u fethetmeye gelen Türk ordularının, hicretin 857 nci senesi baharında, surlara karşı gördükleri bir rü'ya idi. İşte o rü'ya, Halic'in kenarında şimdi

³² Yahya Kemal, Siyasî ve Edebî Portreler, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1986, s. 52.

³³ Yahya Kemal, Siyasî ve Edebî Portreler, s. 52-53.

³⁴ Bkz. Yahya Kemal, Aziz İstanbul, MEB Yayınları, İstanbul, 1990, s. 133-138.

gördüğümüz yeşil şehir oldu.”³⁵ Yahya Kemal, Eyüb’ün âhîret havasını soluduğu zaman zihninin yorulmayıp nasıl dinlendiğini belirtmektedir. Eyüp, bir serviler ve çiniler diyarındır. Yahya Kemal, burayı gezmeye gelip de bu servi ve çini rü’yasından uyanan bir ziyaretçinin, bu semtin, Rum kayserlerinin saraylarının harabeleri üzerine kurulduğunu görünce, “Bu toprakta, Medine’de doğmuş, Muhammed(S)’le görüşmüş ve konuşmuş olan bir sahâbe yatıyor ki ismi Ebâ Eyyûb Hâlid!... Medine nerede? Bizans sarayının burçları nerede? Bunların arasında ne münasebet var? Bu toprağa İslâm’ın yeşil nûru niçin böyle bol yağmış?...” sorularını kendine sorabileceğine işaret etmektedir.³⁶ Nitekim Yahya Kemal, bu soruları kendi kendine sormuş ve bulgularını bu makalede açık, anlaşılır ve fakat alışılmadık bir üslupla dile getirmiştir.

Yahya Kemal’e göre, Konstantiniyye’yi kuşatan Türk ordusu, bu kuşatmayla sadece Bizans’ı tarih sahnesinden silmeyi değil, aynı zamanda Eğri Kapı surlarının dibinde şehit düşen 80 yaşındaki Ebâ Eyyâb el-Ensârî’nin kabrini de aramaktaydı. 857 sene evvel, Hz. Peygamber’in sancaktarı Hâlit, 80 yaşında yine o sancakla geldiği İstanbul önünde, uzun süren bir muhasarada şehit olmuş ve muhasara edilen bu surların dibinde bir yere defnedilmişti. İşte bu ordunun neferleri ve komutanı, şimdi sadece İstanbul’u almayı değil, aynı zamanda bu manevî şahsiyetin kabrini de bulmayı umut ediyorlardı.³⁷

Ancak muhasara uzadıkça asker yılgınlığa düşmüştü. Tam bu sırada İkinci Mehmed’in hocası Akşemsettin, feci bir sıkıntı ve terler içinde Hâlid Ebâ Eyyûb’un mezarını keşfetmek için murakabeye varmış ve bir saat sonra gözleri kan çanağını andırır bir vaziyette başını secededen kaldırarak, başında bekleyen genç Sultan’a: “Beğim, hikmet-i Hudâ, seccâdemizi tâ kabr-i Eyyûb üzre döşemişler. Hemen şu mahalli kazsınlar! demiş. Hemen kazılan toprağın üç zirâ derinliğinde, üzerinde kûfi hatla ‘Hâzâ kabr-i Ebâ Eyyûb’ (Bu, Ebâ Eyyûb’un kabridir) kitabesi olan bir sanduka çıkmış.”³⁸

Yahya Kemal, Akşemsettin’in manevî bir sezikle kabri keşfedişini, bu keşfin sevinci ile askerinin moral depoladığını, yüzyıllardır değişik ordular tarafından kuşatıldığı halde alınamayan İstanbul’un, bu manevî moralle fethedildiğini anlattıktan sonra makalesini şu cümlelerle tamamlamaktadır:

“Fetihten sonra, sahâbî Hâlid’in kabri etrafında ilk şehitler gömüldüler. Akşemsettin’le fetih askerlerinin, muhâsara günlerinde gözlerine görünen sahâbî Hâlid, bir timsâl iken toprakta bir makam oldu, o makam bir şehitlik oldu, o şehitlik bir ölüm şehri oldu, ölüm şehri Avrupa toprağında, İslâm cennetinin, yeşil ve rûhânî bir bahçesi oldu. Fetihten beri, yumuşak bir Türk söyleyişle ‘Eyüb’ dediğimiz bu cennet bahçesine, en büyük sadrazamlardan en fakir mü’minlere kadar kaafile kaafile rûhlar girdiler.

Bütün o kabirlerin aralarından geçtiğim bir gün, sahâbî Hâlid’in yanında fetih askerlerinden birinin burma kavuklu taşına vecdle uzun uzun baktım; tiryaki bir ocak ihtiyarının vücudunu haber veren o metin taş, ölümün ortasında kavuğu yıkmış, hâlâ fetih rü’yasını görüyor gibi dalgın duruyordu.

Zaten Eyüb, o rü’yanın toprakta mücesssem bir devamı değil mi?”³⁹

Ahmet Naim, bu yazıdan dolayı Yahya Kemal’i, “İslâmiyet’i efsaneler üzerine kurulmuş bir din” gibi göstermeye çalışmakla suçlamıştır. Bu tür yazıların İslâmiyet’i tahrif edeceğini belirterek “İslâmiyet’te ölümlere ibadet, mezarlara muhabbet, ölmüş insanları filan

³⁵ Yahya Kemal, Aziz İstanbul, s. 133.

³⁶ Yahya Kemal, Aziz İstanbul, s. 133-134.

³⁷ Yahya Kemal, Aziz İstanbul, s. 136.

³⁸ Yahya Kemal, Aziz İstanbul, s. 137.

³⁹ Yahya Kemal, Aziz İstanbul, s. 138.

veya falan semtte hazır ve nazır zannetmek gibi itikatlara yer yoktur. Peygamber Efendimiz'in na'sı bile İslâm'da takdis olunamaz" diyen Babanzade'ye Yahya Kemal de "Türk milleti dinini istediği gibi benimsemiştir, diyanetini vatanın toprağına tahayyül ettiği şekilde karıştırmıştır"⁴⁰ sözleriyle cevap vermiş ve dinde milliyetlere göre yorumlar yapılabileceği hususunda ısrarcı olduğunu ve bu tavrından vazgeçmeyeceğini belirtmiştir. Bu münakaşa, iki dostun arasına kırgınlık girmesiyle son bulmuştur.

İki mütefekkinden Yahya Kemal, düşüncelerini ömrünün sonuna kadar savunmuş ve düşüncelerinden hiçbir zaman taviz vermemiştir. Hâlbuki uzun zaman bu tartışmanın tesiri altında kalan Ahmet Naim, düşüncelerini yeniden gözden geçirmiş ve sonunda Yahya Kemal'in fikirlerini kabul etmiştir. Münakaşanın üzerinden tam on üç yıl geçtikten sonra iki eski dost İstanbul'un bir semtinde karşılaşmıştır. Ahmet Naim, Yahya Kemal'i gördüğü için çok sevindiğini, tartıştıkları yazılarını çok uzun zamandır tekrar tekrar okuyup bunlar üzerinde derinliğine düşündüğünü, nihayet kendisinde de İstanbul semtlerindeki manevî havayı sezme alışkanlığının başladığını ve kırgınlığının sevgiye dönüştüğünü itiraf ederek ondan özür dilemiştir.⁴¹

Görülüyor ki Yahya Kemal, dini yorumlamada ve hayata aktarmada millî unsurların oldukça önemli olduğunu benimsemiş ve hatta bunu bir hayat felsefesi haline getirmiştir. O, İslamiyet'le ilgili görüşlerini oluştururken Kur'an'ın okunup yorumlanmasında, Allah'a yapılan her tür ibadette, dualarda ve dinin kurumsallaşmasında millî nitelikler ve farklılıkların yer aldığını sadece iddia etmekle kalmamış, yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi kanıtlarıyla da ortaya koymuştur.

Dindeki inanç konuları, bütün inananlar için aynıdır; ancak dinin hayata aktarımında çeşitli farklılıkların görülebilmesi doğaldır. Sözgelimi cami, İslâm dininin temel unsurlarından biri olmamakla birlikte, önemli ve vazgeçilmez sembollerinden biridir. Bulunduğu yerin dinî ve kültürel kimliğinin tanınmasını sağlamaktadır. Hatta kanaatimizce bu sembol olma ve temsil etme durumu, caminin bir ibadet mekânı olma işlevinin önüne geçmiştir. Tarihimizde, fethedilen yerlere önce cami yapılmasının en önemli sebebi, bu kültürel işlevinden dolayı olsa gerektir. Çünkü İslâm dininde ibadetin belli bir mekânda yapılması mecburiyeti bulunmamaktadır. Temiz olan her yerde, her an rahatlıkla ibadet yapılabilir. Üstelik İslâm dininde namaz ve hac dışındaki ibadetler, sadece belli figürlere bağlanmış da değildir.

Fethedilen yerlerde en önce cami yaptırılması, ilk bakışta toplu ibadetlerin ifası içindir şeklinde bir yorum yapılabilirse de kanaatimizce asıl sebep, caminin temsil vasıtası olmasından dolayıdır. Çünkü eski zamanlarda insanlar, yeni bir mahalle veya kasaba yahut şehir inşa ederlerken ilk olarak mabedin yerini belirleyip yerleşim planını bu mabedin etrafında şekillendirmişlerdir. Böyle bir düşüncenin altında yatan asıl sebep de o yerin dinî kimliğini belirlemeye yöneliktir. Müslüman Türk toplumunda da bu düşünce egemendir ve halen bu uygulama devam etmektedir.

Diğer taraftan cami, İslâm estetik ve mimarîsinin bir yansıması olarak da değerlendirilmelidir. Zira İslâm medeniyetinde resim, müzik gibi sanatlar, dinin aslında bulunmayan bazı yasaklamalardan dolayı ne yazık ki gelişme ortamı bulamamıştır. Müslümanlar da insanda son derecede doğal olan güzeli sevme, güzeli arama, güzeli ortaya çıkarma gibi yaratıcı yönlerini ve bütün estetik duygularını mimarîde, özellikle de cami mimarîsinde sergilemişlerdir. Ancak İslamiyet'i kabul etmiş hiçbir milletin cami mimarîsi birbirine benzememektedir; her Müslüman milletin cami mimarîsi farklıdır. Bu farklılıkta coğrafi etkenlerin, iklim yapısının, bulunulan bölgelerin mimarî geleneğinin yanında, millî

⁴⁰ Yahya Kemal, Siyasî ve Edebî Portreler, s. 51-55; Banarlı, Yahya Kemal'in Hatıraları, s. 111-118.

⁴¹ Yahya Kemal, Siyasî ve Edebî Portreler, s. 56-58.

duyuş ve düşünüşün bir yansıması olan millî estetik anlayışın da payı vardır. Mesela Kuzey Afrika cami mimarîsi ile Osmanlı mimarîsi birbirinden farklıdır. Temel yapı unsurları benzer ve belki aynı olsa da tezyinatı, estetik tarafı asla aynı değildir. Coğrafi yapıya göre kullanılan malzemeler, iklime göre caminin büyüklük ve genişliği; minarenin kısıklık, uzunluk, kalınlık ve inceliği; estetik üsluba göre de cami içi süsleme anlayışı farklılık göstermektedir.*

Yahya Kemal, Kurtuba'da Cami-i Kebir'i ziyaret etmek istemiş; çok heybetli bir cami bulma ümidi, minaresiz bir cami olduğunu görünce hayal kırıklığına dönüşmüştür. "Kapıdan girdik, iş değişti. Bir sütun ormanı. Ufuklara kadar gidiyor. Devam ediyor. İçine daldım. Abdurrahman-ı Sâni zamanında yapılmış ve tevsi edilmiş (genişletilmiş). Süleymaniye, Beyazıt, Sultanahmet gibi bir bina değil. Sütunlar gidiyor. Tavanı da gayet alçak. Türk'le Arab'ın farkını orada gördüm. Türk, ayakta dönüyor gibi. Bunlar orada oturmuş gibi."⁴²

Buna göre Yahya Kemal'in de tespit ettiği üzere aynı dine inananların ibadet yapmak maksadıyla inşa ettikleri caminin mimarîsinde bile yaşayış tarzlarının izlerini ve millî farklılıkları görmek mümkündür. Türk milleti, hareketli yapısının bir özelliği olarak tarih boyunca atı tercih etmiş ve mimarisine de adeta atın şahlanışını yansıtmışken, Araplar iklimlerinin ve rahat bir hayat sürme alışkanlıklarının bir sembolü olarak deveyi tercih etmişler ve yapılarına devenin adeta yayılarak dinlenmesini yansıtarak basık ve çok sütunlu mimari tarzını benimsemişlerdir. Demek ki insanlar, aynı dinî değerler etrafında toplansalar da hiçbir toplumun duygu ve düşüncesi aynı olmadığı için, yöntemleri, uygulamaları ve eserleri de farklı olmaktadır. Milletlerin hayatlarındaki bu farklılıklar, dinî yaşantıya da yansımakta, dinî düşünce ve uygulamalarda fikir verimliliği ve üretkenliğini artırmaktadır.

Türklerin, cami mimarisinde kubbe tarzını tercih edip benimsemelerinin sebepleri arasında, İslâmiyet'in birleştirici özelliğini dikkate almalarının yanında, kubbenin, gökyüzünü andırması ve bütün insanları kuşatmasını çağrıştırması ve ayrıca Orta Asya bozkırlarında Türklerin evi olan çadırın tavanını andırmasının etkisi de düşünülebilir. Bu yüzden olsa gerek ki, kubbeli cami mimarîsi ve özellikle de konik tarzdaki türbe örtü sistemi daha ziyade Türk-İslâm sanatında görülmektedir. Bu da yine Hanefî-Mâtürîdî akidesinin bir yansımasıdır.

Son birkaç asırdan bu yana Osmanlı medreselerinde Eş'arî kelam anlayışının yaygınlaşmasından dolayı Mâtürîdîlik unutulmaya yüz tutmuş, hatta Eş'arî'nin belirlediği inanç ilkeleri, Mâtürîdîlik gibi anlatılmaya başlanmıştır. Bu ise Türk toplumuyla inandığı dinî değerler arasında bir yabancılaşmayı beraberinde getirmiştir. Çünkü inanç kodlarıyla milli nitelikler birbirleriyle örtüşmek zorundadır. Örtüşmediği zaman yabancılaşma ve sonrasında da farklılaşma baş gösterecektir. Bu süreç uzun zaman aldığı için sonuçlarının görülmesi de uzun bir zamana yayılacaktır. Nitekim birkaç asır önce Yavuz Sultan Selim Han'ın, Mısır'ı fethettiğinde bilim, din ve sanat adamlarını İstanbul'da toplama samimi gayretinin olumsuz bir sonucu olarak Mâtürîdîlikten uzaklaşma ve giderek Eş'arîleşmeye başlamanın sonuçları son yirmi otuz yılda daha belirginleşmeye başlamış ve toplumumuzda hoşgörülü dinî tavır, yerini katı bir anlayışa bırakmıştır. Artık insanlar, kendisi gibi inanmayanları ötekileştirmeyi çok rahat bir şekilde yapmaya başlamıştır. Kendi inandığını doğru görüp diğerlerini yanlış kabul eden insanlarımız, ötekileştirdiği aynı inancın insanlarını tekfir etmekten

* Farklı milletlere ait mimarîdeki değişiklik bir tarafa, aynı ülkenin değişik bölgelerinde bile kültürel ve folklorik farklılıklar görülmektedir. Mesela Osmanlı dönemi camilerine bakıldığında, Erzurum'dakilerin daha kalın ve kısa minarelere, İstanbul ve diğer Batı bölgelerimizdeki camilerin ise daha ince minarelere sahip oldukları görülmektedir. Diğer mimarî eserlerde de bu farklılıklar görülebilir. Bu farklılıkların temelinde iklim yapısındaki değişiklikler, coğrafi bakımdan deprem gibi faktörlerin dikkate alındığı rahatlıkla söylenebilir. Bu farklılıklar, folklor için de söylenebilir. Aynı kültüre mensup olmakla beraber her bölgenin, kendine has bir halk oyunu, ona ait kıyafeti bulunmaktadır. Bunlar, ülkemizin kültürel açıdan ne derecede zengin bir yapıya sahip olduğunu göstermesi bakımından önemli unsurlar olarak değerlendirilebilir.

⁴² Ünver, Yahya Kemal'in Dünyası, s. 43.

çekinmemektedir. Bu da ister istemez Türk toplumunda beklenmedik travmalara yol açmaktadır.

Sonuç

Görülüyor ki İslamiyet, gönderilmiş olduğu Arap toplumunun gelenekleri doğrultusunda anlaşıldığı takdirde İslamiyet'in evrensellik iddiası ortadan kalkmaktadır. Evrensellik, Kur'an'ın yorumlara dayalı olarak anlaşılmasında aranmalıdır. Kur'an-ı Kerim'in bir kısmı muhkem ayetlerden oluşturulmuş olup bunlar değişmez olmaları hasebiyle Hz. Peygamber'in nasıl anlaşılması gerektiğine dair sözleri çerçevesinde anlaşılmalıdır. Çünkü bunlar, dinin özüne taalluk eden ayetlerdir ve anlam kaymalarına müsait değildirler. Kur'an'ın çok büyük bir bölümü ise kıssalar ve müteşabih ayetlerden oluşmaktadır. Yorum ve anlamlandırma, bu tarz ayetler için geçerlidir. Eğer bu ayetler, Arap toplumunda anlaşıldığı gibi anlamlandırılırsa o takdirde İslamiyet, evrenselliğini yitirip sadece Araplara özgü bir hal alır. Eğer Müslüman olan her millet, bu ayetleri kendi milli bünyelerine ve kültürlerine göre yorumlar ve anlarsa Kur'an-ı Kerim'in ve dolayısıyla da İslamiyet'in evrenselliği ortaya çıkmış olur. Bu bakımdan Yahya Kemal'in ifade ettiği Türk Müslümanlığı terimi, Kur'an'ın evrenselliğini anlatmak için tespit edilmiş bir terimdir. Bu bağlamda her Müslüman milletin kendi milli niteliklerine göre yorumladığı Müslümanlık anlayışları olacaktır. Sözelimi Arap Müslümanlığı, Pakistan Müslümanlığı, Hint Müslümanlığı... gibi. Bu, ayrı ayrı İslam anlayışları değil, aksine İslam inancının, Türk milletinin veya başka milletlerin kendi milli bünyelerine ve kültürlerine göre yorumlamalarıdır. Bundan dolayı Türk Müslümanlığı, İslam inancının yorumuna müsait ayetlerinin (müteşabih) Türk milletine uygun bir tarzda Hanefî-Mâtürîdî çizgisini benimseyen Ahmet Yesevî'nin yorumlamasından başka bir şey değildir.

DİVAN-I HİKMET'TEN VİLAYETNAME-İ KOYUNBABA'YA UZANAN ÖĞRETİLER

The Teachings Going to Vilayetname-i Koyunbaba From Divan-ı Hikmet

Ali OKUMUŞ*

Özet

Hoca Ahmet Yesevi'nin yol göstericiliğinde, Orta Asya'dan dünyanın değişik yerlerine gönderilen gezgin dervişler, gittikleri bölgelerde manevi önder olarak kabul edilmişlerdir. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Anadolu'nun yurt edinilmesinde de Yesevi'ye gönülden bağlı olan bu dervişlerin büyük katkıları olmuştur. Bu dervişlerden birisi de Osmancıklı Koyunbaba'dır. Anadolu'daki imar ve bayındırlık işlerinin dışında millî, dinî ve içtimaî pek çok alanda önder kabul edilen dervişlerin, Hoca Ahmet Yesevi'nin öğretilerinden yararlandıkları görülmektedir. Bizler de bu çalışmamızda Koyunbaba'nın hayatını ele alan Vilayetname-i Koyunbaba isimli menakıptan yola çıkarak Vilayetname-i Koyunbaba'nın Divan-ı Hikmet'le ortak olan öğretilerini vermeye çalışacağız. Tarihi süreç içerisinde onca zorluklara rağmen Anadolu'nun manevî mimarlarından olmayı başarmış Koyunbaba'nın, bir dervişten çok daha öte, bir Yesevi öğrencisi olduğunu kanıtlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Koyunbaba, Yesevilik, Hoca Ahmet Yesevi, Vilayetname-i Koyunbaba, Divan-ı Hikmet.

Abstract

In the leadership of Hoca Ahmet Yesevi, the wandering dervishes sent to the various parts of the World from the Central Asia were accepted as spiritual pioneers in the places they went. As well as being in many places of the world, the dervishes of Anatolia have been a great contribution to these dervishes who are attached to Yesevi. Osmancik Koyunbaba is one of these dervishes. Apart from the zoning and public works in Anatolia, it is seen that the dervishes, who are accepted as national, religious and social intellectuals, benefited from the teachings of Hoca Ahmet Yesevi. In this work, we will try to give the Vilayetname-i Koyunbaba's teachings which are common with Divan-i Hikmet, starting from the Vilayetname-i Koyunbaba, which deals with the life of Koyunbaba. We will try to prove that Koyunbaba, who succeeded to be one of the spiritual architects of Anatolia in spite of the difficulties in the historical process, is a Yesevi student far more than a dervish.

Key Words: Koyunbaba, Yesevilik, Hoca Ahmet Yesevi, Vilayetname-i Koyunbaba, Divan-ı Hikmet.

Giriş

Türk tasavvuf edebiyatının oluşumunda kuşkusuz Hoca Ahmet Yesevi'nin katkısı çok büyüktür. Onun hikmet adını verdiği şiirleri, nesiller boyunca söylenmiş ve pek çok tarikatın öğretilerini oluşturmuştur. Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarından sonra dikkate alınan ve tasavvuf yolunda ilerleyenlere yol açan eserlerin başında bu hikmetlerin yer aldığı Divan-ı Hikmet bulunmaktadır. 252 hikmetin içerisinde yer aldığı bu eser, Yesevi'nin ölümü üzerine toplanan hikmetlerden oluşturulmuştur. Bu eser, İslami dönemin ilk eseri olmasının dışında tasavvuf edebiyatının da başlangıcını oluşturması açısından oldukça önemlidir.

Kazakistan'ın Çimkent şehri yakınlarındaki Sayram kasabasında dünyaya gelen Yesevi, ismini bu şehre 190 km mesafede bulunan Yesi şehrinden almaktadır. Yesi şehrine yerleşen Hoca Ahmet, Buhara'da tanıştığı Yusuf Hemedani'nin tedrisinden geçerek bu şehre gelmiş ve dergâhını kurmuştur. 1166 yılından sonraki bir yılda hayatını kaybettiği ifade edilen

---

* Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen, aokumus19@hotmail.com

Ahmet Yesevi, ağaç kaşık ve çanak işleri ile bir süre geçimini sürdürmüştür. Orta Asya'daki Sünni ve Hanefi mezhebine bağlı olduğu dile getirilen Yesevi, bu bölgeden başlayıp dünyanın pek çok bölgesine yayılan tasavvufi düşüncenin de temelini oluşturmuş bir mutasavvıftır (Köprülü, 1981: 58-78; Tosun, 2015: 19-20).

Tasavvuf edebiyatında Hoca Ahmet Yesevi'nin şiirleri kadar önem arz eden bir başka metin ise menakıbnamelerdir. Gerek gezgin dervişler gerekse tarikat şeyhlerinin hayatlarının ve kerametlerinin anlatıldığı bu metinler, pirin ölümü üzerine veya pirin hayattayken, hayatının konu edinildiği metinlerdir. Bu konuda Ahmet Yaşar Ocak, şunları ifade etmektedir: "9. yüzyıldan itibaren kullanıldığı düşünülen "menkabe" veya "menâkıb" tasavvuf tarihinde sufilerin izhar ettikleri harikulade olaylar demek olan kerametleri nakleden küçük hikâyeler anlamına gelmektedir. Menkıbelerin esasını teşkil eden kerametler ise velilerin en dikkat çeken alametleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Ocak, 1992: 27- 28).

Yarı mukaddes kabul edilen menakıbnameler, bu kutsallıklarını toplumun ortak malı olmasından almaktadır. İçerikleri bakımından dervişlerin başlarından geçen doğaüstü bazı olayların bu eserler içerisinde anlatılması da bu kutsallığı sağlamaktadır. Menakıbnameler, masal, efsane ve destana benzeseler de bir kişi tarafından yazıldığı halde toplumun ortak malı olması, konusunu gerçek kişiliklerin hayatlarından alması gibi özellikleri bakımından onlardan ayrılmaktadır (Ocak, 1992: 33).

Osmancık'ta medfun bulunan Koyunbaba tarihi bir kişilik olmasının dışında, Anadolu'nun imarında diğer dervişler kadar rol oynamış önemli bir isimdir. Koyunbaba'nın hayatına dair ne yazık ki elimizde pek fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Efsanevi hayat hikâyesini öğrendiğimiz menakıbnamesi dışında onun hakkında neredeyse hiç kaynak yoktur.

Koyunbaba'nın yaşamış olduğu dönem, 14 ve 15. Yüzyıllar arasındadır. Bu tarihler göz önünde bulundurulduğunda onun, Yesevi'nin bizzat yetiştirdiği öğrencilerden olmadığı açıkça ortadadır. Fakat Horasan'da doğmuş ve büyümüş Koyunbaba'nın, manevi bir şehir olan bu şehirdeki Yesevi düşüncesinden etkilendiği de bir gerçektir. Öyle ki Yesevi'nin bizzat Horasan'a gittiğini şiirlerinden öğreniyoruz. Yesevi, gittiği bu bölgelerde elbette kendi görüşünü yaymış ve Yesevi'den yaklaşık iki yüz yıl sonra dünyaya gelen Koyunbaba da bu görüşten etkilenmiştir.

Koyunbaba'nın ölüm yılı türbesinin kitabesinde 1467 yılı olarak ifade edilmektedir (Gürel, 1991: 189). Doğum yılı ve kaç yaşında öldüğü bilinmeyen Koyunbaba, çağdaşı olarak ifade edilen Otman Baba menakıbnamesinde, Otman Baba'yı Terkos civarlarından sırtında suyun karşı kıyısına geçiren bir ulu eren olarak ifade edilmektedir. 1379 yılında doğan Otman Baba'nın menakıbnamesinde böyle bir bilginin olması Koyunbaba'nın doğum tarihinin de 1379 yılından önce olduğunu göstermektedir (Gürel, 1991: 157).

Koyunbaba'nın, menakıbnamesinde Fatih Sultan Mehmet ile de görüştüğüne şahit olmaktadır. Fatih'in yolunun Osmancık'tan geçmesi üzerine iki zatın görüştüğü ve Koyunbaba'nın sefere giden Fatih Sultan Mehmet'e ve ordusuna dua ettiğini menakıbname anlatmaktadır. Fatih'in seferleri ve Osmancık'ın coğrafi konumu düşünüldüğünde bu sefer Trabzon seferinden başkası değildir. Ayrıca bu bilgi bizlere Koyunbaba'nın yaşadığı dönemin yukarıdaki tarihler arasında olduğunu da kanıtlar niteliktedir (Uzunçarşılı, 1998: 48- 49; Çıplak, 2001: 12).

Koyunbaba'nın hangi tarikate mensup olduğu tam olarak bilinmese dahi onun hayatını anlatan menakıbnamenin Hacı Bektaş Veli'ninkine benzemesi bu iki dervişi birbirine yaklaştırmaktadır. Bunun dışında Koyunbaba'nın, Bektaş Veli'nin dervişi Sarı Saltuk'un kabrini manevi bir işaretle tespit etmesi, ikisinin de Hz. Ali'nin soyundan gelmesi, menakıbnamelerdeki Muhammet Ali isminin her ikisinin de ismi olarak zikredilmesi

Koyunbaba'nın hayat hikâyesini Hacı Bektaş Veli'nin hayat hikâyesine yakınlaştırmaktadır (Yılmaz, 1999: 24; Çıplak, 2001: 13). Fakat ne yazık ki bütün bu benzerlikler, Koyunbaba'nın Hacı Bektaş Veli'ye intisabının kesin bir kanıtı değildir.

Hacı Bektaş Veli'nin Hoca Ahmet Yesevi'nin müritlerinden biri olduğu bugün kesin olarak bilinmektedir (Anadol, 1994: 58). Bektaşîyye tarikatının silsilenamesinde Lokman-ı Horasanî'den önce Hoca Ahmet Yesevi'nin isminin geçmesi de bunun en önemli kanıtıdır (Korkmaz, 2001: 326). Bunun dışında Hacı Bektaş Veli'nin, Yesevi'nin öğrencisi olduğuna dair bilgileri, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde, Gelibolulu Ali'nin Kühü'l-Ahbâr'ında da görmekteyiz (Korkmaz, 2001: 327).

Hacı Bektaş Veli'nin Hoca Ahmet Yesevi'nin öğrencisi olması, Hacı Bektaş Veli'den etkilenmiş olan Koyunbaba'nın da Yesevi ekolünden etkilendiğini göstermektedir. Ne yazık ki buna verebileceğimiz kesin kanıtlar olmasa da menakıbnamedeki nasihatlerle Divan-ı Hikmet'teki ortak öğütleri inceleyeceğimiz çalışmamızla bu ilişkiye dair kanıtlar sunmaya çalışacağız. Fakat tarihsel olarak bağlantıların da çıkarılması bilim ve ilim tarihimiz için oldukça önem arz etmektedir.

Vilayetname-i Koyunbaba ile Hoca Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet isimli eserindeki şiirler karşılaştırıldığında pek çok benzerlik karşımıza çıkmaktadır. Bu iki eser arasındaki benzerliklere değineceğimiz çalışmamızda öne çıkan bazı öğretileri maddeler halinde incelemeyi uygun görmekteyiz.

a. Tövbe Etme ve Af Dileme

Hoca Ahmet Yesevi, hikmetlerinde çoğunlukla tövbe etme ve Allah'tan af dileme konusunda müritlerine nasihatte bulunmaktadır. Yapılan iş ve eylemlerden duyulan nedametın karşılığı olarak tövbe etmelerini, istiğfarda bulunmalarını, her fırsatta onları yaratan Allah'a karşı af dilemeleri konusunda öğütler veren Yesevi'nin aşağıdaki ifadeleri onun, tövbe konusunda ne kadar hassas olduğunu göstermektedir.

“Yâ ilahım, hamdın ile hikmet söyledim,
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.
Tevbe kılıp günahımdan korkup döndüm,
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana (6. Hikmet).”

“Elli altı yaşa ulaştı dertli başım,
Tevbe eyledim, akar mı ki gözden yaşım (7. Hikmet).”

“Günahkârım, isyankâr elimi tut seherde
Tevbe eyledim dilimde, gönlüm korkmaz Hüda'dan (25. Hikmet).”

“Ya Allah'ım affeyle günahımı,
Cahillikte işlediğim işim hepsi hata
Kusurlardan tevbe eylemedim yakamı tutarak,
Gerdanıma tavuk gibi koyup fota
Ya Allah'ım affetle günahımı (30. Hikmet).”

“Bin tümen türlü hatalar benden geçse affeyle
Ne denli kötü ameller benden geçse affeyle
Eğer tilavet ettiğimde bu Allah kelimini
Yanlış, isyan ve hatalar benden geçse affeyle (31. Hikmet).”

Yukarıdaki ifadelere benzer pek çok hikmetin Divan-ı Hikmet’te yer aldığı görülür. Doğrudan tövbe ve istiğfar konusuna değinen Yesevi, 32, 60, 63, 64, 69, 91 ve 150 numaralı hikmetlerde de bu konuya değinmektedir. Özellikle bilerek veya bilmeyerek işlenen günahlar üzerinde duran Yesevi gibi Koyunbaba menakıbnamesinde de günahlardan tövbe etme hususu üzerinde durulmuştur.

“Sakın sen kendini ey dil, nevahiden ‘iraz
Başın taştan taşa çal, hem eyde gör turma istiğfar (Çıplak, 2001: 44).”

Şeklindeki ifadeler, insanın kötülüklerden uzak durması gerektiğini, gerekirse insanın başını taştan taşa vurarak tövbe etmesi gerektiğini nasihat etmektedir. Menakıbnamedeki şiirlerin sahibi olan Şair Kadri, her ne kadar menakıbnamenin müellifi olsa da söylediği şiirlerdeki nasihatler, Koyunbaba’nın görüş ve nasihatlerinden farklı düşünülemez.

Çevredeki bazı vaizlerin çıkarları için tasavvuf yoluna girdiklerini ifade eden Kadri, onların bu hareketleri karşısında kendisine seslenerek kendi nefesine aşağıdaki sözleri söylemektedir. Bu sözler aynı zamanda bütün tasavvuf ehline ve menakıbnameyi okuyan bütün insanlık âlemine de günahlardan dolayı af dilemeyi öğütlemektedir:

“Bırak sen anları kadrini, gel nefsinle meşgul ol,
Dema dem tevbe it ağla günahın insilab olsun (Çıplak, 2001: 136).”

Tövbe etmek, işlenen günahlardan pişmanlık duyarak Allah’tan af dilemek İslamiyet’in önem verdiği en önemli hususların başında gelmektedir. Müritlere bu hususta tavsiyelerde bulunan dervişler, Kur’an-ı Kerim’de suresi de bulunan tövbe konusunda Kur’an-ı Kerim’i ve Hadis-i Şerifleri yol gösterici olarak kendilerine seçmişlerdir.

b. Benlik, Nefis ve Kibirden Kaçma

Benlik kaygısı gütmeye, nefesine hâkim olamama ve kibirlenme duygusu tasavvufta hoş karşılanan bir durum değildir. Müritlere de dervişlerin öğütte bulunduğu en önemli konuların başında benlik ve kibir bulunmaktadır. Dervişlerin ibadetten çok daha önce öğrenmeleri ve uygulamaları gereken en önemli husus olan benlik kaygısı gütmeme ve nefesine hâkim olma konusunda Yesevi öğrencilerine şu nasihatlerde bulunmaktadır:

“Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol,
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol,
Mahşer günü dergâhına yakın ol,
Ben benlik güden kişilerden kaçtım işte (1. Hikmet).”

“On üçümde nefsanî arzuları ele aldım,
Nefs başına yüz bin bela sarıp saldım,
Kibirlenmeyi ayak altında basıp aldım,

On dördümde toprak gibi oldum ben işte (3. Hikmet).”

“Bu âlemde hiç uyumayıp hazır oldum,
Hayuheves, ben bencilik gitti dostlar (5. Hikmet).”

“Gerçek gönülde namaz kıl ki Allah bilsin
Halk içinde rüsva ol ki âlem gülsün
Toprak gibi hor görül ki nefsin ölsün
Himmat versen nefsimi yenip ağlasam ben (51. Hikmet)”

“Kul Hoca Ahmed, nefis dağından çıkıp aştı,
Yürek bağı coşarak kaynayıp taşı (61. Hikmet).”

Ahmet Yesevi, daha pek çok hikmetinde nefis, kibir ve riya ile bencilik gütmenin ve kendini büyük görmenin, insan-ı kâmil olma yolunda en büyük engellerden biri olduğunu bizlere öğütlemektedir. Yukarıdaki hikmetlere ilave olarak Yesevi, Divan-ı Hikmet içerisindeki 7, 83, 91, 95, 131, 165, 211, 219 numaralı hikmetlerinde de kibirlenmenin benlik ileri sürmenin zararlarına değinmektedir.

Yesevi'nin hikmetlerinde olduğu gibi Koyunbaba'da da tövbe etmenin öneminden sonra en çok üzerinde durulan husus kibir ve benlik kaygısı gütmektir. Bu hususta Koyunbaba menakıbnamesinde önemli nasihatlerde bulunmaktadır.

“Seni bir pis meniden halk iden hallâkına karşı,
Tefâhur eyleyüb cânâ olur mı itmen istikbâr (Çıplak, 2001: 44).”

Yaratıcıya karşı benlik davası gütmenin, kibirlenmenin hoş karşılanmayacağını dile getirildiği bu beyitten sonra menakıbnamede Mantıkbaba adında bir dervişe ait olduğu ifade edilen şiirde Mantıkbaba, Koyunbaba'ya şu şekilde seslenmektedir:

“Gıll u gışdan pâk itmek için kim seni
Fazl-ı lütfundan mı irsâl itdi rabbü'l âlemin (Çıplak, 2001: 50).”

Bu ifadeleri Koyunbaba için kullanan Mantıkbaba, Koyunbaba'nın kalplerde oluşan kin ve kötülükleri temizlemekle kalmayıp bu kalplerde oluşan kibir ve benlik duygusunu da yok ettiğini göstermektedir.

“Elinde var iken fırsat gice gündüz ibâdet kıl
Tekebbür itme haddin bil ki bul derdine bir tiryâk (Çıplak, 2001: 96).”

Şair Kadri'nin kendisine ait olan bu sözler ise, Firavun ve Dehhak gibi helâk edilen hükümdarlardan örneklerle büyüklemenin felaketle sonuçlanacağını, ancak haddini bilerek doğru yola ulaşılacağını müritlere öğretmektedir. Yunus'un da dediği gibi insan kendini bilmezse boş bir uğraş içindedir. Ancak kendini bilenler kendi dertlerine çare bulabilmektedirler.

c. Günü İbadetle Geçirme

Tövbe etme ve kibirlenmeme öğretilerinden sonra hikmetlerde karşımıza çıkan hususların başında ibadet etmek gelmektedir. Yesevi'nin yer altında ibadete çekilmesi ile

Koyunbaba'nın bir mağarada ibadete çekilmesi birbirlerine şekil yönüyle oldukça benzemektedir. Kuşkusuz bu ibadet şekli peygamberin mağarada ibadetle meşgul olmasını akıllara getirmektedir.

“İbadet edenler Hakk karşısında hoş mutlulukta
Kızıl yüzüm ibadet eylemeyip soldu dostlar (5. Hikmet).”

İbadet edenlerin gerçek kurtuluşa ereceğini öğreten bu ifadelerde, Yesevi kendini örnek göstererek kendisinin dahi, ibadet etmemesi durumunda yüzünün solacağını ifade etmektedir. Ayrıca Yesevi, kendini anlattığı hikmetlerden birinde, neden yer altına girdiğine değindikten sonra burada ne işle uğraştığını şu sözlerle açıklamaktadır:

“O sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim
Kabir içinde gece-gündüz ibadet eyledim (9. Hikmet).”

Sabrın ve tevekkülün önemine vurgu yaptığı bir başka hikmetinde de Yesevi, gece gündüz ibadet etmeyi ve günahlara sürekli ağlayıp, onlardan tövbe dilemeyi öğütlemektedir:

“Pişman olmuş âsi kulum, aşk yolunda bülbülüm,
Arslan Baba'ya köleyim, kölen olur Hoca Ahmed
Kul Hoca Ahmed ibadet eyle, ağlamağı âdet eyle,
Belâ gelse tahammül eyle, Hakk'tan olur Hoca Ahmed (29. Hikmet).”

Koyunbaba menakıbnamesinde ise gece gündüz ibadetle meşgul olma ile ilgili bizlere şu bilgiler verilmektedir:

“Hüdayı kalb ile kalıb ile zikreyle her dem sen,
Nevâhiden idüb i'râz ki bulgıl devlet-i 'uzmâ (Çıplak, 2001: 88).”

Allah'ı gönülden anarak ibadet eden kişinin mutluluk kaynağına eriştiğini öğrendiğimiz bu beyit, aynı zamanda ibadetin dışında Allah'ın yasaklamalarına da uymanın önemine vurgu yapmaktadır. İbadetin namaz, hac, kurban gibi örneklerine rastladığımız bu şiirler, hem hikmetlerin hem de menakıbnamenin ibadete önem verdiğini göstermektedir.

d. Garipleri, Yetimleri ve Yoksulları Sevindirme

Yetimlere ve gariplere bakılması, onların korunup kollanması ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayet karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisi Enfal suresindeki 41. Ayettir. “Bilin ki, ganimet olarak aldığımız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir.” (Enfal, 41). Gerek Yesevi hikmetleri gerekse Koyunbaba menakıbnamesi müritlerine vermeye çalıştığı yetim haklarındaki öğretileri de hiç kuşkusuz hadis ve ayetlere dayandırmaktadır.

“Sözü söyledim, her kim olsa cemale talip
Canı cana bağlayıp, damarı ekleyip,
Garip, yetim, fakirlerin gönlünü okşayıp
Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte (1. Hikmet).”

Peygamberin başından geçtiği rivayet edilen bir olayı anlatan Yesevi, peygamber ümmeti olmanın bilincindeki müritlerine, garipleri ve yetimleri kollamanın gereğini öğütlemektedir.

“Rasul dedi ona: Ben de yetimim,
Yetimlikte, gariplikte yetişmişim.
Muhammed dediler: Her kim yetimdir,
Biliniz, o benim has ümmetimidir.
Yetimi görseniz, incitmeyiniz,
Garibi görseniz, dağ etmeyiniz.
Yetimler bu cihanda ezilmiştir
Gariplerin işi zordur.
Gariplerin işi daima riyazettir
Diri değil, garip ölü gibidir.
Allah’a garipler bellidir
Garibi sabah akşam sormuştur. (36. Hikmet).”

Yesevi, ayrıca 101. Hikmetinde de garipleri tanımlar ve onların halinden ancak gariplerin anlayacağını belirtir. Kendisinin de bir garip olduğunu ifade eden Yesevi, şiirinde, diriyken ağlayıp ölenlerin garipler olduğunu ifade etmektedir. Şiirden, İslam peygamberi Hz. Muhammet’in de kendisini yetimlerden saydığı görülmektedir. Garip ve yetimlerin dışında Koyunbaba, yoldan geçen yolculara da yardımcı olunması gerektiğini öğütlemiştir.

“Gelen züvvârıma ikrâm idin siz,
Dahî tatyib ile it ‘am idin siz (Çıplak, 2001: 140).”

Kendisini ziyarete gelenlere yardımcı olunması konusunda müritlerine nasihatlerde bulunan Koyunbaba, açların doyurulması hususunda da öğüt vermiştir. Gerek kendisi için gelen gerekse Osmancık’tan gelip-geçen yolcuların doyurulması ile ilgili, Allah’ın bereketinin ve rızkının bu insanlara yardımcı olan kişiler üzerine olacağını da müjdelemektedir.

“Rızâullah için it ‘am idin siz
Fakir miskinlere in ‘am idin siz

Garipler miskindir aşiyânım
Eger hâdim olursa dervişânım

Virir hadden ziyâde kırdikârim
Sehâvettir benim çünkü şi ‘ârım (Çıplak, 2001: 142).”

Gariplere ve fakirlere yardımcı olmanın, yetimleri gözetmenin faziletli bir iş olarak Koyunbaba tarafından görüldüğüne şahit olduğumuz bu ifadeler, misafirin gönlünün hoş tutulması gerektiğini de gözler önüne sermektedir. Özellikle misafirin gönlünün hoş tutulması hususunda Koyunbaba’nın müritlerine tavsiyeleri, kültürümüz açısından da oldukça önemlidir.

e. **Haramdan Uzak Durma**

Allah’ın kullar üzerindeki isteklerini müritlerine ileten dervişler, aynı zamanda Allah’ın yasaklamalarından da müritlerinin uzak durması hususunda etkin rol oynamışlardır.

Bu hususta dervişlerin tarikat mensuplarına en büyük nasihati “haram”dır. Haramdan uzak durmaları hemen hemen her tarikatte dervişlerin müritlerden en büyük isteğidir.

Yesevi, zalimlerin zulümleri üzerine durduğu 11. Hikmetinde, Hakk’a gönül verilmezse dünya hayatının haram olduğunu belirterek haram olabilecek şüpheli şeylerden uzak durulması gerektiğini de açıkça ifade etmektedir.

“Zalim eğer zulüm eylese bana ağla
Yaşını saçarak bana sığınıp belini bağla
Haram şüphe terk ederek yürek dağla
Zalimlere yüz bin bela verdim ben işte (11. Hikmet).”

Hoca Ahmet Yesevi, kadılarla ilgili olan 53. Hikmetinde ise yine haram hususuna değinmektedir. Bu şiirinde rüşvet yiyen, para alan âlim ve kadıların yerinin ateş olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu grup içerisinde yer alıp haksız fetvalar veren müftülerin, din adamlarının da sırat köprüsünü geçemeyeceklerini belirtmektedir. Aynı şekilde bu şiirde hayırda yarışan ve cömertlik peşinde koşanların, yetimlerin gönlünü alanların ise peygamberin yoldaşlarıyla birlikte Kevser’in başında olacakları dile getirilmiştir.

Koyunbaba menakıbnamesinde ise bu hususla ilgili bir keramet anlatılmaktadır. Koyunbaba, köpeklerine Ala Kadı, Sarı Kadı, Kara Kadı ismini takar. Bu durum kadıların kulağına gidince olay padişaha kadar ulaşır. Padişah Koyunbaba’yı yanına çağırır ve neden köpeklere bu ismi taktığını sorar. Koyunbaba köpeklerin haram ile helâli birbirinden ayırdığını zamane kadıların haram ve helâli birbirinden ayırt edemediğini padişaha söyleyerek isterse bu durumu test edebileceğini belirtir. Padişah onay verdikten sonra Koyunbaba köpekleri deniz kenarına gelerek çağırır. Osmancık’ta olan köpekler, denizin içinden çıkarak İstanbul’a gelirler. Hazırlanan kırk kap yemek kırk kadının önüne getirilir ve kadılar bütün yemeklerden afiyetle yerler fakat Koyunbaba’nın köpekleri yalnızca helâl olan kaplardaki yemekleri yiyerek haram olanları da dökerler. Padişah bu durum karşısında kendisinden ne isterse verebileceğini Koyunbaba’ya söylese de Koyunbaba devlet hazinesinden bir kuruş akçe istemez (Çıplak, 2001: 71-81).

Koyunbaba’nın köpekleriyle vermiş olduğu bu ders, kuşkusuz haram ve helâlin gözetilmesi gerekliliğini gün yüzüne çıkarmaktadır. Köpekler nezdinde yapılan haram ve helâl vurgusu müritlere de verilen güzel bir öğüttür.

f. Âşık Olma/ İlahi Âşk

Hoca Ahmet Yesevi aşka büyük önem vermiştir. Elbette bu aşk, ilahi aşktır. Aşksızların imanı yoktur, sözleriyle aşkın önemine değinen Yesevi, öğrencilerine de bu konuda nasihatler vermektedir. Âşık olmayan insanın ancak hayvandan sayılabileceğini ifade eden Yesevi, bu hususta şunları ifade etmektedir:

“Dertsiz insan insan değil, bunu anlayın
Aşksız insan hayvan cinsi, bunu dinleyin
Gönlünüzde aşk olmasa, bana ağlayın
Ağlayanlara gerçek aşkı hediye eyledim (54. Hikmet).”

Âşık olanların aşkından cehennem ateşinin söneceğine, hatta cehennem bu kişilerden kaçacağına dair nasihatlerde bulunduğu 20. Hikmetinde Yesevi, ilahi aşkın gerçek aşk olduğunu dile getirmektedir. Gerçek âşıklara ise cennette bütün meleklerin onlara köle olacaklarını, ipekten giysiler giyip, Allah diyerek kalksalar âlemi yakacaklarını ifade etmektedir. 20. Hikmetin sonunda aşksızların akıbeti ile ilgili şunları dile getirmektedir:

“Kul Hoca Ahmed, aşksızların işi kötü
Sabaha varsa, Hakk göstermez ona cemal
Arş ve Kürsi, Levh ve Kalem hepsi bizar,
Aşksızlara cehennem kapısını açar dostlar (20. hikmet)”

Ahmet Yesevi bir başka hikmetinde ise yine aşksız kişilerin insan olamayacaklarını onların, muhabbetsiz bir şeytan kavmi sayılabileceklerini ve hatta daha da kötüsü İslam’ı ve kalplerindeki imanı yitirmiş olabileceklerini ifade etmektedir:

“Aşksız kişi insan değildir anlasanız
Muhabbetsizler şeytan kavmi dinleseniz
Aşkdan başka sözü eğer söyleseniz
Elinizden iman-İslam gitti olmalı (59. Hikmet)”

Yesevi’nin üzerinde sıklıkla durduğu aşksız olan kişinin insan olamayacağı ile ilgili aynı ifadelere Koyunbaba menakıbnamesinde de rastlamaktayız. Yine bu konuyla ilgili bir hikâyeye menakıbname içerisinde yer verildiğini görmekteyiz. Eşeğini kaybeden bir köylü eşeğinin bulunması ile ilgili Koyunbaba’ya müracat eder. Koyunbaba Cuma namazı için toplanan kalabalığa içinizde hiç âşık olmayan biri var mı, diye sorar. Kalabalıktan biri ayağa kalkarak şu sözleri söyler: “Başımdan gecdi sevdâ nedir, ‘ışk dediğin bilmem.” Koyunbaba bu sözleri söyleyen adamı parmağıyla eşeğini kaybeden köylüye seslenerek eşeğini bulduğunu söyler. Âşık olmayan insanın eşekten farksız olduğunu dile getiren Koyunbaba, yuları bu adamın boynuna geçirebilirsin diyerek âşık olmanın önemini bu şekilde ifade etmiştir (Çıplak, 2001: 108).

g. Ölmeden Önce Ölmek

Peygamberimizin de bir hadisi olarak kabul edilen ölmeden önce ölmek pek çok tasavvuf düşünürünün üzerinde durduğu önemli konuların başında gelmektedir. Dünya hayatının zevk ve sefasını bir kenara bırakarak yaşamayı insanlara öğütleyen bu tasavvufi görüş, Yesevi’nin hikmetlerinde de kendisine şu şekilde yer bulmuştur:

“Yer üstünde ölmeden önce diri öldüm
Altmış üç yaşta sünnet dedi işitip bildim
Yer altında canım ile kulluk eyledim
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed (10. Hikmet)”

“Akıllı isen kabristandan haber al
Ben de şunlar gibi olmam deyip ibret al
Ölmeden önce ölünüze göre amel eyle
Bu hadisi fikreyleyip öldüm ben işte (15. Hikmet).”

Dünyevî duyguları bir kenara bırakan Yesevi, peygamberimizin öldüğü yaş olan 63 yaşına girdiğinde herkesçe malum olan yer altındaki “serhalka-i sinerişan” adı verilen istirahatgahına çekilmiştir (Anadol, 1994: 32). "Ölüm gelip çatmadan evvel, şehvanî ve nefsanî hislerinizi terk etmek suretiyle bir nevi ölünüz." (El-Aclunî, Keşfü’l-Hâfâ 2: 29) hadisi şerifinin işaret ettiği şekilde yaşamaya çalışan Yesevi gibi Koyunbaba da menakıbnamesinde müritler için ölmeden önce ölüm vurgusu yapılmaktadır. Öldükten sonra

yapılacak olan hayıflanmaların hiçbir fayda vermeyeceği dile getirildikten sonra vakit varken şimdiden bu yakınmanın yapılması ve ona göre bir yaşam sürülmesi gerektiği şu sözlerle ifade edilmektedir:

“Elinde var iken fırsat ânı fevt itme sen zinhar

Dahî ölmezden evvel öl ki sonra dimegil hayfâ (Çıplak, 2001: 88).”

h. Yapılan İşi Gönülden Yapmak

Dervişlerin yapmış oldukları her işi gönülden yapmaları, yalnızca Allah rızasını gözeterek insanlara yardımda bulunmaları onlara tavsiye edilmiştir. Pek çok dervişin şiirinde belirttiği bu hususu, Ahmet Yesevi şu sözle ifade etmektedir:

“Yalan namaz riyalarını bıraksam ben

Gerçek gönülde namaz kıl ki Allah bilsin (51. Hikmet)”

Yapılan ibadetlerde gönülden iş yapmak, gönülden Allah’a yalvarmak Koyunbaba Menakıbnamesinde de kendisine yer bulmuştur. Koyunbaba’nın başından geçen bir olay Şair Kadri tarafından şu şekilde anlatılmaktadır: Bir gün Koyunbaba Koca Ali adından bir müridinden su ister. Koca Ali Kızılırmak kenarına gelir ve bir kaba su doldurarak Koyunbaba’ya getirir. Koyunbaba, suyun gönülden gelerek getirilmediğini söyleyerek suyu döker. Koca Ali bir kez daha suyun başına gelir ve bu kez gönlünü temiz tutar. İkinci defasında getirdiği suyu da Koyunbaba gönül rızası yoktur diyerek döker, içmez. Koca Ali sabırla bir kez daha su getirir. Koyunbaba bu kez gelen suyu içer. Koca Ali’nin sırtını sıvazlayarak onun artık gerçek bir eren olduğunu söyleyen Koyunbaba, Koca Ali’ye yol verir. Onu Tuna boylarındaki bir Rumeli diyarına irşâd görevini yerine getirmek üzere vazifelendirir (Çıplak, 2001: 120-122). Anlatın bu hadise, hem sabrın hem de yapılan işte gönül rızasının önemini vurgulamaktadır.

Sonuç

Aynı dönemde yaşamadıkları gerek tarihi vesikalar gerekse hayatları hakkında teşekkül eden menakıbname ve rivayetlerden anlaşılan Hoca Ahmet Yesevi ve Osmancıklı Koyunbaba, İslamiyet’in yayılması hususunda büyük çabalar göstermişlerdir. Kendilerinin sıkı birer Müslüman olduklarını hem şiirlerinden hem de hayat hikâyelerinden anlayabilmekteyiz.

Yaşamları itibariyle Hz. Muhammet ve İslamiyet’in çizgisinden çıkmayan bu iki derviş, yaşadıkları dönem ve yer itibariyle birbirlerinden uzak olsalar da yaşam felsefesi ve öğrencilerine buldukları nasihatleri itibariyle birbirlerine yakınlaşmaktadırlar. Çalışmamızda her ne kadar Koyunbaba’nın, Yesevi’nin müritlerinden biri olduğunu kesin kayıtlarla kanıtlayamasak da şiirlerinde işlenen konular onun, Yesevi düşüncesinden etkilendiğini kanıtlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Yesevi ve Koyunbaba, İslam’ın ve imanın temelleri dışında insanlara güzel ahlaklı olmak, haramdan uzak durmak, cömert davranmak, yetime ve yoksula yardımda bulunmak, yapılan her işte gönül rızası aramak, ilahi aşka yönelmek, tövbe ederek af dilemek, kibirlenmekten ve benlik kaygısı gütmekten uzak durmak gibi pek çok öğretiyi öğrencilere iletmektedir. Bütün bu öğretilerin bu iki derviş tarafından ortak bir dille ifade edilmesi özellikle bu konular üzerinde durulması hiç şüphesiz bu iki dervişin hayatlarında ortak bir noktaya çıkmaktadır.

Koyunbaba’nın Horosan’dan Anadolu’ya gelmesi ve Yesevi’nin bu bölgeye önceden gitmiş ve fikirlerini burada yaymış olması, Koyunbaba’nın Yesevilikten etkilenmesinde etkili olmuştur. Her ne kadar dönem olarak aralarında yaklaşık üç yüz yıl gibi bir süre olsa da Horosan’da dünyaya gelmiş bir derviş olan Koyunbaba, Horosan’da hüküm süren Yesevilik

hareketinin öğretilerini insanlara yaymaya çalışmıştır. Aynı tarikate mensup olmasalar dahi bu görüş birlikteliği Koyunbaba'nın Yesevilik tarikatıyla yakından ilgili olduğunu kanıtlamaktadır.

Kaynakça

- Anadol, Cemal (1994). Pir-î Türkistan Hoca Ahmet Yesevi ve Yesevilik, Kamer Yayınları, İstanbul.
- Bice, Hayati (2016). Günümüzün Aşk Yolcusuna Divan-ı Hikmet, H Yayınları, İstanbul.
- Canan, İbrahim (1988). Kütüb-i Sitte, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Çıplak, M. Şakir (2001). Osmancık'ta Erenler Durağı Koyunbaba, Horasan Yayınları, İstanbul.
- Gürel, Zeki (1991). Türk Kültür Tarihi İçinde Çorum Sempozyumu Tebliğleri, Çorum.
- Korkmaz, Seyfullah (2001). Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş Veli Aralarındaki Bağlar, Fikirleri, Tesirleri ve Türk İslam Edebiyatına Katkıları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 11, Sayfa: 325- 355, Kayseri.
- Köprülü, Mehmet Fuat (1981). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Gaye Matbaacılık, Ankara.
- Kur'an-ı Kerim Meâli 15. Baskı (2008). Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1992). Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tosun, Necdet (2015). Ahmed Yesevi, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1998). Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Hacı (1999). Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi, Güz 99, Sayı: 11, Ankara.

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN “DEFTER-İ SANİ” KAVRAMININ ANLAM(LAR)I ÜZERİNE DÜŞÜNCELER VE ÇÖZÜMLEMELER

Ideas And Analysis On Hodja Ahmad Yasawi's Means Of Conception Of “Defter-i Sani”

Bayram DALKILIÇ*- Yakup AKYÜZ**

Özet

Bu çalışmada, Ahmed Yesevi'nin “defter-i sani” kelimesi ile anlatmak istediği anlamlar ve yorumlar üzerinde durulmuştur. Cevaplanmaya çalışılan sorular şunlardır: Yesevi, “defter” kelimesini yalın olarak **mı** kullanmaktadır? “Defter-i sani” terkinin dışında “defter” kelimesinin geçtiği başka terkinler de kullanmış mıdır? Eğer kullanmışsa, bu terkinler, “defter-i sani” terkinini anlamak ve yorumlamak için yardımcı olmakta mıdır?

Abstract

In this work, the meanings and interpretations that Ahmed Yesevi wanted to describe with the word "defter-i sani" were emphasized. The questions that are tried to be answered are: Does Yesevi express plainly the word "notebook"? Did he also describe other compositions passed by the word "notebook" besides the "defter-i-sani"? If so, does it help to understand and interpret the "defter-i sani"? Can "defter-i sani" be understood as a "second notebook" in the literal sense of the word? Or does this composition have other meanings?

Giriş

Ahmed Yesevî kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, din ilimleri yanında tasavvufu da iyice öğrenmiştir. Bununla beraber devrinin birçok din âlim ve mutasavvıfı gibi belli bir sahada kalmamış, inandıklarını ve öğrendiklerini çevresindeki yerli halka ve göçebe köylülere anlayabilecekleri bir dil ve alıştıkları şekillerle aktarmaya çalışmıştır. Bir mürşid ve ahlâk-çı hüviyetiyle onlara şariat hükümlerini, tasavvuf esaslarını, tarikatının âdâb ve erkânını öğretmeye çalışmak, İslâmiyet'i Türkler'e sevdirmek, ehl-i sünnet akîdesini yaymak ve yerleştirmek başlıca gayesi olmuştur. Bu öğreticilik vasıfları sebebiyle hikmetleri, bazılarınca lirizmden uzak ve sanat endişesi taşımadan söylenmiş şiirler olarak kabul edilmiştir. İslâm şariatına ve Hz. Peygamber'in sünnetine sık sıkıya bağlı olan Ahmed Yesevî'nin şariat ile tarikatı kolayca telif etmesi, Yesevîliğin Sünnî Türkler arasında süratle yayılıp yerleşmesinin ve daha sonra ortaya çıkan birçok tarikatlara tesir etmesinin başlıca sebebi olmuştur. (Eraslan, 1989: 161)

Dîvân-ı Hikmet'in yazma ve basma nüshalarında bulunan hikmet sayısı bazı farklılıklar göstermektedir. Bugüne kadar derlenebilen Yesevî'ye ait hikmetler 250'yi bulmaktadır. Bu sebeple hikmetlerin birinde yer alan, “Dört bin dört yüz hikmet söyledim” ifadesi bir rivayetten öteye gitmemektedir.

Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin başlıca gayesi, İslâm dinine yeni girmiş veya bu dini henüz kabul etmemiş Türkler'e İslâmiyet'in esaslarını, şariat ahkâmını ve Ehl-i sünnet akîdesini öğretmek, Yeseviyye tarikatı müridlerine tasavvufun inceliklerini, tarikatın âdâb ve erkânını telkin etmektir. Bu sebeple hikmetler sanat endişesinden uzak, sade ve kuru bir ifade yanında didaktik bir özellik taşımaktadır. Ancak bazı hikmetlerde ifadenin sûfiyâne ve coşkulu oluşu onları basit manzumeler olmaktan kurtarmıştır.

* Prof. Dr., N. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

** Dr. Öğr. Ü., K. M. Ü. İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Hikmetlerin muhtevası ile şekil ve dil yapısı, Ahmed Yesevî'nin yetiştiği çevre, hayatı, şahsiyeti, gayesi ve hitap ettiği zümrenin sosyal ve kültürel yapısı ile ilgilidir. Ahmed Yesevî'nin İslâmiyet'in esaslarını, tasavvufun inceliklerini bir Türk mutasavvıfı olarak yorumlayışı, bunları halk edebiyatının bilinen şekilleri içinde hece vezniyle ve sade bir dille herkesin anlayacağı tarzda ifade etmesi hikmet tarzını doğurmuş ve bu tarz zamanla Yesevî dervişleri vasıtasıyla gelenek halini almıştır. Yeseviyye tarikatında şeyhin söylediklerini öğrenmek için hikmetlerini belli bir makamla okuyup yaymak önemli bir husustur. Bundan dolayı zamanla daha geniş bir çevreye yayılan, huşû içinde okunup ezberlenen ve yazıya geçirilen hikmetler, muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da değişikliğe uğramış, çeşitli ilâvelerle zenginleşmiştir.

M. Fuad Köprülü'nün de belirttiği gibi hikmetlerin fikrî yönünü dinî-tasavvufî unsurlar, şekil yönünü de millî unsurlar teşkil eder. Bu sebeple hikmetlerin muhtevasını İslâmiyet, Türkistan'daki tasavvuf, Yesevîliğe ait âdetler ve erkân oluşturmaktadır. Bunun yanında bazı hikmetlerde amelî ahlâk ve sosyal aksaklıklar üzerinde de durulmuştur. (Eraslan, 1989: 429)

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe'yi,
Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini.
Âyet-hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,
Anlamına yetenler yere koyar borkünü.
Kadı, müftü, mollalar şeriatın yolunu,
Ârif âşık almıştır tarikatın arkını.
Amel işleyen âlimler dinimizin çırağı,
Burak biner mahşerde eğri koyar borkünü.
Amel eylese âlimler dini ve ayın aydınlığı,
Görse olur onların görklü yüzünün rengi.
Amel işlemeyip “zâhir” ilmîni bilmeyip kalanlar,
Arkasına yükler kırk eşeğin yükünü.
Hocayım deyip laf vurma bu dünyâ dayamıksız,
Biliyorum diye söylemesin gönüldeki çirkini.
Yol göstericidir Hoca Ahmed marifetin gülistanı,
Sözler sözü gerçek açar gönül ülkesini.
Miskîn, zayıf Kul Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,

Farsça dilini bilse de, Türkçe'yi güzel söylemekte. (Yesevi, 2015: Divan-ı Hikmet, 71. Hikmet),

Bu hikmette Yesevî, din dilini Türkçe olarak ifade ettiğini, bunun etrafındaki alimler tarafından sevilmediğini, hor görüldüğünü belirtmekte, bunu bilerek yaptığını ve din dilini Farsçayı bilmesine rağmen Türkçe olarak ifade ettiğini ve oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Yesevî'nin bu durumu, Kaşgarlı Mahmud'u hatırlatmaktadır. O da Yesevî'den 3 yüzyıl önce Araplara Türk- çeyi öğretmek amacıyla yazdığı Dîvân-ı Lûgat'it-Türk'te din dilini Türkçeye ulaştırmak isteyenlerin Türkçe bilmelerinin zorunluluğundan söz etmiştir. Onun yaklaşımı, birkaç unsurdan biri olarak Arapça olan Kuran ayetlerinin öncelikle namazdaki okunuşlarında Türkçeye benzeyen kelimelerin geçtiği yerlerde Arapça bilmeyen ibadet eden Türkler'in

huzurunda sesin kısılması ve böylelikle onların ibadetlerini yaparken örnek olarak gülmelerine ve günaha girmelerine sebep olmamaları konusunda olan uyarı noktasında odaklanmaktadır. Yesevî'nin durumu ise dinin dilinin, muhatapların bildiği bir dille onlara ulaştırılmasını sağlamaya yönelik olarak dil örneğinde aracın, amaca hizmet etmesindeki önceliklidir. Yesevî, bu noktada pek çok ayet ve hadisin Türkçeye kazandırılmasında öncülük etmiştir. Denilebilir ki bütüncül anlamda “Din Dilinin Türkçesi” söz konusu olduğunda Yesevî öncüler arasındadır. Ondan önce kesinlikle pek çok Türk bu konuda çaba ortaya koymuştur. Ancak Yesevî'nin öncülüğü ve önceliği, belirttiğimiz gibi halkın, dini anlaması ve uygulaması noktasındaki dini hayatı kuşatan din dilinin neredeyse bütününe kuşatacak tarzda kapsamlı ve uygulamaya dönük oluşudur. (Dalkılıç, 2016: 239-240)

1. Yesevî'nin Hikmetlerinde “Defter-i Sani” Kelimesinin Kullanımı

Aşağıda “defteri sani”den ne anlaşılması konusunda yaptığımız yorumlara mesned olması gerektiğini düşünüp değerlendirmek açısından “kitap”, “defter”, “defteri sani” kelimelerinin geçtiği hikmetleri öncelikle bir demet halinde sunmak istiyoruz. Bunun, bazı tez ve yorumlarda yapıldığı gibi “defteri sani” kavramını salt şekilsel yazılı bir “defter” anlamının ötesinde, yaptığımız yorumların daha anlaşılır olması ve değerlendirilmesi açısından önem arzettiğini düşünmekteyiz.

Alimlere **kitap** gerek, sufilere mescid gerek,
Mecnun'lara Leyla gerek, bana sen gereksin.
Gafillere dünya gerek, akıllılara ahiret gerek,
Vaizlere minber gerek, bana sen gereksin. (Hikmet 17)

Bismillah dep beyân eyley hikmet aytıp
Tâliblerge dürr ü gevher saçtım mena
Riyazetni kattıg tartıp kanlar yutup
Men **defter-i sâni** sözün açtım mena

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip
Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte.
Riyazeti sıkı çekip, kanlar yutup
"İkinci defter" sözlerini açtım ben işte.
(Hikmet 1)

(Hoca Ahmed Yesevi, (Çev. Hasan Şükrü), 1327: 6)

Hoca Ahmed ben **ikinci defteri** söyledim
İki alem eğlencelerini meye sattım
Ölmeden önce can acısının zehrini tattım
Mustafa'ya matem tutup girdim ben işte. (Hikmet 8)

Evini barkını terkeyleyip pay al
Ey habersiz dünya işini geriye koy
Allah sahî lutfunu görüp hayran kal
Görürüm deyip yok olup geldim ben işte

...

Ben **ikinci defteri** dedim size yadigar
Ruhumdan meded isteyip okuyun zinhar
Dua eyledim vasıl eylesin
Allah Rahman Malikim (Hikmet 14)

Ben **defter-i sâni** dedim, ver kulak,
Kan-yaş döküp ağlamazlar misli bulak,
Bende olsan, dünya derdini eyle talak,
Talak eyleyip didarını gördüm ben işte. (Hikmet 151)

Ey dostlar, hiç kılmadım iyi amel,
Erenlerin izin izleyip kılmayıp cedel.
Habersizim , utançlıyım ezel günü,
Dergâhında Hocam kabul kılar mı ki?

...

Ben **defter-i sâni** söyledim derde deva,
Toprak gibi basıp geçse beni reva.
Ağlayıp geldim eşliğine ben çaresiz,
Dergahında Hocam kabul kılar mı ki? (Hikmet 178)

Ben **defter-i sâni** söyledim derde derman,
Bir ve Var'ım kulum dese kalmaz hüsrân.
Her ne kılsa, özü kılar, Hakk'tan ferman,
Fermanında hazır olup yürümeyim mi? (Hikmet 188)

Aşk makamı türlü makam, aklın ermez
Baştan ayağa zorluk, cefa, sıkıntı gitmez;
Melâmetler, ihanetler eylese, geçmez;
Lamekân'da Hakk'tan dersler aldım ben (Hikmet 17)

Aşk sırrını beyan eylesem âşıklara,
Tâkat eylemeyip, başını alıp gider dostlar.
Dağa, taşa başını vurup, şuursuz olup
Çoluk-çocuk, ev-barktan geçer dostlar. (Hikmet 86)

Aşk yadını yere koysam, yer kaldırmaz;
Defter kılsam, diri oldukça, bitip olmaz;
Hakk'ı bilen, beyi, hanı, halkı bilmez;
O kulumu öz yolumda iki büklüm eyledim (Hikmet 54)

Can bülbülü şakıyıp kalktı söze başlayıp,
Bu **sözleri defter** kılan **inci**yi gördüm.
Aşıkları girdirirler cennet içre,
Gece-gündüz bakıp duran huriyi kördüm. (Hikmet 156)

Ey arkadaşlar, **aşk derdine** deva olmaz;
Diri oldukça **aşk defteri** tamam olmaz
Dar lahidde kemikleri ayrık olmaz
Lamekân'da Hakk'tan dersler aldım ben işte. (Hikmet 17)

Aşk defteri sığmaz dostlar dergâhına;
Cümle âşık yığılıp varır bargahına
Yedi cehennem dayanamaz bir âhına;
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım. (Hikmet 33)

2. Yesevi'nin Hikmetlerinde “Defter-i Sani” Kelimesinin Anlamı Üzerine Tez/ler

Yesevi'nin hikmetlerindeki anlatımlarında karşımıza çıkan kapalı ya da kapalı görünen ifadelerden biri defteri sani sözüdür. Yesevi'nin bu sözden ne kastetmiş olabileceği aslında ilginç ve incelemeye ve değerlendirmeye de muhtaç görünmektedir. Hikmetlerin yazım sırasını bilmemekle beraber hikmetinin birinde ilk mısradaki defteri sani sözünü kullanması anlamlı gözükmektedir.

Bu konudaki yorumlardan biri ve şekilsel olarak anlaşılana Köprülüde karşımıza çıkmaktadır. Köprülü, Yesevi'nin “defteri sani” sözünden bizzat “ikinci defter” anlamı çıkarıp, var olabilecek ve henüz bulunamayan bir “birinci defter” sonucuna varmıştır.

Köprülü, Yesevi ile ilgili yazdığı ilk yazılarından birinde, Yesevi'nin, “kendisinin, “Divan-ı Hikmet” namındaki eserinin bize intikal edebilen “ikinci defteri”nde mazhar olduğu füyuzat-ı mutasavvıfane bir lisan ile birer birer anlattığını” belirtmektedir. (Köprülü, 1914, s.612)

Köprülü'ye göre, Hikmetlerde geçen “defter-i sâni” tabirinden ilk akla gelen şey, Ahmed Yesevî Hikmetlerinin birkaç defter halinde tertip edildiği, eldeki nüshaların “ikinci defter”i teşkil ettiğidir. Ayrıca Yesevî'nin, “Ben defter-i sâni sözünü açtım” demesi, daha önce hikmetlerin bizzat Yesevî tarafından bir defter halinde toplandığını da düşündürmektedir.

Köprülü, bu çalışmasında, Melioransky'den aktarımla Divan'ın tam nüshasına sahip olunmadığını ileri sürmektedir. Divan-ı Hikmet'in eldeki nüshasının eksik olduğunu, bunu bizzat Yesevî'nin kendisinin birkaç yerde belirttiğini, eldeki Divan'ı açar açmaz ilk göze çarpan mısraların bunu gösterdiğini, burada bu Divan'ın “ikinci defter” olduğunun belirtildiğini, bu yüzden Divan'ın tam olmadığını, eksik olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. Köprülü, “Defter-i Sani” kelimelerinin geçtiği birkaç yeri, Divan'ın İstanbul baskısından göstermektedir. (Köprülü, 1914: s. 629, 630)

Köprülü, ayrıca bu yorum bağlamında, Yesevî'nin söz konusu şiirlerinde 63 yaşında girdiği çilehane dönemi vurgusu söz konusu olunca, onun, bu dönemden önceki Hikmetlerinin de bulunduğunu ve bunları da bir defter addetmiş olacağını ileri sürmektedir. Ona göre bugün elimizde bulunan eserler, sonraki defterden olan şiirlerdir. Yesevî'nin bir Hikmet'te, “kendisinin Allah emredinceye kadar Hikmet söylemeye devam edeceğini” belirten Köprülü'ye göre, “mevcudiyeti muhakkak olanın, ilk defter-i eşarın maatteessüf bugün mevcut olmadığı”dır. (Köprülü, 1914: s. 629)

Köprülü, bir başka çıkarım ve yorumunda, eldeki nüshalara bakarak Hikmetlerin bulunduğu nüshanın “defter-i sani” olduğunun tasrih edildiğini, divanı tertip eden Yesevî şairinin, Yesevî'nin eserini “ilk defter” sayarak aynı edada olan bu Hikmetlerin olduğu eserin başında bu defterin, “ikinci defter” olduğunu düşünerek “defter-i sani” adıyla belirttiğini ileri sürmektedir. (Köprülü, 1966, s106)

Eraslan da Köprülü'nün çıkarımları doğrultusunda, Hikmetlerde geçen “**defter-i sâni**” tabirinden ilk akla gelen şey, Ahmed Yesevî hikmetlerinin birkaç defter halinde tertip edildiği, eldeki nüshaların ikinci defteri teşkil ettiğidir. Ayrıca Yesevî'nin, “Ben **defter-i sâni** sözünü açtım” demesi, daha önce hikmetlerin bizzat Yesevî tarafından bir defter halinde toplandığını da düşündürmektedir. (Eraslan: 429)

3. Yesevî'nin Hikmetlerinde “Defter-i Sani” Kelimesinin Anlamı Üzerine Yorumlar

Köprülü'nün “defteri sani” ile ilgili yorumlarına bakacak olursak, o, aslında temelde iki şey söylemekte olup geniş boyutlu düşünüldüğünde, sözlerinin kısmen çelişki içerdiği düşünülebilir. İlki bu defterin (eldeki hikmet nüshası) şekilsel olarak ikinci defter olduğudur. Ancak Köprülü, daha sonraki yorumunda bu şekilsel yorumu korumakla beraber kısmen bu yorumu aşarak Hikmetlerde de karşımıza çıkan 63 yaş dönemi üzerinden ikinci bir yorumu verir ki, bu eldeki Hikmetler 63 yaş sonrasının hikmetleridir. Buradan da yine 63 yaş öncesinin Hikmetlerinin “ilk defter”, sonrasının ise “ikinci defter” olduğu sonucuna varıldığını görürüz. Bu iki yorumu bir yorum olarak düşünmek mümkündür, çünkü sonuçta Yesevî'nin önceki bir “ikinci defter”inin varlığına vurgu önceliklidir. Ancak bu yorum, gerçekte var olduğu düşünülen “ilk defter”in var olduğu gerçekliği ve gerçekten varsa, bu “ilk defter”in akıbeti hakkında bir şey söylememektedir. Ancak bu yorum ve iddia, “ilk defter”in henüz bulunmadığı olasılığını ileri sürmektedir. Ya da bu yorum ve tez, “ilk defter”, ne diyordu ki?” sorusuna cevap vermemektedir. Bu husus da “ilk defter yok mu edildi?” sorusunu akla getirmektedir.

“Defteri evvel”, içerik sorunu dolayısıyla yok mu edildi?” sorusunun cevabı ise anlamsız durmakta olup, Yesevî eldeki mevcut Hikmetlerinde yaşamının bütününden, ilk

yaşlarından itibaren hayat seyrinden ve tecrübelerinden, ayrıca ilk dönemindeki yaşantısında karşılaştığı olumsuzluklardan zaten bahsetmektedir.

Köprülü'nün “defter-i sani” ile ilgili yukarıdaki tez ve yorumlarının yanındaki diğer tez ve yorum, bu “ikinci defter”i düzenleyen Yesevi şairinin, ilk defterin var olduğu düşüncesiyle bu yeni defterin de “ikinci defter” olduğu zan ve düşüncesiyle “ikinci defter” kaydını geçtiği ve mevcut Hikmetlerin bulunduğu defter dışında bir “ilk defter” bulunduğu düşünce ve tezidir. Aslında bu tez de tam olarak pek fazla bir kanıta dayalı olmayan bir çıkarım olarak dikkat çekmektedir.

“Defteri sani” kavramı, Dankoff'un Köprülü'nün “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” kitabının çevirisinde Köprülü'nün bu tezine dipnot düştüğü yerde, “defter-i sani” (Second Notebook) olarak İngilizce çevirisi ve karşılığı ile birlikte verilmektedir. (Dankoff, 2006, s.129-144)

Kanaatimize göre, şekilsel olarak “defteri sani” kelimesine bakmanın yanı sıra, hatta bundan daha olası ve öncelikli olarak “defteri sani”den başka bir yorum da çıkarmak olası görünmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bizlere Kitab ve Hikmet'in verildiğinden bahsedilmektedir. Kitap, Kur'an-ı Kerim olup asıldır. Dolayısıyla bu noktada “defter-i sani” kelimesindeki “sani”nin, “ikinci” anlamını taşıyan bir kelime olmasının yanında, “alemin, Allah'ın yazılı olmayan bir Kitabı” olması anlamı temelinde, “Yapıcının Kitabı”, “Sani'ın Kitabı/Defteri” anlamını taşıyan “Sani” kelimesi olması olasılığı da zayıf da olsa ortaya çıkmaktadır.

Hikmet ise farklı yorumlara tabi tutulup Peygamber'in söz, fiil ve eylemlerinin tümünü içeren hadis (fiili peygamber yaşamı) anlamına gelebileceği gibi ayrıca Hikmet'ten aslanan yazılı olarak gönderilen münzel ve menkul Kitab'ın dışında, deruni/Batını/aşki bilgi anlamında Hikmet noktasında söylenen/aktarılan bir Defter kastedilmiş olabilir.

Bu yorumlardan biri ve öncelikli olarak “Defter-i Sani'nin Kitab ve sünneti yorumlayan, Pir-i Mugan'dan alınan, işraki ve hikmetli sözlerin “ikinci defter”de dile getirilmesine dikkat çekmek istiyoruz. Yani Kur'an'dan gelen sonra ikinci kitab kastedilmiş olabilir. Aslında bu durum, Köprülü'nün bahsettiği ilk Hikmet'te de açıktır. Zaten Yesevi, “Hikmet'e Bismillah diyerek başlıyorum” demektedir. “Bismillah” dediğine göre de o, Hikmet söylemeye yeni başlıyorum” demek istemiş olabilir.

Kemikli'nin belirttiği gibi “Pîr-i Türkistan, Defter-i Sâni'yi okuyan, hakîkati dile getiren Türk dilini hakikat dili haline getiren büyük bir bilge, bir hakîmdir. Ahmet Yesevi, bize, kendi hakikatimizi, mânâmızı anlamayı salık veren bir hakîm, bir mürşittir.”

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip

Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte.

Riyâzetini sıkı çekip, kanlar yutup

İkinci defter sözlerin açtım ben işte

Yani “defter-i sani” bir anlamda insanın kendi hakikatidir. O, hakikate bakarak hikmetini söyledi. Ama burada bir soru daha var: İnsan kendi hakikatine ilişkin bilgiyi nasıl tahsil ediyor? Bu soruya, burada cevap veriyor: Pir-i Mugan, Riyâzet. İnsan hakikatine, kendi hikmetine bir anlamda riyâzetle ulaşıyor.” (Kemikli, Pîr-i Türkistan ve Tasavvuf Edebiyatımız, <http://www.fikircografyasi.com/makale/pir-i-turkistan-ve-tasavvuf-edebiyatimiz-0>)

“Defter-i Sani” kelimesi, ayrıca İslamiyet'le ve Yesevi tarikatı ile tanışan Müslümanlar için, Kur'an-ı Kerim-i anlamada tarikat mensupları için rehber olan “ikinci

defter” anlamında da kullanılmış olabilir. Bu biraz zayıf görünmekle birlikte diğeri içinde düşünülürse, olası bir yorum olarak düşünülebilir.

Bir diğerk yorum olarak da Yesevi'nin düşünce sistematığı içinde “defteri sani” ile şeriat-tarikat-marifet-hakikat yolunda müritler için Kuran'ın Batını/aşki yorumlu “ikinci defteri”nin kastedilmiş olabileceğidir. Yesevi, Hikmetlerinde söylediğı şeylerin hak olduğı, Kuran ve sünnet dışı bir şey olmadığını da beyan etmektedir. Bu yorumlar bağlamında bakarsak “defteri sani”nin salt bir önceden mevcut olan, Hikmetlerin yazılı ve kayıtlı olduğı “birinci defter”den sonraki “ikinci defter”den ziyade Kuran'ı yorumlayan Kur'an'dan sonraki anlamında “ikinci defter” olabileceğidir.

Aslında bu bağlamda yukarıdaki yorumlarla birlikte düşünülebilecek bir başka yorum da “defter-i sani”nin, “varlık-âlem -insan skalası” içinde okunmasının olası oluşudur. “İlk defter”, kosmosdaki herşeyi içine alan Tanrı olup insan, ona ulaşma yolundaki hakikat eri olarak mikrokosmos “küçük alem”dir. Yesevi de “ikinci defteri açtım ben” derken “âlemde varlığa ulaşma, varlığı anlama, kendini bilme çabası içinde, bir yandan makrokosmosu, “büyük alemi” yani “kainat kitabı”dan yeni bir defter açarak sonuç olarak “defter-i sani” sözünü açmış, okumuş, diğerk yandan mikrokosmosu, “küçük alemi” bir arada görüp “defter-i sani”yi söylemiş/okumuştur. Bir anlamda Yesevi, “ben kendi defterimi, insanın defterini bizzat ben, kendim açtım” demek istemiş de olabilir.

Sonuç

Eldeki mevcut Hikmetlerde, “defter” kelimesinde yapılan bu vurgular, bizi, bir “ilk defter”in var olduğı ve bu Hikmetlerin yer aldığı defterin, ondan sonraki “ikinci defter” olduğı yorumunun oldukça zahiri, yüzeysel ve acele olarak verilmiş bir çıkarım olduğı sonucuna götürmektedir.

Görüldüğü gibi Yesevî, yalnızca Hikmetlerin yer aldığı ilk Hikmet'te “defter-i sani” kelimesini kullanmamaktadır. Üstelik o yalnızca “defter” kelimesini yalın olarak da kullanmaktadır. Hatta o, “defter” kelimesini “defter-i aşk” şeklinde bir terkible de kullanmaktadır. Bu yüzden eldeki mevcut Hikmetlerde, “defter” kelimesinde yapılan bu vurgular, bizi, bir “ilk defter”in var olduğı ve bu Hikmetlerin yer aldığı defterin, ondan sonraki “ikinci defter” olduğı yorumunun oldukça zahiri, yüzeysel ve acele olarak verilmiş bir çıkarım olduğı sonucuna götürmektedir.

Kaynakça

- Bayram DALKILIÇ. 2016. “Ahmet Yesevî'nin Din Dilini Anlama, Algılama ve Yorumlama Biçimi”, Geçmişten Geleceğe Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu bildirileri, c. 1. Bilal Kemikli, Pîr-i Türkistan ve Tasavvuf Edebiyatımız, <http://www.fikircografyasi.com/makale/pir-i-turkistan-ve-tasavvuf-edebiyatimiz-0>
- Hoca Ahmed Yesevi. (1327). *Terceme-i Divan-ı Ahmed Yesevi*, (Çev. Hasan Şükrü), İstanbul.
- Hoca Ahmed Yesevi. (2015). *Hikmetler*, (Hazırlayan Hayati Bice), İstanbul.
- Kemal Eraslan. (1989). *Dîvân-ı Hikmet*, DİA, İstanbul cilt 9
- Köprülüzade Mehmed Fuad. (1330) [1914]. *Türk Edebiyatı Tarihi: Hoca Ahmed Yesevi, Çağatay ve Osmanlı Edebiyatları Üzerindeki Tesiri*, İstanbul: Türk Bilgi Derneği, Bilgi Mecmuası, cilt: I, sayı: 6, sayfa: 611-645.
- M. Fuad Köprülü. (1966). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara.
- M. F. Köprülü. (2006). *Early Mystics in Turkish Literature*, (translate Garyy Leiser - Robert Dankoff), Firs Published, Routledge, London-New York.

DÎVÂN-I HİKMET'TE TENKİT

The Critisizm in Divanu'l-Hikma

Halil İbrahim HAKSEVER*

Özet

Ahmed Yesevî Türk edebiyatının ilk büyük mutasavvıfıdır.12.asır Türkistan bölgesinde yöre halkına İslâmı ve tasavvufu anlatmış, insanları irşad etmeye çalışmıştır.Zahirî ilimleri tahsilden sonra Şeyh Yusuf Hemedanî'ye intisap eden Yesevî, sufıyane düşünce ve kanaatlerini hikmet adını verdiği manzumelerle dile getirmiştir.Sonradan Divan haline getirilen bu hikmetlerinde hece vezni kullanılmış, halkın anlayabileceği didaktik bir dil tercih edilmiştir.Genellikle şifahî tarzda söylenen hikmetlere bazı Yesevî dervişlerin şiirleri karışmış olsa da, bunlar tamamen Yesevîlik inanç ve düşüncesi çerçevesinde manzumelerdir.

Hikmetlerde genel olarak İslâmın esasları ve şeriat ahkâmı anlatılmakla birlikte, tasavvufun incelikleri, tarikat adab ve erkânı, bazı ahlâkî faziletler de işlenmiştir. Divanda İslâm'ın güzellikleri yanında, yanlış ve kötü davranışlara da değinilmiş, insanlar bundan sakındırılmaya çalışılmıştır. Ahmed Yesevî marufu emr ederken münkeri de göstermiş, yapılmaması gerekenleri de işaret etmiştir.

Bu bildiride, Divan-ı Hikmet'te insanların bazı yanlışlarına işaret eden, bunları doğrudan veya dolaylı olarak tenkit eden metinlere değinilecektir. Böylece Yesevî'nin neleri beğenmeyip şikâyet ettiği görülmüş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yesevî, Divan-ı Hikmet, Tenkit, Şikâyet

Absract

Ahmad Yasawi is the first great sufis of Turkish literature. In the 12. centuries Turkestan region, he has told Islam and mysticism to the people of the region and tried to guide people. Yesevî, who initiated Shaykh Yusuf Hamadani after the studying islamic sciences, expressed his sufistic thoughts and convictions with poems called wisdom. In his wisdoms, in which afterwards has been became Diwan, syllabic meter has been used and a didactic language that the people could understand was preferred. Although the poems of some Yasawi dervishes are often mixed with wisdoms spoken in the oral style, these all poems are in the framework of Yasawi belief and thought. In the wisdoms, the principles of Islam in general and the sharia law are explained; in addition to that the subtleties of mysticism, the sufistic decorums, and some moral virtues law are addressed also. In Diwan, in addition to the beauties of İslam, false and bad behaviours that the people need to avoid were also mentioned. Ahmed Yasawi would enjoin goodness and forbid evil, he would indicate to behaviours that should not to be done. In this report will be refer to the texts in the Diwan pointing to some fallacies of people and criticizing them directly or indirectly. Thus, what Yasawi did not like and complained things will be seen.

Keywords: Yasawi, Diwan- Hikma, Critisizm, Complaint

Ahmed Yesevî Hayatı ve Tesirleri

Daha çok menkıbeye dayalı bilgilerle tanıyabildiğimiz Yesevî'nin hayatı hakkında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinde kayıtlı bilgilere göre özetle şunları söyleyebiliriz: Batı Türkistan'da Çimkent yakınlarındaki Sayram kasabasında XI. yy'ın ikinci yarısında doğdu. Doğum tarihi belli değildir. Babası Şeyh İbrahim, annesi Ayşe Hatun'dur.Küçük yaşta anne ve babasını kaybettikten sonra ablası Gevher Şehnaz ile Yesi'ye gitti, tahsiline burada başladı. Tasavvuf büyüğü Arslan Baba'nın manevî eğitimine girdi.Onun

* Dr.Öğretim Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, h.haksever@hotmail.com.

terbiyesi altında manevî derecelere ulaştı. Arslan Baba'nın vefatıyla Buhara'ya gitti ve şeyh Yusuf Hemedanî'ye bağlandı. 1160'ta irşad makamına geçti. Bir müddet sonra aldığı bir işaret üzerine irşad yetkisini Abdülhâlık Gucdüvanî'ye bırakıp Yesi'ye döndü, vefatına kadar burada irşada devam etti. Altmış üç yaşına gelince tekkenin avlusuna bir çilehane yaptırmış, ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır. Hâce Ahmed, Kul Hâce Ahmed diye de anılmaktadır. Türkistan'da Türkler arasında İslâmlaşma hareketlerine çok büyük katkısı olmuş, Taşkent ve Sirderya yöresinde halk arasında kuvvetli bir nüfuza sahip olmuştur. Etrafindakilere hem şeriat hükümlerini, hem de tarikat adab ve erkânını öğretmiş, sade bir dil ve hece vezniyle yazıp hikmet adını verdiği dörtlüklerle insanları irşada çalışmıştır. Hocası Yusuf Hemedanî gibi hanefî idi. Hem dinî ilimleri öğrenmiş hem de tasavvuf alanında yetişmiştir. İslâmî Türklerle sevdirmek, Ehl-i sünnet akidesini yayıp tanıtmak başlıca gayesi idi. Hz. Peygamber'in sünnetine sıkı sıkıya bağlılığı, şeriat ve tarikati kolayca telif etmesi, Yesevîliğin sünnetî Türkler arasında sevilip yayılmasında etkili olmuştur. O, menkabevî şahsiyetiyle Orta Asya Türk dünyasında çok tanınmış ve tesiri devam etmiş bir kişidir(Eraslan:159-161).

Ahmed Yesevî 12. yy'da Orta Asya'da manevî irşada başladığı zaman, o bölgede bazı tasavvufî hareketlerin bulunduğu biliniyor. Yesevî bunlar arasında kendine mahsus bir üslûpla faaliyet göstermiş, göçebe Türkleri kendine bağlamayı bilmiştir. O, Ehl-i sünnet vel-camâat akidesine sınıksız bağlı, şer'î çizgiden taviz vermeden tarikat hayatı yaşamayı tavsiye etmiştir. Müridlerinden Sufi Muhammed Danişmend'e ait Mir'âtü'l-kulûb isimli eserde Yesevî'nin, âhir zamanda ehl-i sünneti düşman gören bid'at ehli şeyhlerin zuhur edeceğinden yakındığı yazılı olup; bazı Divan-ı Hikmet nüshalarında geçen şu ifadeleri de, onun mezhep ve tarikat konusundaki istikametini gösterir(Tosun:16):

Mürşidlikni da'vâ kalur şartın bilmes

Helâl harâm sünnet bid'at farkın bilmes

Bû-Hanîfe mezhebinde hergiz yürmes

Diger bid'at mezheblerdin yürürlere

Ahmed Yesevî'nin Orta Asya'da müslüman Türkler arasındaki manevî tesiri asırlar boyu devam etmiş ve hakkında çok sayıda menkıbe üretilip yayılmıştır. Ahmed Yesevî'nin başlatıp kendisinden sonra Yesevîlik adıyla yaygınlaşan tarikat, farklı kollara da ayrılarak tesir alanını genişletti. Daha sonraki dönemlerde Yesevî şeyhlerinden bazıları, Nakşibendîlik tarikatinden de icazetli olarak faaliyet göstermiş ve bu tasavvufî ekolün âdâb ve erkânını uzun zaman yaşatmışlardır. Yesevîlik 19. yüzyıla kadar Orta Asya'da tesirini göstermiş, sonra Nakşibendîliğin içinde eriyerek, bölgede Rusların hakimiyetiyle gözden kaybolmuştur(Tosun:31).

Sanat ve estetik bakımından üstün bir nitelik göstermeyen Dîvan-ı Hikmet'in müslüman halk nezdinde sevilip uzun zaman itibarlı mevkiini korumasının sebebi, onun halka yakın gelen dil ve üslûbuyla birlikte konu ve muhtevasında aranmalıdır. İslâmiyet çevresine yeni girmiş ve dini anlamaya istekli müslüman Türkler, hikmetleri hiç yabancılamamış; hatta ona bir kutsiyet atfederek ilgi göstermiştir. Divân-ı Hikmet'i okuyup ezberlemek, o tarzda şiirler yazmak tarikatın esaslarından sayılmış, zikir meclislerinde okunur olmuştur. Edebî niteliğindeki zayıflığa, yüzyıllar boyu yaşanan zevk değişmelerine rağmen Divân-ı Hikmet unutulmamışsa, bu, dervişlerinin ve sevenlerinin ona verdiği kudsiyetten ileri gelir. Yesevî'nin manzumelerine verilen takdir hissi onu adeta yarı-dinî bir inanç şekline getirmiş, asırlar boyu unutulmamasını sağlamıştır(Köprülü:165).

Yesevî'nin Tenkitleri

Yesevî manzumelerinde hem yanlış fikir, düşünce ve davranışları tenkit ederek zamanın kötülüğünden şikâyetçi olmuş, hem de beğenilmeyen yanlış davranışlarda bulunan kişileri tenkit etmiştir. Onun yanlış bulup eleştirdiği hususlar İslâmî bakımdan da yanlış olan şeylerdir. O, dinin ve ahlâkın ilkelerine muhalif olduğunu gördüğü kişileri ve fiillerini tenkit etmiş, bunu dile getirirken işin doğrusunu da belirtip nasihat etmiştir. Yesevî, manzumelerinde bazan münferit hataları tenkit etmiş, bazen de kötülüğün toplumda çok yayıldığını belirtip insanların toptan bozulduğunu yazmıştır. Yanlışları gösterirken, bazan bunları yapanların uğrayacakları manevî cezayı da söylemiş, bazan da bunu belirtmeden sadece “şöyle yapıyorlar” deyip şikâyet üslûbuyla ifade etmiştir.

Yesevî'nin tenkit ve şikâyetine konu olan hususları birkaç başlık altında verebiliriz.¹

1) Riyakârlar, Sahte Sûfiler, Münafıklardan Şikâyet

Yesevî'nin en çok tenkidine maruz kalanlar, zahirde iyi görünüp gerçekte böyle olmayanlardır. O, fedakârlık yapmadan(cândın geçmey) sadece sufi olduğunu söyleyenlere inanmaz, yalancı âşık ve sahte sufileri kötüler(*Yalğan âşık yalğan sûfi kördüm sögtüm*(Hikmet 2/9). Hakk'a talip gibi görünüp kul hakkı yiyen insafsız, günahkâr, gözlerinde yaş olmadığı halde tarikat iddiasında bulunan dervişleri yadırgar. Divan'da bu tipleri tasvir eden çok mısra vardır:

Tâlibmen dep ayturlar vallâh billâh nâ-insâf

Nâ-mahreme bakarlar közleride yok insâf

Kişi mâlın yeyürler çün dilleri emes sâf

Arslan babam sözlerin işitingiz teberrük (18/3)

Bu riyakâr tipler “pîr hizmeti” yaptıklarını söyler ama haram ve mekruh malı torbalarına atarlar; bunların gözleri yaşarmaz ama zikir halkasında otururlar. Bu kişilere Arslan Baba'nın sözlerini dinlemelerini tavsiye eder:

Pîr hizmetin kılduk dep tâlibmen dep yürürler

Yiyip harâm harışını kolbarığa urarlar

Közleride nemi yok halka içre kireler

Arslan babam sözlerin işitingiz teberrük(18/4)

Aynı şiirin devam eden bendlerinde de bunların hatalarını sayan Yesevî, zâkir olup ağlamayan, gönlünde gam taşımayan, hile yapanları(5.bend); suretleri sûfi görünüp kıyametten korkmayan, günahlardan ürkmeyen, gözünden yaş dökmeyen ama ellerinde riya tesbihi taşıyanları(7.bend) eleştirir; bunları, her bendin sonunda Arslan Baba'nın nasihatlerini dinlemeye çağırır.

İbadetin aşkına varmadan zahiren yapıyor görünen riyakârları “zâhid” sıfatıyla anan Yesevî, dünya rahatlığını düşünerek, cennetteki huri ve tuba ağacı için ibadet ettiğini düşündüğü bu kişilerin, ahirette Yaratanın cemalini görebileceklerinden emin değildir:

Zâhid kıldı yine birni tâ'at için

Zâhid yine tâ'at kılmış râhat için

¹İncelememizde Dr.Hayati Bice'nin “Hoca Ahmed Yesevî Divan-ı Hikmet Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993” adlı eseri kullanılmış olup metin numaraları bu yayına aittir.

Hûr u gılmân tûbâ vildân cennet için
Zâhid dîdâr körerimni bilelmesmen (47/10)

Yine görünüşte oruç tutup halka riya yapanları, elinde tesbihle gûyâ namaz kılanları, şeyhim diye kendini takdim edenleri tenkit edip imandan uzak görür:

Roze tutup halkga riyâ kılğanlarını
Namâz okup tesbîh kolga alğanlarını
Şeyhmen teyü özge binâ koyğanlarını
Âhir demde îmânıdın cüdâ kıldım (54/12)

Yesevî dünya sevgisini terk etmeyen, Hakk'ın adını anmayan, dünyalık bir menfaat için raks ve sema eden dervişleri tenkit eder. Allah böylelerine iman nasib etmez, bunlar ibadet ediyor görünseler de, kalpleri temiz olmayan riyakârlardır:

Dünya tefmey raks u semâ urgan câhil
Hakk yâdını bir dem aytmay yürür gâfil
Dervişmen der dünyâ sarı köngli mâyl
Dünyâ için raks u semâ urdı dostlar
Özdin ketmey raks u semâ urmak hatâ
Sübhân igem anga kılmas îmân atâ
Tâ'at kılrsa dillerini kılmas safâ
Riyâ kılıp raks u semâ urdı dostlar (88/4-5)

Yesevî'nin 119. hikmeti çok yoğun tenkit ve sitem duygusuyla yazılmıştır. İlk bendinde herkese şamil bir hitapla:

Ey köngül kılding günâh hergiz püşeymân bolmadıng
Sofimen dep laf urub tâlib-i cânân bolmadıng
Hayf ömrüng ötti bir lâhza giryân bolmadıng
Sofi nakş boldung veli hergiz müselman bolmadıng

deyip her bendde son mısraı tekrarlayarak uyarı, üzüntü ve sitemini belirtir. Günah işleyip pişmanlık duymadan, üstelik sufiyim diyerek yâre talip olmayanları; gaflet içinde elinde tesbih, dilinde gıybet olup başkasına sille vuranları; kibir ve riya ile ibadet edip dünyaya mağrur olanları; sufilik iddia edip iş yapmayan, halka aş vermeyenleri, gözü yaşarmayanları; sufiliğe sığınıp halktan gelecek yardımı bekleyenleri; sabırsız olan, güzel söz söylemeyen, geceleri kalkıp ağlamayanları; mal için savaşıyor, batını zahirine uymayanları, eline tesbih alıp halka iyi gözükenleri her bendde tekrarladığı mısra ile (samimi) müslüman kabul etmez:

Sofiliğ şundağ mudur dâim işing gaflet birle
Dâne-i tesbih kolunda tillering gıybet birle
Selle-i çilpeç urarsen nefsi bed izzet birle
Sofi nakş boldung veli hergiz müsülman bolmadıng(2.bend)
Sofiya taat kılursan barçası ucb u riyâ
Cân u dil dünyâga mağrûr tilleringde âh u vâh

Cân berürde bolgung nûr-ı imândın cüdâ
Sofi nakş boldung veli hergiz müsülman bolmading(5.bend)
Sofi bolup nefis için her dem eşigke bakasen
Nezr alıp keldi mu dep her dem kişige bakasen
Allahı la'netin boynungga her dem takasen
Sofi nakş boldung veli hergiz müsülman bolmading(7.bend)
Sofi bolup malikes almak için kılding cedel
Zâhiring sofi-nemâdur bâtının dún u dağal
Ey bî-haber ey bî-haber şermendesen rûz-ı ecel
Sofi nakş boldung veli hergiz müsülman bolmading(10.bend)

Tesbih sembolüne çok yer veren Yesevî, bunu gösteriş için kullananlara her zaman çatar. Böylelerinin namaz ve oruçla meşgul olmamalarının daha iyi olacağını söyler:

Derviş boluban halk içinde tesbih ögürüp
Sofi bolup âlemga özin satmasa behrak
Allah dese kılssa nihân bid'at-ı bisyâr
Andag sofiler roze namaz tutmasa behrak (121/3,7)

Yesevî 129. hikmetinde de “âhir zaman şeyhleri” redifini kullanarak gösteriş için oruç tutan, beline kuşak bağlayıp kendini adam sanan, başına sarık koyup alim geçinen, herkesten menfaatlenmek isteyen, ömrünü boşa harcayan samimi-yetsiz şeyhleri tenkit etmiş; onların aş vermeyen(cimri), bağı taşı(katı kalpli) olduklarını söylemiştir:

Tatavvu' roze tutar halklarga şeyhlik satar
İlmi yok a'midin beter âhir zaman şeyhleri
Belige fota çalur özini kişi sanur
Arasatta ok tanur âhir zaman şeyhleri
Başıga destar orar ilmi yok nege yarar
Okı ok yayın kurar âhir zaman şeyhleri
Alaydın al kılur ma'mileni mal kılur
Essiz ömrin yel kılur âhir zaman şeyhleri
Şeyhlik uluğ turur hazretge eltgen işturur
Aş bermes bağı taşı turur âhir zaman şeyhleri....(129/1,2,3)

Yesevî “ten âlimi” diye nitelediği kişileri zalimlere benzetmiş, onların ilgili ayette geçtiği üzere cehennemde zakkum içip yanacaklarını belirtmiştir:

Ten âlimi zalimlerde ohşar ermiş
Beraetni ayetide çün buyurmuş
Duzah içre tınmay daim küyer ermiş
Zehri zakkum içib daim dostlarım a (83/8)

O, kâmil olmadan(kendi yapmadan) başkasına vaaz eden, şeyhlik iddia eden, yalan dünya için uğraşanların dünyayı bırakmadan hâl ilmini bilemeyeceğini söyler:

Burya bolmay şeyhmen deban da'va kılğan

Özi kılmay halklar ara va'zın aytgan

Sözi yalan dünya üçün amel kılğan

Dünya koymay hâl ilmini bilse bolmaz (124/4)

Yesevî bazen tenkitlerini öğütlerle içiçe yazar. Münafıklarla yakın olmamayı tavsiye ederken, onların tamamen zararlı olduğunu ve kişiye büyük külfet getireceğini söyler:

Ey birâder münâfıkka bolma ülfet

Kim ülfetdür başı üzre yüz ming külfet

Başdın ayak münâfıknu ziyân zahmet

Çın ümmetsen iştib dürûd aytung dostlar (88/27)

Gıybetçi münafıkların, marifetin değerini bilemeyeceğini söyler:

Dervişlerni gıybet kılğan ol münafık

Ma'rifetni kadrini kaçan bilür (136/3)

Yine münafıkların fisk işlediğini, haramdan kaçmadığını söyleyip üzüntüsünü belirtir:

Münâfıklar yürürler fisk u fücûr kılurlar

Harâm şübhe yiyürler korkup yığlar Hâce Ahmed (29/3)

Ahmed Yesevî, kendi döneminde müslümanlığın biraz da tasavvuf neşvesiyle yaşanması sebebiyle, halkta görmek istediği dinî yaşayışın da ahlâkî güzelliklerle dolu olmasını bekler. Mutasavvıf görünüşlü kimselere belki biraz daha dikkatle bakıp onlarda tespit ettiği yanlışları ısrarla nazara verir. O'na göre şeriatsız tarikate girilmez, hakikatsiz marifete varılmaz, bir pîrin terbiyesi olmadan da İlâhî aşkın tadı alınmaz:

Şerî'atsıztarikatga ötüb bolmaz

Hakikatsız ma'rifetge yetib bolmaz

Pîrsiz hergiz şevk şarâbın tatib bolmaz

Tatsa bolmaz pîr hizmetin kılmağunça (128/2)

Dinin ölçülerine uymadan tarikate girmeyi yanlış bulan Yesevî, böylelerinin imanına şeytanın musallat olacağını ve bu yolda pîrsiz olanların arada şaşkın olarak kalacağını söyler:

Tarikatga şerî'atsız kirgenlerni

Şeytân kelip imanını alur ermiş

Uşbu yolnu pîrsiz da'vâ kılğanlarını

Sersân bolup ara yolda kalur ermiş(109/1)

2)Yalancılardan, Cahillerden ve İbadeti Terk Edenlerden Şikâyet

Yesevî yalancılardan, ilmiyle âmil olmayanlardan, cahillerden şikâyetçidir. O, dürüstlükten sapmış sıradan kişileri tenkit ettiği gibi, ilim ve fetva makamında bulunanlardan da böyle hile ve yalana bulaşanlara çatar, onları uyarır. Müftü olup yanlış fetva veren, akı kara

gösterenlerin cehenneme gireceğini söyler; haksızlık edenlerin “eşek gibi” yük altında kalacağını, haram yiyen hakimlerin (ahirette) korkup kalacaklarını ifade eder:

*Molla müftü bolganlar yalغان fetvâ bergenler
Aknı kara kılğanlar ol tamugga kirmişler
Kadı imam bolganlar nâhak da'vâ kılğanlar
Ol himâr dek boluban yük astıga kalmışlar
Harâm yegen hâkimler rüşvet alıp yegenler
Öz barmakın dişleben korkup turup kalmışlar (99/6,7,8)*

Başka bir hikmetinde de benzer şikâyetleri yapar ve rüşvet yiyen kadıların yerinin cehennem olacağını; haksız fetva veren müftülerin sırat köprüsünde kalacağını; zalimlerin, yetimleri üzenlerin korkutucu mahşerde kollarının arkada olacağını söyler:

*Kadı bolgan âlimler para rüşvet yegenler
Andag kadı câyını nâr-ı sakarda kördüm
Müfti bolgan âlimler nâhak fetvâ bergenler
Andag müfti câyını Sırat köfrügde kördüm
Zâlim bolup zulm etgen yetim könglin ağrıtkan
Kara yüzlüg mahşerde kolın arkada kördüm(53/6,7,8)*

Hikmetlerinde gerçek alimi şeriata uyan, tarikatta yeri olan, muhabbet deryasına dalan kişi diye tarif eden Yesevî, kötü alimleri tenkit eder. Kitap okuyup anlamını bilmeyen, ayetlerin manasından anlamayan, büyüklenen kişileri cahil olarak niteler:

*Âlimmen dep kitab okur ma'na okmas
Köp ayetning ma'nasını hergiz bilmes
Tekebbürmen menlikni dini tutmas
Âlim ermes cahil turur dostlarım a (83/5)*

Cahilin, namazın kıymetini bilemeyeceğini belirten Yesevî (*Câhil kişi namaz kadrin kaçan bilür*(104/11), cahilliği sadece bilgisizlik olarak değil, hakikati kabule kapalı, yanlışıda ısrarlı inatçılık olarak düşünür. Cahillerden uzak durulmasını, onlara sır verilmemesini ister:

*Nâdânlarga sır ma'nânı ayıp bolmaz
Dür gevherni mührege satıp bolmaz...(128/3)*

Cahillerden pek ümitli olmayan (*Vay uşandağ nâdânlardın ümit kılmang*) (88/6)Yesevî, onların pek nasihat de dinlemeyeceğini, gönüllerinin kapkara olduğunu, hatalarını fark etmeyen, Allah'ı inkâr eden, edepsiz, hayasız ve pîrsiz olduklarını düşünür:

*Meni hikmetlerim nâdân işitmes
Dili köngli kara pendimni almas
Hatâdın bî-haber Allâhga münkir
Edebsiz bî-edeb dünyâda bî-pîr (Münâcât/24,25)*

Cahillerden güzel bir söz işitmediğini(*Nâdânlardın işitmedim bir yahşi söz*) (14/9) yazan Yesevî, onlarla yakınlıktan bağrının yandığını

Eyâ dostlar nâdân birle ülfet bolup

Bağrım küyüp candın toyup öldüm mena(14/1)

mısralarıyla yazdıktan sonra, cahil ile geçen ömrünün ateş olduğunu, onlarla cehenneme doğru gitmemek gerektiğini belirtip, cahillerin yüzünü görmemek, onlardan uzak olmak için okuyucudan dua talebinde bulunur. Hasta olsalar hatırlarını sormayacağını, onlardan çok cefa gördüğünü söyler:

Duâ kılınğ nâdânlarını yüzün körmey

Hak Ta'âlâ refik bolsa bir dem turmay

Bîmar bolsa nâdânlarını halin sormay

Nâdânlardın yüz ming cefâ kördüm mena(14/3)

Aynı hikmette cahillerden kaçmak için yer altına girdiğini(6.bend) belirtip, onlardan bir yardım umulmayacağını, insan karanlıkta kalsa yolu göstermeyeceklerini, yalvarsa elini tutmayacaklarını söyleyip kanaatini dile getirir(8. bend). Sadece sözle ümmetlik iddia edip başkasının malını almak için hezeyan söyleyen ve haramı gözleyen cahillere sözünü ulaştırmak ister:

Tili birle ümmetmen dep yalğan sözler

Kişi malın almak için hezyan sözler

Helâlini munda taşlap haram közler

Nâdânlarga bu sözlerni aygum kelür(49/6)

Yesevî belli bazı yanlışlara yoğun eleştiri getirmekle birlikte, dinin diğer pek çok emrini yapmayıp nehy ettiği şeylere yönelenleri de tenkit etmiştir. İbadeti terk edenleri, günahına üzülmeyip keyf içinde aşksız yaşayanları, nefesine uyanları, ölümden ibret almayanları vs. yazıp uyarmaya çalışmış, dostlarına böyle olmamaları gerektiğini hatırlatmıştır. Namaz ve oruç bilmeyenleri, Resulüllah'ın sünnetine yönelmeyenleri işaret ederek bunların günahlarının giderek arttığından yakınmıştır:

Fâsık fâcir hevâ kılıp yerni basmaz

Rûze namâz kılıp misvâk asmaz

Resûlullâh sünnetlerin közge ilmes

Günâhları kündin künge artar dostlar(86/9)

Peygambere gerçek ümmetlik yapmayanlara, gece gündüz hep işretle meşgul olanlara sitem eden Yesevî, kendisinin biraz da kötülüklerden kaçmak için yer altına girdiğini söylemiştir:

Bizler için canlar çekti ol Muhammed

Ümmet bolsang gam yemessen yalğan ümmet

Keçe kündüz hasıllarınğ ayş u işret

İşitip okup yerge kirdi Kul Hacı Ahmed (10/5)

Yine Allah'a yalvarmayan, geceleri kalkıp ağlamayan, söylediği doğru sözleri dinlemeyen, Hakk'a yönelmeyen, dünyadan gönlünü soğutmayan kişilere şaşırıldığını, onlara üzümlüp ağladığını söylemiştir:

Senge cez Yaratkanga yalbarmading
Allah deban tünler turup ingrenmeding
Hakikatdın sözler aydım işitmeding
Ey bî-haber Hakk'a köngil yügürtmeding
Dünya haram andın köngil sovutmading
Nefsdin keçip Allah sarı tolganmading
Bu nefis için zâr u hayran boldum mena (11/17,18)

Ebedî mutluluk için (İlâhî) aşkı şart koşan Yesevî, bunu elde edemeyenleri büyük bir mahrumiyet içinde görür. Bu istikamette söylediği mısralardan birkaçı şöyledir:

Işksızlarını kördüm erse yolda kaldı(3/1)(Aşksızların yolda kaldığını gördüm.)

Işksızlarga dozah bâbın açar dostlar(20/9)(Cehennem aşksızlara kapısını açar.)

Muhabbetni şarabıdın tatmayanlar.../Hayvan erür belki andın beter dostlar(77/7)(Muhabbetin tadını tatmayanlar hayvandan aşağıdır.)

Işksız kişi behâyindin beter dostlar(82/9)(Aşk zevkini tatmayan hayvandan beterdir dostlar.)

Işksızlarını îmânı yok ey yârânlar/Duzah içre tınmay dâim küyer ermiş(108/1) (Aşk olmayanın imanı yoktur, daima cehennemde yanar.)

Işksız âdem vallah yolda kalır ermiş (115/12)(Aşk olmayan yolda kalır.)

Işksızlarını kördüm dostlar hayrân yürür/Mü'minmen dep imanları veyran yürür (123/7)(Dostlar, aşksızları gördüm şaşkın yürürler, müminim deseler de imanları viran olur.)

Kul hâce Ahmed zâhid bolma âşık bolgul(123/14)(Ey Ahmed sen âşık ol, zahid olma.)

Yesevî bununla beraber, aşk sırrının herkese de söylenmemesi gerektiğini, rüzgârlı yerde çiranın yanmayacağı gibi güzel bir örnekle belirtir:

Işk sırrını her nâmerdge aytıp bolmas

Neçe yaksang bâdlık yerde çerâğ yanmas(61/2)

3)Devirden, İnsanların Hallerinden Şikâyet

Yesevî, yaşadığı dönemde çevresinde gördüğü olumsuzlukları sayarken biraz genelleştirerek söylemiş, insanların dinî yönden günah ve hatalarına işaret etmiştir. Bazan yanlışın yapılmasını, bazan da doğru olanın yapılmamasını eleştirmiştir. Meselâ bir hikmetinde halktan sevgi ve şefkatin gittiğini, edep ve hayanın kaybolduğunu, müslümanların birbirini katlettiğini, haksızların tarafında olduğunu, müridin şeyhine yüzünün kalmadığını; halkta cömertliğin, idarecilerde adaletin, dervişlerin duasında icabetin yok olduğunu, dolayısıyla âhir zamanın geldiğini yazmıştır:

Evlîyâlar aytgan va'de keldi bolgay

Kıyâmetni küni yavuk boldı dostlar

Âkıl kullar bolganını bildi bolgay

Halk u eldin mehr şefkat ketti dostlar

*Ulug kiçig yârânlardın edeb ketti
Kız u za'îf civanlardın hayâ ketti
“el-hayâ'ü mine'l-îmân” dep resûl aytdı
Hayâsız kavm acâyibler boldı dostlar
Müsülmân müsülmânı kıldı kâtil
Nâhak tutup hak işlerin kıldı bâtil
Mürîd pîrge kılmaydılar yüz ü hâtır
Aceb şumluğ zamâneler boldı dostlar
Ehl-i dünyâ halkımızda sehâvet yok
Pâdşahlarda vezirlerde adalet yok
Dervişlerning du'âsıda icâbet yok
Türlük belâ halk üstide yagdı dostlar(89/1,2,3,4)*

Yesevî'nin tespitine göre, âhir zamana gelindiğinden alimler zalimleşmiş, hoş geldin deyciler(dalkavuklar) âlim sayılır olmuş, bunlar da gerçek dervişlere düşman olmuştur:

*Âhir zaman âlimleri zalim boldı
Hoş âmedini aytguvçılar âlim boldı
Haknı aytkan dervişlerge ganim boldı
Aceb şumluğ zamaneler boldı dostlar(89/5)*

Yesevî, birçok manzumesinde tespit ve tenkitlerini tekrarlar, insanların olumsuz hallerini tasvir eder. Yine başka bir hikmetinde ahir zamana geldiğini ve insanlarda aklın gittiğini, insanların birbirini harap ettiğini, dünya için dinini sattığını söyleyerek şikâyetini ortaya koyar ve akıllıları bu sözlerle uyarmak ister:

*Zamâne âhir bolsa akıl ketgey
Âdemoğlu birbirini tutup yegey
Dünya üçün İman İslâm dinin satgay
Âkillerge bu sözlerni aygum kelür(49/6)*

Divan'da kibirlilik ve benlik davası gütmek kötülenmiş, bu gibi nefsanî hareketlerin kişiyi cehenneme düşüreceği söylenmiştir:

Men menlikni cezasını bergey tamug/Tekebbürni duzah içre hâli düşvâr (91/2)

Yine, insanların nefislerinden dolayı tarikate girmediklerini, fedakârlık yapmadıklarını, nefislerini yenerek teslimiyet göstermediklerini belirtip, dostlarına, siz böyle olmayın diye tavsiyede bulunmuştur:

*Menlik birle tarikatga kirmediler
Cândın keçmey yolga kadem koymadılar
Nefs öltürmey teslim fenâ bolmadılar
Ham tama'lık birle yolga kirmeng dostlar(81/3)*

Yesevî uzunca bir hikmetinde “âhir zaman ümmetleri” diye nitelediği insanlarda tespit ettiği hataları sıralar. Onlar evlerini süsleyip hevalarına uyarlar, maddî güçlerine güvenip dik

dik yürürler. Dünyanın faniliğini unuttur, ölenlerden ibret almazlar; iyi yoldan sapıp kötülüğe meyl eder, şeytanın eteğine sarılıp sabah akşam onunla görüşürler:

*Âhir zaman ümmetleri nakş kılur üyelerin
Nefs hevâga kıvanıp bozar her dem huyların
Şan u şevketler birle ber-pâ kılur boyların
Âhir zaman ümmetleri dünyâ fâni bilmesler
Ketkenlerni körüben andın ibret almaslar
Erenlerni kılğanın körüp közge ilmesler
Yahşı yollardın azıp yaman yolga avuşkan
Şeytân laîn pîrim dep dâmenige yapuşkan
Azazilni pîrim dep erte ahşam körüşken
Arslan Babam sözlerin işitingiz teberrük (18/15,16,17)*

Böylelerinin can verirken imanlarını da kurtaramayacaklarını söyleyen Yesevî, tevbe etseler de kabul edilmeyeceğini, Allah dese de hocası elinden tutmayacağını belirtip, bunların dünyada iken Arslan Baba'nın sözlerini dinlemeleri gerektiğini her bendde tavsiye eder:

*Tevbe kılrsa tevbesin Mevlâm kabûl kılmagey
Allah dese Hâcesi kolın tutup almagey
Cürm ü isyân girihin pirge barıp geçmegey
Arslan babam sözlerin işitingiz teberrük (18/20)*

Yesevî, erenlerin söylediği hikmetli sözleri duyup da ağlamayanları, ayet ve hadisleri anlamayanları mümin olmamakla nitelemiş; bu rivayeti de arşın üstünde gördüğünü belirtmiştir:

*Mü'min ermes hikmet eştip yığlamaydur
Erenlerni aytkan sözün tınglamaydur
Ayet hadis güya Kur'an anılamaydur
Bul rivâyet arş üstide kördüm mena (3/9)*

Dünya malını biriktirip yolunu kaybedenlerin, ömrünü küfür içinde geçirenlerin, kılavuzsuz dolaşanların muhabbetin kıymetini bilemeyeceklerini yazmıştır:

*Dünya malın yığıp yolnu yitürgenler
Eşsiz ömrin küfr içinde keçürgenler
Kılavuzsuz biyabanda yürügenler
Muhabbetni kadrini kaçan bilür (136/4)*

Çok kişinin nefesine uyarak “hayvan gibi” yeyip içtiğini, utanmadan oruç ve zekât ibadetini terk ettiğini de ilâve etmiştir:

*Köp kişiler da'va kılur nefis közetip
Yeb içib hayvan kebi tünler yatıp
Roze tutmas zekât bermes hem uyatıp*

Hak Ta'âlâ kadrini kaçan bilir (136/5)

Yesevî, bir derviş edasıyla zaman zaman nefsinden de şikâyetçi olmuş, tam olarak kemale eremediğini belirtip kendini kınamıştır. Bir hikmetinde nefsinin ateş olup yolunu kestiğini, yüz bin türlü yemek istediğini, kendisini her yere sürüklediğini ve himmet ile nefsini yakalamak istediğini yazmıştır:

Nefsim meni ot tek yanıp yolım urdı

Yüz ming türlüük taam tileb dükan kurdı

Ağzın açıb her eşikge meni sürdi

Himmet berseng it nefsimni uşlasam men (51/6)

Sonuç

Ahmed Yesevî, kendi dönemi içinde yaygın olan dinî kabullere uygun olarak hayata ve insanlara şeriat ve tasavvuf penceresinden bakmış, gördüğü yanlışları tespit ederek sözlerine konu etmiştir. Hataları dile getirirken “şu şu fiilleri yapanlar” diye tarif etmiş, çoğu kez bundan doğacak manevî sonuçları da yazmış; ahirette karşılaşacakları muhtemel cezalara da atıfta bulunmuştur. Onun yanlış görüp tenkit ettiği hususlar genellikle Hakk’a aşk ile bağlanmamak (âşık olmamak); dünyaya (fazla) rağbet edip ibadetleri ihmal etmek; günahlara dalıp ahireti unutmak ve riyakârlık olarak özetlenebilir. Eserinde böyle düşünce ve fiilleri tenkit ettiği gibi, yanlış gördüğü bu fiillerin sahiplerini de eleştirir, uyarır, onlara öğüt verir. Yesevî, gördükleri gibi olmayan âlim ve dervişlere, kendilerini tarikat ehli âbid ve zâhid gibi gösterip şeriata uymayanlara, yanlış fetva veren kadınlara, zekât vermeyen zenginlere, ibadetsiz cahillere vs. çok işaret etmiştir. Yesevî, kişileri ve hadiseleri tarikat ehli derviş kimliğiyle değerlendirmekle birlikte, şer’î ölçüleri çok önemsemiş, Rasûlullâh’ın sünnetine uyulması gerektiğini hatırlatmıştır. Hikmetlerinde hep takvalı yaşayışı tavsiye etmiş; ihlâssız raks ve sema yapılmamasını, gösteriş için elde tesbih taşınmamasını istemiştir.

Yesevî’nin saydığı yanlışların o günkü toplumda ne kadar bulunduğu, insanların onun dediği kadar hata ve yanlışlara düşüp düşmediği bizim için meçhuldür. Belki de o, belirttiği yanlışların dediği miktarda olmadığını bildiği halde, insanları sakındırmak için öyle söylemiştir. Tenkit edilen hususlar gerçekten toplumda o derecede değilse, en azından, onun dinî anlayışına göre yanlış olan şeylerdir. Buna göre Yesevî, işlenmesi muhtemel yanlışlara işaret etmiş ya da yaygınlaşip çoğalmasının önüne geçmeyi hedeflemiş olmalıdır. Yesevî’nin hikmetli Divan’ı, sonraki asırlarda Anadolu’da örnekleri çokça görüleceği gibi, söz ve şiir üzerinden insanlara “doğru ve güzel” olanı aktaran edebî metinlerin ilkidir. Yesevî, 13. asırda aynı işlevi Batı Türkçesi ile ifa eden Yunus Emre’nin öncüsü olarak hakîm, ârif ve rehber insandır. O, Türk edebiyatının ilk mutasavvıfı olarak halkı uyarma, onları doğruya, İlâhî aşka çağırma görevini ifa etmiş bir din büyüğüdür.

Kaynakça

Bice, Hayati (1993).“Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet”, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Eraslan, Kemal (1989).“Ahmed Yesevî”, *DİA*, C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tosun, Necdet (2017). “Hoca Ahmed Yesevî”*Dîvân-ı Hikmet*, Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayını.

Köprülü, Fuat (1981). “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar”, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

3. OTURUM
24 KASIM 2018 CUMARTESİ
DİVAN-I HİKMET SALONU

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Ömer YILMAZ

Dr. Öğr. Ü. Nadir KARAKUŞ

“Yeseviliğin Balkanlarda İslam’ın Yayılışına Etkisi”

Dr. Heqiqet BİNNETOVA

"Türkistan Piri" - Hoca Ahmed Yesevi ve Azerbaycan

Prof. Dr. Almaz Ülvi BİNNATOVA

Ali Şir Nevai Yaratıcılığında Yesevi ve Yesevilik Hakkında

YESEVİLİĞİN BALKANLARDA İSLAM'IN YAYILIŞINA ETKİSİ

Nadir KARAKUŞ*

Özet

Hoca Ahmed Yesevî'nin on bin müridinin Türkistan'da, doksan dokuz bin müridinin de uzak diyarlarda olduğu yaygın gerçeğinden hareketle Yesevîliğin pek çok diyarda yayıldığı ve o bölgelerin İslâmlaşmasına katkı yaptığı aşikârdır. Yesevî dervişlerin Anadolu'nun İslâmlaşmasına yaptıkları katkı yanında, Osmanlı'nın kuruluşu ve Balkanlar'a yerleşmesi sürecinde de önemli rol oynadığı bir gerçektir.

Fatih Sultan Mehmed Balkanlar'a dikkatini vermeden çok önce asıl adı Mehmed Buharî olan Sarı Saltuk, İslâm'ı yaymak amacıyla Balkanlar'da dolaşmış ve davranışları ve konuşmaları ile halkı etkileyerek İslâm'ın yayılışını hızlandırmıştır. Balkanlar'da oldukça tesirli ve etkili olan Sarı Saltuk'un bugün bölgede pek çok yerde türbesinin bulunması, halkı etkilemesi ve bölgede sevilmesinin derecesini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Osmanlı'nın bölgeye gelerek fetih hareketlerine başlamasında da gazîler yanında dervişlerin de olduğunu görüyoruz. Bosna'nın fethinde bulunup burada şehit olan Horasanlı Aynî (v. 1461-62) ve Şemsî Dede (v. 1461-62) bunlardan en göze çarpanlarıdır. Yine ataları Ahmet Yesevî'nin neslinden olup Horasan'dan gelen Üsküplü Atâ, İslâm'ın yayılmasında olduğu kadar bölgede İslâmî bir anlayış ve kültürün oluşmasına da büyük katkı sağlamıştır. "*Tuhfetü'l-Uşşâk*" adlı mesnevîsi yanında Dîvan ve Mevlid eserleri ile de bölgede İslâmî anlayışa olumlu katkıda bulunarak, dinî ve tasavvufî hayata katkıda bulunmuştur.

Yesevîlik, Balkalar'da etkili olan Bektaşîlik ve Nakşibendîlik tarikatlerini de etkilemiştir. Üsküplü Atâ'nın Nakşîliğin Balkanlar'daki ilk temsilcisi Abdullah İlahî'yi methetmesinde bu tesiri görmek mümkündür. Yine Üsküp Kalkandelen'deki Harabâtî Baba Tekkesi'nde Bektaşîliğin izlerini kolayca görebiliriz. Balkanlar'daki Bektaşî şeyhi Sersem Ali Baba'nın Dimetoka'da bir Sırp prensesi ile evlendiğini de esas alacak olursak Yesevîlik Balkanlar'da üst düzeyde temsil edilmiş ve bölgede İslâm'ın yayılmasında öncülük etmiştir. Bugün bile halâ ayakta olan Harabatî Baba tekkesi, Balkan müslümanlarının dinî hayatında önemli bir rol oynadığı gibi, gayri müslim Makedon halkının da dinî ve millî bayramlarını tekke külliyesinin içinde kutlamaları ile daha da zenginleşmiştir.

Osmanlı'nın Balkanlar'da yaklaşık altı asır tutunabilmesi ve bölgeye "*Pax Ottomanica*" adı ile bilinen Osmanlı barışını getirmesinin temelinde yatan en önemli nedenlerden biri de Yesevî dervişlerinin attığı temel olduğu unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Yesevîlik, İslâm, Balkanlar, Sarı Saltuk, Üsküplü Atâ.

Abstract

It is obvious that Yasevi spread in many lands and contributed to the Islamization of those regions in the light of the widespread fact that Hoca Ahmed Yesevi's ten thousand sisters are in Turkestan and ninety-nine thousand sisters are in distant lands. It is a fact that the Yesevî dervishes play an important role in the establishment of the Ottoman Empire and in the settlement of the Balkans as well as the contribution they made to the Islamization of Anatolia. Fatih Sultan Mehmed Long before giving attention to the Balkans, Sarı Saltuk, whose real name was Mehmed Bukhar, traveled in the Balkans with the aim of spreading Islam and accelerated the spread of Islam by affecting the people with his actions and speeches. Yellow Saltuk, which is very effective and effective in the Balkans, is very important in terms of the presence of turtles in many parts of the region today, the influence of the people and the degree of love in the region. We see that the Ottomans came to the region and started to conquer movements, and there were also dervishes beside the veterans. Horasanli Ayni (v. 1461-62) and Şemsî Dede (v. 1461-62), who were in the conquest of Bosnia and martyr here, are the most spectacular multipliers. Again, the ancestors were from Ahmet Yesevi's generation, and

* Dr. Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

the Üsküplü Ata from Horasan provided a great contribution to the formation of an Islamic understanding and culture in the region as much as the spread of Islam. In addition to the mesnevîs named "Tuhfetü'l-Uşşâk", religious and mystical life contributed positively to the Islamic understanding in the region with the works of Dîvan and Mevlid.

Yesevîs influenced Bektashism and Nakshibendi sects which were influential in the Balkans. It is possible to see this effect in the metaphor of Abdullah İlhafi, the first representative of the Apostle of Abkhazia in the Balkans. We can easily see the traces of Bektashism in the Harabatî Baba Tekkesi in Skopje Tetovo. Yesevi was also represented at the highest level in the Balkans and pioneered the spread of Islam in the region, even if the Bektashi shaman in the Balkans had married to a Serbian prince in Dimetoka. The Harabatî Baba tekkesi, which is still standing today, plays an important role in the religious life of the Balkan Muslims, and the Muslim Muslims are enriched with the celebration of the religious and national holidays of the Macedonian people in the tekke mausoleum. It should not be forgotten that one of the most important reasons that the Ottoman Empire can be held in the Balkans for about six centuries and that the region is known for bringing Ottoman peace known as "Pax Ottomanica" is the foundation of the Yesevî dervishes.

Key Words: Yasaviyya, Islam, The Balkans, Sarı Saltuk, Üsküplü Atâ.

Hoca Ahmed Yesevî'nin on bin müridinin Türkistan'da, doksan dokuz bin müridinin de uzak diyarlarda olduğu yaygın gerçeğinden hareketle¹ Yesevîliğin pek çok diyarda yayıldığı ve o bölgelerin İslâmlaşmasına katkı yaptığı aşikârdır. Barak Baba, Tapduk Emre gibi Yesevî dervişlerin Anadolu'nun İslâmlaşmasına yaptıkları katkı yanında, Sarı Saltu gibi gönül erlerinin Osmanlı'nın kuruluşunda ve Balkanlar'a yerleşmesi sürecinde de önemli rol oynadığı bir gerçektir. Yoksa bu toprakların sadece kılıç zoru ile ve baskı altında İslâmlaştırıldığından söz edilemez. Anadolu ve Balkanlar sevgi ve hoşgörü ile yoğrulduğu için buradaki İslâmlaşma süreci de kısa sürede olmuş ve daha sonra da kalıcı hale gelerek günümüze ulaşmıştır. Balkanlarda yaklaşık iki asrı aşkın Pax Ottomanica denilen bir Osmanlı barışından söz ediliyorsa, bunun sebebi bahsedeceğimiz dervişler ve onların insan ve İslâm merkezli mesajlarıdır.

Hoca Ahmed Yesevî'nin müritlerinden Abdal Musa Antalya Elmalı'da,² aynı zamanda bir halk hekimi olan Karaca Ahmed³ Akhisar'da, Akça Koca Akyazı'da, Barak Baba Bigadiç'te, Hızır Samut Yozgat'ta, Sultan Suca Eskişehir'de, Hacım Sultan Uşak'ta, Yunus Emre'nin de şeyhi olan Tapduk Emre Sakarya'da,⁴ Geyikli Baba ise Bursa'da irşad ve tebliğ faaliyetleri ile Türkmen kitleleri arasında İslâm'ın daha diri yaşanmasında olduğu kadar dinin yayılmasında önemli roller oynamışlardır. Yesevî'nin bu müridleri, önce Haçlı seferlerinin ve daha sonra da Moğol istilâsının harap ve viran ettiği Anadolu topraklarını manevî yönden adeta yeniden inşa etmişlerdi.⁵

Bu yıkımı manevî yönden imar edenler arasında Sulucakarahüyük'te (Hacıbektaş) Hacı Bektaş-ı Velî⁶ ve Rumeli'de Sarı Saltuk, bunların en önemli temsilcileridir.⁷ Gerçek ismi Mehmed Buharî olduğu rivayet edilen Sarı Saltuk'un Ahmed Yesevî'nin müridi olması

¹ Bkz. Kemal Eraslan, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1983; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *DİA*, II, 161.

² Abdal Musa, menkıbeleri Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili rivayetlere karışan ve Bektaşî an'anesinde önemli bir yeri olan Anadolu abdallarından biridir. Bursa'nın fethinden önce Buhara'dan gelerek Finike yakınlarındaki dergâhında insanları irşad etmişti. Bkz. Orhan F. Köprülü, "Abdal Mûsâ", *DİA*, I, 64-65.

³ Bkz. Haşim Şahin, "Karaca Ahmed", *DİA*, XXIV, 324.

⁴ Bkz. Haşim Şahin, "Tapduk Emre", *DİA*, XL, 12-13.

⁵ Mürsel Öztürk, *Hacı Bektaş Velî ve Çevresinde Oluşan Kültür Değerleri Bibliyografyası*, Ankara 1991, 4-5.

⁶ Bkz. Hacı Bektaş-ı Velî, *Makalât*, nşr. Esad Coşan, Ankara 1986.

⁷ Yusuf Küçükdağ-Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Konya 1994, 204.

yanında aynı zamanda Hacı Bektaş'ın yarânı olduğu da söylenir.⁸ Kaynaklarda “*mücahid, gazi, gazi-derviş, alp-eren, mübarek zat, ermiş*” gibi sıfatlarla anılan bu zat, mitolojik kimliğinden daha çok Anadolu ve Balkanların İslâmlaşması ile birlikte anılması gereken bir kişiliktir.⁹

Balkanlar'da Yesevîliğin temsilcisi ve bu bölgede İslâm'ın yayılışının en önemli ismi Sarı Saltuk, Türk şiirinin büyük ismi Yahya Kemal'in de usta beyitlerinde yerini bulmuş ve “*Maverâda Söyleniş*” adlı şiirinde kendisinden şu şekilde bahsedilmiştir:

“*Geldikti bir zaman Sarı Saltık'la Asya'dan*”

Bir bir Diyâr-ı Rûm'a dağıldık Sakarya'dan”¹⁰

Ancak Sarı Saltuk'un Balkanlar'a nasıl ne nereden geçtiği ile ilgili kaynaklarımızda net ifadeler yoktur. Sarı Saltuk'un Balkanlara ilk kez geçtiğinde yanında I. Alâeddin Keykubad'ın (1220-1237) Kastamonu uç beyi Hüsameddin Çoban'ın da bulunduğu ile ilgili rivayetlerden¹¹ yola çıkarak bu tarihin 1220'ler olduğunu tahmin edebiliriz. Zira Sultan Alâeddin Keykubad'ın saltanatının ilk günlerinde onun emri ile Moğolların Kırım'ı işgal etmeleri üzerine Kastamonu'dan Kırım sahillerine sefer yapan ve Soğdak'ı işgal eden Çobanoğulları beyliğinin kurucusu Hüsâmeddin Çoban'ın burayı fethettiği tarih bu civardadır. Hüsâmeddin Çoban 1224'de Kıpçak Hanının itaatini sağladıktan ve Rus meliklerini dize getirdikten sonra tekrar Kastamonu'ya dönmüştür.¹² Saltuknâme'de Hüsameddin Çoban'dan da efsanevî bir kimse olarak bahsedilmesi,¹³ onun Sarı Saltuk ile birlikte olabileceği ihtimalini peşinde getirir de net olarak bir şey söylemek oldukça zordur. Bundan sonraki rivayetler daha geç tarihlere tekabül ederek, bu kayıtları şüpheli hale getirmektedir.

Sarı Saltuk'un Balkanlara geçtiğine dair ikinci rivayet, daha sonraki bir dönemdedir. I. Alâeddin Keykubad'ın 1237'deki ölümünden sonra Anadolu Selçuklu Devletinde istikrarsızlık başlamış, ardından 1243'de Moğollar karşısında Köseadağ'da ağır bir yenilgi alınmıştı. Bundan sonra Moğollar Kayseri'ye girmişler ve her tarafı yakıp yıkmışlardı. Bundan sonraki karışık günlerde, Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus (1254-1256), kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1257-1262) ile girdiği iktidar mücadelesini kaybetmiş, üstelik Moğol kumandanı Alıncak Noyan'ı da karşısına almıştı.¹⁴ Bunun üzerine çareyi İstanbul'daki VIII. Mikhail Palailogos'un (1258-1282)¹⁵ yanına sığınmakta bulmuş, fakat sarhoşken adamlarının Bizans aleyhine yaptıkları konuşmadan dolayı adamları öldürülmüş, kendisi de tutuklanarak İstanbul civarındaki Enez kalesine hapsedilmişti. Onun bu elim durumunu öğrenen Altın Orda hükümdarı Berke Han'ın (1256-1266) karısı olan halası¹⁶ duruma müdahale etti. İmparatorun ordusu, Berke'nin kumandanı Nogay'ın kahramanlığı ve Bulgar Çarı Teş'in de yardımıyla bozguna uğratıldı. II. İzzeddin Keykâvus, Altın Orda Han'ı Berke'nin sadık kumandanı Emir Nogay tarafından¹⁷ hapisten kurtarılarak

⁸ F. William Hasluck, *Anadolu ve Balkanlarda Bektaşîlik*, çev. Yücel Demirel, Ant Yayınları, İstanbul 1995, 155-56.

⁹ Machiel, Kiel, “Sarı Saltuk”, *DİA*, XXXVI, 147.

¹⁰ Bkz. Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbe*, Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2003.

¹¹ Y. Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1988, 39-40.

¹² Yaşar Yücel, “Çobanoğulları”, *DİA*, VIII, 354-55.

¹³ Ebü'l-Hayr Rûmî, *Saltuknâme*, ed. Ş. H. Akalın, Ankara 1987, 164-66.

¹⁴ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, çev. Ali Öngül, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2017, II, 92-93.

¹⁵ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, TTK Basımevi, Ankara 1991, 411-12; Ernst Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret İşıltan, İÜEF Yayınları, İstanbul 1970, 141.

¹⁶ Müneccimbaşı, II, 95.

¹⁷ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1970, 268.

kendisine Solhad (Eski Kırım) ve Suğdak'ın gelirleri de verilmişti.¹⁸ Berke Han'ın bu koruyucu davranışı sadece II. İzzeddin Keykâvus'a karşı değildi. O tüm Müslümanları müttefiki olarak görüyor ve onlara yardım etmeye çalışıyordu. Memluk Sultan'ı Baybars ile de dostluk ilişkileri kurmuş ve amcazadesi putperest Hülâgû'ya karşı Baybars'ın yanında olmuştu.¹⁹ Berke Han'ın da Şeyh Necmeddin Kübrâ'nın halifelerinden Seyfeddin Baharzî'nin telkinleri ile Müslüman olduğu hatırlanırsa tasavvufun İslâm'ın yayılmasındaki rolü daha iyi anlaşılır.²⁰ Halkayı tamamlamak için söylememiz gereken bir başka tespit de İslâm'ı seçen İlhanlı hükümdarı Gâzân Han'ın Barak Baba'ya iltifat edip onunla görüştüğüdür.²¹ Yine Müslüman olmamasına rağmen İlhanlı hükümdarı Abaka, Şirazlı Sadî'den etkilenerek ondan kendisine nasihat etmesini istemişti. “*Bostan ve Gülistan*”ın müellifi Şirazlı Sadî de Abaka'ya nasihat ederek, öldükten sonra yanında iyilikten başka bir şey götüremeyeceğini ve bu dünyada iyilik yapmasını tavsiye etmişti.²²

Daha sonra II. İzzeddin Keykâvus, Solhad'da on sekiz yıl yaşadıkdan sonra burada vefat etmişti. Geride Gıyâseddin Mesut ve Rükneddin Geyumers adında iki oğlu Bizanslılar elinde kalmıştı. Bunlardan birisi Hıristiyan olarak Bizans idaresinde çalışmış Selânik yakınlarındaki Karaferiye vilayetinin valisi olmuştu. Diğer oğlu ise Patrik tarafından evlat edinilmişti.²³ Sarı Saltuk da İzzeddin Keykâvus'u destekleyen 40 kadar Türkmen obası ile Bizans'ın Dobruca'da yerleşmelerine izin verilen grubun içinde idi. Sarı Saltuk'un Çepni Türkmenlerinden oluşan Karesioğulları havalisinden olan Türkmenleri²⁴ Babadağı bölgesine yerleşerek, burada Altın Orda emiri Nogay'ın koruması altına girmişlerdi.²⁵ Nogay 1265 yılında Müslüman olmuştu²⁶ ve Sarı Saltuk'un etkisi altında idi.²⁷ Kuzey Dobruca'da Babadağı'nın kuzeybatısındaki İsakça Nogay Han'ın başşehri idi. Burada adına para bastıran Nogay, şehir halkının çoğu Müslüman olan bir coğrafyaya hükmediyordu.²⁸ Nogay aynı zamanda 1261'de İstanbul'u Lâtinlerden alarak, boğazlara hâkim olmasının avantajı ile Mısır'daki Baybars ile Berke Han arasındaki bağlantıyı kesmeye çalışan Bizans'ı, Bulgarlarla birlikte zapt-u rapt altına almayı başaran kimse idi.²⁹

II. İzzeddin Keykâvus 1262'de Bizans'a sığındığı zaman, İmparator VIII. Mikhail durumdan şüphelenmesine rağmen,³⁰ onu ve beraberindeki kumandanı Ali Bahadır ve binlerce Türkü Dobruca'ya yerleştirmişti. Bu Türkmenler arasında on bin kişilik müridi ile Sarı Saltuk da vardı.³¹ II. İzzeddin Keykâvus, Konya'daki tahtını ele geçirebilmek için de Sarı Saltuk ve kumandanı Ali Bahadır'a güveniyordu.³² Sarı Saltuk önce Balkanlar'da Edirne'ye ayak basmış, daha sonra buradan Kefe'ye ve oradan da Kırım'a geçerek burayı yurt

¹⁸ Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000, 57; Enver Konukçu, “Berke Han”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 506.

¹⁹ Thomas Walker Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, çev. B. Yıldırım-C. Polat, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2007, 301.

²⁰ Enver Konukçu, “Berke Han”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 506.

²¹ M. Fuad Köprülü, *Influence du Chamanisme Turco-Mongole sur les Ordres Mystiques Musulmans*, İstanbul 1929, 17; Ahmet Yaşar Ocak, “Barak Baba”, *DİA*, V, 61; Aslıyüce, 417.

²² Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, 216.

²³ Müneccimbaşı, II, 96-7.

²⁴ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yayınları, İstanbul 1976, 55.

²⁵ Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, 268.

²⁶ Aksarayî, 57.

²⁷ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, 7.

²⁸ Machiel, Kiel, “Sarı Saltuk”, *DİA*, XXXVI, 148.

²⁹ Ostrogorsky, 424.

³⁰ Franz Babinger, “Sarı Saltuk Dede”, *İA*, X, 220-221.

³¹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara 2015, IV, 121; Faruk Sümer, “Keykâvus II”, *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 356.

³² Zerrin Günel Oden, *Karesi Beyliği*, TTK Yayınları, Ankara 1999, 25.

edinmişti.³³ Hoca Ahmed Yesevî tarafından Balkanlar'da İslâm'ı yaymakla görevlendirilen bu derviş, Kur'an-ı Kerim'i bütün incelikleri ile öğrendiği gibi, Hıristiyan ilâhiyatını da bütün teferruatı ile kavrayarak, onların kültür ve geleneklerine de vakıf olmuştu. Ayrıca Sarı Saltuk, Balkanlar'daki çok dilli bir toplumla diyalog kurabilmek için, on iki lisanı öğrenerek bunları konuşur hale gelmişti.³⁴ Bu özelliklerini de çok iyi kullanan Sarı Saltuk, Balkanları gezerek halk üzerinde etkili olmuş ve söz ve davranışları ile Hıristiyanları dahi etkileyebilmişti.³⁵

Sarı Saltuk Patrik'ten bu çocuğu istedi. Patrik defalarca Sarı Saltuk'un kerametlerini ve ondan sadır olan harikulâde halleri görmüştü. Saygı duyduğu Sarı Saltuk'u kırmadı ve Selçuklu şehzadesini ona verdi. Sarı Saltuk Hıristiyanlaştırılan bu Selçuklu şehzadesine İslâm'ı telkin ederek Müslüman olmasını sağladı. Sarı Saltuk'un müridi olan bu çocuk daha sonra onun halifesi sıfatıyla Balkanlar'daki Sultaniye'ye gönderilmiş, burada tebliğ ve irşat faaliyetlerinde bulunarak etrafındaki müritlerinin sayısını gün geçtikçe artırmıştı. Sarı Saltuk ona "*barağım*" yani köpeğim dediği için onun etrafındakilere de "*Barâgîler*" denildi.³⁶ Sarı Saltuk'un "*Barak*" lakabını verdiği bir kişi de vardı ki ünü tâ, İranda Sultâniye şehrindeki Gâzân Han'a kadar ulaşmış ve Sarı Saltuk'un müridi Barak Baba İlhanlı sarayına davet edilerek burada önemli mevkilere yükseltilmişti.³⁷

Müneccimbaşı'ya göre Sarı Saltuk Akşehir havalisinde koyun güden bir çobandı. Bir gün ziyaretine gelen ve kendisine süt ikram ettiği es-Seyyid Mahmud Hayranî'den himmet alarak irşada başlamıştı. Kendisinde görülen harikulâde haller dolayısı ile gayr-ı Müslümler dahi kendisine meyletmişlerdi. Daha sonra Dobruca'ya giderek burada irşat faaliyetlerine başlamıştı. Sarı Saltuk, burada küffarla yaptığı cenklere küçük cihat, müritlerinin irşadı ile ilgili konulara da büyük cihat demekte idi. Anadolu Selçuklu Devletinin çöküşünden sonra Balkanlar'da tutunamayacaklarını anlayan müritleri Halil Ece ile birlikte 1300 civarında Anadolu'da Karesi nahiyesine geçtiler.³⁸ Bu tarihî bilgiler yanında Sarı Saltuk'un Balkanlar'a geçmesi ile ilgili efsanevî kıssalar ve ilginç menkıbeler de anlatılır. "*Vilâyetnâme*" kitaplarında Sarı Saltuk'un Hızır'ın himmeti ile Sinop'tan Karadeniz'i seccadesiyle geçip Rumeli'ye geçtiğinden bahsedilir.³⁹

Başka bir rivayet daha farklı bilgileri karşımıza çıkarır. Sarı Saltuk, Altın Orda kumandanı Nogay'ın müsaadesi ile Kırım'ı irşad etmiş ve burada pek çok mürit etrafına toplanmıştı. Sarı Saltuk bu Nogay zamanında 1297'de vefat etmiş ve Babadağı'nda bir yere defnedilmiştir.⁴⁰ Ancak kendisine Balkanlar'da ve Anadolu'da pek çok makam ithaf edilmiştir. Sarı Saltuk'un vefatından sonra burada kendisine tabî olan Dobruca halkının dinleri dâhil bütün kimliklerini yitirdikleri ve daha sonra bunların kendilerini Dobruca'ya yollayan II. İzzeddin Keykâvus'un adına izafeten bunlara Gagavuz denildiği rivayet edilir.⁴¹ Bu rivayeti doğru kabul edersek, bugün Moldovya'da yaşayan Gagavuz Türklerinin Sarı Saltuk'un müritlerinin torunları olduğunu düşünebiliriz.

Fatih Sultan Mehmet, Balkanlar'a dikkatini vermeden çok önceleri asıl adı Mehmed Buharî olan Sarı Saltuk, İslâm'ı yaymak amacıyla Balkanlar'da dolaşmış ve davranışları ve konuşmaları ile halkı etkileyerek İslâm'ın yayılışını hızlandırmıştır. Balkanlar'da oldukça

³³ Zekeriyâ Kitapçı, *Türk-Moğol Boyları Arasında İslâmiyet*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2005, 253.

³⁴ Erdoğan Aşlyüce, *Avrupa'ya İslâm'ı Yayan Sarı Saltuk et-Türki*, Yesevî Yayıncılık, İstanbul 2017, 177.

³⁵ M. Tayyib Okiç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", *AÜİFD*, I (1952), 48-58.

³⁶ Münecimbaşı, II, 97.

³⁷ M. Fuad Köprülü, *Influence du Chamanisme Turco-Mongole sur les Ordres Mystiques Musulmans*, İstanbul 1929, 17; Ahmet Yaşar Ocak, "Barak Baba", *DİA*, V, 61.

³⁸ Münecimbaşı, II, 97.

³⁹ Machiel, Kiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, XXXVI, 149.

⁴⁰ Kitapçı, 254.

⁴¹ Machiel, Kiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, XXXVI, 148.

tesirli ve etkili olan Sarı Saltuk'un bugün bölgede pek çok yerde türbesinin bulunması, halkı etkilemesi ve bölgede sevilmesinin derecesini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Fatih'in sürgündeki bahtsız oğlu Cem Sultan, Sarı Saltuk'un türbesini ziyaret ederek onun menâkıbını dinlemiştir. Daha sonra da anlatılanlardan etkilenecek Ebülhayr Rûmî'ye onun hayatını anlatan Saltuknâme'yi yazdırmıştır.⁴² Balkanlar'ın İslâmlaşması kendisi ile anılan Sarı Saltuk'un Babadağ'daki kabri yanında başka yerlerde de kabri olduğuna dair bilgilere rastlıyoruz. Bunlar Anadolu'daki bazı şehirler yanında Balkanlar'da Bulgaristan'daki Kalliakra, Hersek'deki Blagay, Makedonya'daki Ohri, Arnavutluk'taki Kruya olarak karşımıza çıkar. Onun mezarının bu kadar çok yerde olduğuna dair bilgiler bizi, Sarı Saltuk'un buralara uğrayarak önemli işler yaptığı ve halk tarafından sevildiği sonucuna ulaştırır.⁴³

Osmanlı'nın bölgeye gelerek fetih hareketlerine başlamasında, gaziler yanında dervişlerin de etkin olduğunu görüyoruz. Bosna'nın fethinde bulunup burada şehit olan Horasanlı Aynî (v. 1461-62) ve Şemsî Dede (v. 1461-62) bunlardan en göze çarpanlarıdır. Yine ataları Ahmet Yesevî'nin neslinden olup Horasan'dan gelen Üsküplü Atâ, İslâm'ın yayılmasında olduğu kadar bölgede İslâmî bir anlayış ve kültürün oluşmasına da büyük katkı sağlamıştır. "*Tuhfetü'l-Uşşâk*" adlı mesnevîsi yanında Dîvan ve Mevlid eserleri ile de bölgede İslâmî anlayışa olumlu katkıda bulunarak, dinî ve tasavvufî hayata katkıda bulunmuştur.⁴⁴ Üsküplü Atâ'nın Tuhfetü'l-Uşşâk adlı maklesinin bir nüshası, bugün Bosna Hersek'de Gazi Hüsrev Bey kütüphanesinde 16 kasîde ve 17 gazelden oluşan eksik bir kopya ile halen mevcuttur.⁴⁵

"Kûs-ı rihlet çalınır, kâfile-i ömr geçer"

beyitleri ile ölüm ve ahiret mesajları yanında serhat askerlerine cihat şevki de aşıl原因 Üsküplü Atâ, Nakşibendîlik tarikatının da temsilcisi idi.⁴⁶ Üsküplü Atâ, aynı zamanda Türkçe'nin Balkanlar'da yayılmasında da önemli bir rol oynamıştır.⁴⁷ Balkanlarda Nakşibendîlik denince hatırlamamız gereken bir isim de Molla Abdullah İlahî'dir. Aslen Simavlı olan Molla Abdullah Fatih Sultan Mehmet döneminde Balkanlara bu tarikatı yayan kişidir.⁴⁸ Horasan'da Şeyh Ubeydullah Ahrar'a intisab ederek tarikatta seyr-i sülûkünü tamamlayan Molla Abdullah, daha sonra buradan Anadolu'ya dönmüştür. Burada şöhret bulan Molla Abdullah, bizzat Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'a davet edilmişti. Nedense padişahın bu davetine katılmayan Molla Abdullah, kendi yerine müritlerinden Emir Ahmet Buhari'yi göndermişti. Kendisi ise, Selanik yakınlarındaki Vardar Yenicesi'ne giderek vefatına kadar burada kalmıştı. Anadolu'da Emir Buharî ve Balkanlarda beraberindeki müritleri ile İslâm'ı yayan Molla Abdullah da bu vesile ile anılması gereken bir şahsiyettir.⁴⁹ Balkanlar'da Bektaşîlik ile Nakşibendîlik arasında buluşma noktasının Yesevîlik olduğu görüşünden⁵⁰ yola çıkarak, Balkanlar'da Nakşibendîliğin de bahsedilmesi gereken bir tarikat olduğunu düşünürüz.

⁴² Machiel, Kiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, XXXVI, 147-48.

⁴³ Machiel, Kiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, XXXVI, 149.

⁴⁴ İ. Hakkı Aksoyak, "Ahmed Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi Üsküplü Atâ ve Tuhfetü'l-Uşşâk Mesnevîsi", *Türk Kültürü İnceleme Dergisi* 5, İstanbul 2001, 71-98.

⁴⁵ Samir Vildiç, "Balkanlar ve Bosna Hersek'de Ahmet Yesevî ve Yesevîlik", *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2016, 301.

⁴⁶ Haydar Sanal, "Kös", *DİA*, XXVI, 272.

⁴⁷ Cevdet Şanlı, "Türk", *DİA*, XLI, 519.

⁴⁸ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, 451.

⁴⁹ Ahmed Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfîler*, TTK Yayınları, İstanbul 2014, 229.

⁵⁰ Salih Çift, "Siyâset-Tarikat İlişkileri Bağlamında Nakşibendîlik-Bektaşîlik İhtilâfî", *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme Sempozyumu*, Bursa 2015, 207.

Zira Yesevîlik, Balkalar'da etkili olan Bektaşîlik ve Nakşîbendîlik tarikatlerini de etkilemiştir. Üsküplü Atâ'nın Nakşîliğın Balkanlar'daki ilk temsilcisi Abdullah İlahî'yi⁵¹ methetmesinde bu tesiri görmek mümkündür. Yine Üsküp Kalkandelen'deki Harabâtî Baba Tekkesi'nde Bektaşîliğın izlerini kolayca görebiliriz. Balkanlar'daki Bektaşî şeyhi Sersem Ali Baba'nın Dimetoka'da bir Sırp prensesi ile evlendiğini de esas alacak olursak Yesevîlik Balkanlar'da üst düzeyde temsil edilmiş ve bölgede İslâm'ın yayılmasında öncülük etmiştir. Bugün bile halâ ayakta olan Harabatî Baba tekkesi, Balkan müslümanlarının dinî hayatında önemli bir rol oynadığı gibi, gayrı müslim Makedon halkının da dinî ve millî bayramlarını tekke külliyesinin içinde kutlamaları ile daha da zenginleşmiştir.⁵²

Osmanlı'nın Balkanlar'da yaklaşık altı asır tutunabilmesi ve bölgeye yaklaşık iki yüz yıl sürecek “*Pax Ottomanica*” adı ile bilinen Osmanlı barışını⁵³ getirmesinin temelinde yatan en önemli nedenlerden biri de Yesevî dervişlerinin Balkanlar'a sevgi ve hoşgörü ile attığı inanç tohumları olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Aksoyak, İ. Hakkı, “Ahmed Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi Üsküplü Atâ ve Tuhfetü'l-Uşşâk Mesnevîsi”, *Türk Kültürü İnceleme Dergisi* 5, İstanbul 2001, 71-98.
- Algar, Hamid, *Nakşîbendilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.
- Arnold, Thomas Walker, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, çev. B. Yıldırım-C. Polat, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2007.
- Aslıyüce, Erdoğan, *Avrupa'ya İslâm'ı Yayan Sarı Saltuk et-Türkî*, Yesevî Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Babinger, Franz, “Sarı Saltuk Dede”, *İA*, X, 220-221.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- Çift, Salih, “Siyâset-Tarikat İlişkileri Bağlamında Nakşîbendîlik-Bektaşîlik İhtilâfı”, *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme Sempozyumu*, Bursa 2015.
- Ebü'l-Hayr Rûmî, *Saltuknâme*, ed. Ş. H. Akalın, Ankara 1987.
- Eraslan, Kemal, “Ahmed Yesevî”, *DİA*, II, 161.
- Eraslan, Kemal, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1983.
- Hacı Bektaş-ı Velî, *Makalât*, nşr. Esad Coşan, Ankara 1986.
- Hammer, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara 2015.
- Hasluck, F. William, *Anadolu ve Balkanlarda Bektaşîlik*, çev. Yücel Demirel, Ant Yayınları, İstanbul 1995.
- Honigman, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İÜEF Yayınları, İstanbul 1970.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Kiel, Machiel, , “Sarı Saltuk”, *DİA*, XXXVI, 147-49.
- Kitapçı, Zekeriya, *Türk-Moğol Boyları Arasında İslâmiyet*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2005.
- Konukçu, Enver, “Berke Han”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 506.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yayınları, İstanbul 1976.

⁵¹ Bkz. Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, İstanbul 1289, 453-54, 460, 465.

⁵² Mehmet İbrahimi, “Kalkandelen'deki Harabâtî Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşî Tekkesi”, *Millî Kültür*, sy. 49, Ankara 1985, 54-59.

⁵³ Kemal Karpat, “Balkanlar”, *DİA*, V, 29.

- Köprülü, Orhan F., “Abdal Mûsâ”, *DİA*, I, 64-65.
- Köprülü, M. Fuad, *Influence du Chamanisme Turco-Mongole sur les Ordres Mystiques Musulmans*, İstanbul 1929.
- Küçükdağ, Yusuf – Arabacı, Caner, *Selçuklular ve Konya*, Konya 1994.
- Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, İstanbul 1289.
- Mehmet İbrahimi, “Kalkandelendeki Harabâtî Baba (Sersem Ali Baba) Bektaşî Tekkesi”, *Millî Kültür*, sy. 49, Ankara 1985, 54-59.
- Muhammed Aruçi, “Harâbâtî Baba Tekkesi”, *DİA*, XVI,69-71.
- Müneccimbaşı, *Câmiu’ d-Düvel*, çev. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, TTK Yayınları, İstanbul 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Barak Baba”, *DİA*, V, 61.
- Oden, Zerrin Günal, *Karesi Beyliği*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Okiç, M. Tayyib, “Sarı Saltuk’a Ait Bir Fetva”, *AÜİFD*, I (1952), 48-58.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- Öztürk, Mürsel, *Hacı Bektaş Velî ve Çevresinde Oluşan Kültür Değerleri Bibliyografyası*, Ankara 1991.
- Samir Vildiç, “Balkanlar ve Bosna Hersek’de Ahmet Yesevî ve Yesevîlik”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2016.
- Sanal, Haydar, “Kös”, *DİA*, XXVI, 272.
- Sümer, Faruk, “Keykâvus II”, *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 356.
- Şahin, Haşim, “Karaca Ahmed”, *DİA*, XXIV, 324.
- Şahin, Haşim, “Tapduk Emre”, *DİA*, XL, 12-13.
- Şanlı, Cevdet, “Türk”, *DİA*, XLI, 519.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1970.
- Yücel, Yaşar, “Çobanoğulları”, *DİA*, VIII, 354-55.
- Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1988.

“TÜRKİSTAN PİRİ” –XOCA ƏHMƏD YƏSƏVİ VE AZƏRBAYCAN

“The Wise Man Of Turkistan” – Khoja Ahmed Yasawi And Azerbaijan

Heqiqet BİNNETOVA*

Özet

İslami değerlerini Türk kültürel mirası ile birleştiren Hoca Ahmet Yesevi'nin büyük alim Ferideddin Attar tarafından "Türkistan'ın Piri" adlandırılması, onun klasik şair olmasının yanı sıra akıllı irfani hikmetler sahibi gibi ruhumuza sevdirebilir. Bu ad - "Türkistan'ın Piri" ifadesinin hikmeti yüce Allah kelimelerinin insanlara - İslam ümmetine gönderdiği kitabının Türk ağzı ile insanlara anlatılmasına işarettir.

Hele sağlığında Türk dünyasının büyük alimi, şair ve efendisi adını kazanmış Hoca Ahmet Yesevi Kazakistan'ın Çimkənd vilayətinin Sayram kasabasında doğdu olsa da, bugün Türk dünyasının dört bir yanında sevgiyle anılır, öğrenilir, insanların ilgisini çekmektedir. 1093-1156 yılları arasında yaşayıp yaratan bilge alim ve şairin Türk şiir güzelliklerini, irfani, İslami görgü kurallarını, baba, anne ve Vatan sevgisini terennüm etmesi bir terbiye mektebi olarak değerlendirilir.

Ahmet Yesevi Arapça ve Farsça'yı mükemmel bilse de halkına saygı belirtisi olarak, eserlerini eski Çağatay-Türk dilinde yazmıştır ve bu eserler "Divan-hikmet" de toplanmıştır. Onun kendi öğrencileri olan, dünyanın her yerine dağılmış tasavvuf felsefesinin tərənnümçüləri tarafından kalıtsal korunmuş, ağızdan ağıza geçerek günümüze gelmiştir.

Bugün "Divan-hikmet"deki bilgelik alemi Azərbaycan oxucusuna kendi ana dilinde - Azərbaycan Türkçesinde tebliğ olunur, eser kitap olarak yayınlanmıştır.

Bir zamanlar Türk tarihinde hangi pozisyonda durması Sovyet ideolojisi ile büyümüş bizlere açıkça değildi. Onun özgeçmişi, eserlerinin felsefi-estetik içeriği öyle karmaşık özetlerle takdim olunurdu ki, düşünmeye bile bir ipucu bulmak mümkün değildi.

Bilim adamlarının araştırmaları, onların Ahmet Yesevi hikmetlerinin derinliklerini felsefi bakış nezerli araştırmaları ile birlikte Hoca Ahmet Yesevi dünyasını öğrenmek, ona yakından etki etmek için dönemi basın sözüne, gazeteci kalemine de ihtiyaç olduğunu fark ettik ve böylece, "Hoca Ahmet Yesevi ve Azerbaijan" adlı adlı makalelere, not-yazılara da meydan açmak kararında durduk.

Anahtar kelimeler: Hoca Ahmet Yesevi, Azerbaijan, publisistika, basın, “Divan-hikmet”, filozof, irfani düşünce sahibi

Summary

Khoja Ahmed Yasawi, who combined Islamic values with the Turkish cultural heritage, was named “The wise man of Turkistan” by the great scholar Farid Al-dir Attar and he endeared his soul as well as being a classical poet as well as possessing intelligent wisdom. This name- the wisdom of expression “The wise man of Turkistan” - is a sign that the book of supreme God's words sent to humans- the Islamic ummah, and told to the people with Turkish mouth.

Although Khoja Ahmed Yasawi, who had won the name of great master of Turkish world in the health of him, was born in the town of Sayram of the Chimkand province of

* Dr. Heqiqet Binnetova, Baku, “Azerbaijan” basın evi, b_heqiqet@mail.ru; tel: +994 518639037

Kazakhstan, today it is remembered, learned and attracted to people all around the Turkish world.

The wise scholar and poet who lived and created between the years of 1093-1156 is regarded as a training school where the beauty of Turkish poetry, the rules of racial, islamic etiquette, father, mother and love of the Motherherland.

Although Khoja Ahmed Yasawi knows Arabic and Persian perfectly, he wrote his works in the old Chagatay - Turk language as a sign of respect for his people and these works were collected in "Divan-hikmet".

He has been inherited by his own students, a heritage preserved by the mystic philosophy scattered all over the world, and passed through the mouth day by day. Today, the wisdom of "Divan-hikmet" is communicated to Azerbaijan readers in its mother language - Azerbaijan turkish, and published as a book. It was not clear to us at which position in Turkish history that we once had grown up with Soviet ideology.

His resume, the philosophical-aesthetic content of his works, was presented in such complex sketches that it was impossible to find a clue to think.

With the researches of the scientists, their philosophical views of the depths of the Ahmed Yasawi's wisdoms, we realized that there was a need for journalist's period in order to learn Khoja Ahmed Yasawi's world and to influence him closely, and those the articles named", the note-writer also decided to challenge.

Keywords: Khoja Ahmed Yasawi, Azerbaijan, publicity, press, "Divani-hikmet", philosopher, irrational thought

GİRİŞ

XII əsrin məşhur mütəfəkkir-şairi, ortağ türk ədəbiyyatının ilk mütəfəkkirlərindən, türk dilində sufizm ədəbiyyatının ilk yaradıcılarından olan Xoca Əhməd Yəsəvi şəxsiyyəti və elmi-fəlsəfi irsinin öyrənilməsi, tədqiq edilməsi, yeni məfkurə işığında araşdırılması günümüzün aktual və vacib səhifələrindən biridir.

Məlumdurki, Əhməd Yəsəvinin ən böyük xidmətlərindən biri onun İslamı sadə türklərin daha dərinə dərk etməsi, islami həyat tərzinə yiyələnməsi üçün təsəvvüfdən istifadə etməsi və bu ruhda çox sayda mənzumələr yazmasıdır. Bu mənzumələr köçəri həyat keçirən hər bir türk üçün başa düşülən idi. Beləliklə, Yəsəvi təsəvvüf ruhunda yazdığı əsərlərlə islamın türklər tərəfindən daha dərinə öyrənilməsi və dərk edilməsi ilə bağlı yeni bir məktəbin əsasını qoydu. O, təsəvvüflə yüz minlərlə türkün ruhunu, qəlbini fəth etdi. Bu da sadə xalq kütlələrinin İslama daha dərinə bağlanmasına, Haqqa gedən yolu özlərinin gündəlik həyatına bir nur edərək yaşamasına, onunla nəfəs alıb-verməsinə gətirib çıxardı. Bu müstəvidə də Yəsəvilik sadəliyin, fədakarlığın və bütün yaradılışlara olan ilahi eşqin parlaq bir nümunəsi kimi min illər boyu yaşamaqdadır

Doğrudur, XX əsrin ilk iki onilliyində Əhməd Yəsəvi irsinin, əsərlərinin tədqiqi məsələsi tanınmış ədəbiyyatşünasların diqqət mərkəzində idi. ədəbiyyatşünas Əmin Abid, mətnşünas Salman Mümtaz, yazıçı, şair, pedaqoq Abdulla Şaiq kimi görkəmli ədəbi simaların qələmində Əhməd Yəsəvi yaradıcılığına işıq salınır. Məlumdur ki, 20-ci illərdə sovet ideologiyasına görə ateizm hökmü verilmişdi.

Ona görə də bu ziyalılar Əhməd Yəsəvi irsinə dini-fəlsəfi baxımdan yox, elmi-ədəbi kontekstdə yanaşırdılar. Bu mütəfəkkirin adının xalq ədəbiyyatı səhifəsində öyrənilməsi məhz bu səbəbdən idi. Yəsəvi elmini, fəlsəfəsini dərk edən ustad alimlərimiz Yəsəvi hikmətlərini oxucuların diqqətinə belə yanaşma ilə çatdırırdılar.

1937-ci il Stalin repressiyasının qurbanlarından olan görkəmli alim Salman Mümtaz hələ 1923-cü ildə “Maarif və mədəniyyət” jurnalında çap etdirdiyi “Türkmən şairləri” məqaləsində Əhməd Yəsəvinin bədii irsindən geniş bəhs edib. S.Mümtaz “Kommunist” qəzetində çap etdirdiyi “Ədəbiyyatımızda Nəvai təsiri” məqaləsində (1926, fevral) yazır ki, “Əhməd Yəsəvi kimi simalardan kiçik-kiçik məqalələr yox, həm də böyük-böyük kitablar yazmaq lazımdır”.

Bundan başqa, Əmin Abid “Heca vəzninin tarixi” adlı məqaləsi “Maarif işçisi” dərgisinin 1927-ci ilin^{3,4} və 6-7-ci saylarında ərəb əlifbası ilə dərc etdirmişdi. Bu məqaləsindən əvvəl Əmin Abid yazırdı: “Əhməd Yəsəvinin əsərlərindən Azərbaycanın mətbuatında ilk dəfə olaraq “Maarif işçisi” jurnalında nəşr olunmuşdur”.

Böyük yazıçı, şair, pedaqoq Abdulla Şaiq “Ədəbiyyatdan iş kitabı” (1928) dərsliyində təsəvvüfün yayılması və türk ədəbiyyatına təsirindən bəhs edərək yazır: “Təkyələrin artması və hökmdarların bu cərəyana (sufilik cərəyanına) bağlanması ilə türk aləminin hər bucağında dərvişlər və mürşidlər yetişdi. Bu məslək xalq içərisində intişar tapdı. Türküstanda Əhməd Yəsəvi, Anadoluda Şeyx Cəlaləddin Rumi, Yunus İmrə, Azərbaycanda Həsənoğlu, Həbib, Nəsimi və Xətai kimi böyük sufi şairləri yetişdi”.

Adı bütün türk ellərində böyük hörmət və ehtiramla yad edilən təsəvvüf-irfan aşığı Xoca Əhməd Yəsəvi həm də qüdrətli söz ustası-şair kimi də tanınıb. Buna görə Yəsəvi Azərbaycanda da söz sənəti araşdırıcılarının diqqətini çəkib. Onun poetik dünyası, bədii irsi barədə çeşidli fikirlər söylənilib. Ötən yüzilliyin əvvəlində böyük mütəfəkkir, türk dünyasının ideoloqu Əli bəy Hüseynzadə “Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir?” əsərində Əmir Teymurun türk mədəniyyətinə etdiyi xidmətləri xatırlayarkən, Əhməd Yəsəvi türbəsini də yada salır. Müstəqillik illərində ateizm pərdəsi ləğv edildi, dini söz azadlığı meydan aldı. Bu zaman ilk olaraq dini təsəvvüf alimlərin, müdriklərin ədəbi söz boxcaları açıldı. Elmi araşdırmalarla, pedaqoji çalışmalarla dini elmi-fəlsəfi əsərlər araya-ərsəyə gətirildi. Belə tarixi şəxsiyyətlərdən, filosof mütəfəkkirlərdən biri də Əhməd Yəsəvi oldu.

İlk olaraq daha çox müraciət olunan sosial şəbəkələrdə vikipediya (bu sözün mənası - internetdə azad şəkildə yayımlanan, dünyanın bir çox dillərində viki texnologiyasının tətbiqi ilə könüllü istifadəçilər tərəfindən yaradılan ensiklopediyadır).

Əhməd Yəsəvi Azərbaycan oxucusu vikipediya vasitəsilə belə məlumatlandırılır: “Əhməd Yəsəvi — XII əsrin məşhur mütəfəkkir-şairi, orta q türk ədəbiyyatında ilk mütəfəkkirlərdən, türk dilində sufizm ədəbiyyatının ilk yaradıcılarından. Həyatı: Əhməd Yəsəvi Qərbi Türküstanın Çimkənd şəhəri yaxınlığındakı Sayram qəsəbəsində dünyaya gəlmişdir. Orta Asiya Türkləri arasında İslamı yayan, Anadolunun türkləşməsində və müsəlmanlaşmasında böyük rolu olan Əhməd Yəsəvinin doğum tarixi dəqiq bilinmir. Əhməd bin İbrahim bin İlyas Yəsəvi - Pir Sultan, Xoca Əhməd, Qul Xoca Əhməd kimi də tanınmışdır. O, ilk təlim və tərbiyəsini Yəsi şəhərində almış və bu şəhərin adını özünə təxəllüs götürmüşdür. Kiçik yaşlarında anasını itirən Əhməd ilk dərslərini Sayramın ən məşhur vəlilərindən olan atası Şeyx İbrahimdən almışdır. Amma o 7 yaşında ikən atası da vəfat etmişdir. Atası öləndən sonra əvvəlcə Yəsəvdə Arslan Babadan dərslər alan Əhməd, qısa zaman içində təhsildə böyük uğurlar qazanmışdır. Arslan Baba dünyasını dəyişəndən sonra o, Buxaraya yollanmış və burada böyük övliya Yusif Həmədaninin şagirdi olmuşdur. Həmədanidən icazət və xilafət alan Əhməd Yəsəvi müəlliminin vəfatından sonra bir müddət Buxarada qalıb burada şagird yetişdirmişdir.

Əhməd Yəsəvinin əsas əsəri sayılan “Divani-hikmət” əslində müəllifdən əsrlərcə sonra Yəsəvi dərvişləri tərəfindən tərtib edilmişdir. Bu səbəbdən ərin mətninin dili XI əsrin deyil, daha sonrakı yüzilliklərin dil xüsusiyyətlərinə malikdir. “Divani-hikmət” qafiyə sistemi və

vəzn baxımından qoşmalara bənzəyən dördlüklərdən və əruz vəznində yazılmış qəzəllərdən ibarətdir”.

Son illərdə Əhməd Yəsəvi haqqında bir çox alimlərin, xüsusən, klassik

ədəbiyyatla, təsəvvüf elmi ilə, dini ədəbiyyatla, klassik elmi-nəzəri mənbələrlə məşğul olan tədqiqatçıların araşdırmaları diqqəti cəlb etdi.

Bunlardan tanınmış türkoloq alim Əli Şamilin adını qeyd edə bilərəm. AMEA Folklor İnstitutu direktorunun xarici ölkələr üzrə müşviri, tanınmış tədqiqatçı alim Əli Şamilin “Şeirləri ilə türk dünyasını fəth edədn, islamı yayan Əhməd Yəsəvi” məqaləsini diqqətə yetirmək istərdim. Alimin həmin məqaləsindən bir fikri təqdim edirəm: “Əhməd Yəsəvinin adını ilk dəfə 1968-ci ildə, Azərbaycan Dövlət Unversitetinin birinci kursunda oxuyarkən eşitdim. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatından dərs deyən müəllimimiz filologiya elmləri namizədi Vaqif Vəliyev bayatılar haqqında mühazirə oxuyarkən Əmin Abidin “Azərbaycanı öyrənmə yolu” dərgisinin 1930-cu ildə yayımlanan 4-5-ci sayındakı “Türk xalqları ədəbiyyatında mani nevi və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyəti (Beş bin bayatı-mani üzərində yapılmış bir tətöbbənamədir)” məqaləsini də oxunmalı qaynaqlar sırasına salmızı məsləhət görmüşdü”.

Folklorşünas alim Bəhlul Abdullanın “Yəsəvilik və Azərbaycanda şaman-dərviş mədəniyyəti” məqaləsində Xoca Əhmədin yaşayış fəaliyyət göstərdiyi dövrün ictimai-tarixi səciyyəsinə verib, mütəfəkkiri həm də “möcüzələr göstərmək qüdrəti tapmış və övliya mərtəbəsinə ucalan şaman” kimi xarakterizə edib. Qeyd deyək ki, yəsəvilinin Azərbaycan ictimai, ədəbi-mədəni fikrinə nüfuzu Nəsimi, Xətai, Füzuli kimi klassik şairlərin, habelə Dirili Qurbani, Miskin Abdulla, Abbas Tufarqanlı və başqa saz-söz sənətkarlarının əsərlərindəki təsəvvüfi motivlərin kökləri Xoca Əhməd Yəsəvidən qaynaqlanıb.

Əhməd Yəsəvi təliminin (yəsəvilinin) ideya-fəlsəfi mahiyyəti, dini-mənəvi kökləri, bütün türk dünyasında sürətlə yayılması səbəblərinə görkəmli ədəbiyyatşünas alim, professor Yaşar Qarayev də münasibət bildirib. O, yəsəvilini məhdud çərçivədə deyil, geniş kulturoloji miqyasda dəyərləndirib: “Yəsəvilik hər şeydən əvvəl mədəniyyət hadisəsidir. Türklüyün sivilizasiyalara verdiyi dini-mənəvi dəyər və sərvətdir. Özü də bu sərvət - sufilik Yəsəvidən sonra türkləşməyib. Əksinə, Yəsəvinin fəaliyyəti ilə həqiqi sahibinə - türkün özünə qayıdıb. Əgər təsəvvüfdən əvvəl Qorqud olmasaydı, Yəsəvi bu qədər tez yetişməzdi. Əgər şaman-ozan ənənəsi olmasaydı, dərviş-ərən ənənəsi bu qədər kütləvi hal ala bilməzdi. Həm islam əxlaqına, həm də təsəvvüf fəlsəfəsinə bir doğmalılıq və yaxınlıq türkün ruhunda və fitrətində əzəldən olub”.

Daha sonra professor Buludxan Xəlilovun “Türkün hikmət xəzinəsi: Xoca Əhməd Yəsəvi” kitabı tədqiq obyektini kimi yeni elmi dəyərlərə cavab verir, Əhməd Yəsəvinin şəxsiyyəti, yaradıcılığı, mühiti, dövrü haqqında oxucuda tam təsəvvür yaradır.

“Türkün hikmət xəzinəsi: Xoca Əhməd Yəsəvi” adlı bu kitabda müəllif tüpk bədii və fəlsəfi fikir xəzinəsinin dünənindən, bu gündən seçmələr verir, yüksək elmi səriştə ilə təhlil və şərh edir. XI əsrin hikmət sahibi, türk dünyasının ən görkəmli ədiblərindən və mövlələrindən biri olan Əhməd Yəsəvinin həyatı, yaradıcılığı, təriqətə aid görüşləri, onun yaradıcılıq fəlsəfəsi, sadə, elmi arqumentlərə uyğun bir tərzdə, müasir oxucunun qəbul edə biləcəyi anlaşılıqlı bir üslubda araşdırılır. Müəllif Yəsəvi təriqətinin məzmun və mahiyyətinin açılmasına xüsusi diqqət yetirir, yeri gəldikcə Əhməd Yəsəvi ideyaları Azərbaycan bədii fikrinin nümunələri əsasında izlənilir, müqayisə edilir, maraqlı, dürüst elmi müstəvidə oxucuya təqdim etməyi bacarır...

Seçilən cəhətlərdən biri də budur ki, professor Buludxan Xəlilov Əhməd Yəsəvi hikmətlərindən verilmiş nümunələri orijinaldan – Türkiyə türkcəsindən seçərək təqdim etmişdir. Bu da Əhməd Yəsəvi irsinin öyrənilməsini, mənimsənilməsini təhriflərdən qorumuşdur.

Qeyd etmək istərdim ki, Buludxan Xəlilov bu kitabını tam şəkildə nəşr edənə qədər “XI əsrin hikmət sahibi Əhməd Yəsəvi” adlı məqaləsini “Ulduz” dərgisində dərc etdirmişdi. Yəsəvi hikmətlərini fəlsəfəsini incələyən müəllif bu silsilədən xeyli məqalələrlə mətbuatda çıxış edəndən sonra nəhayət də yuxarıda adını çəkdiyimiz monoqrafiyasını (“Türkün hikmət xəzinəsi: Xoca Əhməd Yəsəvi”) ortaya qoymuşdu. Əsər elmi mütəxəssislər tərəfindən yüksək dəyərləndirildi, haqqında məqalələr, elmi araşdırmalar yazıldı.

NƏTİCƏ: “Türk mütəsəvvifi” ünvanını daşıyan, Sufiliyin memarı olan Əhməd Yəsəvinin ən böyük əsəri “Divani-Hikmət”dir. Əsər “Kutadqu Bilig”dən sonra türk dünyasında bilinən ən qədim nümunələrdən biridir. Yəsəvinin bu əsəri türk dünyasını dərinlən təsirləndirib. Bu günə qədər yazılan çoxlu sayda əsərlərin təməlini yaradıb. Türk mədəniyyətini islam dəyərləri ilə qarşılaşdırıb.

Əhməd Yəsəvi türklərin İslamı qəbul etmələrində böyük rol oynayıb. Bundan başqa, Yəsəvi əsərləri ilə türk dilinin inkişafında da rol oynayıb.

Bu gün Azərbaycan mətbuatında sevgi və məhəbbətlə Əhməd Yəsəvi şəxsiyyəti və irsi haqqında kifayət qədər elmi-publisistik məqalələr nəşr olunur. Xalqın bu barədə maariflənməsi yönündə aparılan yazıları məqbul hesab etmək olar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

Abdulla Şaiq. “Ədəbiyyatdan iş kitabı (dərslük). – Bakı, 1928

Buludxan Xəlilov. “Türkün hikmət xəzinəsi: Xoca Əhməd Yəsəvi”. - Bakı, Elm və təhsil, 2010, 294 səh.

Xəlilov, Buludxan. XI əsrin hikmət sahibi Əhməd Yəsəvi // Ulduz.- 2010.- № 1.- S. 81-84.

Elman Quliyev. Əhməd Yəsəvinin Türkünstanda əsasını qoyduğu sufi-təsəvvüf görüşləri. - <http://www.xalqcebhəsi.az/news.php?id=29144>

Əhməd Yəsəvi. Divani hikmət, Çaşıoğlu, Bakı, 2004, 128 səh

Əli Şamil. Şeyrləri ilə Türk dünyasını fətedən, islamı yayan Əhməd Yəsəvi, “Sebilürreşad” dərgisi, 2017(hicri 1438), Şubat-Mart (Recep), sayı 1014, cild 41, Səh. 50-52.

Əli Şamil. Əhməd Yəsəvi. Şeyrləri dildən-dilə keçərək Türk dünyasını dolaşan, böyük sufi şairi və filosofu Əhməd Yəsəvinin həyat və yaradıcılığı... // <https://ali-shamil.tr.gg/%26%23399%3Bhm%26%23601%3Bd-Y%26%23601%3Bs%26%23601%3Bvi.htm>

Y%26%23601%3Bs%26%23601%3Bvi.htm

Əmin Abid. Heca vəzninin tarixi // “Maarif işçisi” dərgisi, 1927, № 3, №4, № 6, № 7-ci

Əmin Abid. Türk xalqları ədəbiyyatında mani nevi və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyəti (Beş bin bayatı-mani üzərində yapılmış bir tətöbbənamədir) // “Azərbaycanı öyrənmə yolu” dərgisi, 1930, №4və №5

Əziz MustafaXocaƏhmədYəsəviTürkünstandandoğanbirtürkünəşi (2) . - Zaman.-2011.- 22-24 yanvar.-S. 10.

FazilQaraoğlu. Tarixdəizburaxanlar: ƏhmədYəsəvi. - <http://www.bakixeber.com/siyaset/52510.html>

NamiqHacıheydərli. Yəsəvilik. - <http://strateq.az/din/775/sufi-t%C9%99riq%C9%99tl%C9%99ri.html>

Savalan Fərəcov. Əhməd Yəsəvinin hikmət dəryası // <http://medeniyyet.az/page/news/19582/Ehmed-Yesevinin-hikmet-deryasi.html?lang=az>

Sədaqət Həsənova. Əhməd Yəsəvi və Azərbaycan filologiyası // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq jurnal). Bakı, BDU, № 2 (78), 2011, s. 143-145.

Tərlan Novruzov. Genetik yaddaş üstündə köklənmiş yaddaş və yaxud Xoca Əhməd Yəsəvi irsinə yeni baxış.- ...” 525-ci qəzet.- 2013.- 4 may.- s.24-25

Qaraoğlu, Fazil. Tarixdə iz buraxanlar: Əhməd Yəsəvi / F. Qaraoğlu // Bakı xəbər.- 2016.- 22 oktyabr.- №191.- S.13.

Qənirə Paşayeva: "Allah yaxın olmaq istəyirsənmi?" <http://miq.az/az/qenire-pasayevaquotallahayaxin-olmaq-isteyirsenmiquot/>

Salman Mümtaz. Türkmən şairləri (Əhməd Yəsəvi) // “Maarif və mədəniyyət” jurnalı, 1923

S. Mümtaz . Ədəbiyyatımızda Nəvai təsiri. - “Kommunist” qəzeti, 1926, fevral

Şöhrət Bədəlov Əhməd Yəsəvi mərifətində təsəvvüf və irfan - <http://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/1770-ehmed-yesevi-merifetinde-tesevvuf-ve-irfan>

Tural Sahib. Əhməd Yəsəvi və İslamın Türkcəsi. <http://turalnuriyev.blogspot.com/2013/04/hmd-ysvi-vya-islamn-turkcsi.html>

ƏLİŞİR NƏVAINİN “NƏSAİM ÜL-MƏHƏBBƏT” TƏZKİRƏSİNDƏ XOCA ƏHMƏD YƏSƏVİ İZLƏRİ

Hoca Ahmad Yasavi's Traces In Alishir Navai's “Nasayim Ul-Muhabbat” Memoirs

Almaz ÜLVİ (Binnətova) *

Özet

Qədim zamanlardan səslənən “Mədinədə Məhəmməd, Türküstanda Əhməd” xalq deyimi təsadüfən yaranmamışdı. Bu fikri XI əsrin məşhur mütəfəkkiri Xoca Əhməd Yəsəvinin sufi görüşləri, Allaha ilahi eşqlə bağlılığı, islamiyyət, iman, ixlas, insana sevgi, bərabərlik və halallıq kimi haqqqa söykənən prinsipləri doğrurmuşdu.

Ortaq türk ədəbiyyatının və türk dilində sufizm ədəbiyyatının ilk yaradıcılarından olan Əhməd Yəsəvi şəxsiyyətini, dini-fəlsəfi irsini, sufi baxışlarını Əlişir Nəvai “Nəsaim ül-məhəbbət” (tam adı: “Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat”) əsərində məhəbbətlə qələmə almışdır. Həzrəti Nəvai Ə.Yəsəvini "(Allah təala onun sirrini müqəddəs qılsın) bütün şeyxlərin böyüyü, məkanı ali və məşhur, kəraməti və Allah tərəfindən verilmiş Alilik dərəcəsi böyükdür" - deyə təqdim edir.

Ə.Nəvai ustadı Ə.Caminin "Nəfahət ül-üns min-həzarət əl-qüds" əsərini cığatay türkcəsinə çevirərkən mətnləri xeyli dolğunlaşdırır və 152 məşhur sufi şair haqqında əlavə edir. Ə.Nəvainin “Nəsaim ül-məhəbbət” adlandırdığı bu əsərində bəhs etdiyi 770 sufi şeyxdən biri də Xoca Əhməd Yəsəvidir.

Qütbiddin Heydər, Hakim Ata, İsmayıl Ata, Seyyid Ata və digər məşhur sufi şeyxlərdən bəhs edərkən onları Əhməd Yəsəvinin müdirləri deyə hörmətlə təqdim edir. Ümumiyyətlə, Yəsəvinin adı əsərdə 14 dəfə qeyd olunur.

Məqalədə Həzrət Əlişir Nəvainin “Nəsaim ül-məhəbbət” əsərində Xoca Əhməd Yəsəvi və onun müridlərinin təqdim dərəcəsindən, dini-fəlsəfə tarixində, elmi və sufilik mərtəbəsində hansı mövqedə təqdim etməyindən bəhs edəcəyəm. Dövrünün sufi mütəfəkkirlərinə Ə.Yəsəvi misalında Ə.Nəvainin baxışı 500 il əvvəl və günümüzdə necə tanınması diqqətə yetiriləcəkdir.

Açar sözlər: Xoca Əhməd Yəsəvi, Əlişir Nəvai, “Nəsaim ül-məhəbbət”, təzkirə, təsəvvüf

Abstract

A folk saying “Muhammad in Madine, Ahmad in Turkestan” has been sounded since ancient times, did not appear accidentally. This idea was provoked by a thinker of the XI century Hoca Ahmad Yasavi's sophi visions, his commitment to the spiritual love, the God, Islamism, belief, sincerity, human love, equality and principals recumbent to the truth.

Alishir Navai described Ahmad Yasavi's personality, religious-philosophical meetings, sophi visions in his “Nasayim ul-muhabbat” who is one of the founder of companion of Turkish literature and also sophi literature in the Turkish language.

Excellency Navai introduces A. Yasavi (May the God accept his secret as holy) as the superior of sheikhs as well as a person granted superiority degree by the God. While translating his master A. Cami's work “Nafahet ul uns min hazrat al Quds” into the chighatay Turkish language, A. Navai made the texts more interesting and made addition about 152 more outstanding sophi poets. Hoca Ahmad Yasavi is one of 770 sophi sheikhs that A. Navais described in his work called “Nasayim ul-muhabbat”.

---

* Prof.Dr. A.Ulvi (Binnatova). *Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami Gencevi adına Edebiyat Enstitüsü “Azərbaycan-Türkmənistan-Özbəkistan edebi ilişkiler” bölüm başkanı, Uluslararası Babur Fonu Bakü Şubesi Başkanı, Bakı, almazulvi1960@mail.ru*

While talking about prominent sophi sheiks such as Qutbi Heydar, Hakim Ata, Ismayil Ata, Syed Ata, etc., he calls them principals of Ahmad Yasavi. Totally, Yasavi's name was mentioned 14 times in the work. In my article, I am going to deal with introduction level of Hoca Ahmad Yasavi and his principals, introduction of his position in religious-philosophical history as well as at the stage of sophism. A. Navai's vision on recognition 500 years before and now will be paid studied as well.

Key words: Ahmet Yesevi, Alisher Navoi, "Nesaim ul-mahabbat", memoirs, sufism

1. Yəsəvi və Nəvai dövrünə qədər yəsəviliyə dair:

Qədim zamanlardan səslənən "Mədinədə Məhəmməd, Türküstanda Əhməd" xalq deyimi təsadüfən yaranmamışdı. Bu fikri XI əsrin məşhur mütəfəkkiri Xoca Əhməd Yəsəvinin sufi görüşləri, Allaha ilahi eşqlə bağlılığı, islamiyyət, iman, ixlas, insana sevgi, bərabərlik və halallıq kimi haqqa söykənən prinsipləri doğurmuşdu.

Xoca Əhməd Yəsəvi haqqında əsrlərdir ki, tədqiqatlar yazılır və yazılacaqdır. Çünki o, elə bir elmi, fəlsəfi, irfani miras qoyub gedib ki, ona müraciət etməyə bütün əsrlərin nəsilləri ehtiyac duyur. Müasir dövrümüzdə türkçülük məsələlərinin təbliğində böyük rolunu oynayan, türk xalqları ədəbiyyatlarının yayılmasında, nəşr təbliğində, araşdırılmasında, Türkiyənin tanınmış yazıçısı və tədqiqatçısı Yrd.Doç.Dr. **Yaqub Dəliöməröğlu** tarixi mənbələrə, mənbələrə əsaslanaraq "*Türküstan: Yəsəvinin şəhəri Yesiyə dair*" (1) adlı bir kitab yazmışdı. Azərbaycana da gəlib çatan bu əsər məzmununa, tarixiliyinə, oxunaqlı yazı dilinə görə elm-ədəbiyyat adamları, tədqiqatçılar arasında sevilərək çox tez yayıldı. Həmin kitabdan bir neçə sətir: "Qul Xoca Əhməd Qazıqurd dağının ətəklərində salınmış Türküstandan təxminən 200 km məsafədəki Sayram şəhərində 1103-cü ildə dünyaya gəlib. Atası İbrahim və anası Karasaçın məzarları bu gün Sayramın dağa söykənən hissəsindədir. Onun Türküstana ilk gəlişi kiçik yaşlarına təsadüf edir və ilk təhsilini də burada Arslan Babadan alır. Mənkibəyə görə, Arslan Baba Peyğəmbərin əshabələrindəndir və kiçik Əhmədə Peyğəmbər əmanəti xurmanı gətirmişdi. Dostları ilə birlikdə oyun oynayan Əhməd Arslan Baba yoldan keçərkən ona doğru qaçır və "səndəki əmanətimi ver," - deyir. Arslan Baba xurmanın sahibinin bu balaca uşaq olduğunu anlayır" (2,8).

Təbii ki, xalq arasında söylənən belə hekayətlərin sadə məzmunundan çox fəlsəfi anlamları, sətirlər arasında gizlənən işarətləri, simvolları tarixə daşınır, onlardan hər kəs özünə uyğun yeni məna çıxarır, ibrət məktəbinə çevrilir.

Bundan sonra gənc Əhməd Yəsi şəhərinə köçmüş, ilk təhsilini burada həmin məşhur Şeyx Arslan Babadan almışdı. Ömür əbədi olmadığından günlərin birində Arslan Baba dünyasını dəyişir, Əhməd Yəsəvi Buxaraya – o zamanlar islam mədəniyyətinin mərkəzi sayılan şəhərə köçür.

Bu şəhərdə dövrünün qabaqcıl alim və mütəsəvvüflərindən, yəni sufi müdriklərindən olan Şeyx Yusif Həmədaninin açdığı məktəbə gedir, ondan irfani təhsil, ilahi eşq və fəlsəfi biliklər öyrənir.

Xoca Əhməd Yəsəvinin doğulduğu torpağı görmək hələ nəсібim olmayıb. Amma o ulu mütəfəkkirin ruhunu Heratda gördüm, Nəvai cisminin torpağı Heratdakı möcüzələr aləmində heyrətimlə kimlərlə "tanış" olmadım?!

Heratdakı Müsəllə kompleksində XI əsrin sufi şeyxi, filosofu və şairi Xoca Abdulla Ənsarinin (1006-1088) türbəsini ziyarət edərkən rastlaşdığım ekstaz vəziyyətdə zikir edən bir nəqşibənd təriqətli nurani-pirani şəxs ruhumu ani olaraq bir baxın kimlərin "məclisi" nə qonaq etdi: Ənsari, Həmədani, Yəsəvi, Əttar, Lutfi, Cami, Bayqara, Mirzə Uluğbəy, Nəvai, Behzat, Şah Qasım Ənvar ... (3,267–281).

Heratın Kuhəndiz qalasında doğulmuş Xoca Abdulla Ənsari irfani əsərləri, saf ilahi eşqlə dolu olan münacatları, "Mənazil üs-sairin" və "Qurani-Kərim təfsiri" əsərləri ilə məşhurdur.

O müqəddəs məkanda Xoca Abdulla Ənsarinin "Mənəzil us-sairin" kitabındakı Həzrət Ömər in bildirdiyi hədisi-şərifini xatırladım: "İhsan nədir?" sualına cavab olaraq Peyğəmbər əfəndimiz buyurur ki, "İhsan, Allahu təala, görür kimi ibadət etməyindir. Hər nə qədər sən Onu görmürsənsə də, O səni görür" (4).

İlahinin qisməti ilə ziyarətinə qədəm qoyduğum müqəddəs məkanda ruhuma dolan türk təsəvvüf tarixinin ulu əcdadlarını – Əbdülhəsən əl-Hərəkani (?-ö.1033/1034), onun müridi Xacə Abdulla Ənsari (1006–1088/89), Ənsarinin müridi Xoca Yusif Həmədani (1048–1140), Həmədinin müridi Xoca Əhməd Yəsəvini (1103 –1229) şükranlıqla andım. Beləliklə, bir məsələni daha qabarıq diqqətə yetirmək istədim: Böyük Yəsəvinin fikir babası, mürşidi Nəqşibəndiyyə şeyxi Xacə Yusif Həmədani olmuşdu.

Tarixi mənbələrə isnadən bir məsələni diqqətdə saxlamağa, incələməyə çalışdım: türk təsəvvüf tarixinin ulu şəxsiyyətlərinin xonoloji sıralamasını.

Fəridəddin Əttar (1145–1222) və ondan 269 il sonra dünyaya göz açan Əbdürrəhman Cami (1414–1492) haqqında indi deyəcəyim bir neçə kəlmənin irəlindəki fikrimə söykək olacağını düşünürəm.

F.Əttar təsəvvüf və irfan dünyasının tanınmış simalarındandır. Sufilər, təsəvvüf əhli möcüzələrlə dolu, irfani görüşləri ilə ibrətamiz əsərlər yaratdıqları kimi, yaşadıkları ömürdə də digər ziyalılardan fərqli həyat tərzləri olur. Bəzən kiçik bir hadisə onların bütövlükdə həyatlarında dönüş yaradır. Belə bir mənkibə ilə rastlaşmışam. "Günlərin birində gənc Fəridəddin Əttar öz dükənində oturubmuş (Fəridəddinin "Əttar" təxəllüsü alması onun atadan qalma əzcağı dükənində əttarlıq etməsi ilə bağlıdır). Bu zaman bir sufi dərviş ona yaxınlaşır və soruşur: "Sən necə ölmək istəyirsən?" F.Əttar gözlənilməz suala belə cavab verir: "Sən necə, mən də elə". Sufi dərviş cibindən bir dəmir parçası çıxarır, "ya Allah" – deyib öz təpəsinə vurur və ölür. Bu hadisə F.Əttarı sarsıdır, indiyədək yaşadığı həyatını alt-üst edir, yeni bir həyata sufizmə açılan qapısı olur" (5).

Farsdilli ədəbiyyatla yanaşı, türk dilində yazan ədiblərə, xüsusən də Əmir Əlişir Nəvayiə onun təsiri çox böyük olmuşdur. Ədəbi təsirlə bərabər, Əttarın əsərlərinin mövzuları türkdilli ədəbiyyatda geniş yayılmış və işlənmiş, bir sıra əsərləri, o cümlədən "Məntiq üt-teyr" məsnəvisi hələ orta əsrlərdə türkcəyə çevrilmişdir. Nəvainin həyatında F.Əttarın elmi-estetik düşüncə tərzini, mövzu və ədəbi növlər, şairənə təxəyyül lövhələri, ideya-təsəvvüf dəyərləri böyük rol oynamışdır. Bu qənaətimizi "Məntiq üt-teyr" əsərinin təsiri ilə Nəvainin yazdığı "Lisan üt-teyr" traktatını xatırlamaq kifayətdir (6,4).

Nəvainin könlü bağladığı ustadlardan, təsəvvüf əhli içində özünəməxsus yolu, izi olan Fəridəddin Əttar böyük elmi irfan təlimi alandan sonra "İlahinamə" və "Məntiq üt-teyr" traktatlarını yazır... "Quşların dili" və yaxud "Uçmağın məntiqi" kimi tərcümə edilən "Məntiq üt-teyr" əsəri alleqorik səpkidə yazılmış, dərin mistik ideya-məzmun kəsb edən epik məsnəvidir. Bu əsər bir çox Şərq şairlərinin yaradıcılığına güclü təsir edib. Türk dünyasının böyük mütəfəkkiri Əlişir Nəvainin bu əsərdən təsirlənərək yazdığı "Lisan üt-teyr" daha çox həmin əsərə cavab xarakterindədir (7,44).

F.Əttarın əsərləri içərisində mükəmməlliyi ilə seçilən – böyük sufi şeyxləri və övliyalar barədə məlumatlar toplanan "Təzkirət ül-övlia" təzkirəsidir. Əsərdə o dövrdə adları bəlli olan şəxsiyyətlərin həyatlarının bəzi məqamlarından söz açılıb və onların qiymətli kəlamları söylənilib. "Təzkirət ül-övlia" təzkirəsi İmam Cəfəri Sadiqlə (ə) başlayıb, Əbüfəzl Həsən Səraksi haqqında məlumatlarla başa çatır.

Azərbaycanın tanınmış alimi, Doç.Dr.Nəzakət Məmmədli XIII əsr böyük sufi şairi Ş.F.Əttarın "Təzkirət ül-övlia" əsərinin türkcəyə tərcüməsinin transfoneliterasiyasını və əsər haqqında tədqiqatını "Şeyx Fəridəddin Əttar. "Təzkirət ül-övlia" (5) adlı kitabında təqdim

edib. Orta əsr tərcümə sənətimizin gözəl örnəklərindən olan təzkirə Azərbaycanda ilk dəfə nəşr olunub. Kitabdan bir hədis: "...Hərim ibn Həyyan Üveys Qərə ilə Kufədə görüşür. Bu zaman H.Həyyan Kufəyə onunla görüşmək eşqi ilə gəldiyini bildirir. Ü.Qərə deyir:

- Allahı tanıyan insanın Ondan başqası ilə ünsiyyət axtarmasına inanmıram.
- Mənə nəsihət et.
- Ölümü yatanda başının altında, oyananda isə qarşında gör. Günahın kiçikliyinə yox, Allahın böyüklüyünə diqqət et. Gör kimin qarşısında dayanmısan. Günahı kiçik saysan, Allahı kiçik saymış olarsan!" (5)

Məlumdur ki, Əlişir Nəvai türkcə əsərlərini "Nəvai", farsca isə "Fani" imzalarıyla yazıb. Şairin ömrünün son illərində yaratdığı bədii əsərlərdə sufianə fikirləri daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Özünün Əbdürrəhman Caminin və buxaralı məşhur şeyx Bəhaəddin Nəqşibəndinin müridi olduğunu əsərlərində dönə-dönə xatırladır. Bunlarla yanaşı, dünyaşöhrətli sufilərdən Fəridəddin Əttarı və Mövlənə Cəlaləddin Rumini də özünə ustad saydığını vurğulamağından qalmır. Nəvainin türk dilində yazdığı, amma "Fani" təxəllüsü ilə imzaladığı "Lisan üt-teyr" adlı məsnəvisində sufi görüşləri xüsusilə geniş açıqlanıb.

Təqdim olunan məqalənin mövzusu "Əlişir Nəvainin "Nəsaim ül-məhəbbət" təzkirəsində Xoca Əhməd Yəsəvi izləri" olduğu halda tarixə nədən belə qısa ekskurs etdim, – deyə düşünə bilərsiniz. Məqsədim, Nəvainin maraq göstərdiyi, könül bağladığı, həyatını sərf etdiyi təsəvvüf əhlinin onu cəlb edə biləcək məqamlarına toxunmaqla klassik mütəfəkkirin yaradıcılığının ideya-fəlsəfi izlərinin qatlardan süzülüb gəldiyi qənətini diqqətə yetirmək olmuşdur.

Cami və Nəvai. Bu iki tarixi şəxsiyyətin yaradıcılığında ruh ekizliyi onların mürid-mürəd münasibətlərinin doğmalığına, dərin fəlsəfi baxışlarının, düşüncələrinin dərkinə söykənib.

"Cami nəqşibəndi təriqətinin müridi və şeyxi mövqeyinə yüksəldikdə də heç vaxt təəssübkeş-fanatik, dindar olmamış, ədaləti, mərhəməti, düzlüyü möminlikdən üstün tutmuşdur. Humanizm və ədaləti tərənnüm etmək, fanatizmə qarşı çıxmaq nöqtəyi-nəzərindən Cami öz dövrünün fəlsəfi-ictimai görüşlərindən yüksəkdə durur" (8,8).

73 yaşlı Cami, XIII əsrin didaktik şairi Sədi Şirazinin "Gülüstən"inə nəzirə olaraq 1487-ci ildə qələmə aldığı və bu gün dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilmiş "Baharistan" əsərinin ilk səhifəsində – "Birinci rövzə (bağ)"də yazır: "Heratın o müdrik qocası... Abdulla Ənsari öz əshabələrinə belə vəsiyyət etmişdir: "Hər ağıllı qocadan bir söz öyrənin, bunu bacarmasanız, onların adlarını xatırlayın ki, fayda görə bilərsiniz". Rübai –

Sənin namü nişanında eşq var,

Məktubunda, peyğamında eşq var.

Məhəlləndən keçən olur aşiqin

Yəqin ki, dam-divarında eşq var (8,16).

Elm, irfan, mərifət Ə.Cami qələminin, qəlbini gözəlliyində əks olunmuşdu.

Bütün bu və ya qeyd etmədiyiniz mənbələr, təsəvvüf tarixi Nəvaini daim düşündürən bir məsələ olmuşdur. Elə onun Caminin əsərini tərcümə etməsini, tərcümə əsasında bəzi düzəlişlərə ehtiyac duymasını da müridinə ehtiram kimi nəzərində saxlayır.

Heratda, ümumən Xorasan mülkündəki mənəvi həyatına rəng verən – güclü sütunları Ə.Cami ilə Ə.Nəvai arasındakı mürid-mürəd münasibətləri çox məsələlərdə həmfikirlilikləri idi. Ə.Nəvainin cığatay türkcəsindəki ilk böyük əsəri- "Hilali" qəsidəsi Sultan Hüseyn Bayqaraya ithaf edilsə də, fars dilindəki ilk böyük əsəri "Təhfət ül-əfkar" qəsidəsi Ə. Camiyə ithaf edilmişdir.

Ə. Cami XV əsrdə yaşamış, nəqşibəndilər təriqətinin başçılarından biri olmuşdur. Şərqi böyük mistiklərindən sayılan Bəhaəddin Nəqşibəndin üveysi (tanımadan, uzaqdan-uzağa bir dəyərli şəxsə heyran olan, ona dərin rəğbət bəsləyən kimsə) olan Ə.Cami sufiliyin ensiklopediyası sayılan “Nəfahət ül-üns min-həzarət əl-qüds”, yəni “Müqəddəs yerlərdən əsən dostluq nəsimi” (1476-1478-ci illər) əsəri özündən əvvəl yaşamış sufilərin, həməsri olan sufi şair və alimlərin həyatına həsr edilmişdi. Kitabda 618 tanınmış sufi – şair, alim, şeyxlərin tərcümeyi-halı təsvir edilmiş, eyni zamanda 34 qadının adı çəkilir. Həmin qadınlar da öz əsrlərinin görkəmli sufilərindən hesab edilmişdir.

2. Nəvaidə Yəsəvi və yəsəvilik:

Ə.Nəvai ustadı Ə.Caminin "Nəfahət ül-üns" əsərini cığatay türkcəsinə çevirərkən mətnləri yenidən xeyli dolğunlaşdırır və 152 məşhur sufi şair haqqında əlavələr edir.

“Nəsaim ül-məhəbbət” (1495/96) adlandırdığı bu əsərində bəhs etdiyi 770 sufi şeyxdən biri də Xoca Əhməd Yəsəvidir.

Tədqiqatda Həzrət Əlişir Nəvainin “Nəsaim ül-məhəbbət” əsərində (9) Xoca Əhməd Yəsəvi və onun müridlərinin təqdimi dərəcəsi, dini-fəlsəfə tarixində, elmi və sufilik mərtəbəsində hansı mövqedə olmasından bəhs edilir.

Dövrünün sufi mütəfəkkirlərinə Ə.Yəsəvi misalında Ə.Nəvainin baxışı 500 il əvvəl və günümüzdə necə tanınması maraqlı məsələdir.

Hələ 1491-ci ildə yazdığı “Məcalis ün-nəfais” təzkirəsinə nəvaişünas alim, professor Suyima Qəniyeva yazdığı şərhində qeyd edir: “Xoca Yusif Həmədəni – əsil adı Əbu Yaqub alim və məşhur şeyxlərdən olub. Bağdad, İsfahan və Səmərqənddə hədislərini eşitdim, zamanının tanınmış alimləri ilə söhbətləri var. Heratda da yaşamışdır. Sonralar Mərvə qayıtmış və orada dünyadan köçmüşdür. Əshabələri (dostları) arasında Əhməd Yəsəvi və Əbdülxaliq Quəcdüvaninin olması haqqında mənbələrdə məlumatlar var” (10,693).

“Nəsaim ül-məhəbbət” əsəri orta əsr elmi-ədəbi yazı ənənələrinə uyğun olaraq “Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim”lə başlayır. Daha sonra əsərin girişində müəllif yazır: “Həzrət ustadım, səyyadım, hüccətim, məhdumum və şeyxülislamım Mövlana, millət və din nurum – Əbdürrəhman Caminin – (ona Allahın rəhməti, mərifəti, salamı və rızası olsun) “Nəfahət ül-uns” kitabını tam tərtibinə nail oldum.” (11, 90)

Allah təalanın köməyi ilə bu müqəddəs işi başa vurdum. Həzrət Şeyx Fəridəddin Əttarin “Təzkirət ül-övlia” əsərindən bəzi məşhur şeyxülislamlarından, yüksək elmi hind övliyalarından və bir çox başqa isimləri bu əsərə əlavə etdim” (11,91).

Elə bu hissənin davamı olaraq Klassik Şərq ədəbiyyatı ənənələrinə əsaslanaraq, müəllif üç yarımbaşlıqda “Minacat” təqdim edir.

Təzkirəçilik tarixində önəmli yer tutan, bu yazıda adlarını çəkdiyim və çəkmədiyim əsərlərlə tanışlıq Nəvainin elmi-nəzəri görüşlərinə, ədəbi-estetik baxışlarına, dünyəvi-fəlsəfi sirlər aşiqliyini öz təsirini göstərdiyindən, onların fikir dünyasından faydalandığını, gələcək nəsillər üçün də mötəbər mənbə olacağını düşünərək bu sahədə qələmini sınamışdı. Təbii ki, o ustadı Ə.Caminin "Nəfahət ül-üns min-həzarət əl-qüds" əsərini fars dilindən cığatay türkcəsinə tərcümə etmək fikrində olur. Əsərin giriş hissəsində özünün də vurğuladığı kimi, Ə.Caminin sağlığında bu əsəri cığatay türkcəsinə çevirmək istəyimürşid-mürid arasında söz olmuşdu. Ömürvəfa etmədiyindən Cami bu işin nəticəsini görə bilmədi. Əsərin giriş hissəsində Nəvai bu məsələyə toxunur.

Əsərdə ilk yazı “Şeyx Üveys Karani”yə həsr edilmişdir. Şeyx Üveys qeyri-adi istedadı, müdrik kəlamları, nəsihətləri, irfani baxışları ilə övliyalardan sırasınca uca məqam tutmuşdu. Onun

dinlənildikcə dinlənilən nəsihətləri məzmunu ilə bu gün də aktualdır. Bir nəsihətamiz söhbətini diqqətə yetirirəm: “Bir nəfər deyir:

– Ya Üveys, bir nəsihət söylə.

– Allah-təala səni bilirmi?

– Bəli, bilir.

– Elə isə, Allahdan qeyrisi səni bilməsin. Allah-təalanın bilməsi sənin üçün kifayətdir” (11,99).

Onu da xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, əsərdə 770 sufi şair, elm-irfan əhli haqqında verilən mənbələrin (hətta ustadı Camiyə ehtiram olaraq tərcümə kimi təqdim etsə belə) hamısı yenidən nəzərdən keçirilmiş, hər bioqrafik hekayətə əlavələr edilmiş, bəzən hədislərlə, nəsihətlərlə zənginləşdirmiş, həmin şəxsin elmi-nəzəri yaradıcılığının, fikir dünyasının ən vacib xüsusiyyətini önə çəkmiş və şəxs – övliya haqqında mükəmməl qaynaq təqdim etmişdir. Bəzən bir müəllif haqqında cəmi iki-üç cümlə verib, amma o cümlələrdən çox zəngin informatik-elmi məxəz onun həyatının məzmun qayəsini əldə etmək olur.

“Nəsaim ül-məhəbbət”də Xoca Əhməd Yəsəvinin adı keçən bioqrafik-hekayətlər aşağıdakılardır (adların əvvəlində göstərilən rəqəmlər əsərdə onların sıralanma nömrəsidir:

441. Xoca Yusif Həmədani (q.t.s. – kaddasalloxu taolo sirraxu – Allah təala onun sirrini müqəddəs qılsın, 11,300-301).

448. Kusam Şeyx (r.t. – raximaxulloxu taolo – Allah təala ona rəhm qılsın, 11,305-306)

481. Şeyx Rəziyuddin Əli Lolo Qəznəvi (q.s.– kuddisa sirruxu – onun sirri müqəddəs qılındı, 11,342-344)

611. Xoca Əhməd Yəsəvi (Xoja Ahmad Yassaviy) (q.t.s.– kaddasalloxu taolo sirraxu – Allah təala onun sirrini müqəddəs qılsın, 11,438).

612. Qutbiddin Heydər (q.s.– kuddisa sirruxu –onun sirri müqəddəs qılındı, 11,438-439).

613. Hakim Ata (r.t. – raximaxulloxu taolo – Allah təala ona rəhm qılsın, 11,439).

614. İsmayıl Ata (a.r. – alayxir-raxmax – ona Allahın rəhməti olsun, 11,439).

637. Keşliq Ata (a.r. – alayxir-raxmax – ona Allahın rəhməti olsun, 11,443).

639. Səyyad Ata (a.r. – alayxir-raxmax – ona Allahın rəhməti olsun, 11,443).

640. Bobi Mo Hüseyn (a.r. – alayxir-raxmax – ona Allahın rəhməti olsun, 11,443).

Amma əsərlə tam tanış olduqda, daha zəngin təəssürata dolursan. Belə ki, Yəsəvinin müasirləri, əshabələri, müridləri, yəsəvilik təriqətinin davamçıları əsərdə geniş yer alıbdır. Bu o deməkdir ki, Nəvai Yəsəvi irsinə dərinlən bələd olub, onun mənimsədiyi bütün irfani elmlərin dərinliyinə də gedib çıxıb bilibdir.

Yəsəvi türk övliyalarının ilk məktəbi hesab olunduğu kimi, haqqında söhbət gedən “Nəsaim ül-məhəbbət”də türk təzkirəçilik tarixində övliyalar barədə ilk əsər hesab olunur.

Əhməd Yəsəvi, Xacə Əhməd, Qul Xacə Əhməd, Piri-Türkistan adları ilə də tanınan Xoca Əhməd Yəsəvi haqqında Nəvai “Nəsaim ül-məhəbbət” əsərində yazdığı hekayətin məzmunu belədir:

Xoca Əhməd Yəsəvi (Xoja Ahmad Yassaviy) (*Allah təala onun sirrini müqəddəs qılsın*): - Türküstan mülkünün bütün şeyxlərinin böyüyü, məqamı ali və məşhur, kəraməti və

Allah tərəfindən verilmiş Alilik dərəcəsi böyükdür. İmam Yusif Həmədaninin (*Allah təala onun sirrini müqəddəs qılsın*) müridlərindəndir. Xoca Əbdülxaliq Quedüvani (*Allah təala onun sirrini müqəddəs qılsın*) ilə söhbət tutubdur. Xoca Abdulla Barki və Xoca Həsən Əndaki ilə birgə İmam Yusif Həmədaninin (*Allah təala onun sirrini müqəddəs qılsın*) müridlərindəndir. Amma bunların hamısı yüksək mərtəbəyə – imam rütbəsinə qədər məharətlərini çatdırıblar. Şeyx Rəziyəddin Əli Lolo (*Allah təala onun sirrini müqəddəs qılsın*), Şeyx Nəcmiddin Kubro xocalar Əhməd Yəsəvinin hüzuruna gediblər, onun məktəb – mədrəsəsində olublar, söhbətlərə, nəsihət və hədislərə qulaq asıblar. Onun məzarı Türkünstandadır, Yassi deyilən yerdəki, həmişə onun mövlud və xatirəsi anılıb. Türkünstan əhlinin qiblə duasıdır (11,438).

Qısa məzmunlu bu təqdimatda Yəsəvinin dövründə uca məqamı, hörməti, elmi, təfəkkürü, Allah sevgisi, təhsili, ustadı, dövrünün məşhur şeyxləri ilə həmkarlığı (onların hər biri məktəb olub), özünəməxsus olan yeni təriqəti, orada yetişən şagirdlər, cismani torpağının məkanı və nəhayət, elin “qiblə duası” deyə ali tituluna işarətlər verib. Bir növ işarətlər hekayəsi də demək olur.

Əsərdə Yəsəvinin ustadı, böyük mütəfəkkir Xoca Yusif Həmədani haqqındakı hekayət irihəcmdədir:

Xoca Yusif Həmədani (*Allah təala onun sirrini müqəddəs qılsın*): - “Əsil adı Əbu Yaqubdur (imam, arif, din alimi, gözəl halları, çox əliaçıq, yüksək kəramət və rütbələri vardı), elmi, fəziləti və kəramətləriylə İslam dünyasında tanınıb, çox sevilmişdi. Gənc yaşında Bağdada gəlib, ibadət elmini Əbu İshaq Şirazi məclisindən öyrəndi. Kiçik yaşlı olmasına baxmayaraq, Əbu İshaq ona xüsusi qayğı göstərirdi. Bunun və digər ibadət alimlərinin dərslərinə davam etməklə, Hənəfi məzhəbində ibadət və minazirə (hədis danışan) alimi oldu. İsfahan və Səmərqənddə, zamanın məşhur hədis alimlərindən hədis elmini öyrəndi. Təsəvvüfə Əbu Əli Fərmadiqədir həzrətlərindən öyrənib, onun söhbətində yetişərək kamala çatdı.

Abdulla Cuveyni, Həsən Simnani və bir çox böyük övliyalarla görüşüb, söhbət etdi. Onlardan elm öyrəndi. Piyada olaraq otuz yeddi həcc etdi. Quranı Kərimi saysız xətm etdi. Təfsir, hədis, kəlam və ibadət elmindən yeddi yüz cüz (hissə) əzbərləmişdi. İki yüz on üç mürşidi-kamil istifadə etdi. Xıdır əleyhissalam ilə çox söhbət etdi (11,300-301).

İslam tarixində tanınmış alim və övliya Xoca Yusif Həmədani (1048-1140) Orta Asiyada təsəvvüfün yayılma ənənəsini qoymuşdu. O, Mərv və Buxarada açdığı mədrəsələrdə bir çox şagirdlər, daha doğrusu, yeni nəsil yetişdirdi. Bu məktəbin – Buxara məktəbinin yetişdirmələri arasından sonralar dörd isim-ad tarixə özünəməxsus “naxışlarını” vurdu: Xoca Abdulla Bərki, Xoca Həsən Əndaki, Xoca Əhməd Yəsəvi və Xoca Əbdülxaliq Quedüvani.

Xoca Yusif Həmədani Mərv şəhərində bir müddət qalıb Herata gedir və uzun zaman orada qalır. Sonra təkrar Mərvə gəlib, bir müddət qaldıqdan sonra təkrar Herata dönür. 92 yaşlı Xoca Yusif Heratdan Mərvə gedərkən yolda vəfat edir. Qəbri Mərv şəhərindədir, indi də ziyarət məkanıdır” (11,300-301, Bunlar əsərdən iqtibasdır).

X.Ə.Yəsəvinin mürşidi X.Y.Həmədani orta boylu, buğdayi bənizli, qumral saqqallı, zəif bir şəxs olub. Əlinə nə keçsə möhtaqlara verir, kimsədən bir şey istəməzdi. Hər kəsə qarşı çox iltifat edər, yumşaq və mərhəmətli davranırdı. Yolda gedərkən belə Quran-ı Kərim oxumaqla məşğul idi. “Xoş-du” deyilən yerdən, məscidə gələndə qədər bir xətm oxuyar, məscid qapısından Həsən Əndaki və Əhməd Yəsəvi evinə çatana qədər Bəqərə surəsini oxuyardı. Geri dönərkən Ali-İmran surəsini bitirirdi. Arada bir üzünü Həmədana çevirir və çox ağlayardı.

Xoca Yusif Həmədaninin vəfatından sonra irşad vəzifəsinə – mərtəbəsinə Abdulla Bərki, onun da vəfatından sonra Şeyx Həsən Əndaki tutur, Şeyx Həsən Əndaki də dünyasını

dəyişdiyində həmin mərtəbəyə Əhməd Yəsəvi keçmişdir. Lakin bir müddətdən sonra Yəsəvi bu məqamı Şeyx Əbdülxaliq Qucdüvaniyə verərək Yəsiyə dönmüş, həyatının sonuna qədər burada irşada davam etmişdir. “Şeyx Yusif Həmədani sufi görüşləri əsasında Xoca Əbdülxaliq Qucdüvani Xocaqon təriqətini yaratdı. Sonra bu təriqət Bəhaəddin Nəqşibəndin (əsl adı: Məhəmməd bin Məhəmməd ül-Buxari, XIV əsr) dövründə geniş yayılıb, nəqşibəndiyyə qolunu təşkil etdi (12,9)”.

Buxarada Şeyx Yusif Həmədanidən aldığı təsəvvüf təlimlərini dünyanı fəlsəfi dərki baxışını bilikləri ilə təkmilləşdirərək, mükəmməlləşdirərək burada öz sufi təlimini Yəsəviyyə adı ilə davam etdirdi.

“Yəsəvilinin əsaslarını tövhid, şəriət və sünnətə bağlılıq, riyazət (bədəni zərurət dərəcəsinə bəsləmək yolu ilə nəfsi tərbiyə etmək üsulu) və mücadilə, gizli ibadətə çəkilmək və zikir təşkil edir. Bundan əlavə, camaatla birgə namaz qılmaq, səhər vaxtları oyaq qalmaq, bütün günü dəstəmazlı olmaq, özünü hər an Allahın hüzurunda hiss etmək Yəsəvilinin davamçılarının müntəzəm olaraq əməl etməli olduqları əsas prinsiplərdəndir” (13,10).

Kusam Şeyx (*Allah təala onun sirrini müqəddəs qılsın*): “Türk şeyxlərindən olub, Xoca Əhməd Yəsəvi müridlərindəndir. Xoca Bəhaəddin Mir Seyyid Kulalələrə izn verərkən deyib ki, ilahi qəlbimizə duyğular yetirsə, ona qarşılıq etməyin” (11,305-306)!

Şeyx Rəziyəddin Əli Lala Qəznəvi (*onun sirri müqəddəs qılındı*): - O Əli b. Səid b. Əbdülcəlil Lolo Qəznəvi. Və bu Şeyx Səid ki, Şeyx Əli Lalanın atasıdır. Hakim Sənainin əmizadəsidir. Həcc niyyətilə Xorasana gəlirdi. Və Əbu Yaqub İmam Yusif Həmədaninin söhbətini dinləyirdi. Bu vaxt Şeyx Nəcməddin Kubro hədis toplamaq üçün Həmədana gəldi. Şeyx Əli Lalanı tapıb bir məclisdə oldular... Şeyx Əli Lala Türkiyədə idi (11,342-344).

Şeyx Rəziyəddin Əli Lala Qəznəvidən bəhs edərkən maraqlı bir mənbəni də diqqətinizə yetirmək istədik: “Həsənoğlu anadilli poeziyamızın ilk qüdrətli təmsilçilərindən biri kimi məşhurdur. XIV əsrin tatar-qıpçaq şairi Seyfi Sarayı (1321-1396) Şeyx İzzəddinin “Apardı könlümü...” qəzəlinə nəzirə yazmış, həm həmin qəzəlin, həm də nəzirə S.Saraylının Sədi Şirazinin “Gülüstan” əsərini türkcəyə etdiyi tərcüməyə əlavə olunmuşdu. Bu o deməkdir ki, Həsənoğlu ya S.Saraylı ilə çağdaş idi, ya da ondan əvvəl yaşamışdı. İkinci daha mötəbər dəlil isə odur ki, Həsənoğlunun mürşidi Şeyx Cəmaləddin Əhməd Zakirin mürşidi, yəni Şeyx İzzəddinin mürşidinin mürşidi olmuş Şeyx Rəziyəddin Əli Lala (1170-1245) miladi tarixlə 1245-ci ildə vəfat etmişdir (14,13).

İzzəddinin mürşidi olmuş Şeyx Camaləddin Əhməd Zakir (15,237) görkəmli təriqət rəhbəri, öz dövründə “Şeyxuş-şuyux”, “Şeyx ül-islam” sayılan Rəziyəddin Əli ibn Səid ibn Əbdül Cəlil əl-Lala əl-Qəznəvinin (1170-1245) mürid və xəlifələrindən olmuşdur. Şeyx Rəziyəddin Əli Lala isə öz növbəsində şöhrətli sufi, təsəvvüfdə mühüm qollardan olan “Kübrəviyyə”nin müəssisi Şeyx Nəcməddin Kübra əl-Xarəzminin (1145-1226) müridi və onun xanəqahına bağlı bir şəxs kimi tanınmışdır. Eyni zamanda Şeyx Rəziyəddinin atası Şeyx Səid Lala əl-Qəznəvinin tanınmış təriqət şairi və mütəsəvvüf poeziyanın ən istedadlı nümayəndələrindən sayılan Həkim Sənai Qəznəvi (1071-1141) ilə əmioğlu olduğu barədə məlumatlar var. Qaynaqların verdiyi bu sorağa əsasən, Şeyx Rəziyəddinə Hakim Sənai Qəznəvinin səcərə etibarilə eyni nəslə mənsub olduğunu söyləmək mümkündür.

Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında Şeyx İzzəddindən başqa Həsənoğlu təxəllüslü başqa bir şair bəlli deyil. İkincisi isə, Həsənoğlunun ideya sələfi və mürşidinin mürşidi Şeyx Rəziyəddin Əli Lala türk təsəvvüf poeziyasının ustad sənətkarlarından və tanınmış ürfan başçılarından Şeyx Əhməd Yəsəvinin məslək və əqidə yolu ilə bir şəxs XIII-XIV əsrlər anadilli lirik şeirimizin inkişaf yolu olmuş, hətta bir müddət Yəsəvi xanəqahında hikmət öyrənmişdi. Ə.Yəsəvi isə əruz vəznli şeirlərlə yanaşı, heca vəznində təsirli ilahi nəfəslər

söyləmişdir. Deməli, İ.Həsənoğlu öz yaradıcılığında həm əruzun, həm də formaca Əhməd Yəsəvinin irsindən bəhrələnmə bilirdi, çünki o etiqadca Yəsəviliyə yaxın bir sənətkar idi (16,13-15).

Qütbiddin Heydər (*onun sirri müqəddəs qılındı*): - Yəsəviliklə Qələndəriliyin sintezindən yaranan Heydərlik təriqətinin banisi isə 1221-ci ildə vəfat etmiş Qütbiddin Heydər idi. Türklər arasında geniş yayılmış təriqətlərdən olub, monqol istilasına qədər Orta Asiya, Xorasan və Azərbaycanda böyük nüfuza sahib idi. XIII əsrdən Anadoluda yayılmağa başlayan heydərilər qələndərilərlə eyni inancı və həyat tərzini bölüşürdülər. Səfəvilik təriqəti heydəriliyin bir növ sonrakı forması idi. Türkiyə Səlcuqlu dövlətinin paytaxtı Konyada Hacı Mübarək adlı heydəri dərvişinin dərğahı vardı. Mövlana Cəlaləddin Rumiyə dərin təsir göstərən bu heydəri şeyxinin yaxın dostlarından biri də Şeyx Məhəmməd Heydəri olmuşdu. Bağbanlıqla məşğul olan həmin şeyx kəramətləriylə məşhur idi (11,438).

Anadoluya Xarəzmdən gələn yəsəvi dərvişləri, Xorasandan köçən Qütbiddin Heydəri dərvişləri söylədikləri türkcə şeirlərlə müridlərinə önçülük etmişlər.

Hakim Ata (*Allah təala onun sirrini müqəddəs qılsın*): - Adı Süleymandır, Xoca Əhməd Yəsəvinin mürididir. Süleyman hələ kiçik yaşlarından ustadlardan dərs almağa başlayır. Təbii ki, o zamanların təbirinə uyğun olaraq, ilk dərslər Qurani Kərimlə başlayır. Məktəbə gedərkən Qurani Kərimi yanında yox, başı üstündə götürərmiş. Müqəddəs kitaba belə bir sayğı göstərən uşaq hər dərsləndən çıxarkən arxasını da məktəbinə çevirməmiş. Bir gün onun bu halını Xoca Əhməd Yəsəvi həzrətləri görür və bəyənir. Süleymanı yanına alır (təbii ki, ilk mürsidinin və valideynlərinin izni ilə), on yaşında Əhməd Yəsəvi həzrətlərinə tam razı qaldığı halına gəlir (11,439).

Günlərin birində Xıız ə.s. Xoca Əhməd Yəsəvinin yanına gəlir. Xoca bir neçə uşağı odun toplamağa göndərir. Odunları toplayıb qayıdınca yağış yağır, bütün toplanan odunlar islanır, həmin uşaqların arasında olan Süleyman topladığı odunları paltarına büküb gətirir. Süleymanın gətirdiyi quru odunlar yanır, digər odunlar da həmin odunun təsiri ilə alovlanır.

Xıız əleyhissalam (ə.s.) bu işin sirrini öyrəndikdən sonra Süleymandan razı qalır və bu hərəkətinə görə ona "Ey fərzənd, hakimənə iş gördün, bundan sonra adın Hakim olsun!" – deyir. Ona çoxlu xeyir-dualar edir. Hakim Süleymanın içi nura qərq olur. Xıız əleyhissalam, onun feyzindən digər insanların da istifadə etməsini əmr buyurunca, hikmətlər (mənzumə) söyləməyə başladı. Əhməd Yəsəvi həzrətlərindən duyduqlarını şeirlərlə digər insanların yoldaşına ötürdü.

Həmin şeirlərdən birini Nəvai əsərdə göstərir:

Tiki turg'on butadur,

Borgonlarni yutadur.

Borg'onlar kelmas bo'ldi,

Mağar manzil andadur (11,439).

Nəvai bu əsərində Hakim Ata və oğlu Hubbi Xoca haqqında bəzi mənkiyələrlə bilgi verir. Nəvainin verdiyi bilgilər daha çox Hakim Süleyman Ata və ailə efradı ətrafı baş verən mənkiyələrə dayanır.

Nəvainin yazdığına görə, Oğullarından Hubbi Xoca Xarəzm vilayəti və ya nahiyəsində anadan olmuş, ona igidlər igidi Hubbi Xoca demişlərdir.

İsmayıl Ata (*ona Allahın rəhməti olsun*): - "Zahirən Xoca Əhməd Yəsəvinin qardaşı olan İbrahim atanın oğludur və Xocanın mürididir və ona etibar edib. Kəraməti (kəramət - bəzi arif və alimlərdə müşahidə olunan qeyri-adi, möcüzəyə bənzər əməllərə deyilir – A.Ü.)

doğuşdan olub, havoriki adəti həddindən artıq dərəcə və yaşı yüzə yaxınlaşmışdır. On yeddi, ya da on səkkiz övladı var idi. Vəfatından əvvəl uşaqlarından birini - İshaq Atanı özündən sonra ocağına - məkamına varis seçmiş və vəfat etmiş” (11,439). İsmayıl Ata Seyyid Atanın ən məşhur xəlifəsi mərtəbəsinə ucalmışdı.

Keşliğ Ata (*ona Allahın rəhməti olsun*): - “Səmərqəndin Keş adlı bölgəsindəndir. Xamono yanqa yasok nisbati bor ekandur. Ul taklifdin xotiri malul bulub, Türkistanda Xoca Əhməd Yəsəvi məzarına-ziyarətinə gedib, riyazət etmiş (riyazət - təsəvvüfdə işlənən bir anlayışdır. Kamilləşmək üçün öz nəfsini əziyyətə salmaq, məhrumiyyətə düşər etmək mənasını verir. Sufilər müxtəlif formalarda riyazətə əməl edirdilər. Bəziləri az yeyib ac qalır, bəziləri ağır fiziki işlərdə çalışır, bəziləri bədəni incidən qaba parçadan paltar geyinirdilər. Çilləyə oturmaq adlanan ayin məhz riyazətə xidmət edirdi. Sufilər inanırdılar ki, riyazət vasitəsilə öz nəfslərini ram edə bilirlər və bu zaman həqiqətlər onlara açılır – A.Ü.), eşqinə qovuşmuşdur. Sonra Çin ölkəsinə gedib, orada xalq müridi olmuş, xalqın imamı olmuş və məzarı da hələ o ölkədədir və orada türbəsi vardır” (11,443).

Seyyid Ata (*ona Allahın rəhməti olsun*): - “Xoca Əhməd Yəsəvinin müridlərindəndir. Riyazət (təsəvvüfdə ibadət mənasında – A.Ü.) ilə fikirlər düşünmüş. İbadətdə o mərtəbəyə qədər yetib ki, deyib, mən və Əhməd eyni yaşdayıq, mən bir az böyük idim. Onu bəzi siyasətə aid kitablar yazmış. Və türk ulusunda "Ata" deyirlər. Və şöhrəti həddindən artıq çoxdur və şəfali sözü də çox olub” (11,443).

Seyyid Ata (əsl adı Əhməd) Türkiстан övliyalarının böyüklərindən, Zəngi Atanın dörd böyük xəlifəsindən biri olub. Rəsulullah əfəndimizin (əleyhissalam) mübarək nəvələri Həzrəti Hüseynin nəslindəndir. O, Buxara mədrəsələrində elm öyrənərkən ruhunutəsəvvüf aləminə təslim edir. Beləliklə, dörd ayrılmaz dost birgə elm və əməldə ixtisas əldə etmək, kamil iman sahibi olmaq qərarında qətiləşirlər: sonralar həmin gənclər Uzun Həsən Ata, Sədrəddin Məhəmməd Ata və Bədrəddin Məhəmməd Ata adlarını daşıyırdılar.

Bu dörd gənc, Buxarada mədrəsəni tərk edib, bir təsəvvüf alimi axtarmaq üçün yola çıxırlar. Uzun elm-irfan yolu qət etdikdən sonra könlündəki pərdələri açılır, irşad mərtəbəsinə çatır, naxışları kamal mərtəbəsinə qovuşur.

Əhməd Yəsəvi həzrətlərinin, Zəngi Ata silsiləsiylə gələn yolunun davamını təşkil edən ikihalqadan biri olur.

Bobi Mo Hüseyn (*ona Allahın rəhməti olsun*): - “Şeyxülislamdır. Deyirlər ki, onu Xoca Əhməd Yəsəvi kiçikliyəndən tərbiyə etmişdir. Və ona məkamının – ocağının böyüklüyündən Mavəraünnəhr xalqı çox bağlanmış və inam gətirmişdir” (11,443).

Deməli, Həzrəti Əlişir Nəvai “Nəsaim ül-məhəbbət” əsərində on təsəvvüf aliminin hekayətində Xoca Əhməd Yəsəvinin (özü də daxil olmaqla) adını xüsusi olaraq qeyd edir (Xoca Yusif Həmədəni, Kusam Şeyx, Şeyx Rəziyuddin Əli Lala Qəznəvi, Xoca Əhməd Yəsəvi, Qutbiddin Heydər, Hakim Ata, İsmail Ata, Keşliğ Ata, Seyyid Ata və Bobi Mo Hüseyn) və həmin məşhur sufi şeyxlərdən bəhs edərkən onları Əhməd Yəsəvinin müdirləri deyər hörmətlə təqdim edir. Bəzən iki cümləlik təqdimatda X.Ə.Yəsəvinin adını çəkməklə o şəxs haqqında tam təsəvvür əldə etmək mümkün olur.

Amma bu o demək deyil ki, əsərdə Ə.Yəsəvi izi elə bu on övliyanın bioqrafisindən ibarətdir.

Əhməd Yəsəvinin çox sayda xəlifəsi vardı. Arslan Babanın oğlu Mənsur Ata, Mənsur Atanın oğlu Əbdül-məlik Ata, Xarəzmli Səid Ata və Türklər arasında böyük şöhrət və nüfuz qazanan Süleyman Hakim Ata ən çox bilinənlərdir. Yəsəvi təriqətinə mənsub bütün alim və üləmalar, məşhur şeyxlər haqqında əsərdə kifayət qədər rastlaşmaq olur. Məsələn, “İsxok Ata

(a.r.): Çun atosiğa xalafu xalifa va koimi makom erdi. Muridu asxobka peşvolik kilib, atosi zikru avrodiğa kavm kurquzubdur va uz zamonida muktado ermiş” (11,439). Bu cür misallardan çox qeyd edə bilərik.

Ümumiyyətlə, on hekayətə daxil edilən bu mübarək ad – X.Ə.Yəsəvi ismi əsər boyu 18 dəfə təkrarlanır.

Əhməd Yəsəvi XI əsrin məşhur mütəfəkkir şairi, ortaq türk ədəbiyyatında ilk mütəfəkkirlərdən biri, türk dilində sufizm ədəbiyyatının ilk yaradıcılarından biridir. Bəli, belə illərin ardınca xüsusi qeyd edəcəyim daha bir fakt var: Həzrət Əmir Əlişir Nəvai türk ədəbiyyatı tarixində ilk dəfə türk dilində təzkirə (“Məcalis ün-nəfais”) yazmışdır. “Nəsaim ül-məhəbbət” əsəri ilə daha mükəmməl bir təzkirənin araya-ərsəyə gəlməsinə nail olmuşdur. Ə.Yəsəvinin türk ədəbiyyatı tarixindəki bu xidmətləri təbii ki, Ə.Nəvainin qürur duyduğu, elmi-fəlsəfi düşüncələrinə, irfani baxışlarına heyranlıqla müraciət etdiyi mənbəyə çevrilmişdir. Təzkirə (ərəbcə, zikr – yada salma mənasında), “Şərqdə sufi mürişidlər, ustad ədib və sənətkarlar, onların əsərləri və bioqrafiyası haqqında verilən əsərlərdir” (17). Ə.Nəvainin yazdığı hər iki təzkirə bu gün təsəvvüf tarixində ilkin qaynaq kimi etibarlı və dəyərlidir. Şərq ədəbi təzkirəçiliyi yığcam və ensiklopedik xarakterdə olmuşdur.

Ümumiyyətlə, Teymurilər hakimiyyəti X.Ə.Yəsəvi şəxsiyyəti və irsini öz uca məqamında daim anmışdır. Təsədüfi deyil ki, “Əmir Teymur 1389-ci ildə Xoca Əhməd Yəsəvinin qəbri üstündə əsrarəngiz tarixi memarlıq abidəsi– gözəl məqbərə tikdirmişdi. Həmin abidə bu günə qədər qorunub saxlanılmışdır, hər il minlərlə, milyonlarla insanların ziyarətə gəlməsinə səbə olmuşdür” (18). Bir “rəvayətdə deyilir ki, vəfatından iki yz il sonra Əhməd Yəsəvi böyük türk hökmdarı Əmir Teymurun yuxusuna girərək ona qarşıdakı müharibələrdə zəfər qazanacağı barədə müjdə verir. Düşmənlərini məğlub edən hökmdar Yəsəyə gəlib Əhməd Yəsəvinin məzarını ziyarət elədikdən sonra göstəriş verir ki, onun üzərində möhtəşəm bir türbə tikilsin. Və Əmir Teymurun tikdirdiyi həmin türbə sonralar dağılsa da, türk hökmdarları tərəfindən zaman-zaman bərpa olunmuşdur” (19,5).

Əhməd Yəsəvi ədəbi şəxsiyyətindən daha çox fəlsəfi şəxsiyyəti ilə, tarixi həyatından çox mənkibələrdə söylənən həyatı ilə Türkünstanın mənəvi cəhətdən ən qutsal simasıdır. Onun kimi geniş bir sahədə əsrlərlə təsirini davam etdirə bilən başqa bir şəxsiyyətin adını çəkmək çətindir.

Əhməd Yəsəvinin (Əhməd bin İbrahim bin İlyas Yəsəvi) əsas əsəri hesab olunan “Divani-hikmət” əslində müəllifdən əsrlərcə sonra Yəsəvi dərvişləri tərəfindən tərtib edilmişdir. Bu səbəbdən əsərin mətninin dili XI əsrin deyil, daha sonrakı yüzilliklərin dil xüsusiyyətlərinə malikdir. “Divani-hikmət” qafiyə sistemi və vəzn baxımından qoşmalara bənzəyən dördlüklərdən və əruz vəznində yazılmış qəzəllərdən ibarətdir.

“Divani-hikmət” əsərindəki hikmətlərdən onun həyatı haqqında daha zəngin məlumatları öyrənmək mümkündür. X.Ə.Yəsəvi ərəb və fars dillərinə dərindən bələd olmasına baxmayaraq, “Divani-hikmət”- cığatay türkcəsində və ya sadə xalq dilindədir. O, əsərdəki mənzumələr vasitəsilə İslamın əsaslarını, şəriətin hökmlərini, ədəb və qayəsini, mahiyyətini xalqa çatdırırdı və həmin mənzumələrini hikmət adlandırmışdı.

*Zahid olma, abid olma, aşiq ol,
Möhnət çəkib eşq yolunda sadıq ol,
Nəfsi təpib dərgahına layiq ol,
Eşqsizlərin həm canı yox, imanı yox.
Eşq sevdası kimə düşsə rüsva qılar,*

*Pərtöv salıb haq özünə şeyda qılar,
Məcnun sifət ağlın alıb Leyli qılar,
Allah haqqı bu sözlərin yalanı yox.
Qul Xacə Əhməd candan keçib yola gir,
Ondan sonra ərənlərin yolun sor,
Allah debən yolunda canın ver,
By yolda can verməsən imkanı yox (20,53-54).*

Xoca Əhməd Yəsəvi İslam Peyğəmbərimizə (s.ə.v.) olan sonsuz məhəbbətini “Divani-hikmət”ində belə təsvir edir: “Bir yaşımda ikən ruhlar mənə hissə verdi. İki yaşımda ikən peyğəmbərlər gəlib gördü. Üç yaşımda ikən qırqlar gəlib halımı soruşdu. Dörd yaşımda Baba Arslandan xurma aldım. Beş yaşımda ... O səbəbdən də 63 yaşımda yerə (məzara) girdim” (21). Bu memuar poetik lövhə ilə bütövlükdə “Divani-hikmət”də tanış olmaq mümkündür (19,11-13).

*Sikizimdə sikiz yandın yol açıldı,
Hikmət ayt dip başlarımğa nur saçıldı,
Bihamdillah piri-muğan mey içirdi,
Ol səbəbdin altmış üçdə kirdim yirgə.
Piri-muğan hak Mustafa, bişək bilinç,
Kayda barsanq vəsfın aytıp təzim kılınq ,
Dürud aytıp Mustafağa ümmət bolınq,
Ol səbəbdin altmış üçdə kirdim yirgə.
Tokuzumda tolğanmadım toğrı yolğa,
Təbərrük dip alip yördi koldın kolğa,
Kıvanmadım bu sözlərgə, kaçım çölgə,
Ol səbəbdin altmış üçdə kirdim yirgə.
On yaşınqda oğlan boldunq, Kul Xacə Əhməd,
Xacəlikə bina koyup kılmay taət,
Xacə min dip yolda kalsanq, vay, nə həsrət,
Ol səbəbdin altmış üçdə kirdim yirgə. (19,13)*

Prof.Dr.Buludxan Xəlilovun “Türkün hikmət xəzinəsi. Xoca Əhməd Yəsəvi” (22) adlı məhəbbətlə yazdığı kitabındakı kimi, Xoca Əhməd Yəsəvi və onun hikmətlər dünyası (“Divanı hikmət”) Türküstandan doğan bir türk günəşi kimi uca Yaradanın əmrlərinə bütün varlığı ilə bağlı olması, hər şeyini bu yolda fəda etməsi yüz minlərlə insanın qəlbində iman nurunun yanmasına səbəb oldu.

ƏDƏBİYYAT:

- Dəliöməröğlu, Yaqub. Türkünstan: Yəsəvinin şəhəri Yesiyə dair. - Bakı, 2009, 155 səh.
- Ülvi, Almaz. Türkünstanın tarix səhnəsinə çıxışı və Xoca Əhməd Yəsəvi (**Yaqub Dəliöməröğlunun** “*Türkünstan: Yəsəvinin şəhəri Yesiyə dair*” kitabı haqqında) // Xalq qəzeti, 2009, 3 noyabr. s.8.
- Ülvi, Almaz. Özbək ədəbiyyatı (ədəbi portret cizgiləri, araşdırmalar, müsahibələr). elmi redaktoru və ön söz müəllifi akademik İsa Həbibbəyli. - Bakı, “Elm və təhsil”, 2016, 316 səh. <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi>
- Əttar, Şeyx Fəridəddin. Təzkirət ül-övlia (Ş.F.Əttar ; tərt., mətni transfonolit., ön sözün müəll. Nəzakət Məmmədli, elmi red. A.Ş.Musayeva. - Bakı : Elm və Təhsil, 2011. 614 s.
- Göyüşov, Nəsib. Əttar və Füzuli. – Bakı, “Hikmət” dərgisi, № 13, 2008, s.4.
- Ülvi, Almaz. Azərbaycan - özbək (cığatay) ədəbi əlaqələri (dövrələr, simalar, janrlar, təmayüllər). - Bakı, “Nurlan”, 328 səh.
- Cami, Əbdürrəhman. Baharistan (farscadan tərcümə, müqəddimə və qeydlər R. Sultanovundur). – Bakı, 2004. 101 səh.
- Nevai, Alisher. Nesayim ul-mahabbe rain şemayimi –fütüvve / hazırlayan Prof.Dr.Kemal Eraslan, Kemal. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 1996, - I.(mətn). – 493 sayfa.
- Navoiy, Alisher. Tula asarlar toplami, 10 jildlik, IX jild. – Toşkent, Ğafur Ğulom nomidaqi nəşriyet-matbaa ijodiy uyi, 2011, 692 bet.
- Navoiy, Alisher. Tula asarlar toplami, 10 jildlik, X jild. – Toşkent, Ğafur Ğulom nomidaqi nəşriyet-matbaa ijodiy uyi, 2011, 692 bet.
- Manaviyyat ulduzlari / muharrir F.Hasanov – T., Özbekiston milliy ensiklopediyası, 2011, 368 b.
- Mustafa, Əziz. Xoca Ə.Yəsəvi Türkünstandan doğan bir türk günəşi. - “Zaman”, 22-24 yanvar 2011, s.10
- İsen, Mustafa. Təzkirədən bioqrafiyaya. – Bakı, “Oskar” NPM, 2012, 360 səh.
- Səfərli, Əliyar; Xəlilli, Yusif. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər) - Bakı, Ozan, 2008, 696 səh.
- Babayev, Yaqub. XIII-XIV əsrlər ana dilli lirik şeirimizin inkişaf yolu. Monoqrafiya. - Bakı, “Elm və təhsil”, 2009, 256 s.
- Nağıyeva, Cənnət. Azərbaycanda Nəvai.- Bakı, “Tural-Ə” NPM, 2001, 264 səh.
- Ülvi, Almaz. Əlişir Nəvai Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında (məqalələr toplusu). - Bakı, “Nurlan”, 360 səh.
- Yəsəvi, Hikmət. Divani – Hikmət (Ön söz akademik Nizami Cəfərovundur). – Bakı, Çarşıoğlu, 2004, 128 səh.
- Anar. Min ilin oğuz şeiri: antologiya. – Bakı, “Azərbaycan” nəşr., 1999, 912.səh.
- Ahmed-i Yesevi. Divan-i hikmetten seçmələr / hazırlayan: Prof.Dr.Kemal Eraslan). – Türkiyə, 2000, İSBN: 975-17-0851-6, 524 sayfa.
- Xəlilov, Buludxan. Türkün hikmət xəzinəsi. Xoca Əhməd Yəsəvi.- Bakı, Elm və təhsil, 2010, 294.səh.

4. OTURUM
24 KASIM 2018 CUMARTESİ
HOCA AHMED YESEVÎ SALONU
Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Hacı Ömer ÖZDEN

Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

Ahmed-i Yesevi'ye Göre Seyr ü Sülûk Eğitiminde Mürşid-i Kamilin Fonksiyonu

Arş. Gör. Erhan Salih FİDAN

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde "Ümmet" Düşüncesi

Doç. Dr. Bülent AKOT

Hoca Ahmed Yesevi'nin Tasavvuf Anlayışıyla Çağımız İnsanının Tasavvuf Anlayışının
Karşılaştırılması

Uzman Sinan DOĞAN

Kolektif Hafızanın Yeniden İnşa Edilmesinde Yesevî Sûfîlerin Rolü

AHMED-İ YESEVİ'YE GÖRE SEYR U SÜLÛK EĞİTİMİNDE MÜRŞİD-İ KÂMİLİN FONKSİYONU

The Function of Wise Murshid in The Education of Spritual Journey (Suluq) According To Ahmad al Yasavi

Kadir ÖZKÖSE*

Özet

Tasavvuf ilminin tecrübi saha olduğuna dikkat çeken Ahmed-i Yesevi tasavvufta terbiyenin mürit ve mürşit birlikteliği ile gerçekleştireceğini öngörür. Tasavvufi eğitimin zorlu bir yolculuk olduğuna, bu yolun inceliklerle ve tehlikelerle dolu olduğuna dikkat çeken Ahmed-i Yesevi kılavuz ve rehber yola çıkmanın gereğine dikkat çekmektedir. Ancak peşinden gidilecek mürşid-i kamillerin yetkin, samimi, inancı sağlam, ibadete müdavim, ahlaki tam, irşada ehil, ilim sahibi, irşadın hususiyetlerini bilen, birey ve toplumun beklentilerine cevap verecek kalitede olmasını öngörmektedir. Tasavvuf yolunda şeyh taslaklarının, yol haramilerinin, mürşitlik iddiasında bulunanların, ehliyet ve liyakatten uzak nice şeyhlik iddiasında bulunan şahsiyetlerin olduğuna dikkat çeker ve sevenlerini bunlara karşı şiddetle uyarır. Tebliğimde Ahmed-i Yesevi'ye göre tasavvufi irşadın hususiyetleri nelerdir, mürşid-i kamile duyulan gereksinim nedir, mürşid-i kamilin temel hususiyetleri nelerdir, mürit ve mürşit ilişkisi nasıl olmalıdır, mürşid-i kamile teslimiyetin sınırı nedir, sahte şeyhleri nasıl tanıyabiliriz, mürşid-i kamillerin tasarrufu ve etki sahası nasıldır, şeyhlik makamının gerekleri nelerdir, mürşid-i kamillerin ehliyeti, salahiyeti ve icazetleri nasıl bilinmelidir tarzındaki soruları cevaplandırmaya çalışacağım. Bildirimde doğrudan Divan-ı Hikmeti esas alarak metnimi oluşturmaya çalışacağım. Bu noktada Ahmed-i Yesevi ve halifelerinin şeyhlik vazifesini ifa ederken sahip oldukları hususiyetleri dile getirerek konuyu örneklendirmeye çalışacağım.

Abstract

Ahmad al Yasavi foresees that education of manners in sufism may be realized with the association of murshid and disciple, pointing out that the science of sufism lies in the field of experience. He remarks that the training in sufism is a hard journey and full of dangers and tricks and further remarks that a guide and mentor is needed during this journey. However, he sets forth these guides or mature murshids should be competent, frank, strongly spiritual, worshipper, morally upright, capably mentor, wise, possessing the knowledge of guidance and of such quality that meets the needs of the individual and society. He states that there are some fake sheikhs, way layers, claimers to be murshids and many other incompetent persons claiming their selves to be sheikhs in the path to sufism and warns his followers against them. In this paper, I will try to response to questions like What is the features of sufist irshad? What is the need of a wise murshid and what are the main features of such murshid? How should be the relations between murshid and his follower? What is the limit of submission to wise murshid? How can we identify fake sheikhs? How should be the austerity and the scope of a wise murshid? What are the requirements of rank of sheikhness and how should be known the competence, authority and authorization of wise murshids? I will build my manuscript by directly referring to Divan-ı Hikmet. At this point, I will try to exemplify the subject by mentioning the features, which Ahmad al Yasavi and his successors possessed when performing their duties of sheikhness.

---

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. kadirozkoze60@hotmail.com; kozkose@cumhuriyet.edu.tr

Yusuf-ı Hemedânî'nin yanında yetişen Ahmed-i Yesevî Hanefî mezhebine mensup, fikhî ve ilmî birikimi güçlü, ibahiyeci ve batınî zümrelerden uzak, İslâmî esaslara riayette titiz, dinî yükümlülüklerin yerine getirilmesinde gayretkeş bir mürid-i kâmidir. Onun düşünce sisteminde zahirle batın, şeriatla tarikat, ilimle amel, teoriyle pratik hayat bütünlük arz etmekteydi.¹ Köprülü'nün ifadesiyle o, vakar sahibi, basireti güçlü, muhakeme yeteneği esaslı bir sūfiydi.²

Ahmed-i Yesevî kendi seyr u sülûkundan bahsettiği *Yaşnamesi*'nde yedi yaşında Arslan Bâb'a selâm verdiğini, kendisine "Hak Mustafa emanetini lutfedin!" dediğini, binbir zikrini onun yanında tamamladığını, nefsinin etkisizleştirip lâ-mekâna yükseldiğini dile getirmektedir. Arslan Bab'ın kendisine hurma verdiğini, başını okşadığını, kendisine nazar kıldığını ama çok geçmeden Hakk'a yürüyüp âhirete sefer kıldığını, "Elvada!" diyerek bu âlemden göçüp gittiğini, medresede tedrisatta bulunduğunu, aldığı eğitimle kaynadığını ve dolup taşıdığını belirtmektedir. Arslan Bab'ın telkin, tavsiye ve irşadıyla kendinden geçip didar gördüğünü, gözyaşı döküp çaresizlik hallerini yaşadığını belirtmektedir. Arslan Bab'ın yanında cehaletini giderdiğini, onun tavsiyesiyle mana kesildiğini, Hakk'ı bulmak uğruna çöller gezdiğini beyan etmektedir. Arslan Bab'ın telkin ettiği zikir vazifesini tamamlayıp divaneye döndüğünü, kimseye Hak'tan başka bir şey demediğini, Arslan Bab'ın kandiline vurgun pervaneye döndüğünü, kor ateş olup kavrulduğunu ve yanıp söndüğünü ifade etmektedir.³

Ahmed-i Yesevî'ye göre Arslan Bab ilahi hakikatleri perdeli olarak aktarır, herkesin istidadına göre telkinde bulunur, kendisindeki insanlık cevherini görünce bilfiil hizmetine alır. Azrail (a.s.) onun canını alınca huriler kendisine ipek kumaştan kefen biçer, yetmiş bin melek toplanıp gelir. Yani onun hayatı kadar irtihali de muştularla doludur. Melekler kendisine yoldaş olmuş, ruhaniyetiyle ilahi nimetlere gark olmuştur. Cenaze namazının kılınışıyla cennete uçuşunun bir olduğu, kemalatını tamamladığı için ruhu illiyyine yükselmiştir.⁴

¹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 75.

² Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 76.

³ Yiti yaşda Arslan Bâb'ğa birdim selâm
Hak Mustafâ emânetin kılınğ in'âm
Uşol vaktde ming bir zikrin kıldım tamâm
Nefsim ölüp lâ-mekânğa aştım muna

Hurmâ birip başım silep nazar kıldı
Bir fırsatda 'ukbâ sarı sefer kıldı
El-vedâ' dip bu 'âlemdin güzer kıldı
Mekteb barıp kaynap tolup taştım muna

İnnâ fetehnâ'nı' okup ma'nâ sordum
Perteve saldı bî-hod bolup didâr kördüm
Selâm urup usküt didi bakıp turdum
Yaşım saçıp muztar bolup turdım muna

Eyâ nâdân ma'nâ bol dip aydı bildim
Andım songra çöller kizip Hak'nı sordım
Rûzî kıldı 'Azâzil'ni tutup mindim
Lenger töküp bilin basıp yançtım muna.

Zikrin tamâm kılıp öttüm divâneğa
Hak'dm özge hiç sözlemey bigâneğa
Şem'in izlep şâgird kirdim pervâneğa
Ahker bolup köyüp yanıp öçtim muna. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, II. Baskı, Ankara 1991, s. 54.

⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 62.

Arslan Bab'dan sonra hizmetine girdiği ikinci mürşidi Hâce Yusuf Hemedânî'dir. Hikmetlerinde belirttiğine göre o, Yusuf Hemedânî'nin huzurunda hâcelik eğitimi almıştır. Ama hâcelik vasfına kanıp yolda kalmayı acınası hal olarak nitelemektedir.⁵

Arslan Bab ve Yusuf-ı Hemedânî'nin irşadıyla yetişen Ahmed-i Yesevî yolun esaslarına sadık kalmış, hakikat yolcusu olarak mürşid-i kâmillerin buldukları makamı hakkıyla temsil etmiştir. İrşad geleneğinin hususiyetlerine özenle vurgu yapmıştır. İrşad makamını hakkıyla temsil edenleri, tasavvuf yolunun haremilerini ve seyr u sülûkun mahiyetini hikmetlerinde hassaten vurgulamıştır.

1. Seyr u Sülûk Eğitimi

Ahmed-i Yesevî, bir ruh terbiyecisi ve eğiticisidir. Ona göre her türlü ahlâkî kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hak yolundan alıkoyduğundan, onu terbiye etmek, ahlâkî kötülüklerden arıtmak, iradeyi geliştirip nefsin kontrolünü sağlamak gerekir. Bu yönüyle Yesevî, topluma insanı kazandırmak için çabalayan eğitim mücadelesi veren mürşittir. Böylece onun İslâm kültürüne kattığı en önemli düşünce ve ilke, doğu medeniyetinin ilk ve tek prensibi olarak gösterilen 'insan merkezli değişimi' sunması ve insanları İslâm ruhundan nasiplenmeye vesile olmasıdır.⁶

Ahmed-i Yesevî nefis terbiyesinin ancak sünnet-i seniyyeyi muhkem tutup ümmet olma bilincine ermekle, riyâzete koyulup nur kesilmekle, kulluk makamına ermekle, batın kılıcı ile nefsin arzularını kesmekle sağlanabileceğini haykırmaktadır.⁷ O hikmetlerinde neden nefis terbiyesine koyulmak gerektiğinin de altını çizmektedir. Çünkü nefis insanı yoldan çıkarıp aşağı konuma indirmekte, başkalarına imrendirip inlettirmekte, zikirden alıkoyup şeytan ile yoldaş kılmakta ve insanı perişan etmektedir.⁸

Nefse aldanmamayı sık sık vurgulayan Ahmed-i Yesevi, insanın nefsinden emin olmamasını ister. Tasavvufî tecrübesini anlattığı Yaşnamesinde on üç yaşına kadar halden hale geçtiğini, hadsiz nimetlere erdiğini, manevî mertebeleri birbir kat ettiğini anlatmakla beraber on üç yaşına geldiğinde nefsinin yine de kendini bırakmadığını, nefsinin elinde zebun olduğunu söyler. Nefis terbiyesinde nefsin başboş bırakılmamasını, bilakis nefsin başına yüz belanın salıverilmesini, nefsi riyazat cenderesinde tutmak gerektiğini dile getirir.⁹

Nefsin beyhude ve yersiz istekleri peşinde koşmak insanı perişan eder, nefsin arzuları peşinde koşmak sahibini yorup bitap bırakır. Nefsin beklentilerine kulak verenler huzursuz olur.¹⁰ Ahmed-i Yesevi kendinden hareketle hepimize nefislerimizi kırmamızı, ahirette kendimizi temizlemek uğruna burada ağlamayı yeğlememizi istemektedir.¹¹ Allah'a bende

⁵ On yaşında oğlan boldung Kul Hâce Ahmed

Hâcelikke binâ koyup kılmay tâ'at

Hâce min dip yolda kalsang vâ y ne hasret

Ol sebeddin altmış üçde kirdim yirge. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 64.

⁶ Yıldırım, "Hoca Ahmed-i Yesevî", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, c. VII, s. 123.

⁷ Sünnetlerin muhkem tutup ümmet boldum

Yir astığa yalğuz kirip nûrğa toldum

Hak-perestler makâmığa mahrem boldum

Tîğ-ı bâtin birle nefsi yançım muna. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 56.

⁸ Nefsim mini yoldın urup hâr eyledi

Tilmür turup halayıkka zâr eyledi

Zikr ayturmay şeytân birle yâr eyledi

Hâzır sin dip nefis başım sançım muna. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 56.

⁹ On üçümdc nefis hevânı kolğa aldım

Nefs başığa yüz ming belâ karmap soldım. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 66.

¹⁰ Nefs ü hevâ tuğyân kıldı harıp kaldım

Bî-dem bolup yir astığa kirdim muna. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 106.

¹¹ Kul Hâce Ahmed kırkğa kirding nefsingni kırk

olmak için benliğimizden tamamen geçmemizi istemektedir.¹² Nefsin gücü nasıl kırılır, sorusuna Ahmed-i Yesevi Hû kılıcını ele almakla diye cevap verir. Nefsinin tepmek suretiyle de cananını arayıp bulduğunu söyler. Ölmeden önce ölmek suretiyle didarı görme şevkine erdiğini söyler.¹³ Aşk kadehini takdim eden, sonsuzluk şerbeti içiren ve kendisine âb-ı hayat içiren müridin yanında nefis terbiyesi gören mürit yedi cihetten haber almaya başlar, çok yönlü bilgilenme imkânına kavuşur, şeytan ve nefis etkisizleştirip nefis arzularından sıyrılmaya koyulur.¹⁴

Nefis insanı beyhude bir şekilde koşturup durur, Hakk'a ve hukuka bakmadan gece gündüz tasasız ve kedersiz bir şekilde yürütüp durur. Akıbetin hayır olması için bu gidişata son verilmesi, heva ve vesleri terk edip benlik davasını ateşte yakmak gerekmektedir.¹⁵

Ahmed-i Yesevî ruhânî güçlerini kullanarak şeytânî güçlerle savaşıyor. Ruhun dinamiklerini ve askerlerini harekete geçiriyor, şeytana karşı uyanık ve güçlü konuma gelir. O zahirde düşmanlarla cihadı, batındaki düşmanlarla da mücahedeyi elzem görür. Yapılan mücahedelerle nefsi etkisizleştirir. Nefsinin bayağı duygularını söndürür. Nefsin taşkınlıklarına engel olur. Ölmeden önce ölme deneyimini gerçekleştirerek nefsinin arzularını ortadan kaldırmış ya da hayra kanalize etmiş olur.¹⁶

Ahmed-i Yesevî'ye göre şeyhlik, mücadele makamıdır. Dünya ehli yüceliği dilerken âhiret sevdalılarını alçak gönüllü olmayı ve hakîrliği diler. Sûfiye belâ gelse, âh vah demez ve sabreder. Eğer sûfinin nefsi, nimet arzu etse, nefsinin arzusunu vermez. Eğer sûfi aç olsa, çıplak olsa, hoşnut olur ve sabırdan başka bir yolu seçmez. Bu ise iyi bir alçak gönüllülük demektir.¹⁷

2. Mürşid-i Kâmile İntisab

Ahmed-i Yesevi yola giren erenlerden yol sormayı, yola koyulurken kılavuz edinmeyi, bir bilenle yolda ilerlemeyi öngörmektedir.¹⁸ Gayb erenlerinin kıymet-i harbiyesi elbette yüksektir. Üveysilik ve maneviyat âleminde Hak erenleriyle kalbî irtibat kurmak nimettir. Ancak Ahmed-i Yesevî sülûk eğitimini daha çok önemsemektedir. Tasavvuf yoluna ihlasla girip bir mürşid-i kâmile bende olmayı öngörmektedir. İstikamet sahibi bir mürşid-i kâmile

---

Munda yağlap âhiretde bolğil arık. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 80.

¹² Bende bolsang men menlikni zinhar taşla. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 128.

¹³ Altmış üçde nidâ kildi kul yirge kir
Hem cânıng min cânâning min canıngni bir
Hû şemşîrin kolğa alıp nefsingni kır
Bir ü barım didâringni körer min mü

Kul Hâcc Ahmed nefsnî tiltim
Andın kiyin cânânımnı izlep taptım
Ölmes burun cân birmekni derdin tarttım
Bir ü barım didâringni körer min mü. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 92.

¹⁴ Kırk yitimde yiti yakdın haber yitti
Sâkî bolup câm-ı şarâb hâcem tuttu
Şeytân kilip nefis hevânı özi yuttu
Zâtı uluğ hâcem sığnıp kildim sanga. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 84.

¹⁵ Nefsim mini köp yügürtti Hak'ka bakmay
Kiçe kündüz bî-ğam yördüm yaşım akmay
Hây u heves mâ vü menlik otka yakmay
Pür-ğam bolup yir astığa kirdim muna. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 104.

¹⁶ Leşger tüzüp şeytân birle köp uruştım
Bihamdi'llâh iki nefsim öldi dostlar. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 76.

¹⁷ Ahmed-i Yesevi, *Fakr-nâme*, haz. Abdurrahman Güzel, Öncü Basımevi, Ankara 2007, s. 252.

¹⁸ Yolğa kirgen irenlerdin yolını sormay. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 126.

eşlik etmeyi Hızır (a.s.) ile İlyas'a (a.s.) eşlik etmekten öncelikli olduğunu, mürşid-i kâmilin rahmet nazarına mazhar olmayı gavsu'l-gıyasla mülaki olmaktan öte görmektedir.¹⁹

Arslan Baba'nın sunduğu hurmayı ağzına koyuşundan hareketle pîre intisabından bahseden Ahmed-i Yesevî, ağzına konan hurma kokusunun kendisini mest ettiğinden bahseder. Çünkü tasavvuf eğitimi müridi kıvama erdirir. Tarikata intisabı dünyadan da ahiretten de geçmek olarak nitelemektedir. Terk-i dünya ve terk-i ukba çabasıyla kendisini Hakperest olarak tanımlamaktadır. Hâcelik ve mollalık gibi unvanlarını bir kenara bırakarak mürşidin elinde hamur gibi yoğrulduğunu söylemektedir.²⁰

Ahmed-i Yesevî muhataplarına erenlerin arkasından asla geri kalmamalarını tavsiye etmekte, erenler yoluna girenlerin sonunda muratlarına ereceklerini belirtmektedir.²¹

Ahmed-i Yesevî erenlerin Hak yâdından asla gafil kalmayacağını belirtir. Allah'ın zikrinden onları hiçbir şeyin alıkoyamayacağını dile getirir. Erenler yolunu tutanların asla yolda kalmayacağını beyan eder. O makamda sırrın muhafazası makbul olur.²²

Pîre bağlanmak insana ne kazandırır? Bu soruya cevap verirken Ahmed-i Yesevî, pîr eteğini tutup yola giren âşığın Hak yolunu izleyip iki gözünü giyan kılacağını, gözyaşı dökebilme bilincine ereceğini söyler.²³

Hizmet edenlerin elinden pîr-i muğân tutar. Mürşid-i kamiller hizmet edenlerin muradına ermelerine yardımcı olur.²⁴

Ahmed-i Yesevî muhataplarına mürşid-i kâmillerin hizmetinde olmayı öğütlerken, tarikatta kendiliğinden yol aldığı iddiasında bulunmamasını öğütlemektedir. Tarikatın ne denli tehlikelerinin olduğunu hatırlatırken, kılavuzsuz yola girilemeyeceğinden bahsetmektedir.²⁵ Takip eden dizelerinde Ahmed-i Yesevî mürşid-i kâmillere hizmetin nefse ne denli âfet oluşturduğunu şu şekilde izah etmektedir:

Mürşidlere hizmet kılsan, nefse afet;
Değme cahil bu yollarda kılmaz takat;
Sâdık kullar bu yolları bilir rahat;

¹⁹ Arslan Baba'm aydılar tâliblerde yok ihlâs
Piring hâzır bolğanda ne kirek Hızır İlyâs
Pirğa kadem koyğanda yâd itme ğavsu'l-ğiyâs
Arslan Baba'm sözlerin işitingiz teberrük. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 116.

²⁰ Ağzım açtım saldılar hurmâ ıssı kıldı mest
İki âlemdin kiçip va'llâh boldum Hak-perest
Hâcc mollâ yığıldı alıp yördi dest-be-dest
Arslan Baba'm sözlerin işitingiz teberrük. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 124.

²¹ İrenlemi arkasıdın hergiz kalma
Yolğa kirgen âhir murâd tapar döstlar. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 170.

²² İrenleri hak yâdın gafil bolmas
Ricâlun lâ tulhîhim dir hâliku'n-nâs
İren yolın tutkan hergiz yolda kalmas
Ol hazretde sır esrârı makbûl bolur. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 170.

²³ Pîr itekin tutup 'âşik yolğa kirse
Hak'mı izlep iki közi giryân bolur. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 190.

²⁴ Hizmet kılğıl pîr-i muğân kolung alsun
Hizmet kılğan murâdığa yiter döstlar. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 164.

²⁵ Mürşidlemler hizmetini kıl ihtiyar
Özlükümdin yolğa kirdim dirme zinhar
Yahşı bilseng tarikatnı hatan bar
Kılavuzsuz uşbu yolğa kirmeng döstlar. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 172.

Diriyken ölmeden didar arzu kılmayın dostlar.²⁶

Ahmed-i Yesevi mürşit olmadan tasavvuf yolunda asla muradın hasıl olmayacağını ve mürşide hizmet kılmadan Hakk'a vasıl olunamayacağını dile getirir.²⁷

Kulluğumuzu kıvama erdirmek için maneviyat önderlerinin yanında yol almamız gerektiğini Ahmed-i Yesevi şu şekilde beyan etmektedir:

Zahmet çekip Kul Hâce Ahmed. yola gir sen;

Bir kul görsen, kulu olup mâna sor sen;

Yâ İlâhim, nasip kılsa, mâna al sen;

Mâna sorup nâna alan gerçek kul olur.²⁸

“Allah derdi satılmaz ki satın alasın” diyen Ahmed-i Yesevi, fenâ fi’ş-şeyh mertebesine dikkat çekip sevenlerini mürşid-i kâmilin hizmetinde toprak olmaya davet eder, pâk olmadan, arınıp temizlenmeden, nefsânî arzularından soyutlanmadan Hak yoluna girilemeyeceğinden bahseder. Fenâ fillah düzeyine ulaşıp Allah ile bir ve beraber olmak için Allah’a yaraşır bir öür sürmek gerekmektedir.²⁹

Ahmed-i Yesevi tasavvufu şeytanın galebesine karşı bir çıkış yolu olarak görmektedir. Aşk kadehinden içmeden, çoluk çocuk ve ev barktan tamamen geçmeden, suç ve isyan düğümünü çözmeden şeytana galibiyet sağlanamayacağını dile getirmektedir. Pîr-i muğân olan mürşid-i kâmiller dervişlerin imanlarını takviye kılar, dervişlerini uyanık kılıp gafletten alıkoyar, Şeytanın aldatmalarına karşı müritlerini korur ve sonunda dervişin şeytanı huzurundan kovmasını sağlar ve iman nurunun dervişte parlamasını gerçekleştirir. Mürşidin hizmetine koşan, göz yummadan mürşidinin kapısında hazır kıta bekleyen dervişe fırsatların sağlanacağı ve kanat çırpıp sonsuzluğa uçacağı açıklanmaktadır.³⁰ Pîr-i muğân cür’asından katre tadanların yol almak uğruna gece uykusunu bir tarafa bırakmaları gerektiğini, intisabının hakkını verenlerin ise lutf-ı ilahi ile nura gark olacaklarını ve sonunda gönül kuşlarını lâ-mekâna ulaştıracaklarını belirterek mürşid-i kâmile intisabın anlam boyutunu ortaya koymaktadır.³¹

Mürşid-i kamile hizmet müride kemal kazandırır. Mürşid-i kamille birliktelik müridin aynileşmesini sağlar. Mürşid-i kâmilin huzurunda bulunmak edep yolunda mesafe kat etmeyi sağlar. Mürşide hizmet müridin kendini insanlık terazisinde tartmasını sağlar. Zira mürşid-i kâmiller bir aynadır. Mürşid-i kamille beraberlik insanlık kalitesini yakalamak, müridin kendi gerçekliğini idrak etmektir. Mürşid-i kâmil müritleri olduğu yerde konuşlanmasını değil bulunduğu ortamdan çıkıp yükselişini sağlar. Makamlar kat etmesini, insanlık zaafalarını gidermesini, maneviyat aleminde seyr u sefer düzenlemesine yol açar. Mürşid-i kamillere

²⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 175.

²⁷ Mürşid bolmay hergiz murâd tapmadılar

Hizmet kılmay Hak’ka vâsıl bolmadılar. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 184.

²⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 189.

²⁹ Allâh derdi satkun irmes satıp alsang

Pîr-i muğân hizmetide hâk bomasang

Hak yoluğa kirip bolmas pâk bolmasang

Lâ-mekânda Hak’dın sebak aldım muna. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 100.

³⁰ Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, II. Baskı, Ankara 1991, s. 52.

³¹ Pîr-i mugân cur’asıdın katre tattım

Yol tapay dip başım birle tünler kattım

Bihamdillâh lutf eyledi nûrga battım

Köngül kuşu lâ-mekânğa yitti dostlar. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, II. Baskı, Ankara 1991, s. 80.

hizmet eşyanın dilini öğrenmeyi, kurt ve kuşlarla yoldaşlık yapabilmeyi, yabani hayatın evcilleşmesini sağlar. Mürşid-i kamilin yanında gönül terbiyesini gerçekleştiren mürit kurt ve kuşlarla selamlaşır, gittikçe Hakk'a yakınlaşır.³²

Ahmed-i Yesevî mürşidlik davasında bulunan kimsenin helâl ile haramın, sünnet ile bid'atın arasını ayıracak ilme sahip olması gerektiğini söylemektedir. Bu da Hz. Peygamber'in sünneti doğrultusunda dini yaşamak, sünnetin zıddı olan bidatlere düşmemek demektir.³³

Şeyhi Arslan baba örneğinde mürşid-i kâmillerin meleklerle yoldaş olmasını hatırlatmaktadır. Ahirete irtihal eden mürşide rahmet okuyan meleklerin imamı olarak Cebrail (a.s.)'ı görmektedir.³⁴

3. Şeyhlik Makamı

Ahmed-i Yesevî'ye göre şeyhlik ve mürşidlik makamının erkânı; ilm-i din-i yakîn, hilm-i mübîn-i metin, sabr-ı cemîl, rızâ-yı Celîl, ihlâs-ı Halîl, kurb-ı Cezîldir.³⁵

Şeyhlik makamının hakkını veren şeyh, başkasının eline bakmaz, başkasının verdiklerini kullanmaz, kimsenin eline bakmaz. Kendine veya dergâhına verilen hediye ve ikramları hak sahiplerine teslim eder. Başkalarının dergâha bağışladıklarını şeyhin alıp yemesi, murdar et yemesiyle eşdeğerdir. Başkalarının dergâha bağışladıkları elbiseleri kendisi giyse, o elbise eskiyene kadar Hak Taâlâ (onun) namaz ve orucunu kabul etmez. Aldığı yardımdan ekmek yapıp yese, Hak Taâlâ onu cehennemde türlü azaba uğratar. Böylesi bir şeyhe bir kişi itikat etse (insansa), aldanmış olur. Böylesi şeyhler melundur. Onların fitnesi Deccal'den beterdir. şeriaten, tarikatten, hakikatten ve marifetten uzaklaşmışlardır. Sözlerine devamla Ahmed-i Yesevî der ki: “Ey talip, eğer Hakk'ı isteyip bulayım desen, öyle pîre el ver (uzat) ki şeriate ârif billah olsun, tarikatte sırlara vâkif olsun, hakikatte tam mânâsıyla olgun olsun, marifette büyük bir deniz olsun. Öyle pîre el ver (uzat) ki işin saadet olsun... Eğer mürit şeriat ilmini bilmeseydi, şeriat ilmini (ona) öğretsin. Eğer tarikatte bir hal meydana gelse, tarikat ilmi ile yola salsın ve hakikat yönünden müride yol gösterebilir ve marifette ilahi cezbe meydana getirsin. Zünnûn-ı Mısırî (ö.245/859) demiştir ki: ‘Mürit, kırk yıl hizmet kılmayınca, şeyhlik ve fakirlik ve dervişlik mevki ona verilmez ve hurka giymesi ona verilmez ve hurka giymesi ona layık görülmez.’”³⁶

Şeyhlik mertebesinin gereklerini Fakr-nâmesi'nde Ahmed-i Yesevî şu şekilde açıklığa kavuşturmuştur:

“Ey derviş, şeyhler daha önce gelenlerin fâkirliğini kabul edip, sözlerine uyup ahkâm ve erkânlarını bilip, geçici istekleri terk edip, nefsi mücahede yayı ile parçalayıp kendisine itaat ettirip ve kanaati adet haline getirip, kazasına razı olup, belasına sabredip, nimetine şükredip, bildirilen risaleye göre amel edip, Hudây-ı Taâlâ'nın emirlerini yerine getirse,

³² Yaşını yitti yigirmige ötdim makâm
Bihamdi'llâh pîr hızmetin kıldım tamâm
Dünyadaki kurt u kuşlar kıldı selâm

Ol sebebdin Hakka yavuk boldum muna. Bkz. Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, II. Baskı, Ankara 1991, s. 68.

³³ Ahmet Yıldırım, “Hoca Ahmed-i Yesevî”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, c. VII, s. 134; Mertol Tulum, “Hikmetlere Göre Yesevîlik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *İlmî Araştırmalar*, sayı: 7, İstanbul 1999, s. 212.

³⁴ Baba'm aydı ey balam melâyikler yığılğay

Cebra'il imâm bolup özgeler tâbi' bolğay

Mika'il ve İsrâfil köterip gürge koyğay

Arskın Baba'm sözlerin işitingiz teberrük. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 124.

³⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, 99.

³⁶ Ahmed-i Yesevî, *Fakr-nâme*, haz. Abdurrahman Güzel, Öncü Basımevi, Ankara 2007, s. 244.

dervişlik adı ona uygun olur; yoksa bunları bilmeden şeyhlik iddiasında bulunsa, kıyamet günü kara yüzlü olup mahcup olur. Öylelerinden Allah'a sığınırım. Fakirlik mertebesi yüce bir makamdır, herkesin kolayca eline geçmez.³⁷

Şeyhlik makamının gereklerinden bahsederken Ahmed-i Yesevî, mürşid-i kâmilin müşâhede makamına erdiklerini ve onların ilahi hakikatlere şahid olduklarını söyler. Müşahede makamına eren bir mürşid-i kâmil şayet sır gözü ile yukarı baksa, arşı görür. Eğer aşağı baksa, tâ tahte's-serâ'ya kadar yedi kat zemini, (hatta) balık üstündeki deniz öküzünün sırtını görür ve (arada) hiç perde olmaz.³⁸

Eğer hakke'l-yakîn gözü ile baksa, mahlûkat ve masnuattan geçip zatından soru sorulması doğru olmayan (nasılsızlık ve sebepsizlik vasfını taşıyan) Hakk'ı görür ve marifette bütün kevneyn âlemini görür, (bu ise) şeksiz ve şüphesiz Rabbı tanımaktır.³⁹ Çünkü bîdârlara/uyanık olanlara Hak rahmeti yakın olur. Basiret ehli bîdârların gönlü kırık ve gözü yaşlı olur.⁴⁰

4. Şeyhlik İddiası

Ahmed-i Yesevî'ye göre, yetmiş ilim okumadan ve yetmiş makam geçmeden şeyhlik makamına ulaşılamaz. Bu ilimler kırk dört makam içinde toplanmıştır. Bu makamları elde etmeden şeyhlik iddiasına kalkışan, ehlullahın nefretini celbeder.⁴¹ Ahmed-i Yesevî'ye göre bahsedilen bu kırk dört makamın esasları şu sekiz makamdır: Tevbe-kârlar makamı,⁴² âlimler makamı,⁴³ zâhidler makamı,⁴⁴ sâbirler makamı,⁴⁵ râzîler makamı,⁴⁶ şâkirler makamı,⁴⁷ muhibler makamı⁴⁸ ve ârifler makamı.⁴⁹

Tasavvufî düşüncesinde melâmetiliğin özel yeri olan Ahmed-i Yesevî hayatı boyunca riyadan kaçınmıştır. Ona göre, tezvir ağını kurup halkı yoldan eden, şeyhlik taslayıp riya ile dükkân kuran, işret kılıp şeytan ile gün geçiren Hakk'ın dîdârını göremeyecektir.⁵⁰

³⁷ Yesevî, *Fakr-nâme*, s. 245.

³⁸ Yesevî, *Fakr-nâme*, s. 253.

³⁹ Yesevî, *Fakr-nâme*, s. 253.

⁴⁰ Bîdârlarğa Hak rahmeti bolur yavuk

Bîdârlamı köngli sınık közi yaşlık. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 150.

⁴¹ Şeyhlik vazifesi için öngörülen kırk dört makam şu şekildedir: Tevbe-i Nasûh, ilm-i nâfi, hilm-i râfi, akl-ı kâmil, ma'rifet-i şâmil, teslîm-i sâlim, izzet-i mütevâzi, kanaât-ı tamâm, sıdk-ı Sıddîk, yakîn-i Fâruk, ibâdet-i Osmânî, zikr-i Murtezâyî, zühd-i Hasanî, fena ve fakr-ı Hüseyînî, tevekkül-i küllü İmam Muhammedu'l-Hanefî, tahammul-i tamâm, şükrâkn-ı nimet-i İlâhî, kazalara rızâ, sabr ale'l-helvâ, safâ ale'n-ni'me, sehavet min mâ melek, ihlâs-ı havâss, ahlâk-ı hamîde, verâ'-temizlik-perhiz, tevâzû-ı 'amîm, havf-ı ale'd-devâm, recâ fî külli ahvâl ve ehvâl, rikkat ve ağlamak, şevkullah ve zevkullah, cezbetullah, lutf u mürüvvet, kerem ve sehâ, hidâyetullah, huşû-ı zâhirde hâ'if, huzû'-ı bâtında hâyif, diyanet der-def'i menâhî, siyanet der-ımtisâl-i evâmîr, akvâl ve ef'alde hikmetü tecrübe, ismet 'ani'l-kebâir, iffet ani's-seğâir, firâk inâreti ve iştiyâk harâreti, sevdâ ve cünûn, mahabbet ve meveddet-i hazret-i Samediyet, hayâ ve hicâb-ı indallah ve i'nde'l-ibad, asâr-ı visâl ve kurbîyyetu takarrub-ı ile'llah. Bkz. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 99.

⁴² Hz. Adem'in pîr itti haz edildiği, riyâzet ve mücâhede esasına dayanan bir makamdır.

⁴³ İdris (a.s.)'ın pîr olarak kabul edildiği ve tevâzû', tazarru', teveccüh, mütâlebe-i hazerât-ı hamse esasına dayanan bir makamdır.

⁴⁴ İsa (a.s.)'ın pîr itti haz edildiği ve rikkat, dikkat, muhabbet, şefkat esasına dayanan bir makamdır.

⁴⁵ Eyyûb (a.s.)'ın pîr itti haz edildiği ve tahammül, tevekkül, teemmül esaslarına dayanan bir makamdır.

⁴⁶ Pîrleri belirtilmeyen ama inbisât, ihtilât ve irtibât esaslarına dayanan bir makamdır.

⁴⁷ Nuh (a.s.)'ın pîr itti haz edildiği ve tevhid, temcid, tahmid esaslarına dayanan bir makamdır.

⁴⁸ Hz. İbrahim'in pîr itti haz edildiği ve irâd, evrâd ezkâr, istiğfar esaslarına dayanan bir makamdır.

⁴⁹ Peygamber Efendimizin pîr itti haz edildiği ve sıyâm, kıyam, murâkabe esaslarına dayanan bir makamdır. Bkz. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 99.

⁵⁰ Dâm-ı tezvir koyup halkı yoldan urdung

Şeyhlik kılıp riyâ birle dükkân kurdung

İşret kılıp şeytân birle devrân sürdüng

Şeyhlik iddiasında bulunmanın vahametini Ahmed-i Yesevî şu şekilde dile getirmektedir: “Bir kimse pîrlik ve şeyhlik iddiasında bulunsa, kırk yıl tâ pîrin hizmetinde bulunmayınca; şeyhlik mevki ona layık görülmez. Ve eğer mürit alsa, (o mürit) dinden çıkmış olur. Dervişlik iddiasında bulunan bir kimse, önce Hak emrine itaat edip şeriat emri ile yola girmeli ve bâtil işlerden ve bidatlerden vazgeçmelidir. Gece kalkıp namaz kılmayınca, gündüz hizmet etmeyince, şeyhlik iddiasında bulunsa, işi bâtil olur. Bir kimse şeriat emrinden çıksa, dinden (de) çıkmış olur. Eğer tövbe etmeden dünyadan göçse, Hak Taâlâ (onu) cehennemde türlü azaba uğratar.”⁵¹

Şeyh taslaklarından duyduğu rahatsızlığı sözlerinde şu şekilde dile getirmektedir: “Bizden sonra ahir zaman yakın olduğunda öyle şeyler ortaya çıkacak ki İblis, (lanet onun üzerine olsun) onlardan ders alacak ve bütün halk onlara dost olacak (fakat) müritlerini idare edemeyecekler. O şeyhler ki, müritlerinden aç gözlülükle bir şeyler dilerler ve canlarını küfür ve dalâletten ayıramazlar ve bid'at ehlini iyi görürler ve sünnet ehlini kötü görürler ve şeriat ilmi ile amel etmezler ve nâ-mahremlere göz salarlar (bakarlar) ve kötülüğü âdet edip Allahu Teâlâ'nın rahmetinden ümitli olurlar ve şeyhlik işlerini değersiz görürler, (onların) müritleri de dinden çıkmış olur Ve yine değersiz bir şekilde ve inleyerek müritlerinin eşiğinde dolaşırlar, o halde müritlerinden yardım alırlar. Eğer müritleri bağış ve yardımda bulunmazsa, dövüşürler ve “Ben usanmışım Tanrı da usanmıştır.” derler.⁵²

Şeyh taslaklarından bîzar olan ve şeyhlik makamını ayağa düşürenlere reddiyesini yüksek sesle dile getiren Ahmed-i Yesevî, şeyhim diye ortada dolaşıp menfaat devşirmeyi son demde imandan yoksun olarak gitme tehlikesiyle uyarmaktadır.⁵³

5. Sonuç ve Değerlendirme

Ahmed-i Yesevî'ye göre tasavvuf iddiasını terk etmektir. Şeyhlik davası güdenler yolda kalır. Fes ve sarığı değersiz bir pula satan Ahmed-i Yesevî, tasavvufu hırka ve tesbih işi olarak değil kalb hayatı olarak görmektedir.⁵⁴

Arslan Baba'nın dergâhına kabul sürecini anlatan Ahmed-i Yesevî, tarikata girerken gösterdiği metanetten dolayı Arslan Baba'nın takdirine mazhar olduğunu söyler. Manevî evladı olarak kendisine külfet oluşturmadığından bahsedilen Ahmed-i Yesevî'ye şeyhi beşyüz yıldır saklanan hurmayı verir. Bu beşyüz yıllık süreç Peygamber Efendimizle Arslan Baba arasındaki geçen zaman dilimidir. Tarikat pîri ile Peygamber Efendimiz arasındaki kesintisiz bağa silsile adı verilmektedir. Arslan Baba tarikat-ı Muhammediyye denilen nebevî sünnete sadakat şuurunu Ahmed-i Yesevî'ye aşılar, tarikatını kendisine tevdi eder, halifesi olarak görevlendirir, artık korkusunun kalmadığını, hoşnut olup bahtiyar hale dönüştüğünü söyler.⁵⁵

Ahmed-i Yesevî dervişlik eğitimini kabul etmenin ne denli bir kıymet olduğuna Baba Maçin hikâyesini anlatırken hassaten değinir. Baba Maçin gelmeseydi insanların farkındalık bilincine eremeyeceklerini, onun irşadıyla dervişlik yoluna girilmeseydi halkın perişan olup

---

Dîdârîğa sini ne dip revâ kılsun. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 140.

⁵¹ Yesevî, *Fakr-nâme*, s. 244.

⁵² Yesevî, *Fakr-nâme*, s. 243.

⁵³ Şeyh min tiyü özge binâ koygenlemi

Âhir demde îmânıdın cüdâ kıldım. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 130.

⁵⁴ Şeyh min diben da'vâ kılıp yolda kaldım

Fes ü destâr pûçek pulğa satıp kıldım. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 106.

⁵⁵ Baba'm aydı ey balam teklîf kilmading manga

Biş yüz yıldur kârımda saklap irdim min sanga

Mezesini siz alıp telkîn birdingiz manga

Arslan Baba'm sözlerin işitingiz teberrük. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 124.

gideceğini anlatır. Baba Maçın'den gereğince yararlanmasaydı kendisinin de heba olup gideceğini dile getirmektedir.⁵⁶

Derviş kimdir? Derviş helal lokmayı talep edip haram yemeyenlerdir. Derviş geceleri Hak yâdından gafil olmayandır. Derviş kul olarak kulluğundan geri durmayandır.⁵⁷

Ahmed-i Yesevi hikmetlerinde derviş olduğunu ve bir mürşid-i kâmile intisap ettiğini söyleyenleri haram yemekten kaçınmaya, helal ve haram demeden menfaatini güdecek bir tabiata bürünmeyi şiddetle reddetmektedir.⁵⁸

Ahmed-i Yesevî'ye göre sadık mürit erenlere hizmet kılar, emr-i bi'l-maruf kılanlara izzetle muamele ederken, nehy-i ani'l-münker kılanlara hürmet eder.⁵⁹ Kendi tecrübesinden hareketle Ahmed-i Yesevi, mürşid-i kâmile bende olan müridin tarikat sırlarını ifşa etmemesini, dergâhın eşîğine baş koyup pîrin izini sürmesini gerekli görmektedir.⁶⁰

Müridin taşıması gereken vasıfları sıralarken Ahmed-i Yesevi şu hasletlere vurgu yapmaktadır:

Müridde aranan temel şartlar arasında zeka, şeyhinin hizmetinde çevik, doğru sözlü ve sözde sadakat esastır.⁶¹

Mürid benlik davası güdememez. Ben diyen müridin asla insafı olamaz.

Mürit nâmahreme bakamaz. Namahreme bakan müridin gözlerinde insaf olamaz.

Mürit kul hakkına hâlel getiremez. Kul hakkını yiyen müridin gönlü saf olamaz.⁶²

Mürit dediğin gönlünde karışıklık, bozukluk ve fesatlık olmayandır.

Gerçek müridin içi de dışı da cevher doludur.

Sırları Hak'a ayan olup sözleri nurânî ve safiyanedir.⁶³

⁵⁶ *Baba Mâçiu ol dem aydı vâ-Ahmedâ*

Kilmesem min rüsvâ bolup halklar ara

Öler irdim uşbu hâlet birlen muna

Zâr yığlaban °arz-ı hâlin ayttı döstlar. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 182.

⁵⁷ Gâfil bolmas Hak yâdından tünler tamâm

Lokma helâl taleb kılur yimes harâm

Dervîş kirek uşbu sıfat birle müdâm

Kul boluban kulluğidm tanmas bolur. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 194.

⁵⁸ Pîr hizmetin kılduk tîp tâlib min dip yörerler

Yîben harâm hanşını külbânğa urarlar. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 116.

⁵⁹ °Âkil irsenğ irenlerge hızmet kılğıl

Emr-i ma°rûf kılğanlarğa °izzet kiiğil

Nehy-i münker kılğanlarğa hürmet kılğıl

Ol sebebdin altmış üçde kirdim yirge. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 64.

⁶⁰ Min yigirmi yiti yaşda pîmi taptım

Her sır kördüm perde birlen büküp yaptım

Âstânesin yastanıban izin öptim

Ol sebebdin Hak'ka sığnıp kıldım muna. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 72.

⁶¹ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994, s.259.

⁶² Tâlib min dip ayturlar va'llâh bi'llâh nâ-insâf

Nâ-mahremge bakarlar közleride yok insaf

Kişi mâlın yiyürler çün dilleri imes sâf

Arslan Baba'm sözlerin işitingiz teberrük. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 116.

⁶³ Tâlib min dip ayturlar könglide yok zerre şür

Çın tâlibni sorsangız içi taşu gevherdür

Halka °ayân sırları aymışları safâ nûr

Arslan Baba'm sözlerin işitingiz teberrük. Bkz. Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 118.

6. Kaynaklar

- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- ÖZKÖSE, Kadir, “Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinde Aşk Terennümü”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 52, Sayı: 4, Ekim-Kasım-Aralık 2016, Ankara, s. 11-29.
- , -----, “Ahmed-i Yesevî'nin Fakr Anlayışı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. X, Sayı: 10, Aralık 2016, Yozgat, s. 13-36.
- , -----, “Ahmed-i Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı”, *AKADEMİAR Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Ankara 2017, s. 99-133.
- TULUM, Mertol, “Hikmetlere Göre Yesevîlik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *İlmî Araştırmalar*, sayı: 7, İstanbul 1999, s. 212.
- YESEVÎ, Ahmed, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, II. Baskı, Ankara 1991.
- , -----, *Fakr-nâme*, haz. Abdurrahman Güzel, Öncü Basımevi, Ankara 2007.
- YILDIRIM, Ahmet, “Hoca Ahmed-i Yesevî”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, c. VII.
- YILMAZ, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994

HOCA AHMED-İ YESEVÎ'NİN DİVAN-I HİKMET'İNDE ÜMMET DÜŞÜNCESİ

Ummah Thought In The Divan-ı Hikmah Of Hoca Ahmed-i Yasavi

Erhan Salih FİDAN*

Özet

Türk Tasavvuf Edebiyatı'nın kurucu şahsiyetlerinden olan Hoca Ahmed-i Yesevî, hikmet adını verdiği şiirlerle Türklere İslam'ı öğretmeye ve tasavvufî olgunlaşmanın yollarını tanıtmaya gayret etmiştir. Hikmetlerinde bir ümmet dairesi çizen Hoca Ahmed-i Yesevî, bu dairenin sınırlarını, Kur'an ve sünneti, iki temel kaynağı esas alarak dile getirmiştir. Bunun yanında Hz. Muhammed'in ümmetine yakışmayacak tavırları da hikmetlerinde tenkit etmiştir. Ayrıca bilinmelidir ki Hoca Ahmed-i Yesevî, ümmet kavramını bütün insanlar için kullanmıştır. O bütün insanlığı Hz. Muhammed'in tebliğine muhatap kabul etmiştir. Biz bu çalışma ile hikmetlerde ümmet için tavsiye edilen ve yerilen hususiyetleri tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed-i Yesevî, Divan-ı Hikmet, Ümmet, Nasihat.

Abstract

Hoca Ahmed-i Yesevî, one of the founding figures of Turkish Sufi Literature, try to teach Turks, Islam and ways of sufistic maturity, by his poems called hikmah (wisdom). He set a framework of ummah/Islamic community by poems. While he mentioned borders of ummah frame, he based on Kur'an and sunnah, two basic sources of Islam. Beside this, he criticised improper behavior for the Prophet Muhammad's ummah. Also it must be known that he used the ummah concept for all people, muslim or non-muslim. Hoca Ahmed-i Yesevî regarded as all people are collocutor of Prophet Muhammad's message. In this study, I try to determine his advices and criticisms for the ummah in his poems.

Key Words: Hoca Ahmed-i Yesevî, Divân-ı Hikmah, Ummah, Advice.

*Zikr-i Bismillâhirrahmânirrahîm
Âşikâr ü gizliye Sen'sin Alîm
(Muhibbî)*

Ümmet kelimesi, “emm” kökünden türemiş bir kelimedir. Bu kök, “yönelmek, kastetmek, imam olmak, öne geçmek” gibi manalara gelmektedir. Ümmet ise “kendilerine peygamber gönderilmiş kavim (ümmet-i İsâ, ümmet-i Musa vs.), her kabileden bir grup insan (vasat ümmet), her canlı cinsi, iyilikleri şahsında toplamış kişi, kendisine uyulan önder” gibi manalara gelir. Kur'an-ı Kerîm'de altmış dört farklı yerde geçen ümmet kelimesi, “*Sizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir ümmet bulunsun*” (Âl-i İmran Sûresi 3/104) ayetinde buyrulduğu gibi bir topluluk içindeki özel zümreyi de ifade eder.¹

Âlimler, ümmeti iki manada istimâl etmişlerdir. İlk mana, İslam'ın Arabistan yarımadası dışında duyulmasından sonra bu haberi işiten herkesi içine alır. Bunlara en meşhur ifadesiyle “ümmet-i davet” denilmiştir. İkinci mana ise “ümmet-i davet” olup davete icabet

* Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı.
e-posta: erhansalihfidan@gmail.com

*

¹ H. İbrahim Bulut, “Ümmet”, DİA, c. 42, s. 308.

edenleri ifade eder. Bu ümmete de “ümmet-i icabet” denilmiştir. Ümmet-i icabet, Hz. Muhammed’in tebliğ ettiğine iman ettikleri için “ümmet-i Muhammed” olmuşlardır.²

Bir mutasavvıf, mürşit, âlim ve, anlaşıldığı kadarıyla bu unvanlarının, vazifelerinin bir neticesi olarak, şâir olan Hoca Ahmed-i Yesevî de hikmet adını verdiği şiirlerinde ümmet kavramını sıklıkla kullanmıştır. Hikmetlerinde ayetleri ve hadisleri temel alarak bir ümmet çerçevesi çizen Yesevî Hazretleri, Hz. Peygamber’in yolunu/usûlünü tutarak ümmet-i davete ve ümmet-i icabete hizmet için gayret göstermiştir. Hikmetlerle irşat ve tebliğ vazifesini ifa ederken yer yer tenkit yolunu tutmuş; kimi zaman da sevgi ve şefkat dolu üslûbuyla ümmete seslenmiştir. Ona göre ümmet oldum demekle bu iş bitmez, bu yolda son nefese kadar gayret etmek, mücahede yolunu tutmak gerekir. Hikmetlerinde titizlikle üzerinde durduğu, Kur’an-sünnet temelli ilkeleri sıralayarak, bu ilkeleri gerçek ümmet olmanın durakları olarak ifade eder. Gerçek ümmet olmanın şartlarını sıraladıktan, ümmet çerçevesinin hudutlarını çizdikten sonra ise üslubunu tenkitle sertleştirerek çizdiği sınırların dışında kalmayı icap ettiren fena halleri, sevilmeyen tavırları, bilhassa Kur’an-ı Kerim’de ve hadis-i şeriflerde yerilen fiilleri hikmetlerinde dile getirir.

Bu çalışmanın ilk kısmında Hazret-i Türkistan’ın çizdiği ümmet dairesi dahilinde bahsi geçen ilkeler madde madde tespit edilmeye çalışılacaktır. İkinci kısımda ise bu gerçek ümmet dairesinin dışında bıraktığı, “yalgan ümmet” gibi kötü sıfatlarla tavsif ettiği insanların/toplulukların hususiyetleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Hoca Ahmed-i Yesevî’ye Göre Ümmet Olmanın Şartları

Hoca Ahmed-i Yesevî, Dîvân-ı Hikmet’te ümmet kavramını kullanırken en çok son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)’in ümmetinden olmanın yüceliğine vurgu yapar. O’nun ümmetinden olmayı bir hedef olarak gören ve gösteren Pîr-i Türkistan, bu hedefe ulaşmak için tutulacak yolları hikmetlerinde sıklıkla dile getirir. Ahmed-i Yesevî’nin hikmetlerini, öğütlerine, nasihatlerine, tecrübelerini dile getirmeye bir vesile olarak kaleme aldığı rahatlıkla söylenebilir.³

Divan-ı Hikmet’te “ümmet” kelimesinin kullanımlarına baktığımızda Pîr-i Türkistan’ın hikmetleriyle bir ümmet dairesi çizdiğini görürüz. Hemen her hikmetinde verdiği nasihatler, aktardığı tecrübelerle de bu dairenin sınırlarını, bu daire dahilinde kalmanın devletini, daire dışına çıkmanın felaketlerini tekraren nakleder. Aşağıda madde madde sıralamaya çalışacağımız ilkelere bakıldığında beşerî-içtimâî sahaya iyiliğin, doğruluğun hakim kılınmaya çalışıldığı görülür.

Ahmed-i Yesevî’nin Hz. Muhammed’e ümmet olmak yolunda şart koştuğu, üzerinde durduğu halleri şöylece ihtisar etmek mümkündür.

a. Kur’an ve Sünnete Bağlılık

Ahmed-i Yesevî, O’nun ümmetinden olmak iddiasında olan her ferдин Allah’ın kelâmına ve Hz. Muhammed’in sünnetine sıkı sıkıya bağlı olması gerektiğini söyler. Bu iki kaynağa yapışmayanlar Hz. Peygamber’in ümmetinden olamayacak ve mahşerde rezil olacaktır.

² Bulut, “Ümmet”, s. 308.

³ Hoca Ahmed-i Yesevî’nin hikmetlerinde kullandığı ayetler ve hadislerle alakalı bk. H. İbrahim Şener, “Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme”, Yesevîlik Bilgisi(Haz: C. Kurnaz, M. Tatçı), Ankara 2000; Nevzat Aşık, “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. IX, İzmir 1995, s. 7-22; Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevî’nin Hadis Kültürü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2012.

*Her kim “Ümmetim” dese, Rasûl işini bırakmasa
Şefâat günü olsa, mahrûm bırakmaz Muhammed.
Tanrı Teâlâ sözünü, Rasûlullah sünnetini
İnanmayan ümmetini ümmet demez Muhammed.*

*Ümmetim diye yürürsün, buyruğunu yapmazsın,
Nasıl ümit edersin, orada sormaz Muhammed.*

*Müşküldür âsî kul, ümmet demese orada,
Rezil olur mahşerde, ümmet demez Muhammed. (H. 37/s. 118-119)⁴*

Ahmed-i Yesevî, kendi hikmetlerinde de Kur’an-sünnet, ayet-hadis bütünlüğünü sağlamak iddiasındadır. Hikmetlerinde iktibasen, telmihen kullandığı birçok ayet ve hadis mevcuttur. Bu durumu münacatında şöyle ifade etmektedir:

*Benim hikmetlerim hadis hazinesidir
Kişi pay götürmese bil habistir
(...)*

*Benim hikmetlerim Sübhan’ın fermanı
Okuyup bilsen hepsi Kur’an’ın anlamı (Münacat/s.489)*

Bu iki beyitten anlaşıldığı kadarıyla O, hikmetlerini Kur’an ve sünnet bilgisini nakletmede bir vasıta olarak kullanmıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bir ümmet dairesi çizerek bu dairenin hudutlarını Kur’an ve sünnet temelinde belirlemeye çalışan Hoca Ahmed-i Yesevî, kendi hikmetlerinin de bu temelden ayrı olmadığını, hikmetlerini nazar-ı dikkate alanların Kur’an ve sünnete yol bulacağını ifade etmiştir. İfade ettiğimiz gibi Hoca Ahmed-i Yesevî’nin şiir/hikmet söylemek gayesi de bundan başkası değildir. İslam’ı öğrenmesi gereken Türkler’e sanat ve estetik endişesinden uzak, onların İslam öncesinden de yabancı olmadığı, rahatlıkla anlayabilecekleri bir lisan ve yine İslam öncesi Türk şiirinden aşına oldukları şekli özellikler ile aktarılan temel İslamî bilgiler ile karmaşadan uzak tasavvufî malumat Yesevîlik tarikatının zamanda ve mekanda yayılışını sağladığı gibi İslamiyetin göçebe Türkler arasında da yerleşip kuvvetlenmesini sağlamıştır.⁵

Yesevî Hazretleri’nin Kur’an ve sünnet hassasiyetini, bunları aktarma gayretini, bu iki ana kaynaktan Hz. Muhammed’in sünnetine bağlılık derecesini birçok hikmetinde aşık olarak görmek mümkündür; fakat tüm hikmetleri bir kenara bırakıp yalnızca O’nun altmış üç yaşında yer altına girme rivayetini göz önünde tutmak dahi sünnete bağlılık derecesini anlamaya yetecektir. Divan-ı Hikmet’te de birçok manzumede söze dökülen bu rivayete göre Hoca Ahmed-i Yesevî, sırf Hz. Peygamber’e sevgisinden, hürmetinden dolayı altmış üç yaşından sonra yer üstünde gezmekten haya eder ve dergahının bahçesine bir halvethane kazdırarak, yüz yirmi yılı aşkın ömrünün geri kalan kısmını burada inziva halinde, ibadet ve taatle geçirir. Hatta lahdî andıran o dar yerde zikrederken dizleri göğüslerine sürte sürte iki delik açmıştı, bu sebeple kendisine “serhalka-i sinerişân” da denmiştir.⁶ Hoca Ahmed-i Yesevî’nin sünnet anlayışı da bu hadisede açıkça anlaşılmaktadır. O, ümmet olmanın sünnete uymakla mümkün olduğunu söylerken, sünnete uymanın ise Hz. Peygamber’e her halde ve şartta ittiba etmek, O’nu her haliyle taklit etmek olduğunu ifade eder. Zaten tarikatte tabi

⁴ *Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî(ed. Mustafa Tatcı), Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Yay., Ankara 2017, s. 118-119.*

Çalışmamızdaki şiir örnekleri, bu kaynaktan alınmıştır. Şiirin sonunda hikmetin numarası yahut şiirin adı sayfa numarası ile birlikte kaydedilmiştir.

⁵ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2011, s. 221.

⁶ M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yay., Ankara 2009, s. 66.

olunan, yolundan gidilen pîrlerin en büyüğü ve hakîkîsi de Hz. Peygamber'dir.

*Pîr-i kâmil Hakk Mustafâ, şüphesiz bilin;
Nereye varsan, vasfını söyleyip saygı gösterin
Salât-selâm deyip Mustafâ'ya ümmet olun;
O nedenle altmış üçte girdim yere. (H. 3/s. 51)*

*Mirâc gecesi "Gözümün nûru evlâd..." dedi,
Elimi tutup "Ümmetimsin ümmet" dedi,
"Sünnetimi sıkı tutasın gönüldaşım" dedi,
Mustafâ'ya mâtem tutup girdim ben işte. (H. 7/s. 64)*

b. Hz. Peygamber'i Çok Sevmek / O'na Çok Salât-Selâm Getirmek

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin ümmet olmak yolunda çok mühim saydığı bir başka husus da sünnetine tâbi olunmasını şart koştuğu Hz. Peygamber'i çok sevmek ve O'na salâtu selâm getirmektir. Kur'an-ı Kerîm'de "Allah ve melekleri peygambere salat ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salat edin ve onu tam bir teslimiyetle selamlayın" (Ahzab Sûresi 33/56) buyrulur. Müfessirlere göre bu âyette müminlerin Hz. Muhammed'e Allah katındaki makamının yücelmesi için dua etmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber de bir hadisinde kıyâmet günü kendisine en yakın olanın kendisine en çok salavât okuyan olacağını söylemiştir.⁷ Pîr-i Türkistan da bu naslardan hareketle O'na çokça salavat okunması gerektiğini söylemiş, O'nun candan çok sevilmesinin lüzumunu dile getirmiştir. Esasen tasavvuf yolunun büyükleri umumi bir tavırla aşkın, muhabbetin, sevginin bir iddia olduğunu, bu iddianın bir delile muhtaç bulunduğunu ve bu delilin de ancak müddeinin ödemeyi göze aldığı bir bedel olabileceğini ifade etmişlerdir. Bu bedel ise âşığın, maşuğu için feda etmeye razı olduğu şeylerle ölçülmektedir; feda edilen ne kadar kıymetli ise aşkın delili de o nisbette kuvvetlidir. Sahabe-i kirâmın Hz. Peygamber'e muhabbetini "Anam babam sana feda olsun yâ Rasulullah!" diyerek gösterme çabası bunun mühim bir misali kabul edilebilir.

*Ümmet olsan işitip cânını vermez misin?
Mustafâ'ya cânını kurbân eylemez misin?
Cân ne olacak, imânını vermez misin?
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed. (H. 10/s. 70)*

Hoca Ahmed-i Yesevî ise yukarıya aldığımız misaldeki gibi bu muhabbetini canını ve hatta imanını dahi Hz. Peygamber'e vermekle göstermek arzusundadır. Can vermek, sahabelerin örneğinde anlaşılabilir olsa da "imanını vermek" ifadesi izaha muhtaçtır. Bu ifadeyi siddikiyet makamı ile birlikte düşünmeksizin anlamak mümkün görünmemektedir. Bu makamın en büyüğü Hz. Ebubekir (r.a.)'ın bütün dünyevî ve uhrevî hesapları bir kenara bırakarak, sadece muhabbetini kendine rehber edinmesi,⁸ Hz. Peygamber'e muhabbet penceresi dışından bakmayı terk etmesi "imanını vermek"; yani amel olarak birebir taklide azami gayret gösterdiği gibi, fikren ve itikaden de O'nun bütün iddialarını peşinen, hesapsızca kabul edişi ve bu kabulü de şeksiz şüphesiz, gönlü mutmain olarak gerçekleştirişi zannediyoruz Hoca Ahmed-i Yesevî'nin hikmetinde kullandığı bu ifadeyi anlamaya yardımcı olacaktır.⁹

⁷ Mehmet Suat Mertoğlu, "Salâtü Selâm", DİA, c. 36, s. 23.

⁸ Burada Yunus Emre Hazretleri'nin "Aşk imamdır bize gönül cemaat/Kıblemiz dost yüzü dâimdir salât" mısraları ile meçhul bir şairin söylediği "Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl/Muhammedsiz muhabbetten ne hâsıl" beyitleri zikre şayandır.

⁹ Bk. Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, "Siddik" md., Otto Yay., Ankara 2014, s. 434.

*Kim ümmeti ise durmadan hamd ve senâ söyler,
Yâ Samed eyle beni rüsvâ-yı Muhammed. (H. 41/s. 124)¹⁰*

*Gece gündüz dinmeden ağla Kul Hoca Ahmed,
Sâlât söyleyip Hakk Rasûl'e ol ümmet,
Doğru yola iletip ümmet dese hoş mutluluk,
Ne yüz ile Hazret'ine varayım ben işte.(H. 26/s. 103)*

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Hz. Peygamber'i sevme sebebi de bir minnet duygusu ile tezahür etmiş gözükmektedir. Hikmetlerinde ümmetine rahmet edilmesi duası ve ümmeti için gösterdiği gayret sebebiyle ona duyduğu minnet bariz olarak anlaşılmaktadır.¹¹

Hoca Ahmed-i Yesevî'ye göre Hz. Peygamber'in değerini bilmeyenler dil ucuyla ümmetim diye iddia eden câhillerdir.

*Bu sırrı bilmeyen câhil kişi
Dervîşlerin değerini ne zamân bilir?
Dil ucuyla ümmetim diye iddia eder
Mustafâ'nın değerini ne zamân bilir? (H. 132/s. 271)*

*Ümmet olsan, Mustafâ'ya bağlı ol,
Dediklerini cân ve gönülde sen de eyle,
Gece namâzda, gündüzleri oruçlu ol,
Gerçek ümmetin rengi tıpkı samândır.*

*Sünnetlerini sıkı tutup ümmet ol,
Gece gündüz salât-selâm söyleyip yakın ol,
Nefsi tepip mihnet yetse, râhat ol,
Öyle âşık iki gözü giryândır. (H. 138/s. 283)*

*Pîr-i mugan, Hak Mustafâ şüphesiz bilin,
Adı geçse, dürûd deyip, tazîm edin.
Sünnetlerini sıkı tutup, ümmet olun,
Ümmet olan şer yolundan yanmaz olur. (H. 158/s. 321)*

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin salât-selâm getirmek hususundaki hassasiyeti miraciyesinde de bariz bir şekilde görülmektedir. Zira otuz dokuz dörtlükten müteşekkil bu miraciyenin her dörtlüğünün tekrar eden son mısrası “Ümmet olsan, işitip salât-selâm söyleyin dostlar.” şeklindedir.¹² Hz. Peygamber'le alakalı, miraciyede dikkat çeken bir başka konu da miraç

¹⁰ (Doğrusu “rüsvâ” olmalıdır. Hikmetleri aldığımız kaynakta sehven “nisvâ” şeklinde yazılmış.) Buradaki rüsvâlığın, sevdiği için her şeyini fedâ eden, dünyâ ve âhiret muhasebesinden sıyrılmış âşığın rüsvâlığı, yani zâhiri bir rüsvâlık olduğunu belirtmek gerekir.

¹¹ Ümmet için Rasûl dâimâ kaygı çekti
Dileyip ümmet günâhını Hakk'tan aldı;
Gece gündüz namâzda durdu, Tanrı'm bildi;
Dilde ümmetim der, gönülde yalandır.

*Ümmet olsan, Mustafâ'ya bağlı ol,
Dediklerini cân ve gönülde sen de eyle,
Gece namâzda, gündüzleri oruçlu ol,
Gerçek ümmetin rengi tıpkı samândır.(H. 138/s. 282-283)*

¹² Hoca Ahmed Yesevî'nin Miraciyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. Dilek Batislam, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Hikâyet-i Miracı”, Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu, c. 1,

hadisesine Yesevî Hazretleri'nin anlattığı gibi inanmak, öylece kabul etmek tavsiyesidir. Ona göre miraç ile ilgili anlattıklarına şüphe ile bakanlar münkir olmuşlardır. Bu sözleri seçkin ümmet gönül hoşluğu ile kabul eder. Hakiki ümmet miraç hadisesini işittiğinde gözyaşı döker. Miraciyenin umumi hatlarına baktığımızda, kelimelere dökülen bütün hislerin temelinde Hz. Peygamber'e duyulan minnet duygusunun olduğu sezilir. Bu minnettarlık sebebiyle ümmet olmaya gayret edilmeli, şüpheden kaçılmalı, tam bir iman ve sadakat ile Rasul-i Ekrem'e tabi olunmalıdır.

*Ey dostlar, bildireyim Hakk Resulü'nden
Ümmet olsan, işitip salât-selâm söyleyin dostlar.
O büyük ve küçük âlemler için rahmettir
Ümmet olsan, işitip salât-Selâm söyleyin dostlar.(...)*

*Gerçek ümmetsen, bu sözleri iyi bilip al;
Bu sözler seçkin ümmete bal benzeri
Münâfika uymaz bu söz, gelir melâl;
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar.*

*Münâfıklar şüphe edip oldu münkir,
Sabâha cehennemde dimâğından çıkar bil duman,
Sonra duyulan pişmanlıktan sana ne fayda,
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar.*

*Mustafâ'nın Mirâc'ına sal kulak;
Kim işitse, gönlü olur hoş sudan ak;
Gerçek ümmetsen, işitip ağla pınar misâli,
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar.*

*Allah dedi: "Konuk olup geldin bana;
Ne kadar olsa, hâcetini söyle bana;
Eyleyip Hoşnûd hâcetini vereyim sana..."
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar.*

*Rasûl dedi: "Dilediğim âsî ümmet;
Belağattan kırk yaşını kıl rahmet;
Ey Allah'ım, Sen'den rahmet, benden şefkat..."
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar.
(...)*

*Hikmet eyledi Mirâc sözünü Kul Hoca Ahmed
Şükür Allah, Mustafâ'ya eyledi evlâd
Arslan Baba'm hurma verip eyledi sevinçli
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar. (H. 215/s. 407-412)*

c. Gariplere Uymak

Garip, kelime manası olarak gurbet illerde kalan, kendi ilinden ayrılmış kişi demektir. Tasavvufi ıstılah olarak da "birlik aleminden ayrı düşen, maddi varlıkla(izâfî, geçici varlık) kayıtlara bağlanmış kişi; asıl vatanından ayrılan ve bu ayrılığın bilincine varan, gurbeti

---

Şenyıldız Yay., İstanbul 2016, s. 506-517; Mehmet Temizkan, "Ahmed Yesevî'nin Mirâc-nâme'si ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies 16/2 Kış-Winter 2016, s. 9-18.

hisseden sufi” gibi anlamlara gelir.¹³ Ahmed-i Yesevî hikmetlerinde, asıl vatanından ayrı düşen insanın, bu ayrılığın şuurunda olanları dinlemesi gerektiğini söyler. Devamında ayet ve hadise bağlılık vurgusu yapması da garipliğin bu iki kaynakla anlaşılabilirliğini ve anlatılabilirliğini ifade eder. Bunun yanında garip olarak adlandırılan mürşitlerin bu iki kaynağa sınıksız sarılmış olacağı, ayet ve hadisten başka bir söz söylemeyeceği de ikinci mısradan anlaşılabilir.

*Ümmet olsan, garîblere uyar ol sen,
Âyet ve hadîsi her kim dese, duyar ol sen*(H. 1 / s. 44)

d. Tok Gözlü olmak / Kadere Rıza Göstermek / Dünya Malını Sevmemek

Hoca Ahmed-i Yesevî, ahir zaman ümmetlerini yerdığı hikmetlerinde onların dünyayı asıl yurt saydıklarını, evlerini süslediklerini, nefis ve hevaya uyarak yaratılış amaçlarına her an daha fazla yabancılaştıklarını, dünyanın fani oluşunu unutup ibret nazarlarını kapattıklarını, erenlere/gariplere bakmadıklarını söyler.¹⁴ Bu kötü misallerin aksine hakiki ümmet olmak arzusunda olanların, Hz. Peygamber’in şefaatine nail olmak gayesindekilerin yapması gereken dünya malını sevmemek, kanaatkâr/tok gözlü olmak ve Hak’tan gelene rıza göstermektir. Hz. Peygamber’e her halde olduğu gibi bu tavrında da ittiba şart olduğundan, O’nun sevmediği dünya malını sevmek ümmetine yakışmayacak, ümmetliğe sığmayacaktır. Zâkir ve şükredici olanların yeri cennettir.¹⁵

*Ümmet olsan, garîblere uyar ol sen,
Âyet ve hadîsi her kim dese, duyar ol sen,*

---

¹³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara 2014, s. 172; Tasavvufi geleneğimizde sıklıkla kullanılan “gurbet-garip-gariplik” istilahlarının manasını daha iyi anlamak adına şu iki misali göz önüne almak faydalı olacaktır:

*Aceb şu yerde var m’ola
Şöyle garip bencileyin
Bağrı başlu gözi yaşlu
Şöyle garip bencileyin
(...)*

*Hey Emrem Yunus biçâre
Bulunmaz derdüne çâre
Var imdi gez şârdan şâra
Şöyle garip bencileyin*

(*Yunus Emre Divanı*(Haz. Dr. Mustafa Tatcı), H Yay., İstanbul 2008, s. 295-296)

*Hazer kıl kırma kalbin kimsenin cânını incitme
Esîr-i gurbet-i nâlân olan insânı incitme*

(Hâce Muhammed Lutfî, *Hulâsatu’l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*, Efe Hazretleri Vakfı, İstanbul 2011, s. 474)

¹⁴ *Âhir zamân ümmetleri süslerler evlerini;
Nefs hevâyâya sevinip bozar her an huylarını;
Şan ve şefkatler* ile dik tutar boylarını;
Arslan Baba’m sözlerini işitiniz teberrük.
Âhir zamân ümmetleri, dünyâ fânî, bilmezler;*

*Gidenleri görerek ondan ibret almazlar;
Erenlerin yaptığını görüp göze ilişmezler
Arslan Baba’m sözlerini işitiniz teberrük. (H. 18/s. 89)*

*Asıl metinde “şevket” olduğu halde, sadeleştirilirken “şefkat” şeklinde yazılmıştır.

¹⁵ *Zâkir olsa, şükredici olsa yeri cennet,
Kanlar aksa gözlerinden eylemez minnet (H. 60/s. 152)*

*Rızık, nasîp her ne verse, tok gözlü ol sen,
Tok gözlü olup şevk şarâbını içtim ben işte. (H. 1 / s. 44)*

*Öyle Rasûl Mustafâ dünyâ mâlını sevmedi;
Ümmet olsan Rasûl'e, dünyâ mâlını sevmesin. (H. 87/s. 196)*

*Ümmet olsan, durûd söyleyip tâbi ol,
Adı geçse, durûd söyleyip ta'zîm kıl,
Rızık ve rızâ her ne verse kanâatkâr ol,
Kanaatkâr olup, dîdâr görün, dostlarım ey (H. 170/s. 340)*

e. Çok Ağlamak

Ahmed-i Yesevî Hazretleri, birçok hikmetinde ağlamayı, gözyaşı dökmeyi methederek bunun ümmet olmanın nişanı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre ümmet olanlar gece-gündüz ağlayacak, Hz. Peygamber'e tabi olarak gözyaşı dökcek, ona layık olmaya azmedecek ve Allah'a daima tazarru edecektir.

*Ümmet olsan gece-gündüz dinmeden ağla,
Bağrın pişip ciğerini deşip yürek dağla,
Ecel gelse mertler gibi belini bağla,
O sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim. (H. 9/s. 67)*

Ahmed-i Yesevî'nin ağlamayı bunca övmesinin bir sebebi olarak şu da ifade edilebilir: Hikmetlerden anlaşıldığı kadarıyla Yesevî Hazretleri, insan olmak sebebiyle eksik, kusurlu, hatalı olan âdemoğlunun, önünde kusursuz bir model insan tablosu olarak duran Hz. Peygamber'e uymakta kifayetsiz kalmasının mahcubiyetini duymaktadır. Bu mahcubiyet sebebiyle Cenab-ı Hak'tan merhamet beklemekte, Hz. Peygamber'in şefaatinin ummaktadır.

*Gece gündüz dinmeden ağla Kul Hoca Ahmed,
Salât söyleyip Hakk Rasûl'e ol ümmet,
Doğru yola iletip ümmet dese hoş mutluluk,
Ne yüz ile Hazret'ine varayım ben işte. (H. 26/s. 103)*

Yine Hz. Muhammed'in bilhassa Mi'racı sırasında Cenab-ı Hak'tan ümmetini dilemesi rivayeti de Hoca Ahmed-i Yesevî'nin ümmet anlayışına çok tesir etmiş görünmektedir. Hoca Ahmed-i Yesevî, birçok hikmetinde Hz. Peygamber'in bu tavrı karşısında minnetini ifade etmekte; bu tavra layık ümmet olamamak endişesiyle de mahzun olmaktadır.

*Hakk Mustafa ümmetim diye ağlayıp geçti,
Mustafa'ya ümmet olsam ağlamayım mı?
Bu dünyâdan yürek-bağrını dağlayıp geçti,
Mustafa'ya ümmet olsam ağlamayım mı?*

*Gerçek ümmetini can ve gönülden sevdi Rasûl,
Hakk Teâlâ duâsını kıldı kabul,
Ümmet için Hakk önünde dâim melûl,
Mustafa'ya ümmet olsam ağlamayım mı?*

*Ümmetliğin nişânıdır ağlamaklık,
Can ve gönülde Hakk sözün dinlemeklik,
Hakk Rasûl'den aşk sırrını dinlemeklik,
Mustafa'ya ümmet olsam ağlamayım mı?
(...)*

*Ağlamakdır bu âlemde can rahatı,
Ruh-ı revân, iman-İslam selâbeti,
Muhabbetin şarâbının halâveti,
Mustafa'ya ümmet olsam ağlamayım mı?*

*Ağlayanlar Hakk cemâlini görür imiş,
Gözyaşına sekiz cennet verir imiş,
Hakk Mustafa ağlayanı sever imiş,
Mustafa'ya ümmet olsam ağlamayım mı?*

(...)

*Hiç peygamber bu dünyâda güldüğü yok,
Ağlamaktan başka işi bildiği yok,
Muhabbetten özge metâ aldığı yok,
Mustafa'ya ümmet olsam ağlamayım mı?*

(...)

*Kul Hoca Ahmed, ağlamayım mı menzil uzak,
Yolsuz yola girdim ise, yoktur hazırlık,
Ey dostlar, gözyaşındır oraya hazırlık,
Mustafa'ya ümmet olsam ağlamayım mı? (H. 244/s. 471-473)*

Yukarıda bir kısmını iktibas ettiğimiz bu hikmet baştan sona gözyaşı ve ağlamak temalıdır. On üç dörtlükten oluşan bu hikmette, Hz. Peygamber'in sevgisi karşısında gaflette, günahkarlıkta kalan ümmetlerin çokça ağlaması gerektiği ifade edilir. Hz. Peygamber'in ağlayanı seveceği, hiçbir peygamberin bu dünyada gülmediği, muhabbetin ağlamakla ele gireceği, ağlayanların Hakk cemâlini göreceği kaydedilmiştir.

Halık'ı karşısında aciziyetini gördüğü için kendi haline ağlayıp rahmet niyaz eden Yesevî Hazretleri; bu aciziyeti anlamayıp, kulluğun manasını kavrayamayanlara da insanın yaratılış gayesini hatırlatır ve Allah'ın çok affedici, çok lutfedici olduğunu, ağlayıp inleyen, af dileyen ümmetin ümitsiz olmaması gerektiğini söyler.

*Bende olsan, kulluk edip, ümmet ol,
Ondan sonra iman-İslam ele al,
Seher vaktinde yaşını saçıp, zâri eyle.
Allah cömert, hiç kimsenin ümitsiz kaldığı yok (H. 218/s. 419)*

Yukarıdaki hikmette Hoca Ahmed-i Yesevî'nin gözyaşından geçip merhamete, bağışlanmaya varan yolu basamak basamak tarif ettiği de ifade edilebilir. Ona göre kulun evvela kulluk şuuruna ermesi, bir başka ifade ile aciziyetini idrak ve itiraf etmesi gerekir. Ümmet olmak da bu noktada başlamaktadır. Kula, ancak bu itiraftan sonra iman ve İslam kapısı açılır. Açılan bu kapıdan ise bilhassa seher vaktinde ağlayıp, inleyerek, yalvarıp yakararak geçilir. Ve nihayet bağışlanma ümidi ile akıtılan gözyaşı Allah'ın affediciliği ile karşılık bulur.

f. Yalan Söylememek/Doğrulukta Ayrılmamak/Hileden, Haramdan Uzak Durmak

Hoca Ahmed-i Yesevî hikmetlerinde “*el-kezzâbu lâ ümmeti*” ifadesini bir hadis olarak iktibasen oldukça sık kullanır.¹⁶ Buna dayanarak bu hususta ziyadesiyle hassas olduğunu ifade

¹⁶ “*el-kezzâbu lâ ümmeti*” ifadesi her ne kadar mevzu hadis olarak kaydedilse de Hoca Ahmed Yesevî tarafından, zannediyoruz onun doğruluk, dürüstlük hassasiyeti sebebiyle, sıklıkla kullanılmıştır. Buradan, Yesevî Hazretleri'nin mevzu dahi olsa manen doğru olan, Kur'an ve sünnet ile çelişmeyen bir ifadeyi kullanmakta beis görmediği neticesini çıkarmak mümkündür. Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde kullandığı hadislerle alakalı bk.

etmek mümkündür. Ona göre yalancılar ümmetten kabul edilmeyecek; Hz. Peygamber'in şefaatinde mahrum kalacaktır. Hatta yalan söylemek, yalanı huy edinmek imansız ölümler dahi neticelenebilir.

*“El-kezzâbu lâ-ümmetî” dedi size;
O Muhammed Hakk Rasûlü idi bize;
Yalancıya cennet yoktur, vallahi ona
Yalan konuşup imânsız olarak gitmeyin dostlar (H. 78/s. 182)*

*Ümmetim der Muhammed, gerçek söylese Kul Ahmed,
Sabâha olsa Kıyâmet mahrûm bırakmaz Muhammed. (H. 37/s. 118-119)*

*“El-kezzâbu lâ ümmeti” dedi, bilin Muhammed;
Yalancılar kavmini ümmet demez Muhammed.*

*Doğru giden kulunu, Hakk'ın arayıp yolunu,
Doğru yürüyen kulunu ümmet diyecek Muhammed. (H. 37/s. 118-119)*

*“el-Kezzâbu lâ-ümmetî” dedi Server,
Bu sözlere yol verici Hâdî, Rehber,
Yalancıya ümmet demez O Peygamber,
Gelin yağılın zâkir kullar zikir söyleyelim. (H. 60/s. 153)*

Mal sevdası ile haramı helali birbirine karıştıranlar, helal olanı bırakıp harama el uzatanlar, başkasının malını elinden almak için yalan yanlış sözler edenler ve bu hallerinde rağmen ümmet olduğunu iddia eden cahiller, Hoca Ahmed-i Yesevî'ye göre yalancıdır; yani ümmet olamayacağı, ümmet olmaya istihkak getiremeyeceği halde ümmetim diyerek yalan söyleyen kişilerdir.

*Dili ile ümmetim diye yalan söyler,
Kişi mâlını almak için saçma-sapan sözler,
Helâlini burda bırakıp Harâm gözler,¹⁷
Câhillere bu sözleri diyesim gelir. (H. 49/s. 137)*

g. Çokça Zikretmek

Kur'an-ı Kerim'de “Ey iman edenler! Allah'ı çok anın(zikredin). O'nu sabah akşam tesbih edin.” (Ahzab Sûresi 33/41-42) buyurulmaktadır. Bir başka âyette ise münâfıkların Allah'ı pek az zikrettiği(hatırladığı) ifade edilmiştir. (Nisâ Sûresi 4/142) Hz. Peygamber'in de zikirle alakalı birçok hadisi mevcuttur. Misal olarak bir hadisinde “*Rabbini zikredenle etmeyenin farkı diriyle ile ölünün farkı gibidir.*” (Buhârî, Daavât 66) buyurmuştur. Daha onlarca âyet ve hadisle zikretmenin fazileti anlatılabilir. Binaenaleyh Hoca Ahmed-i Yesevî'nin de bu husustaki hassasiyetini tahmin etmek zor değildir. Divan-ı Hikmet'te zikri öğütleyen müstakil hikmetlere dahi rastlanmaktadır, ki yetmiş yedinci hikmetin her kıtasının tekrar eden son mısrası “Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.” şeklindedir.

*Horluk çekip Hakk Mustafâ ümmet dedi,
Âsî, cefâ edici ümmetinin tasesini çekti,
Onun için ümmetleri kuvvet aldı,
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.*

Nezhat Aşık, “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”, DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. IX, İzmir 1995, s. 7-22.

¹⁷ Anlaşıldığı kadarıyla metinde sehven “hâlini” şeklinde yazılmıştır. Doğrusu “helâlini” olmalıdır.

Ümmet için bağrında yok zerre bütün,
Ümmet dese dimâğından çıkar duman,
Hakk Teâlâ kılar mı deyip bizi odun,
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.

Kul Hoca Ahmed alayım desen Hakk'dan hisse,
Bâyezîd gibi nefsinle gece gündüz vuruş,
Ey habersiz, ümmet isen budur reviş,
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar (H. 77/s. 180)

Hakk Mustafâ kendinden geçip özünden gitti,
Cebrâil gelip Hakk Mustafâ'nın başını tuttu,
Sübhân Melik'im kudret ile zikir öğretti,
Ümmet olsam ben de zikrini diyesim gelir (H. 41/s. 137)

Zâkir olsa, şükredici olsa yeri cennet,
Kanlar aksa gözlerinden eylemez minnet,
Ümmet olsan zikrini söylemek size sünnet,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim. (H. 60/s. 152)

h. Nefsini Terbiye Etmek

Bilindiği üzere tasavvuf yolunun, seyr ü sülûkun temel gayelerinden biri nefsi tezkiye ve terbiye etmektir. Sezai Karakoç, nefsi kısa ve öz olarak “iç şeytan” terkibi ile tanımlamaktadır. Nefsin, farklı bir ifade ile, dış şeytanın telkinlerinin ma'kes bulunduğu iç mekan/öz olduğunu söylemek de mümkündür. Hoca Ahmed-i Yesevî de dünyada rahat etmemeyi, zorlukları, sıkıntıları esas rahat bilmeyi öğütleyerek gerçek aşğın gözlerinin yaşlı olacağını ifade etmiştir.

Sünnetlerini sıkı tutup ümmet oldum,
Yer altına yalnız girip nûra doldum,
Hakk'a tapanlar makâmına mahrem oldum,
Bâtın mızrağı ile nefsi deştim ben işte. (H. 1 / s. 47)

Sünnetlerini sıkı tutup ümmet ol,
Gece gündüz salât-selâm söyleyip yakın ol,
Nefsi tepip mihnet yetse, râhat ol,
Öyle âşık iki gözü giryândır. (H. 138/s. 283)

Bir hikmetinde de büyük mutasavvıflardan Bâyezîd-i Bistâmî'yi zikreder. Bâyezîd-i Bistâmî, sâlikin kendinden geçip (sekr) benliğini yok ederek (fenâ) Hakk'a ulaşması gerektiğini ifade eder. Kendi tecrübesine dair de Allah'a sana nasıl ulaşıyorum diye sorduğunda “nefsini bırak da öyle gel” cevabını aldığını ifade etmiştir. Ulaştığı mertebeye aç karın ve çıplak bedenle on iki yıl nefsinin çekişle döverek vardığını söylemiştir. Bu manada Yesevî Hazretleri, onun bu çetin mücadelesini ve daimî riyazet fikrini ümmete salık vermiştir.¹⁸

Kul Hoca Ahmed alayım desen Hakk'dan hisse,
Bâyezîd gibi nefsinle gece gündüz vuruş,
Ey habersiz, ümmet isen budur reviş,
Cân ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar (H. 77/s. 180)

¹⁸ Süleyman Uludağ, “Bâyezîd-i Bistâmî”, DİA, c. 5, İstanbul 1992, s. 239.

Aşağıya aldığımız misalde, gerçek ümmetin renginin tıpkı saman gibi olduğu ifadesi nefis terbiyesi ile alakalıdır. Hoca Ahmed-i Yesevî'nin nefis terbiyesinde ibadetleri esas aldığı ifade edilebilir. Ten kafesinden sıyrılmak için maddî/bedenî ağırlıklardan kurtularak ruhu beslemek gerekmektedir.¹⁹ Zira beden, nihayetinde toprak altına girecek ve tekrar diriltilene kadar fenâ bulacaktır. Ruh ise esas cevherdir. Seyr ü sülûkun üç esasından biri de “killet-i taam” yani az yemektir.

*Ümmet olsan, Mustafâ'ya bağlı ol,
Dediklerini cân ve gönülde sen de eyle,
Gece namâzda, gündüzleri oruçlu ol,
Gerçek ümmetin rengi tıpkı samândır.(H. 138/s.283)*

i. İbadetten Geri Kalmamak (Gece Kâim Gündüz Sâim Olmak)

Bu başlık altında verilecek bilgiler de esasen “Kur'an ve Sünnete Bağlılık” başlığı altında incelenebilirdi. Fakat Ahmed-i Yesevî Hazretleri'nin ibadet hayatı, ibadet gayreti ayrı bir başlık altında tetkik edilmeye şayandır. Ayrıca ümmet fikri etrafında da çizilen çerçeveyi, konulan hedefleri görmek adına bu başlığı açmayı uygun gördük. Belki burada yapılabilecek en mühim tespitlerden birisi Yesevî Hazretleri'nin ibadetsiz, gayretsiz, taatsiz bir İslam anlayışını reddediyor oluşudur. O'na göre Allah'a kulluk için O'nun emrettiği ve elçisi Hz. Muhammed ile ümmete öğrettiği ibadetleri yapmak şarttır. Kendisine ilk öğretilene ittiba etmek de ümmet olmak için elzemdir. Namaz ve oruç ile, bilhassa gece namazı yahut gece yatmadan kılınan namaz ile Allah'a ibadet edilmesi Hoca Ahmed-i Yesevî tarafından tavsiye edilmektedir.

*Gece yatmadan ibâdet etsen hoş devletim,
Mustafâ'ya mâtem tutup girdim ben işte.(H. 8/s. 66)*

*Gece namâzda, gündüzleri oruçlu ol,
Gerçek ümmetin rengi tıpkı samândır. (H. 138/s.283)*

j. Ölümünden Korkmamak

Hoca Ahmed-i Yesevî, bir hikmetinde ölümünden korkmanın da ümmetliğe yakışmayacağını söyler. Bu hikmetinde, Yesevî Hazretleri'nin korkup kabre girdim ifadesinde kanaatimizce ölüme hazırlıksız yakalanma yahut yalvarıp yakarmaksızın, gaflet halinde ecelin gelivermesi endişesi saklıdır. Onun ifadesi ile samimi bir hal ile Allah'a tazarru eden, O'nun peygamberine ümmet olmaya gayret eden kişi ecel geldiğinde mertçe, korkmadan emaneti teslim edebilir.

*Ümmet olsan gece-gündüz dinmeden ağla,
Bağrın pişip ciğerini deşip yürek dağla,
Ecel gelse mertler gibi belini bağla,
O sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim.(H. 9/s. 67)*

k. Güzel Sözü Almak / Hikmete Kulak Vermek

Şiirlerine hikmet adını veren Hoca Ahmed-i Yesevî, önceki sayfalarda da zikrettiğimiz gibi hikmetlerinin Kur'an ve hadis manaları ile dolu olduğunu ifade etmiştir. Bu hakikati ispat edercesine birçok hikmetine ayet ve hadisleri lafzen ve manen yerleştirdiği için bunların işitmeye, amel edilmeye layık olduğunu; zaten ümmet olmanın da güzel söze, hikmete teşne

¹⁹ Belki bu noktada Fuzûlî'nin Leyla ile Mecnun adlı eserinde Mecnun dilinden söylediği “şu senden ayrılık zamanında bedenimi öyle zayıflat ki sabâ rüzgarı beni alıp sana kavuşturabilsin” manasındaki şu beytini hatırlamak faydalı olacaktır: “Eyle zâif eyle tenim fırkatinde kim/Vaslına mümkün ola yetürmek sabâ beni” (Fuzûlî, *Leylâ ile Mecnûn*(Haz. Muhammed Nur Doğan), Yelkenli Yay., İstanbul 2010, s. 226.)

olmayı ilzam ettiğini ifade ederek bunları anlayanların hoş hallere varacaklarını, fayda göreceklerini beyan etmiştir.

*Sözü dedim, işitenler kılsın amel,
Ümmet olsa, güzel söze kılsın cedel,
Anlamına yeten olur şeker ve bal,
Gerçek kulaklı tâliblere söylesem mi ki? (H. 225/s. 435)*

2. Yalan Ümmet

Yesevî Hazretleri'nin ümmet kavramı etrafında üzerinde durduğu bir başka husus da Hz. Peygamber'e ümmet olmak iddiasında olan fakat bu hâlin gereklerini ifa etmeyenlerin hususiyetleridir. Hazret, hikmetlerinde bu kusurlu kişileri/toplulukları “âhir zaman ümmeti”, “yalan ümmet”, “yalancı âşık” gibi terkiplerle tavsif eder. Genel olarak ifade edecek olursak, yalan ümmet ifadesi ile bir üst başlıkta izah etmeye çalıştığımız ümmet dairesi dışında kalan kişilerin/toplulukların kastedildiği söylenebilir. Bu kişilerin belki en önemli hususiyeti, şartlarına riayet etmedikleri halde ümmetten olduklarını iddia etmeleridir.

*Dili ile ümmetim diye yalan söyler,
Kişi mâlını almak için saçma-sapan sözler,
Helâlini burda bırakıp Harâm gözler,
Câhillere bu sözleri diyesim gelir.(H. 49/s. 137)*

Bu kişilerdeki bir diğer hususiyet de hubb-i dünya, yani dünya sevgisidir. Kur'an-ı Kerîm'de kitaplarının bir kısmına inanıp bir kısmını inkar eden, zulümde birbirleriyle yardımlaşan Yahudiler hakkında şöyle buyurulmuştur: “Onlar, ahireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir. Artık bunlardan azap hiç hafifletilmez. Onlara yardım da edilmez.” Yesevî Hazretleri de hikmetlerinde bu kötü alışverişi sıklıkla dile getirir.

*Ey evlad ümmetlerin derdi örter,
Yanlı, noksan günâhları dağdan artar,
Dini bırakıp dünyâ mâlını kendine çeker,
O sebepten Hakk'tan korkup kabre girdim. (H. 9/s. 68)*

Ümmet olma iddiasındakiler, yine dünya sevgisine bağlı olarak evlerini süslerler; nefislerine hevalarına tabi olduklarından kötü ahlak sahibidirler; şan ve heybet ile kötü hallerini gizlemeye çabalarlar; dünyanın geçiciliğini unutmuşlardır; ölümden dahi ibret almadıkları gibi kemal ehli insanların da hallerini, sözlerini nazar-ı dikkate almazlar.

*Âhir zamân ümmetleri süslerler evlerini;
Nefs hevâya sevinip bozar her an huylarını;
Şan ve şevketler²⁰ ile dik tutar boylarını;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.
Âhir zamân ümmetleri, dünyâ fânî, bilmezler;
Gidenleri görerek ondan ibret almazlar;
Erenlerin yaptığını görüp göze ilâştirmezler
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.(H. 18/s. 89)*

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin hikmetlerinde ümmet kavramının, en geniş manasıyla bütün insanlığı kapsadığı görülür. Hakiki ümmet, gerçek ümmet ifadeleri ile İslam dairesi içerisine girmiş müminlere nasihatler verilirken; yalan ümmet tamlaması ile de müslüman olduğu halde kusurları, eksikleri olan ümmet-i Muhammed'e ve daha önemlisi ümmet-i davet olarak

²⁰ Doğrusu “şevketler” olmalıdır. Sehven “şefkatler” yazılmış.

adlandırılan Hz. Muhammed'in tebliğinden haberdar olan fakat iman etmeyen insanlara hitap edildiği müşahede olunur. Aşağıdaki dörtlükte Hoca Ahmed-i Yesevî, kendi adına da layıkıyla ümmet olamadığını, eksik kusurlu olduğunu itiraf ederek yalan ümmet hizmetinde olamadığını, yani tebliğ ve irşat vazifesini kemal ile ifa edemediğini ifade etmektedir.

*Ümmet olup ümmet işin yapamadım,
Bîdâr olup Hak yoluna giremedim.
Yalan ümmet hizmetinde olamadım,
Yâ Mustafâ! Elimi alın, yolda kaldım. (H. 205/s. 392)*

Hz. Peygamber'in, kendisinin vefatından sonra, bilhassa ahir zamanda ümmetinin halinin bozulacağı endişesi ve bu hali önceden görüşü de Hoca Ahmed-i Yesevî'nin sıklıkla üzerinde durduğu mevzulardandır. Bu hususta, sahabe-i kiram da Hz. Peygamber vefat eder etmez aynı endişeye kapıldıklarını, O'nun yokluğu ile andan şikayet ederken gelecekte daha kötü hallere düşmekten korktuklarını beyan etmişlerdir.²¹ Hoca Ahmed-i Yesevî de bunları hikmetlerinde dile getirirken kendi devrinin kötülüklerini, yaygın kusurlarını da tenkit etmiş ve cehennem azabı ile şefaate layık olmamakla muhataplarını ikaz etmiştir.

*Dedi "Benden sonra ümmetimin olacağı
Farz ve sünneti bırakıp günâh işleyeceği
Ümmetim çoğundan imanın gideceği... "
Sensin Kâfi, sensin Âfi yâ Gafûr*

*"Ümmetim ümmetler içinde saftır
Neyleyim ki çoğu âsî-câfidir
Kâdir Mevlâm öz vadesine vefalıdır."
Sensin Kâfi, sensin Âfi yâ Gafûr (H. 23/s. 99)*

*Utanchlı ve rezil olur arasatda,
Hakk Mustafa ümmet demez şefâatte,
Dillerini sürüyüp yürüyünce kıyâmette,
Siccîn içinde tutuşup yanar, dostlarım ha. (H. 220/s. 423)*

*Yalancı âşık olup yürüme zinhâr,
Yalan-âşık olanlardan Hüdâ bî-zâr,
Yalancıya ümmet demez Seyyid ebrâr,
Tanla varsa, dar lahidde hasreti var.*

*"El-kezzâbu lâ ümmeti", dedi Ahmed,
Can ve gönülde salât söyleyip, ol ümmet,
Yalancıya melekler söyler lânet,
Cehennem içinde sert azap, vahşeti var. (H. 225/s. 458)*

²¹ Buna bir misal olarak, Hz. Ömer(ra.)'in Rasul-i Ekrem'in vefatı üzerine söylediği bir mersiyeden şu beyitleri zikredebiliriz : "Nefsî fîdâü-ke men le-nâ fî emri-nâ/Ev men nişâviru-hû izâ fe-türacci 'u/ve izâ tehaddes-ne'l-havâdisü: men le-nâ/Bi'l-vahyi mîn-Rabbîn rahîmin yüsmi 'u" Manası: "Canım sana feda olsun (Ey Nebî!) Şimdi bizi kim idare edecek? Kime danışacağız iş başımıza geldiğinde? Yaşadığımız meseleler hakkında konuştuğumuz vakit, kim Allah'tan gelen vahyi duyuracak bize?" Abdullah Muaz Güven, *Sahâbe-i Kirâm'ın Peygamber Efendimiz'e Mersiyeleri*, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2017, s. 63-64.

Sonuç Yerine

Hoca Ahmed-i Yesevî'nin büyük bir minnettarlık duygusu ile muhabbetini, bağlılığını beyan ettiği Hz. Peygamber'in, ümmetine/kendine tabi olanlara karşı merhameti ile ilgili birçok rivayet mevcuttur. Fakat bu mevzuda yalnızca şu iki ayeti zikretmek dahi kâfidir: “*Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.*” (Tevbe Sûresi 9/127) Âl-i İmran Sûresi'nin 159. âyeti de Hz. Peygamber'in İlâhî emre riâyeten, ümmetine karşı çok merhametli ve yumuşak olduğunu ifade eder: “*Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.*” Bu âyetlerden Allah'ın rahmetinin en yüce tecellîgâhı ve en büyük tezâhürü olan Hz. Peygamber'in bu emâneti O'nun yarattıklarına tevdi etme, aktarma vazifesini de anlamak mümkündür. Mutasavvıfların bir silsile ile evvelâ Hz. Peygamber'e ve O'ndan da Cenab-ı Hakk'a bağlanma gayretlerini/iddialarını, bu vazife devralma/halifelik müessesesi ile birlikte düşünmek yerinde olacaktır. Bu açıdan bakıldığında Hoca Ahmed-i Yesevî Hazretleri'nin hikmetleriyle ve bütün irşat faaliyetleriyle Hz. Muhammed'in yolundan gitmeye çalıştığı, O'nun yaptığı gibi insanları hakikate, İlâhî saadete tevcih etmeye gayret ettiği söylenebilir. Ümmet kavramını en geniş manası ile yaratılan, halk edilen her şey, bütün mevcudat manasında anlayan ve hikmetlerinde bu anlayışın tezahürlerini aksettiren Hoca Ahmed-i Yesevî, âlemşümül merhameti yol azığı edinmiştir.

Hoca Ahmed-i Yesevî, Kur'an ve Peygamber âşığı bir mürşit olarak bu iki kaynağa sımsıkı yapışmayı İslam algısının temelini yerleştirmiştir. Hikmetlerini bir tebliğ vasıtası, bir irşat aracı olarak kullandığından dolayı da hemen her hikmetinde manen yahut lafzen bir âyete bir hadise rastlamak mümkündür. O, ümmet kavramı ile birlikte manen yahut lafzen zikrettiği ayet ve hadisler temelinde bir çerçeve çizmiştir. Bu çerçeveye göre Hoca Ahmed-i Yesevî'nin bir ümmet ideali olduğunu söyleyebiliriz.²² Madde madde sıralayacak olursak ona göre hakikî ümmet şu temel şartlara riayet etmelidir:

1. Gerçek ümmet, Kur'an ve sünnete bağlıdır. Bu iki rehberle sımsıkı yapışmıştır.
2. Gerçek ümmet, kendisi için çok mihnetlere göğüs geren Peygamberine muhabbetle bağlıdır. O'na minnettarlık ve mahcubiyet hisleri ile layık olmaya çalışır; çok salât-selâm getirir.
3. Gerçek ümmet, gariplere/erenlere/Allah doslarına uyar; onların sözlerini ve tavırlarını dikkatle takip eder.
4. Gerçek ümmet, tok gözlüdür; cömerttir; mal sevgisinden, dünya hırsından uzak, taksim olunan rızka razıdır.
5. Gerçek ümmet, hüznü sermaye edinmiştir. Yunus Emre'nin deyişi ile “gözü yaşlı, bağı başlı”dır, gönlü bütün/gamsız, neme lazımcı değildir.

²² Temel kaynaklarına göre Yesevî tarikatının esasları şöyledir: 1. Tevhidi esas alan tasavvuf anlayışı, 2. Şariate ve Hz. Peygamber'in sünnetine mutlak bağlılık, 3. Şariate dayanan tarikat, 4. Riyâzet ve mücâhede, 5. Halvet ve zikir. (Ahmed-i Yesevî *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*(Haz. Kemal Eraslan), Kültür Bak. Yay., Ankara 2000, s. 43) Bu esaslarla, tespit etmeye çalıştığımız gerçek ümmet olma ilkeleri mukayese edildiğinde arada teferruat dışında bir fark olmadığı görülecektir. Buna göre Hoca Ahmed-i Yesevî'nin tarikatı bir yaygın eğitim vasıtası olarak kullandığı, sâliklere Kur'an'a ve sünnete; Allah'a ve O'nun Rasulüne aşk ile bağlı olma temel vasıflarını kazandırarak Türk milletini ortak bir paydada buluşturmaya gayret ettiği ifade edilebilir. Bunun yanında Yesevî Hazretleri'nin, tarikat yoluna girenlere aşılama çalıştığı ahlâkî değerlerle inşa edilecek bir ümmetin, bir toplumun hak ve adaletle üstünlüğünü her sahada göstereceği muhakkaktır.

6. Gerçek ümmet, her halde ve şartta Peygamberî/Kur'anî ahlâka tâbidir; yalandan, riyadan, sahtekarlıktan, hileden uzaktır.
7. Gerçek ümmet, Allah'ı çok zikreder; Kur'an-ı Kerîm'de buyrulan münafıklar Allah'ı az zikreder ifadesinden ürperir, onların haline düşmekten endişe eder.
8. Gerçek ümmet, nefisini terbiye etmeye gayret eder; nefsiyle savaşıyor, onu terbiye ve tezkiye etmenin en büyük cihat olduğunu bilir.
9. Gerçek ümmet, ibadetlerini ihmal etmez. Farz olanların yanında nafile ibadetleri, bilhassa gece namazına ve yatmadan önce kılınan namaza müdâvemet eder. Gece kâim, gündüz sâim; gece namazda, gündüz oruçta olur.
10. Gerçek ümmet, her an uyanık olur; Cenâb-ı Hakk'tan bir an dahi gafil kalmaz. Böylece ölüm korkusundan sıyrılır; ecel geldi mi yiğitçe emaneti teslim eder.
11. Gerçek ümmet, hikmete, hikmetli söze karşı heveskârdır. Onu ele geçirmek için mücadele eder.

KAYNAKÇA

- Ahmed-i Yesevî Divan-ı Hikmetten Seçmeler (Haz. Kemal Eraslan), Kültür Bak. Yay., Ankara 2000.
- Batıslam, H. Dilek, "Hoca Ahmed Yesevî'nin Hikâyet-i Miracı", Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu, c. 1, Şenyıldız Yay., İstanbul 2016, s. 506-517.
- Bulut, H. İbrahim, "Ümmet", DİA, c. 42, İstanbul 2012.
- Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Otto Yay., Ankara 2014.
- Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî, (ed. Mustafa Tatcı), Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Yay., Ankara 2017.
- Fuzûlî, Leylâ ile Mecnûn (Haz. Muhammed Nur Doğan), Yelkenli Yay., İstanbul 2010.
- Güven, Abdullah Muaz, Sahâbe-i Kirâm'ın Peygamber Efendimiz'e Mersiyeleri, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2017.
- Hâce Muhammed Lutfî, Hulâsatu'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî, Efe Hazretleri Vakfı, İstanbul 2011.
- Köprülü, M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Akçağ Yay., Ankara 2009.
- _____, Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yay., Ankara 2011.
- Mertoğlu, Mehmet Suat, "Salâtü Selâm", DİA, c. 36, İstanbul 2009.
- Nevzat Aşık, "Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri", DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. IX, İzmir 1995, s. 7-22.
- Uludağ, Süleyman, "Bâyezî-i Bistâmî", DİA, c. 5, İstanbul 1992.
- Şener, H. İbrahim, "Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme", Yesevîlik Bilgisi, Haz: C. Kurnaz, M. Tatcı, Ankara 2000.
- Temizkan, Mehmet, "Ahmed Yesevî'nin Mirâç-nâme'si ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies 16/2 Kış-Winter 2016, s. 9-18.
- Yıldırım, Ahmet, Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2012.
- Yunus Emre Divanı (Haz. Dr. Mustafa Tatcı), H Yay., İstanbul 2008.

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞIYLA ÇAĞIMIZ İNSANININ TASAVVUF ANLAYIŞININ KARŞILAŞTIRILMASI

Sufism Understanding Of Hodja Ahmed Yesevi With Comparison Of The Sufism Understanding Of Our Generation

Bülent AKOT*

Özet

Hoca Ahmed Yesevi hayatı, eserleri ve düşünceleriyle hem yaşadığı çağa hem de günümüzün ilim ve fikir hayatına etki etmiş önemli mutasavvıflardandır. Onun geliştirdiği ve kendisinden sonra da devam eden tasavvuf anlayışı ile çağımız insanın tasavvuf anlayışının anlaşılması önemli bir ihtiyaçtır. Bu bağlamda çalışma, giriş ve iki bölümden müteşekkil olacaktır. İlk bölümde Yesevi'nin kendi eserlerinden istifade edilmek suretiyle tasavvuf anlayışı ele alınacaktır. İkinci bölümde ise çağımız insanının tasavvufa bakışı Hoca Ahmed Yesevi ile karşılaştırılmak suretiyle işlenecektir. Onun tasavvufi kavramlara yüklediği anlamlar ele alınıp günümüz insanının anlam arayışına ne şekilde katkı sağlayabileceği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevi, din, tasavvuf, seyr u süluk, insan, çağ.

Abstract

Hodja Ahmed Yesevi is an important one of the sufi. His works and his thoughts, both in the age he lived and in the knowledge and opinion of today. His understanding of sufism that he developed and continues after himself with the sufism understanding of our generation an important necessity. The study, entrance and two parts. In the first chapter, understanding of sufism will be handled by using Yesevi's own works. In the second part, the gaze of our generation will be processed in comparison with Hodja Ahmed Yesevi. It will focus on the meanings that he puts on sufistic concepts and how today's people can contribute to the search for meaning.

Key Words: Hodja Ahmed Yesevi, religion, sufism, seyr suluk, human, age.

Giriş

Ahmed Yesevi, Türkistan'ın geniş bozkırlarında yaşayan göçebe halk topluluklarına hem İslam'ı, hem tasavvufu tanıtmıştır. Bir mürid olarak sözlerini XII. asrın Müslümanlarının çok iyi anlayabilecekleri sade bir dille söylemiştir. Aynı zamanda o, halkın çabuk öğrenip terennüm edebileceği bir vezin ve şekille dile getirerek Orta Asya'da tasavvufi bir halk edebiyatı kurmuştur.¹ Orta Asya'da Ahmed Yesevi ile başlayan tekke edebiyatı XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'da büyük bir gelişme göstermiş, Yunus Emre ve takipçileri bu edebiyatı günümüze kadar yansıtmıştır.² Onun İslam ve tasavvuf anlayışı halifeleri ve hikmetleri aracılığıyla yaşamaya devam etmektedir. O, tasavvufi görüşleriyle insanların dini hayatını asırlardır etkilemiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmet mirasının hatırlanması ve anlaşılması önem arz etmektedir.

1. HOCA AHMED YESEVÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Yesevîlik veya Yesevîyye, Hoca Ahmed Yesevî'ye (ö. 562/1166) nisbet edilen ve Orta Asya'da etkin olan tarikattır. Hoca Ahmed, "Yesevîlik" adı verilen tasavvufi anlayışıyla, Türk tasavvuf geleneğinin de kurucusudur. Yesevîyye, Türk toplumlar arasında bir Türk tarafından kurulmuş ilk tarikattır. Çünkü o, görüşleri ve şiirleriyle kendisinden sonra da

* Doç. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 279.

² Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara, 1966, s.185.

birçok tasavvuf yorumlarına da ilham kaynağı olmuştur. Bu tarikata mensup dervişlerin Harezmi, Horasan ve Azerbaycan güzergâhı ile Anadolu'ya gelmelerinde, musamaha fikirli ve hoşgörülü Anadolu Selçuklu hükümdarlarının idaresi ve rollerinin de etkisi olduğu söylenebilir.³

Yesevî, Kur'ân ve sünnetten aldığı din anlayışını kendi dilinde insanların anlayacağı şekilde "Hikmetler"le söylemiş. Şiirlerini de âyet ve hadislerin anlamından süzerek anlatmıştır.⁴ Ahmed Yesevî'nin kendine özel bir tasavvuf, tarikat anlayışı vardır. İnsanları edebî ve ahlakî açıdan eğitmeye önce kendi nefsinin eleştirerek ve eğiterek işe başlamıştır. İnsanları incitmeden eğitmeye çalışmak onun eğitim metodudur. Kur'ânı okuyup anlamayan kadıları, müftüleri ve diğer kimseleri eleştirmiştir. Hz. Peygamber'in sünnetine ittibaya ve nefsi muhasebe ve murakabeye büyük özen gösterdiği, "ölmeden önce ölünüz." ve "hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz" düsturunu hayat felsefesi edindiği de anlaşılmaktadır. İnsanlara, Müslüman kâfir olmasına bakmaksızın musamaha ve hoşgörülü davranmayı; onlara güzel sözler söylemeyi ve güler yüzlü olmayı öğütlemiştir. Hoca Ahmed Yesevî bir hikmetinde de bu konuda şöyle seslenir:

Sünnet imiş, kâfir olsa, verme azar
Gönlü katı, gönül incitmeden Hüda bizar;
Allah şahid, öyle kula "Siccin" hazır
Bilgelerden işitip bu sözü eyittim ben ya.
Ey Kul Ahmet sen yürüyüp gamlı gönülü avla
Gönül ehli olan kişi gamlı gönülü şad eder.

Hoca Ahmed Yesevî, dini hükümleri ve kuralları bilmeden tarikata girmenin yanlış olduğunu söyler ve tarikat için dini hüküm ve kuralları bilmeyi şart koşar. Bilgisizliği ve cehaleti eleştirir. Dolayısıyla o, tasavvufî çerçevede, ilimle amelî birleştiren bir aksiyon adamıdır. O, nakilcilik yapmaz, olayları aklıyla te'vil ederek özgün yorumlarda bulunur. İnsanlara dini öğretirken bütün insanların fitratlarında bulunan sevgi, aşk ve muhabbet gibi ortak kavramlar içerisinde usandırmadan, bıktırmadan ve nefret ettirmeden konuları anlatmıştır⁵

Yeseviyye tarikatının temel hükümlerini; marifetullah, doğru sözlü olmanın iyiliği, fena fi'llah ve tam tevekkül teşkil etmektedir. Yeseviyye tarikatında şeyhliğe ve rehberlik makamına ulaşmanın özel şartları vardır. Şeyhin, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakke'l-yakîn, islam ilimlerinde derinlik, sabır ve tahammül gibi makamlarını aşması gerekmektedir. Kemale erişmek arzusu ve zikre katılma bu tarikatın gereklerindedir. Müridler için gerekli sünnetler ve iyi ahlak açıklanmıştır. Tarikat yolunun esasları; şeyhe saygı duymak, ona inanmak ve eksiksiz tevazu göstermektir. Yesevî tarikatının uygulamasında önemli bir unsur da "halvet"tir. Halvetin süresi kırk gündür. Bu süre zarfında müridin yapması gereken bütün görevler anlatılmıştır. Hatta yenmesi gerekenler bile şeyhin iznine tabi tutulmuştur.⁶

³ Hayati Bice, *Hoca Ahmet Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 1993, s.XIV.

⁴ H. İbrahim Şener, "Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *Yesevilik Bilgisi*, Haz: C. Kurnaz, M. Tatcı, Ankara, 2000, s. 199.

⁵ Osman Oral, "Hoca Ahmet Yesevi ve Yesevilik", *International Journal of Russian Studies = Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, 2013, cilt: VI, sayı: 1, s. 11.

⁶ Mehdi Senayî, "Ahmet Yesevî ve Yesevilik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1999, cilt: VI, sayı: 12, ss.145-146.

2. ÇAĞIMIZ İNSANININ TASAVVUFA YAKLAŞIMI

2.1. Çağımız İnsanın Özellikleri

Hız. Adem'den bugüne kadar gelen süreçte insan, hem kendini tanımaya hem de dünyaya geliş maksadını kavramaya çalışmıştır. Bu doğrultuda insanı başı boş bırakmayan Allah Teala peygamberler vasıtasıyla kullarının yolunu aydınlatmıştır. Ancak buna rağmen birçok insan, kendinden ve Rabbinden uzaklaşıp yolunu kaybetmiştir.

Evrendeki ilahî hakikatlerin yansıdığı yer, insan denilen aynadır. Aynadaki görüntünün berraklığı ve parlaklığı onun cilalı olmasına bağlıdır. Dolayısıyla âlemin güzelliklerini yansıtacak olan insan aynasının cilalı olması gerekir. İnsan denilen aynanın cilalanması, pas ve kirden temizlenmesi, riyazetle kalbinin arındırılmasıdır. Aynanın pas ve kirden arındırılması, kalbin Allah'tan başka şeylere ilgi duymaz hale gelmesidir. Tasavvufun hedefi, insanı saf ve arınmış bir ayna haline getirmektir. Bu sayede ayna, kendisine yansıyan şeyleri gösterir. Aynanın başka bir özelliği, ışığı veya görüntüyü kendi özelliğine göre göstermesidir.⁷

İslâm inancını yaşamak ve ona göre bir hayat tarzını benimsemek niyetinde olan bir Müslüman, ihtiyaç duyduğu alanlarda İslâm'ın yeni cevabını bulamadığı takdirde, batılı anlamda seküler bir hayat tarzını seçmek zorunda kalacak ve hiçbir dini endişe taşımadan veya vicdanı rahat olmasa bile, ihtiyaç duyduğu fenomenin gereğini yapacaktır. Bugün, İslâm dünyasındaki insanların büyük bir çoğunluğu seküler bir hayat tarzının içindedir. Ekonomik işlemlerden tutun da, özel hayat tarzlarına kadar birçok konuda, modern çağın Müslümanları, batı sekülerliğinin içinde yaşadıklarını rahat bir şekilde gösterebilmektedir.⁸ Bunun yanında çağımız insanı beslenmeye aşırı düşkünlük içinde yalnızca kendini düşünen ve kendinden başka insanların varlığını ve ihtiyaçlarını unutmaktadır. Diline de hâkim olmayan insanlar diğer insanların hayatları üzerinden kendi dünyalarını şekillendirmektedirler.⁹

Günümüz insanının karşı karşıya geldiği belli başlı meseleler olarak, çevre felaketleri ve bunun ahlâkî boyutta ele alınması, bununla yakından ilgili hayvan hakları ve istismarının ahlâkî boyutta incelenmesi, müstehcenliğin oluşturduğu ahlâk tartışmaları, geleneksel güncelliğinden bir şey kaybetmeyen tıp ahlâkının gelişen tıp teknolojileriyle kazandığı gen teknolojilerinin, insan kopyalamanın, ötenazinin, kürtajın ortaya çıkardığı ahlâk tartışmaları, gelişen iletişim tekniklerinin sağladığı internet ve ahlâk ilişkileri, medya ahlâkını, düşünce özgürlüğünü ve pek çok ahlâk meselesi bu listeye dâhil edilebilir.¹⁰

İnsanın dinsel olanla bağını gösteren haşyet, huşu, iç huzur, neşe artık başka bağlarla sağlanmaya çalışılmaktadır. Siber-uzayın kavramları dinsel olanın yerini çoktan istila etmiştir. İnsanlar artık boş vakitlerinde veya yapacak işleri olmadığı zaman dinsel olanla ilgilenmektedir. Agnostik düşünce ve yaşam bu siber-uzayın uygun dini gibi görünmektedir. Böylece hem inkâr etmemiş olmanın getirdiği rahatlık hem de dinsel pratiklerle uğraşmayıp daha verimli bir hayat sürmenin yolu bulunmuş olur.¹¹ Bu şartlar altında seküler bir ortamda yaşayan inanan insanın diğer nesnelere olan ilgisinden dolayı, inandığı varlık ile kurmuş olduğu "içsel ilişki" zaman zaman zayıflama, hatta tamamen kopma tehlikesiyle karşı karşıyadır. İbadetlerin belli zamanlarda aşırı derecede yapılmasından ziyade, az ancak sürekli yapılmasının daha önemli görülmesi de, zayıflama tehlikesiyle karşı karşıya kalan bu manevi

⁷ İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Nuri Gençosman, İstanbul, 1992, ss. 23-24.

⁸ Mehmet Aydın, "İslam ve Sekülerleşme" Dinler Tarihi Araştırmaları VI, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2008, s. 107.

⁹ Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, İstanbul, 1993, 154.

¹⁰ Harun Tepe "Günümüz Sorunları Karşısında Etik", *Cogito*, sayı: 3, 1995, ss. 156-160.

¹¹ Şaban Ali Düzgün, "Globalizm ve Dini Değerlerdeki Dönüşüm", *Dini Araştırmalar*, Ankara, 2004, c. 6, sayı: 17, s. 144.

ilişkinin korunmasına matuf olsa gerektir. Çünkü insan çok çabuk unutmakta ve ilgi odağını erken değiştirmektedir¹²

Kur'ân dünyanın kötülükleriyle mücadele etmek için insanın olabildiğince kabiliyetli olmasını emreder. İnsan, bütün mahlukat içinde en faziletli mertebeye ulaşacak potansiyele sahip olması sebebiyle farklıdır. Kendine düşen bu potansiyelini Rabbin rızası doğrultusunda sarf etmesidir. Küreselleşme süreci, özellikle teknolojik gelişmelerle iletişim alanında önceki asırlarla kıyas kabul etmez gelişmeler yaşatmaktadır. Bu gelişmelerin içerdiği pek çok olumlu nitelik yanında özellikle görsel ve yazılı medyada insanların karşısına sıklıkla çıkan müstehcenlik ve şiddet yaygınlaşmaktadır. Bu iki olumsuz etken, sinema, televizyon filmleri, reklam gibi medya unsurlarıyla insanları rahatsız edecek bir boyutta insanların karşısına çıkmaktadır. Bunlar, sonuçları itibariyle insan ruhunda derin etkiler bırakmakta, hatta onların davranışlarını etkileyebilmektedir. ¹³ Özetleyecek olursak çağımız insanı sekülerleşme, görselleşme, teknolojik gelişme ve kutsalın tüketimi gibi zorluklarla karşı karşıyadır.¹⁴

Kalpte Allah'ın belirilmesi, var olduğuna kanaat getirilmesi, ahlakî bir süreç olarak, insanın konuksever bir halet-i ruhiye ile kalbinin kapısını açık tutması, buyur etmeye ve dinlemeye hazır olması, tevazu sahibi olması ve O'nu aramaya yönelmesi ile olabilir. Tersine insan, gerçek olanın tutsağı olarak varlığa karşı umursamaz, unutkan, mütekebbir, müstağni, nankör, inatçı ise, yani O'na yönelmediği takdirde, Cenab-ı Allah, kendini geri çeker. Sünnetullah gereği, O, ne pahasına olursa olsun, kendini insanın gözüne ve gönlüne sokmaz. İkramından sonra ilk adımı insanın atmasını bekler: “Kör Allaha nasıl bakarsa, Allah da köre öyle bakar.” Kur'an âyetleri bu gerçeği şöyle ifade eder: “Kalplerinin üstüne onları hakikati kavramaktan alıkoyan perdeler yerleştirdik; kulaklarına da sağırlık. Hakikatin bütün işaretlerini görselerdi yine de ona inanmazlardı” (6/25, 17/46,57, 18/57, 41/5). İnsanların yeryüzünde O'nun sayısız işaretlerini anlayacak ne kalpleri ne de kulakları vardır. Çünkü onlarda “kör olan, başlarındaki gözleri değil; kör olan, göğüslerindeki kalpleridir.” (22/46) Modern bilim ve teknik, insanı özellikle büyük yerleşim yerleri olan metropollerde çepeçevre kuşatarak, ayağını yerden keserek, insanın Allah'a yönelmesini engelleyen bir örtü (küfür) vazifesi görmektedir. Gökdelen, çarşı, avm, otomobil, internet, spor ve müze gibi modern insanı içgüdülerinin kontrolünde eylemektedir. Tekniğin meydana getirdiği hız, ruhumuzun dinginliğini ve sabır erdemini bitirdiği gibi, gürültü de kulaklarımızda bir perde gibi Cenab-ı Allah'ın seslerini (rüzgar, kuş cıvıltısı, böcek vızıltısı...) duymamızı engelliyor.¹⁵

Teknoloji ile birlikte insanlar maneviyatı bir anda makine misali düğmeye basarak yoğunlaştırılmış bir program dahilinde elde edileceklerini dahi düşünmekte. Halbuki her türlü eğitimin süreç içinde insana verilebileceği yadsınamaz bir hakikattir. Kısa yollar kullanarak yetişen bir nesil, Allah'a giden yolların da kısılarını bulmanın peşindedir. Böyle bir refleksle hareket eden çağımız insanı geçmişteki insandan farklı bir noktada bulunmaktadır.

2.2. Çağımız İnsanının Tasavvufa Yaklaşımı

Çağımız insanları sekülerleşme ve teknolojik gelişmeyle birlikte kâmil değerlerinden oldukça uzaklaşmıştır. Uzaklaştığı nisbette de mevcut değerlerini kaybetmektedir. Bunun yerine değersizliği ikame eden insanın bütün bunların farkına varması, bir düşünce değişimini zorunlu kılar. Günümüzdeki toplumsal yapı, geleneksel modernleşme ve sekülerleşme

¹² Faruk Karaca, “Dini Pratikler, Nefs Muhasebesi ve Allah Şuuru”, *Ekev Dergisi*, Erzurum, 1999, c. I, sayı:4, s. 118

¹³ Jan Nutall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, Çev.: A. Yılmaz, İstanbul, 1997, ss. 109-111.

¹⁴ Bülent Akot, “Değerler Eğitimi Açısından İnsan-ı Kamil Düşüncesi ve Günümüzde Karşılaşılan Zorluklar”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Ankara, 2013, c. XXIV, sayı: I, s. 69.

¹⁵ Akot, Bülent, “İslam Ahlakıyla Ahlaklanmanın İmkânı Üzerine”, *Adam Dergisi*, 2015, c.V, sayı:II, s.51.

kuramlarının yeniden gözden geçirilmesi önemli bir gerekliliktir. Modernite-din ilişkileriyle ilgili sosyal bilim araştırmalarında başlıca çerçeve olarak görülen sekülerizasyon paradigmasının günümüzde görülen dinî farklılaşmayı ve hareketliliği de açıklayabilecek şekilde yeniden tanımlanması elzemdir. Bugün gelinen noktada, insanların tasavvufu anlayabilmeleri için Kur'ân ve Sünnet merkezinde bir değerler sistemine ihtiyacı vardır. Özellikle modernleşme sürecinde hem itikadî hem de ahlâkî bir sekülerleşmenin yaşandığı gerçeği göz önüne alınarak imanî ve ahlâkî esaslara daha fazla vurgu yapılmalıdır. Zira günümüzde insan, en çok imanî ve ahlâkî esaslara ihtiyaç duymaktadır. Dinler itikad, ibadet ve ahlak üçlüsünün uyumlu bir sentezinden oluşur. Bunlardan birinin ihmali, dinin müminde gerçekleştirmek istediği insan-ı kâmil idealine ulaşma yolunda en büyük engeli oluşturur. İbadete vurgu yaparken iman ve ahlak boyutunu ihmal etmek suretiyle bu hedefe ulaşamayacağı açıktır.¹⁶

Tasavvufu yaşamak için ölmüş kalplerin, diriltilmesi ve bu dirilen kalplerle hayatımız O'nun (cc) razı olacağı şekle dönüştürülmelidir. Bunu yaparken en önemli düşman da kişinin kendi nefsidir. Nefs, dünyaya yönelir, Allah Tealâ'nın emir ve yasaklarına karşı ilgisiz davranıp sadece kendi isteklerinin yerine getirilmesini ister. Aynı zamanda kalbi de aşağı çekerek kendi emri altına almaya uğraşır. Çünkü kalp arınmaya meyilli olduğundan nefsin istediği hayatla tamamen zıt hareket edip onu engeller. Kalp, nefse teslim olmadığı sürece nefsin yapabileceği bir şey yoktur. Bu açıdan kalp, insan bedeninde en önemli yere sahip olup sultan hükmündedir. Bu sultanın hastalanıp yerlere düşmüş, kimseye söz geçiremeyip etkisiz ve çaresiz hali kayda değerdir. Bu hal içinde insanın akli, kalbin yardımcısı olarak önemlidir. Eğer akıl insafla hareket eder, imanının gereğini yapıp kalbi uyandırırsa kalp canlanır. Nihayette kalp görmeye başlarsa ahlâklı davranması da o ölçüde kolaylaşacaktır.¹⁷

Çağımız insanı aceleci, sabırsız, kanaatsiz, mutsuz ve huzursuzdur. Bu haldeki insanımız akli öncelikli görerek kalbi göz ardı etmektedir. Çağımızda insanların kararlı kalplerinde basiret kapanmış, ruhundaki firaset işlemez olmuştur. Özellikle metropollerde ve modernleşmiş şehirlerde yaşayan insanın ufku daralmış, önünü dahi göremez halde aptallaştırılmıştır. Durum bu haldeyken Ahmed Yesevî ve sonraki asırlarda tasavvufun muhatap kitlesiyle çağın muhatap kitlesi arasında büyük farklar meydana gelmiştir. Geçmişin tarikat metotları ve manevi yaklaşımlarıyla bugünün insanların irfanı anlaması ve yaşaması pek olası görünmemektedir. Bunun için öncelikle değişmeyen İslam ve tasavvuf hakikatlerinin çağın insanının hastalıklarını, yapısını ve beklentilerini de göz önünden tutmak suretiyle metot değişikliğiyle anlatılması gerekmektedir. On asır önceki insana özelde tasavvuf genelde İslam anlatılırken birkaç ayet ve hadis yeterli olurken; çağımız insanının karışık zihin yapısı ve ikna edilmeye olan ihtiyacı sebebiyle metodun yeniden ele alınması kaçınılmazdır. Ahmed Yesevî halvete çekilerek tasavvufu anlatabilirken çağımızda bunun pratik olarak uygulanması da olası değildir. Ayrıca sosyolojik bakımdan da çağımızda tarikatların cemaatleşmesi ve dini bir sosyal grup olarak algılanmasıyla beraber tarikat müntesipleri daha yüzeysel bir süreçten geçmekte, gerçek anlamda bir seyr u süluka girememektedir. Bunun sonucunda tam manasıyla bir dervişlikten de bahsetmek zor olsa gerektir. Özellikle dünyevî unsurların da tarikat mensuplarının gündeminde canlı olması hasebiyle tasavvuf anlayışı da geçmişten farklı biçimde şekillenmektedir. Azımsanmayacak sayıda insan, dünya hayatını iyileştirmek adına tarikatlara intisap edebilmektedir. Ancak yegane gayenin rıza-i ilahi olduğu irfan ocaklarının sosyal ve ekonomik birlikler haline geldiği de inkar edilemez bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

¹⁶ Akot, "İslam Ahlakıyla Ahlaklanmanın İmkânı Üzerine", ss.69-70.

¹⁷ Akot, "İslam Ahlakıyla Ahlaklanmanın İmkânı Üzerine", ss.52-53.

SONUÇ

Hoca Ahmed Yesevî, İslâm'ı, Kur'ân ve sünnet ışığında insanlara anlatmaya çalışmıştır. O, ahlâk ve hikmet merkezli bir din anlayışının insanların gönüllerinde yer bulabilmesi için hikmetler söylemiştir. İslâm'ın sevgi, kardeşlik, birlik, beraberlik, hoşgörü gibi değerlerini ön planda tutarak tasavvufî bir iklim meydana getirmiştir. Tebliğini sevgi, aşk ve muhabbet gibi kavramlar içerisinde yapması dolayısıyla birçokları tarafından kabul görmüştür. Bu yönüyle o, İslam'ı Kur'ân ve Sünnet ışığında anlatan önemli bir mutasavvıftır.

Ahmed Yesevî'den yaklaşık on asır sonra çağımıza baktığımızda insanın hem kendi düşünce yapısı hem de içinde bulunduğu yaşam şartları değişmiştir. Sekülerleşen, modernleşen, teknolojik bakımdan gelişen ve birçok dünyevi unsur açısından ilerleyen insan, kendi özünü ve idrak kabiliyetlerini kaybetmiş, yavanlaşmıştır. Bu haldeki insanın tasavvufa yaklaşımı da değişmiş ve farklılaşmıştır. Tasavvufu yüzeysel olarak tanıyan ve idrak edebilen bir tipoloji ortaya çıkmıştır. Çağın insanı bu şekilde dönüşürken tarikat metotları onunla birlikte ilerlememiş sadece tasavvuf anlayışı yumuşatılarak cemaatsel yapılara dönüştürülerek kendi usulünden uzaklaştırılmıştır. Olması gereken tarikatların cemaatleşmesi değil Kuran ve Sünnet çerçevesinde çağın insanına Allah'ı ve ahireti hatırlatmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için de öncelikle İslam'ı iyi bilmek ve anlatabilmek temel düstur olmalıdır. Özeldir irfan anlatılırken genel veya temel bağlamda İslam bugünün üslubu ile özü değiştirilmeden anlatılmalıdır. Böylece İslam'ı tam anlamıyla idrak etmiş bireyler tasavvufu da kavrayabilecek ve yaşayabilecektir.

Çağımız insanı, teknolojik gelişmelerin etkisiyle modern bir kölelikle karşı karşıyadır. Özellikle internet ve sanal ortamlara bağımlılık geliştiren insan, somut verilerin etkisi altında kalmaktadır. Beynin somuta yoğunlaşmasıyla soyutu algılama kapasitesi düşmektedir. Beynin sağ tarafı soyutu algılayamaz hale gelmektedir. Bu haldeki insanın İslam'ı ve tasavvufu anlaması kendine ait bir zihinsel ve ruhsal süreçlerden geçerek olgunlaşması da mümkün değildir. Geçmişte karşılaşmadığı bu hastalığı öncelikle tespit edebilmesi buna karşı tavır geliştirmesi elzemdir. Yesevî dönemindeki biri manevi meseleleri daha kolay anlayabiliyor ve buna bağlı olarak Allah'a teslimiyet içinde oluyorken; çağımız insanı daha şüpheli, sorgulayıcı ve ruhsal süreçlerden uzaklaşmış halde karşımıza çıkmaktadır. İş böyle iken geçmişin metotlarının birebir bugün anlaşılması ve uygulanması da mümkün değildir. İslam ve tasavvufun kendi temelleri korunmak suretiyle çağın insanının durumunu da göz önüne alarak peygamberî bir metot icra edilmelidir. Olaylar ele alınırken zaman, zemin ve insan faktörü göz ardı edildiğinde faydasız bir gayret içinde olunacağı da aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Akot, Bülent, “Değerler Eğitimi Açısından İnsan-ı Kamil Düşüncesi ve Günümüzde Karşılaşılan Zorluklar”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Ankara, 2013, c.XXIV, sayı:1.
- Akot, Bülent, “İslam Ahlakıyla Ahlaklanmanın İmkânı Üzerine”, *Adam Dergisi*, Ankara, 2015, c.V, sayı:II.
- Aydın, Mehmet, “İslam ve Sekülerleşme” *Dinler Tarihi Araştırmaları VI*, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2008, s. 107.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.
- Bice, Hayati, *Hoca Ahmet Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 1993.
- Cüceloğlu, Doğan, *Yeniden İnsan İnsana*, İstanbul, 1993.
- Jan Nutall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, Çev.: A. Yılmaz, İstanbul, 1997.
- İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Nuri Gençosman, İstanbul, 1992.

Karaca, Faruk, “Dini Pratikler, Nefs Muhasebesi ve Allah Şuuru”, Ekev Dergisi, Erzurum, 1999, c. I, sayı:4, s. 118

Köprülü, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara, 1966.

Mehdi Senayî, Ahmet Yesevî ve Yesevîlik, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 1999, cilt: VI, sayı: 12, ss.145-146.

Oral, Osman, Hoca Ahmet Yesevi (ö. 562/1166) ve Yesevîlik, International Journal of Russian Studies = Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi, 2013, cilt: VI, sayı: 1, s. 11.

Şaban Ali Düzgün, “Globalizm ve Dini Değerlerdeki Dönüşüm”, Dini Araştırmalar, Ankara, 2004, c. 6, sayı: 17, s. 144.

Şener, İbrahim, “Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme”, Yesevîlik Bilgisi, Haz: C. Kurnaz, M. Tatçı, Ankara, 2000.

Tepe, Harun, “Günümüz Sorunları Karşısında Etik”, Cogito, sayı: 3, 1995, ss. 156-160.

KOLEKTİF HAFIZANIN YENİDEN İNŞA EDİLMESİNDE YESEVÎ SÛFİLERİN ROLÜ

The Role of the Yesevi Sufis in the Reconstruction of Collective Memory

Sinan DOĞAN*

Özet

“Türkistan” lakabıyla anılan Hoca Ahmet Yesevî, İslâm-Türk düşüncesinin merkezi olmuş ve kendi felsefesini geliştirip yayacak olan yeni halifeler ve Türk sûfleri yetiştirmiştir. Manevî köklerimizi ve kültür birikimimizi temsil eden Yesevî sûfleri, mensup olduğu misyonun temelini oluşturan hayata aktif bir ahlakî eylemlilik kazandırma çabasında önder ve model olmuşlar. Yesevî sûfleri insani değerleri ayakta tutan ve yaşatan özelliği ile tarihi referans şahsiyetlerdir. Yesevîlik hareketini temsil eden türbe, dergâh zaviye, hangâh gibi sûfi merkezler, ilim, kültür, sanat merkezleri haline gelmiştir Şehirlerin yeni ruh kazanmasında ve yeni şehirlerin kurulmasında tekkeler, zaviyeler ve orada barınan sûflerin, önemli ölçüde pay sahibi olmuşlardır. Ortak bir geçmişe referans olan Yesevî sûfler, toplumun yeniden kendini tanımlayabilmesinin sağlam bir zeminini de oluşturacak etki ve gücüne sahiptir. Ortak geçmişte; bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen belli değer ve davranışlar, sosyal kimliklere süreklilik ve derinlik sağlayacaktır. Böylece Yesevîlik tarihte olduğu gibi günümüzde de kültüre ilham vermeye devam edecektir. Bugün de türbe, dergâh zaviye, hangâh maddi birer varlık olarak hem de tarihi süreç içerisinde Yesevîlik kimliğin taşıyıcıları olarak önem arz etmektedir. Sûflerin türbeleri kimlik değerlerini hatırlatıcı, kimlik bilincini güçlendirici hem maddi hem de manevi kültür unsurlarıdır. Kolektif hafızanın yeniden inşasında ve kimlik bilincini güçlendirmede işlev görevi yapabilir. Kolektif hafızada yer alan Yesevî sûfler, kolektif hafıza ile toplum arasında ilişkiyi besleyecek niteliktedir. Makalemizde, Yesevîlik inanç ve kültür dünyasının merkezi değerlerini söz, tutum ve davranışlarıyla başarılı bir şekilde temsil ettikleri için, kolektif hafızanın canlanmasında ve sosyal kimliğin yeniden inşasında temsil edici rolünün temellendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Yesevîlik, Kolektif Hafıza, Dini yapılar, Sosyal kimlik

Summary

Hoca Ahmet Yesevi, known as "Turkestan", became the center of Islamic-Turkish thinking and raised new caliphs and Turkish sufis who would develop and spread his philosophy. The Yesevi sufi, representing our spiritual roots, our cultural accumulation, are historical reference personalities that keep human values as leaders and models in order to gain an active moral activity that constitutes the basis of the mission of which the mission belongs. The mausoleum representing the Yesevî movement became a center of knowledge, culture, art, such as the dervish lodge, In the new soul gaining of cities and the establishment of new cities, the monks, zavies and the Sufis who have lived there became a significant shareholder. These Turkish Sufis, which are a reference to a common past, have the power and power to form a solid foundation for the community to be able to define itself again. In the common past; Certain values and behaviors that display a ritual or symbolic character will provide continuity and depth to social identities. Thus, as in the history of Yesevi, today will continue to inspire the culture. Today, the mausoleum, dergah zaviye, hahhah material are important as beings as well as bearers of Yesevi identity in the historical process. The Sufis are reminders of the identity values of their kind, as well as elements of material and spiritual culture that strengthen identity consciousness. It can serve as a function to reinvent the collective memory and strengthen the identity consciousness. The Sufis in collective memory will nourish the relationship between collective memory and society. In our paper, it is aimed to base the representative role in the revival of the collective memory and in the reconstruction of social identity, since they successfully represent the central values of the world of belief and culture in words, attitudes and behaviors.

* Öğretmen, MEB, Uzman,s.sinan1339@hotmail.com

Key Words: Yesevîlik, Collective Memory, Religious structures, Social identity

GİRİŞ

İslâmiyet ile birlikte Horasan sûfi faaliyetlerin merkezi durumuna gelmiştir. “Pir-i Türkistan” lakabıyla anılan Hoca Ahmet Yesevî, İslâm-Türk düşüncesinin merkezi olmuş ve kendi felsefesini geliştirip yayacak olan yeni halifeler ve Türk sûfilere yetiştirmiştir. Göçebe Türkler arasında düşüncelerini yaymaya başlayan Türk sûfilere Horasan’da “Bab” denmiştir. Türk sûfilere, eski inanç kültüründe kullanılan şaman, baksı ve kam’ların gibi kelimelerin yerine, İslâmiyet’in kabulüyle Dede, Baba, Şeyh ve Ata gibi unvanlar kullanmaya başlamışlardır. (Doğan,2018,100)Ahmet Yesevî, eğitimini tamamlayan müritlerini İslam’ı tebliğle görevlendirmiş ve rivayete göre bunlardan 99 binini kendi halifesi tayin ederek, Balkanlara kadar uzanacak uzak muhitlere göndermiştir. Bu durum, birçok gayrimüslim beldenin, İslam’la şereflenmesine vesile olduğu gibi “Yesevîliğin” geniş bir coğrafyada, bugüne kadar varlığını devam ettirmesine de imkân sağlanmıştır. (Baş,2011,30) Türkistan’dan çıkarak Balkanlara kadar uzanan bir coğrafyaya yayılan Yesevî Türk sûfilere genel olarak Horasan Erenleri veya Alperenler adı verilmiştir. (Demirci,1994,61)

Yesevî sûfiler, yerleştikleri bölgelerde iskân ve ihtida faaliyetlerinde bulunarak bölge insanların gönüllerini feth etmişlerdir. (Bakırcı, Türkan,2013,159) Yesevî sûfiler, İslam’ın tebliğini gerçekleştirmiş, haksızlıklara maruz kalan ve ezilen kitlelerin acısını derinden paylaşmış ve sessiz yığınların sesi olmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Türklerin siyasi fetihden önce, Yesevî sûfiler, halkların gönlünü fethetmişlerdir. (İzeti,2012,128; İnbaşı,2012,159) Bu durum, Türk fetihlerinin başarılı olmasında önemli sebepleri arasında gösterilebilir. (Barkan,2002,136) Eski şehirlerin yeni ruh kazanmasında ve yeni şehirlerin kurulmasında tekkeler, zaviyeler ve orada barınan sûfilere, önemli ölçüde pay sahibi olmuşlardır. (İzeti, 2004;286) Yesevî sûfiler, sadece sûfi kimliği taşıyan manevi şahsiyetler değil, aynı zamanda toprağı işleyen, köy kuran, sanat ve ilimle iştigal eden şahıslar olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. (Baş,2011,21,53) Yesevî Sufilerin kurdukları tekke ve zaviyeler, bölgelerinde birer ilim ve kültür merkezleri hâline gelmişlerdir. (Bakırcı, Türkan,2013,158)

1.Kolektif Hafıza Toplumsal Kimlik

Geçmişle kurulan ilişki, kimlik inşasında önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda, tarihte gerçekleşmiş bir olayın anlatılarla kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla; geçmişte yaşanan bir olayın hissedilmesi, nereye ve neye ait olunduğunun bilince ulaşılması sonucunda bir kimlik oraya çıkmaktadır. Toplumsal hafıza üzerine gelişen kimlik, kolektif bir kimliktir.(Sancar,2011,20) İnsanın bilincinde iz bırakan olayların saklandığı ve hatırlandığı yer olan bellek, geçmişin anımsanmasını sağlamaktadır. (Bilgin,2007,211) Bireysel belleklerin varlığından bahsedilebileceği gibi toplumların, grupların, ailelerin de kolektif olarak oluşturulmuş geçmiş bilincine, yani toplumsal bir hafızaya sahip olduğu söylenebilir. Ancak, hafıza geçmişte olmuş olayların zihinde yeniden canlandırılmasından ziyade, içinde bulunulan anın dinamikleri tarafından belirlenen, değişken bir süreçtir. (Özyürek, 2001,8) Diğer bir ifadeyle geçmiş, şimdiki anın ihtiyaçlarına göre sürekli şekillenir ve hatırlanarak yeniden kurulur. Günümüzün dünyasını, geçmişin o anda yaşanmamış olayları ve o anda algılanmamış nesnelere bağlamında yaşadığımızı savunurken, toplumsal hafızanın kurulma esnasında geçmişin yeniden inşa edildiğini ifade etmektedir. (Sancar,2007, 43).

Hafızanın toplumsallaşma sürecinde, kolektif anılar oluşmaktadır. İzlenimler sadece kendi hatıralarına değil, başkalarının da birçokları tarafından yaşanmış hatıralarına dayanıyorsa, anımsanan şey, çok daha gerçektir. Buradaki algı önemlidir. Çünkü başkalarının anlamlı diye vurguladıkları da hatırlandığı için, anılar kolektif bir hal almaktadır.

(Halbwachs,2002,52) Kollektif hafızayı meydana getiren Yesevî sûfilerin anı ve sözleri hatırlamak “Atalarla” birlikte yapılan bir gezi gibidir. Aslında zamansal ve mekânsal olarak birliktelik söz konusu değildir. Ama belleklerde “bizimle” beraberdirler. Çünkü söz konusu kişilerle ortak yaşanılanlar vardır. Daha iyi hatırlamak için de yüzler onlara döndürülür, hatırlanan kişilerin bakış açısı ödünç alınmaktadır. Onlar gibi bakılmakta, algılanmaktadır. Toplumsal hafıza, hatıraların anlatılması, alımlanması ve sahiplenilmesi yoluyla oluşmaktadır. (Sancar,2007,41). Yaşanılmayan ve daha önce gerçekleşmiş olaylar, hissedilen grup açısından önem taşıdıkları ölçüde ve biçimde hatırlanmaktadır (Sancar,2007,42).

Toplumsal hafıza, hatırlamak için bir çerçeve (*cadre*) oluşturmaktadır. Söz konusu süreç içerisinde bulunulan çevre tarafından dayatılan bazı “imgeler” vardır. İmgeler, eski bir olgu ya da daha önce tanınan bir kişi hakkındaki izlenimleri değiştirip dönüştüren bir güce sahiptir (Halbwachs, 2002,54). Çünkü geçmişi yeniden üretimi ile kolektif bir kimlik ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla, kolektif kimlik ile hafıza arasında sıkı bir ilişki olduğu söylenebilir. İnsan geçmişiyle bağlantı kurduğu ilişki çerçevesinde kolektif hafıza yeniden inşa edebiliyor.(Assman,2001,41)

Kolektif kültürel hafıza ise gündelik olmayan olayları hatırlama edimini içermektedir ve geçmiş, tarihsel bir gerçeklik gibi verilmemekte, hatıranın bağlandığı sembolik figürlerde ortaya çıkmaktadır. (Sancar,2007,45). Önemli olan gerçek değil, efsaneye dönüşmüş, hatırlanan tarihtir. Efsaneye dönüşmüş söz konusu hatırlanan tarih, geçmişi bugünün şartlarına göre yeniden kurgulayan bir öyküdür. Kültürel hafızada anlam; anıtlar, heykeller, binalar, cadde ve meydan isimleri, edebiyat ve sanat eserleri, anma günleri, anı kitapları, sancak ve bayraklar aracılığıyla nesneleştirilmektedir. (Sancar,2007,6) Günümüz ile ilgili deneyimlerimizin büyük ölçüde geçmiş hakkında bildiklerimizin üzerine oturduğu ve genellikle geçmişle ilgili imgelerimizin var olan toplumsal düzeni meşrulaştırmaya yaradığı söylenebilir...

Törenlerdeki anlatıların öyküden çok “oyun biçiminde canlandırılmış bir kült” olarak tanımlanabilir. Toplumsal hafızaya ait anlatıların, önceden belirlenen bir metafizik oyun yöntemiyle günümüzdeki zaman dili kullanılarak törenler şeklinde icra edilen törenlerdir. (Connerton,1999,69). Kutsal olay yeniden canlandırılır ya da temsil edilir. Kült töreninde rol alanlar, mitos olayın sözde tanıkları durumuna gelmektedirler. Her yıl tekrarlanan kült törenleri ile mitosa şimdiki zaman biçimi verilmektedir. (Connerton,1999,70) Simgesel nitelik taşıyan ve kurullarla yönetilen kült törenleri, özel anlam ifade eden düşünceler ve duygular davranışlara dönüşmeye başlar. Kült törenleri, özel yerlerde ve bilinen zamanlarda yapılabilmelidir. Tekrarlanan kült törenlerle, geçmişin kendiliğinden kesintisiz sürdürülmeye çalışılır (Connerton,1999: 72).

Kolektif hafızayı oluşturan sûfilerin anma törenlerin gösterildiği özel yerler, hafıza mekânlarını oluşturmaktadır. Hafıza mekânlarının varlık sebebi, zamanı durdurmak, unutmayı engellemek ve ölümü ölümsüzleştirmektir. Anma kült törenleri ile anıtlar, müzeler, heykeller, binalar, cadde ve meydan isimleri, edebiyat sanat eserleri gibi hatırlama figürleri, zaman ve mekâna bağımlı olmalarından ötürü, belli bir mekânla cisimleşmeye başlar. (Nora,2006,9) Çünkü düşünce ne kadar soyutsa hatırlama o kadar somuttur. Söz konusu hafıza mekânları şundan, gelecekte ve özellikle geçmişten bahsetmektedirler. Hafıza mekânları, farklı seviyelerde maddi, sembolik ve işlevsel olarak üç anlam içermektedirler. Arşiv depoları gibi maddi görünüme sahip bir yer (mekân), eğer hayal ederek yaratıldıysa, bir hafıza mekânıdır (maddi); aynı şekilde bir ritüelin objesi olan anıt mezar tamamen işlevsel bir yerdir; sembolik anlamın (*signification*) en uç örneği görünümünde olan sessizlik dakikası, aynı zamanda bir zamansal birimin maddi kesiti gibidir ve periyodik olarak anının hatırlanmasına hizmet eder. (Nora,1997,34,35) Hafıza mekânlarının bu üç yönü her zaman aynı anda bulunur. Jenerasyon, demografik içeriğiyle maddidir; işlevseldir. Sembolik olarak anıların aktarımını sağlar. Çünkü

küçük bir kısım tarafından yaşanmış deneyim veya olay, bu deneyim veya olaya katılmamış çoğunluk olarak tarif edilir (Nora,1997,35). Hafıza mekânları, hayatı ölüme, zamanı sonsuzluğa bağlayan karma, melez mekânlar olmasının yanında, kolektif ile bireysel, sıradan ile kutsal, durağan ile hareketlilik sarmalında olan mekânlardır (Nora,1997,35)

2.Kollektif Hafızanın İnşasında Yesevî Sûfiler Rol-Önder Şahsiyet Olabilir mi?

Rol model; hedeflerini, tutumlarını ya da davranışlarını örnek aldığı, özdeşim kurduğu ve taklit etmeye çalıştığı kişi ya da gruplar olarak tanımlanır (Budak,2003,523) Kişisel tarzı ya da has özelliklerine özenilen kişi olduğu zikredilmektedir.(Koç,2008,169,170)Model olma, model alma gibi olgular vasıtasıyla yaşamlarını biçimlendirilmelerine imkân sağlar, gözlemleyerek öğrenmeyle bilişsel kapasitelerini geliştirebilir.

Yesevî sûfiler, Türk gönül düşünce dünyasında yaşayan ve bu dünyayı etkileyen abide şahsiyetler olarak karşımıza çıkıyor. Yesevî sûfiler, Türk İslam dünyasında eski Türklerin kullandığı töre, yasa, ahlak değerleriyle, İslamî iman ve ahlak esaslarını yakınlaştırıp bağdaştırmasını gerçekleştirmiştir. (Kenjetay, 1999,121) İnsan anlayışının temelinde, İslam düşüncesinin temel değerleri olan hoşgörü, tevazu, takva gibi davranışlar yanında, üst seviyeli bir kavramlaştırmanın neticesini ifade eden üstün insan imajı ve ideali de bulunmaktadır. Yesevî sûfiler, üstün insan imajı ve idealini oluşturan ‘soyluluk, alplık bilgelik, erdemlik, fazilet ve ideal insan, gibi gerekli nitelikleri,(Akyüz,1994,22) İslam’ın iman ahlak ve Türk kültürü kaynağından yoğunlaşarak, insan idrakine sunmuşlardır.’(Yıldırım,2011.84.85)

Yesevî sûfiler, yaşadığı dönemde egoizmin pençesinde kıvranarak bunalıma düşme ve kendine ve toplumuna karşı yapancılığa tehlikesine karşı insanlara rol ve model olmayı başarmışlardır. Yesevî sûfiler’’ bencil insan tipi yerine, insani değerleri öne çıkaran insan tipi ikame ettikleri için’’,sürekliliğini korumuşlardır.(Bodur,1995,15) Bu nedenle ‘‘Yesevîlik’’ insan ve onun psikolojik özellikleri ile manevi olgunlaşması öğretisinin pratik ilkeleri ve ahlaki ideallerini kapsayan kolektif bir hafızadır. Toplumsal hafıza bilinci oluşturmamayan toplumlar, sosyolojik anlamda bir sosyo-kültürel yapı gösteremezler. Yesevî sûfiler, bireysel gelişme ve toplumsal bütünleşmenin dinamikleri çok iyi analiz etmişler. Yaşadığı toplumun birikiminden ve tarihi tecrübelerinden yararlanmışlar. Faaliyetlerini bu alanda yoğunlaştırarak, insani değerleri öne çıkaran insan tipi ikame çalışmaları, toplumda bütünleşmeyi de sağlayan rol-model olmuşlardır. Halkın maş’eri vicdanını yansıtan ve onların yakın çevresinde bulunan motifleri tercih ederek bilgi, deyimler, atasözleri, menkıbeler aracılığıyla toplumsal bilincin canlı tutulmasını sağlamışlar. Bu nedenle, Yesevî sûfilerin arasında, düşünce dünyamızın teşekkülünde bizlere öncülük edecek değer ve inanç motifleri fazladır. Yesevî sûfiler ‘Hz Peygamber’in kişiliğinden ve sözlerinden aldığı ilham, ışık ve irfanla (Divan-ı Hikmet,2009,298)toplumda organize bir yapı başlatmış, bunun sonucunda toplumda birlikte yaşama istikrarını güvencesi olmuşlardır.

Bugünümüzde, egoist temelli sosyo-kültürel gelişmenin yerine, Yesevî sûfilerin geliştirdiği insani değerleri öne çıkaran insan tipi ikame çabalarında duyarlı olmalıyız. İnsan ve toplumuzu yeniden inşa etmek, kendi kültürel mirasımız içinde mevcut değerlerimizi yeniden üretmek ve ilişkilerimize yeni anlamlar katmak zorundayız. Bugün insanlığın her zamankinden daha çok ihtiyaç duyduğu insan-tabiat, insan-insan, insan-toplum ilişkilerini, tevazu, iyilik, hoşgörü ve denge temelli üzerinde inşa eden Yesevî sûfilerin rol-model olma düşüncesini geliştirmek gerekir.

3.Kollektif Hafızanın İnşa Edilmesinde Yesevî Sûfileri Rolü

Yesevî temelli kolektif hafıza kavramı, Türk dünyasında ahlak ve kültürü tanımlamak için kullanılmalıdır. Bu kolektif hafıza yeniden hatırlanarak kültürel birlik kimliği yeniden kurgulanmalı ve sahip çıkılmalıdır. Kültürel birlik kimliği oluşturma hayalinin gerçekleşmesi için Yesevîlik kaynak haline getirilmelidir. Sembolik anlamlarla yüklü olan bu Yesevîlik kolektif hafıza, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan bir'' mızrak'' ''adalet'' ''birlikte yaşama ve başarıma ideali'' ''mücadele ruhu'' ''yeniden doğuş'' ''sevgi çağının başlangıcı'' ''hiç durmayacak olan çöşku'' ''düzen ve nizam kurma tarihi'' ''yaşatmak için savaşıma tarihi'' ''asli vatana dönüş'' ''sembolik tarih'' ''genellikle göç'' tanımlanabilir. Aslında toplumsal hafıza, gerçek olgular değil öyküleştirilmiş olayların hatırlanması üzerine kuruludur. Burada söz konusu olan geçmişteki olaylara, kolektif olarak atfedilen anlamın sürekli üretiliyor olmasıdır.

Yesevî sûfiler, sadece sûfi kimliği taşıyan manevi şahsiyetler değil, aynı zamanda toprağı işleyen, köy kuran, sanat ve ilimle iştigal eden şahıslar olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. (Barkan,2002,248) Savaş zamanında bir asker gibi harbeden, sulh döneminde bir köylü gibi çalışmışlardır. Yesevî sûfilerin çoğu öşürden bile muaf değildi. İşledikleri bağ bahçe, çayır ve çiftliklerin mahsulünden bir kısmını sipahiye ve padişaha vermişler, geriye kalanı da zaviyede gelene, geçene ikram etmişlerdir. (Barkan,1942:293 ,294,339-340),Yesevî sûfiler, yalın/sade anlaşılır bir dille halka hitap etmiş ve insanların müşküllerini ''halkın içinde Hak'la birlikte olmak'' prensibinden hareketle gidermeye çalışmışlardır. (Yılmaz,2007, 220) Bu nedenle tarihi olayları, hatıraları, sembol, mit veya efsaneye ve bu olayların aktörlerini ise kahramanlara, sembol şahsiyetlere dönüştürmüş. (Bilgin,2014,273) Kult anma törenleriyle, geçmişe ait ritüeller, hikâyeler, mekânlar, sembolik figürleri aracılığı ile sürekli hatırlanarak kolektif hafızaya dönüştürülmelidir. ''Kolektif hafıza'' önceden belirlenmiş şablonlar içermektedir, seremonilere dayanmakta ve aktarıcılar tarafından gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Michael Schudson (2007,180) Böylece kolektif anılar canlı tutulmaktadır. Söz konusu geçmiş anlam nesneleşmekte ve ritüelin tekrarı kültürel kimliğin yeniden üretilmesini sağlamaktadır. (Assman,2001,60-62).

Eski şehirlerin yeni ruh kazanmasında ve yeni şehirlerin kurulmasında tekkeler, zaviyeler ve orada barınan sûfilerin, önemli ölçüde pay sahibi olmuşlardır. Kurulan bu zaviyeler, inceliğin, kibarlığın, nezaketin, çalışmanın, hikmetin ve sanatın merkezi olarak faaliyet göstermişlerdir. Dini, dili, rengi, cinsi, düşüncesi ve ırkı ne olursa olsun muhataplarına insan nazarıyla bakıp, saygı göstermişler.(İzeti,2004,286 Bu nedenle Yesevî sufilerin mekânları, yaşadıkları coğrafyada iz bırakan mekânlar olduğu için aynı zaman hafıza mekânlarıdır. Mekâna ait tüm detaylar, Türklerin nezdinde ortak anlamlarla yüklüdür. Hafıza mekânlar, hatırlamasını sağlayan işaretlerle doludur. Hafıza mekânlarda simgesel kurallarla düzenlenecek etkinlikler, duygusal anlar yaşatır. Geçmişte yaşanan bir olay, şimdiki zamanda yeniden canlandırılır. Böylece geçmişin kesintisiz devam ettiği izlenimi yaratılır. *Hafıza mekânda zaman durur, unutmaya engellenir ve ölümler ölümsüzleştirilirler* (Candau,1998,153) Böylece mekân, cisimleşip, işlevsel hale gelerek hafıza aktarımı gerçekleşir. (Nora,1997,34-35) Geçmiş, şimdiki anı ve geleceği biçimlendirmeye başlar. Hafıza mekânlarda anma törenleri, kimlik inşasında rol oynamaktadır. Kollektif hafıza ile kurulan ilişki çerçevesinde, gruplar genellikle paylaşılan bir ritüel anılarından beslenen toplumsal hafıza üzerine kimliklerini inşa ederler. Toplumunu birleştirecek söz konusu kolektif hafızadır. Bu şekilde kültürel asimile olma tehlikesinden kurtulma yollarından biridir.

Geniş bir hizmet sahası oluşturan tekkeler, okul, hastane, psikolojik ve tıbbi hizmetleri yeri, spor yeri, dinlenme yeri, güzel sanatlar merkezi, edebiyat ve zikir mekânı olarak faaliyet göstermiştir. Sûfilerin, kendi el emeğiyle geçinmeyi prensip edinip, tekkelerinde mesleklerini icra ettikleri ve bu şekilde halka yardım ettikleri de olmuştur. Müntesiplerine sağladığı ruhi

terbiye ve tezkiyenin yanı sıra, onlara çeşitli sanat dallarında yetişme imkân vermiştir. Yüksek duygu ve düşünce zemini olan Yesevî tekke ve zaviyelerde, birçok ilim, fikir ve sanat erbabı yetişmiştir.(Doğan,2018,103) Bu nedenle kolektif hafıza çalışmalarında, terk edilen yerin hatırası aynı zamanda kaybedilen ilişkilerin, bolluğun ve özgünlüğün de hatırasıdır. Hepsi hayali hafıza tarafından tekrar yaratılır.(Özyürek,2001,133) Kaybedilen topraklara sadece hayali bir bağ kurulmasıyla kaybedilen topraklara karşı özlem başlatılmış olur. Söz konusu coğrafya doğası, hatıraları, kültürleri ve yaşam tarzları ile donmuş bir şekilde hafızada yer almaktadır. Geçmiş algısı artık diğerlerine de ait olan şeyin sahiplenilmesidir. Hafızada canlanan geçmişe dair ilim, fikir ve sanat, edebiyat, yardımseverlik iman ve ahlak ve başarıma ideali görüntüsü, kendini Türk olarak tanımlayan herkes için sahiplenilen bir görüntüdür. Kolektif hafızaya dair görüntüyü hayal etmeye devam ettikçe ve bu görüntüyü mekân sayesinde hatırladıkça, kişi ve toplumda yok olmayacağı hissi güçlenmeye başlar. Çünkü hafızanın devamlılığını sağlayan kişilerden ziyade, ortak anlamın hala devam ediyor olmasıdır. Öyleyse, Türk dünyasının kolektif bir hafızayı oluşturan Yesevi sûfiler, Türk kimliğinin merkezinde yer almalıdır.

Kolektif hafızada canlanmasıyla kaybedilen coğrafyalar ‘’ata vatan’’ tahayyülüdür. Ata vatan tahayyülü, yaşanılan ve terk edilmek zorunda kalınan toprakların yeniden inşa etme gücünü verir. Daha önce yaşanılan ve kaybedilen topraklarda ortak kader birliğini sağlayacak kolektif hafızadır. Kolektif hafızayı oluşturan Yesevî sûfilerin özgü ikonografilerin çeşitli formlarda maddeleşmesi (anıt, ritüel, logolar ve sokakların veya meydanların isimleri...) yaşayan bir toplumun yerleştikleri topraklara demir atmasını sağlamaktadır (Bruneau,2006, 329,330)

Kolektif hafıza, inşa edilen kimliğe tarihi bir öz ve derinlik kazandırma işlevi yaparken, topluluğun mensuplarına aynı kaderi paylaşma duygusu verir. Kolektif hafıza moral bir ders içerdiği için, toplum üyelerine sosyal kimlik kazandırmaktadır.(Doğan,2018,109)Yıllardır totaliter rejimler, inanç ve değerleri gayri meşru ilan yönetim uygulamaları sonucunda, toplulukların dini inançları ve kültürel gelenekleriyle olan bağları büyük ölçüde zayıflamış, kolektif hafıza enkaza dönüşmüştür. Totaliter sistemin oluşturmaya çalıştığı resmi hafıza, tarihi geçmişle bağlarını kopartıcı, dini inanç ve pratikleriyle aralarına mesafe koyucu şekilde inşa edilmeye çalışılmıştır. (Bilgin,2014,15)

Yesevi sûfi ilgili anlatı ve paylaşılan tarihi bilgi, kolektif hafızanın hatırlanmasına ve canlanmasına vesile olmaktadır. Ortak bir geçmişe referans olan bu Yesevî sûfiler, toplumun kendini tanımlayabilmesinin sağlam bir zeminini de oluşturur. Ortak geçmişte; bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen belli değer ve davranışlar, sosyal kimliklere süreklilik ve derinlik sağlar.(Doğan,2018, 110)Bundan dolayı, kolektif hafızayı taşıyan sûfiler, bu derinliği verir niteliktedir. Toplum ile kolektif hafız arasındaki bu ilişki; toplumun geçmişle bağını oluşturarak, grup aidiyeti güçlü kıldığı ve gruptaki dayanışmayı artırdığından. ‘’kolektif hafıza yoluyla kimlik tanımlanır. Bu kimlik, tarihi olayları, hatıraları, sembol, mit veya efsaneye ve bu olayların aktörlerini ise kahramanlara, sembol şahsiyetlere dönüştürür.’’ (Bilgin,2014,273) Kolektif hafızada yer alan sûfiler, kolektif hafıza ile toplum arasında ilişkiyi besleyecek niteliktedir.

Müslüman toplulukların kimlik değerlerini temsil eden maddi kültür unsurları camiiler ve türbeler, kolektif hafızanın yeniden inşasında önemli işleve sahip görünmektedir. Özellikle, türbeler, maddi birer varlık olarak hem de tarihi süreç içerisinde kimliğin taşıyıcıları olarak önem arz etmektedir. Sûfilerin türbeleri kimlik değerlerini hatırlatıcı, kimlik bilincini güçlendirici hem maddi hem de manevi kültür unsurlarıdır. Kolektif hafızanın yeniden inşasında ve kimlik bilincini güçlendirmede işlev görevi yapmaktadır.(Doğan,2018,110)

Kolektif hafızada yer alan Yesevi sûfiler, bugün için de birlikte yaşama açısından bir model olarak görülebilir. Bu sûfiler, sadece Müslüman olanlar için değil Hıristiyan olanlar için bile bir örnek ve birleştirici kimselerdir. Bu sûfiler, sadece tarihi bir değer değil, insani değerleri ayakta tutan bir tarihi referans şahsiyetlerdir. Tarihi referans şahsiyetler, topluluğun tarihinde inanç ve kültür dünyasının merkezi değerlerini söz, tutum ve davranışlarıyla başarılı bir şekilde temsil ettikleri için, kolektif hafızanın canlanmasında ve sosyal kimliğin yeniden inşasında temsil edici rolüne sahiptir.(Doğan,2018,110)

3.1.Yesevîlik Kültü ve Hayat Felsefesinin Güncelleme Gücü

Yesevîlik zihniyet dünyası ve hayat felsefesini aktüel hâle getirmek inanç ve ritüellerden yararlanmak gerekir. Yesevî kültürünün üzerine tespit ve tahlillerde bulunmak ta amacına hizmet etme türünden olabilir. Yesevîliğin geçmişteki millet hayatına hizmetleri (Köprülü 2003) ve günümüzde de hizmet potansiyeli özeliğini taşımasından dolayı Türk kültür tarihinin en önemli atar damarı konumundadır. Yesevîlik sözlü kültür epik destanların, mitlerin, ritüeller ve benzeri diğer anlatı türlerinin imkân ve özellikleri tam olarak bilinip değerlendirilmeden anlaşılabilir. Yesevîlik'te Müslüman Türk kültürünün kendi inanç ve hayat felsefesini yenileme gücü bulunmaktadır. Yesevîliğin sosyo-kültürel bağlamları içindeki Yesevîlik kültürün temel unsurlarının gizli ve açık işlevlerini ortaya koyacak kült alanları oluşturulması gerekmektedir. Yesevî sûfiler sadece Türk sûfiliğinin en önemli tarihsel şahsiyetleri olarak değil aynı zamanda son derece canlı ve dinamik bir dinî ve kültürel aktörler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yesevi sûfiler dinî toplumsal yapının nâibleri ve muhafızları konumuna yükselmişlerdir. Yesevîlik kültürünün, ritüel ve menkıbeler yoluyla güncellenmesiyle Yesevi sûfiler günümüzde de dinî toplumsal yapının nâibleri ve muhafızları konumuna yükselecektir. Bu nedenle Yesevîlik kültürü sistematiği anlayıp çözmek ve bu sosyo-kültürel ve psişik yapının bozulmadan devamını sağlamak aynı zamanda yarına veya yarınlara yönelik olarak kültürün inanç ve hayat felsefesini güncelleyerek yaşamasını sağlamakla eş anlamlıdır.

Türk mitolojisinde, epik destanlar, efsaneler ve ritüeller yoluyla oluşturulan “model şahsiyetler Türk kültürüne yön verir. Bu durum, Türk milletinin hayatında din değiştirme gibi dünya görüşünü etkileyen büyük olaylar kesildikten sonra da devam etmiştir. Meselâ, Türk dünya görüşüne göre ideal kağan “Oğuz Kağan”dır. Tanrının yarattığı ve pek çok kutsal yetiyle donattığı, tanrısal istek ve buyrukları tutan, titizlikle yerine getirerek “borcunu ödeyen”, her yönüyle tam ve mutlak manada başarılı olan Oğuz Kağan, kağanlık konusunda ideal olanın ölçütüdür. Hiyerarşik bir yapı ve karaktere sahip olan Türk kültürü kabul ettiği “değerlere bağlı ve onları göz önünde bulundurarak hemen hemen her sosyal ve kültürel durum için ideal olanı belirleyip “ölçütü” ortaya koymuş, insanları onları gerçekleştirmede güçleri ölçüsünce” serbest” bırakmıştır. İslâmiyet'in kabul edilmesinden sonra “Oğuz Kağan da “Müslümanlaştırılır. Oğuz Ülkesi'nin başşehri olan Yesi'ye yerleşen Hoca Ahmet Yesevî, İslâmi bir içeriğe sahip “model” olarak onun yerini alır ve millet hayatımızdaki Türk hayat felsefesi ve pratiğimiz ya da Türk cihan hâkimiyeti mefküresini temsil ve telkin özellikleri yeniden hayat bulur.

Yesevî sûfilerin kabrinin yer aldığı türbeler, son derece mukaddes ve güçlü bir ruhaniyete sahip olduğuna inanılır. (Doğan,2018,10) Tûr, Hira, Arafat, Ötüken,Kutludağ gibi kutsiyetleştirilmiş Yesevî sûfi türbeler, kendine has kuralları ve ritüelleriyle adeta “hac” yerini tutmasa da “hac” kadar anlamlı hale gelen sistematik ziyaretlerin merkezidir. Müslüman Türklerin en önemli ruhani ve manevi merkezi haline gelen Yesevî sûfilerin kabirleri etrafında oluşmuş son derece canlı ve kendini yenileyerek hayatıyetine devam eden bir kült vardır. Yesevîlik kültürü olarak adlandırılan bu yapı, türbe başta olmak üzere hizmetiyle ilgili her şeyi içerir. Yesevî sûfileri toplumsal iletişimin hatıraları olarak nakledilen anlatılar ve ritüeller, Yesevîlik kültürü çevresinde “otorite” olarak kabul edilen pek çok gelenek ve

göreneğin meşrutiyet kaynağıdır. “Doğru”, “hak” ve “meşru” kabul edilen anlatılar ve ritüeller, İslamın ruhu ile çelişen tarafı ortaya çıkmadıkça korunup, yaşatılmalıdır. Yesevi kültü, kendini yenileme gücüne sahiptirler ve pek çok bakımdan da mevcudu muhafaza ederek yenilemektedirler. Halk kitlelerinin muhayyilesindeki etkilerini ve işlevlerini, Yesevî kültürünün kendini yenilemesi bağlamında ele alıp tahlil edilmeye çalışılmalıdır

3.2. Bir Taze Bir Nefes, İlahi Ses ve Toplumsal Üslup, Tarihi Referansın Adı mı?

İnsanoğlu, insan altı ve insan olmayan varlıklardan soyut terimlerle düşünme, seçim yapma ve karar verme yeteneği ile ayrılır. Toplum ve kültür incelemelerinde insanoğlunun bu yetenek ve becerilerine atıfta bulunmak gerekir (Fitcher,2009,2) insan, sosyal sistemin taleplerine itaat eden önceden tanımlanmış, belirlenmiş olan rolleri oynayan bir oyuncu sıfatıyla yer alır (Tezcan,1993,75,79) İnsan, kendi dünyasının sınırları içerisine kendisini hapsetmiş bulunan hayvandan farklı olarak vücudunun, beyninin, fiziksel çevresinin ve kabul gören geleneklerin sürekli olarak sınırlarını genişletmek arzusunda olan bir varlık olarak da tanımlanmaktadır (Halbwachs,2016, 328-337)

Yesevîliğin tefekküründe de“hikmet”temel kavramdır. Yesevîlikte,Kur’an’ın özünü, hikmetler halinde tefsir edilmiştir. Fârâbî’ye göre asıl “hikmet” en yüksek varlığı en yüksek bilgi ile bilmektir. En yüksek varlık Tanrı’dır. Tanrı’nın bilinmesi ve bu bilgiye uygun hareket edilmesi “hikmet”in en yüksek seviyesi ve gayesidir. Yesevîlikte, akıl, ruh ve beden terbiyesini bir bütün olarak tasavvur edildiğinde, insanın tekâmülü de bir bütün olarak ele alınmıştır. İnsanın tekemmülleşmesi sonucunda insan kendi varlığında keşfettiği cevheri ile mutlak varlıkta tanrısal sırrı öğrenerek, tanrısal varlığa ulaşır. Bu tanrısal güçle, mutlak varlıkta birliği yaşayarak, toplumu birliğe yöneltme, fikir ve davranış eyleminde bulunurlar. Bu nedenle Yesevi Sûfiler,maş’eri vicdanlarda ,”bir taze bir nefes, ilahi ses ve toplumsal üslup” olmuşlar. İnsan, toplum, evren ve Tanrı temelli medeniyet kurucuları olarak, tarihte referans olarak yerini almışlardır.

Yesevîlik’te mana ile madde birleşerek topluma biçim verici olarak bütünleşmeyi esas alan bir gerçekliktir. Yesevîlikte bütünleşme eylemi, aslî vatana dönüş ve mutlu yolculuğun adıdır. Bu yolculuk, insanı yeniden biçimlendirmekte, inanç ve ufkumuz üzerinde fırtınalar estirmektedir. Her şeyin anlamını mutlak bir düzen içinde kazandığını ve yine mutlak bir düzen içinde yaşayabilmenin sırrına ancak Yesevîlik yaşama düzenin koordinatlarına ulaşılmaktadır. Bilakis Yesevîlik’le bütünleşen insan, bir zaman dizini içinde, kendi kurtuluş planını hem soyut hem de somut evrende değerlendirir. Elde ettiği bu yetenek, gerçekliğin talep ve beklentileri doğrultusunda biçimlenerek topluma meşruiyet temelinde bir bütünleşme modeli sunabilir. Bu referanslar, sonsuza kadar geçerli olacağından, insanlığın karşılaştığı veya içine düştüğü bütün buhranlara bir cevap sunan ve kurtuluş yolu gösteren bir rehber hükmündedir. Yesevîliği anlamak, Türk-İslâm medeniyetinin kurucu değerlerini fark etmek, bunlar üzerine bilinç geliştirmek ve çağın icaplarına medeniyet dairemizden anlamlı ve evrensel bir cevap üretmek demektir. Varoluşumuzun anlamı, değeri ve gayesinin ne olduğunu yeniden canlandırmaktır.(Bayraktar,2017,893-899;Arslantaş,2017, s.901-914)

SONUÇ

Yesevîlik tarihte olduğu gibi günümüzde de kültüre ilham vermeye devam etmektedir. Yesevîlik toplumun bütünleşmesini sağlayan bir takım değer ve normlardan meydana gelen sosyal sistemi besleyen, dolayısıyla toplumu kuşatan referans çerçevesin de manevi değerlerdir. Yesevîlik “Türklerin “ruh hamurkârı, ortak mayasıdır.”(Doğan,2018,111) Bu nedenle manevi köklerimiz, kültür birikimimizi temsil eden Yesevîlik sûfileri, mensup olduğu misyonun temelini oluşturan hayata aktif bir ahlakî eylemlilik kazandırma çabasında önder ve model olmuşlardır.

Yesevîliğin geçen bin yıldaki millet hayatına hizmetleri ve hizmet potansiyeli, Türk kültür tarihinin en önemli atar damarıdır. Dinî ve kültürel toplumsal yapının nâibleri ve muhafızlarıdır. Yesevîlik,maş'eri vicdanlarda ,’’bir taze bir nefes, ilahi ses ve toplumsal üslup’’ olmuştur. İnsan, toplum, evren ve Tanrı temelli medeniyet kurucuları olarak, tarihte referans olarak yerini almışlardır.‘‘Yesevîlik’’ insan ve insanın psikolojik özellikleri ile manevi olgunlaşması öğretisinin pratik ilkeleri ve ahlaki ideallerini kapsayan kolektif bir hafızadır.

Kolektif hafıza yeniden inşa edebilmesiyle efsane olmuş tarih, geçmişi bugünün şartlarına göre yeniden kurgulayan bir öyküdür. Kolektif hafıza inşası, kültürel kimliğe tarihi bir öz ve derinlik kazandırma işlevi yaparken, topluluğun mensuplarına aynı kaderi yaşama ve paylaşma duygusu kazandırır. Kültürel birlik kimliği oluşturma hayalinin gerçekleşmesi için Yesevîlik kaynak haline getirilmelidir. Sembolik anlamlarla yüklü olan Yesevîlik, Orta Asya’dan Anadolu’ya uzanan bir’’ mızrak’’ ‘‘adalet’’ ‘‘birlikte yaşama ve başarıma ideali’’ ‘‘Mücadele ruhu’’ ‘‘yeniden doğuş’’ ‘‘sevgi çağının başlangıcı’’ ‘‘hiç durmayacak olan çöşku’’’’düzen ve nizam kurma tarihi’’ ‘‘yaşatmak için savaşıma tarihi’’ ‘‘asli vatana dönüş’’ ‘‘sembolik tarih’’ ‘‘şeklinde kolektif hafıza olarak tanımlanır.

Yüksek duygu ve düşünce zemini olan Yesevîlik kolektif hafızanın inşası ile canlanan geçmişe dair ilim, fikir ve sanat, edebiyat, yardımseverlik iman ve ahlak ve başarıma ideali görüntüsünü yansıttığı için ortak geçmişe referans olur. Ortak bir geçmişe referans olan Yesevîlik, toplumun kendini tanımlayabilmesinin sağlam bir zeminini de oluşturur. Yesevîlik’ ile bütünleşen insan, bir zaman dizini içinde, kendi kurtuluş planını hem soyut hem de somut evrende değerlendirirken elde ettiği bu yetenek; gerçekliğin talep ve beklentileri doğrultusunda biçimlenerek, meşruiyet temelinde bir toplum bütünleşme modeli olabilir.

Sonuç olarak; Yesevî’yi anlamak, Türk-İslâm medeniyetinin kurucu değerlerini fark etmek, bunlar üzerine bilinç geliştirmek ve çağın icaplarına medeniyet dairemizden anlamlı ve evrensel bir cevap üretmek demektir. Varoluşumuzun anlamını, değerini ve gayesinin ne olduğunu yeniden canlandırmaktır. Bu nedenlerle Yesevîlik kültü sistematiği anlayıp çözmek ve bu sosyo-kültürel ve psişik yapının bozulmadan devamını sağlamak aynı zamanda yarına veya yarınalara yönelik olarak Yesevîlik inanç ve hayat felsefesini güncelleyerek yaşamasını sağlamak devlet politikası haline getirilmelidir.

KAYNAKLAR

- ASSMAN, J. (2001). Kültürel Bellek, Eski Yazılı Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik. İstanbul
- AKYÜZ Hüseyin Akyüz,Eğitici bir şahsiyet olarak Ahmet Yesevi,Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Dergisi,AÜTAET,Erzurum,1994,s.22,45
- Ahmet Yesevî,Divan-ı Hikmet,(Haz Hayati Bice)Diyanet Vakfı Yay.Ankara,2009
- ARSLANTAŞ Halis Adnan,Bir Model Olarak Mana Etrafında Bütünleşme Ve Ahmet Yesevi, 1.Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri,(Editör,Ahmet Kartal),,Ankara 2017,s.901-914
- BARKAN Ömer Lütfi,‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri’’ Türkler Ansiklopedisi, Cilt 9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları,2002.
- BARKAN Ömer Lütfi,‘‘Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler,1 İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler’’, Vakıflar Dergisi, Ankara,1942,S.11,s.279-386.
- BAŞ Eyup Baş, ‘‘Ahmed Yesevî’nin Bektaşilik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri’’, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,52(2),2011,s.21-53.
- BAKIRCI Nedim Ve Hüseyin Kürşat Türkan,‘‘Tekke ve Zaviyelerin Balkanlar’daki Rolü Ve Önemi’’, Türük Dil, Edebiyat Ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,1(1),2013,s.145-160.

- BUDAK Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara,2003
- BODUR Hüsne Ezber, Hoca Ahmet yesevi ve Sosyal Bütünleşme, Türk Kültürü Hacı Bektaşî Araştırma Dergisi,1995,C.II,S.2.s.13-16
- BİLGİN Nuri, Kimlik İnşası, 2. Baskı, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Yay., İzmir,2014
- BİLGİN Nuri, Tarih ve Kolektif Bellek, Bağlam Yay.,İstanbul,2013
- CONNERTON, P. Toplumlar Nasıl Hatırlar, (Çeviren: Alaaddin Şenel).İstanbul,1999
- CANDAÜ, J. (1998). Mémoire et Identité. Paris: Presse Universitaire de France
- ÇAĞ Galip ,“Osmanlıların Balkanları Fethinde İslam Kimliğinin Etkisi/Katkısı”,Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,3(2),2012,s.125-142.
- DOĞAN Sinan ‘‘Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Yıllarında Balkanlarda Yesevî İzleri’’ II.Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri,(Editör,Zülfikar GÜNGÖR)Ahmet Yesevi Üniversitesi, İnceleme Araştırma Dizisi Yayın No:54,Ankara,2018,s.99,115
- DEMİRCİ Mehmet, ‘‘Ahmed Yesevî’nin Yunus Emre’ye Tesiri Olmuş mudur?’’,DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 8,1994, s.61-84,
- FİTCHER, Joseph, Sosyoloji nedir?, (Çev.), Nilgün Çelebi, Anı,Ankara, 2009.
- HALBWACHS, Maurcie, Hafızanın Toplumsal Çerçevesi, (Çev,Büşra Uçar), Heretik, Ankara.2016
- İZETİ Metin, Balkanlarda Tasavvuf, Gelenek Yayınları, İstanbul,2004
- İNBAŞI Mehmet, ‘‘Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti’’,Türkler, C 9, Ankara,2002
- James V.Wertsch, ‘‘Kolektif Bellek’’, Zihinde ve Kültürde Bellek, (Haz.Pascal Boyer, James V.Wertsch), (Çev. Yonca Aşçı Dalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,2015
- KÖPRÜLÜ Mehmet, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara,2003
- KENJETAY Dosay,Hoca Ahmet Yesevi:Yaşadığı Şehir,Şahsiyeti,Tarikatı ve Tesiri,Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi,Aralık,1999,S.2,s.105,129
- KOÇ Bozkurt Koç,Çocuğun Dini Gelişiminde Rol Model Olarak Anne ve Baba’’Dini Araştırmaları,Mayıs-Ağustos, 2008,C..11,S.31,s.169,170
- BAYRAKTAR Levent, Ahmet Yesevi Günümüz İçin Bir Referans Olabilir Mi? 1.Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri,(Editör, Ahmet Kartal),Ankara 2017,s.893-899
- MERT Hamdi, Hoca Ahmet Yesevî, Bilig Yayınları, Ankara, 1998
- NORA, P. Hafıza Mekânları, (Çeviren: Mehmet Emin Özcan). Dost Yay, Ankara,2006.
- ORHONLU Cengiz, Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilâtı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 1967
- ÖZYÜREK, E.,Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası: İletişim Yay..İstanbul,2001
- SANCAR, M. (2011). Geçmişle Yüzleşme: Bir Adalet ve Özgürleşme Sorunu. Birikim, 211, 18-26.
- SANCAR, M. (2007). Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne. İstanbul: İletişim.
- TEZCAN, Mahmut, Sosyolojiye Giriş Temel Kavramlar, TDFO tesisleri, Ankara.1993
- ÜNAL Mehmet Alil, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta, 2010
- YILDIRIM Ahmet, Hoca Ahmet Yesevi’nin Hadis Kültürü, Ankara,2011
- YILMAZ Hüseyin, Osmanlı’nın Batı Yakası Bosna, İstanbul, 2007

4. OTURUM
24 KASIM 2018 CUMARTESİ
YÛSUF EL-HEMEDÂNÎ SALONU

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Mustafa SEVER

Prof. Dr. Nadirhan HASAN

İsmetullah Yesevi Arşivindeki Bir Divan-ı Hikmet Nüshası Üzerine

Öğr. Ü. Gurbangeldi MUHAMMEDOV

Hoca Ahmet Yesevi ve Karamanlılar

Dr. Yakup AKYÜZ - Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ

Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerinde İnsan Tipolojisi

Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN

Ahmet Yesevi'den Günümüze Mesajlar

Dr. Öğr. Ü. Muzaffer ÇANDIR

Ahmet Yesevi'nin Hikmetlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi

İSMETULLAH YESEVÎ'NİN ÖZEL ARŞİVİNDEKİ "DİVÂN-I HİKMET" NÜSHASI ÜZERİNE BAZI MÜLAHAZALAR

Some Opinions About Copy "Diwani Hikmat" of Ismetullah Yassawi's Individual Archiv

Nadirhan Hasan*

Özet

Pîr-i Türkistan olarak bilinen Hoca Ahmed Yesevî ve takipçilerinin dinî-tasavvufî manzum dörtlüklerinin yer aldığı "Divân-ı Hikmet" eserinin yazma ve matbu nüshalarına dünyanın birçok ülkesindeki resmî ve şahsi kütüphanelerde rastlamak mümkündür. Nitekim, meş'um Sovyet düzeninin esaretinden kaçarak Türkistan'dan yurtdışına hicret eden ve hâli hazırda Türkiye'de ikamet eden, Sultanü'l-Arifin Hoca Ahmed Yesevî'nin 27.kuşak neslinden sayın İsmetullah Yesevî'nin ailevi özel arşivinde dedelerinden kalan bir "Divân-ı Hikmet" yazma nüshası bulunmaktadır. Bu bildirin metninde Sayın İsmetullah Yesevî'nin lütfedip bize fırsat tanimasından dolayı inceleme imkânı bulabildiğimiz bu nüshanın dış ve iç özellikleri, yazım ve nüsha özellikleri, muhtevası, diğer hikmet nüshalarından farkları ve diğer yönleriyle ilgili bilgiler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Türkistan, Hoca Ahmed Yesevî, Divân-ı Hikmet, Yazma, Nüsha.

Summary

It is possible to come across the printed and printed copies of the work of Diwani Hikmat, which includes the verses of Hodja Ahmad Yassawi and his followers, known as Pir-i Turkestan, in the official and private libraries in many countries of the world. Indeed, the ominous Soviet order of who have emigrated abroad from Turkestan escaped from captivity and appeared ready residing in Turkey, Sultan-ul-arifin Hodja Ahmad Yassawi 27 on one of his generation in the number of İsmatullah Yassawi family private archives from generation grandfather "Diwani There is a copy of Hikmat's manuscript. As Mr. İsmatullah Yassawi gives us the opportunity to examine this copy, we will be able to examine the copy of the manuscript's external and internal characteristics, its spelling and copying, its content, its differences from other forms of wisdom and its other aspects.

Key words: Sufism, Turkestan, Hodja Ahmad Yassawi, Diwani Hikmat, Handlist, Copy.

Giriş

Son senelerde büyük ecdadımızın ilmî ve edebî mirasına olan ilgi, onları okuyup-öğrenme, inceleme ve halk kitlesinin istifadesine sunma çalışmaları gittikçe artmaktadır. Özellikle, tarih boyunca Türklerin inancı, maneviyatı, kültürü ve edebiyatında eşsiz bir mevkiye sahip olan Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı, eserleri ve düşünceleri geniş bir şekilde araştırılıp, incelenmektedir.

Sultanü'l-Arifin Hoca Ahmed Yesevî'nin mübarek ismi, öğretileri ve hikmetleri Türkler arasında asırlardır malum ve meşhurdur. Çünkü bu büyük şahsiyet tarih boyunca Orta Asya halklarının manevi ve kültürel hayatında silinmez izler bırakmış, sadece Türkistan'ı değil, tüm Türk halklarının ruh dünyasını yüzyıllardır aydınlatmıştır. Bundan dolayı Ahmed Yesevî'nin başlattığı dinî-tasavvufî ekol ve hikmetleri asırlardır dünyanın değişik bölgelerinde araştırma konusu olmuştur.

Bilindiği gibi Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerini onun takipçileri derlemiş, divan haline getirmişlerdir. Elden ele geçen Divân-ı Hikmet'leri sâlikler ezberlemiş, çeşitli toplantılarda hikmet okumak Yesevîlik geleneğinde bir örf haline gelmiştir.

* Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, nkhasanov@karabuk.edu.tr

Hikmet geleneğini devam ettirmek ve sonraki nesillere aktarmak için bu divana zamanla hikmet yazarı olan diğer sufi şairlerinin şiirleri de eklenmiştir. Böylece Ahmed Yesevî'nin yolunu takip ederek ona nazire olarak hikmetli dörtlükler yazmak kutsi bir adete dönüşmüş, "Hikmet Mektebi" adlı bir tasavvufi gelenek ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla Ahmed Yesevî, Türk tasavvuf şiirini başlatan mutasavvıftır. Onun hikmetlerinin halk dilinde, sade, akıcı ve ezberlenmesi kolay, dinî-tasavvufi içerikli, anlam ve muhteva açısından zengin eserler olduğu, bu özellikleriyle asırlardır Türklerin manevi-marifî yönden gelişmesine önemli katkılar sağladığı şüphe götürmez bir gerçektir.

*Günah kılib, tevbe kılmay ketgenlerni,
Hakdın korkmay gaflet birle yatganlarnı.
Dünya üçün imanların satganlarnı,
Sırat atlığ güzergahda tutar, dostlar!*

-gibi hikmetlerinde mutasavvıf şair Allah'tan korkmak, şeriatın emirlerine uymak, Cenab-ı Hakk'ı razı eden hayırlı ameller işleyerek, cennetten ümitvar olup, halis ve muhlis kullarından olmaya davet etmektedir.

Bundan dolayı Fuad Köprülü "Divân-ı Hikmet"i halk edebiyatıyla dinî-tasavvufi ruhu en uygun şekilde ifade eden ilk eser hem de Türk tasavvuf edebiyatının en eski ve en önemli abidesi olarak kabul etmiştir (Köprülü, 1991, 120).

Asıl manasını koruduğu, gaye ve prensipte değişmeden devam ettiği için de "Divân-ı Hikmet" birçok sanatkar için ilham kaynağı olmuştur. Onların hikmetlerinin de istinsah edildiği "Divân-ı Hikmet" in çeşitli yazma ve matbu nüshalarında Hakîm Ata Süleyman Bakırganî, Kemal İkanî, Şems Özgendî, Kul Ubeydî, Kul Şerif, Kul Garibi, Derviş Ali, Hoca Nimetullah, Kul Umurî, Şahidi, Kul Nazirî, Hakim Halis Taşkendî, Azim Hâce İşan, Kul Esad, Beyza, Hâce Hamid, Kânî, Kul Şeyda, Şeyh Hudaydâd, Hâce Bahauddin, Kul Aciz, Kul Fazilî, Kul Seyfeddin, Sâki, Miskin Eyyüb, Talibî gibi altmışa yakın sûfi şairin hikmet'leri yer almaktadır.

Abdurrauf Fıtrat'ın dediği gibi, Ahmed Yesevî'nin "edebiyattaki yolu sade halk şairlerimizin tuttuğu yoldur... Onun hikmetleri vezinde, kafiyede, üslupta halk edebiyatı denilen şiirlerle beraber" yürümüştür (Fıtrat, 2000, 31).

Ne yazık ki, 20.yy.da Türkistan halkları ulu pîrin hayatı, şahsiyeti, edebî ve fikrî mirasını araştırmak, onun tarihî hizmetlerinden bahsetmek imkânından mahrum bırakıldı. Çünkü Sovyet döneminde Ahmed Yesevî ve diğer dinî-tasavvufi şairlerin hayatı ve eserlerinin incelenmesi ve okunması tamamen yasaklandı ve halkın hafızasından silinmeye çalışıldı.

Nitekim, binlerce muhacir gibi Sovyet esaretinden kaçarak Türkistan'dan yurtdışına göç eden, hicret yolunda aylarca yollarda zahmet ve eziyetler çekerek, gurbet ellerde yaşayan, nihayet Türkiye'ye yerleşip, hali hazırda İstanbul'da ikamet eden, Ahmed Yesevî'nin 27.kuşak neslinden sayın İsmetullah Yesevi'nin ailevi özel arşivinde dedelerinden kalan bir "Divân-ı Hikmet" yazma nüshası bulunmaktadır.

Sayın İsmetullah Yesevi'nin bu nüshayı incelememize fırsat tanımasından dolayı ona teşekkür borçluyuz. Burada bu nüshanın içeriği, yazım ve nüsha özellikleri, diğer hikmet nüshalarından farkları ve diğer yönleriyle ilgili bilgiler vermeye çalışacağız.

370 varaktan oluşan bu nüshanın ilk varağında "*Sahib Nar Muhammed Bay Hokandî. İn bâr imla muhkem. Mulla Muhammed Yusuf Can*" gibi kayıtlar yazılmıştır. İkinci varakta:

“Sena lil-Haliki ğabrâ vu eflâk,

Yarattı katredin güher-i pâk” -

beyitiyle Orta Asya’da “Divân-ı Hikmet”ten sonra en çok okunan, Sufi Allahyar’ın “Sebâtü’l-Âcizîn” manzum eseri başlıyor ve 127.varakta bitiyor.

Hikmetler 128.varaktan başlamaktadır. Şikeste nestalik hattıyla istinsah edilen nüshanın her sayfasında şiirler 15 satırdan oluşmaktadır. Her varakta paygirler vardır. Hacimli olmasına rağmen bu nüshada Hoca Ahmed Yesevî mahlasıyla 53 adet hikmet yer almaktadır. Her hikmetin başında kırmızıyla “Hikmet-i Hazret Sultanü'l-Arifin” veya “Hikmet-i Hazret Sultan”, “Hikmet-i Hoca Ahmed Yesevî”, “Hikmet” gibi başlıklar yazmaktadır. Sarı renk Semerkand kağıdına yazılan yazma nüsha pek yıpranmış, iyi korunamamıştır.

Hikmetler kısmı “*Temmet, tamam şud fakir el-hakir Kalender Hace veled-i İsmail Hace Türkistanî evlad-ı Hazret Sultan ul-arifin (Ahmed Yesevi) navvara markadahul-aziz*” satırlarıyla bitmektedir (v.267). Ondan sonra aşağıdaki beyitlere yer verilmiştir:

“Her ki haned dua tama-dârem,

Zi an ki men bende-i günahkârem.

Şud be-tevfik-i Hudâ-yi la-yanam,

İn kitabet ruz-i çeharşembe tamam”.

(anlamı: Kim bu kitabı okursa, dua isterim, Çünkü ben bir günahkâr kulum, asla uyumaz olan Huda’nın yardımıyla bu kitap çarşamba günü tamamlandı.)

268.varaktan itibaren ise yine Orta Asya’nın meşhur bir Tasavvuf şairi Baba Rahim Şah Meşreb’in şiirleri başlamaktadır. 335-336.varaklarda şair Halis’in müseddesi yer almıştır. 349.varaktan itibaren yine Şah Meşreb’in şiirleri devam etmektedir. 351-352.varakların önemli kısımları yırtılarak zarar görmüştür. 357-365.varaklarda Sufi Allahyar’ın meşhur münacaatı yer almaktadır.

Nihayet yazma eser 370.varakta bitmektedir. Nüshanın incelemesi şunu göstermektedir ki, bu nüsha o zamanlar yaygın olarak en çok okunan, halkın manevi ihtiyacını tatmin eden Ahmed Yesevî, Sufi Allahyar ve Şah Meşreb’in eserleri bir araya getirilerek özel hazırlanmıştır.

Nüshada sadece Hoca Ahmed Yesevî mahlasıyla yazılan hikmetlere yer verilmiş olması, takipçilerinin hikmetlerinin olmaması, halkın arasında en çok okunan ve yaygın olan “Bismillah diye beyan hikmet eytib”, “Dostlarığa açmış İzim güherini”, “Könglüm kuşi uçar daim kanat tokub”, “Muhabbatning câmin içgan devânalar”, “İşk davâsın kılğan âşik giryân bolur”, “Muhabbetning meydanıda kezgan âşik” gibi birçok hikmetin yer almış olması ve Yesevî neslinin devamcılarında birinin elinde bulunması, bu nüshanın önemli özelliklerindedir, diyebiliriz.

İsmetullah Yesevi nüshasını bazı muteber yazma nüshalara dayanarak 2018’de Taşkent’te yayımladığımız “Divân-ı Hikmet”le karşılaştırarak bazı farklar tespit ettik. Bu farklar aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

KARŞILAŞTIRMA	
İsmetullah Yesevi nüshası:	Divân-ı Hikmet (Taşkent, 2018):
Halâyıkdin <u>keç</u> dim	Halâyıkdin <u>kâç</u> dım

izlab yür düm	izlab tüş düm
yürak bağrım tildim	yürak bağrım teş dım
öttüm ğâfil	özüm ğâfil
yağşılardin keç tim	yağşılardin kâç tım
münda çeç may	munda âç may
âç tim	elt tim
sözlarni vây dim	sözlarni ay dım
sözni ay dim	sözni sâç tım
bâşini yanç tim	bâşini çâç tım
Arşka uçar	Arşka konar
turub kılğil	yügürüb kılğil
dargâhida müķim turğ il	dargâhiga muķım bâlğ il
ħabar bergil	ħabar ber ib
debân	tevü
ötsa	keçsa
asragin	asrağ il
sen yürür san	sen erür san
kılğ il	kıl sang
cânân kılıb	cânân bölüb
aytm ak	aytm ak
me'râc üzra	me'râc bârıb
İşk otıda bağrı küvüb	İşk otığa küvüb-vânıb
tola içgil	toyâ içgil
karvân bolub	karvân yanlığ
ğariblarğ a	Hak Rasulğ a
miskin	fakir
Hak Mustafâ söz in	Hak Mustafâ pand in
Göyâ boldum	İllâ boldum
Tangrim	Egam
savdâsiğ a	ma'vâsiğ a
ķul degan	ķul man degan
Behabarlar	Neçalari

hâb-1 ğaflat	hâb-i havâl
âküz dâim âb-i seldek	âküz mading misli seldek
asli gühar	misli gühar
Allâh zikrin	Allâh yâdın
Har kim	Kimki
ışk şarâbın	savk şarâbın
ârtka	ârka
akling ârtar	ışking ârtar
Eranlarning alfâzı dın âlib habar	Eranlarni kilğânı dın âlğil habar
“Bismillâh din ”	"Bismillâh deb "
Cânga	cân ğ a
İmânima	İmânim ğ a
bâ ğ ay	bâ ar
kir ğ ay	kir sa

Tasavvuf tarihinden bilindiği üzere, Türkistan’da neş-u nema bulan Ahmed Yesevî’nin fikir-görüşleri Anadolu, Deşt-i Kıpçak (Altın Ordu), İdil-Ural’a kadar ulaşmış, yüzyıllar boyunca bu mıntıka şairlerinin eserleri için manevî gıda ve ilham menbâi vazifesini görmüştür.

Nitekim Kuzey Türkleri arasında yayılmasını örnek olarak gösterecek olursak, tarihte İdil ırmağı, Maveraünnehir’den geçen büyük ticaret yolunun merkezi olmuştur. Ahmed Yesevî hikmetleri henüz o hayattayken, Orta Asya’lı tüccarlar vasıtasıyla İdil kıyılarında bulunan Bulgar devletinde meşhur olmuştur. “Nehcü’l-Ferâdis”, “Hüsrev ve Şirin”, “Cümcüme Sultan”, “Kıssa-i Avık” eserleri ve Seyfi Sarayî’nin eserlerinde Hoca Ahmed Yesevî ve Hakim Ata Süleyman Bakırganî eserlerinin etkisini bariz bir şekilde görmek mümkündür. Bu etki yalnızca Ahmed Yesevî ve Süleyman Bakırganî eserlerinin dil ve nazım şekillerinin etkisi olmakla kalmaz, onlardaki felsefî fikirlerin, sufiyane görüşlerin de edebiyatı etkilemesi ile tamamlanmıştır (Sıbgatullina, 1996, 457).

Prof. Dr. Ferid Hakimcan’a göre de Ahmed Yesevî ve takipçilerinin eserleri Bulgar coğrafyasında geniş bir yer bularak, eğitim-öğretim ve edebiyat alanında örnek kabul edilmiştir. Ona göre, Yesevî hikmetlerinin İdil boylarında geniş yer bulması, şairler, edipler ve aydınlar için yazı dilinin örnekleri olmakla beraber, aynı zamanda yeni oluşan Tasavvufî fikirlerin öğrenilmesinde de örnek teşkil etmiştir (Hakimcan, 1993, 161-162).

Ahmed Yesevî’nin diğer Türk boylarına etkisinde rol oynayan ana unsurlardan biri, millîlik ve Türkçe olmuştur. Bundan dolayı onun hikmetleri geniş kitlelerce kısa zamanda benimsenmiş ve onların gönüllerini coşturmaya hizmet etmiştir. Mutasavvıf şair:

Hoşlamaydur âlimler bizni ayğan Türkîni,

Arif eğer eşitse açar köngül mülkünü.

Ayet, hadis, mânîge Türkî kelse muvafık,

Mânâ bilgen âlimler yerge koyar borkünü (Yesevî, 2006, 142.hikmet),

gibi hikmetlerinde Türkçenin gönül mülküne girebilen güzel bir lisan olduğunu, bu dille ayet ve hadislerin çok iyi açıklandığını, bundan dolayı bilginlerin bu dilin kudreti önünde tazim ettiklerini vurgulamış, başkalarını da bu dilde yazmaya teşvik etmiştir. Ahmed Yesevî'nin Türkler tarafından bugüne kadar sevip-sayılmasının ana sebeplerinden biri de budur.

“Divân-ı Hikmet”e eserleri eklenen takipçileri hem Ahmed Yesevî'nin başlattığı Hikmet geleneğini devam ettirmişler, hem de Türkçenin edebî yönden belâğatını göstermeye muvaffak olmuşlardır.

Bunun etkisiyle olsa gerek asırlardır istinsah edilerek çoğaltılan hikmet nüshaları cihanın birçok ülkesine kadar ulaşmıştır. Bugün dünyanın farklı ülkelerinde bulunan “Divân-ı Hikmet”in çeşitli yazma ve matbu nüshaları araştırmacılarını beklemektedir.

Hasılı, büyük yazar Yahya Kemal Beyatlı, Fuat Köprülü'ye “*Şu Ahmed Yesevî kim, bir araştırın göreceksiniz, bizim milliyetimizi asıl onda bulacaksınız*”, dediğinde çok haklıydı. Gerçekten de Ahmed Yesevî'yi bilmek, sadece milliyetimizi değil, düşünce dünyamızı da yükseltir, maneviyatımızı ve şahsiyetimizi de güçlendirir.

Kaynakça

- Hoca Ahmed Yesevi. *Divan-ı Hikmet*. Yazma nüsha. İsmetullah Yesevi özel arşivi.
Köprülü, Fuat (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet Yayınevi.
Hakımcı, Ferid (1993). "Ahmet Yesevî ve Ortaçağ İdil Boyu Edebi Dili", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri*. (26-29 Mayıs 1993) Kayseri.
Garayev, Yaşar (1993). “Yesevilik ve Türk Milli Kültürünün Tarihinde Onun Yeri”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri*. (26-29 Mayıs 1993) Kayseri.
Sıbgatullina, Elfine (1996). “Ahmed Yesevî Hikmetlerinin Tatar Edebiyatında Akisleri”, *Ahmed-i Yesevî. Hayatı-Eserleri-Tesirleri*. İstanbul: Seha neşriyat.
Fıtrat, Abdurauf (2000). *Seçme Eserler*, C.II, Taşkent.
Hoca Ahmed Yesevî (2006). *Divan-ı Hikmet*. Haz. İbrahim Hakkul, Nadirhan Hasan. Taşkent: “Maveraünnehir”.
Hoca Ahmed Yesevi (2018). *Divan-ı Hikmet*. Haz. İbrahim Hakkul, Nadirhan Hasan. Taşkent: “Nevruz”.

HOCA AHMET YESEVİ VE KARAMANLILAR

Khawaja Ahmad Yasawi And The Karamanlides

Gurbangeldi MUHAMMEDOV*

Özet

Türkmen kadim edebiyatında “Medine Muhammed, Türkistan’da Hoca Ahmet” diye ifade edilen Türkistan’ın aksakalı olarak nitelendirilen Hoca Ahmet Yesevi, Türk-İslam dünyasında tasavvufi edebiyatta önemlidir. Türkistan Piri Hoca Ahmet Yesevi hakkında başta Türkmen Sovyet Ansiklopedisi olmak üzere değişik kaynaklarda zikredilmektedir. Bununla birlikte Hoca Ahmet Yesevi’nin Anadolu’da Karamanlı olarak tarihe geçecek olan beyliğin Türkistan’daki kökenleri hakkındaki “Hikmet” divanındaki beyanatlarını ve değerlendirmeleri ayrı bir konudur. Nitekim Hoca Ahmet Yesevi Hikmetlerinde “Akman bilen Karaman, köp görüp idi devran” diyerek Akman ile Karaman arasındaki duruma dikkat çekmektedir. Bu konu Yesevi temsilcilerinden Dana Ata’ya ait dörtlükte “Akman, Karman uruşdı” diye beyan edilmektedir. Bunun üzerine onlar tarafından Hoca Ahmet Yesevi’ye atılan töhmetlerden ve diğer konular yer almaktadır. Türk düşünce tarihinin en önemli isimlerinden olan Hoca Ahmet Yesevi’ni Hikmetlerinde Karamanlar hakkındaki beyanlarını ve onun temsilcilerinin değerlendirmeleri Türk düşünce tarihi açısından değerli kaynaktır. Bildirimizde, Hoca Ahmet Yesevi’nin “Hikmet” isimli yapıtı irdelenerek Karamanlılara bakış açısı ve onların tasavvufi edebiyattaki yansımaları özgün bir şekilde değerlendirmeye ve onlardaki bilgilerin tarih kaynaklarındaki verilerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Açar sözlər: Hoja Ahmet Ýasawy, salyrlar, garamanlar, “Oguznama”, “Hikmetler”, Samarkant, Gündogar Türküstan, Müňgşlak.

Abstract

Khawaja Ahmad Yasawi, who is characterized as the elder of Turkestan and expressed as “Mohammed in Medina, Khawaja Ahmad in Turkestan” in ancient Turkmen literature, is considered very significant in Turkic-Islamic mystic literature. The name of the Father of Turkestan, Khawaja Ahmad Yasawi, is mentioned in different sources, mainly in Turkmen Soviet Encyclopedia. However, the statements of Khawaja Ahmad Yasawi in his book “Wisdom” about the origin of the Karamanlides in Turkestan and their evaluations are a separate matter. As a matter of fact, in his aphorism “The Akmanlides and the Karamanlides lived long”, Khawaja Ahmad Yasawi draws the readers’ attention to the situation between the Akmanlides and the Karamanlides. This subject is declared as “The Akmanlides and the Karamanlides fought against each other” in the quatrain belonging to The Wise Father, one of Yasawi’s representatives. On the top of that, the slanders and other issues directed at him are contained in this book. One of the most important names in the history of Turkish thought, Khawaja Ahmad Yasawi’s writings about the Karamanlides and the evaluations of his representatives are valuable source from the standpoint of the history of Turkish thought. In this declaration, Khawaja Ahmad Yasawi’s work called “Wisdom” will be examined and an attempt will be made to evaluate the Karamanian viewpoints and their reflections in mystic literature in an original way.

Key Words: Hoja Ahmet Ýasawy, salyrlar, garamanlar, “Oguznama”, “Hikmetler”, Samarkant, Gündogar Türküstan, Müňgşlak.

Türkmen nusgawy edebiyatynda “Medinede Muhammet, Türküstanda Hoja Ahmet” diýip, Türküstanyň aksakgaly hökmünde suratlandyran halypa Hoja Ahmet Ýasawy (1103-1166) Gündogaryň sopusylyk edebiyatynda uly orun alandyr. “Türküstan piri” Hoja Ahmet Ýasawy barada “Türkmen Sowet Ensiklopediýasyndan” başlap, dürli çeşmelerde gymmatly maglumatlar gabat gelýär.¹ Alymyň ömür ýoly we döredijiligi köp sanly alymlar tarapyndan

* Öğr. Üyesi, Mahtumkulu Devlet Üniversitesi, Aşabat / TÜRKMENİSTAN, m.a.gurbangeldi@gmail.com.

¹ Түркмен Совет Энциклопедиясы. Ясавылык. сах.

içgin öwrenilendir. Emma beýik sopy bilen geljekde “Garamanogullary begligi” ady bilen taryha girjek döwleti esaslandyran garamanlaryň arasyndaky gatnaşyklar we olar hakynda alymyň “Hikmetler” diwanynda gabat gelyän setirler heniz öwrenilmeli temalaryň biridir.

Şu makalada garamanlaryň gelip çykyşy we Hoja Ahmet Ýasawy bilen gatnaşyklary hakyndaky maglumatlary seljermek we olary bar bolan beýleki taryhy maglumatlar bilen deňeşdirip syn bermek göz önünde tutulýar.

Garamanlar. Gündogarda Türküstandan günbatarda Kiçi Aziýa çenli ýaýylyp ýatan giňişlikde mekan tutan salyrlaryň garaman urugy türkmen taýpalarynyň içinde iň giň ýaýranlarynyň biridir. Taryhy çeşmelerde garamanlaryň ady ilkinji gezek XI asyrdan Samarkantda ýaşan türkmenleriň arasynda gabat gelyär. Bu döwürde Türküstanda garamanlar bilen bir wagtda meşhur sopy, “ýasawıýe” tarykatyny esaslandyran Hoja Ahmet Ýasawy ýaşapdyr.

Garamanlar Merkezi Aziýada Samarkandyň Nurata obasynda, Hywada we Müňgyslakda ýaşapdyrlar. Soňra Amyderýanyň kenarynda we Merwde mekan tutupdyrlar. XIX asyrdan türkmen topragyna syýahat eden syýahatçylar garamanlaryň Sarahsda ýaşandyklaryny belleýärler.

Takmynan XI asyrdan garamanlar Gündogar Türküstana göç edip, ol ýerde mekan tutupdyrlar. Olaryň nesilleri häzirkä wagta çenli, Hytaý Halk respublikasynyň Sinhaý, Gansu we Sinszyan welaýatynda ýaşapdyrlar.

Mongol basybalyslarynyň netijesinde, beýleki türkmen taýpalary bilen birlikde, garamanlar hem Merkezi Aziýadan Anadola göçüp gelipdirler we Anadoly Seljukly soltanlygynyň raýatlygyna giripdirler. Alaeddin Keykubat I mongol basybalyslarynyň netijesinde Anadola göçüp gelen türkmen taýpalaryny howandarlyga alyp, olara döwletiň uç serhetlerinde *ýurtluk* ýer beripdirler.

Anadola göçüp gelen we ermenekde ýerleşen garamanlar XIII asyryň ortalarynda Garamanogullary begligini esaslandyrypdyrlar. Mongol basybalyslaryna garşy uruşlaryň netijesinde garamanlar hasda şöhratlanypdyrlar. Garamanlaryň geografiki taýdan amatly ýerde, paýtagtyň golaýynda ýerleşmekleri, Rum Seljukly soltanlygynda merkezi häkimiýetiň gowşamagy olaryň imperiýanyň syýasy durmuşynda möhüm orun almaklaryna mümkinçilik beripdir. 1367-nji ýylda Aly beg (1361-1398) Kipr adasyna ýöriş edipdir.² 1572-nji ýylda bolsa Kipr adasyny türkleşdirmek üçin osman soltanlary garaman welaýatynda ýaşayan her on maşgalanyň birini bu adada göçürüpdirler.³ 1711-1835-nji ýyllarda garamanlar Liwiýada osmanlylaryň dikmesi bolup dolandyrypdyrlar.

Hoja Ahmet Ýasawy bilen garamanlaryň gatnaşyklary. Taryhy çeşmelerde berilýän maglumatlara görä, Hoja Ahmet Ýasawynyň ýaşan ýyllarynda beýleki türkmen taýpalary bilen birlikde salyrlar hem Samarkantda ýaşapdyrlar. Salylaryň arasynda akmanlar bilen garamanlar tapawutlanypdyrlar. Olar bilen Hoja Ahmet Ýasawynyň arasyndaky gatnaşyklar hakyndaky maglumatlar birnäçe taryhy çeşmelerde gabat gelyär. Şeýle hem, Özbegistanyň Samarkant welaýatynyň Nurata obasynda we Türkmenistanyň Daşoguz welaýatynyň çäginde ýaşayan çowdurlaryň we igdirleriň arasynda saklanyp galan rowaýatlarda ýokarda agzalan tema degişli maglumatlar bar. Sanalyp geçilen çeşmelerde

---

² *Mustafayew, Ş.* XIV Yüzülliýin ikinci yarısında Osmanlıların Anadolu bəylıklarleri ilē münasibēleri vē ilk Osmanlı-Qaraman müharibēsi. // *Известия Национальная Академии Наук Азербайджана. сер; история, философия, права.* – Баки: “Elm”, 2008 №8.

³ *İnalçık, H.* Osmanlı imparatorluğu klasik çağ (1300-1600). Çeviren: Ruşen Sezer. 1 baskı.–İstanbul, 2003. 153 s.

garamanlar bilen “Türküstan piriniň” arasynda nähilidir bir gapma-garşylyklaryň bolandygy habar berilýär.

Ýasawy hem öz hikmetlerinde bu pikiri tassyklýar:

Suzy halky bedhüwler, ýamanlyklar kyldylar,

Töhmet kylyp ata:ga, it suratda ötdi-ýa.

Ybraýyma daş urgan, göýä bolar itler dek,

Ynanmasañ görüp, bak, kelip bolup ötdi-ýa.

Sahypanyň aşagynda goşgynyň bu bendiniň birinji setiriniň

«Akman bilen garaman, köp görüp idi döwran»

görnüşde hem gabat gelýändigini bellegenidir.⁴ Kitabyň yzynda ýerleşdirilen düşündirişe görä, suzy (ýa-da süýri) halky diýlip, Akman hem-de Garaman tirelerinden bolan adamlar atlandyrylypdyr.

Garamanlylaryň gelip çykyşy we Samarkantdan Hytaýa göçmekleriniň sebäpleri hakynda görnükli etnograf Ata Jykyýew özüniň türkmen halkynyň etnogenezi bagyşlap ýazan işinde gymmatly maglumatlary we halk arasynda saklanyp galan birnäçe rowaýatlar ýerleşdirilipdir.

A.Jykyýewiň ady agzalan işinde garamanlylar hakynda şeýle rowaýat beýan edilýär:

“abdallardan we çowdurlardan ýazylyp alnan rowaýatlarda doganlar Akmanyň we Garamanyň olaryň ruhy lideri Hoja Ahmet Ýasawy bilen arasyndaky duşmançylyk hakynda gürrüň berilýär. Olar onuň gargyşyndan soň ite öwrülip, öz kowumdaşlaryny iýip başlapdyrlar we olary günbatara Hywa we Müňgýslaga tarap gitmäge mejbur edipdirler”⁵

Rowaýatda beýan edilişine görä, Akman bilen Garamanyň meşhur sopy Hoja Ahmet Ýasawy bilen arasynda tow düşüp, oňsuksyzlyk ýüze çykypdyr. Netijede, olaryň nesilleri Samarkandy terk edip, Hytaýa göçmäge mejbur bolupdyrlar⁶. Şeýle manydaky rowaýat salyr türkmenleriniň taryhyny çuňňur öwrenen rus alymy E. R. Tenişowyň işinde hem gabat gelýär⁷, Hoja Ahmet Ýasawy ýaly beýik sopynyň halkdan salgyt ýygnanlygyna ynanmak örän kyn. Emma sopynyň eserlerinden belli bolşy ýaly, onuň garamanlar bilen arasynda nähilidir bir gapma-garşylygyň ýüze çykanlygy bellidir.

Garamanlaryň XII asyrdan Samarkantda ýaşandyklary taryhy çeşmelerden bellidir. Soňra olaryň dürli sebäplere görä Hywa, Müňgýslaga, bir böleginiň bolsa Nurata, ol ýerden bolsa Gündogar Türküstana göçüp gidendikleri mälimdir. Gündogara göçen garamanlaryň nesilleri häzirki wagtda Hytaý Halk respublikasynyň Sinhaý, Gansu we Sinszyan

⁴ Hoja Ahmet Ýasawy. Hikmetler. Çapa taýýarlan Gözel Amangulyýewa. Aşgabat «MIRAS» 2004. Sah. 44

⁵ А. Джикиев. Очерки происхождения и формирования туркменского народа в эпоху средневековья. Ашхабад. Туркменистан, 1991. sah. 244

⁶ Джикиев, А. Очерки происхождения и формирования туркменского народа эпоху средневековья. – Ашхабад: Туркменистан, 1991. 211 s.

⁷ Тенишев, Е.Р. Саларский язык. – Москва, 1963. 7 s.

welaýatlarynda ýaşaýarlar. Türkmen alymy H. Ataýewiň bellemesine görä, XX asyryň 90-njy ýyllarynda olaryň sany 100 müň adamdan gecipdir.⁸

A. Jykyýew garamanlaryň gelip çykyşy hakynda: “Salyrlaryň uruglaryndan iň ulusy we gadymysy garamanlar hasaplanylýar. Rowaýatlara görä, olar Salyr Gazanyň uly oglynyň nesilleri bolupdyr, Ýalawaç we Kiçiaga bolsa ortaky we kiçi ogullary bolupdyr. Ýazuw çeşmelerde garamanlar hakynda birnäçe maglumatlar gabat gelýär”⁹ diýip belleýär. Şeýle hem, awtoryň bellemesine görä, salyrlaryň-garamanlaryň bir bölegi Müňgyşlaga, beýleki bölegi bolsa, Samarkandyň golaýynda ýerleşen Nurata göçüpdirler we olaryň nesilleri biziň günlerimize çenli şol ýerde ýaşaýarlar. Nuratada ýaşaýan türkmenleriň agramly bölegi soňra Hytaý Türküstanyna göçüpdirler.¹⁰

1555-1556-njy ýyllarda Salar Baba tarapyndan ýazylan „Oguznamada“ oguz emirlerinden bolan Salyr Dikli atly emiriň 10 müň kişisi bilen Horasana göç edenligi agzalyp geçilýär. Soňra olar seljukly ýörişleri wagtynda olara goşulypdyrlar. Kitapda bellemesine görä, salyryň nesilleri Parsy eýeläp ol ýerde Salgyr atabegligini esaslandyrypdyrlar. Salar Babanyň Garamanlar hakynda berýän maglumatlary hasda üns çekijidir: “Gutlug beg, Garan beg we Garaman beg onuň (salyryň) nesillerindendir. Rum türkmenleri bolan Garaman we Asraf dek heniz hem onuň nesilleri ol ýerde hökümdardylar. Haçanda Togrul Seljuky ol ýere baranda ýigrimi müň türkmen onuň bilen bilediler. Ol gaýdanda olar ol ýerde mekan tutdylar. Emirleri we ýolbaşçylary Kynyk neslinden Arslan soltandy.”¹¹ Ýokardaky setirlerden belli bolşy ýaly, Garaman begiň asly salyrlardan bolup, olaryň Rumda mekan tutanlygy aýdylýar. Awtor salyrlaryň (garamanlaryň) Ruma baran wagtyny seljuklaryň ýörişi bilen baglanyşdyrýar. Elbetde, XVI asyrdan ýaşap geçen taryhçyny hronologiki ýalňyşlyk goýbermegi tebigydyr. Emma onuň XIII asyrdan Rum Seljukly döwletiniň taryhynda möhüm orun oýnan Garamanly we Eşrefogullary beglikleri bilen tanyş bolmagy üns çekijidir.

Awtoryň berýän maglumatlarynda käbir nä takyklyklaryň bardygy duýulýar. Ol wakalary we şahsyýetleriň bolan wagtlaryny azda-kände çalyşýana meňzeýär. Sebäbi ol kitaby ýazanyndan öz döwründe (XVI asyrdan) ýörgünli bolan rowaýatlar esaslanan bolmagy mümkin. Emma muňa garamazdan, onuň Salyr neslinden bolan Garaman begiň we Asrafiň Rumda mekan tutandyklary hakyndaky maglumaty ýokarda agzalyp geçilen rowaýatlardaky pikirleri tassyklaýar.

Meşhur türkşynas E.R.Tenişew XX asyryň 60-njy ýyllarynyň başynda Hytaýyň Sinszyan welaýatynda ýaşaýan salorlaryň (salyrlaryň) arasynda ýaşap, olaryň dillerini, dāp-dessurlaryny, taryhy bilen baglanyşykly rowaýatlary öwrenipdir¹². Alymyň bellemesine görä, Hytaýda ýaşaýan salorlar bilen Türkmenistanda ýaşaýan salyrlaryň dāp-dessurlarynda az-kem üýtgeşmeleriň bardygyna garamazdan, olaryň dillerinde umumylyklar saklanyp galypdyr¹³. Aýratyn bellemeli zatlaryň biri hem olar özlerini “garaman” diýip atlandyryýarlar. Hatda hytaý

---

⁸ *Атаев, Х.* «Туркмени-салары (салыры) Китая». (очерки о туркменах Ирана, Афганистана, Ирака, Сирии, Турции и Китая). Туркмени зарубежного востока. – Ашгабат: Туркменистан, 1993. сах. 283-284

⁹ *А. Джикиев.* Очерки происхождения и формирования туркменского народа в эпоху средневековья. Ашхабад. Туркменистан, 1991 sah. 243

¹⁰ *А. Джикиев.* Очерки происхождения и формирования туркменского народа в эпоху средневековья. Ашхабад. Туркменистан, 1991 sah. 250

¹¹ *Oguznama.* Çara taýýarlan: Rahmanberdi Godarow. – Aşgabat, 2001. sah. 56

¹² *Джикиев, А.* Очерки происхождения и формирования туркменского народа эпоху средневековья. – Ашхабад: Туркменистан, 1991. 214 s.

¹³ *Тенишев, Е.Р.* Саларский язык. – Москва, 1963. 7 s.

türkmenleriniň käbir rowaýatlarynda salyrlaryň nesilbaşysynyň Garaman bolandygy hem bellenilýär¹⁴.

Bu bolsa ol ýerde ýaşayan salyrlaryň Samarkantda, Demirgazyk we Günorta Türkmenistanda, şeýle hem Kiçi Aziýada ýaşayan salyrlar (garamanlylar) bilen bir kökden gözbaş alyp gaýdyandygynyň subutnamasydyr.

Jemleme. XIII-XV asyrlarda Kiçi Aziýada höküm süren Garamanogulary begligini esaslandyran garamanlaryň gelip çykyşy, Merkezi Aziýada ýaşan ýerleri we Hoja Ahmet Ýasawy bilen aralaryndaky gatnaşyklar hakynda “Oguznama” başlyklaýyn dürli taryhy çeşmelerde, halk rowaýatlarynda we ylmy edebiýatda mynasyp orun alypdyr. Bar bolan maglumatlara görä, garamanlar Hoja Ahmet Ýasawynyň ýaşan döwründe (XII asyr) Samarkantda ýaşapdyrlar. Alymyň “Hikmetler” diwanynda gabat gelýän maglumatlar hem taryhy çeşmelerde aýdylanlary tassyklaýar. Maglumatlar jemlenip öwrenilende garamanlaryň XI asyrdan Samarkantda ýaşandyklary we dürli taryhy sebäplere görä, Hywa, Müňgüşlaga, Nurata we ol ýerden hem, Gündogar Türküstana göçüp gidipdirler. Mongol basybalýşlarynyň netijesinde, Merkezi Aziýada ýaşan beýleki türkmen taýpalary bilen birlikde, garamanlar hem Anadola göç edipdirler. Garamanlaryň Hoja Ahmet Ýasawy bilen bir döwürde (XII asyrdan) Samarkantda ýaşandyklaryny göz önünde tutsak, olaryň XIII asyryň 20-nji ýyllarynda mongol basybalýşlarynyň netijesinde Anadola göçüp barandyklaryny çaklamak mümkin. Taryh ylmynda jedelli meseleleriň biri bolan garamanlaryň gelip çykyşyny kesgitlemekde, beýleki taryhy çeşmeler bilen birlikde, Hoja Ahmet Ýasawynyň öz hikmetlerinde gabat gelýän maglumatlar hem gymmatlydyr.

EDEBIÝAT:

Түркмен Совет Энциклопедиясы. Ясавылык.

Oguznama. Çapa taýýarlan: Rahmanberdi Godarow. – Aşgabat, 2001.

Hoja Ahmet Ýasawy. Hikmetler. Çapa taýýarlan Gözel Amangulyýewa. Aşgabat «MIRAS» 2004.

Атаев, Х. «Туркмени-салары (салыры) Китая».(очерки о туркменах Ирана, Афганистана, Ирака, Сирии, Турции и Китая). Туркмени зарубежного востока. – Ашгабат: Туркменистан, 1993.

Джикиев, А. Очерки происхождения и формирования туркменского народа в эпоху средневековья. Ашхабад. Туркменистан, 1991.

Тенишев, Е.Р. Саларский язык. – Москва, 1963.

Mustafayew, Ş. XIV Yüzüllüýin ikinji yarısında Osmanlıların Anadolu bəýlikleri ilə münasibələri və ilk Osmanlı-Qaraman müharibəsi. // *Известия Национальная Академии Наук Азербайджана. сер; история, философия, права.* – Вак: “Elm”, 2008 №8.

İnalçık, H. Osmanlı imparatorluğu klasik çağ (1300-1600). Çeviren: Ruşen Sezer.1 baskı.– İstanbul, 2003.

---

¹⁴ *Атаев, Х.* «Туркмени-салары (салыры) Китая».(очерки о туркменах Ирана, Афганистана, Ирака, Сирии, Турции и Китая). Туркмени зарубежного востока. – Ашгабат: Туркменистан, 1993. 268-290 ss.

AHMET YESEVÎ'NİN HİKMETLERİNDE İNSAN TİPOLOJİSİ/TİPOLOJİLERİ

Human Typology In Ahmet Yasawi's Hikmats/Wisdoms

Yakup AKYÜZ*- Bayram DALKILIÇ**

Özet

Orta Asya'dan Anadolu'ya Türkler'in İslam kültürünü içselleştirmesinde ve geleneksel sünî İslam inancının insanlar arasında yaygınlaştırılmasında, Yesevî'nin hikmetleri büyük rol oynamıştır. Yesevî, hikmetleriyle insanları aydınlatmış, insana odaklanmış, insanı mükemmelleştirmek istemiş, insanı sorgulamıştır. Hikmetlerin temel amacı, iyi insan kimdir? ve nasıl iyi olunur? sorularına cevap bulmak olmuştur. Hikmetler bu bağlamda İslam dininin metinleri temel alarak oluşturulmuştur. Hikmetler, dinin özünün "hikmetler" şeklinde halka sunulmuş biçimindedir. Hikmet, geleneksel dini algının Türk diliyle ifade edilmesidir.

İnsan üzerine odaklanan düşünüler genel olarak insanları belirli bir sınıflamaya (tipoloji) tabi tutmuşlardır. Bu sınıflamada, içinde yaşanan toplumun sosyal ve dini değerleri etkili olmaktadır. Yesevî de hikmetlerinde insana odaklanarak onu anlamlandırırken, hikmetlerini (İslam düşüncesi) muhatabının anlaması için insanları belirli bir sınıflama ve tipolojiye (inançlı-inançsız, iyi kötü) de tabi tutmuştur. Yesevî, bu insan tipolojisini temellendirirken ayrıca dinsel (cennet-cehennem, Musa-Firavun) örnekleriyle de düşüncesini açıklamıştır. Ayrıca bu sınıflamada insanın toplumla olan uyumu da dikkate alınmıştır

Bildirimizin amacı, Yesevî'nin hikmetlerindeki insan tipolojisinde örneklemlendirilen insan sınıflamasını ve sembolizmini açıklığa kavuşturmadır. Ayrıca bu sınıflamanın modern bireyler için anlamlılığı da ele alınacaktır.

Anahtar Terimler: Yesevî, Hikmet, insan, tipoloji, iyi-kötü, mü'min-kafir

Abstract

The Islamic culture from Central Asia to Anatolia has played a big role in the wisdom of Yasawi in the islamic society. Yasawi enlightened, and focused on, people by wisdom and he wanted to focus on humanity. The main purpose of the wisdom is to answer such questions as who is the best person and how to become a good person. Wisdom in this context was created on the basis of the texts of the Islamic religion. The wisdom is the wisdom of the essence of religion that presented to the public in the form of "hikmats". Wisdom is the expression of Orthodox religious conception of the Turkish language.

Thinkers who focused on human generally apply a particular classification (typology) to humans. In this classification, the social and religious values are effective. Yasawi focused on the people by wisdom. While his wisdom contains classification and typology (Faith-without faith, for better or worse), Yasawi explains this human typology also through religious samples (heaven-hell, Moses-Pharaoh). In addition, this classification has been taken into account the compliance of the individual with the community.

The aim of the paper is to clarify the classification and symbolism in Yasawi's typology of human. It will also discuss the significance of the classification for the modern individuals.

Key Words: Yasawi, Hikmat/Wisdom, human, typology, good-bad, faithful-infidel

* K. M. Ü. İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

** N. E. Ü. A.K.İ.F. Öğretim Üyesi

Giriş

“Pir-i Türkistan” “Hazreti Türkistan” adıyla anılan Ahmet Yesevî'nin *Fakrnâme* adlı risalede belirtildiği üzere 73 yıl yaşadığı ve 1093 yılında doğduğu ve 1166 yılında öldüğü kabul edilir. Onun etkisi Türkistan coğrafyası üzerinde etkili olmuş ve kendisi birçok öğrenci yetiştirmiştir. Soyunun Hz Ali'ye kadar dayandığı ve Hızır'la görüştüğü söylenir. Yesevî tarikatı içinde Yusuf Hamadânî'nin makamına yükselmiş ve yerini Abdülhalık Gücdüvânî'ye bırakmıştır. En önemli eseri hikmetleridir. (Bice, 2015, s. 9-19) (Anadol, 1994, s. 15-52)

Cumhuriyetin kurulması ile beraber Ahmet Yesevî ve Yesevîlik tekrar tartışılmaya başlanmış Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde ele alınmış ve günümüzdeki Yesevîlik anlayışının temelini oluşturmuştur ve bu anlayış geçerliliğini sürdürmektedir. (Köprülü, 2014, s. 152-268) Ancak bu anlayışa yakın zamanlarda Ahmet Karamustafa ve A Yaşar Ocak karşı çıkmışlar ve Köprülü'nün iddia ettiği Ahmet Yesevî'nin Anadolu'ya etki ettiği fikrini eleştirmişlerdir. (Taştan, 2016, s. 65-68) (Ocak, 1993, s. 302)

Yesevî'nin hikmetleri sadece İslam dininin kelimeler felsefesi ve tasavvuf sahasındaki bilgileri kapsamayıp, aynı zamanda o, devrindeki ictimai düzen, çiftçilik, esnafılık, sanatkarlık düzenini de ele almıştır. Hikmetleri derinlikli manalar ifade ettiği için, okuyucular her çağda kendilerince derinlikli anlamlar çıkarabileceklerdir. (Hakkulov, 1995, s. 13-14)

Ahmet Yesevî, hikmetlerinde Müslümanları hikmetli sözleri, İslam'ın geniş hoşgörüsü içinde değerlendirmiş ve onlara İslam dininin hoşgörüsü içinde nasıl olunması gerektiğini özlü hikmetleriyle dile getirmiştir. Hikmetler bu bağlamda özdür, yaşamın nefesidir. Kendisini de bu bağlamda değerlendirirken gönlü kırık olmayan kişilerden, benlik güden kişilerden, dünyaya tapan soysuzlardan kaçan, fakirlerin halini soran ve izini arayan gariplerin gönlünü avlayan ve izini arayan, kişi olarak niteler. (Yesevî, 2015, s. 63)

Hikmetlerinde insanı temele almış, onu iyi-kötü düalizmi içinde anlamlandırmak istemiş olan Ahmet Yesevî hikmetleriyle çağındaki insanlara ve bizlere İslam akaidi ve ahlakının gereklerini öğretmek miras bırakmak istemiştir. O bu eseriyle Türklere İslamiyet'i sevdirek orta Asya coğrafyasında daha etkin kılmak istemiştir. Zaten bir hikmetinde de bu bağlamda Türkçe söylediğini beyan etmektedir. (Dalkılıç, 2016, 239-240)

1. Ahmet Yesevî'nin Dine Bakışı

Ahmet Yesevî İslam'ı özümsemiş bir bilge olarak kendisine Piri Muğan Hz Muhammed ve Arslan Bab(a)'ı rehber edinir ama aslında bunların şahsında Allah'ın evrensel kelamını rehber edinmektedir. Din algısında dinin inanç, ibadet ve sonunda bunların zorunlu bir sonucu olması gereken hakikat, ahlaklı olma onda bütüncülüğünü korumaktadır. O, her şeyden önce bunun farkındadır. Bu bağlamda da onun düşüncelerinde geçen şeriat-hakikat ilişkisine bu gözle bakılmalıdır. Şeriat içinde yaşanılan iyi bir yaşam hakikate ulaşmanın anahtarıdır. Şeriat, tarikat, hakikat, marifet makamlar silsilesi içinde bir bütündür. (Güzel, 2007, s. 165-188, 243-256) (Küçük, 1993, s. 272-275) İnsan bu hakikate ulaşırken birçok hatalar da yapabilecektir. Bu nedenle o yaşamı 63 yıl sürdüren bir hikmetler olgusuyla anlatmış ve insanın iyi- kötü çizgisinde gidip geldiğini söylemiştir. Emeksiz, çabasız marifet, fenafillah, lamkansızlık (mekanı aşma) imkansızdır. Ona göre din, şeriat-tarikat ilişkisi içinde iman-ibadet ve ahlak döngüsü dışına çıkılmazsa mükemmel hale gelecektir. Bu husus onun aşağıdaki hikmetinde açıktır.

Kul Hoca Ahmed, kırka girdin nefsini kır;

Burada ağlayıp âhirette ol tertemiz

İman postu şeriattir, aslı tarikat

Tarikata giren Hakk'tan pay aldı dostlar. (Yesevi, 2015, s. 75)

Kul Hoca Ahmed Hakk sözünü söyleyip geçti

Aynel-yakin tarikatta bozlayıp geçti

İlmel-yakin Şeriatı gözleyip geçti

Hakkel-yakin hakikatından söyledim ben işte (Yesevi, 2015, s. 89)

Aslında onun hikmetlerinde dikkat çeken bir başka husus da dini tebliğle ilgili olsa gerektir. O, dini tebliğde bir sıralamada bulunuyor ki düşünüldüğü zaman sözden ziyade eyleme, paraksise, piri mugana, yaşayan örneğe sonra nassa doğru giden bir sıralamaya vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda dini yaşayış ilk olarak herkes içinde yaşanmalı sonra tebliğ ve delillendirmeye gidilmelidir. Bir başka ifade ile inanılan şeyler toplum içinde yaşanarak görünür hale getirilmelidir. Bu hususta onun şu hikmetinde ne güzel ifade edilmektedir.

Mümin değil, hikmet işitip ağlamıyor;

Erenlerin söylediği sözü dinlemiyor

Ayet hâdis, Kur'ân'ı anlamıyor

Bu rivayeti Arş üstünde gördüm ben işte. (Yesevi, 2015, s. 71)

Yesevî'nin düşüncesinde insanın yaratılış gayesini anlamayarak, birbiriyle çelişkiye düşüp, yaratılış gayesinin dışına çıkarak daü seb'i birbirini yiyen insanlar olabileceği de dillendirilir.

Zamana ahir olsa akıl gider

Ademoğlu birbirini tutup yer

Dünya için İman-İslam dinini satar

Akıllılara bu sözleri diyesim gelir. (Yesevi, 2015, s. 149)

Yesevî Tanrı-Âlem-insan anlayışı içinde insanın yerini belirlemeye çalışır. İslam varlık anlayışı içinde, Tanrı-âlem ve insanın Tanrı ile olan ilişkisi ve boyutlarının neler olabileceği anlatılmak istenmiştir. Evrensel âlem bütünlüğü içinde (makrokosmos) insan onun bir parçası ama sorumluluk üstelemiş olan bir parçası (mikrokosmos) dır. Önemli olan bu varlık âleminde insanın Tanrı ile kurduğu ilişkinin boyutlarının ne olabileceğidir. Özellikle de bu ilişki biçiminde insanın kendisinde bulunan sınırlı yetileriyle sınırını bilip bilmemesi, inanç ve inançsızlık hususu dikkat çekici bir anlatış ve deyişle bize verilir. Bir başka deyişle topyekün âlem içinde insanın kendini bilmesidir. O, bu anlatımlarıyla ve insanı anlamadaki yorumlarıyla çağını aşarak belki modern insanın başbaşa kalabileceği sorunlara, insanın kendi bireysel yaşamında geçirebileceği buhrana, kendi varlığı içinde yaşayabileceği anlam bunalımına, yaşamın anlamlandırılmasına dikkat çekmek ister. Yesevî'nin Tanrı-âlem ilişkisi içinde Tanrı'nın âlemi yaratması ve bilmesi skalasında Tanrı en üsttedir. İnsanın Tanrı'yı bilmesi ve anlaması Tanrı ile kurduğu ilişkinin boyutuyla anlamlı hale gelecektir. Aşağıdaki hikmette de bu açıktır.

Aşkın eyledi şeyda beni cümle, âlem bildi beni,

Kaygım sensin gece gündüz, bana sen gereksin. (Yesevi, 2015, s. 128)

Yesevî Tanrı'nın âlemi içinde, insanın bu âlemdeki yolcuğunun ve bu yolculuktaki zamanının da çok uzun olmadığını farkındadır. Ancak insan bu sınırlı zamanı tam olarak değerlendirememiş ve zamanı boşa harcamıştır O da insanın âlem içinde önemli bir yere

sahipmiş gibi görünmesine rağmen hiç öyle olmadığını insanın zaman içinde ölüme yenildiğini insanlara hatırlatır.

Kul Hoca Ahmed, gaflet ile ömrün geçti;

Vah ne hasret, gözden, dizden kuvvet gitti;

Vah ne yazık, pişmanlığın vakti yetişt;

Amel kılmadan kervan olup göçtüm ben işte. (Yesevi, 2015, s. 65)

Yesevî, Allah'ın ezeli hikmetlerini anlama ve kavramada insanın yetersiz kalacağını aslında âlemi anlamlandırma çabasının olması gerektiği ama bu çabalamada bazen yetersiz kalılabileceğini sık sık vurgulamıştır. Bazen bir noktada insanın anlam arayışı kaybolacak, o evrensel ezeliyet içinde insan kendini ve varlığının anlamını kaybedebilecektir. Yahutta o ezeli sonsuzluk içinde kendisinin bir hiçlik olduğunun farkına varacaktır. Bir başka ifadeyle özü olmayan insan bedeni aslı olan su ve kile dönüşecektir. (Şahin, 1993, s. 350) Ömür denilen zamanın hızla akıp gideceği ve insanın kendi varlığı ve acizliği ile başbaşa kalacağıdır.

"İnna fetehna... "yı okuyup anlam sordum;

Işık saldı, kendimden geçip cemal gördüm;

Hocam vurup "Sus" dedi, bakıp durdum;

Yaşımı saçıp, çâresiz olup durdum ben işte.

"Ey cahil, gerçek bu!" diye söyledi, bildim;

Ondan sonra çöller gezip Hakk'ı sordum;

Nasip etti, şeytanı tutup bindim;

Kararlı olup, belini basıp ezdim ben işte.

Zikrini tamam eyleyip döndüm divaneye;

Hakk'tan başka birşey demeyip bilmeyene

Mumunu arayıp çırak girdim pervaneye;

Kor ateş olup, kavrulup yanıp söndüm ben işte. (Yesevi, 2015, s. 67)

Yesevî Tanrı âlem-insan ilişkisi içinde insanın konumunu ayrıca bir harf sembolizmiyle bizlere aktarmış kendisinin bir hiçlik olarak âlem içinde bir "La" olduğunu, Allah zikri ile bu hiçliğin değişerek "illa" olduğunu, halis, muhlis bir yaşamla bunun "lillah" olduğunu ve sonunda da mükemmelliğe kısmen de Tanrı içinde, Tanrı aşkı ile özdeşleşerek "fena fillah" olduğunu söyler. (Yesevi, 2015, s. 67) Yesevî burada mükemmel varlık düzeni makrokosmoz içinde insanın hiçliğini vurgulayarak bu olumsuzluğu ancak insanın kendisinin aşabileceğini söyler. Buna şu şekilde bir yaklaşımla bakmak da mümkündür. İnsan doğduğunda değersiz bir varlık olarak sıfır (la) rakamını ifade ederken onu değerli hale getiren, anlamlandıran rakamlar veya harfe eklenen diğer harfler olacaktır.

İslam düşüncesinde insanın âlem içinde değer kazanmasının kendi çabası ile mümkün olacağı, pervaneye ulaşmak için, pervanenin mumunu aramakla işe başlamak gerektiği, insanın varlık âleminde olgunlaşmasının bir süreç içerdiği süreci bir metafor olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevlana mesnevisindeki nay metaforu, Yunus Emre'de değirmen ağacı olan ağaç metaforu ile de aynı temaya dikkat çekmektedir. Yesevî, ayrıca diğer bazı metaforları da

insanın konumunu anlatmak için kullanır. Bunlara toprak (Yesevi, 2015, s. 70,73,77) odun eyleyip yandırma örneklem olarak verilebilir. (Hakkulov, 1995, s. 43-48)

Başım toprak, kendim toprak, cismim toprak;

"Hakk vuslatına ererim" diye, ruhum hevesli

Tutuştum yandım, olamadım aslâ tertemiz

Şebnem olup yer altına girdim ben işte. (Yesevi, 2015, s. 93)

Yesevî, hikmetlerinde bizzat önermenin temelini kendisini koyup, âlem içindeki konumunu iki mantıksal önerme ile dile getirmiş olup bir tanesi “bir” olma, diğeri “var” olmadır. Her ikisi aynı zamanda Tanrı’nın zati sıfatlarında olan mantıksal tanımlamalardır. Özellikle de yedinci hikmeti insan âlem ilişkisini ve ondaki hikmeti net sunsa gerektir. O, sonsuz âlemde her insanın kendine özgü birey olma yönüyle âlemde biricik olmasına dikkat çekmiş olsa gerektir. Bu “zikrini söyleyip yalnız olup yalnız yandım” derken de dile getirdiği haldir. Onda insanın bu durumuna bakışı şu hikmetli sözünde dile gelir.

"Kul huvallâh, sübhânallâh"ı vird eylesem

Bir ve Var'ım? cemalini görür müyûm?

Baştan ayağa hasretinde feryad eylesem,

Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm ? (Yesevi, 2015, s. 78)

Ama aynı zamanda insanın varlığı Tanrı’nın varlığının ve bilgisinin sonsuzluğu karşısında da bir hiçtir. O, sonsuzluk içinde sonun, sınırsızlık içinde de kendi sınırlılığının bilincindedir.

Hakk önünde en üstün akıl bile duramaz

Aşk şiddeti çoşsa bir an durmaz

Kelebek gibi kor haline gelip kendini bilmez

Bu sırları Sevgili'den duydum ben işte

Tarikatın yollarıdır çetin azap

Bu yollarda nice aşık oldu toprak

Aşk yoluna her kim girse hali harap

Erenlerden yolu sorup yürüdüm ben işte (Yesevi, 2015, s. 90)90

2. Ahmet Yesevî’de İnsan Sınıflaması

Ahmet Yesevî, insanın İslam düşüncesi içinde geçirmiş olduğu süreçleri göz önünde tutarak insanları değer ve ahlak kuralları içinde bir takım sınıflamalara da tabi tutmuştur. O, sınıflamasında kullandığı tipolojiler ve sembollerle sınıflamayı muhatabın nezdinde daha anlaşılabilir ve kavranabilir hale getirmiştir. Sınıflamasının en temelindeki ilkede iyi-kötü ikilemine dayalı bir ayırmadan yola çıkmıştır.

2.1 İyi-Kötü Tipolojisine Dayalı Sınıflama

Hemen hemen her sistemde karşımıza çıkan bu sınıflamada ait olunan değerlere uyan pozitif, iyi kavramının ifade ettiği yargılar ve tam tersi kötü, çirkin ve negatif unsurların temel alındığı yargılar vardır. Aynı zamanda bu yargılar ahlak alanını anlatan değer anlayışı olarak insana şamil kılınmış, insan da iyi ve kötü insan tiplmesi ile anlatılmıştır. Yesevî’nin

hikmetlerinde de karşımıza çıkan en temel sınıflama budur ve diğer sınıflamalarda bu sınıflamadan türevlenmiştir. Ahmet Yesevî altmış üç yıl olarak tasarladığı insanın yaşam yolculuğunda aynı zamanda optimizm ve pesimizm (ümit ve ye's) sınırları arasında dolanır durur. Onun bu durumu çölde vaha arayan mecnun kişinin durumu gibidir. Aynı zamanda insan olabilmenin kuşku ve kaygıları, diğer taraftan şeytanın ayartmaları arasında kendisini hisseder. Diğer bir söylemle Tanrı karşısında, universal âlem içinde umutsuzdur ve varoluşsal bir bunalımın da içindedir. Aslında bütün umuduna rağmen ümitsizlik de onda sonsuzdur.

Elli iki yaşta geçtim ev-barktan;
Ev-barkım ne görüne belki candan;
Baştan geçtim, candan geçtim, hem imandan;
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm?

Elli üçte vahdet şarabından nasip eyledi;
Yoldan azan günahkâr idim, yola saldı;
"Allah" dedim, "Lebbeyk!" diyerek elimi aldı
Bir ve Var'ım, cemalini görür müyüm ? (Yesevi, 2015, s. 78)
Kahhar adlı kahrından korkup ağlar Hoca Ahmed;
Rahman adlı rahminden ümit tutar Hoca Ahmed; (Yesevi, 2015, s. 120)

Yesevî iyi-kötü sınıflaması içinde bu tipolojiyi inanan insanlar gözünde daha anlaşılır hale getirmek için bizzat iyi insan ve kötü insan tipolojisini müşahhas bir örneklem içinde açıklamıştır. Bu bağlamda onun şiirlerinde geçen Piri Muğan, Hz Muhammet bu tipolojinin en temelinde yer alır. Yine kendisine hikmetleri öğreten Arslan Bab(a), Hz Musa ve İsmail peygamberler, Beyazıd-ı Bestami, Mısri gibi sūfî veliler müşahhas örnek sembolik tipler olarak sunulur. Bunun tam tersi kötü kişiler olarak ise Şeytan başta olmak üzere, ona uyan Haman ve Firavun örneği ile sunulmaktadır.

Yesevî insan sınıflamasında iyi kötü sınıflamasını yaparken bu sınıflamasında İslam kelam anlayışı içinde hareket etmiştir. İyi ve kötü olmanın en üst normu onda dinin kelam ve halk anlayışıdır. Onun hikmet ve ahlak anlayışı içinde, "iyi ahlaklı ama inançsız kişinin iyi mi kötü mü sınıflamasına dahildir?" sorusunun cevabını bulamayız.

Yesevî, insan sınıflaması içinde insanı değerlendirirken doğru ve iyi değer yargıları üzerinden temelde ikili bir değerlendirmeye gider. Bu değerlendirmesinin kaynağında da iyi ve güzel değerleri benliğinde içselleştiren, Tanrı'nın iyi ve güzel sıfatlarının vasıflarıyla vasıflanan iyi insan profili ve tipolojisi yer alır. Diğer tarafında ise insanlık değerlerini çiğneyen, insanlıktan uzak, değer yargılarından yoksun, kutsal kitabında nitelediği üzere esfele sâfilin (aşâğılık insan) tiplmesi ön plana çıkar. Yesevî bu insan sınıflamasıyla iyi ve kötü yargısı içinde dini sınıflamanın içinde kalmıştır.

2.2 Yesevî Düşüncesinde İslam Kelamı İçinde Yapılan İnsan Tipolojisi

Yesevî belirttiğimiz üzere insanı temelde iyi- kötü üzerinde değerlendirmiş bu değerlendirmesinin karşılığı olarak insanı İslam inancı içinde **mümin - kâfir tipolojisine** tabi tutmuştur. Ancak burada karşımıza çıkan yeni sınıflamada ki fark münafıklara da bir yer ayırmak şeklindedir.

İnsan tiplemesindeki kafir, münafık, mümin sınıflaması tamamen İslam kelamı içinde kalınarak tasnif edilmiştir. Yani iyi-kötü, kafir-mümin karşıtlığını vurgular. Ancak münafık

insana da bir yer vermesi gerektir. Hatta o, münafığı imansız kâfirden daha tehlikeli görür. İlgili Kur'an ayetlerinde de bunu görmekteyiz.

Birisini gebr ve birisini tersa, cühud eyledi
Birisini mümin birisini kâfir, Yahudi eyledi
Şeytanı dergâhından kovulmuş eyledi
Hangi sebepten eylediğini bilemezdim. (Yesevi, 2015, s. 144)

Altmış üçe yaşım ulaştı, geçtim gafil;
Hakk emrini sıkı tutmadım, kendim cahil;
Oruç, namaz kazaya bırakıp oldum ergin;
Kötüyü izleyip iyilerden geçtim ben işte. (Yesevi, 2015, s. 64)
Ey kardeş, münafığa olma yakın
Kim yakındır, başı üzere yüz bin külfet;
Baştan ayağa münafığın ziyan, zahmet;
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar. (Yesevî, 2015, s. 197)

Yesevî bu sınıflamasını dini sınıflama içinde kalarak yapmıştır. Ancak inanmayanların yaşam hakkını da düşüncesi içinde vurgular. Değerlendirmelerini yaparken ilk olarak karşısındakine her şeyden önce bir insan, Tanrının şerefli bir varlığı olarak bakmıştır. Tanrıya imanı ahlaki olgunluğun gerekliliklerinden biri olarak görmüştür. Ancak insanı da inançsız diye ötelememiştir. İnsanların bir kısmının kafir bir kısmının mü'min olmasını ilahi iradenin bir tecellisi olarak görmektedir. Onun gayr-i Müslimlere karşı hoşgörüsü de buradan gelmektedir.

Sünnet imiş, kâfir de olsa, verme zarar
Gönlü katı, gönül inciticiden Allah şikayetçi ;
Allah şahid, öyle kula "Siccin" hazır

Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte. (Yesevi, 2015, s. 65) (Küçükkaya, 2016, s. 120-121)

2.3. Mekan Üzerinden Yapılan İnsan Tipolojisi

Bu anlayışta iyi-kötü ve münafık insan tipinin, ahiret anlayışının bir gereği olarak, öbür âlemde ödül ve ceza (vaad, vaid) üzerinden insan tiplemesini cennet ve cehennem halkı olarak sınıflamıştır. Aslında o mekân üzerinden insanları sınıflamıştır. Cennet kendisinde Yusuf Kenan, peygamberler, mümin kullar, üstün âlim kullar, zakir kullar, cemali görmek yani rahim adlı rahman'ın olduğunu söylerken, cehenneme ise kendisinde Firavun, Haman, tersa, cühud, zalim kullar, münafıklar, ibadetsizler (namazsızlar) olduğunu söyleyerek ikili yapıyı kim daha üstün çekişmesi (münazara) ile dillendirirler. (Yesevi, 2015, s. 299-300)

2.4. Yesevî'de Günlük Hayatın Doğal Olgusu İçinde Yapılan İnsan Tiplmeleri

Ahmet Yesevî'nin şiddetli bir şekilde eleştirdiği kişi örneklerinden biri de cahil insan tipolojisidir. O cahil insanı bir inanç-inançsızlık çizgisine de koymayarak boş ve zararlı görür. Onun nazarında bu insanlardan kaçınılması gerekir. Hatta onun sınıflaması içinde inanmayanların gideceği yer olan cehenneme bile cahille gidilmemesi gerektiği düşüncesi

içindedir. Çünkü cahil sorgulamayan, bilgisizdir. Yesevî, inançsızın aslında yanlış da olsa bir bilinç taşıdığına da farkındadır.

Cahil ile geçen ömrüm nar sakar

Cahil olsan cehennem ondan çekinir

Cahil ile cehenneme doğru kılmayın sefer

Cahiller içinde yaprak gibi soldum ben işte. (Yesevi, 2015, s. 94)

Yesevî, insanı, hakikati arama noktasında diğer bir sınıflamaya daha tabi tutmuş hak yolunda aşık olanlar ve olmayanlar şeklinde sınıflamıştır. Bu sınıflamanın maksadı nihai hikmete ermeyi amaçlayan yoldaki süreci anlatmada kullandığı bir sınıflamadır. Bu sınıflama şeriat- hakikat yolundaki erler için yapılmış olsa gerektir. Aşk yolunda şemi arayan pervane olup olmama durumunun sınıflanmasıdır. (Yesevi, 2015, s. 125-126) (Kalın, 2017, s. 8-11)

O, insan grupları içindeki sınıflaması içinde de bir gerçek ve sahte ayırımına gider, hakikaten özde gerçek bir kişilik ister. Yani onun nazarında söylem ve yaşam bir ve aynı olmalıdır. Eğer bu böyle değilse Yesevî o gruptan kendisinin yüz çevirdiğini beyan eder. Özellikle de bu eleştiri aslında kuru sûfilik kurumu üzerinden dile getirilmiştir. Bu bağlamda da bir iş hakikatli yapılmıyorsa en sert şekilde kınanmalı tan edilmelidir. Fakr name adlı eserde de şeyhlerin dinin hak ve hakikat yolundan gitmeleri gerektiği vurgulanır ve eğer tam aksi olursa onun şeyh değil deccal olacağı, ona uyan (itikat eden) kişininse kâfir olduğu söylenir. O kişiler şeriat, tarikat, hakikat ve marifetten uzak kişilerdir. (Güzel, 2007, s. 243)

Oruç tutup halka riya eyleyenleri

Namaz kılıp tesbih ele alanları,

Şeyhim diye başka bina koyanları

Son anda imanından ayrı eyledim. (Yesevi, 2015, s. 158)

Adem oğlunda zerre kadar mana olmasa

Sen onu adam görüp adam deme

Derya üzerinde yürümüş hası

"Hayy-Hu" demek ile derviş deme (Yesevi, 2015, s. 278)

Yesevî hikmetlerinin birinde, özellikle de bilinç ve bilinçsizlik üstünden garipler konusunda yazdığı hikmetiyle dünyada garip olarak yaşayanlar ve garip hali bilerek halinin farkında olanlar, gariplerin halini bilmeyerek aslında gerçek garip olanlar şeklinde tipolojiye tabi tutularak anlatılmıştır.

Gariplikte garip olan garipler

Gariplik halini bilen garipler

Sebep ile uzak yere gidince

Kardeş kadrini bilen garipler

Susayınca suya muhtaç olan

Diriyken ağlayıp ölen garipler

Kimse bilmez gariblerin hali nicedir

Meğer bilse garip olan garibler

Gariplik zor iştir ey azizim
Kim o kıymetsiz olur miskin garipler

Gel şimdi Ahmed kendine bak

Garipsin sen garip miskin garipler (Yesevi, 2015, s. 229) (Tosun, 2016, s. 153)

Yesevî, insan anlayışında İslam dininin sınıflamasını da gözeterek insanları iyi ve kötü, inanç ve inançsızlık olarak sınıflar. Ancak bu sınıflamada boş süfliliğe, hodgâmlığa ve bilgisizliğe şiddetle karşı durur. Hatta bu kişiler şeklen bir sınıfın içinde dahi olsa onları gerçekte diğer sınıfın içine bile koymaz. Onun insan sınıflamasında insanın değerleriyle ne kadar özleştiği insanın gerçek sınıfsal konumunu, hakikat sınıflaması içindeki yerini verecektir.

Kaynakça

- Anadol, C. (1994). *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî ve Yesevîlik*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Dalkılıç, B., (2016). "Ahmet Yesevî'nin Din Dilini Anlama, Algılama ve Yorumlama Biçimi", *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu*, c. I, İstanbul,
- Bice, H. (2015). *Hazret-i Türkistan:Hoca Ahmet Yesevî& Hikmetler Hazinesi: Divan-ı Hikmet Üzerine* . A. Yesevî içinde, *Divanı Hikmet* . Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları .
- Güzel, A. (2007). *Ahmet Yesevî'nin Fakr-Name'si Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul : Öncü Kitap.
- Hakkulov, İ. (1995). *Ahmet Yesevî. A. Yesevî içinde, Hikmetleri*. İstanbul: M.E.B.
- Kalın, İ. (2017). *Hoca Ahmed Yesevî, Hüküm ve Hikmet*. Bilig, 1-14.
- Köprülü, M. F. (2014). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Küçük, S. (1993). *Divan-I Hikmette İnsan Eğitimi* . Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu . Kayseri: Erciyes Üniversitesi basımevi .
- Küçükkaya, M. A. (2016). *Hoca Ahmet Yesevî'de İnsan Sevgisi* . Diyanet İlmî Dergi , 113-128.
- Ocak, A. Y. (1993). *Türk Dünyasında Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik kültürünün Yayılışı: Bir Sûfi Kültürün Yeniden Güncelleşmesi*. Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî sempozyumu. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi.
- Şahin, H. (1993). *Ahmet Yesevî'nin İnsana Bakışı*. Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu,. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi.
- Taşan, Y. K. (2016). *Milli Veli Yaratmak, " Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" Üzerine Farklı Bir Okuma Denemesi*. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 33-73.
- Tosun, C. (2016). *Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Divanı Hikmetinde Eğitim* . Diyanet İlmî Dergi , 147-168.
- Yesevî, H. A. (2015). *Divan-ı Hikmet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

AHMET YESEVİ'DEN GÜNÜMÜZE MESAJLAR

Messages From Ahmet Yesevi For Today

Bekir ŞİŞMAN*

Özet

Türk Tasavvuf düşüncesinin kurucularından Ahmet Yesevi'nin İslamiyet yorumu korku ve cezaya değil, aşka ve irfana vurgu yapar. O, İslam'ın ilim, irfan ve hikmet anlayışını Orta Asya'da ilk kurgulayan kişidir. O, hayatında zikir ve ibadet kadar tefekkürde de önem vermiştir. Onun kurucusu olduğu ekolün en önemli özelliği hoşgörü ve insan sevgisi yanında ilahi aşkı da öne çıkarmış olmasıdır. Daha sonra Horasan'ın üç ereni olarak da adlandırılan Mevlana, Yunus Emre ve Hacı Bektaş Veli'de ortaya çıkacak olan bu vurgu, Türk Halk Sufizmi'nin en karakteristik özelliği kabul edilerek yüz yıllarca yaşatılmış ve Avrasya'da İslam'ın hoşgörülü yüzü olarak gönülleri fethetmeye devam etmiştir. Bugün dünyada, Balkanlarda, Kafkaslarda, Orta Doğu'da barışın yeniden tesisinde bu anlayışın idame ettirilmesine çok ihtiyaç vardır. Çünkü dünyayı iyilik kurtaracaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevi, Divân-ı Hikmet, Tasavvuf, Sevgi, Mesaj

Abstract

Ahmet Yesevi, one of the founders of the Turkish Sufistic thought emphasizes love and wisdom rather than fear and punishment as he interpretes Islam. He is the first scholar who builds the Islamic understanding of knowledge, wisdom and philosophy in the Central Asia. He attached importance in his life to reflection as much dhikr (invocation) and worshipping. The most important characteristic of the school he founded is his bringing forward the divine love alongside tolerance and philanthropy. The same emphasis which would reappear in Mevlana, Yunus Emre and Hacı Bektaş Veli who are called as the three saints of Khorasan would have been accepted as the most characteristic property of Turkish Folk Sufism and it would survive for centuries and continue to win the hearts of people in Eurasia as the tolerant face of Islam. Nowadays there is a great need to maintain this understanding in order to reestablish peace in the Balkans, the Caucasus and the Middle East and even in the World, because only goodness will save the World.

Keywords: Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, Sufism, Love, Message

Giriş:

1093 yılında Türkistan'ın Sayram kasabasında doğan Hoca Ahmet Yesevi, küçük yaşta yetim kalmış, ablası Gevher Şehnaz Hanım kendisine manevi annelik yapmıştır. Türkistan'ın Yesi-Otrar şehrine ablasıyla birlikte gelmiş ve burada Melameti sufisi Aslan Baba'dan ilk tasavvuf eğitimini almıştır. Daha sonra Otrar'dan Buhara'ya geçmiş; burada dini ve tasavvufi eğitimini almak üzere Yusuf Hamedani'ye intisap etmiştir. Onun tasavvuf anlayışının temel kavramları da burada oluşmuştur: Nefis terbiyesi; insan ahlaki kötülüklerden kendini nasıl sakınır; benliği ve ikiliği yok eden ilahi aşka nasıl ulaşılır, edeb

---

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Atakum/Samsun e-posta: bsisman@omu.edu.tr

nedir, hayâ nedir, aşk nedir, hayat nedir, ölüm nedir, benlik nedir ve bütün bunlar bozkır insanına nasıl anlatılır.

Daha sonra Yusuf Hamedani'nin üç halifesinden biri olmuş; onun ölümünden sonra bir süre daha Buhara'da kalmıştır. Bir süre sonra kendi öğretisini yaymak için Horasan, Merv, Şam, ve Irak bölgelerini dolaşmıştır.

Türk tasavvuf düşüncesinin kurucularından Yesevi'nin İslamiyet yorumu korku ve cezaya değil, aşka ve irfana vurgu yapar. O, sevgi, hoşgörü, ilim ve irfana giden yolları gösterir. O'na göre gerçek âşık Allah'a Allah için aşkla ibadet eder. Bu yönüyle Yunus Emre Hazretlerine de ilham kaynağı olmuştur denilebilir:

Aşkın kıldı şeyda beni, cümle âlem bildi beni
Kaygım sensin gece gündüz, bana sen gereksin sen!

Gözüm açtım seni gördüm, hep gönülü sana verdim
Uruklarımı terkettim, bana sen gereksin sen!

Söylesem ben dilimdesin, gözlesem ben gözümdesin
Gönlümde hem canımdasın, bana sen gereksin sen!

Âlimlere kitap gerek, sûfilere mescit gerek,
Mecnun'lara Leyla gerek, bana sen gereksin sen!

Hace Ahmed'dir benim adım, gece gündüz yanar odum,
İki cihanda ümidim, bana sen gereksin sen! (Hikmet: 35)

Ahmet Yesevi Hazretleri hayatında zikir ve ibadet kadar tefekküre de önem vermiştir. 63 yaşından sonra çilehanesine çekilmiş ve daha çok uzlet, halvet, zikir, riyazet ve ibadetle meşgul olmuştur. 1166 yılında vefat ettiğinde İslam coğrafyasına dağılmış 99 bin müridinin olduğuna inanılır. Bugün Yesevilik yahut Yeseviye adlı bir tarikat yoktur. Çünkü Yesevilik Nakşiliğin, Haydarilik, Kalanderilik ve Bektaşiliğin içerisinde erimiş ve bu tarikatların içerisinde kendi maneviyatını devam ettirmiştir.

Geniş bir hoşgörü ve insan sevgisinin ağır bastığı bu ekolün (mektebin) temel özelliği ilahi aşkı öne çıkarmasıdır. Daha sonra Horasan'ın üç ereni diye adlandırılan Yunus Emre, Mevlana ve Hacı Bektaş Veli'de ortaya çıkacak olan bu vurgu Türk Halk sufizminin en karakteristik özelliği olacaktır. "Marifeti olmayanın kerameti olmaz." onun temel ilkelerinden biridir. Diğer bir ilkesi, "Her nefis ölümü tadacaktır." Bu ilke derviş kıyafetlerine yansımış ve kefen ölçüsünde yapılmış olan sarık başta taşınarak aslında ölümü başlarında taşıdıklarını hal diliyle ifade etmişlerdir.

Arapça ve Farsça bilmesine rağmen hikmetlerini Türkçe söylemiştir. Hikmet adını verdiği şiirleri daha sonra Divân-ı Hikmet adlı eserde toplanmıştır. Bu eser dini, tasavvufi ve ahlaki öğüt ve hikâyelerden oluşan didaktik bir eserdir. Eldeki en eski yazma maalesef 17. Yüzyıla kadar ulaşabilmektedir. Eldeki bu esere Yesevi dervişlerinin inanç ve düşüncelerinin ürünü olan Hikmetler de eklenmiştir. Bu şiir muhtemelen bunlardan birisidir:

Durmaz keramet satar, ahir zaman şeyhleri
Her gün battıkça batar, ahir zaman şeyhleri

Farzı geriye atar, nafil oruç tutar,
Dini paraya satar, ahir zaman şeyhleri

Beline kuşak bağlar, sözleri yürek dağlar
Para toplarken ağlar, ahir zaman şeyhleri

Ağlaması göz boyar, her gün ayağı kayar,
Kendini adam sayar, ahir zaman şeyhleri

Başına sarık sarar, kendine mürit arar,
İlmi yok neye yarar, ahir zaman şeyhleri

Dünyaya kucak açar, zoru görünce kaçar,
Her yere küfür saçar, ahir zaman şeyhleri

Şeyhlik ulu bir iştir, hakka doğru gidiştir
Yaklaşılmaz ateştir, ahir zaman şeyhleri

Salih şeyhler nerededir, kötüler her yerededir,
Hak yoluna perdedir, ahir zaman şeyhleri (Hikmet: 129)

İslam'ın değerlerini Türk kültürünün değerleri ile kaynaştıran Yesevi öğretisi, özellikle bozkırda yaşayan Türk boylarının İslamiyet'i benimsemesini kolaylaştırmıştır. Kendisi Hikmet'leri aracılığıyla önce çevresindeki insanlara sonra da bütün Türk dünyasına şamil olacak mesajlar vermiş ve Türk boylarının İslam'ın özü olan Allah inancını doğru anlamaları için çaba harcamıştır. Bu nedenle şiirlerinde gariplik, fakirlik ve yetimlik, edep, hayâ, gönül, yalan, kibir, riya, aşk, cehalet, adalet, haram, helal gibi bazı kavramları öne çıkarmış ve onlara daha çok vurgu yaparak dikkat çekmeye çalışmıştır.

Gariplik, Fakirlik ve Yetimlik:

Ahmet Yesevi Hazretleri'nin Divân-ı Hikmet'inde en fazla üzerinde durduğu kavramlar gariplik, fakirlik ve yetimlik. Eserinde elli üç yerde garip/lik, on yedi yerde fakir/lik ve yirmi iki yerde yetim/lik kelimeleri geçmektedir. Bu kelimelere çok fazla vurgu yapılmasında Yesevi Hazretleri'nin küçük yaşta yetim kalmasının ve ablası Gevher Şehnaz Hanım tarafından kendisine manevi annelik yapılmasının etkisi elbette çok olmuştur.

O bir dördlüğünde garip, yetim ve fakirlerin gönlünü okşamanın büyük bir erdem olduğunu ve onların derdiyle dertlenmeyen, onların derdini anlamayan, bir yerde onlarla

empati kuramayan insanlardan hep kaçtığını dile getirir. Yine bir başka dörtlüğünde garipleri, fakirleri ve yetimleri kim korursa, onların hakkını kim gözetirse ve halini-hatırını kim sorarsa Allah'ın o kulundan razı olacağını ifade eder. Fakat bunların korunup kollanmasında Allah insanları vesile kılmıştır. Asıl koruyucu bizatihi Allah'tır. Bu düşüncesini ifade ederken de bunun Resulullah'ın bir öğüdü olduğunu belirtir:

Sözü söyledim, her kim olsa cemale talip
Canı canana bağlayıp, damarı ekleyip
Garip, yetim, fakirlerin gönlünü okşayıp
Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte.

Garip, fakir, yetimleri her kim sorar
Razı olur o kulundan Allah
Ey habersiz sen bir sebep; kendisi saklar
Hak Mustafa öğüdünü işitip dedim ben işte. (Hikmet: 1)

Başka bir şiirinde, Resulullah'ın yanına bir yetimin geldiğinden bahseder ve yetimin O'ndan bazı şeyler talep ettiğini, Resulullah'ın da o yetimin dileğini yerine getirdiğini ifade eder ve Resulullah'ın tavsiyelerini şöyle nazmeder:

Resul dedi ona: “Ben de yetimim;
Yetimlikte gariplikte yetişmişim.”

Muhammet söyledi(ler): “Her kim yetimdir;
Biliniz o benim has ümmetimidir.”

Yetimi görseniz incitmeyiniz;
Garibi görseniz dağ etmeyiniz. (Hikmet: 36)

Edeb:

Ahmet Yesevi Hazretleri ve müritlerinin üzerinde durduğu kavramlardan biri de “hayâ” yahut “edep” kavramıdır. Hayânın kaynağında iman vardır ve edep ise tasavvufun temel taşıdır. Bu nedenledir ki tekkelerin, dergâhların girişinde yüzyıllarca hep “Edep Yâ Hû” levhası asılıdır. Ancak burada ilginç olan yüzlerce yıl önce de bu kavramların bozulduğuna işaret edilmesi ve insanların edep ve hayâ konusunda zaafa düştüğünün belirtilmiş olmasıdır. Yani bu mesele yalnızca günümüzün meselesi olmayıp Müslümanların zaman ötesi bir sorunu olmuştur:

Ulu, küçük yâranlardan edeb gitti
Kız ve zayıf gençlerden hayâ gitti
“Hayâ imandandır” diye resul dedi
Hayâsız kavim acaip(ler) oldu dostlar

Müslüman Müslümanı eyledi kâtil
Haksız tutup haklı işleri kıldı bâtil
Mürid pirine kılmadı yüz ve hatır
Nasıl kötü zamanlar oldu dostlar (Hikmet: 89)

Gurbet:

Ahmet Yesevi'nin şiirlerinde temas ettiği konulardan biri de “gurbet”tir. Gurbetin insanları eğittiğini, olgunlaştırdığını, hayata hazırladığını ifade ederek, gurbetin insan hayatında ne denli önemli olduğuna vurgu yapar:

Gurbet değse, pişkin eyler çok hamları
Bilge eyler, hem seçkin eyler çok sıradanları
Giyer çul elbise, bulsa yer yemekleri
Onun için Türkistan’a geldim işte (Hikmet: 16)

Kibir-Benlik:

Yesevi'nin şiirlerinde geçen diğer bir konu da kibir ve benliktir. Bunların iyi hasletler olmadığını, kibirlik ve benlik eyleyenleri Hakk Teâla'nın sevmediğini ve bunların cennete girmesinin müşkül olduğunu belirtir:

Nerde görsen gönlü kırık merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa yoldaş ol
Mahşer günü dergâhına yakın ol
Ben, benlik güden kişilerden kaçtım işte (Hikmet: 1)

Ben-benliğin cezasını verecek cehennem
Kibirinin cehennem içinde hali çok zor (Hikmet: 91)

Yalan-Riya:

Yesevi, öğrencilerine Müslümanın en fazla kaçınması gereken kötü huylardan birinin de yalan ve riya olduğunu öğütlemiştir. Zaten Müslümanın bir sıfatı da doğruluktur. Müslüman aldanabilir ancak aldatmaz. “Bizi aldatan bizden değildir” sözü Resulullah'a atfedilir. İnsanları aldatmanın türlü yolları olduğunu, hatta bunun din kisvesi altında dahî yapılabileceğini belirttikten sonra insanları aldatan, yalan konuşan kişilerin Hakk'ın cemalini görmekten mahrum kalacağını ifade eder:

Bu yollarda horlanma-ağlama kârlı imiş
Tesbih, tehlil, oruç, namaz kâr etmezmiş
Yalancıdan Allah, Resûlü şikâyetçi imiş
Yalan namaz riyalarını bıraksam ben (Hikmet: 51)

Sağlam âşığı Allah sevip kulum dedi
Ara yolda kalmasın deyip tatasını çekti
Yalancılar cemalimi göremez dedi
Aşk kapısında sağlam olup durdum ben işte (Hikmet: 15)

Câhil:

Yesevi Hazretlerinin insanlara verdiği mesajlardan biri de cahil insanlara karşı dikkatli olmaları yönündeki tavsiyeleridir. Onlara her sırrı vermenin, onlarla çok fazla haşır-neşir olmanın doğru olmadığını, sözü değerini bilene söylenmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca bu tavsiyesinin kaynağını ise Arslan Baba olarak bildirir:

Kul Hoca Ahmet, sözünü câhillere söyleme
Söz söyleyip câhile, değersiz pula satma
Açlıktan ölsen bile, namertten asla minnet çekme
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük

Âşık olsan gece gündüz aşk iste
İbadet eyle, gece kalkıp hiç yatma
Akıllı olsan, câhillere sır söyleme
Gerçek dervişler ibadetlerini gizli eyler (Hikmet: 18)

Adalet:

Adalet; mülkün de, devletin de, milletin de temelidir. Emir Timur'a atfedilen şöyle bir söz vardır; "Ülkeler kılıçla alınır, ancak adaletle korunur" diye. Adalet olmayan yerde cehalet kol gezer; belâlar, musibetler toplumun üzerine yağmur gibi iner. Ahmet Yesevi de buna dikkat çekmiş ve bu hususta Müslümanları ve hatta tüm insanlığı uyarmıştır:

Dünya ehli halkımızda cömertlik yok
Padişahlarda, vezirlerde adalet yok
Dervişlerin duasında kabul edilme yok
Türlü belâ halk üstüne yağdı dostlar (Hikmet: 89)

Haram-Helal:

İslam Dini kurallar manzumesidir. Bu kurallar içerisinde yapılması yasak olanlar "haram", yapılması yasak olmayanlar ise "helal" olarak adlandırılır. İslam'ın haram anlayışının özünde kişinin hakkı olmayana sahip olma iradesi görülmektedir.

Yesevi Hazretlerine göre Müslümanın harama yönelmesinin temel nedeni dünyaya aşırı meyletmesi ve dünyayı aşırı sevmesidir. Yesevi Hazretleri maneviyat alanında da en büyük haram olarak kişinin hakkın rızasından yüz çevirerek diğer insanların beğeni ve takdirlerinin peşine düşüp riyakâr olmasını görür:

GörünüŖü sũfiye benzer, kıyametten korkmazlar
Günah ve haram hâsılı, günahlardan Ŗrkmezler,
Riya tesbihi elinde, ağlayıp yaşını dökmezler
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük (Hikmet: 18)

Sonuç:

Ahmet Yesevi Hazretleri bugün bile fikri şahsiyeti ve menkıbevi hayatı ile Türk Dünyası'nın en büyük manevi isimlerinden biri kabul edilir. O'nun eseri olan Divan-ı Hikmeti Kazaklar, Özbekler, Kırgızlar ve Volga Türkleri asırlarca kutsal bir metin olarak görmüşler ve uzun yıllar okumuşlardır.

Yesevi, şiirlerinde bir şairlik iddiasında bulunmamıştır. O fikir ve öğütlerini halka daha iyi duyurabilmek için şiirlerini bir araç olarak kullanmış; dini konuların daha iyi anlaşılabilmesi için yaşantısı ile ilgili Hikmet'ler söylemiştir. Yesevi Hazretleri ana karakteri Arapça olan Kur'an-ı Kerim'i Türkçe yorumlayarak İslam'ın evrensel yönünün açığa çıkmasına da katkı sunmuştur.

Ahmet Yesevi Hazretleri Hikmetlerinde soy ve din farkı gözetmeksizin insanlara eşit davranmayı, erdemli ve faziletli olmayı, nefse uymamayı, alçak gönüllü olmayı öğütlemiştir. Bu vasıflar hem iyi bir birey hem de iyi bir Müslümanda bulunması gereken ve Kur'an'ın da tavsiye ettiği özelliklerdir.

Kaynakça:

Hoca Ahmet Yesevi: Divân-ı Hikmet (Hazırlaya: Hayati Bice), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

AHMET YESEVİ'NİN ŞİİRLERİNİN DEĞERLER EĞİTİMİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Ahmet Yesevi's Wisdom Investigation From Values And Education

Muzaffer ÇANDIR*

Özet

Bireyin davranışlarına yön veren tutum ve kabullerden oluşan değerler, ideal insanın niteliklerini içerir. İnsanı insan yapan bu inançlar bütünü, sosyal kontrol mekanizması olarak da işlev görür. Saygılı, sorumluluk sahibi, adil, hoşgörülü fertler, toplumsal yapının teminatıdır. Değerler eğitimi, milli ve evrensel değerlerin kazandırılmasında, kültürel mirasa yönelik bir bilincin uyandırılmasında anahtar rol oynamaktadır. Türk milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan, geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan bireylerin yetiştirilebilmesi ancak dikkatle, özenle hazırlanmış öğretim programlarıyla mümkündür.

Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde kanaat, tevazu, cömertlik ve doğruluk ortak değerlerdir ve bu değerlerin geçtiği şiirlerin okullarımızda gençlere değerler eğitimi eşliğinde verilmesi gerekir. Ahmet Yesevî'nin bilge kişiliklerinin izlerini taşıyan ve yazdıkları dönemden bugüne değerlerinden bir şey yitirmeyen bu şiirlerle yeni neslin tanışması, vurgulanan değerleri benimseyerek dünyalarını zenginleştirmeleri gerekmektedir. Çünkü bu değerler, modern insanın pek çok derdine şifa olduğu gibi toplumsal barışın da anahtarı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevi, Yesevilik, Değerler Eğitimi, Tasavvuf, Hikmetler

Abstract

Values that consist of the attitudes and acceptances that guide the individual's behavior include the qualities of the ideal person. These beliefs, which make human beings human, also function as a social control mechanism. Respectful, responsible, fair, tolerant individuals are the assurance of social structure. Values education a key role in raising awareness of cultural heritage in education, national and universal values. Embracing, protecting and developing the national, moral, human, spiritual and cultural values of the Turkish nation; family, homeland, nation and always love to nurture the individual who can be trained carefully, carefully prepared teaching programs are possible.

In Ahmet Yesevi's wisdom, consciousness, humility, generosity and truthfulness are common values, and the poems that these values pass through must be given to our youths in the school of values education. Ahmet Yesevi needs to acquire the values of the new generation and to enrich their world by adopting the values emphasized by these poems bearing the traces of their wise personality and having lost nothing of their value since the time they were written. Because these values are the key to social peace as well as the healing of the modern man on many occasions.

Key words: Ahmet Yesevi, Yesevilik, Values education, mysticism, wisdom

Eğitimde Değerler Eğitiminin Önemi

Konuya başlamadan önce değer nedir, son yıllarda eğitim camiasında adına sıkça rastlanan değerler eğitiminden ne kastedilmektedir ve bu konuda yapılan çalışmalarla ilgili genel bir bilgi vermek faydalı olacaktır. Zira eğitim ve edebiyat dünyamıza yeni girmeye başlayan bu kavramın, dini ve edebi eserlerimiz incelendiğinde çok önceden gündemimize girmiş ve önemsenmiş bir olgu olduğu görülecektir.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, MCBÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Halk Bilimi AD.
candir45@yahoo.com

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından değerler eğitimi; “Çocukların ve gençlerin pozitif değerleri keşfedip geliştirmeleri ve kendi potansiyellerine göre ilerlemeleri için yürütülen eğitimsel gayretler” olarak tanımlanmaktadır. Kavram olarak “değer” ise, bireylerin objeleri, insanları, fikirleri, durumları ve hareketleri iyi-kötü, doğru-yanlış, istenen-istenmeyen ve bunun gibi yargıları oluşturan ilkeleri ifade eder.

Gerek eğitim-öğretim programları, gerekse ders kitapları aracılığıyla değerlerin öğretilmesi konusu, eğitim biliminin üzerinde ısrarla durulan konuları arasındadır. Eğitimin, toplumsal yaşam içinde evrensel, yerel ve kültürel değerler sistemini bireylere iletme noktasında önemli rol oynadığı bilinmektedir.

Ahmet Yesevi ve değerler eğitimi isimlerinin bir araya getirilmesinden de anlaşıldığı gibi değerler eğitiminin temel kaynağı dini eserlerdir ve başta da yüce kitabımız Kuran’dır. Aynı zamanda mükemmel bir ahlak kitabı olan Kur’an’da hemen bütün ahlaki değerler öne çıkarılmış, uyulması tavsiye edilmiş, toplumun düzeninin ve iyi insan olmanın ancak bu temel değerlere uyulmasıyla olacağını belirtmiştir.

Değerler Eğitimi Nedir?

Bu sorunun cevabına geçmeden önce değer tanımı yaparak başlamak doğru olacaktır. *Değer* sözcüğü, Türk Dil Kurumu’nun yayınladığı Güncel Türkçe Sözlükte, “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan, soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet” olarak tanımlanır. Erol Güngör ise değeri; “Bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç” (Güngör: 2000, 279) diye izah eder.

Değerin sözlük karşılığı, kıymet ve önemdir. Toplumun geneli tarafından kabul gören, iyi –kötü, doğru –yanlış gibi duygu, düşünce ve yargılara, değer denir. Değer, fertlerin olumlu tepkiler verdikleri, onayladıkları düşünceler, kurallar, uygulamalar ve maddi nesnelere. Değerler neyin iyi ve istenen, neyin kötü ve istenmeyen olduğunu gösteren ölçütlerdir; doğru ve yanlış ayırmamıza yardımcı olur, davranışlarımıza yön verir.

Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji* adlı kitabında değerleri şöyle açıklar: “Değerler, amaçlarımızı ve davranışlarımızı belirlemede bize neyin doğru, neyin yanlış olduğunu söyleyen standartlardır. Ya da toplumsal olarak arzu ettiğimiz şeyler hakkında paylaşılan soyut fikirlere. Sonuçta değerler bize iyi, kötü, güzel, çirkin, ahlâkî ve gayri ahlâkî şeyler hakkında ölçütler sunar.”(Bozkurt: 2008, 93)

Görüldüğü gibi değerler, kişinin ve toplumun hayatını saygın ve kolay kılan kurallar, soyut ölçüler olarak kabul edilir. Değerler, insanların birbirleriyle iletişimini kolaylaştırır, ortak bakış açıları geliştirerek hayatı daha yaşanılır kılar.

Değerler, bir toplumu ayakta tutan ve o toplumun devamını sağlayan kazanımlardır. Değerler, toplumdaki değişiklik gösterir ya da zamanla unutulur. Dindar toplumlarda değerler önemsenmiştir. Farklı dinî toplumlarda da ortak değerler vardır. Bu bağlamda değerler, toplumların huzur içinde yaşaması için yazılı olmayan kanunlardır. Toplumun birlik ve beraberliğinin sağlanmasında bu derece önemli olan değerler, edebî eserlerde kimi zaman doğrudan kimi zaman da sezdirme yoluyla vurgulanır.(Akpınar: 2015, 29)

Değerlerin topluma aktarımında, iletişim önemli bir role sahiptir. Çünkü insanlar değerleri iletişim yoluyla birbirlerine ve gelecek nesillere aktarırlar. Kültürler de değerler bütünüyle ortaya çıkar. İnsanlar arasındaki iletişim unsurlarının en önemlisi olan dil, kültürlerin oluşumunda etkili olur ve kültüre ayna tutar. Kültürün nesilden nesle iletişiminde en etkili olan dil. Şüphesiz ki gönül dilidir. “İletişim, kelimeler aracılığıyla konuşma dili sayesinde kurulur. Ne var ki kelimeler, iletişim için yeterli olmaz. Bu durumda devreye beden dili girer. Gerçek bir iletişim için bu iki araç da genellikle yetersiz kalmaktadır. İletişimin

temeli ve en sağlam yolu kanaatimizce duyguların dünyası olan gönül dilidir. (Yaman: 2002, 198)

Gönül dili kavramı, karşılığını en güzel edebî eserlerde bulur. Değerlerin de en etkili şekilde gönül diliyle anlatılacağı düşünülürse, Değerler Eğitiminin yansımalarının edebî eserlerde aranması doğru bir tercih olarak karşımıza çıkmaktadır.

İdeali ön plana alan edebiyatçılar, değerleri sanat toplum içindir anlayışıyla hep öne çıkarmışlardır. Bu yazarlar, eserlerindeki kahramanlar vasıtasıyla merhameti, şefkati, yardımseverliği hatırlatıp okuyucuda bazı değerlerin inkişaf etmesini sağlamışlardır. Başarılı bir edebî eser, değerleri doğrudan doğruya vermez. Yazarlar, değerleri edebî eserin içine yedirerek dolaylı yoldan okuyucusuna aktarırlar. Edebî eserlerde işlenen değerler, Millî Eğitim'in genel amaçlarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Mehmet Akif'in şiirlerinde işlediği değerlerin daha sonraları hazırlanan Millî Eğitim'in genel amaçları arasında yer etmesi, bu etkileşimin somut bir örneğidir. (Akpınar: 2015, 30)

Eğitimin nihai hedefi değer oluşturmak, değerleri tutarlı bir kişilik ekseninde toplumsal ortamda yapılandırmak, insanın ihtiyaç ve beklenti, koşul ve özelliklerine göre yorumlayarak düşünce, duygu, beceriler olarak eylem haline getirmiş fertler yetiştirmektir

Değerler, bireylere rehberlik eder, bireylerin, nasıl davranmaları gerektiğini gösterir ve onları sosyalleştirir; insanın, insana saygılı olmasını sağlar. Değerler, hayatın düzenlenmesi ve toplumun huzuru için gereken ölçütlerdir. Değerler ve ahlak kuralları, doğru davranışları göstererek insana, adaletli, barışçıl, huzurlu bir dünyada yaşama imkânı verir. Değerler, insanlar içindir; hayvanların, değerler sistemi yoktur.

Değerlere bağlı olmayan bir insan, başarılı bir insan olabilir; ancak iyi bir insan olamaz. Toplumların, başarılı insanlara ihtiyacı olduğu kadar iyi insanlara da ihtiyacı vardır. İyi insan, değerlere bağlı ve saygılı insandır. Değerlere uygun davranan insan, saygın insandır; güvenilir, sevilen, örnek alınan ve örnek gösterilen insandır. Değerler, insana değer katar.

Toplumsal değerler, yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik eder, toplumda birlik ve beraberliği, düzeni sağlar, dağılmayı ve çözülmeyi önler. Aynı zamanda değerler, kültürü oluşturan öğelerden biridir. Öğrenciye, sadece bilgi öğretmek, hem eksik hem yanlıştır. Bilgi sahibi ve yüksek mevkilere gelecek kişilerin, ahlaklı olması çok önemlidir. Mevlana diyor ki; “Kötü yaratılışlı kişiye ilim öğretmek, eşkıyanın eline kılıç vermeye benzer.

Her şeyin büyük bir hızla değiştiği çağımızda değişimin sadece bilgi ve teknolojiye olmadığı, değerlerde de birtakım değişimlerin yaşandığı gözlenmektedir. Dünyada sınırların ortadan kalkmaya başlaması, küreselleşme rüzgârının tek tipleşmeye ve dünyayı bir köy haline getirme yönünde esmesi milli birlik ve beraberliğin temelleri arasında yer alan değerlerin önemine bir kez daha dikkatleri çekmektedir.

Sınırların giderek ortadan kalktığı bir dönemde değerlerine sahip çıkan ülkenin, güçlü olma yolunda önemli bir konuma geleceği açıktır. Bireylere değerlerin kazandırılmasında eğitim kurumlarının önemli rolü vardır. Eğitim kurumlarının yanı sıra, okullarda verilen derslere, eğitim programlarına ve öğretmenlere de bu kapsamda önemli sorumluluklar düşmektedir. Değerlerin bir toplumun varlığı üzerinde önemli etkilerinin olması doğal olarak dikkatleri değer eğitiminin üzerine çekmiştir. Birçok ülkede veliler, eğitimciler, dini kurumlar, sivil toplum örgütleri bireylere değer eğitimi vermeye başlamıştır.

Son yıllarda değer eğitiminin nasıl verilmesi gerektiği konusundaki görüşler incelendiğinde sistemli olarak okullarda verilmesi görüşünün ağırlık kazandığı görülmektedir. Okullar, bireylerin toplumsallaşması için gerekli olan sürece katkıda bulunan kurumlardır. Bu kurumlarda değişen dünya düzenine ayak uydurabilen, ait olduğu toplumun değerlerini

benimseyen, koruyan aynı zamanda evrensel değerlere de sahip olan bireylerin yetiştirilmesi zorunluluk haline gelmiştir.

Türk milletinin din, dil, tarih, musiki, edebiyat alanındaki değerleri var oldukça Türk milleti de var olacaktır. İnsan kişiliğine hâkim olan değerlerin analizi kişiyi anlama ve bilmenin en iyi yoludur. Toplumsal hareketlilik ve yapısal farklılaşma modernleşme için gerekli; fakat yetersiz koşullardır. Modernleşmenin sürekliliğini güvenceye almak için, onun kurumsallaşması gerekir. Değer, insanın yaptıklarına ve davranışlarına yol gösterir. Diğer bir ifade ile insanın ne ve nasıl yaptığı sahip olduğu değerlere göre şekillenir

Sağlıklı, huzurlu, kendiyile ve çevresiyle barışık, uyumlu bireyler yetiştirmenin yolu bu bireylerin sahip olduğu değerler ve bu değerlerin ahlaki yaşantılarına olumlu yansımalarından geçmektedir. Okul bilgilerin sistemli bir şekilde kazandırıldığı kurumdur. Okullarda, öğrencilere sistemli bir şekilde Mevlana, Yunus Emre ve Hacı Bektaş Veli, Ahi Evran gibi insani değerleri ile toplumumuza önder olmuş kişilerin öğretilerinin aktarılması ile toplumumuza ait değerlerin kazandırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Değerler eğitimi nasıl verilmelidir?

Çocukların sosyal gelişimindeki eksikler, karşılaştıkları sosyal olay ya da durumlara karşı olumlu sosyal davranışı bilmemelerinden ya da olumlu davranışı sergilemek için yeterince deneyimlerinin olmamasından kaynaklanır.

Değerler, çocuklardaki iyi tarafı ortaya çıkarmayı ve kişiliğini bütünüyle geliştirmeyi amaçlar. Sevgi, saygı, dürüstlük, dayanışma, paylaşma, mutluluk, sabır, cesaret ve sorumluluk gibi değerlerin okullarda doğru tarzda öğretilmesinin toplumsal yaşamda ortaya çıkan olumsuzlukları azaltan bir işlev görmesi kaçınılmazdır.

Üniversitelerin, eğitim fakültelerinin öğretmen yetiştiren bölümlerinde, değerler eğitimi bir ders olarak yer almamaktadır. Bu durum ileriki yaşamlarında geleceğin öğretmenleri olacak öğrencilerin, değer yargıları ve değerler eğitimi konularında yeterince eğitimsel bilgiye sahip olmamaları sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Değerler eğitimi, son yıllarda eğitim ve ilahiyat fakültelerinde daha fazla öne çıkan konulardan olduğu için bu konuda yapılan çalışmalar gittikçe çoğalmaktadır. Aslında bu konuda yapılacak en güzel çalışma, verilmek istenen değerlerin listeleri çıkartılıp, bu tasavvufi ve ahlaki eserlerden örnekler tespit edilip ona göre toplu halde ele alınmalıdır.

“Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.” (Hucurat: 12)

Yukarıdaki ayette de ifade edildiği gibi ahlaki değerlerin kaynağı dindir ve ilahi kitaplardır. Bunların başında da Kuran gelir. Bu durum bizim için geçerli olduğu gibi diğer toplumlar için de geçerlidir. Kuran’ın bir nevi tefsiri veya açıklayıcısı olan dini eserler de aynı değerleri öne çıkarması bakımından önemlidir.

Bizim kültür tarihimizde yazılan dini eserlerin içeriğine baktığımızda her birinin birer ahlak kitabı olduğu görülür. “*Din bir nasihattir*” sözü gereği bilhassa tasavvuf ortamında yazılan eserlerin büyük bir bölümü ahlakidir ve içeriğinde birçok değer eğitimi mevcuttur. Tekkelerin birer ahlak okulu olduğu düşünülürse, aslında bizim tasavvuf tarihimiz içinde yazılmış olan eserlerin tamamı değerler eğitimi işlemektedir. Bu yönden değerler eğitimi konusunda bugünkü yeni nesle bunlar layıkıyla anlatılırsa yani değerler eğitimi verilirken Divan-ı Hikmet, Mesnevi-i Şerif, Yunus Emre Divanı gibi eserlerden yapılacak alıntılar dini,

tarihi ve ahlaki değerlerle bağları kurulmuş olur. Öğrenciler de bu ahlaki değerlerin kaynağını başka kaynaklarda değil, kendi tarihinde olduğunu anlar.

Divan-ı Hikmet gibi eserlerin konuları incelenirken karşımıza çıkacak en kesin sonuç, bu eserlerin birer ahlak kitabı olup, okuyana insan-ı kâmil olma yolunu göstermiş olmasıdır. Zaten tasavvufun gayesi de kâmil yani mükemmel insan yetiştirmek değil midir?

Yesevî'nin şiirleri, yüksek öğretici mahiyette fakat lirizmden uzak ve sanat endişesi taşımadan söylenmiş şiirler olarak kabul edilir. Bu manzumeler, güzelliklerini ve telkin kudretlerini, yazarının inanış ve söyleyişindeki samimiliğinden almıştır. Bu manzumelere "Hikmet" adı verilmiştir. İmam Gazali'ye göre hikmet, varlıkların en yücesini, bilgilerin en iyisi ile bilmek demektir. Varlıkların en yücesi Allah'tır. Şu halde hikmet, Allah'ı bilmek demektir. (Banarlı: 1983, 208)

Divan-ı Hikmet, insan olma yolunda insana sunulan öğütler, öğretiler toplamıdır. Sadece oluşturulduğu zamanla ve mekânla sınırlı kalmayan her zamana ait, bireysel, toplumsal aynı zamanda evrensel değerlerin kitaplaştığı bir değerler manzumesidir.

Eğitim amaçlı olarak karşımıza çıkan hikmetler, değer eğitimi odaklı bir söylemle oluşturulmuştur. Değer eğitimi odaklı olması, yayılma alanını ve sürecini de etkilemiştir. Hikmetlerin içerikleri incelendiğinde dinî bir bakış açısıyla oluşturulmuş olduğu görülür. Hikmetlerin amacı, İslamiyet'i anlatmak, İslamiyet'i anlatırken insanı, değerlerle değerli kılmaktır. Şiir dili anlatılarda kalıcılığı arttıran önemli bir unsurdur. Bu söylem biçimi özellikle seçilmiştir. Şiir dilinde mısralar bir cümle oluşturur ve uzun, yorucu, anlaşılmaz değildir. (Güven: 2017, 304)

Türkçe söyleyen Ahmet Yesevi, bu dili kullanırken dilin zengin yapısı kadar kendi fikir dünyasının zenginliğinden de yararlanmıştı. Bu sebeple onun şiirlerini incelerken Türk dilinin genişliği, zenginliği ve kolay kullanımı yanı sıra Ahmet Yesevî'nin fikir dünyasının da büyüklüğünü göz ardı etmemek gerekir. Destan, atasözleri, masal ve benzeri, folklor ve halk edebiyatı türü içinde değerlendiren âşık tarzı şiirler söylemekle birlikte, Yesevî'nin şiirlerinde divan şiirinin kimi özellikleri de görülmektedir. Onun şiirleri bir yönüyle yılların süzgecinden geçerek şekillenen halk edebiyatının genel özelliklerini yansıtmakla birlikte, divan edebiyatında görülen edebi sanatlardan da tamamen uzak değildir.

Şimdi Ahmet Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'indeki değerlerle ilgili şiirleri konularına göre başlıklar halinde sınıflandırılacaktır.

Değerler Eğitimine Esas Olan Özellikler ve Divan-ı Hikmet'te Bunları Destekleyen Şiirler

Yesevî'nin hikmetlerinde, sohbetlerinde ve şiirlerinde en çok işlediği konular; Allah ve peygamber sevgisi, fakir ve yetimleri korumak, dinî kurallara riayet, güzel ahlâk, zikir, nefis ile mücadele, dünyanın fani oluşu, kendini eleştirmek (melâmet), ölümü düşünmek, manevî mertebeler ve bu mertebeleri aşmadan şeyhlik iddiasında bulunmanın kötülüğü gibi mevzulardır. (Bice, 2016; 15)

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip / Talep edenlere inci, cevher saçtım ben işte.

Riyazeti sıkı çekip, kanlar yutup / İkinci defterin sözlerini açtım ben işte.

Dörtlülüğü ile başlayan Divan-ı Hikmet, gerçekten bir din ve ahlak kitabıdır ve amacı okuyanlara tasavvuf kültürü içinde İslam ahlakını öğretmektir.

1) İlâhî Aşkın ve Allah Sevgisinin Bütün Hataları Yok Etmesi:

Ahmet Yesevi, hikmetlerinin çoğunda ilâhî aşkı işlemiştir. Ona göre ilâhî aşk, varlığın sebebi ve manasıdır. O, Allah'a ulaşmak için peygamberlerin çektikleri eziyetleri çekmeye, onların yolundan gitmeye razıdır. Öyle ki o bu yolda amacına ulaşmak için Allah'a gece gündüz dua eder.

Has aşkını göster bana, şükreder olayım,
“Erre” koysa, Zekeriya gibi zikreder olayım,
Eyüp gibi belasına sabreder olayım,
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.
Aşk derdini talep eyledim, dermanı yok;
Aşk yolunda can verenin korkusu yok;
Bu yollarda can vermese, imkânı yok;
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.
Nereden bulayım, aşkın düştü, kararım yok;
Aşk yakarışını gece gündüz bırakacağım yok;
Dergâhından başka yere varacağım yok;
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım.
Âşıklığı dava kılıp yürüyemed/im;
Nefisten geçip ben emrini kılamadım;
Cahillikte Hak emrini bilemedim;
Her ne eylesen, âşık eyle ey Allah'ım. 33/4-7

Aşkın eyledi şeyda beni cümle, âlem bildi beni,
Kaygım sensin gece gündüz, bana sen gereksin sen. 35/1

Yukarıdaki beyit bize Yunus Emre'nin “Aşkın aldı benden beni / Bana seni gerek seni” diye başlayan şiirine çok benzemektedir. Tasavvufta en büyük gayenin Allah'a ulaşmak ve onun aşkıyla yanıp tutuşmak olduğu göz önüne alınırsa aynı düşüncenin tekrar edilmesi normaldir. Yalnız bu iki şiirdeki benzerliğe bakılırsa Yunus Emre'nin Yesevî'yi okuduğu düşünülebilir.

Canı gördüm cananda, aşkı gördüm meydanda,
Âşıkların meydanı cümle bostan içinde 61/7
Gerçek âşıklar daima diri, ölmüş değil;
Ruhları yer altına girmiş değil;
Zahit âbid bu manayı bilmiş değil;
Gerçek âşıklar ahalinin Hızır'ı olur
Âşıkların yaş yerine kanı akar,
Melekler her taraftan nurlar yakar,

Gafil olsa, “Hazır ol” deyip kendi bakar;

Gerçek âşıklar bu dünyanın süsü olur. 100/5-7

Hızır, zorda kalan insanlara Allah’ın emriyle yardıma gelen kişidir. Halk arasında ve tasavvuf ortamında Hızır ismi, insanlara yardım eden insanlar için de kullanılır. Yesevî’ye göre Allah’a âşık olan kişinin insanlara yardım konusunda Hızır gibi olması gerekir.

2) Peygamber Sevgisi:

Peygamber sevgisi Allah aşkından sonra Divan-ı Hikmet’in önemli bir bölümünü oluşturur. Peygamber sevgisi dini ve ahlaki değerlerin başında gelir. Ahmet Yesevi, Peygamberimize olan sevgisini altmış üç yaşına geldiğinde yer altına bir mezara benzer bir hücre yaptırıp içine girerek göstermiştir. Tasavvuf ortamının bir ahlak okulu olduğu düşünülürse bu yolun edep yolu olduğu ve peygamber sevgisinin vazgeçilmez bir değer olduğu ifade edilir.

Muhammed’in bilin zatı Arap’tır,

Tarikatın yolu bütün edeptir.

Hakikat bilmeyen insan değildir

Biliniz hiçbir şeye benzemezdir. 36/1

Heyhat heyhat saadettir o Mustafa,

Heyhat heyhat ganimettir o Mustafa,

Heyhat heyhat inayettir o Mustafa,

Kimler için geldi Resul bildiniz mi? 38/6

İnsan varlığının aslı, Resul ve nebilerin sonuncusu,

Gizli niyaza mahrem ya Mustafa Muhammed

Her kim sana sığınır cehennemden o kurtulur,

Cennet’e doğru yollanır ya Mustafa Muhammed.

Canımı feda eylesem hoşnutluğunu alsam,

Üzüntü yoktur ölsem ya Mustafa Muhammed.

Gerçi çoktur günahım affedesin Allah’ım,

Sensin benim sığınağım ya Mustafa Muhammed.

Ya Rab nasıl eyleyim şefaatin alayım,

Ümmetinden olayım ya Mustafa Muhammed.

Ümmetinden olanlar şefaatin alanlar,

Cennet ehli olanlar ya Mustafa Muhammed.

Ahmed’in muradı sensin zikri ve yâdı sensin,

İşlerin anahtarı sensin ya Mustafa Muhammed. 39/10-16

Gönlüme koyup aşk sevdasını Allah'ım,
Eyle beni sen âşık-ı yekta-yı Muhammed.
Mecnun misali geçirip iki cihandan,
Divane eyleyip eyle beni rüsvayı Muhammed. 40/5

3) Dört Halifenin ve Sahabelerin Faziletleri:

Başta dört halife olmak üzere sahabelerin sevilmesi ve onların örnek davranışlarını öğrenip taklit etmek, İslam'ın esaslarından. Her birinin farklı bir faziletinin öne çıkarıldığı beyitler, Yesevî'nin müritlerine ve okuyucularına önemle tavsiye ettiği değerlerdendir.

Gördüğü zaman inanan Ebu Bekr-i Sıddık'tır
Üstün olup dayanan Ebu Bekr-i Sıddık'tır 42/1
İkincisi dost olan adaletli Ömer'dir;
Mü'minlikte dost olan adaletli Ömer'dir. 43/1
Üçüncü dostu yar olan hayâ sahibi Osman'dır
Her nefeste yar olan hayâ sahibi Osman'dır. 44/1
Dördüncüsü dost olan Hak Arslan'ı Ali'dir
Hem Miraç'ta yar olan Hak Arslan'ı Ali'dir. 45/1

4) Allah'ı Zikretmenin Yani İbadetin Önemi:

Zikir yani Allah'ın isimlerini anmak ve ibadet etmek, Kur'an'da emredilen esaslardan biridir. Tasavvufun da özünü oluşturan bu İslami değer, Yesevî'nin şiirlerinde çokça tekrarlanmıştır.

“Allah'ı çok zikredin” diye ayet geldi
Zikrin deyip ağlayıp yürüdüm ben işte.
Cemalini âşıklara vaat etti
Âşık yolunda canım verip yürürdüm ben işte. 15/1

"Kul Huvallah Sübhanallah" din kamçısı
Oruç, namaz, tespih, tehlil Hak elçisi
Pir-i kâmil taliplerin yol başçısı
Elimi tutup yola koy "Ente'l-Hâdi"
"Ente'l-Hâdi Ente'l-Hakk" ın zikrini desem
Hadi olsa idin eğri yoldan doğruya dönsem
“Hu” zikrini dile alıp nara çeksem
Elimi tutup yola koy "Ente'l-Hâdi"
"Ente'l-Hadi Ente'l-Hakk" n zikri kavi
Pir-i kâmil sözlerinden alsa fetva

Batınlar aydınlanıp olur güzel
Elimi tutup yola koy "Ente'l-Hâdi" 21/13-15

Gece gündüz uyumadan Hu zikrini söyleyenler,
Melekler yoldaşı, Arşın üstünde gördüm. 53/3

Tan atana kadar Hak zikrini diyen kişi,
Dağ ve çölü bostan eyler akan yaşı;
Allah der, başka bir şeyle yoktur işi;
O aşığı ahaliden ayrı eyledim. 54/8

Seherlerde erken kalkıp Hakk'a yansam,
Büyük küçük günahlardan tövbe eylesem,
Ağlayıp Hazretine boyun sunsam,
Dostlar Hocam bana bağlım der mi ki? 62/14

Şeriatta mürşit olan garib kullar,
Şeriattan onlar menzil alır olmalı,
Namazına titiz olan mümin kullar,
Cennet evini ümit edip durur olmalı. 101/1

Oruç tutup namaz kılıp tövbe eyleyen,
Seherlerde kalkıp Allah diye kulluk eyleyen,
Şeyhlerin hizmetini tamam eyleyen,
Öyle kullar Hak cemalini görür imiş. 109/5

5) Ölüm Düşüncesinin Dünya Sevgisine Mani Olması:

“Her nefis ölümü tadacaktır” ayeti ile “Lezzetleri tahrip edip acılaştırın ölümü çok zikrediniz” hadisi gereği ölümü düşünmek ve “ölmeden önce ölünüz” sözüne uyup ölüm düşüncesiyle hayata olan bağlılığımızı sınırlandırmak tasavvufi düşüncenin önemli özelliklerindedir. Dünya sevgisinin bütün hataların başı olduğu kabulünün en pratik yolu ise ölümü düşünüp ahirete hazırlanmak ve Allah’a layık bir kul olmaya çalışmaktır.

Akıllı isen kabristandan haber al
Ben de şunlar gibi olmam deyip ibret al
“Ölmeden önce ölünüz” e göre amel eyle
Bu hadisi fikreyleyip öldüm ben işte. 15/3

Aciz olup yattığımda, melekler girdiğinde,
“Rabbin kimdir? Diye soranda ne eylerim Allah’ım?
Götürüp kabre koyduğunda, yedi adım döndüğünde,
Sorucular girdiğinde ne eylerim Allah’ım?
“Rabbin kimdir?” deyip durduğunda, kara gündür o anda,
“Rabbin kimdir?” dediğinde ne eylerim Allah’ım? 28/5-7

Ölümün elinden hiç kimse kurtulmaz,
Kalender ol başına giy külahı. 34/8

Azrail bir gün gelir şiddet ile
Sıcak bedenden aziz canı vermek gerek,
Beş günlük geçici ömrü elden çıkarıp,
Çare bulmadan ahir bir gün ölmek gerek.
Oğul-kızın ağlayıp kalsa feryad edip,
Mal ve mülkün burada kalsa şaşkın olup,
Düşmanların sevinir seni görüp,
Boynunu sunup uzanarak yatmak gerek. 102/1

6) Tasavvuf Yoluna Girenlerin Manevi Yolculuğu:

Tasavvufun gayesi seyr-i sülûk yolu ile mensuplarını Allah’a yaklaştırmak, bu yolla onun rızasını kazandırmaktır. Zikir ve ibadetle meşgul olup, günahlardan kaçınmakla manevi yolculuğa çıkan mürit, masivadan uzaklaşıp ilahi aşka ulaşır ve huzur-ı daimiyi elde eder. Yesevî, tarikata girenleri şiirlerinde bu hakikatlere erdikleri için kutlar, uzak duranları ise yerer.

Aşka adım atanlar, Hak cemalini görürler;
Musa gibi mahşerde Hak tan sual sorarlar;
Sarhoş olup vuslatında Hû zikrini kurarlar;
Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük. 15/7

Günah işleyip tövbe etmeden sınırdan aştım,
Nefsim beni isyan ettirdi turfa şaştım,
Allah’a hamdolsun ki Pir-i Kamil’e doğru kaçtım,
Ele alıp kotu nefsi yakalasam ben. 51/10

Zakirleri her nefeste zikrini söyler,
Tövbe eyleyip eğri yoldan doğruya döner,
Zikrini söylese yavaş yavaş şevki artar,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim.
Zakir olsan zikrini demeden asla yatma,
Cahil ile soysuzlara hiç söz katma,
Münafıklar halden sorsa bir söz deme,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim. 60/14

Tarikata şeriatsız girenlerin,
Şeytan gelip imanını alır imiş.
İşbu yolu Pirsiz iddia eyleyenleri,
Şaşkın olup ara yolda kalır imiş. 106/1

7) Ariflere Hürmet Ve Onların İlim Ve Sohbetlerinden Faydalanma:

Bir değer olarak ariflere hürmet ve onların manevi ilimlerinden faydalanmak tasavvufun en önemli özelliklerinden olduğu gibi büyük sözü dinlemek de toplumumuzun da önemseydiği değerlerdendir. Tasavvufta şeyh, mürşit veya pir makamları vazgeçilmezlerdendir ve müridin manevi yolculuğunda olmazsa olmazdır. Mürit mürşitsiz bu yola çıkamaz, çıksa da ilerleyemez.

Tarikatın yolu çetin sonsuz şaştım
Başım kurudu Pir-i Kâmil'e kaçtım
Pir eteğin tutup batın gözünü açtım
Rezil olup yollar gezip yürüdüm ben işte 12/5

Erenler cemal görür dervişler sohbetinde;
Erenler meclisinde, nur yağar sohbetinde.
Ne dilese o olur dervişler sohbetinde;
Her sırlar açık olur dervişler sohbetinde.
Her kim sohbe geldi, erenden pay aldı,
Yabancı geldi, biliş oldu dervişler sohbetinde.
Her kim sohbe geldi, gönlüne sır ulaştı,
Dostlar murat buldu dervişler sohbetinde.
Sıradan kişi gelse, seçkin olur; yıldız gelse, ay olur;
Bakır gelse altın olur dervişler sohbetinde.
Kibir ve hasetler olur, içine sır dolar,
Göz açıp Hakk'ı görür dervişler sohbetinde. 89/5

8) İlim Öğrenmenin Önemi:

İslam dininde ilim öğrenmek ve öğretmek tavsiye edilen önemli değerlerdendir. İlimlerin en büyüğü ise yüce yaratıcıyı bilmek ve tefekkürle onu tanımaktır. Tasavvufi terbiyede bir değer olarak öne çıkarılan ilim öğrenmek, eğer ilim öğrenen âlim kişi ilmiyle amel etmiyorsa kınanır. Yesevi, Hikmetlerinde halkı bedene, âlimi ise o bedendeki cana; insanlar ve cinler arasında âlimi meleğe, cahili ise şeytana benzetmesi, onun âlime biçtiği konumu ve değeri göstermektedir. Ona göre âlimi hor görmek asla doğru değildir; onu hor görmek küfür ve nifak anlamına gelir. Âlimi seven müminin yüzü ak olur.

Âlimi tut izzet, eyle ikram,
Âlimi Kur'an içre över, dostlar.
Âlimler acar cümle müşkülâtı,
Cahiller cehlîni kim döker, dostlar.
Doğru-yanlış beyanını âlim bilir,
Helal-haram farkını avam nereden bilir?
Âlimlerden avamiler çok fayda olur,
Bu dünyada iyi adını edinir, dostlar. 167/1-2

İlimsiz Âdem şeyhlik kılrsa, revaç bulmaz,
Nazik yoldur, ilimsiz asla bilse olmaz.
Ey dostlarım, şeyh olmak kolay değil,
Rehber diye şer'i yolda yürün, dostlar.
Erkek ve kadına, oğul-kızı ilim farz dedi,
"Taleb ul-ilmi farizatun" deyip Resul söyledi,
"Ma yecuzu bihis-salat" ilim zaruri,
Diri varsınız, ta ölene dek okuyun, dostlar.
"Fe'l-ya'lemûne'l âlimun"u okur âlim, 165/5

İlim iki inci beden ve cana rehberdir
Can âlimi Hazretine yakındır
Muhabbetin şarabından içer
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarıma 80/5-7

9) Cahilliğin Yerilmesi:

İlim öğrenmek, âlim olmak ve ilmiyle amel olmak ne kadar önemliyse ve övülürse, cahillik de o derece önem verilmeyen ve yerilen bir özelliktir. Yesevi, cahillerin ve ilmi ile amel etmeyenlerin yüzlerini dahi görmek istemez. Hatta yeraltına girme sebebini cahiller olarak bildirir.

Dua edin cahillerin yüzünü görmeyim
Hak Teâlâ refik olsa bir dem durmayım

Hasta olsa cahillerin halini sormayım
Cahillerden yüz bin cefa gördüm işte 14/3

Haykırsam Hak imdadıma yetişir mi ki?
Göğümdeki paslarım gider mi ki?
Bütün cahiller bu âlemden gider mi ki?
Cahillerden yüz bin cefa gördüm ben işte
Yeraltına kaçıp girdim cahillerden
Elim açıp dua isteyip mert kişilerden
Garib canım yüz tasadduk bilgilerden
Bilge bulmayıp yeraltına girdim ben işte
Bir şey umma cahillerden kadrini bilmez
Karanlık içinde yol şaşırısan yola salmaz
Boyun büküp yalvarsan elini tutmaz
Cahilleri şikâyet ederek geldim ben işte
Önce-sonra iyiler gitti kaldım yalnız
Cahillerden işitmedim bir güzel söz
Bilge gitti cahiller kaldı çektim üzüntü
Yolu bulamayıp şaşkın olup kaldım ben işte 14/ 6

Kul Hoca Ahmed, sözünü cahillere söyleme
Söz söyleyip, cahile, değersiz pula satma
Açlıktan ölsem bile, namertten asla minnet çekme
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük. 18/22

Cahillikte işlediğim işim hepsi hata,
Kusurlardan tövbe eylemedim yakamı tutarak, 30/2

Cahil kimse namazın kadrini nereden bilir,
Her namazda iman baştan tazelenir,
“Es-salat” dese gafil başını çevirip uyur,
Gafillikten ömrünü yele satar olmalı. 101/8

Ey dostlar, hiç bilmedim ben yolumu;
Saadete bağlamadım ben belimi;

Masivadan hiç çekmedim ben dilimi;
Cahilliğim beni rezil eyler imiş.106/5

10) Çalışkan Olmanın Önemi:

Müslümanlıkta çalışmanın önemi, tembelliğin ise zararlı bir şey olduğu çok önemli sosyal değerlerdendir ve çalışmaya teşvik edilir. Tasavvufta manevi derslerini yerine getirmek, zikir ve ibadet üzere olmak çalışkan olmakla eşdeğer olarak görülür. Yesevi de Hikmetlerinde buna dikkat çekmiştir.

İman- İslam'ını alıp, ölmem deyip gülüşen,
Ölmem deyip dünyada Mevla'm ile vuruşan,
Gafillik ile her an ömrünü boşa geçiren;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük. 18/18

11) Yoksullara yardım etmek:

İnsani ve İslami değerler arasında garip ve kimsesizlere yardım etmek farzdır. Bu emir Kur'an'da birçok yerde tekrar edilmektedir. Zaten İslami değerler arasında en önemli değer de yardım severliktir. Dolayısıyla bu değerın Divan-ı Hikmet'te olmaması düşünülemez. Ahmet Yesevî de bu değerın önemine vurgu yaparak yardımseverlik özelliğini yaymak istemektedir. Ayrıca yoksullara yardım etmek aynı zamanda sünnettir.

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaş ol
Mahşer günü dergâhına yakın ol
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte.
Akıllı isen, gariplerin gönlünü avla
Mustafa gibi ili gezip yetim ara
Dünyaya tapan soysuzlardan yüzünü çevir
Yüz çevirerek derya olup taştım ben işte.
Garip, fakir, yetimleri sevindiresin;
Parçalayıp aziz canını eyle kurban;
Yiyecek bulsan, canın ile misafir
Hak'tan işitip bu sözleri dedim ben işte.
Garip, fakir, yetimleri her kim sorar,
Razı olur o kulundan Allah.
Ey habersiz, sen bir sebep, kendisi saklar;
Hak Mustafa öğüdünü işitip dedim ben işte. 1/1-5

Muhammed demiştir: “Her kim yetimdir,
Biliniz, o benim has ümmetimidir.”
Yetimi görseniz, incitmeyiniz;

Garibi görseniz, dağ etmeyiniz.
Yetimler bu cihanda ezilmiştir,
Gariplerin işi zordur.
Gariplerin işi daima riyazettir
Diri değil, Garip ölü gibidir. 36/10

Dergâhına başımı koyup ağlasam,
Garip-yetim başını okşayıp dua alsam,
Hak'tan korkup dünya işini arkaya koysam,
Hocam benim gönlümün halini sorar mı ki? 63/4

12) Cömertlik ve yardımseverlik:

Cömertlik İslami değerlerin içinde en çok tavsiye edilen sıfatlardandır. Bu sıfatın tersi cimrilik ise tam tersine hicvedilmiştir. Bu sebeple cömert davranıp yetimin gönlünü alanlar, Yesevî'ye göre peygamberimiz ve onun halifelerine yoldaş olacaklardır.

Hayır ve cömertlik eyleyenler, yetim gönlünü alanlar,
Çehar-yarlar yoldaşı, Kevser dudağında gördüm. 53/4
Kimse bilmez gariplerin hali nicedir,
Meğer bilse garib olan garipler. 98/5

13) Sevgi ve hoşgörü:

“Yaratılanı hoş gördük yaratandan ötürü” diyen ve bu anlayışla hayatını sürdüren mutasavvıflar İslam'ın hoşgörü ve sevgi emrini en güzel şekilde uygulamışlardır.

Vah ne yazık, sevgi kadehini içmeden,
Çoluk - çocuk, ev-barktan tam geçmeden,
Suç ve isyan düğümünü burada çözmeden
Şeytan galip, Can verirken de şaşım ben işte. 1/11

14) Kişinin kendini bilmesi, kendinin farkında olması:

İnsanın kendini bilmesi, yaratılışın sırrına ermesi tasavvufun öne çıkardığı değerlerden biridir. Kendini bilen yani yaratılış gayesini idrak eden bir insan, ahlaki değerlere bağlı kalır ve taşkınlık yapmaz. Şeytana uyup haram işlemez, Allah'ın rızasını kazanmaya çalışır.

Aslım toprak, neslim toprak, her şeyden aciz
Basıp geçsen kirli cismin kılacağı ar
Kim ar etse şeytan kavmi havası var
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed 10/3

15) Dünya Sevgisinin İnsanı Hataya Sevk etmesi, Dünya Malını Terk etmenin Önemi:

Tasavvufta dünya sevgisi bütün hataların başı olarak görülür ve müritlerin dünya sevgisine kapılmamaları tavsiye edilir. Hikmetlerde dünyayı sevmek ile Allah'ı sevmek iki zıt

sevgi olarak anlatılır ve ilahi aşka kavuşmak isteyen müridin dünya sevgisinde uzak durması istenir.

Erenler dünya demedi, dünya gamını yemedi,
Hak'tan özgeyi demedi, dünyayı bırakıp giderim.
Dünya diyen huzursuz imiş akıllı kullar şikâyetçi imiş,
Cahiller ile dost imiş dünyayı bırakıp giderim. 69/2

Mümin kullar dert ve halet peyda eyledi,
Hak yolunda can ve gönlü şeyda eyledi,
Dünyayı bırakıp ahireti sevda eyledi,
Sevda eylesen, Huri-gılman hepsi hazır. 88/7

Dünya ehlinin ahiretten korkusu yok;
Ruhu yalnız, iman-İslam yoldaşı yok;
Tarikat yolunu şaşırın hiç korkusu yok;
Kulum der, dili ile ağzı olur. 100/5

Dünyayı sevip din derdini attım,
Günah yükünü ey dostlar çıkardım,
Dergâhına kötülükler getirdim,
Ya Allah'ım affeyle günahımı. 30/3

Dünya sevenler malını görüp heves eyler,
Ben-benlikten o Tanrılık iddiası eyler,
Olur vakitte imanından ayrı eyler,
Can verirken hasret ile gider dostlar. 83/11

Dünya benim diyenler, cihan malını alanlar,
Kerkenez kuşu gibi olup o harama batmışlar.96/5

Şeriatta tecrittir dünyasını terk etmek;
Terk etmeden dünyayı Hakk'ı sevdim demesin.
Tarikatta beden ve canını terk etmek müşküldür,
Terk etmeden beden ve canını seninimdir demesin.
Öyle Resul Mustafa dünya malını sevmedi;

Ümmet olsan Resul'e, dünya malını sevmesin. 87/5

16) Nefsin terbiyesi için dünya nimetlerinden vazgeçmenin gerekliliği:

Bir değer olarak nefis terbiyesi, yani başkasının malına, canıma, namusuna kem gözle bakmamak sosyal hayatın vazgeçilmezlerindedir. Nefis kötülüklerin anası, dünya ile beraber insanı Allah'tan uzaklaştıran en önemli vesiledir. Bu yüzden tasavvufun ilk kuralı nefsi terbiye etmek, ondan sonra bu yolda ilerlemektir. Riyazet, ibadet gibi bütün faaliyetler nefis terbiyesi için yapılır. Benlik ve nefis peşinde koşanlar tarikatta ilerleyemez.

Aşk padişahı, âşık fakir, nefes alamaz;

Hak'tan izin olmadıkça konuşamaz;

Hak öğüdünü alan dünya arayamaz

Lamekânda Haktan dersler aldım ben işte. 17/11

Allah için evlatlarımı yetim etsem,

Candan geçip, maldan geçip garib olsam,

Kırlarda yalnız kaz gibi feryad etsem,

Nasıl ilaç edeceğimi bilmem dostlar. 67/3

Ev-barkını terk etmedikçe görmez cemal,

Cemal göreyim diyen âşık olur uykusuz,

Öyle âşık sonunda görecek orada cemal,

Cemal görmeden sırdan haber duymayın dostlar. 78/8

Nefsin senin, bakıp dursan, neler demez;

Ağlasan Allah'a doğru boyun bükmez

Ele alsan, yaban kuşu gibi ele konmaz;

Ele alıp gece uykusunu, eyle uykusuz.

Nefs yoluna giren kişi rezil olur,

Yoldan çıkıp, kayıp, tozup günahkâr olur,

Yatsa, kalksa şeytan ile yoldaş olur,

Nefsi tep, nefsi tep, ey kötülükler işleyen.

Nefsin seni son anda köle eyler,

Din evini yağma eyleyip tamam eyler,

Öldüğünde imanından ayrı eyler,

Akıllı isen, kotu nefisten ol şikâyetçi. 88/4-6

Toprak gibi hor görül nefsin olsun,
Halk içinde rezil ol âlem gülsün,
Gerçek gönülde ağlayıp gör Allah bilsin,
Hak cemalini göstermese perişan olunur. 92/15

17) Aç Gözlülük ve Hırsın Zararları:

Divan-ı Hikmet'te hırs ve açgözlülük mürit için en büyük tehlike olarak görülür ve bu nedenle de yerilir. İdeal mürit İbrahim Ethem gibi dünyadan vazgeçip Allah'a yönelmelidir. Muhabbetin deryasına dalıp yüzmeli, yüz bin dua eyleyip ağlamalı, hırs ve hevâdan vazgeçmelidir.

Ethem gibi bu dünyadan gönül kopar,
Hırs ve hevâ, tekebbürün evini boz,
Muhabbetin deryasına batıp yüz,
Hak cemalini göstermese perişan olunur. 92/5

Yüz bin dua deyip ağlayım sana Allah,
Hırs ve hevâ, ben-benlikten eyle uzak,
Lütfeylesen ben-benliği eyleyim tamam,
Eylemek olmaz Pir hizmetini kılmadıkça. 124/12

18) Yalan Söylemenin Zararları:

Yalan, doğruluğun tersi, gerçeğin zıddıdır. Bu yüzden yalan hem ayetlerle hem de hadislerle menedilmiş, Müslümanın uzak durması emredilmiştir. Hikmetlerde de yalana bakış aynıdır. Yesevî'ye göre yalancılar Peygamberin ümmeti olamayacak, Muhammed de onları ümmetinden saymayacaktır.

“El-kezzabu la ümmeti” dedi, bilin Muhammed;
Yalancılar kavmini ümmet demez Muhammed.
Doğru giden kulunu, Hakk'ın arayıp yolunu,
Doğru yürüyen kulunu ümmet diyecek Muhammed.

19) Bildiği veya Söylediği Gibi Hareket Etmeyenlerin Tenkidi:

İslamiyet'te ilim ne kadar övülmüşse cehalet de o kadar yerilmiştir. İlim sahipleri arasında en sevilmeyenler ise bildiği gibi hareket etmeyenlerdir. Bu durum tasavvufta daha da öne çıkarılmıştır. Halka kendini sevdirmek isteyen riyakârlar, takva sahibi olmayıp öyle görünenler, kerametlerini anlatanlar, günah işleyip tövbe etmeyenler, zikir yani ibadetlerini yerine getirmeyenler, hâsılı ilmiye amel etmeyenler yerilmiştir.

Ahir zaman şeyhi düzeltir suretini,
Zühd ve takva kılmayıp bozar iç âlemini
Keramet der gaflet uykusunda gördüklerini,
Riya ile halka kendini satar dostlar,

Ey gafil ömrün senin geçer yel gibi,
Gözyaşını akıt daima sel suyu gibi, 82/6

"Talibim" deyip söylerler, vallah, billah insafsız
Namahreme bakarlar, gözlerinde yok insaf;
Kişi malın yerler, çünkü gönülleri değil saf
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük 18/3

Zâkirim deyip ağlar, çıkmaz gözünden yaşı;
Gönüllerinde gamı yok, her an ağrıya başı;
Oyun-hile kırlarlar, malum Huda'ya işi;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.
Talibim deyip söylerler, gönlünde yok zerre nur;
Gerçek talibi sorarsanız, içi dışı gevher-inci
Hakk'a açık sırları, yedikleri safa-nur
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.
Görünüşü sûfiye benzer, kıyametten korkmazlar;
Günah ve haram hâsılı, günahlardan ürkmezler
Riya tesbihi elinde, ağlayıp yaşını dökmezler;
Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük.
Riya tesbihi elinde, zünnar iyi bilseniz;
Hak rızası budur aşk derdini eyleseniz
Aşkını alıp mahşerde rezil olup dursanız;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük. 15/3-6

20) Günahlara tevbe etmek.

Bir sureye de isim olmuş olan tevbe kelimesi samimi olarak yapılan pişmanlık anlamında İslamiyet'te önem verilen bir konudur. Günahlardan tevbe etmek, yani içtenlikle pişman olmak kulluğun ifası için çok önemlidir ve tevbe edenler her zaman müjdelenmiştir. Özür dilemek ve bir daha yapmamaya söz vermek demek olan tevbe, Hikmetlerde de öne çıkarılan ve müritlere tavsiye edilen bir değerdir. Tövbenin en makbulü ise insanın günahlarına karşı ağlayarak pişmanlık göstermesi, gözyaşı dökmesidir.

Bu dünyada benim gibi asi asla olmaz,
Böyle günah tersa, cühud, kâfir eylemez,
Ölüp gitsem cehennem içine yer vermez,
Tövbe eylesem Hocam kabul eyler mi ki?
Hacet dileyip dergâhına ağlayıp geldim,
Candan geçip belimi sıkı bağlayıp geldim,

Ayıp örtücü “Settar”lığını anlayıp geldim,
Kan ağlasam hacet hazır olur mu ki? 64/6-7

Günahına tövbe eyleyip ağlayıp yürü,
Giderim deyip yol başına varıp dur,
Gidenleri görüp sen de ibret al,
İbret alsan, yattığın yerin olur gül bahçesi. 88/6

21) Hayâsızlığın ve Ahlaksızlığın Yerilmesi:

Hayâsızlık ve ahlaksızlık, önemli değerlerden olan edebî ve terbiyenin tersi olan sıfatlardır ve Kur’an’da kesinlikle men edilmiştir. Hayâ imandandır hadisi de hayânın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kur’an’da anlatıldığı şekliyle bazı hayâsız kavimlerin büyük belalara gark olmaları ve bunların düştükleri durumlar, hayâ duygusuna verilen önemi göstermektedir. Ahmet Yesevi, Hikmetlerinde öne çıkardığı toplumsal değerlerden olan hayâ duygusuna vurgu yapıp, hayâsızlık ve ahlaksızlığın bir kavmin helakine sebep olduğunu müritlerine ders vermiştir.

Ulu küçük yaranlardan edep gitti,
Kız ve zayıf gençlerden hayâ gitti,
“Hayâ imandandır” diye Resul dedi,
Hayâsız kavim acayıpları oldu dostlar.

Müslüman Müslümanı eyledi katil,
Haksız tutup haklı işleri kıldı batıl,
Mürîr Pirine kılmadı yüz ve hatır,
Nasıl kotu zamanlar oldu dostlar.
Dünya ehli halkımızda cömertlik yok,
Padişahlarda vezirlerde adalet yok,
Dervişlerin duasında kabul edilme yok,
Turlu bela halk üstüne yağdı dostlar.
Ahir zaman bilginleri zalim oldu,
Hoş geldin deyimciler bilgin oldu,
Hakk’ı söyleyen dervişlere düşman oldu,
Nasıl kötü zamanlar oldu dostlar. 86/3-5

22) İsrafın Zararı, Tutumluluğun Faydası:

Peygamberimizden sonraki her asra kıyamet asrı olarak bakılmış, ahir zaman alametlerinin zuhur ettiğine inanılmıştır. Bu alametlerden biri de evlerde israfın artması, Müslümanların süsleme gibi gereksiz harcamalara büyük paralar akıtmasıdır. Tasarruf veya israf etmemek gibi ilahî bir emir olan bu değere de Hikmetlerde değinilmiş, israf edilmemesi tavsiye edilmiştir.

Ahir zaman ümmetleri süslerler evlerini;
Nefs hevâya sevinip bozar her an huylarını;
Şan ve şefkatler ile dik tutar boylarını;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.

23) Türkçenin Güzel Kullanılması:

Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine rağmen ana dili olan Türkçenin değerini bilen, bunu anlatan ve aktaran Yesevî, müritlerine dünyayı ve kendini anlatan Kur'an-ı Kerim'i anlamasının yolunun Türkçeden geçtiğini ifade etmektedir. Türkçeye verdiği değer ile eserini ve söylemini Türkçe gerçekleştiren Yesevî, bunu Hikmetlerde şöyle açıklamıştır:

“Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,
Anlamına yetenler yere koyar borkünü... 70/4

Kadı, müftü, mollalar şeriatın yolunu
Arif âşık almıştır tarikatın arkını,
Amel işleyen âlimler dinimizin çırağı,
Burak biner mahşerde eğri koyar borkünü...
Amel eylese âlimler dini ve ayın aydınlığı
Görse olur onların görklü yüzünün rengi...
Amel işlemeyip “zahir” ilmini bilmeyip kalanlar,
Arkasına yükler kırk eşeğin yükünü...
Yol göstericidir Hoca Ahmed marifetin gülistanı
Sözler sözü gerçek açar gönül ülkesini...
Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,
Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçeyi” 181/5

SONUÇ

Hoca Ahmet Yesevî, Türk dünyasının ortak değer, eskimeyen hocası olarak tanımlanabilir. Yüzyıllardır insan olma yolunu aydınlatan “Yesevî Ruhü”, Türk dünyasını sonsuza dek aydınlatmaya devam edecektir.

Ahmet Yesevî'nin ortaya koyduğu değerlerin ve öğretinin temelinde sevgi, hoşgörü, dostluk, kin ve düşmanlıktan uzak olma, kardeşlik, cömertlik, yardımseverlik, kişinin kendini bilmesi vardır. Yeni yetişen neslin bu değerler ile beslenmesi; bir anlamda onların kendi özümüzden ve milli kültürümüzden beslenmesi demektir. İnsani değerleri en iyi şekilde kazanmış bir nesil ise, mutlu bir toplum ve daha aydınlık bir dünya anlamına gelmektedir.

Buraya ilk dikkat çeken önemli ahlaki değerleri ve bunu destekleyen beyitleri aldık. Yesevî'nin divanı dikkatlice incelense eminiz ki hem bu değerleri hem de başka benzer değerleri destekleyen, onları okuyucusuna tavsiye eden pek çok beyitlere rastlanacaktır.

Gelişen dünyada ve buna ayak uydurmaya çalışan ülkemizde Ahmet Yesevî ve onun gibi Türk İslam tarihinin zirve şahsiyetlerinin eserleri ve öne çıkardığı değerler ne kadar paylaşılsa ve gençliğimize öğretilirse geleceğimiz de o kadar parlak olacaktır.

Allah'ı arayan Ahmet Yesevî, kendini bulma ve adama yolunu seçmiştir. Bu adayışın karşılığında o, dünya durdukça faydalı bir eser bırakmış olmakla onurlandırılmıştır. Divan-ı Hikmet, konu başlıkları açısından çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu konu başlıkları, genel olarak bireysel, toplumsal ve evrensel değer eğitimi odaklıdır.

Eserde İslamiyet'le ilgili dinî bilgilerin yanı sıra İslam tarihine ait olaylar da anlatılmaktadır. Ayrıca dünya ve ahiret hayatına yönelik öngörüler de, eserde verilen bilgiler arasındadır.

Divan-ı Hikmet'te bireye ve topluma yönelik eleştiriler de söz konusudur. Toplumsallaşma noktasında sosyal hayatı düzenlemeye yönelik düşünceler ve değerler iletilmiştir. Bireyi ve dolayısıyla toplumu değersizleştiren kavramlar üzerinde sıkça durulmuştur.

Eserde haram, ikiyüzlülük, yalan, merhametsizlik, görünüşte Müslümanlık, dünyaya düşkünlük, şöhret merakı, hırs, kibir gibi kavramlar, eleştirilen değersiz davranış biçimleri olarak karşımıza çıkar.

İyilik, doğruluk, temizlik, ahlak, bilgili olmak ve bilgiye değer vermek gibi erdemler ise hikmetler boyunca yinelenir. Böylelikle okuyucuda bir değer eğitimi gerçekleştirilmeye çalışılır.

Divan-ı Hikmet, temelde değer ve değersizlik karşıtlığı içerisinde, insanı değerli kılmak amacıyla yazılmıştır. Yüzyıllar ötesinden Türkçe çok değerli bir ses olan Hoca Ahmet Yesevî'nin sesini duymak, onun eserlerini okumak, anlamak ve hayata geçirmekle mümkün olacaktır. Bu bağlamda denilebilir ki Divan-ı Hikmet, günümüz eğitiminde de üzerinde durulması ve faydalanılması gereken eserlerimiz arasında bir değer metin olarak yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- AKPINAR Arif, “*Yağmur Dergisindeki Hikâyelerde Değerler Eğitimi: 2004-2014*”, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- ARAZ Rıfat, “*Yunus'ta Gördüğümüz İnsan Sevgisi Ve Hoşgörü Yaklaşımları*”, Mürekkep, Kültür Sanat Edebiyat Serisi, Sayı:1, Ankara, Nisan 2007.
- ARSLANOĞLU İbrahim, “*Türk Değerleri Üzerine Bir Değerlendirme*”, Felsefe Dünyası Dergisi, 2005/41, 64-77.
- BANARLI, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, MEB Basımevi, İstanbul 1983.
- BİCE, Hayati. Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- BOZKURT Veysel, Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller, Kavramlar, Kurumlar, Ekin Yay. 4. b. 2004.
- ÇAKAN Varis, “*Hoca Ahmed Yesevi Ve Divân-ı Hikmet*”, Millî Folklor, 2005, Yıl, 17, S. 68.
- DOĞAN, Ahmet, *Yunus Emre Divanı'nda İdeal İnsan*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/13 Fall 2013.
- ERASLAN, Kemal, Ahmet Yesevî, Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler, Kültür Bak. Yay. Ankara 1983.
- GÜNGÖR Erol, Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar, Ötüken Yay. 3. Baskı, İst. 2000.

- _____. “*Türk Milli Karakterinin Kaynakları*”, Töre Dergisi, 6(42),11.74,16.
- GÜVEN, Arzu Şeyma, “*Aktarılan Değerler Açısından Divan-ı Hikmet*”, Atatürk Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Eylül 2017.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, DİB Yay. Ankara 1991.
- ÖZKÖSE Kadir, *Ahmed Yesevî Ve Divan-ı Hikmet*, Tasavvuf Dergisi, 2006yıl: 7, sayı: 16.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.2, İstanbul 1989.
- Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>.
- ÖNTAŞ Turgay, “*İdeolojinin Kültürel Yorumu Olarak Değerler ve Bir Değerler İdeolojisi Olarak Muhafazakârlık*”, Değerler Eğitimi Merkezi, Değerler Eğitimi Dergisi, Cilt 14, No. 31, 159-185, Haziran 2016.
- TOSUN Cemal, “*Hoca Ahmed-İ Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Eğitim*” Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ocak 2017.
- YESEVİ, Ahmet, Divan-ı Hikmet, Uluslararası Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Editör: Mustafa Tatçı, Ankara 2017.

4. OTURUM
24 KASIM 2018 CUMARTESİ
ARSLAN BABA SALONU
Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Metin YASA

Dr. Öğr.Ü. Kayrat BELEK
Türkistan'daki Ortaçağlara Ait Türk-İslam Kitabelerindeki Yesevilik

Mustafa ÖZÇELİK (Emekli Öğr. Görv.)
İslâm'ı Şiir Diliyle Anlatmak -Ahmet Yesevî ve Yunus Emre Örneği

Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ
Hoca Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmeti'nde Ahlâkî Bir Değer Olarak Adalet

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÇOŞAR- Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÇUHADAR
Dîvân-ı Hikmet Geleneğinin 19. Yüzyıl Kırgız Temsilcileri

Prof. Dr. İsa ÇELİK- Dr. Öğr. Üyesi Birol YILDIRIM
Sûfi Düşüncede Ahmed Yesevî Ve Yesevilik

Dr. Öğr. Üyesi Batur Narbayev- Dr. Öğr. Üyesi Birol YILDIRIM
Sadullah Siyayev'in Hoca Ahmed Yesevî Hakkında Yazdığı Romanında Yer Alan Tasavvufî
Motif, Kavram Ve Ritüeller

Dr. Öğr. Gör. Muhittin IMİL
Modern Türk Dindarlığı İçin Kadim Bir Referans Noktası: Yesevilik

Alyona BALTABAYEVA
Yesevilik Ve Türk Kültürü

Mohammadamin SHAHJOUEI
Hoca Ahmet Yesevi, The Representative Of Tolerant Islam In Turkic World

TÜRKİSTAN'DAKİ ORTAÇAĞLARA AİT TÜRK-İSLAM KİTABELERİNDEKİ YESEVİLİK

Yasawiyya On The Turkic-Islamic Inscriptions Belonging To Middle Ages In Turkestan

Kayrat BELEK*

Özet

Türkistan'ın ortaçağlara ait tarihi ve İslam dini araştırmalarında Türk-İslam yazıtları Türk topluluklarının ekonomik ve sosyal hayat tarzını yansıtmaları bakımından önemli bir yer tutar. Özellikle ortak tarih ile ilgili ortaya konan savların ve çalışmaların bilim dünyasına yeni bir ruh getireceği kaçınılmazdır. Söz konusu çalışmada, son yıllarda yapılan epigrafik, meskûkât ve arkeolojik araştırmalar sırasında bulunan Türk-İslam kitabelerinin tarih araştırmalarındaki ve İslam dini eğitimindeki önemi üzerine durularak, bugüne kadar yeterince aydınlatılmamış olan Türk-İslam yazıtlarını tarih açısından ele almak amaçlanmıştır. Kitabelerdeki Yeseviliği Türk-İslam etnografik, terminoloji bakımından incelemek ve ayrıca Yeseviliğin Türkistan tarihinin sosyo-kültürel ve siyasi-ekonomik yaşayış tarzlarına bıraktığı kültür mirasını araştırmak hedeflenmiştir.

Bu çalışmada Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Harezmsahlılar, Türk-Moğol dönemi kültürü altında toplanan yazıtların metinlerini kapsayacak şekilde, yazıtlarda yer alan Yesevilik ile ilgili kelime grupları, Türk-İslam tarihi ve etnografya metinlerini içeren cümle kuralları yanında diğer kültür ve uygarlık eserleri değerlendirilecektir. Bahsi geçen Türk-İslam yazıtlarının ait oldukları dönemler, ait oldukları gruplar, içerik ve paleografi özellikleri bakımından sınıflandırılarak mukayeseli tarihi araştırma yöntemlerine tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Türk-İslam Kültürü, Yesevilik, Türk-İslam kitabeleri.

Abstract

Turkic-Islamic inscriptions belonging to middle ages have an important place in historical and religious researches of Turkestan in terms of reflecting the economic and social life style of Turkic communities. Especially, it is inevitable that the researches and studies related to the mutual history bring a new spirit to the world of science. In this study, focusing on the historical researches and the importance of Islamic religious education, it was aimed to take the history of the Turkic-Islamic inscriptions, found during recent epigraphic and archaeological investigations, which had not been sufficiently clarified to date. It was also aimed to examine Yasawiyya on the inscriptions in terms of Turk-Islam ethnographic and terminology and to investigate the culture inheritance of Yasawiyya's history of Turkistan left to socio-cultural and political-economic life styles.

In this study, other cultural and civilization works including the texts of the inscriptions collected under Karakhanid, Gaznavid, Seljuks, Kharzem shahs and Turkic-Mongolian culture, will be evaluated along with sentence rules containing the words groups related to Yasawiyya, Turkic-Islamic history and ethnographical texts in the inscriptions. Periods, groups in which the Turkic-Islamic inscriptions mentioned above belong classified in terms of content and paleography characteristics will be subject to comparative historical research methods.

Key words: Islam, Turkic-Islamic Culture, Yasawiyya, Turkic-Islamic inscriptions.

Giriş

Günümüzde Kırgızistan sınırları içinde kalan topraklar ortaçağlarda Göktürkler, Türgişler, Karluklar, Oğuzlar, Karahanlılar başta olmak üzere Türk kökenli birçok devletin, hanlığın veya beyliğin kontrolünde bulunarak dil, din, tarih, edebiyat, sanat ve mimarlık alanında birbirinden güzel eserler vücuda getirmişlerdir. Bunların en güzel örnekleri Türk-

---

* Dr. Öğr. Üyesi Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
kayratbek@gmail.com, kairat.belek@manas.edu.kg

İslam kitabelerde de korunmuştur. Bu bağlamda Türk-İslam yazıtların işlevi ait oldukları kimselerin, toplumların, ulusların kimlikleri, dilleri, tarihleri, sanat ve estetik anlayışları, yaşayışları, inanışları, davranışları, sosyo-kültürel seviyeleri ve ilişkileri hakkında da önemli bilgileri içerir. Ancak üzerinde araştırma ve inceleme yapılanların arasında Türkistan'ın ortaçağlardaki sosyo-kültürel hayatında mühim bir rolleri olan İslam âlimleri ve tasavvurları hakkında pekçok bilgiye sahip değiliz. Oysa kitabelerde *Hoca Muhammed b. Heybetillah*, *Şehy İmam el-Eccel Şeref ed-Dunya ve'ed-din Muhammed b. Fıkıh el-Emir el-Balasagunî, el-Fıkıh Muhammed b. Musa el-Hâbir*, *Şeyh İmam Mufti eş-Şark-va-s-Sin Ahmed b. Me'sud*, *İmam Mahmud b. Mevdud el-Uzcandî*, *Şehy Radi ed-Din b. İmrân Mufti el-Kisirgâni*, *Muhammed b. Arslan Haccac Mu'min es-Sâbunî*, *Ebu'l Mahaamid Muhammed b. Da'ud el-İsbidbulânî*, *Şehy Selahaddin* gibi Gazneliler ve Karahanlı dönemi âlimlerinin isimleri geçmektedir. Fakat bu ilim adamlarının yaşadıkları dönemdeki yaptıkları faaliyetlerinin ve çalışmalarının günümüze kadar ulaşmadığından dolayı onlar hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Buna yanı sıra Karahanlıların İslamiyeti benimsemelerinde çaba gösteren Şayh Ebu'l Hasan Muhammed b. Sufyan Kelimatî, diğer Karahanlı başkentlerinden olan Özkent şehrindeki en itibarlı Nişapurlu Şeyh Ebu Yâkub b. Mamşad ailesi ve Buharalı Burhaneddin Kılıç ailesini de vaktiyle toplumda en itibarlı ailelerden biri oldukları hem tarihi kaynaklarda hem de kitabelerde yaptıkları faaliyetlerinden söz edilir.

Dolayısıyla ortaçağlardaki Türkistan topraklarındaki Türk-İslam ilim dünyasının âlimleri Mâtürîdîlik ve Yesevîlik şemsiyesi altında yaşadıkları çevrenin ve devrin inançlarının, âdetlerinin, iktisadî ve sosyal şartlarının müşterek dengesini sağlamaları yönünden büyük önem arz etmişlerdir.

1. Hoca Terimi Üzerine Bir Bakış

Tarihî süreç içinde Türklerin Merkezî Asya, Anadolu ve Ön Asya ülkelerindeki kültür değerleriyle ilgili yazılı ve arkeolojik kaynaklarında, aynı kültürü paylaşımlarından dolayı pek çok değerler arasında benzerlikler dikkati çeker. Bu benzerliklerden biri, “Hoca / Koca” terimidir. Bu terimle ilgili Tanrı Dağları'nda yaptığımız saha araştırmaları ve arkeolojik kazılar esnasında keşfettiğimiz Türk-İslam kitabelerinde Koca/Hoca terimi ile ilgili bugüne kadar bilinenlerin çok ötesinde yeni bilgiler elde etmiş bulunuyoruz. Bu bilgiler ışığında “Hoca” veya “Koco” teriminin Türklerde nasıl algılandığı, sosyal tabaklara göre hangi düzeyde kullanıldığı, başta Hoca Ahmed Yesevî ismindeki “Hoca” terimi olmak üzere bunun uzantılarının ne olduğu ve zaman süreci içinde hangi anlamları kazandığı, bildirimizde mukayeseli olarak ele alınmıştır. Kaynak olarak ise alan araştırmasına dayalı kitabeler ve arkeolojik bulguların yanında yazılı kaynaklar da kullanılmıştır.

Hâce-Hâcegân-Hevâce

Türkistan coğrafyasındaki ağızlarda hem “hoca”, “koca” hem de “koco”, veya “hyuca” şekillerinde çeşitli söyleniş şekilleri olan “hoca / koca” terimi *ata*, *efendi*, *muallim*, *müderriis*, *ağa*, *çelebi*, *üstad*, *aile reisi* anlamında itibarlı kimseler için kullanılır. Halk arasında ise İslâmiyetin tesiriyle ilk dört halife veya sahabelerin (Eshâb-ı Kirâm) soyundan gelenler için söylenen bir tabirdir (Muminov: 2003, 232; Rassudova: 1978, 116; Yudahin: I, 1985, 392; Borovkov: 1959, 510). Aslında “hoca” kelimesinin kökeni, Hindu kastına ait tabir olup, vaktiyle İranlılar tarafından da kullanılmıştır. VIII. yüzyılda ise İranlı Dâi Pîr Sadr ad-Din tarafından İsmailiyyelere sokulmuştur (İA: 1997, 550). Hocaların büyük bir ekseriyeti eski inanç ve dinlerine sadık kalmaları yanında girdikleri İslamî mezheplerle zamanla kaynaşmışlardır. Bunların bazıları sünnî olmuşlardır (İA: 1997, 551). Bu bağlamda Hocaların Horasan ve Türkistan coğrafyasına gelmesiyle onların sıkı korudukları kültür telakkileri iyice İslamîleşmiştir. Böylece onlar yerliler arasında kendi otoritelerini yüzyıllardır korumasını devam ettirmişlerdir. Hocalar grubu arasında sadece “hoca” tabiri değil, bunun zemininde

“hocalık” akidesi kurulmuştur. Dolayısıyla hocalık teşkilatı herhangi bir grup ve topluma bağlı kalmaksızın nesilden nesile aktarılmış ve korunmuştur. Ancak hoca soyuna dayanmayan ve onların mezhebine dışarıdan giren bir kimse hoca sayılamazdı. Onun hoca olabilmesi için, ecdadının “hoca” olması gerekiyordu. Bununla birlikte Orta Asya’nın bazı yerlerinde yerli halkın ileri gelenleri arasında “hoca” tabirini kullananların ve devlet teşkilatının üst tabakasında önemli rol oynayanların mevcudiyetini görebiliyoruz.

Resim 1: Ebu Reşid Kayıg Kitabesinin çizimi ve orijinal görünümü

2. Kitâbelerde Hoca Terimi

Arkeolojik araştırmalarda elde ettiğimiz bazı kitabelerde “hoca” terimine rastlanmaktadır. Bu bağlamda XI-XII. yüzyıllarda söz konusu terim Türkistan’da devlet görevlilerine verilen bir unvan olarak kullanılmaktadır (D’yakonov: 1948, 13; Nastiç: 1983). (Resim 1).

2.1. Ebu Reşit Kayıg ibn Hoca İmam İmâd-üd-din Kitabesinin Tercümesi:

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Yoktur tapacak, Allah’tır ancak. Allah’ın resulü Muhammed’dir. Allah’ın salat ü selamı Muhammed Aleyhi es-salam üzerine olsun. Ebu Reşit Kayıg ibn Hoca İmam İmâd-üd-din”.

Genel itibarıyla Karahanlı kitabelerin çoğunluğunda *Besmelle* ile başlayan giriş metinlerinde Kuran-ı Kerim’den seçilen ayetler, Hz. Muhammed’e ait sözler, hadis-i şerifler, İslamî inanışla ilgili sözler içermekle birlikte kitabenin kimin adına dikildiği ve tarihi yazılır. Ancak Karahanlı toplumu ne kadar yerleşik hayata geçerse geçsin, göçebelik kültürünü yaşayan ve onu devam ettiren topluluk olduğu dikkati çeker. Bunun örnekleri Karahanlı dönemi Arap harfli kitabelere yansımaktadır (Belek: 2015, 357-358). Örnek aldığımız kitabede adı geçen *Ebu Reşid Kayıg*’ın babasının aldığı lakap ve unvandan anlaşıldığına göre, Karahanlı devletinde önde gelen ve “hoca” unvanını taşıyan din adamıdır.

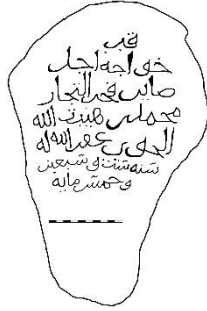
Bu husus çerçevesinde “Ebu Reşid’in” kendi boy ismini taşıması oldukça dikkati çeker. Zira Karahanlı dönemine ait pek çok kitabenin irdelenmesinde ve araştırılmasında sadece iki kitabenin kimliğinde boy ismi ile verilen bilgiler mevcuttur. Dolayısıyla İslamiyet’in tesiri ile kitleler halinde yerleşik hayata geçmiş olan Karahanlı tebaasında artık boylar halinde teşkilatlandırılan konar-göçerlik hayatı ortadan kalkarak şehir hayatına geçilmiş ve her kişi kendi soy isminin yerine yaşadığı şehir veya yöresinin ismiyle anılmaya başlamıştır. Bu bağlamda konar-göçerlerin itibarlı ve seçkin kimselerinin, yerleşik hayatın önde gelen ungunu (unvanı) olan “hoca” gibi terimleri kullandıkları açık olarak görülebilir.

Konar-göçerlerde İslamiyetin yayılmasında ve halkın aydınlanmasında önemli bir rol oynayan Karahanlı döneminin önde gelen mutasavvıfı Hoca Ahmet Yesevi, konar-göçerlerin önemli bir kısmını aydınlatmış ve nihayetinde dörtlüklerle ve hece ölçüsüyle *Divân-ı Hikmet* adlı dinî, tasavvufî ve öğretici bir eser kaleme almıştır. Hoca Ahmet Yesevi, İslam âleminde, müridleri ve halkı arasında mühim bir mevki elde ederek *Hazret-i Türkistan, Ata Yesevî, Hazret-i Sultan* olarak tanınmıştır. Anadolu’ya gelmemiş olmasına rağmen müridleri

tarafından tanınarak Mevlana Celaleddin Rûmî, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre gibi büyük tasavvurları etkilemiş olduğu şüphesizdir.

D'yakonov'un da çalışmalarında belirttiği gibi, XI. yüzyıllara kadar "hoca" devlet teşkilatındaki görevlilere verilen unvandır. XIII. yüzyıldan itibaren ise din adamlarının ve tüccarların bu unvanı aldıkları bilinmektedir (D'yakonov: 1948, 12). Ancak "hoca"nın ikinci bir manasının "tüccar" olan kimselere verilmesi, XIII. yüzyıldan itibaren değil, daha eski dönemlere kadar gitmektedir (İA: 1997, 551). Bu bilgileri ikinci bir kitabe desteklemektedir (Resim 2).

Araştırmaya aldığımız bu kitabe Karahanlı dönemine ait olup, yazıtın muhtevasındaki "Hoyî" isminden anlaşıldığına göre, onun İran'da Azerbaycan bölgesindeki Hoy şehrinde gelen kimse olduğu açıkça görülmektedir. Ticaret ile meşgul hocalar, hali vakti yerinde bir cemaat olarak, hem teşkilat hem de kültür bakımından etrafındaki çevreyi etkilemişler ve gittikleri bölgelerde kendi tebaasını oluşturmuşlardır. Dolayısıyla Karahanlı döneminde de Azerbaycanlı bir hoca grubu, Karahanlı sınırlarına gelerek bölgenin aydınlatılmasında ve kendilerinin nüfusunun artmasında önemli bir rol oynamıştır.

Resim 2: Hoca Ecell Sâbir Fahr-üt-Tüccâr Muhammed ibn Heybetillah el-Hoyî kitabesinin çizimi ve orijinal görünümü (1182/83).

Karahanlı coğrafyasında bundan başka "hoca" unvanını taşıyan *Hasan Danişment ibn Hoca Sadr*, *Ahmet ibn Hocaş* gibi itibarlı kimselerin yerli halk arasında mühim rol oynadıkları bilinmektedir.

Hoca Ahmet Yesevi'nin en yetenekli müridlerinden *Hakim Ata* veya *Süleyman Bakırganî*'nin ilmi hayatı her ne kadar Harezm bölgesi ve çevresinde geçtiyse de günümüz Kırgızistan'ın güneyindeki "Hoca-Bakırgan-Say" yer adından hareketle bu bölgede de uzun yıllar boyu yerli halkın aydınlatılmasında faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Hatta Hoca Yesevi'nin de büyük hocası *Arslan-Bab* da dünyanın en büyük ceviz ormanı bulunan Kırgızistan'ın Celal-Abad bölgesindeki ceviz ormanında hayatını geçirdiği için bu orman "Arslanbab" ismini taşımaktadır.

یب زندان مکن ای زاہد پاکیزہ سرشت
رنا / رمالوخواہندوشت

*Eybe rendân makon ey zahede
pakize sereşt,*

*Ke gonahe degarân bar to
naxahand neveşt...*

Ey sâf gönüllü zahit, serserilerin
noksanına bakma

Çünkü başkasının işlediği günahlar sana
yazılmayacaktır

(Resim 3: Alay/Kırgızistan. Terc. Dr.
Dayan Kamalî).

Kırgızistan'ın Alay yöresinde bulunmuş kaya yazıtında ünlü şair Şeyh Sadi-i Şirazi'nin eserlerinden alınan alıntılarını da görebiliriz (Resim 3).

Yesevîlik veya Hocagân yolu, Karahanlı konar-göçer topluluklarında İslamiyetin benimsenmesi ve yeterince bilgiye ulaştırılmasında önemli derecede rol oynamıştır. Karahanlı toprakları içinde kalan Tanrı Dağları, Yedi-Su ve uçsuz bucaksız bozkırda yaşayan göçebe topluluklarında İslamiyeti, bozkır inanışlarıyla bütünleştirerek yayılmasında çok derecede başarılı olmuşlardır. Bunların örneklerini Tanrı Dağlarında bulunan kaya yazıtlarından, mezar taşlarından ve diğer kitabelerden görebiliriz (Resim 4-5).

Resim 4: Isık-Göl, Tört-Kül, Yesevî alıntılarında öğüt sözler (Belek 2010)

Resim 5: Isık-Göl, Jer-Üy, Yesevî alıntılarında öğüt sözler (Belek 2012)

Konu ile ilgili sonuç olarak belirtilmesi gereken en önemli husus, Türkistan coğrafyasındaki Yesevîliği “koco”, “koca”, “hoca” saygı gösterileri altında tarihi süreç içerisinde buldukları coğrafya ve itibar gördüğü topluluklara göre farklı bir ideal altında târif edilse de *efendi*, *muallim*, *müderris*, *ağa*, *çelebi*, *ata* gibi halkı yöneten kimselere ve Hoca Ahmed Yesevî gibi büyük âlimlere verilen bir isim olmuştur.

KAYNAKÇA:

BELEK, K. *Kırgızistan'da Yeni Bulunan Oğuz Boylarına Ait Yazıtlar ve Oğuz Damgaları*, OĞUZLAR: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri. 5.Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015.

D'YAKONOV, M. M. *Neskol'ko Nadpisey na Kayrakah iz Kirgizii*, Epigrafika Vostoka. II. Moskova-Leningrad, 1948.

HODONG, Kim. *Holy War in China: The Muslim Rebellion and State in Chinese Central Asia, 1864—1877*. Stanford University Press, 2004.

İSLAM Ansiklopedisi, TDV, Cilt 5/1, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997.

MUMİNOV, A. *Das Säkulare und das Religiöse in der Interpretation der 'ulamâ' im mittelalterlichen Zentralasien*, İslam und Säkularer Staat. Ed. Z. I. Munawwarov und W. Schneider-Deters (Hrsg.). Taschkent, 2003.

NASTIÇ, V. N. *Arbskie i Persidskie Nadpisi na Kayrasah s Gorodiša Burana*, Kirgiziya Pri Karahanidah. Frunze, 1983.

RASSUDOVA, R. Ya. *Termin Hodca v Toponimii Sredney Azii*, Onomastika Sredney Azii. Moskova, 1978.

TABALDIËV, K. BELEK, K. *Pamyatniki Pis'mennosti na Kamne Kirgizstana*. Biškek, 2008.

UZBEKSKO-RUSSKIY SLOVAR', Glavnyy Redaktor: A. K. Borovkov, Gos. Izdatel'stvo Inostrannyh i Natsiyonal'nyh Slovarey, Moskova, 1959.

İSLÂM'I ŞİİR DİLİYLE ANLATMAK -Ahmet Yesevî ve Yunus Emre örneği-

Expressing Islam With The Poetry Language (Examples of Yunus Emre and Ahmet Yesevi)

Mustafa ÖZÇELİK*

Özet

Ahmet Yesevî, Türkistan'da, Yunus Emre Anadolu'da yaşadı. Bu iki ismin yaşadıkları yerler gibi zamanları da farklıdır. Aralarında bir buçuk asra yaklaşan bir zaman farkı söz konusudur. Fakat bu zaman ve mekân farklılığına rağmen aralarındaki müştereklikler onları bir arada ele almamızı gerekli kılmaktadır. Bu ortak noktalar, onların birer tasavvuf önder olmalarının yanı sıra bu düşünceyi anlama ve anlatma biçimleridir. Her ikisi de bu anlatım için Türkçe'yi tercih ettiler ve irşad vasıtaları şiir oldu. Şiir, birinde hikmet diğesinde ilahi adıyla bilindi ve söylendi. İslâm düşüncesi adına bu tarzın en önemli neticesi ise Türkçe'nin dînî ve tasavvufi kavramları anlatabilecek zenginlikte bir din diline dönüşmesi, bir diğeri ise dil ve şiirin estetiği içinde derinlikli, incelikli bir İslâm ve tasavvuf anlayışının geniş kitlelere ulaştırılmış olmasıdır. Onları bu zaviyeden ele almak şiir dilinin nesir, ilim ve diğeri disiplinlerin dillerinden farkını da ortaya çıkarmaktadır. Bu ise modern zamanlarda dini tebliğ ve irşad faaliyetleri için hayli önemli bir imkândır. Bu sebeple Yunus Emre'yi, Ahmet Yesevî'nin Anadolu sahasındaki bir takipçisi saymak, birini anlamak için diğesine mutlaka atıfta bulunmak gerekir. Bu tebliğde işte bu hususlar üzerindeki bilgi ve görüşlerimiz ifade edilecektir.

Anahtar kelimeler: Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Türkçe, din, tasavvuf

Abstract

Ahmet Yesevi lived in Turkistan and Yunus Emre in Anatolia. Both of them lived in different time periods as they lived in different places. There is about half century time difference between them. Despite the different places they lived in and the time difference between them commonalities between both of them requires to handle them together. These common points, beside their being sufi leaders, are the forms of describing and understanding the sufi thought. Both of them preferred Turkish as a language for the expression of this thought and to show the true path they used poetry. While through one poetry was known and used as wisdom, through the other one it was known and used as divine. The most important consequences of this type of Islamic thought are the transformation of Turkish into a rich language that can explain the concepts of religion and Sufism and in the aesthetics of language and poetry, a deep subtle sense of Islam and sufism transmitted to the masses. Handling them in terms of these respects, it shows us the poetry language difference in comparison to the language of prose, science and other disciplines. This supplies a very important opportunity for religious communication and guidance activities in modern times. For this reason, it is necessary to consider Yunus Emre as a follower of Ahmet Yesevi in the field of Anatolia and to understand one of them we have to cite the other one.

In this edict, our knowledge and opinions will be expressed on these issues.

Keywords: Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Turkish, religion, Sufism

Giriş

İslâm, konu ile ilgili temel kaynaklarda bir din ve inanış sistemi olarak, muhataplarına daha çok didaktik bir tarzda ve akla hitap eden bilgiler olarak anlatılır. Bu durum, konu hakkında öncelikli görevimiz "bilgilenme" olacağı için gayet tabii bir durumdur. Ama bilginin hal'e dönüşmesi, bilinç kazandırması, metafizik bir anlama da bürünmesi, sadece akılla değil gönülle de hissedilir olması ve içsel bir durum haline gelmesi tebliğin yanında

* E. Öğr. Gör. m.ozcelik26@gmail.com 05332645878

telkin dilini de gerekli kılmaktadır. Bunun için de edebî söyleyişlere ihtiyaç duyulacağı aşikârdır. Bundan dolayı ilk tebliğ yıllarından itibaren İslam'ı bu tarz ve yolla anlatan çok sayıda edebî eser yazılmıştır.

Bu eserlere baktığımızda bunların gerek Kur'an-ı Kerim'deki edebî anlatımı örnek almalarından gerekse şiirin o çağlarda en etkili anlatım yolu olmasından dolayı şiir türünde ve tarzında eserler olduğunu görmekteyiz. Bu durum, Türkler için daha özel bir duruma tekabül eder. Zira şiir, Türkler arasında çok itibar gören bir türdür. Dolayısıyla onlar, İslam'ın tebliğinde de şiirin imkânlarından çokça yararlanmışlardır. Mesela Hz. Peygamber'i anlatmak için Mevlid'den Siyer-i Nebi'ye, Hilye'den Şemal'e, Miraçnâmelerden Manzum Hadisler, Menakıpnâmelerden, Salât-nâmelere, Hicret-nâmelerden Hacnâmelere kadar çok sayıda eserle karşılaşırız. (Güzel:2004,586)

Burada anlatımda neden şiirin öne çıktığına dair bir hususu daha belirtmek gerekecektir. Bilindiği üzere İslâm kültürünü Kur'an, Hadis ve sünnet oluşturur. (Çelik:2015,13) Din, bu temel kaynakların verdiği anlayışla bir inanış sistemi olarak öncelikle itikad, ibadet, ahlâk ve muamelat kavramlarıyla ifade edilir. İtikad alanı ile daha çok kelimacılar, ibadet ve muamelat alanı ile de fakihler ilgilenmişlerdir. Ahlâk alanı ise daha çok mutasavvıfların ilgilendiği alan olmuştur. Bu sebeptir ki bir mutasavvıfın tebliğ dili konu ahlâkla ilgili ve ahlâkın bir gönül hali olması dolayısıyla şiir dili olmuştur. Bunun en önemli sebebi ise şiirde dilin en estetik tarzda kullanılıyor olmasıdır. İşte bu özellik yani estetikle sağlanan lirizm gücü sözün zihinden çok gönülde bir karşılık bulmasına yol açmış, böylece dinle ilgili anlatılanlar insanların o bilgileri duygu ile birleştirerek içselleştirmelerini, öğrendiklerini bir ahlâka dönüştürmelerini sağlamıştır. Yine şiirin temel özelliğinin sembolizme dayalı olması da önemli bir etkidir. Zira "Bu yolla anlatılanlar anlama müthiş bir derinlik ve zenginlik katmaktadır." (Aktaş:2014,25) Bu da önemli bir husustur. Zira din, sadece satıhta bir bilgiyle alakalı bir mesele değildir. Anlam dünyası ancak sembolik bir anlatımla anlatılabilir/anlaşılabilir. İşte tasavvuf, şiirle anlatılınca bizatihi kendisi de "Tek başına şiire dönüşmekte; dine coşku, anlam ve ritm katmaktadır." (Kılıç:2006,11) Burada şiirin ezberlenme ve hafızada kalma özelliğinin de önemli bir sebep olduğu unutulmamalıdır.

Tebliğ/telkin şiirinin iki burcu: Ahmet Yesevî ve Yunus Emre

Konuyu Türklerin Müslümanlaşması süreciyle sınırlandırarak olursak bu anlamda iki isim öne çıkar. Bunlardan ilki Türkistan coğrafyasında Ahmet Yesevî, diğeri Anadolu ve daha sonra Balkan coğrafyasında Yunus Emre olmuştur. (Albayrak:2014,42) Şüphesiz ikisinin de yaşadıkları dönem ve coğrafya farklıdır. Ahmet Yesevî (1093-1166), Yunus Emre ise (1240-1320) tarihleri arasında yaşamıştır. Her ikisinin de tebliğ dili aynı olmuştur. Bu da şiir dilidir. Bir mutasavvıf olarak Ahmet Yesevî, "hikmet" adını verdiği manzumeleriyle, Yunus Emre ise halk arasında daha çok "ilahi" adı verilen şiirleriyle inandıkları dini tebliğ ve telkin etmeye çalışmışlardır.

Bu iki ismin eserleri incelendiğinde şunu görürüz. İkisinin de yapmak istediği tasavvufî anlayış çerçevesinde bir din tebliğidir. Fakat bunu yaparken kendilerini dinin ahlâk esaslarıyla sınırlamamışlar, inanç, ibadet ve muamelatla ilgili konuları da ele almışlardır. Bu her şeyden önce anlamayı ve anlatmayı kolaylaştırmak için dini her ne kadar dini itikad, ibadet, muamelat ve ahlâk olarak bölümlerse bile bu kavramlar bir bütünlük teşkil etmektedir. Onlar da dini bu bütüncül anlayışa göre tebliğ etmek istemişlerdir. Zira her ikisi de "dört kapı kırk makam" yani "şeriat, tarikat, marifet, hakikat" anlayışına bağlıdır. (Güzel: 2007,21-73) Anlayış bu olunca da bütüncül bir anlatım ortaya çıkmıştır. Onların bilgi birikimleri de bu tür bir anlatıma zaten müsaittir. Zira İkisi de tasavvuf eğitiminden önce medrese eğitimi görmüşler, bu safhayı geçtikten sonra da sûfilik yoluna girerek dini bu anlayış çerçevesinde anlamak ve anlatmak yoluna girmişlerdir. (Tosun: 2016,18) "Ahmet Yesevî Mürşidi Şeyh

Yûsuf el-Hemedânî gibi Ahmed Yesevî de Hanefî bir âlimdir. Kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, din ilimleri yanında tasavvufu da iyice öğrenmiştir. (Eraslan: 205,161) Yunus Emre'nin ise tarihi belgelere bağlı olarak medrese tahsilini kimden ve nerede yaptığına dair bir kayıt olmamakla birlikte “Şiirlerinden düzgün bir tahsil gördüğü, Arapça'yı, Farsça'yı İslâmî ilimleri, İslâm tarihini, kısacası devrinin bütün ilimlerini iyice bildiği, o devirde Konya en önemli ilim ve kültür merkezi olduğu için medrese tahsilini burada yaptığı” (Timurtaş: 1975, 15) anlaşılmaktadır.

Türkçe anlatıma duyulan ihtiyaç

Bu anlatımda her iki ismin de neden Türkçe'yi tercih ettikleri de önemlidir. Köprülü, bu durumu gerek Türkistan'da gerekse Anadolu'da geniş halk kitlelerinin dinî ve tasavvufî kaynakların Arapça ve Farsça oluşuna bağlar. (Köprülü: 1966, 127) Dolayısıyla bu durum bu iki ismi Türkçe yazmalarını gerektirmiştir. Yesevî “Huşlamaydur âlimler sizni aygan Türki'ni/Ariflerdin eşitseng açar köngil mülkini/ Âyet hadis ma'nası Türki bolsa muvafık/Ma'nasıga yetgenler yerge koyar borkini” yani “Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi/Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini/Âyet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,/Anlamına yetenler yere koyar borkünü” diyerek bu durumu kendisi de ifade etmektedir. (Tosun: 2016,177)

Ama burada şunu da söylemek gerekir. Onların bu tercihleri böyle bir zaruretten kaynaklanmış olsa bile bu durum, diğer yandan ise Türkçe'nin bir edebiyat ve tefekkür hatta bir din dili olmasını da sağlamıştır. Bu da dilimiz açısından büyük bir kazanç olmuştur. Böylece din, dil alanında Türkçe eserler verilmesi çığırını da başlamış ve bu alanlarda yüzlerce eser telif edilmiş hatta bu durum, Türkçe Kur'an tercümelemelerine kadar uzanmıştır. Bu tercih sayesinde gerek Ahmet Yesevî'nin gerekse Yunus Emre'nin söyledikleri/yazdıkları şiirler yaşadıkları coğrafyadaki insanların dini, bir bilgi meselesi olmanın yanı sıra daha çok bilinç, sevgi, ahlâk meselesi olarak kavramalarını sağlamış, böylece İslâm Türkler arasında hızla yayılmıştır. Ayrıca onların şiirlerinin bu anlamdaki etkileri sadece yaşadıkları dönem ve coğrafyaya da sınırlı kalmamış, günümüze kadar bütün zamanları ve coğrafyaları etkileyen bir özelliğe bürünmüştür. Bugün de bütün Orta Asya'da, Anadolu'da ve Balkanlarda aşk ve ahlâk boyutlu bir Müslümanlık anlayışı varsa bu olayın temelinde işte bu iki isim ve şiirleri vardır.

Şiirlerin muhtevaları

Her iki ismin divanlarında bu söylediğimiz hususları nasıl anlattıklarına dair pek çok örnek mısra, beyit söylememiz mümkündür. Onların eserleri bir ilmihal kitabı değildir ama bir ilmihal kitabında bulunan hemen bütün başlıklara temas ettikleri görülür. (Çelik:2015,15) Fakat bütün bunlar bir tebliğin boyutlarını aşacağı için meseleyi genel başlıklar halinde vermek doğru olacaktır. Buna göre her iki ismin şiirlerinde itikadî konu olarak Allah, peygamber, melek, kitap, ahret inancı; ibadetle ilgili olarak namazdan oruca, abdestten hacca, zekata kadar bütün temel konular; dinle alakalı, iman, küfür, ümmet, millet, mezhep, bidat, mümin, münafık kafir, gibi konular; güzel söz, cömertlik, tevazu, erdemlilik, cömertlik, doğruluk, ihlas, adalet, izzet gibi bütün ahlâkî ilkeler zıtlarıyla beraber ele alınıp işlenmiştir. (Yılmaz: 1992,103) Bunlara ilave olarak ise bütün bu konular tasavvufî bir bakış açısıyla ele alındığı için tasavvufa dair mürşid, derviş, dergâh, zikir, irşad, tövbe gibi tasavvufî temel kavramlar, konuyu şahıslar üzerinden de anlatmak için de Hallac-ı Mansur, Cüneydi Bağdadî, İbrahim Ethem, Geyikli Baba gibi sûfî şahsiyetler hakkında da bilgi verdikleri görülmektedir.

Fakat itikat, ibadet, ahlâk hangi konu ele alınırsa alınsın esas mesele bilgi vermekten öte bilinç ve ahlâk, hal kazandırma meselesidir. Yani bir fıkıhçıda diyelim namaz nasıl kılınır bilgisi sadece bilgi düzeyinde ve birer kural olarak verilirken onlar “nasıl” sorusunu değil

“niçin” sorusunu esas alarak ibadetlerin ruhu konusunda muhataplarına bir anlayış kazandırmaya çalışmışlardır.

Bu niçin sorusuyla ilgili açıklamalarda ise kendilerine göre belli özel kavramlar kullandıkları görülür. Bu özel kavramalardan en önemlisi “aşk” kavramıdır. Nitekim dervişlik yoluna girene de “aşk eri” der mesela Yunus. Fakat dikkatli bir göz aşk’ın iman ve ihlas, aşk erinin mümin manasında kullanıldığını kolaylıkla görebilir. Nitekim bizim bu yaklaşımımızı bir Yunus araştırmacısı “Yunus’ta aşkı halis iman manasındadır” şeklinde söyler. (Yılmaz: 1992,105) Bir diğer önemli husus ise muhatapları olan kişileri doğrudan yaratıcı fikriyle karşılaştırmalarıdır. Bunu da vahdet-i vücud anlayışı ile sağlamışlardır. Böylece onların tebliğ dilinde kişi, tek hakikat olarak Allah’ı görür. (Dalkılıç: 2004,65) Beka âlemiyle münasebet içine girer. Böylece sekülerleşmenin önüne geçilir. Var olan her şey yaratıcı merkezli bir ilgiye, bilgiye konu olur. Burada bu felsefi tutumun yani vahdet-i vücud anlayışının “Yunus’ta daha baskın ve daha derinlikli bir tutum” (Yılmaz:2014, 151) olduğunu da belirtmek gerekir.

Böyle bir anlayış ve anlatım, dil ve şiirin estetiği içinde derinlikli, incelikli bir İslâm ve tasavvuf anlayışının ortaya çıkmasına ve geniş kitlelere ulaştırılmasına ve gönüle bağlı bir kabule imkân vermiştir. Şunu kabul edelim ki tasavvufî İslâm yorumunun yaygın olduğu coğrafyalarda bu yoruma karşı olan yerlerdekinden farklı bir İslâm anlayışı olduğu açık bir gerçekliktir. Bu elbette Yesevî’nin ve Yunus’un İslâm’ın temel kaynaklarının dışında bir şeyler söyledikleri anlamına gelmez. Her ikisinin de şiirlerinin kaynağı Kur’an ve Hadis’tir. Yunus Eme bunu “Yunus’un sözü şiirden amma aslı Kitaptan/Hadis ile dinene key sadık olmak gerek” (Çelik:2015, 23) şeklinde ifade ederken Yesevî de “Benim hikmetlerim kan-ı hadistir/Kişi nasib almasa, bil habistir/Benim hikmetlerim ferman-ı sübhan/Okuyup anlasan, mana-yı Kur’an.” şeklinde belirtir. (Âşık: 1995,9) Bu yaklaşım her ikisinin de referanslarını Kur’an ve Sünnet’ten aldıklarını göstermektedir. (Yılmaz:2104, 155)

Burada bu iki ismin şiiri aynı seviyede ve nitelikte kullanıp kullanmadıkları da bir soru olarak akla gelebilir. Yesevî ile Yunus’un şiir söylemedeki gayeleri, sanat unsurları birbirinin aynısı olmakla birlikte aralarında kısmi bazı farklılıklar olduğu da bir gerçektir. Buna göre “Ahmet Yesevî’nin şiirleri yüksek sanat seviyesinden uzak, ancak öğretici içeriklidir. Bu manzumeler tesirlerini şairinin inanış ve söyleyişindeki samimiliğinden almıştır. Bu sebeple içerisinde saf, samimi ve derunî bir lirizm ile harmanlanmış manzumeler de vardır. Şiirlerinde, tasavvufî şiirlerde görülen cezbe anında söylenmiş ifadeler görülmez.” (Köprülü:1966, 69–71) Yunus Emre’de ise Ahmet Yesevî’nin Türkçe şiir söyleme geleneğini “en yüksek seviyeye çıkmıştır.” (Timurtaş:1975, 37) Sanat gücü daha yüksektir. İç derinlik daha yoğundur. Yunus’ta ayrıca Yesevî renkle birlikte İbn-i Arabî rengi de vardır.

Fakat bu durum iki şairin şiiri din dili olarak kullandıkları gerçeğini değiştirmez. Zira her ikisi de bu dil ve söyleyişe ait farklılıklarına rağmen “Muhteva itibariyle aynı hususları dile getirmiş, divanlarındaki konu, ıstılah, ifade biçimleri, zikredilen kişiler ve kavramlar açısından da büyük bir benzerlik göstermişlerdir. Her iki mutasavvıfın manzumelerinde de İslâmî/tasavvufî bir duyuş, duruş ve düşünüş hakimdir.” (Yılmaz:2014, 155) Her ikisi de “Orta Asya, sonra bozkır Türkleri, nihayet Batı Türkleri, Anadolu ve Rumeli’nin İslâm’a girmesinde önemli rol üstlenmiş sûfilerdir. (Cumbur: 1997, 47)

Din dili olarak şiire duyulan ihtiyaç

Bugüne gelince; Ahmet Yesevî ve Yunus Emre tarzı bir anlayışa ve dile çokça ihtiyacımızı olduğu aşikârdır. Zira bilgi manasında yani dini bilgi bağlamında öğretme ve öğrenme konusunda epeyce geniş imkânlarla sahibiz. Buna rağmen dine samimiyetle inanma ve yaşma konusunda çok büyük sorunlarla karşı karşıyayız. İslam’ın dışladığı ne kadar kötü huy varsa bunların hepsinin özellikle de terörün Müslümanlıkla, Müslümanlarla birlikte

anıldığı bir dünyada yaşıyoruz. Bunun çok farklı sebepleri olsa bile bir önemli sebebi de sadece nasıl'a yani bilgiye dayalı bir din anlayışıdır. Eğer niyet ve amaç olarak dikkatimiz niçin sorusunun cevabına yani amac'a odaklanırsa İslam, hem kendi inanlarını daha salih müminler haline getirecek hem de Müslümanlar bütün insanlık için örneklik teşkil edecektir.

Bugün dinin kurumsal özel öğretimi lise düzeyinde imam hatiplerde; üniversite düzeyinde İlahiyat fakültelerinde, halk düzeyinde ise camilerde ve Kur'an Kurslarında gerçekleşmektedir. Bu kurumlardaki öğretime yine bir tebliğ vasıtası olarak kullanılan konferanslar, paneller, sempozyumlar, yazılan kitaplar, çıkarılan mecmualar da eklenebilir. İşte bütün bu imkân ve araçlarla yapılacak din tebliğinde tasavvufi geleneğin tebliğ dilinin ve tarzının hâkim olması modern zamanlarda dini tebliğ ve irşad faaliyetleri için hayli önemli bir imkân olarak görülmelidir.

Burada bir tasavvuf ekolüne mensubiyet meselesinden söz etmiyoruz. Bu kişilerin tercihidir ama tasavvufun dilin, paradigmasının bilinmesi, anlaşılması ve tebliğde kullanılması dini bilgilenmenin nasılla birlikte niçin sorusuna da cevap verecektir. Bu da İslâm'ın adının şiddetle değil sevgiyle, tembellikle değil çalışmaya, kibirle değil tevazu ile cehaletle değil bilgiyle anılan bir din olmasını sağlayacaktır. Bu sebeple her iki ismin din anlatımında Türkçe'yi tercihi de bugünkü tebliğ dilinde dikkate alınmalıdır. Zira dilimiz hayli değişmiş, muhataplarımızı 20-23 yıl önceki Türkçeyi bile anlayamaz hale gelmişlerdir.

İşte bütün bunlar yani dini tasavvufi yani irfani bir yorumla üstelik Türkçe anlatmak gibi temel bir sorun karşımızda durmaktadır. Bu manada gerek Yesevî'nin gerekse Yunus'un bize bu çağda da örneklik teşkil edecekleri aşikârdır.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Hasan, Hallacın Küllerinden Doğan Klasik Bir Fenomen: Yunus Emre, Rize 2014
ALBAYRAK, Nurettin, Gönül Çalabın Tahtı, Yunus Emre Sözlüğü, İstanbul 2014
ÂŞIK, Nevzat, Yesevi Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet
Kültürünün Hikmetlere Tesiri, D.E.Ü ilahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, X, İzmir 1995
BİCE, Hayati, Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî, Ankara 2016
CUMBUR, Müjgan, Anadolu'nun Bütünleşmesinde Ahmet Yesevî'nin Yeri, Ankara 1977
ÇELİK, Ali, Yunus Emre'nin Şiirlerinde İman-İbadet-Ahlak Esasları, Bursa 2015
DALKILIÇ, Bayram, Yunus Emre'de Allah-Âlem-İnan Münasebeti, Konya 2004
GÖLPINARLI, Abdülbaki, Yunus Emre Risâlat'al Nushiyya ve Divan, İstanbul 1965
GÜZEL, Abdurrahman, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Ankara 2004
GÜZEL, Abdurrahman, Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal'da Dört Kapı, Kırk Makam, Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Dergisi, s. 41 Ankara 2007
KILIÇ, M. Erol, Sûfi ve Şiir, İstanbul 2006
KÖPRÜLÜ, M. Fuat, Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar, Ankara 1966
TİMURTAŞ, F. Kadri, İstanbul 1975
YILMAZ, Faruk, Yunus Emre Hayatı Düşüncesi Sanatı, İstanbul 1992
YILMAZ, Ömer, Yunus Emre'nin Tasavvuf Anlayışında Ahmet Yesevî'nin Etkisi, Yunus Emre Bildiriler ve Metinler, Eskişehir 2014

HOCA AHMED YESEVÎ'NİN DÎVÂN-I HİKMETİ'NDE AHLÂKÎ BİR DEĞER OLARAK ADALET

Justice As An Ethical Value In Dîvan-ı Hikmet (Book Of Wisdoms Of Khoja Ahmad Yasawî)

Fethi Kerim KAZANÇ*

Özet

Hoca Ahmed Yesevî'nin, Türk-İslam düşüncesindeki yeri ve önemi büyüktür. Ahmed Yesevî, hem gerçek bir İslam ahlakçısı, hem de eğitcisidir. Yesevî, adalet görüşünü, özellikle Dîvan-ı Hikmet'te özlü sözler ve hikmetleri eşliğinde geliştirmiştir. O, ahlakî düşünce sisteminde felsefi, teolojik ve mistik (tasavvufî) unsurları büyük bir maharetle kaynaştırmanın güzel bir örneğini sunmuştur. Yesevî'nin ahlâk anlayışının en özgün yanlarından biri; onun, bu ahlak anlayışında, teorik ve pratik boyutlarıyla birey ve toplumu, daha işlevsel, verimli, tesirli bir biçimde dönüştürebilecek ve yönlendirebilecek teolojik ve tasavvufî ilkeleri sunma becerisini göstermiş olmasıdır. Yesevî'nin siyasî ve içtimaî düşüncelerinin özünde ahlâkî değerler yatmaktadır. Ahmed Yesevî'de ahlâk anlayışı, dinin ana kaynakları Kur'ân ve Hadis'e ve sağlam itikâdî temellere dayalı olarak geliştirilmiştir. Bu arada hiç kuşkusuz Dîvân-ı Hikmet'te adalet kavramı da, Hoca Ahmed Yesevî'nin ahlâk felsefesinin başat değerlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yesevî, dört erdemden biri sayılan adalet kavramını, Allah, insan ve kâinat bağlamında izah edip açıklamaya çalışır.

Ahmed Yesevî adalet kavramını geniş ölçekte ele alır ve ahlâkî düşünce sisteminde onunla ilintili kavramlara başvurarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlar. Onun ahlak felsefesinde, dürüstlük, eşitlik, hakka riayet, sadakat, aşk, vefa, ahde vefa, hakka bağlılık, sevgi, merhamet, şefkatli olmak, dostluk, samimiyet, ülfet, cömertlik, nimetleri paylaşmak, ihsan vb. gibi temel değerler önemli bir yer işgal eder. Bu değerlerin bireysel ve toplumsal düzlemde gerçekleştirilmediğinde, bireysel platformda ve halk arasında olumsuz yönlerine ve sonuçlarına dikkat çeker. Hoca Ahmed Yesevî, gerek kulun gerekse toplumu, yakından gözlemleyip, onların günahkârlık, zulüm, adaletsizlik ve haksızlık durumlarından ve olumsuz davranışlardan uzaklaşmalarının ve kurtulmalarının manevî reçetelerini ve yollarını örnekler, hikmetler, öğütler ve uyarılar eşliğinde anlatır. Onun amacı, sade bir dille adalet ve onunla ilintili değerleri, halka terennüm edip, anlatarak, bu değerleri benimsetmek ve onların realiteye geçirilmesine ve pratik yaşama aktarımına yardımcı olmaktır. Daha doğrusu, toplumu bu değerler manzûmesini uygulayabilecek duyarlılığa ve kıvama getirmektir. Dîvan-ı Hikmet'te, dürüst olmak, âdil olmak konuları çok sık geçmektedir. Yesevî, şefkatin adaletle ilişkisini kurar. Ona göre, şefkat, yakınlarla, yoksullarla ilgilenmek, onları sevmek, toplumun huzurunu, birliğini, beraberliğini, samimiyetini doğurur. Böylece Yesevî, dinî ahlâkta adalet bağlamında yeni bir çıkış açmıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin ahlak anlayışında adalet erdemi, Türk-İslam düşüncesine önemli bir katkı sunmuş ve kültürümüzde ve medeniyetimizde bu kavram etrafındaki ahlâkî bakışın benimsenmesini, içselleştirilmesini ve zenginleşmesini sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Hakka riayet, dürüstlük, ahde vefa, cömertlik, samimiyet ve eşitlik.

Abstract

Hhoja Ahmad Yasawî's place and importance in Turkish-Islamic thought are grand. Ahmad Yasawî is both a real Muslim moralist and educator. Yasawî developed his view of justice in accompaniment of substantial expressions and wisdoms, particularly in Dîvân-ı Hikmet. He gave a fine type of causing to unite philosophical, theological and mystical elements great skilfully in his system of ethical thought. One of most orijinal sides of ethical conception of Yasawî is that he displayed proficiency of presenting theological and mystical principles and rules which can more

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, fkazanc@hotmail.com

functionally, more productively, and more effectively transform and direct individuals and communities with theoretical practical dimensions in this ethical conception. Ethical values lie in the core of Yasawî's political and social opinions. Ahmad Yasawî's ethical conception was produced by being based on the Holy Koran and Tradition which are main sources of religion and sound creed foundations. Meanwhile, the concept justice undoubtedly comes to light as one of basic values of Khoja Ahmad Yasawî's ethics in *Dîvân-ı Hikmet*. Yasawî tries to explain and analyse the concept justice which is considered as one of four virtues in context of God, man, and universe.

Ahmad Yasawî deals with the concept justice on a large measure and scale and supplies understanding matter better by applying to concepts belonging to it thought in his system of ethical. The fundamental values such as honesty, equivalence, respect to right, loyalty, passion, faithfulness, constancy to promise, devotion to right, love, mercy, affection, friendship, sincerity, familiarity, generosity, sharing blessings, and endowment occupies an important place in his ethics. When these values aren't realized on individual and social plane, he calls attention to negative aspects and results of them in individual and amongst people. Khoja Ahmad Yasawî explains moral/spiritual prescriptions and ways of their escaping and receding situations and negative behaviours such as sinfulness, oppression, injustice, and wronging in accompaniment of examples, wisdoms, advices, and warnings by watching for either human being/servant or society closely. His aim is to get people accept justice and values belonging to it and to aid realization and transference to practical life of them, by warbling and explaining these values to people simply. Rather, his aim is to bring about people's sensibility and right consistency of application of system of these values. Matters such as honesty and justice take place in *Dîvân-ı Hikmet* very often. Yasawî establishes relation of affection to justice. According to him, affection, paying attention to neighbourhoods and destitutes, and loving them bring about peace, unity, solidarity, cooperation, and sincerity of people. Thus, Yasawî blazed a trail in new path of religious ethics in context of justice. The virtue of justice in Khoja Ahmad Yasawî's ethical conception made an important contribution to Turkish-Muslim thought and supplied adoption, internalization, and enrichment of ethical point of view around this concept in our culture and civilization.

Key Words: Respect to right, honesty, constancy to promise, generosity, sincerity, and equity

1. Giriş: Türk-İslâm Düşüncesinde Hoca Ahmed Yesevî ve *Dîvân-ı Hikmeti*

Ahlâkın toplumları yaşatan ve ayakta tutan en büyük kuvvet olduğu tarihî olaylarla ispat edilmiştir. Ahlâkî çöküş ve yozlaşma, insanoğlunun kendi fitratından uzak kalması ve kendi yaratılış gayesinden sapması noktasında kendini göstermektedir. İşte bizim için, Ahmet Yesevî'yi bilmek; kendi dinimiz, millî fitratımızı, tarihimizi, kültürümüzü ve kısaca kendimizi bilmek ve tanımaktır. Yesevîlik bilgisi ve kültürü; kendi fitratımıza dönmedeki, ferdî ve toplumsal nefsimizi arıtmadaki, yüceltmedeki, mükemmelleşmedeki ve böylece kurtuluşa erişmedeki bir ümit kapısıdır. Türk Dünyası'nın manevî önderi ve rehberi olan büyük mutasavvıf Hoca Ahmed Yesevî, aynı zamanda Türk-İslâm Düşüncesi'nin ilham alma, beslenme ve teneffüs etme kaynağıdır. Bu tebliğdeki amacımız, Ahmed Yesevî'nin düşün dünyasının büyüklüğünü yeniden tanımak; hem ferdi hem de toplumu, maddeten ve manen eğiten, dinî ve millî birliğimizin temelinde önemli katkıları ve tesirleri büyük olan bu değerli zâtın fikir zenginliğini ve derinliğini gözler önüne sermek ve sergilemektir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Yesevî'nin ahlâk anlayışının, Türk İslâm düşüncesindeki yeri büyüktür. Ahmed Yesevî'nin ahlak felsefesinin özü İslâm'dır. Onun hikmetlerinin kaynağı, Kur'ân-ı Kerîm'dir. *Dîvân-ı Hikmet*, Ahmed Yesevî'nin hikmetlerini içine alan mecmuanın adıdır. Hikmet, dinî ve tasavvufî özlü söz demektir.¹ *Dîvân-ı Hikmet*'in, yani "Defter-i Sâni"nin, Türklerin gözünde Kur'ân'dan sonraki ikinci defter olduğunu söylememiz mümkündür. Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet*'i,

¹*Dîvân-ı Hikmet* hakkında bkz. Kemal Eraslan, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, ss. 32-37.

hikmetlerin hikmeti, ilâhî kaynaklı Kur'ân'ın özü, manası olduğuna bir kez daha tanık olmaktadır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen haram ve helal çizgisi, erdem ve erdemsiz davranışların sınırı, adalet ve haksızlık örnekleri Arap diline yabancı bozkırlarda yaşayan Türk göçmenleri için net ve sarîh gösterilmiştir. Bunun yanı sıra, İslâm ahlâkı, genel hatlarıyla Dîvân-ı Hikmet'in ana konuları olmuştur.²

Ahmed Yesevî, Türklere İslâm dinini sufi bir bakış açısı ve yorumu ile Türk dili vasıtasıyla öğretme ve belletme yoluna gitmiştir. İslâm'ı basitleştirmek ve kolaylaştırmak suretiyle insanlara sunmuş ve bunda da başarılı olmuştur. Ahmed Yesevî, Dîvân-ı Hikmet adlı eserinde Türkçe ile İslâm'ı anlatma ve benimsetme, insanlara yumuşak davranma, şefkatli olma, sevgi ile yaklaşma, toplumun dertleriyle dertleneme, paylaşımcı olma, cömertlik, toplum adamı olma, gerçek âlimin toplum için önemi, sahte âlim ve şeyhin toplum için tehlikeli oluşu, güzel ve iyi ahlâkın birey ve toplum için ne kadar hayatî bir olgu olduğunu ortaya koymuştur.³

İslâm ahlâkının amacı, olgun insan, mutlu insan yetiştirmek ise, Dîvân-ı Hikmet de insan ruhunu, her türlü her türlü tehlikelerden, nefsanî arzularından arındırarak, yücelterek özgürlüğe kavuşturmak ve böylece topluma kâmil insan kazandırmak ister. Bunlar da, Dîvân-ı Hikmet'in sadece edebî bir eser olmayıp, tasavvuf ve ahlâk kitabı, tasavvuf ve ahlâkın ise, vasıta ve gayeleri açısından da ortaklık arz ettikleri açık ve net bir şekilde görülmektedir. Dîvân-ı Hikmet, fert, toplum ve devlet ahlâkı açısından en temel belirleyici özelliklere sahip Türk kültürünün büyük bir eseridir. Gördüğümüz kadarıyla Dîvân-ı Hikmet'te adalet kavramı da, bu yönere şamil olacak ölçekte geniş olarak ele alınmış ve örneklerle anlaşılır halde sunulmuştur.

Ahmed Yesevî'de ahlâk anlayışı, dinin ana kaynakları Kur'ân ve Hadis'e ve sağlam itikâdî temellere dayalı olarak geliştirilip, ortaya konmuştur.⁴ Tasavvufî, felsefî ve teolojik unsurlara hep birlikte ve bütüncül olarak yer verilmiştir. Bu da, ahlâk anlayışının etkinliğini, etkisini ve işlevselliğini ve uygulanabilir olma yanını artırmıştır. Ahlâkta önemli bir husus da, muhatabın ve kitlelerin etkilenmesi, teşvik edilmesi ve harekete geçirilmesidir. Hiç kuşkusuz burada özlü ifadeler, öğütler, nasihatler, yönlendirmeler ve uyarılar ön plana geçer.

Yesevî'nin siyasî ve içtimaî düşüncelerinin özünde ahlâkî değerler yatmaktadır. Bu değerler içinde adalet kavramı başat bir rol oynamaktadır. Yesevî, adalet kavramını birey, toplum ve siyaset açısından ele almakta ve örnekler eşliğinde onun mahiyetini aydınlığa kavuşturmuştur. Onun, bu konuda özellikle adalet kavramının zıddı olan zulüm ve haksızlık etmek kavramına da yer verdiği dikkati çekmektedir.

İslâm'dan önce Yesevî, bir Türk-İslam ahlakçısıdır. Daha doğrusu, Yesevî, gerçek bir İslam ahlâkçısı ve eğitimcisidir. Onun yegâne ilgi odağı, halkı irşad ve onları doğru yola sevk etme/iletme/davet etme düşüncesidir. Tasvir ettiği dini menkıbeler, münacatlar, niyazlar, feryatlar, ağlamalar ve istiğfarlar, hep bu düşünceyle kaleme alınmıştır. Hikmetleri, özlü sözleri, nasihatleri, irşatları ve hatırlatmalarıyla/uyarılarıyla önde gelen bir ahlâk ve değerler eğitimcisidir. Çünkü ahlâkî değerler eğitimi ve nasihatleri sayesinde, bu değerlerin Müslüman Türkler arasında benimsenip davranışlara dökülmesini ve böylece bozkırlarda göçebe Türkler arasında yayılmasını ve kökleşmesini sağlamıştır. Ahlâk alanında Türk-İslâm kültüründe önemli bir yere sahiptir ve Türk düşünce tarihine damgasını vurmuştur. Ahmed Yesevî, bozkırlarda egemen olan Türk göçebe kültürü ile İslam'ın arasında köprü kurabilmiştir. Orta

² Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, Hoca Ahmet Yesevî Ocağı Yayınları, Ankara 2003, s. 150.

³ Ejder Okumuş, "Sosyolojik Okuma Yaklaşımıyla Hoca Ahmed Yesevî", *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2017, ss. 847-848, (ss. 823-849).

⁴Bkz. Hayati Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetleri*, H Yayınları, İstanbul 2014, ss. 260-261.

Asya'da Türk toplulukları arasında X. yüzyılın ikinci yarısına doğru başlayıp İslâmlaşma ve dolayısıyla yeni bir kültür yaratma süreci, XII. yüzyılda Ahmed Yesevî ile yepyeni bir ivme kazanmıştır. Bu büyük manevî şahsiyet, İslâm'dan önce Budist, Şamanist, Manihesit mistik kültürleri tanımış ve özümsemiş Türk toplumlarının İslâm'a geçiş sürecinin, yine mistik yolla onlarda ahlâkî olgunlaşma sağlanarak olacağını keşfetmiştir. Yesevîlik kültürü işte böyle başlamış ve bu mistik zemin üzerinde gelişme imkanına kavuşmuştur.⁵

Hoca Ahmed Yesevî'nin ahlak anlayışı, Türk-İslam düşüncesine önemli bir katkı sunmuş ve kültürümüzde ahlâkî bakışın benimsenmesini, içselleştirilmesini ve zenginleşmesini sağlamıştır. Çünkü bu ahlâkın, Allah, kâinat, birey ve toplum ilişkisi bağlamında ahlâk düşüncesine farklı bir boyut kazandırdığı; zenginlik ve açılım getirdiğini söylemek mümkündür. Tam da bu noktada, ahlâkî değerler içinde adalet idesine özeli bir ehemmiyet verdiğini söylememiz mümkündür. Adalet idesinin bireysel ve toplumsal yönlerine büyük bir ağırlık vermektedir.

Yesevî, dinî ahlâkta yeni bir çığır açmış ve geliştirmiştir. Burada geleneksel tasavvufî, felsefî ve teolojik ahlâk görüşlerini, düşünce sisteminde harmanlayarak ve iç içe sokarak bütüncül bir ahlâkî bakış açısı ya da perspektif geliştirme, ana etken olmuştur dememiz mümkündür.

Yesevî'nin ahlâk anlayışının en özgün yanların biri; bunun, teorik ve pratik boyutlarıyla işlevsel, verimli, tesirli, dönüştürücü ve yönlendirici hale sokulabileceği ilkeleri sunma becerisi göstermiş olmasıdır. Onun düşünce sisteminde ahlâkın nazari ve pratik bütünlüğünün teolojik anlamı, yani ahlakın teorik ve pratik bütünlüğüne işaret edilmiştir. Yesevî, ahlâk düşüncesinde, eserlerinde ahlâkın ve değerler manzumesinin teorik ve pratik bütünlüğünün gerçekleştirimine ve davranışa aktarımına yönelik kimi teolojik ve mistik bazı ilkeler belirlemiştir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin, Türk-İslam düşüncesindeki yeri ve önemi büyüktür. Yesevî, adalet görüşünü, özellikle Dîvan-ı Hikmet'te veciz ifadeler, özlü sözler ve hikmetleri eşliğinde metaforlar ve temsillerle geliştirmiştir. Bütün hikmetlerinin temelinde, Yesevî'nin inanç, düşünce ve öğütleri ile tarikatının esasları yer alır. Aslında hikmetler Türkler arasında bir düşünce birliğinin oluşması bakımından çok önemlidir.⁶ O, ahlâkî düşünce sisteminde felsefî, teolojik ve mistik (tasavvufî) unsurları büyük bir maharetle kaynaştırmanın ve bir arada sunmanın güzel bir örneğini sunmuştur. Yesevî'nin ahlâk anlayışının en özgün yanlarından biri; onun, bu ahlâk anlayışında, teorik ve pratik boyutlarıyla birey ve toplumu, daha işlevsel, verimli, tesirli bir biçimde dönüştürebilecek ve yönlendirebilecek teolojik ve tasavvufî ilkeleri sunma becerisini göstermiş olmasıdır. Yesevî'nin siyasî ve içtimaî düşüncelerinin özünde ahlâkî değerler kuramı ve buna bağlı olarak geliştirilen adalet anlayışı yatmaktadır. Ahmed Yesevî'de ahlâk anlayışı, dinin ana kaynakları Kur'ân ve Hadis'e ve sağlam itikâdî esaslara dayalı olarak geliştirilmiştir. Bu arada hiç kuşkusuz Dîvan-ı Hikmet'te adalet kavramı da, Hoca Ahmed Yesevî'nin ahlâk felsefesinin başat değerlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yesevî, dört erdemden biri sayılan adalet kavramını, Allah, insan ve kâinat bağlamında izah edip açıklamaya çalışır. Bu bağlamda, o, bozkırlarda yaşayan yeni Müslüman olmuş göçebe Türkler arasında insanı kamil yetiştirmeyi ve böylece temiz, dürüst, adil ve hakkaniyete riayet eden bir toplum oluşturmayı amaçlamaktadır. *Ahmed Yesevî'nin,*

⁵Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Dünyasında Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik Kültürünün Yayılışı: Bir Sufi Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*, Yayına haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Arınç ve Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993, s. 299, (ss. 299-306).

⁶Bkz. *Ahmed Yesevî*, ed. Nejdet Tosun, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2016, ss. 15-23; Mustafa Kara, "Hoca Ahmed Yesevî ve Anadolu Topraklarında Tasavvuf Kültürü", *Pîr-i Türkistân Hoca Ahmet Yesevî*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2017, s. 26, (ss. 25-35).

adalet anlayışını izah edip ortaya koyarken, nefis ile mücahede, dini kurallara uyma, hakka riayet, dürüstlük, sadakat, dostluk, ahde vefa, cömertlik, ülfet, gösterişten ve kibirden uzak durmak, şefkat, aşk, sevgi, samimiyet, eşitlik, nimetleri paylaşmak, toplumun dertleriyle ilgilenmek, fakir ve yetimi korumak vb. gibi belli başlı ahlâkî kavramlara yer verdiğini söylememiz mümkündür.

2. Hoca Ahmed Yesevî'ye Göre Dürüst Olmak ve Âdil Davranmak İçin Yapılması Gerekenler: Ön Hazırlıktan Ön Koşula Uzanan Yol (Seyrû Sülûk)

Yesevî, dinî ve ahlâkî kavramlardan oluşan etik bir değerler sistemi geliştirmiştir. Hikmet sistemini, hem bu dünyanın olguları hem de öte dünya hakikatleri/kavramları üzerinden kurmuştur. Bu da, hikmetlerini, zengin bir kavram örgüsüyle etkili ve başarılı bir biçimde dizmesini ve terennüm etmesini sağlamıştır. Bu hikmetler sistemde adalet kavramı merkezî bir yer işgal etmektedir. Ahmed Yesevî, benzetme, teşbih, temsil, metafor, mecâz ve telmihlere bolca yer vermiştir. Bu da, onun anlatım gücünü ve üslûp tarzını güçlendirmiştir.

Ahmed Yesevî, beşerî düzlemde ve dünya yaşamında ahlâkî davranışların dürüst ve adilane yapılabilmesi ve sergilenebilmesi için kaçınılması gereken hususlara da dikkat çekmektedir. Bu meyanda doğru yoldan şaşmama önemli bir ilkedir. Nefs kadar şeytanın ayartmaları ve iğvalarından kaçınmak da, ahlaklı ve dürüst davranmakta önemli bir faktördür. Yesevî, kişinin adil davranabilmesi için bazı görevleri yerine getirmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

a. İman: Yesevî, hikmetlerinde iman ve iman nuruna önemle işaret etmektedir. Çünkü iman bütün ibadet ve salih davranışlarımızın temelini oluşturmaktadır. “Kâlû belâ” diyen kullar imandan pay almıştır. Sükut eden kulların dini virandır, yani harap, yıkıktır. Hak Teâlâ bize iman armağan eylemiştir. Yesevî, O Mustafa bize Hakk Rasûlü idi. Salât-selâm söyleyen, dinimize kuvvet verir. Yok ise, benim yaptıklarım yalandır, diye söyler. Daha sonra, Yesevî, bu durumu önce “*Elestü birabbikiüm*” dedi Hüda, “*Kâlû belâ*” diyerek ruhlar eyledi sedâ. Ağlayıp geldik eşliğine bütün kullar, lütfeylesen, yüz bin âsî sevinçlidir, diye anlatır.

Ahmed Yesevî, kul nice yaşasa, ölmesinin var olduğunu, görür göze bir gün toprak dolması var olduğunu, bu dünyada sefer kılanın gelmesi var olduğunu, âhirete sefer kılan gelmez imiş, diye hatırlatmada bulunmaktadır. Dirilikte din nevbetini/sirasını iyi vur, âhiretin gereğini burada hazırla. Kul Hoca Ahmed iman üzere sabit ol. İman ile varan kullar ölmez imiş, diye terennüm etmektedir.⁷ Şeyhim deyip ortaya çıkıp ateşi yutsa, iman boşluğunu meşakkatsiz bulmaz.⁸ Yesevî, tecelli makâmının tevhid ağacı bulunduğunu vurgulamaktadır.⁹

Ahmed Yesevî, Hakk'ı tanıyanların başkalarını asla tanımayacaklarına işaret etmektedir.

Hakk'ı tanıyanlar özgeleri asla tanımazlar,

Allah demeyen olsa, onun ölmesi iyidir. (Hikmet: 121).

Vahdaniyet gemisinin sırrını bilmeden,

Aşk-sırlar sözlerinden haber almadan,

Tecrid-tefrid işlerin tamam eylemeden,

O tevhidin meyvesinden alsın olmaz. (Hikmet: 124).

⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, T.D.V. Yayınları, Ankara 2009, s. 247, (Hikmet: 111).

⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 275, (Hikmet: 130).

⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, ss. 285-286, (Hikmet: 135).

Ahmed Yesevî, kıyamet gününün yaklaştığını, pek fazla vakit kalmadığını, kul Hoca Ahmed'in sözünün yalanı olmadığını, kendi kendine bir nasihat eylemediğini, nasihatı halka söyleyip gittiğini dile getirmektedir.¹⁰

Ben-benliğin cezasını verecek cehennem,

Kibirlinin cehennem içinde hâli perişân. (Hikmet: 91).

b.Nefs Terbiyesi: İslâm tasavvufunun diğer ekollerinde olduğu gibi “nefs terbiyesi ve tezkiyesi” Yesevîlik’te de çok önemli bir çabadır. Her türlü ahlâkî kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hakk yolundan alıkoyar. Nefsin hevâ ve hevesine uyması, razı olduklarına uyması ve isteklerini yerine getirmesi; bulunduğu hale razı olup güzel amellerini ve sözlerini artırmamaya çalışması, nefsin kusurlarındandır. Onu terbiye etmek ve arındırmak, ahlâkî kötülüklerden arıtmak, iradeyi geliştirip nefsin kontrolünü sağlamak gerekir.¹¹ Hoca Ahmed Yesevî’ye göre, akıllı insan, nefsinin peşinden koşan değil, onun isteklerini ve arzularını kontrol altına alan ve onu ahlâkî pisliklerden arıtan kimsedir.¹² Tasavvuf ehli, hayatımızda ve davranışlarımızda nefse muhalefet etmeyi ve kusurlarını hatırdan tutmayı tavsiye etmektedir. Çünkü nefsin birtakım kötü huyları vardır. Yüce Allah, bizden kusurlu olan nefsi tezkiye ve terbiye ederek mutmain sıfatına sahip olmamızı, kendisinden razı olup O’nu razı etmemizi ve güzel bir kul olmamızı ister. Nefsinin tezkiye ve terbiye edip mutmain makamına ulaşanlara rızasını ve cennetini müjdeler (el-Fecr sûresi, 89/27-30).

c.Riyâzet: Yesevî, ahlâk sisteminde riyâzet kavramına büyük bir yer vermektedir. Yesevî, “Yuhibbuhum” şarâbını içmeyince, “Ve yuhibbûnehû” libâsını giymeyince, riyâzetin boynunu boğmayınca, Hakk cemâlini muradınca görse olmaz.¹³ Aşk derdini bulan kişi dünyâyı bulur. Erenlerin izin alıp dinmeden öper. Muhabetin şevki ile yaşını döker. Yaşı akmadıkça riyâzette solsa olmaz.¹⁴ Riyâzette yüzünün rengini soldurmağa, gerçek âşkın yüzünün rengini saman eyler, diye terennüm eder.¹⁵

d.Mana: Ahmed Yesevî, Yesevî, duymasa mana sırrından adam değildir, diye söylemektedir. Sen onun suretini görüp mahrem deme.¹⁶ Yesevî, bu sözlerin her birisinin manâ hazinesi olduğunu ifade etmektedir.¹⁷ Öyle erlerin sohbetini bulan kişi, mest ve hayrân olup yaz ve kışı yürür. Seherlerde dört döğünmek dervîş işi. Zâhiren neşeli, bânınlarını mahzun eyler. Böyle olmadan Hakk vuslatına ermek olmaz. Rûsvâ olmadan sırdan **manâ** almak olmaz.¹⁸ Rûsva olup sırdan mana arayanlar. Halk içinde rûsvâ olup yürüse olmaz.¹⁹ Yesevî, hikmet kemerini bele sağlam bağlamadığından yakınmaktadır.²⁰ Ârif o kişidir beden ülkesini viran eyler.²¹ Zikrini söyle, kanlar aksın gözlerinden. Hikmet söyle, inciler damlasın

¹⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 212, (Hikmet: 89).

¹¹ Nefsin kusurları ve tedavi usulleri hakkında bkz. Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999, ss. 238-241; Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Nefis Kusurları ve Tedavileri (Uyûbu'n-Nefs ve Müdâvâtühâ)*, çev. Abdullah Suat Demirtaş, Semerkand Basım Yayın dağıtım. A.Ş., İstanbul 2016, ss. 70-76.

¹² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, ss. 214, (Hikmet: 91); s. 153, (Hikmet: 51).

¹³ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 261, (Hikmet: 122).

¹⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 262, (Hikmet: 123).

¹⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 281, (Hikmet: 133).

¹⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 278, (Hikmet: 132).

¹⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 247, (Hikmet: 111).

¹⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 284, (Hikmet: 134).

¹⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 268, (Hikmet: 126).

²⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 283, (Hikmet: 134).

²¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 284, (Hikmet: 134).

sözlerinden.²² Dayanarak Kul Hoca Ahmed, yola gir, kulu görse, kulu olup manâ sor. Yâ İlâhım, nasîb kılsa, manâ al. Manâ sorup manâ alan gerçek kul olur.²³ Yesevî, düşünce sisteminde şeriat, hikmet, hakikat, tarikat gibi kavramların izah ve terennümüne büyük bir ehemmiyet vermektedir:

Rivâyettir şeriat, hikmettir hakikat,
Mücevhherdir tarikat, âşıklara münasib. (Hikmet: 96).

Şeriatın meydanına özünü koymadan,
Tarikatın bahçesinde dolaşmadan,
Hakikatın deryasından cevher almadan,
Marifet âdâbını bilse olmaz. (Hikmet: 125).

Tarikattir bu yol, adını bilse dervîş,
Marifetin mallarından alsa dervîş,
Başka yollar kötülük yeli; sansa dervîş,
Hakîkatın meydanında er o olur. (Hikmet: 138).

e.İyilik Etmek: Yesevî, her zaman iyilik eylemeyi ve Allah emrini tutanın evliyâdan olacağını vurgulamaktadır. Çünkü iyilik etmek ile Allah'ın emri ve kötülük etmek ile Allah'ın yasağı arasında yakın bir münasebet vardır. Mâturîdî düşünce sisteminde Allah'ın emri, iyilik kavramına ve O'nun nehyi de kötülük kavramına delalet etmektedir.²⁴ Böylece bu iki kavramı daha doğru olarak kavrama imkanına kavuşuruz.

Her zaman iyilik eyle, gidersin işbu dünyadan;
Kıyâmet yüz suyuna gerek ciğerini kan eylesen.
Allah emrini tutan olur o evliyâlardan;
Olursun evliyâlardan, riyâzeti çokça eylesen.
Sevinme mal ve mülküne, kurutur bu ecel sonunda,
Kara yere girersin sonunda, ne kadar kâr ve kazanç eylesen. (Hikmet: 106).

Yesevî, Kul Hoca Ahmed kötülük ile hayatını zâyî eyleme. Eğer seherde ibâdet eylesen, Hazret'e lâyük olursun, diye söyler.²⁵

f.Aşk Teması: Ahlakî düşünce sisteminde aşk temasını²⁶ ehemmiyetle işleyen Ahmed Yesevî, âşıkların, her zaman devâmlı Allah'ı aradığını, zâhiri bırakıp bâtında Arş'ı

²² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 289, (Hikmet: 137).

²³ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 290, (Hikmet: 138).

²⁴Bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî el-Mâturîdî (ölm. 333/944), *Kitâbü't-Tevhîd*, Fethullah Huleyf, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1986, ss. 100-101; Kemâleddîn Ahmed el-Beyâdî el-Hanefî (ölm. 1098/1687), *İşârâtü'l-Merâm min İbârâtü'l-İmâm*, thk. Yûsûf Abdürrezâk, Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî el-halebî ve Evlâdih, Kahire 1368/1949, ss. 75-76.

²⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 240, (Hikmet: 106).

²⁶Aşk konusunda çözümleyici kimi bilgiler için bkz. Metin Yasa, *Din Felsefesi: Soru-Sorgu-Sonuç*, Elis Yayınları, Ankara 2016, ss. 113-1209.

gözlediğini; tâliplere âyet-hadis sözlerini söylediğini ve “Sır sözünü câhillere söylese olmaz” diye terennüm etmektedir.²⁷ Sırdan anlam duymayanlar yabancıdır. O âşıklar mekânı viranedir.²⁸ Aşk yolunda gece gündüz ağlayanlar, candan geçip belini sıkı bağlayanlar, hizmet eyleyip Hakk sırrını anlayanlar, gece uykusunu haram eyleyip ağlar olurlar.²⁹ Seherlerde erken kalkıp kanlar yut, Kâmil mürşid eteğini sağlam tut. Hakk’a âşık olmuş olsan, candan geç; candan geçen “gerçek âşıklar” üryân olur.³⁰ Şevki, zevki muhabbetten âyân eyle. Âşıklara aşk ateşinden beyân eyle. Hor görülme-ağlama, meşakkati nişan eyle. Gerçek âşıklar ateşten ne diye çekinsin.³¹ “Allah” diyerek ateşe girdi Halilullah, o ateşi bostan kıldı, görün, Allah. Boyun büküp ağlayıp dedi: “Şey’en Li’llah”. Fakîr, miskin orada ne diye hevâ eylesin?³² Aşka düştün, ateşe düştün, yanıp öldün; pervâne gibi candan geçip kor ateş oldun; derde doldun, gama soldun, meczûb oldun. Aşk derdini sorsan, aslâ dermânı yok.³³ Yesevî, her kim ki Hakk zikrini bağıri yanık söylese, göz yaşını yağmur eyleyip rengi solup, öz yakasını yanıldım diye özü tutup, öyle âşığın sır şarâbını tadacağını haber vermektedir.

Bu yolun şerbetini bilmeyenler,

Öz yakasını tutup tevbe etmeyenler,

Dünyâlığına mağrur olup yürüyenler,

Hayvandır, belki ondan beter imiş. (Hikmet: 107).

Burada Yesevî, “*Andolsun, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık ki kalpleri var, fakat onlarla anlamazlar; gözleri var, fakat onlarla görmezler, kulakları var, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hattâ daha da sapık (ülâike ke’l-enâmi, ve hüüm edall). Ve işte gafiller onlardır (ülâike hüümü’l-gâfilûn).*” (el-Araf sûresi/179). âyeti ile “*Arzusunu tanrı edinen kimseyi gördün mü? (eraeyte meni’ttehaze ilâhehû hevâhü). Onun üstüne sen mi bekçi olacaksın? Yoksa sen onların çoğunun işittiklerini, düşündüklerini mi sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidir, hattâ onlar, yolca (hayvanlardan) daha sapıktır (in hüüm illâ kel’l-en’âmi, bel hüüm adallü sebilen)*” (el-Furkân sûresi, 25/43-44). âyetlerine telmihte bulunmaktadır:

Âşıklar konusunun izahına önemli bir yer veren Yesevî, Hakk’ı seven âşıkları muradın bulduğunu, sahte âşık olup yürüme!, sabaha ayıp, kılıçtan keskin kıl köprüünün adı Sırat, yalan dava eyleyen geçemeyip kalır imiş, diye terennüm etmektedir. Yesevî, âşık olsan, yalan davâ eyleme sakın. Yalan davâ eyleyenlerden Allah bizâr (bıkmış, uzanmış, küskün, şikâyetçi). Kakhâr Melik’im kahr eylese, adı Kakhâr. Kıyâmet günü yüzü kara kalker imiş, diye haber vermektedir.³⁴ Yesevî, aşıklığın işi kolay, baş verme, Mansûr gibi kendinden geçip can verme, Ölmeden önce ölmeyi gerçekleştirmeden (“*Mûtû kable en temûtû*”) toprak olma, âşıkları ölmeden önce ölür imiş, diye söylemektedir.³⁵ Yesevî, âşık kulların gece gündüz asla dinmediğini, bir saat Hakk yâdından gâfil olmadığını, öyle kulu Sübhân Melik’im ziyanda bırakmadığını ve dua eylese icâbetli olacağını vurgulamaktadır.³⁶ Âşıklığın davâsını güden kişinin, “maşûk”undan zerre gâfil olduğu yok. Aşk incisi dipsiz deniz içinde gizlidir. Candan

²⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 268, (Hikmet: 126).

²⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 269, (Hikmet: 126).

²⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 288, (Hikmet: 137).

³⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 289, (Hikmet: 137).

³¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 292, (Hikmet: 139).

³² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 292, (Hikmet: 139).

³³ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 294, (Hikmet: 140).

³⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 242, (Hikmet: 108).

³⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 243, (Hikmet: 108).

³⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 244, (Hikmet: 109).

geçmeyince, o inciden aldığı yok.³⁷ Yesevî'ye göre, tarîkatın şevki, zevki yakılmak, yanmaktır. Hakk'tan kaçan soysuzlardan kaçıp uzaklaşmaktır. Yüz bin türlü cefâ değse boyun sunmaktır. Boyun sunmadan aşk pazarını kursa olmaz.³⁸

g.Kemâl: Kemâl, erginlik, yetkinlik ve olgunluk anlamına gelir. Ham bir meyvenin olgunlaşması ve yetkinleşmesi gibi iyi, bir insanın doğuştan gelen istidat ve kabiliyetlerini yaratılış amacı doğrultusunda geliştirmesi ve yetkinleştirmesi hususunu ifade eder. Kemâl sahibi kişiye, kâmil, ehl-i kemâl denir; bunun zıddı nakıstır, yani kusuru ve eksiği olan kişidir. İnsan gönlü kemale taliptir, kemal ise ilim ve kudretle elde edilir. Bunların sonsuz denecek kadar dereceleri bulunduğundan kemal dereceleri de sınırsızdır. Bun rağmen, insan sahip olduğu ilim ve kudret ölçüsünde nisbî kemâle erişir ve bundan haz alır. Allah Teâlâ'nın sıfatları, fiilleri, ayrıca O'nun sema ve arzadaki hikmetleri hakkında bilgi sahibi olmak hakiki kemâl olup, bu kemâl sana Allah'ın yakınlığını kazandırır; kalıcıdır. Şu halde saadet, ancak Allah Teâlâ hakkında marifet sahibi olmakla hâsıl olur. Dünya hayatına dalanlar hakiki kemâli bilemezler, insana Allah'ın ve meleklerin yakınlığını kazandıran ilim ve hürriyettir. Hürriyetten maksat, kişinin maddî tutkulara ve dünyevî arzulara tutsak olmaktan zat olmasıdır. Sadece mal ve mevki kudretiyle kemâlin hasıl olduğu aslı olmayan zandan başka bir şey değildir.³⁹

İnsan-ı kâmil, şariat, tarikat ve hakikat itibariyle tamdır. Diğer bir deyişle, kâmil insanda dört şey kemal mertebesinde ve tam olarak mevcuttur; sözleri iyi, fiilleri iyi, ahlâkı iyi ve marifete sahiptirler. Bir kimse, bu dört hususu gerçekleştirdiği oranda kendine özgü bir kemale sahip olur. Ne yazık ki, bu yola girenlerin çoğu yolda kalırlar. Muratlarına eremezler ve maksatları da gerçekleşmez.⁴⁰

ğ.Pir-i Kâmil: Yesevî, âşık olsan, gece gündüz demeden ağla, Pir-i kâmil hizmetine belini bağla. Yanıp pişip derdi ile göğsünü dağla, dağda giden visalini (ulaşma, kavuşma) görür imiş, diye nasihat etmektedir.⁴¹ Yesevî, tarikate siyasetli (insanları dünyada ve âhirette mutlu kılacak yola yöneltme) mürşid gerek. O mürşide itikadlı mürid gerek. Hizmet kılıp Pîr rızasını bulmak gerek. Yesevî, böyle âşığın Hakk'tan pay alır imiş olduğunu belirtmektedir.⁴² Yesevî'ye göre, kılavuzsuz yola giren şaşkın olur.⁴³ Ârif odur olsa âşık halkada yer alarak, yardımını dileyip o mürşidi kalkan eder.⁴⁴ Yesevî, mübârekdir o azizden pay alınız. Arayıp dergâhının yolunu sürün. Yol gösterse can ve gönülü berbad verin. Berbad vermeden aşk yoluna girse olmaz.⁴⁵ Dostlarına açtım Rabb'im cevherini, kolaylık ile o cevherden alsa olmaz. Cefâ-mihnet çekmeden, hizmet etmeden, Bu Pîr'in sarayına girse olmaz⁴⁶ diye haber vermektedir. Yesevî, sınırsız yüz bin ibadet eyledim yoldan şaştım. Yol göstericisiz yola girip şaşırıp kaldım. Pîr-i kâmil nazar eyledi nefsten sezdim. Pîr hizmetini kılmadıkça, sezse olmaz.⁴⁷ Yüz bin dua deyip ağlayım sana Allah. Hırs ve hevâ, ben-benlikten eyle uzak. Lutfeylesen ben-benliği eyleyim tamam. Pîr hizmetini kılmadıkça, eylemek olmaz.⁴⁸ O makâmın (tecellinin makâmının) yollarının rehzeni (yol keseni) var. Kılavuzsuz yola girse, yoldan şaşar. Vesvese eyleyip lanetli (kovulmuş) şeytan dinini bozar. Kendi yoluna koyup

³⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 259, (Hikmet: 120).

³⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 263, (Hikmet: 121).

³⁹ Bkz. Süleyman Uludağ, *İslam'da Ahlak ve Ahlak Ekolleri*, Sufi Kitap, İstanbul 2018, ss. 217, 219.

⁴⁰ Uludağ, *İslam'da Ahlak ve Ahlak Ekolleri*, s. 221.

⁴¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 242, (Hikmet: 108).

⁴² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 244, (Hikmet: 109).

⁴³ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 246, (Hikmet: 111).

⁴⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 254, (Hikmet: 116).

⁴⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 263, (Hikmet: 123).

⁴⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 266, (Hikmet: 125).

⁴⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 272, (Hikmet: 128).

⁴⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 273, (Hikmet: 128).

onu şaşkın eyler,⁴⁹ diye hatırlatmaktadır. Yesevî, o makâmı, yani tecellinin makâmını bildiren rehber gerek; tarikatın ön safında safder gerek. İşbu yolu zapt eyleyen server gerek. Öyle mürşid cennet mülkünü hâzır eyler.⁵⁰ Kâmil mürşid eteğini sağlam tut.⁵¹ Erenleri Hakk yâdından gâfil olmaz. “Ricâlun lâ tulhihim” (en-Nûr sûresi, 24/37), der insanların Hâlik’i. Eren yolunu tutan aslâ yolda kalmaz. O hazrette sır esrârı makbul olur,⁵² diye kâmil mürşidin rehberlik ve yol göstericiliğinin altını önemle çizmektedir.

Yesevî, toprak olup yolda yatsan, kâfir ölmez, Pîr-i muğan/Pîr-i kâmil hizmetinde durmak gerek, diye hatırlatmalarda bulunmaktadır.⁵³ Ahmed Yesevî, beni benlikten Pîr-i Kâmil’in kurtaracağını hatırlatır ve Kul Hoca Ahmed Yesevî, günah yaptığının farkında, erenlerin sohbetine müştak, Allah diyenlerin yanındadır, diye terennüm etmektedir.⁵⁴

Tasavvuf yolunda mürşid, ancak kendi tattığı, tecrübe ettiği, yaşadığı ve hâl ettiği şeyi, daha sonra talebesine talim edebilir. Onun için “ölmeden önce ölmemiş” bir mürşidin dervişine nazârî bir yolla öğretmesi ve yaşaması mümkün değildir.

Ahlâk konusunda takva sahibi, dindar, bilgili ve faziletli müminleri, velileri, meşayih ve mürşitleri, manevî önderler olarak örnek almak, onlara tabi olmak ve bağlanmak da, dinî ve tasavvufî ahlâkı öğrenmenin, onu uygulayıp hayatın bir parçası haline getirmenin bir yoludur. Ahlâk ilkelerini esas almak soyut bir yol izlemek iken, Hz. Peygamber’i, O’nun ashabını ve hakiki varislerini örnek alıp onlara tâbi olmak, somut bir yol izlemektir ve dinî hayatta “üsve-i hasene” denilen bu yol tavsiye edilir. *Yüce Allah, “İbrahim’de ve onunla beraber bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır” ve “Andolsun, onlarda sizin için Allah’ı ve Son Günü arzu edenler için güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse, (bilsin ki) Allah işte zengin, övgüye layık olan O’dur”* (el-Mümtehine sûresi, 60/4, 6) ve *“Andolsun Allah’ın Elçisinde sizin için Allah’a ve âhiret gününe kavuşmaya inanan ve Allah’ı çok anan kimseler için, (uyulacak) en güzel örnek vardır”* (el-Ahzâb sûresi, 33/21) mealinde buyurmuştur. Peygamberler, onların temsilcileri ve varisleri olan evliya ve âlimler örnek alınır. Tasavvufta ittiba ve örnek alma hususuna büyük bir önem verilir, evliyanın ve meşayihın ibadet, zühd ve riyazet hayatları kadar ahlâkî hayatları örnek alınır.⁵⁵

h.Âhiret Hazırlığı: Yesevî, öleceğini bile gör, âhiretin hazırlığını kıla gör, yani âhirete azık hazırla, varıp deyip yol başında yürüye gör, diye hatırlatmalarda bulunarak, ölüm meleği gelse, insana fırsat bırakmayacağını belirtmektedir.⁵⁶

Dünyâ benim mülküm diyen sultanlara,
Âlem malını sayısız yığıp alanlara,
Yeme ve içme ile meşgul olanlara,
Ölüm gelse, biri vefâ eylemez imiş. (Hikmet: 110).
Mağrur olmayın, ey dostlarım, eğlenip,
Gece gündüz yalan söyleyip, boşuna yatıp,
Can alıcı gelir imiş bir gün yetip (ulaşma, erişmek),

⁴⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 285, (Hikmet: 135).

⁵⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 285, (Hikmet: 135).

⁵¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 289, (Hikmet: 137).

⁵² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 290, (Hikmet: 138).

⁵³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 415, (Hikmet: 210).

⁵⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 48.

⁵⁵ Uludağ, *İslam’da Ahlak ve Ahlak Ekolleri*, ss. 174-175.

⁵⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 245, (Hikmet: 119).

Böyle yerde gâfil yürüse olmaz imiş. (Hikmet: 110).

Burada Yesevî, insanın bu dünyada boşuna yaratılmadığını dile getiren “Bizim sizi boş yere, oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız” (el-Mü’minûn sûresi, 23/115); “İnsan başı boş bırakılacağını mı sanır? (eyahsebû’l-insanü en yütraka südâ” (el-Kıyamet sûresi 75/36) vb. gibi âyetlere telmihte bulunmaktadır. Yani insan bu dünya hayatında boş yere yaratılmamıştır. Aslında İslâm kelâmında kâinatın yaratılması ile insanın yaratılması arasında bir paralellik kurmak mümkündür. Kâinatın bir yaratılış gayesi olduğu gibi, insanın da bu evrende yaratılışının ve bulunuşunun bir gayesi vardır. Nitekim Yüce Allah buyurmaktadır: “Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere (bâtılan) yaratmadık (ve mâ halekna’s-semâ’e ve’l-erza ve mâ beynehümâ bâtilan) (bunlar bir tesadüf eseri değildir); bu inkâr edenlerin zannıdır, (onlar kâinatın boş bir tesadüf eseri olduğunu söylerler). Ateşten vay hallerine o nankörlerin.” (Sâd sûresi, 38/27); “Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde elbette sağduyu sahipleri için ibretler vardır (le-âyâtin li-üli’l-elbâb). Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerine düşünürler: “Rabbimiz (derler), bunu boş yere yaratmadın (Rabbenâ mâ halkte hâzâ bâtilâ), sen yücesin, bizi ateş azabından koru!” (Âl-i İmrân sûresi, 3/190191); “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım” (es-Zâriyât sûresi, 51/56)

1.Mâsivâ’dan Geçme: Yesevî, âşıklara Hakk’ın inayeti olup, keşf ve kerametinin bâtın içinde açılacağını, her an Hakk’ın rahmeti dillerine saçıp, fani olup, mâsivâdan geçer imiş, diye belirtmektedir. Ahmed Yesevî, sırları keşfeder olup, bâtın gözünü açıp, Hakka aşığı bu dünyayı terk edip kaçıp, nefis-hevâ gözünü oyup boynunu kesip, mahvolup şeytan ondan kaçır imi, diye terennün etmektedir.⁵⁷ Ona göre marifet meydanı içinde bu gönlünü şâd edip, dünyasını terk eyleyenler Hakk ile sevdâ eder.⁵⁸

i.Dünya Kaygısını Terk Etmek: Yesevî, dünya kaygısının ve meşgalesinin terk edilmesi gerektiğini salık vermektedir.⁵⁹ Muradına yeteyim desen uykusuz olasın. Edhem gibi dünyâ kaygısını yetmek olmaz.⁶⁰ Ahmed Yesevî, çoluk-çocuk ev-barkından şikâyetçi olasın.⁶¹ Dem bu demdir başka demi dem deme. Dünyâdan gamsız geçersin gam deme.⁶² Pîr Şiblî âşık olup özünü bilmeden geçti: Bâyezid yetmiş yol nefsinden geçti. Bu dünyânın lezzetlerini kaldırıp attı. Geçen vakte pişmanın diye feryâd eyler.⁶³ O makâma, yani tecellinin makâmına eren âşık şarâb içer; Ev-barkını yağmaya verip candan geçer. Şevk kanadını Hazret’e doğru tutup uçar; Arş ve Kürsî, Levh ve Kalem tayran (uçma) eyler.⁶⁴ Dışını adı ile bezeyenler, içlerini ateşi ile düzenleyenler, şevk ateşini gönlün içine yerleştirenler, mâsivâ ile ne zaman meşgul olur?, diye tembihte bulunmaktadır.⁶⁵

Hoca Ahmed Yesevî, Dünyanın geçiciliği, çoluk-çocuğun yoldaş olmadığını ve ömrün yel gibi geçtiğine vurguda bulunmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî, dünya malına inanılması gerektiğini hatırlatmaktadır.

⁵⁷Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 251, (Hikmet: 114).

⁵⁸Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 254, (Hikmet: 116).

⁵⁹ Dünyayı terk etmek ve dünya bağlarından sıyrılmak hakkında bkz. Kemal Eraslan, *Yesevî’nin Fakr-namesi*, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2016, s. 15.

⁶⁰Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 272, (Hikmet: 128).

⁶¹Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 273, (Hikmet: 128).

⁶²Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 278, (Hikmet: 132).

⁶³Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 284, (Hikmet: 134).

⁶⁴Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 285, (Hikmet: 135).

⁶⁵Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 290, (Hikmet: 138).

Şüphesiz bilin, bu dünya bütün halktan geçer ha;
İnanma malına, bir gün elden gider ha.
Ata, ana, kardeşler nereye gitti, fikir eyle,
Dört ayaklı tahta at bir gün sana yeter ha.
Dünya için gam yeme, Hakk'tan başkasını deme,
Kişi malını yeme, Sırat üzerinde tutar ha.
Çoluk-çocuk, kardeş hiç kimse olmuyor yoldaş,
Yiğit ol garîb baş, ömrün yel gibi geçer ha.
Kul Hoca Ahmed ibâdet eyle, ömrüm bilmem kaç yıl,
Aslını bilsen su ve toprak, yine toprağa gider ha... (H: 144).

Yesevî, bu dünyaya itibar edilmemesini tavsiye etmekte ve buna karşı sergilenecek örnek tavrı da göstermektedir.

Tarikatın lezzetinden tadan kişi,
Dünyâsını din yolunda satan kişi
Gece-gündüz gözde yaşı akan kişi,
Bu dünyanın değerini ne zaman bilir? (H: 136).
Gece-gündüz ibâdet eylese âşık,
Bu dünyâda günahından olur uzak,
Dervîşleri gıybet eden o münafık,
Marifetin değerini ne zaman bilir? (H: 136).
Dünyâ malını yığıp yolu yitirenler,
Kısa ömrünü küfr içinde geçirenler,
Kılavuzsuz kırlarda yürüyenler,
Muhabbetin değerini ne zaman bilir? (H: 136).

Ahmed Yesevî, taştan katı taşı süzen habersizler, âhîret işini geri bırakıp dünyayı arar. Âyet, hadis beyân eylesem, sert konuşur. Dışı insan, içleri şeytan olur, diye haber vermektedir.⁶⁶

Ahlâkî düşünce sisteminde ben-benliğin etkisizleştirilmesini savunan Ahmed Yesevî, ben-benliği bir tarafa koymadan maldan geçilemeyeceğini hatırlatmaktadır:

Candan geçmeden aşk sırrını bilse olmaz;
Maldan geçmeden ben-benliği koysa olmaz;
Utangaç olmadan yalnız kendi sevse olmaz;

⁶⁶Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 289, (Hikmet: 137).

Öyle âşık halk gözünde gizli olur. (Hikmet: 137).

Âşık olsan, Bâyezîd gibi kendini sat,

Vallah-billah dünyâ haram, kaldırıp at,

Kanlar döküp gözlerinden, geceleri don,

Bir anda şeytan mülkü viran olur. (Hikmet: 137)

İnsan odur, fakîr olup yerde yatsa,

Toprak gibi onu basıp geçse,

Yusuf gibi kardeşi köle diye satsa,

Kulun kulu, o gün ne diye hevâ eylesin? (Hikmet: 139).

3.Adaletin Tanımı ve Ahlakî Faziletler

Kindî, fazileti, insana has değerli/güzel huy şeklinde tarif etmiştir. Kindî, insana has gerçek faziletleri, nefsin iyi huyları ve bunların ahlâkî kalitesine göre dışa yansıyan adaletli davranışlar şeklinde ikiye ayırmıştır. Nefisteki bilgelik (hikmet), yiğitlik (necdet) ve iffet ve üç kısma ayrılır: Kindî, nefsin fonksiyonları olarak ortaya çıkana da adalet demiştir. Ayrıca ilk defa Kindî, Platon'dan beri devam eden anlayışa uygun olarak ruha (nefis) ait dört temel faziletten söz etmiş, bunlardan hikmeti düşünme gücünün, yiğitliği galebe gücünün faziletli oluşu saymıştır. Arzu (şehvet) gücünün dengeli oluşunu iffet sayan görüşü benimsemiştir. Kindî, Aristo ahlâkından hareketle bu temel faziletlerden her birinin fazlalık (ifrat) ve eksiklik (taksir) şeklindeki iki aşırı ucun ortası olduğunu belirtmektedir.⁶⁷

İmam el-Gazzâlî, beşerî nefsin derinliklerine inildiğinde, ahlâkın nasıl oluştuğunu anlatır. Ona göre, daha ilk başta birbirleriyle etkileşim içerisinde olan kuvveleri görebilmekteyiz. Bu kuvvetler sürtüşüp çarpışır. Ne zaman bir güç galip gelse, nefis onun şeklini alır ve yüzünde bir iz bırakır. Gazzâlî'ye göre, çarpışan bu kuvveler dört tanedir: İlim kuvveti, şehvet (isteme ce arzu etme) kuvveti, öfke (gazap) kuvveti ve adalet kuvveti. Adalet kuvveti, insanın iç dünyasında hâkimiyet rolünü yerine getirir. Çünkü adalet kuvveti, şehvet ve öfke kuvvetlerini ilim kuvvetinin bağı ile, yani dinî ve ahlâkî kuralların bütünü ile birbirlerine bağlamaya çalışır. İmam el-Gazzâlî'ye göre, insanın iç dünyası bu şekilde tasvir edilmektedir. Bir yanda ilim kuvveti, bir yanda arzu (şehvet) kuvveti, diğer tarafta ise öfke kuvveti olmak üzere üç kuvvet sürtüşüp çatışır. Adalet kuvveti is, bu çatışmayı kontrol etmektedir. İlim kuvvetinin şehvet ve öfke kuvvetini yok etmeden kontrol etmesine yardım etmektedir. Bir bakıma adalet kuvveti, insanın iç dünyasındaki adalet terazisini kurma ve İslâm'ın en yüce değeri olan "orta yolu" koruma işini yürütmektedir. Adalet kuvvetinde ifrat ve tefrit de yoktur. Adaletin, sadece tek bir zıddı vardır ki, o da zulümdür. Dolayısıyla insan, iç dünyasında adaleti ya gerçekleştirir ya da bilmeden nefisine zulmeder.⁶⁸ İmam el-Gazzâlî, bu durumu, "*Bütün güzel işler bu dört temel, yani ilmin, öfkenin, şehvetin ve adaletin dengeli olmasından meydana gelir. Bunların dengeli olması haline hikmet, cesaret (şecaat), iffet ve adâlet denir*" şeklindeki sözleriyle açıklığa kavuşturmuştur.⁶⁹

⁶⁷ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. Sabbâh el-Kindî, "Risâle fi Hudûdi'l-Eşyâ ve Rûsûmihâ", *Felsefî Risaleler*, Klasik, İstanbul 2002, ss. 194-195, (ss. 185-195).

⁶⁸Suâd el-Hakîm, *Yirmi Birinci Yüzyılda İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, çev. Yonis İnanç, Nefes Yayınları, İstanbul 2015, ss. 197.

⁶⁹Ebû Hâmid Huccetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî,, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1395/1975, c. III, ss. 126-127.

Ahlâkın amacı şu dört şeydir: Hikmet, şecaat, iffet ve adalettir. Demek ki, bu faziletler ahlâkın birer kuralı olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha doğru bir söyleyişle, Gazzâlî, anılan bu dört fazileti güzel ahlâkın temeli sayar. Bütün İslâm ahlâkçılarının bir ahlâk nazariyesi ortaya koyması dikkate değer bir husustur. Meselâ, İbn Miskeveyh ve İbn Sînâ gibi düşünürler, adaletin faziletine geniş yer vermişler ve her şeyde ortay yolun, dengenin ehemmiyetini öne sürmüşlerdir. Sonuçta hepsi orta yol sıfatında müttefiktir. Bu yüzden orta yolu (itidali) İslâm'ın en yüce ahlâk değeri olarak zikretmek mümkündür. Bu dört ahlâkî fazilette Hz. Peygamber'den başka hiç kimse mükemmellik derecesine ulaşamamıştır. Hz. Peygamber'den sonra insanlar bu hususta yakınlık ve uzaklıkta çeşitli derecelere ayrılmaktadırlar. Nitekim İmam el-Gazzâlî, bu durumu “*Kim bu ahlâkî sıfatları nefsinde kemâl derecesinde toplarsa, halk arasında emrine itaat edilen ve bütün insanların müracaat kaynağı olan bir padişah olmaya müstahak olur. Herkes bütün işlerinde ona uyar. Bu ahlâkî sıfatların tamamından uzaklaşıp zıtlarıyla vasıflanan kimse de memleketinden ve insanlara arasından sürdün edilip çıkarılmaya hak kazanır. Çünkü o lanetli ve kovulmuş şeytana yaklaşmıştır. Uzaklaştırılması gerekmektedir*” şeklindeki sözleriyle izah etmektedir.⁷⁰ Netice itibarıyla, hulk (ahlâk) iç dünyasının yapısı ve şeklidir. Marifeti ağır basan hakîm olur. şehveti ıslah eden iffetli olur. Öfkesini dengeleyen cesur olur. Her kim de orta yolu (itidali) iç dünyasının tek hâkimi yaparsa âdil olur. İşte İmam el-Gazzâlî'ye göre ahlâk bundan ibarettir ve böyle oluşup gelişir, nefsin suretinde böyle oluşur.⁷¹

Adâlet, ahlâk, hukuk, fıkıh ve hadis alanlarında birbirine yakın anlamlarda kullanılan bir terimdir. Ferdî ve içtimâî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî bir erdemdir.

Klasik Arapça'da adl kavramının sözlük anlamı, hak yememek, dengeyi göztmek, itidalden ayrılmamak ve doğru yoldan sapmamak gibi insanî ve sosyal değerlerin bileşkesidir. Pek tabii ki mantıken, ilâhî adalet, bütün bu değerlerin ve faziletlerin birsentezi olarak anlaşılmalıdır.⁷² Adâlet, “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak (Allah hakkında kullanıldığında şirk koşturmak) gibi anlamlara gelen bir masdar-isimdir. Yine aynı kökten bir masdar-isim olan ve “orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı” gibi manalara gelen adl kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında âdil ile eş anlamlı olup, aynı zamanda Allah'ın isimlerinden (el-esmâü'l-hüsnâ) biridir.⁷³

Adalet kelimesi, Arapça denk olmak, birbirine eşit olmak, doğru olmak, terazinin kefelerini eşit hale getirmek, âdil olmak, insaf etmek, işte doğru olmak, eşit muamele etmek, adâletle hükmetmek, tarafsızlık, eşitlik, hakkı yerine getirmek, haksızlıktan kaçınmak, ölçülü hareket etmek, istikamet, ifrat ile tefrit arasında olmak, hakkı ve müsavâtı gözetmek, işleri yerinde ve zamanında yapmak gibi maddî ve manevî manaları kapsamına almaktadır.⁷⁴

Adalet kelimesi, genel olarak: “İnsanlar arasında bir tarafa meyiletmeden davranmak, herkesin hakkını tanımak, herkese lâayık olduğu ve hak ettiğini vermektir” anlamını vermek gerekir.⁷⁵

Son derece kapsamlı bir kavram olan adalet, “bir şeyi yerine koymak, yani herkese hakkını vermek” anlamına gelir. Hukuk, siyaset, ve sosyal yaşamla ilgili temel bir ilke olan adalet, huzurun, sükûnun, güvenin, barışın, birliğin ve beraberliğin kaynağıdır. Adaletin din

⁷⁰ el-Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, c. III, ss. 127-128.

⁷¹ el-Hakîm, *Yirmi Birinci Yüzyılda İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, s. 198.

⁷² Macid Hadduri, *İslam'da Adalet Kavramı*, Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1991, çev. s. 24.

⁷³ Mustafa Çağrı, “Adâlet (Ahlâk)” md., *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 341, (ss. 341-343).

⁷⁴ İsmail Cerrahoğlu, “Kur'an-ı Kerim'in Öngördüğü Adalet Esasları”, *Diyanet İlmî Dergi*, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, c. XXIX, Sayı: 2, s. 17.

⁷⁵ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, s. 132.

ve ahlâkta da geniş bir uygulama alanı vardır. Her şeyden evvel adalet, Allah'ın bir sıfatı, bir ismidir. Adil olan Allah Teâlâ, kullarının da adil olmasını ister ve onlara zulmü yasaklar.

Adâlet, Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hadislerde genellikle “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Nitekim “*O (Rabb) ki seni yarattı, seni düzenledi, sana ölçülü bir biçim verdi. Sen(in organlarını) dilediği şekilde birbirine ekledi*” meâlindeki el-İnfîtâr sûresinin, 82/7. ve 8. âyetlerinde insanın fizyolojik ve fizyonomik yapısındaki uyum, âhenk ve estetik görünüm, adâlet kavramıyla ifade edilmektedir. Başka âyetlerde de insanın rûhî ve manevî yapısında bulunan ve İslâm filozoflarınca inâyet ve nizam kavramlarıyla açıklanacak olan denge (itidâl) ve âhenk, adâlet kavramının şumulüne giren “*ahsen-i takvîm*” (bkz. et-Tîn sûresi, 91/7) ve tesviye (bkz. eş-şems sûresi, 91/7) tabirleriyle dile getirilmiştir. “*Öyleyse emrolunduğun gibi doğru ol; seninle beraber tövbe edenler de (doğru olsunlar), aşırı gitmeyiniz (festakim kemâ ümirte ve men tâbe ma'ak velâ tetğav)! Zira O, yaptıklarınızı görmektedir.*” (Hûd sûresi, 11/112); “*Bundan dolayı sen (Hakka) çağır ve emrolunduğu gibi doğru ol; onların keyiflerine uyma ve deki: Ben Allah'ın indirdiği her Kitaba inandım ve aranızda adalet yapmakla emrolundum. Allah bizim de sizin de Rabbinizdir...*” eş-Şurâ sûresinin, 42/15. âyetinde, Hz. Peygamber'in adâlet sıfatını kazanabilmesi; daveti, yani risâlet görevini yerine getirmesi, bu konuda insanların keyfi istek ve arzularını hesaba katmaksızın ilâhî emirlerin gösterdiği şekilde doğru olması ve Allah'ın daha önceki kitaplarda bildirdiği ebedî (ölümsüz) gerçeklere inanması şartına bağlanmıştır. Buna göre adâlet, başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatla gerçekleşen rûhî denge ve ahlâkî kemâldir.⁷⁶

İslâm ahlakçılarının itidal ve adâlet kavramlarıyla ifade ettikleri bu denge ve kemâlin oluşmasıyla insanın davranışları da aşırılıklardan uzak olarak meydana gelecektir (el-İsrâ sûresi, 17/29; el-Furkân sûresi, 25/63, 67, 68; el-Feth sûresi, 48/29). Kur'ân-ı Kerîm'de İslâm toplumunun bir niteliği olarak geçen “vasat ümmet” (el-Bakara sûresi, 2/143) tabirindeki “*vasat/orta*” kelimesi de bütün müfessirlerce “*adâlet*” manâsında anlaşılmıştır. Buna göre İslâm ahlâkı içtimâî bünyede de aşırılıklardan uzaklığı, dengeli ve uyumlu bir hayat tarzını ön görmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de adâlet sıfatından yoksun olan kişi dilsiz, âciz ve hiçbir işe yaramayan bir köleye benzetilerek böyle birinin, adâlet faziletini kazanmış, dolayısıyla doğru yolu bulmuş olanla bir tutulamayacağı bildirilmiş (en-Nahl sûresi, 16/76), böylece adâletin bir kemâl sıfatı olduğuna işaret edilmiştir. İnsanın Allah nezdinde en üstün değer ölçüsü olan takvâ (el-Hucurât sûresi, 49/13) erdemine nâil olabilmesi için âdil olması (el-Mâide, 5/81) ve adâletli söz söylemesi (el-En'âm sûresi, 6/152) gerekir. Esasen doğrulukla (sıdk) birlikte adâlet (adl) de, ilâhî kelâmın birer niteliği sayılır (el-En'âm sûresi, 6/115).

Nitekim Cenab-ı Hakk adalet konusunu açıklama doğrultusunda şunları buyurmaktadır: “*Allah adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder, fahşâ (edepsizlik)dan, münker (fenalık)den ve bağy (azgınlık)den men eder. Öğüt almanız için siz e böyle öğüt verir*” (en-Nahl sûresi, 16/90); “*Ey inananlar, Allah için adaletle şahitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Âdil davranın, takvâya yakılan budur. Allah'tan korkun, kuşkusuz Allah yaptıklarınızı haber almaktadır*” (el-Mâide sûresi, 5/8); “*Yetimin malına yaklaşmayın: yalnız erginlik çağına erişinceye kadar (onun malına) en güzel biçimde (yaklaşabilir, onu uygun tarzda sarf edebilirsiniz); ölçü ve tartıyı tam adaletle (dengeli) yapın. Biz kişiye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmeyiz. Söylediğiniz zaman da akrabanız da olsa, adalet yapın. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. Hatırlayıp öğüt alarsınız diye (Allah) size bunları tavsiye etti*” (el-En'âm sûresi, 6/152); “*Allah, size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi emreder. Allah*

⁷⁶Çağrı, “Adâlet (Ahlâk)” md., c. I, s. 341.

böylece size ne güzel öğüt veriyor. Doğrusu, Allah işiten, görendir” (en-Nisâ sûresi, 4/58); “Ey inananlar, adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun, kendinizin, ana babanızın ve yakınlarınızın aleyhine bile olsa, (şahitlik ettiğiniz kimseler) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah, ikisine de daha yakındır (onları sizden çok kayırır). Öyle ise keyfinize uyarak doğruluktan sapmayın. Eğer (şahitlik ederken dilinizi) eğip bükerseniz ya da doğruyu söylemezseniz, muhakkak ki Allah yaptıklarınızı bilir.” (en-Nisâ sûresi, 4/135); “Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde (senden öncekilerin yerine) hükümdar (halîfeten) yaptık. İnsanlar arasında adaletle hükmet (fahküm beyne'n-nnâsi bi'l-hakki); keyf(ine) uyma (ve lâ tettebi 'i'l-hevâ) , sonra seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah yolundan sapanlar ise, hesap gününü unuttuklarından dolayı, çetin bir azaba uğrayacaklardır” (Sâd sûresi, 38/26). “... Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle (bi'l-kısti) hüküm ver. Çünkü Allah, adalet yapanları sever (innellahe yuhıbbü'l-muksıtın)” (el-Mâide sûresi, 5/42); “Eğer inananlardan iki grup vuruşurlarsa, onların arasını düzeltin; eğer biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla vuruşun. (Allah'ın buyruğuna) Dönerse artık adaletle onların arasını düzeltin ve daima âdil olun (fein fâ'et faslihû beynehümâ bi'l-adli ve aksitû). Çünkü, Allah adalet yapanları sever ((innellahe yuhıbbü'l-muksıtın)” (el-Hucurât sûresi, 49/9) ve “De ki: Rabbim adâleti emretti. Her mescidde yüzlerinizi O'na doğrultun ve dîni yalnız kendisine has kılarak O'na yalvarın (Allah'a hiçbir benzer, eş, ortak koşmadan, gönlünüze başka tanrılar getirmeden sırf Allah'a yönelerek O'na kulluk edin). İlkin yarattığı gibi O'na döneceksiniz.” (el-A'râf sûresi, 7/29). Bu gibi âyetlere göre, adalet nizamı ve intizamı temin eder. Devletin görevi ise düzeni yerleştirme, yani adaleti temin etmektir. Adalet, mülkün, hükümdarlığın ve yönetme erkinin devamını sağlar. Yine bu âyetlerden anlaşıldığına göre, görevler ehline verilmelidir. Yandaşlar, lâıyk olmayanlar, liyakate sahip olmayanlar görevlerin başına getirilmemelidir. Bu vazifeyi, adâlet kaidelerine göre hareket etsinler diye yöneticilere Allah vermektedir.⁷⁷

Sevgili Peygamberimiz de adalet konusunda, “Bir gün adalet üzere hükmetmek, altmış sene ibadet etmekten daha sevaptır”;⁷⁸ “Üç zümrenin duası ve talebi Allah katında geri çevrilmez: Adil yönetici, iftar halindeki oruçlu ve mazlum (zulme uğrayan)”⁷⁹ ve “Allah kıyamet günü adaletli yöneticileri kendi özel gölgesinde gölgelendirecektir.”⁸⁰ diye buyurmaktadır.

Adalet, insanın davranışlarında ve başka kişilerle ilişkilerinde ölçülü, dengeli olması, hak-hukuk gözetmesi demektir. Bir hoca sınavda öğrencilerine bilgileri, yaptıkları ve yanıtlarına göre değişik puanlar verir, herkese eşit puan vermesi adaletsizlik olur. Eşitlik, yerinde olursa gerekli ve yararlıdır, ama adalet daha önemlidir. Adalet eşitlikten farklı bir şeydir. Kişi daima adaletli olmalıdır. Resûl-i, Ekrem, çocuklar arasında bile adil olunması gerektiğine işaretle, “Evladlarınız arasında adaleti gözetin, aralarında ayırım yapmayın”⁸¹ diye buyurmaktadır.

Zulüm, hak sahibine hakkını vermemek, ona haksızlık etmek ve adaletsiz davranmaktır. Hak sahibine hakkını eksik vermek, zamanında veya kararlaştırılan yerde ve şekilde vermemek de zulümdür. Zulüm haramdır, büyük günahlardandır. Cenâb-ı Hakk kudsî bir hadise göre şöyle buyurmaktadır: “Kullarım, ben zulmü kendime de size de haram kıldım, sakın zulmetmeyin!”⁸²

⁷⁷ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, s. 93.

⁷⁸ İsmâ'îl b. Muhammed el-Aclûnî, *Kesfu'l-Hafâ*, Dâru't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1352/1933, c. II, s. 58; Uludağ, *İslam'da Ahlak ve Ahlak Ekolleri*, s. 78.

⁷⁹ Buhârî, Ezân, 36; Tirmizî, Cennet, 2.

⁸⁰ Buhârî, Hudûd, 16; Tirmizî, Zühd, 53.

⁸¹ Buhârî, “Hibe”, 12; Ebû Dâvûd, Buyû, 83.

⁸² Bkz. Müslim, Birr, 55.

Hak-hukuk gözetmek, adaletsizlikten, haksızlıktan ve zulümden sakınmak bir ahlâk ilkesi olduğu kadar da dinin temel bir hükmüdür. Adaletsizlik ahlâken kötüdür; dinen haramdır. Burada her iki hüküm de, adaletsizliğin istenmeyen ve hoşlanılmayan bir davranış olduğunu göstermektedir.

Haklar iki çeşittir: Allah hakkı ve kul hakkı. Şükür ve ibadetler Allah'ın hakkıdır, içki yasağına riayet etmek de böyledir. İnsanın haklarını gözetmek, bu haklara saygılı olmak, kimsenin canına, malına, namusuna, şerefine (onuruna), haysiyetine, makam ve mevkiine, şan ve şöhretine, itibarına zarar vermeme, kimseyi incitmemek, gönül kırmamak; kul hakkıdır. Kul hakkı, aynı zamanda Allah hakkını da içermektedir. Zira başka biri(leri)ne haksızlık eden, hem o kişinin hakkını yemiş, hem de Allah'ın, “*zulmetmeyin!*” şeklindeki yasağını çiğnemiş olur. Onun için kul hakkı daha önemlidir.⁸³

İslâm düşünürleri, insanın ahlâkî mahiyetini de aynı nizam fikrinden hareketle açıklamıştır ve bu alandaki adâleti öteki temel faziletlerin uyumlu bir sonucu saymışlardır. Eflatun'dan beri devam eden ve İslâm ahlâkçılarınca bazı değişikliklerle benimsenen görüşe göre, insan nefsinin düşünme gücü veya bilgi gücü (el-kuvvetü'n-nâtika, el-âlîme), öfke gücü (el-kuvvetü'l-gadabiyye) ve şehvet gücü (el-kuvvetü's-şehvâniyye) olmak üzere üç temel gücünden üç fazilet doğar. Bunlar sırasıyla hikmet, şecaat ve iffettir. Adalet ise bu üç faziletin gerçekleşmesiyle kazanılan ve hepsini içine alan dördüncü temel fazilettir.⁸⁴ İslâm ahlâkçıları, “Hikmet mü'minin yitiğidir”⁸⁵ anlamındaki Hz. Peygamber irşadından hareketle, İslâm'ın temel prensipleri ile bağdaşabilen diğer görüşler gibi yukarıda belirtilen fazilet görüşünü benimsemişlerdir. İmam el-Gazzâlî'ye göre, esasen “*Mü'minler onlardır ki Allah'a ve Elçisi'ne inandılar, sonra şüphe etmediler; Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler. İşte (iman sözlerinde) doğru olanlar onlardır (ülâîke hüümü's-sâdikûn)*” Hucurât sûresinin, 49/15. âyeti, bu temel faziletleri ihtiva etmektedir.⁸⁶ İslâm ahlâk literatüründe, ilk üç faziletten her biri zaman zaman farklı terimlerle ifade edildiği halde, dördüncü fazilet daima adâlet olarak adlandırılmıştır. Sözelimi, İbn Sînâ,⁸⁷ İbn Miskeveyh⁸⁸ ve Gazzâlî,⁸⁹ dört temel fazileti yukarıda sözü edilen başlıklar altında incelerken, İbn Hazm, bunları adâlet, fehm (anlayış, kavrayış), cûd (cömertlik) ve necde (cesâret, yiğitlik) şeklinde ifade etmiştir.⁹⁰ Yine Platon'a ait olan ve Aristo tarafından ısrarla üzerinde durulan, “*Her fazilet, ifrat ve tefritten ibaret iki reziletin ortasıdır*” ekindeki vasat ve itidal görüşünden bahsetmemiz mümkündür.⁹¹ Çünkü Aristo'ya göre, ahlâkî erdem, aşırılığın, yetersizliğin ve ortanın bulunduğu duygulanımlarla ve eylemlerle ilişkilidir. Yani erdem, aşırılığın hata, yetersizliğin ayıplama konusu olduğu duygulanımlarla ve eylemlerle ilişkilidir. Oysa orta övgü ve başarı konusudur, övgü ve başarı erdeme özgü iki avantajdır. O halde erdem bir tür orta yoldur ve bu anlamda ortayı amaçlar. Kötülük kolay ve iyilik ise zordur. Bu ise, kötülüğün özelliğinin aşırılık ve yetersizlik, erdemün özelliğinin orta yol olmasını gerektirmektedir. Bu görüş, İbn Sînâ⁹² ve

⁸³Bkz. Uludağ, *İslâm'da Ahlak ve Ahlak Ekolleri*, ss. 78-79.

⁸⁴İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu ve Cihad Tunç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, ss. 28, 102, 115.

⁸⁵Tirmizî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “Zühd”, 15.

⁸⁶el-Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, c. III, ss. 128-129.

⁸⁷İbn Sînâ, *eş-Şifâ*, c. I (el-İlâhiyyât), neşr. İbrâhîm Medkûr, Kahire 1343/1924, s. 455; Çağrırcı, “Adâlet (Ahlâk)” md., c. I, s. 342.

⁸⁸İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, ss. 24-25.

⁸⁹el-Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, c. III, ss. 126-128.

⁹⁰İbn Hazm, *Risâletü'l-Ahlâk*, Kahire 1968, s. 53.

⁹¹Bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik (Ethika Nikomakheia)*, çev. Zeki Özcan, Sentez Yayıncılık, Bursa 2014, ss. 108-111; W. D. Ross, *Aristoteles*, Yayına haz. Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1993, s. 245-260.

⁹²Adalet erdemi hakkında bkz. Ebû Alî b. Sînâ, *Risâle fi İlmi'l-Ahlâk*, (Mâcid Fahrî, el-Fikrû'l-Ahlâkiyyü'l-Arabî içinde), el-Ehliyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut 1979, c. II, ss. 148, (ss. 145-150).

İbn Miskeveyh gibi bir kısım İslâm düşünürü tarafından ilk üç fazilet (hikmet, şecaat, iffet) ile birlikte adâlet faziletine de uygulanmış, adâletin zulüm ve inzılâm (zulme boyun eğme) diye adlandırılan iki reziletin ortası olduğu belirtilmiştir. Buna karşılık, İslâm düşüncesinde adâlet faziletinin, sadece zıddının bulunabileceği, bunun da zulüm (veya cevr) olduğu görüşü de yaygındır. Nitekim Gazzâlî, “*Adâlet sıfatı kaybolursa, bundan fazlalık ve eksiklik (ifrat-tefrit) şeklinde iki taraf doğmaz; onun tarafları diye ortada bir şey kalmaz; sadece zıddı ve karşıtı doğar ki o da, cevrdir*” diye söylemek suretiyle ortada tek şeyin kalacağına, onun da zulüm olacağına parmak basmaktadır.⁹³

Müteahhirun Eş’arî kelamcısı Nâsiruddin el-Beyzâvî, onun şârihi Şemseddin İsfehânî ve İcî’nin de İslâm felsefecilerinden etkilenecek adalet ve diğer ahlâkî ilkelerin toplum hayatı bakımından önemine değindiğini görmekteyiz. Bu âlimler, peygamberlik müessesesinin gerekliliği düşüncesini, toplum hayatı bakımından ahlâkî ilkelerin olmazsa olmaz değerler olması ve bu kuralların da ancak peygamberler tarafından konulabileceği fikrinden hareketle temellendirmeye çalışmaktadır.⁹⁴

Kınalızâde, insanî nefsin güçlerine dayandırdığı erdemleri, iki ayrı nefis taksimine göre iki ayrı bölüm halinde incelemeye tabi tutar. Bu durumda onlara kaynaklık eden iki ayrı nefis taksiminden iki ayrı erdem sınıflaması ortaya çıkar: İnsani nefsin, idrak gücü (kuvvet-i müdrike) ve hareket ettirici güç (kuvvet-i muharrike) olmak üzere iki gücü vardır. Bu güçler, insan bedeninde birçok işin meydana gelmesine sebep olur. Eğer bu güçlerden meydana gelen işler sahih akla uygun, güzel bir yönde ve itidal sınırında meydana gelirse, bu tür işlere sebep olan huya erdem (fazilet), itidalden çıkarak ifrat veya tefrit taraflarına meydedip bu tür işlerin meydana gelmesine sebep olursa, bu huya da rezilet denir. Eğer insan teorik gücünü düzeltir ve buradan itidal üzere işler ortaya çıkarsa, buna bilgelik (hikmet), eğer pratik gücünü düzeltir ve buradan itidal üzerine fiiller ortaya çıkmasına sebep olursa, o huya adalet denir. Eğer hareket ettirici arzu gücünü düzeltip terbiye eder ve buradan orta, itidal üzerine fiiller meydana gelirse, o huya iffet (ölçülülük) diye adlandırılır. Eğer öfke gücünü terbiye dip düzeltir ve orta, itidal üzerine fiillere sebep ve kaynak olursa, bu huya yiğitlik (cesaret) denilir. Böylece asıl erdemler vasfıyla dört huy, yani hikmet, adalet, iffet ve yiğitlik erdemleri belirlenip tavsif edilmiş olur. Bu dört erdemden ait oldukları güç, itidal derecesidir. Bunların aşırılık/fazlalık (ifrat) ve eksiklik/azlık (tefrit) olmak üzere her iki tarafı ise rezilettir. Kınalızâde, erdemden itidal ve orta, reziletin ise itidalin dışında kalan her iki taraf olduğunu belirtir.⁹⁵

Kınalızâde’ye göre, adalet erdemi ortadadır. Adaletin ifratı zulümdür. Başkasının hakkına şer’an caiz olmadığı halde, tecavüz edip ırz, mal ve nefesine zarar vermektir. Tefrit ise, inzılâmdır, yani zulme boyun eğmektir. Bu reziletin barındırdığı insan başkasının kendisine karşı yaptığı her türlü zulüm ve tecavüze boyun eğip benliğinin aşınması ve şerefının silinmesi sebebiyle bu sefilliği alışkanlık haline getirmiş olur. Kınalızâde, adaletin bütün kemal sıfatları topladığı gibi, zulüm de zıtları, muhalifleri topladığını belirtir.⁹⁶ İnsanın ister başkasına, isterse kendisine karşı olsun, kural olarak şeriat tarafından haram kılınan şeyler yapması zulümdür.⁹⁷

⁹³Bkz. el-Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûmi’d-Dîn*, c. III, s. 127; a. mlf., *Mîzânü’l-Amel*, (Mâcid Fahrî, el-Fikrî’l-Ahlâkiyyü’l-Arabî içinde), el-Ehliyye li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Beyrut 1979, c. II, ss. 186, (ss. 151-231); Çağrıncı, “Adâlet (Ahlâk)” md., c. I, s. 342.

⁹⁴Mustafa Aykaç, Nâsiruddin el-Beyzâvî -Kelâmî Görüşleri, Osmanlı Kelâm Geleneği İçindeki Yeri- Töre Basım, Kastamonu, 2016, s. 153.

⁹⁵Ayşe Sıdika Oktay, “Kınalızâde Ali Efendi’nin Ahlâk İlmi ve Ahlâk Terbiyesi Hakkındaki Görüşleri”, *Son Dönem Osmanlı Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi*, İstanbul 2005, ss. 64-65, (ss. 43-112).

⁹⁶Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, ss. 191-192.

⁹⁷Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Mustafa Koç, Klasik, İstanbul 2007, s. 120.

Nasîreddîn et-Tûsî ve onun etkisinde eser veren Devvânî, Kınalızâde ve Gülşenî'ye göre adalet kapsamında değerlendirilebilecek olan on iki erdemden söz etmek mümkündür: 1.Dostluk (sadakat), 2.Birlik (ülfet), 3.Vefa, 4.Şefkat, 5.Akrabayı gözetmek (sıla-i rahm), 6.Mükâfat, 7.İyi ilişki (hüsn-ü şirket), 8.Güzel yargı (hüsn-ü kaza), 9.Sevimlilik (teveddüd), 10.Teslimiyet, 11.Tevekkül, 12.İbadet.⁹⁸ Sadakat, saf dostluk, garazdan, menfaatten sıyrılmış, saf ve halis dostluktur. İnsanlar arasında meşhur olan sadakat; daima din, devlet ve milletine; dostlarına, akraba ve komşularına sözle ve işle hayır ulaştırma arzusudur.⁹⁹

*İnsanlar arasında adaletin güzel, zulmün ise çirkin kabul edilmesinin sebebi, Allah'ın akıllara adaleti güzel ve zulmeti ise çirkin göstermesinden kaynaklanmaktadır.*¹⁰⁰ Zaten adâlet, Kur'ân'da üzerinde önemle durulan kavramlardan biridir. Çünkü Allah, kullarına adaleti, ihsanı ve akrabaya bakmayı emretmekte ve edepsizlik (fahşâ), münker (fenalık) ve azgınlıktan (bağy) me eder. (en-Nahl sûresi, 16/90). Allah'ın kulların fiilleri üzerinde etkin olan takdiri ve olacağını bildiği şeyin olmasını dilemesi, O'nun adaleti ile çelişmez. Çünkü yaratıcının kişiyi işlemediği bir fiilden ötürü cezalandırması düşünülemez. Allah, sadece gerçekleşmesi söz konusu olan bir fiilin cezasını murad ettiğini beyan etmiştir. Allah'ın zerre miktarınca hayır ve şer işleyenlere bunun karşılığını vermesi de, adlinin bir gereği olarak düşünülmüştür. Çünkü Allah sevap ve ceza verirken de, hak ve adaletle hükmeder.

İmam Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinin neredeyse üçte birlik kısmını hikmet kavramının izah ve yorumuna ayırmıştır. Ona göre, hikmetin anlamı olan “*isabet ve bir şeyi yerli yerine koymak*”, aynı zamanda adlin de tanımıdır. Mâtürîdî, adâleti bir şeyin sınırlarını korumak ve her şeyi yerli yerine koymak şeklinde tanımlamıştır.¹⁰¹ Bu tanımda adalet, insan ve evrendeki yaratılış düzenine işaret etmektedir. Söz konusu düzen içinde hikmet hakka/hakikate isabetin adı olmaktadır. Buradaki isabet, varlıkların bütün kuvvet ve azalarıyla her ne için yaratılmışsa ona uygun hareket etmesi, iyiye, doğruya, güzele, kısaca her şeyde en uygun olana, hem söz hem de fiille uygunluk manası taşımaktadır. Böylece adalet, objektif bir kavram olan hakka isabet etmekle sağlanmış olur.¹⁰² Allah'ın hikmeti yaratıklarına karşı zâlim olmadığı manasına gelmektedir. İmam Mâtürîdî, “hikmet açısından adlin gereği” ifadesiyle her iki kavram arasındaki bir yakınlığa dikkat çekmiştir.¹⁰³ Zulüm ise, adâletin zıddı bir kavramdır. Zulüm kavramını hikmetin zıddı olan sefeh kavramıyla aynı anlama gelecek şekilde “*bir şeyi koyulmaması gereken yere koymak*” şeklinde tanımlamıştır.¹⁰⁴ Karanlık manasına da gelen zulüm kavramı, haddi aşmak, başkasının hakkına müdahale ve tecavüz etmek gibi manalar taşır. Adâlet sahibi olan bir yaratıcının, aynı zamanda zalim olması veya kullarına zulmetmesi tasavvur edilemez. Çünkü Kur'ânî bildirimlerde yüce Allah, adaletin kaynağı olarak takdim edilir ve zerre miktarında bile olsa, kıl kadar kimseye asla zulmetmez (en-Nisâ sûresi 4/49, 77; el-İsrâ sûresi, 17/71). Yesevî'ye göre, “Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanma/bezenme” düsturu gereğince, beşerî ilişkilerde birbirine âdil olmalı ve dürüst davranmalıdır.

⁹⁸Murat Demirkol, *Nasîreddin Tûsî'nin Ahlâk Felsefesine Etkisi*, Fecr Yayınları Ankara 2011, s. 169.

⁹⁹Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, ss. 111-112. Nitekim Kınalızâde, ahlâkî adâletin nevelerini on iki kısma veya fazilete ayırmaktadır: Sadakat, ülfet, vefa, şefkat, sila-ı rahm, mükafat, hüsn-ü şirket, hüsn-ü kada, teveddüd, Teslim olmak, tevekkül, ibadet olarak tasnif etmektedir.

¹⁰⁰Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara 2002, s. 224.

¹⁰¹el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, ss. 97, 125; a. mlf., *Te'vîlât*, neşr. Muhammed Mustafizurrahman, Bağdat 1404/1983, c. V, s. 325.

¹⁰²Mâtürîdî düşüncede iyilik ve kötülük kavramlarına ilişkin objektif değer kuramı hakkında bkz. el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, ss. 10, 200-201.

¹⁰³el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 367.

¹⁰⁴el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, c. II, s. 576; c. VIII, s. 104.

İslam düşüncesinde dört ana erdem fikri Platon'un hikmet, cesaret, basiret/iffet ve adaletten oluşan dört temel erdemıyla paralellik arz eder. Bunlar arasında adaletin fonksiyonu, ilk üç erdem arasındaki doğru nispetleri muhafaza etmektir.¹⁰⁵

Platon'a göre, nefsin her bir parçasının kendine özgü işlevini yerine getirmesi, söz konusu parçanın erdemini oluşturur. Platon, bu üç parçanın kendine özgü işlevi yerine getirmesiyle bilgelik, yiğitlik, ölçülülük ve adalet olmak üzere dört temel erdemini ortaya çıktığını belirtir. Buna göre bilgelik, nefsin aklî parçasının erdemi; yiğitlik hayvanî parçasının erdemidir. Ölçülülük ise nefsin hayvanî ve bitkisel parçalarının aklın yönetimi altında birleşmelerinden oluşan bir erdemdir. Adalet erdemi ise, nefsin her parçasının kendi özgün görevini, yeterli bir uyum içinde yerine getirmesinden oluşan bir erdemdir. Bununla birlikte Platon, nefsin aklî parçasının erdemi olan hikmet olmadan diğer hiçbir erdemini kendisini ortaya koyamayacağını ve diğer bütün erdemlerin aslında söz konusu erdemini gerçekleştirilmesine bağlı olduğunu belirtir.¹⁰⁶

Kindî'den itibaren İslâm düşünürleri ve filozoflar tarafından ahlâkî erdemlerin kendisinde toplandığı dört ana faziletten birisi olarak ele alınan ve akıl kuvvetinin fazileti kabul edilen hikmet kavramı,¹⁰⁷ nefsin ifrat ve tefrit arasındaki itidalî simgeleyen adâlet kuvvesi olarak bilinir. Diğer üç fazilet ise, iffet, şecaat ve hikmettir.¹⁰⁸ Her birinde ifrat ve tefrit çizgisinde bulunan iki aşırı uç rezilet olarak isimlendirilir.¹⁰⁹ Aslında adlin muvazene, ölçülülük, itidal, insaf gibi manalarına baktığımızda, bize teadül, kasd ve vasat gibi gibi sözcükler yardımcı olabilecektir. Teadül, ikmal etmek, düzeltmede bulunmak ve denge fikrine götürür. Orta veya iki uç mertebeye arasında orta noktada olma anlamlarına gelen kasd ve vasat ise, itidal, ılımlılık ve ölçülülük manalarına gelir. Nitekim Kur'an, müminlerce yalnız fert olarak bu ilkeye sarılmalarını tembih etmekle kalmaz, topluca Müslümanlardan "orta yolda bir ümmet" olmalarını da talep etmektedir (el-Bakara sûresi, 2/143; er-Ra'd sûresi, 13/11).¹¹⁰

İbn Miskeveyh (ölm. 421/1030) ile İmam el-Gazzâlî (ölm. 505/1111) hikmeti, ifrat ile tefrit arasındaki orta yol olarak kabul etmektedir.¹¹¹ Bu yol da karşımıza adalet olarak çıkmaktadır. Bu anlamda nazarî (teorik) bir kuvvet olarak kabul edilen hikmet faziletinin ifratı cerbeze ve sefeh, tefriti ise "belâdet"tir. cerbeze ve sefeh akıl kuvvetinin uygun olmayan yerlere, layık olmayan şekillerde harcanması ve bozulmasıdır. Sözgelisi, hile, iftira ve yalana alet olması gibi. Tefrit olan belâdet ise, akıl kuvvetinin tembel bırakılmasından dolayı ilim ve amelden uzaklaşması hikmetin inceliklerinin ihmal edilmesidir. İnsanın ahlâkî yapısı böyle bir durumdan zarar görür.¹¹² Adalet ise, amelî bir fazilet olarak kabul edilmiş olup, ifrat ve tefritinin değil, zıddının bulunduğu söylenmiştir.¹¹³ Mezopotamya geleneği ve kültüründe de hikmet ile içtimaî-ahlâkî fikirler arasında bağlar kurulmuş ve böylece toplumda zayıfları, dulları, garipleri, kimsesizleri, öksüzleri koruma, iyilik yapıp kötülükten nefret etme ve dürüst olma gibi adaletle ilgili vasıflar ve hasletler hikmet kavramıyla ilişkilendirilmiştir.¹¹⁴

¹⁰⁵ Bkz. Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, çev. Yüksel Kanar, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, ss. 128-131; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1991, s. 64.

¹⁰⁶ Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s. 91.

¹⁰⁷ el-Gazzâlî, *Mizânü'l-Amel*, s. 67; a. mlf., *Hakikat Bilgisine Yükseliş (Meâricü'l-Kuds fî Medârici Ma'rifeti'n-Nefs)*, çev. Serkan Özbudun, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, ss. 85-93.

¹⁰⁸ Bkz. İbrahim Ağâh Çubukçu, *Ahlâk Tarihinde Görüşler*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1994, ss. 88-95.

¹⁰⁹ Bkz. Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*, ss. 118-121.

¹¹⁰ Hadduri, *İslam'da Adalet Kavramı*, s. 23.

¹¹¹ Bkz. el-Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, c. III, s. 127; İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, s. 30.

¹¹² Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 103

¹¹³ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, ss. 120-121.

¹¹⁴ Kurt Rudolph, "Wisdom" md., *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York 1987, c. XV, s. 396, (ss. 393-401).

4.Yesevî'nin Düşüncesinde Adalet Kavramı ve Onunla İlişkili Kavramlar/Konular

Ahmed Yesevî adalet kavramını, salt metafizik bir ilke ya da tanım olarak ele almamakta; onu bağlantılı olduğu konularla iç içe sokarak açıklamakta; Peygamberler Tarihi, Peygamberimizin sireti ve Sûfilerin yaşamlarından yol gösterici örneklere başvurarak konuyu anlaşılır hale getirmektedir. Böylece kavramın nazarî yönü kadar pratik boyutunu da gözler önüne sermiş olmaktadır. Çünkü ahlâkî bir sistem sadece teorik yönüyle değil, pratik yönüyle de bir anlam ifade etmektedir. *Böyle bir bütünsellik içinde anlatım ve izah etme üslubu, Yesevî'nin ahlâk sistemi ve özelde adalet kavramını onu içine derç edip ortaya koyuş tarzının özgün yanını oluşturmaktadır, diye söylememiz mümkündür.* Ahmed Yesevî, bu noktada Kur'ân ve Hadislerden olabildiğince ilham ve destek almaktadır. Bu anlatım yolu da, adalet vb. kavramları ele alış ve sunumunda onun zihin dünyasını beslemekte ve ufkunu genişletmektedir. Çünkü ahlâkî bir sistemde değerleri alanını bilme kadar onları uygulama ve pratiğe aktarma da çok önemlidir. Bu uygulamada da, ahlâkî manada örnek alınan model şahsiyetlerin tutum ve davranışları büyük bir rol oynamaktadır. Sözgelimi, ahlâkî değerlerin en güzel uygulanma örneklerini Hz. Peygamber'in yaşam tarzından öğrenmekteyiz. Çünkü Hz. Âişe'nin belirttiği gibi, onun ahlâkı Kur'ân ahlâkından ibaret idi.¹¹⁵

Yesevî, ahlak düşüncesinde adalet kavramını bütüncül olarak ele almakta ve ahlakta ön planda olan diğer kavramlarla ilişkili olarak izah etmektedir. Burada konuyu izah ederken, birçok benzetmeye ve örneğe başvurmaktadır. Konuyu söz konusu kavramların birbiriyle sıkı ilişkisini iç içe geçirip hikmetli sözler ve özlü ifadelerle anlaşılır bir dille izah etmesi, onun adalet yaklaşımını daha iyi anlamamızı ve kavramamızı saptamaktadır. Cefa, âsîlik, günah, adaletsizlik ve zulmün kaynağını irdelemekte ve bundan kurtulmanın reçetelerini göstermektedir. Bunlardan birisi, Pir-i Kamil'in yol göstericiliği ve rehberliğine sığınmaktır. Pîr-i kâmil'in hizmetinde bulunmak gerek. Bir başka husus nefsi heva ve heveslerinden kurtulmaktır. Çünkü insanı birçok kötülüğe ve günaha nefis iletmektedir. O zaman nefsin bir Pîr-i Kâmil rehberliğinde ve hizmetinde riyazet, mücadele ve dünyayı/dünya malını terk ederek terbiye edilmesi ve arındırılması gerekmektedir. Çünkü Yesevî, büyük bir ahlâk terbiyecisidir. Ona göre, bütün bunlar yerine getirilmeden, kişinin, her alanda bütün yönleriyle adaletle riayet etmesi mümkün değildir.

Yesevî'nin hikmetli sözleri, ayet ve hadislere dayalı olarak terennüm edilmiştir.

Şeriattan tarikattan beyân oldu,

Hakikattan Kur'ân sözü kelâm oldu

Bu cihana Muhammed'in nuru doldu,

O nûr ile iki cihân aydınlanır oldu. (Hikmet: 104).

Ümmet olsan Mustafa'ya bağlı ol,

Dediklerini can ve gönülde sen de eyle,

Gece namazda, gündüzleri oruçlu ol,

Gerçek ümmetin rengi tıpkı samandır. (Hikmet: 142).

Sünnetlerini sıkı tutup ümmet ol,

Gece gündüz salât-selâm söyleyip yakın ol,

¹¹⁵ Müslim, "Müsâfirîn", 139.

Nefsi tepip mihnet yetse, rahat ol,

Öyle âşık iki yüzü giryândır (ağlayan). (Hikmet: 142).

Her bir hikmetli söze ayetlerin ve hadislerin anlamının ustaca giydirildiğini görmekteyiz. Bu da, onun adalet kavramını zengin kavram örgüsüyle anlatmasına yardımcı olmaktadır. Hem her hikmeti açıklama kapsamında âyet ve hadislere yer vermekte, bazen de dört halifenin vasıflarına ve kimi zaman da önde gelen Sûfî büyüklerinin tasavvuftaki ön plâna geçen hususiyetlerine göndermede bulunarak anlattığı konunun daha iyi anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü onun dünya görüşünde naslar ve onun etrafında yaşamlarını sürdürenlerin örnekliği ve kılavuzluğu büyük bir ehemmiyet taşımaktadır.

Yesevî'nin, adalet kavramını, Hz. Ömer örneğinde izah etmesi dikkat çekicidir. Çünkü ahlakî sistemlerde prototip ve manevî rehber (otorite) yaşamıyla ve davranışlarıyla herkese örnek olur. Bu hususta Yesevî, peygamberler tarihinden ve sûfilerin örnek yaşamlarından istifade ederek hikmetlerini bir inci gibi dizer. Böylece değerlerin ve adalet duygusunun yerleşmesi ve kökleşmesi temin edilmiş olur. Ona göre ikincisi dost olan adaletli Ömer'dir. Müminlikte dost olan adaletli Ömer'dir. Çıra olup sönmeyen, din yolundan dönmeyen, Haksız işi işlemeyen adaletli Ömer'dir.¹¹⁶ Ahmed Yesevî, adalet kavramını, sadakat, ülfet, dostluk, vefa, aşk, muhabbet, sevgi, merhamet, şefkat, sıla-i rahm,e cömertlik, dürüst olmak, hayâ vb. gibi onunla ilintili bazı kavramlarla bağlantı kurarak daha iyi anlaşılır hale getirir. Dolayısıyla Yesevî, bu konuyu adaletle göndermede bulunan zengin bir kavram örgüsüyle başarılı bir biçimde izaha kavuşturur.

a. Sadakat: *Ahmed Yesevî'de en önemli sadakat, kulun Allah'a olan sadakatidir; O'nun koyduğu sınırlara, hükümlere saygılı ve sadakatli olmaktır. O'nun verdiği nimetleri tanımak ve şükretmek, nankör olmamaktır.* En önemlisi, Allah'ın bağışladığı cana, emanete, yani halifeliği, insanıyeti ve insaniliği korumada sadakatli olmaktır. Bu hususta Divan-ı Hikmet'te şöyle denmektedir: "*Allah'a olan (sadakatimi) koruyamadım, nefsin elinden kurtulamadım, isyan yükünün altında kaldım*" diye acıyarak, sadakatin önemini ve Allah ile kul arasındaki bağı bozan, sadakati engelleyen en önemli unsurun nefis olduğuna işaret etmektedir. Kulun en büyük düşmanı, Kur'ân'ın da belirttiği gibi, Şeytan olan nefistir. Nefsin yüzünden Ademoğlu Şeytan-nefse esir düştü. Allah'ın verdiği, bağışladığı, aziz canın kıymetini bilemedim, diye yakınır ve Allah'ın yeryüzündeki halifeliğini, tam kulluk, sadakat, fesad çıkarmamak, O'na engel olmamak gibi hükümlere sadakat gösteremediğini söyler ve bu hükümlere sarılmaya davette bulunur gibidir. Hakka riayet ve sadakati kazanma yolunun da, aşk yolu olduğunu bildirir.¹¹⁷

Yesevî, insanlar arasındaki sadakatin ve huzurun esasının, aşk, muhabbet, sevgi, merhamet, şefkat ve cömertlik olduğunu hatırlatır. Divan-ı Hikmet'te iyi olanı tavsiye etmek, hayır yapmak, toplumun huzurunu sağlamak konuları sık sık işlenmektedir. Nasıl ki, Allah'ın dostları toplum için bir rahmet ve huzur kaynağı olur ise, insan, dostuna (çevresindekilere) huzur sağlamalıdır, sonucuna varır.¹¹⁸

b. Ülfet: Ülfet, karşılıklı anlaşma ve sevişmenin, bir toplumun dinî ve dünyevî işlere bakışlarının, görüş ve fikirlerinin, itikatlarının mutabık ve uyuşma haline olması sonucu, birbirlerine karşı beslemiş oldukları samimi muhabbet ve sohbetir. Ülfetin zıddı nefret ve inzivadır, hiç kimseyle görüşmemek demektir.¹¹⁹

¹¹⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 140, (Hikmet: 43).

¹¹⁷ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, s. 132.

¹¹⁸ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, ss. 132-133.

¹¹⁹ Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*, ss. 111.

Gerçek dost gıda gibidir. Her zaman muhtacız. Karşılıklı anlaşma ve sevişmenin, yukarıda da temas ettiğimiz gibi, sadakat ve hayra yönelmekten doğacağını söylemek mümkündür. Bir fakirin durumuyla ilgilenmek, onula hemhâl olmak gibi hususların muhabbete ve sevgiye yol açacağı muhakkaktır. Samimi sohbetin, ülfetin kiminle yapılacağı konusu çok önemlidir. Çünkü iyilerle bir arada bulunursak, iyilikten pay alırız, kötülerle, fâsıklarla bulunursak, saparız. Bu husus Divan-ı Hikmet'te iyice belirlenip çizilmiştir: “Gönül gözü (basîret) açıkların, özünden ve sözünden inci-cevherler zuhur eder ve dervişler sohbeti, halkası kibri ve hasedi öldürür, yerine sır dolar. Âyet ve hadise uy, âyet ve hadisten söz edenlere uy. Yesevî, hangi yerde azizlerin toplantısı olsa, orada hâl ilmini söyleyesim gelir, sohbetinden hoşlanıp, özümü, özlerine katasım gelir, diye terennüm etmektedir.¹²⁰

Böylece samimiliğin, ülfetin özü, kendini gönül erlerinden saymaktır. Kul, kendini gönü erleriyle hemfikir, hemhâl bildiğinde, insanların Allah'ın kulu, halifesi olduğu, aynı kökten geldiği için onlara sevgi ve merhamet duymak gerekir. Ahmed Yesevî de, “Onlara kendimi katarak hâl ilmini söyleyesim gelir”, diye söyler ve tarikat, sofuluk yolu, aşk yolu, adab yolunu öğütler; bu yoldakilerin Hakk'tan söz ettiğini, Hakk'tan başkasının hepsinin mâsivâ, gaflet, onlardan söz edenlerin de gaflette olduğunu belirtir.¹²¹

Allah'ı görmek, Ehl-i Sünnet'in önemli akidesidir; bu dünyada değil, ama öteki dünyada ruyetullah gerçekleşecektir. Hakk cemalini görmek müminlerin en büyük mutluluk ereğidir.¹²² Erenlerin sohbeti, Cemâl görmene vesile olur, nur yağar, dilediğin şey kabul olunur, sır açılır; cahil olursan, aydınlanırsın, pay alırsın, murada ulaşırsın, sıradakiler seçkin olurlar, yıldız olursan, bundan sonra ay olursun, bakır olursan, şimdi altına dönüşürsün, kibir ve haset duyguları ölür, mutluluk, huzur dervişlerin sohbetindedir.¹²³ Yesevî, bu konudaki görüşlerini “cahillerle ülfet olma”,¹²⁴ diye tamamlar.

c. Vefâ: Vefa, Hakk'a bağlılık, din ve örf yönünden kötü görülmeyen hususlarda herkesin hakkını korumaya dikkat etmektir. Sözde durmak, ahde vefa göstermek, yardıma koşmak gibi faziletler de, vefalık, Hakk'a bağlılık olarak bilinmektedir.¹²⁵

Divân-ı Hikmet'te, ahde vefa, Hakk'a bağlılık, ilk ruhlar âleminde, ruhların Rabb'lerine verdikleri söz “Kâlû Belâ”yı tutmak, onun gereğini yerine getirmektir. “Biz ibadet için yaratıldık, ruhumuz da “Kâlû Belâ” dedi; bu bir ahid, bir misaktır. Yesevî, bunları düşünmeli, yerine getirmeli ve ahde vefa göstermelisiniz”¹²⁶ diyerek, bu hususu “*Bana verdiğiniz sözü yerine getirin; Ben de size ahdimi (vadettiklerimi) yerine getireyim. Ve ancak Ben'den korkun*” (el-Bakara sûresi, 2/40) ve “*Ahdinizi yerine getirin, çünkü verilen sözden (hesap) sorulacaktır*” (el-İsrâ sûresi, 17/36) âyet-i kerimelerine başvurarak açıklamaktadır.¹²⁷

Yesevî'ye göre, gerçek kullar, verilen ahitte dururlar, her ne onlar cefa çekseler bile, sabrederler.¹²⁸ Hak emrini tutmayanlar, Hakk'ın kudretini görüp ibret almayanlar, iman-İslam

¹²⁰ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, s. 133.

¹²¹ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 174.

¹²² Mâtürîdiyye mezhebinde Allah'ı görmenin aklen imkânı ve naklen vucûbu hakkında bkz. Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, neşr. Hüseyin Atay, c. I, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2004, ss. 508-580..

¹²³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 118.

¹²⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 169.

¹²⁵ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 111.

¹²⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 26.

¹²⁷ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, s. 134.

¹²⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 161.

kurallarını bilmeyenler, ulu günde kızıl yüzü solar.¹²⁹ Vefalılar, kulak verin, dinleyin, kıyamette Allah iyilerin ecrini, kötülerin de cezasını verir.¹³⁰

Yesevî'ye göre, vefa, Hakk'a bağlılıkla olur. Dünya benim mülküm, iktidarım altında diyen sultanlara, âlemin malını sayısız yığıp aldatanlara, yeme içmeyle meşgul olanlara, ölüm geldiğinde vefa eylemez.¹³¹ Vefa, dünyaya bağlılıkla değildir; nefsi öldürmekle, elindeki nimetleri yoksullarla paylaşmak, yardımlaşmak, karşılıklı dayanışmada olur imiş.¹³²

d. Şefkat: Şefkat, başkalarının dertlerini paylaşmak, yakınları ile ilgilenmek, iyiliğe fazlasıyla karşılık vermek, sıla-i rahm, çevresindeki insanlara hoş olmayan bir olay (bela) isabet ettiği zaman, bundan müteessir olup, bunların elemeleriyle elemelenmek ve onlara yardımcı olmaktır. Akraba ve yakınlarını gözetmeye büyük çaba harcamaktır. Ziyaret etmek, malî yardımda bulunmak, iyiliğe iyilikle cevapta bulunmak vb."¹³³

Merhamet etmeyene Allah'ın da merhamet etmeyeceğini belirten yüce Peygamberimizin, İslâm dinini büyük bir merhamet eseri olarak bütün insanlığa yaymak için her türlü fedakârlığa katlanması; bizim için hayat serüvenimizde büyük bir örnektir. Onun bütün zayıfları, fakirleri, yetimleri, kimsesizleri, çocukları koruyup gözetmesi, ondaki büyük merhametin eseridir ve kıyamete kadar her asırdaki Müslümanlara davranışlarında ve yapıp etmelerinde büyük bir misâldir.¹³⁴

Yesevî, Divân-ı Hikmet'te bu konuda, "garip, fakirlerin, gönlünü almak, bütün insanlara merhamet etmek, şefkatli olmak, onlarla ilgilenmek sünnettir" diye terennüm eder. Nitekim Peygamberimiz de, bunun gibi durumdakilerle ilgilendi, gönlünü sordu, onun yüzünden Mi'rac'a çıktı veya yüksek mertebeye mazhar oldu,¹³⁵ diyor.

Yesevî, "Garip, fakir, yetimleri sevindir, malın ne ola, canını bile kurban eyleyerek, yiyecek bulursan, canın ile misafir eyle. Bu Hakk'tan gelen sözdür. Böyle kuldan Allah razı olur"¹³⁶ diyor.¹³⁷ Yesevî, dünya için birbirine merhamet, şefkat etmeyenler cahillerdir.¹³⁸ Sen şefkatli olursan, rahmet eylesen, Allah da sana şefkat gösterir. Rahmeti üzerinde olur, diye hatırlatmalarda bulunmaktadırlar.¹³⁹

Ahmed Yesevî, Divân-ı Hikmeti'nde Allah'ın rahmetinden mahrum toplumu şöyle tarif etmektedir: "Zenginlerden hayır yok, padişapta adâlet yok, dervişlerden (âlimlerden) icâbet yok, tüm belâ sıkıntı halk üstüne yağdı"¹⁴⁰ diye terennüm etmektedir. Gerçek âşık her ne bulursa, Hakk yoluna ihsan eyler, cimrilerin düşmanlığı buğzu olur.¹⁴¹ Şefkat, yakınlarla,

¹²⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 162.

¹³⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 112.

¹³¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 141.

¹³² Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, s. 134.

¹³³ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 111.

¹³⁴ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, s. 135.

¹³⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 3.

¹³⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 4.

¹³⁷ Nitekim Yüce Allah, bu hususta "Biz ona vermedik mi: ikiz göz. Bir dili, iki dudak. Ona iki tepeyi (anasının iki memesini emmenin veya hayır ve şerrin yolunu) gösterdik. Fakat o, sarp yokuşa atlamadı (fâlâ'ktehame'l'akabe). Sarp yokuşun ne olduğunu sen nereden bileceksin (ve mâ edrâke mâ'l'akabe)? Bir boynu (kölelik zincirinden) çözmek. Yahut açlık gününde doyurmak: Akraba olan yetimi. Yahut hiçbir şeyi olmayan yoksulu. Sonra inanıp birbirlerine sabır tavsiye eden ve merhamet tavsiye edenlerden olmak. İşte onlar sağın adamlardır (Kitabı sağından verilen uğurlu kişilerdir). Âyetlerimizi tanımayanlar ise solun adamlarıdır (Kitabı solundan verilen uğursuz kişilerdir). Onlara (kapıları) üzerlerine kilitlenecek bir ateş vardır!" (el-Beled sûresi, 90/8-20) diye buyurarak bu konunun ehemmiyetini beyan etmektedir.

¹³⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 93.

¹³⁹ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, s. 135.

¹⁴⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 116.

¹⁴¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 131.

yoksullarla ilgilenmek, onları sevmek, toplumun huzurunu, dirliğini, birliğini, beraberliğini, samimiyetini doğurur. Bir toplumda bunlar olmazsa, toplum zulmette, karanlıkta kalır.¹⁴² Sünnet imiş, kâfir de olsa verme zarar, gönlü katı, gönül incitciden Allah bizar (şikayetçi) diye, evrensel sevgiden, merhametten, hoşgörüden anlatır.¹⁴³

Yesevî, Divan-ı Hikmet'te, dürüst olmak, âdil olmak konularının çok sık geçtiğini hatırlatmaktadır. Sözelimi, gıybet sözden kaçınmak,¹⁴⁴ kötülükleri yok etmek,¹⁴⁵ edepli olmak, hayâ sahibi olmak imandandır.¹⁴⁶ Dürüst insanlar "haram" almazlar.¹⁴⁷ Helaliyle yetinirler.¹⁴⁸ Haktan başkasını demezler.¹⁴⁹ Kişi malını yemezler.¹⁵⁰ Ömrü gaflette, dili gıybette, riya tesbihi elinde, yalancı sufiler gibi olmayınız, diye uyarılarda bulunmaktadır.¹⁵¹

e. Riya ve Kibirden Kaçınmak: Yesevî, dış görünüşe önem veren şeyhleri ve onların riya göstermelerini, riyakar davranışlar sergilemelerini şiddetle kınayıp eleştirmektedir.

Âhir zamanda şeyh düzeltir dış görünüşünü,
Zühd ve takva kılmayıp bozar iç âlemini,
Kerâmet der gaflet uykusunda gördüklerini,
Riya ile halka kendini satar dostlar. (H: 85/206).

Kibir ile riyadan kaçınmak, iyi söz söylemek, dürüst iyilerin sıfatıdır.¹⁵² Eşitsizlik, yani bir üstün, bir aşağılık nitelik taşıyan insanlar, ak ile kara olarak ayırım yapılanlar, Pir-i Kâmil'in öğretilerinden, sohbetinden dolayı eşit oldu.¹⁵³ Yesevî, münafıklar yürürler, fık-ü fücür kırlarlar, haram şüphe yerler, korkup ağlar Hoca Ahmed, diye terennüm etmektedir.¹⁵⁴

Yesevî, mü'min olsan, dost ol, dini anlatmada sadık, Resul'ün sünnetlerini yerine getiren, hakikati iyi bilen, adâlet eyleyip yol soran, haksız iş yapmayan adâlet sahibi Ömer gibi olun, diye nasihatte bulunmaktadır.¹⁵⁵

f. Tevekkül ve İbadet: Her şeyi ilâhî iradeye dayandırmak, Allah'a güvenmek (tevekkül), ibadet, kulluk etmek; Allah'ın emir ve yasaklarını, Allah'ın Resûl'ünün sözlerini kalp rızası ile kabul etmektir. İnsanın gücü dışındaki (dahilindeki), ilâhî takdire bağlı olmayan işlerle ilgili güçlükleri ortadan kaldırdıktan sonra neticeyi Allah'a havale ederek, O'na sığınmak ve güvenmektir.¹⁵⁶

Tevekkül, teslim ve rızadır. Bizi sonsuz kerem hazinesinden lutfü ile yarattıktan sonra, açık ve gizli sayısız nimetleri, sayısız ihsanları önümüze seren, vücut ve mülkümüzü mamur kılan Yüce Rabbimize itaat ve O'nun dinine hizmette gayretli olmak demektir. Burada kula düşen de, şirk ve küfürden sakınmak, günahlardan sakınmak, emirleri yerine getirmek, kalbi

¹⁴² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 115.

¹⁴³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 37.

¹⁴⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 107.

¹⁴⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 68.

¹⁴⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 115.

¹⁴⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 101.

¹⁴⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 101.

¹⁴⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 185.

¹⁵⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s.

¹⁵¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 151; Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, s. 136.

¹⁵² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 151.

¹⁵³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 149.

¹⁵⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 47.

¹⁵⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 63.

¹⁵⁶ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, ss. 136-137.

meşgul eden işlerin hepsini ve dünyayı kalpten silip-süpürüp, tamamıyla Hakk muhabbetine yönelmektir. İşte bu, hakiki takvadır.¹⁵⁷

Divân-ı Hikmet, tümüyle kulluğun önemi, kul olmanın şuurunda olma konusunu ele almaktadır. “Utanarak korkup geldim günahımdan. Zatı yüce bağışlayan Allah’ımdan.¹⁵⁸ Günah derdi hasta eyledi, tek tabibim Allah’tır” diyerek, O’na sığınır, tövbe eyler. “Hakk emrini tutmadım, gözümü yumdum gerçeğe”.¹⁵⁹ “Ey Rabbim, rahmet et, yardım et, şeytandan kurtar, selamet ver; isyancı elimi tut, Cemalini armağan eyle, yol koy, hâlimi sor, günahımı gizli eyle”.

Yesevî, “Hakk’tan korkmayanın önü, Cehennemdir”.¹⁶⁰ Hak Resûlü ümmeti için kaygı, sıkıntı çekti, nimet yerine derdi tercih etti. Peygamber’in sünnetini yerine getirmedim, diye haber vermektedir.¹⁶¹

g. Takvâ: Ahmed Yesevî’nin, takvanın durumunu anlatan ve takva bilincinden bahseden hikmetleri de çoktur.¹⁶² Bunlar insanın şeytanî ve meleklik sıfatlara mazhar olabileceğini ve bu sıfatların ne gibi amellerle ortaya çıkacağına açıklık getirir.¹⁶³ Bunun için de, Hakk’a yakın olayım dersin, ibadet eyleyin, kıyameti yakın bilin, “ölmeden önce ölün”,¹⁶⁴ ölüme, âhirete hazırlanın,¹⁶⁵ diye söyler.

Allah namazsız, ibadetsiz kula kuvvet vermez, ameli zayıf, kendisi günahkâra himmet vermez, rızık noksan, kendisi soysuzlara ganimet yok, onlar fâsıktırlar, Allah onları bilir.¹⁶⁶ Kulluğunu anında yerine getir, görevini tamamla, ömrün kaç yıl bilemezsin,¹⁶⁷ diye sonuca varır ve çağrıda bulunur.¹⁶⁸

Yesevî, günahının dağdan daha ağır ve ibadetinin az, ibadet edemeyip ömrünün kış ve de yaz geçtiğini terennüm etmektedir.¹⁶⁹ Yesevî, tevbe eyleyip özünü bilen tedbir aldığı ve ben de böyle yapmadığı takdirde, tevbe eylediğimi bilemezdim, diye¹⁷⁰

Çünkü Hû dedim kötülükler doğruya yöneldi

Ben dahi o halkadan olası gelir. (Hikmet: 48).

Dili ile ümmetim diye yalan söyler,

Kişi malını almak için saçma sapan sözler,

Halini buda bırakıp haram gözler,

Cahillere bu sözleri söyleyesim gelir (Hikmet: 49).

Ahmed Yesevî, câhil kulların mümin gönlünü rahatsız eylediğini, gafillerden Huda, Rasûl’ün bizar (bıkmış, usanmış, küskün) olduğunu dile getirmektedir.

Sıdk ile gâfil asla tevbe eylemez,

¹⁵⁷ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, ss. 112.

¹⁵⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 39; Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlâk Felsefesi*, s. 137.

¹⁵⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 43.

¹⁶⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 44.

¹⁶¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 45.

¹⁶² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 13.

¹⁶³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 109.

¹⁶⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 135.

¹⁶⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 141.

¹⁶⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 177.

¹⁶⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 183.

¹⁶⁸ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlâk Felsefesi*, ss. 137-138.

¹⁶⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 145, (Hikmet: 47).

¹⁷⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 146, (Hikmet: 47).

Yazık ki, ömrünü gâfil geçirir, asla doymaz;

Fani ömrünü bin inansın bakî olmaz,

Tevbe diye tevbe giysisini giyesim gelir. (Hikmet: 203).

Yesevî, imanın kişiyi kurtaracağına, Rasûlün ümmeti için kaygı duyduğuna ve ümmetin günahını dileyip Hakk'dan aldığını dile getirmektedir.

Ağlamayayım mı, geçti ömrüm, ey sultanım;

Korkunç geldi karanlık, çıksın ayım,

Senden başka yok kurtarıcım, sığınağım,

Gece gündüz dilediğim imandır. (Hikmet: 142).

Ümmet için Rasûl daimâ kaygı çekti,

Dileyip ümmet günâhını Hakk'dan aldı;

Gece gündüz namazda durdu, Rabb'im bildi;

Dilde ümmetim der, gönülde yalandır. (Hikmet: 142).

Ahmed Yesevî, olumlu ve olumsuz ahlâkî değerlere temas etmekte; bunların gereğini yerine getiren ve getirmeyenlerin âkibetine dikkat çekmektedir.

Hayır ve cömertlik eyleyenler, yetim gönlünü alanlar,

“Çehâr-yarlar” (Hz. Muhammed'den sonra halife olan dört seçkin dost) yoldaşı, Kevser dudağında gördüm.

Âmil olan âlimler, yola giren âsîler

Öyle âlim yerini Dâru's-selâm'da gördüm.

Kadı olan âlimler, para-rüşvet yiyenler, Öyle kadı yerini sakar ateşinde gördüm.

Müftü olan âlimleri haksız fetva verenler,

Öyle müftü yerini Sırat köprüsünde gördüm.

Zâlim olup zulmeden, yetim gönlünü ağrıtan,

Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm. (Burada cehennemliklerin amel defterlerini soldan ya da arkadan alacaklarına bir telmih bulunmaktadır).

Cemaata gitmeyip namazı tek eyleyenler,

Şeytan ile bir yerde, en dipte gördüm.(Hikmet: 53)

Burada dile getirdiği hikmetlerinde Ahmed Yesevi, kendisinin hazine açtığını, inci ve cevher saçtığını, bu sözü dinlemeyeni gaflet içinde gördüğünü anımsatmaktadır.¹⁷¹

Yesevî, uykusuzlara Hakk rahmetinin yakın olduğunu, uykusuzların gönlü kırık, gözü yaşlı olduğunu dile getirmektedir.¹⁷²

Ben-benliğin cezasını verecek cehennem,

Kibirinin cehennem içinde hâli perişan. (Hikmet: 91)

¹⁷¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 156, (Hikmet: 53).

¹⁷² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 214, (Hikmet: 91).

Kibir ve hasedler ölür, içine sır dolar,
Göz açıp Hakk'ı görür dervişler sohbetinde. (Hikmet: 92).

Ahmed Yesevî hikmetlerinde amele, amel eylemeye, daha doğrusu dünya için fâsıkça amel işlememeye telmihte bulunmaktadır.¹⁷³ Ahirete, soru-suâle ve sevaba telmihte bulunmakta ve ömrünün nasıl geçtiğini bilemediğini; Cenab-ı Hakk sorarsa, orada kul olarak ne eyleyeceğini kendisine dert edinmektedir.¹⁷⁴

Kâmil olmadan “şeyhim” diye iddia eden,
Kendi yapmadan halk içinde vaaz edip söyleyen,
Sözü yalan dünyâ için amel işleyen,
Dünyâyı bırakmayınca “hâl ilmini” bilse olmaz. (Hikmet: 124).

Erenler bu yola adım attı,
Mücahede derdi ile amel eyledi,
Mükaşefe bâtın içinde malûm oldu,
Böyle olmayınca dergâhına yetse olmaz. (Hikmet: 124).

Namazsız, ibadetsiz vermez kuvvet,
Ameli zayıf, kendisi ayıplıya vermez himmet,
Rızkı noksan, kendisi soysuz olan görmeye devlet (devlet, ikbal, baht açıklığı);
O fâsıkın gönlünü ne diye safâ eylesin? (Hikmet: 139).

Yesevî, âşık olsan aşk yoluna koy adımı diye söylemektedir; dünya kaygısını boşayıp Edhem gibi koymayı öğütlemektedir. Eğer akıllı isen, dünya için gam yememeyi tavsiye etmekte ve kıyâmet günü cezalarını verir dostlar, diye de uyarmaktadır. Âşık olsan dünyayı bırakma ve âhiretin azabından kaygı çekmek gerektiğini anımsatmaktadır.¹⁷⁵

Yesevî, zahidlere zühd, amel ve takva gerektiğini; riyâzetli âşıklara fetva gerektiğini; tarikata er olana dava gerektiğini ve seherlerde kalkıp tâat eyleyesi geldiğini, tâat eylemelerinde bulunmayı istediğini dile getirmektedir.¹⁷⁶

Âhir bir zamanda gösteresi sana didâr (yüz, çehre, güzellik),
Didâr gören kulun makâmı cennet oldu.
“Allahümme, Yâ Mâlike’r-rikâb” okuyup,
Özgürlük beraatını arayıp bulup,
Tevbe diyerek eğri yoldan doğruya dönüp,
Tevbe kılan kullar orada (cennette) konuk oldu. (Hikmet: 214).

Çok kişiler iddia eder nefsinin gözetip,
Yeyip-içip hayvan gibi geceleri yatıp,

¹⁷³Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 181, (Hikmet: 71).

¹⁷⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 182, (Hikmet: 72); s. 185, (H: 75).

¹⁷⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 189, (H: 77).

¹⁷⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 184, (H: 73).

Oruç tutmaz, zekât vermez hem utanıp,
Hakk Teâlâ'nın değerini ne zaman bilir? (Hikmete: 136).

Küllü müttakî âlimen” diye söyledi Rasûl
Kul Hoca Ahmed bu hadisi eyle kabul,
Savran halkı kabul eylemeyip oldu melûl
Câhil halkı pîr değerini ne zaman bilir? (H: 136; 287).

Ahmed Yesevî, Rahman Melik'inin rahmet edip yola sokmasını niyaz etmekte ve asi kulun O'nun rahmetinden ümidini kesmemesini tavsiye etmektedir.

Rahmân Melik'im rahmet edip girdir yola,
Rahmetinden müjde ver asi kula,
Yoldan şaşırın kullarını koy yola,
Kılavuzsuz bu yola girse olmaz. (Hikmet: 125).

Burada Yesevî, yolunu şaşırın kullarını doğru yola koymasını terennüm etmektedir. Mâturîdî düşüncede Allah, “Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan da gerçekten büyük günah işlemiştir” (en-Nisâ sûresi, 4/48) mealinde buyurmuştur.¹⁷⁷ Buna göre ister küçük günah olsun, ister büyük günah olsun Allah Teâlâ mağfiretini dileyen kulunun günahını affeder. Bu O'nun fazlı ve keremi icabıdır. Çünkü Yüce Allah, “Böylece Kitap ehli, kendilerinin, Allah'ın lütfundan hiçbir şeye mâlik olmadıklarını, bütün lütfun Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediğine vereceğini bilmezlik etmesinler. Allah büyük lütuf sahibidir” (el-Hadîd sûresi, 57/29) diye buyurmuştur.

Allah, bu konuda “(Taraftından onlara) De ki: “*Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir*” (ez-Zümer sûresi, 39/53) mealinde buyurmaktadır. Mâturîdî'ye göre bu âyetin manası şöyle ortaya konabilir: Ey kendi aleyhlerine olarak günaha batan ve işledikleri büyük günahlarla haddi aşarak kendilerini helâk eden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Çünkü Allah'ın rahmetinden ümidinizi kemeniz Allah'ın bağışlamayacağına ve günahları silmeyeceğine inanmanız, daha büyük ve daha kötü bir günahdır; çünkü bunlardan biri, insanın kendi şahsı ile ilgilidir, fakat öteki Allah'ın rahmeti ve lütfu ile ilgilidir.¹⁷⁸ Mâturîdî düşüncede, Allah dilediğini hidayete erdirir ve dilediğini saptırır. Ancak Allah, kulun kastı, niyeti ve azminin ardından, onu ya doğru yola iletir, ya kişinin sapıklığı hak etmesinin akabinde, kulunu sapıklığa sokar.

Yesevî, dinî ahlâk sisteminde günahı adaletsiz davranışlara sürükleyen bir kötü davranış olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla günah kavramını çeşitli yollarla izaha çalışmakta; tövbe edilmesi durumunda eğri yoldan doğru yola döneceğini ve yaptıklarından utanıp diz çökerek ellerini çekip koparacağını, bir daha yapışmak istemediğini belirtmektedir. Ayrıca Allah'a hamd ve şükürlerini sunarak, bilgili, eğitici yol gösterici, öğüt verici mürşid ve önder yanına kaçtığını; kendisini hep kötülüğe, bu geçici dünyanın mal ve zevklerine yönelen kötü benliğinin elini tutup yakalamayı arzu etmektedir. Burada nefisle isyan arasında yakın

¹⁷⁷Ayrıca bkz. en-Nisâ sûresi, 4/116.

¹⁷⁸ Allah'ın rahmeti hakkında bkz. Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, çev. Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., İstanbul 2018, c. XII, ss. 376-377.

bir münasebet kurmaktadır.¹⁷⁹ Yesevî, nefsten büyük bela olmayacağını; yer ve gökte lokma versen, asla doymayacağını anımsatmakta; nefsi ölenleri Hûri ve Gılmanın kucaklayacağını müjdelemektedir.¹⁸⁰ Yesevî, nefis yoluna giren kişinin rezil olacağını, yoldan çıkıp, kayıp, tozup günahkâr olacağını, yatsa kalksa, şeytan ile yoldaş olacağını vurgulayıp, “Nefsi tep, nefsi tep, ey kötülükleri işleyen” diye nefis sahibine seslenmektedir.¹⁸¹ Yesevî, itin nefisini öldürdüğünü, kızıl yüzünü doldurduğunu, “Kul Hoca Ahmed köledir, satıp yesin dervişle” diye terennüm etmektedir.¹⁸² Yesevî, nefis-şeytan işlerinden endişe eyle.¹⁸³ Yola giren erenlerin hevası yok.¹⁸⁴ Sûfî olası hâyü heves eyleme asla, köpek nefsi için kullara kan tutmasa iyidir.¹⁸⁵ Hakk’a âşık dervîşlerin sengi mahek. Bu âlemde yerleşmez feleğin canı. Nefsi ölü gönlü diri sanki melek. Böyle olmadan sırdan nasîb alsa olmaz.¹⁸⁶ Öyle âşık ayağına başını koysa, bir şey bırakmadan nefis-hevânın gözünü oysa, şevk şarâbın içip ta ki ruhu kansa, tevbe pişmanlığını hiç dilinden bırakmaz, diye öğütlerde bulunmaktadır.¹⁸⁷

Deniz içinde adem nefsi cevân (gezinme, dolaşma) kılar,
Açlığınan donup dursa efgan (inleme, acı ile bağırıp çağırma) kılar,
Dünyâyı dileyip dini işini viran kılar,
Yılan benzeri halk kırmak gerek. (Hikmet: 210).

Ahmed Yesevî, müminin tevbe eylediği takdirde Allah’ın affını ümid ettiğini ve el ve ayağın günahlara tanıklık ettiğinin altını çizmektedir. Burada Yesevî, “*O gün ağızlarını mühürleriz, elleri bize söyler, ayakları yaptıklarına şahitlik eder*” (Yâsîn Sûresi, 36/65) meâlindeki âyetine telmihte ve göndermede bulunmaktadır.

Tevbe eylesem, bağışlar mı Kâdir İlâh;
Yok ise ben ne yaparım orada, ben yüzü siyah;
Sabaha varsam, el ve ayak bütün tanık;
Hakk önünde bütün işler kolaydır. (Hikmet: 142).

Yesevî, insana, horluk çekmeyi, kâfir nefsinin başının donmasını; daima sürekli bu dünyadan ağlayıp geçmesini, toprak olmasını, herkesin onu basıp geçmesini, can ve gönülde Hayy zikrinin söylenmesini öğütlemektedir.¹⁸⁸ Nefsi öldürmeyip teslim-fâni olmadılar. (H: 81/198). Nefsten geçip hakk’ın emrini yapamadığını dile getirmektedir.¹⁸⁹ Yesevî, nefsin seni son anda köle eyleyeceğini, din evini yağma eyleyip tamam eyleyeceğini, öldüğünde imanından ayrı eyleyeceğini hatırlatmakta ve “Akıllı isen, kötü nefsten şikayetçi ol” diye tavsiye etmektedir.¹⁹⁰

¹⁷⁹Ahmed Yesevî, *Açıklamalı Dîvân-ı Hikmet*, sad. Ahmet Eğilmez Rıdvanoğlu, takriz. Uğur Gürsu, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2016, s. 231.

¹⁸⁰Yesevî, *Açıklamalı Dîvân-ı Hikmet*, s. 231; a. mlf., *Divân-ı Hikmet*, s. 191, (Hikmet: 78).

¹⁸¹Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 214; (Hikmet: 91).

¹⁸² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 226, (Hikmet: 98).

¹⁸³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 256, (Hikmet: 118).

¹⁸⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 256, (Hikmet: 118).

¹⁸⁵Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 260, (Hikmet: 121).

¹⁸⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 262, (Hikmet: 123).

¹⁸⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 275, (Hikmet: 130).

¹⁸⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 193, (Hikmet: 79).

¹⁸⁹Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 205, (Hikmet: 84).

¹⁹⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 214; (Hikmet: 81).

Günahım çok yere sığmaz kime söyleyeyim,
Tevbe eyleyip eğri yoldan doğruya döneyim,
Pişmanlıkta etlerimi koparıp çekeyim,
“Sad deriğ” (yüz parça olsun, parçalansın) deyip parmaklarımı dişlesem ben

Günah işleyip tevbe etmeden sınırdan aştım,
Nefsim beni isyan ettirdi turfa şaşım,
Allah’a hamdolsun ki Pîr-i kâmil’e doğru kaçtım,
Ele alıp kötü nefsi yakalasam ben. (Hikmet: 51).

Yoldan sapan günahkârları yola yönelt,
Bir nazarda gönüllerini safâ eyledim. (Hikmet: 54)

Günah ile doldu bütün içim ve dışım;
Niyâzsızım, açıversen yolumu benim. (Hikmet: 55).

Zâkirleri her nefeste zikrini söyler,
Tevbe eyleyip eğri yoldan doğruya döner, (Hikmet: 60).

Zâkir olsan zikrini demeden asla yatma,
Câhil ile soysuzlara hiç söz katma,
Münafıklar halden sorsa bir söz deme,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir zikir söyleyelim. (Hikmet: 60)

Kul Hoca Ahmed kötülerin kötüsü sen,
Herkes buğday el tutmaya samanı sen,
Yoldan sapan günahkârların câhili sen,
Gelin yığılın zâkir kullar zikir söyleyelim. (Hikmet: 60).

Eşiğine başımı koyub tevbe eylesem,
Gıybet yapan dillerimi yüz bin dilsem,
Günâh işleyen organlarımı parça eylesem,
Dostlar Hâcem bana bağlım der mi? (Hikmet: 63).
Seherlerde erken kalkıp Hakk’a yansam,
Büyük küçük günahlardan tevbe eylesem, (Hikmet: 63).

Yesevî, bu dünyada kendisi gibi âsînin asla olmadığını, böyle günah tersa (Hıristiyan), cühud (günahında ısrarlı, Yahudi) kâfirin eylemediğini, ölüp gitse, cehennemine içine yer vermeyeceğini ve tevbe eylese, Tevvâb'ın kabul edip etmeyeceğini sormaktadır.¹⁹¹ Yesevî, dağ ve çöllerin günahına takat eylemeyeceğini, her gün yüz bin günahın, isyanın kendisine adet olduğunu dile getirmekte ve bu iş ile âhirette rahatın olmayacağını, tevbe eylese, adetlerinin kalmayacağını (âdetlerim kalır mı ki) savunmaktadır.

Dergâhına başını koyup ağlasam,
Garip-yetim başını okşayıp dua alsam,
Hakk'tan korkup dünya işini arkaya koysam,
Rahmân benim gönlümün hâlini sorar mı?
Âdem Safî sünnetlerini dile alsam,
“Yâ Rabbenâ zalemnâ” deyip feryâd etsem,
Kırlarda gözyaşımı akıtsam,
Bir ve Var'ım beni yola salar mı? (Hikmet: 64).

“Yâ Rabbenâ zalemnâ” deyip feryâd eyle,
Gözyaşını her yere şebnem (çiy) eyle,
Hak zikrini deyip özünü yok eyle,
Hak cemâlini göstermese perişan olur. (Hikmet: 95).

Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde kendi kendine zulmetmenin manasını terennüm etmekte ve bunu vurgulayan âyetlere telmihte bulunmaktadır. Çünkü Kur'ân'da muhtelif âyetlerde kendi kendine zulmetmek eylemine önemle parmak basılmaktadır.¹⁹² Yesevî, birçok kötü davranışın kendi kendine zulmetmek eyleminden kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Âdem ve Hava, “*Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik*” şeklinde kendilerine yazık ettiklerini söylediler (el-A'râf sûresi, 7/23). Onlar, kendilerini zorluklara ve maişet sıkıntılarına sokmuşlardır. Zulüm, bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır. Hasan-ı Basrî'ye göre, bunlar Hz. Âdem'e Allah Teâlâ'dan ulaşan sözlerdi. Nitekim cenâb-ı Hakk, “*Bunun üzerine*

¹⁹¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 174, (Hikmet: 65).

¹⁹² Nitekim Cenab-ı Hakk insanın kendisine zulmetmesi konusunda şunları buyurmaktadır: “*Dediler: “Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, muhakkak ziyana uğrayanlardan oluruz!” (el-A'râf sûresi, 7/22-23); “Onların (nankörlerin) bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, nefislerine zulmeden bir topluluğun ekinine vurup onu dondurucu bir rüzgar (ın tahribatın)a benzer. Allah onlara zulmetmedi; fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı” (Âl-i İmrân sûresi, 3/117); “(İnkâr edenler) İlle kendilerine meleklerin gelmesini, yahut Rabbinin (azap) emrinin gelmesini mi bekliyorlar? Onlardan öncekiler de öyle yapmıştı. Allah onlara zulmetmedi. Fakat onlar kedni kendilerine zulmediyorlardı” (en-Nahl sûresi, 16/33); “Yahudi olanlara da bundan önce sana anlattıklarımızı haram kılmıştık. Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı” (en-Nahl sûresi, 16/118); “Suçlular (el-mücrimîn), cehennem azabında sürekli kalacaklardır. (Azap) Kendilerinden hiç hafifletilmeyecektir. Onlar azap içinde umutsuzdurlar. Biz onlara zulmetmedik; fakat onlar kendileri zâlim idiler (vemâ zâlemnâhüm ve lâkin kânû hüm ez-zâlimîn)” (ez-Zuhruf sûresi, 43/74-77); “Biz onlara zulmetmedik (vemâ zalemnâhüm). Fakat onlar, kendi kendilerine zulmediyorlardı (velâkin zalemû enfüşehüm). Rabbinin emri geldiği zaman, Allah'tan başka yalvardıkları tanrıları, kendilerinden hiçbir şeyi savmadı ve onların ziyanlarını artırmaktan başka bir işe yaramadı. İşte Rabbin zulmeden kentleri yakaladığı zaman böyle yakalar. Doğrusu O'nun yakalaması, çok acı ve çetindir” (Hûd sûresi, 11/101-102).*

Âdem'e Rabb'inden bazı sözler ulaştı (bunlarla tövbe etti); Rabb'i de onun tövbesini kabul buyurdu” (el-Bakara sûresi, 2/37) diye buyurmaktadır. “*Böylece Âdem Rabb'ine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmişti.*” (Tâha sûresi, 20/121) ve “*Âdem verdiği sözü unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik*” (Tâhâ sûresi, 20/115) mealindeki bu âyetlerde Hz. Âdem'in Rabb'inin emrini unuttuğunu haber vermektedir. Cenab-ı Hakk'ın kendisine yemeyi yasakladığı ağacın meyvesini Âdem unutarak yemişti; onun o ağaçtan yemesi, unutarak olsa bile, kendine karşı zulüm ve Rabb'ine isyan anlamına gelmekteydi.¹⁹³

Yesevî, kötülükler işleyenin, günahlarına tövbe eylemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Senden önce dostların nereye gitti,
Bu dünyaya meyletmeyip ağlayıp geçti,
Ömrün son buldu, sıra sana yetti,
Günâhına tevbe eyle, ey kötülükler işleyen. (Hikmet: 91).

Muhabbetin deryasına aç gözünü,
Tevbe eyleyip Hakk yoluna al özünü,
Muhabbetin deryasına sal sözünü,
Tevbe eylemeden bu sevdâyı gütse olmaz. (Hikmet: 125).

Yesevî, dostlarına hitaben, “*Âlimler bilirler*” mealindeki ayeti (ek-Ankebût sûresi, 29/43; Fâtır sûresi, 33/28; er-Rûm sûresdi, 30/22) anlamını bilmeden okuyan âlimin zalim olacağına, anlamını anlayanların giysisinin aba ve öyle âlimin gerçek âlimler olacağına işaret etmektedir.

“Fel ya‘lemûne‘l-âlimûn”i okur alim,
Anlamını bilmeden onun olur zalim,
Anlamını anlayanların giysisi aba,
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarım ey. (Hikmet: 83).

Burada Yesevî, ilim sahibi olanın bu ayeti okuyacağını ve onun anlamını okumaz, yani bilmez ise, eziyet edici, sıkıntı verici birisi olacağını haber vermektedir. Anlamını okuyup bilenlerin giysilerinin kaba yünden dokunmuş geniş giyecekler olacağını belirtmektedir. Böyle âlimlerin, yani Kur‘ân âyetlerini okuyup lafzî ve batınî anlamlarını bilen-anlayan-anlatan bilginlerin, insanlara gerçekten yararlı, dosdoğru hak yolunu gösteren bilginler olduğunu önemle vurgulamaktadır.¹⁹⁴

Yesevî, ilmin iki olduğunu, beden ve cana rehber olduğunu, can âliminin Hazretine yakın olup, muhabbet şarabından içtiğini, öyle âlimin gerçek âlim olacağına vurguda bulunmaktadır. Ayrıca, beden âliminin zâlimlere benzediği, çünkü beraetin ayetinde

¹⁹³Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturidî es-Semerkindî (ölm. 333/944), *Te‘vîlâtü'l-Kur‘ân Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., İstanbul 2016, c. V, ss. 339-340.

¹⁹⁴ Bkz. Yesevî, *Açıklamalı Divân-ı Hikmet*, ss. 320-321.

buyurmuştur, cehennem içinde dinmeden yanarmış, zakkum zehri içip devamlı, diye terennüm etmektedir.¹⁹⁵

Yesevî, âhir zaman şeyhlerinin davranışlarını sorgulamaktadır:

Âhir zaman şeyhi düzeltir dış görünüşünü,
Zühd ve takva kılmayıp bozar iç âlemini,
Kerâmet der gaflet uykusunda gördüklerini,
Riya ile halka kendini satar dostlar. (Hikmet: 85)

Sahralarda dört darbe vurup zikrini başla
Kibir ve heves, ben ve benlik ırak gönderi,
Gece-gündüz tekbir söyleyip dinmeden işle,
Zikrini söyleyip sıdkı ile durmak gerek. (Hikmet: 210).

5.Yesevî'nin Hikmetlerinde Ferdî Manada Adalet

Ahmed Yesevî, hikmetlerinde bireysel adalet anlayışını çeşitli yönlerden açıklamaya çalışmaktadır. Yesevî, kulun, bireysel manada toplumsal bir vazife olan emr-i bi'l-marûf ve nehy-i ani'l-münker ilkesini yerine getirmesi gerektiğine vurguda bulunmaktadır. İyiliği emretmek ve kötülükten men etmek vazifesini ifa etmek, bireylerin yükümlülüklerinin bilincinde olduğu ve birbiriyle kaynaştığı düzgün bir toplumsal yapının oluşmasını sağlar.

Emr-i maruf ve nehy-i münker bilip eylese,
Yatsa kalksa bir Allah'ı hâzır bilse,
Ölene kadar Rabbine hizmet eylese,
Kuvvet verir, onu ne diye iki büklüm eylesin? (Hikmet: 139).

Sahte dervîşleri kınayan ve eleştiren, âşık olsan, ibadet eyle, gece kalkıp hiç yatma diye öğüt veren, gerçek dervîşlerin ibâdetlerini gizli eylediğini ve riyâdan kaçındıklarını dile getiren Yesevî, konuyu vah, o dervîşlerden kurtuluş ver, o câhile ülfet eylemeyip canımı al. Ey sevgili, yolda kaldım, yola koy. Tevbe edenin Rabbim yerini bostan eyler, diye izah etmektedir.¹⁹⁶

Kimi görsen, bu yollarda sahte âşık,
Zâhir sûfi, bâtın içinde değil sâdık,
Onun için sevdiğine olmaz lâyıq,
Yalancıyı mahşer günü şaşkın eyler. (Hikmet: 133).

¹⁹⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 203, (Hikmet: 83).

¹⁹⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 280, (Hikmet: 133).

Dervîş olsan, ibâdet eyle, eyleme riyâ;
Her köşede ibâdet eyle Rabbim tanık,
Sahte dervîş nereye gitse, zevk ve davâ,
Adil padişah ibâdetlerini isyan eyler. (Hikmet: 133).
Dervîşim deyip ibadet eyler halk içinde;
Riya eyleyip dolaşıp yürür orada burada;
Allah için ibâdet eyleyen dervîş nerede?
Gerçek dervîşler dağ ve ovayı mekân eyler. (Hikmet: 133).

Kul Hoca Ahmed, kulum deyip vurma lâf;
Riyâ ile eylediğin ibâdetin hepsi boş;
Şerîatte, tarîkatte kazancın şüpheli;
Âhirette yalancıları üryân eyler... (Hikmet: 133).

Bir toplumda büyüklerin kötü bir hastalık/huy olduğunu kabul eden Yesevî, hikmetlerinde “kibri” dağ benzetmesiyle açıklamakta; kibri kınayıp eleştirmektedir.

O bülbülün feryâdını işitenler,
Kibirin dağını kesip atanlar,
Bu dünyanın lezzetini unutanlar,
Feryâd edip ağlayıp gözünü giyân (ağlayan) eyler. (Hikmet: 134).

Şeyhim diye başkaldıran Hakk’a rakip;
Benlik eyleyip Sübhân’ına olmaz sevgili,
Uykusuz olup derdsizlere olan tabip;
Bu dünyâyı mü’minlere zindan eyler. (H: 133; s. 279).
Ey mü’minler, ibâdet eyleyip dayanmayın;
Emânettir, azîz cana inanmayın,
Harâm-mekrûh yılmış mala inanmayın,
Mallarını “karış” adlı yılan eyler. (H: 133; s. 279).

Yesevî, toplum içinde âşîğın Hakk emrini yerine getirmesine, haram yememesine ve düzgün yaşamasına büyük bir ehemmiyet vermektedir:

Kulum diye Hakk emrini kılmayanlar,
Kudretini görüp ibret almayanlar,

İman-İslâm kurallarını bilmeyenler,
Ulu günde kızıl yüzlü olmaz olur. (Hikmet: 127).

Ömrün sonunda olacaktır bir gün,
Bu iş ile gitsen eğer selâm yurdu,
Helali bırakıp yemiş olsan daimâ haram,
Azabını orada çekmek gerek. (Hikmet: 105).

Önce hesap eyleyince taharetten,
İkinci hesap eyler namazdan,
Üçüncü hesap eyler helal-haramdan,
“Ben-ben” diyen şaşkın olup kalır imiş. (Hikmet: 112).

Ahmed Yesevî, Sufilik yaşamının olumsuz yönlerini ve Sûfilerin yanlış davranışlarını eleştiriye tabi tutmaktadır:

Sufilik öyle midir daimâ işin gaflet ile,
Tespîh tanesi elinde dillerin gıybet ile,
“Çilpeç sillesi” vurursun kötü nefis izzet ile,
Sûfî-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın. (Hikmet: 119).
Sûfî olsan saf ol ki, suç ve isyan olmasın,
İbâdet-takvâ eyleyip gönlün perişan olmasın,
Can ve gönülde ağla ki mahşerde yalan olmasın,
Sûfî-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın. (Hikmet: 119).
Ey sûfî ibâdet eylersin hepsi kibir ve riyâ,
Can ve gönül dünyâyâ mağrur dillerinde ah-vah,
Can verirken olacağın iman nurundan ayrı,
Sûfî-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın. (Hikmet: 119).
Sûfî olup nefis için her dem kapıya bakarsın,
Adak alıp geldi mi deyip her kişiye bakarsın,
Allah’ın lanetini boynuna her dem takarsın,
Sûfî-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın. (Hikmet: 119).
Teşbih tanesini alıp halk gözüne iyi sūfisin,
Kötü nefsin önünde tersa, cühûdun birisin,
Kulluk eyle Hakk’a yoksa köpek ve baykuşsun,
Sûfî-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın. (H: 119; s. 258)

Ey sũfi öz tavrına yalnız Allah'a kulsun,
Aslına baksan eğer âlem içinde birsin,
Günahkâr ve hatalı hem asi ve mahcupsun,
Sũfi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadın. (Hikmet: 119).

Başını yarıp kana boyayıp eylese sitekler,
Vurdu bana diye zâlime söz katmasa iyidir. (Hikmet: 121).
Derviş olarak halk içinde teşbih çevirip,
Sũfi olarak âleme özünü satmasa iyidir. (Hikmet: 121).
Sũfi olarak saf ol ey Allah'ın kulu,
Sũfi olup o yalan demi geçmese iyidir. (Hikmet: 121).
Allah dese eylese gizli sayısız bidati,
Öyle sũfiler oruç, namaz kılmasa iyidir. (Hikmet: 121).

Cahil kim deyip sorsa söyleyin habersizler,
Hakk'dan korkmadan soysuzları sorup arar,
Âyet-hadis beyân eyleyin kesin sözler,
Hemdem olup câhil ile dursa olmaz. (Hikmet: 123).

Hak yâdından zerre gâfil olmayanlar,
Yatsa, kalksa, Hakk zikrini bırakmayanlar,
Vallâh, billah dünyâ haram, almayanlar,
Kabir içinde o kul asla ölmez. (Hikmet: 127).

Gâfil olmaz Hakk yâdından geceleri tamam;
Helal lokma talep eyler; yemez haram;
Dervîş gerek işbu sıfat ile daimâ,
Kul olarak kulluğundan caymaz olur. (Hikmet: 127).

Tezvîr ağı kurup halkı yoldan çıkardın,
Şeyhlik kılıp riyâ ile Pazar kurdun;
Gönül eğlendirip şeytan ile devrân sürdün,
Cemâline sen ne diye lâyıık eylesin. (Hikmet: 139).

Dünya için gam yeme, Hak'tan başkasını deme,
Kişi malını yeme, Sırat üzerinde tutar ha. (Hikmet: 144).

Ahmed Yesevî, zâlim ve isyankâr kul arasında bir münasebet kurarak, böyle bir kişinin Allah'ın hidayetini ve doğru yolu göstermesini dilemeye olan ihtiyacını vurgulamaktadır.

İsyankâr ve zalim kulun kapına geldi
Elimi tutup doğru yola ilet, hidâyet edici sensin
Güçlü ve kâdir olan Allah'ım, ağlayıp geldim katına,
Elimi tut, doğru yola ilet, hidâyet edici sensin (Hikmet: 21).

Ahmed Yesevî, hayatını helâl lokmayla geçirmiştir. Ona göre, kendinin olmayan veya hak etmediği lokmayla harâm yoldan beslenenlerin kendilerine olmadığı gibi başkalarına da saygıları yoktur. Ona göre insan, kim olursa olsun, başkasına yük olmamalı ve kendi emeğinin ekmeğini yemelidir.¹⁹⁷

Ahmed Yesevî, dünya malına tamah edilmemesini ve kişi malının yenmemesini tavsiye etmektedir.

Dünyâ için gam yeme, Hakk'tan başkasını deme,
Kişi malını yeme, Sırat üzerinde tutar ha. (Hikmet: 144).

6.Yesevî'nin Hikmetlerinde Toplumsal Adalet Vurgusu

Ahmed Yesevî, temiz toplum oluşturma ve düzgün insanlar (insân-ı kâmil) yetiştirme yolunda öğütler verip özlü sözler ve hikmetler söylemiştir. Bunun yolu, evvelâ kişinin kendisini düzeltmesi ve insanın kendi kadrini kendi bilmesinden geçmektedir.¹⁹⁸ Yesevî, bu yolda atılacak adımların ve izlenecek yolların bir düzenini ve seyrini vermektedir. Çünkü eğitim, birden bire gerçekleşen bir olgu değildir; belli bir süreçte zamana, sabra, mükemmelleşmeye, olgunlaşmaya, pişmeye ve yönetime gerek gösterir. O halde birey ya da toplum, belli düzeltmeler, görevler ve yöntemler neticesinde kemale erer.

Mâturîdî düşüncede Allah, bir topluluğa lütfettiği nimetini, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez. Allah'ın nimetlerine yönelik şükrü O'nun dışında bir varlığa yöneltmedikçe ve O'ndan başkasına kulluk etmedikçe, onlara lütfettiği nimetleri değiştirmez. Böyle bir durumda ise, onlara lütfettiği nimetleri değiştirir.¹⁹⁹ Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe, Allah onlarda bulunanı deşirmez. Bu nimetin, Allah'ın Elçisi tarafından getirilen din nimeti veya Kur'ân veyahut din işinden bir şey olması muhtemeldir. Nitekim Yüce Allah, “Bir zaman Mûsâ, kavmine, “Ey kavmim, benim Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde niçin beni incitiyorsunuz?” demişti. Onlar eğrilince, Allah da kalplerini eğiltti. Allah doğru yoldan çıkanları doğru yola iletmez” (es-Saf sûresi, 61/5) ve

¹⁹⁷ İsmail Yakıt, “Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”, *Yesevîlik Bilgisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2000, s. 167, (ss. 164-176).

¹⁹⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 292, (Hikmet: 139).

¹⁹⁹ Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. Fadıl Ayğan, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., İstanbul 2017, c. VI, s. 265.

“Bir süre indirildiği zaman, “Sizi birisi görüyor mu?” diye birbirine bakar, sonra da sıvışır. Anlamaz bir topluluk oldukları için Allah onların kalplerini çevirmiştir” (et-Tevbe sûresi, 9/127) melalinde buyurmuştur. Bundan maksadın, sağlık, esenlik ve mal gibi dünyevî nimetler olması da muhtemeldir. Dolayısıyla onlar kendilerinde olanı değiştirmedikçe, Allah da bunları değiştirmez. Ayrıca yenilenme ve tekrar ortaya çıkarılması gerekli bulunan lütuf türü itaatler ve nimetlerden ibaret olanlar, insanların tercih hallerini ve kendilerini değiştirmeleri durumunda değişir. Devam etmesi gereken fiillere gelince, onları Allah sonradan değiştirir. O da esenlik, sağlık ve bolluk gibi şeylerdir. Bu yenilenmesi ve yeniden yapılması gerekenler de itaatler ve isyanlardır.²⁰⁰ Böylece Hoca Ahmed Yesevî, *Mâturîdîlik mezhebinde benimsenen lütuf ve kerem akidesine göndermede bulunmakta ve toplumların kendilerini düzeltme hamlesinin, yine kendi yönelimlerinden geldiğine ve Allah'ın lütfunu temiz olmayana, alçak olana göstermeyeceğine ve armağan etmeyeceğine göndermede bulunmaktadır.*²⁰¹

Lütuf ve keremi Hakk yarattı sizler için,

Can ve gönülde hizmet eyleyip sizler alçak,

Allah için bahsederim kendine gelesin,

Temiz olmayana ne diye lütfunu armağan etsin? (Hikmet: 139).

Hazret Sultan Yesevî'nin hikmetleri arasında öyleleri vardır ki, tarihe bakarken olsun istikbale bakarken olsun insanlara yol gösterir ve ışık tutar. Tolum halinde yaşarken cereyan eden vakıaların arka plânındaki er-Rahman'ın iradesini ve el-Kâdir'in işlerini anlamak kişiye irfan vadilerinden epeyce yol aldıracaktır. Tevhidin fiiller ve sıfatlar düzeyinde tahakkukunu, tezahürünü anlayabilen bir Müslüman, mümin olacaktır; fiil ve sıfat vadisinden Zat (c.c.) okyanusuna ulaşan müminin velayet deryasına dalması için artık sadece ve sadece tek bir adım atmaya ihtiyacı kalmıştır. Kâinatta cereyan eden bütün olayların Rabbânî işleyiş mantığını kavramak için gerekli anahtarları ele geçirmek üzere tek başına aşağıda örnek olarak sunulan Yesevî hikmeti bile yeterlidir.²⁰²

Münafıklar yürürler, fisk ve fücür kılarlar,

Haram, şübhe yerler; korkup ağlar Hoca Ahmed.

Âhir zaman olmuştur, sultan zâlim olmuştur,

Haram, şübhe dolmuştur, şaşkın olur Hoca Ahmed. (H: 29/120).

Müslüman görünüp de Müslümanların içinde kâfir olarak yaşayanlar bozgunculuk yaparlar. (Müslümanları birbirine düşürür yağı yaparlar). Senin buyruklarının tersini yapıp

²⁰⁰ Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. S. Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., İstanbul 2017, c. VII, ss. 428-429.

²⁰¹Bkz. “Bu böyledir, çünkü bir millet kendilerinde bulunan (güzel meziyet)i değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez. Allah iştirindir, bilendir” (el-Enfâl sûresi, 8/53); “Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe, Allah onların durumlarını değiştirmez. Allah da bir kavme kötülük istedi mi, artık onu geri çevirecek yoktur. Zaten onların, O'ndan başka koruyucuları da yoktur. (er-Ra'd sûresi, 13/11).

²⁰²Hayati Bice, “Hazret-i Türkistan: Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetler Hazinesi: Divân-ı Hikmet Üzerine”, Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, T.D.V. Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2009, s. 33, (ss. 9-60).

yazuklar işlerler. (Senin) yenilmesini yasak ettiklerini ve yasaklarına girip girmedikleri kuşkulu olanları yerler. (Böyle bir duruma düşmekten) Hoca Ahmed korkup ağlar.

Âhir zaman (dünyanın ve evrenin sonu, yıkılacağı çağlar) olmaktadır, gelmektedir. Padişâh (hükümdar, hakan, Devlet başkanı halkına) eziyet edici, sıkıntı verici (olduğu gibi yazuklarımızın cezası da ağır) olmaktadır. Senin yasakladıkların ve yasaklayıp yasaklamadığın kuşkulu olanlar, (ortalığa) dolmaktadır. (Kullarının) haram ve şüpheden (haramlığı kuşkulu olanlardan kaçmamalarına) Hoca Ahmed şaşkın olur.²⁰³

Hoca Ahmed Yesevî, seçkin kulların iyi söze kulak tuttuğunu ve kötü kulların günden güne beter olduğunu, Hakk Mustafa'nın "Küllü yevmin beterün" dediğini, vefalılara seslenerek ümmet olsan, kulak vermelerini tavsiye etmekte, Allah'ın iyilerin ecrini ve kötüye de ceza verdiğini anımsatır. Kötülerin kıyamet günü cezalarını çekeceğini hatırlatmaktadır.²⁰⁴

“Fâsık, fâcir günaha girip yeri basmaz,
Oruç-namaz kazâ eyleyip misvâk asmaz;
Rasûlullah sünnetlerini göze ilişirmez,
Günâhları günden güne artar dostlar. (Hikmet: 86).

Yesevî kıyâmet gününün yakın olduğunu, halk ve elden sevgi ve şefkatin gittiğini hatırlatmaktadır. Yesevî, hikmetlerinde adalet kavramını geniş ölçekte ele almakta ve çeşitli yollarla anlatmaya özen göstermektedir.

Ulu küçük yarânlardan edeb gitti,
Kız ve zayıf gençlerden hayâ gitti,
“Hayâ imandandır” deyip Rasûl dedi,
Hayâsız kavimler acaipler oldu dostlar.

Müslüman Müslümanı eyledi katil,
Haksızı tutup haklı işleri kıldı batıl,
Mürid pirine kalmadı yüz ve hatır,
Nasıl kötü zamanlar oldu dostlar.

Dünya ehli halkımızda cömertlik yok,
Padişahlarda vezirlerde adalet yok,
Dervişlerin duasında kabul edilme yok,
Türlü belâ halk üstüne yağdı dostlar.
Âhir zaman bilginleri âlim oldu,

²⁰³ Ahmed Yesevî, *Açıklamalı Dîvân-ı Hikmet*, s. 175.

²⁰⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 208, (Hikmet: 86).

Hoş geldin deyciler bilgin oldu,
Hakk'ı söyleyen dervişlere düşman oldu,
Nasıl kötü zamanlar oldu dostlar. (Hikmet: 89).

Haram ehli, ben-benlikten kaçıp yürü,
Ehlini bulursan, gözden yaşını saçıp yürü,
Muhabbetin şarabından içip yürü;
Hak cemâlini gösterme perişan olur. (Hikmet: 95).

Hoş devlettir velilikte önder olsa
Adil olup bir mümini kadı eylese,
O kadı bütün halkı râzı eylese,
Razılıktan cennet evini alır olmalı. (Hikmet: 104).

Yesevî, Hz. Ömer'in devlet idaresindeki adalet algısına ve adilane uygulamalarına vurgu yapmakta ve onun bu konudaki duyarlılığına parmak basmaktadır.²⁰⁵

Şeriatı gözeten, tarikatı doğru tutan,
Hakikati iyi bilen adâletli Ömer'dir.
Oğlunu azarlayıp getiren, kırbaç vurup öldüren,
Adâlet eyleyip yol soran adâletli Ömer'dir.
Çıra olup sönmeyen, din yolundan dönmeyen
Haksız işi eylemeyen adâletli Ömer'dir. (Hikmet: 33; s. 140)

Yesevî'nin düşüncesinde, adaletsiz toplumda, halk ve elden, sevgi ve şefkat gider, ahlâk yok olur; hayâ, iman kaybolur. Müslüman Müslümanı öldürür, onun canına kıra, haksızı tutar, haklı işleri bâtil eyler, böylece kıyamete mazhar olurlar.²⁰⁶ Yesevî, huyun riya olursa, halka sözün tesir etmez, diye uyarılarda bulunur.²⁰⁷

İslâm kültüründe insan en şerefli ve en mükerrem bir varlıktır. Onun davranış şekli şerefli ve makamına uygun şekilde olmalıdır. Yani insana hakkını vermek lazımdır. Peygamberimiz bir hadisinde, “Ey Allah'ın kulları kardeş olun. Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez. Ondan yardım elini çekmez ve onu küçük görmez”, diye söyler.²⁰⁸ Kardeşliğin ilk hususiyeti ise, birbirini sevmektir. Bu hususta Peygamberimizin yine bir hadisini zikretmeden geçemeyiz: “İman etmedikçe cennete girilmez, birbirini sevmedikçe de iman edilmiş olunmaz”.²⁰⁹ Böylece sevgi, iman etmiş olmanın bir şartı olur. İman, ferdin

²⁰⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, s. 140, (Hikmet: 33).

²⁰⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 115.

²⁰⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 24.

²⁰⁸ Buhârî, Mezâlim, 3, İkrâh, 7; Müslim, Birr, 58 (Hadis no: 2580); Ebû Dâvûd, Edeb, 46 (Hadis no: 4893).

²⁰⁹ Müslim, İmân, 93-94; Tirmizî, Et'ime, 45; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

toplumdan soyutlanması değil, aksine kişinin toplum içinde diğer fertler için faydalı hâle gelmesine yardım eden somut bir kavramdır.²¹⁰

İnsan haklarını ihtiva eden, kardeşini sevme duygusu, toplumsal görevler şeklinde her sahada vücut bulmuştur. Bu görev ve vazife, “Başkalarının bize yapmalarını istemediğimiz şeyi başkalarına yapmamak, bize yapılmasını istediğimiz şeyi başkalarına yapmak” tarzında kurallaştırılmıştır. İfadelerle, insana ilk görevinin “insana saygı” olduğu hatırlatılmıştır. Esasen, adaletin tanımı yapılırken, “Adâlet haklara riayettir” düsturu ilk önce zikredilmiştir. Farklı mizaç, din, dil, gelenek, itikat, ahlâk, âdetlere sahip olsa bile, insan insandır; kutsal bir varlıktır, haksız yere öldürülemez.²¹¹

Divân-ı Hikmet’te yer alan insan hakları çok belirgin bir mahiyette ele alınıp terennüm edilir: “Gıybet sözden kaçınmak, dilini kontrol etmek lâzım”.²¹² “Sünnet imiş kâfir de olsa, verme zarar.”²¹³ Gerçek kullar dünyada haram almazlar, helaliyle yetinirler”.²¹⁴ “Kişi malını yeme”.²¹⁵ “Hakk’ı seversen, harama el uzatma”.²¹⁶

İyi söz söylemek,²¹⁷ insana saygının başlangıcıdır. Hakikati bilmeyen insan insan değildir.²¹⁸ Haksız dava eyleyenler, haram yiyen hâkimler, rüşvet alıp yiyenler, Cehenneme doğru giderler.²¹⁹ İyi ve kötü değerlerin sınırı kaybolan, dengesiz toplumda her şey tersine döner; akıl sahiplerine, bilgelere itibar edilmez, çevreye cahiller hâkim olurlar, toplumu onlar yönetirler, onlara, akıl yürütenlere maddî ve manevî baskı yaparlar; böyle toplum çökmeye yüz tutar.²²⁰ Her türlü kötülüklerin, cahilliklerin anası imansızlıktır, dolayısıyla ahlâksızlıktır.²²¹ Nefse itâat eden toplum veya fert çöker, imanını kaybeder.²²²

Yesevî’de, eşitliğin en büyük düşmanı, nefis, ben-benliktir. Çünkü ben-benlik, başkalarını dikkatten kaçırmak, onların hürriyetine, hakkına, saygısızlığın başıdır. Nefsi kendi arzusuna bıraksan seni rezil eder, sınır aşar, Hakk önünde tuğyan eyler. Onun için Ahmed Yesevî, “büyüklenme, ben-benliği Allah sevmez, dinin tutmaz” diyor.²²³

Saadet doğru yolu bulup, dengeli hayat kurup, o yolda devam etmekle olur. Ak ile kara olarak ayırım yapılanlar, eşitsizlik, yani biri üstün, diğer aşağılık konumunda olan insanlar Pîr-i Kâmil’in öğretilerinden dolayı eşit oldu, diyor. Demek ki, adalet, iman, ahlâk eşitlik ve erdemlerin yaşaması ve yerleşmesi için yönlendirecek insanlara, eğitimcilere ihtiyaç var olacaktır.

Gariblikte yürüdüm ben kötü yemeğe,
Berbat imiş tekke, yastık orada başa,
Mahzun olup ata-ana karındaşa,

²¹⁰Sevgi ve mahabbet hakkında bkz. el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, ss. 404-414; Hayrani Altıntaş, “İslâm Kültüründe İnsan Hakları”, *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 1998, Sayı: 26, s. 22; Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlâk Felsefesi*, s. 139.

²¹¹ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlâk Felsefesi*, s. 139.

²¹² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, (Kazan 1901), s. 107.

²¹³ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 37.

²¹⁴ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 161.

²¹⁵ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 183.

²¹⁶ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 126.

²¹⁷ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 151.

²¹⁸ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 54.

²¹⁹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 126.

²²⁰ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 28.

²²¹ Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 69.

²²² Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Kazan 1901, s. 119. Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlâk Felsefesi*, ss. ss. 139-140.

²²³ Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlâk Felsefesi*, ss. 145-146.

Rahîm kılıp, garîb hâlin soran var mı?
Garıblere rahmeylesen, çoktur sevab
Garîblikte bulmadım ben halaveti (Hikmet: 207).
Mahzun olan sıkılana, hâzır olan günahkâra,
Yetim olan garibe, server olan Muhammed.
Kul Hoca Ahmed miskindir, miskînlerden manâ sor,
Miskinlik huzur kaynağı, basar olan Muhammed. (Hikmet: 208).
Ya Muhammed, kötü kulu mahrum koymayın,
Âsi, câfi ümmetleri yolda koymayın.
Mahşer günü asilerden yüz çevirmeyin,
Ya Mustafa! Elim alın, yolda kaldım. (Hikmet: 209)
Ümmet diyerek hiç uyumadan geçti Rasûl,
Âsi, câfi (cefâ: cefa, eziyet, sıkıntı, incitme, zulüm) ümmet için oldu mahzun,
Hakk Teâlâ kılar mı deyip bizi kabul,
Ya Mustafa! Elim alın, yolda kaldım. (Hikmet: 209).
Bu dünyada yaptıklarım fîsk ve fücür,
Ümmet diyerek lutf etmese sultanlar sultanı.
O sebepten varsam tarafına, kabir ehli,
Ya Mustafa! Elim alın, yolda kaldım. (Hikmet: 209).
Ümmetim deyip laf vururum hani amel?
Allah için ben kılmadım asla cedel.
Adım ümmet, kıldığım işin tümü zarar,
Ya Mustafa! Elim alın, yolda kaldım. (Hikmet: 209).
Hakikat bilmeyen insan değildir. (Hikmet: 36).
Rasûl dedi ona: “Ben de yetimim;
Biliniz, o benim has ümmetimdir.”
Yetimi görseniz incitmeyiniz;
Garibi görseniz, dağ etmeyiniz.
Yetimler bu cihanda ezilmiştir.
Gariplerin işi zordur. (Hikmet: 36).
Doğru giden kulunu, Hakk’ın arayıp yolunu,
Doğru yürüyen kulunu ümmet diyecek Muhammed (Hikmet: 37).

7.Yesevî'de Adalet Kavramının Fonksiyonelliğinde Ahiret ve Ahvâlinin Yeri: Ölümsüzlük, Ödül ve Ceza, Cennet ve Cehennem

Ahlâkî yaptırım, fazilet ile saadet arasındaki dengeyi kurmak ve adaleti gerçekleştirmek için ahlâkî kanunun zorunlu bir parçası ve amacıdır. Mükafat kazanmak ümidi ve ceza görme korkusu ile ahlâkî kanuna saygıyı sağlamak yönünden bir vasıta²²⁴ Dinî (ilâhî) yaptırım uyarınca, İslâm dininde iyiler, doğrular, Allah'ın emirlerine itaat edenler hem bu dünyada hem de âhirette iyiliklere kavuşacaklardır. Herkes kendi yaptığının karşılığını mutlaka görecektir. Bu dünyada kendilerini mesut suçlular, ilelebet cezasız kalmayacaktır. Aksi halde insanoğlunun yaratılışı boşuna olur. Bu da Allah'ın hikmetine aykırı bir durumdur.²²⁵ Âyetler bir dönüşün olacağını açıkça ortaya koymaktadır.²²⁶ Kur'ân, insanların aklına hitap etmek suretiyle yaptırım olarak mükafatları hatırlattığı gibi, cezaları da daima hatırlatmaktadır.

Âhirette ilâhî yaptırım, hem iyiler hem de kötüler için tecelli edecektir. Kur'ân'da ilâhî yaptırım, belli bir mekan olarak cennette tezahür edecektir. İyiler ve emirleri yerine getirenler, ebedî olarak cennetle mükâfatlandırılacaklardır. Kur'ân'daki pek çok âyet-i kerime, ilâhî mükâfat ve cennetin vasıflarını ayrıntılı olarak beyan eder. Cennet ehli ya da bu dünyadaki iyilerin, hissî, ruhî ve manevî durumlarını izah eder. En küçük bir iyilik cennette karşılık bulur. Cennete mukabil, cehennem hayatı, maddî ve manevî bir tarzda acı, elem, ıstırap, keder, üzüntü ve kahırların bulunduğu, bu dünyadaki kötülerin ebediyen cezaya müstahak olduğu bir hayattır. Allah'ın rahmet ve inayetinin bulunmadığı ümitsizlik ve terk edilmiş duygularının hakim olduğu bir hayattır. Fertlerin, yani Allah'ın emirlerini yerine getirmeyen ve nehiyelerini çiğneyen kötülerin, kendi amellerinin sonuçlarıyla baş başa ve yapayalnız kaldıkları bir hayat şeklidir.²²⁷

Hoca Ahmed Yesevî, bu dünyadaki adalet ve adaletsizliklerin karşılığının mutlaka görüleceğini cennet ve cehennem tasvirleriyle ortaya koymuştur. Yesevî, bu noktada, insanlar üzerinde ilâhî yaptırımın gücü ve etkisini artırmayı amaçlamaktadır. *Ahmed Yesevî, cennet ve cehennemin özelliklerini tavsif ederek, bununla ilgili hikmetlerini, öğütlerini ve uyarılarını terennüm etmektedir.*

Cennet cehennem çekişir, çekişmekte beyân var;

Cehennem der: “Ben üstün, bende Firavn, Hâmân var.”

Cennet der: “Ne dersin, sözü bilmez söylersin;

Sende Firavn olsa, bende Yûsûf Kenân var.”

Cehennem der: “Ben üstün, cimri kullar bende var,

Cimrilerin boynunda ateşli zincir-kelepçe var.”

Cennet der: “Ben üstün, peygamberler bende var;

Peygamberler önünde Kevser, hûri-gılman var.”

Cehennem der: “Ben üstün, tersa, cuhûd bende var,

²²⁴ Osman Pazarlı, *İslâm'da Ahlâk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972, s. 129.

²²⁵ el-Mâturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, ss. 96-101.

²²⁶ Hayrani Altıntaş, *İslâm Ahlâkı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, ss. 153-154.

²²⁷ Altıntaş, *İslâm Ahlâkı*, ss. 163-169.

Cuhud tersa önünde türlü azâb-inleme var.”

Cennet der: “Ben üstün, mümin kullar bende var,

Mü’minlerin önünde türlü nimet-elvan var.”

Cehennem der: “Ben üstün, zâlim kullar bende var,

Zâlimlere vermeğe zehir, zakkum çokça var.”

Cennet der: “Ben üstün, âlim kullar bende var,

Âlimlerin gönlünde âyet, hadis, Kur’ân var.”

Cehennem der: “Ben üstün, münâfıklar bende var;

Münâfıklar boynunda ateşten tasma-kelepçe var.”

Cennet der: “Ben üstün, zâkir kullar bende var,

Zâkirlerin gönlünde Sübhân’ın zikri var.”

Cehennem der: “Ben üstün, namazsızlar bende var,

Namazsızlar boynunda yılan ile çıyan var.”

Cennet der ki: “Ben üstün, cemâl görmek bende var,

Cemâlini göstermeğe rahim adlı Rahmân var.”

Cehennem oarada tek durdu, cennet özürünü söyledi,

Kul Hoca Ahmed ne bildi, bildirici Yezdân var... (Hikmet: 143).

İslâm ahlâk düşüncesinde Yüce Allah, adaletin en büyük kaynağı ve temsilcisidir. Nitekim Yüce Allah, “Allah zerre kadar haksızlık etmez, zerre miktarı bir iyilik olsa, onu kat kat yapar ve kendi katından da büyük bir mükâfat verir” diye buyurmaktadır (en-Nisâ sûresi, 4/40).

Yesevî’nin ahlakî düşünce sistemi hem bu dünyanın olguları ve kavramları hem de öteki dünyanın hakikatleri çerçevesinde geliştirilmiştir. Yesevî, düşünce sisteminde âhiretin insan yaşamındaki işlevselliğine ve yaptırım gücüne pek ehemmiyet vermektedir. Yesevî’de, âhret, sevap ve cezaya vurgu yapılmaktadır. Yesevî, ahlâk sisteminde ebedî mutluluğu erekmektedir. Onun sisteminde gayeci bir ahlak anlayışı hâkim görünmektedir. Ölümsüzlük (ebediyyet),²²⁸ kabir, soru-sual, Münker-Nekir meleklerinin sual ve heybetlerine dikkat çekmektedir. Onun düşünce sisteminde ölümsüzlük, aynı zamanda mutlak adaletin yansıyacağı bir gerçekliğe işaret eder.

Saadet, sevinç ve nusrete nail olacak kullara işaret eden Yesevî, tevbe eyleyip Hakk’a yanan âşıklara, cennet içinde dört pınarda şerbeti var. Tevbe kılmayıp Hakk’a yanmayan gâfillere, dar kabirde sert azab hasreti (üzüntü) var. Tevbe eyleyen âşıklara nûru erer, gece gündüz oruçlu olsa, gönlü ışıır. Ne zaman ölüp kabre girse, kabri genişler. Kâdir Rabb’im, Rahîm, Rahmân rahmeti var.²²⁹ Namaz, oruç, tevbe üzere varanlara, Hakk yoluna grip adım atanlara, bu tevbe ile oraya varanlara, bağışlanmış kullar ile sohbeti var. Namaz ile oruçları ateşini alır. Âlem halkı sevinip onu Hakk’dan diler. Kıyâmet günü görüp onu onlar dinler. Ne kul imiş bu saâdet ve nusreti var.²³⁰ O pınarlar kimedir, bil onu, tevbe kılan âşıklara içirir onu. Tevbesizler o pınardan içmez suyu; ona içirir zehir-zakkum şerbeti var. Kıyâmetin bir günü

²²⁸Ölümsüzlük hakkında bkz. Metin Yasa, *Felsefî ve Deneysel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları,

²²⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. s. 295, (Hikmet: 295).

²³⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. s. 295, (Hikmet: 295).

elli bin yıl kadar olur; bu dünyanın sayısı ile bil nice olur. Kıyâmet günü yetmiş bin yıl ateşte kalır. Tevbe eyleyen kullar yanmaz mühleti var.²³¹

Yanıp yakılıp aşk yolunda yaşını (genç, taze, ömür, gözyaşı) saça, vallah-Billah Hakk cemâlini gösterecek.²³² Hak yoluna girenler için en büyük ödülün Hakk cemâlini görmek olduğuna ilişkin âyete göndermede bulunmaktadır.²³³ Bu dünyadaki kimi ibadetleri ve görevleri ifa etmede âhîret inancının hayatımızda oynaması gereken role dikkat çekmektedir.

Kul Hoca Ahmed bilmişsin, Hakk yoluna girmişsin,
Hakk yoluna girenler Hakk cemâlini görmüşler. (Hikmet: 99).

Oruç tutup namaz kılıp tevbe eyleyen,
Seherlerde kalkıp Allah diye kulluk eden,
Mürşidin hizmetini tamam eyleyen,
Öyle kullar Hakk cemâlini görür imiş. (Hikmet: 113).

Cemâl dileyip terk eylesen mâsivâyı;
Ölmeden önce vücudunu eyle fâni;
“Ve enhârün min aselin musaffâ”yı;
Cennetini hâs kuluna ihsân eyler. (Hikmet: 135).

O ağacın (Ol makâmın tevhîd ağacı var, gölgesinde âşık kullar Burak’a biner. Her bir dalı bin yıl kadarlık yolu tutar. Herhangi kendisi kendi kendine unvan eyler) meyvesinden tadan kullar,

Dünyâsını âhirete satan kullar,
Kabir içinde huzur içinde yatan kullar,
Seherlerde gözyaşını umman eyler. (Hikmet: 135).

Ahmed Yesevî, muhabbetin şevki ile yâr (yar, sevgili, dost) iste. Oruç, namaz Rabb’imin farzı olur. mahşer yerinde adâleti ile sorar olsa, âşıkların bir Allah’a arzı olur, diye anlatır. Âşıkların arzı şöyle ortaya konabilir: Allah’a bin imdad eder. “Halimi gör” deyip, yaşını feryâd eder. Narâ çekip mahşer yerini bayındır eder. Âşıkların gönlünün âhı borcu olur.²³⁴ Yesevî, bütün âşıklar yığılıp varır dergâhına. Yaşını saçıp efgan (inleme, acı ile bağırıp çağırma) eyleyip bargâhına (izinle girilen yer, huzur; padişahın otağı). Yedi cehennem dayanamaz bir âhına. Rahmân Melik’im âşıklara hâkim olur,²³⁵ diye anlatır. Yesevî, âşıkların âhı yedi göğe ulaşır. Allah dese, her günâhı yerle bir olur. Âşıkların Rahmân Melik’im sığınağıdır. Azîz başı ahâlinin nzeri olur. Âşıkları çok yandıran Hakk cemâli, Onun için dinmeden ağlayıp döker gözyaşı feryad. O’nu vadettiği âşıkları görür. Hak cemali gözyaşının

²³¹Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 286, (Hikmet: 141).

²³² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 279, (Hikmet: 133).

²³³Bkz. “Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlarlar (vucûhün yemeizin nâzirah). Rabbine bakar. Yüzler de var ki o gün asıktır (vucûhün yevmeizin bâsırah). Kendisine bel kemiklerini kıran (azâb)ın yapılacağını anlar” (el-Kıyâmet sûresi, 75/22-

²³⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 234, (Hikmet: 103).

²³⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 235, (Hikmet: 103).

bedeli olur.²³⁶ Gizli yürür kimi görse, âşık eyler. Lütfeylese, yalancıları sâdık eyler. Hakk'tan korkanı dergâhına lâyük eyler. Zâhiren görmez, bâtın içinde gözü olur,²³⁷ diye terennüm eder.

Gerçek âşıklar kıyâmet günü devlet (devlet, ikbal, baht açıklığı) sorar. Hakk önünde aziz olan izzeti görür. Hûri-gilman el bağlayıp hürmeti erer. Can ve gönlünü sevindirip yürü olmalı.²³⁸

Yesevî, cenâzeni büyük-küçük kaldırsalar, kabristana bakıp seni yürütseler, yetmiş yerde melekler soru sorsa, bir bir onun cevabını vermek gerekir, diye söyler.²³⁹

Yesevî, âhiretin sevdasını sevdâ eylesen, dünyanın kavgasını başa alma. Amel eyle, mâsivâsını cennet al, diye öğüt vermektedir. Cennet alan cemâlini görür imiş diye haber vermektedir.²⁴⁰ Firdevs cenneti gülü açılıp gülşen eyleyince, ebedî mutluluğa vasıl olur.²⁴¹ Ahmed Yesevî, duygularını, Kul Hoca Ahmed âşık olsan, candan geç, ondan sonra şevk şarâbını doyasya iç, günâhını hafif eyleyip buradan uç, âşıkları cennet içinde uçar imiş, diye haber vermektedir.²⁴² (Gerçek âşıklara) “Cennetime gir” deyip Allah’ımdan nidâ gelince, cennete girmeden cemâlini görür imiş.²⁴³

Ahmed Yesevî, adalet meselesini ele alırken, dirilme, hesap, şefaât meselesine büyük bir yer vermektedir. Yesdevî, Rabbim, rahmetime âsi-câfi lâyük deyince, yine der, “Dahil edeyim ben onları cennetime, günâhlarını bağışlayım hepsini sana”. Rasûl memnun olup gelir imiş. Kul Hoca Ahmed bunu kıyametten söyledi. Hikmet eyleyip ahaliye bunu yaydı. Bunu ulu ulu kitaplardan söyledi. Okuyandan dua talep eder imiş,²⁴⁴ diye haber vermektedir.

8.Genel Değerlendirme ve Sonuç

Siyâsî, sosyal, fikrî ve edebî buhranların yaşandığı XIII.-XIV. asırlarda Türk toplumlarına manevî ve edebî rehberlik etmiş ve örnek olmuş olan Hoca Ahmed Yesevî’den XXI. asır insan toplulukları ve kendi milletinin istifade edeceği pek çok şey vardır. Yenilenme ve yeniden kuruluş dönemlerinde, Türk din ve tasavvuf şiirinin pîri olan ve ölümsüzlük mertebesine gelmiş bu büyük şahsiyetin gönülleri birleştiren, ihtilafları çözen merkezî bir rol oynayacağını söylemek, yanlış olmasa gerektir. Zira onun sade, fakat tesirli san’atı, ihlâsı, imanı ve şeriat hudutlarına saygılı heyecan ve coşkunuğu ile, değil yalnız kendi zamanına, Türklüğün kader dünyasına, asırlarca yol göstermiş ve göstermekte olan bir canlı prensip ve sönmeyen bir Orta Asya meş’alesi olduğu edebî eseri ve manevî şahsiyeti hakkında yapılacak inceleme ve araştırmalarla daha iyi tanınip anlaşılacaktır.²⁴⁵

Günümüzde insanlığın barışı, huzuru, selameti ve mutluluğu için yeni bir ruha, aydınlanmaya, tazelenmeye ve silkinmeye ihtiyaç vardır. Modern dünya, artık insanlığın hayrına olan değerler üretme konusunda tıkanmıştır. Bugün Yesevî’nin ahlâk öğretileri, hem ulusal/yerel ölçekte, hem de evrensel düzlemde/düzeyde hala önemli bir kaynak hüviyetine sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmed Yesevî’nin ahlâk düşüncesi, ahlâkî değerlerin, Müslüman Türklük arasında benimsetilmesi, içselleştirilmesi ve yaşama aktarımında, daha

²³⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 235, (H: 103).

²³⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 236, (Hikmet: 103).

²³⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 238, (Hikmet: 104).

²³⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 239, (Hikmet: 105).

²⁴⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 243, (Hikmet: 108).

²⁴¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 243, (Hikmet: 108).

²⁴² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 243, (Hikmet: 108).

²⁴³ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 253, (Hikmet: 115).

²⁴⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 249, (Hikmet: 112).

²⁴⁵ Mustafa Tahralı, “Ahmed Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmeti’nde Dîni-Tasavvufî Unsurlar”, *Yesevîlik Bilgisi*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 2000, s. 198, (ss. 186-198).

başarılı ve daha etkili olmuştur. Bizlerin değerler alanında ve özellikle adalet kavramının mahiyeti konusunda Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden öğrenecek çok şeyin olduğunu söylememiz mümkündür. Günümüz dünyasında değer üretmek ve adalet idesi geliştirmek için Yesevî'nin hikmetlerine gidip onları tekrar okumalıyız. O, hem değerleri keşfeden hem de onların tatbikini gösteren büyük bir İslâm ahlâk düşünürüdür. Böylece Yesevî, değerlerin eğitimi ve yaşanmasını bize öğretip göstermektedir. Günümüzde gerek dünyada gerekse ülkemizde ahlâkî değerler ve adalet kavramı ekseninde hem doğru din anlayışı geliştirmek hem de yeni bir medeniyet hamlesi yapmak için, Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerine ve fikirlerine ihtiyacımız olduğunu belirtmemizde fayda mülâhaza etmekteyiz.

Hoca Ahmed Yesevî'nin, Türk-İslam düşüncesindeki yeri ve önemi büyüktür. Ahmed Yesevî, hem gerçek bir İslam ahlakçısı, hem de eğiticisidir. Yesevî, adalet görüşünü, özellikle Dîvan-ı Hikmet'te özlü sözler ve hikmetleri eşliğinde geliştirmiştir. O, ahlâkî düşünce sisteminde felsefi, teolojik ve mistik (tasavvufi) unsurları büyük bir maharetle kaynaştırmanın güzel bir örneğini sunmuştur. Yesevî'nin ahlâk anlayışının en özgün yanlarından biri; onun, bu ahlak anlayışında, teorik ve pratik boyutlarıyla birey ve toplumu, daha işlevsel, verimli, tesirli bir biçimde dönüştürebilecek ve yönlendirebilecek teolojik ve tasavvufi ilkeleri sunma becerisini göstermiş olmasıdır. Yesevî'nin siyasî ve içtimaî düşüncelerinin özünde ahlâkî değerler yatmaktadır. Ahmed Yesevî'de ahlâk anlayışı, dinin ana kaynakları Kur'ân ve Hadis'e ve sağlam itikâdî temellere dayalı olarak geliştirilmiştir. Bu arada hiç kuşkusuz Dîvân-ı Hikmet'te adalet kavramı da,

Hoca Ahmed Yesevî'nin ahlâk felsefesinin başat değerlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yesevî, dört erdemden biri sayılan adalet kavramını, Allah, insan ve kâinat bağlamında izah edip açıklamaya çalışır.

Ahmed Yesevî adalet kavramını geniş ölçekte ele alır ve ahlâkî düşünce sisteminde onunla ilintili kavramlara başvurarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlar. Onun ahlak felsefesinde, dürüstlük, eşitlik, hakka riayet, sadakat, aşk, vefa, ahde vefa, hakka bağlılık, sevgi, merhamet, şefkatli olmak, dostluk, samimiyet, ülfet, cömertlik, nimetleri paylaşmak, ihsan vb. gibi temel değerler önemli bir yer işgal eder. Bu değerlerin bireysel ve toplumsal düzlemde gerçekleştirilmediğinde, bireysel platformda ve halk arasında olumsuz yönlerine ve sonuçlarına dikkat çeker. Hoca Ahmed Yesevî, gerek kulun gerekse toplumu, yakından gözlemleyip, onların günahkârlık, zulüm, adaletsizlik ve haksızlık durumlarından ve olumsuz davranışlardan uzaklaşmalarının ve kurtulmalarının manevî reçetelerini ve yollarını örnekler, hikmetler, öğütler ve uyarılar eşliğinde anlatır. Onun amacı, sade bir dille adalet ve onunla ilintili değerleri, halka terennüm edip, anlatarak, bu değerleri benimsetmek ve onların realiteye geçirilmesine ve pratik yaşama aktarımına yardımcı olmaktır. Daha doğrusu, toplumu bu değerler manzûmesini uygulayabilecek duyarlılığa ve kıvama getirmektir. Divan-ı Hikmet'te, dürüst olmak, âdil olmak ve toplumun dertleriyle ilgilenmek konuları çok sık geçmektedir. Yesevî, şefkatin adaletle ilişkisini kurar. Ona göre, şefkat, yakınlarla, yoksullarla ilgilenmek, onları sevmek, toplumun huzurunu, birliğini, beraberliğini, samimiyetini doğurur. Böylece Yesevî, dinî ahlâk düşüncesinde adalet bağlamında yeni bir çığır açmıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin ahlak anlayışında adalet erdemi, Türk-İslam düşüncesine önemli bir katkı sunmuş ve kültürümüzde ve medeniyetimizde bu kavram etrafındaki ahlâkî bakışın benimsenmesini, içselleştirilmesini ve zenginleşmesini sağlamıştır.

Günümüzde medeniyet inşasında “adalet” kavramı önemli bir yere sahiptir. Bireysel ve toplumsal düzlemde adalet kavramının uygulanma alanlarını bize tek tek gösteren Yesevî, haksızlıkların temelinde yatan dürtülere ve sebeplere, manevî hastalıklara ve bunların tedavi usullerine dikkat çekmektedir. Burada aşk, muhabbet, sevgi, dünyadan geçme, nefsi öldürme ve etkisizleştirme, heva ve hevese uymama, âhîret inancını sürekli zihinde tutma, sorgu-suali,

dar kabri düşünme gibi kimi tavsiyeleri sürekli tekrarlamakta; hayatın ve dünyanın geçiciliğine vurguda bulunmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî, Allah'ın yeryüzündeki halifeliğini, tam kulluk, sadakat, fesat çıkarmamak, O'na engel olmamak gibi hükümlere sadakat göstermediğini söyler ve bu hükümlere sarılmaya davette bulunur gibidir. Hakka riayet ve sadakati kazanma yolunun aşk yolu olduğunu belirtir.²⁴⁶

Günümüzde insanoğlu “adalet” idesine ve onun insanlığın faydasına ve mutluluğuna olmak üzere doğru ve yerli yerinde uygulanmasına hasret bir durumdadır. Bu meyanda Yesevî'nin hikmetli sözlerinden istifade edeceğimiz ve alacağımız öğüt ve tavsiye olarak çok şey vardır. Çünkü dünya milletleri, egemen güçler, envai çeşit zayıf ve geri kalmış toplumlara zulmetmekte ve zorbalıkla onların yer altı ve yer üstü zenginliklerine el koymaktadırlar. Yesevî, ta kendi döneminden günümüze ışık tutacak ve insanoğlunun adilane ve dostça davranmasına yön verebilecek şekilde bundan kurtulmanın çarelerini ve reçetelerini bizlere sunup öğütlemektedir. Yesevî, insan hayatında ve toplumsal ilişkilerde adalet teriminin işlevsel hale gelebilmesi için, bize bunun yollarını ve örneklerini göstermektedir. Çünkü hikmetlerinde adaletsizliğin ve zulmün kaynağına işaret etmeye ve bu kötü hasletlerin yok edilmesi için yapılması gerekenleri öğütlemeye büyük bir ehemmiyet vermektedir. daha doğrusu Yesevî, beşeri düzlemde zulüm ve adaletsiz davranışlar sergilemekten kurtulmanın yollarını eğitici örnekler ve öğüt verici temsillerle göstermeye çalışmıştır. Böylece Hoca Ahmed Yesevî, hikmetli sözlerinde dile getirdiği adalet anlayışıyla büyük bir İslâm ahlakçısı olduğunu ortaya koymuş olmaktadır. Çünkü onun ahlâk sisteminde adalet kavramı, merkezî bir yer işgal etmekte olup, hemen hemen bütün ahlâkî kavramlarla çok boyutlu bir ilişkiler ağına sahip bir değer olarak ortaya konmuştur. Böyle bir çaba, hem ferdî hem de toplumsal düzeyde adalet idesini ve işlevini daha iyi tanımamıza ve daha şümüllü bir biçimde görmemize imkan sağlamıştır.

KAYNAKÇA

el-ACLÛNÎ, İsmâ'îl b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafâ**, I-II, Dâru't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1352/1933.

Ahmed Yesevî, ed. Nejdet Tosun, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2016.

AKARSU, Bedia, **Ahlak Öğretileri**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.

ALTINTAŞ, Hayrani, **İslâm Ahlâkı**, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

ALTINTAŞ, Hayrani, “İslâm Kültüründe İnsan Hakları”, **Diyanet Aylık Dergi**, Sayı: 26, Aralık 1998.

ARISTOTELES, **Nikomakhos'a Etik (Ethika Nikomakheia)**, çev. Zeki Özcan, Sentez Yayıncılık, Bursa 2014.

Aykaç, Mustafa, Nâsıruddin el-Beyzâvî -Kelâmî Görüşleri, Osmanlı Kelâm Geleneği İçindeki Yeri- Töre Basım, Kastamonu, 2016.

el-BEYÂDÎ, Kemâleddîn Ahmed el-Hanefî (ölm. 1098/1687), **İşârâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm**, thk. Yûsûf Abdürrezâk, Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, Kahire 1368/1949.

²⁴⁶Kenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, s. 132.

BİCE, Hayati, **Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetleri**, H Yayınları, İstanbul 2014.

BİCE, Hayati, “Hazret-i Türkistan: Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetler Hazinesi: Divân-ı Hikmet Üzerine”, Hoca Ahmed Yesevî, **Divân-ı Hikmet**, haz. Hayati Bice, T.D.V. Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2009, (ss. 9-60).

CERRAHOĞLU, İsmail, “Kur’ân-ı Kerîm’in Öngördüğü Adalet Esasları”, **Diyanet İlmî Dergi**, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, c. 29, Sayı: 2, s. 17. (Kenjay, ss. 131-132).

ÇAĞRICI, Mustafa, “Adâlet (Ahlâk)” md., **DİA**, c. I, İstanbul 1988 (ss. 341-343).

ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, **Ahlâk Tarihinde Görüşler**, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1994.

DEMİRKOL, Murat, **Nasîreddin Tûsî’nin Ahlâk Felsefesine Etkisi**, Fecr Yayınları Ankara 2011.

ERASLAN, Kemal, **Divân-ı Hikmet Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

ERASLAN, Kemal, **Yesevî’nin Fakr-namesi**, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara 2016.

el-GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Hucetü’l-İslâm Muhammed b. Muhammed, **Hakikat Bilgisine Yükseliş (Meâricü’l-Kuds fî Medârici Ma’rifeti’n-Nefs)**, çev. Serkan Özbudun, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

el-GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Hucetü’l-İslâm Muhammed b. Muhammed, **İhyâ’u Ulûmi’-d-Dîn**, çev. Ahmed Serdaroglu, c. III, Bedir Yayınevi, İstanbul 1395/1975.

el-GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Hucetü’l-İslâm Muhammed b. Muhammed, **Mîzânü’l-Amel**, (Mâcid Fahrî, el-Fikrû’l-Ahlâkiyyü’l-Arabî içinde), I-II, el-Ehliyye li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Beyrut 1979, (ss. 151-231).

HADDURÎ, Macid, **İslam’da Adalet Kavramı**, Selahattin Ayaz, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1991.

el-HAKÎM, Suâd, **Yirmi Birinci Yüzyılda İhyâü Ulûmi’-d-Dîn**, çev. Yonis İnanç, Nefes Yayınları, İstanbul 2015.

İBN HAZM, **Risâletü’l-Ahlâk**, Kahire 1968.

İBN MİSKEVEYH, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya’kûb, **Ahlâkı Olgunlaştırma**, çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu ve Cihad Tunç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

İBN MİSKEVEYH, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya’kûb, **Tehzîbü’l-Ahlâk**, Beyrut 1968.

İBN MİSKEVEYH, **Tehzîbü’l-Ahlâk**, neşr. İbnü’l-Hatîb, Kahire 1398/1977.

İBN SÎNÂ, Ebû Alî, **Risâle fî İlmî’l-Ahlâk**, (Mâcid Fahrî, el-Fikrû’l-Ahlâkiyyü’l-Arabî içinde), c. II, el-Ehliyye li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Beyrut 1979, (ss. 145-150).

İBN SÎNÂ, Ebû Alî, **eş-Şifâ**, c. I (el-İlâhiyyât), neşr. İbrâhîm Medkûr, Kahire 1343/1924.

KARA, Mustafa, “Hoca Ahmed Yesevî ve Anadolu Topraklarında Tasavvuf Kültürü”, **Pîr-i Türkistân Hoca Ahmet Yesevî**, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2017, (ss. 25-35).

KENJETAY, Dosay, **Hoca Ahmet Yesevî’nin Ahlâk Felsefesi**, Hoca Ahmet Yesevî Ocağı Yayınları, Ankara 2003.

KINALİZÂDE, Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, haz. Mustafa Koç, Klasik, İstanbul 2007.

el-KİNDÎ, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. Sabbâh, “Risâle fî Hudûdi'l-Eşyâ ve Rûsûmihâ”, **Felsefî Risaleler**, Klasik, İstanbul 2002, (ss. 185-195).

el-KUŞEYRÎ, Abdülkerim, **Kuşeyrî Risâlesi**, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.

el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî (ölm. 333/944), **Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi**, çev. Bekir Topaloğlu, c. V, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., İstanbul 2016.

el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî (ölm. 333/944), **Te'vîlât**, neşr. Muhammed Mustafizurrahman, c. V, Bağdat 1404/1983.

el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî (ölm. 333/944), **Kitâbü't-Tevhîd**, Fethullah Huleyf, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1986.

el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî (ölm. 333/944), **Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi**, çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara 2002.

el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî (ölm. 333/944), **Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi**, çev. Fadıl Aygân, c. VI, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., İstanbul 2017.

el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî (ölm. 333/944), **Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi**, çev. S. Kemal Sandıkçı, c. VII, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., İstanbul 2017.

el-MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî (ölm. 333/944), **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, çev. Kemal Sandıkçı, c. XII, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., İstanbul 2018.

en-NESEFÎ, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, **Tabsiratü'l-Edille fî Usûli'd-Dîn**, neşr. Hüseyin Atay, c. I, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2004.

OCAK, Ahmet Yaşar Ocak, “Türk Dünyasında Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik Kültürünün Yayılışı: Bir Sufî Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi”, **Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)**, Yayına haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah ve Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993, (ss. 299-306).

OKTAY, Ayşe Sıdika, “Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk İlmi ve Ahlâk Terbiyesi Hakkındaki Görüşleri”, **Son Dönem Osmanlı Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi**, İstanbul 2015, (ss. 43-112).

OKTAY, Ayşe Sıdika, **Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî**, İz Yayıncılık, İstanbul 2005.

OKUMUŞ, Ejder, “Sosyolojik Okuma Yaklaşımıyla Hoca Ahmed Yesevî”, **Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî**, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2017.

PAZARLI, Osman, **İslâm'da Ahlâk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972.

RUDOLP, Kurt, “Wisdom” md., **The Encyclopedia of Religion**, ed. Mircea Eliade, c. XV, New York 1987.

ROSS, W. D., **Aristoteles**, Yayına haz. Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1993.

es-SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahman, **Nefis Kusurları ve Tedavileri (Uyûbu'n-Nefs ve Müdâvâtühâ)**, çev. Abdullah Suat Demirtaş, Semerkand Basım Yayın dağıtım. A.Ş., İstanbul 2016.

TAHRALI, Mustafa, “Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmeti'nde Dînî-Tasavvufî Unsurlar”, **Yesevîlik Bilgisi**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 2000, (ss. 186-198).

ULUDAĞ, Süleyman, **İslam'da Ahlak ve Ahlak Ekolleri**, Sufi Kitap, İstanbul 2018.

VORLANDER, Karl, **Felsefe Tarihi**, çev. Yüksel Kanar, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

YAKIT, İsmail, “Hoca Ahmed-i Yesevî ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”, **Yesevîlik Bilgisi**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 2000, (ss. 164-176).

YASA, Metin, **Din Felsefesi: Soru-Sorgu-Sonuç**, Elis Yayınları, Ankara 2016.

YASA, Metin, **Felsefî ve Deneysel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

YESEVÎ, Hoca Ahmed, **Divan-ı Hikmet**, haz. Hayati Bice, T.D.V. Yayınları, Ankara 2009.

YESEVÎ, Hoca Ahmed, **Açıklamalı Dîvân-ı Hikmet**, sad. Ahmet Eğilmez Rıdvanoğlu, takriz. Uğur Gürsu, Sağlam Yayımevi, İstanbul 2016.

YESEVÎ, Hoca Ahmed, **Divân-ı Hikmet**, Kazan 1901.

WEBER, Alfred, **Felsefe Tarihi**, H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1991.

DÎVÂN-I HİKMET GELENEĞİNİN 19. YÜZYIL KIRGIZ TEMSİLCİLERİ

Hakan ÇOŞAR* - Cengiz ÇUHADAR**

Giriş

Hoca Ahmed Yesevî, başta Türkistan olmak üzere bütün Türk dünyasının manevi hayatında yüzyıllardır etkisi devam eden büyük bir Türk mutasavvıfıdır. Yesevî'nin tasavvufi görüşlerinin ve kurduğu tarikatının esaslarının özünü Kur'ân ve Sünnete dayanan inanç esasları ile içinde yaşadığı Türk boylarının gelenek ve kültürel birikimi oluşturmaktadır. O, sohbet ve hikmetlerinde bu temel esasları ortaya koyarken döneminin ve çevresinin anlayabileceği Türkçeyi esas alarak bir ilki gerçekleştirmiştir. Hoca Ahmed Yesevî, tasavvufi düşüncelerini Türkçe ve sade şiirler ile anlatmıştır. Hikmet adı verilen bu şiirler zamanla toplanarak Dîvân-ı Hikmet mecmuaları meydana gelmiştir. Hikmetler, Türkler arasında bir düşünce birliğinin teşekkül etmesi bakımından çok önemli rol oynamıştır. Ahmed Yesevî'nin ardından müritleri vasıtasıyla onun tarikat yolu ve tasavvufi düşünceleri zamanla Orta Asya'nın farklı bölgelerine yayılmıştır. Bu yolun takipçilerinin mensup olduğu tarikata Yeseviyye adı verildiği gibi mensuplarından çoğunun Türk olması sebebiyle Silsile-i Meşâyih-ı Türk de denilmiştir.

Dîvân-ı Hikmet ve Muhtevası

Tasavvuf ıstılahı olarak hikmet, amel ve bilgi bütünleşmesinden meydana gelen ilmin adıdır. Hikmet, insanın, gücü oranında, afaktaki nesnelere hakikatini olduğu gibi bilip ona göre hareket etmesinden bahseden ilimdir. Türk tasavvuf geleneğinde, tasavvufi şiirlere de hikmet denmektedir. Bu minvalde, Ahmed Yesevî'nin tasavvufi manzumelerini içine alan meşhur eserine *Divân-ı Hikmet* adı verilir. Çünkü o manzumelerin hepsi ayrı ayrı bir hikmettir. Anadolu Türklerinde bu tarz tasavvufî manzumelere nasıl "ilahi" adı veriliyorsa, Doğu Türklerinde de Ahmed Yesevî'nin ve o tarzda şiirler yazan diğer dervişlerin eserlerine ekseriyetle "hikmet" denilmektedir; bu sebeple, Dîvân-ı Hikmet unvanının yalnız Ahmed Yesevî'nin şiir mecmuasına has bir ünvan olmadığı, hatta belki daha kuvvetli bir ihtimal ile bu ismin ona sonradan verildiği söylenebilir.

Ömrü boyunca samimi ve saygın bir sûfi olarak yaşayan Ahmed Yesevî, Arapça ve Farsça lisanlarındaki tasavvuf eserlerini anlayamayan Türkleri aydınlatma ve müridine tasavvufî hakikatleri takrir ve telkin maksadıyla şiire yönelmiştir. Dolayısıyla o hikmetlerini, edebî bir eser ortaya koymak amacıyla yazmamıştır. Ahmed Yesevî için hikmetler gaye değil, ancak birer vasıtaadır. İslamiyet'in esaslarını, şeriatın ahkâmını ve ehl-i sünnet akidesini İslâmiyet'e yeni girmiş veya henüz girmemiş Türklere öğretmek, tasavvufun inceliklerini ve tarikatın âdâb ve erkânını müritlerine telkin etmek Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin başlıca gayesini teşkil ediyordu. Dış âleme ve onun tezahürlerine karşı kayıtsız kalan, içerisinde bulunduğu alem-i vahdetle, iki dünyayı birer "haşhaş danesi"ne benzeten Ahmed Yesevî'nin yegâne ilgi odağı, halkı irşad ve onları doğru yola sevk düşüncesidir. Tasvir ettiği dinî menkıbeler, münâcâtlar, feryatlar ve istiğfarlar hep bu yüksek düşünceyle yazılmıştır. Erenlerin sözünü dinlemek, Kur'ân ve hadis hükümlerine uymak, şeriatla tarikatı meczulemek, hoş dünyayı bırakmak riyazet ve mücâhede yolunu tutmak onun en çok tavsiye ettiği şeylerdendir. Türklerin İslamlaşmasını sağlayan ve Türkler arasında tasavvufi düşüncenin neşvü nemâ bulmasına yol açan çok sayıda sûfi bulunmasına rağmen Ahmed

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

** Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Yesevî kadar Türk dünyasında ilgi uyandıran, kitleleri sürükleyen ve kendisinden sonra tesir halkasını bu denli devam ettiren başka bir isim yoktur.

Ahmed Yesevî'nin halka İslam'ın esaslarını, şariat hükümlerini, tarikat âdâb ve erkânını öğretmek gayesiyle söylediği “Hikmetler”, kendi dervişleri tarafından kâğıda dökülmüş ve Yesevî dervişlerinin dilinden en uzak Türk obalarına kadar ulaştırılmıştır. Daha sonraları bu hikmetlerin yazıldığı risaleler bir araya getirilerek “Dîvân-ı Hikmet” adı ile bilinen el yazması eserler teşekkül etmiştir. Muhteva bakımından Yesevî dervişlerince yaşatılan hikmetlerin dili zamanla kimi değişikliklere uğramıştır. Zamanla mahallî bir takım dil hususiyetleri de hikmetlere dahil edilmiştir.

Hikmetlerinin şekli, yani dörtlüklerdeki son mısraların daima ilk bendinsen mısrası ile aynı kafiyede olması, hikmetlerin dini toplantılarda topluca okunmak, belki ilahi şekilde söylenmek üzere yazıldığını gösterir. Hikmetlerin kayda geçirilmesinde kadınların büyük katkısı olmuştur. DahaA hmed Yesevî hayatta iken kızı Gevher Şehnâz, onun hikmetlerini öğrenmiş ve öğretmiştir. Gevher Şehnâz vasıtasıyla hikmetler önce komşulara, çevre köylerin kadınlarına ve sonra da dalga dalga bütün Türkistan'a yayılmıştır. XII.yüzyıldan günümüze kadar devam etmiş olan bu gelenek, **Çiltan** diye isimlendirilen kırk kişiden oluşan kadın/kız grubu tarafından belirli bir düzen içerisinde gerçekleştirilmiştir. Çiltan grubu kare şeklinde diz çökerek otururlar, aralarında kadın ve çocuklardan oluşan dinleyiciler bulunurdu. Böylece dualar ve hikmetler onarlı gruplar halinde, koro şeklinde okunurdu. Ahmed Yesevî hitap ettiği topluluğun fikir seviyesini ve ruh hallerini tamamen göz önünde bulundururdu. Onlara tasavvufî felsefenin anlayamayacakları inceliklerini değil, daha çok şer'î ve ahlâkî bir takım meseleleri öğütüverici bir emir şeklinde tebliğ eder ve uhrevî saadet için mutlaka onlara bağlı kalma gereğini anlatmaya çalışırdı.

Dîvân-ı Hikmet, derin ve şairane bir tasavvuf eseri olmaktan çok, dinî ve ahlâkî vaaz ve hikâyelerden, tarikat usûlüne ve sülûk adâbına dair öğretici, didaktik manzumelerden mürekkep basit bir eserdir. İslamiyet'e yeni giren Türklere tasavvufun inceliklerini, tarikat âdâb ve erkânını samimi ve coşkun duygularla öğretmeyi hedeflediği için Ahmed Yesevî, sanat endişesinden uzak ve öğretici bir hüviyete sahip olmuştur

Dîvân-ı Hikmet'in muhtevasını genel anlamda İslâm düşüncesinin ana konuları, Horasan sûfilîğinin temel esasları ve Yesevî tarikatının prensipleri teşkil etmektedir. Kimi hikmetlerde toplumsal sorunlar, ahlâkî esaslar üzerinde durmaktadır. İlâhî aşk, tevhid, ilahi irade ve kudret, Hz. Peygamber'e hürmet ve peygamber sevgisi, sünnete ittiba, zühd ve takva, İslâm ahlâkı, menkıbeler, âhiret hayatı, kıyamet hâlleri, cennet-cehennem tasvirleri, dünyadan zâhidâne şikayet, dervişliğin faziletleri, sûfilere ait öyküler, zikir ve halvet gibi hususlar hikmetlerin genel muhtevasını oluşturmaktadır. Yer yer ayet ve hadislerden referans veren Ahmed Yesevî, şiiirlerinde günahlardan ve seaplardan, Allah'ın kahrından ve rahmetinden bahsetmiştir. Ahmed Yesevî hikmetlerini siyasî ve içtimaî hizmet ürünü olarak dile getirmiş fakat bunların temelinde de ahlâkî esasları, doğruluk, hak, adalet ve uhuvvet prensiplerini yerleştirmiştir. Köprülü'nün ifadesi ile o günün coğrafyasında kime efendi, kime kul olacağını bilmeyen şaşkın ve muzdarip halk kitlelerinin yol göstericisi ve önderi olmuştur. Kurtuluş ve çıkış yolu arayan fert ve toplumlara hikmetlerinde, İslâmî huzuru, insanî gayeyi sunmuş, İlâhî aşk, ihlâs ve samimiyet, insan sevgisi, müsamaha, çalışma hayatının incelikleri ile emeğin kutsiyetine vurgu yapmıştır. Vahdet anlayışı üzerinde sıklıkla duran Ahmed Yesevî, “Ben, sen diyen kimselerden geçtim işte” demek suretiyle, ayrılık gayrilik gütmeyi yermiştir. Tevhid ağacının meyvesinden tadanların huzur bulacağını söylemiştir.

Köprülü, Türk Edebiyatının vücuda getirdiği eserler arasında *Dîvân-ı Hikmet*'in özellikle iki açıdan büyük bir ehemmiyeti haiz bulunduğunu söylemektedir:

1. On ikinci yüzyılda vefat eden Ahmed Yesevî'nin bu eseri İslami Türk Edebiyatının *Kutadgu Bilig*'den sonra en eski bir örneğini göstermektedir. Lisanî ve edebî mahsullerin pek az bulunduğu bir devre ait olan böyle bir eser, gerek lisan gerek edebiyat tarihi bakımından oldukça büyük öneme sahiptir.

2. Eski Halk Edebiyatının birçok unsurlarını alan ve İslam ruhunu o unsurlarla ifade eden ilk eser olması bakımından da *Dîvân-ı Hikmet*, Tasavvufî Türk Edebiyatının en eski ve en mühim abidesi sayılmaktadır.

Dîvân-ı Hikmet'i asırlarca yaşatan ve yüzyıllarca bir takım takipçilere örnek ittihaz ettiren iki önemli etkenden bahsetmektedir. Bunlar:

Birinci etken, eserin edebî kıymetinden çok, Hoca Ahmed Yesevî'nin dinî-tasavvufî nüfuzudur.

İkinci etken ise, *Dîvân-ı Hikmet*'in hüküm sürdüğü alanların sekiz yüzyıldan beri aynı hâkim esaslar altında yaşaması ve bir fikir uyanıklığı gösterememesidir. Ahmed Yesevî'nin yaydığı ve telkin ettiği dinî-tasavvufî gayeler, halk arasında o zamandan beri değişmek şöyle dursun, aksine, daha genişlemiş ve daha derinleşmiştir.

Ahmed Yesevî'yi takip edenler arasında mutasavvıf halk şairleri önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar tekke şairi değil ama edebî telâkkilerini tekkeler denalmış şahsiyetlerdir. Dolayısıyla tam bir mutasavvıf sayılamayan bu halk şairleri, ellerinde sazları tekke tekke, kahve kahve, şehir şehir dolaşan aşıklar zümresidir. Eski Türk Ozan veya Baksı'larının yerini alan bu "bestekâr-mugannî şairler", ekseriyetle hiç medrese tahsili görmemiş, kendi kendilerine yetişmişlerdir. Halkın zevkini ve ruhunu yakından biliyorlar ve halk edebiyatından geniş ölçüde faydalanıyorlardı. Bununla birlikte, bunların hemen hepsi Yesevî veya Nakşibendi tarikatına mensup olduklarından, tasavvuf hükümlerine vesûlûk adâbına ait birçok şeyleri kulaktan öğreniyorlar ve eserlerde gibi deyim ve kelimeleri, tabii bol bol kullanıyorlardı. Orta Asya'da yetişen ve Ahmed Yesevî'yi taklit eden mutasavvıf şairlerden bazılarının isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz. Kul Şemseddin, Hudâdâd, İkânî, Kul Ubeydî, Fakirî, Ahmed Yesevî, Beyzâ, Bihbûdî, Şuhûdî, Kul Şerefî, Gedâ, Gazâlî, Tufeylî, Kâsım, Meşreb, Huveydâ. Bazılarının basılmış veya basılmamış Divan'ları, bazılarının ise yalnız birtakım dağınık parçaları bulunan bu şairler, hem aruz vezniyle bir takım şiirler, hem de yine Hoca Ahmed Yesevî tarz ve edasında Hikmet'ler yazmışlardır. Bunların bir benzeri olarak, Güldeste mahlaslı Hokanlı bir şair *Dîvân-ı Hikmet*'i taklitle büyük ve ehemmiyetli bir Divan vücuda getirmiştir.¹

Yesevî'nin hikmet tarzı şiirleri asırlardan beri Özbek köylerinde, Kazak bozkırlarında yankılandığı gibi Kırgız çadırlarında da tekrarlanmıştır. Kırgızların *Dîvân-ı Hikmet*'i ve Asıl adı Süleyman Bakırgânî (ö.582/1186) olan Ahmet Yesevî'nin en önemli halifelerinden Hakîm Ata'nın şiirlerini ihtiva eden Bakırgan Kitabı'nı çocuklarına okudukları bilinmektedir. Ahrette, Sırat Köprüsü'nde Ahmed Yesevî'nin Kırgızlara yardım edeceği şeklindeki halk inancı da Yesevîliğin Kırgızlar üzerindeki tesirini göstermektedir.

Kırgız Türkleri üzerinde Ahmet Yesevî'nin bu tesirleri 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. Özellikle 19. yüzyılda yaşamış ve Molla anlamına gelen "Moldo" olarak adlandırılan Kırgız halk şairlerinin şiirlerinde de *Dîvân-ı Hikmet* geleneğinin izlerini görebilmekteyiz. Moldo olarak adlandırılan ve şiirlerinde Divan-ı Hikmet geleneğinin izlerini takip edebildiğimiz şairlerin en tanınmış olanları; Moldo Niyaz (1823-1896), Moldo Kılıç (1866-1917), Aldaş Moldo (1874-1930), Tokolok Moldo (1860-1942), Nurmoldo (1838-1920)'dur.

¹ Divanı Hikmet ve muhtevası hakkında geniş bilgi için bkz. Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara:1979, s. 119-161; Özköse, Kadir, "Ahmed Yesevi ve Divanı Hikmet", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7, sayı: 16, ss. 293-312.

Bu kişiler, medreselerde aldıkları eğitimle birlikte eserlerini yazılı hale getirerek aynı zamanda Sovyet öncesi yazılı edebiyatının da temsilcileri olmuşlardır. Bu şairlerin içerisinde etkileri ve Hikmet geleneğinin takipçileri olmaları Molda Niyaz ile Molda Kılıç ve şiirleri hakkında bilgi vereceğiz.

Moldo Niyaz (1823-1896) Hayatı ve Şiirlerinden Örnekler

Kendi şiirleriyle Kırgız edebiyatı tarihinde önemli yere sahip olan Moldo Niyaz Kırgızistan'ın güneyindeki Oş vilayeti, Kadamcay ilçesi Kızıl Bulak köyünde 1823 senesinde dünyaya geldi. Moldo Niyaz XIX. Yüzyılın Kırgız şairlerinden biridir. Ama ne yazık ki Bugüne kadar hiç araştırılmamıştır. Halk tarafından tanınsa bile onun hayatı ve eserleri üzerinde ilmi tedkikat yapılmamıştır. O şiirleri kağıda yazarak-çizerek yazan bir şair değildi. O bir âşıktı, ozandı. O fakir olmasına rağmen, köy şehir gezer kendi şiirleri ile vatandaşlarına Hakkı tanıtmaya, devlet adamlarının adaletsizliği, zulmünü şiddetle kınayarak fakirlerin hakkını korumaya çalışırdı. Moldo Niyaz Kuzey ve Güney Kırgızlarının, Çin ve Orta Asya Türk halklarının edebiyatında, medeni ve siyasi hayatında önemli bir yere sahiptir. Moldo Niyaz XIX. yüzyıla yetişen insan perver, vatansever, büyük felsefeci, tarihçi ve seyahatçi alim idi. Zamanının ileri gelen düşünürlerinden bir olan Moldo Niyaz bir kaç dili biliyordu. O eserlerinde Arapça, Farsça, Osmanlıca ve Çağatayca ibareler kullanıyordu. Moldo Niyaz, şiirlerini Arap alfabesi ile Kırgız dilinde yazmıştır. Ve onları aynı şekilde el yazısı ile çoğaltmıştır. Bolot Muratalı Uulu Yunusaliyev şairin tahmin edilen 7 el yazma eserinden ikisini bulmuştur. Üçüncüsünü Abdıganı Erkebaev bulmuş. Bulunan eserler Bişkek El Yazma Vakfına teslim edilmiştir. Diğer dördü daha bulunmamıştır. Bu eserlerin Çin Kırgızlarının, Özbekistan'da veya Tacikistan'da yaşayan Kırgızların elinde bulunduğu tahmin edilmektedir. Vakfa teslim edilen el yazma kitapları eski Kırgız Türkçesinde Arap alfabesiyle yazılmıştır. Ravşan Zulpukarov ise onları Kiril alfabesine aktarmıştır. Moldo Niyaz'ın hayatı ve eserleri üzerinde araştırmaları Omor Sooronov yapmıştır. Omor Sooronov tarafından hazırlanan "Sanat digarasttar" adlı Moldo Niyaz'ın hayatı ve eserleri hakkındaki kitap 1993 yılı Bişkek'te neşredilmiştir. Bu eserde şairin hayatı, eserlerinin nasıl bulunduğu, şiirlerde hangi konuların açıklandığı ve onların Kırgız edebiyatında, tarihinde sahip olduğu yeri ve önemi hakkında bahsedilmiştir. Ayrıca şairin bulunan 3 el yazma eserinde yer alan şiirlerin hepsi de bu esere dâhil edilmiştir.

Orta Asya'daki Rus işgali sadece Moldo'nun değil, tüm halkın hayat şartlarını ağırlaştırmıştır. Mektep ve medreseler kapatılmış, din eğitimi de yasaklanmıştır. Bu kaygı şairin kalbini derinden yaralamıştır. Şiirleri de bu hüznü aksettirmekte idiler.

<i>"Müslümanlar çok bolup</i>	<i>-Müslümanlar yok oldu</i>
<i>Murunku marttar caylandı</i>	<i>-Eski mertler kayboldu</i>
<i>Butparas kafir sak bolup,</i>	<i>-Putperest kafir güç aldı</i>
<i>Zamana çapka aylandı"</i>	<i>-Devir tersine döndü.</i>

Moldo Niyaz bu mısralarda, Müslümanların sarsılan hayatı, önceki mertlerinin yok olduğu, putperest kafirin iktidara geldiği ve zamanın kötüye, sola döndüğü anlatılıyor.

Moldo Niyaz şiirlerinde zor şartlara düşen halkının hayatını, milletini müdafaa eden kahramanların öyküsünü anlatıyor. Şair 1864 yılında Türkistan, Evliya Ata, Çimkent şehirlerinin müdafaası için Rus baskıncılarına karşı mücadele eden Alımkul önderliğindeki Müslümanların kahramanlıklarını şiirlerinde yansıtmıştır. Moldo Niyaz'ın şiirlerinde İslam dininin her hükmüne, vecibelerine ait mısraları bulabiliriz. Şiir, kendi devrinde Kırgız milletinin dini yaşantısını en iyi şekilde aksettirmiştir. Şair pek çok dil bildiği ve her konuda müktesebatı iyi olduğu için eserlerini gerçek İslami anlayış esasında yaratmıştır. Bu çok

önemli özelliştir. Çünkü bu esasta yaratılan eserler Kırgız edebiyatında çok azdır. Bir de bu eserler Kırgız milletinin Sovyet döneminden önceki hayatının ve düşünce tarzının tespiti için çok önemlidir.

Moldo Niyaz, Allah'ın her şeyi bilen, işiten, gören, tayin eden gibi sıfatlarını somut örnekler vererek anlatmaktadır.

<i>Cazına kılma garibni</i>	<i>-Azap verme garibe</i>
<i>Alla naamın hurmatı</i>	<i>-Allah adının şanına</i>
<i>Sarsan kılma miskinni</i>	<i>-Perişan eyleme miskini</i>
<i>Sattar naamın hurmatı</i>	<i>-Settar adının şanına</i>
<i>Gamkin kılma cumlani</i>	<i>-Kederde bırakma kimseyi</i>
<i>Gaffar naamın hurmatı</i>	<i>-Gaffar adın şanına</i>
<i>Can Egem berip ıymanını</i>	<i>-Yüce Mevla vermiş imanı</i>
<i>Egem biletşunç-ki</i>	<i>-Sahibim (Rabbim) biliyor ki</i>
<i>Eki dünya baarini</i>	<i>-İki dünya hepsini</i>

Peygamberle ilgili mısralar:

<i>Paygambarım ummat dep</i>	<i>-Hz. Peygamber bizi ümmetim diyerek</i>
<i>Dasthar bolsun maşharda</i>	<i>-Destek etsin mahşerde.</i>

Bu mısralarda anlatılan Hz. Peygamberimizin sünneti, resul yol başçı sıfatları, onun Ahrette vaad ettiği şefaati ile ilgili mısralar pek çok yerde geçmektedir. Şair böyle ibretli satırları yazarak halkına bu geçici dünyanın faniliğini, asıl düşünülmesi gereken Ahiret olduğunu hatırlıyor. Nitekim Ahiret hakkında şair şöyle demektedir.

<i>Adamzat ölot bir küniü</i>	<i>-Bir gün ölür insan da</i>
<i>Ahiretti-cay degen...</i>	<i>-Ahireti yer bilen...</i>

İnsan bir gün gelir ölür, onun asıl yeri Ahirettir. Şairin eserinde bir kaç yerde Ahiret yavmü'l ceza diye geçmektedir.

<i>Ataa kılar ıymanın</i>	<i>-İhsan eder imanı</i>
<i>Ar bandani ilahim</i>	<i>-Her kuluna Tanrım</i>
<i>Yavmul caza mahşarda</i>	<i>-Ceza günü mahşerde</i>
<i>Salih kılıp amalın</i>	<i>-Salih ise amelin</i>
<i>Azireti Aalı cayları</i>	<i>-Hz. Ali yerleri</i>
<i>Havzu kavsar şarbatta</i>	<i>-Şerbetli havuz kevserin</i>
<i>Azali tagdir, albatta,</i>	<i>-Kader ezeldir elbette</i>
<i>Asiy, cafiy, gamrahni</i>	<i>-Asi, cafi, yoldaşı</i>
<i>Calakasın can Egem</i>	<i>-Affetsin yüce Mevla</i>
<i>Cayını kılıp cannatta</i>	<i>-Yerini etsin cennette</i>

Bu mısralarda, her iman eden kuluna Allah'ın, imanını ihsan etmesini, ahirette herkesin amelinin salih olmasını, O'nun cemalini görmeyi nasip etmesini, ezeli kaderde mekânın cennette olmasını dileyerek dua edilmektedir. Yazar fani ve ebedi dünyaya çok önem vermektedir. Onlardan örnek vererek ibret almalarına sevk etmektedir.

<i>Amal kılar bu dünüyö,</i>	<i>-Amel eden bu dünyada,</i>
<i>Camal körör o dünüyö.</i>	<i>-Cemalini görür o dünyada.</i>
<i>Camanının cayı bu dünüyö,</i>	<i>-Kötünün yeri bu dünya,</i>
<i>Cakşının cayı o dünüyö.</i>	<i>-İyinin yeri o dünya.</i>
<i>Zalımın cayı bu dünüyö,</i>	<i>-Zalimin yeri bu dünya,</i>
<i>Aalımın cayı o dünüyö.</i>	<i>-Alimin yeri o dünya.</i>

Bu dünyada salih amel işleyen Allah'ın cemaline mazhar olur, zalimin yeri bu dünya, iyinin yeri o dünya, yani zalim bu dünyayı seçer, iyi ise ahireti demek istiyor, âlimin yeri o ebedi dünya diyor. Görüldüğü gibi ahiret fani dünyadan üstün görülerek karşılaştırılıyor. Aynı şekilde ahiretin unsurlarından olan Sırat köprüsü hakkında şöyle denilmekte:

<i>Burakka minip mahşarda</i>	<i>-Buraka binrek mahşerde</i>
<i>Kıldan içke köpürük</i>	<i>-Kıldan ince köprüde</i>
<i>Sıratın ötkü, datkayım!</i>	<i>-Sıratın geç, datka hanım!</i>

Eğitim ve din eğitimi konusundaki fikirlerini Moldo Niyaz aşağıda örneklerde yer alan satırlarda açıklamaya çalışmıştır.

<i>İlmin kani Buhara'da</i>	<i>-İlmin bulağı Buhara'dadır.</i>
<i>Aziz kılar ar cerde</i>	<i>-Aziz eder her yöne</i>
<i>İlimnen cakşı bar beken?</i>	<i>-İlimden daha iyi var mıdır?</i>

Bu satırlarda ilmin çok değerli olduğu, onun sahibini her yerde aziz kıldığı anlatılıyor. Bununla ilim almaya sevk etmektedir şair.

Görüldüğü gibi Kırgız toplumu için İslam din eğitimi din eğitimi çok önem taşımaktadır. Moldo Niyaz'ın eserlerinde İslam'ın mezheplerinden, imamlarından söz etmektedir. Bu da onun ilim sahibi ve zamanını düşünürü olduğuna delalet etmektedir. Manalı ve ibretli şiirleri ile Moldo Niyaz halkı tarafından sevilmiş, hatırası saklanmıştır.²

Moldo Kılıç (1866-1917) Hayatı ve Şiirlerinden Örnekler

Moldo Kılıç Şamırkan Uulu, Kırgızların ilk okuma yazması olan şairlerinden biri, "Zamana" akımının parlak temsilcilerindendir. O, 1866 yılında Şimdiki Koçkor ilçesinin

² bkz. Moldo Niyaz, *Sanat Digarastlar*, Bişkek 1993, s. 3-24; Akramova, Dilaram, *Din Eğitiminin Din Eğitimi İçerindeki Yeri ve Kırgızistan'daki Durumu*, Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi, Ankara:2000, 63-71.

Buguçu köyünde doğdu. Sarıbağış boyunun ünlü beyi Törögöldi'nin torunu olan Moldo Kılıç genç yaşından dini mekteplerde okudu, şiirlerini kaleme aldı. 1910 yılında çocukları eğitti. Kendi döneminin toplumsal faaliyet adamı, aydını olarak halkın menfaatini düşündü. Diyar diyar dolaşıp düğün ve merasimlerde şiirlerini terennüm etmedi. Eserlerinde halkı çalışmaya, tarımcılıkla uğraşmaya teşvik etti, rüşvetçiler ile Çar hükümetinin sömürge siyasetine karşı durdu. Moldo Kılıç'ın 1911 yılında Kazan şehrinde Arap harfli olarak basılan "Zilzala" manzumesi, Kırgız halkının tarihinde yayımlanan ilk Kırgız eseridir. Moldo Kılıç, "Çüy Bayanı (Çüy Beyanı)", "Kerme Too", "Kanattuular (Kuşlar)", "Zilzala (Zelzele)", "Kol Kazal (Kol Gazeli)", "Kara Koçkor", "Kız Cigit (Kız Yiğit)", "Uy Kazal", "Catakçılar", "Çüy Kanattuuları (Çüy Kuşları)" gibi şiir ve manzumelerinde tabiat, hayat, davranış biçimleri ve siyaset konularını işledi. Şairin bunun dışında "Bürküttün Toyu (Kartal Ziyafeti)", "On Ceti Biy (On Yedi Bey)", "Kaçkanak Moldo Sulayman (Kaçak Molla Sulayman)", "Moldo Düüşö", gibi hicviyeleri, "Zamana", "Azamattar", "Sapar" vecize eserleri, "Baytaylak" vb. ağıtları yazdı. 1925 yılında şairin "Buudayık", "Kanattuular", "Bürküttün Toyu" manzumeleri, 1945 yılında "Irgelgen Kazaldarı (Gazellerinden Seçmeler)" yayımlandı. Moldo Kılıç 1917 yılında Koçkor'da vefat etti.

İyi bir medrese eğitimi alan Moldo Kılıç, doğu edebiyatının tanıma fırsatı bulmuş, Tatar ve Kazak Türkçelerinde çıkan gazete ve dergileri takip ederek zamanının edebi gelişmelerine yabancı kalmamıştır. Devrinin yüksek düzeyde eğitim almış şahsiyetlerinden biri olan Moldo Kılıç şiirlerinde Kırgızların günlük hayatını, insanların birbirleriyle olan münasebetlerini, tabiatın güzelliğini, ahlakı, korunması gereken değerleri, dini, ibadeti anlatmaktadır.

Moldo Kılıç'ın eserleri onun büyük bir halk eğitimcisi olduğunu göstermektedir. Mesela "Kız-Ciğit" adındaki şiirinde kız çocuğun yetişmesine ilişkin yaşlara ait özellikleri tarif etmiştir. Bu şiirle şair anne babaları çocukların terbiyesine önem vermeye çağırılmaktadır. İnsanın şahsiyetini ailede aldığı terbiye ile şekillendiğini ifade ediyor.

Terbiyenin esası ahlaktır. Ahlak ise dindir. Dini öğretiler ahlakın özünü oluşturuyor. Moldo Kılıç şiirlerinde bu prensibi günlük hayattan somut örnekler vererek açıklamıştır. Mesela "Aldamçı" (Yalancı) adlı şiirinde yalan söylemenin, rakı içmenin, haram yolda olmanın çirkin bir huy olduğunu, böyle bir insanın akıbetinin kötü olacağını söylemektedir. Ayrıca, yalancının hilelerini, nasıl ekmek kazandığını, nelerle meşgul olduğunu örneklerle anlatmaktadır. Böyle huyun çok kötü olmasıyla birlikte, ahirette de yaptıkları için hesap vereceğini, helal olmayan işlerle uğraşmanın yerinin ancak yedi cehennemin dibi olacağını belirtmektedir. Böyle heva-i nefse uymayı kınayarak doğru yolu tavsiye etmektedir. Ona göre, doğru yol ilmin ışığı ile bulunur; oku, çalış, akıl yürüt, düşün, Allah'a dua et, ibadet et, iman yol arkadaşın olsun diyor ve şöyle dua ediyor:

Naadançılık akmak iş	-Naadançılık akmak iştir
Aldaganın koy betpak!	-Aldamanı bırak bedbaht!
Er moynuna bolsun karız,	-Er boynuna olsun borç
Okuş menen ok atmak	-İlim almakla ok atmak
Can cirkal raakat	-Canın rahatıdır
Tarbiyalap den bakmak,	-Kendimizi terbiye etmek, geliştirmek
Dindi biliş bizge parz.	-Dini bilmek bize farzdır.

Şair bu satırlarda yalancılığın, ahmağın işi olduğunu, bu huyun bırakılması gerektiğini söylemektedir. Çalışmak, hayvancılık, çiftçilikle uğraşmanın yanı sıra dini herkese

öğretmenin farz olduğunu, namazın insanın kalbini temizlediğini, terbiyelediğini belirtmektedir. Bu ifadelerden şairin, dinin terbiyeci yönünü çok iyi bilmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Moldo Kılıç “Kol Kazal” isimli şiirini çok kötü hasta olduğu zamanda yazmış. Bu şiirinde hastalığının etkisi altında daha çok ölüm, ahiret, iman, sevap, günah gibi dini hususları anlatmıştır. Moldo Kılıç pek çok şiirlerinde ölümün eşi olmayan bir mürebbi olduğunu belirtir. İnsanları yaratılışın manasını çözmeye, kula laik hayat geçirmeye çağırır.

Dönüşünün tek Yüce Yaratıcıya olduğunu hatırlatır. Şiirlerin çoğunda ebedi hayat olan ahirette ancak sevabın gerek olduğunu anlatır ve kendisine dua etmelerini rica eder. Moldo Kılıç hemen-hemen her şiirinde Allah’a inanç, ibadetleri yerine getirme, Allah rızası, sevap-günah, ahret ebedi hayat konularını işlemiştir. İslam’ın rükünleri olan namaz, oruç, zekât, hac üzerinde önemle durmuştur. Kılıç bir kaç şiirinde Kırgızistan’da bulunan güzel yerleri, tabiatı, dağları, suları ve çeşitli hayvanları, kuşları anlatır. Onların mükemmel ve güzel yaratılışına dikkat çekerek Yüce Yaratıcıya kulluğa çağırır.

Terbiye edici yönü ile diğerlerinden ayırt edilen Kılıç’ın güzel bir şiiri daha vardır. Onun adı “Bürküttün Toyu” dur (Şahin’in düğünü). Bu şiirinde şair kahramanlarını temsili olarak kuşlar yapmıştır. İnsanlara öğüt olsun diye kuşlara insani özellikleri kazandırmıştır.

<i>Azançı kildi tooktu</i>	<i>-Müezzin yaptırmış horozu,</i>
<i>Azgana karap baykaçı,</i>	<i>-Biraz dikkat etsene,</i>
<i>Tamaşanı zooktu.</i>	<i>-Olayı, tamaşayı.</i>
<i>Taştan meçit kurdurup,</i>	<i>-Taştan mescit yaptırmış,</i>
<i>Suudan daarat aldırıp,</i>	<i>-Sudan abdest aldirmiş,</i>
<i>Caynamazın caydırıp,</i>	<i>-Seccadesini serdirmiş,</i>
<i>İymam kıldı torgoydu,</i>	<i>-İmam yaptırmış torgoyı(kuşu),</i>
<i>Başına selde çaldırıp.</i>	<i>-Başına sarığı giydirmiş.</i>

Bu satırlarda şair okuyucuyu dikkat ederek, güzel bir hadiseye mazhar olmasına çağırıyor. Devamında şahinin düğününü şöyle anlatıyor: horoz müezzin olmuş, şahin de taştan mescit yaptırmış, sudan abdest aldırarak seccadeyi yaydirmiş. Bununla imanını kazandırdı diyor. Bu sahnenin anlatılmasıyla Kırgız’ların hayatında dinin önemli bir yere sahip olduğu daha bir kere belirtilmektedir. Şahin düğününün sonunda Kur’an okutturmuş ve herkes dua etmiş. Bu satırlar bize Sovyet öncesi dönemde Kırgız’ların düğünlerinde Kur’an okutulduğuna, dua edildiğine delalet ediyor. Bu güzel adeti bugün de Kırgızların düğünlerinde görebilirsiniz.

Moldo Kılıç’ın şiirlerini okuyunca Kırgızların o günkü hayatını tüm yönleriyle tasavvur edebiliriz. Çünkü şair kendi halkının nasıl hayat geçirdiğini, nelerle uğraştığını, nelere saygı duyduklarını, evlerini, pazarlarını, vs. tümünü kendi şiirlerinde aksettirmeye çalışmıştır. Ayrıca, devlet adamlarının, çiftçilere, köy sakinlerine nasıl adaletsizlik yaptıklarını, halkın zor şartlarda hayatını geçirmeye çalıştığını anlatmıştır. Moldo Kılıç’ın bir kaç şiirinde halkın Rus hükümetine karşı gösterdiği tepkileri aksettirilmiştir. Halk dini, dili, örf adeti farklı olan hükümdarları yadırgamıştır. Yerleşik halka gösterilen baskıdan sonra da halkın Rus hükümdarlarına karşı nefreti artmıştır. Hatta bu dönemi zor dönem zor dönem diye adlandırmışlardır. “Çüy bayanı” (Çüy ovasının tarifi) adlı şiirinde Ruslar gelince Kırgız kul oldu, dili, dini, ilmi bilen günahkâr oldu diyen Kırgızların durumunu anlatıyor. Ruslar da kâfirler, domuzla beslenenler ve dine karşı çıkanlar olarak belirtiyor.

Böyle ağır değişme zamanında Moldo Kılıç Müslümanları imanına sarılmaya, dini yaşamaya ve ilim almaya çağırmıştır. Cahil kul olarak yaşar, Müslüman için ilim farzdır, karanlıktan ancak ilmin ışığı ile çıkabiliriz diyen şair, halkını ilim almaya sevk etmeye çalışmıştır. Bu nokta din eğitimi açısından çok önemlidir. Çünkü din, Kırgızlar için değerlerin başında gelir. Çocukların terbiyesinde, insanlar arası muamelelerde din ahlakı belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Bu hususu Moldo Kılıç çok iyi biliyordu, dolayısıyla kendi şiirlerinde anne babaların çocukları eğitmede buna önem vermelerine dikkat çekiyordu. Gençlere de dini öğrenim, anne babaya saygı duyun, halka faydalı olun diye öğüt veriyordu. Sonra da iyi çocukla kötü yetişen çocuğun sıfatlarını sayıyordu:

<i>Aklı bar boz baldar,</i>	<i>-Akıllı olan genç çocuklar,</i>
<i>Alal işke köz salar,</i>	<i>-Helal işe dikkat ederler,</i>
<i>Akılsızga ubal cok,</i>	<i>-Akılsıza yazık olmaz,</i>
<i>Söz surasa ündöböy.</i>	<i>-Söz sorsalar ses çıkartmaz.</i>
<i>Tekeberlüü adamdı,</i>	<i>-Gururlu insana.</i>
<i>Üygö kelse “Kel!” debe!</i>	<i>-Eve geldiğinde “Gel” deme!</i>
<i>Uuru kılba degele,</i>	<i>-Hırsızlık yapma asla,</i>
<i>Başın kirer noktogo,</i>	<i>-Başın girer belaya,</i>
<i>İkibalın tüzögün</i>	<i>-İstikbalini kur</i>
<i>Agayın cakınga.</i>	<i>-Hocanın yanında</i>
<i>Bu kılıktı kılbasan</i>	<i>-Böyle yapmazsan</i>
<i>Beylindi ken salbasan,</i>	<i>-Huyunu iyi yapmazsan</i>
<i>Öz başına kelgende</i>	<i>-Kendi başına geldiğinde</i>
<i>Ubadana turbasan,</i>	<i>-Verdiğinde sözde durmaz isen</i>
<i>Anttı-şertti oyloboy,</i>	<i>-Sözü, şerefi düşünmezsen</i>
<i>Altı-enendi bulgasan,</i>	<i>-Altı anneni lekellersen</i>
<i>Kaydan cakşı bolosun?</i>	<i>Nasıl iyi olasın?</i>

Moldo Kılıç bir nevi din eğitimcisi gibi. O çocuğun dinin emirler çerçevesinde eğitilmesine sevk etmektedir. Nitekim ahlaklı çocuğu zamanında namazını kılan, helal yolda olan, Allah’a kulluk eden, helal işler yapan, haramdan kaçan, anne babaya saygı duyan, yardımsever, ilim alan, okuyan, akıl yürüten olarak nitelendirmektedir.³

³ Akramova, Dilaram, , 71-77

SÛFÎ DÜŞÜNCEDE AHMED YESEVÎ VE YESEVÎLİK

İsa ÇELİK*

Birol YILDIRIM**

Öz

Ahmed Yesevî, Yeseviyye tarikatının kurucusu, mutasavvıf ve şair, Orta Asya Türkleri'nin tasavvufi hayatında örnek aldığı “pir-i Türkistan” diye tanınan evliyaullahtan bir zattır. Yeseviyye, başta Bektaşilik ve Nakşibendilik olmak üzere çok sayıda tarikatı etkilemiş, İkaniyye ve adı duyulmayan pek çok tarikat silsilesi Ahmed Yesevî'ye dayanmıştır. Ahmed Yesevî'nin piri olduğu Yeseviyye tasavvuf okulu Türk kimliğinin yansıtıldığı bir maneviyat kurumudur. Divan-ı Hikmet'inde beyan ettiği gibi Üveysilik yoluyla birçok peygamberin ruhaniyeti başta olmak üzere Hz. Hızır'dan istifade etmiştir. Rivayetlerden elde edilen bilgiler neticesinde Ahmed Yesevî'nin on bin kadar müridi kendi memleketinde; doksan bin kadar müridinin ise sair memleketlerde olduğu birçok halifelerinin bulunduğu bilinmektedir. Yesevîlikte hedef, tarikat yolculuğu denilen seyr u sülûkü tamamlayarak ruh tasfiyesi, nefis terbiyesi ve bunların akabinde kalbin selîm bir kalp haline getirilmesidir. Dolayısıyla Ahmed Yesevî, mükemmel dinî tasavvufi şahsiyeti, İslam'a, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i seniyyeye bağlılığı ile Türk-İslam dünyasında mükemmel tesirler icra etmiş bir sufi şahsiyettir. Bugün yaşadığımız dünyada çeşitli ferdî, ruhî, ailevî ve toplumsal problemlerimizin çözümü, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i Nebevî'yi baş tacı eden Ahmet Yesevî ve O'nun kurucusu olduğu Yesevîliği yeniden kavramamız ve bu kültürle yeniden buluşmamızla gerçekleşecektir. Bu tebliğimizde tasavvufi düşüncede Hz. Pir Ahmed Yesevî ve Yeseviyye tarikatını detaylı bir şekilde incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Hz. Pir Ahmed Yesevi, Yeseviyye Tarîki.

SUFİ THOUGHT IN HZ. PİR AHMED YESEVÎ AND YASAVİYYA

Abstract

Ahmed Yesevi, the founder of the sect Yasaviyya, Sufi poet and Central Asia Turks take as an example his mystical life as “pir-i Turkistan” is a person of recognized as Evliyaullah.

Yasaviyya affected mainly many Bektashiyya sect and Naqshibandiyya and İkaniyya and many cult series, the names of which are unheard are based on Ahmed Yesevi. Ahmed Yesevi Yasaviyya Sufi School, the pir of which is Ahmed Yesevi was spiritual institution that reflects the Turkish identity. As declared by the Divan-i Hikmet, through Uvaisiyya particularly the spirit of many prophets have benefited from Khidr.

In the result of information obtained from the rumours, It is known that Ahmed Yesevi had ten thousand followers in his hometown and some ninety thousand followers to exist in many other countries as caliph. Target in Yasaviyya is something called a cult watery journey by completing the liquidation of the soul, and an exquisite finishing and strong heart followed them into the heart. Thus,

* Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü Ana Bilim Dalı Başkanı

** Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü Ana Bilim Dalı/birolyildirim97@hotmail.com/ 05383085800

Ahmed Yesevi, perfect mystical religious figure of Islam, the Quran and sunnah great influence on the Turkish-Islamic world with a commitment illustrious practices Sufi personalities who have performed. An end to squirm in our various crises and problems in the world we live in today; individual, spiritual, familial and solving our social problems, the Quran and sunnah Yesevî Ahmed that the Prophet's head crown, and he is the founder of our Yasaviyya re-engagement and will take our present culture to meet again. In this essay, we will try to investigate Sufi thought and Pir Ahmed Yesevi and the Yasaviyya sect in details.

Keywords: Hz. Pir Ahmed Yesevi, Yasaviyya.

Giriş

Tarihi kişiliği hakkında belgelere bağlı çok az bilgi bulunan Ahmed Yesevî Hazretleri'nin Batı Türkistan'daki Çimkent şehrinin doğusunda bulunan ve Tarım ırmağına dökülen Şâhyâr nehrinin küçük bir kolu olan Karasu üzerindeki Sayram kasabasında doğduğu düşünülür. İspîcâb (İsfîcâb) veya Akşehir adıyla da anılan Sayram kasabası eskiden beri önemli bir yerleşim merkezidir. Bunun dışında Yesi'de bugünkü Türkistan'da doğduğu da söylenir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekte olup, Yüsuf el-Hemedânî'nin (v. 535/1140-41) müntesibi ve onun halifelerinden oluşundan hareketle XI. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya geldiğini söylemek mümkündür. Babası Şeyh İbrâhim, Sayram'ın tanınmış simalarından olup, kerametleri ve menkıbeleri ile tanınmıştır ve Hz. Ali Efendimiz'in soyundan geldiği kabul edilmiştir. Annesi Ayşe Hatun ise, Şeyh İbrâhim'in halifelerinden Müsâ Şeyh'in kızıdır. Ahmed Yesevî ablası Gevher Şehnaz'dan sonra dünyaya gelmiştir. Kardeşler önce annelerini, ardından da babalarını kaybederler. Gevher Şehnaz, kardeşini de yanına alarak Yesi şehrine gider ve oraya yerleşir.

Küçük Ahmed, yedi yaşında tahsil hayatına başlar. Abdülkadir Geylanî Hazretleri¹ ve birçok Allah dostunda olduğu gibi küçük yaşta sıradışı birtakım tecellilere mazhar olarak çevresinde dikkat çeker. Örneğin menkıbelere göre, yedi yaşında Hızır (a.s.) vesilesi ile Arslan Baba'ya intisap ederek ondan feyiz almaya başlar. Menkıbeye göre, ashaptan olan Arslan Baba ashâb-ı kirâm efendilerimizden olup, Yesi'ye gelerek Ahmed Yesevî'yi bulur ve Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in kendisine teslim ettiği "hurma" emanetini ona tevdi eder ve irşadını gerçekleştirir. Bu işlemi Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in mânevî bir işareti ile gerçekleştirmiştir. Ahmed Yesevî kısa zamanda irşad olur ve şöhreti etrafa yayılmaya başlar. Fakat bir iki yıl içinde Arslan Baba'nın âhirete irtihali gerçekleşir. Ahmed Yesevî de önemli bir ilim irfan merkezi olan Buhara'ya giderek Yüsuf el-Hemedânî'ye intisap ederek onun irşad ve terbiyesi altına girer. Yüsuf el-Hemedânî'nin vefatından sonra da devreye sırası ile önce Abdullah-ı Berkî, onun vefatıyla da Şeyh Hasan-ı Endâkı girer. Nihayet Pîr-i Türkistan Hasan-ı Endâkı'nin vefatı üzerine 1160 yılında irşad postuna oturur. Fakat bir müddet sonra, vaktiyle şeyhi Yüsuf el-Hemedânî'nin vermiş olduğu bir işaret üzerine irşad makamını Şeyh Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'ye bırakarak Yesi'ye döner; vefatına kadar burada irşad görevine devam eder.

Altmış üç yaşına gelince geleneğe uyarak tekkesinin avlusunda müridlerine bir çilehane hazırlatır, vefatına kadar burada ibadet ve riyâzetle meşgul olur. Çilehanede kaldığı süre belli olmamakla birlikte vefatına kadar buradan çıkmadığı ve hücrede vefat ettiği kesindir. Doğum tarihi bilinmediğinden vefat tarihi de kesin olarak bilinmemektedir.

¹ Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkadir b. Ebî Sâlih Müsâ Zengîdost el-Geylanî (ö. 561/1165-66) Kadiriyye tarikatının kurucusu. Süleyman Uludağ, "Abdülkadir Geylanî", *DİA.*, 1998, c. I, ss. 234-239.

Tasarrufu vefatından sonra da devam ettiği bilinen Ahmed Yesevî, bir rivayete göre, kendisinden çok sonra gelen Timur'un rüyasına girererek ona zafer müjdesi verir. Timur bu müjdeye nail olunca Yesi'ye gelerek Ahmed Yesevî Hazretleri'nin kabrini ziyaret eder ve kabrin üstüne, devrin mimari şaheserlerinden olan bir türbe yapılmasını emreder. Birkaç yıl içinde inşaat tamamlanarak türbe, camii ve dergâhı ile bir külliye halini alır. Doğal olarak vefatından sonra da halkın teveccühü devam eder. Öyle ki bozkır göçebeleri Ahmed Yesevî'nin türbesi civarına gömülmek için daha hayatta iken türbe civarında toprak satın alarak kabirlerini hazırlarlar. Hatta kışın ölen bir kimse keçeye sarılarak ağaca asılır ve bahara kadar bekletilir; bahar gelince götürülüp Ahmed Yesevî'nin türbesi civarına defnedilir. Bu uygulamalar Pîr-i Türkistan'ın Orta Asya Türklüğü üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu açıkça nazara vermektedir.

Söylendiğine göre Ahmed Yesevî'nin İbrâhim adında bir oğlu olmuşsa da kendisi hayatta iken vefat etmiştir. Ayrıca Gevher Şehnaz ve Gevher Hoşnaz adlarında iki kızını dünyaya gelmiş, soyu Gevher Şehnaz vasıtasıyla devam etmiştir. Türkistan, Mâverâünnehir ve diğer Orta Asya bölgelerinde olduğu gibi Anadolu'da da kendilerini Ahmed Yesevî'nin neslinden sayan pek çok ünlü şahsiyet çıkmıştır. Bunlar arasında Semerkantlı Şeyh Zekeriyâ, Üsküplü Şâir Atâ ve Evliya Çelebi zikredilebilir.

Ahmed Yesevî'nin Yesi'de irşada başladığı yıllarda Türkistan'da, Yedisu çevresinde kuvvetli bir İslâmlaşma faaliyeti vardır. Ayrıca tasavvuf cereyanı İslâm dünyasının her köşesinde neşvünemâ bulmaktadır. Bu akımın merkezi medreselerin yanında kurulan tekkelerdir. Şartların da uygun olmasından dolayı, Ahmed Yesevî, Taşkent ve Siriderya yöresinde, Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında kuvvetli bir tesire sahip olmuş, Arapça ve Farsça bilmesine rağmen çevresinde toplanan ümmî halka sade bir dille İslâm'ın esaslarını, şerîat hükümlerini ve tarîkatın² âdâb ve erkânını öğretmek için

---

² Tarîkatın yollarının ötesi çok,
Temiz aşkını ele almadan yürüyüp olmaz,
Cemâlini görse olmaz gece gündüz uyuyup,
Hiç uyumadan Cemâlini gördüm ben işte.
Tarîkatın yolu çetin sonsuz şaşım,
Başım kurudu Pîr-i Kâmil'e kaçtım,
Pîr eteğin tutup bâtın gözünü açtım,
Rezil olup yollar gezip yürüdüm ben işte,
Tarîkatın yollarıdır çetin azâb,
Bu yollarda nice âşık oldu toprak,
Aşk yoluna her kim girse hâli harâb,
Erenlerden yolu sorup yürüdüm ben işte
Tarîkatın yollarıdır sonsuz yüce,
Nasîb kılan kuluna oldu yakın,
Zerresine dayanamâz yedi cehennem,

büyük gayret göstermiştir. Bunun için en etkili anlatım biçimi olan şiir dilini seçmiş halk edebiyatından alınma şekillerle hece vezninde “hikmet” adı verilen manzumeler söylemiş, bu manzumeleri dervişleri vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırmıştır.

Rivayete göre, on iki bini kendi yaşadığı muhitte, doksan dokuz bini de uzak ülkelerde bulunan müridleri ve geleneğe uygun olarak hayatta iken tayin ettiği pek çok halifesi bulunmaktadır. Mürşidi Şeyh Yüsuf el-Hemedânî gibi Ahmed Yesevî de Hanefî bir âlimdir. Kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, din ilimleri yanında tasavvufu da iyice öğrenmiştir. İlmi ile âmil bir âlim olarak çevresinde vefatından sonra da devam edecek büyük bir tesir bırakmıştır. İslâmiyet’i Türkler’e sevdirmek, Ehl-i sünnet akîdesini yaymak ve yerleştirmek başlıca gayesi olmuştur. Şeriat ile tarikatı kolayca telif etmesi, Yesevîliğin Sünnî Türkler arasında süratle yayılıp yerleşmesinin ve daha sonra ortaya çıkan birçok tarikatlara tesir etmesinin başlıca sebebi olmuştur.³

Müellifin eserlerine gelince Yesevî Ata “*Dîvân-ı Hikmet*” isimli mecmuası ile tanınmıştır. Eser Ahmed Yesevî’nin “hikmet” adı verilen şiirlerinden oluşmuştur. Nüshalar arasında dil ve muhteva açısından önemli farklar vardır. Fakat bütün hikmetler Ahmed

---

Ey dostlar azîz Cândan doydum ben işte.

Hakikatın anlamına yeten kişi,

Şaşkın tutuşup yanar içi dışı,

Kanlar akar gözlerinden akan yaşı,

Gözyaşımı armağan eyleyip vardım ben işte.

Şeriattır âşıkların efsânesi,

Ârif âşık tarikatın inci tanesi,

Nereye gitse Sevgili’si, evdeşi,(Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Edt., Mustafa Tatçı, Merkez Repro Basım Yayın Ltd. Şti. Ankara 2016, s.71).

Benlik ile tarikate girmediler,

Cândan geçmeyip yola adım koymadılar,

Nefsi öldürmeyip teslim-fânî olmadılar,

Ham tamahkârlık ile yola girmeyin dostlar.

Mürşidlerin hizmetini eyle alışkanlık,

Kendiliğimden yola girdim, deme sakın,

İyi bilsen, tarikatın tehlikeleri var,

Kılavuzsuz işbu yola girmeyin dostlar.

Mürşidlere hizmet eylesen, nefse âfet;

Değme câhil bu yollarda eyleyemez

Tâkat, Sâdık kullar bu yolları bilir râhat;

Diri ölmeden cemâl arzû eylemeyin dostlar (Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 181.)

³ Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *DİA.*, 1989, c. II, ss. 159-161.

Yesevî'nin inanç ve düşüncelerine ve onun tarikatının esaslarına uygundur. Hikmetlerin önemli fonksiyonu Türkler arasında bir düşünce birliğinin sağlamasında yatmaktadır.⁴

Ahmed Yesevî'ye izâfe edilen “*Fakrnâme*” ise, müstakil bir risâle olmaktan ziyade *Dîvân-ı Hikmet*'in mensur bir mukaddimesidir. durumunda olan *Fakrnâme*'nin *Dîvân-ı Hikmet* yazmalarının hiçbirinde bulunmaması, Ahmed Yesevî'ye ait olmadığı düşünülmekte, daha sonra *Dîvân-ı Hikmet*'i tertip edenler tarafından yazılıp esere dahil edildiği sanılmaktadır. *Fakrnâme*, metnin dil hususiyetlerinin ele alındığı geniş bir incelemeyle birlikte Kemal Eraslan tarafından yayımlanmıştır.⁵

Mürşidi Hemedânî gibi, hanefi mezhebine bağlı kuvvetli bir medrese ve tekke bütünlüğü içinde yetişmiş kamil bir şahsiyettir. Ehl-i sünnet anlayışına gönülden bağlıdır. Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî Ata her şeyden önce İslamiyetİN Türkler arasında yayılmaya başladığı bir dönemde, Türkler arasında ilk defa bir tasavvuf ekolü vücuda getirerek geçmişten günümüze gönüllerde hüküm sürmekte olan etkin bir şahsiyettir. Bu etkiyi sağlayan sade bir dille halka arzettiği “hikmet”leridir. Şeriat ve tarikat bütünlüğü içinde mesajını sunması Türkler arasındaki etkisini artırmıştır. Bektaşilik ve Nakşbendilik Yeseviyye'nin bünyesinden neşet ederek asırlarca toplumu şekillendirmesi bu tesiri taçlandırmıştır. Bu nedenle bu büyük zâtın gelecek nesillere aktarılması elzemdir.⁶

Tasavvufî görüşlerini Divanın ilk şiiri ana hatları ile ele vermektedir.⁷ Eserin önsözü hatta girişi mahiyetindeki ilk dizeleri şöyledir:

*Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip
Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte.
Riyazeti sıkı çekip, kanlar yutup
'İkinci defter' sözlerini açtım ben işte.*

*Sözü söyledim, her kim olsa cemale talip
Canı cana bağlayıp, damarı ekleyip,
Garip, yetim, fakirlerin gönlünü okşayıp
Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte.*

*Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol
Mahşer günü dergahına yakın ol
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte.*

⁴ Eraslan, “Divan Hikmet”, *DİA.*, 1994, c. XI., ss. 429-430.

⁵ Eraslan, *Yesevî'nin Fakrnâme* SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti., Ankara 2016.

⁶ Eyup Baş, “Ahmed Yesevî'nin Bektaşilik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52:2(2011), ss. 21-53.

⁷ Mustafa Aşkar, “Ahmed Yesevi ve Tasavvuf Anlayışı”, http://isamveri.org/pdfdrq/D00033/1993_c29/1993_c29_4/1993_c29_4_ASKARM.pdf, erişim tarihi: 28.12.2018, ss. 49-62.

*Garip, fakir, yetimleri Rasul sordu
O gece Miraca çıkıp Hakk cemalini gördü
Geri gelip indiğinde fakirlerin halini sordu
Gariplerin izini arayıp indim ben işte.*

*Ümmet olsan, gariplere uyar ol
Ayat ve hadisi her kim dese, duyar ol
Rızık, nasip her ne verse, tok gözlü ol
Tok gözlü olup şevk şarabını içtim ben işte.*

*Medine 'ye Rasul varıp oldu garip
Gariplikte sıkıntı çekip oldu sevgili
Cefa çekip Yaradan'a oldu yakın
Garip olup menzillerden geçtim ben işte.*

*Akıllı isen, gariplerin gönlünü avla
Mustafa gibi ili gezip yetim ara
Dünyaya tapan soysuzlardan yüzünü çevir
Yüz çevirerek derya olup taşım ben işte.*

*Aşk kapısını Mevlâm açınca bana değdi
Toprak eyleyip 'Hazır ol!' deyip boynumu eğdi
Yağmur gibi melâmetin oku değdi
Ok saplanıp yürek, bağrımı deştim ben işte.*

*Gönlüm katı, dilim acı, özüm zalim
Kur'an okuyup amel kılmıyor sahte alim
Garip canımı harcayayım, yoktur malım;
Haktan korkup ateşe düşmeden piştim ben işte.*

*Altmış üçe yaşım ulaştı, geçtim gafil;
Hakk emrini sıkı tutmadım, kendim cahil;
Oruç, namaz kazaya bırakıp oldum ergin;
Kötüyü izleyip iyilerden geçtim ben işte.*

*Vah ne yazık, sevgi kadehini içmeden,
Çoluk-çocuk, ev-barktan tam geçmeden*

*Suç ve isyan düğümünü burada çözmeden
Şeytan galip, can verirken de şaştım ben işte.*

*İmanıma çengel vurup kıldı gamlı,
Mürşid-i kamil 'Hazır ol!' deyip saçtı korku
Lânetli şeytan benden kaçıp korkusuz gitti kirli
Allah'a hamd olsun, iman nuru açtım ben işte.*

*Mürşid-i kamil hizmetinde gidip yürüdüm;
Hizmet kılıp göz yummadan hazır durdum;
Yardım etti, Şeytanı kovalayıp sürdüm;
Ondan sonra kanat çırpıp uçtum ben işte.*

*Garip, fakir, yetimleri sevindiresin;
Parçalayıp aziz canını eyle kurban;
Yiyecek bulsan, canın ile misafir
Hak'tan işitip bu sözleri dedim ben işte.*

*Garip, fakir, yetimleri her kim sorar,
Râzı olur o kulundan Allah.
Ey habersiz, sen bir sebep, kendisi saklar;
Hak Mustafa öğüdünü işitip dedim ben işte.*

*Yedi yaşta Arslan Baba ya verdim selâm;
'Hak Mustafa emanetini eyleyin armağan'
İşte o zamanda binbir zikrini eyledim tamam
Nefsım ölüp lâ-mekâna yükseldim ben işte.*

*Hurma verip, başımı okşayıp nazar eyledi
Bir fırsatta âhirete doğru sefer eyledi
'Elveda' deyip bu âlemden göç eyledi
Medreseye varıp, kaynayıp coşup taşım ben işte.*

*Sünnet imiş, kâfir de olsa, verme zarar
Gönlü katı, gönül inciticiden Allah şikayetçi;
Allah şahid, öyle kula 'Siccin' hazır
Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte.*

*Sünnetlerini sıkı tutup ümmet oldum;
Yer altına yalnız girip nura doldum;
Hakk'a tapanlar makamına mahrem oldum,
Bâtın mızrağı ile nefsi deştim ben işte.*

*Nefsim beni yoldan çıkarıp hakir eyledi
Çırpındırıp halka ağlamaklı eyledi
Zikr söyletmeyip şeytan ile dost eyledi;
Hazırsın deyip nefis başını deldim ben işte.*

*Kul Hoca Ahmed, gaflet ile ömrün geçti;
Vah ne hasret, gözden, dizden kuvvet gitti;
Vah ne yazık, pişmanlığın vakti yetişti;
Amel kılmadan kervan olup göçtüm ben işte.⁸*

Sonuç

Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî Ata her şeyden önce İslamiyetİN Türkler arasında yayılmaya başladığı bir dönemde, Türkler arasında ilk defa bir tasavvuf ekolü vücuda getirerek geçmişten günümüze gönüllerde hüküm sürmekte olan etkin bir şahsiyettir. Bu etkiyi sağlayan sade bir dille halka arzettiği “hikmet”leridir. Şeriat ve tarikat bütünlüğü içinde mesajını sunması Türkler arasındaki etkisini artırmıştır. Bektaşilik ve Nakşbendilik Yeseviyye'nin bünyesinden neşet ederek asırlarca toplumu şekillendirmesi bu tesiri taçlandırmıştır. Bu nedenle bu büyük zâtın gelecek nesillere aktarılması elzemdir.

KAYNAKÇA

Baş, Eyup, “Ahmed Yesevî'nin Bektaşilik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52:2(2011), ss. 21-53.

Eraslan, Kemal, “Ahmed Yesevî”, *DİA.*, 1989, c. II, ss. 159-161.

_____, “Divan Hikmet”, *DİA.*, 1994, c. XI., ss. 429-430.

_____, *Yesevî'nin Fakr-nâme* SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti., Ankara 2016.

Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Edt., Mustafa Tatçı, Merkez Repro Basım Yayın Ltd. Şti. Ankara 2016, s. 44-47.

---

⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Edt., Mustafa Tatçı, Merkez Repro Basım Yayın Ltd. Şti. Ankara 2016, s. 44-47.

Aşkar, Mustafa, “Ahmed Yesevi ve Tasavvuf Anlayışı”,
http://isamveri.org/pdfdrg/D00033/1993_c29/1993_c29_4/1993_c29_4_ASKARM.pdf,
erişim tarihi: 28.12.2018, ss. 49-62.
Uludağ, Suleyman, “Abdulkadir Geylani”, *DIA.*, 1998, c. I, ss. 234-239.

SADULLAH SİYAYEV'İN HOCA AHMED YESEVÎ HAKKINDA YAZDIĞI ROMANINDA YER ALAN TASAVVUFÎ MOTİF, KAVRAM VE RİTÜELLER

Batur Narbayev*

Birol YILDIRIM**

Özet

20. yüzyılın başlarına kadar serbestçe okunan Ahmed Yesevî'nin eserleri hakkında Sovyet Devleti'nin ilk elli senesinde yasaklamalar getirilmiştir. Buna rağmen yetmişli yıllarda onun hakkında yazılar yazılmaya başlanmıştır. Bu süreç, Ergeş Rüstemov'un makaleleri ile başlamış; Necmeddin Kâmilov, İbrahim Hakkul gibi ilm adamlarının çalışmaları ile devam etmiştir. Türk milletinin manevî atasına sanatçılar da ilgisiz kalmamıştır. Özbekistan milli marşının yazarı Abdullah Arif'in "*Sahipkıran*" dramında ve milli sanatçı Dede Han Hasan'ın şiir ve bestelerinde Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî hak ettiği yeri bulmuştur.

Biz bu çalışmamızda disiplinler arası bir yaklaşımla, Türkistan şehri yakınındaki Karnak köyünde doğup büyümüş olan, Sadullah Siyayev tarafından Ahmed Yesevî hakkında yazılmış "*Ahmed Yesevî*" romanındaki tasavvufî motifler ve tarikat ritüellerini ele alacağız. Bu eser alanında bir ilk olma özelliğine sahiptir. Söz konusu roman ilk olarak 2012 yılında Taşkent'te, Özbekistan Yayınevi tarafından 336 sayfa hacminde basılmıştır. Daha sonra Uygur Türkçesi'ne ve Şuayp Karakaş tarafından da Türkiye Türkçesi'ne çevrilerek 2017 yılında ülkemizde yayınlanmıştır. Roman Ahmed Yesevî'nin ilmî, tasavvufî, edebî kişiliği hakkında geniş bir perspektif sunmaktadır. Amacımız romandaki zikir, vird, şeyh mürşid gibi tasavvufî motif, kavram ve ritüelleri ele almak geçmiş ile günümüz arasında bağ kuran, yeni bir dille medeniyet değerlerimizi gelecek nesillere aktaran benzer çalışmaların artarak devam etmesine kapı aralamaktır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, Sadullah Siyayev, Ahmed Yesevî Romanı, Tasavvuf, Yesevîlik.

SADULLAH SİYAYEV'S MYSTICAL COLORS, CONCEPT AND RITUALS IN THE WRITTEN ROMAN ABOUT HODJA AHMED YESEVÎ

Abstract

Prohibitions were introduced in the first fifty years of the Soviet State on the works of Ahmed Yesevi, which was freely read until the beginning of the 20th century. Despite this, in the seventies he began to write about him. This process started with the articles of Ergeş Rüstemov; Necmeddin Kâmilov, İbrahim Hakkul continued to work with the works of men of knowledge. The artists of the Turkish nation have not remained indifferent. Abdullah Arif's writer "*Özkıran*", the author of the national anthem of Uzbekistan, and Pir-i Turkistan Ahmed Yesevi in the poems and compositions of the national artist Dede Han Hasan.

* Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
[bnorbaev@kastamonu.edu.tr/](mailto:bnorbaev@kastamonu.edu.tr)

** Dr. Öğrt. Üyesi Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü Ana Bilim Dalı/
birolyildirim97@hotmail.com /05383085800.

In this study, we will deal with the mystic motifs and sectarian rituals in the novel “Ahmed Yesevi” written by Sadullah Siyayev, who was born and raised in Karnak village near Turkestan city, with a multidisciplinary approach. It has the feature of being the first in its field. The novel was first published in Uzbekistan Publishing House in Tashkent in 2012 with a volume of 336 pages. Then turning to the Uighur Turkish and Şuayp by Turkey Turkish Karakas was published in 2017 in our country. Presents a broad perspective on the scientific, mystical, literary personality of Roman Ahmed Yesevi. Our aim is to open the door for similar works to transfer our values of our future civilization values to future generations, which ties between the past and present, to handle the mystical motifs, concepts and rituals such as the idol, the vird, the sheik mursid.

Key words: Hodja Ahmed Yesevi, Sadullah Siyayev, “*Ahmed Yesevi Novel*”, Sufism, Yesevîlik.

Giriş

Tarihi kişiliği hakkında belgelere bağlı çok az bilgi bulunan Ahmed Yesevî Hazretleri'nin Batı Türkistan'daki Çimkent şehrinin doğusunda bulunan ve Tarım ırmağına dökülen Şâhyâr nehrinin küçük bir kolu olan Karasu üzerindeki Sayram kasabasında doğduğu düşünülür. İspîcâb (İsfîcâb) veya Akşehir adıyla da anılan Sayram kasabası eskiden beri önemli bir yerleşim merkezidir. Bunun dışında Yesi'de bugünkü Türkistan'da doğduğu da söylenir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekte olup, Yüsuf el-Hemedânî'nin (v. 535/1140-41) müntesibi ve onun halifelerinden oluşundan hareketle XI. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya geldiğini söylemek mümkündür. Babası Şeyh İbrâhim, Sayram'ın tanınmış simalarından olup, kerametleri ve menkıbeleri ile tanınmıştır ve Hz. Ali Efendimiz'in soyundan geldiği kabul edilmiştir. Annesi Ayşe Hatun ise, Şeyh İbrâhim'in halifelerinden Müsâ Şeyh'in kızıdır. Ahmed Yesevî ablası Gevher Şehnaz'dan sonra dünyaya gelmiştir. Kardeşler önce annelerini, ardından da babalarını kaybederler. Gevher Şehnaz, kardeşini de yanına alarak Yesi şehrine gider ve oraya yerleşir.

Küçük Ahmed, yedi yaşında tahsil hayatına başlar. Abdülkadir Geylanî Hazretleri¹⁵⁴⁷ ve birçok Allah dostunda olduğu gibi küçük yaşta sıradışı birtakım tecellilere mazhar olarak çevresinde dikkat çeker. Örneğin menkıbelere göre, yedi yaşında Hızır (a.s.) vesilesi ile Arslan Baba'ya intisap ederek ondan feyiz almaya başlar. Menkıbeye göre, ashaptan olan Arslan Baba ashâb-ı kirâm efendilerimizden olup, Yesi'ye gelerek Ahmed Yesevî'yi bulur ve Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in kendisine teslim ettiği “hurma” emanetini ona tevdi eder ve irşadını gerçekleştirir. Bu işlemi Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in mânevî bir işareti ile gerçekleştirmiştir. Ahmed Yesevî kısa zamanda irşad olur ve şöhreti etrafa yayılmaya başlar. Fakat bir iki yıl içinde Arslan Baba'nın âhirete irtihali gerçekleşir. Ahmed Yesevî de önemli bir ilim irfan merkezi olan Buhara'ya giderek Yüsuf el-Hemedânî'ye intisap ederek onun irşad ve terbiyesi altına girer. Yüsuf el-Hemedânî'nin vefatından sonra da devreye sırası ile önce Abdullah-ı Berkî, onun vefatıyla da Şeyh Hasan-ı Endâkî girer. Nihayet Pîr-i Türkistan Hasan-ı Endâkî'nin vefatı üzerine 1160 yılında irşad postuna oturur. Fakat bir müddet sonra, vaktiyle şeyhi Yüsuf el-Hemedânî'nin vermiş olduğu bir işaret üzerine irşad makamını Şeyh Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'ye bırakarak Yesi'ye döner; vefatına kadar burada irşad görevine devam eder.

¹⁵⁴⁷ Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkadir b. Ebî Sâlih Müsâ Zengîdost el-Geylanî (ö. 561/1165-66) Kadiriyye tarikatının kurucusu. Süleyman Uludağ, “Abdülkadir Geylanî”, *DİA.*, 1998, c. I, ss. 234-239.

Altmış üç yaşına gelince geleneğe uyarak tekkesinin avlusunda müridlerine bir çilehane hazırlatır, vefatına kadar burada ibadet ve riyâzetle meşgul olur. Çilehanede kaldığı süre belli olmamakla birlikte vefatına kadar buradan çıkmadığı ve hücrede vefat ettiği kesindir. Doğum tarihi bilinmediğinden vefat tarihi de kesin olarak bilinmemektedir.

Tasarrufu vefatından sonra da devam ettiği bilinen Ahmed Yesevî, bir rivayete göre, kendisinden çok sonra gelen Timur'un rüyasına girererek ona zafer müjdesi verir. Timur bu müjdeye nail olunca Yesi'ye gelerek Ahmed Yesevî Hazretleri'nin kabrini ziyaret eder ve kabrin üstüne, devrin mimari şaheserlerinden olan bir türbe yapılmasını emreder. Birkaç yıl içinde inşaat tamamlanarak türbe, camii ve dergâhı ile bir külliye halini alır. Doğal olarak vefatından sonra da halkın teveccühü devam eder. Öyle ki bozkır göçebeleri Ahmed Yesevî'nin türbesi civarına gömülmek için daha hayatta iken türbe civarında toprak satın alarak kabirlerini hazırlarlar. Hatta kışın ölen bir kimse keçeye sarılarak ağaca asılır ve bahara kadar bekletilir; bahar gelince götürülüp Ahmed Yesevî'nin türbesi civarına defnedilir. Bu uygulamalar Pîr-i Türkistan'ın Orta Asya Türklüğü üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu açıkça nazara vermektedir.

Söylendiğine göre Ahmed Yesevî'nin İbrâhim adında bir oğlu olmuşsa da kendisi hayatta iken vefat etmiştir. Ayrıca Gevher Şehnaz ve Gevher Hoşnaz adlarında iki kızı dünyaya gelmiş, soyu Gevher Şehnaz vasıtasıyla devam etmiştir. Türkistan, Mâverâünnehir ve diğer Orta Asya bölgelerinde olduğu gibi Anadolu'da da kendilerini Ahmed Yesevî'nin neslinden sayan pek çok ünlü şahsiyet çıkmıştır. Bunlar arasında Semerkantlı Şeyh Zekeriyâ, Üsküplü Şâir Atâ ve Evliya Çelebi zikredilebilir.

Ahmed Yesevî'nin Yesi'de irşada başladığı yıllarda Türkistan'da, Yedisu çevresinde kuvvetli bir İslâmlaşma faaliyeti vardır. Ayrıca tasavvuf cereyanı İslâm dünyasının her köşesinde neşvünemâ bulmaktadır. Bu akımın merkezi medreselerin yanında kurulan tekkelerdir. Şartların da uygun olmasından dolayı, Ahmed Yesevî, Taşkent ve Siriderya yöresinde, Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında kuvvetli bir tesire sahip olmuş, Arapça ve Farsça bilmesine rağmen çevresinde toplanan ümmî halka sade bir dille İslâm'ın esaslarını, şerîat hükümlerini ve tarîkatın¹⁵⁴⁸ âdâb ve erkânını öğretmek için

¹⁵⁴⁸ Tarîkatın yollarının ötesi çok,
Temiz aşkını ele almadan yürüyüp olmaz,
Cemâlini görse olmaz gece gündüz uyuyup,
Hiç uyumadan Cemâlini gördüm ben işte.
Tarîkatın yolu çetin sonsuz şaşım,
Başım kurudu Pîr-i Kâmil'e kaçtım,
Pîr eteğin tutup bâtın gözünü açtım,
Rezil olup yollar gezip yürüdüm ben işte,
Tarîkatın yollarıdır çetin azâb,
Bu yollarda nice âşık oldu toprak,
Aşk yoluna her kim girse hâli harâb,
Erenlerden yolu sorup yürüdüm ben işte

büyük gayret göstermiştir. Bunun için en etkili anlatım biçimi olan şiir dilini seçmiş halk edebiyatından alınma şekillerle hece vezninde “hikmet” adı verilen manzumeler söylemiş, bu manzumeleri dervişleri vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırmıştır.

Rivayete göre, on iki bini kendi yaşadığı muhitte, doksan dokuz bini de uzak ülkelerde bulunan müridleri ve geleneğe uygun olarak hayatta iken tayin ettiği pek çok halifesi bulunmaktadır. Mürşidi¹⁵⁴⁹ Şeyh Yüsuf el-Hemedânî gibi Ahmed Yesevî de Hanefî bir

---

Tarîkatın yollarıdır sonsuz yüce,
Nasîb kılan kuluna oldu yakın,
Zerresine dayanamâz yedi cehennem,
Ey dostlar azîz Cândan doydum ben işte.
Hakikatın anlamına yeten kişi,
Şaşkın tutuşup yanar içi dışı,
Kanlar akar gözlerinden akan yaşı,
Gözyaşımı armağan eyleyip vardım ben işte.
Şeriattır âşıkların efsânesi,
Ârif âşık tarikatın inci tanesi,
Nereye gitse Sevgili'si, evdeşi,
Benlik ile tarikate girmediler,
Cândan geçmeyip yola adım koymadılar,
Nefsi öldürmeyip teslim-fânî olmadılar,

Ham tamahkârlık ile yola girmeyin dostlar. (Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Edt., Mustafa Tatcı, Merkez Repro Basım Yayın Ltd. Şti. Ankara 2016, s. 71).

Mürşidlerin hizmetini eyle alışkanlık,
Kendiliğimden yola girdim, deme sakın,
İyi bilsen, tarikatın tehlikeleri var,
Kılavuzsuz işbu yola girmeyin dostlar.
Mürşidlere hizmet eylesen, nefse âfet;
Değme câhil bu yollarda eyleyemez
Tâkat, Sâdık kullar bu yolları bilir râhat;
Diri ölmeden cemâl arzû eylemeyin dostlar (Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 181.)

¹⁵⁴⁹ İsa Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010; a.g.y., *Muhammed İkbâl'in Tasavvufî Düşüncesi*, Kaknüs Yay., İstanbul 2004.

âlimdir. Kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, din ilimleri yanında tasavvufu da iyice öğrenmiştir. İlmî ile âmil bir âlim olarak çevresinde vefatından sonra da devam edecek büyük bir tesir bırakmıştır. İslâmiyet’i Türkler’e sevdirmek, Ehl-i sünnet akîdesini yaymak ve yerleştirmek başlıca gayesi olmuştur. Şeriat ile tarikatı kolayca telif etmesi, Yesevîliğin Sünnî Türkler arasında süratle yayılıp yerleşmesinin ve daha sonra ortaya çıkan birçok tarikatlara tesir etmesinin başlıca sebebi olmuştur.¹⁵⁵⁰

Müellifin eserlerine gelince Yesevî Ata “*Dîvân-ı Hikmet*” isimli mecmuası ile tanınmıştır. Eser Ahmed Yesevî’nin “hikmet” adı verilen şiirlerinden oluşmuştur. Nüshalar arasında dil ve muhteva açısından önemli farklar vardır. Fakat bütün hikmetler Ahmed Yesevî’nin inanç ve düşüncelerine ve onun tarikatının esaslarına uygundur. Hikmetlerin en önemli fonksiyonu Türkler arasında bir düşünce birliğinin sağlamasında yatmaktadır.¹⁵⁵¹

Ahmed Yesevî’ye izâfe edilen “*Fakrnâme*” ise, müstakil bir risâle olmaktan ziyade *Dîvân-ı Hikmet*’in mensur bir mukaddimesidir. durumunda olan *Fakrnâme*’nin *Dîvân-ı Hikmet* yazmalarının hiçbirinde bulunmaması, Ahmed Yesevî’ye ait olmadığı düşünülmekte, daha sonra *Dîvân-ı Hikmet*’i tertip edenler tarafından yazılıp esere dahil edildiği sanılmaktadır. *Fakrnâme*, metnin dil hususiyetlerinin ele alındığı geniş bir incelemeyle birlikte Kemal Eraslan tarafından yayımlanmıştır.¹⁵⁵²

Ahmed Yesevî’nin hayat öyküsünün ana hatlarını ve temel fikirlerini içermesi açısından adeta eserin bir önsözü ve giriş bölümü mahiyetindeki ilk şiiri burada vermek istiyorum:

Bismillah deyip beyan ederek hikmet söyleyip
Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte.
Riyazeti sıkı çekip, kanlar yutup
‘İkinci defter’ sözlerini açtım ben işte.

Sözü söyledim, her kim olsa cemale talip
Canı cana bağlayıp, damarı ekleyip,
Garip, yetim, fakirlerin gönlünü okşayıp
Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte.

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol
Mahşer günü dergahına yakın ol
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte.

Garip, fakir, yetimleri Rasul sordu
O gece Miraca çıkıp Hakk cemalini gördü

¹⁵⁵⁰ Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *DİA.*, 1989, c. II, ss. 159-161.

¹⁵⁵¹ Eraslan, “Divan Hikmet”, *DİA.*, 1994, c. XI., ss. 429-430.

¹⁵⁵² Eraslan, *Yesevî’nin Fakrnâme* SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti., Ankara 2016.

Gerî gelip indiginde fakirlerin halini sordu
Gariplerin izini arayıp indim ben işte.

Ümmet olsan, gariplere uyar ol
Ayet ve hadisi her kim dese, duyar ol
Rızık, nasip her ne verse, tok gözlü ol
Tok gözlü olup şevk şarabını içtim ben işte.

Medine'ye Rasul varıp oldu garip
Gariplikte sıkıntı çekip oldu sevgili
Cefa çekip Yaradan'a oldu yakın
Garip olup menzillerden geçtim ben işte.

Akıllı isen, gariplerin gönlünü avla
Mustafa gibi ili gezip yetim ara
Dünyaya tapan soysuzlardan yüzünü çevir
Yüz çevirerek derya olup taştım ben işte.

Aşk kapısını Mevlâm açınca bana değdi
Toprak eyleyip 'Hazır ol!' deyip boynumu eğdi
Yağmur gibi melâmetin oku değdi
Ok saplanıp yürek, bağrımı deştım ben işte.

Gönlüm katı, dilim acı, özüm zalim
Kur'an okuyup amel kılmıyor sahte alim
Garip canımı harcayayım, yoktur malım;
Haktan korkup ateşe düşmeden piştım ben işte.

Altmış üçe yaşım ulaştı, geçtim gafil;
Hakk emrini sıkı tutmadım, kendim cahil;
Oruç, namaz kazaya bırakıp oldum ergin;
Kötüyü izleyip iyilerden geçtim ben işte.

Vah ne yazık, sevgi kadehini içmeden,
Çoluk-çocuk, ev-barktan tam geçmeden
Suç ve isyan düğümünü burada çözmeden
Şeytan galip, can verirken de şaştım ben işte.

İmanıma çengel vurup kıldı gamlı,
Mürşid-i kamil 'Hazır ol!' deyip saçtı korku
Lânetli şeytan benden kaçıp korkusuz gitti kirli
Allah'a hamd olsun, iman nuru açtım ben işte.

Mürşid-i kamil hizmetinde gidip yürüdüm;
Hizmet kılıp göz yummadan hazır durdum;
Yardım etti, Şeytanı kovalayıp sürdüm;
Ondan sonra kanat çırpıp uçtum ben işte.

Garip, fakir, yetimleri sevindiresin;
Parçalayıp aziz canını eyle kurban;
Yiyecek bulsan, canın ile misafir
Hak'tan işitip bu sözleri dedim ben işte.

Garip, fakir, yetimleri her kim sorar,
Râzı olur o kulundan Allah.
Ey habersiz, sen bir sebep, kendisi saklar;
Hak Mustafa öğüdünü işitip dedim ben işte.

Yedi yaşta Arslan Baba ya verdim selâm;
'Hak Mustafa emanetini eyleyin armağan'
İşte o zamanda binbir zikrini eyledim tamam
Nefsim ölüp lâ-mekâna yükseldim ben işte.

Hurma verip, başımı okşayıp nazar eyledi
Bir fırsatta âhirete doğru sefer eyledi
'Elveda' deyip bu âlemden göç eyledi
Medreseye varıp, kaynayıp coşup taşım ben işte.

Sünnet imiş, kâfir de olsa, verme zarar
Gönlü katı, gönül inciticiden Allah şikayetçi;
Allah şahid, öyle kula 'Siccin' hazır
Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte.

Sünnetlerini sıkı tutup ümmet oldum:
Yer altına yalnız girip nura doldum;

Hakk'a tapanlar makamına mahrem oldum,
Bâtın mızrağı ile nefsi deştim ben işte.

Nefsim beni yoldan çıkarıp hakir eyledi
Çırpındırıp halka ağlamaklı eyledi
Zikr söyletmeyip şeytan ile dost eyledi;
Hazırsın deyip nefis başını deldim ben işte.

Kul Hoca Ahmed, gaflet ile ömrün geçti;
Vah ne hasret, gözden, dizden kuvvet gitti;
Vah ne yazık, pişmanlığın vakti yetişti;
Amel kılmadan kervan olup göçtüm ben işte.¹⁵⁵³

Bu girişten sonra asıl konumuza gelelim. Biz disiplinler arası bir perspektifle meselenin güncel boyutunu ele almak istedik. Bu bağlamda Ahmed Yesevî hakkında yazılan ilk romanı ve romandaki tasavvuf ve tarikata ait imge ve metoforları ele almak istedik. Zira büyük zâtlar gelecek nesillere ancak bu tür çalışmalarla aktarabileceği inancındayız. Bu hususa bir örnek vermek gerekirse son dönem şairlerimizden merhum Cahid Zarifoğlu (v. 1987) Câhidî Ahmed Efendi'nin¹⁵⁵⁴ “*Bir değirmendir bu dünya öğütür bir gün seni*” şiirinden mülhem olarak bir eser yazarak adını “*Bir Değirmendir Bu Dünya*”¹⁵⁵⁵ koymuştur.¹⁵⁵⁶ 1960'lı yılların sonunda Sovyet İmparatorluğu, iktisadi ve fikri bakımlardan durgunluk batağına saplanınca, şair ve yazarlar üzerindeki baskı politikası tekrar başlar. Fakat edebiyat milli uyanış yolunda büyük hizmetler görmüş, artık insanların gözünü açmıştır. Yeni baskı politikası, 1960'larda başlayan bu milli uyanış hareketini bu sebeple tamamen silememiştir. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin 1991 'de dağılmasına, Özbekistan'ın bağımsız olmasına kadar devam etmiştir. Adil Yakubov, Öktem Osmanov, Ötkir Haşimov, Erkin Vahidov, Maksud Karıyev, Mirmuhsin, Azim Süyün Muhammed Ali, Uygu, Aman Metcan, Abdullah Aripov, Sadullah Siyayev, Maksud Şeyhzade, Pirimkul Kadırov, Rauf Parfi, Gülçehre Nurullayeva, Muhammed Salih, Şükür Halmirzayev, Tahir Melik, Tagay Murad, Ölmes Ömerbekov, Abdukahhar İbrahimov gibi şair ve yazarlar, son otuz yıldan beri Özbek edebiyatında eserler veren sanatkarlardan bazılarıdır.¹⁵⁵⁷

Söz konusu şiir şöyledir:

Bir teferrüc eyleyüp bakdum cihânun yüzine

Her neye bakdum ise ‘ibret görindi gözüme

‘Âkil isen cân kulagın aç nazar kıl sözüme

¹⁵⁵³ Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Edt., Mustafa Tatçı, Merkez Repro Basım Yayın Ltd. Şti. Ankara 2016, s. 44-47.

¹⁵⁵⁴ Nihat Azamat, “Câhidî Ahmed Efendi”, *DİA*, 1993, c.VII, ss.16-17.

¹⁵⁵⁵ Cahit Zarifoğlu, *Bir Değirmendir Bu Dünya*, Nehir Yayınları, İstanbul 1988.

¹⁵⁵⁶ Hamdi Kızıler, *Câhidî Ahmed Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Tasavvuf Tarihi) Bilim Dalı Ankara 2004, s. 71.

¹⁵⁵⁷ Şuayıp Karakaş, “20. Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme”, http://www.tdk.gov.tr/images/1996_02_02_Karakas.pdf, erişim tarihi: 23.12.2018, ss. 279-317.

Bir degirmendür bu dünyâ ögüdür birgün seni
Alt taşı degirmenün yer yüzün(i) tutmuş karâr
Göklere kılsam nazarı niçedür leyl ü nehâr
Niçe yüz bin evliyâyı topraga kıldı karâr
Bir degirmendür bu dünyâ un ider birgün bizi
Aline aldanma sakın mekr ile hile kılar
Verdiğini geri alır sanma kim bâkî kalır
İki taşın arasında dânenin hali n'olur
Bir değirmendir bu dünya öğütür bir gün seni
Halk idüpdür kudretinden kâr-âgâh ol hüdâ
Çark içinde dânesin ömrü ona oldu gıda
Bulmadı iflâh ecelden enbiyâ şâh u gedâ
İki cihanın güneşi fahr-i âlem Mustafa
Bir değirmendir bu dünya öğütür bir gün seni
Câhidî geç bu hayalden bakma dünya malına
Zehr olur her kim yerse sunma anun balına
Âkil isen kıl seyahat gir Rasül'ün yoluna
Bir değirmendir bu dünya öğütür bir gün seni.¹⁵⁵⁸

Tanınmış Özbek yazarı Sadullah Siyayev'in "Ahmed Yesevi" adlı romanı, 2017 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi öğretim üyesi Özbek edebiyatı araştırmacısı Prof. Dr. Şuayip Karakaş tarafından Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılarak *Cümle* Yayınevi tarafından 2017 yılında Ankara'da 480 sayfa halinde yayınlanmıştır. Karakaş, romanı güzel bir Türkçeye çevirmiş, Orta Asya Türkçesine sadık kalmaya çalışmıştır. Çevirmen, Özbek Türkçesinden birçok başka eser de çevirmiş usta bir mütercimdir. Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî'nin eserleri 20. yüzyılın başlarında Türkistan coğrafyasında yasaklanmıştır. Sovyet devletinin ilk elli senesinde Ahmed Yesevî'nin şahsı ve sanatı eleştirilmiş, şiirlerini okumak ve incelemek yasaklanmıştır. Buna rağmen 70'li yıllarda Özbekistan'da onun eserleriyle ilgili bilimsel çalışmalar yapılmış ve edebî eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu inceleme süreci, ilk olarak Özbek edebiyatı tarihçisi Prof. Dr. Ergeş Rüstemov makaleleri ile başlamış, Prof. Dr. Necmeddin Kâmilov, Prof. Dr. İbrahim Hakkul, Prof. Dr. Ârif Osman gibi ilim adamlarının çalışmaları ile devam etmiştir. Millî marş yazarı Abdullah Ârifoğlu'nun

¹⁵⁵⁸ Câhidî, *Divan*, Süleymaniye Ktp., Uşşâkî Tekkesi Bl., no: 245, vr.45b; a.mlf., *Divan*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Bl., no: 796, vr.136a; a.mlf., *Divan*, İstanbul Belediye Ktp., Belediye Bl., no: 350, vr.14b; Abdullah Aydın, "Ahmed Câhidî Divanı", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 36 Mayıs – Haziran 2013; ss. 1-21; a.g.y., Ahmed Câhidî Uşşâkî, *Dîvân-ı İlâhiyât* Haz. Abdullah Aydın, h yayınları, İst. 2016, s. 180-181.

“*Sahipkıran*” dramında ve millî sanatçı Dedehan Hasan’ın şiir ve bestelerinde, Ahmed Yesevî’den bahsedilmiştir. Pîr-i Türkistan’ı sanat diliyle anlatan eserler serisine, Türkistan şehri yakınındaki Karnak köyünde doğup büyüyen, ama Taşkent’te yaşayıp eserler veren tanınmış yazarımız Sadullah Siyayev de bu alanda bir ilk olan “*Ahmed Yesevî*” hakkındaki ilk romanı ile bu akıma katılmıştır. Bu eser, 2012 yılında Taşkent’te “*Özbekistan* yayınevi tarafından 336 s. halinde basılmıştır.

Sadullah Siyayev’in edebiyat tarihimizde de müstesna bir yere sahip olan bu romanı, Ahmed Yesevî’nin tarihî ve edebî simasını betimlemede büyük bir değere sahiptir. İlk olarak Uygur Türkleri tarafından Uygur Türkçesine, daha sonra da Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ahmed Yesevî’nin eserlerinden, onunla ilgili rivayetlerden ve Sadullah Siyayev’in romanından Yesevî’nin hem din âlimi, hem mutasavvıf şair, hem haksever bir insan, hem de adaletli bir önder olduğu anlaşılmaktadır. Pîr-i Türkistan, sadece âlim ve şair olarak değil, bir mürşid-i kamil olarak da temayüz etmiş, birçok sufi gibi hem halk, hem de devlet adamları nezdinde saygın bir yere sahip olmuştur.

Romanda Yesevî’nin o dönemdeki sıradan insanlarla birlikte padişah, vali, müftü, kadı ve imamlarla münasebetinin yanı sıra halkın üzerindeki pozitif etkisi de başarılı bir dil ile anlatılmıştır. Ahmed Yesevî’nin halkın üzerindeki bu etkisi sonucunda, halk da ona “*Pîr-i Türkistan*”, “*Sultanü’l-Ârifn*” ve “*Şeyhü’l-Meşâyih*” gibi ünvanları layık görmüş ona talebe olmuştur. Bu sevginin en güzel ifadesi: “*Medine’de Muhammed, Türkistan’da Hoca Ahmet*” sözü olsa gerektir. Roman, Ahmed Yesevî’nin Yesi (Türkistan)’den Mekke-i Mükerrreme’ye doğru yola çıkmasıyla başlamış, yolda İsfacp(Sayram), Semerkant ve Gucdüvân (Buhara) gibi şehirlerd etalebeleri ve yerli hükümdarlarla görüşüp, sonra vatanına dönmesi ile sonlanmıştır. Yazar Sadullah Siyayev, eserin daha ilk sayfalarında roman kahramanları arasındaki diyaloglar vasıtasıyla Ahmed Yesevî’nin Türkistan halklarının hayatındaki rolünü şu şekilde anlatmaktadır: “*Şehir pazarında Karnak köyünden gelen iki çiftçi elma ve üzüm satıyorlardı. Biri Yakışıklı Nizamettin, ikincisi Kara Kemal-Karaoğlan, duydun mu, Hazret-i Sultan hacca gidiyor mu. Kemal o sepetten bu sepete elma aktarıyordu. - Hayır, gerçekten mi? - deyip bir an durakladı. - Gerçek, biraz önce sen ayak yoluna gittiğinde dervişler haykırarak geçtiler. “Şeyhü’l meşayih, Sultanül ârifin Hoca Ahmed Yesevî Hazretleri Beytül-Mukaddese atlandılar!” dediler. - “Bizi Allah lânetlemiş, yakışıklı, dedi Kemal canı sıkılarak, henüz Elikhanlar zulmünden kurtulmuştuk, şimdi pat diye tekrar Karahıtay üstümüze gelmesin de.- Geleceğim derse, geliverir Karahıtay. Gorhan’a iki dünya bir adımlık.- Şeyh ata yanımızda olursa, inşallah, gelemez. Sultan Sencer, pîrimize mürit olmuş. İki satır mektup yazıp gönderirse, Sencer Bahadır, Gorhan’ın yolunu keser.- Her ne ise, sultanım sağ salim dönsün de hacdan.- İnşallah!- Ne de olsa o arkamızı yasladığımız dağımız idi.-Evet, belâ-kaza gelecek olsa, o tıpkı Karadağ gibi göğüsleyerek önünü kesiyordu”* Yukarıdaki ifadelerden halkın Moğol istilasına karşı Ahmed Yesevî’nin önemli bir tasavvufî kavram olarak himmetini umduklarını göstermektedir.¹⁵⁵⁹

Ahmed Yesevî ile ilgili rivayetlerden anlıyoruz ki, Sultanü’l-Ârifin, halkın barış ve huzur içinde yaşaması için âdeta özel bir savunmacı, manevî bir kalkan konumundaydı. Yine “*Sultan Sencer, pîrimize mürit olmuş. İki satır mektup yazıp gönderirse, Sencer Bahadır, Gorhan’ın yolunu keser.*” cümlesinden de Hazret-i Pîr’in sultan ve hükümdarlar üzerindeki etkisini görmek zor olmasa gerektir.

¹⁵⁵⁹ **Sadullah Siyayev**, *Ahmed Yesevî*, Der. Şuayip Karakaş, Cümle Yayınevi, 2017, s.13-14.

Gerçekten de hikmetlerini Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflere dayanarak söyleyen Ahmed Yesevî, dönemindeki hükümdarları da, sıradan kişileri de haricî düşmandan koruyan bir dindar, inançlı yaşamaya ve şeriata sımsıkı sarılmaya davet eden büyük bir müşdidir.

Romanın konusuna geri dönecek olursak; bu uzun yolculukta olup bitenler bazen ilginç, bazen hüznü (Merv'deki veba sahnesi gibi), bazen de zıt vak'alar fonunda anlatılırken Ahmed Yesevî'nin siması da etkileyici bir tarzda tasvir edilmiştir. Bu seyahatte okuyucu, Ahmed Yesevî'nin Süleyman Bakırganî, Baba Maçın ve Kutbeddin gibi talebeleri ile Ahmed Yesevî'ye karşı fitne ateşini yakmak isteyen Şihabeddin ve Eşrefhan kadı gibi farklı karakterdeki olumsuz tiplerle beraber Rükneddin ve Mahmut Tamğaçhan gibi valilerle, roman kahramanları ile tanışır. Okuyucu, bu kahramanlarla Ahmed Yesevî arasındaki diyaloglardan onların kim ve hangi vasfa sahip olduklarını anlayabilir. Burada yazar Sadullah Siyayev'in hem bir edip, hem de bir araştırmacı olarak romanın baş kahramanı olan Ahmed Yesevî'nin hayatının önemli devrelerini bazı başlıklar altında ve genişçe tasvir edebildiğine dikkat çekmek gerekir. Şeyh yola devam ederken, birçok kişi kendi sorunlarıyla ilgili Ahmed Yesevî'ye müracaatta bulunurlar, ona danışır; vali ve beyler yolunu gözlerler, sıradan halk müşküllerini çözmek için şeyhin duasını almak isterler. Meselâ, romanın “*Ağlama Müşfik Anam*” başlıklı bölümünde kadınlardan biri torununu Ahmed Yesevî'ye gönderirken, Şeyh'e çocuklarını bırakıp hacca hazırlanan oğlundan söz eder. Ahmed Yesevî'ye “*Arkasında henüz yürümeye başlamış beş balası var*” diye şikâyet ederek, oğlunun evde kalmasını ister. Şeyh o oğula, yani Abdür-rauf'a ve onun vesilesiyle etraftakilere (tabii ki okuyuculara da) hitaben şöyle der: “*Biz emri marufu söyleyip ne dedik? Anası babası sağ olduğu hâlde yetimlerini gözü yaşlı bırakıp Mekke yolunda sevap peşinde koşanlar perişan olsun! Râviler şöyle rivayet ederler. Bir şaşkın hac yolunda yorgun düşüp ibadet etmek için mescide girdi. Gördü ki, bir yolcu elbisesini yamıyordu. Ona sordu: ‘Allah yar olsun, nereye gidiyorsun?’ ‘Mekke’ye’ – dedi yolcu. Misafr: ‘Anan var mı?’ diye sordu. ‘Evet, var’ – dedi yolcu. ‘Yolculuğundan anan razı mı?’ – dedi misafr: Yolcu, bilmiyorum, deyip omuz kıstı. ‘Öyleyse, fırsatı kaçırma, ananın hizmetine atan, - dedi misafr, - ben elli defa hac ettim. Baş açık, yalınayak, yarı aç yarı tok bozkır ve çöllerde gezdim. Velâkin haccım kabul olmadı. Ben Mihriban validemin rızasını almamıştım. Ey, âsi bende, fırsat varken ananın huzuruna koş, onun ayaklarını kapayan! İstersen, ben hac sevabını sana vereyim, sen ananı razı etve eriştiğin sevincini bana ver!’” Şaşkın yolcu geri döndü Ahali uğuldadı. Haykırışlar, yüksek sesle okunan dualar yankılandı. Şeyh devam etti: Ey müridimiz Abdür-rauf! Biz size mihriban validenizin sevincini reva gördük! Ananızı tavaf edin! Zira cennet analarına yağı altındadır.”¹⁵⁶⁰*

Romanda Şeyh, bu gibi yolunu şaşırana, özellikle halkı yöneten şah ve erkânına, halkı önemsemeyen bazı kadı ve müftülere de doğru yolu gösteren ulvî bir sima olarak tasviredilir. Eserin diğer bölümlerinde -hikmetlerde de anlatıldığı gibi-Ahmed Yesevî halka haksızlık edip hata işleyen din görevlilerine de sert uyarılarda bulunur, onlara gerçekleri göstererek haram ve helâli ayırt etmeleri için öğütler verir. Böylece, Sadullah Siyayev; Ahmed Yesevî döneminin hükümdar ve ulema tabakasından bile çekinmeden, onları uyararak te'dip ettiği, hatta yeri geldiğinde çeşitli yollarla mânen “cezalandırdığı” yönünü gerçekçi bir üslûpla tasvir etmiştir. Hikmetlerinde tenkit ettiği bazı yalancı ve düzenbaz kadınlara karşı sert tutumu da yazarın gözünden kaçmamıştır. Ahmed Yesevî'nin Şihabeddin Kadı ve

¹⁵⁶⁰ Siyayev, *Ahmed Yesevî*, s.38.

Eşrefhan gibi olumsuz tiplere karşı yürüttüğü manevî mücadeleyi, buna örnek olarak gösterebiliriz. Fitnecilerden Şihabeddin Kadı, Mevlüd Kâri ve Muhammed Resul gibiler Şeyh'in: "Kadı, imam olanlar, haksız dâva edenler Eşek gibi olmuşlar yük altında kalmışlar. Haram yiyen hâkimler, rüşvet alıp yiyenler Kendi parmağını dişleyip korkup durup kalmışlar. Tatlı tatlı yiyenler, türlü türlü giyenler, Altın tahta oturanlar toprak altında kalmışlar" gibi mısralarını başkalarının ağzından kaydederek, Ahmed Yesevî'yi kötü göstermek amacıyla padişaha takdim etmeyi planlarlar. Ahmed Yesevî ile Mahmut Tamğaç Han'ın hac yolunda görüşeceklerini öğrenip, bu kayıtları Semerkant valisi Mahmut Tamğaç Han'a gizli yollarla teslim etmek üzere anlaşılır. Bu vazife Mavlüd Kârî'ye verilir, o da tüccar kıyafetiyle o yazıyı Mahmut Tamğaç Han'a götürür. Ama netice onların beklediği gibi olmaz. Sonuç itibariyle Pîr-i Türkistan'ın kerametiyle düşmanların sırları ifşa olur ve Mahmut Tamğaç Han onlara gerekli cezayı verir.

"Rükneddin Attan İndi" adlı bölümde, Ahmed Yesevî'nin halkın nezdindeki mevki, ulema ve kadılarından üstünlüğü maharetle gösterilmiştir. Ahmed Yesevî'nin yolda olduğunu öğrenen Rükneddin, İsfcab kadısını çağırıp ona Şeyh için bir otağ kurdurmasını ve Şeyh'i oraya davet etmesini emreder. Ama kadı ona cevaben: "Düşüncem şu ki, şeyh hazretleri Semerkand veya İsfcab kadısı değildir, Türkistan şeyhlerinin baş halkasıdır. Hoca Ahmed Yesevî cenapları, şahların huzuruna varmaz, bilâkis, şahlar hazretin huzurlarına varıp hayır duâ dilerler"¹⁵⁶¹ der ve Ahmed Yesevî'nin "Şah u gedaya eşit merhamet ve muamele ettiğini", Rükneddin'in büyük dayısı Sultan Sencer'in devletin başkanı olsa bile şeyhe talebe olduğunu hatırlatır. Ve nihayet Rükneddin kendisinin ve Şeyh'in "kim" olduğunu anlar ve yola çıkıp Ahmed Yesevî'yi karşılar. Karşıladıktan sonra onu huzuruna çay içmeye davet eder. Şeyh ise: "Bizim çayımız da yerimiz de burasıdır." diye cevap verir. Rükneddin samimî olarak değil sembolik olarak "atından inerek" Şeyh'e iyi görünmeye çalışır. Ama onun bu amelleri Ahmed Yesevî'yi adaleti koruma yolundan vazgeçiremez. Rükneddin'in kırıp geçirdiği Karluklar, onun oğlunu kaçırıp Şeyh'in huzuruna getirdiklerinde, Rükneddin'i değil, Karlukları himaye eder. Karluklar, Rükneddin'in Karluk elçilerinin kulak ve burunlarını kesip gönderdiğini söylerler. Karlukların bu muamele karşısında Rükneddin'in çocuğunu işkence etmek veya öldürmek için değil, onunla barışmak için kaçırdıkları ortaya çıkar. Onlar Şeyh'in huzuruna gelip ondan arabulucu olmasını ve bu sorunu çözmesini rica ederler: "Zalim Rükneddin gelirse... balasının peşinden gelir, biliyorum... eğer gelirse, söyleyiniz, babamız bir Âdem Ata, anamız bir Havva Ana, aklını başına toplasın, rahat dursun. Bir parça ekmeğimizi yememize müsaade ederse, biz de ona ilişmeyiz. Karluk da buranın sahibi. Ateşperest bir kâfir olarak size yalvarıyorum, baba. Hayır, derse, evini viran edip, balalarını ateşe atarız... İşte şimdi, ben gidiyorum. Namert gelmesin. Gelecek olursa, böyle aziz bir yerde kan dökülecek"¹⁵⁶² Çok geçmeden Şeyh'in yanına devlet memurları ile Rükneddin gelir. Kendince gösteriş yaparak Karlukları kötüler, "bazıları dinden dönmüş, ben belime hazreti Ali'nin kılıcını bağlamışım", diye böbürlenir. Çünkü: "Vali (Rükneddin) din-i İslâm'dan yana konuşursam, Şeyh beni destekler diye düşünür."¹⁵⁶³ "Lâkin Şeyh onu desteklemez, hatta ona nasihat de etmez: "Yazık bu lafara... Artık otuz yaşındaki bu çocuğa vaaz ve öğüt beyhudedir" diyerek yanındaki küçük torbayı alıp valinin önüne atar. Rükneddin torbayı eline alıp eliyle ezer ve içinde toprak olduğunu görüp bunun: "Gözünü toprak

¹⁵⁶¹ Sivavev, Ahmet Yesevî, s.85.

¹⁵⁶² Sivavev, a.g.e., s.126.

¹⁵⁶³ Sivavev, a.g.e., s.126.

doldurduğunda toprağa doyarsın” anlamına geldiğini hemen anlar ve yerinden kalkıp dışarı çıkar. Onun isteğine karşı Karluklar tarafından kaçırılan oğlu Fazliddin de babasıyla birlikte dönmez. Ahmet Yesevî, Rükneddin ile Karluklar arasındaki çetrefilli anlaşmazlığı çözerken rütbeye bakmaz, böylece adaletin terazisi bir kez daha şaşmadığını gösterir. Mahmut Tamğaç Han’la Ahmed Yesevî’nin son görüşmesinin anlatıldığı sayfalar, Pîr-i Türkistan’ın ne kadar büyük bir zât olduğunu göstermektedir. Tabii ki, Mahmut Tamğaç Han’ın biricik oğlunun (Kutbeddin’in) evlenmeyi kabul etmeyip, büyük Şeyh’in yanında kalmayı tercih etmesi, bizim düşünce dünyamız ve zahiri ölçülerimize göre anlaşılmaz olabilir. Nitekim Mahmut Tamğaç Han’ın: “Oğlum Kutbeddin’e öğüt vererek, onu Semerkant’ta kalması için ikna ediniz” anlamındaki sözlerine Ahmed Yesevî şöyle bir cevap verir: “*Han cenapları, siz nefs-i ruhanî ile nefs-i hayvanî farkını dikkatten kaçırdınız. İşte şu sofradaki nimetler, bizdeki nefs-i hayvanîyi kandırmak tatmin etmek için yeterlidir. Fakat Allah’ın yarattığı mahlukat, sadece kursak endişesi çekmez. Onlara nefs-i ruhanî için de azık lâzımdır. Fakat insan, mahlukatlar içinde en mükerrem zat imiş, ona nefs-i hayvanîden evvel ruhî ihtiyaç farzdır. Kulunun gözü de tok, gönlü de tok olmalı. Karnı tok, velâkin gönlü aç olan kimse imanınıza hâle getirir. Şimdi Kutbeddin meselesine gelince... O delikanlının marifetten tarikata, tarikattan hakikate doğru meyl etmesi, sizin sözünü ettiğiniz kuş nefsinden farklıdır. Kuşun derdi tanede, suda. Kutbeddin’in derdi, si retini tamamen düzene sokup, vücudunu bütün hayvanî nefslere tamamen âzat etmektir. Salih evlât, baba ile ananın gönül kıvancı, iftiharî değil mi? - İftiharî, pîrim. Fakat o evlâdın pederiyile validesinin huzurunda yaşayıp onları şad edeyim, duâsını alayım diyedişünmesi de farz değil mi? Baba razı olursa, Allah da razı olur, demişler. Şeyh:- Doğru. Allah’ın iradesi babanın muhabbetinden daha uludur. Yaradan Rabbim, Kutbeddin’in gönlüne nur-ı tecelliden bir parça bahşetmiş. Bu nur, şehzadelik hevesinden, bu dünya zevklerinden ve zenginlik yağmak sevincinden üstün geliyorsa, ne yapabilirsiniz? İbrahim Ethem’i hatırlayın. Allah’ın hükmüne baş eğmekten başka çareniz var mı? Sizin yapmanız gereken, hayır duâ ile Kutbeddin’i kendi hâline bırakmaktır”¹⁵⁶⁴ Bu sohbette Şeyh biraz yumuşak konuşuyor gibi görülmekte aslında Maverâünnehir gibi büyük bir coğrafyanın hükümdarı olan Tamğaç Han’a bu gibi cümleleri söylemek kolay değildir. Muhammad Tamğaç Han onun bu sözlerinden memnun olmasa da Şeyh’e karşı söz söylemenin edepsizlik olacağını düşünmüş olmalıdır.*

Ahmed Yesevî (k.s.) hiç çekinmeden şah u gedaya aynı derecede muamele eder. Özellikle halk arasındaki sıradan insanlarla kurulan ilişkiye ihtimam gösterir. Mekke’ye gidiş öncesi çobanlara ve çiftçilere hediyeler verir. Yazar, böylece romanda Ahmed Yesevî’yi hem talebelerine, hem de garip ve gurebaya merhameti bol bir zât olarak göstermiştir. Özellikle Şeyh’in hayvanlarına bakan çiftçilere izzet ikramlarda bulunduğu, öğrencilerinden Süleyman Bakırganî’ye develer hediye edip onu Harezm valisine yollaması bunun belirgin bir örneğidir. Romanın vurgulanması gereken taraflarından biri de çeşitli yöntem ve anlatım teknikleriyle yazarın kalbindeki hisleri de okuyucuya yansıtmış olmasıdır. Şeyh Mekke-i Mükerrreme’ye doğru yola çıkmadan önce hanımıyla vedalaşır, onun rızasını alır. Caminin damına çıkan kahramanımız, eski Yesi/Türkistan semasına bakarken heyecanlanarak şöyle der: “*Dönüp sizi göremezsek, razı olun, ata yurt seması! Gariplerin gözyaşı gibi ışıldayan sayısız yıldızlar, sizler de razı olun bizden. Geceleri misafir yolcuların yolunu aydınlatan ay, razı olun!*

¹⁵⁶⁴ Sivavev, Ahmet Yesevî, s.252.

*Bir anda cemalini gösteren güneş! Siz Allah nurunun bir zerresi, yer yüzünde bağları, ekinleri yetiştirip, rızık hâsiledicisiniz. Altmış bir yıl ana beşiği gibi mürebbilik ettiğiniz için razı olun!”*¹⁵⁶⁵ Ahmed Yesevî'nin doğduğu yurdu olan İsfac (Sayram)'a gelip anne babasının kabirlerini ziyaret edişinin anlatıldığı kısımda, kahramanımızın aklından şu sözler geçer: “ *Benden razı olun anacığım, Allah'ın hükmüymüş, bizierken terk ettiniz. Siz hayattayken size hizmet edemedik. İnşallahevatlık borcumuzu mahşerde öderiz...*” Bu bölümler bize sadece Ahmed Yesevî'nin değil, aynı zamanda ömrü seksene yaklaşan (ömrü uzun olsun inşaallah) yazarımız Sadullah Siyayev'in de Atalarının toprağı olan Ana Vatanı ile vedalaşma sahnesi gibi görünmektedir.¹⁵⁶⁶

KAYNAKÇA

Ahmed Câhidî, *Divan*, Süleymaniye Ktp., Uşşâkî Tekkesi Bl., no: 245, vr.45b;

_____, *Divan*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Bl., no: 796, vr.136a.

_____, *Divan*, İstanbul Belediye Ktp., Belediye Bl., no: 350.

Aydın, Abdullah, “Ahmed Câhidî Divanı”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 36 Mayıs – Haziran 2013; ss. 1-21.

_____, Ahmed Câhidî Uşşâkî, *Dîvân-ı İlâhiyât* Haz. Abdullah Aydın, h yayınları, İst. 2016.

Azamat, Nihat, “Câhidî Ahmed Efendi”, *DİA*, 1993, c.VII, ss.16-17.

Çelik, İsa, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010.

_____, *Muhammed İkbâl'in Tasavvufî Düşüncesi*, Kaknüs Yay., İstanbul 2004.

Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Edt., Mustafa Tıtcı, Merkez Repro Basım Yayın Ltd. Şti. Ankara 2016.

Kızıler, Hamdi, *Câhidî Ahmed Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Tasavvuf Tarihi) Bilim Dalı Ankara 2004.

Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *DİA*, 1989, c. II, ss. 159-161.

_____, *Yesevî'nin Fakr-nâme* SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti., Ankara 2016.

Zarifioğlu, Cahit, *Bir Değirmendir Bu Dünya*, Nehir Yayınları, İstanbul 1988..

Karakaş, Şuayıp “20. Yüzyıl Türk Dünyası Edebiyatı Üzerine Bir Deneme”, http://www.tdk.gov.tr/images/1996_02_02_Karakas.pdf, erişim tarihi: 23.12.2018, ss. 279-317.

Siyayev, Sadullah, *Ahmet Yesevî*, Der. Şuayıp Karakaş, Cümle Yayınevi, 2017.

Narbayev, Bâtır ve Diğerleri, “Tanıtma/Değerlendirme/Habaerler - Sadullah Siyayev'in Ahmed Yesevî Adlı Romanı Türkiye Türkçesine Aktarıldı”, *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* Yıl 4 Sayı 6 Bahar – 2018, ss. 99-109.

Uludağ , Süleyman “Abdülkadir Geylanî”, *DİA*, 1998, c. I, ss. 234-239.

¹⁵⁶⁵ Siyayev, a.g.e., s.19.

¹⁵⁶⁶ Bâtır Narbayev, ve Diğerleri, “Tanıtma/Değerlendirme/Habaerler - Sadullah Siyayev'in Ahmed Yesevî Adlı Romanı Türkiye Türkçesine Aktarıldı”, *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* Yıl 4 Sayı 6 Bahar – 2018, ss. 99-109.

MODERN TÜRK DİNDARLIĞI İÇİN KADİM BİR REFERANS NOKTASI: YESEVİLİK

Yasawiyya: An Ancient Reference Point For The Modern Turkish Piety

Muhittin IMİL*

Özet

Türk Halk İslam algısının ontolojik içeriğine bugün sahip olduğu birçok erdemin kazandırılması konusunda kaynaklık etmiş olan Ahmed Yesevî ve Yesevîlik, her ne kadar hicri 2'nci yy.dan itibaren aklı paranteze alan bir anlayışı Hanefi-Maturidi gelenek görüntüsü altında yaşıyor olsalar da Türklerin dini ve toplumsal dünyalarını yoğun biçimde şekillendirmiştir. Yesevîlik, İslam dinini potlaç kültürlü Türk topluluklarına son derece basit, sade ve anadilleriyle aktarmak suretiyle, öncelikle korkunun değil sevginin ve bu dünyanın dini olduğunu hissettirmiş, sosyal bünyeye daha kolay ve kalıcı biçimde yerleşmesinde büyük katkılar sağlamıştır. Özellikle dini aktarımda kullanılan arı duru Türkçe, İslam dininin kimliklediği Türk topluluklarının yeni dinlerini Gökalp'in tabiriyle Din-i Milli olarak algılamalarını sağlamış, dini ve milli kimliklerin eşgüdüm içerisinde birbirlerini desteklemesine vesile olmuştur.

Geçmişte Anadolu ve Türk dindarlığında varlık gösteren sayısız dini yorum dairesi dahil olmak üzere Alevi/Bektaşî gelenekten Nakşibendiliğe, Ziya Gökalp'ten Türkiye Cumhuriyeti'nin dini reformasyon çabalarına kadar Yesevî yorumunun etkilerine rastlamak oldukça kolay ve mümkündür. Söz konusu Yesevî yansımalar, bugün de mevlitlerden kandil gecelerine, kaside ve naatlara kadar Türk toplumunun din ve dindarlık algılarında, son derece canlı bir şekilde teşhis edilmektedir.

Bugün eleştirel bir bakış açısıyla kıymetlendirildiğinde; Türk toplumunun İslam algısındaki patolojik arazların, İslam dinini Türkler için başlangıç noktasında bile Din-i Milli olarak kolektif hafızaya yerleştirmeyi başaran ahlak kökenli Yesevî yorumunun modern bir çözümlemeyi müteakip hayata geçirilmesi sayesinde giderilmesinin mümkün olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yesevi, Hanefi, Maturidi, Milli Kimlik.

Abstract

Ahmad Yasawi and Yasawiyya being source for ontological context of perception on The Turkish Islamic People to obtain the virtues today it still has, even though they live an understanding under the image of Hanafi-Maturidi tradition which puts mind in parenthesis since 2nd century hijri, they undeniable shaped the religious and social World of the Turkish. Yasawiyya has first of all made the Turkish communities feel that The Islam is not a religion of fear but a religion of this world and love, made contributions on the housing of it in the social structure more easy and permanent by telling the potlatch culture of Islam in their native language and simply. Especially the unadulterated clear Turkish that is used on the transfer of religion has provided that of their new religion to be perceived as National Religion, as been said by Gökalp, by the Turkish communities that have been identified by religion of Islam and conduced their religious and national identities to support each other in coordination.

---

* Dr. Öğt. Gör. Muhittin IMİL, Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Dekanlığı Sosyoloji Bölümü, malazgirt2130@gmail.com

It is very easy and possible to run across to the effects of interpretation of Yasawiyya on including the past of Anatolia and the countless religious interpretation circles that make's their presence felt in the Turkish piety, from Alevi/Bektashi tradition to Naqshbandi, from Ziya Gökalp to reformation efforts of Turkish Republic. The said reflections of Yasawiyya are recognized quiet lively today from ceremonies to kandil nights, to odes and naats in the Turkish communities' perception of religion and piety.

When valued by a critical point of view today, It's evaluated as possible to eliminate the pathological attributes on perception of Islam of Turkish society by moral-rooted interpretation of Yasawiyya, which managed to place the religion of Islam as National Religion in collective memory of Turkish in the first place, that is actualized in life after a modern analysis.

Key Words: Yasawiyya, Hanafi, Maturidi, National Identity.

Giriş

*Sevmiyorlar âlimler sizin Türkçe dilini
Ariflerden dinlesen açar gönül ilini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa anlarlar
Anlamına erenler baş eğip dinlerler
Miskin kul Hoca Ahmet yedi atana rahmet
Fars dilini bilir de sevip söyler Türkçeyi*

Miladi 1093 yılında bugünkü Doğu Türkistan'ın Sayram Kasabasında doğup 1166 yılında Yesei'de hayata gözlerini yumduğu kabul edilen Hoca Ahmed Yesevi'nin Hikmetleri, kıvılcımını yaktığı gelenek ve Türk-İslam kültürüne yadsınamayacak yoğun etkisi sayesinde, sekiz asır sonra kaynağına yakın Türk soylu coğrafyada çok daha belirgin, Anadolu Türklüğü ve Balkan Müslümanlığında daha derinden olmak kaydıyla yaşamaya devam etmektedir.

Sosyal bilim araştırmalarının en önemli ve bir o kadar da nakıs tarafı, araştırmacının nesnesini ele alırken bilimsel ahlak gereği değerlerinden arınması gerektiğinin farkında olmasına rağmen buna "hemen tamamen" muhalif tavır geliştirmesidir. Bu bağlamda neredeyse tüm sosyal bilim araştırmalarının apriori sahip olduğu arzılardan Yesevi araştırmalarının önemli bir kısmı da nasibini almıştır. Yesevi araştırmacılarının kahir ekseriyeti, kendi kolektif zihin dünyaları ve kutsala ilişkin tasavvurlarını incelemelerine yansıtılmıştır. Bunlardan bir kısmı Yeseviliğin heterodoks özellikler taşıdığı ve Melamilik, Haydarilik, Alevilik, Bektaşilik, Kalenderîlik, Vefailik gibi tarikatları etkilediğinin altını çizerek büyük harflerle vurgularken, diğer kısmı Ortodoks Sünni çizginin dışına çıkmadığı konusunda iddia ve ısrar eder. Bizim konumuz etkileşim bağlamında değinecek olmakla birlikte Yesevi çizginin ana akıma mesafesinden ziyade bugün var olan Türk-İslam algısı üzerindeki etkileri ve patolojik kısımları üzerinde çare olabilirliliği ihtimalinin irdelenmesinden ibarettir. İlerleyen satırlarda öncelikle Yeseviliğin tarihsel gelişimi kısaca ele alınacak, bugüne yansımaları irdelenmeye çalışılacak ve yarının inşasında referans noktası olma ihtimali tartışılacaktır.

Sayram'dan Anadolu'ya Uzanan Hikmetin Ayak İzleri

Âvâzeyi bu 'âleme Dâvûd gibi sal,

Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş...

Türkler tarih boyunca Budizm, Maniheizm, Zerdüştizm, Taoizm, Konfüçyanizm, Musevilik ve Hristiyanlık gibi çok çeşitli dinlerin etkisinde kalmıştır. Evrensel ve kurumsal dinlerle VI.-IX. yüzyıllar arasında yoğun olarak temas eden ve yerleşik hayata geçen bazı Türk boyları, bu temaslar sonucunda eski inançlarını tamamen terk ederek söz konusu yeni dinleri benimsemiştir (Utku, 2015:26). Ancak bu din değiştirmeler, matematiksel bağlamda ve bilgisayar mantığıyla gerçekleşmemiştir. Yeni dinler potlaç kültürlü göçebe Türklerin kadim kültürel referanslarıyla çatışmadıkları müddetçe giymekten imtina edilmeyen yeni urbalar gibi kabul görmüştür. Töreyle yasa kabul eden savaşçı-göçebe Türk, yeni urbalarını alıştığı giyim tarzına uydurarak kuşanmış, doğal olarak bunları kendisinden önce giyenlerden farklı bir tarz geliştirmiş, her şeyden önemlisi deri değiştirmeye ise hiç yanaşmamıştır. Demek oluyor ki bir taraftan kendine uygun bir din anlayışı geliştirirken aynı zamanda dilini, kadim kültürünü ve töresini değiştirmeden yeni dini anlayışının içerisine senkretik bir bakış açısıyla yerleştirmekten geri durmamıştır.

13'üncü yy. ortaları, Arap-İslam kültür ve uygarlığının Türk geleneksel yapısında hâkim olmaya başladığı yıllar olsa da Türk töresi ve kadim geleneksel yapı, hala canlılığını korumaktadır. Roux, bunu "*Sarıklarının ve kaftanlarının altında eski Şamanist'in kırış kırış gövdesini muhafaza ediyorlardı*" sözleriyle (1989:241) ifade eder. Bu ve takip eden dönemlerde Türk Müslümanlığı, halk arasında sevilen gezgin din adamlarının, farklı kültürlerden gelen tüccarların ve sınırdaki askerlerin sunduğu bir Müslümanlık olarak belirmiştir. Müslümanlık, yalnız bir dogma, ibadet şekli veya özel yaşamda izlenecek bir yol değil daha üstün bir siyasal düzen biçimi olarak sunulmuştur (Cahen; 1984; 27,28).

Yerleşik hayata geçen Türkler arasında Ortodoks Sünni İslam kültürü daha baskın hale gelirken merkezden uzak, çevreyi oluşturan, göçebe ve kırsalda yaşayan Türkler, ana akımın dışında dini akidelere ortodoks kanat kadar önem vermeyen, daha ahlakçı ve heterodoks bir Müslümanlık tipini hayata geçirmişlerdir. İslam dinine geçiş söz konusu olduğunda ihtidanın daha kolay gerçekleşmesi için yüksek önemine binaen dini tebliğciler olarak eski kamları anımsatan tasavvuf ehlinin altını çizerek vurgulamakta fayda vardır. Küçük, Türklerin İslamiyet hikâyesinin kadim kültürle çatışmayan, ulemadan daha etkili, tolerans ve hoşgörü seviyesi yüksek sufi şeyhlerle başladığını belirtir. Zira birçok Türk boyu, asli vazifesi İslam'ı yaymak olan sufiler sayesinde İslam diniyle kucaklaşmıştır. Bu sebeple, ilk sufiler Barkan'ın (1942) deyimi ile "Kolonizatör" ve "Mücahit Misyoner" veya "Alp Eren"dir (2003:18).

Türk Halk Tasavvuf geleneğini yansıtan üç evliya ve sufi zümresi, coğrafi ve kronolojik sırasıyla Türkistan Erenleri, Horasan Erenleri ve Rum (Anadolu) Erenleridir. Bunlardan ilki, Orta Asya'da İslam'ın yayılmasına önyak olan ve Ahmed Yesevi ile başladığı kabul edilen erken Türk sufilik geleneğidir. İkincisi, aslında ilkinin ana kaynaklarından birini teşkil eden ve sonuncusunu da geniş ölçüde etkileyen Horasan Melametiyyesi yani İran sufiliğidir. Sonuncusu ise, ilk ikisinin temelinde kurulmuş, Mevlana, Hacı Bektaş ve Yunus Emre tarafından temsil edilen Anadolu sufiliği sentezidir. Türklerin İslam'ı kabul ediş süreci bir hayli hızlı gelişmiş olsa da, yüzyıllar boyu devam eden eski inanç ve düşüncelerini bir anda silip atmaları kolay olmamıştır. Türkler, her ne kadar genel olarak Sünni anlayış çerçevesinde İslam'ı kabul etmiş görünüyor olsalar da daha çok Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisini ön planda tutan tasavvufun etkisinde kalmışlardır (Fığlalı, 1991:86).

Anadolu sufiliği, geniş bir tasavvufi tarikatlar yelpazesini kapsayan, kökenleri Ahmed Yesevi geleneğiyle olduğu kadar, İslam öncesi Şamanı kalıntıların veya Uygur

Budhacılığının anıları yoluyla da Orta Asya'ya uzanan bir halk sufiliğidir. Birçok bilim adamına göre Türk nüfus arasında Kam'ların yerini alan Müslüman din uluları olarak *ata* ya da *baba*'lar, İslam öncesi gelenek ve kavrayışları uzun süre korumuşlardır. Söz konusu karizmatik kişiler ve çevresindeki zümreler, normatif yapıyı korurken aynı zamanda sosyal değişime uygun bir hale koymaya çalışmışlardır. Sosyal birlikteliğin devamı bakımından büyük bir önem taşıyan bu gerçek, günlük yaşantıda, dervişlerin zikir tarzında ve halkalarında bile kendisini gösterir. Anadolu'nun göçer ve kırsal nüfusu arasına yayılmış bulunan şekli ile İslam, bu sebeple her zaman heterodoks bir niteliği koruya gelmiştir. Ümmi ve batıl inançlarla beslenmiş olan halk, *medrese*'nin din ve kültür etkinliklerini almaya hazır bulunmadığından yaşamını (halen de bağıni koparmadığı) Orta Asya kültür ve geleneklerine göre sürdürmektedir. Her ne kadar başkalarınca dedikoduyu mucip olsa da, bütün günlük yaşantılarında kadının da erkek kadar faal rol oynadığı, savaşa dahi birlikte katıldığı bu topluluklarda, sosyal hayatta olduğu gibi dini yaşayışta, zikir meclislerinde de kadın, hiç yadrganmadan yer almaktadır (Melikoff, 2011:141; Ayas, 2012:44,45). Hatta menkabeye göre Ahmed Yesevi kendisine bu sebeple hücum edenlere bir hokka içinde pamuk ve ateş gönderir. Hokkayı açanlar pamuğun yanmadığını gördüklerinde şaşırırlar. Böylece Ahmed Yesevi kadın-erkek bir arada bulunmanın müritlerin gönlüne bir zarar vermediğini kerametle göstermiş olur (Hâzinî, 1995:49).

Ahmed Yesevi'nin öğretilerini Yesi'den başlayarak yaymaya başladığı dönem; Harzemşahlar'ın Orta Asya'da bir İslam devleti kurmaya yöneldikleri ve İslam dininin yayılarak dini öğretilerinin genişlemesine son derece elverişli bir ortamı yakaladığı dönemdir. İlimde Arapça edebiyatta ise Farsça kullanılmasına rağmen geniş halk kitlelerinin her iki dili de bilmediği böyle bir ortamda, Ahmed Yesevi'nin her iki dile de hâkim olmasına rağmen sade bir üslupla ve Türkçe olarak sunduğu öğretiler, göçebe Türk toplulukları arasında kısa sürede geniş yankı uyandırmıştır. Özellikle Orta Asya'da nüfuzu asırlarca hüküm sürmüş, hikmetleri bir tür ibadet telakki edilerek ezberlenmiş ve geleneksel hale gelerek İslam dini ile özdeşleşmiştir (Köprülü, 1984:74,75, 165; Ocak, 2014:37,41). Yaşlı dünyanın kadim tarihi boyunca kutsala ilişkin yaşanmış bütün tecrübenin yayılım coğrafyasında başına gelen şey, Orta Asya Türk etki alanında da tekerrür etmiştir. İslam dini, coğrafyaya yeni ve taze bir soluk getirirken coğrafyanın kadim değerleri tarafından şekillendirilmiş adeta kültürlenmiştir. Hikmetler, kuru, kitabi İslami içeriği daha anlaşılır ve edebi hale getirerek toplumsal hazmı kolaylaştırır ve İslami yayılışı hızlandırırken, Türk-İslam edebiyat ve sanatının başlangıç noktasını işaretlemişler, tüm bunlar gerçekleşirken zamanla hem kendileri kutsallaşmış hem de yaşayan Türk kültür ve geleneğinin İslami unsurlarla karışarak kutsallaşmasını sağlamışlardır. Tıpkı daha önceleri topluca ihtida ettikleri dinlerde olduğu gibi yaşantı, coğrafya, kader, kültür, töre namına ne varsa az ya da çok değişen oranlarda İslam anlayışlarının çerçevesini oluşturmuş, Türk-İslam anlayışı havzasına dâhil edilmişlerdir. Söz konusu ihtida bütün toplumlar ve dinler için geçerli olmakla birlikte toplumsal köklerin derinlik seviyesi ihtidanın yoğunluğunda en önemli ve belirleyici unsur olmuştur. Her ne kadar uzun süre geçmeden çeşitli sosyal ve siyasi gerekçelerle Arap kültürünün etkin olduğu Şafi-Eş'ari gelenek, Hanefi-Maturidi görünümlü Türk-İslam dairesine egemen olmaya başlamışsa da aradan geçen asırların kadim Türk ve Yesevi izlerini tam olarak silmeyi başardığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Etkisi uzun süre devam eden ve Türkler tarafından kurulan ilk tarikat Yesevilik'tir denilebilir. Hem Moğol istilası sırasında hem de Sovyetler döneminde yaşanan kırılmalara karşı halkın dini bilincini korumuştur. Uyanık, Yeseviliğin sürekli bir direniş bilinci sağlayarak ve halkı teşkilatlandırarak hem Sünni tasavvuru tebliğ hem de dış tehditlere karşı muhafaza görevini gördüğünü belirtir (2016:120).

Cehri zikir yaptıkları için Cehriyye de denilen Yesevîlik, Mansur Ata, Said Ata, Sufi Muhammed Danişment ve Hâkim Ata ile yayılmıştır. Bunlara “Silsile-i Meşayih-ı Türk” de denilir. Yesevi’nin el/devlet, dil/Türkçe ve bel/boy’a sahip çıkmasını, İslamiyet’in temel ilkelerini merkeze alarak halkın anlayıp yaşayabileceği bir şekilde sunmasını, İbn Haldun’un sebep/din ve nesep/soy/ırk bağlarını/asabiyetini, yani toplumsal birlikteliği sağlaması bağlamında yorumlamak mümkündür. Genelde tasavvuf ve tarikat denildiği zaman, çoban sürü ve itaat kültürü anlaşılır. Oysa Yesevilik’te asla pasif ve körü körüne bir itaati gerektiren şuursuz, uyuşuk ve bilinçsiz bir tevekkül anlayışı yoktur. Sürekli hayatın içindedirler, rızıklarını alın teriyle kazanırlar. Ziraata özellikle önem verirler. İçinde yaşadıkları toplumun milli adetlerini önemser, halk içinde halkla beraber olmayı öncelerler (Uyanık, 2016:121). İşte tüm bu özelliklerinden dolayıdır ki Yesevi geleneksel çizgisini devam ettiren Türkistan, Horasan ve Anadolu Erenleri, önce gönülleri kazanmayı şiar edinmiş, gittikleri coğrafyalarda yaşayan halkın otokton kültürüyle çatışmadan yaşam tarzlarına ayak uydurmayı becermiş, bu sayede kadim Türk kültür ve töresiyle harmanladıkları Türk-İslam anlayışını, gündelik hayatlarında yaşayarak yaşatma ve anlatma başarısını göstermişlerdir. Sevgi dini İslam’ı gönülleri kazanmak ve yüksek bir toplumsal kabul görmek suretiyle yaymayı ya da en azından doğru tanıtmayı başaran söz konusu erenler, atalar ve babalar, yerine getirdikleri önemli işlevleri sayesinde adeta dini ve milli görevler ifa ettikleri sahalara kapılarını Türk-İslam ordularına sonuna kadar açmak suretiyle Barkan’ın “*kolonizatör*” tanımlamasının içeriğini de doldurmuşlardır. Söz konusu dervişlerin Türk-İslam kültürünün sadece gülen yüzü olmayıp aynı zamanda milli-siyasi rollere sahip olduklarını anlamak için en göze çarpan örnekler olarak ilk etapta Şeyh Edebali-Osman Gazi, Geyikli Baba-Orhan Gazi, Somuncu Baba-Emir Sultan-Yıldırım Bayezid, Hacı Bayram Veli-II. Murad ve Akşemseddin-Fatih Sultan Mehmet ilişki ve etkileşimlerine bakmak yeterli olacaktır. Fetihten çok önceki zamanlarda İstanbul’a yerleşerek kolonizasyon görevini icra eden dervişlerin, Grandük Notaras’ın söylediği rivayet edilen “*İstanbul’da Latin külâhı görmektense Türk sarığını yeğlerim*” sözü üzerindeki tesirlerinin, araştırılmaya muhtaç ve incelemeye değer olduğu kıymetlendirilmektedir. Yesevi dervişleri, Türkistan’dan Anadolu ve Balkanlar’a uzanan yolda sadece gönüllerin değil coğrafyanın da fethi konusunda önemi yadsınamayacak işlevleri yerine getirmişlerdir.

Kemal Tahir bir roman kahramanının ağzından ifademizi doğrulayacak şekilde şöyle der: “Araplar mezhep kurucusudurlar. Biz Türkler, tarikat kurucusuyuz...Türkün bağlanacağı inanç, Allah korkusundan değil, Allah sevgisinden gelir. Okudukça tasavvufun yalnız Türk’e mahsus bir yol olduğunu anladım. Türk tasavvufu, şamanlıkla İslam’ın karışımıdır. Pir Dede, Keyifli Baba, Horoz Dede, Abdal Musa, Avşar Dede, Akyazılı Baba, Kudümlü Baba Sultan, Sarı Saltuk... Bunlar köylü halkı etkilemişler, Anadolu’nun İslamlaşmasını, bir anlamda Türkleşmesini sağlamışlar.” (1970:79).

İslam’ın bahse konu gelişim dönemlerinde Anadolu dini çeşitlilik bağlamında oldukça zengin görünmektedir. Anadolu’ya birçok farklı bölgeden gelen tarikatların yerleştiği 13’üncü yy.da, bir taraftan Mevlevilik gibi Anadolu’nun iç dinamiklerinden doğan, diğer taraftan da İslam dünyasının farklı bölgelerinden gelen tarikatların etkisi görülmektedir. Bunlardan bir kısmı kısa sürede diğerlerinin içerisinde eriyip kaybolurken bazıları da evrilerek günümüze kadar varlıklarını korumuşlardır. Anadolu’da bir taraftan Sünni İslam merkezli tasavvuf akımları gelişimlerini kent ve cami/medrese merkezli sürdürürken, Anadolu’ya göçebe ve yarı göçebe olarak gelip daha çok kırsal kesimlere yerleşen Türkmen toplulukları arasında popüler düzeyde ve Sünni eğilimin uzağında düşünce ve telakkileriyle, bu Türkmen topluluklarına hitap etmeyi bilen derviş gruplarının etkisinden söz edilebilir. 13’üncü yy. Anadolu’sunda Yesevi Tarikatını ikinci grup içerisinde değerlendirmek daha doğru olacaktır (Toprak, 2008:55,60,61).

Heterodoks Türk Müslümanlığı olarak da adlandırılan söz konusu Türk Halk Müslümanlığını Sünni Müslümanlıktan ayıran üç temel boyut vardır. Bunlar;

1. Siyasi Boyut: Sünni İslam, Türk tarihinde çoğunlukla devletin, siyasi otoritenin resmi tercihini oluşturmuştur. Oysa heterodoks İslam, siyasi otorite ile uyuşmayan sosyal çevrelerin ideolojisini oluşturur. Bir anlamda heterodoks İslam, sosyal bir zıtlaşmayı da belirler.
2. Sosyal Boyut: Sünni İslam, çoğunlukla yerleşik bir düzen içerisinde yaşayan kentli merkezin dini tercihi olmasına rağmen heterodoks İslam, büyük çapta konargöçer ve kırsal çevrenin dini inancını oluşturur.
3. Teolojik Boyut: Sünni İslam, Kur'an ve Sünnet temeline dayalı gelişmiş, sistematik ve yazılı olan bir teoloji meydana koyarken heterodoks İslam, sistematik olmayan, mitolojik, senkretik ve sözlü (şifahi) bir teoloji oluşturmuştur (Ocak, 2011b:78).

Yesevilik Tarikatının XIII. yüzyılda Anadolu'ya taşıdığı Ahmed Yesevi ile ilgili bütün geleneklere, önce Vefailik ve Haydarilik, XV. yüzyılın sonlarında da Bektaşilik tarikatları varis olmuş, Rumeli fetihleriyle Bektaşilik Balkanlara geçmiş ve bu sayede Yesevi gelenek, buralarda tanınmaya başlamıştır. Yine XV. yüzyılda Nakşibendilik Tarikatının Anadolu'ya girmesi ile birlikte, bu defa Nakşibendilik'in yapısına uygun bir biçimde Sünnileşmiş bir Ahmed Yesevi imajı gelişmiştir. Böylece bir yanda Bektaşilik'in yapısına, diğer yanda Nakşibendilik'in karakterine uygun iki Ahmed Yesevi ortaya çıkmış ve günümüze kadar da süregelmiştir (Ocak, 2014:43).

Türk Müslümanlığının Kök Hücreleri Olarak Yesevilik: “Amelde Hanefî, İtikatta Maturidi, Edep ve Erkânda Yesevi Olmak”

Yesevilik Seyhun'un kuzeyinde yayılırken aynı zamanda bu bölgede teşekkül eden geleneklerden de etkilenmiştir. Divân-ı Hikmet'te de geçen, zikir meclislerinde kadınlarla erkeklerin bir arada bulunması, eski Türk ailesinin mâderşahî vasfını gözden kaçırmadan bu çerçevede değerlendirilmelidir. Konar-göçer Türkler, kendilerini İslâmlaştıran soydaş sûfileri, mensup oldukları geleneğin Şamanları olarak görmüşler, dolayısıyla da şamanların efsunları yerine, kendi millî dilleriyle yazılmış sûfiyâne ilâhîleri dinlemek için, Nakşî kaynaklarda reddedilse de kadınlar ve erkekler pekâlâ ayinlerde birlikte bulunabilmişlerdir (Şeker, 2010:311)

Yesevî babalarının XIII. yüzyılın başlarında, Harezmsahlarla Karahıtaylar arasındaki mücadeleler yüzünden Anadolu'ya girmeye başladıkları bilinmektedir. Fakat asıl Moğol istilasından sonra Cengiz orduları önünden kaçan Yesevi babaları Anadolu'ya sığınır. Mâverâünnehr, Harezmi ve Horasan'dan Anadolu'ya gelen bu dervişler, yeni vatanlarında tarikatlarını yaymaya devam ederler. Kendileriyle birlikte Yesevi geleneğinin bütün sözlü kültürünü de getirirler. Din adamı, büyücü, hekim ve şair olan ve eski kam-ozanların devamı sayılabilecek bu dervişler, Anadolu'da eski Türk kültürünün ve geleneklerinin de yayıcısı olmuşlardır (Ocak, 2011b:71). Anadolu topraklarında XII. yüzyıldan itibaren yeni bir sentez halinde yeşermeye başlayan Müslüman Türk kültürü, esas itibarıyla Orta Asya ve Orta Doğu kökenli olup, geniş çapta sufiliğinin etkisini taşır. Günümüzde dahi halk Müslümanlığı “Evliya Kültü Merkezli” yaşanmaktadır (Ocak, 2014:25). XIII. yüzyıl Anadolu'sunda kökeni Horasan Melametiliği olan Kalenderî sufiliği, farklı isimlerle teşkilatlanmıştır. Kalenderî sufiliği; Yesevilik, Haydarilik, Cavlakilik (Kalenderîlik) ve Vefailik tarikatlarına mensup birçok dervişin kaynaştıkları bir alan olmuştur (Ocak, 2011a:112).

Genel kanı şudur ki, Türkmenler, İslâmiyet içinde Sünnîlik, Şîlik şeklinde ortaya çıkan ilâhiyatla ilgili tartışmaların, anlaşmazlıkların uzağında kalmıştır. Onlar için, Türkmen babalarının söyledikleri ve yaptıkları çok daha önemlidir. Bu durum, XIII. yüzyıldan itibaren

daha açık bir şekilde kendisini göstermektedir (Yurdaydın, 1988:84.). Yesevi dervişleri sayesinde şer'i kurallara bağlılık ve zühd anlayışının ağırlık kazandığı tekke Müslümanlığının karşısında İslam esaslarına belli ölçülerde sadık kalmakla birlikte daha ziyade geleneksel yaşantının belirlediği hurafelerle karışık bir Müslümanlık anlayışı ortaya çıkmıştır (Ocak, 2003:52). Yesevilik'in Orta Asya'daki tarihi misyonu da İslam dinini göçebe Türkmenlere kabul edebilecekleri şekilde sunmasıdır. Söz konusu heterodoks İslam yorumu, Yesevi, Vefai ve Haydari dervişleri eliyle Anadolu'da güçlü bir etki uyandırmıştır. Barkan'ın "*Zahit ve tufeyli bir zümre teşkil etmekten ziyade; çalışmak ve toprağı açmak muhabbetiyle müteharrik bir sınıf kolon, kırlara doğru taşmakta ve yayılmakta olan bir cemiyetin doğurduğu canlı ve müteşebbis bir tip yeni insan*" olarak tasvir ettiği (1942:298) dervişlerin önderliği sayesinde Anadolu'da Türklük şuuru, Türk edebiyatı, Türk dili ve nihayetinde Türk hâkimiyetinin yayılması mümkün olabilmiştir.

Günümüzde pek çok Bektaşî baba veya dede, kendilerini Ahmed Yesevî Ocağına bağlamakta, soyunu Yesevî'ye dayandırmaktadır. Yaşayan Bektaşî-Alevî halkın bir bölümü Yesevî'yi pîr kabul etmekte, ona büyük saygı duymaktadır. Özellikle Sıraç kolu, tarikata ait bütün töre ve törenleri Yesevî'den aldıklarını ifade ederler. Bunlar, bazı hayvanların adlarını dahi hakaret sayılmaması, hayvanın hakir görülebileceğinin düşünülmemesi endişesiyle doğrudan söylemezler. Zikirlerinde kadın erkek bir arada bulunur, dualarında Horasan ve doksan dokuz bin Türkistan Ereni vardır. Bütün bunlar Yesevîlik'in çeşitli tarikatlarla ve özellikle Bektaşîlik'le kaynaşarak Anadolu'da varlığını sürdürmüş olduğunu göstermektedir (Çınar, 1996:734.).

Ahmed Yesevî'ye, dolayısıyla onun ilkelerine bağlı olan Hacı Bektaş Velî, Anadolu'da Türk birliği ve dirliği sağlanırken iyilik, doğruluk, sevgi ve saygı gibi pek çok evrensel ilkelerden yararlanmış ve meclislerinde Yesevî'den büyük bir saygıyla söz etmiştir. Vilâyet-nâmeler ve diğer eserler bunu göstermektedir. Yesevî'nin Türkistan'da sistemleştirdiği ilkeler, Anadolu'da bu düşünceleri kendine ilke edinen Hacı Bektaş Velî'nin yol göstericiliği ile yeni bir yapı kazanmıştır. Kurulan bu yapı, örgütlü ve sistemli niteliği ile günümüzde de yaşamaktadır. Tekkede kadınların da yer alabilmesi, cem törenlerinde kadınların da erkeklerle bir arada bulunması, törenlerin saz eşliğinde şiirlerle devam etmesi, törenler esnasında semah dönülmesi, kurban kanının ve kemiklerinin toprağa gömülmesi gibi uygulama ve inançlar İslâm öncesi inanç sisteminin birer unsuru olarak devam edebilmişlerdir. Türkistan'da Yesevî Tarikatında varlık gösteren bu unsurların birçoğu, Türkiye'de Bektaşî Tarikatında görülmektedir. Yesevî Tarikatının sürdürücüleri, eski kam-ozan tipinin devamı durumundaki baba ve atalardır. Anadolu'da bu fonksiyonu Bektaşî dede ve babaları sürdürmüşlerdir (Baş, 2011:34).

Hoca Ahmed Yesevi'den sonra onun takipçisi olan ve İslamiyet'i yumuşak ruh anlamıyla anlatan Yesevi dervişleri yaşadıkları toprakları vatanlaştırmışlardır. Özellikle Anadolu'ya göç eden ilim ve tasavvuf erbabı Yesevi dervişleri tekke, ribat, zaviye vb. isimlerle de anılan kuruluşlarla Türk sosyal hayatındaki müstesna yerlerini almışlardır. Zaviyelerde yoksullar, kimsesizler doyurulmakta, İslamiyet'i kabul eden kölelere ücret karşılığında işler verilmektedir. Yesevi dervişleri ulaştıkları topraklarda, bilhassa tehlikeli yol kavşaklarında, yolculara her türlü yardımı yaparak sürekli gündemde kalmışlardır. Dervişler, düşman saldırılarını püskürtmekle kalmamış, iç dayanışma sağlayarak Anadolu'da etkin olan Hıristiyanların, din değiştirmeleri konusunda olduğu gibi kalplerinin Türk ve İslam'a ısınmaları konusunda da büyük etkileri olmuştur. Görevli Türklerin toprağa yerleşmesi ve yerleşik bir düzen kurarak şehir medeniyetinin meydana getirilmesinde de yine Yesevi dervişleri ve onların takipçileri ön planda yer almıştır. Yeni bir sosyal nizam ve adalet anlayışı taşıyan bu Türk dervişleri, ordularla birlikte ve hatta ordulardan önce ilerledikleri yerlerde

manen fetihler kazanmışlardır. Bu dervişlerin bir kısmı gazilerle fetihlere giderken bir kısmı da yerleşerek tarım yapıp, zaviyeler oluşturmuşlardır (Uslu, 1992:49-53).

Hanefi-Maturidi gelenek ve Horasan Melametiliğinden etkilenen Yesevi dervişlerince en uzak Türk ülkelerine kadar ulaştırılan hikmetlerin konusunu, “İlahi aşk, Hz. Peygamber sevgisi ve ahlakı, şeriatın esasları, Tasavvufun incelikleri, dervişlik ve manevi coşku, insanın değeri, hakka riayet, nefse hâkimiyet, İslam’a ters düşen davranışlardan kaçınma, helal kazançla geçinme, harama el uzatmama ve hoşgörü” gibi hem İslami hem de insani değerler oluşturmaktadır. Ahmed Yesevi, her mutasavvıf gibi Hz. Peygamber’e olan büyük sevgisi ile onun ahlakını kendisine örnek almaktadır. İnsanlara faydalı olmak, garip, fakir ve yetimlere şefkatli davranmak, insanların hakkına saygı göstermek, yalandan ve riyadan kaçınmak, yumuşak huylu ve affedici olmak, Ahmed Yesevi’nin en çok önem verdiği ve telkinde bulunduğu hususlardan olmuştur (Eraslan, 1996). Divan-ı Hikmet’te cimrilik, tamah, açgözlülük ve nefsanî arzular reddedilmekte; sabır, kanaat ve nefsin dizginlenmesi övülmekte; hırs ve ihtirasın insan hayatına verdiği zararlar anlatılmakta; hoşgörü, tevazu ve sevgi örnek davranışlar olarak tavsiye edilmektedir. Yalan ve riya eleştirilerek, dürüstlük ve açık sözlülük yüceltilmektedir. Hikmetler’de ideal insan tipi, âbid olduğu kadar âkil, âkil olduğu kadar âlim olan kişidir. Dikkat edilirse bütün bu motifler, sosyal hayatı meydana getiren davranış modellerini ihtiva etmektedir (İşcan, 2016:330).

Hikmetlerin Türkçe oluşunun zihni geri planında, İmam-ı Azam Ebu Hanife’nin, Arapça olmayan dille ibadet edilebileceği yolunda fetva vermesi olduğu söylenebilir (Okur, 2002:83-90). Söz konusu fetvanın Hanefiliğin yaygın yandaş bulduğu 800-1200 yılları arasında başka ulusların İslam’ı kendi dillerinde okuyup anlama kolaylığı sağladığını dile getirmek mümkündür. Ahmed Yesevi, hikmetlerini Özbek, Kazak ve Karahanlı Türkçesi karışımı olan müşterek Orta Asya Türkçesiyle söylemiştir. Hikmetler İslam dinini milli bir dil, kültür ve anlayışla izah ederler. Hatta Hikmetlerin dini olmakla birlikte milli kaygı ve amaçlarının olduğunu da söylemek mümkündür.

Nitekim daha İslam dinine ihtida ettiklerinin ilk zamanlarında bile yeni kabul ettikleri bu inancın kaidelerini anlamak isteyen Türkler, çok erken denilebilecek zamanlarda Kur’an-ı Kerim’in Türkçeye çevrilmesini sağlamışlardır. Her ne kadar elde mevcut olan en eski çeviriler 13’üncü ve 14’üncü yy.lara ait ise de Togan, Kur’an-ı Kerim’in 961-976 yılları arasında ilk defa Farsça çevirisini yapan heyetin içindeki Türkler tarafından eş zamanlı olarak Türkçeye çevrildiğini belirtir. Türkistan’da Türkçeleştirilen Kur’an-ı Kerim, Anadolu’ya gelen dervişler tarafından getirilerek (Pırlanta, 2014:72,77,78) ahlakçı Türk-İslam anlayışının da yayılışını hızlandırmıştır. Fatih Sultan Mehmet’in çağdaşı, Türkmen Beyi Akkoyunlu Uzun Hasan, Kuran-ı Kerimi Türkçeye çevirtip huzurunda zaman zaman okutmuştur (Akpınar, 1994:157).

Orta Asya’da halen Divan-ı Hikmet adeta mukaddes bir metin olarak okunmaya devam etmektedir. Buradaki Hikmet’ler, büyük bir saygı ile ezberlenmekte, hatta yalnız erkekler değil, kadınlar arasında da Yesevi-Han denilen ezbere hikmet okuyucular bulunmaktadır. Çeşitli vesilelerle yapılan toplantılarda bu Yesevi-Hanlar tarafından (tıpkı bizdeki Mevlid merasimleri ve Mevlid-Hanlar gibi) Ahmed Yesevi’nin Hikmet’lerinden parçalar okunmakta, halk da kendilerini büyük bir vecd içinde dinlemektedir (Bice, 2014:172). 1422’de hayata gözlerini yumduktan sonra Bursa’daki ilk Nakşi Dergâhı olan Yoğurtlu Baba Dergâhı’nın haziresine defnedilen Süleyman Çelebi’nin 1409 yılında tamamladığı Mevlid (Vesilet’ün Necat) de Anadolu’da aynı tesire sahiptir. 600 yıl önce duru bir Türkçeyle kaleme alınmış olan bir metnin bugün Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyası dâhil olmak üzere ibadet anlayışı ile gelenekselleşmiş olması akıllara devamcısı olduğu Hikmetleri getirmektedir (Atay-Çiftçi, 2013:293,294).

Menkabevi anlatıya göre Ahmed Yesevî, altmışüç yaşından sonra yeraltında münzevi bir hayat yaşamaya başlamıştır. Hikmetlerinin birçoğunda yeraltı uzletine çekilmesine neden olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bu yaşta vefat ederek yer altına girişini ve bu yüzden kendisinin de yeryüzünde Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'den daha fazla gezmekten hayâ etmesini göstermektedir (Bice, 2016:114). Hz. Peygamber sevgi ve saygısı hikmetlere de yansımış, Hz. Muhammed'in isim ve unvanları Divan-ı Hikmet'te 300 defanın üzerinde yer almıştır (Yoldaş, 2010:59-79).

Yesevilik'in, ayırt edici özelliği, İslâm imanını Türk'ün inanış üslubuyla ve Türk inanışlarının yaşayan hatıralarıyla birleştirmiş olmasıdır. Yesevî Tarikatı, Allah'a varma yolunda heyecan duyanların bu heyecanlarını, sazlarla birlikte söylenen şiirlerle, musiki ile hatta dinî rakslarla ifade yolunu açtığından, öteden beri vicdan duygularını aynı güzel sanatlarla ifadeye alışmış bir milletin ruhunda İslâm imanına büyük yakınlık oluşturmuştur. Aynı tarikat, her dini yeni kabul edenlerde görülen taassuba yönelişleri de geniş ölçüde önlemiş ve yumuşatmıştır. Yesevî törenlerinde, eski göçebe ananesinde olduğu gibi, zikir meclislerinde kadınlarla erkeklerin bir arada bulunmaları bu çehresine önemli bir örnek teşkil etmektedir (Banarlı, 1971:279).

Dervişlerin, tarikatların, soyut fikirlerinin somut temsilcileri olan Hak yolcularının, duyuş ve yaşayışları giderek Türk insanının şuuraltını, ahlaki cevherini damgalamıştır. Türk insanının evrensel değerlerinin tümü, bu derviş ahlakının milli benliğe işlemiş uzantıları olarak karşımıza çıkmaktadır. İster Ahi civanmertliğini, ister fütüvvet atılganlık ve fedakârlığını, ister gazi ve alp-erenlerin maddeyi, hatta hayatı hiçe sayan feragatlerini, ister Nasreddin Hoca'nın velilik ve hikmet kokan hicvini, ister Yunus ve Mevlana'nın hudutsuz ve erişilemeyen insan sevgisini, ister Anadolu köylüsünün misafirperverliğini, ister Türk atasözlerini, hatta isterseniz divan edebiyatının dünya ve şatafata boyun eğmiş gibi görünen çehresinin arkasındaki sonsuza tırmanış gayretini didikleyin, karşınıza daima tasavvuf-tarikat esprisi çıkacaktır (Öztürk, 1995:169).

Yeseviliğin Türklerin İslam anlayışına etkilerini, en genel manada aşağıda belirtildiği şekilde dile getirmek mümkündür:

1. Kadim bir kültüre ve yerleşik bir gelenekler manzumesine sahip olan Türklere İslam dini ve akaidinin aktarım/bildirim ameliyesini korku kültüründen ziyade sevgi kültürü sayesinde yerine getirmek suretiyle Türklerin İslamlaşması üzerinde büyük pay sahibi olmuştur.
2. Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi konusunda, Araplar gibi değersizleştirme ya da İranlılar gibi siyasallaştırma yerine, kitlelere içkin samimi bir söylem/eylem çizgisi geliştirmiştir. Türkler, bununla bağlantılı olarak saygıdan çocuklarına doğrudan Hz. Peygamberin ismini koymamakla birlikte Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'e olan muhabbet, Peygamber Ocağı olan ordusuna, Mehmetçiğine, kız ve erkek çocuk isimlerine sıklıkla yansımıştır.
3. Arap ve Farsi geleneklerin aksine Türk dindarlığında, kadınların sosyo-kültürel hayattaki önemli yerinin korunmasını sağlamıştır. Bu bağlamda kadın evliyalar, Baciyan-ı Rum'un Anadolu'daki etkisi, kadınların teravih namazına gitmesi ve camilerin üst katlarının onlara ayrılması, cenaze namazında erkeklerin arkasında saf tutmaları en çarpıcı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.
4. Hoşgörü dini olan İslamiyet'in, Anadolu Türk toplumunun sosyal hayatında ve Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti Devletinin diğer inançlara yaklaşımında tam anlamıyla zuhur etmesini sağlamıştır.
5. İslamiyet'in yayılım coğrafyasındaki Müslüman topluluklar önemli ölçüde Arap kültürünün etkisi altına girerken Türkler, kendi kültür ve sosyal hayatlarıyla harmanlayarak, İslamiyet'e yeni bir anlayış kazandırmışlardır.

6. Evrensel değerleri savunan hümanist ve birleştirici yapısıyla, tarikatlar üstü bir bakış açısına dönüşmüş, insanlığa tüm zamanlarda hitap eden bir anlayışı kazandırmıştır.
7. Tarikat-Fütüvvet işbirliğini öne çıkarmak suretiyle devrindeki manevi değerlerle, iktisadî gayretleri bütünleştirmiştir. Fütüvvet teşkilatının Türkler tarafından yorumlanarak geliştirilen ve Anadolu’da yayılmış şekli ise Ahî Teşkilatı olmuştur. Bunlara ilaveten Türklere özgü bir kurum olan Ahilik, Türk yardımseverliği, konukseverliği, doğruluk ve merhametinin bir alaşımıdır. Ortaçağ başlarında tohumları Türkistan’da atılan bu kurumun, aynı niteliklerde başka bir benzeri yoktur ve böyle bir oluşum hiçbir ulusta görülmez (Çağatay, 1988:490).
8. Hoca Ahmed Yesevi ve Yeseviliğin, gerek Yesevi Dervişleri, gerekse onlardan etkilenen diğer tarikatlar vasıtasıyla, Rum (Anadolu) Erenleri “Gaziyan-ı Rum (Anadolu Gazileri), Abdalan-ı Rum (Anadolu Abdalları), Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları), Ahiyan-ı Rum (Anadolu Ahileri)” olarak adlandırılan zümreler üzerinde derin tesiri olmuştur. Bu vasıtayla Anadolu’da kurulan ve çevresindeki geniş coğrafyayı etkisi altına alan Türk devletleri ve beyliklerinin sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve askeri hayatına şekil vermiştir. (Utku, 2015:56).

12’nci yy.da Orta Asya’da Ahmed Yesevi’nin nefesiyle ünlenebilen seda, 21’nci yy. Anadolu’sunda Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli gibi tasavvuf erenleri ve ayak izlerini takip eden yoldaşları sayesinde yankılanmaya devam etmektedir.

Yesevi’nin;

*Işkıng kıldı şeyda mini, cümle âlem bildi mini,
Kayğum sinsin tüni küni, minge sin ok kirek sin.*

Dizeleriyle, bundan iki asır sonra Yunusun Anadolu Türkçesiyle söylediği;

*Aşkın aldı benden beni, bana seni gerek seni,
Ben yanarım tüni günü, bana seni gerek seni.*

dizelerinin karşılaştırması, Yesevi’nin Anadolu kültür ve İslam anlayışı üzerindeki derinlikli etkisini, iki yüzyılda sözü ve özünden hiç ödün vermeden aktarılan kültürün canlılığını görmek ve göstermek için yeterlidir.

Sonuç Yerine

Yesevi geleneğinin yaslandığı temel değerler değişmemekle birlikte bugünün post-modern İslam anlayışında bu değerlere atfedilen kadim öncelik, hızlı bir şekilde arka plana atılarak unutulmaktadır. Müslüman Türkün yakın dönem hafızasını yoklayarak hem insanlığın hem de insanlığa yol gösterici olarak vahyedilen Kur’an-ı Kerimin temel ilke ve değerlerine dönmesi, kaybetmek üzere olduğu akli ve erdemi sahiplenmesi gerekmektedir.

İslam öte dünyanın değil bu dünyanın dinidir. Bu dünyayı, toplumu ve bireyi düzenlemek, ahlaklı birey ve toplumu var etmeye üzere alemlere rahmet olarak indirilmiştir. Yesevi’de ifadesini bulan Türk Müslümanlığında da gelenekçi/nakilci Arap bakış açısından ayrı olarak akidevi bir anlayıştan ziyade birey ve toplumun ahlak mesnedine yaslanmış inşa çabası ön plandadır.

Türk Müslümanlığı; yerleşik hayata geçtikçe, kentlileştikçe hem Yesevi geleneğinin dışındaki nakilci Arap-İslam algısının etkisine daha fazla maruz kalmaya başlamış, hem de İslam dininin ayaklarını yerden kesip dünya ile illiyet bağını koparıldıktan sonra öğrendiği halinden ve bu dünyadan uzaklaştırarak öbür dünyayı düzenlemek üzere göğe yükseltmiştir. Akletmeyi aklımıza unutturarak Kur’ani hükümleri Kur’an adına yok saymak ve bu dünyada

yaşatmamız gereken iyilik, sevgi, saygı, hoşgörü gibi erdemleri örseleyerek arka plana atmak, aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in anlam içeriğinden de uzaklaşmakla eşdeğerdedir.

Sanayileşmeden büyük köylere dönüşen köy-kentlerle ortaya çıkan çarpık kentleşmenin örs, küreselleşme kökenli kültür mühendisliği ve temel argümanı olan kitle iletişiminin çekiç olduğu bir tezgâhta, oldukça uzun süredir dövülerek şekil değiştiren bir Türk Müslümanlığından söz etmek mümkündür. 21'inci yüzyılın Müslüman Türk'ü, patolojik modernleşme, çarpık kentleşme, küreselleşme ve kitle iletişimi ile bağlantılı bir takım teo-sosyolojik problemlerin muhatabı durumundadır. Anadolu coğrafyasına doğruluk, dürüstlük, sevgi, saygı ve hoşgörü gibi erdemlerle giren ve uzun süre kolonizasyon görevini ifa eden Türk sufiliği, idrak ettiğimiz zamanlarda kendisini var eden söz konusu erdemlerin zayıflamasına, geleneğin Arap-İslam algısı lehine örselemesine şahitlik etmeye başlamış, milenyum uyumlu güncellemeler sayesinde her seviyedeki bireysel çıkar ve menfaatlerin temin edileceği saadet zincirleri haline dönüşmüştür. Hatta yakın dönemde kökü dışarıda mihrakların kolonizasyon aracı ve koçbaşı görevini üstlenerek vatana ihaneti reva gören bir yapıya evrilecek kadar büyük arazları içerisinde barındırabilen Türk Tasavvuf algısının yeniden Yesevi anlayışa dönme gereği, büyük bir ihtiyaç ve kaçınılmaz bir zaruret olarak kendisini dayatmaktadır.

21'inci yüzyılın post-modern özgüveniyle donanmış ve Şafi-Eşari içerikten yeterince etkilenmiş Müslüman bakış açısıyla yapılan eleştiriler, Yesevi çizgiyi çoğunlukla heterodoks olmakla eleştirse de hangi bakış açısı ve mantık olursa olsun bazı gerçekleri görmezden gelebilecektir. Öncelikle Yesevi çizgide (Yesevi, Nakşibendi, Kalenderî, Haydari, Alevi/Bektaşî, Vefai vd.) yer alan dervişlerin ifade ve eylem tarzı olmasaydı İslam dini ve Türk kültürünün ne Türkler, ne Anadolu ne de Balkan coğrafyasında yayılmak bir tarafa ulaşması bile mümkün olamazdı. Bu yayılımı gerçekleştiren kolonizatör dervişlerin işlerini kolaylaştıran şeyin hoşgörü, insan sevgisi, yardımseverlik gibi temel insani değerler ve beşeriyetin asgari temel normlarını yaşamlarının sıradan görüngüleri haline getirmeleri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu bağlamda Yunus Emre'den Hacı Bektaş-ı Veli'ye, Ziya Gökalp'ten Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e kadar ses bayrağı Türkçeyi kullanarak gönderde tutmaya çalışan, İslam dinini aynı zamanda ahlak zeminine oturtmak için anlama yolunda gayretkeş ve kutsal çabaları olan, Türk'ün dinini, dilini ve milli kimliğini hak ettiği yüksek asalet seviyesiyle teçhiz eden Türk büyüklerinin hepsini, Orta Asya Türklüğünden Anadolu'ya uzanan bin yıllık kadim bir zincirin fasılasız sağlam halkaları, Yesevî geleneğin yol evlatları saymak icap eder. Zira anılan derviş gönüllülerin bir kısmı Rum elini Türk'ün yurdu haline getirmek için bir diğer kısmı da Türk'ün yurdu iken zaman içerisinde her anlamda özünden uzaklaşmış ve avuçlarımızın arasından kaybolmuş bir coğrafyayı kanla, irfanla yeniden kurarak Türkiye haline getirmek ve gerekçeleri ile birlikte kolektif hafızasını kaybetmiş Türk kimliğini yeniden en yüce şekliyle inşa etmek için bir ömür harcamışlardır. Hakîm Ata, Zengî Ata, Mansur Ata, Said Ata, Melik Ata, Şeref Ata, nihayet Türk'ün büyük atası Atatürk ve daha niceleri sayesinde Yesevi kültürün "Atalar Geleneği" 12'nci yy.dan itibaren Türk soylu coğrafyada yeşermiş, milli kimlik ve kültürü devam ve ihya ettirecek atalar her zaman var olmuştur. Bir milletin şahdamarı milli kimlik algısı, bunun da temel şartı milli kültürün taşıyıcı direği olan dilinin korunması, dininin milletin her bir ferdi tarafından fırsatçı sömürülerine izin vermeden ve doğru anlaşılacak suretiyle özümsemesidir.

Bildirimiz boyunca Yesevi öğretisini kısaca tarihte incelemeye, halde irdelemeye çalıştık. Ahvalde Türk toplumsal ve her ne kadar iç içe olsa da dini hayatına ışık olacak tutunum noktalarının görülmesi için gözlerimizi kısık ta olsa bir süreliğine açmak yeterli olacaktır. Bu bağlamda kitlelerin kutsal dünyalarını şekillendirme kudretine sahip bütün çevrelerin, samimi bir çabayla dini ve toplumsal vahdetin tecellisi için ahlak zemininde yeniden temellendirilmiş bir Yesevi ortak paydasında buluşmaları ve ortak kültürün dilini geliştirmeleri kaçınılmaz bir

zorunluluktur. Söz konusu keyfiyet gerçekleşmediği takdirde hem dini hem de toplumsal harcamızın, arasında kaldığı örs ve çekici tutan eller marifetiyle bugün olduğundan daha parçalı ve patolojik bir görünüm arz etmesi kaçınılmaz bir mukadderat olacaktır.

Kaynakça

- AKPINAR Turgut, (1994), *Türk Tarihinde İslamiyet*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ATAY Rıfat-ÇİFTÇİ Esra, (2013), “Din Dili Çerçevesinde Süleyman Çelebi’nin Mevlid’inde Tanrı Kavramının Serüveni”, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, Sayı 44 (2013/1), S.291-322.
- AYAS Mehmet Rami, (2012), *Türkiye’de İlk Tarikat Zümreleşmeleri*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- BANARLI Nihad Sami, (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I., İstanbul, MEB Yayınları.
- BARKAN Ömer Lütfi, (1942), “İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, Ankara, S.II, s. 279-304.
- BAŞ Eyup, (2011), “Ahmed Yesevî’nin Bektaşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52:2, ss. 21-53.
- BİCE Hayati, (2014), *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi ve Hikmetleri*, İstanbul, H Yayınları.
- (2016), *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi*, Ankara, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi; Yayın No: 33.
- CAHEN Claude, (1984), *Osmanlı’dan Önce Anadolu’da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, İstanbul, E Yayınları.
- ÇAĞATAY Neşet, (1988), “Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)”, Ankara, Belleten, C. LII, S. 203.
- ÇINAR Ali Abbas, (1996), “Bazı Yazılı Bektaşî Kaynaklarında Ahmed Yesevî-Hacı Bektaş Velî Bağlantısı ve Yesevî’nin Hoşgörüsünü İşleyen Şiirler”, Erdem, C. VIII, S. 24, Ocak, ss.729-744.
- ERASLAN Kemal, (1996), “Ahmed Yesevi’nin Hikmetlerinde Hoşgörü”, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı-III, C.8, S.24, Ankara, s. 778-781.
- FIĞLALI Ethem Ruhi, (1991), *Türkiye’de Alevilik Bektaşîlik*, Ankara, Selçuk Yayınları.
- HÂZİNÎ, (1995), *Cevâhirü’l-Ebrâr Min Emvâci’l-Bihâr*, Haz. Cihan Okuyucu, Kayseri.
- İŞCAN Mehmet Zeki, (2016), “Ahmed Yesevi, Yesevilik ve Türk Müslümanlığı Tartışmaları”, 1’inci Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 28-30 Nisan 2016, Ankara, s. 321-332.
- KÖPRÜLÜ M. Fuad, (1984), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, D.İ.B. Yayınları.
- KÜÇÜK Hülya, (2003), *Kurtuluş Savaşında Bektaşîler*, İstanbul, Kitap Yayınevi.
- MELİKOFF İrene, (2011), *Uyur İdik Uyardılar*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul, Demos Yayınları.
- OCAK Ahmet Yaşar, (2003), *Türkler, Türkiye ve İslam*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- (2011a), *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- (2011b), *Babaîler İsyanı*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- (2014), *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- OKUR Kaşif Hamdi, (2002), “Ebu Hanife ve Anadilde İbadet”, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt:15, Sayı:1-2, s.:83-90.
- ÖZTÜRK Yaşar Nuri, (1995), *Tasavvufun Ruhü ve Tarikatlar*, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları.
- PIRLANTA İsmail, (2014), “Kur’an-ı Kerim’in Eski Türkçe ve Osmanlıca Tercüme Sürecine Bir Bakış”, Diyanet İlmî Dergi, 50/2, S.69-78.
- ROUX Jean Paul, (1989), *Türklerin Tarihi*, Çev. Galip Üstün, İstanbul, Milliyet Yayınları.

- ŞEKER Fatih M., (2010), *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TAHİR Kemal, (1970), *Esir Şehrin İnsanları*, İstanbul, Sander Yayınları.
- TOPRAK Hicret Kiraz, (2008), *Ahmed Yesevi, Yesevilik ve XIII Yüzyıl Anadolu'sundaki Yeri*, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- USLU Mustafa, (1992), “Ahmed Yesevi Dervişlerinin Sosyal Felsefesi”, *Türk Dünyası Tarihi Dergisi T.D.T.D.*, S.67, İstanbul, s. 49-53.
- UTKU Ebubekir Oğuz, (2015), *Hoca Ahmed Yesevi ve Türklerin Din Anlayışına Etkileri*, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- UYANIK Mevlüt, (2016), “Yeni Bir Türk-İslam Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed-i Yesevi ve Yönteminin Önemi”, 1'inci Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 28-30 Nisan 2016, Ankara, S. 99-125.
- YOLDAŞ Kazım, (2010), “Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Hz. Muhammed Sevgisi”, *Hikmet Yurdu Dergisi*, Yıl: 3, S.5 (Ocak-Haziran 2010), ss. 59-79.
- YURDAYDIN Hüseyin Gazi, (1988), *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara.

YESEVİLİK ve TÜRK KÜLTÜRÜ

Alyona BALTABAYEVA*

Özet

Maneviyatsız bir kültür olmayacağı gibi, bir toplumun da kültürü ve manevî değerleri olmadan varlığını ve gelişimini sürdürmesi düşünülemez. Aynı şekilde bir milletin her yönden canlanması ve gelişmesi kendi kültür ve manevî kaynaklarıyla bütünleşmesiyle doğrudan ilgilidir. Bu gerçek, tarihî tecrübelerden müşahede edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, maneviyatımız ve tarihimizdeki Hoca Ahmet Yesevî düşüncesi, Türk kültürü özde değişimi açısından önemli yere sahiptir. Bugün de, Yesevî düşüncesi geçmiş ile gelecek arasında bir bağ kurabilme açısından büyük önem arz ediyor. Bu husus, bütünlük yönünden de fevkalâ bir ehemmiyeti haizdir. Yesevî düşüncesi, özellikle, bugün, çok kültürlülük, küreselleşme ve pekçok değişimlerle karşılaşan Türk Dünyası için büyük bir önem taşımaktadır. Bu husus, eski Türk Düşüncesi ile köprü olması hasebiyle ayrıca bir önem göstermektedir. Yesevî düşüncesi, özünde demokratik düşünce kategorilerini de barındırması, sosyo-psikolojik ve fenomenolojik olgular içermesi sebebiyle belirli bir fikrî temele sahiptir. Bu yüzden, o, kültürümüzün insanî olgunluk anlayışına yeni mana ve ruh kazandıracak, millî kimliğimiz ile kültür varlığımızı yeniden tanımanın temel kaynağını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yesevilik, Türk Kültürü, Türkistan, “Divan-ı Hikmet”, Tarikat.

Yassawia in Turkish Culture

Abstract

There is no culture without spirituality, it can not be thought that a society can maintain its existence and development without its culture and spiritual values. In the same way a nation is directly concerned with its integration with its culture and spiritual resources. This fact is seen from historical experience. From this point of view, Khoja Ahmet Yassawi in our history and our spiritual life has a significant place in the thought of Turkish culture in terms of change. Today, Yassawi is of great importance in terms of establishing a connection between past and future. This aspect is also of great importance in terms of integrity. Yesevi, especially today, is of great importance for the Turkish World, which is faced with multiculturalism, globalization and many changes. This issue also attaches importance to the fact that it is a bridge with the old Turkish Thought. Yassawi has a certain intellectual basis for the inclusion of thought, essentially democratic thought categories, socio-psychological and phenomenological phenomena. Therefore, basic source of redefining our cultural identity with our national identity, which will bring new meaning and soul to our understanding of humanity's maturity of our culture was created by Yassawi.

Key Words: Yassawia, Turkic Culture, Turkistan, Divan-i Hikmet, Tarikat

---

* PhD, profesör, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakistan, alyona.baltabayeva@ayu.edu.kz

HOCA AHMET YESEVİ, THE REPRESENTATIVE OF TOLERANT ISLAM IN TURKIC WORLD

Mohammadamin SHAHJOUEI*

Abstract:

It is a historical fact that Turkish popular Islam took shape under the influence of Sufism. Turks entered Islam mostly through the activities of Sufi Babas/atas. Paramount among these, were Ahmet Yesevi and Yunus Emre, who had pioneered Turkish popular literature by sifting Sufi beliefs through the sieve of the Turkish language. The significance of Ahmet Yesevi for Turkish history could then be traced back to the formative role he played in the Islamization of Turks. It is a fact also that tolerance, toleration, hospitality, and beneficence are considered to be a guiding star of Turkic history and worldview. Tolerance refers to the individual's or society's respect to the beliefs and thoughts of other peoples. All of the above-mentioned virtues are described in details in the works which had formed the Turkic culture and literature, including Hoca Ahmet Yesevi's "Book of Wisdom" ("Divan-i hikmet") in which he, for example, writes: "God complains of those who are heartless and hurt others".

There are also many lines dedicated to the quality of tolerance and lenience in a later work of Hoja Ahmet Yesevi "A Song of Custom Ethics" ("Risala Dar Adabi Tariqat"). For instance, it is said there that if a stranger comes to your house, you have to offer him a meal, no matter who is he. This requirement applies to customs and traditions. "The first turn is to meet guests with a pleasant kind disposition, the second turn is to invite guests to eat, the third turn is to happily talk with the guest in your house, the fourth turn is to see guests off with warmth, the fifth turn is to satisfy the request of the guest, if possible, and the last sixth turn is to help the believing servant". In conclusion, I would like to consider, in the present paper, the great medieval Sufi figure, Hoca Ahmet Yesevi, as a 'free thinker', who represents a humane and tolerant Islam, whose celebration is still very popular in Central Asia; the Islam to which we today extremely need to have a peaceful co-existence with no war, violence, bloodshed, conflict, injustice, discrimination, and intolerance.

Key Words: Hoca Ahmet Yesevi, Tolerant Islam, Turkic World, Divan-i hikmet, Peaceful Co-existence

---

* Assistant Professor, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran.